3

॥ १७ ॥ १८ ॥ अवशेनापिअस्वाधीनेनापियस्यविष्णोर्नाम्निकीर्तितेसति यथाहरिणजिघृक्षयामिलितैरकस्मादागतंसिंहंदृष्ट्वात्रस्तैर्वृकैःसहरिण परित्यज्यतेतद्वत्तूसिंहस्त्रस्तैर्मृगैरितिपाठेयथासिंहोदूरात्यज्यतइतियोज्यं ॥ १९ ॥ भक्त्याकीर्तनेफलमाह यन्नामेति प्रायश्चित्तानिहिपापमात्रं नाशयंतिनतुतद्वासनांइदंत्वशेषाणांसवासनानांविलापनंविनाशनं अनुत्तममितिविशेषणंदृष्टांतेनस्पष्टयति धातूनामिति धातूनांसुवर्णादीनांधात्वं

वर्णधर्मादयोधर्मावेदशाखाश्चकृत्स्नशः ॥ येषांसंश्रवणात्सद्यःसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ १७ ॥ उत्पत्तिस्थितिनाशानां हेतुर्योजगतोव्ययः ॥ ससर्वभूतःसर्वात्माकथ्यतेभगवान्हरिः ॥ १८ ॥ अवशेनापियन्नाम्निकीर्तितेसर्वपातकैः ॥ पुमान्विमुच्यतेसद्यःसिंहत्रस्तैर्वृकैरिव ॥ १९ ॥ यन्नामकीर्तितंभक्त्याविलापनमनुत्तमं ॥ मैत्रेयाशेषपापानांधातूनामिवपावकः ॥ २० ॥ कलिकल्मषमत्युग्रंनरकार्तिप्रदंनृणां ॥ प्रयातिविलयंसद्यःसकृद्यत्रानुसंस्मृते ॥ २१ ॥ हिरण्यगर्भदेवेंद्ररुद्रादित्याश्विवायुभिः ॥ किन्नरैर्वसुभिःसाध्यैर्विश्वेदेवादिभिःसुरैः ॥ २२ ॥ यक्षरक्षोगणैःसिद्धैर्दैत्यगंधर्वदानवैः ॥ अप्सरोभिस्तथातारानक्षत्रैःसकलैर्ग्रहैः ॥ २३ ॥ सप्तर्षिभिस्तथाधिष्ण्यैर्धिष्ण्याधिपतिभिस्तथा ॥ ब्राह्मणाद्यैर्मनुष्यैश्चतथैवपशुभिर्मृगैः ॥ २४ ॥ सरीसृपैर्विहंगैश्चप्रेताद्यैःसमहीरुहैः ॥ वनाद्रिसागरसरित्पातालैःसधरादिभिः ॥ ॥ २५ ॥ शब्दादिभिश्चसहितंब्रह्मांडमखिलंजगत् ॥ मेरोरिवाणुर्यस्यैतद्यन्मयंचद्विजोत्तम ॥ २६ ॥

तरजन्यंमलंप्रक्षालनादिननाशयतिकिंतुपावकएवतद्वत् ॥ २० ॥ एतत्पुराणश्रवणस्यातिफलंवक्तुंतत्रसंभावनाहेतुमाह कलिकल्मषमितिसप्तभिः यत्रयस्मिन्सकृदनुस्मृते ॥ २१ ॥ यस्यचहिरण्यगर्भादिभिःसहितंब्रह्मांडंमेरोःपरमाणुरिवात्यल्पंयन्मयंचतत्सचविष्णुरत्रकीर्त्यतइत्यन्वयः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ अतएवयदश्वमेधावभृथस्नानादिसाध्यंमहापुण्यमयंतत्समफलमेवैतत्पुराणश्रवणादाप्नोतीत्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ केशवार्पि
तमानसःसन्मथुरायांहरिंदृष्ट्वायत्परमांगतिंफलमवाप्नोतितदस्यपुराणश्रवणस्यसमाधानेनकीर्तनमात्रादाप्नोति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ भगवद्भक्त्याअ
ध्यायमात्रश्रोतुस्तत्फलंवक्तुंज्येष्ठमासस्यशुक्लपक्षेयमुनास्नानादिकर्तुःस्वगतंपितृगतंचफलमाह यमुनासलिलइतिसार्धैःसप्तभिः ज्येष्ठानक्षत्रपौर्णमा

ससर्वःसर्ववित्सर्वस्वरूपोरूपवर्जितः ॥ भगवान्कीर्त्यतेविष्णुरत्रपापप्रणाशनः ॥ २७ ॥ यदश्वमेधावभृथेस्नातः
प्राप्नोतिवैफलं ॥ सफलंतदवाप्नोतिश्रुत्वैतन्मुनिसत्तम ॥ २८ ॥ प्रयागेपुष्करेचैवकुरुक्षेत्रेतथार्बुदे ॥ कृतोपवा
सःप्राप्नोतितदस्यश्रवणादिभिः ॥ २९ ॥ यदग्निहोत्रेसुहुतेवर्षेणाप्नोतिवैफलं ॥ महापुण्यमयंविप्रतदस्यश्रवणा
त्सकृत् ॥ ३० ॥ यज्ज्येष्ठशुक्लद्वादश्यांगत्वावैनियतेंद्रियः ॥ मथुरायांहरिंदृष्ट्वाप्राप्नोतिपरमांगतिं ॥ ३१ ॥ तदा
प्नोतिफलंसम्यक्समाधानेनकीर्तनात् ॥ पुराणस्यास्यविप्रर्षेकेशवार्पितमानसः ॥ ३२ ॥ यमुनासलिलेस्नातःपु
रुषोमुनिसत्तम ॥ ज्येष्ठामूलेमलेपक्षेशुचिर्भूत्वाजितेंद्रियः ॥ ३३ ॥ समभ्यर्च्याच्युतंसम्यङ्मथुरायांसमाहितः ॥
अश्वमेधस्ययज्ञस्यप्राप्नोत्यविकलंफलं ॥ ३४ ॥ आलोक्यर्धिमतोन्येषामुन्नीतानांस्ववंशजैः ॥ एतत्किलोचुरन्ये
षांपितरःसपितामहाः ॥३५॥ कश्चिदस्मत्कुलेजातःकालिंदीसलिलाप्लुतः ॥ अर्चयिष्यतिगोविंदंमथुरायामुपोषितः॥
॥ ३६ ॥ ज्येष्ठामूलेसितेपक्षेयेनैवंवयमप्युत ॥ परामृद्धिमवाप्स्यामस्तारिताःस्वकुलोद्भवैः ॥ ३७ ॥

सीयुक्तमूलंनामप्रवृत्तिहेतुयस्यासौज्येष्ठामूलोज्येष्ठमासस्तस्यशुक्लपक्षे ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ पितृगतंफलंचाह आलोक्येति स्ववंशजैरितोलोकादु
न्नीतानामृद्धिमालोक्यअन्येषांपितरएतद्वक्ष्यमाणमूचुः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ प्रकृतमाह तस्मिन्निति ॥ ३९ ॥ यत्स्वर्गतंपितृगतंचफलमाप्नोतिभक्तिमानुत्तमभक्तियुक्तस्तदाप्नोति ॥ ४० ॥ एतत्पुराणप्राशस्त्यंसा
मान्यतःप्राह एतदिति ॥ ४१ ॥ संप्रदायप्रवृत्तिमप्याह इदमार्षमिति ऋषिर्नारायणस्तेनप्रोक्तमार्षं ॥ ४२ ॥ भृगुःप्राप्तवानितिशेषः अत्रसंप्रदा

ज्येष्ठामूलासितेपक्षेसमभ्यर्च्यजनार्दनं ॥ धन्यानांकुलजःपिंडान्यमुनायांप्रदास्यति ॥ ३८ ॥ तस्मिन्कालेसमभ्य
र्च्यतत्रकृष्णंसमाहितः ॥ दत्वापिंडंपितृभ्यश्चयमुनासलिलप्लुतः ॥ ३९ ॥ यदाप्नोतिनरःपुण्यंतारयन्स्वपितामहा
न् ॥ श्रुत्वाध्यायंतदाप्नोतिपुराणस्यास्यभक्तिमान् ॥ ४० ॥ एतत्संसारभीरूणांपरित्राणमनुत्तमं ॥ दुःस्वप्नना
शनंनृणांसर्वदुःखनिबर्हणं ॥ ४१ ॥ इदमार्षपुराप्राहऋभवेकमलोद्भवः ॥ ऋभुःप्रियव्रतायाहसचभागुरवेब्रवीत् ॥
॥ ४२ ॥ भागुरिस्तंभमित्रायदधीचायसचोक्तवान् ॥ सवैसारस्वतेप्रादाद्भृगुःसारस्वतादपि ॥ ४३ ॥ भृगुणापुरु
कुत्सायनर्मदायैसचोक्तवान् ॥ नर्मदाधृतराष्ट्रायनागायापूरणायच ॥ ४४ ॥ ताभ्यांचनागराजायप्रोक्तंवासुकयेत
था ॥ वासुकिःप्राहवत्सायवत्सश्चाश्वतरायवै ॥ ४५ ॥ कंबलायचतेनोक्तमेलापत्रायतेनवै ॥ पातालंसमनुप्राप्त
स्ततोवेदशिराःपुनः ॥ ४६ ॥ प्राप्तवानेतदखिलंसवैप्रमितयेददौ ॥ दत्तंप्रमितिनाचैवजातूकर्ण्यायधीमते ॥ ४७ ॥
जातूकर्ण्येनचैवोक्तमन्येषांपुण्यशालिनां ॥ वसिष्ठवरदानेनमयाप्येतत्स्मृतिंगतं ॥ ४८ ॥ मयापितुभ्यंमैत्रेयपथाव
त्कथितंत्विदं ॥ त्वमप्येतच्छिनीकायकलेरंतेप्रदास्यसि ॥ ४९ ॥ इत्येतत्परमंगुह्यंकलिकल्मषनाशनं ॥ यःशृणो
तिनरःपापैःससर्वैर्द्विजमुच्यते ॥ ५० ॥

यांतरभेदःकल्पभेदव्यवस्थितः इदानींतुअष्टाविंशतिकलियुगारंभेमैत्रेयपृष्टेनपराशरेणपूर्वजन्मनिसारस्वतशिष्येणपुलस्त्यवरदानतःस्मृतमिदम
ल्पग्रंथसहितंमैत्रेयायोक्तमितिज्ञेयं ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

मनुष्येभ्यइतिपंचमाषिष्ठयर्थे ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अच्युतंमनसिकृत्वासकलमिदंशृणोतियःसवाजिमेधफलंप्राप्नोतीत्यत्रविद्योपास्तिसहितस्याश्वमे
धस्यफलमितिबोद्धव्यंअन्यथाहरिभक्तिमतोध्यायमात्रश्रोतुरप्यश्वमेधफलंभवति ॥ ५३ ॥ पवित्रपरमंपवित्रेषुश्रेष्ठंशृण्वन्पठंश्चयत्फलंप्राप्नोतिन
तत्कुत्राप्यस्तियस्मादेकांतसिद्धिरूपोहरिरेवतत्प्राप्यंफलंतच्चहरिलक्षणंफलंस्वर्गादिलोकेष्वपिनास्तीत्यर्थः ॥ ५४ ॥ हरिकीर्तनमात्रेणसर्वपाप

पितृयक्षमनुष्येभ्यःसमस्तामरसंस्तुतिः ॥ कृतातेनभवेदेतत्यःशृणोतिदिनेदिने ॥ ५१ ॥ कपिलादानजनितंपुण्य
मत्तंतदुर्लभं ॥ श्रुत्वातस्यदशाध्यायानवाप्नोतिनसंशय ॥ ५२ ॥ यस्त्वेतत्सकलंशृणोतिपुरुषःकृत्वामनस्यच्युतंसर्वं
सर्वमयंसमस्तजगतामाधारमात्माश्रयं ॥ ज्ञानंज्ञेयमनंतमादिरहितंसर्वामराणांहितंसप्राप्नोतिनसंशयोस्यविकलंय
द्वाजिमेधेफलं ॥ ५३ ॥ यत्रादौभगवांश्चराचरगुरुर्मध्येतथांतेचसब्रह्मज्ञानमयोच्युतोखिलजगन्मध्यांतसर्गप्रभुः॥
तच्छृण्वन्पुरुषःपवित्रपरमंभक्त्यापठंश्चापियत्प्राप्नोत्यास्तिनतत्समस्तभुवनेष्वेकांतसिद्धिर्हरिः ॥ ५४ ॥ यस्मिन्
न्यस्तमतिर्नयातिनरकंस्वर्गोपियच्चिंतनेविघ्नोयत्रनिवेशितात्ममनसोब्राह्मोपिलोकोल्पकः ॥ मुक्तिंचेतसियःस्थि
तोमलधियांपुंसांददात्यव्ययःकिंचित्रंयदघंप्रयातिविलयंतत्राच्युतेकीर्तिते ॥ ५५ ॥

क्षयोभवतीतियदुक्तंतत्कैमुतिकन्यायेनोपपादयतियस्मिन्नितिन्यस्तासक्ताद्बलात्क्षिप्तामतिर्येनयस्याच्युतस्यचिंतनेध्याने क्रियमाणेस्वर्गप्राप्तिरपि
विघ्नप्रायामुक्तौकालविलंबहेतुत्वात् यस्मिन्निवेशितःसमर्पितआत्मामनश्चयेनतस्यब्रह्मलोकोप्यल्पकः यस्माच्चेतसिस्थितश्चमुक्तिमेवददातित
स्मात्तस्मिन्कीर्तितेअघंनश्यतीतिकिंचित्रमित्यर्थः ॥ ५५ ॥

अतःसर्वसंमतत्वाच्छ्रीहरिरेवश्रोतव्यइत्याहयज्ञैरितिद्वाभ्यांपरापराभ्यांकार्यकारणाभ्यांपरंभिन्नंहरिंप्राप्यनैवासन्नचसत्कार्यंकारणंचनभवतिपितृ
पुत्रादिभावेनसंसरतीत्यर्थःहरेरतिअतिक्रमेणकिंश्रूयतां ॥ ५६ ॥ अग्नौविधिनाहुतंहव्यंदेवत्वेवर्तमानःस्वाहयोपलक्षितोभुंक्तेकव्यंचविप्रमुखेहुतं
स्वधयोपलक्षितोभुंक्तेइत्यन्वयः मानिनांप्रामाणिकानांमानानिप्रमाणानिनिष्ठायैपरिच्छेदायनप्रभवंतिसमर्थानिनभवंतिस्वप्रकाशत्वात् सहरिः
श्रोत्रंप्राप्तःकलुषंहंतितवसएवश्रोतव्यइत्यर्थः ॥ ५७ ॥ अथेदानीमेतत्पुराणस्यप्रचयानवच्छिन्नप्रवाहप्रवृत्त्यर्थअंतेपिमंगलायपरमेश्वरपुरुषप्रधान

यज्ञैर्यज्ञविदोयजंतिसततंयज्ञेश्वरंकर्मिणोयंयंब्रह्ममयंपरापरपरंध्यायंतिचज्ञानिनः यंसंप्राप्यनजायतेनम्रियतेनोव
र्धतेहीयतेनैवासन्नचसद्भवत्यतिततःकिंवाहरेःश्रूयतां ॥ ५६ ॥ कव्यंयःपितृरूपधृक्विधिहुतंहव्यंचभुंक्तेविभुर्देवत्वे
भगवाननादिनिधनःस्वाहास्वधासंज्ञितः ॥ यस्मिन्ब्रह्मणिसर्वशक्तिनिलयेमानानिनोमानिनांनिष्ठायैप्रभवंतिहंति
कलुषंश्रोत्रंसयातोहरिः ॥ ५७ ॥ नांतोऽस्तियस्यनचयस्यसमुद्भवोऽस्तिवृद्धिर्नयस्यपरिणामविवर्जितस्य ॥ नापक्ष
यंचसमुपैत्यविकल्पवस्तुयस्तंनतोऽस्मिपुरुषोत्तममाद्यमीड्यं ॥ ५८ ॥ तस्यैवयोनुगुणभुग्बहुधैकएवशुद्धोऽप्यशुद्ध
इवमूर्तिविभागभेदैः ॥ ज्ञानान्वितःसकलतत्वविभूतिकर्तातस्मैनतोऽस्मिपुरुषायसदाव्ययाय ॥ ५९ ॥

व्यक्तानिभगवद्रूपाणिप्रणमति नांतइतिचतुर्भिः अविकल्पंवस्तुब्रह्मैवयस्तं कालस्यईश्वरस्वरूपत्वान्नपृथङ्नमस्कारः ॥ ५८ ॥ तस्यैवानुईश्व
रतःसमनंतरंगुणभुक्गुणात्मकस्यप्रधानस्याधिष्ठाताएकःसमष्टिरूपेणबहुधाब्रह्मादिव्यष्टिरूपेणअशुद्धइवसृष्ट्यांव्यासक्तत्वाज्जीवानां विभूतिर्वि
स्तारस्तत्कर्ता सकलसत्वेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ५९ ॥

ज्ञानानामिंद्रियाणांतत्प्रवृत्तीनांप्रवृत्तिविषयाणांचनियममयाय अत्रहेतुमाह त्रिगुणात्मकायेति गुणनियमेनज्ञानादिनियमादितिभावः स्वरूप भवनायस्वतःसिद्धाय कर्मणिचतुर्थ्यः स्वरूपभवायेतिपाठेषष्ठ्यर्थेचतुर्थ्यः तथातस्यस्वरूपंवंदेइत्यर्थः ॥ ६० ॥ व्यक्तायप्रपंचरूपाय पुंसइ तिपूर्वपरयोःसंबध्यते सूक्ष्मरूपेणविमलायशुद्धाय सूक्ष्मविलयायेतिपाठेसूक्ष्मेअव्यक्तेविलयोयस्यतस्मैनतोस्मि ॥ ६१ ॥ इदानींसंक्षेपविस्तरा भ्यांनिरूपितंभगवद्रूपचतुष्टयमनुस्मरंस्ततोजीवानांसीदतांमुक्तिंप्रार्थयति इतीतिप्रकृतिपरात्ममयंप्रकृतिर्व्यक्ताव्यक्तरूपापरःपरमेश्वरःआत्मास्व

अव्याकृतायभवभावनकारणायवंदेस्वरूपभव ज्ञानप्रवृत्तिनियमैकमयायपुंसोभोगप्रदानपटवेत्रिगुणात्मकाय ॥ पुंसःसमस्तकरणै नायसदाक्षराय ॥ ६० ॥ व्योमानिलाग्निजलभूरचनामयायशब्दादिभोग्यविषयोपनयक्षमाय ॥ इतिविविधमजस्ययस्यरूपप्रकृतिपरात्ममयंसनातन रूपकारकायव्यक्तायसूक्ष्मविमलायसदानतोस्मि ॥ ६१ ॥ प्रदिशतुभगवानशेषपुंसांहरिरपजन्मजरादिकांससिद्धिं ॥ ६२ ॥ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपराशरसंहितायां ष्ठेअंशेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ समाप्तोयंग्रंथः ॥

रूपंएतन्मयंअपजन्मजरादिकांमुक्तिलक्षणांसिद्धिंप्रदिशात्विति ॥ ६२ ॥ यदस्यग्रंथस्यस्फुटपदपदार्थादिविधिदुर्बानकेषामप्यर्थःस्फुरतिसतिसं देहतिमिरे अतोविद्यावाचस्पतिवचनदीपावलिमतामयाव्यक्तानर्थान्हृदिकुरुतसंतःसहृदयाः चंद्राकरस्यतनयोरतिनाथमिश्रःक्षोण्यांद्रमंत्रकृद भूदथतत्सुतेन सूर्याकरेणनृपमंत्रिवरेणयत्नात्संप्रार्थितोविहितवानहमस्यटीकां ॥ १ ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यविरचितायांवैष्णवाकूतचंद्रिका यांषष्ठेअंशेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ समाप्तिमगमत्

इदं श्रीमद्विष्णुपुराणं सटीकं मुंबापुर्यां ओरिएन्टलाख्येमुद्रायंत्रालयेंऽकितम् शाके रुद्रगजेन्दु प्रमिते १८११ विरोधीनाम संवत्सरे.

तियदुदयवर्द्धितधीवार्द्धौनत्वरलक्ष्मी :॥ जयतिश्रुतिकाव
नंदानंगुणरत्नराजितंपराशरज्ञानसुधाम्बुधिस्रजे ॥ त्वद्योहरेर्विष्णु
धप्रागव्याख्याःप्रेक्ष्ययोगिनीः ॥ विधीयतेस्वधीशुद्ध्यैव्याख्येयंविष्णु
जितंसर्वोत्कर्षेणास्थितमिति एतेननमस्कारआक्षिप्तः विश्वभावनविश्वो
प्राणमुतचक्षुषश्चक्षुःश्रोत्रस्यश्रोत्रंमनसोयेमनोविदुरितिश्रुतेः महापुरुषेति

काक्षनमस्तेविश्वभावन ॥ नमस्तेस्तुहृषीकेशमहापुरुषपूर्वज ॥ १ ॥

नासस्वायादित्यादिश्रुतेः नित्यमुक्तस्वभावत्वाच्च पुरिशरीरेशयनात्तुपुरुषत्वं विश्वोत्पादकत्वेहेतुः पूर्वजेति
द्धत्वेनवान्येषांतदधीनत्वात् नन्वेकस्मादेवनमस्कारान्मंङ्गलसिद्धौकृतंबहुभिर्नमस्कारैरितिचेन्न अस्यशा
यामंगलबाहुल्यस्यावश्यकत्वात् अथवापुण्डरीकाक्षेत्यादिपंचविशेषणैर्भूतात्माचेन्द्रियात्माचप्रधानात्मा
प्रधास्थितइति ... चात्माहरिरीरितइति तत्रपुंडरीकाक्षेतिभूतात्मा विश्वभावनेतिप्रधानात्मा

ज्ञानानामिंद्रियाणांतत्प्रवृत्तीनांतत्तद्विषयाणांचनियममनयाय अत आह त्रिकालस्वरूपेतीव्यवच्छिदकत्वात् विशिष्टमादितिभावः स्वरूप रूपाय पुंसइ

भवनायस्वतःसिद्धाय तस्तुतेः मति ... मातभूत्यातत्वज्ञानोद्रेकेणमुक्तिदः यद्वाअधिकारिभेदात्मतिमुक्तमांबुद्धि पेपाविस्तरा

तिपूर्वपरयोःसंबध्यते पदस्यप्रवेशनशीलार्थत्वेमूर्तत्वंशप्रांनिराकरोति ब्रह्मेति पूर्णमित्यर्थः तदपिकुतइत्यतआह तत्सर्वानु

२८ भ्यांनिरूपितंभगवद्रूपत्वात् अनन्तमितियावत् अक्षरमितिविकारांनिराकरोति पुमान्कूटस्थः कुतस्तर्हिमत्यादिप्रदत्वमतआह

कुतइत्यतआह गुणेति गुणाःसत्वरजस्तमांसितेषामूर्मयःक्षोभजनिताःसृष्टिस्थितिकाला कालःसंहारस्ते

ज्ञानप्रवृत्तिनियमैक धिष्ठानत्वेनेश्वरत्वमव्याहतमित्यर्थः ननुप्रधानादेवसृष्टयादीतिचेदतआह प्रधानबुद्ध्यादीनांजगत्प्रपं

नायसदाक्षराय ॥ ६ चकत्वमितिचेन्न प्रलयेतस्यांकिंचित्करत्वेनशक्त्यर्पणद्वाराजननेोपचारात् यद्वाप्रधानद्वाराबुद्ध्या

रूपकारकायव्यक्तायसूः

स्य ॥ प्रदिशतुभगवानशेषस्थितिकालसंलयः प्रधानबुद्ध्यादिजगत्प्रपंचसूःसनोस्तुविष्णुर्मति

षष्ठेअंशेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ... दीन्प्रणिपत्यच ॥ गुरुंप्रणम्यवक्ष्यामिपुराणंवेदसंमितं॥ ३ ॥

रूपंएतन्मयंअपजन्मजरादिकांमुक्तिलक्षणांसि ... पाकाशयैरपरामृष्टईश्वरः सांख्यानांपुमान्पुरुषः तदुक्तंकापिलैः नप्रकृतिर्नवि

देहतिमिरे अतोविद्यावाचस्पतिवचनदीपावलिनः अथपराशरोमुनिर्गुर्वादिभक्तिपुरुषार्थसाधनंदर्शयन्मैत्रेयंनिमित्तीकृत्यविष्णु

भूदथतत्सुतेन सूर्याकरेणनृपमंत्रिवरेणयत्नात्संप्रार्थि ... द्योत्यते विश्वेषाम्ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तानामीशप्रवृत्तिनिवृत्तिकारणप्रकृत

यांषष्ठेअंशेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ समाप्तिमगमत् ... प्रभृतीन् गुरुंकपिलंसारस्वतंवा पुराणंसर्गःप्रतिसर्गोवंशोमन्वन्तरा

इदं श्रीमद्विष्णुपुराणं सटीकं मुंबापुर ... तंभूगोलंज्योतिश्चक्रम् तृतीयेमन्वन्तरम् चतुर्थेवंशःपंचमेवंशानु

प्रमिते १ वेति वेदेनसम्मितंतुल्यमिति ॥ ३ ॥

॥ अथ श्रीमद्विष्णुपुराणप्रारंभः ॥

...नातवाधूक्तः ॥ यथार्थेनप्रकार...

...भूवभूयश्च ...गामहाभागभविष्यति ॥ ८ ॥ यन्मयंचज...
...स्तथायत्रलयमेष्यतियत्रच॥ ९॥यत्प्रमाणानिभूतानिदेवादीनांचसंभवम्॥
...वः ॥ १० ॥ सूर्यादीनांचसंस्थानप्रमाणंमुनिसत्तम ॥ देवादीनांतथावं
॥ कल्पान्कल्पविकल्पांश्चचतुर्युगविकल्पितान् ॥ कल्पांतस्यस्वरूपंचयुगां
...वानांचचरितंयन्महामूने ॥ वेदशाखाप्रणयनंयथावद्व्यासकर्तृकम्॥ १२॥

...न्मयमित्युपादानप्रश्नः यतश्चेतिनिमित्तप्रश्नः लीनमासीद्यत्रेतिलयस्थानप्रश्नः चकाराद्यत्रेति
...तानितथाइतिप्रकाशकप्रश्नः भूतानिमहाभूतानि आदिशब्दःपित्रादिसंग्रहार्थः संस्थानंसंनिवेशनम्
...नराणिमनुस्थितिकालान् ॥११॥ कल्प्यन्तेसृज्यन्तेजन्तवएष्विवतिकल्पाःब्रह्मदिवसाःतान्कल्पा
...ल्पितान्चतुर्युगसंख्यागणितान् कल्पान्तस्यप्रलयस्य युगानामन्तानवसानानिपाठान्तरेयुगधर्मा
॥१३॥

२

…ाव: ॥ इतिहेत्यव्ययंपारंप… …मधीयितस्यासनमासोवस्थामेतेष्विति इतिहासःपुरावृत्ता
…वृत्तकथायुक्तमितिहासम्प्रचक्षतेइतिस्मृतेः वेदवेदाङ्गपारगम् वेदस्यतदङ्गानांशिक्षाकल्पव्याकरणानि
…: ॥ आदिशब्दोन्यायमीमांसादिसंग्रहार्थः ॥ धर्मशास्त्रार्थीतिवापाठः ॥ वसिष्ठतनयःशक्तिःतस्या
…स्यवसिष्ठस्याशरोऽहिंसनंमरणान्निवृत्तिर्यस्मात्तं परानत्रूपूर्वस्यशृणातेरूपं ॥ पुराहिपुत्रशोकाकु
…तंनिशम्यमरणान्निवृत्तइति मैत्रेयोमित्रयुनाम्नोमुनेःपुत्रः अभिवाद्य सव्येनसव्यस्प्रष्टव्योदक्षि

…॥ धर्मशास्त्रादितत्वज्ञंवसिष्ठतनयात्मजम् ॥ ४ ॥ पराशरंसुखासीनमृषिंमुनि
…पत्याभिवाद्यच ॥ ५ ॥ त्वत्तोहिवेदाध्ययनमधीतमखिलंगुरो ॥ धर्मशास्त्रा
…६ ॥ त्वत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठमयाधीतंश्रमःकृतः ॥ वक्ष्यन्त्तेसर्वशास्त्रेषुप्रायशो

॥ इति श्रीमद्विष्णुपुराण समाप्तः ॥

...लातत्यादिरूपः अव्यक्तादिरूपा...लक्षणः ॥ २८ ॥ ...परिहारः स्वच्छ... पुरुषं च कालद्वारा क्षोभयामास तद्वयोर

...स्यकथयामीतिचतर्भेना...

...गहन्यातदेतक्तनइत्यतं अश्वोत्तरतयापग...

...विश्यनं...

...दशाख...

...मतिप्रश्नोत्त... ववर्जित

...श्वकल्पान्तस्यस्वरूपं... र्वाहा

...अनन्तप्रलयेप्रकृत्यावि

रसाना... धर्मा... हे ततइति ... ॥ २७ ॥ इदानींव्यक्तस्वरूपंप्रपंचयिष्य

...परमेश्वरोहरिःस्वेच्छयाप्रधानंपुरुषंचकालद्वाराक्षोभयामासतिद्वयोर

भूतोहरिस्तद्ब्रह्मेतित्यादिरूपःअव्यक्तादिरूपांनलक्षणः ॥ २८ ॥

...स्यकथयामीतिचतर्गैना...

...तदेतत्तन...तं अप्रश्नोत्तरतयापुराणार्थमाह विष्णोरिति विष्णोर्विराट्जीवादिरूपेणानुप्रवेशनशीलस्यब्रह्मणः अनेनजीवेनात्मना
...विश्यनामरूपेव्याकरवाणितदैक्षतबहुस्यांप्रजायेयेत्यादिश्रुतेः विष्णोःसकाशात्सान्निध्यात् एतेनकर्तृत्वंसूचितम् यद्वाकाशःप्रकाशःतत्सहिता
दिक्षणसहिताद्विष्णोरितिपंचम्यन्तम् जगदुद्भूतमित्यनेनयथाबभूवेतिप्रकारप्रश्नस्योत्तरम् तत्रैवस्थितंप्रलयकाले एतेनलयाधारप्रश्नोरयोत्तरम् च
शब्देनजगतस्तत्रैवस्थितिरपीत्युक्तम् अस्यजगतःस्थितिसंयमयोरसावेवकर्त्ता इदंजन्मनोप्युपलक्षणम् अनेनयतश्चैतच्चराचरात्मकंजगदितिनि
मित्तप्रश्नस्योत्तरम् जगच्चसइति तन्मयंजगदित्यर्थः अनेनयन्मयमित्युपादानप्रश्नस्योत्तरम् उपादानकारणरूपत्वात्कार्यस्य एतेनविष्णोरेवोद्भ
विष्यति तत्रैवस्थास्यतीत्यादिसर्वप्रश्नस्योत्तरमर्थातद्द्रष्टव्यम् सर्वप्रश्नोत्तरविषयस्यविष्णवात्मकत्वकथनादितिभावः अत्रचयथाजगद्बभूवयथा
चपुनर्भविष्यतियन्मयंजगत्यतश्चयत्रपूर्वंलीनं पुनश्चयत्रलयमेष्यतियत्प्रमाणानिभूतानिदेवानांचसंभवमित्यस्याष्टप्रश्नस्यउत्तरंप्रथमांशेसमुद्र

विष्णोःसकाशादुद्भूतंजगदत्रैवचास्थितम् ॥ स्थितिसंयमकर्त्तासौजग
तोस्यजगच्चसः ॥ ३५ ॥ इतिविष्णुपुराणेप्रथमेंशेप्रथमः ॥ १ ॥

पर्वतानांचसंस्थानंभुवःसंस्थानंसूर्यादीनांसंस्थानंतेषांपरिणामंचेतिचतुःप्रश्नस्योत्तरंद्वितीयांशे देवादीनांतथावंशान्मनून्मन्वंतराणिच वेदशाखा...
...नंयथावद्व्यासकर्तृकम् धर्मांश्चब्राह्मणादीनांतथाचाश्रमसंज्ञितानितिषट्प्रश्नोत्तरंतृतीयांशे देवर्षिपार्थिवानांचचरितमितिप्रश्नोत्...ववर्जित
...रोक्तिपूर्वकंचतुर्थांशे तत्रचभूभारहरणार्थमवतीर्णस्यहरेश्चरितंविस्तरेणपंचमांशे कल्पाकल्पविकल्पांश्चकल्पान्तस्यस्वरूपं ...र्वाहा
...धर्म... विवेकः ... ...वर्तते... ... अनेनप्रलयेप्रकृत्यावि
रसाधारे... ...उपक्षाभिप्रकारमाह ततइतिपंचा... ॥ ततःसर्गकालेप्राप्तेपरमेश्वरोहरिःस्वेच्छयाप्रधानंपुरुषंचकालद्वाराक्षोभयामासतिद्वयोर ...॥ २७ ॥ इदानींव्यक्तस्वरूपंप्रपंचयिष्य
भूतोहरिस्तद्ब्रह्मेतित्यादिरूपःअव्यक्तादिरूपांशलक्षणः ॥ २८ ॥

॥ ... श्वमहद ... त ॥ ... पुराणप्रात ...

न्विस्तरेणपुराणार्थंवक्तुमाह ॥ अविकारायेत्यादिनवभिः ॥ तत्र तावत्पूर्वाध्यायान्ते पुराणार्थसंक्षेपश्लोकेनैवजगदुपादानकर्तृत्वा

...रादिप्रसङ्गंवारयन्प्रणमति कर्त्ताहिविकारीरागादिमाननित्यःसाहंकारश्चदृष्टस्तद्वारयति अविकारायेतिचतुर्भिःपदैः उपादानका...

... एकरूपमेवरूपंयस्यतस्मै सदेत्यस्यसर्वत्रान्वयः अत्रहेतुः सर्वजिष्णवे अचिन्त्यैश्वर्येणसर्वान्कर्तृकार

पिविकारेणनानारूपत्वंदृष्टंवारयति एकरूपमेवरूपंयस्यतस्मै विष्णवेनमइत्युत्तरेणान्वयः ॥ १ ॥ ब्रह्मादिमूर्तिरूपेणप्रणमति हिरण्यगर्भादिरूपाय तैरूपैःसर्गस्थित्य

णादीन्जेतुमतिशयितुंशीलमस्यतस्मै विष्णवेनमइत्युत्तरेणान्वयः ॥ १ ॥ ...

न्तकारिणेवासुदेवायनमः एवंसंसारप्रवर्तकत्वमुक्त्वातन्निवर्तकत्वेनप्रणमति तारायभक्तानांतारकायप्रणवरूपायवा ॥२॥ किंचएकानेकस्व

रूपायएकंचानेकंचस्वरूपंयस्य स्थूलंसूक्ष्मंचआत्मस्वरूपंयस्यतस्मै विरुद्धस्यस्वरूपद्वयंकथमित्यतआह अव्यक्तव्यक्तरूपायअव्यक्तंकारणं

॥ सदैकरूपरूपायविष्णवेसर्वजिष्णवे ॥ १ ॥ न

पराशरउवाच ॥ अविकारायशुद्धायनित्यायपरमात्मने ॥ सदैकरूपरूपायविष्णवेसर्वजिष्णवे ॥ १ ॥ न

मोहिरण्यगर्भायहरयेशंकरायच ॥ वासुदेवायतारायसर्गस्थित्यन्तकारिणे ॥२॥ एकानेकस्वरूपायस्थूलसू

क्ष्मात्मनेनमः ॥ अव्यक्तव्यक्तरूपायविष्णवेमुक्तिहेतवे ॥ ३ ॥ सर्गस्थितिविनाशानांजगतोयोजगन्मयः ॥

मूलभूतोनमस्तस्मैविष्णवेपरमात्मने ॥ ४ ॥

एवंसर्वात्मत्वरूपेणउपासकानांमुक्तिहेतवे ॥ ३ ॥

व्यक्तंकार्यन्तदुभयरूपाय तेनकारणत्वेनैकत्वंसूक्ष्मत्वंचकार्यत्वेनानेकत्वंस्थूलत्वंचेत्यर्थः एवंसर्वात्मत्वरूपेणउपासकानांमुक्तिहेतवे ॥ ३ ॥ ४

कारणकार्यत्वेएवप्रकटयति सर्गेति जगतस्तत्सर्गादीनांचयोमूलभूतःजगन्मयश्चयस्तस्मैअतोविष्णवेसर्वव्यापिनेतथापिपरमात्मनेकार्यका

...रूपंयस्यतस्मैतत्संगरहितायेत्यर्थः ॥ ४ ॥

...पानर्यन्तृत्वेनस्थिततथाप्यच्युत...

...स्यकथयामीतिचतुर्थेनान्वयः अणीयसामप्यणीय। ससूक्ष्मतमंसर्वभूतपानयन्तृत्वेनस्थिततथाप्यच्युत ... ॥५-६॥ ...तदेतत्कुतइत्यतआह ज्ञानेति ज्ञानंहिप्रकाशंप्रकाश्यवस्तुरहितंसूर्यवत् अर्थस्वरूपेण दृश्यरूपेणद्रष्टृजीवभ्रान्तिज्ञानेनस्थितंप्रतीतम्॥६॥ ...तदेतत्कुतइत्यतआह ... प्रणम्येतिपदावृत्तिश्चनमस्यस्वरूपस्यकालस्यभेदात् अक्षरमचलम् विष्णुंग्रसिष्णुंकालरूपम् अतएवसर्गस्थित्यन्तकारिणइत्यनेनापौनरुक्त्यम् ... तैश्चोक्तमिति॥९॥पुराणोपक्रमे अक्षयमितिपाठेअविनाशिनंअव्ययमपरिणामिनम्॥७-८॥पितामहेनदक्षादिभ्यःप्रोक्तंत्वयाकथंकथ्यतेऽतआह

आधारभूतंविश्वस्याप्यणीयांसमणीयसाम् ॥ प्रणम्यसर्वभूतस्थमच्युतंपुरुषोत्तमम् ॥ ५ ॥ ज्ञानस्वरूपम त्यन्तनिर्मलंपरमार्थतः ॥ तमेवार्थस्वरूपेणभ्रान्तिदर्शनतःस्थितम् ॥६॥ विष्णुंग्रसिष्णुंविश्वस्यस्थितिसर्गे तथाप्रभुम् ॥ प्रणम्यजगतामीशमजमक्षरमव्ययम् ॥ ७ ॥ कथयामियथापूर्वंदक्षाद्यैर्मुनिसत्तमैः ॥ पृष्टः प्रोवाचभगवानब्जयोनिःपितामहः ॥ ८ ॥ तैश्चोक्तंपुरुकुत्सायभूभुजेनर्मदातटे ॥ सारस्वतायतेनापिमम सारस्वतेनच ॥ ९ ॥ परःपराणांपुरुषःपरमात्मात्मसंस्थितः ॥ रूपवर्णादिनिर्देशविशेषणविवर्जितः ॥१०॥

तद्रम्यंब्रह्मस्वरूपंसर्वाधिष्ठानंशुद्धंवस्तुनिर्दिशति परइतिचतुर्भिः देहात्मगणामिन्द्रियाणांपरःप्राचीनः परेभ्यइतिपाठेसएवार्थः अतएवपरम उत्कृष्टआत्माचप्रत्यक्कलोपस्वरूप आत्मसंस्थितश्च अनन्याधारःरूपवर्णादिभिर्योनिर्देशस्तद्वविशेषणतेनविवर्जितः रूपंशुक्लादि वर्णोब्राह्मणादिः आदिशब्दाज्जातिक्रिये निर्देशोऽयमित्यादिसंज्ञाएतैःपंचभिर्विशेषणैर्जितइतिवा यद्वारूपादिवर्जितश्चअतएवविशेषणहीनः द्वन्द्वात्परस्यविवर्जित शब्दस्योभयत्रान्वयात् ॥ १० ॥ ...वाहा

...अननप्रलयेप्रकृत्यावि रसाधारैश्व... ...पक्षाभिप्रकारमाह ततइतिपंचभिः ॥ ... वर्ततंद्र... ॥ २७ ॥ इदानींव्यक्तस्वरूपंप्रपंचयिष्य ...ततःसर्गकालप्राप्तेपरमेश्वरोहरिःस्वेच्छयाप्रधानंपुरुषंचकालद्वाराक्षोभयामासतिद्वयोर भूतोहरिस्तद्ब्रह्मेतित्यादिरूपःअव्यक्तादिरूपांलक्षणः ॥ २८ ॥

अस्तित्वमाह अपक्षयेति जन्माभावात्तदनन्तरभाव्यस्तित्वम्।
जायतेअस्तिवर्धतेविपरिणमतेअपक्षीयतेविनश्यतीतिश्रुत्युक्तषड्भावविकारवर्जितत्वमाह अपक्षयेति जन्माभावात्तदनन्तरभाव्यस्तित्वम्। अस्तीत्येवोपलब्धव्यइत्यादिश्रुतेः अस्तित्व
स्तीतिज्ञेयम् ननुअसन्नेवसभवतिअसद्ब्रह्मेतिवेदचेत् अस्तिब्रह्मेतिचेद्वेद सन्तमेनन्ततोविदुरिति सर्वदास्तित्वंचनभावविकारःकिंतुजन्मानन्तरा
ब्रह्मणस्तावदङ्गीकर्त्तव्यंतथाचद्वितीयोभावविकारःप्राप्तइत्याशंक्याह शक्यतेवक्तुंयःसदास्तीति जन्मसापेक्षस्यास्तित्वस्यभावविकारत्वात् ॥
स्तित्वमेव तस्यकादाचित्कत्वात् अतोनायंदोषइत्यर्थः यद्वाकेवलमस्तीतिकेवलंजन्मनिरपेक्षम् सर्वत्रेतिसर्वत्रासौवसतिसमस्तंचास्मिन्वसति वैश्वसिद्धौ ततःवासुदेवइत्युच्यते
॥ ११ ॥ किंचपरमात्मैवसात्वततन्त्रेवासुदेवइत्युच्यतइत्याह

अपक्षयविनाशाभ्यांपरिणामर्द्धिजन्मभिः ॥ वर्जितःशक्यतेवक्तुंयःसदास्तीतिकेवलम् ॥ ११ ॥ सर्वत्रासौस
मस्तंचवसत्यत्रेतिवैयतः ॥ ततःसवासुदेवेतिविद्वद्भिःपरिपठ्यते ॥१२॥ तद्ब्रह्मपरमंनित्यमजमक्षयमव्ययम् ॥
एकस्वरूपंचसदाहेयाभावाच्चनिर्मलम् ॥१३॥

वसनाद्द्योतनाच्चैववासुदेवंततोविदुरितिमोक्षधर्मेषुनिरुक्तेः ॥१२॥
कर्त्रधिकरणयोरुणितिवासुरुभयार्थः वासुश्चासौद्योतनाद्देवश्चेतिकर्मधारयः बृहत्वात्बृंहणत्वाच्चात्मैवब्रह्मेतिगीय
पूर्वोक्तविशेषणान्यनुवादेनप्रकटयति तदिति अग्रविशेषंविधातुमनुवदतीतिवा तद्वासुदेवाख्यंब्रह्मआत्मा एकस्वरूपंद्वितीयाभावात् हेयमविद्यातत्कार्यं
[illegible]तः परममुक्तस्वरूपंनित्यमविनाशिअजमुत्पत्तिरहितंअक्षयंत्रुटिरहितम् अव्ययमपरिणामि
[illegible] तदुक्तंभागवते वदन्तितत्तत्वविदस्तत्वंयज्ज्ञानमव्ययम् ब्रह्मेतिपरमात्मेतिभगवानितिशब्द्यते ॥१३॥

...तामसाहङ्कारकार्याण...णानि ॥ भूतादिरादितनवाम् ॥ ... ...ाःक्षुभ्यन् ॥ त

...तदेवंशुद्धब्रह्मस्वरूपस्यैवस्वमायाविकृतप्रपंचस्यप्रपंचंप्रत्यभिन्ननिमित्तोपादानतामाह ॥ तदेवेति एतत्सर्वंप्रपंचजातंतत्...

तदेवंशुद्धब्रह्मस्वरूपस्यैवस्वमायाविकृतप्रपंचस्यप्रपंचंप्रत्यभिन्ननिमित्तोपादानतामाह ॥ तदेवेति एतत्सर्वंप्रपंचजातं तथानेनरूपेणस्थितंसदन्तःपुरुषरूपेणबहिःकालरूपेणचस्थितम् ॥ तदेतत्सर्वमेवै व्यक्तस्वरूपवत ॥ व्यक्तंमहदादिअव्यक्तंप्रधानंतदद्वयस्वरूपवत् परस्येति पर तदितिपाठेतदेतत्प्रकृतंब्रह्मेत्यर्थः ॥ १४ ॥ पूर्वोक्तानिव्यक्तादीनिचत्वारिरूपाणिविशिष्यानूद्यतेभ्योविलक्षणंविष्णोःस्वरूपमाह ॥ त स्यब्रह्मणःपुरुषःप्रथमंरूपम् सोऽस्यतद्ब्रह्मणइतिपाठेतच्चतद्ब्रह्मतस्यास्यसःप्रसिद्धः सऐक्षतसोऽकामयतेत्यादिश्रुत्युक्तःपुरुषःप्रथमंरूपमित्यर्थः ॥ ततोऽभवन्महत्तत्त्वमित्यादि व्यक्ताव्यक्तेतथैवान्ये याच्चभागवते कालवृत्त्यातुमायायांगुणमय्यामधोक्षजः॥ पुरुषेणात्मभूतेनवीर्यमाधत्तवीर्यवान् ॥ प्रधानात्मनोःसंयो रूपेपुरुषेक्षणीधमव्यक्तंतज्जन्यंचव्यक्तम् ॥ एतेद्वेअन्येरूपेजडत्वात् कालस्तथापरंरूपंसंदर्पांक्षोभकत्वादन्तेनिर्दिष्टः यद्वा ॥

परस्यब्रह्मणोरूपंपुरु
तदेवसर्वमेवैतद्व्यक्ताव्यक्तस्वरूपवत् ॥ तथापुरुषरूपेणकालरूपेणचास्थितम् ॥१४॥ परस्यब्रह्मणोरूपंपुरु
षःप्रथमंद्विज व्यक्ताव्यक्तेतथैवान्येरूपेकालस्तथापरम् ॥ १५ ॥ प्रधानपुरुषव्यक्तकालानांपरमंहियत् ॥ पश्य
न्तिसूरयःसिद्धन्तद्विष्णोःपरमंपदम् ॥१६॥ प्रधानपुरुषव्यक्तकालस्तुप्रविभागशः॥ रूपाणिस्थितिसर्गान्तव्य
क्तिसद्भावहेतवः॥ १७॥ व्यक्तंविष्णुस्तथाव्यक्तंपुरुषःकालएवच॥ क्रीडतोबालकस्येवचेष्टान्तस्यनिशामय॥ १८॥

परस्यब्रह्मणोरूपाणीत्युक्त्यातेषांविशेष्यत्वात्प्राप्तंप्रधानत्वंवारयति प्रधा गक्षुरस्सर्वचेष्टाहेतुरनादिकालइतितदुभयनिरूप्यत्वात्पश्चादुक्तः ॥ १५ ॥ अन्यानितुरूपाणिसर्गादिव्यापृतानीतिविशिनष्टि प्रधानेतिश्लोकाभ्याम् ॥ रूपा नेति सूरयोयत्पश्यन्तितदेवविष्णोःपरमंपदमित्यर्थः ॥ १६ ॥ पुरुषस्थितिहेतुः ॥ व्यक्तंमहदादिव्यक्तीनांशरीरादिव्यक्तीनांसद्भाव णिविष्णोरितिशेषः ॥ प्रविभागशोयथासंभवम् तथाहि प्रधानंसर्गहेतुः उत्पत्तिस्तत्रहेतवः ॥ विभागशइतिचतुर्विभागःसंसृष्टौचतुर्धासंस्थितः उत्पत्तिस्तस्यहेतुकालश्चान्तहेतुरितियोज्यम् यद्वाव्यक्तिरभिव्यक्तिःसद्भावउत्पत्तिस्तत्रहेतवः ॥ १७ ॥ नन्वेवंचतुरूपोभूत्वाविष्णुः सर्गादौकथंप्रवर्ततेनतुस्वस्वरूपेणे स्थितौ प्रलयंचकरोत्येवंचतुर्भेदोजनार्दनइति ॥ वक्ष्यमाणप्रकारेणेत्यर्थः॥ यथाबालकःमध्येराजादिकंकल्पयित्वाक्रीडतितद्व ...उाह ॥ व्यक्तंविष्णु... ॥ विष्णुर्व्यक्तादिरूपोभवतीतियत्तत्क्रीडतोबालकस्यचेष्टामिव

...मेवतिष्ठन्सर्गकालेलीलाकैवल्यंमुक्ति... ...स्त॥ ...यसृष्ट्यादिकरोतीतिपुरुषस्वरूपमपिविरतंद्रष्टव्यम् ...व। ...रूपःक... ...विरोधःअनेनप्रलयेप्रकृत्याविर्वाहा रसाद्योसेश्वरात्प्रकृतिपुरुषक्षोभप्रकारमाह ततइतिपंचभिः ॥ ततःसर्गकालेप्राप्तेपरमेश्वरोहरिःस्वेच्छयाप्रधानंपुरुषंचकालद्वाराक्षोभयामासातिद्वयोर ॥ २७ ॥ इदानींव्यक्तस्वरूपंप्रपंचयिष्य भूतोहरिस्तद्ब्रह्मेतित्यादिरूपःअव्यक्तादिरूपांलक्षणः ॥ २८ ॥

...नयः प्रधानम्...

...ह्यक्तमिति पंचभिः यदव्यक्तं तदृषिसत्तमैः प्रधानं कारणं प्रकृतिरिति च प्रोच्यते नित्यं

...रूपं बुद्ध्यादिहा... ...भावत् सदसदात्मकं कार्यकारणशक्तियुक्तम् ॥ १९ ॥ अक्षयमपक्षयहीनम् अक्षय्यमिति पाठे क्षयानर्हम् नान्यदा
धारमनन्याश्रयम् मूलकारणत्वात् नान्याधारमिति वक्तव्ये दुगागमश्छान्दसः अमेयमियत्ताशून्यम् अजरं स्वरूपेणापरिणामि ध्रुवमचलम् शब्द
स्पर्शविहीनं कारणावस्थायां अभिव्यक्तशब्दादिरहितम् ॥ २० ॥ त्रिगुणं गुणत्रयसाम्यम् जगतो योनिः कारणम् अनादि जन्मशून्यम् प्रभवाप्य
यं प्रभवन्तीति प्रभवाः कार्याणि तानि अपियन्ति लीयन्ते अस्मिन्निति अप्ययं लयस्थानमित्यर्थः प्रभवालयमिति पाठे स एवार्थः अग्रे सृष्टेः पूर्वप्रलयाद

अव्यक्तं कारणं यत्तत्प्रधानमृषिसत्तमैः ॥ प्रोच्यते प्रकृतिः सूक्ष्मा नित्यं सदसदात्मकम् ॥ १९ ॥ अक्षयं नान्यदा
धारममेयमजरं ध्रुवम् ॥ शब्दस्पर्शविहीनं तद्रूपादिभिरसंहतम् ॥ २० ॥ त्रिगुणं तज्जगद्योनिरनादिप्रभवाप्य
यम् तेनाग्रे सर्वमेवासीद्व्याप्तं वै प्रलयादनु ॥ २१ ॥ वेदवादविदो विप्रा नियता ब्रह्मवादिनः ॥ पठन्ति चैतमे
वार्थं प्रधानप्रतिपादकम् ॥ २२ ॥ नाहो न रात्रिर्न नभो न भूमिर्नासीत्तमो ज्योतिरभूत्र चान्यत् ॥ श्रोत्रादिबु
द्ध्याद्युपलभ्यमेकं प्राधानिकं ब्रह्म पुमांस्तदासीत् ॥ २३ ॥

नु अतीतप्रलयादनन्तरं सर्वमेतत्कार्यजातं तेन व्याप्तमन्तर्निहितमासीदित्यर्थः तम आसीत्तमसा गूढमग्र इत्यादिश्रुतेः ॥ २१ ॥ अत्रार्थे विदुषां संमति
माह वेदवादविदः वेदवादाविदोक्तन्यायास्तद्विदः नियताः स्वाध्यायादिनिष्ठाः ब्रह्मवादिनस्तत्त्वपराः एतमेवार्थमुद्दिश्य श्रुत्यर्थसूचनपरं प्रधानप्रतिपा
दकं नाहरित्यादिश्लोकं पठन्ति वै तमिति पाठे तमर्थमिति संबन्धः ॥ २२ ॥ तदाह नाहरिति अहो नासीत् रात्रिश्च सूर्याभावात् रात्रेरभावान्न तमः
अहोऽभावान्न ज्योतिः अनुक्तं सामान्यतो निषिध्यते न चान्यदिति सामान्यमेवाह श्रोत्रादिति श्रोत्रादिजन्यया बुद्ध्या तस्योपलभ्यं हि शब्दाद्बुध्यै बु
ध्याद्युपलभ्यमिति पाठः सुगमः तर्हि किमासीदित्यत आह प्राधानिकं स्वार्थे तद्धितः एकमिति प्रत्येकं संबध्यते प्रधानं ब्रह्म च पुमांश्च तदेति कालश्चा
सीदिति तदा प्रलये इतिवा श्रुतिश्च नासदासीन्नो सदासीत्तदानीमिति ॥ २३ ॥

...पात्तरा...

...ममुक्तस्वरूपं नित्य... ...तदुक्तं भागवते वदन्ति तत्तत्त्वविदस्तत्त्वं यज्ज्ञानमव्ययम् ब्रह्मेति परमात्मेति...

बदुकंभागवते वदन्तितत्त्वविदस्तत्त्वपरश्च

...र्पैलक्षणम् । २३ ॥ तामसाहंकारकार्यावरणात ॥ भूतादिरातनवान्ः ॥ ... ...क्षयुभ्यन् ॥ त

...तदास्वार्थैठन् ॥ कारणत्वाद्यावतकः

कालस्वरूपंविवृणोति विष्णोरितिचतुर्भिः परतोनिरुपाधेः विष्णोःस्वरूपात्तेप्रागुक्तेप्रधानंपुरुषश्चेतिद्वेरूपेअन्येविलक्षणेमयोक्ते तेऽन्यइतस्याधरार्षः परतोदितेःइतिपाठः परस्मात्खण्डितेइत्यर्थः ॥ यद्वाहितेपरस्परसंगतेर्मिलितेयेरूपेतेवियुक्तेकृत्वाप्रलयेधृते ॥ अन्येनकेनतदाह ॥ तत्कालसंज्ञम्कीदृशम्यद्रूपादिरूप्यंतेजन्यन्तेइतिरूपाणिकार्याणितेषामादि क्लीबत्वमार्षम्॥ यद्वायद्यस्माद्रूपादिभवतितत्कालसंज्ञम्॥२४॥प्रधानपुरुषयोर्वियोगकालंवदन्प्राकृतमदनिरुक्तिमाह प्रकृताविति अतीतग्रहणंसर्वप्रलयोपलक्षणम् ॥ अतीतप्रलयेयद्यस्मात्प्रकृतौसंस्थितलीनंविश्वमासीत्तस्मात्प्राकृतोयंमहाप्रलयउच्यते ॥ एतच्चप्रकृतिपुरुषयोरविवेकेनघटते ॥ तयोर्विवेकेतुमोक्षाख्यआत्यन्तिकःप्रलयइतिसांख्याः ॥ प्रकृतौविश्वस्यसंचरणात्प्रतिसंचारःप्रलयः ॥ २५॥ कालस्यानादिपुरुषमायासंयोजकत्वाद्व्यक्तोत्पत्त्यादिप्रवाहहेतुत्वाच्चमायानाशेनैवनाशोनव्यक्तव

विष्णोःस्वरूपात्परतोहितेन्येरूपेप्रधानंपुरुषश्चविप्र ॥ तस्यैवतेऽन्येनधृतेवियुक्तेरूपादियत्तद्द्विजकालसंज्ञम् ।२४। प्रकृतौसंस्थितंव्यक्तमतीतप्रलयेतुयत् ॥ तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसंचरः ॥ २५ ॥ अनादिर्भगवान्कालो नान्तोस्यद्विजविद्यते अव्युच्छिन्नास्ततस्त्वेतेसर्गस्थित्यन्तसंयमाः ॥ २६ ॥ गुणसाम्येततस्तस्मिन्पृथक्पुंसि व्यवस्थिते ॥ २७ ॥ ततस्तत्परमंब्रह्मपरमात्माजगन्मयः ॥ सर्वगःसर्वभूतेशःसर्वात्मापरमेश्वरः ॥ २८ ॥

त्प्रकृतौलयइतिवदन्प्रलयेपिकालोस्तीत्याह अनादिरिति नान्तोव्यक्तवद्द्वयोनास्तीत्यर्थः ॥ अप्रकार्यानुपपत्तिप्रमाणयति अव्युच्छिन्नाइति ततःकालस्यानाद्यनन्तत्वात्सर्गश्चस्थितिश्चअंन्तेसंयमःसंहारश्चसर्गस्थित्यन्तानांसयमानियमाइतिवा एतेऽव्युच्छिन्नाःप्रवाहरूपेणाविरताः ॥२६॥ किंचततःकारणाद्गुणसाम्येप्रधानंपुंसिचपृथक्वियुक्ततयाव्यवस्थितेसतितथैवैतयोर्धारणार्थंविष्णोःकालाख्यंरूपंवर्त्तते ॥ अन्यथाप्रलत्याऽनिर्वाहादितिनावःनाहोनरात्रिरित्यत्रसूर्यगत्युपलक्षितःस्थूलःकालोनास्तीत्युक्तम् अत्रत्वनवच्छिन्नोविष्णुस्वरूपःकालोस्तीत्यविरोधःअनेनप्रलयेप्रकृत्याविमुक्तःपुरुषस्तुष्णींलीनइवतिष्ठन्सर्गकालेप्रकृतिमधिष्ठायसृष्ट्यादिकरोतीतिपुरुषस्वरूपमपिविवृतंद्रष्टव्यम् ॥ २७ ॥ इदानींव्यक्तस्वरूपंप्रपंचयिष्य ...मेश्वरात्प्रकृतिपुरुषक्षोभप्रकारमाह ततइतिपंच... ॥ ततःसर्गकालेप्राप्तेपरमेश्वरोहरिःस्वेच्छयाप्रधानंपुरुषंचकालद्वाराक्षोभयामासतिद्वयोर रसाधाराधम्...तोहरिस्तद्ब्रह्मेतित्यादिरूपःअव्यक्तादिरूपांगलक्षणः ॥ २८ ॥

[illegible] रूपौ किंभूतौ व्ययाव्ययौ परिणाम्यपरिणामिनौ उपादाननिमित्तभूतावितियावत् प्रलयेपृथगात्मनिस्थस्यकारणं प्रकृति [illegible] युतेनित्यं
[illegible] तत्याक्षोभयामाससंयोज्यसृष्ट्युन्मुखौच कार [illegible] र्थः ॥२९॥ चप्रविश्यक्षोभयामासेत्युक्त्याप्राप्तंक्रियावत्त्वंवारयति यथाते संनिधिमात्रेगन्ध
मनसःक्षोभायवृत्त्युपजननायजायतेकल्पतेनतूपकर्तृत्वात्तदनुकूलक्रियाकारित्वात् ॥ ३० ॥ ननुप्रधानादीनामपिस्वरूपाव्यक्तिरेकात्कथंक्षोभ्य
क्षोभकादिभावइत्यतआह सएवेतिद्वाभ्याम् संकोचःसाम्यंविकोसोगुणक्षोभस्ताभ्यामुपलक्षितः सएवस्थितःतदवस्थाद्वये [illegible] तंप्रधानमपिविष्णुरे
वेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ विकाराणुस्वरूपमहाभूतमहदादिरूपःयद्वा विकारामहदादयःअणवोजीवाःअणुरात्माचेतसावेदितव्यइतिश्रुतेःब्रह्मरूपादिभिरुप
लक्षितः यद्वाब्रह्मरूपादिभिर्व्यक्तस्तद्रूपश्चविष्णुरेवेत्यर्थःव्यक्तस्वरूपःसमष्टिव्यष्टिदेहरूपइतिवा ॥ ३२ ॥ इदानींमहदादिक्रमेणव्यक्तस्वरूपप्रपंच

प्रधानंपुरुषंचापिप्रविश्यात्मेच्छयाहरिः ॥ क्षोभयामाससंप्राप्तेसर्गकालेव्ययाव्ययौ ॥ २९ ॥ यथासन्निधि
मात्रेणगन्धःक्षोभायजायते ॥ मनसोनोपकर्तृत्वात्तथासौपरमेश्वरः ॥ ३० ॥ सएवक्षोभकोब्रह्मन्क्षोभ्यश्च
पुरुषोत्तमः ॥ ससंकोचविकासाभ्यांप्रधानत्वेपिचस्थितः ॥ ३१ ॥ विकाराणुस्वरूपश्चब्रह्मरूपादिभिस्तथा ॥
व्यक्तस्वरूपश्चतथाविष्णुःसर्वेश्वरेश्वरः॥ ३२ ॥ गुणसाम्यात्ततस्तस्मात्क्षेत्रज्ञाधिष्ठितान्मुने ॥ गुणव्यंजनसंभूतिः
सर्गकालेद्विजोत्तम ॥३३॥ प्रधानतत्वमुद्भूतंमहान्तंतत्समावृणोत् ॥ सात्विकोराजसश्चैवतामसश्चत्रिधामहान् ३४

माह गुणसाम्यादित्यादिनाबीजंबाह्यदलैरित्यन्तेन ततोगुणक्षोभादनन्तरंतस्माद्गुणसाम्यात्क्षेत्रज्ञेनाधिष्ठितात्आत्मत्वेनेक्षितात्गुणानांव्यंजनंव्य
जतेऽनेनेतिव्यंजनंमहत्तत्त्वंतस्यसंभूतिरुद्भावोभूऽत् ॥ ३३ ॥ उद्भूतंमहान्तंप्रधानंकर्तृसमावृणोत्व्याप्नोत् तथाचप्रधानमेवमहत्तत्वादिरूपेणाहंका
रादिषुकार्येषूपादानम् मृदिवपिण्डादिद्वाराघटादिष्विविभाकः एतदेवविवृणोति सात्विकइति ॥३४॥ सममन्यूनातितिरिक्तंयथाभवसर्वतुःत्वचा
बीजंयथावृत्तंतथात्रिविधोपिमहान्प्रधानेनावृतइत्यर्थः नचैतस्मादात्मनआकाशःसंभूतः तत्तेजोसृजतेत्यादिश्रुतिविरोधः सृष्टीनांकाल्पानिकत्वा
त्परमात्मनिबुद्ध्यारोहार्थत्वेनक्वाचित्केनाचित्क्रमेणाभिधानात् वैकारिकःसात्विकःतैजसोराजसःभूतादिस्तामसइतिअर्थात्स्वयमेवव्याख्यात ३५
[illegible] तदुक्तंभागवत वदान्ततत्त्वविदस्तत्त्वयतज्ञान [illegible]

...गौयस्मैसमामवाचेतिसंबन्धः पलद्दाग्रजइति अतितपस्विःत्वख्यापनाय ॥ ... णःक्षुभ्यन् ॥ त

सोहंकारइन्द्रियाणांहेतुरितिदेवानामप्युपलक्षणम् ॥ ३५ ॥ तामसोहंकारकार्याविष्णाति ॥ भूतादिरितिनवाभः ॥ ... श्लोकैः ॥ नानावीर्या

न्मात्राभूतसूक्ष्माणितेषामिदंतन्मात्रकंसर्गसृष्टिंससर्जाकरोत् ॥ शब्दंतन्मात्रिकमितिपाठान्तरम् ॥ तदास्वार्थेठन् ॥ कारणत्वाद्याविर्तकैः

प्रथमंतन्मात्रसृष्टिःततस्तत्रतन्मात्रसर्गमध्येशब्दतमात्रादाकाशंभूतादिःसमर्जेतिसंबन्धः ॥ शब्दलक्षणंशब्दगुणकंशब्दमात्रंशब्दतन्मात्रजन्यत्वा

प्रधानतत्वेनसमंत्वचाबीजमिवावृतम् ॥ वैकारिकस्तैजसश्चभूतादिश्चैवतामसः ॥ त्रिविधोयमहंकारोमहत्तत्वा
दजायत ॥ ३५ ॥ भूतेन्द्रियाणांहेतुःसत्रिगुणत्वान्महामुने ॥ यथाप्रधानेनमहान्महतासतथावृतः ॥ ३६ ॥
भूतादिस्तुविकुर्वाणःसर्गतन्मात्रकंततः ॥ ससर्जशब्दतन्मात्रादाकाशंशब्दलक्षणम् ॥ शब्दमात्रंतथाकाशंभूता
दिः ससमावृणोत् ॥ ३७ ॥ आकाशस्तुविकुर्वाणःस्पर्शमात्रंससर्जह ॥ बलवानभवद्वायुस्तस्यस्पर्शोगुणोमतः
॥ ३८ ॥ आकाशंशब्दतन्मात्रंस्पर्शमात्रंसमावृणोत् ॥ ततोवायुर्विकुर्वाणोरूपमात्रंससर्जह ॥ ३९ ॥ ज्योति
रुत्पद्यतेवायोस्तद्रूपंगुणमुच्यते ॥ स्पर्शमात्रश्चैववायूरूपमात्रंसमावृणोत् ॥ ४० ॥ ज्योतिश्चापिविकुर्वाणरस
मात्रंससर्जह ॥ संभवन्तिततोंभांसिरसाधाराणितानिच ॥ ४१ ॥ रसमात्राणिचांभांसिरूपमात्रंसमावृणोत् ॥
विकुर्वाणानिचांभांसिगन्धमात्रंससर्जिरे ॥ ४२ ॥

त ॥ ३७ ॥ आकाशःआकाशमयोभूतादिः ॥ स्पर्शतन्मात्रंससर्जपूर्वस्पृष्टस्यापिक्रमानुरोधात्पुनःसृष्टिकथनम् ॥ एवमुत्तरत्रापिबलवान्बला
धिष्ठातृत्वेनसचस्पर्शगुणःस्पर्शमात्रंस्पर्शतन्मात्रम् स्पर्शोमात्राकारणंयस्यतंवायुमितिवा ॥ ३८ ३९ ॥ तज्ज्योतिःरूपंगुणोयस्यतत्तथा ॥ ४० ॥
रसाधाराज्यम् एवमग्रे तत्पुरुषेपिषंढत्वमार्षम् ॥ ४१ ४२ ॥

...कपं... किं भूतौ व्यया व्ययौ ... पग्णि ...

...क्याक्षोभयामास संघातः ... रूपा कठिना वा पृथिवी तन्मात्रसंज्ञानिरुक्तिमाह तस्मि... न्निति तच्छब्दादि मात्रा सूक्ष्मावस्था चिन्हं वा क्वचित्तन्मात्रशब्दो पितत्समानार्थः ॥ ४३ ॥ सांख्यप्रसिद्धामविशेषसंज्ञामपितेषामाह तन्मात्राणीति अविशेषाइतिकपिलादिकृतसंज्ञात्घातपुंस्त्वम् विशेषाभावे मवदर्शयति नेति शान्तत्वंसुखहेतुत्वम् घोरत्वंदुःखहेतुत्वम् मूढत्वंपरप्रकाश्यता एतेषांविशेषाणामभावादविशेषाः ॥ ४४ ॥ उक्तमनूद्यतैज साहंकारकार्यमाह भूतेति भूतानांतन्मात्राणांचसर्गइत्यर्थः ॥ तैजसानिराजसाहंकारकार्याणि इन्द्रियाणिश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिव्हाघ्राणवाक्पाणिपा दपायुगुह्यानि देवास्तदधिष्ठातारः ॥ दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्विवन्हीन्द्रोपेन्द्रमित्रप्रजापतयोदशेत्युभत्रसंबध्यते ॥ ४५ ॥ मनोन्तःकरणंमनोबुद्ध्य

संधातोजायतेतस्मात्तस्यगन्धोगुणोत्तमः ॥ तस्मिंस्तुस्मिंस्ततन्मात्रातेनतन्मात्रतास्मृता ॥ ४३ ॥ तन्मात्राण्य विशेषाणिअविशेषास्ततोहिते ॥ नशान्तानापिघोरास्तेनमूढाश्चाविशेषिणः ॥ ४४ ॥ भूततन्मात्रसर्गोयमहंका रात्तुतामसात् ॥ तैजसानीन्द्रियाण्याहुर्देवावैकारिकादश ॥ ४५ ॥ एकादशंमनश्चात्रदेवावैकारिकाःस्मृताः ॥ त्व क्चक्षुर्नासिकाजिव्हाश्रोत्रमत्रचपंचमं ॥ शब्दादीनामवाप्त्यार्थंबुद्धियुक्तानिवैद्विज ॥ ४६ ॥ वायूपस्थौकरौपा दौवाक्चमैत्रेयपंचमी ॥ विसर्गशिल्पगत्युक्तिकर्मतेषांचकथ्यते ॥ ४७ ॥ आकाशवायुतेजांसिसलिलंपृथिवीत था ॥ शब्दादिभिर्गुणैर्ब्रह्मसंयुक्तान्युत्तरोत्तरैः ॥ ४८ ॥

हंकारचित्ताख्यचतुर्वृत्ति तदधिष्ठातारश्चन्द्रब्रह्मरुद्रक्षेत्रज्ञाख्यादेववैकारिकाःसात्विकाइत्यर्थः ॥ तेष्वहंकार्यत्वंसाक्षात्परंपरयावेतिबोद्धव्य म् ॥ तानिविभजते त्वक्चक्षुरित्यादिअत्रपाठक्रमोनग्राह्यः ॥ बुद्धियुक्तानिज्ञानेन्द्रियाणि ॥ ४६ ॥ वायूपस्थमितिपाठेप्राण्यङ्गत्वातद्वन्द्वैकव द्भावोज्ञेयः ॥ पायूपस्थावितिवापाठः ॥ पायोःपुरीषविसर्गः ॥ उपस्थस्यमूत्ररेतोविसर्गइत्यवधेयं उक्त्यन्तंपदंद्वन्द्वैक्यात् ॥ ४७ ॥ तामसाहं कारकार्येषुविशेषमाह सार्धेन आकाशादीनिभूतानिशब्दादिभिर्गुणैःसंयुक्तानि कीदृशैःउत्तरोत्तरैःकारणगुणादुत्तरःपरःउत्तरोऽधिकोयेषांतै ... ख्यात ३५ आकाशस्यकारणाभावात्स्वकीयएवगणः ॥ यद्वाउत्तरेषामुत्तरैरधिकैरितिविवृत्याकाशस्योत्तरत्वाभावान्नाधिकइतिभ...

कारकार्येषुविशेषमाह साधने आकाशादीनिभूतानिशब्दादीगुणसगुणानि ... व्यात ३ ५
आकाशस्यकारणाभावात्स्वकीयएवगणः ॥ यद्वाउत्तरेषामुत्तरैरधिकैरितिविवृत्याकाशस्योत्तरत्वाभावान्नाधिकइति ...

॥ण

किंच ॥ श ।२६॥ दत्तोर्घोयस्मैसमामुवाचेतिसंबन्धः पुलहाग्रजइति अतितपस्वित्वख्यापनाय॥

अवकाशशोष कर्त्ताप्रवर्त्तकः देवेभावात्परमोर्थोमोक्षोपयोगिज्ञानम् अत्रपक्षेविद्धलाअईस्वर्यैरूपंदेवा

सहाय्यमप्राप्यप्रवृत्तेचनिवृत्तेचकर्मणिअस्तमलाअज्ञानविपर्यासशून्यामतिर्भविष्यति प्रवृत्तनिवृत्तकर्मणी

एकःसंघातोर्या पसंतद्दत्तवान्सत्रंसद्यस्तद्वाक्यगौरवात्॥ २५ ॥ ततःप्रीतः सभगवान्

शान्ताघोलस्त्योब्रह्मणःसुतः ॥ २६ ॥ पितामहेनदत्तार्घःकृतासनपरिग्रहः ॥

स्रष्टुमसम२७ ॥ वैरंमहतियद्वाक्याद्गुरोरस्याश्रिताक्षमा ॥ त्वयातस्मात्समस्ता

मशेषतः ॥र्निममच्छेदःक्रुद्धेनापितःकृतः ॥ त्वयातस्मान्महाभागददाम्यन्यं

तत्क्रमेणविवत्सभविष्यति ॥ देवतापरमार्थंचयथावद्वेत्स्यतेभवान् ॥ ३० ॥ प्र

नमुतमम् ॥सादादसंदिग्धातववत्सभविष्यति ॥ ३१ ॥ ततःसभगवान्प्राहवसि

मेरुरुल्बमः द्भविष्यति ॥ ३२ ॥ इतिपूर्ववसिष्ठेनपुलस्त्येनचधीमता ॥ यदुक्तंत

ज्योतिर्लोक सोहंवदाम्यशेषंतेमैत्रेयपरिपृच्छते ॥ पुराणसंहितांसम्यक्तांनिबोधय

त्वेनविशेषामहाभू

प्राकृतंप्रकृतिकार्यं प्रज्ञानपूर्वंतुनिवृत्तमुपदिश्यतइति॥३१॥त ॥ पुलस्त्यवरदानानन्तरम्॥३२ ३३॥ सोहं

नतूत्पन्नइत्यर्थः ॥ ५ पुराणसंहितानांयथातथ्यंयथातथाप्रका पुरस्त ... ॥ ५५ ॥ ... संग ॥३४॥

योज्यम् एकवनांतपा ... महः ॥ ५६ ॥

अंश. १ णःक्षुभ्यन् ॥ त

श्लोकैः ॥ नानावीया
ऽसमागम्यपरस्पर
गःएकसंघातलक्ष्याः
हेणपरिणामोन्मुख

शक्नुवन्प्रजाः
सम्प्राप्यैक्य
ते ॥ ५२ ॥
ष्णोःसंस्था
यतः ॥५४॥
द्वीपसमुद्रस

बृहत्तविरुद्धमिति
यकरूपीव्यवस्थितः ॥
३
पाठेऽभवन्निितिवचनपरिमाणामेन

कपंच्रैकिंभूतौव्ययाव्ययौ

गत्व्याक्षोभयामाससं तानूसंकीर्तितान्विहितानित्यर्थः आश्र तनामितिवाप।०।।१४।। प्रसादेनप्रवणम

संघातःशोभायदस्यपरूपाक्माहसाधुशोभनंपुरातनंचिरंतनंवृत्तंस्मारित।तप्रीतिसंबन्धःपितुःशक्तेः ।।१६।।रक्षसाद्विज

पितत्समानार्थः ।। ४३ मयाश्रुतइत्यन्वयः ततःश्रवणात् ।।१७।।रक्षसांविनाशायसत्रंवहुकालसाधनंयागमहंसमा

मवदर्शयति नेति शान्त ।। श्रोतुमिच्छाम्यहंसर्वंत्वत्तोवासिष्ठनन्दन ।।१४।। ब्रह्मन्प्रसादप्रव

साहंकारकार्यमाह भूते त्वत्प्रसादान्महामुने ।। १५ ।। पराशरउवाच ।। साधुमैत्रेयधर्मज्ञस्मा

दपायुगुह्यानि देवास्तदा

संधातोजायतेतस्त्वसिष्ठोयदुवाचह ।। १६ ।। विश्वामित्रप्रयुक्तेनरक्षसाभक्षितोमया ।।

विशेषाणिअविशेष। १७ ।। ततोहंरक्षसांसत्रंविनाशायसमारभे ।। भस्मीकृताश्चशतश

रात्तुतामसात् ।। दैयमाणेषुतेषुरक्षःस्वशेषतः ।। मामुवाचमहाभागोवसिष्ठोस्मत्पिताम

कृचक्षुर्नासिकाभिमंजहि ।। राक्षसानापराध्यंतेपितुस्तेविहितंतथा ।। २० ।। मूढाना

दौवाकृचमैत्रेयपंनकःकेनयतःस्वकृतभुक्पुमान ।। २१ ।। संचितस्यापिमहतोवत्सक्लेशे

था ।। शब्दादिभिःपरः ।।२२।।स्वर्गापवर्गव्यासेधकारणंपरमर्षयः ।। वर्जयंतिसदाक्रोधंता

हंकारचित्ताख्यचतुर्वृत्तितेजसानपकारिभिः ।। सत्रंतद्विरमत्वेतत्क्षमासाराहिसाधवः ।। २४ ।।

म् ।। तानिविभजते त्व्यजयतस्तेपितुस्तथाविहितंकर्म ।। २० ।।तदेवस्पष्टयति मूढानामिति।। २१ ।। त्यागेहेत्व

ह्वावोज्ञेयः ।। पायूपस्थ येन्द्रियतापनोधर्मस्तपः द्वयोरेवविशेषणंमहतइति महतेतिवापाठः

कारकार्येषविशेषमाह व्यासेधोनिषेधः ।। २३ ।। तेजसाअ दादाभगुणःसयुक्तानि कादशःउत्तरोत्तरैःकारणगुणादुत्तरः

भावाद कीयए उत्तर मत्तरैरधिकैरितिविरुत्पाक शस्योत्तरत्वाभावान्नाधिकइति

र्वगुणसंहति

णःक्षुभ्यन् ॥ त

किंच ॥ शान्तादिरूपाविशेषास्तेस्मृताउच्यन्ते ॥ ४९ ॥ महदादिसृष्टिमुक्त्वातत्कृ...ब्रह्माण्डसृष्टिंवक्तुमाह नानेतिदशभिःश्लोकैः ॥ नानावीर्या अवकाशशोषणदहनक्लेदहनधारणरूपभिन्नभिन्नशक्तियुक्ताःपृथग्भूता।विलक्षणस्वभावाःसंहरतिमेलनंपंचीकरणंविनाकृत्स्नशोऽसमागम्यपरस्पर सहाय्यमप्राप्यप्रजाःस्रष्टुनाशक्नुवन्नित्यर्थः॥५०॥अन्योन्यसंयोगंयथाभवतितथासमेत्यपरस्परसमाश्रयाअन्योन्यसहकारिणःएकसंघातलक्ष्याः एकःसंघातोयमितिलक्ष्यन्तेयेतेतथा ॥ ऐक्यंएकपिण्डत्वंसम्प्राप्य ॥ ५१ ॥ पुरुषेणईश्वरेणअधिष्ठितत्वात्प्रधानस्यानुग्रहेणपरिणामोन्मुख

शान्ताघोराश्चमूढाश्चविशेषास्तेनतेस्मृताः ॥ ४९ ॥ नानावीर्याःपृथग्भूतास्ततस्तेसंहतिंविना ॥ नाशक्नुवन्प्रजाः स्रष्टुमसमागम्यकृत्स्नशः॥ ५० ॥ समेत्यान्योन्यसंयोगंपरस्परसमाश्रयाः ॥ एकसंघातलक्ष्याश्चसम्प्राप्यैक्य मशेषतः ॥ ५१ ॥ पुरुषाधिष्ठितत्वाच्चप्रधानानुग्रहेणवा ॥ महदादयोविशेषान्तात्यण्डमुत्पादयन्तिते ॥ ५२ ॥ तत्क्रमेणविवृद्धंतुजलबुद्बुदवत्समम् ॥ भूतेभ्योण्डंमहाबुद्धेबृहत्तदुदकेशयम् ॥ प्राकृतंब्रह्मरूपस्यविष्णोःसंस्था नमुत्तमम्॥५३ ॥तत्राव्यक्तस्वरूपोऽसौव्यक्तरूपीजगत्पतिः ॥ विष्णुर्ब्रह्मस्वरूपेणस्वयमेवव्यवस्थितः ॥५४॥ मेरुरुल्बमभूत्तस्यजरायुश्चमहीधराः ॥ गर्भोदकंसमुद्राश्चतस्यासन्सुमहात्मनः ॥ ५५ ॥ साद्रिद्वीपसमुद्रस ज्योतिर्लोकसंग्रहः ॥ तस्मिन्नण्डेभवद्विप्रसदेवासुरमानुषः ॥ ५६ ॥

त्वेनविशेषामहाभूतानितदन्तामहदादयःअण्डमुत्पादयन्तीत्यन्वयः ॥ ५२॥ तदण्डंसमंवर्तुलंउदकेशयंजलस्थंतत्तेभ्योभूतेभ्योबृहत्तविवृद्धमिति प्राकृतंप्रकृतिकार्यंहिरण्यगर्भरूपस्यविष्णोःसंस्थानमाकृतिः ॥ ५३ ॥ तत्रअण्डेअव्यक्तस्वरूपइन्द्रियागोचरःमाययाव्यक्तरूपीव्यवस्थितः ॥ नतूत्पन्नइत्यर्थः ॥ ५४ ॥ उल्बंभस्त्राकारंगर्भवेष्टनंचर्म जरायुस्तद्बहिर्वेष्टनम् ॥ ५५ ॥ साद्रिद्वीपसमुद्राइतिपाठेऽभवन्निितिवचनपरिमाणामेन योज्यम् एकवनांतपाठस्तुसुगमः ॥ लोकसंग्रहोभुवनसंग्रहः ॥ ५६ ॥

अन्तःस्थितिमुक्त्वाबहिःस्थितिमाह वारीति ततःकटाहरूपपृथिव्यावरणात्बहिःप्रत्येकंवारिवन्ह्यादिभिर्भूतादिनाचतामसाहङ्कारेणयथाक्रमंद
शगुणमुत्तरैरधिकैरावृतमित्यन्वयः पृथिव्यावरणात्पंचविंशतिकोटियोजनप्रमाणाद्दशगुणंतोयावरणंततोदशगुणंवन्ह्यावरणंएवंदशगुणोत्तराणिस
प्तावरणानि प्रकृत्यावरणंत्वष्टममपरिमितं मह्यादिभिश्चावरणैरष्टभिर्बहिरावृतमितिशुकोक्तेः अतएवप्रकृतिंपृथक्कृत्वासप्तभिरितिस्वयमुक्तं पृ
थिव्यावरणंविहायसप्तभिरित्युक्तमितिवा ॥ ५७ ५८ ॥ यदीदृशंब्रह्माण्डंतस्मिन्प्रविष्टस्यविष्णोर्गुणावतारैवान्तरसृष्ट्यादिलीलामाह जुषन्नि
त्यादिनायावदध्यायपरिसमाप्ति तत्रविसृष्टौविविधचराचरादिसृष्टौसम्प्रवर्त्तते ॥ ५९ ॥ अनुयुगंयुगेयुगेयावत्कल्पस्यब्रह्मदिनस्यविकल्पनाव्य

वारिवन्ह्यनिलाकाशैस्ततोभूतादिनाबहिः ॥ वृतंदशगुणैरण्डंभूतादिर्महतातथा ॥५७॥ अव्यक्तेनावृतोब्रह्मंस्तैःस
र्वैःसहितोमहान् ॥ एभिरावरणैरण्डंसप्तभिःप्राकृतैर्वृतम् ॥ नारिकेलफलास्यान्तर्बीजंबाह्यदलैरिव ॥५८॥ जुषन्र
जोगुणंतत्रस्वयंविश्वेश्वरोहरिः ॥ ब्रह्माभूत्वास्यजगतोविसृष्टौसम्प्रवर्त्तते ॥ ५९ ॥ सृष्टंचपात्यनुयुगंयावत्कल्प
विकल्पना ॥ सत्वभुग्भगवान्विष्णुरप्रमेयपराक्रमः ॥ ६० ॥ तमोद्रेकीचकल्पान्तेरुद्ररूपीजनार्द्दनः ॥ मैत्रेयाखिल
भूतानिभक्षयत्यतिभीषणः ॥ ६१ ॥ संभक्षयित्वाभूतानिजगत्येकार्णवीकृते ॥ नागपर्यङ्कशयनेशेतेसपरमेश्वरः ॥
प्रबुद्धश्चपुनःसृष्टिंकरोतिब्रह्मरूपधृक् ॥ ६२ ॥ सृष्टिस्थित्यन्तकरणाद्ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाम् ॥ ससंज्ञांयातिभगवा
नेकएवजनार्द्दनः ॥ ६३ ॥ स्रष्टासृजतिचात्मानंविष्णुःपाल्यश्चपातिच ॥ उपसंह्रियतेचान्तेसंहर्त्ताचस्वयंप्रभूः ६४

त्यादिना तमोद्रेकीतिसन्धिरार्षः ॥ ६१ ॥ नागोऽनन्तःसए
वहारःसमाप्तिर्वा विशब्दस्यविगतार्थत्वात् सत्वभुक्सत्वगुणाधिष्ठातापातीत्यर्थः ॥ ६० ॥ तमोद्रेकीतिसन्धिरार्षः ॥ ६१ ॥ नागोऽनन्तःसए
वपर्यङ्कइवशयनंशय्येवचतस्मिन्परमेश्वरःशेतेब्रह्माद्यवतारमूलस्वरूपेण ब्रह्मरूपधृक्चतुर्मुखःसन् ॥ ६२ ॥ ब्रह्मादिरूपाणिचतद्भिन्नानिनस
म्भवन्तीत्याह सृष्टिस्थितीति करणामितिपाठेसृष्ट्यादिकरणंनिमित्तंयस्यास्तांसंज्ञांयातीत्यर्थः ॥ ६३ ॥ तेनब्रह्मादिभेदोनतात्विकइत्युक्तंस्र
ष्टृस्रज्यादिभेदश्चकाल्पनिकइत्याह स्रष्टेति विष्णुरेवस्रष्टात्मानंसृजतिचपाल्यश्चपालकश्चउपसंहार्यश्चसंहर्त्तास्वयमेव ॥ ६४ ॥

१

उत्तरैःआमत्तैरधिकैरितिविवृत्याक्रमशस्योत्तरत्वाभावान्नाधिक्य ... रव्याते ३५

७

कुतइत्यतआह पृथिवीति यद्यस्मात्पृथिव्यापइत्यादिसर्वंपुरुषाख्यंपुरुषसंज्ञम् पुरुषएवेदंसर्वमितिश्रुतेः ॥ ६५ ॥ ननुकथंसएवसर्गादिकर्त्ता सृज्यश्चेत्याद्युच्यतेपितृपुत्रादीनामपितथोपलंभात्तत्राह सएवेति यतः सएवसर्वभूतानामीशः प्रवर्त्तयिताविश्वरूपश्चततोभूतेषुपितृपुत्रादिषु स्थितंसर्गादिकमस्यहरेरेवोपकारकंतत्प्रयुक्तैस्तद्विभूतेरेवविस्तरात् यथाऋत्विग्भिःकृतंयजमानस्योपकारकंतत्प्रयुक्तैस्तद्विस्तारसंपादनादित्यर्थः यद्वाउपकारकमुपचारकंईश्वराध्यस्तेषुभूतेषुस्रजत्सुईश्वरःसृजतीत्युपचारइति ॥ ६६ ॥ उक्तंस्रष्टृसृज्याद्यैक्यमुपसंहरन्विवक्षितार्थमाह सएवेति

पृथिव्यापस्तथातेजोवायुराकाशमेवच ॥ सर्वेन्द्रियान्तःकरणंपुरुषाख्यंहियज्जगत् ॥ ६५ ॥ सएवसर्वभूतेशोविश्वरूपोयतोऽव्ययः ॥ सर्गादिकंततोस्यैवभूतस्थमुपकारकम् ॥ ६६ ॥ सएवसृज्यःसचसर्गकर्त्तासएवपात्यत्तिचपात्यतेऽघः ॥ब्रह्माद्यवस्थाभिरशेषमूर्त्तिर्विष्णुर्वरिष्ठोवरदोवरेण्यः॥६७॥इतिश्रीविष्णुपुराणेप्रथमेअंशेद्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ मैत्रेयउवाच । निर्गुणस्याप्रमेयस्यशुद्धस्याप्यमलात्मनः । कथंसर्गादिकर्त्तृत्वंब्रह्मणोऽभ्युपपद्यते ॥ १ ॥

अघोभक्षणीयः वृद्ध्यभावश्छान्दसः पाल्यतेचेतिपाठेचकाराद्रक्ष्योपिज्ञेयः ब्रह्माद्यवस्थाभिःसृष्ट्यादिकर्त्ताऽशेषमूर्त्तिःसृज्यादिरूपःअतोविष्णुरेव वरिष्ठःश्रेष्ठःपरमार्थरूपइतियावत् वरेण्योवरणीयरूपः परमानंदरूपत्वात् ॥ ६७ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेवैष्णवाकूतचंद्रिकायांप्रथमेअंशेद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ विष्णोःसर्गादिकर्तृत्वंतृतीयेसम्यगीर्यते काष्ठादिर्द्विपरार्धान्तकालोथप्रतिसंचरः तदेवंब्रह्मणःसृष्ट्यादिकर्तृत्वमुक्तंतत्रशङ्कते निर्गुणस्येति सत्वादिगुणरहितस्यअप्रमेयस्यदेशकालाद्यनवच्छिन्नस्यशुद्धस्यअदेहस्यसहकारिशून्यस्यवाअमलात्मनःपुण्यपापसंस्काररहीनस्यरागादिरहितस्यवाएवंभूतस्यविष्णोःकथंसर्गादिकर्तृत्वमिष्यते तएद्विलक्षणस्यैवकुलालादेर्घटादिकर्त्तृत्वदर्शनादितिभावः ॥ १ ॥

परिहरति शक्तयइतिसार्धेन लोकेहिसर्वेषांभावानांमणिमन्त्रादीनांशक्तयोऽचिन्त्यज्ञानगोचराः अचिन्त्यकुतर्कासहिष्णुयत्ज्ञानंकार्यान्यथानुपपत्तिजन्यंतस्यगोचराःसन्ति यतएवंअतोब्रह्मणोपितास्तद्विधाःसर्गाद्याःसर्गादिहेतुभूताः भावशक्तयःस्वभावसिद्धाःशक्तयःसन्त्येववन्हेर्दाहशक्तिवत् अतोगुणादिहीनस्यापिब्रह्मणःसर्गादिकर्तृत्वंघटतइतिभावः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ नतस्यकार्यंकरणंचविद्यतेनतत्समश्चाभ्यधिकश्चदृश्यते ॥ परास्यशक्तिर्विविधैवश्रूयतेस्वाभाविकीज्ञानबलक्रियाच ॥ मायांतुप्रकृतिंविद्यान्मायिनंतुमहेश्वरमित्यादिः ॥ अतोमायाख्यशक्तिनिष्ठसर्गहेतुत्वंपरमात्मनउपचर्यतइतिभावः ॥ यद्वानिर्गुणस्याद्यक्षणवर्त्तिद्रव्यस्यगुणेऽपरिच्छिन्नस्याकाशादेःशब्दादौअशरीरस्याप्यात्मनः शरीरप्रेरणरागादि

पराशरउवाच॥शक्तयःसर्वभावानामचिन्त्यज्ञानगोचराः ॥ यतोतोब्रह्मणस्तास्तुसर्गाद्याभावशक्तयः ॥ भवन्ति तपतांश्रेष्ठपावकस्ययथोष्णता ॥ २ ॥ तन्निबोधयथासर्गेभगवान्सम्प्रवर्तते ॥ नारायणाख्योभगवान्ब्रह्मालोकपितामहः ॥ उत्पन्नःप्रोच्यतेविद्वन्नित्यएवोपचारतः ॥ ३ ॥ निजेनतस्यमानेनआयुर्वर्षशतंस्मृतम् ॥ तत्पराख्यंतदर्धंचपरार्धमभिधीयते ॥ ४ ॥

रहितस्यायस्कान्तादेर्लोहभ्रमणादौहेतुत्वंयथातथाब्रह्मणोपितादृशस्यसर्गादिहेतुत्वंभविष्यतीति तच्चसर्गादिहेतुत्वरूपमैश्वर्यंवन्ह्युष्णत्ववन्मन्त्रादिभिर्नविहन्यतइतिनिरंकुशमेव सवाअयमस्मात्सर्वस्यवशीसर्वस्येशानःसर्वस्याधिपतिरित्यादिश्रुतेः ॥ तपतांश्रेष्ठेतिसंबोधनेनतपःशक्त्यास्वयमेवेदंज्ञातव्यमितिसूचयति ॥ यतएवमतोब्रह्मणएवहेतोःसर्गाद्याभवन्तिनात्रानुपपत्तिरित्यर्थः ॥ २ ॥ तदेवंब्रह्मणःसर्गादिकर्तृत्वमुपपाद्यब्राह्मंसर्गमुपवर्णयितुमाह ॥ तन्निबोधेति ॥ भगवानीश्वरः ॥ भगवानखिलार्थनिर्वाहकः ॥ ननुनारायणाख्यश्चेत्ब्रह्माकथंतस्योत्पत्तिर्हिरण्यगर्भःसमवर्त्तताग्रइत्यादिश्रुत्याकथ्यतइत्याह उत्पन्नइति उपचारतःस्वेच्छयाविर्भावस्याप्युत्पत्तिसादृश्यात् ॥ ३ ॥ औपचारिकमेवतस्यायुर्मानमाह निजेनस्वकीयेनवक्ष्यमाणेनवर्षशतंतस्यायुःस्मृतंतच्चायुःपराख्यंसर्वातिशयितत्वात् ॥ तदर्धंब्रह्मायुरर्धंपंचाशद्वर्षाणिपरार्धमभिधीयते ॥४॥

तेनकालेनतस्यब्रह्मणोऽन्येषांचायुषःप्रमाणस्योपपादनंसम्पादनंनिबोध ॥ परिणामेतिपाठेपरिणामस्यअवसानस्योपपादनमित्यर्थः ॥ ५ ॥ अचराश्चयेतेषामपीतिशेषः ॥ ६ ॥ तदेवनिमेषादिक्रमेणाह काष्ठेत्यादिना अक्षिपक्ष्मविक्षेपोपलक्षितःकालोनिमेषः ॥ तेपंचदशकाष्ठा त्रिंशत्कलामौहूर्तिकोविधिर्मुहूर्त्तमानप्रकारः ॥ ७ ॥ तावत्सङ्ख्यैस्त्रिंशत्सङ्ख्यैर्मुहूर्तैरेकमहोरात्रम् ॥ तावन्तित्रिंदशहोरात्राणिमासःसावनइतिशेषः ॥ पक्षद्वयात्मकश्चचान्द्रः ॥ एतेनपंचदशादिनात्मकःपक्षइतिसूचितम् ॥ ८ ॥ सौरैर्मासैरयनप्रकारमाह तैरिति तच्छब्देचान्द्रमासाविप्र

कालस्वरूपंविष्णोश्चयन्मयोक्तंतवानघ ॥ तेनतस्यनिबोधत्वंपरिमाणोपपादनम् ॥५॥ अन्येषांचैवजन्तूनांचराणामचराश्चये ॥ भूभूभृत्सागरादीनामशेषाणांचसत्तम ॥ ६॥ काष्ठाःपंचदशाख्यातानिमेषामुनिसत्तम ॥ काष्ठास्त्रिंशत्कलास्त्रिंशत्कलामौहूर्तिकोविधिः ॥ ७ ॥ तावत्संख्यैरहोरात्रंमुहूर्तैर्मानुषंस्मृतम् ॥ अहोरात्राणितावन्तिमासःपक्षद्वयात्मकः ॥८॥ तैःषड्भिरयनंवर्षमयनेदक्षिणोत्तरे ॥ अयनंदक्षिणंरात्रिर्देवानामुत्तरंदिनम् ॥९॥ दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तुकृतत्रेतादिसंज्ञितम् ॥ चतुर्युगंद्वादशभिस्तद्विभागंनिबोधमे ॥१०॥ चत्वारित्रीणिद्वेचैकंकृतादिषुयथाक्रमम् ॥ दिव्याब्दानांसहस्राणियुगेष्वाहुःपुराविदः ॥११॥ तत्प्रमाणैःशतैःसन्ध्यापूर्वातत्राभिधीयते ॥ सन्ध्यांशकश्चतत्तुल्योयुगस्यानन्तरोहिसः ॥ १२ ॥

कर्षात्सौरमासालक्ष्यन्ते सूर्यस्यमेषाद्येकैकराशिभोगःसौरोमासः तैःषड्भिरयनम् ॥ द्वेयनेइतिपाठेसंधिरार्षः ॥ अतःपरंदिव्यमानमाह ॥ अयनामित्यादिना दक्षिणमयनंदेवानांरात्रिरुत्तरमयनंदिनमिति एवंभूतैःषष्ट्युतरत्रिशताहोरात्रैर्देवानांवर्षंद्रष्टव्यम् ॥९॥ तैर्वर्षैश्चतुर्युगमानमाह॥ दिव्यैरिति ॥ दिव्यैर्द्वादशभिर्वर्षसहस्रैश्चतुर्युगमित्यन्वयः ॥ १० ॥ यथाक्रमंकृतयुगेचत्वारिसहस्राणित्रेतायांत्रीणिद्वापरेद्वेकलादेकंवर्षसहस्रमितिपुराविदःकालज्ञाःपण्डिताः ॥ ११ ॥ तत्प्रमाणैरिति येषांसहस्राणांप्रमाणानिचत्वारित्रीणिद्वेचैकमित्युक्तानियेषांशतानांतैःशतैःपरिमितातत्तद्युगेपूर्वभाविनीसन्ध्योच्यते तत्तुल्यस्तावानेवयुगानन्तरभाविसन्ध्यांशकः ॥ १२ ॥

सन्ध्यासन्ध्यांशयोरन्तर्मध्येयःकालःसयुगाख्यः ॥ १३ ॥ तदेवंयुगानांदशसहस्राणिवर्षाणिसन्ध्यासन्ध्यांशयोश्चद्वेसहस्रेएवंद्वादशवर्षसहस्रै
श्चतुर्युगमितिसिद्धं तेषांचतुर्युगाणांसहस्रंब्रह्मणोदिवसः ॥ १४ ॥ मन्वन्तरमानंवक्तुमाह ब्रह्मणइति तेषांमनूनांकालकृतंपरिमाणंशृणु ॥ १५ ॥
यत्रकालेसप्तर्षिसुरादयोयुगपत्सृज्यन्तेअधिकारिणः क्रियन्तेसंह्रियन्तेच अधिकारहीनाःक्रियन्तेतत्सूनवएवनृपाः पूर्ववदित्यादिनामन्वन्तरप्र
वाहोदर्शितः ॥ १६ ॥ चतुर्युगानामेकसप्ततिर्मन्वन्तरमित्यन्वयः साधिकेति अत्रश्लोकाः द्विचत्वारिंशतायुक्तशतेनाभ्यधिकास्तथा दिव्याब्दाः
पंचसाहस्रामासादशदिनाष्टकम् चतुर्यामामुहूर्तौद्वावष्टावपिकलास्तथा काष्ठाःसप्तदशद्वौचनिमेषौतदनन्तरम् देवस्यैकनिमेषस्यसप्तमोभागइष्यते

सन्ध्यासन्ध्यांशयोरन्तर्यःकालोमुनिसत्तम ॥ युगाख्यःसतुविज्ञेयःकृतत्रेतादिसंज्ञितः ॥ १३ ॥ कृतंत्रेताद्वापर
श्चकलिश्चैवचतुर्युगम् ॥ प्रोच्यतेतत्सहस्रंचब्रह्मणोदिवसंमुने ॥ १४ ॥ ब्रह्मणोदिवसेब्रह्मन्मनवश्चचतुर्दश ॥ भ
वन्तिपरिमाणंचतेषांकालकृतंशृणु ॥ १५ ॥ सप्तर्षयःसुराःशक्रोमनुस्तत्सुनवोनृपाः ॥ एककालेहिसृज्यन्तेसंह्रि
यन्तेचपूर्ववत् ॥ १६ ॥ चतुर्युगानांसङ्ख्यातासाधिकात्येकसप्ततिः ॥ मन्वन्तरंमनोःकालःसुरादीनांचसत्तम
॥ १७ ॥ अष्टौशतसहस्राणिदिव्ययासंख्ययास्मृतम् ॥ द्वापंचाशत्तथान्यानिसहस्राण्यधिकानितु ॥ १८ ॥ त्रिं
शत्कोटचस्तुसम्पूर्णाःसंख्याताःसंख्ययाद्विज ॥ सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतानिमहामते ॥ १९ ॥

मानुषाब्दास्तुलक्षाणिसार्धाष्टादशतत्परम् सहस्रमष्टविंशत्यायुताचाब्दचतुःशती चतुर्विंशत्यहोरात्र्यायुक्तामासाश्चषट्तथा नाड्योद्वादशतावत्यः
कलाश्चतदनन्तरम् पंचविंशतिकाष्ठाश्चनिमेषादशसाधिकाइति चतुर्युगसहस्रप्रमाणस्यब्रह्मदिनस्यचतुर्दशधाविभागेएकसप्ततिचतुर्युगानिभव
न्ति अवशिष्यतेचतुर्युगषट्कम् तस्यचतुर्दशांशैर्यथागणितःप्रतिमन्वतरमेकसप्ततेराधिकमित्यर्थः सुरादीनांसप्तर्षयःसुराःशक्रइतिपूर्वोक्तानांमन्व
न्तराधिकारिणांचसएवकालः ॥ १७ ॥ तमेवमन्वन्तरकालंदिव्याब्दैर्वर्णयति ॥ १८ ॥ तमेवमानुषाब्दैर्गणयतित्रिंशदितिद्वाभ्याम् नियुता
निलक्षाणि ॥ १९ ॥

पूर्वोक्तमधिकम् ॥ २० ॥ एषोऽनन्तरोक्तःकालःब्राह्मोब्रह्मरूपकारणवान्नैमित्तिकोनाम्ना ॥ ब्राह्मनैमित्तिकइतिपाठेब्रह्मशयननिमित्तजन्यइत्यर्थः ॥ प्रतिसंचरःप्रलयः ॥ २१ ॥ भूर्भुर्वादिकमितिसंधिरार्षः ॥ तदादिनान्तेदह्यतेरुद्ररूपेणब्रह्मणैवार्थात् ॥ २२ ॥ भोगीशेषःसएवशय्यातद्गतःसन्शेतेत्रैलोक्यप्रपंचग्रासेनबृंहितःआविर्भूतब्रह्मानन्दइत्यर्थः ॥ ज्ञानबृंहितइतिपाठेत्रैलोक्यस्थैर्ज्ञानमयैर्जीवैरानन्दैकाशमयैरेकीभूयसमृद्धज्ञानानन्दइत्यर्थः ॥ २३ ॥ जनस्थैश्चिन्त्यमानः ॥ महर्लोकस्थानामपितदातत्रगतत्वात् तत्प्रमाणांरात्रिंनैरन्तर्येणेशते ॥ २४ ॥ एवंत्विति

विंशतिश्चसहस्राणिकालोयमधिकंविना ॥ मन्वन्तरस्यसंख्येयंमानुषैर्वत्सरैर्द्विज ॥ २० ॥ चतुर्दशगुणोह्येष कालोब्राह्ममहःस्मृतम् ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकोनामतस्यान्तेप्रतिसंचरः ॥ २१ ॥ तदादिदह्यतेसर्वंत्रैलोक्यंभूर्भुवादिकम् ॥ जनंप्रयान्तितापार्त्तामहर्लोकनिवासिनः ॥ २२ ॥ एकार्णवेतुत्रैलोक्येब्रह्मानारायणात्मकः ॥ भोगीशय्यागतःशेतेत्रैलोक्यग्रासबृंहितः ॥ २३ ॥ जनस्थैर्योगिभिर्देवश्चिन्त्यमानोऽब्जसंभवः ॥ तत्प्रमाणांहितांरात्रिंतदन्तेसृजतेपुनः ॥ २४ ॥ एवंतुब्रह्मणोवर्षमेवंवर्षशतंचतत् ॥ शतंहितस्यवर्षाणांपरमायुर्महात्मनः ॥ २५ ॥ एकमस्यव्यतीतंतुपरार्धंब्रह्मणोनघ ॥ तस्यान्तेभून्महाकल्पःपाद्मइत्यभिविश्रुतः ॥ २६ ॥ द्वितीयस्यपरार्धस्यवर्त्तमानस्यवैद्विज ॥ वाराहइतिकल्पोयंप्रथमःपरिकल्पितः ॥ २७ ॥ इतिश्री वि० प्र० तृतीयः ॥ ३ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ ब्रह्मानारायणाख्योसौकल्पादौभगवान्यथा ॥ ससर्जसर्वभूतानितदाचक्ष्वमहामुने ॥ १ ॥

एवंभूतैरहोरात्रैःपक्षमासादिकल्पनयावर्षमेवमनेनमानेनवर्षशतमपिज्ञेयम् ॥ ततश्चतस्यमहात्मनःतद्वर्षशतमायुःपरमित्युच्यते ॥ २५ ॥ महाकल्पइतिपुष्करप्रादुर्भावादिगुणैर्महत्वात्महाकल्पइत्युच्यते ॥ २६ २७ ॥ इ० वि० प्र० तृती० अवतारोवराहस्यप्रश्नयासनकादिभिः ॥ स्तुतिश्चतुर्येलोकानांविभागश्चनिरूप्यते ॥ १ ॥ पूर्वोपक्षिप्तंब्राह्मंसर्गंप्रसङ्गान्तरितंश्रोतुकामोमैत्रेयःपृच्छति ब्रह्मेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ प्रतिज्ञातंप्रजासर्गंनिरूपयिष्यन्प्रथमंतदाधारभूतायाभूमेरुद्धारंवक्तुमाह अतीतकल्पेत्यादिना अतीतकल्पावसनेपाद्मकल्पावसाने
पराशरेणअग्रेवाराहकल्पस्यधर्मकथनान्निशायांसुप्तंप्रस्वापस्तदुत्थितःप्रभुर्ब्रह्मासत्वोद्रिक्तः तस्यैववाराहाद्यवतारप्रसिद्धेः इत्यभिध्यायतोनासा
विवरात्सहसानघःवराहपोतोनिरगादितिभागवतोक्तेः अथवासुप्तोत्थितत्वेनप्राप्तेन्द्रियादिप्रकाशोलोकेतयादृष्टत्वात् ॥ ३ ॥ सर्वसम्भवःविश्वस्र
ष्टाशून्यंचराचरहीनंलोकमवैक्षतापश्यदितिपूर्वेणान्वयः ॥ ४ ॥ तस्यैवनारायणाख्यांव्युत्पादयति इमंचेति ब्रह्मस्वरूपिणंनारायणंप्रति अत्रब्र

पराशरउवाच ॥ प्रजाःससर्जभगवान्ब्रह्मानारायणात्मकः ॥ प्रजापतिपतिर्देवोयथातन्मेनिशामय ॥ २ ॥ अ
तीतकल्पावसानेनिशासुप्तोत्थितःप्रभुः ॥ सत्वोद्रिक्तस्ततोब्रह्माशून्यंलोकमवैक्षत ॥ ३ ॥ नारायणःपरोऽचिन्त्यः
परेषामपिसप्रभुः ॥ ब्रह्मस्वरूपीभगवाननादिःसर्वसंभवः ॥ ४ ॥ इमंचोदाहरन्त्यत्रश्लोकंनारायणंप्रति ॥ ब्रह्म
स्वरूपिणंदेवंजगतःप्रभवाप्ययम् ॥५॥ आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः ॥ अयनंतस्यताःपूर्वंतेननाराय
णःस्मृतः ॥ ६ ॥ तोयांतःसमहींज्ञात्वाजगत्येकार्णवेप्रभुः ॥ अनुमानात्तदुद्धारंकर्त्तुकामःप्रजापतिः ॥ ७॥ अ
करोत्सतनूमन्यांकल्पादिषुयथापुरा ॥ मत्स्यकूर्मादिकांतद्वद्वाराहंवपुरास्थितः ॥ ८ ॥

ह्मानारायणएवेत्यभिन्नार्थैइत्यर्थः ॥ ५ ॥ श्लोकमेवाहआपइति नाराःशारीरत्वेनरसम्बन्धिन्यः वैशब्दःसमुच्चयेनरसूनवोनरसृष्टाअपि यद्वावै
यस्मान्नरसूनवःतस्मान्नाराइत्यर्थः नरोत्रपुरुषोत्तमः तदुक्तं तास्ववात्सीत्स्वसृष्टासुसहस्रंपरिवत्सरान् तेननारायणोनामयदापःपुरुषोद्भवाइति॥६॥
ततःकिमित्यतआह तोयांतरितिपादोनद्वाभ्याम् तोयस्योपरिपुष्करपर्णंदृष्ट्वातदधिष्ठानज्ञानात्तोयांतर्महींज्ञात्वातदुद्धारंकर्त्तुकामःप्रजापतिरन्यां
तदुद्धारयोग्यांतनुमकरोदितिद्वयोरन्वयः ॥ ७ ॥ पुराकल्पादिषुमत्स्यकूर्मादिकांमधुकैटभगृहीतवेदाहरणमदरधारणादिकार्यार्थंयथाकरोत्तद्वत्
तदावाराहंवपुरास्थितस्तोयंप्रविवेशेतिपरणेन्वयः ॥ ८ ॥

यतोवेदयज्ञमयंवपुरास्थितःअतोजगतःस्थितौस्थितः वेदयज्ञाधीनत्वात्जगस्थितेः ॥ ९ ॥ सृष्ट्यर्थंसनकाद्यैरभिष्टुतः सर्वाधारपृथिव्युद्धारेक्कासौ
ऽस्थितइत्यतआहआत्माधारःस्वेमहिमनिस्थितः धराधरःधरांधर्तुंप्रवृत्तः ॥ १० ॥ तदावंसुधरातदधिष्ठात्रीतंतुष्टाव: ॥ ११ ॥ अस्मात्पातालान्मा
मुद्धर त्वत्तोहंहेतोःपूर्वंउत्थिताउत्पन्ना ॥ १२ ॥ उद्धृताचउपादानकारणमपिगगनादीनांममापित्वमेवेत्याह त्वन्मयात्वन्मयी ॥ १३ ॥ उपादान

वेदयज्ञमयंरूपमशेषजगतःस्थितौ ॥ स्थितःस्थिरात्मासर्वात्मापरमात्माप्रजापतिः ॥ ९ ॥ जनलोकगतैःसिद्धैः
सनकाद्यैरभिष्टुतः ॥ प्रविवेशतदातोयमात्माधारोधराधरः ॥१०॥ निरीक्ष्यतंतदादेवीपातालतलमागतम् ॥ तुष्टा
वप्रणताभूत्वाभक्तिनम्रावसुंधरा ॥ ११ ॥ पृथ्व्युवाच ॥ नमस्तेसर्वभूतायतुभ्यंशंखगदाधर ॥ मामुद्धरास्माद
द्यत्वंत्वत्तोहंपूर्वमुत्थिता ॥ १२ ॥ त्वत्ताहमुद्धृतापूर्वंत्वन्मयाहंजनार्दन ॥ तथान्यानिचभूतानिगगनादीन्यशेष
तः ॥ १३ ॥ नमस्तेपरमात्मात्मन्पुरुषात्मन्नमोस्तुते ॥ प्रधानव्यक्तभूतायकालभूतायतेनमः ॥ १४ ॥ त्वंकर्ता
सर्वभूतानांत्वंपातात्वंविनाशकृत् ॥ सर्गादिषुप्रभोब्रह्मविष्णुरुद्रात्मरूपधृक् ॥ १५ ॥ संभक्षयित्वासकलंजग
त्येकार्णवीकृते ॥ शेषेत्वमेवगोविंदचिंत्यमानोमनीषिभिः ॥ १६ ॥ भवतोयत्परंरूपंतन्नजानातिकश्चन ॥ अव
तारेषुयद्रूपंतदर्चंतिदिवौकसः ॥ १७ ॥ त्वामाराध्यपरंब्रह्मयातामुक्तिंमुमुक्षवः ॥ वासुदेवमनाराध्यकोमोक्षंसम
वाप्स्यति ॥ १८ ॥ यत्किंचिन्मनसाग्राह्यंयद्ग्राह्यंचक्षुरादिभिः ॥ बुद्ध्याचयत्परिच्छेद्यंतद्रूपमखिलंतव ॥ १९ ॥

निमित्तत्वादिकंसाधयंतीपरब्रह्मस्वरूपत्वेनपूर्वोक्तवस्तुरूपत्वेनप्रणमति नमस्तेइति ॥ १४ ॥ ब्राह्मादिरूपेणसृष्ट्यादिकर्तात्वमेवेत्याह त्वमिति
पातापालयिता ॥ १५ ॥ शेषेशयनंकरोषि ॥१६॥ रागिणोमुमुक्षवश्चतवस्वरूपाज्ञानादवताररूपमेव स्वार्थसिद्धयेऽर्चंतीत्याह भवतइतिसार्धेन
॥ १७ ॥ व्यतिरेकमाह वासुदेवमिति ॥ १८ ॥ मनसाग्राह्यंसंकल्पं बुद्ध्याचयत्परिच्छेद्यंअध्यवसेयम् ॥ १९ ॥

ममतुत्वदीयत्वंलोकप्रसिद्धमेवेतिसहेतुकमाह ॥ त्वन्मयेति त्वन्मयात्वदुपादाना त्वदाधारात्वयिवर्त्तै उपाश्रिताशरणंगताइत्येतैर्हेतुभिस्तवआ
रभ्यलोकोयंमांमाधवींत्वदीयामभिधत्ते ॥२०॥ अखिलज्ञानमयक्रुत्स्नविषयज्ञानस्वरूपस्थूलमयघटादिस्वरूपस्थूलजयेतिपाठः अनंतपरिच्छेद
त्रयशून्यम् ॥२१॥ परावरात्मन्नुत्कृष्टावरस्वरूपकार्यकारणरूपेतिवा तत्रहेतुर्विश्वात्मन्निति यज्ञपतेयज्ञफलप्रदवषट्कारमंत्ररूपस्तद्वाच्योवा ।२२।

त्वन्मयाहंत्वदाधारात्वत्सृष्टात्वामुपाश्रिता ॥ माधवीमितिलोकोयमभिधत्तेततोहिमाम् ॥ २० ॥ जयाखिलज्ञान
मयजयस्थूलमयाव्यय ॥ जयानंतजयाव्यक्तजयव्यक्तमयप्रभो ॥ २१ ॥ परावरात्मन्विश्वात्मन्जययज्ञपतेन
घ ॥ त्वंयज्ञस्त्वंवषट्कारस्त्वमोंकारस्त्वमग्नयः ॥ २२ ॥ त्वंवेदास्त्वंतदंगानित्वंयज्ञपुरुषोहरे ॥ सूर्यादयोग्रहास्ता
रानक्षत्राण्यखिलंचयत् ॥ २३ ॥ मूर्त्तामूर्त्तमदृश्यंत्वदृश्यंचपुरुषोत्तम ॥ यच्चोक्तंयच्चनैवोक्तंमयात्रपरमेश्वर
॥ २४ ॥ तत्सर्वंत्वंनमस्तुभ्यंभूयोभूयोनमोनमः ॥ एवंसंस्तूयमानस्तुपृथिव्यापृथिवीधरः ॥ सामस्वरध्वनिः
श्रीमान्जगर्जपरिघर्घरम् ॥ २५ ॥ ततःसमुत्क्षिप्यधरांस्वदंष्ट्रयामहावराहःस्फुटपद्मलोचनः ॥ रसातलादुत्पल
पत्रसन्निभःसमुत्थितोनीलइवाचलोमहान् ॥ २६ ॥ उत्तिष्ठतातेनमुखानिलाहतंतत्संप्लवांभोजनलोकसंश्रया
न् ॥ प्रक्षालयामासहितान्महाद्युतीन्सनंदनादीनपकल्मषान्मुनीन् ॥ २७ ॥

यज्ञपुरुषोयज्ञमूर्त्तिर्यज्ञाराध्योवा ताराअश्विन्यादीनि नक्षत्राण्यन्यानि विपरीतंवा उभयथाप्रयोगदर्शनात् ॥२३॥ मूर्तपरिच्छिन्नपरिमाणंकठि
नंवा तद्विपरीतममूर्त्तं तदखिलंत्वम् ॥ २४ ॥ भूयोभूयइत्यादरद्योतनार्थं सामस्वरएवध्वनिर्यस्यसघर्घरमितिवाराहजातिध्वन्यनुकरणं तत्परि
तोषयास्यात्तथाजगर्जेव्यनदत् ॥ २५ ॥ समुत्क्षिप्यसमुद्धृत्य उत्पलपत्रसन्निभःस्निग्धश्यामः पाठांतरेलघुत्वायधराविशेषम् ॥ २६ ॥ तत्संप्ल
वांभस्तदेकार्णवजलं अपकल्मषानपिमुनीन्प्रकर्षेणक्षालयामासअतिनिर्मलानकरोत् प्रगयच्छ्लासस्यवेदरूपेणातिपावनत्वात् ॥ २७ ॥

रोमांतरस्थामुनयोजलमग्नाःक्लिष्टाविधुननेसतिजलापगमात्तंजुषंतिशीताभावंति यद्वारोम्णांजलपर्यंतंगमनाद्रोमांतरच्छाःसनकाद्याजुषंतिसेवंत इत्यर्थः ॥ २८ ॥ वराहास्यखुराग्रेणविक्षतेविदीर्णेरसातलेसतितेनद्वारेणाधस्तात्तोयानिप्रयांति कथं कृतशब्दसंततिसशब्दंयथास्यात् सप्त म्यंतपाठेकृताशब्दसंततिर्यस्मिन्रसातलेतस्मिन्नधःप्रयांतीत्यर्थः श्वासानिलेनाहताःक्षिप्ताः जनेजनलोकेश्लोकपाठेपौर्वापर्यव्यतिक्रमःकुत्रचित् ॥ २९ ॥ तोषणपरीतंव्याप्तंचेतोयेषांते तारतरःअत्युच्चशब्दयुक्तःसचासावुद्धतेक्षणउन्नतदृष्टिश्चतं धीरतरोद्धतेक्षणमितिपाठेनिःशंकोदारेक्षण

उत्तिष्ठतस्तस्यजलार्द्रकुक्षेर्महावराहस्यमहींविधार्य ॥ विधुन्वतोवेदमयंशरीरंरोमांतरस्थामुनयोजुषंति ॥ २८ ॥ प्रयांतितोयानिखुराग्रविक्षतेरसातलेधःकृतशब्दसंतति ॥ श्वासानिलास्ताःपरितःप्रयांतिसिद्धाजनेयेनियतावसं ति ॥ २९ ॥ तंतुष्टुवुस्तोषपरीतचेतसोलोकेजनेयेनिवसंतियोगिनः ॥ सनंदनाद्यानतिनम्रकन्धराधराधरंतारत रोद्धतेक्षणं ॥ ३० ॥ जयेश्वराणांपरमेशकेशवप्रभोगदाशंखधरासिचक्रधृक् ॥ प्रसूतिनाशस्थितिहेतुरीश्वरस्त्व मेवनान्यत्परमंचयत्पदं ॥ ३१ ॥ पादेषुवेदास्तवयूपदंष्ट्रदंतेषुयज्ञाश्चितयश्चवक्त्रे ॥ हुताशजिह्वोसितनूरुहाणि दर्भाःप्रभोयज्ञपुमांस्त्वमेव ॥ ३२ ॥

मित्यर्थः ॥ ३० ॥ हेईश्वराणांब्रह्मादीनांपरमेश अतोजगतःप्रसूत्यादीनांत्वमेवहेतुरीश्वरश्चनियंता यच्चपरमंपदंतदपित्वत्तोनान्यत्त्वमेवपरमं ब्रह्मेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ परमतत्वेनस्तुत्वाप्रकृतावताररूपंयज्ञरूपकोणस्तुवंति पादेष्वितित्रिभिः यज्ञपुमांस्त्वमेवेतिप्रतिज्ञातंतत्संपादनंपादेष्वित्या दिभिःचतुःसंख्यत्वाद्यज्ञांगत्वाच्चवदायेज्ञमयःस्यतस्यपादत्वेनरूप्यंते हेयूपदंष्ट्रउन्नतत्वाद्यूपाएवबहिर्निर्गतादंष्ट्रायस्य पुरोडाशभक्षणार्थत्वाच्चर्वण साधनत्वेनयुपादंतत्वेनरूप्यंते चितयःश्येनचितिंचिन्वीतकंकचितंचिन्वीतेत्यादिश्रुत्युक्ताअग्निस्थानानि वक्त्रेहविर्निक्षेपस्थाने हविःसारग्राहकत्वा त्हुताशएवजिह्वायस्य दर्भास्तवतनूरुहाणिरोमाणि ॥ ३२ ॥

परंब्रह्मतवशिरःसूक्तानिदैष्णवादीनिसटा

राण्यहनीतमःप्रकाशधर्मकेयज्ञकालात्मकेतवविलोचने निमिषोन्मेषाभ्यांतयोरपितमःप्रकाशधर्मत्वात् परंब्रह्मतवशिरःसूक्तानिदैष्णवादीनिसटा
कलापःस्कंधकेशसंदर्भः ऋक्संदर्भरूपत्वात्सूक्तानां हवींषिघ्राणेंद्रियंगंधवत्वसाम्यात् ॥ ३३ ॥ स्रुक्तुंडेत्यादिचत्वारिसंबोधनानिस्तुक्जूहूस्तुं
डंयस्य वराहमुखाकारत्वात्स्रुचः सामस्वरएवधीरोनादोयस्य प्राग्वंशःपत्नीशालायाःपूर्वाभागःपूर्वभागोग्निशालायाःप्राग्वंशःपरिकीर्तितइतिवचनात्
सकायोयस्य अखिलानिसत्राणिद्वादशाहादीनिसंधयोयस्य अखिलसत्रसंधेतिपाठेसंधामर्यादाइत्यर्थः पूर्तस्मार्त्तोधर्मःइष्टंश्रौतोधर्मःतेश्रवणौय

विलोचनेरात्र्यहनीमहात्मन्सर्वाश्रयंब्रह्मपरंशिरस्ते ॥ सूक्तान्यशेषाणिसटाकलापोघ्राणंसमस्तानिहवींषिदेव ॥ ३३ ॥ स्रुक्तुंडसामस्वरधीरनादप्राग्वंशकायाखिलसत्रसंधे ॥ पूर्तेष्टधर्मश्रवणोसिदेवसनातनात्मन्भगवन्प्रसीद ॥ ३४ ॥ पदक्रमक्रांतभवंतमंतमादिंस्थितिंचाक्षरविश्वमूर्ते ॥ विश्वस्यविद्मःपरमेश्वरोसिप्रसीदनाथोसिचराचरस्य ॥ ३५ ॥ दंष्ट्राग्रविन्यस्तमशेषमेतद्भूमंडलंनाथविभाव्यतेते ॥ विगाहतःपद्मवनंविलग्नंसरोजिनीपत्रमिवोढपंकम् ॥ ३६ ॥ द्यावापृथिव्योरतुलप्रभावयदंतरंतद्वपुषातवैव ॥ व्याप्तंजगद्व्याप्तिसमर्थदीप्तेहितायविश्वस्यविभोभवत्वम् ॥ ३७ ॥

स्यसत्वमसिसनातनात्मन्नित्यमूर्ती॥३४॥तदुपपादयति पदक्रमेति पदानांक्रमणंक्रमःतेनक्रांतक्रांतवन् यद्वापदक्रमौवेदाध्येतृप्रसिद्धौक्रान्तंक्रम
णंयस्यतत्संबोधनम् भवंतंविश्वस्यांतंसंहारकंआदिंजनकंस्थितिंपालकंचविद्मइत्यन्वयः अतःपरमेश्वरोसिनाथश्चत्वमेवासि नाथ्यतेप्रार्थ्यतेइति
नाथप्रसीदसर्गार्थमितिभावः ॥ ३५ ॥ किंचतेतवदंष्ट्राग्रेविन्यस्तमेतद्भूमंडलंविभाव्यतेप्रतीयते किमिवपद्मवनंविगाहतोविहरतअर्थाद्गजेंद्रस्यत
ववादंष्ट्राग्रेधृतपंकंसरोजिनीपत्रमिव ॥ ३६ ॥ द्यावापृथिव्योर्यदंतरंअंतरिक्षंतत्तववपुषाव्याप्तं जगद्व्याप्तौसमर्थादीप्तयोयस्यहेतथाभूतजगद्व्या
पिसमस्तेतिपाठस्तुसुगमः ॥ ३७ ॥ १४

तववपुषाव्याप्तमित्युक्तेव्याप्यमपेक्ष्यतेतच्चपरमार्थतोनास्तीत्याहुः परमार्थइति अन्यश्चेन्नास्तिकिंवपुषाव्याप्तमित्युक्तंतत्राहुः तवैवैषमहिमामाया
नुभावः कोसौयेनमायानुभावेनचराचरंविन्यस्यव्याप्तंसएषः ॥ ३८ ॥ चराचरस्पमायाविलसितत्वमेवाहुः यदेतन्मूर्तंभूतात्मकंरूपंदृश्यतेएतत
ज्ञानात्मनोज्ञानघनस्यज्ञानमयमेव ज्ञानात्मकंतवेतिवापाठः अयोगिनस्त्वज्ञाभ्रांतिज्ञानेनजगद्रूपंभूतमयंपश्यंतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ इदंवाराहरूपंत्व
यालीलयाधृतमितिकिंवक्तव्यंयतोवस्तुतस्त्वद्रूपाव्यतिरेकाज्जगदपिज्ञानात्मकमेवतववपुरित्याहुः ज्ञानस्वरूपमिति मोहसंप्लवेसंसारसागरे ॥४०॥
ज्ञानात्मकमेवसर्वमित्यत्रविद्वदनुभवंप्रमाणयंति येत्विति ज्ञानंब्रह्मवेदांतशास्त्रंवातद्विदः श्रुतिश्च सर्वंखल्विदंब्रह्मऐतदात्म्यमिदंसर्वंइत्यादि ॥४१॥

परमार्थस्त्वमेवैकोनान्योस्तिजगतःपते ॥ तवैवमहिमायेनव्याप्तमेतच्चराचरम् ॥ ३८ ॥ यदेतद्दृश्यतेमूर्त्तमेत
त्ज्ञानात्मनस्तव ॥ भ्रांतिज्ञानेनपश्यंतिजगद्रूपमयोगिनः ॥ ३९ ॥ ज्ञानस्वरूपमखिलंजगदेतदबुद्धयः ॥ अ
र्थस्वरूपंपश्यंतोभ्राम्यंतेमोहसंप्लवे ॥ ४० ॥ येतुज्ञानविदःशुद्धचेतसस्तेऽखिलंजगत् ॥ ज्ञानात्मकंप्रपश्यंतित्व
द्रूपंपरमेश्वर ॥ ४१ ॥ प्रसीदसर्वसर्वात्मन्भवायजगतामिमां ॥ उद्धरोर्वीममेयात्मन्शन्नोदेह्यब्जलोचन
॥ ४२ ॥ सत्वोद्रिक्तोसिभगवन्गोविंदपृथिवीमिमां ॥ समुद्धरभवायेशशन्नोदेह्यब्जलोचन ॥ ४३ ॥ सर्गप्रवृ
त्तिर्भवतोजगतामुपकारिणी ॥ भवत्वेषानमस्तेस्तुशन्नोदेह्यब्जलोचन ॥ ४४ ॥

स्तुत्वाप्रकृतमाहुः प्रसीदेति सर्वसर्वात्मन्सकलजडाजडस्वरूप भवत्यस्मिन्निति भवोनिवासस्तदर्थमुद्धर एवंशंसुखंनोस्मभ्यंदेहि धेहीतिपाठेधारये
त्यर्थः ॥४२॥ सांप्रतंतवेदमेवयुक्तमित्याहुःसत्वोद्रिक्तइतिद्वाभ्यांअब्जवच्छ्रीनिलयदृष्टेअब्जवन्निर्लेपदृष्टेअब्जस्यहृत्पुण्डरीकस्यलोचनवत्प्रकाशके
तिचत्रिषुश्लोकेषुयथाक्रमंव्याख्येयम् तेनास्माकमभिप्रेतंपृथिव्युद्धरणादिकंत्वंजानासीतिभावः॥ ४३ ॥ एषासृष्टौभवतःप्रवृत्तिर्जगतामुपकारिणि
भवतुइतिसंबंधः ॥ ४४ ॥

॥ ४५ ॥ महतीनौरिववितततत्वाद्विस्तृतत्वात्संप्लवंनिमज्जनंनयाति ॥ ४६ ॥ यथाविभागंयथास्थानं ॥ ४७ ॥ गिरयएवनसातिकानाचिनोदित्य
तआह प्रागिति अमोघेनाव्यर्थेन अमोघवांछितः सत्यसंकल्पः ॥ ४८ ॥ यथातथंयथावत्सप्तद्वीपात्मकंभूविभागंभूराद्यांश्चतुरोलोकान्यथापूर्व
समकल्पयत् संकल्पेनैवसृष्टवान् पातालेनसहभूरादीनांचतुष्टयं यद्वामहर्लोकस्यापिसंकर्षणमुखाग्निलोष्मशून्यतयाविनष्टप्रायत्वाच्चतुरोलोकानि
त्युक्तं तथाचश्रुतिः सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत्दिवंचपृथिवींचांतरिक्षमथोस्वरितिदिवःपृथगुपादानात्स्वशब्देनमहर्लोकउच्यते ॥४९॥
तदेवंधरोद्धारलोकरचनापर्यन्तावराहलीलोक्ता अथतेनैवब्रह्मरूपेणकृतांदेवादिसृष्टिमाह ब्रह्मेति ॥ ५० ॥ रजसावृतःसृष्टिंचकारेत्युक्तंरजोगुण

एवंसंस्तूयमानस्तुपरमात्मामहीधरः ॥ उज्जहारमहींक्षिप्रंन्यस्तवांश्चमहांभसि ॥ ४५ ॥ तस्योपरिजलौघस्य
महतीनौरिवस्थिता ॥ विततत्वात्तुदेहस्यनमहीयातिसंप्लवम् ॥ ४६ ॥ ततः क्षितिंसमांकृत्वापृथिव्यांसोचिनो
द्गिरीन् ॥ यथाविभागंभगवाननादिःपुरुषोत्तमः ॥ ४७ ॥ प्राक्सर्गदग्धानखिलान्पर्वतान्पृथिवीतले ॥ अमोघे
नप्रभावेणससर्जामोघवांछितः ॥ ४८ ॥ भूविभागंततःकृत्वासप्तद्वीपान्यथातथम् ॥ भूराद्यांश्चतुरोलोकान्पूर्व
वत्समकल्पयत् ॥ ४९ ॥ ब्रह्मरूपधरोदेवस्ततोसौरजसावृतः ॥ चकारसृष्टिंभगवांश्चतुर्वक्त्रधरोहरिः॥ ५० ॥
निमित्तमात्रेमवासौसृज्यानांसर्गकर्मणां ॥ प्रधानकारणीभूतायतोवैसृज्यशक्तयः ॥ ५१ ॥

स्यकर्मासक्तिदुःखादिहेतुत्वात्ब्रह्मणोनित्यंकर्मदुःखित्वादिप्राप्तिमाशंक्याह निमित्तमात्रमिति असौब्रह्मरूपधरःसृज्यानांपदार्थानांयानिसर्गकर्मा
णितेषांनिमित्तमात्रंपर्जन्यवत्सन्निधिमात्रेणसाधारणंनतुप्रतिसृज्यंस्वयंव्याक्रियतइतिभावःतदुक्तं यथासंनिधिमात्रेणसर्गोयंजायतेयतइति अत्र
सर्गेत्युपलक्षणंपालनादिकर्मणामित्यपिबोद्धव्यम् तर्हिमुख्यंकिंकारणमित्यतआह प्रधानेति प्रधानंमुख्यमसाधारणंकारणंतद्रूपाःसृज्यशक्तयःप्रा
तिस्विकस्वभावसंस्काररूपसृज्यपारिणामसामर्थ्यान्येव ॥ ५१ ॥

तद्विवृणोति निमित्तमात्रंमुक्त्वाविहायपरिणामार्थंनान्यदसाधारणंकारणमेपक्ष्यतेकिंतुस्वशक्त्यावस्तुसूक्ष्मंवस्तुतांस्थूलतांनीयते ॥ यथातृणादिबीजेसूक्ष्मतयास्थितमंकुरादिपर्जन्येसतितथातथापरिणमतेतद्वत् गतोनोक्तदोषइत्यर्थः ॥ ५२ ॥ इति श्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवै० प्र० चतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ अविद्यामुख्ययोस्तिर्यगूर्ध्वार्वाक्स्रोतसामपि विसृष्टिःपंचमेप्रोक्तास्वमुखेभ्यस्तथापरा ॥ ब्रह्मरूपधरोदेवःसृष्टिंचकारेत्युक्तंतत्प्रकारंजिज्ञासुःपृच्छति यथेतिद्वाभ्यां असौब्रह्मा भूव्योमसलिलान्योकांसियेषांतान् ॥ १ ॥ यद्गुणमित्यादि गुणःसत्वादिः स्वभावःशीलंशांतघोरत्वादीतियावत् ॥ रूपंद्विपाच्चतुष्पादाद्याकारः यादृग्गुणशीलाकारमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ अविद्यांविनासृष्टेष्वपिदेहेषुजीवानांकर्तृ

निमित्तमात्रंमुक्त्वैकंनान्यत्किंचिदपेक्ष्यते ॥ नीयतेतपसांश्रेष्ठस्वशक्त्यावस्तुवस्तुताम् ॥ ५२ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेप्रथमेअंशेचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ यथाससर्जदेवोसौदेवर्षिपितृदानवान् ॥ मनुष्यतिर्यग्वृक्षादीन्भूव्योमसलिलौकसः ॥ १ ॥ यद्गुणंयत्स्वभावंचयद्रूपंचजगद्द्विज ॥ सर्गादौसृष्टवान्ब्रह्मातन्ममाचक्ष्वविस्तरात् ॥ २ ॥ पराशरउवाच ॥ मैत्रेयकथयाम्येषशृणुष्वसुसमाहितः ॥ यथाससर्जदेवोसौदेवादीनखिलान्विभुः ॥ ३ ॥ सृष्टिंचिन्तयतस्तस्यकल्पादिषुयथापुरा ॥ अबुद्धिपूर्वकःसर्गःप्रादुर्भूतस्तमोमयः ॥ ४ ॥ तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रोह्यंधसंज्ञितः ॥ अविद्यापंचपर्वैषाप्रादुर्भूतामहात्मनः ॥ ५ ॥

त्वभोक्तृत्वाद्यसंभवात्प्रथममविद्याविर्भावमाह सृष्टिमिति अबुद्धिपूर्वकःअनवधानमूलः ॥ तमोमयःअविद्यावृत्तिरूपः यथापुरेत्यनेनसृष्टेःपूर्वपूर्वसंस्कारजन्यत्वेनप्रवाहानादित्वंसूचयति ॥ ४ ॥ तमेवाह तमइति अंधसंज्ञितःतामिस्रःअंधतामिस्रः पंचवर्षाणितमआदिवृत्तिविशेषायस्यसः तत्रतमोदेहादावनात्मन्यात्माभिमानः मोहस्तत्संबंधिषुपुत्रादिषुस्वाम्यहमस्मीत्यभिमानः महामोहशब्दादिभोगस्पृहा तामिस्रस्तत्प्रतिघातेक्रोधः ॥ अंधतामिस्रस्ताद्विनाशादिशंकयानित्यरक्षणाद्याभिनिवेशः ॥ एतेपंचविपर्ययाःपातंजलेक्लेशशब्देनोक्ताः ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःक्लेशाइति ॥ ५ ॥

तदेवमविद्यायांप्रादुर्भूतायांप्रथममत्यंततमोमयंस्थावरसर्गमाह ॥ पंचधेतिसार्धेन ॥ तस्यध्यायतःसर्गतोनगात्मकःस्थावररूपःसर्गःपंचधावस्थितः ॥ वृक्षगुल्मलतावीरुत्समस्तास्तृणजातयइतिपंचमेंशेवक्ष्यमाणःपंचप्रकारोजातइत्यर्थः ॥ पर्वतानांप्राग्वराहकृतत्वात् ॥ पक्षच्छेदानंतरजातस्थावरत्वाच्च नैतेष्वंतर्भावः ॥ तस्यसामान्यलक्षणमप्रतिबोधवान्कोहमितिपरामर्शशून्यः ॥ बहिःशब्दादिविषयेअंतेसुखादौवाऽप्रकाशः प्रकृष्टज्ञानशून्यः ॥ बहिरंतःप्रकाशश्चेतिपाठेबहिरप्रतिबोधवानितिसंबंधः ॥ अंतःप्रकाशोयस्यसः ॥ सुखादिसंवेदनादित्यर्थः ॥ संवृतात्मामूढस्वभावः ॥ नगात्कोऽगमनस्वभावः ॥ ६ ॥ मुखदेवादिसर्गादौजातत्वान्मुख्यप्रोक्ताःनिगमेनेतिशेषः ॥ मुख्यसर्गापरितोषेणसर्गांतरंध्यायतस्तस्मात्किंचिदुत्कृष्टस्तिर्यक्सर्गोजातइत्याह तंदृष्ट्वेतिसार्धैस्त्रिभिः ॥ तंमुख्यसर्गमसाधकंपुरुषार्थहीनंदृष्ट्वाअपरंसर्गममन्यत्अमन्यतदध्यौ ॥ अमन्यतपरंपुनरितिवापाठः ॥ ७ ॥ तिर्यक्स्रोताभ्यवर्ततइतिसंधिरार्षः ॥ तिर्यक्स्रोतोभ्यवर्ततइतिपाठेतस्यब्रह्मणस्तिर्यक्स्रोतः समयजातत्वात्सर्गोपितिर्यक्स्रोतोभिधीयतेउपचाराद्वतःषंढत्वम् ॥ तथाहि बुद्धिकर्मेंद्रियेषुचित्तप्रवाहेंबुनिचालने स्रोतोगतौसमुद्रंप्रस्रांतमिच्छंतिसूरयइतिशब्दमहार्णवः ॥ तथाब्रह्मणोबुद्धिकर्मेंद्रियचित्तानितिर्यंचिअंतरालस्थितानियदातदाजातइत्यर्थः ॥ तिर्यक्स्रोतस्त्वेहेत्वंतरमाह ॥ यस्मादिति तिर्यक्प्रवृत्तमाहारगतिर्यस्यसः ॥ ८ ॥ तेतत्सर्गभवाःपश्वादयःआदिशब्दात्पक्ष्यादयः तेषांलक्षणंतमःप्रायाःतमोधिकाः ॥ अवेदिनःअनुसंधानशून्याः ॥ तथाचश्रुतिः ॥ अथैषांपशूनामशनापिपासेएवअभिज्ञानंनविज्ञातंवदंतिनविज्ञातंपश्यंतिनविदुःश्वस्तनंनलोकालोकाविति ॥ उत्पथग्राहिणउन्मार्गवर्तिनःपक्ष्यादिविवेकहीनाइत्यर्थः ॥ अज्ञानेमिथ्याज्ञानेसम्यग्ज्ञानाभिमानिनः ॥ ९ ॥

पंचधावस्थितःसर्गोध्यायतोऽप्रतिबोधवान् ॥ बहिरंतोऽप्रकाशश्चसंवृतात्मानगात्मकः ॥ ६ ॥ मुख्यानगायतश्चोक्तामुख्यसर्गस्ततस्त्वयम् ॥ तंदृष्ट्वासाधकंसर्गममन्यदपरंपुनः ॥ ७ ॥ तस्याभिध्यायतःसर्गस्तिर्यक्स्रोताभ्यवर्तत ॥ यस्मात्तिर्यक्प्रवृत्तःसत्तिर्यक्स्रोतस्ततःस्मृतः ॥ ८ ॥ पश्वादयस्तेविख्यातास्तमःप्रायाह्यवेदिनः ॥ उत्पथग्राहिणश्चैवतेज्ञानेज्ञानमानिनः ॥ ९ ॥

अहंकृताः साहंकारमेवकृतंकर्मयेषांते अहंमानाः अहंकारएवमानोबोधोयेषांते अष्टाविंशद्वधान्विताः अष्टाविंशतिभिर्वधैरशक्तिभिरन्विताः वधा श्चसांख्योक्ताएकादशेंद्रियाणांबाधिर्यादयएकादशबुद्धेर्नवतुष्टयोष्टौसिद्धिविपर्ययाश्चेत्येवमष्टाविंशतिः यद्यप्येतेमनुष्याणामपितथापिपशूनांबा हुल्यादेवमुक्तम् अष्टाविंशद्विधात्मिकाइतिपाठेष्टाविंशतिभेदस्वभावाः तिरश्चामष्टमःसर्गोऽष्टाविंशद्विधोमतइत्यत्रभागवतेविवृतास्ततोज्ञेयाः अंतःसु खादौप्रकाशःप्रकृष्टंज्ञानंयेषांतेआवृताश्चपरस्परं अन्योन्याभिजात्यस्वभावाभिज्ञाः ॥ १० ॥ तिर्यक्सर्गापरितोषेणपुनर्ध्यायतोदेवसर्गोभूदित्याह तमपीतित्रिभिः ऊर्ध्वंउपरिदेहस्यस्रोतआहारग्रहणंयस्यसः वृक्षादीनांतथात्वेपिरूढ्यादेवाएवोच्यंतेअमृतदर्शनादेवतृप्तेः ॥ तथाचश्रुतिःनहवैदेवा

अहंकृताअहंमानाअष्टाविंशद्वधान्विताः ॥ अंतःप्रकाशास्तेसर्वेआवृताश्चपरस्परम् ॥ १० ॥ तमप्यसाधकंमत्वाध्या यतोन्यस्ततोभवत् ॥ ऊर्ध्वस्रोतस्तृतीयस्तुसात्त्विकोर्ध्वमवर्तत ॥ ११ ॥ तेसुखप्रीतिबहुलाबहिरंतश्चनावृताः ॥ प्र काशाबहिरंतश्चऊर्ध्वस्रोतोभवाःस्मृताः ॥ १२ ॥ तुष्टात्मकस्तृतीयस्तुदेवसर्गस्तुयःस्मृतः ॥ तस्मिन्सर्गेभवत्प्रीति र्निष्पन्नेब्रह्मणस्तदा ॥१३॥ ततोन्यंसतदादध्यौसाधकंसर्गमुत्तमम् ॥ असाधकांस्तुतान्ज्ञात्वामुख्यसर्गादिसंभ वान् ॥ १४ ॥ तथाभिध्यायतस्तस्यसत्याभिध्यायिनस्ततः ॥ प्रादुर्भूतस्तदाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तुसाधकः ॥ १५ ॥

अश्नंतिनापिपिबंतिएतदेवामृतंदृष्ट्वातृप्यंतीति ॥ सात्त्विकंसुखप्रकाशादिबहुलंऊर्ध्वमधिकंयथास्यादेवमवर्तत ॥११॥ तदेवाह तइति सुखंविषयें द्रियसंयोगजं प्रीतिस्तन्निमित्तोहर्षःतेबहुलेयेषांते बहिःशब्दादौअंतःसुखादौचनावृताअनावृतज्ञानाः तत्रहेतुःप्रकाशाइति ॥ १२ ॥ तुष्टात्मकः तुष्टयाधारः तुष्टात्मनइति क्वचित्पाठः तदाब्रह्मणोविशेषणं अतआह तस्मिन्निति ॥ १३ ॥ तत्राप्यसाधकेनपरितोषेणमनुष्यसर्गंकृतवानित्याह त तोन्यमितिचतुर्भिः मुख्यसर्गादिसंभवानसात्त्विकात्मत्वान्मनुष्याधिकारिकत्वात्शास्त्रस्यान्येषांधर्मासाधकत्वात् ॥ १४ ॥ सत्याभिध्यायिनःसत्य संकल्पस्यभगवत्ध्यानशीलस्यवा अव्यक्तादितिमुख्यादिसर्गपिसमानम् ॥ तथाचवायुः अव्यक्ताज्जायतेचास्यमनसायद्यदिच्छति वशीकृतत्वात्त्रैगु ण्यात्साकांक्षत्वात्स्वभावतइति प्रादुर्भूतःसर्गइतिशेषः साधकःपुरुषार्थस्येतिशेषः ॥ १५ ॥

यस्मादर्वागधःप्रविष्टेनाहरेणव्यवर्ततत्तस्मात्तेसाधकसर्गजाताअर्वाक्स्रोतसइत्यन्वयः प्रकाशःसत्त्वंतत्प्रचुराः अतोबहिरंतःप्रकाशाः तमोद्रिक्ताइ
तिसंधिरार्षः ततोदुःखबहुलाः रजोधिकाः ततोभूयोभूयःकारिणःकर्मशीलाःसाधकाःकर्मज्ञानाधिकारित्वात् ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ षडत्रेतिद्वितीया
ध्यायोक्तैःसहषडेतेसर्गाः तथाहि इंद्रियदेवतासर्गस्यबाह्यदेवतासर्गेणैक्यंइंद्रियसर्गेणसहाभेदश्चविवक्ष्यते अहंकाराविद्यासर्गयोर्बुद्धिभेदसर्गत्वात्
बुध्यात्ममहत्तत्त्वसर्गांतर्भावः भौतिकब्रह्मांडसर्गस्यभूतसर्गांतर्भावः एवंसतिमहत्तत्त्वभूतेंद्रियसर्गास्त्रयः मुख्यतिर्यङ्मनुष्यसर्गाश्चत्रयइत्येवंषडेते
सर्गाः कथिताइत्यर्थः सप्तात्रेतिपाठेमुख्यतिर्यक्सुरनरसर्गाश्चत्वारः द्वितीयाध्यायोक्तामहत्तत्वभूतेंद्रियसर्गाश्चयत्रइत्येवं सप्त तानेवावांतरभेदविव

यस्मादर्वाग्व्यवर्ततततोर्वाक्स्रोतसस्तुते ॥ तेचप्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्तारजोधिकाः ॥ १६ ॥ तस्मात्तेदुःखबहु
लाभूयोभूयश्चकारिणः ॥ प्रकाशाबहिरंतश्चमनुष्याःसाधकास्तुते ॥ १७ ॥ इत्येतेकथिताःसर्गाःषडत्रमुनिसत्तम ॥
प्रथमोमहतःसर्गोविज्ञेयोब्रह्मणस्तुसः ॥ १८ ॥ तन्मात्राणांद्वितीयश्चभूतसर्गोहिसस्मृतः ॥ वैकारिकस्तृतीयस्तु
सर्गऐंद्रियकःस्मृतः ॥ १९ ॥ इत्येषप्राकृतःसर्गःसंभूतोऽबुद्धिपूर्वकः ॥ मुख्यसर्गश्चतुर्थस्तुमुख्यावैस्थावराःस्मृताः
॥ २० ॥ तिर्यक्स्रोतस्तुयःप्रोक्तस्तैर्यग्योन्यःसउच्यते ॥ तदूर्ध्वस्रोतसांषष्ठोदेवसर्गस्तुसस्मृतः ॥ २१ ॥

क्षयानववविधानाह प्रथमोमहतइति विराट्शरीराभिमानिनोब्रह्मणोमहत्तत्त्वंसम्यगव्यक्तालिंगशरीरमतोसौब्रह्मणःसर्गइत्यर्थः ॥ १८ ॥ देवतासर्गाभे
दविवक्षयाइंद्रियसर्गस्यवैकारिकत्वमुच्यते ॥ १९ ॥ इत्येषः प्राकृतःप्रकृतीनांब्रह्मांडकारणानांसर्गइत्यर्थः अबुद्धिरविद्याप्रकृतिस्तत्पूर्वकःसंभूतः
यद्वाबुद्धिर्महत्तत्त्वंतत्पूर्वकस्तदादिरित्यर्थःपंचपर्वाविद्यासर्गस्यमहत्तत्त्वसर्गांतःपातात्मुख्यसर्गमाह मुख्यसर्गइति ॥ २० ॥ तिर्यक्पश्वादिरेवयो
निःकारणंयस्यसतिर्यग्योनिःसएवतैर्यग्योन्यःस्वार्थेष्यञ् तिर्यग्योन्यइतिपाठेभवार्थेयत्प्रत्ययः सपंचमःसर्गउच्यतइत्यर्थः ततोर्ध्वस्रोतसामिति
संधिरार्षः तदूर्ध्वस्रोतसामितिपाठेतदित्यव्ययमानंतर्ये सदेवसर्गःस्मृतः ॥ २१ ॥

सात्विकतामसोभयस्वभावंदेवसर्गमाह अष्टमइति सचवायुपुराणेविवृतः अष्टमोनुग्रहःसर्गःसचतुर्धाव्यवस्थितः विपर्ययेणवाशक्त्यासिद्ध्या तुष्ट्यातथैवच स्थावरेषुविपर्यासात्तिर्यग्योनिषुशक्तितः सिद्ध्यात्मनामनुष्येषुतुष्ट्यादेवेषुकृत्स्नशइति सोनुग्रहःसर्गःस्थावरेषुतिर्यक्षुचतमःपोषकत्वात्तामसः देवेषुमनुष्येषुचसिद्धितुष्टिरूपसत्त्वपोषकत्वात्सात्त्विकइत्यर्थः ॥ २२ ॥ पंचैतेमुख्यसर्गादयोवैकृताविकृतिजन्याः देवतासर्गांतरमाह प्राकृतइति रुद्रसनत्कुमारादीनांसर्गःप्राकृतोवैकृतश्च तत्रसनत्कुमारादीनांसर्गोवैकृतोविकृतिभूतेनब्रह्मणाकृतत्वात् रुद्रसर्गःप्राकृतःप्रकृतितःस्वय

ततोर्वाक्स्रोतसांसर्गःसप्तमःसतुमानुषः ॥ अष्टमोनुग्रहःसर्गःसात्त्विकस्तामसश्चसः ॥ २२ ॥ पंचैतेवैकृताःसर्गाः प्राकृतास्तुत्रयःस्मृताः ॥ प्राकृतोवैकृतश्चैवकौमारोनवमःस्मृतः ॥ २३ ॥ इत्येतेतुसमाख्यातानवसर्गाःप्रजापते ॥ प्राकृतावैकृताश्चैवजगतोमूलहेतवः ॥ सृजतोजगदीशस्यकिमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ २४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ संक्षेपात्कथितःसर्गोदेवादीनांत्वयामुने ॥ विस्तराच्छ्रोतुमिच्छामित्वत्तोमुनिवरोत्तम ॥ २५ ॥ पराशरउवाच ॥ कर्मभिर्भाविताःपूर्वैःकुशलाकुशलैस्तुताः ॥ ख्यात्यातयात्यनिर्मुक्ताःसंहारेत्युपसंहृताः ॥ २६ ॥

मेवोद्भूतत्वात् तथाचवक्ष्यति प्रादुरासीत्प्रभोरंकेकुमारोनीललोहितइति अन्येत्वाहुःरुद्रसर्गोविकृत्यंतरजनकत्वात्प्राकृतःसनत्कुमारादीनांसर्गोवैकृत एवविकृत्यंतराजनकत्वादिति अन्येतूपसंहारमाहुःप्राकृतस्त्रिविधः वैकृतःपंचविधइत्यष्टविधःसर्गउक्तइतिशेषः कौमारोनवमइति अयंतुप्राकृतएव तथाचकूर्मपुराणे महदादिसर्गमभिधाय नवमश्चैवकौमारःप्राकृतोवैकृतास्त्विमे जगत्सृजतईशस्यजगतोमूलहेतवः ॥ २३ ॥ एतेनवसर्गाःसमाख्याताइत्यन्वयः ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ ब्रह्मणःशरीराद्विस्तरेणसृष्टिंवक्तुमादौतावन्निमित्तांमानसींसृष्टिमनुवदति कर्मभिरितिद्वाभ्यां पूर्वैःकर्मभिः भाविताअधिवासिताअतस्ताःप्रजाःसंहारेउपसंहृताअपितयाख्यात्यातत्तत्कर्मानुसारिण्याबुद्ध्यासंस्काररूपेणस्थितयाअनिर्मुक्ताः निरंतरांअविमुक्ताजज्ञिरेइतिद्वितीयेनान्वयः ॥ २६ ॥

सुराद्याःसुरनरतिर्यक्स्थावराःएवंचतुर्विधाजरायुजादिभेदेनवाचतुर्विधाःमानसीर्मानस्यः ॥ २ ७ ॥ शरीरसृष्टिमाह ततइतियावदध्यायसमाप्ति दे
वादींश्चतुष्टयंचतुःसंख्यातान् अंभांसिअंभःसंज्ञान्सिसृक्षुरात्मानंमनोऽयूयुजत्समाधत्तेत्यन्वयः॥तानिवाएतानिचत्वार्यंभांसिदेवामनुष्याःपितरो
ऽसुराइतिश्रुतेर्देवादीनामंभःसंज्ञा अंभांस्यंभःस्वितिवार्थः ॥२ ८॥ तमसोमात्रालेशःसृज्यसृष्टिवशादुद्रिक्ताभूत ॥ ततउद्रिक्ततमोमात्रातः ॥२ ९॥
तमोमात्रात्मिकांतनुमितिविशेषणात्तमोमयभावमुत्ससर्जेत्यर्थः ॥ एवमुत्तरत्रापि विभावरी रात्रिरभूत ॥ श्रुतिश्च सातमिस्राभवदिति ॥ ३० ॥

स्थावरांताःसुराद्याश्चप्रजाब्रह्मंश्चतुर्विधाः ॥ ब्रह्मणःकुर्वतःसृष्टिंजज्ञिरेमानसीस्तुताः ॥ २७ ॥ ततोदेवासुरपि
तृन्मानुषांश्चचतुष्टयम् ॥ सिसृक्षुरंभांस्येतानिस्वमात्मानमयूयुजत् ॥२८॥ युक्तात्मनस्तमोमात्राउद्रिक्ताभूत्प्र
जापतेः ॥ सिसृक्षोर्जघनात्पूर्वमसुराजज्ञिरेततः ॥२९॥ उत्ससर्जततस्तांस्तुतमोमात्रात्मिकांतनुम् ॥ सातुत्यक्ता
तनुस्तेनमैत्रेयाभूद्विभावरी ॥ ३० ॥ सिसृक्षुरन्यदेहस्थःप्रीतिमापततःसुराः ॥ सत्वोद्रिक्ताःसमुद्भूतामुखतोब्र
ह्मणोद्विज ॥ ३१ ॥ त्यक्तासापितनुस्तेनसत्त्वप्रायमभूद्दिनम् ॥ ततोहिबलिनोरात्रावसुरादेवतादिवा ॥ ३२ ॥
सत्त्वमात्रात्मिकामेवततोन्यांजगृहेतनुम् ॥ पितृवन्मन्यमानस्यपितरस्तस्यजज्ञिरे ॥ ३३ ॥ उत्ससर्जपितॄ
न्सृष्ट्वाततस्तामपिसप्रभुः ॥ साचोत्सृष्टाभवत्संध्यादिननक्तांतरस्थितिः ॥ ३४ ॥

अन्यदेहस्थःसात्विकभावेस्थितःसन्सिसृक्षुःप्रीतिसुखमवाप मुखतःमुखात्संभूताः मुखाद्देवानसृजदितिश्रुतेः ॥३ १॥ सत्त्वप्रायंप्रकाशात्मकं रा
त्र्यादिकथनस्योपयोगमाह ॥ ततोहीति यतस्तमोमय्यारात्रिभूतायास्तनोर्जातास्ततोऽसुरारात्रौबलिनः एवंसुरेष्वपिज्ञेयम् ॥३२॥ सत्त्वलेशात्मि
कांतनुमन्यांजगृहेगृहीत्वाचात्मानंजगतःपितृवत्मन्यमानस्यपार्श्वाभ्यांपितरोजाताः॥ यथाहवायुः ॥ पितृवन्मन्यमानांस्तुपुत्रान्प्रध्यायतःप्रभुः ॥
सपितॄन्वत्कपक्षाभ्यांराम्यन्होरंतरेऽसृजदिति ॥३ ३॥ दिननक्तांतरस्थितिः ॥ आदौदिनंततोनक्तंतयोरंतरेस्थितिर्यस्याःसासायंसंध्येत्यर्थः ॥३ ४॥ १८

॥ ३५ ॥ आद्यइत्यनेनतत्तद्बुद्धित्यागएवनतुतनुत्यागोस्तीतिसूचितं ज्योत्स्नाप्रभातं ज्योत्स्नामरीचिः किंनस्यादित्यतआह ॥ प्रागिति ॥ ३६ ॥
संध्यासमयेसंध्यासंयोगोपलक्षितेऽपराण्हे पितरोबलिनइतिपूर्वेणान्वयः ॥ अपराण्हःपितॄणामितिश्रुतेः ॥ तस्मात्जोत्स्नोद्गमात्संध्यासमयाच्च
॥ ३७ ॥ ब्रह्मणस्तुशरीराणीत्युपासनार्थमुक्तम् ॥ त्रिगुणापाश्रयाणिज्योत्स्नाराजसीरात्रिस्तामसीअहःसंध्येसात्त्विक्याविति विभागः ॥ ३८ ॥
ततस्तनोरन्यांततस्तनुग्रहात्क्षुत्पार्थिवधातुक्षयकृतोवसादः ॥ तयाक्षुधाकोपस्तयैवततोव्याप्तःसन्अंधकारेऽसृजदित्युत्तरेणान्वयः ॥ ३९ ॥

रजोमात्रात्मिकामन्यांजगृहेसतनुंततः ॥ रजोमात्रोत्कटाजातामनुष्याद्विजसत्तम ॥ ३५ ॥ तामप्याशुसतत्या
जतनुमाद्यःप्रजापतिः ॥ ज्योत्स्नासमभवत्साऽपिप्राक्संध्यायाभिधीयते ॥ ३६ ॥ ज्योत्स्नोद्गमेतुबलिनोमनुष्याः
पितरस्तथा ॥ मैत्रेयसन्ध्यासमयेतस्मादेतेभवन्तिवै ॥ ३७ ॥ ज्योत्स्नारात्र्यहनीसन्ध्याचत्वार्येतानिवैविभोः ॥
ब्रह्मणस्तुशरीराणित्रिगुणापाश्रयाणिच ॥ ३८ ॥ रजोमात्रात्मिकामेवततोन्यांजगृहेतनुम् ॥ ततःक्षुद्ब्रह्मणो
जाताजज्ञेकोपस्तयाततः ॥ ३९ ॥ क्षुत्क्षामानंधकारेथसोसृजद्भगवांस्ततः ॥ विरूपाःश्मश्रुलाजातास्तेऽभ्यधाव
न्ततंप्रभुम् ॥ ४० ॥ मैवंभोरक्षतामेषयैरुक्तंराक्षसास्तुते ॥ ऊचुःखादामइत्यन्येयेतेयक्षास्तुयक्षणात् ॥ ४१ ॥
अप्रियानथतान्दृष्ट्वाकेशाःशीर्यंतवेधसः ॥ हीनाश्चशिरसोभूयःसमारोहन्ततेशिरः ॥ ४२ ॥

ततोनंतरमभ्यधावंतभक्षयितुमितिशेषः ॥ ४० ॥ तेषांमध्येयैरक्षतामित्युक्तंतेराक्षसाः येखादामइत्यूचुस्तेयक्षणाद्भक्षणाध्यवसायात्यक्षाः ज
क्षभक्षहसनयोरित्यस्यवर्णव्यत्ययेनजकारस्ययकारः साक्षाद्भक्षणार्थशब्दाभावेनपरोक्षतार्थः परोक्षप्रियाइवहिदेवाइतिश्रुतेः ॥ ४१ ॥ अथता
न्दृष्ट्वास्थितस्यासंतोषेणकेशाःशीर्यन्त अहीयन्तेत्यर्थः शिरसोहीनाःशीर्णाःसन्तःपुनस्तस्यशिरःसमारोहन्तसमारूढाः ॥ ४२ ॥

सर्पणात्शिरःसमारोहणाद्धीनत्वाच्छिरसइतिशेषः क्रोधात्मानःक्रोधस्वभावात् व्यत्ययश्छान्दसः ॥ ४३ ॥ कपिशेनपिंगलेनवर्णेनउपलक्षिताः भू
ताःप्राणिविशेषाः गांवाचंधयतःपिबतोगायतइतियावत् ॥ ४४॥ उक्तमेवार्थंनिरुक्त्यास्पष्टयति पिबतइति यतोगांपिबतोजज्ञिरे तेनगन्धर्वाः त
च्छक्तिचोदितः॥तेषांसृज्यानांशक्तिभिःप्राग्वर्मसंस्काररूपाभिःप्रयुक्तःसन्ततत्तद्बुद्धिवृत्तिभिरेतानिसृष्ट्वाउत्तरासृजदित्यपेक्षयापूर्वकालत्वम्॥ सामान्य
वचनत्वात् षण्ढत्वम्॥४५॥ स्वछन्दतस्ततत्कर्मवशादेतउत्पन्नयेच्छयावयसोमुखात्॥ भक्षणार्थस्यवयतेःकरणेऽसुन्नन्तस्यरूपम्॥ यद्वावयसो

सर्पणात्तेभवन्सर्पाहीनत्वादहयःस्मृताः ॥ ततःक्रुद्धोजगत्स्रष्टाक्रोधात्मानोविनिर्ममे ॥ ४३ ॥ वर्णेनकपिशेनोग्रा भूतास्तेपिशिताशिनः ॥ धयतोगांसमुद्भूतागन्धर्वास्तस्यतत्क्षणात् ॥४४॥ पिबतोजज्ञिरेवाचंगन्धर्वास्तेनतेद्विज ॥ एतानिसृष्ट्वाभगवान्ब्रह्मातच्छक्तिचोदितः ॥ ४५ ॥ ततःस्वच्छंदतोन्यानिवयांसिवयसोऽसृजत् ॥ अवयोवक्षसश्चक्रेमुखतोऽजाःससृष्टवान् ॥ ४६ ॥ सृष्टवानुदराद्गाश्चपार्श्वाभ्यांचप्रजापतिः ॥ पद्भ्यामश्वान्समातङ्गान्रासभान्गवयान्मृगान् ॥ ४७ ॥ उष्ट्रानश्वतरांश्चैवन्यंकूनन्याश्चजातयः ॥ ओषध्यःफलमूलिन्योरोमभ्यस्तस्यजज्ञिरे ॥ ४८ ॥ त्रेतायुगमुखेब्रह्माकल्पस्यादौद्विजोत्तम ॥ सृष्ट्वापश्वोषधीःसम्यग्युयोजसतदाध्वरे ॥ ४९ ॥ गौरजःपुरुषोमेषोअश्वाश्वतरगर्दभाः ॥ एतान्ग्राम्यान्पशूनाहुरारण्यांश्चनिबोधमे ॥ ५० ॥

देहावस्थाविशेषात्वयांसिपक्षिणः अवयोऽवीन्अजाःअजान् ॥ ४६ ॥ पार्श्वाभ्यांचगाएव ॥ ४७ ॥ अश्वतरान्गर्दभ्यश्वजातजातीयान् न्यं
कून्मृगविशेषान् अन्याःप्राणिजातयस्ताश्च ॥ ४८ ॥ तदेवंकल्पस्यादावेवपशूनोषधीश्चसृष्ट्वानंतरंत्रेतायुगमुखेप्राप्तेसतिसम्यक्ग्राम्यारण्यव्यव
स्ययातदाध्वरेसाधनतयायुयोज कृतयुगेयज्ञस्याप्रवृत्तेः ॥ ४९ ॥ अथग्राम्यारण्ययोर्भेदमाह गौरितिद्वाभ्यां पुरुषोमनुष्यः तस्यनरमेधपशु
त्वकल्पनात् ॥ ५० ॥

श्वापदोमांसादोव्याघ्रादिः द्विखुरोगवयादिः नपुंसकपाठेपशुजातमित्यादिविशेष्यम् उदकाःकूर्मादयः सरीसृपाःसर्पगोधादयः ॥५१॥ पूर्वादिमुखे
भ्यःसृष्टिमाहचतुर्भिः गायत्र्येवगायत्रंछन्दः ऋचःऋग्वेदं त्रिवृत्स्तोमंत्स्तोत्रसाधनभूतानामृचांत्रिरावृत्यागीयमानानांसमुदायरथंतरंसामविशेषंयज्ञा
नांमध्येअग्निष्टोमंसोमयागसंस्थाविशेषम् ॥ ५२ ॥ यजूंषियजुर्वेदं त्रिष्टुबेवत्रैष्टुभं स्तोमंस्तोमाख्यंपंचदशावृत्तं बृहत्सामसामविशेषं उक्थंसोमसं
स्थंयागम् ॥ ५३ ॥ सामानिसामवेदं स्तोमंस्तोमाख्यंसप्तदशावृत्तंसाम वैरूपंसामविशेषम् अतिरात्रंसोमसंस्थाविशेषम् ॥ ५४ ॥ एकविंशंएकविं

श्वापदोद्विखुरोहस्तीवानरःपक्षिपञ्चमाः ॥ उदकाःपशवःषष्ठाःसप्तमस्तुसरीसृपाः ॥५१॥ गायत्रंचऋचश्चैवात्रि
वृत्स्तोमंरथन्तरम् ॥ अग्निष्टोमंचयज्ञानांनिर्ममेप्रथमान्मुखात् ॥५२॥ यजूंषित्रैष्टुभंछंदःस्तोमंपञ्चदशंतथा ॥
बृहत्सामतथोक्थंचदक्षिणादसृजन्मुखात् ॥५३॥ समानिजगतीछंदःस्तोमंसप्तदशंतथा ॥ वैरूपमतिरात्रंचपश्चि
मादसृजन्मुखात् ॥ ५४ ॥ एकविंशमथर्वाणमाप्तोर्यामाणमेवच ॥ अनुष्टुभंसवैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ॥ ५५ ॥
उच्चावचानिभूतानिगात्रेभ्यस्तस्यजज्ञिरे ॥ देवासुरपितॄन्सृष्ट्वामनुष्यांश्चप्रजापतिः ॥ ततःपुनःससर्जादौसकल्प
स्यपितामहः ॥ ५६ ॥ यक्षान्पिशाचान्गन्धर्वांस्तथैवाप्सरसांगणान् ॥ नरकिंनररक्षांसिवयःपशुमृगोरगान्
॥ ५७ ॥ अव्ययंचव्ययंचैवयदिदंस्थाणुजङ्गमम् ॥ तत्ससर्जतदाब्रह्माभगवानादिकृद्विभुः ॥ ५८ ॥

शत्यावृत्तंसाम अथर्वाणंवेदंआप्तोर्यामाणंसोमसंस्थाविशेषं अनुष्टुभंछंदः वैराजाख्यंसाम ॥ ५५ ॥ सर्वेषांभूतानांकर्मस्वभावादिवक्तुंपूर्वोक्तामेव
सृष्टिंसप्रपञ्चामनुवदति उच्चावचानीतिसार्धैस्त्रिभिः उच्चावचानिनानाप्रकाराणिदेवासुरादीनि कल्पस्यब्रह्मदिनस्यादौ ॥ ५६ ॥ नराअश्वज
घनामनुष्यविशेषाः किंनराश्वाश्वमुखामनुष्यविशेषाएव नरोश्वजघनोपिस्यात्किंनरोश्वमुखेनरीत्यभिधानात् ॥ ५७ ॥ नव्येत्यव्ययंस्थाणुव्यति
गच्छतिव्ययंजंगमं यद्वाअव्ययंचिरस्थायि तद्विपरीतं आदिःप्रथमस्रष्टिःतत्कर्ता ॥ ५८ ॥

ईश्वरस्यापिउच्चावचसृष्टौकर्मसापेक्षमाह तेषामिति तेषांप्राणिनांमध्येयानिकर्माणिप्राक्सृष्टौप्रपेदिरेतान्येवप्रतिपद्यन्तेऽनुतिष्ठान्ति ॥५९॥ कर्मा
ण्येवाह हिंस्राहिंस्रेइति हिंस्रंमारकं अहिंस्रंतद्विपरीतंकायिकंकर्म मृदुसदयं क्रूरंतद्विपरीतंमानसंकर्म ऋतंसत्यमनृतंतद्विपरीतंवाचिकंकर्म क्वचि
द्धिंस्रमपिधर्मः यथाग्नीषोमीयपश्वालभनं अहिंस्रमपिपरकीयस्त्रीगमनमधर्मःक्वचिन्मृद्वपिकर्मराज्ञांचौरादिरक्षणमधर्मः क्वचित्क्रूरमपिधर्मः
यथाराज्ञांदुष्टशासनं सत्यमप्यधर्मः ब्राह्मणादिवधप्राप्तौतदनुगुणं अनृतमपिब्राह्मणादिरक्षणेधर्मएवेत्यतोधर्माधर्मावितितयोर्हिंस्रादिजन्ययोः
पृथग्ग्रहणं तद्भावितास्तैर्हिंस्रादिकर्मसंस्कारैर्भाविताःप्रपद्यन्तेयोयद्वासनाभावितस्तस्मैतदेवरोचते ॥ ६० ॥ एवंतद्वासनानुसारेणैवइंद्रियार्थे

तेषांयेयानिकर्माणिप्राक्सृष्ट्यांप्रतिपेदिरे ॥ तान्येवप्रतिपद्यन्तेसृज्यमानाःपुनःपुनः ॥ ५९ ॥ हिंस्राहिंस्रेमृदुक्रूरे
धर्माधर्मावृतानृते ॥ तद्भाविताःप्रपद्यन्तेतस्मात्तत्तस्यरोचते ॥६०॥ इंद्रियार्थेषुभूतेषुशरीरेषुचसप्रभुः ॥ नानात्वं
विनियोगंचधातैवव्यसृजत्स्वयम् ॥६१॥ नामरूपंचभूतानांकृत्यानांचप्रवर्तनम् ॥ वेदशब्देभ्यएवादौदेवादीनांच
कारसः ॥ ६२ ॥ ऋषीणांनामधेयानियथावेदश्रुतानिवै ॥ यथानियोगयोग्यानिसर्वेषामपिसोकरोत् ॥ ६३ ॥

पुभोग्येषुनानात्वममृतमन्नंफलंतृणमित्यादिविभागेनानेकत्वम् यद्वाइंद्रियेषुतदर्थेषुचनानात्वंश्रोत्रादित्वशब्दादित्वविभागं भूतेषुनानात्वंभूसमुद्रादि
ज्योतिर्लोकादिभोगस्थानविभागं शरीरेषुनानात्वंद्विपाच्चतुष्पदादिभोगायतनविभागंच अनेनजीवेनेदंकार्यमित्यादितत्तत्कर्मानुसारेणधातास्वय
मेवाऽसृजत ॥ ६१ ॥ देवादीनांभूतानांसर्वेषांनाम इंद्राग्नियमेत्यादि रूपं वज्रहस्तत्वादि कृत्यानांवर्षणदहनादीनांप्रवर्तनंचएंद्रंदधिइत्येवमादिवे
दशब्देभ्यएवादौब्रह्मा चकारेत्यर्थः ॥ ६२ ॥ किंच ऋषीणांनामानिवसिष्ठादीनितस्माद्वासिष्ठोब्रह्माकार्यइत्यादिविनियोगयोग्यानिवेदेयथाश्रु
तानितथैवकृतवान् ॥ ६३ ॥

ननुदेवादीनामपिनित्यानांकथंवेदेनाभिधानमित्याशंक्यप्रवाहनित्यत्वंदृष्टान्तेनदर्शयति यथेति यस्मिन्वसन्तादावृतौया।निऋतुलिङ्गानिपुष्पफला
दीनिपर्ययेतस्यर्तोःपुनरावृत्तौतानितानितज्जातीयान्येवदृश्यन्तेयथायुगादिषुयुगमन्वंतर कल्पाद्यावर्तेषुभावादेवादयस्तथा अनादित्वाद्वेदेनाभिव
ध्यन्तइत्यर्थः॥६४॥उपसंहरति करोतीति सिसृक्षासर्गेच्छा शक्तिःसर्गविधानसामर्थ्यंचताभ्यांयुक्तःसृज्यानांशक्तिरदृष्टंतयाप्रचोदितःसहकृतः॥६५॥
इति वै० कृतचं० प्र० पंचमोध्यायः॥५॥षष्ठेर्वाक्स्रोतसांसर्गवर्णकर्मादिवर्ण्यते॥ सत्वादिगुणभावेनगतिरप्यमरादिषु॥ सर्वोत्पत्तिमन्निमित्तादृष्टसाध

यथर्तावृतलिंगानिनानारूपाणिपर्यये ॥ दृश्यन्तेतानितान्येवतथाभावायुगादिषु ॥६४॥ करोत्येवंविधांसृष्टिंक
ल्पादौसपुनःपुनः ॥ सिसृक्षाशक्तियुक्तोसौसृज्यशक्तिप्रचोदितः ॥६५॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेप्रथमेंऽशेपञ्चमो
ऽध्यायः॥५॥ मैत्रेयउवाच॥ अर्वाक्स्रोतस्तुकथितोभवतायस्तुमानुषः ॥ ब्रह्मन्विस्तरतोब्रूहिब्रह्मातमसृजद्यथा
॥ १ ॥ यथाचवर्णानसृजद्यद्गुणांश्चमहामुने ॥ यच्चतेषांस्मृतंकर्मविप्रादीनांतदुच्यताम् ॥ २ ॥ पराशरउवाच ॥
सत्याभिध्यायिनस्तस्यसिसृक्षोर्ब्रह्मणोजगत् ॥ अजायन्तद्विजश्रेष्ठसत्वोद्रिक्तामुखात्प्रजाः ॥ ३ ॥ वक्षसोरज
सोद्रिक्तास्तथान्याब्रह्मणोभवन् ॥ रजसातमसाचैवसमुद्रिक्तास्तथोरुतः ॥ ४ ॥ पद्भ्यामन्याःप्रजाब्रह्मासस
र्जद्विजसत्तम ॥ तमःप्रधानास्ताःसर्वाश्चातुर्वर्ण्यमिदंततः ॥ ५ ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चद्विजसत्तम ॥
पादोरुवक्षःस्थलतोमुखतश्चसमुद्गताः ॥६ ॥

नानांमनुष्याणांतद्वर्णाश्रमादीनांचसृष्टिंमैत्रेयःपृच्छति अर्वागिति॥१॥ विस्तरंब्रूहियदुक्तंतदेवविवृणोति यथाचेति ॥२॥ जगत्सिसृक्षोःसत्याभिध्या
यिनःसत्यसंकल्पस्यब्रह्मणइतिसर्वत्रसंबध्यते ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ताश्चतुर्विधामुखादिभ्यःसृष्टाःप्रजाः इदंप्रसिद्धंचातुर्वर्ण्यं चत्वारोवर्णाइत्यर्थः ॥५॥
एतदेवविभागेनस्पष्टयति ब्राह्मणाइति पादोरुवक्षस्थलतोमुखतश्चेत्यस्यब्राह्मणादिभिःप्रातिलोम्येनसंबन्धः ॥ ६ ॥

तत्तत्सृष्टेःप्रयोजनमाह यज्ञेति यद्यप्यवैद्यत्वादभावःकर्मणिस्यादितिसूत्रेणजैमिनिःशूद्रस्याध्ययनाभावाद्यज्ञाधिकारंनमन्यतेतथापिद्विजशुश्रूषा द्वारातत्साधनत्वात्पाकयज्ञादिषुसाक्षादधिकाराच्चनविरोधः ॥ ७ ॥ यज्ञनिष्पादनस्योपयोगमाह यज्ञैरिति तर्पितादेवास्तायज्ञकर्त्रीःप्रजास्तर्पयन्ति अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिस्मृतेः अतोयज्ञाःकल्याणहेतवः ॥ ८ ॥ यज्ञेषुश्रेष्ठाधिकारिणोदर्शयति निष्पाद्यन्तइति स्वधर्मेषुश्रौतेषुस्मार्तेषुचाभिरतैः विरुद्धाचरणादपेतैर्निर्गतैः विशुद्धाचरणोपेतैरितिपाठस्तुसुगमः सद्भिर्विद्वद्भिः सन्मार्गगामिभिः सन्मार्गःसदाचारः मोक्षप्राप्त्युपायोवातद्गामिभिः ॥९॥ अतोधर्माधिकारित्वान्मानुष्यंस्तौति स्वर्गापवर्गाविति मानुष्यान्मानुष्यं

यज्ञनिष्पत्तयेसर्वमेतद्ब्रह्माचकारवै ॥ चातुर्वर्ण्यंमहाभागयज्ञसाधनमुत्तमम् ॥ ७ ॥ यज्ञैराप्यायितादेवावृष्ट्युत्सर्गेणवैप्रजाः ॥ आप्यायतन्तेधर्मज्ञयज्ञाःकल्याणहेतवः ॥ ८ ॥ निष्पाद्यन्तेनरैस्तैस्तुस्वधर्माभिरतैस्तदा ॥ विरुद्धाचरणापेतैःसद्भिःसन्मार्गगामिभिः ॥ ९ ॥ स्वर्गापवर्गौमानुष्यात्प्राप्नुवन्तिनरामुने ॥ यच्चाभिरुचितंस्थानं तद्यान्तिमनुजाद्विज ॥ १० ॥ प्रजास्ताब्रह्मणासृष्टाश्चातुर्वर्ण्यव्यवस्थितौ ॥ सम्यक्श्रद्धासमाचारप्रवणामुनिसत्तम ॥ ११ ॥ यथेच्छावासनिरताःसर्वबाधाविवर्जिताः शुद्धान्तःकरणाःशुद्धाःसर्वानुष्ठाननिर्मलाः ॥ १२ ॥

प्राप्य अभिरुचितंस्थानंउपासनानुष्ठानसमयेकामनाविषयसत्यलोकाद्यपिमनुष्याएवादृष्टद्वाराभोगार्थंलोकान्संपाद्यतेषुयान्तीतिमनुष्यस्तुतिः ॥१०॥तर्हिंकिंमानुष्यं-प्यैवयान्तिनेत्याह ताःसृष्टाः जाः-दिचातुर्वर्ण्यव्यवस्थितधेसम्यक्श्रद्धयायःसमाचारःतस्मिन्प्रवणाभवन्तितदायान्तीतिपूर्वेणान्वयः॥११॥चातुर्वर्ण्यव्यवस्थामुख्यफलमाह यथेच्छेतिद्वाभ्यां यथेच्छ-आवासोगिरिकन्दरादिःतत्रनिरतायतःसर्वबाधाभिःशीतोष्णादिपीडाभिर्वर्जिताःसर्वाबाधाइतिपाठेआबाधाशीतादिदुः-ं शुद्धंरागादिहीनंअंतःकरणंमनोयासांताः शुद्धाविशुद्धपितृजाःअवएवसर्वाण्यनुष्ठनानिनिर्मलान्यनुसन्धिरहितानियासांताः ॥ १२ ॥

एवंनिष्कामकर्मानुष्ठानादिसाधनप्रक्रमेण तासांमनसि आशयेत्वंपदार्थेचतुर्विधान्वयव्यतिरेकैःशुद्धेकथाहरौतत्पदार्थे अन्तर्हृत्पुण्डरीकेन्तर्यामितयास्थिते शुद्धेशुद्धान्तःसंस्थिते इतिपाठे कर्मधारयःसमासःशुद्धज्ञानंशुद्धंविषयोपरागशून्यंब्रह्माकारंज्ञानंप्रपश्यन्तियेनज्ञानेनतद्विष्णवाख्यमखण्डंब्रह्मपश्यन्ति॥१३॥तदेवंधर्मानुष्ठानफलमुक्तिमिदानींकालवशात्तद्वैकल्पाल्लाणिनामानिष्टप्रामिमाह ततइत्यादिना ततस्त्रेतामुखेकिञ्चिदतिक्रान्तेसातिसप्रसिद्धोयोसौहरेःकालात्मकोंशःकथितःसोयमघःपापंरागादिकंविषयाभिलाषद्वेषमात्सर्यादिकं असाधकंपुरुषार्थप्रतिबन्धकंतासुप्रजासुपातयतिक्षिपतीतिद्वयोरन्वयः क्वचिदघःशब्दःसान्तः कथंभूतंघोरंबहुदुःखप्रदं प्रथमंअल्पमसमर्थंअल्पापसारवत्यल्पाल्पवृद्धिक्रमेणसारवद्बलवत् अल्प

शुद्धेचतासांमनसि शुद्धन्तःसंस्थितेहरौ ॥ शुद्धज्ञानंप्रपश्यन्तिविष्ण्वाख्यंयेनतत्पदम् ॥१३॥ ततःकालात्मकोयो
सौसचांशःकथितोहरेः॥ सपातयत्यघोघोरमल्पमल्पाल्पसारवत् ॥१४॥ अधर्मबीजभूतंतुतमोलोभसमुद्भवम् ॥
प्रजासुतासुमैत्रेयरागादिकमसाधकम्॥१५॥ ततःसासहजासिद्धिस्तासांनातीवजायते॥ रसोल्लासादयश्चान्याःसि
द्धयोष्टौभवन्तिया:॥१६॥तासुक्षीणास्वशेष सुवर्धमानेचपातके॥ द्वन्द्वाभिभवदुःखार्तास्ताभवन्तिततःप्रजाः १७

ल्पसारवदितिपाठेअल्पंप्रमाणतःअल्पसारवत्क्षीणबलंवेत्यर्थः॥ रागादिकंकिंभूतं अनन्तरंत्वधर्मबीजभूतं तत्रहेतुस्तमोभिनिवेशोलोभस्तृष्णातयोःसमुद्भवोयस्मात्तत्॥१४॥१५॥ ततःकिमतआह ततइति तासांसहजास्वाभाविकीसिद्धिःसर्वबाधाविवर्जितत्वंज्ञानंवानजायते तेषाभितिपाठेतेषांजनानांयाअष्टौसिद्धयस्ताश्चनभवन्ति रसोल्लासादयश्चस्कान्दोक्ताः ॥ रसस्यस्वतएवान्तरुल्लासःस्यात्कृतेयुगे ॥ रसोल्लासाख्यासासिद्धिस्तयाहन्तिक्षुधंनरः ॥ स्त्रियादिनिरपेक्षेणसदातृप्ताःप्रजास्तदा ॥ द्वितीयासिद्धिरुद्दिष्टासातृप्तिर्मुनिसत्तमैः ॥ अधमोत्तमत्वंनास्त्यस्याःसातृतीयाभिधीयते ॥ चतुर्थीतुल्यतातासामायुषःसुखरूपयोः ॥ ऐकान्त्यबलबाहुल्यंविशेषानामपञ्चमी ॥ परमार्थपरत्वेनतपोध्यानादिनिष्ठता ॥ षष्ठीनिकामचारित्वंसप्तमीसिद्धिरुच्यते ॥ अष्टमीचतथाप्रोक्तायत्रक्वचनशायिता ॥इति॥१६॥ पातकेवर्द्धमानेसतितासुक्षीणासुप्रत्युतान्योन्यंविरुद्धंद्वन्द्वंपञ्चीतोष्णादितदभिभवदुःखार्ताभवन्ति ॥ १७ ॥

62. 78

ततश्चोरादिभयपरिहारार्थंदुर्गाणिशीतादिपरिहारार्थंगृहाणिजीविकाद्यर्थंकृषि वाणिज्यादिचक्रुरित्याह ततोदुर्गाणीतित्रिभिः वार्क्षादीनिवृक्षादिभ
वानि कृत्रिमंप्राकारादिपुरादिलक्षणंभृगुणोक्तं ॥ नृपावासःपुरीप्रोक्ताविशांपुरमपीष्यते ॥ एकतोयत्रचग्रामोनगरंचैकतःस्थितम् ॥ मिश्रंचखर्वटंना
मनदीगिरिसमाश्रितम् ॥ विप्राश्चविप्रभृत्याश्चयत्रचैवंवसन्तिवै ॥ सतुग्रामइतिप्रोक्तःशूद्राणांवासएवच ॥ पण्यक्रयादिनिपुणैश्चातुर्वर्ण्ययुतंतथा ॥
अनेकजातिसंबद्धंनैकशिल्पिसमाकुलम् ॥ सर्वदेवतसंबद्धंनगरंत्वभिधीयते ॥ १८॥ गृहाणिचविश्वकर्मप्रोक्तानि ॥ ध्रुवंधन्यंजयंकान्तंविजयंचतथा
परम् ॥ सुपक्षंसुमुखंनन्दंधनदंचमनोरमम् ॥ इत्यादीनियथान्यायंअर्थनिमित्तानुसारेयथावास्तुशास्त्रम् ॥ १९॥ वार्तोपायंजीविकासाधनंकृष्यादि

ततोदुर्गाणिताश्चक्रुर्वार्क्षंपार्वतमौदकम् ॥ कृत्रिमंचतथादुर्गंपुरखर्वटकादियत् ॥ १८ ॥ गृहाणिचयथान्यायंतेषु
चक्रुःपुरादिषु ॥ शीतातपादिबाधानांप्रशमायमहामते ॥ १९ ॥ प्रतिकारमिमंकृत्वाशीतादेस्ताःप्रजाःपुनः ॥ वा
र्तोपायंततश्चक्रुर्हस्तसिद्धिंचकर्मजाम् ॥ २० ॥ व्रीहयश्चयवाश्चैवगोधूमाअणवस्तिलाः ॥ प्रियङ्गवोत्युदाराश्चको
रदूषाःसचीनकाः ॥ २१ ॥ माषामुद्गामसूराश्चनिष्पावाःसकुलत्थकाः ॥ आढक्यश्चणकाश्चैवशणसप्तदशाःस्मृताः
॥ २२ ॥ इत्येताओषधीनांतुग्राम्याणांजातयोमुने ॥ ओषध्योयज्ञियाश्चैवग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥ २३ ॥ व्रीह
यःसयवामाषागोधूमाअणवस्तिलाः ॥ प्रियङ्गुसप्तमात्ह्येताअष्टमास्तुकुलत्थकाः ॥ २४ ॥

हस्तसिद्धिंहस्ताभ्यांसाध्यांभृतिं तामेवाह कर्मजांहस्तकर्मनिर्मिताम्॥२०॥ तत्रकृषिफलंप्रपञ्चयति व्रीहयश्चेतिसार्द्धद्वाभ्यां अणवःक्षुद्रशालयः
प्रियङ्गवःकङ्गवः उदारादेवधान्यानि दीर्घनालाःकोरदूषाःकोद्रवाः चीनकाःस्वनाम्नैवपूर्वदेशेप्रसिद्धास्तत्सहिताः ॥ २१ ॥ मसूरामङ्गल्यकाः नि
ष्पावाःशिम्बयः कुलित्थकामुद्गसदृशपत्राः आढक्यस्तुवर्यः चणकाहरिमन्थकाः शणागोण्युत्पादनत्वक्सप्तदशोधेषांते ॥ २२॥ इत्येतेग्राम्याणां
कृषिसाध्यानामोषधीनांसप्तदशजातयः ग्राम्याआरण्याश्चमीलित्वाचचतुर्दश ॥ २३ ॥ यज्ञियाःसंख्यातुमाह व्रीहयइत्यादि व्रीह्याद्याःश्यामाका
न्तानवग्राम्याः नीवाराद्याआरण्याश्चयज्ञसाधनभूताः यद्वाश्यामाकाआरण्याएवतृणधान्यरूपत्वात् ॥ २४ ॥

नीवाराआरण्याव्रीहयः जर्तिलाःस्वयंजातास्तिलाः गवेधुकाःकुसुंभसदृशबीजाःश्वेतगुञ्जाइतिप्रसिद्धाः वेणुयवावंशबीजानि मर्कटकाआरण्यप्रि
यङ्गवः ॥ २ ५ ॥ यज्ञनिष्पत्तयेएताःस्मृताइत्यन्वयः यज्ञश्चासामोषधीनांहेतुर्वृष्टिद्वारेण ॥२ ६॥ प्रजानांकारणंपरंवृद्धिहेतुत्वात्परापरविदःयज्ञःप्र
जानांकारणंप्रजास्तत्कार्यमेवंविदः ॥२ ७॥ अहन्यहनिपञ्चमहायज्ञानामनुष्ठानंगृहस्थानांप्रत्यहंक्रियमाणस्यपञ्चसूनालक्षणस्यपापस्यशान्तिदं
नाशकंपञ्चसूनामनूक्ताः॥पंचसूनागृहस्थस्यचुल्लीपेषण्युपस्करः॥कण्डनीचोदकुंभश्चबध्यतेयाश्चवाहयन् ॥ इति उपकारकंस्वर्गलोकफलदायि

श्यामाकास्त्वथनीवाराजर्तिलाःसगवेधुकाः ॥ तथावेणुयवाःप्रोक्तास्तद्वन्मर्कटकामुने ॥२५॥ ग्राम्यारण्याःस्मृता
स्त्वेताओषध्यश्चचतुर्दश ॥ यज्ञनिष्पत्तयेयज्ञस्तथासांहेतुरुत्तमः ॥ २६ ॥ एताश्चसहयज्ञेनप्रजानांकारणंपरम् ॥
परापरविदःप्राज्ञास्ततोयज्ञान्वितन्वते ॥ २७ ॥ अहन्यहन्यनुष्ठानंयज्ञानांमुनिसत्तम ॥ उपकारकरंपुंसांक्रिय
माणाघशान्तिदम् ॥२८॥ येषांतुकालसृष्टोसौपापबिन्दुर्महामते ॥ चेतःसुववृधेचक्रुस्तेनयज्ञेषुमानसम् ॥२९॥
वेदवादांस्तथावेदान्यज्ञकर्मादिकंचयत् ॥ तत्सर्वंनिन्दमानास्तेयज्ञव्यासेधकारिणः ॥ ३० ॥ प्रवृत्तिमार्गव्युच्छि
त्तिकारिणोवेदनिन्दकाः ॥ दुरात्मानोदुराचाराबभूवुःकुटिलाशयाः ॥ ३१ ॥

॥२ ८॥तदेवंब्रह्मसृष्टानांयज्ञानांओषधीनांकृष्यादिप्रवृत्त्याप्रवाहनित्यत्वमुक्तम् यज्ञानांचदृष्टादृष्टलक्षणंमहाफलत्वमुक्तम् तथापितेषांकैश्चिदननुष्ठा
नेपूर्वोपक्षिप्तमेवरागादिकारणमाह येषांत्विति त्रिभिः येषांचेतःसुपापस्यबिन्दुर्लेशःसूक्ष्मावस्थोरागादिर्वर्धतेतेयज्ञेषुमानसंनचक्रुः॥२ ९॥ वेदस्यवा
दान्निर्वचनानि यज्ञानांव्यासेधकारिणःप्रतिहन्तारः ॥ ३० ॥ अत एवप्रवृत्तिमार्गस्यव्युच्छेदकारिणः यज्ञाननुष्ठानेदेवैरनम्बुवर्षणादन्नाभावेनप्र
जावृद्धेरसिद्धेः ॥ ३१ ॥

तदेवंप्रजाःसृष्ट्वातासांकृष्यादिनावार्तायांसंसिद्धायांयथागुणंसत्त्वोद्रेकाद्यनुसारेणब्राह्मणादीनांवर्णानांगृहस्थाद्याश्रमाणांचमर्यादांधर्मंव्यवस्था
यथास्थानंअस्मिन्देशेयंचधर्मइतिस्थानानतिक्रमेणतत्तत्स्वधर्मावस्थानुसारेणवाधर्मान्लोकव्यवस्थांचकृतवानितिद्वयोरन्वयः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥
लोकानाह प्राजापत्यमितिक्रियावतांनित्यनैमित्तिकाग्निहोत्राद्यनुष्ठानवतांप्राजापत्यंपितृलोकः कर्मणापितृलोकइतिश्रुतेः ॥ ३४ ॥ मारुतंस्थानं
देवलोकः ॥ ३५ ॥ यतीनामूर्ध्वरेतसांवालखिल्यानांस्थानंयत्ततद्गुरुवासिनांनैष्ठिकब्रह्मचारिणाम् ॥ ३६ ॥ वनौकसांवानप्रस्थानांसत्यासिनांब्रा

संसिद्धायांतुवार्त्तायांप्रजाःसृष्ट्वाप्रजापतिः ॥ मर्यादांस्थापयामासयथास्थानंयथागुणम् ॥ ३२॥ वर्णानामाश्र
माणांचधर्मान्धर्मभृतांवर ॥ लोकांश्चसर्ववर्णानांसम्यक्धर्मानुपालिनम् ॥३३॥ प्राजापत्यंब्राह्मणानांस्मृतंस्था
नंक्रियावताम् ॥ स्थानमैन्द्रंक्षत्रियाणांसंग्रामेष्वनिवर्तिनाम् ॥३४॥ वैश्यानांमारुतंस्थानंस्वधर्ममनुवर्तिनाम् ॥
गान्धर्वंशूद्रजातीनांपरिचर्यासुवर्ततांम् ॥३५॥ अष्टाशीतिसहस्राणांयतीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ स्मृतंतेषांतुयत्स्थानंत
देवगुरुवासिनाम् ॥३६॥ सप्तर्षीणांतुयत्स्थानंस्मृतंतद्वैवनौकसाम् ॥ प्राजापत्यंगृहस्थानांन्यासिनांब्रह्मसंज्ञितम्
॥३७॥ योगिनाममृतंस्थानंतद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ एकान्तिनःसदाब्रह्मध्यायिनोयोगिनोहिये ॥ तेषांतुपरमंस्थानंय
त्तत्पश्यन्तिसूरयः॥३८॥ गत्वागत्वानिवर्तन्तेचन्द्रसूर्यादयोगृहाः ॥ अद्यापिननिवर्तन्तेद्वादशाक्षरचिन्तकाः॥३९॥

ह्मणादीनांचविशेषंवक्तुंपूर्वोक्तमेवगृहस्थानमनुवदति प्राजापत्यमितिब्रह्मसंज्ञितंसत्यलोकस्थानंसव्यासात्ब्रह्मणःस्थानमितिवचनात् ॥ ३७ ॥
योगिनांज्ञानिनां तदेवस्पष्टयति एकान्तिनइति यद्वा योगिनांप्रतीकोपासकानाममृतंविष्णुपदंयतोगङ्गाआयाति आश्रमिष्वेवएकान्तिनोऽद्वैत
ध्यायिनःपरब्रह्मनिदिध्यासनशीलाःतेषांपरमंपदंब्रह्मैव यत्सूरयोजीवन्मुक्ताः पश्यन्ति शेषंसमानम् ॥ ३८ ॥ भगवदुपासकानामपितदेवस्थानं
क्रममुक्त्याभवतीत्याशयेनाह गत्वागत्वेति द्वादशाक्षरोवासुदेवमन्त्रः ॥ ३९ ॥ २३

सुकृतिनांस्थानपुस्त्वादुष्कृतिनामाह तामिस्रमिति अर्वाचिमत् स्वार्थेतद्धितःलिङ्गव्यत्ययश्च अवीचिर्यदितिपाठेयत्तामिस्रादितत्तेषांस्थानामि
ति ॥ ४० ॥ ४१ ॥ इति श्रीविष्णुपुराणेषष्ठोऽध्यायः ॥६॥ अस्रजत्सप्तमेपुत्रान्मानसान्सृष्टिवृद्धये॥ स्वयंभुवादिभिःसृष्टिदैहिकींव्यतनोत्पुनः ॥१॥
अथयौनसृष्टिंवक्ष्यन्पूर्वोक्तायांमानसशरीरसृष्टौकंचिद्विशेषंवक्तुमाह ततइतित्रिभिः प्रागनुक्तविशेषोक्तेस्ततइत्यपूर्वप्रस्तावः तत्रैवंशंक्यते ननुम
नसासंकल्पमात्रेणभूतोपादानंविनाभौतिकानांदेहानांकथंजन्मकथंवाजडाच्छरीराच्चेतनानांजन्मेति तत्राह तच्छरीरेति तस्यब्रह्मणःशरीरात्स

तामिस्रमन्धतामिस्रंमहारौरवरौरवौ ॥ असिपत्रवनंघोरंकालसूत्रमवीचिमत् ॥४०॥ विनिन्दकानांवेदस्ययज्ञ
व्याघातकारिणाम् ॥ स्थानमेतत्समाख्यातंस्वधर्मत्यागिनश्चये ॥४१॥ इति श्रीविष्णुपुराणेप्रथमेअंशेषष्ठोऽध्या
यः ॥ ६ ॥ पराशरउवाच ॥ ततोऽभिध्यायतस्तस्यजज्ञिरेमानसाःप्रजाः ॥ तच्छरीरसमुत्पन्नैःकार्यैःस्वैःकारणैःसह
॥१॥ क्षेत्रज्ञाःसमवर्तन्तगात्रेभ्यस्तस्यधीमतः ॥ तेसर्वेसमवर्तन्तयेमयाप्रागुदाहृताः ॥२॥ देवाद्याःस्थावरान्ता
श्चत्रैगुण्यविषयेस्थिताः ॥ एवंभूतानिसृष्टानिचराणिस्थावराणिच ॥ यदास्यताःप्रजाःसर्वानव्यवर्धन्तधीमतः ॥
अथान्यान्मानसान्पुत्रान्सदृशानात्मनोऽसृजत् ॥ ४ ॥ भृगुंपुलस्त्यंपुलहंक्रतुमाङ्गिरसंतथा ॥ मरीचिंदक्षमत्रिं
चवसिष्ठंचैवमानसान् ॥ ५ ॥

मुत्पन्नैःकार्यैर्देहैःकारणैरिन्द्रियैश्चसहमनसानिमित्तभूतेनमानस्यःप्रजाजज्ञिरे ब्रह्मशरीरभूतेन्द्रियाण्येवसेन्द्रियतद्देहानामुपादानमित्यर्थः ॥ १ ॥
तथाधीमतश्चेतनस्यसमष्टिजीवस्यतस्यब्रह्मणोजडेभ्योऽपिगात्रेभ्यउत्पद्यमानदेहैःसहसंकल्पमात्रादुद्बुद्धसंस्काराव्यष्टिक्षेत्रज्ञास्तत्तद्देहाहंमानिनः
समवर्तन्तआविर्भूताः तानेवाह तेसर्वेइति ॥ २ ॥ यद्यपिस्थावरादिरेवसृष्टिस्तथापिगत्युत्कर्षादेवाद्याइत्युक्तं त्रैगुण्यविषयेऊर्ध्वाधोमध्यरूपे
त्यर्थः उर्ध्वंगच्छन्तिसत्त्वस्थाइत्यादिस्मृतेः ॥ ३ ॥ यौनसृष्टेःप्रयोजनमाह यदास्येति नव्यवर्धन्तपुत्रपौत्ररूपेणवृद्धिमप्रापाःअथान्यान्यौनसृष्टि
प्रवर्तकान्सृष्टवान् ॥ ४ ॥ ५ ॥

आत्मनःसदृशानितियदुक्तंतदेवब्रह्मसमाख्ययादर्शयति नवब्रह्माणइति क्रोधाद्रुद्रसृष्टिंचवक्तुंब्रह्मणःक्रोधकारणंदर्शयन्नाह सनन्दनाइति ॥ ६ ॥ लोकेषुप्रजासर्गेषुस्वर्गादिष्विति वा असक्तौहेतुर्निरपेक्षाइति तत्रापिहेतुः सर्वेतेचागतज्ञानाः प्राप्तज्ञानाः पाठान्तरेऽनागतेष्वप्यर्थेषुज्ञानंयेषाम्॥७॥ एवंभूतेषुप्रजासृष्टौनिरपेक्षेषुसत्सुमहात्मनोब्रह्मणःक्रोधोभूत ॥ ८ ॥ पूर्वंसमुद्भूतमपित्रैलोक्यंतस्यब्रह्मणःक्रोधात्ज्वालामालाभिर्विदीपितमभूत् समुद्भूतज्वालामालेतिपाठःसुगमः सर्वमखिलमितिपुनरुक्तिरतिव्याप्तिसूचनाय ॥ ९॥१०॥ अर्धाभ्यांनारीचनरश्चवपुर्यस्यसः प्रचण्डःअतिक्रोध

नवब्रह्माणइत्येतेपुराणेनिश्चयंगताः ॥ सनन्दनादयोयेचपूर्वंसृष्टास्तुवेधसा ॥६॥ नतेलोकेष्वसज्जन्तिनिरपेक्षाः प्रजासुते ॥ सर्वेतेचागतज्ञानावीतरागाविमत्सराः ॥ ७ ॥ तेष्वेवंनिरपेक्षेषुलोकसृष्टौमहात्मनः ॥ ब्रह्मणोभून्महाक्रोधस्त्रैलोक्यदहनक्षमः ॥ ८ ॥ तस्यक्रोधात्समुद्भूतंज्वालामालाविदीपितम् ॥ ब्रह्मणोभूत्तदासर्वंत्रैलोक्यमखिलंमुने ॥ ९ ॥ भ्रूकुटीकुटिलात्तस्यललाटात्क्रोधदीपितात् ॥ समुत्पन्नस्तदारुद्रोमध्यान्हार्कसमप्रभः ॥१०॥ अर्धनारीनरवपुःप्रचण्डोतिशरीरवान्॥विभजात्मानमित्युक्त्वातंब्रह्मान्तर्दधेपुनः॥ ११ ॥तथोक्तोसौद्विधास्त्रीत्वंपुरुषत्वंतथाकरोत् ॥ बिभेदपुरुषत्वंचदशधाचैकधाचसः॥ १२॥ सौम्यासौम्यैस्तथाशान्ताशान्तःस्त्रीत्वंचसप्रभुः ॥बिभेदबहुधादेवःस्वरूपैरसितैःसितैः ॥ १३ ॥ ततोब्रह्मात्मसंभूतंपूर्वंस्वायंभुवंप्रभुम् ॥ आत्मानमेवकृतवान्प्रजापालंमनुंद्विज ॥ १४ ॥

नःअतिशरीरवान्स्थूलः आत्मानंस्त्रीपुरुषरूपंविभजपृथक्कुर्वित्युक्त्वान्तर्दधे चिदचित्ग्रन्थिरूपाहंकाराभिमानिनोरुद्रस्यचिदंशेनाचिदंशाभिभवे सृष्टिसामर्थ्यंनभवेदितिभावः ॥११॥ स्त्रीत्वंस्त्रीरूपं एवंपुरुषत्वंचाकरोत् ॥१२॥ सौम्यासौम्यैरित्यस्यविवरणंशान्ताशान्तैरिति स्त्रीत्वंचबहुधा एकादशधा असितैःसितैश्चस्वरूपैर्बिभेद ॥ १३॥ ततएकादशविभागतःक्रोधांशेनिर्गतेसतिसात्विकभवमंशंपूर्वमात्मनःस्वदेहात्संभूतमात्मानमेव आत्मावैपुत्रनामासीतिश्रुतेः ॥ तंमनुंप्रजापालंप्रजापालनार्थमकरोत् ॥ १४ ॥

तांस्वदेहार्धसंभूतांनारींपत्न्यर्थंजगृहे तयोर्निर्धूतकल्मषामितिदेवइतिविभुरितिचसापिण्ड्यदोषपरिहार्थमुक्तम् ॥ १६॥ व्यजायतप्रसूतवती॥ १६॥
प्रजापतिर्मनुर्ददावित्यन्वयः॥ १७॥ सचरुचिस्तांजग्राह तयो रुच्याकूत्योर्दंपत्योर्मिथुनंजज्ञे किंतन्मिथुनं सदक्षिणः दक्षिणाकन्यातत्सहितः यज्ञो
नाम्नापुत्रइति दांपत्यमितिपाठेतन्मिथुनंदांपत्यमगमदितिशेषः॥ १८॥ स्वायंभुवेआद्येमनौमन्वन्तरे यामाएवदेवाः॥ १९॥ चतस्रोविंशतिंचेत्यर्थः ॥

शतरूपांचतांनारींतपोनिर्धूतकल्मषाम् ॥ स्वायंभुवोमनुर्देवःपत्न्यर्थंजगृहेविभुः ॥ १५ ॥ तस्माच्चपुरुषाद्देवीश
तरूपाव्यजायत ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौप्रसूत्याकूतिसंज्ञितम् ॥ १६ ॥ कन्याद्वयंचधर्मज्ञरूपौदार्यगुणान्वितम् ॥
ददौप्रसूतिंदक्षायाप्याकूतिंरुचयेपुरा ॥ १७ ॥ प्रजापतिःसजग्राहतयोर्जज्ञेसदक्षिणः ॥ पुत्रोयज्ञोमहाभागोदंप
त्योर्मिथुनंततः॥ १८ ॥ यज्ञस्यदक्षिणायांतुपुत्राद्वादशजज्ञिरे ॥ यामाइतिसमाख्यातादेवाःस्वायंभुवेमनौ ॥ १९ ॥
प्रसूत्यांचतदादक्षश्चतस्रोविंशतिंतथा ॥ ससर्जकन्यास्तासांतुसम्यङ्नामानिमेशृणु ॥ २० ॥ श्रद्धालक्ष्मीर्धृति
स्तुष्टिःपुष्टिर्मेधाक्रियातथा ॥ बुद्धिर्लज्जावपुःशान्तिर्ऋद्धिःकीर्तिस्त्रयोदशी ॥ २१ ॥ पत्न्यर्थंप्रतिजग्राहधर्मोदा
क्षायणीःप्रभुः ॥ ताभ्यःशिष्टाःकनीयस्यएकादशसुलोचनाः ॥ २२ ॥ ख्यातिःसत्यथसंभूतिःस्मृतिःप्रीतिःक्षमात
था ॥ सन्नतिश्चानुसूयाचऊर्जास्वाहास्वधातथा ॥ २३ ॥ भृगुर्भवोमरीचिश्चतथाचैवाङ्गिरामुनिः ॥ पुलस्त्यःपु
लहश्चैवक्रतुश्चर्षिवरस्तथा ॥ २४ ॥ अत्रिर्वसिष्ठोवन्हिश्चपितरश्चयथाक्रमम् ॥ ख्यात्याद्याजगृहुःकन्यामुनयोमु
निसत्तम ॥ २५ ॥ श्रद्धाकामंचलादर्पंनियमंधृतिरात्मजम् ॥ संतोषंचतथातुष्टिर्लोभंपुष्टिरसूयत ॥ २६ ॥

कश्चिच्चत्वारइतिपठित्वालिङ्गविभक्त्योर्व्यत्यासंमन्यते ॥ २० ॥ तासांकन्यानांनामानिकथयन्नेवविवाहानाह श्रद्धेतिपञ्चभिः ॥ श्रद्धाद्याधिष्ठा
त्र्योदेव्यःश्रद्धादयउच्यन्ते ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ धर्मपत्नीनांत्रयोदशानांपुत्रानाह श्रद्धेतित्रिभिः चला लक्ष्मीः ॥ २६ ॥

क्रियात्रिगुणाततस्तमोंशेनदण्डंरजोंशेननयंसत्त्वांशेनविनयमनौद्धत्यरूपमसूयत लज्जा शारीरंविनयं वपुःसंज्ञाव्यवसायमुद्योगम् ॥ २७ ॥ को
तिर्यशःसंज्ञंपुत्रं पुण्यजन्याख्यातिर्यशः तदितरासत्ख्यातिःकीर्तिरितिविभागः ॥२८॥ नन्दीभार्याहर्षमसूयतेत्यन्वयः नन्दीरतिःधर्मभार्याणां
वंशाउक्ताः अन्यासांतुदक्षकन्यानांपुत्रान्देवौधाताविधातारौभृगोःख्यातिरसूयतेत्यादिनाउत्तराध्यायत्रयेणवक्ष्यति तत्रतावद्धर्मवंशोक्त्यातस्य
तियोगितयाबुद्धिस्थस्याधर्मस्यवंशंप्रसक्तानुप्रसक्त्यानित्यप्रलयादिकंचाह हिंसेत्यादिना धर्मश्चाधर्मश्चब्रह्मणःपुत्रौ ॥ धर्मस्तनाद्दक्षिणतोयत्रना

मेधाश्रुतंक्रियादण्डंनयंविनयमेवच ॥ बोधंबुद्धिस्तथालज्जाविनयंवपुरात्मजम् ॥ २७ ॥ व्यवसायंप्रजज्ञेवैक्षेमं शान्तिरसूयत ॥ सुखमृद्धिर्यशःकीर्तिरित्येतेधर्मसूनवः ॥ २८ ॥ कामान्नन्दीसुतंहर्षंधर्मपौत्रमसूयत ॥ हिंसाभार्या त्वधर्मस्यतयोर्जज्ञेतथानृतम् ॥ २९ ॥ कन्याचनिकृतिस्ताभ्यांभयंनरकमेवच ॥ मायाचवेदनाचैवमिथुनंत्विदमे तयोः ॥ ३० ॥ तयोर्जज्ञेथवैमायामृत्युंभूतापहारिणम् ॥ वेदनास्वसुतंचापिदुःखंजज्ञेऽथरौरवात् ॥ मृत्योर्व्याधि जराशोकतृष्णाक्रोधाश्चजज्ञिरे ॥ ३१ ॥ दुःखोत्तराःस्मृताह्येतेसर्वेचाधर्मलक्षणाः ॥ नैषांभार्यास्तिपुत्रोवासर्वेते ह्यूर्ध्वरेतसः ॥ ३२ ॥ रौद्राण्येतानिरूपाणिविष्णोर्मुनिवरात्मज ॥ नित्यंप्रलयहेतुत्वंजगतोऽस्यप्रयान्तिवै ॥३३॥ दक्षोमरीचिरत्रिश्चभृग्वाद्याश्चप्रजेश्वराः ॥ जगत्यत्रमहाभागानित्यंसर्गस्यहेतवः ॥ ३४ ॥

निकृतिर्वञ्चनं ताभ्यामनृतनिकृतिभ्यांभयनरकाख्यंचपुत्रद्व
रायणःस्वयम् ॥ अधर्मःपृष्ठतोयस्मान्मृत्युर्लोकभयंकरः ॥ इतिशुकोक्तेः ॥ २९ ॥ निकृतिर्वञ्चनं ताभ्यामनृतनिकृतिभ्यांभयनरकाख्यंचपुत्रद्व
यंजज्ञे एतयोर्भयनरकयोर्यथाक्रमंमिथुनत्वसंपादकंभार्याद्वयमिदंचताभ्यामेवअनृतनिकृतिभ्यांजज्ञे इत्यर्थः ॥ ३० ॥ एतयोर्मायावेदनयो
र्मध्येमायामृत्युंजज्ञेजनयामासभयादित्यर्थात्सिद्धं वेदनाचदुःखंस्वसुतंस्वयोग्यंसुतंरौरवान्नरकाज्जनयामासेत्यर्थः ॥ ३१ ॥ दुःखोत्तरादुःखो
दर्काःयतोऽधर्मलक्षणाःपापरूपाः यद्वाप्राचीनाधर्मज्ञापकाः तत्फलत्वात् एषांव्याध्यादीनाम् ॥ ३२ ॥ चरमकार्यदुःखभोगात्मकत्वाद्रौद्राणिता
मसानिअतोजगतोनित्यंवैप्रलयहेतुत्वंप्रयान्ति ॥ ३३ ॥ नित्यप्रलयहेतुप्रसङ्गान्नित्यसर्गहेतून्नित्यस्थितिहेतूंश्चाह दक्षइतिद्वाभ्याम् ॥ ३४ ॥

नुमन्वादीनांकादाचित्कानांकथंनित्यसृष्ट्यादिहेतुत्वमित्याशयेनपृच्छति येयमिति नि
वीर्यंतेजएवधनंयेषांते वीर्यधराइतिवापाठः ॥ ३५ ॥ ननुमन्वादीनांकादाचित्कानांकथंनित्यसृष्ट्यादिहेतुत्वमित्याशयेनपृच्छति येयमिति नि
त्याभावःनित्यप्रलयः ॥ ३६ ॥ तैस्तैर्दक्षमन्वादिरूपैःशक्त्याधानद्वाराभगवानेवकरोतिअतोनोक्तदोषप्रसङ्ग इत्यर्थः अव्याहतान्अव्युच्छिन्नान्
॥ ३७ ॥ तत्रप्रथमंप्रलयंचतुर्विधंप्रपञ्चयति नैमित्तिकइति ॥ ३८ ॥ यच्छेतेयदाशेतेब्रह्मातदाब्रह्मनिद्रानिमित्तोनैमित्तिकःब्रह्माण्डंयदाप्रकृ

सन्मार्गाभिरताशूरास्तेनित्यंस्थितिकारिणः ॥३५॥ मैत्रेयउवाच ॥ ये
मनवोमनुपुत्राश्चभूपावीर्यधनाश्चये ॥ सन्मार्गाभिरताशूरास्तेनित्यंस्थितिकारिणः ॥३५॥ मैत्रेयउवाच ॥ ये
यंनित्यास्थितिर्ब्रह्मन्नित्यःसर्गस्त्वयेरितः ॥ नित्याभावश्चतेषांवैस्वरूपंममकथ्यताम् ॥ ३६ ॥ पराशरउवाच ॥
सर्गस्थितिविनाशांश्चभगवान्मधुसूदनः ॥ तैस्तैरूपैरचिन्त्यात्माकरोत्यव्याहतान्विभुः ॥ ३७ ॥ नैमित्तिकःप्राकृ
तिकस्तथैवात्यन्तिकोद्विज ॥ नित्यश्चसर्वभूतानांप्रलयोयंचतुर्विधः ॥३८॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तत्रयच्छेतेजग
तःपतिः ॥ प्रयातिप्रकृतेचैवब्रह्माण्डंप्रकृतौलयम् ॥ ३९॥ ज्ञानादात्यन्तिकःप्रोक्तोयोगिनःपरमात्मनि ॥ नि
त्यःसदैवजातानांयोविनाशोदिवानिशम् ॥ ४० ॥ प्रसूतिःप्रकृतेर्यातुसासृष्टिःप्राकृतास्मृता ॥ दैनंदिनीतथाप्रो
क्ताऽवान्तरप्रलयादनु ॥४१॥ भूतान्यनुदिनंयत्रजायन्तेमुनिसत्तम ॥ नित्यःसर्गोहिसप्रोक्तःपुराणार्थविचक्षणैः
॥ ४२ ॥ एवंसर्वशरीरेषुभगवान्भूतभावनः ॥ संस्थितःकुरुतेविष्णुरुत्पत्तिस्थितिसंयमान् ॥ ४३ ॥

तौलयंयातितदाप्राकृतिकइत्यर्थः ॥ ३९ ॥ ज्ञानात्परमात्मनियोगिनोलयआत्यन्तिकःसदैवदीपज्वालावत्सातत्येनजातानांदिवानिशंयोविनाशः
सनित्यः ॥ ४० ॥ त्रिविधांसृष्टिमाह प्रसूतिरिति प्रलयावसानेप्रकृतेःसकाशाद्यामहदादीनांप्रसूतिःसाप्राकृतीसृष्टिः अवान्तरप्रलयादनुपश्चाद्या
सृष्टिःसादैनंदिनीब्रह्मणोदिनंदिनंप्राप्यभवतीतितथा ॥ ४१ ॥ भूतानीति अस्मदादिसृष्टिप्रवाहोनित्यसर्गइत्यर्थः ॥ ४२ ॥ आत्यन्तिकप्रलय
वदात्यन्तिकसृष्टेरभावात्सृष्टिस्त्रिविधैव स्थितेर्नैमित्तिकत्वादिभेदाभावादेकैवेत्युपसंहरति एवमिति ॥ ४३ ॥

तर्हिविष्णोःसर्वदेहेषुसदास्थितत्वात्कालभेदेनउत्पत्त्यादयोनस्युरित्यतआह सृष्टीति तथापिविष्णुशक्तिनांसत्त्वादीनांतत्रतत्रकालभेदेनसंचारित्वा न्नायंदोषइतिभावः सदानित्यमेव अहर्निशमविच्छेदेन ॥४६॥ यस्मात्त्रिगुणात्मकशक्तित्रयपरिवृत्त्यासृष्ट्यादिप्रवाहोभवतिअतोगुणत्रयातीत स्यनपुनस्तत्रप्रवाहपातइत्याह गुणत्रयेति ब्रह्मशक्तित्रयंसृष्ट्यादिरूपं ब्रह्मन्निति पाठेसंबोधनं योतियातिअतिक्रम्यगच्छतिसपरंपदंप्राप्यैवपुन र्नावर्तते॥नसपुनरावर्तते॥इतिश्रुतेः यद्वासृष्ट्यादिरूपंशक्तित्रयंगुणत्रयमयंतत्कार्यंमहद्ब्रह्मचयोऽतिशयेनविविच्ययातिजानाति अथवाएतच्छक्तित्र यमतिअतिक्रम्यवर्तमानंमहद्ब्रह्मयोजानाति शेषंसमानम्॥इति॰ वि॰ प्र॰ सप्त॰॥७॥अष्टमेरुद्रसर्गोऽथश्रियश्चप्रक्रमोचितः॥प्रोक्तोयया विष्णुशक्त्या

सृष्टिस्थितिविनाशानांशक्तयःसर्वदेहिषु ॥ वैष्णव्यःपरिवर्तन्तेमैत्रेयाहर्निशंसदा ॥ ४४ ॥ गुणत्रयमयंह्येतद्ब्रह्मशक्तित्रयंमहत् ॥ योऽतियातिसयात्येवपरंनावर्ततेपुनः ॥ ४५ ॥ इति वि॰ प्र॰ सप्त॰ ॥ ७ ॥ पराशरउवाच ॥ कथितस्तामसःसर्गोब्रह्मणस्तेमहामुने रुद्रसर्गंप्रवक्ष्यामितन्मेनिगदतःशृणु ॥ १ ॥ कल्पादावात्मनस्तुल्यंसुतंप्रध्यापतस्ततः ॥ प्रादुरासीत्प्रभोरङ्केकुमारोनीललोहितः ॥२॥ रुदन्वैसुस्वरंसोऽथद्रवंश्चद्विजसत्तम ॥ किंरोदिषीतितंब्रह्मारुदन्तंप्रत्युवाचवै ॥ ३ ॥

व्याप्तमेतच्चराचरम् ॥१॥ दक्षकन्यापरिणेतृधर्मवंशोक्तेस्तत्प्रतियोगितयाबुद्धिस्थस्याधर्मस्यनित्यप्रलयहेतुंतामसंवंशमुक्त्वेदानींतदनुवादपूर्वकंदक्ष कन्यान्वयमनुवर्तयितुंतत्कन्यापरिणेतृमुख्यनीललोहितरुद्रस्यसर्गंप्रस्तौति कथितइति तमसोऽधर्मादेरयंतामसः यद्यपिख्यातिःसत्यसंभूतिरि त्युद्देशक्रमेणख्यातेरन्वयःप्रथमंवक्तुंयोग्यस्तथापितत्कथायाअतिविततत्वात्पश्चाद्वक्ष्यते यद्वापूर्वोक्तात्तामसाद्रुद्रसर्गादन्योयःकुमारसर्गान्तर्भूतः सात्त्विकोरुद्रसर्गस्तमिमंशृण्विति संबन्धः ॥१॥ नीललोहितइति वर्णद्वययोगात्॥ भूत्वालोहितवर्णश्चैवपुनर्नीलत्वमागतः॥नीललोहितइत्येवंतेनासौ नभवत्प्रभुः॥इतिस्कान्दोक्तेः ॥२॥ रुदन्द्रवन्प्रादुरासीदितिरुद्रनामनिरुक्तिः ॥ एवमुक्तास्तुरुरुदुर्दुद्रुवुश्चसमंततः ॥ रोदनाद्द्रवणाच्चैवरुद्रानाम्नेति विश्रुताः ॥ इतिवायूक्तेः ॥ ३ ॥

हेदेवनाम्नात्वंरुद्रोसिरोदनाद्द्रवणाच्चेत्यर्थः परमेश्वरस्यापिरोदनादिशिशुत्वनाट्यंवामातापितृतन्त्रत्वरूपंलोकसंग्रहार्थम् अतएवाश्चर्यत्वान्नामनि
रुक्तिहेतुत्वंरोदनादेः तस्यचेश्वरत्वंदेवशब्देनस्वप्रकाशत्ववाचिनासंबोध्यत्वात् आत्मनतुल्यंसुतंप्रध्यायतइत्युक्तत्वात् ॥४॥५॥ रुद्रादिनामोपाधिभे
दादष्टानामित्युच्यते सप्तनामान्याह भवमित्यादि तंनाम्नाभवमित्युवाच तस्यभवादिनामानिचकारेत्यर्थः॥६॥ तदेवाह चक्रइति ॥७॥ अष्टस्थाना
न्याह सूर्यइति सूर्यादयएवाभिव्यक्तिहेतुत्वात्तनवउच्यन्ते दीक्षितोब्राह्मणइति स्वधर्मानुष्ठातरिक्षेत्रज्ञेपरमात्माभिव्यक्तेस्तन्मूर्तित्वम् ॥ आत्मात

नामदेहीतितंसोऽथप्रत्युवाचप्रजापतिम् ॥ रुद्रस्त्वंदेवनाम्नासिमारोदीर्धैर्यमावह ॥४॥ एवमुक्तःपुनःसोऽथसप्त
कृत्वोरुरोदवै ॥ ततोऽन्यानिददौतस्मैसप्तनामानिसप्रभुः ॥५॥ स्थानानिचैषामष्टानांपत्नीःपुत्रांश्चवैविभुः ॥ भ
वंशर्वमथेशानंतथापशुपतिंद्विज ॥ ६ ॥ भीममुग्रंमहादेवमुवाचसपितामहः ॥ चक्रेनामान्यथैतानिस्थानान्ये
षांचकारसः ॥ ७ ॥ सूर्योजलंमहीवायुर्वन्हिराकाशमेवच ॥ दीक्षितोब्राह्मणःसोमइत्येतास्तनवःक्रमात् ॥ ८ ॥
सुवर्चलातथैवोषाविकेशीचापराशिवा ॥ स्वाहादिशस्तथादीक्षारोहिणीचयथाक्रमम् ॥ ९ ॥ सूर्यादीनांनरश्रेष्ठ
रुद्राद्यैर्नामभिःसह ॥ पत्न्यःस्मृतामहाभागतदपत्यानिमेशृणु ॥ १० ॥ येषांसूतिप्रसूतैश्चइदमापूरितंजगत् ॥ श
नैश्चरस्तथाशुक्रोलोहिताङ्गोमनोजवः ॥ ११ ॥

स्याष्टमीमूर्तिःशिवस्यपरमात्मनः॥व्यापिकेतरमूर्तीनांविश्वंतस्माच्छिवात्मकम्॥स्थानेष्वेतेषुयेरुद्रंध्यायन्तिप्रणमन्तिच॥तेषामष्टतनुर्देवोददातिपर
मंपदम्॥इतिवायूक्तेः रुद्रभवादीनांक्रमात्सूर्यजलादिस्थानाष्टकं तनवोमूर्तयः॥८॥सुवर्चलाद्याःसूर्यादीनांयथाक्रमंपत्न्यःस्मृताइतिद्वयोरन्वयः॥९॥
नामभिःसहरुद्रादीनिनामान्यपिस्मृतानीत्यनुवादः॥१०॥सूतिप्रसूतैःपुत्रपौत्रादिभिः लोहिताङ्गोमङ्गलः मनोजवोवायुविशेषोवायोरपत्यम्॥११॥

स्कन्दःकार्तिकेयोवन्हेः स्वर्गःस्वर्गाधिष्ठात्रीदेवताआकाशस्य एवंसन्तानस्तदधिष्ठातादेवोदीक्षितस्य उक्तस्यरुद्रसर्गस्यप्रस्तुतोपयोगमाह एवंप्र
कारइति ॥१२॥ सतीनामदक्षस्यकन्यादक्षकोपात्पित्रादक्षेणयज्ञेरुद्रावज्ञानोद्भूतात्कलेवरंतत्याज अतस्तस्याःसन्ततिर्नाभूदितिभावः। मेनायां
हिमवद्भार्यायाम् ॥ १३ ॥ अनन्यांभवैकनिष्ठां नारायणस्ययापत्नीतांचश्रियमसूयतेत्यन्वयः ॥ १४ ॥ क्षीराब्धौसमुत्पन्नायाःकथंख्यात्यामुत्प
त्तिः उत्पन्नस्योत्पत्तेरसंभवादितिप्रश्नार्थः ॥ १५ ॥ उत्तरस्यायंभावः तस्याउत्पत्तिमत्त्वेभवेदयंविरोधः जगदुपादानभूतायाःसर्वगतायाःसत्त्वा

स्कन्दःस्वर्गोऽथसन्तानोबुधश्चानुक्रमात्स्मृताः ॥ एवंप्रकारोरुद्रोऽसौसतींभार्यामविन्दत ॥१२॥ दक्षकोपाच्चत
त्याजसासतीस्वंकलेवरम् ॥ हिमवद्दुहितासाभून्मेनायांद्विजसत्तम ॥ १३ ॥ उपयेमेपुनश्चोमामनन्यांभगवान्भ
वः ॥ देवौधातृविधातारौभृगोःख्यातिरसूयत ॥ श्रियंचदेवदेवस्यपत्नीनारायणस्यया ॥ १४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥
क्षीराब्धौश्रीःपुरोत्पन्नाश्रूयतेऽमृतमन्थने ॥ भृगोःख्यात्यांसमुत्पन्नेत्येतदाहकथंभवान् ॥ १५ ॥ पराशरउवाच ॥
नित्यैवसाजगन्माताविष्णोःश्रीरनपायिनी ॥ यथासर्वगतोविष्णुस्तथैवेयंद्विजोत्तम ॥ १६ ॥ अर्थोविष्णुरियं
वाणीनीतिरेषानयोहरिः ॥ बोधोविष्णुरियंबुद्धिर्धर्मोऽसौसत्क्रियात्वियम् ॥ १७ ॥

त्मिकायाश्चविष्णुशक्तेर्विष्णोरिवांशेनाविर्भावतिरोभावमात्रंतेनपूर्वंभृगुख्यात्योराविर्भूताया दुर्वाससःशापेनचतिरोभूतायाःपुनःक्षीरधेराविर्भावमात्रं
वर्ण्यतइति देवाह नित्यैवसेत्यादिना ॥ १६ ॥ लक्ष्मीनारायणयोःसर्वात्मत्वंतथोपासनार्थंप्रपञ्चयति अर्थोविष्णुरित्यादिनायावदध्यायसमा
प्ति अर्थोभिधेयःवाणीतदभिधायिकावाक् नीतिर्दण्डनीतिः एषाश्रीर्नयःसामाद्युपायः बोधोऽर्थप्रकाशःबुद्धिस्तदभिव्यञ्जिकानिश्चयात्मिकाधीवृत्तिः
धर्मोऽपूर्वं सत्क्रियातत्साधनंयागादि ॥ १७ ॥

भूधरोगिरिर्भूपतिर्वा यदृच्छालाभैरलंप्रत्ययःसंतोषः तत्कृतानिर्वृतिस्तुष्टिः ॥ १८ ॥ अपेक्षामात्रमिच्छा तदनुवृत्तिः कामः ॥ १९ ॥ पत्नीशालादीक्षितपत्नीगृहं प्राग्वंशोहविर्गृहात्पूर्वसंस्थंयज्ञशालाख्यंगृहं चितिरिष्टिकाचयनम् ॥ २० ॥ सामस्वरूपीरथंतरादिसामरूपःउद्गीतिस्तद्गानव्यापाररूपा हुताशनोवासुदेवःस्वाहालक्ष्मीः ॥ २१ ॥ २२ ॥ अवकाशोविष्णुःद्यौःश्रीः ॥ २३ ॥ धृतिर्धारणंजगच्चेष्टालक्ष्मीस्तत्कर्तावायुर्हरिः

स्रष्टाविष्णुरियंसृष्टिःश्रीर्भूमिर्भूधरोहरिः ॥ संतोषोभगवान्लक्ष्मीस्तुष्टिर्मैत्रेयशाश्वती ॥ १८ ॥ इच्छाश्रीर्भगवान्कामोयज्ञोऽसौदक्षिणातुसा ॥ आज्याहुतिरसौदेवीपुरोडाशोजनार्दनः ॥ १९ ॥ पत्नीशालामुनेलक्ष्मीःप्राग्वंशोमधुसूदनः ॥ चितिर्लक्ष्मीर्हरिर्यूपइध्माश्रीर्भगवान्कुशः ॥ २० ॥ सामस्वरूपीभगवानुद्गीतिःकमलालया ॥ स्वाहालक्ष्मीर्जगन्नाथोवासुदेवोहुताशनः ॥ २१ ॥ शंकरोभगवान्शौरिःश्रीश्चगौरीद्विजोत्तम ॥ मैत्रेयकेशवःसूर्यस्तत्प्रभाकमलालया ॥ २२ ॥ विष्णुःपितृगणःपद्मास्वधाशाश्वतपुष्टिदा ॥ द्यौःश्रीःसर्वात्मकोविष्णुरवकाशोऽतिविस्तरः ॥ २३ ॥ शशाङ्कःश्रीधरःकान्तिःश्रीस्तस्यैवानपायिनी ॥ धृतिर्लक्ष्मीर्जगच्चेष्टावायुःसर्वत्रगोहरिः ॥ २४ ॥ जलधिर्द्विजगोविन्दस्तद्वेलाकमलालया ॥ लक्ष्मीःस्वरूपमिन्द्राणीदेवेन्द्रोमधुसूदनः ॥ २५ ॥ यमश्चक्रधरःसाक्षाद्धूमोर्णाकमलालया ॥ ऋद्धिःश्रीःश्रीधरोदेवःस्वयमेवधनेश्वरः ॥ २६ ॥ गौरीलक्ष्मीर्महाभागाकेशवोवरुणःस्वयम् ॥ श्रीर्देवसेनातत्पातादेवसेनापतिर्हरिः ॥ २७ ॥

स्मृतिरितिपाठेअनुभूतेऽर्थेसंस्कारजन्यंज्ञानं स्मृतेतिपाठःसुगमः ॥ २४ ॥ जलंजलधिगोविन्दइतिपाठःक्वचित् जलधिजलधेः षष्ठीलोपश्छान्दसः लक्ष्मीःस्वरूपमितिव्यत्ययेनक्लीबत्वम् ॥ २५ ॥ धूमोर्णायमभार्या ऋद्धिःकुबेरभार्याधनेश्वरःकुबेरः ॥ २६ ॥ गौरी जलेशभार्या देवसेनापतिःकार्तिकेयः ॥ २७ ॥

अवष्टम्भः पुरुषकारः शक्तिस्तत्सामर्थ्यं काष्ठापञ्चदशनिमेषात्मिका निमेषोक्षिपक्ष्मपतनोपलक्षितःकालः मुहूर्तौदण्डद्वयं कलातत्रिंशभागः ॥ २८ ॥ ज्योत्स्नाप्रभा प्रदीपोहरिः हरेर्विशेषणंसर्वःसर्वाधिष्ठानरूपः द्रुमसंस्थितिर्द्रुमाकारोलतायाआश्रयः ॥ २९ ॥ वरःपतिः वधूर्जाया ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इतस्ततःपुनःपुनरुपादित्सातृष्णा देयस्यादित्सानिषिद्धलिप्साचलोभः रतिस्तत्कालजप्रियसंगजाप्रीतिः रागःकामः रतिस्तत्प

अवष्टम्भोगदापाणिःशक्तिर्लक्ष्मीर्द्विजोत्तम ॥ काष्ठालक्ष्मीर्निमेषोऽसौमुहूर्तोऽसौकलातुसा ॥२८॥ ज्योत्स्नालक्ष्मीः प्रदीपोऽसौसर्वःसर्वेश्वरोहरिः ॥ लताभूताजगन्माताश्रीर्विष्णुर्द्रुमसंस्थितिः ॥२९॥ विभावरीश्रीर्दिवसोदेवश्चक्र गदाधरः ॥ वरप्रदोवरोविष्णुर्वधूःपद्मवनालया ॥ ३० ॥ नदस्वरूपोभगवान्श्रीर्नदीरूपसंस्थितिः ॥ ध्वजश्चपु ण्डरीकाक्षःपताकाकमलालया ॥ ३१ ॥ तृष्णालक्ष्मीर्जगत्स्वामीलोभोनारायणःपरः ॥ रतिरागौचधर्मज्ञलक्ष्मी र्गोविन्दएवच ॥ ३२ ॥ किंचातिबहुनोक्तेनसंक्षेपेणेदमुच्यते ॥ देवतिर्यङ्मनुष्यादौपुंनाम्निभगवान्हरिः ॥ स्त्री नाम्निलक्ष्मीर्मैत्रेयनानयोर्विद्यतेपरम् ॥३३॥ इति विष्णुपुराणेप्रथमेअंशेअष्टमोऽध्यायः ॥८॥ पराशरउवाच ॥ इदंशृणुहिमैत्रेययत्पृष्टोऽहमिहत्वया ॥ श्रीसंबद्धंमयाप्येतच्छ्रुतमासीन्मरीचितः ॥ १ ॥

त्प्रीतिरितिकेचित् लक्ष्मीर्गोविन्दएवचेतियथासंख्यम् ॥ ३२ ॥ अनयोराभ्यांपरमन्यन्नास्तीति ॥ ३३ ॥ इति श्रीविष्णुपुराणेप्रथमेअंशेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ इहदुर्वाससःशापात्तिरोधानंश्रियस्ततः ॥ हरेःस्तुत्याब्धिमथनाच्छ्रियोजन्मादिवर्ण्यते ॥ १ ॥ तदेवंमैत्रेयकृताक्षेपपरिहारार्थं सर्वात्मकत्वंप्रपञ्चयन्विष्णोरिवलक्ष्म्याअपिनित्यत्वमुक्त्वेदानीमाविर्भावतिरोभावाभ्यांमैत्रेयोक्तविरोधंपरिहर्तुमाह इदंचेत्यादिना पूर्वंभृगुसुता सतीत्यन्तेनग्रन्थेन भृगुसुतापिश्रीर्यथाक्षीराब्धौजातेत्युच्यते इदंचशृणु मयाप्येतत्संनिधानेनमरीचेःसकाशात्श्रुतमासीत् ॥ १ ॥

तत्रप्रथमंभृगुसुतायास्तस्यास्तिरोधानेकारणंवक्तुमाह दुर्वासाइति शंकरस्यांशइत्यनेनशक्रशापेसामर्थ्यमपराधासहिष्णुत्वंचोक्तम् ॥ २ ॥ संता
नोदेवतरुस्तदीयानांपुष्पाणांस्रजंमालां यस्यागन्धेनवासितंतद्वनमखिलंवनचारिणामतिसेव्यमभूत् ॥ ३ ॥ उन्मत्तव्रतधृक्योगिनोहिजडोन्म

दुर्वासाःशंकरस्यांशश्चचारपृथिवीमिमाम् ॥ सददर्शस्रजंदिव्यामृषिर्विद्याधरीकरे ॥ २ ॥ संतानिकानामखिलं यस्यागन्धेनवासितम् ॥ अतिसेव्यमभूद्ब्रह्मंस्तद्वनंवनचारिणाम् ॥ ३ ॥ उन्मत्तव्रतधृग्विप्रस्तांदृष्ट्वाशोभनांस्रजम् ॥ तांययाचेवरारोहांविद्याधरवधूंततः ॥ ४ ॥ याचितातेनतन्वङ्गीमालांविद्याधराङ्गना ॥ ददौतस्मैविशालाक्षीसादरंप्रणिपत्यतम् ॥ ५ ॥ तामादायात्मनोमूर्ध्निस्रजमुन्मत्तरूपधृक् ॥ कृत्वासविप्रोमैत्रेयपरिबभ्रामभेदिनीम् ॥ ६ ॥ सददर्शसमायान्तमुन्मत्तैरावतस्थितम् ॥ त्रैलोक्याधिपतिंदेवंसहदेवैःशचीपतिम् ॥ ७ ॥ तामात्मनःसशिरसःस्रजमुन्मत्तषट्पदाम् ॥ आदायामरराजायचिक्षेपोन्मत्तवन्मुनिः ॥ ८ ॥ गृहीत्वामरराजेनस्रगैरावतमूर्धनि ॥ न्यस्तारराजकैलासशिखरेजान्हवीयथा ॥ ९ ॥ मदान्धकारिताक्षोऽसौगन्धाकृष्टेनवारणः ॥ करेणाघ्रायचिक्षेपतांस्रजंधरणीतले ॥ १० ॥ ततश्चुक्रोधभगवान्दुर्वासामुनिसत्तमः ॥ मैत्रेयदेवराजंतुक्रुद्धश्चैतदुवाचह ॥ ११ ॥ ऐश्वर्यमददुष्टात्मन्नतिस्तब्धोऽसिवासव ॥ श्रियोधामस्रजंयस्त्वंमद्दत्तांनाभिनन्दसि ॥१२॥

त्तपिशाचइववर्तन्ते तांस्रजंतांविद्याधरवधूंयाचितवानितिद्विकर्मकोधातुः ॥ ४ ॥ ५ ॥ तांस्रजमात्मनोमूर्धनिकृत्वामेदिनींपरिबभ्रामेत्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ऐरावतमूर्ध्निन्यस्तासतीकैलासशिखरेजान्हवीवरराज ॥ ९ ॥ मदेनान्धकारितेजातान्धकारेआक्षिणीयस्यासौगन्धाकृष्टेनकरेण करिणांकरस्यैवप्राणत्वात् ॥ १० ॥ ११ ॥ अतिस्तब्धोऽसिगर्वितोऽसि श्रियोधामलक्ष्म्यानिवासभूताम् ॥ १२ ॥

नोक्तंतेत्वयाहर्षेणोत्फुल्लौविकसितौकपोलौयस्यतथाभूतेनसतात्वयाशिरसिनधृताच ॥ १३ ॥ नचतांबहुमयादत्तांमन्यसेअतस्त्रैलोक्यश्रीस्तव त्रैलोक्यैश्वर्यम् ॥ १४ ॥ किंचअतोद्विजमात्रसादृश्यज्ञानात्मानिनाअमरराजोऽहमित्यभिमानवताममावमानंकृतम् ॥ १५ ॥ सहेतुकंशापंददाह यस्मादिति गजेक्षिप्तायाउपेक्षितत्वाद्भवतैवक्षिप्तेत्युक्तं तस्मान्मालायाधरणीक्षेपदोषात् त्वदीयंत्रैलोक्यंप्रनष्टलक्ष्मीकंदारिद्र्याभिभूतंभवि

प्रसादइतिनोक्तंतेप्रणिपातपुरःसरम् ॥ हर्षोत्फुल्लकपोलेननचापिशिरसाधृता ॥ १३ ॥ मयादत्तामिमांमालांयस्मान्नबहुमन्यसे ॥ त्रैलोक्यश्रीरतोमूढविनाशमुपयास्यति ॥१४॥ मांमन्यसेऽन्यैःसदृशंनूनंशक्रभवान्द्विजैः ॥ अतोऽवमानमस्माकंमानिनाभवताकृतम् ॥ १५ ॥ मद्दत्ताभवतायस्मात्क्षिप्तामालामहीतले ॥ तस्मात्प्रनष्टलक्ष्मीकंत्रैलोक्यंतेभविष्यति ॥ १६ ॥ यस्यसंजातकोपस्यभयमेतिचराचरम् ॥ तंत्वंममातिगर्वेणदेवराजावमन्यसे ॥ १७ ॥ पराशरउवाच ॥ महेन्द्रोवारणस्कन्धादवतीर्यत्वरान्वितः ॥ प्रसादयामासमुनिंदुर्वाससमकल्मषम् ॥ १८ ॥ प्रसाद्यमानःसतदाप्रणिपातपुरःसरम् ॥ प्रत्युवाचसहस्राक्षंदुर्वासामुनिसत्तम ॥ १९ ॥ नाहंकृपालुहृदयोनचमांभजतेक्षमा ॥ अन्येतेमुनयःशक्रदुर्वाससमवेहिमाम् ॥ २० ॥ गौतमादिभिरन्यैस्त्वंगर्वमापादितोमुधा ॥ अक्षान्तिसारसर्वस्वंदुर्वाससमवेहिमाम् ॥ २१ ॥

ष्यति पूर्वंमालायाअबहुमानात्श्रीनाशलक्षणःशापःअयंचभूक्षेपात्दारिद्र्याभिभवइत्यपौनरुक्त्यम् ॥१६॥ यथाकथंचित्संजातकोपस्यैवयस्यमम ॥ १७ ॥ अकल्मषंसापराधेशापदानात् ॥ १८ ॥ १९ ॥ अन्येतेमुनयोदयालवःक्षमाशीलाश्चअहंतुनतथा ॥ २० ॥ तदेवाह गौतमादिभिरन्यैश्चमुधावृथात्वंगर्वमापादितोलंभितः गौतमोहिस्वभार्यायाअहल्यायाधर्षणात्त्वंसर्वाङ्गभगोभवेतिशप्तवान्त्वत्प्रसादितःसएवसर्वाङ्गनेत्रंचकार नैवंकारुणिकत्वंममेतिभावः ॥ अक्षान्तिरसहिष्णुतासैवसारस्तपोबलंतदेवसर्वस्वंयस्यतम् ॥ २१ ॥ २९

वसिष्ठाद्यैरुच्चकैःस्तुवद्भिः अथवाउच्चकैरुन्नमितैःशिरोभिरुच्चासनोपनिविष्टस्यतथस्तवंकुर्वद्भिर्गर्वंनीतोऽसियेनहेतुनामामप्युक्तस्वरूपमवमन्यसे
॥ २२ ॥ चलन्जटाकलापोयस्यतस्य ज्वलज्जटाकलापस्येतिवापाठः ममसुखंनिरीक्ष्ययोभयंनगतःसकःनकोपीत्यर्थः वशंगतइतिवापाठः॥२३॥
विडम्बनामुपहासं अनुनयात्मिकांसान्त्वनरूपाम् ॥ २४ ॥ विप्रोदुर्वासाः ॥ २५ ॥ अपध्वस्तंनष्टप्रायं सत्त्वाभावान्निःश्रीकंभोग्यवस्तुरहितं

वसिष्ठाद्यैर्दयासारैःस्तोत्रंकुर्वद्भिरुच्चकैः ॥ गर्वंगतोऽसियेनैवंमामप्यद्यावमन्यसे ॥२२॥ चलज्जटाकलापस्यभ्रु
कुटीकुटिलंमुखम् ॥ निरीक्ष्यकस्त्रिभुवनेममयोनभयंगतः ॥ २३ ॥ नाहंक्षमिष्येबहुनाकिमुक्तेनशतक्रतो ॥ विड
म्बनामिमांभूयःकरोष्यनुनयात्मिकाम् ॥२४॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्त्वाप्रययौविप्रोदेवराजोऽपितंपुनः ॥ आ
रुह्यैरावतंब्रह्मन्प्रययावमरावतीम् ॥ २५ ॥ ततःप्रभृतिनिःश्रीकंसशक्रंभुवनत्रयम् ॥ मैत्रेयासीदपध्वस्तसंक्षी
णौषधिवीरुधम् ॥ २६ ॥ नयज्ञाःसमवर्तन्तनतपस्यन्तितापसाः ॥ नचदानादिधर्मेषुमनश्चक्रेतदाजनः ॥२७॥
निःसत्त्वाःसकलालोकालोभाद्युपहतेन्द्रियाः ॥ स्वल्पेऽपिहिबभूवुस्तेसाभिलाषाद्विजोत्तम ॥ २८ ॥ यतःसत्त्वंत
तोलक्ष्मीःसत्त्वंभूत्यनुसारिच ॥ निःश्रीकाणांकुतःसत्त्वंविनातेनगुणाःकुतः ॥ २९ ॥ बलशौर्याद्यभावश्चपुरु
षाणांगुणैर्विना ॥ लङ्घनीयःसमस्तस्यबलशौर्यविवर्जितः ॥ ३० ॥

ओषध्यादिभोगाभावंतत्साधनयज्ञाद्यभावंचाह संक्षीणेत्यादि ॥ २६ ॥ २७ ॥ निःसत्त्वाधैर्यशून्याअतएवलोभादिभिरुपहतेन्द्रियाःअतःस्व
ल्पेऽप्यर्थेसाभिलाषाः ॥२८॥ एतदेवस्पष्टयति यतइति यतःयत्रसत्त्वंतत्रलक्ष्मीः सत्त्वंचभूत्यनुसारिलक्ष्म्याअनुवर्ति एवंसत्त्वलक्ष्म्योःपरस्प
राविनाभूतत्वात्श्रीनिवृत्त्यासत्त्वनिवृत्तिमाह निःश्रीकाणामिति तेनसत्त्वेनविनागुणाऔदार्यसंतोषशीलादयःकुतः ॥२९॥ अतोऽनर्थपरम्परा
माह बलेति बलंसामर्थ्यं शौर्यंपरजयंप्रत्युत्साहः लङ्घनीयोऽभिभाव्यः ॥ ३० ॥

प्रथितःख्यातोऽपिलङ्घितःअवज्ञातःअपध्वस्तमतिर्नष्टप्रज्ञोभवति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ निर्जिताइति इन्द्रापराधेनत्रैलोक्यस्यनिःश्रीकत्वंअतस्त्रै
लोक्यान्तर्वर्तितयादैत्यानामपिनिःश्रीकत्वसाम्येऽपिऔदार्यादिगुणित्वप्रकृतिच्युतादेवानिर्गुणप्रकृतिभिर्दैत्यैर्जिताइतिसंगच्छतेहुताशनपुरोगमा
अग्नेर्दूतत्वात्पुरोगमनं॥ अग्निर्देवानांदूतआसीत्॥ इतिश्रुतेः ॥३३॥ यथावत्कथितेवृत्तान्तेब्रह्मा सुरानाह विष्णुंशरणंव्रजध्वमितिसंबन्धः शरणत्व
मेवाह परापरेशमित्यादिविशेषणैः परेब्रह्मादयः अपरेकीटादयःतेषामीशम् ॥३४॥ ईश्वरमव्याहतेच्छं अतःजगतउत्पत्त्यादीनांहेतुं स्वयमहेतुं

भवत्यपध्वस्तमतिर्लङ्घितःप्रथितःपुमान् ॥ एवमत्यन्तनिःश्रीकेत्रैलोक्येसत्त्ववर्जिते ॥ देवान्प्रतिबलोद्योगंचक्रु
र्दैतेयदानवाः ॥ ३१ ॥ लोभाभिभूतानिःश्रीकादैत्याःसत्त्वविवर्जिताः ॥ श्रियाविहीनैर्निःसत्त्वैर्देवैश्चक्रुस्ततोरण
म् ॥ ३२ ॥ निर्जितास्त्रिदशादैत्यैरिन्द्राद्याःशरणंययुः ॥ पितामहंमहाभागंहुताशनपुरोगमाः ॥ ३३ ॥ यथाव
त्कथितेदेवैर्ब्रह्माप्राहततःसुरान् ॥ ब्रह्मोवाच ॥ परापरेशंशरणंव्रजध्वमसुरार्दनम् ॥ ३४ ॥ उत्पत्तिस्थितिना
शानामहेतुंहेतुमीश्वरम् ॥ प्रजापतिपतिंविष्णुमनन्तमपराजितम् ॥३५॥ प्रधानपुंसोरनयोःकारणंकार्यभूतयोः ॥
प्रणतार्तिहरंविष्णुंसवःश्रेयोविधास्यति ॥३६॥ एवमुक्त्वासुरान्सर्वान्ब्रह्मालोकपितामहः ॥ क्षीरोदस्योत्तरंतीरं
तैरेवसहितोययौ ॥३७॥ सगत्वात्रिदशैःसर्वैःसमवेतःपितामहः॥ तुष्टाववाग्भिरिष्टाभिःपरापरपतिंहरिम् ॥३८॥

अतएवनित्यसिद्धं अतएवप्रजापतीनामस्मदादीनांपतिंनियन्तारंतत्कुतःविष्णुंसर्वत्रान्तर्यामितयाप्रवेशनशीलं प्रवेशनेनप्राप्तंपरिच्छेदंवारयति
अनन्तंदेशाद्यपरिच्छिन्नं दैत्यपराजितानामस्माकंतद्भजनेनकिमतआह अपराजितंजयैकशीलम् ॥ ३५ ॥ जगदुत्पत्त्यादिहेतुत्वंसमर्थयति
प्रधानपुंसोरनयोःप्रसिद्धयोः अजयोरितिपाठेजन्मरहितयोः सर्गाभिमुखीकरणेनकार्यत्वंभगवतश्चकारणत्वंकिमर्थंश्रेयोविधास्यतीत्याह स्वभा
वतःप्रणतार्तिहरम् ॥ ३६ ॥ उत्तरंउत्तरदिगवस्थितंतीरंकूलं परंकूलमितिवा ॥ ३७ ॥ इष्टाभिरभिप्रेतार्थद्योतिकाभिःपरापरपतिंउत्कृष्टापकृष्ट
जीवस्वामिनं हरिमार्तिहरम् ॥ ३८ ॥

अव्ययंत्रुटिरहितं लोकेये धाम
नमामीत्यस्योतरश्लोकेनसंबन्धः सर्वसर्वस्वरूपं सर्वेतिपाठसंबोधनं सर्वस्येश्वरंच अनन्तनाशहीनं अजंजन्महीनं अव्ययंत्रुटिरहितं लोकेये धाम
धराःप्रभाववन्तस्तेषामाधारभूतं इन्द्रादीनांप्रभावकारणमित्यर्थः अप्रकाशंप्रकाशकरहितंस्वप्रकाशमित्यर्थः अभेदिनंस्वगतभेदशून्यमित्यर्थः
॥३९॥४०॥ यत्रसर्वमित्यादियच्छब्दानांसआद्यःपुमान्प्रसीदत्विति तृतीयेनान्वयः यत्रसर्वंतिष्ठतीतिशेषः यतोयस्मादेतत्समुत्पन्नंमत्पुरःसरंअहमेवपुरः
सरोऽग्रतोयस्यएतस्यसर्वभूतःसर्वप्राप्तः सर्वरूपइतिवा पराणामर्थादीनामपियःपरःपुरुषः तथाचश्रुतिः ॥ इन्द्रियेभ्यःपराह्यर्थाअर्थेभ्यश्चपरंमनः॥
मनसस्तुपराबुद्धिर्बुद्धेरात्मामहान्परः ॥ महतःपरमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषःपरः ॥ इति ॥४१॥ परस्मादव्यक्तप्रेरकात्कारणात्मनःपुरुषादपियःपरःपरमा

ब्रह्मोवाच ॥ नमामिसर्वंसर्वेशमनन्तमजमव्ययम् ॥ लोकधामधराधारमप्रकाशमभेदिनम् ॥३९॥ नारायणम
णीयांसमशेषाणामणीयसाम् ॥ समस्तानांगरिष्ठंचभूतादीनांगरीयसाम् ॥ ४० ॥ यत्रसर्वंयतश्चैतदुत्पन्नंमत्पुरः
सरम् ॥ सर्वभूतश्चयोदेवःपराणामपियःपरः ॥ ४१ ॥ परःपरस्मात्पुरुषात्परमात्मस्वरूपधृक् ॥ योगिभिश्चिन्त्य
तेयोऽसौमुक्तिहेतुर्मुमुक्षुभिः ॥ ४२ ॥ सत्त्वादयोनसन्तीशेयत्रचप्राकृतागुणाः ॥ सशुद्धःसर्वशुद्धेभ्यःपुमानाद्यः
प्रसीदतु ॥ ४३ ॥ कलाकाष्ठानिमेषादिकालसूत्रस्यगोचरे ॥ यस्यशक्तिर्नशुद्धस्यप्रसीदतुसनोहरिः ॥ ४४ ॥

त्मैवस्वरूपधृक्मूर्तिधारी अतएवयोगिभिश्चिन्त्यतेयोऽसौ ॥४२॥ नैर्गुण्यमाह सत्त्वादयोनसन्तियतोऽतएवशुद्धःसर्वशुद्धेभ्यः सर्वसात्त्विकेभ्यो
ऽपि ॥४३॥ कलाकाष्ठानिमेषादिकालएवसूत्रवत्सूत्रंजगच्चेष्टानियामकत्वात्तस्यगोचरेविषयेयस्यशक्तिर्लक्ष्मीर्नवर्ततेस्वरूपाभिन्नत्वान्नित्यैवसा
कालाधीनानभवतीत्यर्थः अतएवशक्तिशक्तिमतोरभिन्नस्वरूपत्वादेवशुद्धइत्युक्तम् ॥४४॥ ननुलक्ष्मीर्यदिस्वरूपाभिन्नाकथंतर्हिलक्ष्म्याःपतिरुच्यत
इतितत्राह प्रोच्यतइतिपराचासौमाचलक्ष्मीःपरमातस्याःईशोयःशुद्धोऽपिउपचारतोभेदविवक्षयाप्रोच्यते द्वितीयोयच्छब्दःप्रसिद्धौयद्वाननुत्रिगुणात्म
कमायासंबन्धात्कथंगुणराहित्यंकुतोवाशुद्धत्वंतत्राहकलादिकालसूत्रस्यगोचरेऽक्षोभ्यत्वेनतदधीनायाशक्तिःसायस्यशुद्धस्यवस्तुनोनवर्ततेतर्हिपर
मेशत्वंकुतस्तत्राह प्रोच्यतइति वस्तुनःशुद्धेऽपिउपचारतोमायाद्वारातथात्वमित्यर्थःकिंचमायिकधर्मानन्यानप्याह आत्मायइति ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ यःकारणंचेतिपूर्वश्लोकार्थंप्रपञ्चयति कार्यकार्यस्येति प्रकृतिकार्यस्यमहतोयत्कार्यमहंकाररूपंतस्यकार्यंभूतःसूक्ष्मवर्गःतस्यापिय
त्कार्यंमहाभूतवर्गस्तत्कार्यंब्रह्माण्डंतस्यकार्यभूतोब्रह्मदक्षादिवर्गः ततश्चतत्पुत्रपौत्रादिप्रवाहभूतश्चयःस्वयमेवतंप्रणताःस्मेत्यन्वयः ॥ ४७ ॥
तथाकारणमर्वाक्सृष्टेर्ब्रह्मादितस्यकारणंब्रह्माण्डंतस्यकारणंमहाभूतानितत्कारणंभूतसूक्ष्माणितत्कारणानामहंकारमहत्सूत्राणांहेतुंप्रधानभूतंप्र
णताःस्मेत्यर्थः ॥ यद्वाकारणस्यब्रह्माण्डस्यकारणंमहाभूतवर्गःतस्यकारणंभूतसूक्ष्मवर्गःतस्यकारणमहंकारःतस्यकारणंमहत्तत्त्वंतत्कारणा

प्रोच्यतेपरमेशोयोयःशुद्धोऽप्युपचारतः ॥ प्रसीदतुसनोविष्णुरात्मायःसर्वदेहिनाम् ॥ ४५ ॥ यःकारणंचकार्यंच
कारणस्यापिकारणम् ॥ कार्यस्यापिचयःकार्यंप्रसीदतुसनोहरिः ॥ ४६ ॥ कार्यकार्यस्ययत्कार्यंकार्यंतस्यापियः
स्वयम् ॥ तत्कार्यकार्यभूतोयस्ततश्चप्रणताःस्मतम् ॥ ४७ ॥ कारणंकारणस्यापितस्यकारणकारणम् ॥ त
त्कारणानांहेतुंतंप्रणताःपरमेश्वरम् ॥ ४८ ॥ भोक्तारंभोज्यभूतंचस्रष्टारंसृज्यमेवच ॥ कार्यकर्तृस्वरूपंतंप्रणताः
स्मपरंपदम् ॥ ४९ ॥ विशुद्धंबोधनंनित्यमजमक्षयमव्ययम् ॥ अव्यक्तमविकारंयत्तद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ ५० ॥
नस्थूलंनचसूक्ष्मंयन्नविशेषणगोचरे ॥ तत्पदंपरमंविष्णोःप्रणमामसदाऽमलम् ॥ ५१ ॥ यस्यायुतायुतांशांशेवि
श्वशक्तिरियंस्थिता ॥ परब्रह्मस्वरूपस्यप्रणमामतमव्ययम् ॥ ५२ ॥

नांसत्त्वरजस्तमसांहेतुंकारणंप्रेरकम् ॥ ४८ ॥ भोक्तारंचेतनं भोज्यभूतंजडस्वरूपंसृज्यंघटादि कार्यंकार्यंतााविषयंयागादि कर्ताचजीवस्तत्स्व
रूपम् ॥ ४९ ॥ विशुद्धंबोधनंविशुद्धज्ञानंवृत्तिज्ञानंव्यावर्तयतिविशुद्धत्वंदर्शयति अव्यक्तमिति व्यक्तंविषयस्तद्रहितं अविकारमपरिणामिचे
ति तदुपपादयति नित्यमित्यादिविशेषणैः अक्षयमनाधारंतद्विष्णोःपरमंपदंप्रणमामइयुत्तरेणान्वयः ॥ ५० ॥ यत्प्रसिद्धं विशेषणानांनविषये
॥ ५१ ॥ यस्याचिन्त्यानन्तशक्तेरयुतायुतांशोमायाशक्तिलेशस्तस्यांशेरजोगुणेतस्मिन्नियंविश्वशक्तिर्जगन्मयीमायास्थितातंप्रणमामइत्यस्योत्तर
श्लोकत्रयेऽप्यन्वयः ॥ ५२ ॥

देवादयोनजानन्ति अहंनजानामिशंकरश्चनजानाति स्वप्रकाशत्वेनज्ञानविषयत्वात् ॥ ५३ ॥ पुण्यपापक्षयेतत्प्रतिबन्धापगमेप्रणवेपश्यन्तिआ
त्मैक्येनसाक्षात्कुर्वतेमहावाक्यार्थविषयत्वात्तस्याचिन्त्यंलक्ष्यंनिदिध्येयंवा ॥५४॥ अभूतपूर्वस्यनभूतःकश्चिदपिपूर्वंयस्मात्तस्यअनादेरित्यर्थः
यस्मान्नजातःपरोऽन्योस्मियआविवेशभुवनानिविश्वा ॥ इतिश्रुतेः॥५५॥ तदेवंस्तुत्वाप्रार्थयते सर्वेशेति सर्वसर्वाश्रयसर्वेषांसर्वात्मनांआश्रयाधिष्ठा

यन्नदेवानमुनयोनचाहंनचशंकरः ॥ जानन्तिपरमेशस्यतद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ ५३ ॥ यद्योगिनःसदोद्युक्ताःपुण्य
पापक्षयेक्षयम् ॥ पश्यन्तिप्रणवेचिन्त्यंतद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ ५४ ॥ शक्तयोयस्यचैकस्यब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाः ॥
भवन्त्यभूतपूर्वस्यतद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ ५५ ॥ सर्वेशसर्वभूतात्मन्सर्वसर्वाश्रयाच्युत ॥ प्रसीदविष्णोभक्तानांव्रज
नोदृष्टिगोचरम् ॥ ५६ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युदीरितमाकर्ण्यब्रह्मणस्त्रिदशास्ततः ॥ प्रणम्योचुःप्रसीदेतिव्रजनो
दृष्टिगोचरम् ॥ ५७ ॥ यन्नायंभगवान्ब्रह्माजानातिपरमंपदम् ॥ तन्नताःस्मोजगद्धामतवसर्वगताच्युत ॥ ५८ ॥
इत्यन्तेवचसस्तेषांदेवानांब्रह्मणस्तथा ॥ ऊचुर्देवर्षयःसर्वेबृहस्पतिपुरोगमाः ॥ ५९ ॥ आद्योयज्ञःपुमानिज्योयःस
र्वेषांचपूर्वजः ॥ तंनताःस्मजगत्स्रष्टुःस्रष्टारमविशेषणम् ॥ ६० ॥ भगवन्भूतभव्येशयज्ञमूर्तिधराव्यय ॥ प्रसी
दप्रणतानांत्वंसर्वेषांदेहिनोवरम् ॥ ६१ ॥ एषब्रह्मातथैवायंसहरुद्रैस्त्रिलोचनः ॥ सर्वादित्यैःसमंपूषापावकोऽयंस
हाग्निभिः ॥ ६२ ॥ अश्विनौवसवश्चामीसर्वेचेमेमरुद्गणाः ॥ साध्याविश्वेतथादेवादेवेन्द्रश्चायमीश्वरः ॥ ६३ ॥

नभूत ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ जगद्धामजगतःप्रकाशकंआश्रयभूतमितिवा ॥ ५८ ॥ देवानांब्रह्मणश्चइतिप्रोक्तानांवचसामन्ते ॥ ५९ ॥ आद्यःअ
तएवपूर्वेषामपिपूर्वजः वस्तुतोऽविशेषणम् ॥ ६० ॥ ६१ ॥ प्रणतानामित्युक्तंतानेवाह एषब्रह्मेति ॥ ६२ ॥ देवेन्द्रस्यपश्चान्निर्देशोऽपरा
धिपत्वात् ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ अपूर्वंरूपंसंस्थानंचदैहिकःसन्निवेशोयस्यतंऊर्जितंसर्वाभिभावकम् ॥ ६६ ॥ पूर्वंप्रणताअपिभक्त्यापुनःप्रणम्यतुष्टुवुः संक्षीणस्वभावच्युतास्तिमितानिनिश्चलानिईक्षणानियेषांते ॥ ६७ ॥ नमोनमइतिवीप्साआदरे अविशेषःशुद्धःपरमात्मात्वम् ॥ ६८ ॥ तवसमी

प्रणामप्रवणानाथदैत्यसैन्यपराजिताः ॥शरणंत्वामनुप्राप्ताःसमस्तादेवतागणाः ॥ ६४ ॥ पराशरउवाच ॥ एवं संस्तूयमानस्तुभगवान्शङ्खचक्रधृक् ॥ जगामदर्शनंतेषांमैत्रेयपरमेश्वरः ॥ ६५ ॥ तंदृष्ट्वातेतदादेवाःशङ्खचक्रगदाधरम् ॥ अपूर्वरूपसंस्थानंतेजसांराशिमूर्जितम् ॥ ६६ ॥ प्रणम्यप्रणताःपूर्वंसंक्षोभस्तिमितेक्षणाः ॥ तुष्टुवुःपुण्डरीकाक्षंपितामहपुरोगमाः ॥ ६७ ॥ देवाऊचुः ॥ नमोनमोविशेषस्त्वंत्वंब्रह्मात्वंपिनाकधृक् ॥ इन्द्रस्त्वमग्निःपवनोवरुणःसवितायमः ॥ वसवोमरुतःसाध्याविश्वेदेवगणाभवान् ॥ ६८ ॥ योऽयंतवागतोदेवसमीपंदेवतागणः ॥ सत्वमेवजगत्स्रष्टर्यतःसर्वगतोभवान् ॥ ६९ ॥ त्वंयज्ञस्त्वंवषट्कारस्त्वमोंकारःप्रजापतिः ॥ वेद्यावेद्यंचसर्वात्मंस्त्वन्मयंचाखिलंजगत् ॥७० ॥ त्वामार्ताःशरणंविष्णोप्रयातादैत्यनिर्जिताः ॥ वयंप्रसीदसर्वात्मंस्तेजसाप्याययस्वनः ॥ ७१ ॥ तावदार्तिस्तथावाञ्छातावन्मोहस्तथासुखम् ॥ यावन्नायातिशरणंत्वामशेषाघनाशनम् ॥ ७२ ॥ त्वत्प्रसादंप्रसन्नात्मन्प्रपन्नानांकुरुष्वनः ॥ तेजसांनाथसर्वेषांस्वशक्त्याप्यायनंकुरु ॥ ७३ ॥ पराशरउवाच ॥ एवंसंस्तूयमानस्तुप्रणतैरमरैर्हरिः ॥ प्रसन्नदृष्टिर्भगवानिदमाहसविश्वकृत् ॥ ७४ ॥

पम् ॥ ६९ ॥ वेद्यंवर्तमानंअवेद्यमतीतमनागतंच ॥ ७० ॥ वयमार्ताइत्यन्वयः तेजसाप्रभावातिशयेनआप्याययस्वसंवर्धय ॥ ७१ ॥ आर्तिःपीडा वाञ्छामनोरथःमोहश्चित्तावसादः असुखंदुःखम् ॥ ७२ ॥ स्वशक्त्यालक्ष्म्या ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

॥ ७५ ॥ दुर्वाससःशापंपरिहर्तुंशक्तोऽपिब्रह्मण्यतयादुर्वाससोभीतवदुपायमुपदिशति आनीयेति अथवाऽत्रभागवतोक्तएवाभिप्रायः तदुक्तम् ॥ एकएवेश्वरस्तस्मिन्सुरकार्येनृपेश्वर ॥ विहर्तुकामस्तानाहसमुद्रोन्मथनादिभिः ॥ इति क्षीराब्धौक्षिप्त्वेतिशेषः विचित्रौषधिक्षेपोविचित्रवस्तूत्पत्त्यर्थः नेत्रंमन्थानरज्जुं अमृतंमथ्यतांमथनेनामृतमुत्पाद्यतामित्यर्थः ॥ ७६ ॥ तत्रामृतविषयेसामपूर्वंसोपपत्तिकमीतिपूर्वकंसामान्यंसमान

तेजसांभवतांदेवाःकरिष्याम्युपबृंहणम् ॥ वदाम्यहंयत्क्रियतांभवद्भिस्तदिदंसुराः ॥ ७५ ॥ आनीयसहितादैत्यैः क्षीराब्धौसकलौषधीः ॥ मन्थानंमन्दरंकृत्वानेत्रंकृत्वातुवासुकिम् ॥ मथ्यतामममृतंदेवाःसाहाय्येमय्यवस्थिते ॥ ७६ ॥ सामपूर्वंचदैतेयास्तत्रसाहाय्यकर्मणि ॥ सामान्यफलभोक्तारोयूयंवाच्याभविष्यथ ॥ ७७ ॥ मथ्यमाने चतत्राब्धौयत्समुत्पत्स्यतेऽमृतम् ॥ तत्पानाद्बलिनोयूयममराश्चभविष्यथ ॥७८॥ तथाचाहंकरिष्यामितेयथात्रिदशद्विषः ॥ नप्राप्स्यंत्यमृतंदेवाःकेवलंक्लेशभागिनः ॥ ७९ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तादेवदेवेनसर्वएवततःसुराः ॥ संधानमसुरैःकृत्वायत्नवन्तोऽमृतेऽभवन् ॥ ८०॥ नानौषधीःसमानीयदेवदैतेयदानवाः ॥ क्षीराब्धिपयसिक्षिप्त्वा शरदभ्रामलत्विषि॥ ८१ ॥ मन्थानंमन्दरंकृत्वानेत्रंकृत्वाचवासुकिम् ॥ ततोमथितुमारब्धामैत्रेयतरसाऽमृतम् ॥ ८२ ॥ विबुधाःसहिताःसर्वेयतःपुच्छंततःकृताः ॥ कृष्णेनवासुकेर्दैत्याःपूर्वकायेनिवेशिताः ॥ ८३ ॥

मेवयत्फलंतस्यभोक्तारोयूयंचभविष्यथेतिदैतेयावाच्याइत्यन्वयः ॥ ७७ ॥ बलिनोऽमरामरणवर्जिताश्च ॥ ७८ ॥ तर्हितेऽपितथाभविष्यन्तीति शङ्कमानान्प्रत्याह तथाचेति भोदेवाःतेयुष्मद्द्विषःकेवलंक्लेशभागिनोयथाभविष्यन्तितथाऽहंकरिष्यामि ॥ ७९ ॥ संधानंप्रीतिं अमृतेऽमृतार्थम् ॥ ८० ॥ शरदभ्रस्येवअमलात्विट्दीप्तिर्यस्यतस्मिन् ॥ ८१ ॥ तरसाबलेनामृतंमथितुमारब्धाः कर्तरिक्तः आरब्धवन्तइत्यर्थः ॥ ८२ ॥ पूर्वकायेतस्यैवमस्तकदेशेनिवेशितानियुक्ताः ॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥ येनवासुकेः फणानिःश्वासेनासुराणांदुःसहोवन्हिरुत्पादितस्तेनैववासुकिमुखनिःश्वासवायुनाअस्तबलाहकैःक्षिप्तमेघैःप्रवर्षद्भिर्देवाआ
प्यायिताइत्यर्थःवन्हिरस्तंबलाहकैरितिपाठेपुच्छदेशेवन्हिरस्तंगतःतेनभगवतासृष्टैर्बलाहकैरितिसशेषंयोजनीयम् ॥ ८५ ॥ साहाय्येमध्यवस्थि

तेतस्यफणनिश्वासवन्हिनापहृतत्विषः ॥ निस्तेजसोऽसुराःसर्वेबभूवुरमितद्युतेः ॥ ८४ ॥ तेनैवमुखनिश्वासवायु
नाऽस्तबलाहकैः ॥ पुच्छप्रदेशेवर्षद्भिस्तथाचाप्यायिताःसुराः ॥८५॥ क्षीरोदमध्येभगवान्कूर्मरूपीस्वयंहरिः ॥
मन्दराद्रेरधिष्ठानंभ्रमतोऽभून्महामुने ॥ ८६ ॥ रूपेणान्येनदेवानांमध्येचक्रगदाधरः ॥ चकर्षनागराजंतुदैत्यम
ध्येपरेणच ॥ ८७ ॥ उपर्याक्रान्तवान्शैलंबृहद्रूपेणकेशवः ॥ तथापरेणमैत्रेययन्नदृष्टंसुरासुरैः ॥ ८८ ॥ तेजसा
नागराजानंतथाप्यायितवान्हरिः ॥ अन्येनतेजसादेवानुपबृंहितवान्विभुः ॥ ८९ ॥ मथ्यमानेततस्तस्मिन्
क्षीराब्धौदेवदानवैः ॥ हविर्धामाभवत्पूर्वंसुरभिःसुरपूजिता ॥ ९० ॥ जग्मुर्मुदंततोदेवादानवाश्चमहामुने ॥ व्या
क्षिप्तचेतसश्चैवबभूवुस्तिमितेक्षणाः ॥ ९१ ॥ किमेतदितिसिद्धानांदिविचिन्तयतांततः ॥ बभूववारुणीदेवीमदा
घूर्णितलोचना ॥ ९२ ॥ कृतावर्तात्ततस्तस्मात्क्षीरोदाद्वासयन्जगत् ॥ गन्धेनपारिजातोऽभूद्देवस्त्रीनन्दनस्तरुः
॥ ९३ ॥ रूपौदार्यगुणोपेतस्तथैवाप्सरसांगणः ॥ क्षीरोदधेःसमुत्पन्नोमैत्रेयपरमाद्भुतः ॥ ९४ ॥

तइतियदुक्तंतत्साहाय्यमाह क्षीरोदेतिचतुर्भिः भ्रमतोमन्दराद्रेःअधिष्ठानमाधारः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ बृहद्रूपेणातिगौरववता ॥ ८८ ॥ ८९ ॥
हविषःक्षीरदध्यादेर्धामाश्रयभूता ॥ ९० ॥ व्याक्षिप्तचेतसःतल्लाभाकृष्टमानसाः स्तिमितेक्षणानिश्चलदृष्टयः ॥ ९१ ॥ वारुणीमदिराधिष्ठात्री
देवता ॥ ९२ ॥ मन्दरभ्रमणेनकृताअम्भसामावर्तायस्मिन्तस्मात् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥

ततोमथ्यमानात्क्षीराब्धेर्यःशीतांशुःसहरशिरसि अपरोऽत्रिसंभवोलोकाल्हादकइतिध्येयं तंहरोजगृहे विषंचशेषंनागाजगृहुरित्यन्वयः तदुक्तं ॥ प्रस्कन्नंपिबतःपाणेर्यत्किंजगृहुःस्मतत् ॥ वृश्चिकाशीविषौषध्योदन्दशूकाश्चयेपरे ॥इति॥ १ ५॥ अमृतस्येतितृतीयार्थेषष्ठी बिभ्रत्धारयन् ॥ १ ६॥ स्वस्थमनसोबभूवुः दैतेयदानवाइत्युक्तत्वान्नदेवाः दैतेयादिभिर्बलिभिरमृतंग्राह्यमितिहेतोरत्रस्तमनसइतिगम्यते ऋषिभिःसहेतिऋषयोऽपिमुदि

ततःशीतांशुरभवज्जगृहेतंमहेश्वरः ॥ जगृहुश्चविषंनागाःक्षीरोदधिसमुत्थितम् ॥ १५ ॥ ततोधन्वन्तरिर्देवःश्वे तांबरधरःस्वयम् ॥ बिभ्रत्कमण्डलुंपूर्णममृतस्यसमुत्थितः ॥ १६ ॥ ततःस्वस्थमनस्कास्तेसर्वेदैतेयदानवाः ॥ बभूवुर्मुदिताःसद्योमैत्रेयऋषिभिःसह ॥ १७ ॥ ततःस्फुरत्कान्तिमतीविलासिकमलेस्थिता ॥ श्रीर्देवीपयसस्त स्मादुत्थिताधृतपङ्कजा ॥ १८ ॥ तांतुष्टुवुर्मुदायुक्ताःश्रीसूक्तेनमहर्षयः ॥ विश्वावसुमुखास्तस्यागन्धर्वाःपुरतो जगुः ॥ १९ ॥ घृताचीप्रमुखाब्रह्मन्ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ गङ्गाद्याःसरितस्तोयैःस्नानार्थमुपतस्थिरे ॥ १०० ॥ दिग्गजाहेमपात्रस्थमादायविमलंजलम् ॥ स्नपयांचक्रिरेदेवींसर्वलोकमहेश्वरीम् ॥ १०१ ॥ क्षीरोदोरूपधृक्त स्यैमालामम्लानपङ्कजाम् ॥ ददौविभूषणान्यङ्गेविश्वकर्माचकारच ॥ १०२ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरास्नाताभूषण भूषिता ॥ पश्यतांसर्वदेवानांययौवक्षस्थलंहरेः ॥ १०३ ॥ तयाऽवलोकितादेवाहरिवक्षस्थलस्थया ॥ लक्ष्म्या मैत्रेयसहसापरांनिर्वृतिमागताः ॥ १०४ ॥

ताःदिव्यदृष्ट्यादेवगतमेवामृतंभावीतिजानन्तः ॥ १७ ॥ १८ ॥ श्रीसूक्तेनहिरण्यवर्णांहरिणीमित्याद्यृचांपञ्चदशकेन ॥ १९ ॥ गङ्गाद्यास्तद धिष्ठात्र्योदेव्यः ॥ १०० ॥ १०१ ॥ अङ्गेयानिभूषणानितानिविश्वकर्माचकारेत्यन्वयः ॥ १०२ ॥ पश्यतांसर्वदेवानांताननादृत्येत्यर्थः हरे र्वक्षस्थलमितिधर्मोद्भवस्यानत्वात्तदेवधर्मलभ्याश्रीर्ययौ अतएवधार्मिकादेवास्तयाऽवलोकितानतुदैत्याइतिभावः ॥ १०३॥ निर्वृतिंसुखम् ॥ १०४॥

॥ १०५ ॥ १०६ ॥ स्त्रीरूपंमोहिन्यवतारम् ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ १०९ ॥ ११० ॥ प्रसन्नभाःस्पष्टदीप्तिः स्वेनवर्त्मनादक्षिणोत्तरायणनि
यमेन ज्योतींषितारायहाश्चयथामार्गवक्रातिचारंविना ॥ १११ ॥ ११२ ॥ श्रियाजुष्टंयुक्तम् ॥ ११३ ॥ सिंहासनंराजासनंदेवराज्ये देवाना

उद्वेगंचपरंजग्मुर्दैत्याविष्णुपराङ्मुखाः ॥ त्यक्तालक्ष्म्यामहाभागविप्रचित्तिपुरोगमाः ॥ १०५ ॥ ततस्तेज
गृहुर्दैत्याधन्वन्तरिकरेस्थितम् ॥ कमण्डलुंमहावीर्यायत्रास्तेतद्द्विजामृतम् ॥ १०६ ॥ माययामोहयित्वातान्
विष्णुःस्त्रीरूपमास्थितः ॥ दानवेभ्यस्तदादायदेवेभ्यःप्रददौप्रभुः ॥ १०७ ॥ ततःपपुःसुरगणाःशक्राद्यास्तत्तदामृ
तम् ॥ उद्यतायुधनिस्त्रिंशादैत्यास्तांश्चसमभ्ययुः ॥ १०८ ॥ पीतेऽमृतेचबलिभिर्देवैर्दैत्यचमूस्तदाः ॥ वध्यमा
नादिशोभेजेपातालंचविवेशवै ॥ १०९ ॥ ततोदेवामुदायुक्ताःशङ्खचक्रगदाभृतम् ॥ प्रणिपत्ययथापूर्वमशासंस्ते
त्रिविष्टपम् ॥ ११० ॥ ततःप्रसन्नभाःसूर्यःप्रययौस्वेनवर्त्मना ॥ ज्योतींषिचयथामार्गंप्रययुर्मुनिसत्तम ॥ १११ ॥
जज्वालभगवांश्चोच्चैश्चारुदीप्तिर्विभावसुः ॥ धर्मेचसर्वभूतानांतदामतिरजायत ॥ ११२ ॥ त्रैलोक्यंचश्रियाजु
ष्टंबभूवद्विजसत्तम ॥ शक्रश्चत्रिदशश्रेष्ठःपुनःश्रीमानजायत ॥ ११३ ॥ सिंहासनगतःशक्रःसंप्राप्यत्रिदिवंपु
नः ॥ देवराज्येस्थितोदेवींतुष्टावाब्जकरांततः ॥ ११४ ॥ इन्द्रउवाच ॥ नमस्येसर्वभूतानांजननीमब्जसंभवा
म् ॥ श्रियमुन्निद्रपद्माक्षींविष्णुवक्षःस्थलस्थिताम् ॥ ११५ ॥ त्वंसिद्धिस्त्वंस्वधास्वाहात्वंमातर्लोकपावनी ॥
संध्यारात्रिःप्रभाभूतिर्मेधाश्रद्धासरस्वती ॥ ११६ ॥

माधिपत्ये ॥ ११४ ॥ नमस्येनमामि सर्वभूतानांजननींत्वांअब्जसंभवां वामनावतारे ॥ ११५ ॥ सिद्धिरणिमाद्या प्रभादिनं भूतिःसंपत ॥ ११६ ॥

यज्ञविद्याकर्ममीमांसादिः महाविद्यादिश्वरूपोपासना गुह्यविद्यामंत्रविद्या आत्मविद्याउपनिषत् एवंयज्ञविद्यादिरूपेणविमुक्तिफलदायिनीत्वमेव
॥ ११७ ॥ आन्वीक्षिकीतर्कविद्या त्रयीवेदत्रयी वार्त्ताशिल्पशास्त्रायुर्वेदादिः दण्डनीतिः एवमन्यैरपिसौम्यासौम्यैरूपैस्त्वयैतज्जगत्पूरितम्
॥ १८ ॥ अतस्तवसौभाग्यमत्याश्चर्यमित्याह कात्वन्येति कापुनस्त्वन्यागदाभृतोविष्णोर्वपुरध्यास्तेतद्वक्षसितिष्ठतीत्यर्थः यद्वादेवदेवस्यस्वप्न

यज्ञविद्यामहाविद्यागुह्यविद्याचशोभने ॥ आत्मविद्याचदेवित्वंविमुक्तिफलदायिनी ॥ ११७ ॥ आन्वीक्षिकीत्र
यीवार्त्तादण्डनीतिस्त्वमेवच ॥ सौम्यासौम्यैर्जगद्रूपैस्त्वयैतद्देविपूरितम् ॥ १८ ॥ कात्वन्यात्वामृतेदेविसर्वयज्ञ
मयंवपुः ॥ अध्यास्तेदेवदेवस्ययोगचिन्त्यंगदाभृतः ॥ १९ ॥ त्वयादेविपरित्यक्तंसकलंभुवनत्रयम् ॥ विनष्टप्रा
यमभवत्त्वयेदानींसमेधितम् ॥ १२० ॥ दाराःपुत्रास्तथागारंसुहृद्धान्यधनादिकम् ॥ भवत्येतन्महाभागेनित्यंत्व
द्वीक्षणान्नृणाम् ॥ २१ ॥ शरीरारोग्यमैश्वर्यमरिपक्षक्षयःसुखम् ॥ देवित्वद्दृष्टिदृष्टानांपुरुषाणांनदुर्लभम् ॥ २२ ॥
त्वमंबासर्वभूतानांदेवदेवोहरिःपिता ॥ त्वयैतद्विष्णुनाचांबजगद्व्याप्तंचराचरम् ॥ २३ ॥ मानःकोशंतथाकोष्ठं
मागृहंमापरिच्छदं ॥ माशरीरंकलत्रंचत्यजेथाःसर्वपावनि ॥ २४ ॥ मापुत्रान्मासुहृद्वर्गान्मापशून्माविभूषण
म् ॥ त्यजेथादेवदेवस्यविष्णोर्वक्षस्थलाश्रये ॥ २५ ॥ सत्त्वेनसत्यशौचाभ्यांतथाशीलादिभिर्गुणैः ॥ त्यजन्ते
तेनराःसद्यःसंत्यक्तायेत्वयाऽमले ॥ १२६ ॥

काशस्यगदाभृतोविष्णोर्वपुःस्वरूपमधिकृत्यततोलब्धप्रकाशसत्ताकासतीत्वामृतेकाअन्याआस्तेकिंतुत्वमेवतिष्ठसीत्यर्थः ॥ १९ ॥ अतस्त्वदुपेक्षानु
कम्पयोरीदृशंफलंदृष्टमित्याह त्वयेति समेधितंसंवर्धितम् ॥ १२० ॥ नचैतच्चित्रमित्याह दाराइतित्रिभिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ अतोमातृत्वान्नोऽस्माकं
कोशादिकंमात्यजेथाः परिच्छदंपरिकरम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ त्वयाचपरित्यक्तानामनिष्टंभवतीत्याह सत्त्वेनेति सत्त्वंधैर्यंसत्यंभूतहितानलीकम् ॥ १२६ ॥

 त्वदनुकम्पितागुणभाजोभवन्तीत्याह त्वयेतिद्वाभ्याम् ॥ १२७ ॥ १२८ ॥ त्वदुपेक्षितस्यगुणाअपिदोषाभवन्तीत्याह सद्यइति वैगुण्यंदोष
त्वम् ॥ २९ ॥ अतस्त्वद्गुणस्तुतौनकोपिशक्तः कृपयैवकेवलंप्रसीदेतिप्रार्थयते नतइति वेधसोजिव्हानशक्तेत्यन्वयः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ हरेश

त्वयावलोकिताःसद्यःशीलाद्यैरखिलैर्गुणैः ॥ कुलैश्वर्यैश्चयुज्यन्तेपुरुषानिर्गुणाअपि ॥ १२७ ॥ सश्लाघ्यःसगु
णीधन्यःसकुलीनःसबुद्धिमान् ॥ सशूरःसचविक्रान्तोयस्त्वयादेविवीक्षितः ॥ २८ ॥ सद्योवैगुण्यमायान्तिशी
लाद्याःसकलागुणाः ॥ पराङ्मुखीजगद्धात्रीयस्यत्वंविष्णुवल्लभे ॥ २९ ॥ नतेवर्णयितुंशक्तागुणान्जिव्हापिवे
धसः ॥ प्रसीददेविपद्माक्षिमास्मांस्त्याक्षीःकदाचन ॥ १३० ॥ पराशरउवाच ॥ एवंश्रीःसंस्तुतासम्यक्प्राह
हृष्टाशतक्रतुम् ॥ शृण्वतांसर्वदेवानांसर्वभूतस्थिताद्विज ॥ ३१ ॥श्रीरुवाच ॥ परितुष्टास्मिदेवेशस्तोत्रेणानेन
तेहरे ॥ वरंवृणीष्वयस्त्विष्टोवरदाहंतवागता ॥ ३२ ॥ इन्द्रउवाच ॥ वरदायदिमेदेवीवरार्होयदिवाप्यहम् ॥
त्रैलोक्यंनत्वयात्याज्यमेषमेऽस्तुवरःपरः ॥ ३३ ॥ स्तोत्रेणयस्तवैतेनत्वांस्तोष्यत्यब्धिसंभवे ॥ सत्वयानपरि
त्याज्योद्वितीयोऽस्तुवरोमम ॥ ३४ ॥ श्रीरुवाच ॥ त्रैलोक्यंत्रिदशश्रेष्ठनसंत्यक्ष्यामिवासव ॥ दत्तोवरोमया
ऽयंतेस्तोत्राराधनतुष्टया ॥ ३५ ॥ यश्चसायंतथाप्रातःस्तोत्रेणानेनमानवः ॥ मांस्तोष्यतिनतस्याहंभविष्यामि
पराङ्मुखी ॥ ३६ ॥ पराशरउवाच ॥ एवंवरंददौदेवीदेवराजायवैपुरा ॥ मैत्रेयश्रीर्महाभागास्तोत्राराधनतो
षिता ॥ ३७ ॥ भृगोःख्यात्यांसमुत्पन्नाश्रीःपूर्वमुदधेःपुनः ॥ देवदानवयत्नेनप्रसूताऽमृतमन्थने ॥ ३८ ॥ एवं
यथाजगत्स्वामीदेवराजोजनार्दनः ॥ अवतारंकरोत्येषतथाश्रीस्तत्सहायिनी ॥ १३९ ॥

क ॥ ३२ ॥ अस्तुसंपद्यताम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ प्रकृतावतारद्वयंनिगमयन्नन्यानप्यवतारानाह भृगोरितियावदध्या
यसमाप्ति ॥ ३८ ॥ तत्सहायिनीतिनसहअयितुंगन्तुशीलंयस्याः ॥ १३९ ॥

यदाहरिरादित्योवामनोभूत भार्गवोजामदग्न्यः ॥ १४० ॥ ४१ ॥ विष्णोर्देहानुरूपां नृसिंहाद्यवतारेषुनारसिंह्यादिरूपाम् ॥ ४२ ॥ कुलत्रयं पुरुषत्रयम् ॥ ४६ ॥ कलहाधाराकलहआधारोयस्याःसा कलहोपितेषुनभवतीत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ इति श्रीवैष्णवाकूतचन्द्रिका

पुनश्चपद्मादुद्भूतायदादित्योऽभवद्धरिः ॥ यदाचभार्गवोरामस्तदाभूद्धरणीत्वियम् ॥ १४० ॥ राघवत्वेऽभवत्सीतारुक्मिणीकृष्णजन्मनि ॥ अन्येषुचावतारेषुविष्णोरेषासहायिनी ॥ ४१ ॥ देवत्वेदेवदेहेयंमानुषत्वेचमानुषी ॥ विष्णोर्देहानुरूपांवैकरोत्येषात्मनस्तनुम् ॥ ४२ ॥ यश्चैतच्छृणुयाज्जन्मलक्ष्म्यायश्चपठेन्नरः ॥ श्रियोनविच्युतिस्तस्यगृहेयावत्कुलत्रयम् ॥ ४३ ॥ पठ्यतेयेषुचैवेषगृहेषुश्रीस्तवोमुने ॥ अलक्ष्मीःकलहाधारानतेष्वास्तेकदाचन ॥ ४५ ॥ एतत्तेकथितंब्रह्मन्यन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ क्षीराब्धौश्रीर्यथाजातापूर्वंभृगुसुतासती ॥ ४५ ॥ इतिसकलविभूत्यवाप्तिहेतुःस्तुतिरियमिन्द्रमुखोद्गताहिलक्ष्म्याः ॥ अनुदिनमिहपठ्यतेनृभिर्यैर्वसतिनतेषुकदाचिदप्यलक्ष्मीः ॥ ४६ ॥ इति श्रीविष्णुपुराणेप्रथमेंऽशेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ कथितंमेत्वयासर्वंयत्पृष्टोऽसिमहामुने ॥ भृगुसर्गात्प्रभृत्येषसर्गोमेकथ्यतांपुनः ॥ १ ॥ पराशरउवाच ॥ भृगोःख्यात्यांसमुत्पन्नालक्ष्मीर्विष्णुपरिग्रहः ॥ तथाधातृविधातारौख्यात्यांजातौसुतौभृगोः ॥ २ ॥

यांप्रथमेअंशेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ प्रसंगानुप्रसंगाप्तंनिरूप्यश्रीसमुद्भवं ॥ दशमेदक्षकन्यानांसृष्टिःशिष्टाऽनुवर्ण्यते ॥ १ ॥ पुनर्भृगुसर्गात्प्रभृतितत्सुतानुवादपूर्वकमेषभृगोर्वंशःकथ्यतां अन्यथापूर्वापरकथासंबन्धाप्रतीतेरित्यर्थः ॥ १ ॥ अतोभृगोःसुतामनुवदति भृगोरिति विष्णोःपरिग्रहःपत्नी ॥ २ ॥

मेरोःसुतेआयतिर्नियतिश्चधातृविधात्रोर्यथासंख्यंभार्येतयोरायतिनियत्योःप्रत्येकंप्राणश्चमृकण्डुश्चेत्येवंसुतौजातावित्यन्वयः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥
तदेवंचतुर्विंशतिदक्षकन्यानांमध्येश्रद्धादीनांत्रयोदशानांधर्मभार्याणांवंशाःकथिताःअनंतरंचख्यातिःसत्यथसंभूतिरित्याद्युद्दिष्टानामेकादशानांभृ
गुभवमरीच्यादिभार्याणांमध्येख्यात्यांभृगोर्वंशोनिरूपितः सत्याश्चभवभार्यायादक्षकोपादप्रौढायाएवदेहत्यागोक्त्यातस्यावंशोनाभूदित्यर्थादुक्तं
अतःक्रमप्राप्तंमरीचेःसंभूत्यांजातंवंशमाह पत्नीमरीचेरिति पौर्णमासंतदधिष्ठातृदेवं तस्यपौर्णमासस्यपुत्रौ ॥ ६ ॥ वंशसंकीर्तनइति मरीचेरेव

आयतिर्नियतिश्चैवमेरोःकन्येमहात्मनः ॥ भार्येधातृविधात्रोस्तेतयोर्जातौसुतावुभौ ॥ ३ ॥ प्राणश्चैवमृकण्डु
श्चमार्कण्डेयोमृकण्डुतः ॥ ततोवेदशिराजज्ञेप्राणस्यापिसुतंशृणु ॥ ४ ॥ प्राणस्यद्युतिमान्पुत्रोराजवांश्चततो
ऽभवत् ॥ ततोवंशोमहाभागविस्तारंभार्गवोगतः ॥ ५ ॥ पत्नीमरीचेःसंभूतिःपौर्णमासमसूयत ॥ विरजाःसर्व
गश्चैवतस्यपुत्रौमहात्मनः ॥ ६ ॥ वंशसंकीर्तनेपुत्रान्वदिष्येऽहंद्विजोत्तम ॥ स्मृतिश्चाङ्गिरसःपुत्राःप्रसूताकन्य
कास्तथा ॥ ७ ॥ सिनीवालीकुहूश्चैवराकाचानुमतिस्तथा ॥ अनुसूयातथैवात्रेर्जज्ञेपुत्रानकल्मषान् ॥ ८ ॥
सोमंदुर्वाससंचैवदत्तात्रेयंचयोगिनम् ॥ प्रीत्यांपुलस्त्यभार्यायांदम्भोलिस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ९ ॥ पूर्वजन्मनि
सोऽगस्त्यःस्मृतःस्वायंभुवेऽन्तरे ॥ कर्दमश्चोर्वरीवांश्चसहिष्णुश्चसुतत्रयम् ॥ १० ॥

कश्यपोऽन्यःपुत्रस्तस्यपुत्राविवस्वदादयइत्यस्मिन्नेवादितिवंशकीर्तनेवक्ष्ये विवस्वतःश्राद्धदेवतस्यइक्ष्वाकुप्रभृतयइत्यादि तत्पुत्राणांविस्तरतोवंश
कीर्तनेचतुर्थांशेपुत्रान्वंशान्वक्ष्ये अत्रतुस्वल्पत्वात्पौर्णमासान्वयमात्रमुक्तमित्यर्थःप्रसूताप्रसूतवती ॥ ७ ॥ कन्याआह सिनिवालीचतुर्दशीयु
क्ताअमावास्या प्रतिपद्युक्तासैवकुहूः चतुर्दशीयुक्तापौर्णिमाराका प्रतिपद्युक्तासैवानुमतिः पुत्राणांनामाकथनमप्रसिद्धेःप्रतिपादनमात्रस्यविवक्षि
तत्वात् जज्ञेजनयामास ॥ ८ ॥ तत्सुतःपुलस्त्यसुतः ॥ ९ ॥ पूर्वजन्मनिस्वायंभुवमन्वन्तरेदम्भोलिःसइदानीमगस्त्यःस्मृतइत्यन्वयः ॥ १० ॥

क्षमानाम्नीपुलहभार्या ॥ ११ ॥ १२ ॥ रजोगात्रोर्ध्वबाहुरितिनामत्रयं संधिशर्षः ॥ १३ ॥ सप्तर्षयस्तृतीयमन्वन्तरे अभिमानीअग्न्यभिमानि
नीदेवतानतुज्वलनमात्ररूपः॥ अग्निःसर्वदेवताअग्निर्मुखम् ॥ इतिश्रुतेः॥ ब्रह्मणस्तनयोऽग्रजः ॥ मुखादग्निरजायत ॥ इतिश्रुतेः ॥ १४ ॥ उदा
रौजसःअतितेजस्विनः जलाशिनं सूर्यस्थत्वात् तयाचकौर्मे ॥ निर्मथ्यःपवमानःस्याद्वैद्युतःपावकःस्मृतः ॥ यश्चासौतपतेसूर्येशुचिरग्निरसौ

क्षमातुसुषुवेभार्यापुलहस्यप्रजापतेः ॥ क्रतोश्चसन्नतिर्भार्यावालखिल्यानसूयत ॥ ११ ॥ षष्टिर्यानिसहस्राणि
मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ अङ्गुष्ठपर्वमात्राणांज्वलद्भास्करतेजसाम् ॥ १२ ॥ ऊर्जायांचवसिष्ठस्यसप्तजायन्तवै
सुताः ॥ रजोगात्रोर्ध्वबाहुश्चसवनश्चानघस्तथा ॥ १३ ॥ सुतपाःशुक्रइत्येतेसर्वेसप्तर्षयोऽमलाः ॥ योऽसावग्निर
भिमानीब्रह्मणस्तनयोऽग्रजः ॥ १४ ॥ तस्मात्स्वाहासुतान्लेभेत्रीनुदारौजसोद्विज ॥ पावकंपवमानंचशुचिं
चापिजलाशिनम् ॥ १५ ॥ तेषांचसंततावन्येचत्वारिंशच्चपञ्चच ॥ कथ्यन्तेवन्हयश्चैतेपितापुत्रत्रयंचयत्
॥ १६ ॥ एवमेकोनपञ्चाशद्वन्हयःपरिकीर्तिताः ॥ पितरोब्रह्मणासृष्टाव्याख्यातायेमयातव ॥ १७ ॥ अग्निष्वा
त्ताबर्हिषदोऽनग्नयःसाग्नयश्चये ॥ तेभ्यःस्वधासुतेजज्ञेमेनांवैधारणींतथा ॥ १८ ॥ तेउभेब्रह्मवादिन्यौयोगिन्यौ
चाप्युभेद्विज ॥ उत्तमज्ञानसंपन्नेसर्वैःसमुदितेगुणैः ॥ १९ ॥ इत्येषादक्षकन्यानांकथितापत्यसंततिः ॥ श्रद्धावा
न्संस्मरन्नेताननपत्योनजायते ॥ २० ॥ इति श्रीविष्णुपुराणेप्रथमेअंशेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

स्मृतः ॥ इति ॥ १५ ॥ तेषांत्रयाणांप्रत्येकंपञ्चदशपञ्चदशेतिपञ्चचत्वारिंशत् पिताअभिमानीब्रह्मपुत्रस्तस्यपुत्रत्रयंचएवमेकोनपञ्चाशत्
॥ १६ ॥ १७ ॥ किंचअग्निष्वात्ताअनग्नयोऽयज्वानः अमूर्तयस्त्रयोगणाःबर्हिषदःसाग्नयोयज्वानोमूर्ताश्चत्वारोगणाः ॥ येवाअयज्वानोगृहमे
धिनस्तेपितरोग्निष्वात्तायेवैयज्वानस्तेपितरोबर्हिषदः ॥ इतिश्रुतेः ॥ १८ ॥ १९ ॥ संस्मरन्अवधारयन् ॥ २० ॥ इति श्रीविष्णुपुराणेप्रथ
मेअंशेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशेऽतिवालोऽपिवाङ्नुन्नःसुरुचेर्ध्रुवः ॥ निर्गतोमुनिभिःसम्यगुपादिष्टोऽनुवर्ण्यते ॥ १ ॥ मनोर्द्वौपुत्रौद्वेचकन्येउक्तेतत्रददौप्रसूतिंदक्षायेत्या
दिनादौहित्रवंशोऽभिहितइदानींपुत्रद्वयानुवादपूर्वमुत्तानपादवंशमाह प्रियव्रतेति ॥ १ ॥ तयोर्मध्येउत्तानपादस्यसुरुच्यामभीष्टायांप्रेयस्यामुत्तम
नामासुतोऽभूत् ॥ २ ॥ तस्यांसुनीत्यां ध्रुवोनाम्ना ॥ ३ ॥ राजासनस्थितस्यपितुरङ्कमुत्सङ्गमाश्रितंभ्रातरमुत्तमंदृष्ट्वातमङ्कमारोढुंध्रुवोमनोरथंच
केइत्यन्वयः ॥ ४ ॥ सुरुच्याःप्रेयस्याःप्रणयभङ्गभयात्ध्रुवंनाभ्यनन्दत् ॥ ५ ॥ सपत्नीतनयंध्रुवंपितुरङ्कारोहणोत्सुकंदृष्ट्वातथास्वपुत्रंचतदङ्कारूढं

॥ पराशरउवाच ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौमनोःस्वायंभुवस्यतु ॥ द्वौपुत्रौसुमहावीर्यौधर्मज्ञौकथितौतव ॥ १ ॥
तयोरुत्तानपादस्यसुरुच्यामुत्तमःसुतः ॥ अभीष्टायामभूद्ब्रह्मन्पितुरत्यन्तवल्लभः ॥ २ ॥ सुनीतिर्नामयाराजं
स्तस्याभून्महिषीद्विज ॥ सनातिप्रीतिमांस्तस्यांतस्याश्चाभूत्ध्रुवःसुतः ॥ ३ ॥ राजासनस्थितस्याङ्कंपितुर्भ्रातरमा
श्रितम् ॥ दृष्ट्वोत्तमंध्रुवश्चक्रेतमारोढुंमनोरथम् ॥ ४ ॥ प्रत्यक्षंभूपतिस्तत्रसुरुच्यानाभ्यनन्दत ॥ प्रणयेनागतंपुत्र
मुत्सङ्गारोहणोत्सुकम् ॥ ५ ॥ सपत्नीतनयंदृष्ट्वातमङ्कारोहणोत्सुकम् ॥ पितुःपुत्रंतथारूढंसुरुचिर्वाक्यमब्रवीत्
॥ ६ ॥ क्रियतेकिंवृथावत्समहानेषमनोरथः ॥ अन्यस्त्रीगर्भजातेनअसंभूयममोदरे ॥ ७ ॥ उत्तमोत्तममप्राप्य
मविवेकाधिवाञ्छसि ॥ सत्यंसुतस्त्वमप्यस्यकिंतुनत्वंमयाधृतः ॥ ८ ॥ एतद्राजासनंसर्वभूभृत्संश्रयकेतनम् ॥
योग्यंममैवपुत्रस्यकिमात्माक्लिश्यतेत्वया ॥ ९ ॥

दृष्ट्वासुरुचिरब्रवीदित्यन्वयः ॥ ६ ॥ ध्रुवस्यभाविमहोदयहेतुर्निर्वेदनिर्वाहिकाःसुरुचेर्गर्वोक्तीराह क्रियतेकिमितिचतुर्भिः असंभूयअभूत्वा ॥ ७॥
उत्तमोत्तममुत्तमादन्यराजासनादुत्तमंचक्रवर्तिस्थानंमत्पुत्रान्येनाप्राप्यमेवकोमन्दमतिरभिवाञ्छतिअविवेकार्धमित्यपिपाठः अहमपिचक्रवर्ति
सुतइतिचेत्अतआह सत्यमिति सत्यपितथात्वेमद्गर्भाधृतत्वादेषतेमनोरथोवृथाइतिपूर्वेणान्वयः ॥ ८ ॥ व्यतिरेकमाहसर्वभूभृतसंश्रयश्चक्रव
र्तीतस्यकेतनमासनंममपुत्रस्यैवयोग्यं आत्माअन्तःकरणंकिंक्लिश्यतइति ॥ ९ ॥

राजानंतूष्णींभूतमालोक्यातिगर्वादुक्तमेवार्थंपुनराह उच्चैरिति ध्रुवमातुर्दौर्भाग्यमपिसूचयति सुनीत्यामिति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ यस्तेऽप
पराध्यतिअपराधंकरोतिसतवपितरमवजानातिसचैवंभूतःकइत्यर्थः ॥ १३ ॥ भूपालप्रत्यक्षंयथाप्राहतत्तथाकथयामासेत्यन्वयः ॥ १४ ॥ त

उच्चैर्मनोरथस्तेऽयंमत्पुत्रस्यैवकिंवृथा ॥ सुनीत्यामात्मनोजन्मकिंत्वयानावगम्यते ॥ १० ॥ पराशरउवाच ॥ उत्सृज्यपितरंबालस्तच्छ्रुत्वामातृभाषितम् ॥ जगामकुपितोमातुर्निजायाद्विजमन्दिरम् ॥ ११ ॥ तंदृष्ट्वाकुपितंपुत्रमीषत्प्रस्फुरिताधरम् ॥ सुनीतिरङ्कमारोप्यमैत्रेयैतदभाषत ॥ १२ ॥ वत्सकःकोपहेतुस्तेकश्चत्वांनाभिनन्दति ॥ कोनजानातिपितरंतवयस्तेऽपराध्यति ॥ १३ ॥ इत्युक्तःसकलंमात्रेकथयामासतद्यथा ॥ सुरुचिःप्राहभूपालप्रत्यक्षमतिगर्विता ॥ १४ ॥ निःश्वस्यकथितेतस्मिन्सतिपुत्रेणदुर्मनाः ॥ श्वासक्षामेक्षणादीनासुनीतिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ १५ ॥ सुनीतिरुवाच ॥ सुरुचिःसत्यमाहेदंस्वल्पभाग्योऽसिपुत्रक ॥ नहिपुण्यवतांवत्ससपत्नैरेवमुच्यते ॥ १६ ॥ नोद्वेगस्तातकर्तव्यःकृतंयद्भवतापुरा ॥ तत्कोऽपहर्तुंशक्नोतिदातुंकश्चाकृतंत्वया ॥ १७ ॥ राजासनंतथाछत्रंवराश्वावरवारणाः ॥ यस्यपुण्यानितस्यैवमत्वैतच्छाम्यपुत्रक ॥ १८ ॥ अन्यजन्मकृतैःपुण्यैःसुरुच्यांसुरुचिर्नृपः ॥ भार्येतिप्रोच्यतेचान्यामद्विधापुण्यवर्जिता ॥ १९ ॥ पुण्योपचयसंपन्नस्तस्याःपुत्रस्तथोत्तमः ॥ ममपुत्रस्तथाजातःस्वल्पपुण्योध्रुवोभवान् ॥ २० ॥

स्मिन्सुरुच्यावचसिकथितेसतिश्वासेनात्युष्णेनक्षामेम्लानेईक्षणेनेत्रेयस्याःसा ॥ १५ ॥ १६ ॥ उद्वेगःपरितापः ॥ १७ ॥ एतन्मत्वापुत्रकशाम्योपशमंभज ॥ १८ ॥ सुरुच्याःपुण्याधिक्यंफलेनाह नृपःसुरुच्यासुरुचिरतिप्रीतः अन्यामादृशीभार्येतिकेवलंप्रोच्यते ॥ १९ ॥ उत्तमोनामतोऽर्थतोऽप्यभिप्रेतः यथामातातथापुत्रइत्युभयत्रदृष्टान्तः ॥ २० ॥

यस्ययावद्भाग्यप्राप्तंसतेनैवस्वेनस्वकीयेनतुष्यति ॥ २१ ॥ चेदितिवाशब्दार्थे सर्वफलमभ्युदयनिःश्रेयसंप्रददातीतितस्मिन् ॥ २२ मैत्रंसर्वे
षांमित्रंअतःप्राणिहितेरतः प्रवणानिम्नदेशाभिमुखाः सत्पात्रंसगुणंनरम् ॥ २३ ॥ अंबहेमातः प्रशमायनोद्वेगस्तातकर्तव्यइत्यादिपंचश्लोका

तथापिदुःखंनभवान्कर्तुमर्हतिपुत्रक ॥ यस्ययावत्सतेनैवस्वेनतुष्यतिबुद्धिमान् ॥ २१ ॥ यदिचेद्दुःखमत्यर्थं सुरुच्यावचसातव ॥ तत्पुण्योपचयेयत्नं कुरुसर्वफलप्रदे ॥२२॥ सुशीलोभवधर्मात्मामैत्रःप्राणिहितेरतः ॥ निम्नंयथापःप्रवणाःपात्रमायान्तिसंपदः ॥२३॥ ध्रुवउवाच ॥ अंबयत्त्वमिदंप्राहप्रशमायवचोमम ॥ नैतद्दुर्वचसाभिन्नेत्दहृदयेममतिष्ठति ॥ २४ ॥ सोऽहंतथायतिष्यामियथासर्वोत्तमोत्तमम् ॥ स्थानंप्राप्स्याम्यशेषाणांजगतामतिपूजितम् ॥ २५ ॥ सुरुचिर्दयिताराज्ञस्तस्याजातोस्मिनोदरात् ॥ प्रभावंपश्यमेंऽबत्वंवृद्धस्यापितवोदरे ॥ २६ ॥ उत्तमःसचमेभ्राताायोगर्भेणाधृतस्तया ॥ सराजासनमाप्नोतुपित्रादत्तंतथास्तुतत् ॥ २७ ॥ नान्यद्दत्तमभीप्स्यामिस्थानमंबस्वकर्मणा ॥ इच्छामिसततंस्थानंयन्नप्रापपितामम ॥ २८ ॥ पराशरउवाच ॥ निर्जगामगृहान्मातुरित्युक्त्वामातरंध्रुवः ॥ पुराच्चनिर्गम्यततस्तद्बाह्योपवनंययौ ॥ २९ ॥ सददर्शमुनींस्तत्रसप्तपूर्वागतान्ध्रुवः ॥ कृष्णाजिनोत्तरीयेषुविष्टरेषुसमाश्रितान् ॥ ३० ॥ सराजपुत्रस्तान्सर्वान्प्रणिपत्याभ्यभाषत ॥ प्रश्रयावनतःसम्यगभिवादनपूर्वकम् ॥ ३१ ॥

र्थकंयद्वचः प्राहब्रवीषितद्भिन्नभाण्डेअमृतमिवममत्दहृदयेनतिष्ठति ॥ २४ ॥ २५ ॥ तवोदरेवृद्धस्यवृद्धिंगतस्य ॥ २६ ॥ तयासुरुच्या तयास्तु
तत्तथैवभवतु ॥ २७ ॥ स्वकर्मणास्वतपोबलेनैवेच्छामिसततंचिरस्थायि ॥ २८ ॥ २९ ॥ सप्तमुनीनात्मनोऽनुग्रहार्थंपूर्वमेवागतान् कृष्णाजि
नमुत्तरीयमुपर्यास्तरणंयेषांतेषुविष्टरेषूपविष्टान् ॥ ३० ॥ प्रणिपत्यसम्यगभिवादनंतत्पूर्वकंतदनुप्रश्रयेणावनतोऽभ्यभाषत ॥ ३१ ॥

निर्वेदात्दुःखात ॥ ३२ ॥ पञ्चाब्दावधिकंसंभूतंजन्मयस्यसः चतुःपञ्चाब्दसंभूतइतिपाठेचत्वारःपंचवाअब्दायस्यसचासौसंभूतश्चेत्यर्थः
बालोदिगाद्यनभिज्ञःनृपनन्दनःसुकुमारः अद्यसंर्पति ॥ ३३ ॥ चिन्त्यंकर्टुंवमरणादितवर्किंचिदपिनास्ति ॥ पिताध्रियतेजीवितास्तिसचभूप

उत्तानपादतनयंमांनिबोधतसत्तमाः ॥ जातंसुनीत्यांनिर्वेदाद्युष्माकंप्राप्तमन्तिकम् ॥ ३२ ॥ ऋषयऊचुः ॥ ननु
पञ्चाब्दसंभूतोबालस्त्वंनृपनन्दनः ॥ निर्वेदकारणंकिंचित्तवनाद्यापिदृश्यते ॥ ३३ ॥ नचिन्त्यंभवतःकिंचिद्ध्रि
यतेभूपतिःपिता ॥ नचैवेष्टवियोगादितवपश्यामबालक ॥ ३४ ॥ शरीरेनचतेव्याधिरस्माभिरुपलभ्यते ॥ निर्वे
दःकिंनिमित्तस्तेकथ्यतांयदिविद्यते ॥ ३५ ॥ पराशरउवाच ॥ ततःसकथयामाससुरुच्यायदुदाहृतम् ॥ तन्नि
शम्यततःप्रोचुर्मुनयस्तेपरस्परम् ॥ ३६ ॥ अहोक्षात्रंपरंतेजोबालस्यापियदक्षमा ॥ सपत्न्यामातुरुक्तंयत्हृदया
न्नापसर्पति ॥ ३७ ॥ भोभोःक्षत्रियदायादनिर्वेदाद्यत्त्वयाधुना ॥ कर्तुंव्यवसितंतन्नःकथ्यतांयदिरोचते ॥ ३८ ॥
यच्चकार्यंतवास्माभिःसाहाय्यममितद्युते ॥ तदुच्यतांविवक्षुस्त्वमस्माभिरुपलक्ष्यसे ॥ ३९ ॥ ध्रुवउवाच ॥
नाहमर्थमभीप्सामिनराज्यंद्विजसत्तमाः ॥ तत्स्थानमेकमिच्छामिभुक्तंनान्येनयत्पुरा ॥ ४० ॥ एतन्मेक्रियतां
सम्यक्कथ्यतांप्राप्यतेयथा ॥ स्थानमग्र्यंसमस्तेभ्यःस्थानेभ्योद्विजसत्तम ॥ ४१ ॥ मरीचिरुवाच ॥ अनारा
धितगोविन्दैर्नरैःस्थानंनृपात्मज ॥ नहिसंप्राप्यतेश्रेष्ठंतस्मादाराधयाच्युतम् ॥ ४२ ॥

तिः पश्यामइतिच्छांदसोविसर्गलोपः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तेजःपराभिभवसामर्थ्यं अक्षमामानभङ्गासहनम् ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ वि[illegible]क्षुर्व
कुमिच्छुःस्फुरदधरत्वात ॥ ३९ ॥ ४० ॥ एतत्साहाय्यंक्रियतां साहाय्यमेवाह सम्यक्कथ्यतामितिमेमया ॥ ४१ ॥ ध्रुवस्यदृढप्रत्ययार्थंका
रुण्यात्सर्वएवप्रकारभेदेनविष्णुभक्तिमेवोपर्दिशंति अनाराधितेत्यादिसप्तभिःश्लोकैः ॥ ४२ ॥

प्रकृतेःपराणांजीवानांपरउत्कृष्टः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ परंब्रह्मपरमात्माधाम प्रकाशकंअधिष्ठानंवा अपरंब्रह्मशब्दात्मकम् ॥ ४५ ॥ यज्ञेयज्ञप्र
तिपादकेशास्त्रे योगेयोगशास्त्रेयद्वागेयोयःगीयतएवइत्यर्थः अप्राप्यंकिमस्तिनास्तीत्यर्थः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ यद्यदिच्छतिसत्यलोकादितदपि

॥ अत्रिरुवाच ॥ परःपराणांपुरुषोयस्यतुष्टोजनार्दनः ॥ सप्राप्नोत्यक्षयंस्थानमेतत्सत्यंमयोदितम् ॥४३॥ अङ्गिराउवाच ॥ यस्यान्तःसर्वमेवेदमच्युतस्याव्ययात्मनः ॥ तमाराधयगोविन्दंस्थानमग्र्यंयदीच्छसि ॥ ४४ ॥ पुलस्त्यउवाच ॥ परंब्रह्मपरंधामयोऽसौब्रह्मतथापरम् ॥ तमाराध्यहरिंदेवंमुक्तिंप्राप्नोतिदुर्लभाम् ॥ ४५ ॥ क्रतुरुवाच ॥ योयज्ञपुरुषोयज्ञेयोगेयःपरमःपुमान् ॥ तस्मिंस्तुष्टेतुनाप्राप्यंकिंचिदस्तिजनार्दने ॥ ४६ ॥ पुलहउवाच ॥ ऐन्द्रमिन्द्रपरंस्थानंयमाराध्यजगत्पतिम् ॥ प्रापयज्ञपतिंविष्णुंतमाराधयसुव्रत ॥ ४७ ॥ वसिष्ठउवाच ॥ प्राप्नोत्याराधितेविष्णौमनसायद्यदिच्छति ॥ त्रैलोक्यान्तर्गतंस्थानंकिमुवत्सोत्तमोत्तमम् ॥४८॥ ध्रुवउवाच ॥ आराध्यःकथितोदेवोभवद्भिःप्रणतस्यमे ॥ मयातत्परितोषाययज्जप्तव्यंतदुच्यताम् ॥४९॥ यथावाराधनंतस्यमयाकार्यंमहात्मनः ॥ प्रसादसुमुखास्त्वस्मैकथयन्तुमहर्षयः ॥ ५० ॥ ऋषयऊचुः ॥ राजपुत्रयथाविष्णोराराधनपरैर्नरैः ॥ कार्यमाराधनंतन्नोयथावच्छ्रोतुमर्हसि ॥ ५१ ॥ बाह्यार्थानखिलांश्चित्तंत्याजयेत्प्रथमंनरः ॥ तस्मिन्नेवजगद्धाम्नितत:कुर्वीतनिश्चलम् ॥ ५२ ॥

प्राप्नोतित्रैलोक्यांतर्गतमुत्तमोत्तमंप्राप्नोतीतिकिंवक्तव्यम् ॥४८॥ कृष्णआराधितेपुंसांसुलभंस्यात्सुदुर्लभम् ॥इत्युक्तेमुनिभिःसर्वैस्तदुपायंबुभुत्सते ॥
आराध्यइतिद्वाभ्यां मयाऽनुपनीतेनापि ॥४९॥ यथेतिजपाङ्गप्रश्नः ॥५०॥ ५१ ॥ योगोऽत्रजपाङ्गमितिसयोगंजप्यमुपदिशन्ति बाह्येतित्रि
भिः तत्रबाह्यार्थान्त्याजयेदितिकार्योक्त्यातत्कारणीभूतयमासनप्राणायामाउक्ताःतस्मिन्नेवेतिधारणा ॥ ५२ ॥

एकचित्तेनेतिध्यानं तन्मयेनेतिसमाधिरुक्तइत्यष्टाङ्गयोगयुक्तां धृतात्मनेतिपुनर्विक्षेपादिप्राप्तौतन्निराकरणायचित्तधैर्यप्रयत्नउक्तः ॥ ५३ ॥ हिरण्यगर्भोब्रह्मापुरुषोविष्णुः प्रधीयतेप्रक्षिप्यतेप्रकृतौविश्वमनेनेतिप्रधानंशिवः अव्यक्तःत्रयाणांनियंतात्रिगुणशक्तिकईश्वरः व्यक्तेतिपाठेव्यक्तंविश्वएतद्रूपिणे शुद्धज्ञानस्वभाविनेतत्तदुपाधिरहितायज्ञानमात्राय ओंकारप्रतिपाद्यायवासुदेवायनमइत्यर्थः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ तथात्वमपीतिकु

एवमेकाग्रचित्तेनतन्मयेनधृतात्मना ॥ जप्तव्यंयन्निबोधैतत्तन्नःपार्थिवनन्दन ॥ ५३ ॥ हिरण्यगर्भपुरुषप्रधानाव्यक्तरूपिणे ॥ ओंनमोवासुदेवायशुद्धज्ञानस्वभाविने ॥ ५४ ॥ एतज्जजापभगवान्जप्यंस्वायंभुवोमनुः ॥ पितामहस्तवपुरातस्यतुष्टोजनार्दनः ॥ ५५ ॥ ददौयथाभिलषितामृद्धिंत्रैलोक्यदुर्लभाम् ॥ तथात्वमपिगोविन्दतोषयैतत्सदाजपन् ॥ ५६ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेप्रथमेअंशेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ पराशरउवाच ॥ निशम्यैतदशेषेणमैत्रेयनृपतेःसुतः ॥ निर्जगामवनात्तस्मात्प्रणिपत्यसतानृषीन् ॥ १ ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यमानस्ततोद्विज ॥ मधुसंज्ञंमहापुण्यंजगामयमुनातटम् ॥ २ ॥ पुनश्चमधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितंयतः ॥ ततोमधुवनंनाम्नाऽख्यातमत्रमहीतले ॥ ३ ॥ हत्वाचलवणंरक्षोमधुपुत्रंमहाबलम् ॥ शत्रुघ्नोमथुरांनामपुरींयत्रचकारवै ॥ ४ ॥ यत्रवैदेवदेवस्यसांनिध्यंहरिमेधसः ॥ सर्वपापहरेतस्मिंस्तपस्तीर्थेचकारसः ॥ ५ ॥

लदेवतामंत्रोहिशीघ्रंसिद्धिदइतिभावः ॥ ५६ ॥ इति श्रीविष्णुपुराणेप्रथमेअंशेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ध्रुवोऽत्रमथुरांप्राप्यहरिमीजइतीरितम् ॥ यत्रापश्यद्दैवविघ्नांस्तुत्वास्वपदमाप्तवान् ॥ तस्मात्पुरोपवनान्निर्जगाम ॥ १ ॥२॥ पुनश्चमधुसंज्ञेनेतिपूर्वंकैटभेनसहमधुनामोत्पन्नः पुनश्चमधुसंज्ञेनततोन्येनेत्यर्थः ॥ ३ ॥ ४ ॥ हरिमेधसइति हरतीतिहरिः सर्वदुःखहारिणीयद्विषयामेधासहरिमेधाः नित्यमसिच्प्रजामेधयोरितिसान्तत्वम् ॥ ५ ॥

मरीचिमिश्रैर्मरीचिसमेतैर्यथोद्दिष्टमभूत्तथाअमन्यतदध्यौ ॥ ६ ॥ सर्वभावेनविश्वरूपेणतच्चित्तंगतःप्राप्तोऽभवत् ॥ ७ ॥ ततश्चगरिमाख्यायां
सिद्धौसत्यांतस्यभारंसोढुंभूर्नाशक्नोदित्याह मनस्यवास्थितइति ॥ ८ ॥ वामपादेनस्थितेतस्मिन्नर्धेनार्धवामभागेगतामेदिनीननामनताभूत् एवं
दक्षिणेनसंस्थितेतस्मिन् क्षितेर्द्वितीयंदक्षिणमर्धंननाम ॥ ९ ॥ यदाचपादाङ्गुष्ठेनवसुधांमध्यतःसंपीड्यआक्रम्यस्थितस्तदासमस्तावसुधाच

मरीचिमिश्रैर्मुनिभिर्यथोद्दिष्टमभूत्तदा॥ आत्मन्यशेषदेवेशंस्थितंविष्णुममन्यत ॥ ६ ॥ अनन्यमनसस्तस्याध्या
यतोभगवान्हरिः॥ सर्वभूतगतोविप्रसर्वभागवतोऽभवत् ॥ ७ ॥ मनस्यवस्थितेविष्णौतस्यमैत्रेययोगिनः ॥ नश
शाकधराभारमुद्वोढुंभूतधारिणी ॥ ८ ॥ वामपादस्थितेतस्मिन्ननामार्धेनमेदिनी ॥ द्वितीयंचननामार्धंक्षितेर्दक्षिण
संस्थिते ॥ ९ ॥ पादाङ्गुष्ठेनसंपीड्ययदाचवसुधांस्थितः ॥ तदासमस्तावसुधाचचालसहपर्वता ॥ १० ॥ नद्यो
नदाःसमुद्राश्चसंक्षोभंपरमंययुः ॥ तत्क्षोभादमराःक्षोभंपरंजग्मुर्महामुने ॥ ११ ॥ यामानामतदादेवामैत्रेयपरमा
कुलाः ॥ इन्द्रेणसहसंमंत्र्यध्यानभङ्गंप्रचक्रमुः ॥ १२ ॥ कूष्माण्डाविविधैरूपैर्महेन्द्रेणमहामुने ॥ समाधिभङ्गम
त्यन्तमारब्धाःकर्तुमासुराः ॥ १३ ॥ सुनीतिर्नामतन्मातासास्रातत्पुरतःस्थिता ॥ पुत्रेतिकरुणांवाचमुवाचातीव
विह्वला ॥ १४ ॥ पुत्रकास्मान्निवर्तस्वशरीरव्ययदारुणात् ॥ निर्बंधतोमयालब्धोबहुभिस्त्वंमनोरथैः ॥ १५ ॥

चाल तत्क्षोभान्नद्याद्याःक्षोभंययुः ॥ १० ॥ ११ ॥ ततोदेवैरनेकप्रकारविघ्नेक्रियमाणेसमाधेरनुत्थानलक्षणदार्ढ्यमाह यामानामेत्यादिना सर्वा
सुमायास्वित्यंतेनग्रन्थेन परमाकुलाःक्रुद्धाःप्रचक्रमुःकर्तुमुद्यताः ॥ १२ ॥ कूष्माण्डाउपदेवविशेषाःमहेन्द्रेणनियुक्ताइतिशेषः आसुराःअसुरप्र
भावाः ॥ १३ ॥ सास्राअश्रुमुखी ॥ १४ ॥ शरीरव्ययेनदारुणात्तीव्रादस्मात्तपोनिबन्धान्निवर्तस्व ॥ १५ ॥

सपत्नीवचनात्क्रुद्धःसन्मांत्यक्तुंनार्हसीत्यर्थः ॥१६॥ कशब्दाभ्यांविरोधउक्तः ततःकष्टात्फलवर्जितात्तपोनिर्बंधान्मनोनिवर्त्यतामित्यर्थः ॥१७॥
क्रीडनकानांक्रीडानाम् ॥ १८ ॥ १९ ॥ मत्प्रीतिरेवतवपरमोधर्मस्तंपूर्वोक्तंवयोवस्थानरूपंक्रीडादिक्रियाक्रमंवानुवर्तस्व यद्वायतोमत्प्रीतिस्तवप
रमोधर्मोऽतोमदुक्तंवयोवस्थानुरूपंक्रीडादिक्रियाक्रमंवर्तस्व मोहंदुराग्रहंमानुवर्तस्व अस्मात्मत्प्रीतिविरुद्धादकालतपश्चर्यारूपादधर्मान्निवर्तयस्व

दीनामेकांपरित्यक्तुमनाथांनत्वमर्हसि ॥ सपत्नीवचनाद्वत्सअगतेस्त्वंगतिर्मम ॥ १६ ॥ क्वचत्वंपंचवर्षीयःक्वचै
तद्दारुणंतपः ॥ निवर्त्यतांमनःकष्टान्निर्बंधात्फलवर्जितात् ॥ १७ ॥ कालःक्रीडनकानांतितथैवाध्ययनस्यच ॥
ततःसमस्तभोगानांतदंतेचेष्यतेतपः ॥ १८ ॥ कालःक्रीडनकानांयस्तवबालस्यपुत्रक ॥ तस्मिंस्त्वमित्थंतपसि
किंनाशायात्मनोरतः ॥ १९ ॥ मत्प्रीतिःपरमोधर्मोवयोवस्थाक्रियाक्रमम् ॥ अनुवर्तस्वमामोहंनिवर्तास्मादध
र्मतः ॥ २० ॥ परित्यजतिवत्साद्ययद्येतन्नभवांस्तपः ॥ त्यक्ष्याम्यहमिमान्प्राणांस्ततोवैपश्यतस्तव ॥ २१ ॥ परा
शरउवाच ॥ तांविलापवतीमेवंबाष्पाविलविलोचनाम् ॥ समाहितमनाविष्णौपश्यन्नपिनदृष्टवान् ॥ २२ ॥ वत्स
वत्ससुघोराणिरक्षांस्येतानिभीषणे ॥ वनेऽभ्युद्यतशस्त्राणिसमायांत्यपगम्यताम् ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वाप्रययौसाथर
क्षांस्याविर्बभुस्ततः ॥ अभ्युद्यतोग्रशस्त्राणिज्वालामालाकुलैर्मुखैः ॥ २४ ॥ ततोनादानतीवोग्रान्राजपुत्रस्यते
पुरः ॥ मुमुचुर्दीप्तशस्त्राणिभ्रामयन्तोनिशाचराः ॥ २५ ॥ शिवाश्चशतशोनेदुःसज्वालकवलैर्मुखैः ॥ त्रासायतस्य
बालस्ययोगयुक्तस्यसर्वतः ॥ २६ ॥

मत्प्रीतिपरममितिपाठेमत्प्रीत्यापरमंउत्कृष्टंधर्मंवयोवस्थानरूपंक्रियाक्रमंवानुवर्तस्वेत्यर्थः ॥ २० ॥ २१ ॥ बाष्पैरश्रुभिराविलेलोचनेयस्यास्तां
पश्यन्नपिउन्मीलितलोचनोऽपि यतोविष्णौसमाहितमनाः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ कवलंग्रासस्तत्सहितैर्मुखैरुपलक्षिताःशिवाःफेरवो
नेदुः योगयुक्तस्यसमाधियुक्तस्य ॥ २६ ॥

हन्यतांहन्यतामेषछिद्यतांछिद्यतामयम् ॥ भक्ष्यतांभक्ष्यतांवायमित्यूचुस्तेनिशाचराः ॥ २७ ॥ ततोनानाविधा
न्नादान्सिंहोष्ट्रमकराननाः ॥ त्रासायराजपुत्रस्यनेदुस्तेरजनीचराः ॥ २८ ॥ रक्षांसितानितेनादाःशिवास्तान्या
युधानिच ॥ गोविन्दासक्तचित्तस्यययुर्नेन्द्रियगोचरम् ॥ २९ ॥ एकाग्रचेताःसततंविष्णुमेवात्मसंश्रयम् ॥ दृष्ट
वान्पृथिवीनाथपुत्रोनान्यत्कथंचन ॥ ३० ॥ ततःसर्वासुमायासुविलीनासुपुनःसुराः ॥ संक्षोभंपरमंजग्मुस्त
त्पराभवशंकिताः॥३१॥ तंसमेत्यजगद्योनिमनादिनिधनंहरिम् ॥ शरण्यंशरणंयातास्तपसातस्यतापिताः ॥३२॥
॥ देवाऊचुः ॥ देवदेवजगन्नाथपरेशपुरुषोत्तम ॥ ध्रुवस्यतपसातप्तास्त्वांवयंशरणागताः ॥ ३३ ॥ दिनेदिनेकला
शेषैःशशांकःपूर्यतेयथा ॥ तथायंतपसादेवप्रयात्यृद्धिमहर्निशम् ॥ ३४ ॥ औत्तानपादितपसोवयमित्थंजनार्दन ॥
भीतास्त्वांशरणंयातास्तपसस्तंनिवर्तय ॥ ३५ ॥ नविद्मःकिंसशक्रत्वंकिंसूर्यत्वमभीप्सति ॥ वित्तपांबुपसोमा
नांसाभिलाषःपदेषुकिम् ॥ ३६ ॥ तदस्माकंप्रसीदेशत्हृदयाच्छल्यमुद्धर ॥ उत्तानपादतनयंतपसःसंनिवर्तय ॥ ३७ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ नेन्द्रत्वंनतुसूर्यत्वंनैवांबुपधनेशते ॥ प्रार्थयत्येषयंकामंतंकरोम्यखिलंसुराः ॥ ३८ ॥

पदेष्वधिकारेषु ॥ ३६ ॥ शल्यंपराभवशङ्कालक्षणंसमुद्धरोत्पाटय ॥ ३७ ॥ इन्द्रत्वादिकंनप्रार्थयतियंचकामंकाङ्क्षितमर्थंप्रार्थयतितंकरो
मीत्यन्वयः ॥ ३८ ॥

विगतज्वरानिःशङ्काः ॥ ३९ ॥ धिष्ण्यानिस्थानानि ॥ ४० ॥ तन्मयत्वेनसर्वात्मनैकाग्र्येण ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ बाह्यार्थेनिरपेक्षमसंबद्धंचित्तंतेत्वया यद्यस्मादाहितम् ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ चतुर्भुजेषुशंखादिधरं कक्षेनन्दकाख्यवरखड्गधरं शिरसामहींजगामदण्डवत्प्रणतोबभूव ॥ ४५ ॥ रोमा

यातदेवायथाकामंस्वस्थानंविगतज्वराः ॥ निवर्तयाम्यहंबालंतपस्यासक्तचेतसम् ॥ ३९ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तादेवदेवेनप्रणम्यत्रिदशास्ततः ॥ प्रययुःस्वानिधिष्ण्यानिशतक्रतुपुरोगमाः ॥ ४० ॥ भगवानपिसर्वात्मातन्मयत्वेनतोषितः ॥ गत्वाध्रुवमुवाचेदंचतुर्भुजवपुर्हरिः ॥ ४१ ॥ औत्तानपादेभद्रंतेतपसापरितोषितः ॥ वरदोऽहमनुप्राप्तोवरंवरयसुव्रत ॥ ४२ ॥ बाह्यार्थनिरपेक्षंतेमयिचित्तंयदाहितम् ॥ तुष्टोऽहंभवतस्तेनतद्वृणीष्ववरंपरम् ॥ ४३ ॥ पराशरउवाच ॥ श्रुत्वेत्थंगदितंतस्यदेवदेवस्यबालकः ॥ उन्मीलिताक्षोददृशेध्यानदृष्टंहरिंपुरा ॥ ४४ ॥ शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवरासिधरमच्युतम् ॥ किरीटिनंसमालोक्यजगामाशिरसामहीम् ॥ ४५ ॥ रोमाञ्चिताङ्गःसहसासाध्वसंपरमंगतः ॥ स्तवायदेवदेवस्यसचक्रेमानसंध्रुवः ॥ ४६ ॥ किंवदामिस्तुतावस्यकेनोक्तेनास्यसंस्तुतिः ॥ इत्याकुलमतिर्देवंतमेवशरणंययौ ॥ ४७ ॥ ध्रुवउवाच ॥ भगवान्यदिमेतोषंतपसापरमंगतः ॥ स्तोतुंतदहमिच्छामिवरमेतंप्रयच्छमे ॥ ४८ ॥ ब्रह्माद्यैर्वेदवेदज्ञैर्ज्ञायतेयस्यनोगतिः ॥ तंत्वांकथमहंदेवस्तोतुंशक्ष्यामिबालकः ॥ ४९ ॥ त्वद्भक्तिप्रवणंह्येतत्परमेश्वरमेमनः ॥ स्तोतुंप्रवृत्तंत्वत्पादौततःप्रज्ञांप्रयच्छमे ॥ ५० ॥

ञ्चितेत्यादिविशेषणाभ्यांसात्त्विकभावाःसूचिताःतैश्चस्तवायमानसंचक्रे ॥ ४६ ॥ ततश्चब्रह्मादिभिरप्यविज्ञातगतेरस्यस्तुतौविषयेबालोहंकिंवदामिसर्वात्मनोस्यकेनवास्तुतिर्भवेदितिव्याकुलमतिस्तंविष्णुमेवशरणंययावित्यर्थः ॥ ४७ ॥ कथंशरणंययौतदाह भगवानितिसार्धद्वाभ्याम् ॥ ४८ ॥ तंत्वामहंकथंवेदजानामिकथंवास्तोतुंशक्ष्यामीत्यन्वयः ॥ ४९ ॥ स्तोतुंप्रवृत्तंततस्तत्र ॥ ५० ॥

सर्ववेदमयस्यशंखस्यप्रान्तेनान्तभागेनतंपस्पर्शब्रह्ममयेनकंबुनेतिशुकोक्तेः तेनेश्वरतत्त्वबोधकवेदान्तबोधरूपोऽनुग्रहःकृतइतिभावः ॥ ५१ ॥ प्रसन्नवदनःप्राप्तज्ञानत्वात् ॥ ५२ ॥ संस्तुत्यैवपदंविष्णोर्गंतुमर्हामितिध्रुवः ॥ समागतमपिप्रीत्याभूयस्तुष्टावकेशवम् ॥ भूम्यादीनिस्थूलसूक्ष्माणिभूतानिदश मनइति दशेन्द्रियोपलक्षणं बुद्धिर्महत्तत्त्वं भूतादिरहंकारः आदिप्रकृतिःप्रधानमित्येवंचतुर्विंशतिस्तत्त्वानियस्यरूपंतंनतोऽस्मि ॥ ५३ ॥ परमार्थतःशुद्धः अखिलव्यापीविभुः परतःपुमान्जीवोयस्यरूपं गुणाशिनेगुणसाक्षिणे ॥ अगुणात्मनइतिपाठः ॥ ५४ ॥ अशेषज

॥ पराशरउवाच ॥ शंखप्रान्तेनगोविन्दस्तंपस्पर्शकृताञ्जलिम् ॥ उत्तानपादतनयंद्विजवर्यजगत्पतिः ॥ ५१ ॥ अथप्रसन्नवदनस्तत्क्षणान्नृपनन्दनः ॥ तुष्टावप्रणतोभूत्वाभूतधातारमच्युतम् ॥ ५२ ॥ ध्रुवउवाच ॥ भूमिरापोऽनलोवायुःखंमनोबुद्धिरेवच ॥ भूतादिरादिप्रकृतिर्यस्यरूपंनतोस्मितम् ॥ ५३ ॥ शुद्धःसूक्ष्मोखिलव्यापीप्रधानात्परतःपुमान् ॥ यस्यरूपंनमस्तस्मैपुरुषायगुणाशिने ॥ ५४ ॥ भूरादीनांसमस्तानांगन्धादीनांचशाश्वतः ॥ बुद्ध्यादीनांप्रधानस्यपुरुषस्यचयःपरः ॥ ५५ ॥ तंब्रह्मभूतमात्मानमशेषजगतःपरम् ॥ प्रपद्येशरणंशुद्धंत्वद्रूपंपरमेश्वर ॥ ५६ ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्चयद्रूपंब्रह्मसंज्ञितम् ॥ तस्मैनमस्तेसर्वात्मन्योगिचिंत्याविकारवत् ॥ ५७ ॥ सहस्रशीर्षापुरुषःसहस्राक्षःसहस्रपात् ॥ सर्वव्यापीभुवःस्पर्शादध्यतिष्ठद्दशांगुलम् ॥ ५८ ॥

गतःपरमित्यस्यविवरणं भूरादीनांभूतादीनांगन्धादीनांविषयाणामित्यादि ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ त्वद्रूपंतवरूपंब्रह्मभूतमितियदुक्तंतत्कथंतत्राह बृहत्त्वादिति बृहत्त्वात्सर्वगत्वात्बृंहणत्वात्कारणतयासंवर्धकत्वात् योगिचिन्त्यंचतत्विकारवच्चनभवतीत्यविकारवच्चतथा हेयोगिचिन्त्येतिपृथक्पदंवा ॥ ५७ ॥ बृहत्त्वंविवृण्वन्पुरुषसूक्तेनस्तौतिसहस्रशीर्षेत्यादिना सहस्रमपरिमितानिशीर्षाणियस्यविश्वरूपस्यएवंसहस्रमक्षीणियस्यसहस्रंपादायस्यसःभुवाब्रह्माण्डस्यस्पर्शात् स्पृष्ट्वाकारणत्वेनाभिव्याप्य ल्यब्लोपेपञ्चमी दशांगुलमपरिमितं भगवद्दशांगुलप्रायदशदशोत्तरगुणावरणानिवा अध्यतिष्ठत् आधिक्येनव्याप्यस्थितःनिरवधिरवस्थितइत्यर्थः ॥ ५८ ॥

इदमेवसमर्थयतियद्भूतमित्यादिना भूतमतीतं भाव्यंभावि चकाराद्भूर्तमानंच त्वत्तोमायासाक्षिणःसत्येकगुणाभिमानिनोब्रह्मविष्णुरुद्राविराट् सम्राडाख्याःयद्वाविराट्ब्रह्माण्डं स्वराट्ब्रह्मा सम्राट्मनुःअधिपूरुषएषामधिष्ठातामहापूरुषः ॥ ५९ ॥ यस्मादेतेत्वत्तोजातास्तस्मात्सभगवान् भुवोधस्तिर्यगूर्ध्वंचात्यरिच्यतअतिरिक्तोऽभूत भूशब्दोक्तस्यविश्वस्यतत्कार्यत्वेनततोन्यूनत्वमाह त्वत्तोविश्वमिति इदंवर्तमानंविश्वंभूतभविष्यती चविश्वेत्वत्तएव ॥ ६० ॥ त्वद्रूपमेवतत्कारणस्यरूपंधारयतिनतुपृथक्कृतत्त्वंयस्यततत्वद्रूपधारिब्रह्माण्डंतस्याप्यंतर्जगद्वर्ततेकिंपुनर्वक्तव्यंतवा

यद्भूतंयच्चवैभाव्यंपुरुषोत्तमतद्भवान् ॥ त्वत्तोविराट्स्वराट्सम्राट्त्वत्तश्चाप्यधिपूरुषः ॥ ५९ ॥ अत्यरिच्यतसो धश्चतिर्यक्चोर्ध्वंचवैभुवः ॥ त्वत्तोविश्वमिदंधातस्त्वत्तोभूतभविष्यती ॥ ६० ॥ त्वद्रूपधारिणश्चांतःसर्वभूतमिदं जगत् ॥ ६१ ॥ त्वत्तोयज्ञःसर्वहुतःपृषदाज्यंपशुर्द्विधा ॥ त्वत्तऋचोथसामानित्वत्तश्छंदांसिजज्ञिरे ॥ ६२ ॥ त्वत्तोयजूंष्यजायंतत्वत्तोऽश्वाश्चैकतोदतः ॥ गावस्त्वत्तःसमुद्भूतास्त्वत्तश्चाजावयोमृगाः ॥ ६३ ॥ त्वन्मुखाद्ब्राह्म णोबाह्वोस्त्वत्तःक्षत्रमजायत ॥ वैश्यास्तवोरुजाःशूद्रास्तवपद्भ्यांसमुद्गताः ॥ ६४ ॥ अक्ष्णोःसूर्योऽनिलःप्राणा च्चंद्रमामनसस्तव ॥ प्राणोंतःसुषिराज्जातोमुखादग्निरजायत ॥ ६५ ॥ नाभितोगगनंद्यौश्चशिरसःसमवर्तत ॥ दिशःश्रोत्रात्क्षितिःपद्भ्यांत्वत्तःसर्वमभूदिदम् ॥ ६६ ॥

न्तरिति सर्वाणिभूतानियास्मिन्जगतितत् सर्वभूतादितिपाठेत्वद्रूपधारिणइत्यस्यविशेषणं ल्यब्लोपेपञ्चम्यौ तत्राप्येत्यर्थः ॥ ६१ ॥ किंच त्वत्तोयज्ञः सर्वैपांचरुपुरोडाशादीनांहुतंहवनंयस्मिन्ससर्वहुतः अनेकद्रव्यकइत्यर्थः । यज्ञादितिपाठसर्वंहूयतेऽस्मिन्निति सर्वहुत्ततस्मादितिल्य ब्लोपेपञ्चम्यौ सर्वहुतंसर्वयज्ञमुद्दिश्यपृषदाज्यादित्वत्तोजातमित्यर्थः । पृषदाज्यंदधिमिश्रघृतंपशुर्द्विधाग्राम्यारण्यभेदेन ॥ ६२ ॥ छन्दांसिगा यत्र्यादीनि त्वत्तोऽश्वाउभयतोदन्ताःएकतोदन्ताश्चमाहिषादयः तेषुप्राशस्त्याद्गवादेःपृथगुक्तिः ॥ ६३ ॥ त्वत्तःतवचबाह्वोः ॥ ६४ ॥ प्राणो न्तःसुषिरातअन्तर्नाड्याःसुषुम्नायाः प्राणोनःसुषिरादितिपाठेनासाविवरात ॥ ६५ ॥ द्यौःस्वर्गः ॥ ६६ ॥

यथान्यग्रोधउत्पत्तेःप्राक्संयमेनाशेपिअल्पेसूक्ष्मेबीजेव्यवस्थितःविश्वमिदंतथात्वयि ॥ ६७ ॥ यथाअंकुररूपेणसंभूतोबीजादेवसमुच्छ्रितिंवि स्तारंचयातित्वत्तोजगदपितथा ॥ ६८ ॥ त्वत्तोजातंविश्वंत्वत्तोभिन्नंभवतीतिदृष्टान्तेनाह यथाहिकदली त्वचःपत्राच्चपृथक्नदृश्यतेएवंपत्रस्था नीयात्त्वत्तोविश्वस्यनान्यत्वंयतोविश्वंत्वत्स्थापित्वय्येवस्थातुंशीलमस्यतथाभूतमेवघटःसन्पटःसन्नइत्येवंदृश्यतेनतुपृथक् भोईश्वर सर्वजीवनि यामकपाठान्तरेप्ययमेवार्थः कदलीनाड्यांकदलीकाण्डेत्वक्पत्रादियथादृश्यतेएवंविश्वस्यनाड्यःशिराजालवदनुस्यूताःप्रकृत्यादयस्त्वमेवत्वङ् मात्रेत्यपिपठन्ति ॥ ६९ ॥ ईश्वरत्वमेवजीवेश्वरभेदेनदर्शयन्नाह ल्हादिनीतिल्हादिनीस्वरूपसुखप्रकाशिनी संधिनीविश्वंसंदधातीतिअघटनघ

न्यग्रोधःसुमहानल्पेयथाबीजेव्यवस्थितः ॥ संयमेविश्वमखिलंजीवभूतेतथात्वयि ॥ ६७ ॥ बीजादंकुरसंभूतो न्यग्रोधःससमुच्छ्रितिम् ॥ विस्तारंचयथायातित्वत्तःसृष्टौयथाजगत् ॥ ६८ ॥ यथाहिकदलीनाड्यांत्वक्पत्रा द्यथदृश्यते ॥ एवंविश्वस्यनाड्यस्त्वंत्वत्स्थायीश्वरदृश्यते ॥ ६९ ॥ ल्हादिनीसन्धिनीचापित्वय्येकासर्वसंस्थितैः ॥ ल्हादतापकरीमिश्रात्वयिनोगुणवर्जिते ॥ ७० ॥ पृथग्भूतैकभूतायभूतभूतायतेनमः ॥ प्रभूतभूतभूतायतुभ्यंभू तात्मनेनमः ॥ ७१ ॥ व्यक्तप्रधानपुरुषविराट्सम्राट्स्वराट्तथा ॥ विभाव्यतेंतःकरणेपुरुषेष्वक्षयोभवान् ॥ ७२ ॥

टनापटीयसीविश्वजनिकाचशक्तिस्त्वय्येवनतुजीवे तत्कुतः असर्वसंस्थितैः शुद्धेतर्हितत्रकथंशक्तिस्तत्राह एकाअभिन्नास्वस्वरूपेतियावत् सर्वसंस्थितावितिपाठेसर्वाधिष्ठानभूतइत्यर्थः ॥ ल्हादतापकरीमिश्राचेतित्रिगुणमयीजीवेयाशक्तिःसात्वयिकुतस्तत्राह गुणवर्जितेल्हादकरीमनः प्रसादात्मिकीसात्त्विकीतापकरीइष्टविषयवियोगादिषुदुःखकरीतामसी मिश्राउभयसंपादिनीराजसी ॥ ७० ॥ ऐश्वर्यमेवविभूतिभिःप्रपञ्चय ति पृथग्भूतैकभूतायकार्यात्मनापृथग्भूतायप्रकारणात्मनाचैकभूतायभूतभूतायभूतसूक्ष्मरूपाय प्रभूतानिभूतानिमहाभूतानितद्रूपाय भूतात्मने चराचरप्राणिरूपायचतुभ्यंनमः ॥ ७१ ॥ किंचपूर्वोक्तव्यक्तप्रधानादिषड्रूपतयाभवानेवोपासकैरन्तःकरणेविभाव्यतेउपास्यतेतथापुरुषेषूपाध्य भिमानेनक्षीयमाणेष्वपिभवान्परमात्माअक्षयोविभाव्यतेविभाव्यसइतिपाठेत्वंपदाध्याहारःयद्वाविराडादयोविश्वतैजसप्राज्ञास्तद्रूपतयापुरुषेषुवि भाव्यतेप्रत्यक्षतांयातिव्यक्तादिपदेषुद्वन्द्वैक्यम् ॥ ७२ ॥

सर्वस्मिन्देवादिशरीरेसर्वभूतःक्षेत्रज्ञरूपस्त्वंसर्वश्चत्वंक्षेत्ररूपश्चत्वमेवएकस्यक्षेत्ररूपत्वंविरुद्धंतत्राह सर्वस्वरूपधृक्चेतनाचेतनारूपंत्वमेवधत्सेस
र्वंखल्विदंब्रह्मेतिश्रुतेः। तदुपपादयति सर्वत्वत्तः सर्वस्ययद्यत्कारणंतत्तत्त्वमेव ततःसर्वस्माद्यद्यज्जायतेतत्तदपित्वमेव अतःसर्वस्वरूपधृगित्यर्थः॥
स्तुतिमुपसंहरति एवंसर्वात्मनेनमइति ॥ ७३ ॥ पूर्वोक्तमर्थंकिर्यंतमनुवदन्स्वमनोरथंसूचयति सर्वात्मकोऽसीति सर्वात्मकःसर्वमूर्तिः ॥ ७४॥
एतदेवविवृण्वन्नाह सर्वात्मन्सर्वेषामात्मभूत सर्वेषांभूतानामीश बुद्ध्यादिनियामक सर्वेषांसत्वानांभूतानांसमुद्भवोयस्मात् हेसर्वप्राणिजनक सर्व

सर्वस्मिन्सर्वभूतस्त्वंसर्वःसर्वस्वरूपधृक् ॥ सर्वत्वत्तस्ततश्चत्वमेवंसर्वात्मनेनमः ॥ ७३ ॥ सर्वात्मकोऽसिसर्वेशः सर्वभूतस्थितोयतः ॥ कथयामिततःकिंतेसर्ववेत्सिहृदिस्थितम् ॥ ७४ ॥ सर्वात्मन्सर्वभूतेशसर्वसत्वसमुद्भव ॥ सर्वभूतोभवान्वेत्तिसर्वसत्वमनोरथम् ॥ ७५ ॥ योमेमनोरथोनाथसफलःसत्वयाकृतः ॥ तपश्चतप्तंसफलंयद्दृष्टोसिजगत्पते ॥ ७६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ तपसस्तत्फलंप्राप्तंयद्दृष्टोऽहंत्वयाध्रुव ॥ मद्दर्शनंहिविफलंराजपुत्रनजायते ॥ ७७ ॥ वरंवरयतस्मात्त्वंयथाभिमतात्मनः ॥ सर्वंसंपद्यतेपुंसांमयिदृष्टिपथंगते ॥ ७८ ॥ ध्रुवउवाच ॥ भगवन्सर्वभूतेशसर्वस्यास्तेभवान्हृदि ॥ किमज्ञानंतवस्वामिन्मनसायन्मयेप्सितम् ॥ ७९ ॥

सर्वसमुद्भवेतिपाठेसर्वेतिसंबोधनं इत्थंसर्वभूतोभवान्सर्वसत्वमनोरथंवेत्तिनकेवलंमदीयमेवेत्यर्थः ॥ ७५ ॥ योमेमनोरथस्त्वदीयस्तुतिसामर्थ्य
दानेनसफलःकृतः यच्चतपस्तप्तंतदपिमेसफलमेवेतिज्ञायते यतस्त्वंदृष्टोऽसि यद्वामनोरथःकामनासफलस्तपश्चसफलं यतःसर्वफलरूपस्त्वंदृ
ष्टःसाक्षात्कृतइत्यर्थः ॥ ७६ ॥ यद्यपिसर्वफलरूपंमद्दर्शनंयत्तपसः फलंतत्त्वयाप्राप्तमेवतथापिहियतोमद्दर्शनमुद्दिश्यफलरहितंनजायते ॥ ७७ ॥
तस्मादभिमतंवरंयथावत्त्वंवरय एकस्यतपसःफलद्वयंकथमितितत्राह सर्वंप्रार्थितंच तत्रहेतुर्मयीति ॥ ७८ ॥ सर्वान्तर्यामितयात्हृदिवर्तमान
स्यतवयन्मनसेप्सितंमयातत्किमज्ञातंज्ञातमेवेत्यर्थः ॥ ७९ ॥

तथापिप्रभोस्तवाज्ञयात्हृदयेनदुर्विनीतेनासहिष्णुना ॥ ८० ॥ तर्हिअतिदुर्लभंकिंवेति ॥ ८१ ॥ तस्यैवप्रार्थनंसहेतुकमाह नैतदितिद्वाभ्यां
मातुःसपत्नीउच्चकैर्गर्वान्मामिदमवोचत् ॥ ८२ ॥ अव्ययंचिरस्थायि ॥ ८३ ॥ पूर्वजन्मकृतकामकर्मवशाद्राज्यभोगानन्तरमेवतादृशंस्थानं

तथापितुभ्यंदेवेशकथयिष्यामियन्मया ॥ प्रार्थ्यतेदुर्विनीतेनत्हृदयेनातिदुर्लभम् ॥ ८० ॥ किंवासर्वजगच्छ्रेष्ठप्रस
न्नेत्वयिदुर्लभम् ॥ त्वत्प्रसादफलंभुंक्तेत्रैलोक्यंमघवानपि ॥ ८१ ॥ नैतद्राजासनंयोग्यमजातस्यममोदरात् ॥ इ
तिगर्वादवोचन्मांसपत्नीमातुरुच्चकैः ॥ ८२ ॥ आधारभूतंजगतःसर्वेषामुत्तमोत्तमम् ॥ प्रार्थयामिप्रभोस्थानंत्वत्प्र
सादादतोऽव्ययम् ॥ ८३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यत्त्वयाप्रार्थितंस्थानमेतत्प्राप्स्यतिवैभवान् ॥ त्वयाहंतोषितःपूर्व
मन्यजन्मनिबालक ॥ ८४ ॥ त्वमासीर्ब्राह्मणःपूर्वंमय्येकाग्रमतिःसदा ॥ मातापित्रोश्चशुश्रूषुर्निजधर्मानुपालकः
॥ ८५ ॥ कालेनगच्छतामित्रंराजपुत्रस्तवाभवत् ॥ यौवनेखिलभोगाढ्योदर्शनीयोज्ज्वलाकृतिः ॥ ८६ ॥ तत्संगा
त्तस्यतामृद्धिमवलोक्यातिदुर्लभाम् ॥ भवेयंराजपुत्रोहमितिवाञ्छात्वयाकृता ॥ ८७ ॥ ततोयथाभिलषिताप्राप्ताते
राजपुत्रता ॥ उत्तानपादस्यगृहेजातोसिध्रुवदुर्लभे ॥ ८८ ॥ अन्येषांतद्वरंस्थानंकुलेस्वायंभुवस्ययत् ॥ तस्यैतदवरं
बालयेनाहंपरितोषितः ॥ ८९ ॥ मामाराध्यनरोमुक्तिमवाप्नोत्यविलंबितम् ॥ मय्यर्पितमनाबालकिमुस्वर्गादिकंफ
लम् ॥ ९० ॥ त्रैलोक्यादधिकेस्थानेसर्वताराग्रहाश्रयः ॥ भविष्यतिनसंदेहोमत्प्रसादाद्भवान्ध्रुव ॥ ९१ ॥

प्राप्स्यसीत्याह भगवान्यत्त्वयेत्यादिनातावत्कालंनिवत्स्यतीत्यन्तेनग्रन्थेन ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ स्वायंभुवस्यकुलेयज्जन्म
मद्भक्तादन्येषांतापसानांतद्वरंश्रेष्ठंजन्मस्थानं येनत्वयापूर्वमहंपरितोषितस्तस्यतवमद्भक्तस्यएतदवरंतुच्छंजन्मस्थानम् ॥ ८९ ॥ ९० ॥ त्रैलो
क्यादधिकेत्रैलोक्योर्ध्वविधौ ॥ ९१ ॥

सितःशुक्रःअर्कतनयःशनैश्चरः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सुनीतिरपितेमातेति त्वन्मातृत्वादेवतत्रनिवत्स्यतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अभिमानंगर्वं ऋद्धिमैश्वर्यं महिमानंमहत्त्वं शुक्रस्यदेवाचार्यत्वंकचद्वारा ॥ १८ ॥ वीर्यमिन्द्रादिक्षोभणं फलमाकल्पस्थायि ॥ १९ ॥ सूनृतेत्यपिनाम धर्मस्यकन्यासुश्रोणीसूनृतानामविश्रुता।उत्पन्नावाजिमेधेनध्रुवस्यजननीशुभा॥ इतिहरिवंशेदर्शनात् ततपुण्योदयेयतंकुर्वीत्यादिरूप

सूर्यात्सोमात्तथाभौमात्सोमपुत्राद्बृहस्पतेः ॥ सितार्कतनयादीनांसर्वर्क्षाणांतथाध्रुव ॥ १२ ॥ सप्तर्षीणामशेषाणांयेचवैमानिकाःसुराः ॥ सर्वेषामुपरिस्थानंतवदत्तंमयाध्रुव ॥ १३ ॥ केचिच्चतुर्युगंयावत्केचिन्मन्वन्तरंसुराः ॥ तिष्ठंतिभवतोदत्तामयावैकल्पसंस्थितिः ॥ १४ ॥ सुनीतिरपितेमातात्वदासन्नातिनिर्मला ॥ विमानेतारकाभूत्वातावत्कालंनिवत्स्यति ॥१५॥ येचत्वांमानवाःप्रातःसायंचसुसमाहिताः ॥ कीर्तयिष्यंतितेषांचमहत्पुण्यंभविष्यति ॥ १६ ॥ पराशरउवाच ॥ एवंपूर्वंजगन्नाथाद्देवदेवाज्जनार्दनात् ॥ वरंप्राप्यध्रुवःस्थानमध्यास्तेसमहामुने ॥ १७ ॥ तस्याभिमानमृद्धिंचमहिमानंनिरीक्ष्यच ॥ देवासुराणामाचार्यःश्लोकंचात्रोशनाजगौ ॥ १८ ॥ अहोस्यतपसोवीर्यमहोस्यतपसःफलम् ॥ यदेनमग्रतःकृत्वाध्रुवंसप्तर्षयःस्थिताः ॥ १९ ॥ध्रुवस्यजननीचेयंसुनीतिर्नामसूनृता ॥ अस्याश्चमहिमानंकःशक्तोवर्णयितुंभुवि ॥ १०० ॥ त्रैलोक्याश्रयतांप्राप्तापरंस्थानंस्थिरायतिः ॥ स्थानंप्राप्तावरंकृत्वायाकुक्षिविवरेध्रुवम् ॥ १०१ ॥ यश्चैतत्कीर्तयेन्नित्यंध्रुवस्यारोहणंदिवि ॥ ससर्वपापनिर्मुक्तःस्वर्गलोकेमहीयते १०२ ॥

सत्यप्रियघादिनीतिच ॥ १०० ॥ त्रैलोक्याश्रयतांप्राप्ता प्राप्तमितिपाठेस्थानस्यविशेषणं स्थीयतेस्मिन्नितिस्थानंपरमाधारभूतं परंविष्णुपदाख्यं स्थिरायतिः स्थिरप्रभावा नपुंसकत्वेस्थिरानित्याआयतिरुत्तरकालप्राविमुक्तिरूपंफलंयस्मिन्तथाभूतंनिवासंकथंप्राप्ता वरंश्रेष्ठंविष्णुरूपंध्रुवंकुक्षिविवरेस्वल्पेकृत्वा ॥ १०१ ॥ १०२ ॥

॥ १०३ ॥ इतिवैष्णवाकूतचन्द्रिकायांप्रथमेअंशेद्वादशोऽध्यायः॥ १२ ॥ त्रयोदशेध्रुवस्योक्तोवंशोवेनोऽत्रकोपतः ॥ द्विजैर्दग्धोऽस्यमथनात्पृथुर्जा
तोऽनुवर्ण्यते ॥१॥ भव्यात्कल्याणवतइतिध्रुवविशेषणं । शंभुर्ध्रुवभार्या श्लिष्टिंभव्यंचव्यजायतजनयामासेत्यर्थः । भार्याशंभुरित्यपिपठंति सुच्छा
यानाम्ना ॥ १ ॥ एवंबृहत्यपि ॥ २ ॥ वारुण्यांवरुणसंततिजायांनाम्नापुष्करिण्यां वीरिण्यामितिपाठित्वा नाम्नावीरिण्यांपुष्करिण्यांपद्मि

स्थानभ्रंशंनचाप्नोतिदिविवाथदिवाभुवि ॥ सर्वकल्याणसंयुक्तोदीर्घकालंसजीवति ॥ १०३ ॥ इतिश्रीविष्णुपु
राणेप्रथमेअंशेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ पराशरउवाच ॥ ध्रुवाच्छ्लिष्टिंचभव्यंचभव्याच्छंभुर्व्यजायत ॥ श्लिष्टे
राधत्तसुच्छायापञ्चपुत्रानकल्मषान् ॥ १ ॥ रिपुंरिपुंजयंविप्रंवृकलंवृकतेजसम् ॥ रिपोराधत्तबृहतीचाक्षुषंस
र्वतेजसम् ॥ २ ॥ अजीजनत्पुष्करिण्यांवारुण्यांचाक्षुषोमनुम् ॥ प्रजापतेरात्मजायामनरण्यस्यधीमतः॥ ३ ॥
मनोरजायन्तदशनड्वलायांमहौजसः ॥ कन्यायांद्विजशार्दूलवैराजस्यप्रजापतेः ॥ ४ ॥ ऊरुःपूरुःशतद्युम्नस्तप
स्वीसत्यवाक्शुचिः ॥ अग्निष्टुदतिरात्रश्चसुद्युम्नश्चेतितेनव ॥ ५ ॥ अभिमन्युश्चदशमोनड्वलायांमहौजसः ॥
ऊरोरजनयत्पुत्रान्षडाग्नेयीमहाप्रभान् ॥ ६ ॥ अङ्गंसुमनसंख्यातिंक्रतुमङ्गिरसंशिबिम् ॥ अङ्गात्सुनीथापत्यं
वैवेनमेकंव्यजायत॥ ७॥ प्रजार्थमृषयोयस्यममन्थुर्दक्षिणंकरम् ॥ वेनस्यमथितेपाणौसबभूवमहामतिः ॥ ८ ॥
वैन्योनाममहीपालोयःपृथुःपरिकीर्त्यते ॥ येनदुग्धामहीपूर्वंजनानांहितकारणात् ॥ ९ ॥

न्यामितिकेचिद्व्याचक्षते चाक्षुषोमनुंचाक्षुषंषष्ठमन्वंन्तरपतिम् ॥ ३ ॥ वैराजस्यप्रजापतेरात्मजायांनड्वलायांमहौजसः दशपुत्राअजायन्तेत्य
न्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ नड्वलायांमहौजसइतिपुनरुक्तिस्तुनड्वलायांमहौजसोयेदशइत्यनुवादेनतेएवइतिविधानार्था ॥ ६ ॥ अङ्गिरसोषिजा
वित्यदन्तनामनी ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ प्रथमजाऽग्याध्यादीनामितिशेषः ॥ ११ ॥मातामहदोषेणतेनतामसेननिसर्गात्स्वभावतोदुष्टएव ॥ १२ ॥ यज्ञस्यभोक्तामत्तःकोऽन्योऽस्तिनकोऽपीत्यर्थः ॥ १३ ॥ सामप्रियपूर्वकंअव्यक्तमधुरंवाक्यमूचुः ॥ १४ ॥ राज्यदेहयोरुपकारायक्षेमाय ॥ १५॥ १६॥ दीर्घसत्रेणसह

॥ मैत्रेयउवाच ॥ किमर्थंमथितःपाणिर्वेनस्यपरमर्षिभिः ॥ यत्रजज्ञेमहावीर्यःपृथुःसपृथिवीपतिः ॥ १० ॥
पराशरउवाच ॥ सुनीथानामयाकन्यामृत्योःप्रथमजाऽभवत् ॥ अङ्गस्यभार्यासादत्तातस्यांवेनस्त्वजायत ॥ ११ ॥
॥समातामहदोषेणतेनमृत्योःसुतात्मजः ॥ निसर्गादेवमैत्रेयदुष्टएवव्यजायत ॥१२॥ अभिषिक्तोयदाराज्येसवेनःपरमर्षिभिः॥घोषयामाससतदापृथिव्यांपृथिवीपतिः॥१३॥नयष्टव्यंनदातव्यंनहोतव्यंकदाचन॥भोक्तायज्ञस्यकस्त्वन्योत्यहंयज्ञपतिःप्रभुः॥१४॥ ततस्तमृषयःसर्वेसंपूज्यपृथिवीपतिम्॥ ऊचुःसामकलंसम्यक्मैत्रेयसमुपस्थिताः॥
॥१५॥ ऋषयऊचुः॥ भोभोराजन्शृणुष्वत्वंयद्वदामतवप्रभो॥ राज्यदेहोपकारायप्रजानांचहितंपरम्॥१६॥ दीर्घसत्रेणदेवेशंसर्वयज्ञेश्वरंहरिम् ॥ पूजयिष्यामभद्रंतेतत्रांशस्तेभविष्यति ॥१७॥ यज्ञेनयज्ञपुरुषोविष्णुःसंप्रीणितोविभुः ॥ अस्माभिर्भवतःकामान्सर्वानेवप्रदास्यति ॥ १८ ॥ यज्ञैर्यज्ञेश्वरोयेषांराष्ट्रेसंपूज्यतेहरिः ॥ तेषांसर्वेप्सितावाप्तिंददातिनृपभूभुजाम् ॥१९॥ वेनउवाच ॥ मत्तःकोऽभ्यधिकोऽन्योऽस्तिकश्चाराध्योममापरः॥ कोऽयंहरिरितिख्यातोयोवोयज्ञेश्वरोमतः ॥ २० ॥ ब्रह्माजनार्दनोरुद्रइन्द्रोवायुर्यमोरविः ॥ हुतभुग्वरुणोधातापूषाभूमिर्निशाकरः ॥ २१ ॥ एतेचान्येचयेदेवाःशापानुग्रहकारिणः ॥ नृपस्यतेशरीरस्थाःसर्वदेवमयोनृपः ॥ २२ ॥

स्रवत्सरसाध्येन अंशःषष्ठोभागः । पुण्यात्षड्भागमादत्तेन्यायेनपरिपालयन्॥ इतिस्मृतेः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ २२ ॥

मयायथावद्यदाज्ञप्तंतथैवक्रियतांतदेवाह नदातव्यमिति ॥ २३ ॥२४॥ हविषांपरिणामोवृष्ट्यादिद्वाराकार्यः ॥ २५॥२६॥ कोपश्चामर्षश्चभ
गवन्निन्दासहनंताभ्यामन्विताः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ रेणुंधूलिं आसन्नंनिकटस्थंजनम् ॥ ३० ॥ तेषांतेभ्यः अचौराएवचौराअभवन्चौरी

एतज्ज्ञात्वायथाज्ञप्तंयद्यथाक्रियतांतथा ॥ नदातव्यंनहोतव्यंनयष्टव्यंचवोद्विजाः ॥२३॥ भर्तुःशुश्रूषणंधर्मोयथा
स्त्रीणांपरोमतः ॥ ममाज्ञापालनंधर्मोभवतांचतथाद्विजाः ॥ २४ ॥ ऋषयऊचुः ॥ देह्यनुज्ञांमहाराजमाधर्मोया
तुसंक्षयम् ॥ हविषांपरिणामोयंयदेतदखिलंजगत् ॥ धर्मेचसंक्षयंयातेक्षीयतेचाखिलंजगत् ॥ २५ ॥ पराशरउवाच
॥ इतिविज्ञाप्यमानोऽपिसवेनःपरमर्षिभिः ॥ यदाददातिनानुज्ञांप्रोक्तःप्रोक्तःपुनःपुनः ॥ २६ ॥ ततस्तेमुनयःसर्वे
कोपामर्षसमन्विताः ॥ हन्यतांहन्यतांपापइत्यूचुस्तेपरस्परम् ॥ २७ ॥ योयज्ञपुरुषंदेवमनादिनिधनंप्रभुम् ॥
विनिन्दत्यधमाचारोनसयोग्योभुवःपतिः ॥ २८ ॥ इत्युक्त्वामंत्रपूतैस्तेकुशैर्मुनिगणानृपम् ॥ निजघ्नुर्निहतं
पूर्वंभगवन्निन्दनादिना ॥ २९ ॥ ततश्चमुनयोरेणुंददृशुःसर्वतोद्विज ॥ किमेतदितिचासन्नंपप्रच्छुस्तेजनंतदा
॥ ३० ॥ आख्यातंचजनैस्तेषांचौरीभूतैरराजके ॥ राष्ट्रेतुलोकैरारब्धंपरस्वादानमातुरैः ॥ ३१ ॥ तेषामुदीर्णवेगा
नांचौराणांमुनिसत्तमाः ॥ सुमहान्दृश्यतेरेणुःपरवित्तापहारिणाम् ॥ ३२ ॥ ततःसंमंत्र्यतेसर्वेमुनयस्तस्यभू
भृतः ॥ ममन्थुरूरुपुत्रार्थमनपत्यस्ययत्नतः ॥३३॥ मथ्यतश्चसमुत्तस्थौतस्योरोःपुरुषःकिल ॥ दग्धस्थूणाप्र
तीकाशःखर्वाटास्योऽतिह्रस्वकः ॥ ३४ ॥

भूतास्तैरातुरैराकुलैः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मथ्यतोमथ्यमानात् दग्धस्थूणाप्रतीकाशःदग्धस्तंभतुल्यकृष्णवर्णः खर्वाटास्यःह्रस्वमुखःखर्वा
टाख्यइतिपाठेखर्वाटनामा खर्वाटाक्षइतिपाठेखर्वाटेअनायतेवर्तुलेवाअक्षिणीयस्यसः ॥ ३४ ॥

आतुरःआर्तः निषीदगच्छेतितमूचुस्तेनसनिषादोऽभवत् ॥ ३५ ॥ पापकर्मैवउपलक्षणंव्यञ्जकंयेषांते तादृश्याकृत्याप्राचीनंपापकर्मउपलक्षयंतियेतेइतिवा ॥ ३६ ॥ तेनद्वारेणनिषादरूपेण अतःपापंनिषीदतिनिर्गच्छतीतिनिषादः सीदतेर्गत्यर्थस्यरूपमितिव्युत्पत्तिःसूचिता तथातत्प्रकारव्युत्पादनेन ॥ ३७ ॥ तत्रहस्तेनिर्मथनेनधूमरूपनिषादेनिर्गतेअग्निरिवदेदीप्यमानःप्रतापवांश्चपृथुरभूदित्यन्वयः ॥ ३८ ॥ आद्यंशार्वंआजगवंपिनाकसंज्ञंधनुः ॥ ३९ ॥ ४० ॥ पुंनाम्नइति । पुंन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पितरंत्रायतेसुतः । तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तःस्वयमेवस्वयंभुवा ॥ इतिवचनात् ॥ ४१ ॥ सर्वशःसर्वाणिरत्नानि तोयानिचसर्वाणि ॥ ४२ ॥ देवैरित्यनेनैवप्राप्तेपुनरांगिरसैरित्यभिषेकप्राधान्यसूचनाय स्थावराणिचेतितदभिमानिन्योदेवताः ॥ ४३ ॥ चक्रंचक्राकाररेखामयंदृष्ट्वेत्यर्थः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

किंकरोमीतितान्सर्वान्विप्रानाहसचातुरः ॥ निषीदेतितमूचुस्तेनिषादस्तेन सोऽभवत् ॥३५॥ ततस्तत्संभवाजाताविंध्यशैलनिवासिनः ॥ निषादामुनिशार्दूलपापकर्मोपलक्षणाः ॥ ३६ ॥ तेनद्वारेणतत्पापंनिष्क्रांतंतस्यभूपतेः ॥ निषादास्तेतथाजातावेनकल्मषसंभवाः ॥ ३७ ॥ ततोऽस्यदक्षिणंहस्तंममंथुस्तेतदाद्विज ॥ मथ्यमानेंचतत्राभूत्पृथुर्वैन्यःप्रतापवान् ॥३८॥ दीप्यमानःस्ववपुषासाक्षादग्निरिवज्वलन् ॥ आद्यमाजगवंनामखात्पपाततोधनुः ॥ ३९ ॥ शराश्चदिव्यानभसःकवचंचपपातह ॥ तस्मिन्जातेऽनुभूतानिसंप्रहृष्टानिसर्वशः ॥ ४० ॥ तत्पुत्रेणचजातेनवेनोऽपित्रिदिवंययौ ॥ पुंनाम्नोनरकात्त्रातःसतेनसुमहात्मना ॥ ४१ ॥ तंसमुद्राश्चनद्यश्चरत्नान्यादायसर्वशः ॥ तोयानिचाभिषेकार्थंसर्वाण्येवोपतस्थिरे ॥४२॥ पितामहश्चभगवान्देवैरांगिरसैःसह ॥ स्थावराणिचभूतानिजंगमानिचसर्वशः ॥ ४३ ॥ समागम्यतदावैन्यमभ्यषिंचन्नराधिपम् ॥ हस्तेतुदक्षिणेचक्रंदृष्ट्वातस्यपितामहः ॥ ४४ ॥ विष्णोरंशंपृथुंनत्वापरितोषंपरंययौ ॥ ४५ ॥

राजराज्येनचक्रवर्तित्वेनसोऽभिषिक्तः यस्यप्रभावस्त्रिदशैरप्यव्याहतइतिद्वयोरन्वयः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ अपरंजिताःक्लेशिताः ॥ ४८ ॥ ध्वजो रथचिन्हंआज्ञावातद्भङ्गोवनेषुजनेषुवानाभवदित्यर्थः ॥ ४९ ॥ अकृष्टपच्याकर्षिविनैवसफलाकृषिःपाकहीनावा कथंतर्हिआहारसिद्धिस्तत्राह सिद्धयन्तीति पुटकंपत्रादिसंस्थानविशेषः ॥ ५० ॥ पृथोर्यूनएवजातमात्रस्ययज्ञेपैतामहेपितामहदेवताकेनतुपितामहकर्तृके वैन्यस्यहिपृथो

विष्णुचिन्हंकरेचक्रंसर्वेषांचक्रवर्तिनाम् ॥ भवत्यव्याहतोयस्यप्रभावस्त्रिदशैरपि ॥ ४६ ॥ महताराजराज्येनपृथुर्वैन्यःप्रतापवान् ॥ सोऽभिषिक्तोमहातेजाविधिवद्धर्मकोविदैः ॥ ४७ ॥ पित्रापरंजितास्तत्रप्रजास्तेनानुरंजितम् ॥ अनुरागात्ततस्तस्यनामराजेत्यजायत ॥ ४८ ॥ आपस्तस्तंभिरेचास्यसमुद्रमभियास्यतः ॥ पर्वताश्च ददुर्मार्गंध्वजभङ्गश्चनाभवत् ॥ ४९ ॥ अकृष्टपच्यापृथिवीसिद्धयंत्यन्नानिचिन्तया ॥ सर्वकामदुघागावःपुटकेपुटकेमधु ॥ ५० ॥ तस्यवैजातमात्रस्ययज्ञेपैतामहेशुभे ॥ सूतःसूत्यांसमुत्पन्नःसौत्येहनिमहामतिः ॥५१॥ तस्मिन्नेवमहायज्ञेजज्ञेप्राज्ञोऽथमागधः ॥ प्रोक्तौतदामुनिवरैस्तावुभौसूतमागधौ ॥ ५२॥ स्तूयतामेषनृपतिःपृथुर्वैन्यःप्रतापवान् ॥ कर्मैतदनुरूपंवांपात्रंस्तोत्रस्यचाप्नुयात् ॥ ५३ ॥ ततस्तावूचतुर्विप्रान्सर्वानेवकृताञ्जली ॥ अद्यजातस्यनोकर्मज्ञायतेस्यमहीपतेः ॥ ५४ ॥ गुणानचास्यज्ञायंतेनचास्यप्रथितंयशः ॥ स्तोत्रंकिमाश्रयंत्वस्यकार्यमस्माभिरुच्यताम् ॥ ५५ ॥

र्यज्ञेवर्तमानेमहात्मनः। सूत्यायामभवत्सूतइतिवायूक्तेः। सूत्यांसोमाभिषवेजातःयद्वासूयतेकण्डयतेसोमोस्यामितिसूतिःसोमोभिषवभूमिस्तस्यां सौत्येऽहनि ॥ ५१ ॥ तस्मिन्नेवदिवसेबार्हस्पत्यंहविरैंद्रेणहविषापृक्तमभिभूतंतस्यहोमात्प्रातिलोम्येनसूतोजातएवमैन्द्रामाहुतेनततोमागधइति पौराणिकाः ॥ ५२ ॥ वांयुवयोःपात्रंयोग्यम् ॥ ५४ ॥ अस्माभिःअस्मदोर्द्वयोश्चेतिबहुवचनम् ॥ ५५ ॥

चक्रवर्तिदक्षिणहस्तेचक्रस्योपलब्धेः महाबलोविष्णवंशत्वात् अतोगुणाःसत्कर्माणिचभविष्यंतिअतस्तैरेवायंस्तूयतां अयंभावः नीचोनियुज्यते दंडैरुत्तमस्तुप्रियोक्तिभिरितिन्यायादयंस्तुत्यैवस्वकार्यंज्ञापनीयइति॥५६॥ऋषिभिःसर्वज्ञैःसूतमागधमुखेनराजसद्गुणकर्माण्युपदिश्यंतइतितान्येवाहंकरिष्यामिइतिमनसापृथुराह ततइतित्रिभिः तदितिसामान्येनपुंसकम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ सत्यसंधःसत्यप्रतिज्ञःसत्यमर्या

॥ ऋषयऊचुः ॥ करिष्यत्येषयत्कर्मचक्रवर्तीमहाबलः ॥ गुणाभविष्यायेचान्येतैरेवस्तूयतांनृपः ॥ ५६ ॥ पराशरउवाच ॥ ततःसनृपतिस्तोषंतच्छ्रुत्वापरमंययौ ॥ सद्गुणैःश्लाघ्यतामेतितस्त्वाश्लाघ्यांगुणाममम॥५७॥ तस्माद्यदत्रस्तोत्रेमेगुणसंकीर्तनंत्विमौ ॥ करिष्येतेकरिष्यामितदेवाहंसमाहितः ॥ ५८ ॥ यदिमौवर्जनीयंचकिंचिदत्रवदिष्यतः ॥ तदहंवर्जयिष्यामीत्येवंचक्रेमतिंनृपः ॥ ५९ ॥ अथतौचक्रतुःस्तोत्रंपृथोर्वैन्यस्यधीमतः ॥ भविष्यैःकर्मभिःसम्यक्सुस्वरौसूतमागधौ ॥ ६० ॥ सत्यवाक्दानशीलोयंसत्यसंधोनरेश्वरः ॥ ह्रीमान्मैत्रःक्षमाशीलोविक्रांतोदुष्टशासनः ॥ ६१ ॥ धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चदयावान्प्रियभाषकः ॥ मान्यमानयितायज्वाब्रह्मण्यःसाधुवत्सलः ॥ ६२ ॥ समःशत्रौचमित्रेचव्यवहारस्थितौनृप ॥ सूतेनोक्तान्गुणानित्थंसतदामागधेनच ॥ ६३॥ चकारहृदितादृक्चकर्मणाकृतवानसौ ॥ ततःसपृथिवीपालःपालयन्वसुधामिमाम् ॥ ६४ ॥ इयाजविविधैर्यज्ञैर्महद्भिर्भूरिदक्षणैः ॥ तंप्रजाःपृथिवीनाथमुपतस्थुःक्षुधार्दिताः ॥ ६५ ॥ ओषधीषुप्रनष्टासुतस्मिन्कालेत्वराजके ॥ तमूचुस्तेनताःपृष्टास्तत्रागमनकारणम् ॥ ६६ ॥

दोवा ह्रीमान्अकार्यविमुखः मैत्रःस्वपरस्मिन्समभावः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ व्यवहारस्थितौव्यवहाराणांऋणादानाद्यष्टादशपदानांस्थितौनिरूपणेसमोऽपक्षपातीत्यर्थः । वर्जनीयंचैतद्विपरीतमर्थादुक्तम् ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ तस्मिन्कालेवेनपृथुराज्ययोःसन्धौ ॥ ६६ ॥

ओषधीरोषध्यः ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ननाशअपलायत ॥ ७० ॥ ७१ ॥ तस्यपृथोर्बाणात्परित्राणमेवपरायणमभीष्टंयस्याःसा ॥ ७२ ॥
अत्यर्थंतत्तल्लोकगमनमुद्यमम् ॥ ७३ ॥ दुष्टकारिणिअपकारशीलेपृथिव्याःसंबोधनम् ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ मच्छासनपराङ्मुखींसतीं मच्छासने

॥ प्रजाऊचुः ॥ अराजकेनृपश्रेष्ठधरण्यासकलौषधीः ॥ ग्रस्तास्ततःक्षयंयांतिप्रजाःसर्वाःप्रजेश्वर ॥ ६७ ॥ त्वं
नोतृप्तिप्रदोधात्राप्रजापालोनिरूपितः ॥ देहिनःक्षुत्परीतानांप्रजानांजीवनौषधीः ॥ ६८ ॥ पराशरउवाच ॥ त
तोऽथनृपतिर्दिव्यमादायाजगवंधनुः ॥ शरांश्चदिव्यान्कुपितःसोन्वधावद्वसुंधराम् ॥ ६९ ॥ ततोननाशतत्रासाद्गौ
र्भूत्वातुवसुंधरा ॥ स्वर्लोकाद्ब्रह्मलोकादिस्तत्रासादगमन्महीं ॥ ७० ॥ यत्रयत्रययौदेवीसातदाभूतधारिणी ॥
तत्रतत्रतुसावैन्यंददृशेत्युद्यतायुधम् ॥ ७१ ॥ ततस्तंप्राहवसुधापृथुंपृथुपराक्रमम् ॥ प्रवेपमानातद्बाणात्परित्रा
णपरायणा ॥ ७२ ॥ स्त्रीवधेत्वंमहत्पापंकिंनरेंद्रनपश्यसि ॥ येनमांहंतुमत्यर्थंप्रकरोषिनृपोद्यमम् ॥ ७३ ॥ पृथु
रुवाच ॥ एकस्मिन्यत्रनिधनंप्रापितेदुष्टकारिणि ॥ बहूनांभवतिक्षेमंतस्यपुण्यप्रदोवधः ॥ ७४ ॥ पृथिव्युवा
च ॥ प्रजानामुपकाराययदिमांत्वंहनिष्यसि ॥ आधारःकःप्रजानांतेनृपश्रेष्ठभविष्यति ॥ ७५ ॥ पृथुरुवाच ॥
त्वांहत्वावसुधेबाणैर्मच्छासनपराङ्मुखीम् ॥ आत्मयोगबलेनेमाधारयिष्याम्यहंप्रजाः ॥ ७६ ॥ ततःप्रणम्यव
सुधाभूयस्तंप्राहपार्थिवम् ॥ प्रवेपितांगीपरमंसाध्वसंसमुपागता ॥ ७७ ॥ उपायतःसमारब्धाःसर्वेसिद्ध्यंत्युप
क्रमाः ॥ तस्माद्ददाम्युपायंतेत्वंकुरुष्वयदीच्छसि ॥ ७८ ॥

कृतेनहनिष्यामीतिभावः । धारणोपायमाह आत्मयोगबलेनपृथिवीरूपंकृत्वा तथाचहरिवंशे । आत्मानंप्रथयित्वेमाधारयिष्याम्यहंप्रजाः ॥
इति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ उपक्रमाआरंभाआरब्धाःकृताः ॥ ७८ ॥

क्षीरपरिणामिनीःक्षीरआवंशाभाः ॥ ७९ ॥ क्षीररूपेणओषधीःक्षरेयंयेनवत्सलासती ॥ ८० ॥ मांचसमांकुरुयेनसमस्थलत्वेनक्षीरंसर्वत्रभावये भावयिष्यामि सविसर्गपाठेभावयेःभावयिष्यसि ॥ ८१ ॥ विवर्धिताएकैकत्रराशीकृताः विवर्जिताइतिपाठेअपसारिताः ॥ ८२ ॥ पूर्वविसर्गेपृथूत्पत्तेः पूर्वसृष्टौ ॥ ८३ ॥ पुरापृथोःपूर्वमराजकेकालेनचसस्यानीत्यर्थः । वणिक्पथोवाणिज्यम् ॥ ८४ ॥ प्रजाराजाइति प्रजाराजाचसर्वेसमरोचयन्नि

समस्तास्तामयाजीर्णानरनाथमहौषधीः ॥ यदीच्छसिप्रदास्यामिताःक्षीरपरिणामिनीः ॥ ७९ ॥ तस्मात्प्रजाहितार्थायममधर्मभृतांवर ॥ तंतुवत्संप्रयच्छामिक्षरेयंयेनवत्सला ॥ ८० ॥ समांचकुरुसर्वत्रक्षीरंयेनसमंततः ॥ वरौषधीबीजभूतंवीरसर्वत्रभावये ॥ ८१ ॥ ततउत्सारयामासशैलान्शतसहस्रशः ॥ धनुष्कोट्यातदावैन्यस्तेनशैलाविवर्धिताः ॥ ८२ ॥ नहिपूर्वविसर्गेऽपिविषमेपृथिवीतले ॥ प्रविभागःपुराणांवाग्रामाणांवापुराभवत् ॥ ८३ ॥ नसस्यानिनगोरक्षानकृषिर्नवणिक्पथः ॥ वैन्यात्प्रभृतिमैत्रेयसर्वस्यैतस्यसंभवः ॥ ८४ ॥ यत्रयत्रसमंतस्याभूमेरासीन्नराधिपात् ॥ तत्रतत्रप्रजाराजानिवासंसमरोचयन् ॥ ८५ ॥ आहारःफलमूलानिप्रजानामभवंस्तदा ॥ कृच्छ्रेणमहतासोऽपिप्रनष्टास्वौषधीषुवै ॥ ८६ ॥ सकल्पयित्वावत्संतुमनुंस्वायंभुवंप्रभुम् ॥ स्वेपाणौपृथिवीनाथोदुदोहपृथिवींपृथुः ॥ ८७ ॥ सस्यजातानिसर्वाणिप्रजानांहितकाम्यया ॥ तेनान्नेनप्रजास्तावद्वर्तन्तेऽद्यापिनित्यशः ॥ ८८ ॥ प्राणप्रदानात्सपृथुर्यस्याभूमेरभूत्पिता ॥ ततस्तुपृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी ॥ ८९ ॥

ति समरोचयदितिपाठेप्रजानांराजाप्रजाराजा समासांतविधेरनित्यत्वादित्यर्थः ॥ ८५ ॥ सोऽपिफलाद्याहारः कृच्छ्रेणसंपाद्योऽभवत् ॥ ८६ ॥ सपृथुः प्रजासंतानप्रवर्तकंमनुंवत्संकृत्वास्वपाणौपात्रेसस्यजातानिपृथिवींदुदोहेत्यन्वयः ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ प्राणदानादभयप्रदानाद्भूमेःपिताअभवत् । यथाहुः । जनकश्चोपनेताचयश्चविद्यांप्रयच्छति । अन्नदाताभयत्राताःपंचैतेपितरःस्मृताः ॥ इति ॥ ८९ ॥

॥१०॥देवादिभिर्दशभिर्वर्गैस्ततत्स्वाभिमतंपात्रमुपादायतत्तत्स्वाभिमतंपृथिवीदुग्धा तेषांचयोगबलात्तत्तज्जातीयाएववत्सविशेषादोग्धृविशेषाश्चा
भवन् तथाहि।देवानामिंद्रोवत्सः मित्रोदोग्धा सौवर्णपात्रं बलंक्षीरं मुनीनांसोमोवत्सः बृहस्पतिर्दोग्धा छंदांसिपात्रं तपोब्रह्मचक्षीरं दैत्यानांविरोचनो
वत्सःद्विमूर्धादोग्धाआयसंपात्रं मायाक्षीरं राक्षसानांसुमालीवत्सःजतुनाभोदोग्धा कपालंपात्रं रुधिरंक्षीरं अद्रीणांहिमवान्वत्सः मेरुर्दोग्धा शिलाम
यंपात्रं महौषधीरत्नंचक्षीरं गन्धर्वाणांचित्ररथोवत्सः विश्वावसुर्दोग्धा पद्मंपात्रं गन्धःक्षीरं उरगाणांतक्षकोवत्सःधृतराष्ट्रोदोग्धाअलाबुपात्रं विषंक्षीरं

ततश्चदेवैर्मुनिभिर्दैत्यरक्षोभिरद्रिभिः ॥ गन्धर्वैरुरगैर्यक्षैःपितृभिस्तरुभिस्तथा ॥ १० ॥ तत्तत्पात्रमुपादायतत्त
द्दुग्धामुनेपयः ॥ वत्सदोग्धृविशेषाश्चतेषांतद्योनयोऽभवन् ॥ ११ ॥ सैषाधात्रीविधात्रीचधारिणीपोषणीतथा ॥
सर्वस्यजगतःपृथ्वीविष्णुपादतलोद्भवा ॥ १२ ॥ एवंप्रभावःसपृथुःपुत्रोवेनस्यवीर्यवान् ॥ जज्ञेमहीपतिःपूर्वो
राजाभूज्जनरञ्जनात् ॥ १३ ॥ यइदंजन्मवैन्यस्यपृथोःसंकीर्तयेन्नरः ॥ नतस्यदुष्कृतंकिंचित्फलदायिप्रजायते
॥ १४ ॥ दुःस्वप्नोपशमंपुंसांशृण्वतांचैतदुत्तमम् ॥ पृथोर्जन्मप्रभावश्चकरोतिसततंनृणाम् ॥ १५ इतिश्रीविष्णु
पुराणेप्रथमेअंशेपृथुचरितेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ समाप्तंपृथुचरितम् ॥ पराशरउवाच ॥ पृथोःपुत्रौतुधर्म
ज्ञौजज्ञातेऽन्तर्धिपालितौ ॥ शिखण्डिनीहविर्धानमन्तर्धानाद्व्यजायत ॥ १ ॥

यक्षाणांकुबेरोवत्सः सुकर्णोदोग्धाआमंमृन्मयंपात्रं अंतर्धानंक्षीरं पितृणांयमोवत्सःअंतकोदोग्धाराजतंपात्रं सुधाक्षीरं तरूणांप्लक्षोवत्सः शालवृ
क्षोदोग्धा पालाशंपात्रं छिन्नप्ररोहणंक्षीरं इत्यर्थंक्रमोहरिवंशादिषुज्ञेयः॥११॥ धात्रीमाताविधात्रीकर्त्री धारिणीआधारःपोषणीपोष्ट्री सर्वस्यजग
इतिपूर्वार्धेनान्वयः पादतलोद्भवापादस्वरूपोद्भवा तलंचाधःस्वरूपयोरित्यमरः ॥ १२ ॥ १३॥ फलदायिनप्रजायतेनश्यतीत्यर्थः ॥ १४॥ १५ ॥
इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांप्रथमेअंशेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ चतुर्दशेध्रुवस्योक्तोवंशोयत्रप्रचेतसः ॥ अन्धौतम्वाहरिंस्तुत्वाप्रजावृद्धिवरैर्यु
ताः ॥ १ ॥ अन्तर्धिरेवान्तर्धानस्तस्माच्छिखण्डिनीभार्याहविर्धानंपुत्रमसूत ॥ १ ॥

आग्नेयीअग्निवंशजाधिषणानाम्नी ॥ २ ॥ प्राचीनबर्हिर्महानृपितुःसकाशादेव महत्त्वमेवाह येनेति ॥ ३ ॥ नामनिर्वचनमाह प्राचीनाग्राःकुशा इति सर्वत्रयज्ञानुष्ठानात् ॥४॥ महतस्तपसःपारेसमाप्तौसत्यांसवर्णायांकृतदारःतपस्तप्त्वानंतरमेवतांपरिणीतवानित्यर्थः । तमसःपारइतिपाठेपुत्रोत्पत्त्यातमसोनरकात्तरणनिमित्तमित्यर्थः । तमसस्तमःसदृशस्यसमुद्रस्यपारेपारभूमावितिकेचित् ॥ ५ ॥ महीपतेस्तस्माद्दशपुत्रानाधत्तेत्य

हविर्धानात्षडाग्नेयीधिषणाजनयत्सुतान् ॥ प्राचीनबर्हिषंशुक्रंगयंकृष्णंव्रजाजिनौ ॥ २ ॥ प्राचीनबर्हिर्भगवान्महानासीत्प्रजापतिः ॥ हविर्धानान्महाराजोयेनसंवर्धिताःप्रजाः ॥ ३ ॥ प्राचीनाग्राःकुशास्तस्यपृथिव्यामभवन्मुने ॥ प्राचीनबर्हिरभवत्ख्यातोभुविमहाबलः ॥ ४ ॥ समुद्रतनयायांतुकृतदारोमहीपतिः ॥ महतस्तपसःपारेसवर्णायांमहीपतेः ॥ ५ ॥ सवर्णाधत्तसामुद्रीदशप्राचीनबर्हिषः ॥ सर्वेप्रचेतसोनामधनुर्वेदस्यपारगाः ॥६॥ अपृथग्धर्मचरणास्तेऽतप्यंतमहत्तपः ॥ दशवर्षसहस्राणिसमुद्रसलिलेशयाः ॥ ७ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ किमर्थंतेमहात्मानस्तपस्तेपुर्महामुने ॥ प्रचेतसःसमुद्राम्भस्येतदाख्यातुमर्हसि ॥८॥ पराशरउवाच ॥ पित्राप्रथमतः प्रोक्ताःप्रजार्थममितात्मना ॥ प्रजापतिनियुक्तेनबहुमानपुरःसरम् ॥ ९ ॥ ब्रह्मणादेवदेवेनसमादिष्टोऽस्म्यहंसुताः ॥ प्रजाःसंवर्धनीयास्तेमयाचोक्तंतथेतितत् ॥ १० ॥ तन्ममप्रीतयेपुत्राःप्रजावृद्धिमतंद्रिताः ॥ कुरुध्वंमाननीयाचसम्यगाज्ञाप्रजापतेः ॥ ११ ॥

न्वयः । नामनाम्नाप्रचेतसः ॥ ६ ॥ अपृथग्धर्मचरणाःसमानधर्मचारिणः एतच्चतेषांवक्ष्यमाणमेकपत्नीकत्वंसंभावयितुमुक्तं समुद्रसलिलेशयास्तस्मिन्मग्नाःसन्तः ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रथमतस्तपसःपूर्वम् ॥ ९ ॥ प्रजापतिनियोगमेवाह ब्रह्मणेति तेत्वयाप्रजाःसंवर्धनीयाइति ॥ १० ॥ नकेवलंमत्प्रीतयेप्रजातपेर्माप्रतियाज्ञासाचभवद्भिर्माननीयेत्यर्थः ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ यस्मिन्नाराधितेयमाराध्येत्यर्थः । तमाराध्येतिभिन्नकर्तृकोऽपि क्वचित्क्त्वाप्रत्ययः यद्वातमाराध्यस्थि
तानामितिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ तत्रैवसमुद्राम्भस्येव योहरिः ॥ २० ॥ प्राचेतसाइतिपाठेस्वार्थेतद्धितः यंस्तवंचकुस्तमेववक्तुमर्हसी

ततस्तेतत्पितुःश्रुत्वावचनंनृपनन्दनाः ॥ तथेत्युक्त्वाचतंभूयःपप्रच्छुःपितरंमुने ॥ १२ ॥ प्रचेतसऊचुः ॥ ये
नतातप्रजावृद्धौसमर्थाःकर्मणावयम् ॥ भवेमतत्समस्तंनःकर्मव्याख्यातुमर्हसि ॥ १३ ॥ प्राचीनबर्हिरुवाच ॥
आराध्यवरदंविष्णुमिष्टप्राप्तिमसंशयम् ॥ समेतिनान्यथामर्त्यःकिमन्यत्कथयामिवः ॥ १४ ॥ तस्मात्प्रजावि
वृद्ध्यर्थंसर्वभूतप्रभुंहरिम् ॥ आराधयतगोविन्दंयदिसिद्धिमभीप्सत ॥ १५ ॥ धर्ममर्थंचकामंचमोक्षंचान्विच्छ
तासदा ॥ आराधनीयोभगवाननादिपुरुषोत्तमः ॥ १६ ॥ यस्मिन्नाराधितेसर्गंचकारादौप्रजापतिः ॥ तमारा
ध्याच्युतंवृद्धिःप्रजानांवोभविष्यति ॥ १७ ॥ इत्येवमुक्तास्तेपित्रापुत्राःप्रचेतसोदश ॥ मग्नाःपयोधिसलिलेतप
स्तेपुःसमाहिताः ॥ १८ ॥ दशवर्षसहस्राणिन्यस्तचित्ताजगत्पतौ ॥ नारायणेमुनिश्रेष्ठसर्वलोकपरायणे ॥ १९ ॥
तत्रैवतेस्थितादेवमेकाग्रमनसोहरिम् ॥ तुष्टुवुर्यःस्तुतःकामान्स्तोतुरिष्टान्प्रयच्छति ॥ २० ॥ मैत्रेयउवाच ॥
स्तवंप्रचेतसोविष्णोःसमुद्राम्भसिसंस्थिताः ॥ चक्रुस्तंमेमुनिश्रेष्ठसुपुण्यंवक्तुमर्हसि ॥ २१ ॥ पराशरउवाच ॥ शृणु
मैत्रेयगोविन्दंयथापूर्वंप्रचेतसः ॥ तुष्टुवुस्तन्मयीभूताःसमुद्रसलिलेशयाः ॥ २२ ॥ प्रचेतसऊचुः । नताःस्मस
र्ववचसांप्रतिष्ठायत्रशाश्वती ॥ तमाद्यन्तमशेषस्यजगतःपरमंप्रभुम् ॥ २३ ॥

त्यर्थः ॥ २१ ॥ नतपोभिर्यदातुष्टस्तदासगुणनिर्गुणैः । स्तवैराराधितोविष्णुराविरासीत्प्रचेतसाम् ॥ २२ ॥ तत्रजगत्कारणतयाप्रणमन्ति नताः
स्मेतिद्वाभ्यां प्रतिष्ठासमन्वयः । अपिवात्स्यायनादीनां ब्रह्मण्येवसमन्वयः ॥ इतिवचनाद्द्वितीयाभावाच्च शाश्वतीनियता ॥ २३ ॥

अनौपम्यंज्योतिःसूर्याद्युपमाशून्यंचिद्रूपमितियावत् अनन्तरंनिर्भेदं अपारवदवधिशून्यम् ॥ २४ ॥ कालरूपेणप्रणमन्ति यस्याहरिति प्रथ
मंमुख्यंअरूपस्यपरमार्थतः ॥२५॥ विश्वरूपेणप्रणमन्तिभुज्यतइतिदशभिः सुधात्मकःअमृतमयःजीवभूतःओषध्याद्यात्मनाजीवनरूपः ॥२६॥
अत्तिनाशयति धर्मादयऋतुत्रयोपलक्षणानितेनग्रीष्मादियोनिरित्यर्थः ॥ २७ ॥ स्वकार्यापेक्षयामहत्परिमाणत्वाद्व्यापी शब्दादीनांपञ्चानांगु

ज्योतिराद्यमनौपम्यमनन्तरमपारवत् ॥ योनिभूतमशेषस्यस्थावरस्यचरस्यच ॥ २४ ॥ यस्याहःप्रथमंरूपम
रूपस्यतथानिशा ॥ सन्ध्याचपरमेशस्यतस्मैकालात्मनेनमः ॥ २५ ॥ भुज्यतेऽनुदिनंदेवैःपितृभिश्चसुधात्मकः ॥
जीवभूतःसमस्तस्यतस्मैसोमात्मनेनमः ॥ २६ ॥ यस्तमांस्यत्तितीव्रात्मास्वभाभिर्भासयन्नभः ॥ घर्मशीता
म्भसांयोनिस्तस्मैसूर्यात्मनेनमः ॥ २७ ॥ काठिन्येनयोबिभर्तिजगदेतदशेषतः ॥ शब्दादिसंश्रयोव्यापीतस्मै
भूम्यात्मनेनमः ॥ २८ ॥ यद्योनिभूतंजगतोबीजंयत्सर्वदेहिनाम् ॥ तत्तोयरूपमीशस्यनमामोहरिमेधसः
॥ २९ ॥ योमुखंसर्वदेवानांहव्यभुक्कव्यभुक्तथा ॥ पितॄणांचनमस्तस्मैविष्णवेपावकात्मने ॥ ३० ॥ पंचधावस्थि
तोदेहेयश्चेष्टांकुरुतेऽनिशम् ॥ आकाशयोनिर्भगवांस्तस्मैवाय्वात्मनेनमः ॥ ३१ ॥ अवकाशमशेषाणांभूतानांयः
प्रयच्छति ॥ अनंतमूर्तिमांश्छुद्धस्तस्मैव्योमात्मनेनमः ॥ ३२ ॥ समस्तेन्द्रियवर्गैश्चयःसदास्थानमुत्तमम् ॥
तस्मैशब्दादिरूपायनमःकृष्णायवेधसे ॥ ३३ ॥

णानामाश्रयः ॥ २८ ॥ योनिभूतंशोणितरूपेण बीजंशुक्ररूपेण ॥ २९ ॥ हव्यभुग्देवानांमुखं कव्यभुक्पितॄणांमुखम् ॥ ३० ॥ पञ्चधाप्राणा
दिरूपेण आकाशयोनिराकाशकारणकः भगवान्वीर्यवान् ॥ ३१ ॥ अनन्ताघटादिमूर्तयोव्याप्यतयासन्तियस्यसः व्यापकइत्यर्थः ॥ ३२ ॥
स्थानमालंबनंविषयइत्यर्थः ॥ ३३ ॥

इन्द्रियात्माइन्द्रियस्वरूपः क्षरः स्थूलदेहावच्छेदेन अक्षरोलिङ्गदेहस्थत्वेन ज्ञानभूतायशब्दादिज्ञानसाधनाय ॥ ३४ ॥ गृहीतानिति अयंभावः अर्थसंनिकृष्टेनइन्द्रियेणान्तःकरणसंबंधादर्थाकारवृत्तिर्भवतितद्वृत्तिस्थमात्मार्थमात्मासाक्षात्करोतीति अंतःकरणरूपायमनोहंकारबुद्धिचित्तरूपाय ॥ ३५ ॥ प्रधानरूपेणप्रणमन्ति यस्मिन्निति प्रकृतिधर्माःसत्वादयः सन्त्यस्मिन्निति प्रकृतिधर्मीतस्मै ॥ ३६ ॥ पुरुषरूपेणप्रणमन्ति शुद्धइति

गृह्णातिविषयान्नित्यमिन्द्रियात्माक्षराक्षरः ॥ यस्तस्मैज्ञानभूतायनताःस्महरिमेधसे ॥ ३४ ॥ गृहीतानिन्द्रियैरर्थानात्मनेयःप्रयच्छति ॥ अन्तःकरणभूतायतस्मैविश्वात्मनेनमः ॥ ३५ ॥ यस्मिन्ननन्तेसकलंविश्वंयस्मात्तथोद्गतम् ॥ लयस्थानंचयस्तस्मैनमःप्रकृतिधर्मिणे ॥३६॥ शुद्धःसंलक्ष्यतेभ्रान्त्यागुणवानिवयोगुणः ॥ तमात्मरूपिणंदेवंनताःस्मपुरुषोत्तमम् ॥ ३७ ॥ अविकारमजंशुद्धंनिर्गुणंयन्निरञ्जनम् ॥ नताःस्मतंपरंब्रह्मविष्णोर्यत्परमंपदम् ॥ ३८ ॥ अदीर्घह्रस्वमस्थूलमनण्वश्यमलोहितम् ॥ अस्नेहच्छायमतनुमसक्तमशरीरिणम् ॥ ३९ ॥ अनाकाशमसंस्पर्शमगन्धमरसंचयत् ॥ अचक्षुःश्रोत्रमचलमवाग्घ्राणममानसम् ॥ ४० ॥ अनामगोत्रमसुखमतेजस्कमहैतुकम् ॥ अभयंभ्रांतिरहितमनिन्द्रमजरामरम् ॥ ४१ ॥ अरजोऽशब्दमव्यक्तमप्लुतंयदसंवृतम् ॥ पूर्वापरेनवैयस्मिंस्तद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ ४२ ॥

शुद्धोवस्तुतः अगुणोऽपिगुणवानिवतेष्वासक्तइवभ्रान्त्याप्रकृतिच्छायापत्तिदृष्ट्यालक्ष्यते आत्मरूपिणंजीवस्वरूपम् ॥ ३७ ॥ शुद्धरूपंप्रणमन्ति अविकारमितिषड्भिः शुद्धंस्वभावतः एवंनिर्मलंनिरञ्जनंआगन्तुकमलहीनंप्रधानात्परमंब्रह्मयदितिविशिष्यानिर्देश्य ॥ ३८ ॥ तत्कुतःनिषेधशेषत्वेनैवप्रतीतेरित्याह अदीर्घमित्यादि अनण्वश्यमत्यणुं अतनुमशरीरं अशरीरिणंजीवंअसमीरणमितिपाठेअवायुम् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ अनिन्द्रंअवस्थाहीनम् ॥ ४१ ॥ अप्लुतंगतिशून्यं पूर्वापरेदिक्कालकृते ॥ ४२ ॥

परंनिरुपाधिकमपीशित्वगुणवत्स्वाभाविकषड्गुणैश्वर्ययुक्तं माययासर्वभूतमपिअसंश्रयिनिराधारं अतएवजिह्वायादृशश्चगोचरेयन्नभवतितन्नताः
स्म ॥ ४३ ॥ तत्समाधयःतस्मिन्नेवसमाधिश्चित्तैकाग्र्यंयेषांते ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ भक्तिभारैरिवावनतैः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इतिश्री
रत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचन्द्रिकायांप्रथमेअंशेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ सोमाख्यानंजन्मवाक्ष्यास्तस्यांदक्षस्यसंभवम् ॥ प्रचेतो

परमीशित्वगुणवत्सर्वभूतमसंश्रयि ॥ नताःस्मतत्पदंविष्णोर्जिह्वादृग्गोचरेनतत् ॥ ४३ ॥ एवंप्रचेतसोविष्णुं
स्तुवन्तस्तत्समाधयः ॥ दशवर्षसहस्राणितपश्चेरुर्महार्णवे ॥४४॥ ततःप्रसन्नोभगवांस्तेषामन्तर्जलेहरिः ॥ ददौदर्श
नमुन्निद्रनीलोत्पलदलच्छविः ॥४५॥ पतत्रिराजमारूढमवलोक्यप्रचेतसः ॥ प्रणिपेतुःशिरोभिस्तंभक्तिभारावना
मितैः ॥४६॥ ततस्तानाहभगवान्व्रियतामीप्सितोवरः ॥ प्रसादसुमुखोऽहंवोवरदःसमुपास्थितः ॥४७॥ ततस्तमूचु
र्वरदंप्रणिपत्यप्रचेतसः ॥ यथापित्रासमादिष्टंप्रजानांवृद्धिकारणम् ॥ ४८ ॥ सचापिदेवस्तंदत्वायथाभिलषितं
वरम् ॥ अन्तर्धानंजगामाशुतेचनिश्चक्रमुर्जलात् ॥ ४९ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेप्रथमेअंशेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥
पराशरउवाच ॥ तपश्चरत्सुपृथिवींप्रचेतःसुमहीरुहाः ॥ अरक्ष्यमाणामावव्रुर्बभूवाथप्रजाक्षयः ॥ १ ॥ नाशक
न्मारुतोवातुंवृत्तंस्वमभवद्द्रुमैः ॥ दशवर्षसहस्राणिनशेकुश्चेष्टितुंप्रजाः ॥ २ ॥ तद्दृष्ट्वाजलनिष्क्रान्ताःसर्वेक्रुद्धाः
प्रचेतसः ॥ मुखेभ्योवायुमग्निंचतेऽसृजन्जातमन्यवः ॥ ३ ॥

भ्यःपञ्चदशेदक्षात्सृष्टिंततोऽब्रवीत् ॥ तपश्चरत्सुप्रचेतःसुसन्सुतत्पितरिचनारदोपदेशात्तत्त्वज्ञानंप्राप्यराज्यंत्यक्त्वावनंगतेसतीतिद्रष्टव्यं उक्तं
चभागवतेपुरंजनोपाख्यानप्रस्तावे ॥ प्राचीनबर्हिषंक्षत्तःकर्मस्वासक्तमानसम् । नारदोऽध्यात्मतत्त्वज्ञःकृपालुःप्रत्यबोधयत् ॥ इत्यादिना । अतोऽ
रक्ष्यमाणांपृथिवींकर्षणाद्यभावान्महीरुहाआवव्रुः ॥ १॥ २॥ क्रुद्धाबभूवुः ततःकिमतआह जातमन्यवश्चसन्तोवायुमग्निंचासृजन्नित्यर्थः ॥ ३ ॥

वायवग्निसृष्टैःप्रयोजनमाह उन्मूलानिति ॥ ४ ॥ राजावृक्षाणांप्राजापतीनित्यनेनकन्दमूलफलादिभिःप्रजावृद्धिहेतूनांवृक्षाणांदाहःप्रजापालका
नांयुष्माकमनुचितइतिसामोपायःसूचितः ॥ ५ ॥ यच्छतनियमयत ॥ ६ ॥ संधानमेवाह रत्नभूतेति वार्क्षेयीवृक्षापत्यं भविष्यंइयंदशप्रचेतसां
पत्नीदक्षष्यचमाताभविष्यतीत्यादिकं गोभिःरश्मिभिः ॥७॥ नाम्नामारिषा वृक्षाणामेषाकन्येतिनामप्रसिद्धानिर्मिताविधात्राकल्पिता ॥८॥ युष्माकं

उन्मूलानथतान्वृक्षान्कृत्वावायुरशोषयत् ॥ तानग्निरदहद्घोरस्तत्राभूद्द्रुमसंक्षयः ॥ ४ ॥ द्रुमक्षयमथोदृष्ट्वा
किंचिच्छिष्टेषुशाखिषु ॥ उपगम्याब्रवीदेतान्राजासोमःप्रजापतीन् ॥ ५ ॥ कोपंयच्छतराजानःशृणुध्वंचवचो
मम ॥ संधानंवःकरिष्यामिसहक्षितिरुहैरहम् ॥ ६ ॥ रत्नभूताचकन्येयंवार्क्षेयीवरवर्णिनी ॥ भविष्यंजानतापू
र्वंमयागोभिर्विवर्धिता ॥ ७ ॥ मारिषानामनाम्नैषावृक्षाणामितिनिर्मिता ॥ भार्यावोऽस्तुमहाभागाध्रुवंवंशविव
र्धिनी ॥ ८ ॥ युष्माकंतेजसोऽर्धेनममचार्धेनतेजसः ॥ अस्यामुत्पत्स्यतेविद्वान्दक्षोनामप्रजापतिः ॥ ९ ॥ म
मचांशेनसंयुक्तोयुष्मत्तेजोमयेनवै ॥ अग्निनाग्निसमोभूयःप्रजाःसंवर्धयिष्यति ॥ १० ॥ कण्डुर्नाममुनिःपूर्वमा
सीद्वेदविदांवरः ॥ सुरम्येगोमतीतीरेसतेपेसुमहत्तपः ॥ ११ ॥ तत्क्षोभायसुरेन्द्रेणप्रम्लोचाख्यावराप्सराः ॥ प्र
युक्ताक्षोभयामासतमृषिंसाशुचिस्मिता ॥ १२ ॥

यत्तपोरूपमुग्रंतेजःतस्यार्धेनभागेनअस्यांसंवर्धनकालेपद्रश्निरूपंममतेजस्तस्याप्यर्धेनास्यामेवदक्षोनामोत्पत्स्यतइत्यर्थः ॥ ६ ॥ एवंचममसौम्ये
नांशेनयुष्मत्तेजोमयेनचाग्निनासंयुक्तोऽग्नीषोमात्मकःसन्नग्निसमोऽप्रधृष्योभूत्वाप्रजाःसंवर्धयिष्यतीत्यर्थः। यद्वाअग्निश्चनाग्निरनुष्णःसोमश्चतौअग्नि
नाग्नीअग्नीषोमावितियावत् ताभ्यांसमइति ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कन्याकुलन्नाह्यैतज्जन्मकथयतिकण्डुर्नामेति ॥ ११ ॥ तस्यकण्डोः
क्षोभायचित्तविकाराय ॥ १२ ॥

शतंततोऽधिकंच ॥ १३ ॥ १४ ॥ कतिचिदन्यानि ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रणयात्स्नेहात् स्मितशोभनंयथास्यात् ॥१८॥ उपगुह्यप्राहेत्य
नेनसंभोगांतरेऽनुरागाऽधिक्यंसूचयति चिरकालंगमिष्यसीति गतासतीशीघ्रंनागमिष्यसीत्यर्थः यद्वाचिरकालंतत्रवस्तुंगमिष्यसि ॥ १९ ॥२० ॥

क्षोभितःसतयासार्धंवर्षाणामधिकंशतम् ॥ अतिष्ठन्मन्दरद्रोण्यांविषयासक्तमानसः ॥ १३ ॥ सातंप्राहमहाभा
गंगन्तुमिच्छाम्यहंदिवम् ॥ प्रसादसुमुखोब्रह्मन्ननुज्ञांदातुमर्हसि ॥ १४ ॥ तयैवमुक्तःसमुनिस्तस्यामासक्तमा
नसः ॥ दिनानिकतिचिद्भद्रेस्थीयतामित्यभाषत ॥ १५ ॥ एवमुक्तातस्तेनसाग्रंवर्षशतंपुनः ॥ बुभुजेविषयां
स्तन्वीतेनसार्धंमहात्मना ॥ १६ ॥ अनुज्ञांदेहिभगवन्व्रजामित्रिदशालयम् ॥ उक्तस्तयेतिसपुनःस्थीयताभि
त्यभाषत ॥ १७ ॥ पुनर्गतेवर्षशतेसाधिकेसाशुभानना ॥ यामीत्याहदिवंब्रह्मन्प्रणयात्स्मितशोभनम् ॥ १८ ॥
उक्तस्तयैवंसमुनिरुपगुह्यायतेक्षणाम् ॥ प्राहास्यतांक्षणंसुभ्रुचिरकालंगमिष्यसि ॥ १९ ॥ तच्छापभीतासुश्रो
णीसहतेनर्षिणापुनः ॥ शतद्वयंकिंचिदूनंवर्षाणामन्वतिष्ठत ॥ २० ॥ गमनायमहाभागोदेवराजनिवेशनम् ॥
प्रोक्तःप्रोक्तस्तयातन्व्यास्थीयतामित्यभाषत ॥ २१ ॥ तंसाशापभयाद्भीतादाक्षिण्येनचदक्षिणा ॥ प्रोक्ताप्रणय
भङ्गार्तिवेदिनीनजहौमुनिम् ॥ २२ ॥ तयाचरमतस्तस्यपरमर्षेरहर्निशम् ॥ नवंनवमभूत्प्रेममन्मथाकृष्टचेतसः
॥ २३ ॥ एकदातुत्वरायुक्तोनिश्चक्रामोटजान्मुनिः ॥ निष्क्रामसिचकुत्रेतिगम्यतेप्राहसाशुभा ॥ २४ ॥

देवराजनिवेशनंप्रतिगमनाय॥२१॥दाक्षिण्येनेति यागौरवंभयंप्रेमसद्भावंपूर्वनायके । नमुञ्चत्यन्यसक्तापिसाज्ञेयादक्षिणाबुधैः॥इत्युक्तादाक्षिणात
स्याभावोदाक्षिण्यंतेन प्रणयभङ्गेनयाअर्तिस्तद्वेदिनीनजहौ ॥ २२ ॥ प्रेमस्नेहःनवंनवमभूत् ॥ २३ ॥ उटजात्पर्णशालायाः ॥ २४ ॥

परिवृत्तंपरिणतम् ॥ २५ ॥ विस्मयेनप्रहस्य सर्वधर्मज्ञेतिबहुकृत्यविस्मरणोपालम्भेनसंबोध्यकिमद्यतवाहःपरिवृत्तमित्याह २६॥ विस्मयहेतुंस्व यमेवस्फुटयति बहूनामिति एतद्बहुवर्षैःपरिणामंगतंतवातिदीर्घमहःकस्यविस्मयंनकुरुते बहूनांवर्षाणांपरिणामंपाकंगतंतवाहरतिदीर्घमेतद्यदिक थ्यतेतदाकस्यविस्मयंनकरुतेबहूनांवर्षाणामन्तइत्यध्याहारेसुकरैवयोजना ॥ २७ ॥ २८ ॥ सद्भावःपरमार्थः॥ २९ ॥ प्रत्युषसिप्रभाते यस्मि

इत्युक्तःसतयाप्राहपरिवृत्तमहःशुभे ॥ संध्योपास्तिंकरिष्यामिक्रियालोपोऽन्यथाभवेत् ॥ २५ ॥ ततःप्रहस्यमुदितातंसाप्राहमहामुनिम् ॥ किमद्यसर्वधर्मज्ञपरिवृत्तमहस्तव ॥ २६ ॥ बहूनांविप्रवर्षाणांपरिणाममहस्तव ॥ गतमेतन्नकुरुतेविस्मयंकस्यकथ्यताम् ॥ २७ ॥ मुनिरुवाच ॥ प्रातस्त्वमागताभद्रेनदीतीरमिदंशुभम् ॥ मया दृष्टासितन्वङ्गिप्रविष्टाचममाश्रमम्॥ २८ ॥ इयंचवर्ततेसंध्यापरिणाममहोगतम् ॥ अवहासःकिमर्थोऽयंसद्भावः कथ्यतांमम ॥ २९ ॥ प्रम्लोचोवाच ॥ प्रत्युषस्यागताब्रह्मन्सत्यमेतन्नतेमृषा ॥ किंत्वद्यतस्यकालस्यगतान्यब्दशतानिमे ॥ ३० ॥ सोमउवाच ॥ ततःससाध्वसोविप्रस्तांपप्रच्छायतेक्षणाम् ॥ कथ्यतांभीरुकःकालस्त्वयामेरमतःसह ॥ ३१ ॥ प्रम्लोचोवाच ॥ सप्तोत्तराण्यतीतानिनववर्षशतानिते ॥ मासाश्चषट्तथैवान्यत्समतीतंदिनत्रयम् ॥ ३२ ॥ ऋषिरुवाच ॥ सत्यंभीरुवदस्येतत्परिहासोऽथवाभवेत् ॥ दिनमेकमहंमन्येत्वयासार्धमिहोषितम् ॥ ३३ ॥ प्रम्लोचोवाच ॥ वदिष्याम्यनृतंब्रह्मन्कथमत्रतवान्तिके ॥ विशेषेणाद्यभवतापृष्टामार्गानुवर्तिना ॥ ३४ ॥

न्प्रत्युषःकालेअहमागतातस्यकालस्यतंकालमवधिंकृत्वेत्यर्थः ॥ ३० ॥ तावत्कालक्रियालोपभयेनससाध्वसोविप्रःपप्रच्छकःकालःकियान्गतः कालः॥ ३१ ॥ ३२ ॥ इहोषितमत्रस्थितम् ॥३३॥ मार्गानुवर्तिनामुनिधर्मचिकीर्षुणाकर्मलोपभयाद्विशेषेणतत्त्वबुभुत्सयापृष्टासती ॥ ३४ ॥

धिग्धिक्मामितिगर्हायांधिगित्यव्ययंतद्योगेचद्वितीया ॥३५॥ ब्रह्मविदांवेदज्ञानांधनंधैर्यंतच्चहतंनष्टं यद्वा विदांज्ञानिनांधनंब्रह्महतंविस्मृतं विवेकः
सदसद्विभाजकंज्ञानम् ॥ ३६ ॥ ऊर्मिषट्कंक्षुत्तृष्णेशोकमोहौजरामृत्यूचतदतिक्रम्यास्थितंतदसंसृष्टंब्रह्ममेमयायया गत्याज्ञेयंएषागतिर्हृतायेनतं
मतिरितिपाठेसएवार्थः॥ ३७ ॥ वेदात्मिकायाविद्यातत्प्राप्तिकारणानिव्रतानिब्रह्मचर्यादीनि नरकस्यग्रामःसमूहः किंवासएवग्रामोवसतिस्थानम्

सोमउवाच॥ निशम्यतद्वचस्तस्याःसमुनिर्नृपनन्दनाः॥ धिग्धिङ्मामित्यतीवेत्थंनिनिन्दात्मानमात्मना॥ ३५॥
मुनिरुवाच ॥ तपांसिममनष्टानिहतंब्रह्मविदांधनम् ॥ हृतोविवेकःकेनापियोषिन्मोहायकल्पिता ॥ ३६ ॥ ऊर्मि
षट्कातिगंब्रह्मज्ञेयमात्मजयेनमे ॥ गतिरेषाहृतायेनधिक्तंकाममहाग्रहम् ॥ ३७ ॥ व्रतानिवेदविद्याप्तिकारणा
न्यखिलानिच ॥ नरकग्राममार्गेणसंगेनापहृतानिमे ॥ ३८ ॥ विनिन्द्येत्थंसधर्मज्ञःस्वयमात्मानमात्मना ॥ ता
मप्सरसमासीनामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ गच्छपापेयथाकामंयत्कार्यंतत्कृतंत्वया ॥ देवराजस्यमत्क्षोभंकु
र्वत्याभावचेष्टितैः ॥ ४० ॥ नत्वांकरोम्यहंभस्मक्रोधतीव्रेणवह्निना ॥ सतांसप्तपदंमैत्रमुषितोऽहंत्वयासह
॥ ४१ ॥ अथवातवकोदोषःकिंवाकुप्याम्यहंतव ॥ ममैवदोषोनितरांयेनाहमजितेन्द्रियः ॥ ४२ ॥ यया शक्र
प्रियार्थिन्याकृतोमेतपसोव्ययः ॥ त्वयाधिक्त्वांमहामोहमंजूषांसुजुगुप्सिताम् ॥ ४३ ॥

॥ ३८ ॥३९॥ देवराजस्य यत्कार्यंतत्त्वयाभावगर्भैश्चेष्टितैर्मत्क्षोभंकुर्वत्याकृतमित्यन्वयः ॥४०॥ मार्गेसप्तपदानिसंगच्छतांसतांमैत्रंप्रसिद्धंकिंपुन
रहंत्वयासहबहुकालमुषितःअतःशापाग्निनानाहंभस्मीकरिष्यामीत्यन्वयः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ बुद्धिपूर्वकंममक्षोभार्थंत्वयाआगतामितितामेवानिन्दति
ययेतिययात्वयाशक्रप्रियमुद्दिश्यममतपसोभोगादिनाव्ययःक्षयःकृतोऽतस्त्वांमोहस्यमंजूषांपेटिकांधिगित्यन्वयः ॥ ४३ ॥

गलन्तिस्वेदजलानिघर्मबिन्दवोयस्याःसा अतिशयेनवेपथुःकम्पोयस्याःतथाभूताचबभूव॥४४॥ गात्रमेवलतास्विन्नागात्रलतायस्यास्ताम्॥४५॥
प्रकृतंवृक्षकन्यात्वेहेतुमाह सातुनिर्भर्त्सितेतिषड्भिः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ समाहितोनिषिक्तःसगर्भःरोमभ्योऽञ्चतिगच्छतीतिरोमाञ्चःसचासौस्वे
दरूपीचतथा यद्वासरोमाञ्चोयःस्वेदस्तद्रूपीअतोयोनिद्वारंविनैवस्वेदरूपेगर्भोनिर्गतइतिअयोनिजातेतिभावः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ पूर्वोक्तमेववृक्षैः

॥ सोमउवाच ॥ यावदित्थंसविप्रर्षिस्तांब्रवीतिसुमध्यमाम् ॥ तावद्गलत्स्वेदजलासाबभूवातिवेपथुः ॥ ४४ ॥
प्रवेपमानांसतुतांस्विन्नगात्रलतांसतीम् ॥ गच्छगच्छेतिसक्रोधमुवाचमुनिसत्तमः ॥ ४५ ॥ सातुनिर्भर्त्सितातेन
विनिष्क्रम्यतदाश्रमात् ॥ आकाशगामिनीस्वेदंममार्जतरुपल्लवैः ॥४६॥ वृक्षाद्वृक्षंययौबालातदग्रारुणपल्लवैः॥
निर्मार्जमानागात्राणिगलत्स्वेदजलानिवै॥४७॥ऋषिणायस्तदागर्भस्तस्यादेहेसमाहितः ॥ निर्जगामसरोमाञ्च
स्वेदरूपीतदङ्गतः ॥ ४८ ॥ तंवृक्षाजगृहुर्गर्भमेकंचक्रेचमारुतः ॥ मयाचाप्यायितोगोभिःसतदाववृधेशनैः
॥ ४९ ॥ वृक्षाग्रगर्भसंभूतामारिषाख्यावराङ्गना ॥ तांप्रदास्यन्तिवोवृक्षाःकोपएषप्रशाम्यताम् ॥५०॥ कण्डो
रपत्यमेवंसावृक्षेभ्यश्चसमुद्गता ॥ ममापत्यंतथावायोःप्रम्लोचातनयाचसा ॥ ५१ ॥ सचापिभगवान्कण्डुःक्षीणे
तपसिसत्तमाः ॥ पुरुषोत्तमाख्यंमैत्रेयविष्णोरायतनंययौ ॥ ५२ ॥ तत्रैकाग्रमतिर्भूत्वाचकाराराधनंहरेः॥ब्रह्म
पारमयंकुर्वञ्जपमेकाग्रमानसः ॥ ५३ ॥ ऊर्ध्वबाहुर्महायोगीस्थित्वासौनृपनन्दनाः ॥ ५४ ॥ प्रचेतसऊचुः ॥
ब्रह्मपारंमुनेश्रोतुमिच्छामःपरमंस्तवम् ॥ जपताकण्डुनादेवोयेनाराध्यतकेशवः ॥ ५५ ॥

सहसंधानंनिगमयति वृक्षाग्रमेवगर्भआधारस्थानंततःसंभूता ॥५०॥ ५१॥ तर्हियोगभ्रष्टस्यकन्येयमित्यनादरंनिराकर्तुंपुनःकण्डोर्योगप्रभावमाह
सचापीतिसार्धद्वाभ्याम् ॥५२॥ ब्रह्मपारमयंब्रह्मशब्दपारशब्दप्रचुरंजपंयद्वाब्रह्मणोवेदस्यपारोऽन्तोवेदान्तस्तन्मयंतत्परिणाममतम् ॥ ५३॥५४॥
आराध्यतआराधितः ॥ ५५ ॥

विघ्नेतपसिनिर्दिष्टंदृष्टैवाराधनंहरेः । ब्रह्मपारेणतंस्तुत्वाकण्डुरायात्परांगतिम् ॥ पारंपरमितिश्लोकत्रयेणस्तुत्वाचतुर्थेनरागादिदोषोपशमःप्रार्थ्यते पारंपरमित्यादिरूपोयोयोविष्णुःसोऽसौपुरुषोत्तमइत्युत्तरेणान्वयः किंभूतःपारंसंसाराध्वनोऽवधिः षण्ढत्वमार्षं परंनिरतिशयंआवृत्तिशून्यं तथाचभगवद्गीता । यद्गत्वाननिवर्तन्तेतद्धामपरमंमम । इति । सोऽध्वनःपारमाप्नोतितद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ इतिश्रुतिश्च । ऐकपद्यंवा परंपरयागुरुसंप्रदायरूपयोपदेश्यंवस्तुपारंपरं । तद्धयेतद्ब्रह्माप्रजापतयउवाच प्रजापतिर्मनवे मनुःप्रजाभ्य इतिच्छान्दोग्यश्रुतेः । विष्णुर्व्यापनशीलः ततःस्तुतेःप्रयोजनमाह आपारपारःपारःसंसारतरणंनविद्यतेयेषांतेऽपाराःसंसारिणःतान्पारयतिसंसारात्तारयतीतितथा किंवाअपारोदुष्प्रापःपारःसमाप्तिःकाष्ठायस्यसः । पार तीरसमाप्तावितिधातोः । तत्कुतःपरःपरेभ्य आकाशादिभ्यःपरःश्रेष्ठोऽनन्तइत्यर्थः । महतोमहीयान् । इतिश्रुतेः । अ

पारंपरंविष्णुरपारपारःपरःपरेभ्यःपरमार्थरूपी ॥
सब्रह्मपारःपरपारभूतःपरःपराणामपिपारपारः ॥ ५६ ॥

तएवपरमार्थरूपीसत्यस्वरूपःपरमार्थःपरमानन्दइतियावत् । सएवरूपीपुरुषोत्तमरूपीपरमात्मरूपीतिपाठःसुगमः । ननुतस्यदुष्प्रापत्वेकथंपरमार्थरूपत्वंकथंवा सोऽध्वनःपारमाप्नोति । इतिश्रुतिस्तत्राह सविष्णुर्ब्रह्मणावेदेनपारःप्राप्तुंशक्यः । तंत्वौपनिषदंपुरुषंपृच्छामि । इतिश्रुतेः यद्वाब्रह्मवेदस्तपोवातत्सहितास्तन्निष्ठास्तेषांपारःप्राप्तुंशक्यः तत्कुतःपरपारभूतःपरस्यानात्मनःप्रपञ्चस्यपारभूतःअवधिभूतःनिषेधशेषइत्यर्थः । यद्वापरस्यब्रह्मायुषोसमाप्तावपिभूतःसत्यःअविनाशीनित्यइत्यर्थः । तत्रहेतुः परःपराणामपीति परणामात्मत्वेनप्रतीतानामिन्द्रियादीनांपरःनिरुपाधिःपरमात्मा । इन्द्रियाणिपराण्याहुः । इत्यादिगीतोक्तेः । अयंभावः मण्यादिवदतिदूरत्वादिनानाप्राप्यत्वमात्मनः किंत्वज्ञानतत्कार्यव्यवधानमात्रंतच्चतपोविशुद्धांतःकरणैर्वेदान्तोत्पन्नज्ञानेननिरस्यात्माप्राप्तुंशक्यइति ततोनिरुपाधित्वेनपरमेश्वरत्वात्पारपारः पारश्चासौपारश्चसतथा पृपालनपूरणयोरितिधातोरूपे स्वभक्तानांपालनाद्धरेःपूरणाच्चपारपारःयद्वापाराणांपालकानांवरैःपूरकाणांचब्रह्मादीनांपारःपालकःपूरकश्च ॥ ५६ ॥

तदेवंविशुद्धरूपेणस्तुत्वासर्वात्मत्वेनस्तौति सकारणमिति सविष्णुःकारणंकारणसंश्रितोऽपिकारणेनापिस्वहेतुतयासंश्रितःकारणतस्ततोऽपी तिपाठेषष्ठ्यर्थेतासिःकारणतःकारणस्ययत्कारणंततोऽपितस्यापिकारणंतस्यापिहेतुरित्याद्यावृत्त्याचरमकारणमारभ्यादिकारणपर्यन्तंकारणप रंपरासएवेत्युक्तं एवंकार्येषुचकार्यपरंपरापि हइत्यवधारणे सएवतथाकर्माणिक्रियाःकर्तारश्चतद्रूपैरशेषैःसर्वैरवतीत्युपलक्षणंस्वजातिसंहरतिच तत्तदनुकूलयत्नवान्भवतीत्यर्थः। अयंभावः कारणानिअपादानादीनिकार्याणिसृज्यादीनिक्रियाःस्रष्टाद्याःकर्तारश्चस्रष्ट्रादयः इहसर्वंसएवेति

सकारणंकारणसंश्रितोऽपितस्यापिहेतुःपरहेतुहेतुः ॥ कार्येषुचैवंसहकर्मकर्तृरूपैरशेषैरवतीहसर्वम् ॥ ५७ ॥ ब्रह्मप्रभुर्ब्रह्मससर्वभूतोब्रह्मप्रजानांपतिरच्युतोऽसौ ॥ ब्रह्माव्ययंनित्यमजंसविष्णुरपक्षयाद्यैरखिलैरसंगि ॥ ५८ ॥ ब्रह्माक्षरमजंनित्यंयथासौपुरुषोत्तमः ॥ तथारागादयोदोषाःप्रयान्तुप्रशमंमम ॥ ५९ ॥ एवंब्रह्मपराख्यंवैसंस्तवंपरमंजपन् ॥ अवापपरमांसिद्धिंससमाराध्यकेशवम् ॥ ६० ॥

अवतेःसाक्षाद्ग्रहणंविघ्नेभ्यःस्वरक्षणाभिप्रायेण ॥ ५७ ॥ एवंसर्वात्मत्वेभावविकारप्राप्तेःकुतोऽस्यशुद्धतेतितत्राह ब्रह्मेति सविष्णुःशुद्धंब्रह्मैव सप्रभुःसर्वनियंता ब्रह्मैवसन्सर्वभूतः ब्रह्मैवसन्प्रजानांपति पालकः ब्रह्मैवसन्नच्युतःनकुतश्चिच्च्यवतव्यापकइत्यर्थः । सविष्णुर्ब्रह्मैवसन्नसौ क्षेत्राधिष्ठातापुरुषोत्तमरूपीच कल्पितमाह सविष्णुःषड्भावविकाररहितंब्रह्मैवतत्रनाविशिष्टरूपेवर्तात्यव्ययमपरिणामि नित्यंनाशहीनंअजन्मजन्म हीनं अपक्षयाद्यैरपक्षयास्तित्ववृद्धिभिरसंगीत्यर्थः । अचिन्त्यस्वाधीनमाययासर्वात्मतयाब्रह्मैवविवर्तते अतोनायंदोषइतिभावः ॥ ५८ ॥ उक्त तत्त्वमनुस्मरन्दोषोपशमंप्रार्थयते ब्रह्माक्षरमिति यथानिर्विकारंब्रह्मैवासौपुरुषोत्तमःतथातेनसत्येनतादृशानुस्मरणेनममरागादयःरागआदिःकार णंयेषांक्रियालोपयोगभ्रंशादिदोषाणांतेप्रकर्षेणसमूलंशमंनाशंयान्तु ॥ ५९ ॥ ६० ॥

तदेवमप्सरोजातत्वेन बहुपतित्वं न दूषणमिति सूचयित्वेदानीमस्या बहुपतित्वं भगवतैव प्रसादीकृतमिति नास्यां न युष्माकं वा कश्चिद्दोष इति वक्तुमाह
इयंचेति वो युष्माभिरेतस्याः कथने सति वो युष्माकं कार्यगौरवं कार्यपरिणयनाख्यं तत्र गौरवमादरः सत्पुत्रलाभफलदायि भविष्यतीत्यर्थः ॥ ६१ ॥ प्रा
क्पूर्वजन्मनि विष्णुं तोषयामास ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ वृथाजन्म यस्याः सा विफला रतिपुत्रहीना ॥ ६४ ॥ श्लाघ्याः प्रख्यातकर्माणः प्रजापतिना ब्रह्म

इयंच मारिषा पूर्वमासीद्यातद्ब्रवीमिवः ॥ कार्यगौरवमेतस्याः कथने फलदायिवः ॥ ६१ ॥ अपुत्रा प्रागियं विष्णुंमृ
तेभर्तरिसत्तमाः ॥ भूपपत्नी महाभागा तोषयामास भक्तितः ॥ ६२ ॥ आराधितस्तया विष्णुः प्राह प्रत्यक्षतांगतः ॥
वरंवृणीष्वेति शुभा साच प्राहात्मवाञ्छितम् ॥ ६३ भगवन्बालवैधव्याद्वृथाजन्माहमीदृशी ॥ मन्दभाग्यास
मुद्भूता विफला च जगत्पते ॥ ६४ ॥ भवन्तुपतयः श्लाघ्या मम जन्मनि जन्मनि ॥ त्वत्प्रसादात्तथा पुत्रः प्रजापति
समोऽस्तु मे ॥ ६५ ॥ रूपसंपत्समायुक्ता सर्वस्य प्रियदर्शना ॥ अयोनिजा च जायेयं त्वत्प्रसादादधोक्षज ॥ ६६ ॥
सोम उवाच ॥ तयैवमुक्तो देवेशो हृषीकेश उवाच ताम् ॥ प्रणामनम्रामुत्थाप्य वरदः परमेश्वरः ॥ ६७ ॥ देव उवाच ॥
भविष्यन्ति महावीर्या अन्यस्मिन्नेव जन्मनि ॥ प्रख्यातोदारकर्माणो भवत्याः पतयो दश ॥ ६८ ॥ पुत्रंच सुमहा
त्मानमतिवीर्यपराक्रमम् ॥ प्रजापतिगुणैर्युक्तं त्वमवाप्स्यसि शोभने ॥ ६९ ॥ वंशानां तस्य कर्तृत्वं जगत्यस्मि
न्भविष्यति ॥ त्रैलोक्यमखिलं सूतिस्तस्य चापूरयिष्यति ॥ ७० ॥ त्वंचाप्ययोनिजा साध्वी रूपौदार्यगुणान्विता ॥
मनः प्रीतिकरी नृणां मत्प्रसादाद्भविष्यसि ॥ ७१ ॥

णा समः ॥ ६५ ॥ रूपेण संपदा च समायुक्ता ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ जन्मभेदेन तया बहुपतिप्रार्थने कृतेऽपि भक्तानां पुनर्जन्मासहिष्णुर्विष्णुरेकस्मिन्नेव ज
न्मनि वरं ददौ तदाह अन्यस्मिन्ननन्तरे जन्मनि दशेति संख्याकथनाद्भाव्यर्थानुबोधादपीत्थं वरं ददाविति बोद्धव्यम् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥
साध्वी पतिव्रता ॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥ ७३ ॥ यःपूर्वंब्रह्मणःपुत्रोऽभवत्सदक्षोमारिषायांजज्ञे ॥ ७४ ॥ सृष्ट्यर्थंब्रह्मणःसृष्टिवृद्ध्यर्थं आत्मनःप्रजासृष्ट्यर्थंसंतानार्थम् ॥ ७५ ॥
अवरान्नीचान् वरान्श्रेष्ठान्अचरांश्चचरांश्चेतिवापाठः ॥ ७६ ॥ पश्चाद्धर्यश्वादिपुत्रनाशादनन्तरं स्त्रियःषष्टिंकन्याः ॥ ७७ ॥ कालस्यनयने
 उन्नयनेज्ञानइतियावत् अत्रचशष्टिमध्येपञ्चाशत्कन्यानामुल्लेखस्तासांप्रथमंविवाहान्वंशांश्चवक्तुमितिज्ञेयम् ॥ ७८ ॥ ततःदक्षात्प्रभृति

इत्युक्त्वान्तर्दधेदेवस्तांविशालविलोचनाम् ॥ साचेयंमारिषाजातायुष्मत्पत्नीनृपात्मजाः ॥ ७२ ॥ पराशरउवाच ॥
ततःसोमस्यवचनाज्जगृहुस्तांप्रचेतसः ॥ संहृत्यकोपंवृक्षेभ्यःपत्नींधर्मेणमारिषाम् ॥ ७३ ॥ दशभ्यस्तुप्रचेतो
भ्योमारिषायांप्रजापतिः ॥ जज्ञेदक्षोमहाभागोयःपूर्वंब्रह्मणोऽभवत् ॥ ७४ ॥ सतुदक्षोमहाभागःसृष्ट्यर्थंसुमहा
मते ॥ पुत्रानुत्पादयामासप्रजासृष्ट्यर्थमात्मनः ॥ ७५ ॥ अवरांश्चवरांश्चैवद्विपदोऽथचतुष्पदान् ॥ आदेशंब्र
ह्मणःकुर्वन्सृष्ट्यर्थंसुसमाहितः ॥ ७६ ॥ ससृष्ट्वामनसादक्षःपश्चादप्यसृजत्स्त्रियः ॥ ददौसदशधर्मायकश्यपाय
त्रयोदश ॥ ७७ ॥ कालस्यनयनेयुक्ताःसप्तविंशतिमिन्दवे ॥ तासुदेवास्तथादैत्यानागागावस्तथाखगाः ॥ ७८ ॥
गन्धर्वाप्सरसश्चैवदानवाद्याश्चजज्ञिरे ॥ ततःप्रभृतिमैत्रेयप्रजामैथुनसंभवाः ॥ ७९ ॥ संकल्पाद्दर्शनात्स्पर्शात्पूर्वे
षामभवन्प्रजाः ॥ तपोविशेषैरिद्धानांतदात्यन्ततपस्विनाम् ॥ ८० ॥ मैत्रेयउवाच ॥ अंगुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्षःपूर्वंजातः
श्रुतंमया ॥ कथंप्राचेतसोभूयःससंभूतोमहामुने ॥ ८१ ॥ एषमेसंशयोब्रम्हन्सुमहान्हृदिवर्तते ॥ यद्दौहित्र
श्चसोमस्यपुनःश्वशुरतांगतः ॥ ८२ ॥

॥ ७९ ॥ दक्षात्पूर्वेषांतुसंकल्पादिमात्रात्प्रजाअभवन् यद्यपिप्राचेतसदक्षात्पूर्वमपिमैथुनसृष्टिरस्त्येव तथापिवाहुल्याभिप्रायेणएतदुच्यतइत्यवि
रोधः। अत्यन्ततपस्विनामपिनध्येतपोविशेषैरिद्धानां ऋद्धानामित्यपिपाठः ॥ ८० ॥ ८१ सोमस्यदुहितुर्मारिषायाःपुत्रत्वाद्दौहित्रः पुनश्चश्वशु
रतांगतइति ॥ ८२ ॥

नित्यौप्रवाहरूपेण दिव्यचक्षुषोऽतीन्द्रियवेदिनः ॥ ८३ ॥ भवन्तिसुप्तप्रबुद्धवत् निरुध्यन्तेसुषुप्तवल्लीयन्ते युगेयुगइति युज्यन्तआस्मिन्प्रहाए
कस्थानंयान्तीतियुगंकल्पमन्वन्तरादिःकालस्तस्मिन्स्वायंभुवमन्वन्तरे ब्रह्मणोजातस्यदक्षस्यपुनश्चाक्षुषमन्वन्तरेप्रचेतोभ्योजन्मप्रसिद्धिरित्य
र्थः ॥८४॥ प्रभावातिशयाद्यौनदोषाभावमभ्युपेत्यापिपूज्यपूजकादिनियमभावमाशङ्क्याह कानिष्ठ्यमिति तपोगरीयोगुरुतरंप्रभावःप्रभुशक्तिश्चग

॥ पराशरउवाच ॥ उत्पत्तिश्चनिरोधश्चनित्यौभूतेषुवैमुने ॥ ऋषयोऽत्रनमुह्यन्तियेचान्येदिव्यचक्षुषः ॥ ८३ ॥ यु
गेयुगेभवन्त्येतेदक्षाद्यामुनिसत्तमाः ॥ पुनश्चैवनिरुध्यन्तेविद्वांस्तत्रनमुह्यति ॥ ८४ ॥ कानिष्ठ्यंज्यैष्ठ्यमप्येषां
पूर्वंनाभूद्द्विजोत्तम ॥ तपएवगरीयोऽभूत्प्रभावश्चैवकारणम् ॥८५॥ मैत्रेयउवाच ॥ देवानांदानवानांचगन्धर्वो
रगरक्षसाम् ॥ उत्पत्तिविस्तरेणेहममब्रह्मन्प्रकीर्तय ॥ ८६ ॥ पराशरउवाच ॥ प्रजाःसृजेतिव्यादिष्टःपूर्वंदक्षः
स्वयंभुवा ॥ यथाससर्जभूतानितथाशृणुमहामुने ॥ ८७ ॥ मानसान्येवभूतानिपूर्वंदक्षोऽसृजत्तदा ॥ देवान्
षीन्सगन्धर्वानसुरान्पन्नगांस्तथा ॥ ८८ ॥ यदास्यविप्रमानस्योनव्यवर्धन्तताःप्रजाः ॥ ततःसंचिन्त्यसपुनः
सृष्टिहेतोःप्रजापतिः ॥ ८९ ॥ मैथुनेनैवधर्मेणसिसृक्षुर्विविधाःप्रजाः ॥ असिक्नीमावहत्कन्यांवीरणस्यप्रजा
पतेः ॥ ९० ॥ सुतांसुतपसायुक्तांमहतींलोकधारिणीम् ॥ अथपुत्रसहस्राणिवैरण्यांपञ्चवीर्यवान् ॥ ९१ ॥
असिक्न्यांजनयामाससर्गहेतोःप्रजापतिः ॥ तान्दृष्ट्वानारदोविप्रसंविवर्धयिषून्प्रजाः ॥ संगम्यप्रियसंवादोदेव
र्षिरिदमब्रवीत् ॥ ९२ ॥

रीयान्ज्यैष्ठ्येकारणमभून्नतुवयोमात्रमित्यर्थः ॥ ८५ ॥ दक्षसृष्टिविस्तारंपृच्छति देवानामिति इहदक्षसृष्टौ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ मानस्यः
संकल्पजाः ॥ ८९ ॥ कन्यांकामिनीम् ॥ ९० ॥ पञ्चसहस्राणीतिसंबन्धः ॥ ९१ ॥ प्रजाःसंवर्धयितुमिच्छूंस्तान्दृष्ट्वाअभिसंगम्यप्रियसं
वादःप्रियालापोदेवर्षिरब्रवीत ॥ ९२ ॥

॥ ९३ ॥ बालिशाबतेत्यादेरयंवास्तवोऽर्थः तत्त्वाज्ञानाधिकारिणांप्रजासृष्ट्यादिदुःखदर्शनाद्वतेतिसंबोधनं अहोयूयंबालिशाअज्ञाः यतोऽस्याभुवः संसारावपनक्षेत्रस्यलिङ्गशरीरस्याधःउपक्रमं ऊर्ध्वमवसानं अन्तर्मध्यंचनजानीथ अतोमोक्षमार्गमज्ञात्वाकथंकिमितिप्रजाःस्रक्ष्यथव्यर्थम् ॥ ९४ ॥ तस्मात्तत्त्वज्ञानाधिकारिणांयुष्माकंतदेवकार्यमित्याह ऊर्ध्वमिति अधःउत्पत्तेःपूर्वमव्यक्तमेव ऊर्ध्वंलयानन्तरमप्यव्यक्तमेवयथातथातिर्यङ्मध्येऽप्यव्यक्तमिति विचारेसर्वत्रगतिर्मतिर्यदाऽप्रतिहताअसंभावनादिरहिताअधिकारित्वात्तदाकस्माद्धुवोलिङ्गशरीरस्यान्तंनिषेधाधिष्ठानंनद्रक्ष्यथ

हेहर्यश्वामहावीर्याःप्रजायूयंकरिष्यथ ॥ ईदृशोलक्ष्यतेभावोभवतांश्रूयतामिदम् ॥ ९३ ॥ बालिशाबतयूयंवैनास्याजानीथवैभुवः ॥ अन्तरूर्ध्वमधश्चैवकथंस्रक्ष्यथवैप्रजाः ॥ ९४ ॥ ऊर्ध्वंतिर्यगधश्चैवयदाऽप्रतिहतागतिः ॥ तदाकस्माद्भुवोनान्तंसर्वेद्रक्ष्यथबालिशाः ॥ ९५ ॥ पराशरउवाच ॥ तेतुतद्वचनंश्रुत्वाप्रयाताःसर्वतोदिशम् ॥ अद्यापिनानिवर्तन्तेसमुद्रेभ्यइवापगाः ॥ ९६ ॥ हर्यश्वेष्वथनष्टेषुदक्षःप्राचेतसःपुनः ॥ वैरण्यामथपुत्राणांसहस्रमसृजत्प्रभुः ॥ ९७ ॥ विवर्धयिषवस्तेतुशबलाश्वाःप्रजाःपुनः ॥ पूर्वोक्तंवचनंब्रह्मन्नारदेनवचोदिताः ॥ अन्योन्यमूचुस्तेसर्वेसम्यगाहमहामुनिः ॥ ९८ ॥ भ्रातृणांपदवीचैवगन्तव्यानात्रसंशयः ॥ ज्ञात्वाप्रमाणंपृथ्व्याश्चप्रजाःस्रक्ष्यामहेततः ॥ ९९ ॥ तेऽपितेनैवमार्गेणप्रयाताःसर्वतोदिशम् ॥ अद्यापिननिवर्तन्तेसमुद्रेभ्यइवापगाः ॥ १०० ॥

तज्ज्ञानेयत्नंकिंनकुरुथेत्यर्थः ॥ ९५ ॥ प्रयाताःसर्वतोदिशंसर्वासुदिक्षुस्वैरंव्यचरन् ततश्चमुक्तत्वान्नाद्यापिनिवर्तन्ते ॥ ९६ ॥ नष्टेषुयत्रक्कचनगतेषु ॥ ९७ ॥ पूर्वोक्तंबालिशाबतेत्यादिवचनं चोदिताःश्राविताःसन्तोऽन्योन्यमूचुः ॥ ९८ ॥ भ्रातृणांश्रेष्ठानांगुरूणांपदवीमोक्षमार्गः पृथ्व्यालिङ्गशरीरस्यप्रमाणमवसानंज्ञात्वाततःपश्चात्पित्राज्ञापालनेनलोकसंग्रहार्थंप्रजाःस्रक्ष्यामइतिवास्तवोऽर्थः कथारूपोऽर्थःस्पष्टएव ॥ ९९ ॥ १०० ॥

कथार्थमाश्रित्याह ततःप्रभृतीति नश्यतिलोकेनदृश्यते ॥ १०१ ॥ नारदशापस्तुवायुनोक्तः शबलाश्वेषुनष्टेषुदक्षःक्रुद्धोऽशपद्द्विजाः नारदंनाशमे
हीतिगर्भवासंवसेतिच ॥ इति ॥ २ ॥३॥ इदानीमुक्तानुवादपूर्वकंसर्वासांदक्षकन्यानांवंशान्वक्तुमाह ददाविति सप्तविंशतीतिद्वितीयालोपश्छान्द
सः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अरुन्धत्याद्याःप्राचेतसस्यदक्षस्यसुतादशधर्मपत्नीः पूर्वोक्ताःश्रद्धाकीर्त्यादयस्त्रयोदशधर्मपत्न्यस्तुस्वायंभुवस्यदक्षस्यसु
ताइत्यविरोधः ॥ ७ ॥ मुहूर्तजाइतिमुहूर्ताधिष्ठात्र्योदेवताः घोषोध्वनिविशेषोघोष्ठस्तदभिमानीदेवः नागवीथीअश्विन्यादिनक्षत्रत्रयात्मकस्व

ततःप्रभृतिवैभ्राताभ्रातुरन्वेषणेद्विज ॥ प्रयातोनश्यतितथातन्नकार्यंविजानता ॥ १०१ ॥ तांश्चापिनष्टान्विज्ञायपुत्रान्दक्षःप्रजापतिः ॥ क्रोधंचक्रेमहाभागोनारदंसशशापच ॥ २ ॥ सर्गकामस्ततोविद्वान्सप्रैत्रेयप्रजापतिः ॥ षष्टिंदक्षोऽसृजत्कन्यावैरण्यामितिनःश्रुतम् ॥ ३ ॥ ददौसदशधर्मायकश्यपायत्रयोदश ॥ सप्तविंशतिसोमाय चतस्रोरिष्टनेमिने ॥ ४ ॥ द्वेचैवबहुपुत्रायद्वेचैवाङ्गिरसेतथा ॥ द्वेकृशाश्वायविदुषेतासांनामानिमेशृणु ॥ ५ ॥ अरुन्धतीवसुर्यामीलंबाभानुर्मरुत्वती ॥ संकल्पाचमुहूर्ताचसाध्याविश्वाचतादश ॥ ६ ॥ धर्मपत्न्योदशत्वेतास्तास्वपत्यानिमेशृणु ॥ विश्वेदेवाश्चविश्वायाःसाध्याःसाध्याव्यजायत ॥ ७ ॥ मरुत्वत्यांमरुत्वन्तोवसोस्तुवसवःस्मृताः ॥ भानोस्तुभानवःपुत्रामुहूर्तायांमुहूर्तजाः ॥ ८ ॥ लम्बायाश्चैवघोषोऽथनागवीथीतुयामिजा ॥ पृथिवीविषयंसर्वमरुन्धत्यांव्यजायत ॥ ९ ॥ संकल्पायास्तुसर्वात्माजज्ञेसंकल्पएवहि ॥ येत्वनेकवसुप्राणादेवाज्योतिःपुरोगमाः ॥ ११० ॥

र्गविशेषाभिमानीदेवता तुशब्दादृजवीथ्यादीनामष्टानांसंग्रहः पृथिवीविषयोऽधिकरणंयस्यद्वीपादिविभागस्यतत् पृथिवीविषयोपलम्बनंयस्य
चराचरस्येतिचित्सुखाचार्याः ॥ ९ ॥ सर्वात्मासर्ववस्तुविषयः त्रयस्त्रिंशद्देवान्तःपातित्वाद्व्याख्यातान्वसूंस्तद्वंशांश्चवक्तुमाह येत्विति अनेकंवसु
तेजःप्राणोबलंयेषांतेऽनेकवसुप्राणाइतिनामनिरुक्त्यर्थमुक्तं दिवाज्योतिःपुरोगमाःअग्निमुख्याः वसूनांपावकोस्मि । इतिस्मृतेः ॥ १० ॥

विस्तरंनामवंशादिम् ॥ १११ ॥ १२ लोकप्रकालनः लोकसंहर्ता येनवर्चस्वीकान्तिमान्पुरुषःसोमवज्जायतेसः ॥ १३ ॥ धरस्यमनोहरायांभार्यायांद्रविणाद्याःपञ्चपुत्राःहुतंहव्यंवहर्तातितथा ॥ १४ ॥ अनिलभार्यायाःशिवायाअनिलस्यचमातापित्रोर्द्वौपुत्रावित्यन्वयः ॥ १५ ॥ शरस्तम्बेमू

वसवोऽष्टौसमाख्यातास्तेषांवक्ष्यामिविस्तरम् ॥ आपोध्रुवश्चसोमश्चधरश्चैवानिलोनलः ॥ १११ ॥ प्रत्यूषश्चप्रभासश्चवसवोनामभिःस्मृताः ॥ आपस्यपुत्रोवैतण्डयःश्रमःशान्तोध्वनिस्तथा ॥ ११२ ॥ ध्रुवस्यपुत्रोभगवान्कालोलोकप्रकालनः ॥ सोमस्यभगवान्वर्चावर्चस्वीयेनजायते ॥ १३ ॥ धरस्यपुत्रोद्रविणोहुतहव्यवहस्तथा ॥ मनोहरायांशिशिरःप्राणोऽथरमणस्तथा ॥ १४ ॥ अनिलस्यशिवाभार्यातस्याःपुत्रोमनोजवः ॥ अविज्ञातगतिश्चैवद्वौपुत्रावनिलस्यतु ॥ १५ ॥ अग्निपुत्रःकुमारस्तुशरस्तम्बेव्यजायत ॥ तस्यशाखोविशाखश्चनैगमेयश्चपृष्ठजः ॥ अपत्यंकृत्तिकानांतुकार्त्तिकेयइतिस्मृतः ॥ १६ ॥ प्रत्यूषस्यविदुःपुत्रमृषिनाम्नाथदेवलम् ॥ द्वौपुत्रौदेवलस्यापिक्षमावन्तौमनीषिणौ ॥ १७ ॥ बृहस्पतेस्तुभगिनीवरस्त्रीकामवैरिणी ॥ योगसिद्धाजगत्कृत्स्नमसक्ताविचचारह ॥ १८ ॥ प्रभासस्यतुयाभार्यावसूनामष्टमस्यच ॥ विश्वकर्मामहाभागस्तस्यांजज्ञेप्रजापतिः ॥ १९ ॥ कर्ताशिल्पसहस्राणांत्रिदशानांचवार्धकिः ॥ भूषणानांचसर्वेषांकर्ताशिल्पवतांवरः ॥ २० ॥ यःसर्वेषांविमानानिदैवतानांचकारह ॥ मनुष्याश्चोपजीवन्तियस्यशिल्पमहात्मनः ॥ २१ ॥

ञ्जगुच्छे पृष्ठतःइन्द्रहतपृष्ठदेशोद्भूतः पृष्ठजाइतिपाठेअनुजाःएतैःसहकुमारश्चतुर्मूर्तिः ततोऽभवच्चतुर्मूर्तिःक्षणेनभगवान्गुहः इतिशल्यपर्वदर्शनात्तस्यैवनामान्तरमाह अपत्यमिति ॥ १६ ॥ १७ ॥ संगवर्जितातस्यांविश्वकर्मापुत्रोजज्ञे ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

अजैकपादादयश्चैकादशरुद्राजज्ञिरे मध्येत्वष्टृवंशमुक्त्वारुद्रसंख्यासमापनं अपराजितइतित्र्यम्बकविशेषणं एतच्चपुराणान्तरमनपेक्ष्यव्याख्यातंअन्यपुराणेकश्यपात्सुरभेरुद्राजाताइतिप्रसिद्धेः अन्यस्त्वप्रभृतुतानपिरुद्रान्देवतासंगमात्रात्प्रस्तौति अजैकपादित्यादीत्याह ॥ २२ ॥ २३ ॥ एषामेवरुद्राणांप्रत्येकंशतंभेदानाह शतंत्वेवमिति यद्वाएतद्विभूतिरूपाणापुत्राणामानन्त्यमुच्यते शतशब्दस्यापारिमितार्थत्वात् ॥ २४ ॥ धर्मपत्नीनांवंशाउक्ताःकश्यपपत्नीनांवंशान्वक्तुमाह अदितिरित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति ॥ २५ ॥ तत्रतुषिताएवादितेःपूत्राजाताइतिकथापूर्वकमाह

अजैकपादहिर्बुध्न्यस्त्वष्टारुद्रश्चवीर्यवान् ॥ त्वष्टुश्चाप्यात्मनःपुत्रोविश्वरूपोमहातपाः ॥ २२ ॥ हरश्चबहुरूपश्चत्र्यम्बकश्चापराजितः ॥ वृषाकपिश्चशंभुश्चकपर्दीरैवतस्तथा ॥ २३ ॥ एकादशैतेकथितारुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः ॥ शतंत्वेवंसमाख्यातंरुद्राणाममितौजसाम् ॥ २४ ॥ अदितिर्दितिर्दनुःकालाअरिष्टासुरसावसा ॥ सुरभिर्विनताचैवताम्राक्रोधवशाइरा ॥ कद्रुर्मुनिश्चधर्मज्ञतदपत्यानिमेशृणु ॥ २५ ॥ पूर्वमन्वन्तरेश्रेष्ठाद्वादशासन्सुरोत्तमाः ॥ तुषितानामतेऽन्योन्यमूचुर्वैवस्वतेन्तरे ॥२६॥ उपस्थितेऽतियशसश्चाक्षुषस्यान्तरेमनोः ॥ समवायीकृताःसर्वेसमागम्यपरस्परम् ॥ २७ ॥ आगच्छतद्रुतंदेवाअदितिंसंप्रविश्यवै ॥ मन्वन्तरेप्रसूयामस्तन्नःश्रेयोभवेदिति ॥ २८ ॥ एवमूक्त्वातुतेसर्वेचाक्षुषस्यान्तरेमनोः ॥ मारीचात्कश्यपाज्जातास्तेऽदित्यादक्षकन्यया ॥ २९ ॥

पूर्वमन्वन्तरेचाक्षुषेतुषितानामदेवाआसन्तेचाक्षुषेमन्वन्तरेवर्तमानेवैस्वतमन्वन्तरेचोपस्थितेभाविनिसातिपरस्परंसमागम्यान्योन्यपार्श्वंगत्वासमवायीकृतामीलिताःसन्तोऽन्योन्यमूचुरितिद्वयोरन्वयःअतियशसःप्रख्यातकीर्तयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ किमूचुस्तदाह आगच्छतेति वैवस्वतमन्वन्तरेप्रसूयायेमाहि किमर्थमित्यहतआतत्ततःपुनरपिदेवाधिकारप्राप्त्यानःश्रेयोभविष्यतीति ॥ २८ ॥ चाक्षुषमन्तरेउक्तावैवस्वन्तमन्वतरेऽदित्याःनिमित्तभूतयाकश्यपाज्जाताइत्यर्थः ॥ २९ ॥

५१

॥ ३० ॥ ३१ ॥ अत्रतुषिताएवादित्याइत्युपसंहरति चाक्षुषस्येति ॥ ३२ ॥ एवंतावद्दक्षकन्यावंशमध्येदेवतागणप्रस्तावाद्वसवोरुद्राआदित्या इतिक्रमेणोक्ताःअदितिवंशादनुक्रमप्राप्तेऽपिदितिवंशेतत्रप्रल्हादचरितस्यातिबहुत्वात्तंविहायादावन्यासांदक्षकन्यानांवंशानाह सप्तविंशत्त्विति सप्तविंशतिःपञ्चभिःसप्तविंशतियाइतिपाठेविसर्गलोपआर्षः अतितेजसादीप्तिमंत्यभवनःअतितेजसइतिपाठेअतितेजसश्चन्द्रादीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ चतस्त्रोऽरिष्टनेमिनइत्युक्तानांवंशमाह अरिष्टेतिद्वेचैवबहुपुत्रायेत्युक्तायोर्वंशमाह बहुपुत्रस्येति चतस्रोविद्युतस्तु ।वाताय कपिलाविद्युदातपायातिलोहिता

तत्रविष्णुश्चशक्रश्चजज्ञातेपुनरेवहि ॥ अर्यमाचैवधाताचत्वष्टापूषातथैवच ॥ ३० ॥ विवस्वान्सविताचैवमित्रोवरुणएवच ॥ अंशोभगश्चातितेजाआदित्याद्वादशस्मृताः ॥ ३१ ॥ चाक्षुषस्यान्तरेपूर्वमासन्येतुषिताः स्मृताः ॥ वैवस्वतेन्तरेतेवैआदित्याद्वादशस्मृताः ॥ ३२ ॥ सप्तविंशत्तुयाःप्रोक्ताःसोमपत्न्योथसुव्रताः ॥ तासामपत्यान्यभवन्दीप्तिमन्त्यतितेजसा ॥ ३३ ॥ अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीहषोडश ॥ बहुपुत्रस्यविदुषश्चतस्रोविद्युतःस्मृताः ॥ ३४ ॥ प्रत्यङ्गिरसजाःश्रेष्ठाऋचोब्रह्मर्षिसत्कृताः ॥ कृशाश्वस्यतुदेवर्षेर्देवप्रहरणाःसुताः ॥ ३५ ॥ एतेयुगसहस्रान्तेजायन्तेपुनरेवहि ॥ सर्वेदेवगणास्तातत्रयस्त्रिंशत्तुछन्दजाः ॥ ३६ ॥

पीतावर्षायविज्ञेयादुर्भिक्षायासिताभवेतइतिज्योतिःशास्त्रेप्रसिद्धाः ॥ ३४ ॥ द्वेचैवाङ्गिरसइत्युक्तयोर्वंशमाह प्रत्यङ्गिरसजाइति अङ्गिरसंप्रत्यागतेभार्येप्रत्यङ्गिरसेताभ्यांजाताःप्रत्यङ्गिरसजाख्याऋचःयांकल्पयन्तीत्यादिपञ्चत्रिंशन्मंत्रस्तद्देवताः द्वेकृशाश्वायेत्युक्तयोर्वंशमाह कृशाश्वस्येति देवप्रहरणास्तद्देवताः ॥ ३५ ॥ युगसहस्रान्तेकल्पान्तेलीयन्तइतिशेषः ॥ पुनरपिकल्पादौजायन्तइत्यर्थः ॥ त्रयस्त्रिंशत्तुअष्टौवसवएकादशरुद्राद्वादशआदित्याःप्रजापतिवषट्कारश्चेतिश्रुत्युक्ताः छन्दतइच्छातोजायन्तेइतिछन्दजाः ॥ ३६ ॥

५१

निरोधस्तत्सहिता उत्पत्तिः छंदजाश्चेत्कल्पमध्येपिनकथंलीयंतेजायंतेचेतितत्रेश्वरनियोगादेवतथेतिसदृष्टांतमाह यथेति ॥ ३७ ॥ युगेयुगे कल्पमन्वंतरादिषु दितेर्वंशमाह दित्याइति ॥ ३८ ॥ परिग्रहोभार्या ॥ ३९ ॥ ४० ॥ भगवद्वासनासित्थ्याइहामुत्रचजायते इतिप्रल्हादमाहात्म्य

तेषामपीहसततंनिरोधोत्पत्तिरुच्यते ॥ यथासूर्यस्यमैत्रेयउदयास्तमयाविह ॥ १३७ ॥ एवंदेवनिकायास्तेसं भवंतियुगेयुगे ॥ दित्याःपुत्रद्वयंजज्ञेकश्यपदितिनःश्रुतं ॥ ३८ ॥ हिरण्यकशिपुश्चैवहिरण्याक्षश्चदुर्जयः ॥ सिं हिकाचाभवत्कन्याविप्रचितेःपरिग्रहः ॥ ३९ ॥ हिरण्यकशिपोःपुत्राश्चत्वारःपृथुलौजसः ॥ अनुल्हादश्चल्हा दश्चप्रल्हादश्चैवधर्मवान् ॥ ४० ॥ संल्हादश्चमहावीर्योदैत्यवंशविवर्धनः ॥ तेषांमध्येमहाभागःसर्वत्रसमदृग्वशी ॥ ४१ ॥ प्रल्हादःपरमांभक्तियउवाहजनार्दने ॥ दैत्येंद्रदीपितोवन्हिःसर्वांगोपचितोद्विज ॥ ४२ ॥ नददाहचयं वन्हिर्वासुदेवेहृदिस्थिते ॥ महार्णवांतःसलिलेस्थितस्यचलतोमही ॥ ४३ ॥ चचालसकलायस्यपाशबद्धस्य धीमतः ॥ नभिन्नंविविधैःशस्त्रैर्यस्यदैत्येंद्रपातितैः ॥ ४४ ॥ शरीरमद्रिकठिनंसर्वत्राच्युतचेतसः ॥ विषानलोज्व लमुखायस्यदैत्यप्रचोदिताः ॥ ४५ ॥ नांतायसर्पपतयोबभूवुरुरुतेजसः ॥ शैलैराक्रांतदेहोपियःस्मरन्पुरुषोत्तमं ॥ ४६ ॥ नतत्याजात्मनःप्राणान्विष्णुस्मरणदंशितः ॥ पतंतमुच्चादवनिर्यमुपेत्यमहामतिं ॥ ४७ ॥ ददारदैत्य पतिनाक्षिप्तंस्वर्गनिवासिना ॥ यस्यसंशोषकोवायुर्देहेदैत्येंद्रयोजितः ॥ ४८ ॥ अवापसंक्षयंसद्यश्चितस्येमधुसू दने ॥ विषाणभंगमुन्मत्तामदहानिंचदिग्गजाः ॥ १४९ ॥

महोत्सवमिवातनोत् तेषांमध्यइत्यादिना ॥ ४१ ॥ सर्वेषुप्रल्हादांगेषुउपचितःसमेधितः वन्हिरितिद्विरुक्तिराधिक्यद्योतनाय ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अंतायनाशाय उरुतेजोयस्यतस्य ॥ ४६ ॥ विष्णुस्मरणेनदंशितःसंनद्धः ॥ ४७ ॥ स्वर्गेतिउच्चतरोपलक्षणं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

दैत्येंद्रपरिणामिताःदंतैःप्रहर्तुंगजशिक्षाक्रमेणोद्योजिताः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ दैत्येंद्रस्यसूदैःसूपकारैःउपत्स्हतंदत्तंहालाहलंविषभेदं ॥ ५२ ॥अविकाररोमांचादिविकारशून्यंयथाभवतिएवंजरयामास ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांप्रथमेअंशेटीकायांपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ७ ॥ ७ ॥ प्रल्हादचरिताश्चर्यश्रवणानिकुतुहलात् तेष्वेवविस्तरप्रश्नाःषोडशोनानुवर्णिताः ॥ १ ॥ स्वावधान

यस्यवक्षःस्थलेप्राप्तादैत्येंद्रपरिणामिताः ॥ यस्यचोत्पादिताकृत्यदैत्यराजपुरोहितैः ॥ १५० ॥ बभुवनांतायपुरागोविंदासक्तचेतसः ॥ शंबरस्यचमायानांसहस्रमतिमायिनः ॥१५१ ॥ यस्मिन्प्रयुक्तंचक्रेणकृष्णस्यवितथीकृतं ॥ दैत्येंद्रसूदोपत्स्हतंयस्यहालाहलंविषं ॥१५२ ॥ जरयामाससमतिमानविकारममत्सरी ॥ समचेताजगत्यस्मिन्यःसर्वेष्वेवजंतुषु ॥१५३ ॥ यथात्मनितथान्यत्रपरंमैत्रगुणान्वितः ॥ धर्मात्मासत्यशौचादिगुणानामाकरःपरः ॥ ५४ ॥ उपमानमशेषाणांसाधूनांयःसदाभवत् ॥ १५५ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेप्रथमेअंशेपंचदशोध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ कथितोभवतावंशोमानवानांमहामुने ॥ कारणंचास्यजगतोविष्णुरेवसनातनः ॥ १ ॥ यच्चैतद्भगवानाहप्रल्हादंदैत्यसत्तमं ॥ ददाहनाग्निर्नास्त्रैश्चक्षुण्णस्तत्याजजीवितं ॥ २ ॥ जगामवसुधाक्षोभंयत्राब्धिसलिलेस्थिते ॥ बंधबद्धेविचलतिविक्षिप्तांगसमाहता ॥ ३ ॥ शैलैराक्रांतदेहोपितममारचयःपुरा ॥ त्वयैवातीवमाहात्म्यंकथितंयस्यधीमतः ॥ ४ ॥ तस्यप्रभावमतुलंविष्णोर्भक्तिमतोमुने ॥ श्रोतुमिच्छामियस्यैतच्चरितंतिग्मतेजसः ॥ ५ ॥

ख्यापनायउक्तानुवादपूर्वकंप्रल्हादचरितंविस्तरात्पृच्छतिकथितइत्यादिना मानवानामुत्तानपादादीनां मानसानामितिपाठेमन्वादीनांकारणंविष्णुरेवेत्यपिकथितं॥ १ ॥ क्षुण्णःप्रहतोपि ॥ २ ॥ यत्रयस्मिन्प्रल्हादेबंधैर्बद्धेपिविचलतिसतितस्यांविक्षिप्तांगसमाहतासतिवसुधाक्षोभंजगाम॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

किन्निमित्तमित्यादिनाश्रुतमर्थमनूद्यनिमित्तमात्रेप्रश्नः ॥ ६ ॥ अब्धिसलिलेक्षिप्तःअनंतरंतैराक्रांतआचितःकस्मात् ॥ ७ ॥ दंतानांभूमिंविषयंनिरूपितःप्रापितः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ कौतूहलव्याजेनापिविष्णुभक्तचरितंपृच्छति तस्मिन्निति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५

किंनिमित्तमसौशस्त्रैर्विक्षतोदितिजैर्मुने ॥ किमर्थंचाब्धिसलिलेप्रक्षिप्तोधर्मतत्परः ॥ ६ ॥ आक्रांतःपर्वतैःकस्मात्कस्माद्दष्टोमहोरगैः ॥ क्षिप्तःकिमद्रिशिखरात्किंवापावकसंचये ॥ ७ ॥ दिग्दंतिनांदंतभूमिंसचकस्मान्निरूपितः ॥ संशोषकोनिलश्चास्यप्रयुक्तःकिंमहासुरैः ॥ ८ ॥ कृत्यांचदैत्यगुरवोयुयुजुस्तत्रकिंमुने ॥ शंबरश्चापिमायानांसहस्रंकिंप्रयुक्तवान् ॥ ९ ॥ हालाहलंविषमहोदैत्यसूदैर्महात्मनः ॥ कस्माद्दत्तंविनाशाययज्जीर्णंतेनतेजसा ॥ १० ॥ एतत्सर्वंमहाभागप्रह्लादस्यमहात्मनः ॥ चरितंश्रोतुमिच्छामिमाहात्म्यमनुसूचकं ॥ ११ ॥ नहिकौतूहलंतत्रयद्दैत्यैर्नहतोहिसः ॥ अनन्यमनसोविष्णौकःसमर्थोनिपातने ॥ १२ ॥ तस्मिन्धर्मपरेनित्यंकेशवाराधनोद्यते ॥ स्ववंशप्रभवैर्दैत्यैःकर्तुंद्वेषोतिदुष्करः ॥ १३ ॥ धर्मात्मनिमहाभागेविष्णुभक्तेविमत्सरे ॥ दैतेयैःप्रहृतंयस्मात्तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ १४ ॥ प्रहरंतिमहात्मानोविपक्षाअपिनेदृशे ॥ गुणैःसमन्वितेसाधौकिंपुनर्यःस्वशुक्रजः ॥ १५ ॥ तदेतत्कथ्यतांसर्वंविस्तरान्मुनिपुंगव ॥ दैत्येश्वरस्यचरितंश्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ १६ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेप्रथमेअंशेप्रह्लादचरितेषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ पराशरउवाच ॥ मैत्रेयश्रूयतांसम्यक्चरितंतस्यधीमतः ॥ प्रह्लादस्यसदोदारचरितस्यमहात्मनः ॥ १ ॥

॥ १६ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांप्रथमेअंशेटीकायांषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ प्रह्लादस्यप्रहारास्तेहरिभक्तस्यकीर्तये इहतेनैवबालानांभक्तिशिक्षास्तयेरिताः ॥ १ ॥ रागःसर्वायेसुतेतस्मिनद्वेषोविष्णुपरायणे हिरण्यकशिपोर्द्वेषस्तत्राहबलवानिति ॥ १ ॥

दितेःपुत्रइति भूतेभ्यस्त्वद्विसृष्टेभ्योमृत्युर्माभून्ममप्रभोइत्याद्यनेकवरप्रार्थनेनतातितथेतिब्रह्मणादत्तैर्वरैर्दर्पितः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ तत्त्रासात्तत
स्यहिरण्यकशिपोर्भयात् ॥ ५ ॥ ६ ॥ महात्मानमद्भुतप्रभावं ॥ ७ ॥ ८ ॥ प्रकृष्टंनृत्तंयासांताःअप्सरसोयत्रतत्रप्रासादेस्फटिकाभ्रमयेस्फटिकशि

॥ दितेःपुत्रोमहावीर्योहिरण्यकशिपुःपुरा ॥ त्रैलोक्यंवशमानिन्येब्रह्मणोवरदर्पितः ॥ २ ॥ इंद्रत्वमकरोद्दैत्यः
सचासीत्सवितास्वयं ॥ वायुरग्निरपांनाथःसोमश्चाभून्महासुरः ॥ ३ ॥ धनानामधिपःसोभूत्सएवासीत्स्वयं
यमः ॥ यज्ञभागानशेषांस्तुसस्वयंबुभुजेऽसुरः ॥ ४ ॥ देवाःस्वर्गंपरित्यज्यतत्त्रासान्मुनिसत्तम ॥ विचेरुरव
नौसर्वेबिभ्राणामानुषींतनुं ॥ ५ ॥ जित्वात्रिभुवनंसर्वंत्रैलोक्यैश्वर्यदर्पितः ॥ उपगीयमानोगंधर्वैर्बुभुजेविषया
न्प्रियान् ॥ ६ ॥ पानासक्तंमहात्मानंहिरण्यकशिपुंतदा ॥ उपासांचक्रिरेसर्वेसिद्धगंधर्वपन्नगाः ॥ ७ ॥ अवाद
यन्जगुश्चान्येजयशब्दंतथापरे ॥ दैत्यराजस्यपुरतश्चक्रुःसिद्धामुदान्विताः ॥ ८ ॥ तत्रप्रनृत्ताप्सरसिस्फटिकाभ्र
मयेऽसुरः ॥ पपौपानंमुदायुक्तःप्रासादेसुमनोहरे ॥ ९ ॥ तस्यपुत्रोमहाभागःप्रह्लादोनामनामतः ॥ पपाठबालपाठ्या
निगुरुगेहगतोऽर्भकः ॥ १० ॥ एकदातुसधर्मात्माजगामगुरुणासह ॥ पानासक्तस्यपुरतःपितुर्दैत्यपतेस्तदा ॥ ११ ॥
पादप्रणामावनतंसमुत्थाप्यपितासुतं ॥ हिरण्यकशिपुःप्राहप्रह्लादममितौजसं ॥ १२ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥
पठ्यतांभवतावत्ससारभूतंसुभाषितं ॥ कालेनैतावतायत्तेसदोद्युक्तेनशिक्षितं ॥ १३ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ श्रूयतां
तातवक्ष्यामिसारभूतंतवाज्ञया ॥ समाहितमनाभूत्वायन्मेचेतस्यवस्थितं ॥ १४ ॥

रभ्रशिलाभिश्चरचिते पीयतइतिपानंमद्यादितत्पपौ पानमेवपपौचक्रइतिवा ॥ ९ ॥ प्रस्तुमाह तस्यपुत्रइतिनामतःनाम्ना नामप्रसिद्धौ ॥ १० ॥
॥ ११ ॥ १२ ॥ सुभाषितमंगलरूपं ॥ १३ ॥ १४ ॥

अनादिमध्यांतं देशतःपरिच्छेदरहितं अजंजन्मरहितं अवृद्धिक्षयंवृध्युपक्षयशून्यं तत्रहेतुः सर्वकारणानांकारणं अनुशास्तारंप्रवृत्तिनिवृत्तिहेतु जगन्नाथमितिपाठःसुगमः ॥ १५ ॥ १६ ॥ ब्रह्मबंधोब्राह्मणाधम तेत्वयाविपक्षेस्तुत्यासंहितंसंबद्धंकिमेतत्प्राहितःपाठितः ॥ १७ ॥ १८ ॥

अनादिमध्यांतमजमवृद्धिक्षयमच्युतं ॥ प्रणतोस्म्यनुशास्तारंसर्वकारणकारणं ॥ १५ ॥ पराशरउवाच ॥ एत
न्निशम्यदैत्येंद्रःकोपसंरक्तलोचनः ॥ विलोक्यतद्गुरुंप्राहस्फुरिताधरपल्लवः ॥ १६ ॥ ब्रह्मबंधोकिमेतत्ते विपक्ष
स्तुतिसंहितं ॥ असारंग्राहितोबालोमामवज्ञायदुर्मते ॥ १७ ॥ गुरुरुवाच ॥ दैत्येश्वरनकोपस्यवशमागंतुमर्ह
सि ॥ ममोपदेशजनितंनायंवदतितेसुतः ॥ १८ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ अनुशास्तोसिकेनेदृक्वत्सप्रन्हादक
थ्यतां ॥ ममोपदिष्टंनेत्येषप्रब्रवीतिगुरुस्तव ॥ १९ ॥ प्रन्हादउवाच ॥ शास्ताविष्णुरशेषस्यजगतोयोहृदिस्थि
तः ॥ तमृतेपरमात्मानंतातकःकेनशास्यते ॥ २० ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ कोयंविष्णुःसुदुर्बुद्धेयंब्रवीषिपुनः
पुनः ॥ जगतामीश्वरस्येहपुरतःप्रसभंमम ॥ २१ ॥ प्रन्हादउवाच ॥ नशब्दगोचरंयस्ययोगिध्येयंपरंपदं ॥ यतो
यश्चस्वयंविश्वंसविष्णुःपरमेश्वरः ॥ २२ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ परमेश्वरसंज्ञोज्ञकिमन्योमय्यवस्थिते ॥ तंचा
प्तुमर्तुकामस्त्वंब्रवीषिचपुनःपुनः ॥ २३ ॥ प्रन्हादउवाच ॥ नकेवलंतातममप्रजानांसब्रह्मभूतोभवतश्चवि
ष्णुः ॥ धाताविधातापरमेश्वरस्यप्रसीदकोपंकुरुषेकिमर्थं ॥ २४ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ प्रसभंनिःशंकं ॥ २१ ॥ नशब्दस्यगोचरेविषयेनवायोगिध्येयं यतोवाचोनिवर्ततेअप्राप्यमनसासहेतिश्रुतेः तर्हिनास्त्येवेत्य
आह यतोविश्वंयश्चविश्वमितिविश्वस्याभिन्नोनिमित्तोपादानभूतोयोविष्णुःसपरमेश्वरइत्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ नकेवलंममैवाकिंतुसर्वासांप्रजा
नांभवतश्चपरमेश्वरःसएवनकेवलंपरमेश्वरःकिंतुधाताधारयिताविधाताकर्ताचसएव ॥ २४ ॥

येनाविष्टमानसइत्यन्वयः ॥ २५ ॥ आक्रम्याधिष्ठायावस्थितः मांत्वदादीश्च मत्वदादीनितिपाठेअहंत्वंचआदिर्येषांतान्पुनःक्तिप्रवर्तयति ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ २८ ॥ गायापद्यादि ॥ २९ ॥ कारणत्वमेवाह यत प्रधानपुरुषौआविर्भूतौ यतोयाभ्यांप्रधानपुरुषाभ्यांद्वाभ्यां ॥३०॥ दुर्ज्ञेयआत्मा

हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ प्रविष्टःकोस्यत्हृदयंदुर्बुद्धेरतिपापकृत् ॥ येनेदृशान्यसाधूनिवदत्याविष्टमानसः ॥ २५॥
प्रन्हादउवाच ॥ नकेवलंमेत्हृदयंसविष्णुराक्रम्यलोकानखिलानवस्थितः ॥ समांत्वदादींश्चपितःसमस्तान्सम
स्तचेष्टासुयुनक्तिसर्वगः ॥ २६ ॥ हिरण्यकशिपुरु॰ ॥ निष्क्रम्यतामयंदुष्टःशास्यतांचगुरोर्गृहे ॥ योजितोदुर्म
तिकेनविपक्षवितयः तुतौ ॥ २७ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तेसतदादैत्यैर्नीतोगुरुगृहंपुनः ॥ जग्राहविद्यामानिशं
गुरुशुश्रुषणोद्यतः ॥ २८ ॥ कालेतीतेसुमहतिप्रन्हादमसुरेश्वरः ॥ समाहूयाब्रवीद्गाथाकाचित्पुत्रकगीयतां
॥ २९ ॥ प्रन्हादउवाच ॥ यतःप्रधानपुरुषायतश्चैतच्चराचरं ॥ कारणंसकलस्यास्यसमेविष्णुःप्रसीदतु ॥ ३० ॥
हिरण्यकशि॰ ॥ दुरात्मावध्यतामेषनानेनार्थोस्तिजीवता ॥ स्वपक्षहानिकर्तृत्वाद्यःकुलांगारतांगतः ॥ ३१ ॥
पराशरउवाच ॥ इत्याज्ञप्तास्ततस्तेनप्रगृहीतमहायुधाः ॥ उद्यतास्तस्यनाशायदैत्याःशतसहस्रशः ॥ ३२ ॥
प्रन्हादउवाच ॥ विष्णुःशस्त्रेषुयुष्मासुमयिचासौयथास्थितः ॥ दैतेयास्तेनसत्येननाक्रमंत्वायुधानिमे ॥ ३३ ॥

अंतःकरणंयस्यसइतिवास्तवोर्थःस्वपक्षहानिकर्तृत्वाद्विरोधिसंश्रयकारित्वात् कुलस्यअंगारतांदाहकतांकुलेष्वंगारतांभस्मतामधमतामितिवा स्वपक्षस्यतमोगुणस्यसात्विकत्वेनहानिकर्तृत्वात्कुलस्यतमःप्रकृतेरंगारतांनाशकतांततोदैत्यबालकोपदेष्टृत्वादिवास्तवोर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ययायत्प्रकारंसत्येनमांन्वोश्चेतनशस्त्रादिषुविष्णुःस्थितःतेनसत्येनहेतुना मेमयि ॥ ३३ ॥ ६२

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ यस्मिन्स्मृतेजन्मरोद्भवान्यपिभयानियांतितस्मिन्ममनसिस्थितेभयकुत्रतिष्ठेत् ॥ ३६ ॥ दूराचरंअसुराचारहीनं अंतेअधिष्ठानेविष्णौदुर्मतिर्येषांतानतिक्रम्यावर्तमानांमतिवास्तवोर्थः विषेणयाज्वालाअग्निशिखातयोज्वलैः ॥ ३७ ॥ अदशंतदष्टवंतः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

पराशरउवाच ॥ ततस्तैःशतशोदैत्यैःशस्त्रौघैराहतोपिसन् ॥ नावापवेदनामल्पामभूच्चैवपुनर्नवः ॥ ३४ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ दुर्बुद्धेविनिवर्तस्ववैरिपक्षस्तवाहतः ॥ अभयंतेप्रयच्छामिमातिमूढमतिर्भव ॥ ३५ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ भयंभयानामपहारिणिस्थितेमनस्यनंतेममकुत्रतिष्ठति ॥ यस्मिन्स्मृतेजन्मजरोद्भवानिभयानिसर्वाण्यपयांतिताता ॥ ३६ ॥ हिरण्यकशि० ॥ भोभासेर्पादुराचारमनेमत्यंतदुर्गतिं ॥ विषज्वालोज्वलैर्वक्त्रैसद्योनयतसंक्षयं ॥ ३७ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तास्तेनतेसर्पाःकुहकस्तक्षकोंधकः ॥ अदशंतसमस्तेषुगात्रेष्वतिविषोल्बणाः ॥ ३८ ॥ सत्वासक्तमतिःकृष्णेदश्यमानंमहोरगैः ॥ नविवेदात्मनोगात्रंतत्स्मृत्याल्हादसंस्थितः ॥ ३९ ॥ सर्पाऊचुः ॥ दंष्ट्राविशीर्णामणयःस्फुटंतिफणेषुतापोहृदयेषुकंपः ॥ नास्यत्वचः ॥ स्वल्पमपीहभिन्नप्रशाधिदैत्येश्वरकार्यमन्यत् ॥ ४० ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ होदिग्गजाःसंकटदंतमिश्राघ्नैतनमस्माद्रिपुपक्षभिन्नं ॥ तज्जाविनाशायभवंतितस्ययथारणेःप्रज्वलिताहुताशनः ॥ ४१ ॥ ततःसदिग्गजैर्बालोभूभृच्छिखरसंनिभैः ॥ पातितोधरणीपृष्ठविषाणैरवपीडितः ॥ ४२ ॥

मणयःस्वास्तिकाः एतदशक्यमन्यतकार्येप्रशाधिआदिश ॥ ४० ॥ संकटैःसकीर्णैर्दंतैर्मिश्राभीलिताःसंतोघ्नतनाशयत अस्माद्रिपुपक्षवौभिन्नमस्मत्तःपृथक्कृतं तथापित्वस्पुत्रःकथंहंतव्यः तत्राहतज्जअपितस्यविनाशायभवंति यथारणेजातोहुताशनस्तन्नाशायतस्मादेतंघ्नतत्यर्थः ॥ ४१ ॥ विषाणैर्दंतैरवपीडितः अवपीडतेतिपाठेअडभावआर्षः ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ पितुरपिभगवद्भक्तिमुत्पादयितुंविष्णोःस्मरणप्रभावंस्वयमाह दंताइति कुलिशंवज्रंतदग्रमिवविशुरादृढाः महांतंविपदांपातमागमंनाशय
तीतितथा विपत्पापोतिपाठंविपदांकारणंपापंविनाशयतीतितथा ॥ ४४ ॥ एषपापकृच्छदीतिशेषः इतिवास्तवोर्थः ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ दिशांमु

स्मरतस्तस्यगोविंदमिभदंताःसहस्रशः ॥ शीर्णावक्षःस्थलंप्राप्यसप्राहपितरंततः ॥ ४३ ॥ दंतागजानांकुलिशाग्रनि
ष्ठुराःशीर्णायदेतेनबलंममैतत् ॥ महाविपत्पापविनाशनोयंजनार्दनानुस्मरणानुभावः ॥ ४४ ॥ हिरण्यकशिपु
रुवाच ॥ ज्वाल्यतामसुरावन्हिमपसर्पतदिग्गजाः ॥ वायोसमेधयाग्नित्वंदह्यतामेषपापकृत् ॥ ४५ पराशरउवा
च ॥ महाकाष्ठचयच्छन्नमसुरेंद्रसुतंततः ॥ प्रज्वाल्यदानवावन्हिंददहुःस्वामिचोदिताः ॥ ४६ ॥ प्रन्हादउवाच
॥ तातैषवन्हिःपवनेरितोपिनमांदहत्यत्रसमंततोहं ॥ पश्यामिपद्मास्तरणास्तृतानिशितानिसर्वाणिदिशांमुखानि
॥ ४७ ॥ अथदैत्येश्वरंप्रोचुर्भार्गवस्यात्मजाद्विजाः ॥ पुरोहितामहात्मानःसाम्नासंस्तूयवाग्मिनः ॥ ४८ ॥ राज
न्निशम्यतांकोपोबालेतुतनयेनिजे ॥ कोपोदेवनिकायेषुननुतेसफलोयतः ॥ ४९ ॥ तथातथैनंबालंतेसंस्करि
ष्यामहेवयं ॥ यथाविपक्षनाशायविनितस्तेभविष्यति ॥ ५० ॥ बालत्वंसर्वदोषाणांदैत्यराजास्पदंयतः ॥ ततो
कोपमत्यर्थंयोक्तुमर्हसिनार्भके ॥ ५१ ॥ नत्यक्षतिहरेःपक्षमस्माकंवचनाद्यादि ॥ ततःकृत्यांवधायास्यकरिष्या
मोऽनिवर्तिनीं ॥ ५२ ॥ पराशरउवाच ॥ एवमभ्यर्थितस्तैस्तुदैत्यराजपुरोहितैः ॥ दैत्यैर्निष्क्रमयामासपुत्रंघा
तकसंचयात् ॥ ५३ ॥

खानिनिकटदिग्देशान् ॥ ४७ ॥ भार्गवस्यात्मजाःशंडामर्कादयः ॥ ४८ ॥ निशम्यतांनिराक्रियतां अनुतनयेकनिष्ठात्मजे अत्रेतिवापाठः नि
जेस्वौरसे देवनिकायेसफलः वधफलकत्वात् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ निवर्तिर्नाघातिका अनिवर्तिनीमिंतिच्छेदोवा दुष्प्रतीकारां ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

प्रदर्श्यहरिभक्तेस्तान्प्रभावान्पितरंप्रति प्रल्हादउपदेशार्हान्दैत्यान्बालानशिक्षयत् गुरोरुपदेशांतरेऽध्यापनविच्छेदेसति स्वयमध्यापयामासउप देशं ॥ ५४ ॥ हेदैतेयादित्यपत्या निदितिजात्मजादितेर्नप्रारः मेमत्तःपरमार्थःश्रूयतां अन्यथामिथ्यैतन्नमंतव्यंतत्रहेतुर्नात्रेति मदुक्तौगुरूपदेशइव लोभादिकारणंनास्ति ॥ ५५ ॥ विष्णुभक्तिमुपदेष्टुंप्रथमतोवैराग्यकारणमाह जन्मेत्यादिचतुर्दशभिः अव्याहताअवश्यंभाविनी ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ मृतस्यजन्मभवतीत्ययंएतदर्थप्रतिपादकप्रमाणभूतः जातस्यहिध्रुवोमृत्युर्ध्रुवंजन्ममृतस्यचेत्यादिरूपआगमोस्तियतःअतएतन्नान्य

ततोगुरुगृहेबालःसवसन्बालदानवान् ॥ अध्यापयामासमुहुरुपदेशांतरेगुरोः॥ ५४॥ प्रल्हादउवाच ॥ श्रूयतांप रमार्थोमेदैतेयादितिजात्मजाः ॥ नचान्यथैतन्मंतव्यंनात्रलोभादिकारणं ॥ ५५ ॥ जन्मबाल्यंततःसर्वोजंतुःप्रा प्नोतियौवनं ॥ अव्याहतैवभवतिततोनुदिवसंजरा ॥ ५६ ॥ ततश्चमृत्युमभ्येतिजंतुर्दैत्येश्वरात्मजाः ॥ प्रत्य क्षंदृश्यतेचैतदस्माकंभवतांतथा॥ ५७ ॥ मृतस्यचपुनर्जन्मभवत्येतच्चनान्यथा ॥ आगमोयंतथतच्चनोपादानं विनोद्भवः ॥ ५८ ॥ गर्भवासादियावत्तुपुनर्जन्मोपपादनं ॥ समस्तावस्थकंतावद्दुःखमेवावगम्यतां ॥ ५९ ॥ क्षुत्तृष्णोपशमंतावच्छीताद्युपशमंसुखं ॥ मन्यतोबलबुद्धित्वाद्दुःखमेवहितत्पुनः ॥ ६० ॥

था अत्रतर्कमप्याह एतच्चतथैवमृतस्यैवजन्म यतःउपादानंप्राग्भवीयशुभाशुभंकर्मरूपकारणंविनाभवोजन्मनभवति अन्यथाकृतनाशाकृता भ्यागमप्रसंगः स्यात् चकाराज्जातस्यमृत्युरित्यपि ॥ ५८ ॥ ततःकिमतआह गर्भवासादिपुनर्जन्मनः उपपादनंप्रापणंयावत्तावत्दुःखमेव ॥ ५९ ॥ ननुअन्नपानादिजनितसुखमप्यास्तिकुतोदुःखमेवोच्यतेइतिचेत्तत्राह क्षुत्तृष्णेति क्षुत्पिपासादिदुःखोपशमंमूढःसुखंमन्यतेपुनःक्षुत्पि पासाद्युत्पत्तेरन्नपानादिसंपादनभ्रयासाच्चतत्दुःखमेवाहुः ॥ ६० ॥

दुःखत्वेनप्रसिद्धेव्यायामांगप्रहारादौसुखभ्रमंदृष्टांतत्वेनाह अत्यंतेति अत्यंतंस्तिमितांगानांस्तब्धांगानांव्यायामेनमल्लश्रमादिनासुखमिच्छतांप्रहा
रोमुष्ट्यादिपातः सुखायतेसुखमितिभवति तथाभ्रांतिज्ञानावृताक्षाणांमोहोपिहितदृष्टीनांप्रहारःप्रणयकुपितरमणीचरणाघातोपिसुखायते॥६१॥
तदेवंकामिनांसुखंनिंदति केति महाचयःस्थूलसंघातःक्व कांतिगौरवत्वादि शोभाअलंकारादिकृता सौरभ्यंसौगंध्यं कमनीयंसौकुमार्यंएवमादय
गुणाश्चक्व ॥ ६२ ॥किंच मांसेति एवंदेहेस्वीयेस्त्र्यादिदेहेवाप्रीतिमांश्चेत्तर्हिनरकेपिप्रीतिमान्भविष्यति नरकस्याप्येतद्रूपत्वात् ॥६३॥ किंचवस्तुतः
सुखसाधनंकिंचिन्नास्तिदुःखप्रतीकारकएवसुखकर्तृत्वारोपादित्याह अग्नेरितिशीतजन्यदुःखप्रतीकारकमात्रस्याग्नेःसुखकर्तृत्वंशीतेनोपाधिनाक्रि

अत्यंतस्तिमितांगानांव्यायामेनसुखैषिणां ॥ भ्रांतिज्ञानावृताक्षाणांप्रहारोपिसुखायते ॥ ६१ ॥ क्वशरीरमशेषा
णांश्लेष्मादीनांमहाचयः ॥ क्वकांतिशोभासौरभ्यकमनीयादयोगुणाः ॥ ६२ ॥ मांसासृक्पूयविण्मूत्रस्नायुम
ज्जास्थिसंहतौ ॥ देहेचेत्प्रीतिमान्मूढोभवितानरकेपिसः ॥ ६३ ॥ अग्नेःशीतेनतोयस्यतृषाभक्तस्यचक्षुधा ॥
क्रियतेसुखकर्तृत्वंतद्विलोमस्यचेतरैः ॥ ६४ ॥ करोतिहेदैत्यसुतायावन्मात्रंपरिग्रहं ॥ तावन्मात्रंएवास्यदुःखंचे
तसियच्छति ॥ ६५ ॥ यावतःकुरुतेजंतुःसंबंधान्मनसः प्रियान् ॥ तावंतोस्यनिखन्यंतेहृदयेशोकशंकवः ॥
॥ ६६ ॥

यतेआरोप्यते विचारतस्तत्रदुःखाभावस्यैवसत्वात् एवंतृषातोयस्यक्षुधाचान्नस्यसुखकर्तृत्वमारोप्यते तथाचभागवते कुर्वन्दुःखप्रतीकारंसुख
वन्मन्यतेगृहीति तद्विलोमस्याग्न्यादिविलोमस्यशीतादेःसुखकर्तृत्वमितरैरग्न्यादिभिःकृत्वाआरोप्यते यद्वा नैकांततःसुखसाधनंसाधनाग्न्यादी
नामेवशीतादिभिःसुखकर्तृत्वानुभवाद्दंशीतादेरग्न्यादिभिरित्यर्थः ॥ ६४ ॥ कलत्रपुत्रमित्रादिसंग्रहोदुःखहेतुरित्याह करोतीति सपरिग्रहएव
॥ ६५ ॥ अतिसुखसाधनत्वेनाभिमताअतिदुःखंप्रयच्छंतीत्याहयावंतइति शोकाएवशंकवःकीलकानिनिखन्यंतेनिपात्यंते तेषामपगमेपिशो
कानपगमादित्यर्थः ॥ ६६ ॥

शोकशंकूनांदुरुद्धारत्वमाह यत्किंचिद्वस्तुधनादिगृहेतत् यत्रतत्रावतिष्ठमानस्यानित्यंचिंतयतिमनसितिष्ठतिनकेवलंतत्तिष्ठतिकिंतुतस्यनाशदाहा
पहरणंयत्तदपिअस्यमनसितिष्ठत्येव कुतस्तत्रैवतिष्ठतीतिपाठेनाशादिमनसिकुतःनकुतश्चित किंतुतत्रैवगृहएवतिष्ठतोनष्टमपिमनसिवासनारूपे
णास्थितंस्मृतंसद्धनादिव्ययपत्ययेव अतोवासनात्यागेनैवविशोकतेतिभावः ॥ ६७ ॥ गत्यक्षदुःखसुरूकवत्वाजन्मादिष्वपितदेवानुसंधेयमित्या
ह जन्मनीतिद्वाभ्यां तत्कथ्यतांसुखंयदिभवेत् कथ्यतांतस्याभावात्कथयितुमशक्यमितिभावःउपसंहरतिएवमिति ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ एवंप्रवृति

यत्तद्गृहेतन्मनसियत्रतत्रावतिष्ठतः ॥ नाशदाहापहरणंतत्तस्यास्यैवतिष्ठति ॥ ६७ ॥ जन्मन्यत्रमहद्दुःखंम्रिय
माणस्यवापितत् ॥ यातनासुयमस्योग्रंगर्भसंक्रमणेषुच ॥ ६८ ॥ गर्भेपिसुखलेशोपिभवद्भिरनुमीयत ॥ यदि
तत्कथ्यतामेवंसर्वदुःखमयंजगत् ॥ ६९ ॥ तदेवमतिदुःखानामास्पदेत्रभवार्णवे ॥ भवतांकथ्यतेसत्यंविष्णुरे
कःपरायणं ॥ ७० ॥ माजानीतवयंबालादेहीदेहेषुशाश्वतः ॥ जरायौवनजन्माद्यधर्मादेहस्यनात्मनः ॥ ७१ ॥ बा
लोहंतावदिच्छातोयतिष्येश्रेयसेयुवा ॥ युवाहंवार्धकेप्राप्तेकरिष्याम्यात्मनोहितं ॥ ७२ ॥ वृद्धोहंममकार्याणिसम
स्तानिनगोचरे ॥ किंकरिष्यामिमंदात्मासमर्थेननयत्कृतं ॥ ७३ ॥

मार्गेदोषोत्त्यावैराग्यमुत्पाद्याविष्णुसेवायांप्रवर्त्तयन्नाहतदेवमिति ॥ ७० ॥ बालानामस्माकंनात्राधिकारइतिशंकायामाह माजानीतेति यथाप
रिमाणभेदेनभिन्नेषुदेहेषुदेहिनस्तदवस्थासंघातुरेकत्वमेवंजन्मांतरेदेहेष्वपिदेहीएकःशाश्वतोनित्यः अतोजराद्याधर्मादेहस्यनात्मनः तथाच दे
हात्मविवेकशून्यानामविरक्तानांनात्राधिकारःआत्मानात्मविवेकवतांविरक्तानांतुभवतामत्राधिकारएवेतिभावः ॥ ७१ ॥ विपक्षेबाधकमाह बा
लोहमिति इच्छातोयतिष्येचरिष्यामीत्यर्थः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥

दुराशाविषयतृष्णातया पिपासितःश्रेयस्तृष्णावानिव अनेनरजकादिदृष्टांतःसूचितः रजकोहिगंगाजलस्थइदमिदंप्रक्षाल्यांबुपेयामिति जालिकोपिइम
ममुंमत्स्यंहत्वापाथःपास्यामीतिपिपासितएवम्रियतेयथाएवंपरमानंदसुधाब्धौविष्णौस्थित्वापिनतत्ररमतइति ॥ ७४ ॥ तथाहि बाल्यइति स
मुपस्थितंप्राप्तंवार्धकमशक्तयानयतिपर्यंतिदापिनश्रेयसेवर्ततइत्यर्थः॥ ७५॥ अतःश्रेयसिविलंबोनकार्यइत्याह तस्मादिति विवेकआत्मनिबुद्धौयस्य
सःविवेकमेवाह बाल्येति वृद्धशब्दोभावपरः ॥ ७६ ॥ यदियुष्माकमत्रनास्थातथापिमत्प्रीतयेविष्णुःस्मर्यतां ॥ ७७ ॥ अस्तिचदास्यातदामहा

एवंदुराशयाक्षिप्तमानसःपुरुषःसदा ॥ श्रेयसोभिमुखंयातिनकदाचित्पिपासितः ॥ ७४ ॥ बाल्येक्रिडनकास
क्तायौवनेविषयोन्मुखाः॥ अज्ञानयंत्यशक्तयाचवार्द्धकंसमुपस्थितं ॥ ७५ ॥ तस्माद्बाल्येविवेकात्मायतेतश्रेयसे
सदा ॥ बाल्ययौवनवृद्धाद्यैर्देहभावैरसंगतः ॥ ७६ ॥ तदेतद्वोमयाख्यातंयदिजानीतनानृतं ॥ तदस्मत्प्रीतयेवि
ष्णुःस्मर्यतांबंधमुक्तिदः ॥ ७७ ॥ आयासःस्मरणेकोऽस्यस्मृतोयच्छतिशोभन ॥ पापक्षयश्चभवतिस्मरतांतमह
र्निशं ॥ ७८ ॥ सर्वभूतहितेतस्मिन्मातिर्मैत्रीदिवानिशं ॥ भवतांजायतामेवंसर्वक्लेशान्प्रहास्यथ ॥ ७९ ॥ ताप
त्रयेणाभिहतंयदेतदखिलंजगत् ॥ तदाशोच्येषुभूतेषुद्वेषंप्राज्ञःकरोतिकः ॥ ८० ॥ अथभद्राणिभूतानिहीनश
क्तिरहंपरं ॥ मदंतथापिकुर्वीतहानिर्द्वेषफलंयतः ॥ ८१ ॥

फलत्वात्सुखकरत्वाच्चेदमेवकार्यमित्याहआयासइति ॥७८॥ ततःकिमित्याकांक्षायांतत्फलमाशासानेएवाहसर्वभूतेति तस्मिन्विष्णौमतिःसर्वभू
तेषुमैत्रीचभवतांजायतांततश्चसर्वक्लेशान्प्रहास्यथसर्वभूतेषुमैत्रीदुष्करोतिचेत्तत्राह तापत्रयेणाभिहतंक्लिष्टंजगतियत्सदामतिस्तदातत्रद्वेषंकः
कुर्यात्अपिदुःखहानायमैत्रीमेवकुर्यात् ॥ ८० ॥ अथैवंसतिः भूतानिभद्राणिधनादिसंपदाढ्यानिअहमेवधनार्जनेहीनशक्तिःक्लिष्टइतितथापिमुदं
हर्षंकुर्वीतनतुद्वेषं यतोद्वेषस्यहानिरेवफलं ॥ ८१ ॥

बद्धवैराणिस्वास्मिन्वैरंकुर्वीतिचेत्तत्तदा अतिमोहेनव्याप्तानीतिकृत्वामनीषिणांशोच्यानिअनुकंप्यानितेषुसर्वथाद्वेषोनयुक्तइत्यर्थः ॥ ८२ ॥ एते चद्वेषोपशमप्रकारामध्यमाधिकारिणामित्याह एतइति भिन्नदृशाभेददृष्ट्या भिन्नदृशामितिवापाठस्तत्रभिन्नदर्शनेभ्युपगममंगीकारंकृत्वाद्वेषोपशमोपायभेदाःकथिताः उक्तानामुपायानांपरमार्थसंक्षेपोममत्तःश्रूयतां ॥ ८३ ॥ तमेवाह विस्तारइति सर्वभूतस्यसर्वात्मनोविष्णोरिदंसर्वंजगत् विस्तारोविभूतिः तस्मादात्मवदभेदेनद्रष्टव्यं ॥ ८४ ॥ आसुरंभावंरागद्वेषादिस्वभावंसम्यगुत्सृज्ययूयंवयंचनिर्वृतिंयथायेनप्रकारेणप्राप्स्यामस्तथाय

बद्धवैराणिभूतानिद्वेषंकुर्वीतिचेत्ततः ॥ सुशोच्यान्यतिमोहेनव्याप्तानीतिमनीषिणां ॥ ८२ ॥ एतेभिन्नदृशांदैत्या विकल्पाःकथितामया ॥ कृत्वाभ्युपगमंतत्रसंक्षेपःश्रूयतांमम ॥ ८३ ॥ विस्तारःसर्वभूतस्यविष्णोर्विश्वमयंजगत् ॥ द्रष्टव्यमात्मवत्तस्मादभेदेनविचक्षणैः ॥ ८४ ॥ समुत्सृज्यासुरंभावंतस्माद्यूयंतथावयं ॥ तथायत्नंकरिष्यामोयथाप्राप्स्यामनिर्वृतिं ॥ ८५ ॥ यानाग्निनानचार्केणनेंदुनानैववायुना ॥ पर्जन्यवरुणाभ्यांवानसिद्धैर्नचराक्षसैः ॥ ८६ ॥ नयक्षैर्नैवदैत्येंद्रैर्नोरगैर्नचकिन्नरैः ॥ नमनुष्यैर्नपशुभिर्दोषैर्नैवात्मसंभवैः ॥ ८७ ॥ ज्वरादिरोगातीसारप्लीहगुल्मादिकैस्तथा ॥ द्वेषेर्ष्यामत्सराद्यैर्वारागलोभादिभिःक्षयं ॥ ८८ ॥ नचान्यैर्नीयतेकैश्चिन्नित्यायात्यंतनिर्मला ॥ तामाप्नोत्यमलंन्यस्यकेशवेहृदयंनरः ॥ ८९ ॥

त्नंकरिष्यामः युगपद्वचनेउत्तमःपुरुषाः ॥ ८५ ॥ तामेवनिर्वृतिंतत्प्रयत्नंचविशिनष्टि येतिचतुर्भिः यानिर्वृतिर्मोक्षारव्याअग्न्यादिनाअन्यैश्चक्षयंनंनीयतेतांनिर्वृतिंकेशवेहृदयंन्यस्यकेशवस्मृत्याप्राप्नोतीतिचतुर्थेनान्वयः वेदांतिनस्तुकेशवेतत्पदलक्ष्येत्त्वदर्थंत्वंपदलक्ष्यंन्यस्यएकत्वेनानुसंधायानिर्वृतिंमुक्तिप्राप्नोतीतिवदंति तत्राग्न्यादिभिराधिदैविकैमनुष्यादिभिराधिभौतिकैरात्मसंभवैराध्यात्मिकैर्द्विविधैर्ज्वरादिभिःशारीरैर्द्वेषादिभिर्मानसैश्चान्यैस्तन्मूलभूतैरविद्याकामकर्मभिरितिविवेक्तव्यं ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

सर्वोपदेशसारमाह असारेति असारोयःसंसारस्तस्मिन्विवर्तनानिदेवमनुष्यातिर्यगादिजन्मानितेषुतत्तद्रुचितैर्भोगैस्तोषंमायातनप्राप्नतांकिंतुसर्वभूतेषुसमदर्शित्वंउपेतप्राप्नुततदेवाच्युतस्याराधनं ॥ १० ॥ ततःकिमतआह तस्मिन्निति प्रसन्नेप्रीतेसतिनांकिमपिदुर्लभंतथापित्रिवर्गोनप्रार्थ्यतुच्छःत्वात् तर्त्किमोक्षःप्रार्थनीयोनेत्याह समाश्रितात्सामान्यतरोरेवायाचितफलप्राप्तिर्नियतायदितदाब्रह्मतरोरप्रार्थितंमोक्षरूपंमहत्फलंप्राप्स्यथ

असारसंसारविवर्तनेषुमायाततोषंप्रसभंब्रवीमि ॥ सर्वत्रदैत्याःसमतामुपेतसमत्वमाराधनमच्युतस्य ॥ १० ॥ तस्मिन्प्रसन्नेकिमिहास्त्यलभ्यंधर्मार्थकामैरलमल्पकामे ॥ समाश्रिताद्ब्रह्मतरोरनंतान्निःसंशयंप्राप्स्यथवैमहत्फलं ॥ ११ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेप्रथमेअंशेप्रह्लादानुशासनंनामसप्तदशोध्यायः ॥ १७ ॥ पराशरउवाच ॥ तस्यैवंदानवाश्चेष्टांदृष्ट्वादैत्यपतेर्भयात् ॥ आचचख्युःसचोवाचसूदानाहूयसत्वरः ॥ १ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ हेसूदाममपुत्रोसावन्येषामपिदुर्मतिः ॥ कुमार्गदेशकोदुष्टोहन्यतामविलंबितं ॥ २ ॥ हालाहलंविषंतस्यसर्वभक्ष्येषुदीयतां ॥ अविज्ञातमसापापोवध्यतांमाविचार्यतां ॥ ३ ॥ पराशरउवाच ॥ तेतथैवततश्चक्रुःप्रह्लादायमहात्मने ॥ विषदानंयथाज्ञप्तंपित्रतस्यमहात्मनः ॥ ५ ॥ हालाहलंविषंघोरमनंतोच्चारणेनसः ॥ अभिमंत्र्यसहान्नेनमैत्रेयबुभुजेतदा ॥ ४ ॥

किंवाच्यमिति ॥ ११ ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांप्रथमेअंशेप्रह्लादचरितेप्रह्लादशासनंनामटीकायांसप्तदशोध्यायः ॥ १७ ॥ पुरोधसोदैत्यपतेर्हंतुकामान्स्वकृत्यया प्रह्लादोष्टादशेनष्टानजीवयदितीर्यते ॥ १ ॥ चेष्टामुपदेशरूपां ॥ १ ॥ कुमार्गस्यदेशकउपदेष्टा ॥ २ ॥ ज्ञातेसतिप्रतीकारंकरिष्यतीत्यतआह अविज्ञातंयथास्यात्तथादीयतां ॥ ३ ॥ ४ ॥ शब्दस्योच्चारणेनावृत्तिपाठेनाभिमंत्र्यतदुपरिजप्त्वातस्मैनिवेद्येतिवा ॥ ५ ॥

अनंतस्यनाम्नःख्यात्याकीर्तनेन स्मृतीतिपाठेस्मृत्यातदनुसंधानेननिर्वीर्यमतोऽविकारंकंपादिशून्यंयथास्यादेवंजरयामास ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥
सुतस्यातिशक्तिंज्ञात्वाब्राह्मणानामशक्यंनास्तीतितत्रतान्नियुंक्तेत्वर्यतामिति ॥ ९ ॥ १० ॥ त्रैलोक्यविख्यातेब्रह्मणःकुले ॥ ११ ॥ स्तवे

अविकारंसतद्भुक्त्वाप्रह्लादःस्वस्थमानसः ॥ अनंतख्यातिनिर्वीर्यंजरयामासतद्विषम् ॥ ६ ॥ ततःसूदाभयत्र
स्ताजीर्णंदृष्ट्वामहाविषं ॥ दैत्येश्वरमुपागम्यप्रणिपत्येदमब्रुवन् ॥ ७ ॥ दैत्यराजविषंदत्तमस्माभिरतिभीषणं ॥
जीर्णंतत्त्वसहान्नेनप्रह्लादेनसुतेनते ॥८॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ त्वर्यतांत्वर्यतांसद्योहेहेदैत्यपुरोहिताः ॥ कृत्यांत
स्यविनाशायउत्पादयतमाचिरम् ॥ ९ पराशरउवाच ॥ सकाशमागम्यततःप्रह्लादस्यपुरोहिताः ॥ सामपूर्वमथो
चुस्तेप्रह्लादंविनयान्वितम् ॥ १० ॥ पुरोहिताऊचुः ॥ जातस्त्रैलोक्यविख्यातआयुष्मान्ब्रह्मणःकुले ॥ दैत्यराज
स्यतनयोहिरण्यकशिपोर्भवान् ॥ ११ ॥ किंदेवैःकिमनंतेनकिमन्येनतवाश्रयः ॥ पितातेसर्वलोकानांत्वंतथैवभ
विष्यसि ॥ १२ ॥ तस्मात्परित्यजैतांत्वंविपक्षस्तवसंहिताम् ॥ वाचंपितासमस्तानांगुरूणांपरमोगुरुः ॥१३॥
प्रह्लादउवाच ॥ एवमेतन्महाभागाःश्लाघ्यमेतन्महाकुलं ॥ मरीचेःसकलेऽप्यस्मिंस्त्रैलोक्येकोऽन्यथावदेत्॥१४॥
पिताचममसर्वस्मिञ्जगत्युत्कृष्टचेष्टितः ॥ एतदप्यवगच्छामिसत्यमत्रापिनानृतम् ॥१५॥ गुरूणामपिसर्वेषां
पितापरमकोगुरुः ॥ यदुक्तंभ्रांतिरत्रापिस्वल्पापिहिनविद्यते ॥ १६ ॥ पितागुरुर्नसंदेहःपूजनीयःप्रयत्नतः ॥
तत्रापिनापराध्यामीत्येवंमनसिमेस्थितं ॥ १७ ॥

नस्तुल्यासंहितांसंबद्धांवाचंपरित्यज ॥ १२ ॥ १३ ॥ मरीचेःकश्यपपितुरेतत्कुलंत्रैलोक्येश्लाघ्यमेवअन्यथाकोवदेन्नकोऽपि ॥ १४ ॥ उत्कृ
ष्टंनीतिशास्त्राविरुद्धंचेष्टितंयस्यसःउपालंभशंकांनिराकरोतिनानृतमिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ तत्रापिपूजायांनापराध्यामिनान्यथा करोमिन
स्खलामीतियावत् ॥ १७ ॥

यथायुक्तंयुक्तमनतिक्रांतंयद्वायथावस्त्रकारकदोषेणायुक्तंतथाकोब्रवीतिकिंतुसामान्यतएतद्वचोनार्थवदिति ॥ १८ ॥ १९ ॥ किमनंतेनसाधुभो इतिपुनरुक्तिःसोपालंभवत्त्वख्यापनाय ॥ २० ॥ पुरुषार्थचतुष्टयमिदमनंतेनहेतुनेतिपूर्वेणान्वयः । यस्मादेवंतस्मात्तदिदंकिमनंतेनेतिवच.किंरथै वेत्यर्थः। यद्वाइदंपुरुषार्थचतुष्टयंयस्मादनंताद्भवतितस्मात्किस्यादितीदंनिरर्थकंवाक्यंकिंरथैवोच्यतइत्यर्थः ॥ २१ ॥ पुरुषार्थचतुष्टयहेतुत्वमुदा

यत्त्वेतत्किमनंतेनेत्युक्तंयुष्माभिरीदृशम् ॥ कोब्रवीतियथायुक्तंकिंतुनैतद्वचोऽर्थवत् ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वासोऽभवन्मौ
नीतेषांगौरवयंत्रितः ॥ प्रहस्यचपुनःप्राहकिमनंतेनसाध्विति ॥ १९ ॥ साधुभोःकिमनंतेनसाधुभोगुरवोमम ॥
श्रूयतांयदनंतेनयदिखेदंनयास्यथ ॥ २० ॥ धर्मार्थकाममोक्षाख्याःपुरुषार्थाउदाहृताः ॥ चतुष्टयमिदंयस्मात्त
स्मात्किंकिमिदंवृथा ॥२१॥ मरीचिमिश्रैर्दक्षेणतथैवान्यैरनंततः ॥ धर्मःप्राप्तस्तथैवान्यैरर्थःकामस्तथापरैः॥२२॥
तत्तत्त्ववेदिनोभूत्वाज्ञानध्यानसमाधिभिः ॥ अवापुर्मुक्तिमपरेपुरुषाध्वस्तबंधनाः ॥ २३ ॥ संपदैश्वर्यमाहात्म्य
ज्ञानसंततिकर्मणां ॥ विमुक्तेश्चैवनालभ्यंमूलमाराधनंहरेः ॥ २४ ॥ यतोधर्मार्थकामाख्यंविमुक्तिश्चफलंद्विजाः॥
तेनापिहिकिमित्येवमनंतेनकिमुच्यते ॥ २५ ॥ किंचात्रबहुनोक्तेनभवंतोगुरवोमम ॥ वदंतिसाधुवासाधुविवेकोऽ
स्माकमल्पकः ॥ २६ ॥

हरन्नेवाह मरीचिमिश्रैरितिचतुर्भिः मरीचिमिश्रैर्मरीचिमुख्यैस्तत्सहितैर्वा ॥ २२ ॥ २३ ॥ संपद्भोगसाधनधनादिमत्त्वं ऐश्वर्यस्वातंत्र्यं माहा त्म्यंज्ञानादिकृतंमहत्त्वं ज्ञानंतत्त्वविवेकः संततिःकुलप्रवाहः कर्माणिचअग्निहोत्रादीनि एतेषांमुक्तेश्चमूलंहरेराराधनमेवअतःकिमपिनालभ्यं एक तालभ्यमितिपाठेएकतयासमदृष्ट्यालभ्यमाराधनमित्यर्थः ॥२४॥ यतोधर्मादिफलंभवतितेनाप्यनंतेनकिमितिभवद्भिःकिमुच्यतइत्यन्वयः॥२५॥ सोपालंभोक्तिंगमयति किंचेति ॥ २६ ॥

एवंविपक्षस्तुतियुक्तंभूयोनवक्ष्यसीतिमत्वापूर्वमस्माभिस्त्वंरक्षितोऽसिअबुद्धिमानितित्वंनज्ञातोऽसि ॥ २७ ॥ मोहग्राहंमोहेनदुराग्रहम् ॥ २८ ॥
असत्समाचरन्नात्मानंहंतिसाधुसमाचरन्नात्मैवात्मानंरक्षतीत्यन्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ पादस्यन्यासैःपातैःक्षताक्षितिर्यथासा खंडितंभिन्नंस

॥ पुरोहिताऊचुः ॥ दह्यमानस्त्वमस्माभिरग्निनाबालरक्षितः ॥ भूयोनवक्ष्यसीत्येवंनैवंज्ञातोऽस्यबुद्धिमान् ॥ २७ ॥ यद्यस्मद्वचनान्मोहग्राहंनत्यक्ष्यतेभवान् ॥ ततःकृत्यांविनाशायतवस्रक्ष्यामदुर्मते ॥ २८ ॥ ॥ प्रल्हादउवाच ॥ कःकेनहन्यतेजंतुर्जंतुःकःकेनरक्ष्यते ॥ हंतिरक्षतिचैवात्मात्यसत्साधुसमाचरन् ॥ २९ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तास्तेनतेक्रुद्धादैत्यराजपुरोहिताः ॥ कृत्यामुत्पादयामासुर्ज्वालामालोज्ज्वलाकृतिम् ॥ ३० ॥ अतिभीमासमागम्यपादन्यासक्षतक्षितिः ॥ शूलेनसासुसंक्रुद्धातंजघानाशुवक्षसि ॥ ३१ ॥ तत्तस्यहृदयंप्राप्यशूलंबालस्यदीप्तिमत् ॥ जगामखंडितंभूमौतत्रापिशतधागतम् ॥ ३२ ॥ यत्रानपायीभगवान्हृद्यास्तेहरिरीश्वरः ॥ भंगोभवतिवज्रस्यतत्रशूलस्यकाकथा ॥ ३३ ॥ अपायेतत्रपापैश्चपातितादैत्ययाजकैः ॥ तानेवसाजघानाशुकृत्यानाशंजगामच ॥ ३४ ॥ कृत्ययादह्यमानांस्तान्विलोक्यसमहामतिः ॥ त्राहिकृष्णेत्यनंतेतिवदन्नभ्युपपद्यत ॥ ३५ ॥ सर्वव्यापिञ्जगन्नाथजगत्स्रष्टर्जनार्दन ॥ त्राहिविप्रानिमानस्माद्दुःसहान्मंत्रपावकात् ॥ ३६ ॥ यथासर्वेषुभूतेषुसर्वव्यापीजगद्गुरुः ॥ विष्णुरेवतथासर्वेजीवंत्वेतेपुरोहिताः ॥ ३७ ॥ यथासर्वगतंविष्णुंमन्यमानोनपापकं ॥ चिंतयाम्यरिपक्षेऽपिजीवंत्वेतेतथाद्विजाः ॥ ३८ ॥ येहंतुमागतादत्तंयैर्विषंयैर्हुताशनः ॥ यैर्दिग्गजैरहंक्षुण्णोदष्टःसर्पैश्चयैरहम् ॥ ३९ ॥

जगामपपात ॥ ३१ ॥ तत्रहृदि ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अभ्युपपद्यतरक्षार्थंतदभिमुखमधावादित्यर्थःअडभावश्छांदसः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
पापकंदुःखम् ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

रापोनष्टविचिंतकः ॥ ४० ॥ बलंसामर्थ्यंवीर्यंतेजः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांप्रथमेंऽशेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
प्रन्हादस्योनविंशेतुपुनःकदनमुल्बणम् ॥ अचलैश्वाचितस्याब्धौभगवत्स्तुतिरुच्यते ॥ १ ॥ सहजंनैसर्गिकम् ॥ २॥३॥ सामान्यःसमानः॥४॥

तेष्वहंमित्रपक्षेचसमःपापोऽस्मिनकर्हिचित् ॥ यथातेनाद्यसत्येनजीवंत्वसुरयाजकाः॥ ४० ॥ पराशरउवाच ॥
इत्युक्तेतेनतेसर्वेसंहृष्टाश्चनिरामयाः॥समुत्तस्थुर्द्विजाभूयस्तंचोचुःप्रश्रयान्वितम्॥४१॥ पुरोहिताऊचुः॥दीर्घायुर
प्रतिहतबलवीर्यसमन्वितः॥ पुत्रपौत्रधनैश्वर्ययुक्तोवत्सभवोत्तम॥४२॥ इत्युक्त्वातंततोगत्वायथावृत्तंपुरोहिताः॥
दैत्यराजायसकलमाचचख्युर्महामुने॥४३॥ ॥इतिश्रीविष्णुपुराणेप्रथमेंऽशेऽष्टादशोऽध्यायः॥ १८ ॥ ॥छ॥
पराशरउवाच ॥ हिरण्यकशिपुःश्रुत्वातांकृत्यांवितथीकृताम् ॥ आहूयपुत्रंपप्रच्छप्रभावस्यास्यकारणम् ॥ १ ॥
हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ प्रन्हादसुप्रभावोऽसिकिमेतत्तेविचेष्टितम् ॥ एतन्मंत्रादिजनितमुताहोसहजंतव ॥ २ ॥
पराशरउवाच ॥ एवंपृष्टस्तदापित्राप्रन्हादोऽसुरबालकः ॥ प्रणिपत्यपितुःपादाविदंवचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥
प्रन्हादउवाच ॥ नमंत्रादिकृतंचैतन्नचनैसर्गिकंमम ॥ प्रभावएषसामान्योयस्ययस्याच्युतोहृदि ॥ ४ ॥ अ
न्येषांयोनपापानिचिंतयत्यात्मनोयथा ॥ तस्यपापागमस्तातहेत्वभावान्नविद्यते ॥ ५ ॥ कर्मणामनसावाचाप
रपीडांकरोतियः ॥ तद्बीजंजन्मफलतिप्रभूतंतस्यचाशुभम् ॥ ६ ॥

किंचअन्येषांपापानितज्जन्यदुःखानिचनचिंतयतिनाशास्तेतस्यपापागमोदुःखागमोनास्तिहेत्वभावात् परद्रोहादिनिमित्ताभावात् ॥ ५ ॥ तत्पर
पीडनंबीजंजन्मफलतिनिष्पादयति तस्यजन्मनःअशुभंप्रसूतंप्रसवःतद्बीजजन्मेतिप्रभूतमितिचपाठेतद्बीजवज्जन्मयस्याशुभस्यतत्प्रभूतमधिकंफ
लतिदुःखरूपेणवर्धतइत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ एवंसर्वभूतमयंहरिंज्ञात्वासर्वभूतेषुभक्तिःकार्या ॥ ९ ॥ क्रोधेनांधकारितंजातांधकारमिवदुष्प्रेक्षंमुखंयस्य ॥ १० ॥ प्रह्लादस्यब्रा ह्मणानांचान्यतराविनाशात्कपटकृत्येतिमत्वादैत्यानादिशति दुरात्मेति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ वास्तवैरुपायैर्हंतुमशक्यत्वात्तद्वधे

सोऽहंनपापमिच्छामिनकरोमिवदामिच ॥ चिंतयन्सर्वभूतस्थमात्मन्यपिचकेशवम् ॥ ७॥ शारीरंमानसंदुःखंदै वंभूतभवंतथा ॥ सर्वत्रशुभचित्तस्यतस्यमेजायतेकुतः ॥ ८ ॥ एवंसर्वेषुभूतेषुभक्तिरव्यभिचारिणी ॥ कर्तव्या पंडितैर्ज्ञात्वासर्वभूतमयंहरिम् ॥९॥ ॥ पराशरउवाच ॥ इतिश्रुत्वासदैत्येंद्रःप्रासादशिखरेस्थितः ॥ क्रोधांधकारित मुखःप्राहदैतेयकिंकरान्॥१० ॥ दुरात्माक्षिप्यतामस्मात्प्रासादाच्छतयोजनात् ॥ गिरिपृष्ठपतत्वस्मिन्छिलाभि न्नांगसंहतिः॥ ११ ॥ ततस्तंचिक्षिपुःसर्वेबालंदैतेयकिंकराः ॥ पपातसोऽप्यधःक्षिप्तोहृदयेनोद्वहन्हरिम् ॥१२॥ पतमा नंजगद्धात्रीजगद्धातरिकेशवे ॥ भक्तियुक्तंदधारैनमुपसंगम्यमेदिनी ॥ १३ ॥ ततोविलोक्यतंसुस्थमविशीर्णास्थि पंजरम् ॥ हिरण्यकशिपुःप्राहशंबरंमायिनांवरम् ॥ १४ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ नास्माभिःशकितोहंतुमयंदुर्बु त्तबालकः ॥ मायांवेत्तिभवांस्तस्मान्माययैनंनिषूदय ॥ १५ ॥ ॥ शंबरउवाच ॥ सूदयाम्येषदैत्येंद्रपश्यमायाब लंमम ॥ सहस्रमात्रंमायानांपश्यकोटीशतंयथा ॥ १६ ॥ ॥ पराशरउवाच ॥ ततःससमृजेमायांप्रह्लादेशंबरा सुरः॥विनाशमिच्छन्दुर्बुद्धिःसर्वत्रसमदर्शिनि॥१७॥ समाहितमनाभूत्वाशंबरेऽपिविमत्सरः ॥ मैत्रेयसोऽपिप्रह्ला दःसस्मारमधुसूदनम्॥१८॥ ततोभगवतातस्यरक्षार्थंचक्रमुत्तमम्॥आजगामसमाज्ञप्तंज्वालामालिसुदर्शनम् १९

...नियुक्ते नास्माभिरिति निषूदयनाशय ॥ १५ ॥ सहस्रमात्रमन्यूनानतिरिक्तंकोटीशतंयथातथापश्य ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ सुष्ठुदर्श ...राण...ज्ज्ञानमयम् ॥ १९ ॥
...ः ॥ उ...

रापोनष्टविं
प्रल्हादरूनेमायासहस्रंप्रत्येकंविनाशितम् ॥ २० ॥ दृश्येषुवधोपायेषुप्रतिघातमसौकरोतीत्यदृश्यंवायुंनियुंक्ते संशोषकमिति ॥ २१ ॥ लघुशीघ्रं
...तपाठेवेगवान् शीतोऽतिरुक्षःशीतज्वरप्रायः ॥ २२ ॥ तेनाविष्टंव्याप्तं धरणीधरंवायुभक्षकंशोषस्वरूपम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ राज्ञांरा
ज्यफलप्रदमित्यन्वयः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ मित्रेषुसहजप्राकृतकृत्रिमेषु एवमरिवर्गेषुचात्रिविधेषु त्रिषुकालेक्षयवृद्धिसाम्यसमयेषु मध्य

तेनमायासहस्रंतच्छंबरस्याशुगामिना ॥ बालस्यरक्षतादेहमेकैकश्येनसूदितम् ॥ २० ॥ संशोषकंततोवायुंदैत्येंद्रइ
दमब्रवीत् ॥ शीघ्रमेषममादेशाद्दुरात्मानीयतांक्षयम् ॥ २१ ॥ तथेत्युक्त्वातुसोऽप्येनंविवेशपवनोलघु ॥ शीतोऽतिरूक्षः
शोषायतद्देहस्यातिदुःसहः ॥ २२ ॥ तेनाविष्टमथात्मानंसुबुध्वादैत्यबालकः ॥ हृदयेनमहात्मानंदधारधरणीध
रम् ॥ २३ ॥ हृदयस्थस्ततस्तस्यतंवायुमतिशोषणम् ॥ पपौजनार्दनःक्रुद्धःसययौपवनःक्षयम् ॥ २४ ॥ क्षीणासुसर्व
मायासुपवनेसंगतेक्षयम् ॥ जगामसोऽपिभवनंगुरोरेवमहामतिः ॥ २५ ॥ अहन्यहन्यथाचार्योनीतिंराज्यफलप्रदाम् ॥
ग्राहयामासतंबालंराज्ञामुशनसाकृताम् ॥ २६ ॥ गृहीतनीतिशास्त्रंतंविनीतंसयदागुरुः ॥ मेनेतदैनंतत्पित्रेकथया
मासाशिक्षितम् ॥ २७ ॥ ॥ आचार्यउवाच ॥ गृहीतनीतिशास्त्रस्तेपुत्रोदैत्यपतेकृतः ॥ प्रल्हादस्तत्त्वतोवेत्तिभार्ग
वेणयदीरितम् ॥ २८ ॥ ॥ हिरण्यकशिपुरुवाच ॥ मित्रेषुवर्तेतकथमरिवर्गेषुभूपतिः ॥ प्रल्हादत्रिषुकालेषुमध्यस्थे
षुकथंचरेत् ॥ २९ ॥ कथंमंत्रिष्वमात्येषुबाह्येष्वभ्यंतरेषुच ॥ चारेषुपौरवर्गेषुशंकितेष्वितरेषुच ॥ ३० ॥

स्थोऽपित्रिविधःस्वस्यशत्रोश्चभूम्यनंतरःक्षयवृद्ध्युदासीनदूरस्थःस्वस्यशत्रोर्वाविषयस्यनिग्रहसाम्यकर्त्ताचेति ॥ २९ ॥ मंत्रिषुबुद्धिसहायेषु अ
मात्येषुकार्यसहायेषु बाह्येषुशुल्काद्यधिकृतेषु अभ्यंतरेषुअंतःपुरमहानसाद्यधिकृतेषु चारेषुगूढपुरुषेषुदूतेषु शंकितेषुजित्वावशीकृतेषुभूपेषु इत
रेषुतद्विपरीतेषुअसत्संगिषुच ॥ ३० ॥

दुर्गाटविकसाधनं दुर्गपर्वतोदकादि आटविकामहारण्यवासिनः
कृत्याकृत्यविधानंसंधिविग्रहादिषुकुत्रकिंकार्यंकुत्रकिमकार्यमित्येतत्प्रकारकं दुर्गाटविकसाधनं दुर्गपर्वतोदकादि आटविकामहारण्यवासिनः प्रश्रयोविन
पुलिंदम्लेच्छादयः तेषांसाधनंवशीकरणं कंटकाश्चौराःक्षुद्रशत्रवोवातेषांशोधनमुन्मीलनम् ॥ ३१ ॥ अन्यच्चसामभेदादि ॥ ३२ ॥ प्रश्रयोविन
यःसएवभूषणंयस्यसः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ कुपितस्यस्तुत्यादिभिःसाधनंसाम ऐकमत्येनस्थितानांभयादिजननेनपृथक्करणंभेदः भूम्यर्थादेःसमये

कृत्याकृत्यविधानंचदुर्गाटविकसाधनम् ॥ प्रह्लादकथ्यतांसम्यक्तथाकंटकशोधनम् ॥ ३१ ॥ एतच्चान्यच्चसक
लमधीतंभवतायथा ॥ तथामेकथ्यतांज्ञातुंतवेच्छामिमनोगतिम् ॥ ३२ ॥ ॥ पराशरउवाच ॥ प्रणिपत्यत
तःपादौपितुःप्रश्रयभूषणः ॥ प्रह्लादःप्राहदैत्येंद्रंकृतांजलिपुटःस्थितः ॥ ३३ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ ममोपदिष्टंसक
लंगुरुणानात्रसंशयः ॥ गृहीतंचमयाकिंतुनसदेतन्मतंमम ॥ ३४ ॥ सामचोपप्रदानंचभेददंडौतथापरौ ॥ उपा
याःकथितात्धेतेमित्रादीनांतुसाधने ॥ ३५ ॥ तानेवाहंनपश्यामिमित्रादींस्तातमाक्रुधः ॥ साध्याभावेमहाबा
हो साधनैःकिंप्रयोजनम् ॥ ३६ ॥ सर्वभूतात्मकेतातजगन्नाथेजगन्मये ॥ परमात्मनिगोविंदेमित्रामित्रकथाकु
तः ॥ ३७ ॥ त्वय्यस्तिभगवान्विष्णुर्मयिचान्यत्रचास्तिसः ॥ यतस्ततोऽयंमित्रंमेशत्रुश्चेतिपृथक्कुतः ॥ ३८ ॥
तदेभिरलमत्यर्थदुष्टारंभोक्तिविस्तरैः ॥ अविद्यांतर्गतैर्यत्नःकर्तव्यस्तातशोभने ॥ ३९ ॥

...दानमुपप्रदानं क्लेशेनार्थाहरणंदंडःइत्येतउपायाः ॥ ३५ ॥ माक्रुधःक्रोधंमाकुरु ॥ ३६ ॥ सर्वभूतात्मकेसर्वभूतानामात्मनिक्षेत्रज्ञे परमात्मनि
शरण... ...रीवनियंतरि ॥ ३७ ॥ परमात्मनिमास्तुलोकेषुमित्रामित्रकथास्तुतत्राह त्वयीतिसर्वत्रास्तिचेत्तर्हिपृथग्भेदःकुतः ॥ ३८ ॥ दुष्टाःरागद्वेष
...ः ॥ उप... ...रंभाउद्यमास्तेषामुक्तिविस्तरैर्नीतिशास्त्रैरलं दुष्टारंभेतिपाठेदुष्टारंभाऐहिकमात्रार्थारंभाः शोभनेनिवृत्तेकर्मणिआत्मविद्यायांवा ॥ ३९ ॥

नापोनष्टविर्वि, वेदोधनुर्वेदोगांधर्वश्चेतितेत्रयः। अर्थशास्त्रंचतुर्थास्तुविद्याअष्टादशैवच॥इतिस्मृतेर्दंडनीतिरपिविद्यैवतत्कथमविद्यांतर्गतैरित्युच्यतेतत्राह प्रल्हादरूनबुद्धिरिति । बालःखद्योतमग्निंकिनमन्यतेऽपितुमन्यतएव ॥ ४० ॥ शोभनेयत्नःकर्तव्यइतियदुक्तंतदेवशोभनंकर्मादिकमाह तत्कर्मेति। अपर .ात्यकामाद्यर्थकर्मआयासायश्रमार्थमेव अन्याविद्याअर्थकामादिशास्त्रंशिल्पनैपुणंऐंद्रजालिकादिशिल्पविद्यावत्कौशलमात्रमेव तुच्छफल कत्वात ॥ ४१ ॥ तदेतद्राज्यादिसाध्यमसारंतुच्छंज्ञात्वाउत्तमंसाध्यंयत्नकर्षेणनत्वाब्रवीमितन्निशामयशृण्वित्यन्वयः ॥ ४२ ॥ किंचराज्यादेःश्रेष्ठ

विद्याबुद्धिरविद्यायामज्ञानात्तातजायते ॥ बालोऽग्निंकिंनखद्योतमसुरेश्वरमन्यते ॥ ४० ॥ तत्कर्मयन्नबंधायसा विद्यायाविमुक्तये ॥ आयासायापरंकर्मविद्यान्याशिल्पनैपुणम् ॥ ४१ ॥ यदेतद्वगम्याहमसारंसाध्यमुत्तमम् ॥ निशामयमहाभागप्रणिपत्यब्रवीमियत् ॥ ४२ ॥ नचिंतयतिकोराज्यंकोधनंनाभिवांछति ॥ तथापिभाव्यमेवैत द्भयंप्राप्यतेनरैः ॥ ४३ ॥ सर्वएवमहाभागमहत्त्वंप्रतिसोद्यमाः ॥ तथापिपुंसांभाग्यानिनोद्यमाभूतिहेतवः ॥ ॥ ४४ ॥ जडानामपिलोकानामशूराणामपिप्रभो ॥ भाग्यभोग्यानिराज्यानिसंत्यनीतिमतामपि ॥ ४५ ॥ त स्माद्यतेतपुण्येषुयइच्छेन्महतींश्रियम् ॥ यतितव्यंसमत्वेचनिर्वाणमपिचेच्छता ॥ ४६ ॥ देवामनुष्याःपशवःपक्षि वृक्षसरीसृपाः ॥ रूपमेतदनंतस्यविष्णोर्भिन्नमवस्थितम् ॥ ४७ ॥

फलत्वेऽपितदर्थंपुण्यएवयत्नःकर्तव्योनतुदुष्टनीतिज्ञानोद्यममात्रेतस्यव्यभिचारित्वादित्याह नेतित्रिभिः । भाव्यंभाक्तनपुण्यवशाद्भवितव्यमेतदुभ यंराज्यंधनंचनरैःपुरुषैःप्राप्यतइति ॥ ४३ ॥ महत्त्वंराज्यधनादिविभूतिंप्रतिभाग्यान्येवभूतेःराज्यादिसंपत्तेर्हेतवोनतूद्यमाः ॥ ४४ ॥ तदेवाह ज डानांअदक्षाणामिष्टानिष्टविवेकशून्यानांभाग्येनैवभोग्यानिराज्यानिभवंति ॥ ४५ ॥ पूर्वोक्तद्वयमुपसंहरति तस्मादिति । यइच्छेदितिसंभावना मात्रम् ॥ ४६ ॥ समत्वदृष्टिंतत्फलंचाह देवाइतित्रिभिः ॥ ४७ ॥

॥ ४८ ॥ क्लेशानां संक्षयआत्यंतिकोनाशः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ सामर्षःअसहनः ॥ ५१ ॥ अयंसर्वोपायैर्हंतुमशक्यउपेक्षितश्चेद्विष्णुभक्त्युपदेशेनलोकान्नाशयेदितिसमुद्रेनागपाशैर्बध्वाक्षिप्तःपर्वतैराचितःसर्वहरात्कालादेवमरिष्यतीतिमत्वाआह हेविप्रचित्तइतित्रिभिः हेबलेसुमहार्णवेआतिगंभीर

एतद्विजानतासर्वंजगत्स्थावरजंगमम् ॥ द्रष्टव्यमात्मवद्विष्णुर्यतोऽयंविश्वरूपधृक् ॥ ४८ ॥ एवंज्ञातेसभगवाननादिःपुरुषोत्तमः ॥ प्रसीदत्यच्युतस्तस्मिन्प्रसन्नेक्लेशसंक्षयः ॥ ४९ ॥ पराशरउवाच ॥ एतच्छ्रुत्वासकोपेनसमुत्थायवरासनात् ॥ हिरण्यकशिपुःपुत्रंपदावक्षस्यताडयत् ॥ ५० ॥ उवाचचसकोपेनसामर्षःप्रज्वलन्निव ॥ निष्पीड्यपाणिनापाणिंहंतुकामोजगद्यथा ॥ ५१ ॥ हेविप्रचित्तेहेराहोहेबलेसुमहार्णवे ॥ नागपाशैर्दृढैर्बध्वाक्षिप्यतांमाविचार्यताम् ॥ ५२ ॥ अन्यथासकलोलोकस्तथादैतेयदानवाः ॥ अनुयास्यंतिमूढस्यमतमस्यदुरात्मनः ॥ ५३ ॥ बहुधावारितोऽस्माभिरयंपापस्तथाप्यरेः ॥ स्तुतिंकरोतिदुष्टानांवधएवोपकारकः ॥ ५४ ॥ पराशरउवाच ॥ ततस्तेसत्वरादैत्याबध्वातंनागबंधनैः ॥ भर्तुराज्ञांपुरस्कृत्यचिक्षिपुःसलिलार्णवे ॥ ५५ ॥ ततश्चचालचलताप्रह्लादेनमहार्णवः ॥ उद्वेलोऽभूत्परंक्षोभमुपेत्यचसमंततः ॥ ५६ ॥ भूर्लोकमखिलंदृष्ट्वाप्लाव्यमानंमहांभसा ॥ हिरण्यकशिपुर्दैत्यानिदमाहमहामुने ॥ ५७ ॥ दैतेयैःसकलैःशैलैस्तत्रैववरुणालये ॥ निश्छिद्रैःसर्वतःसर्वैश्चीयतामेषदुर्मतिः ॥ ५८ ॥ नाग्निर्दहतिनैवायंशस्त्रैश्छिन्नोनचोरगैः ॥ क्षयंनीतोनवातेननविषेणनकृत्यया ॥ ५९ ॥

राण... भागे हेबलैषमहार्णवइतिवापाठः हेबलेपमहार्णवइतिपाठेएकाराकारलोपाद्वेलेर्बलस्यवासंबोधनम् ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ दोषोपशांतिहेतुत्वाद्दुष्टानां ... ॥ उप...प्रकारकएव ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ उद्वेलोलंघिततीरः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ निश्छिद्रैर्निरंतरैःपर्वतैश्चीयतामुपर्युपरिक्षिप्तैराक्रम्यताम् ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

नापोनष्टविर्दि १ ॥ ॥ ६२ ॥ आन्हिकवेलायांदिननिर्वर्त्यकृत्यसमये आवश्यकत्वान्नात्मत्राणार्थंतुष्टावेतिभावः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ब्रह्मण्यानां
प्रह्लादश्रेष्ठाय गावश्चहविराश्रयाःब्राह्मणाश्चमंत्राश्रयास्तेषांहितायोपकर्त्रे ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ विश्वरूपत्वेनस्तौति देवाइत्यादिना सर्वमेतत्त्वमेवे

६८ नमायाभिर्नचैवोच्चात्पातितोनचादिग्गजैः॥ बालोऽतिदुष्टचित्तोऽयंनानेनार्थोऽस्तिजीवता॥ ६०॥ तदेषतोयधावत्र
समाक्रांतोमहीधरैः ॥ तिष्ठत्वब्दसहस्रांतेप्राणान्हास्यतिदुर्मतिः ॥ ६१ ॥ ततोदैत्यादानवाश्चपर्वतैस्तंमहोदधौ॥
आक्रम्यचक्रुश्चयनंयोजनानिसहस्रशः॥ ६२ ॥सचितःपर्वतैरंतःसमुद्रस्यमहामतिः ॥ तुष्टावाह्निकवेलायामेका
ग्रमतिरच्युतम् ॥ ६३ ॥ नमस्तेपुंडरीकाक्षनमस्तेपुरुषोत्तम ॥ नमस्तेसर्वलोकात्मन्नमस्तेतिग्मचाक्रिणे ॥ ६४ ॥
नमोब्रह्मण्यदेवायगोब्राह्मणहितायच॥जगद्धितायकृष्णायगोविंदायनमोनमः॥ ६५॥ ब्रह्मत्वेसृजतेविश्वंस्थि
तौपालयतेनमः ॥ रुद्ररूपायकल्पांतेनमस्तुभ्यंत्रिमूर्तये ॥ ६६ ॥ देवायक्षासुराःसिद्धानागागंधर्वकिन्नराः ॥
पिशाचाराक्षसाश्चैवमनुष्याःपशवश्चये ॥ ६७ ॥ पक्षिणःस्थावराश्चैवपिपीलिकसरीसृपाः ॥ भूम्यापोग्निर्नभो
वायुःशब्दस्पर्शस्तथारसः ॥ ६८ ॥ रूपंगंधोमनोबुद्धिरात्माकालस्तथागुणाः ॥ एतेषांपरमार्थश्चसर्वमेतत्त्वमच्यु
त ॥ ६९ ॥ विद्याविद्येभवान्सत्यमसत्यंचविषामृते ॥ प्रवृत्तंचनिवृत्तंचकर्मवेदोदितंभवान् ॥ ७० ॥ समस्त
कर्मभोक्ताचकर्मोपकरणानिच ॥ त्वमेवविष्णोसर्वाणिसर्वकर्मफलंचयत् ॥ ७१ ॥

तितृतीयेनान्वयः यक्षाश्चासुराश्चते यक्षाइतिसविसर्गपाठेदेवामेघाःदेवोमेघेसुरेराज्ञिस्यान्नपुंसकमिंद्रिये॥इत्यभिधानात् नागाःसौरसेयाः॥६ ७॥
सरीसृपाःकाद्रवेयाः ॥ ६८ ॥ आत्माहंकारः गुणाःसत्वादयः एतेषांपरमार्थस्तत्त्वंकारणंत्वम् ॥ ६९ ॥ विद्याविद्येप्रमाभ्रांती तयोर्विषयौसत्यम ७१
सत्यंच विषामृतेअनर्थार्थौ मृषामृषेतिपाठेभ्रांतेःफलंमृषासंसारः प्रमायाःफलममृषामोक्षइत्यर्थः ॥ ७० ॥ ७१ ॥

तवैवसच्चिद्रूपस्यसर्ववस्तुषुअस्तिभातीतिरूपेणव्याप्तिः ऐश्वर्यंशक्त्यतिशयंगुणांश्चसत्यसंकल्पादीन्सूचयतीतितथा ऐश्वर्यगुणाःसंसूचकायस्या इतिवा ॥ ७२ ॥ अतएवयोगिनस्त्वांचिंतयंतित्वामेवयाजकायजंते ॥ ७३ ॥ तेतवमहद्रूपंविश्वंब्रह्मांडंअत्रास्थितंजगदेतत्ततोऽपिब्रह्मांडात्सूक्ष्मंरूपमित्यन्वयः ततोऽपिसूक्ष्मरूपाणिभूतभेदाजरायुजादिचतुर्विधादेहास्तेष्वंतरात्माख्यंक्षेत्रज्ञसंज्ञमतीवसूक्ष्मंरूपम् ॥ ७४ ॥ तस्मादपिपरंसूक्ष्मादिविशेषणानामविषयेवर्तमानंयत्किंचिदचिंत्यंतवरूपमस्तितस्मैपुरुषोत्तमाख्यायतेरूपायनमः ॥ ७५ ॥ नन्वेवंभूतस्यकथंसूक्ष्मस्थूलाद्यनेकरूपत्वमित्याशंक्यतदुपपादकशक्तिद्वयंप्रणमति सर्वभूतेष्वितिद्वाभ्यां अपराजडशक्तिःप्रकृत्याख्यात्रिगुणाश्रया ॥ ७६ ॥ वाचांमनसांचाति

मप्यन्यत्रतथाशेषभूतेषुभुवनेषुच ॥ तवैवव्याप्तिरैश्वर्यगुणसंसूचिकाप्रभो ॥ ७२ ॥ त्वांयोगिनश्चिंतयंतित्वांयजंतेचयज्विनः॥ हव्यकव्यभुगेकस्त्वंपितृदेवस्वरूपधृक्॥ ७३॥ रूपंमहत्तेस्थितमत्रविश्वंततश्चसूक्ष्मंजगदेतदीश ॥ रूपाणिसूक्ष्माणिचभूतभेदास्तेष्वंतरात्माख्यमतीवसूक्ष्मम्॥७४॥तस्माच्चसूक्ष्मादिविशेषणानामगोचरेयत्परमार्थरूपम् ॥ किमप्यचिंत्यंतवरूपमस्तितस्मैनमस्तेपुरुषोत्तमाय ॥ ७५ ॥ सर्वभूतेषुसर्वात्मन्याशक्तिरपरातव ॥ गुणाश्रयानमस्तस्यैशाश्वतायैसुरेश्वर ॥ ७६ ॥ यातीतगोचरावाचांमनसांचाविशेषणा॥ज्ञानिज्ञानपरिच्छेद्यातांवंदेचेश्वरींपराम् ॥ ७७ ॥ ॐनमोवासुदेवायतस्मैभगवतेसदा॥ व्यतिरिक्तंनयस्यास्तिव्यतिरिक्तोऽखिलस्ययः॥ ॥ ७८ ॥ नमस्तस्मैनमस्तस्मैनमस्तस्मैमहात्मने ॥ नामरूपंनयस्यैकोयोऽस्तित्वेनोपलभ्यते ॥ ७९ ॥

क्रांतोविषयोययासा यस्मादविशेषणाजातिगुणादिविशेषणशून्या ज्ञानीजीवःज्ञानंबुद्धिस्ततद्वयमपिपरिच्छेद्यंघटादिवत्प्रकाश्यंयस्याःसा यद्वा ...राणि ज्ञानिज्ञानैर्जीवज्ञानैर्घटादिवृत्तिरूपादिभिःपरिच्छेद्यातांपरांचिच्छक्तिंईश्वरींईश्वरस्यस्वरूपभूतांवंदे । परास्यशक्तिर्विविधैवश्रूयतेस्वाभाविकीज्ञान ...च॥ इतिश्रुतेः ॥७७॥ अतःपूर्वोक्तरीत्यानिरतिशयैश्वर्यावगमात्द्वादशाक्षरमंत्रप्रतिपाद्यरूपेणप्रणमति ॐनमइतिद्वाभ्यां सुवर्णस्यकुंड ...ः ॥ ...कार्यमखिलंनव्यतिरिक्तंकार्याच्चव्यतिरिक्तोयइत्यर्थः ॥ ७८ ॥ ७९ ॥

नापोन नस्कारानंतरंत्रिव्यूहस्यनमस्कारात्रिरावृत्तिर्नमस्तस्माइति । आदरातिशयार्थंवानमस्काराद्यत्तिः व्यूहनिदानरूपेणप्रणमति नामेति एता
प्र नादिकंकथमितिचेदतआह यस्येति ॥ ८० ॥ तर्हिंइंद्रादीनांकथंपूज्यत्वंतत्राह योंऽतरिति । वस्तुतस्तेष्वप्यंतर्यामिणएवपूज्यत्वमिति
: ॥ ८१ ॥ जडस्यापिजगतस्तद्रूपेणपूज्यत्वमस्तिकिंपुनर्देवानामित्याह नमोऽस्त्विति । अभिन्नत्वेतुजगतामाद्यःकारणमिति ॥८२॥ एत
दुपपादयन्नाह यत्रोतमिति। यस्मिन्नव्ययेप्रत्यगात्मनिविश्वंजगदोतंतंतुषुपटवद्ग्रथितं प्रोतंचतिर्यक्तंतुपुपटवदनुस्यूतं अक्षरंप्रवाहरूपेणनित्य
मिति ॥ ८३ ॥ संक्षेपतःसर्वात्मत्वंसंस्मरन्प्रणमति । ॐनमइति विष्णवेकारणत्वेनसर्वव्यापकाय भक्त्यतिशयेननमसःपौनरुक्त्यं सर्वात्मकं

यस्यावताररूपाणिसमर्चंतिदिवौकसः ॥ अपश्यंतःपरंरूपंनमस्तस्मैपरात्मने ॥ ८० ॥ योंऽतस्तिष्ठत्यशेषस्यपश्य
तीशःशुभाशुभम् ॥ तंसर्वसाक्षिणंविष्णुंनमस्तेपरमेश्वरम् ॥८०॥ नमोऽस्तुविष्णवेतस्मैयस्याभिन्नमिदंजगत्॥
ध्येयःसजगतामाद्यःप्रसीदतुममाव्ययः॥८२॥ यत्रोतमेतत्प्रोतंचविश्वमक्षयमव्ययम् ॥ आधारभूतःसर्वस्यप्रसी
दतुसमेहरिः ॥ ८३ ॥ ॐनमोऽस्तुविष्णवेतुभ्यंनमस्तस्मैपुनःपुनः ॥ यत्रसर्वंयतःसर्वंयःसर्वंसर्वसंश्रयः ॥८४॥
सर्वगत्वादनंतस्यसएवाहमवस्थितः ॥ मत्तःसर्वमहंसर्वमयिसर्वंसनातने ॥ ८५ ॥ अहमेवाक्षयोनित्यःपरमा
त्मात्मसंश्रयः ॥ ब्रह्मसंज्ञोऽहमेवाग्रेतथांतेचपरःपुमान् ॥८६॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेप्रथमेंऽशएकोनविंशोऽध्यायः
॥ १९ ॥ पराशरउवाच ॥ एवंसंचिंतयन्विष्णुमभेदेनात्मनोद्विज ॥ तन्मयत्वमवापाग्र्यंमेनेचात्मानमच्युतम् ॥ १॥

विष्णुंस्वाभेदेनसाक्षात्कुर्वन्नंतरेवाभिलषति यत्रेतिसार्धद्वयेन ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ अग्रेसृष्टेःपूर्वंअंतेप्रलयानंतरम् ॥ ८६ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचं
द्रिकायांप्रथमेंऽशएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ समाधिस्थस्यतस्याथगतेबंधेचलेपुच ॥ हरिराविर्वंरदत्वागतोविशइतीर्यते ॥ १ ॥ एवंसर्वा
भेदेनचिंतयन्नच्युतमात्मानंमेनेऽपश्यत् तदैवतन्मयत्वंतदभेदमवाप । ब्रह्मवेदब्रह्मैवभवति । इतिश्रुतेः ॥ १ ॥

आत्मानंप्रल्हादोऽहमितिविस्मृतवान् ॥ २ ॥ भावनायोगात्पूर्वंकृतात् क्षीणपापस्यध्वस्तकर्मवासनामलस्यज्ञानमयोऽच्युतोंतःकरणेब्रह्माकार
तयापरिणतायांबुद्धौ ॥ ३ ॥ जीवात्मपरमात्मनोरेकीकरणंयोगस्तत्प्रभावात्त्रुटितंछिन्नम् ॥ ४ ॥ कानन्नंमहावनम् वनंक्षुद्रवनम् ॥ ५॥ ६ ॥
जगद्दृष्ट्वेति आरब्धकर्मवशादित्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ व्युत्थायापिअभ्यासवशात्पुनःस्तौति ॐनमइति ॐरक्षकायनमः अवनादोमितिस्मृ

विसस्मारतथात्मानंनान्यत्किंचिदजानत ॥ अहमेवाव्ययोऽनंतःपरमात्मेतिचिंतयन् ॥ २॥ तस्यतद्भावनायोगा
त्क्षीणपापस्यवैक्रमात् ॥ शुद्धेंऽतःकरणेविष्णुस्तस्थौज्ञानमयोऽच्युतः ॥३॥ योगप्रभावात्प्रल्हादेजातेविष्णुमयेऽ
सुरे ॥ झटित्युरगबंधैस्तैर्मैत्रेयत्रुटितंक्षणात् ॥ ४ ॥ भ्रांतग्राहगणःसोर्मिर्ययौक्षोभंमहार्णवः ॥ चचालचमहीस
र्वासशैलवनकानना ॥ ५ ॥ सचतंशैलसंघातंदैत्यैर्न्यस्तमथोपरि ॥ प्रक्षिप्यसलिलात्तस्मान्निश्चक्राममहामतिः ॥
॥ ६ ॥ दृष्ट्वासचजगद्भूयोगगनाद्युपलक्षणम् ॥ प्रल्हादोऽस्मीतिसस्मारपुनरात्मानमात्मना ॥ ७ ॥ तुष्टावचपुन
र्धीमाननादिपुरुषोत्तमम् ॥ एकाग्रमतिरव्यग्रोयतवाक्कायमानसः ॥ ८ ॥ प्रल्हादउवाच ॥ ॐनमःपरमार्थाय
स्थूलसूक्ष्माक्षराक्षर ॥ व्यक्ताव्यक्तकलातीतसकलेशनिरंजन ॥ ९ ॥ गुणांजनगुणाधारनिर्गुणात्मन्परास्थित ॥ मू
र्तामूर्तमहामूर्तेसूक्ष्ममूर्तेस्फुटास्फुट ॥ १० ॥

तिवचनात् परमार्थायमोक्षरूपाय परमार्थार्थेतिपाठेहेपरमार्थज्ञानस्वरूप हेअर्थदृश्यरूप स्थूलजाग्रद्दृश्यरूप सूक्ष्मस्वप्नदर्शनरूप क्षराक्षरका
र्यकारण व्यक्ताव्यक्तदृश्यादृश्यकलातीतनिरवयवसकलसावयव ईशनियामकनिरंजननिर्लेप ॥ ९ ॥ गुणांजनगुणानन्नक्तिस्वसत्ताप्रकाशाभ्या
रंजयतीतितथा गुणानामाधार निर्गुणात्मन्नित्यत्रहेतुगर्भसंबोधनंपरस्थितगुणेभ्यःपरतःस्थितेति मूर्तपृथिव्यप्तेजोरूप अमूर्तवाय्वाकाशरूप
...ः ॥ उपक्षौ सूक्ष्ममूर्तेतन्मात्रादिरूप भक्तानांस्फुट अन्येषामस्फुट ॥ १० ॥

रापोनष्टविध्वंकर सौम्यानामात्मन् विद्याविद्यामयसत्यामिथ्याज्ञानरूप तथापिअच्युतवस्तुतोनित्य सत्प्रत्यक्षंअसत्परोक्षंतयोःसद्भावपरमार्थं
प्रल्हादसदसद्भावयोर्भावनउत्पादक ॥ ११ ॥ नित्यानित्येकारणकार्येतत्प्रपंचरूप वस्तुतोनिष्प्रपंच अमलैराश्रितआराधित परमार्थैत्यादि
॥दिकारणांतेषुषट्त्रिंशत्संबोधनेषुसर्वत्रतुभ्यंनमइतिप्रत्येकमनुषज्यते ॥ १२ ॥ स्थूलंपृथिव्यादिसूक्ष्मतन्मात्रादितत्स्वरूपोजडरूपइतियावत्

करालरूपसौम्यात्मन्विद्याविद्यामयाच्युत ॥ सदसद्रूपसद्भावसदसद्भावभावन ॥ ११ ॥ नित्यानित्यप्रपंचात्मन्निष्प्रपंचामलाश्रित ॥ एकानेकनमस्तुभ्यंवासुदेवादिकारण ॥ १२ ॥ यःस्थूलसूक्ष्मःप्रकटप्रकाशोयःसर्वभूतोनचसर्वभूतः ॥ विश्वंयतश्चैतदविश्वहेतोर्नमोऽस्तुतस्मैपुरुषोत्तमाय ॥ १३ ॥ पराशरउवाच ॥ तस्यतच्चेतसोदेवःस्तुतिमित्थंप्रकुर्वतः ॥ आविर्बभूवभगवान्पीतांबरधरोहरिः ॥ १४ ॥ ससंभ्रमस्तमालोक्यसमुत्थायाकुलाक्षरं ॥ नमोस्तुविष्णवेत्येतद्व्याजहारासकृद्द्विज ॥ १५ ॥ प्रल्हादउवाच ॥ देवप्रपन्नार्तिहरप्रसादंकुरुकेशव ॥ अवलोकनदानेनभूयोमांपावयाव्यय ॥ १६ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कुर्वतस्तेप्रसन्नोऽहंभक्तिमव्यभिचारिणीं ॥ यथाभिलषितोमत्तःप्रल्हादव्रियतांवरः ॥ १७ ॥ प्रल्हादउवाच ॥ नाथयोनिसहस्रेषुयेषुयेषुव्रजाम्यहं ॥ तेषुतेष्वच्युताभक्तिरच्युतास्तुसदात्वयि ॥ १८ ॥

प्रकटप्रकाशश्चित्स्वरूपत्वात् प्रकटाप्रकाशइतिपाठेयोगिनांप्रकटःसंसारिणामप्रकाशः अविश्वहेतोःसर्वकारणव्यतिरिक्तत्वात् ॥ १३ ॥ तस्मिन्
हराववचेतोयस्य ॥१४॥ नमोस्तुविष्णवेत्येतदितिसंधिरार्षः ॥१५॥ अतितेजस्वित्वाद्दिशिष्यापश्यन्प्रार्थयते अवलोकनंप्रत्यक्षदर्शनंतस्यदानेन
ध्यानादंतःपवित्रमपिमांभूयःपुनःपावय ॥ १६ ॥ आत्मानंप्रदर्श्याह कुर्वतइति ॥ १७ ॥ हेअच्युतअच्युताभक्तिरस्तु ॥ १८ ॥

एकांतभक्तिःपरमप्रीत्यधीनेतितांनार्थयति येति यायादृशीसातादृशीप्रीतिर्हृदयान्मापसर्पतुनापयातु सदाहृदयेतिष्ठत्वित्यर्थः यद्वाहेमापलक्ष्मी पतेसाविषयप्रीतिर्मेममहृदयात्सर्पतुयातु विषयप्रीतौत्वत्स्मरणायोगादिति नापसर्पत्विंतिवापाठः ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ शिलोच्च

याप्रीतिरविवेकानांविषयेष्वनपायिनी ॥ त्वामनुस्मरतःसामेहृदयान्मापसर्पतु ॥ १९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मयिभक्तिस्तवास्त्येवभूयोऽप्येवंभविष्यति ॥ वरश्चमत्तःप्रह्लादव्रियतांयस्तवेप्सितः॥ २० ॥ प्रह्लादउवाच ॥ मयिद्वेषानुबंधोऽभूत्संस्तुतावुद्यतेतव ॥ मत्पितुस्तत्कृतंपापंदेवतस्यप्रणश्यतु ॥ २१ ॥ शस्त्राणिपातितान्यंगेक्षिप्तो यच्चाग्निसंहतौ ॥ दंशितश्चोरगैर्दत्तंयद्विषंममभोजने ॥ २२ ॥ बध्वासमुद्रेयत्क्षिप्तोयच्चितोऽस्मिशिलोच्चयैः ॥ अन्यानिचाप्यसाधूनियानियानिकृतानिमे ॥ २३ ॥ त्वयिभक्तिमतोद्वेषादघंतत्संभवंचयत् ॥ त्वत्प्रभावात्प्रभो सद्यस्तेनमुच्येतमेपिता ॥ २४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ प्रह्लादसर्वमेतत्तेमत्प्रसादाद्भविष्यति ॥ अन्यंचते वरंदद्मिव्रियतामसुरात्मज ॥ २५ ॥ ॥ प्रह्लादउवाच ॥ ॥ कृतकृत्योऽस्मिभगवन्वरेणानेनयत्त्वयि ॥ भवित्रीत्वत्प्रासादेनभक्तिरव्यभिचारिणी ॥ २६ ॥ धर्मार्थकामैःकिंतस्यमुक्तिस्तस्यकरेस्थिता ॥ समस्तजगतांमूले यस्यभक्तिःस्थिरात्वयि ॥ २७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ यथातेनिश्चलंचेतोमयिभक्तिसमन्वितम् ॥ तथात्वं मत्प्रसादेननिर्वाणंपरमाप्स्यसि ॥ २८ ॥

तेश्चपर्वतैर्यच्चितआक्रांतोऽस्मि ॥२३॥ प्राकृनमच्छब्दानांतत्संभवमित्यनेनान्वयः तेनपापेनमेपितामुच्येत मुच्यत्विंतिपाठेपरस्मैपदमार्षम्॥२४॥ [illegible]राणा[illegible] ॥ २६ ॥ भक्त्यामामभिजानातितमेवविदित्वातिमृत्युमेतीत्यतोभक्त्यैवकृतार्थोऽस्मिकिमन्यैर्नात्रवर्गेणेत्यतआह धर्मेति ॥ २७ ॥ निर्वा[illegible]ः ॥ उपद्रवलयम् ॥ २८ ॥

नापोनष्टक्लि[illegible]नाडितंगाढंययास्यात ॥ ३० ॥ विष्णुप्रसादक्षीणपापस्यपुत्रस्नेहानुतापौ ॥ ३१ ॥ पुनश्चकालांतरेब्रह्मशापादुद्भूतेनविद्वेषेणाति
प्रन्हाद[illegible]हन्तुमुद्यंततत्पितरिनृसिंहरूपेणविष्णुनोपरतिंनीतेप्रापितेसतिप्रन्हादोदैत्यानांपतिरभूत ॥ ३२ ॥ राज्यद्युतिंराज्यलक्ष्मीं कर्मशुद्धिकरीं
[illegible]प्रारब्धकर्मक्षयकरीम् ॥ ३३ ॥ क्षीणाधिकारःक्षीणप्रारब्धकर्मा पुण्यपापविवर्जितःतत्त्वज्ञानेनपूर्वसर्वकर्मनाशादन्येषांचानुत्पादात तत्सुकृ

इत्युक्त्वांतर्दधेविष्णुस्तस्यमैत्रेयपश्यतः ॥ सचापिपुनरागम्यववंदेचरणौपितुः ॥ २९ ॥ तंपितामूर्ध्न्यवघ्रायपरिष्वज्यचपीडितम् ॥ जीवसीत्याहवत्सेतिबाष्पार्द्रनयनोद्विज॥ ३० ॥ प्रीतिमांश्चाभवत्तस्मिन्ननुतापीमहासुरः ॥ गुरुपित्रोश्चकारैवशुश्रूषांसोपिधर्मवित् ॥ ३१ ॥ पितर्युपरतिंनीतेनरसिंहस्वरूपिणा ॥ विष्णुनासोऽपिदैत्यानांमैत्रेयाभूत्पतिस्ततः ॥ ३२ ॥ ततोराज्यद्युतिंप्राप्यकर्मशुद्धिकरींद्विज ॥ पुत्रपौत्रांश्चसुबहूनवाप्यैश्वर्यमेवच ॥ ३३ ॥ क्षीणाधिकारःसयदापुण्यपापविवर्जितः ॥ तदासौभगवद्ध्यानात्परंनिर्वाणमाप्तवान् ॥ ३४ ॥ एवंप्रभावोदैत्योऽसौमैत्रेयासीन्महामतिः ॥ प्रन्हादोभगवद्भक्तोयंत्वंमामनुपृच्छसि ॥ ३५ ॥ यस्त्वेतच्चरितंतस्यप्रन्हादस्यमहात्मनः ॥ शृणोतितस्यपापानिसद्योगच्छंतिसंक्षयं ॥ ३६ ॥ अहोरात्रकृतंपापंप्रन्हादचरितंनरः ॥ शृण्वन्पठंश्चमैत्रेयव्यपोहतिनसंशयः ॥ ३७ ॥ पौर्णमास्याममावास्यामष्टम्यामथवापठन् ॥ द्वादश्यांचैतदाप्नोतिगोप्रदानफलंद्विज ॥ ३८ ॥

तदुष्कृतेधुनुतः ॥इत्यादिश्रुतेः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ अहोरात्रंनिरन्तरंयत्पापंतत्सकृच्छृण्वन्पठन्वाविशेषेणसवासनंअपोहतिनरस्यति ॥ ३७ ॥
नकेवलंपापंनिरस्यति अभ्युदयंचाप्नोतीत्याह पौर्णमास्यामिति अमावास्यांअमावास्यायामित्यर्थः गोःप्रकृष्टंदानंप्रकर्षश्चदेशकालादिकृतः ॥ ३८ ॥

सर्वदाश्रवणस्यफलमाह प्रन्हादमिति ॥ सापेक्षयास्वभक्तेषुदोषद्रोहासहिष्णुना ॥ वरंदत्वापिहरिणाप्रन्हादारिर्निपातितः ॥३१॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांप्रथमेंऽशेप्रन्हादचरितंनामविंशोऽध्यायः ॥२०॥ एकविंशेपुनर्वंशःकश्यपस्यनिरूपितः ॥ यत्रमातुःशुचित्वेनमरुतःसुरतांगताः ॥१॥ आयुष्मानन्नाम्नाप्रान्हादिःप्रन्हादपुत्रः ॥ १ ॥ नराणांप्रजानामधिपादितिबलेर्विशेषणं बाणोज्येष्ठोयस्मिंस्तत् ॥ २ ॥ ३ ॥ एवंतावददितेर्दि

प्रन्हादंसकलापत्सुयथारक्षितवान्हरिः ॥ तथारक्षतियस्तस्यशृणोतिचरितंसदा ॥ ३१ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंऽशेविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ पराशरउवाच ॥ संन्हादपुत्रआयुष्माञ्शिबिर्बाष्कलएवच ॥ विरोचनस्तुप्रान्हादिर्बलिर्जज्ञेविरोचनात् ॥ १ ॥ बलेःपुत्रशतंत्वासीद्बाणज्येष्ठंनराधिपात् ॥ हिरण्याक्षसुताश्चापि सर्वएवमहाबलाः ॥ २ ॥ उत्कूरःशकुनिश्चैवभूतसंतापनस्तथा ॥ महानाभोमहाबाहुःकालनाभस्तथापरः ॥३॥ अभवन्दनुपुत्राश्चद्विमूर्धाशंकरस्तथा ॥ अयोमुखःशंकुशिराःकपिलःशंबरस्तथा ॥ ४ ॥ एकचक्रोमहाबाहुस्तारकश्चमहाबलः ॥ स्वर्भानुर्वृषपर्वाचपुलोमाचमहासुरः ॥ ५ ॥ एतेदनोःसुताःख्याताविप्रचित्तिश्चवीर्यवान् ॥ स्वर्भानोस्तुप्रभाकन्याशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ ६ ॥ उपदानवीहयशिराःप्रख्यातावरकन्यका ॥ वैश्वानरसुतेचोभेपुलोमाकालिकातथा ॥ ७ ॥

तेश्चवंशावुक्तौइदानींक्रमप्राप्तानामन्यासांकश्यपपत्नीनांवंशान्वक्ष्यन्दनोर्वंशमाह अभवन्निति सार्धैर्नवभिः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ख्याताइतिविशेषणेन [illegible]राणांतरेषुचदनोःशतंपुत्रागणितावैश्वानरादयश्चसूचिताः ॥६॥ उपदानव्यादयश्चतस्रःवैश्वानरकन्यकाः ॥ वैश्वानरसुतायास्तुचतस्रश्चानुदर्श[illegible]नः ॥ उपदानवीहयशिराःपुलोमाकालिकातथा ॥ इतिभागवतात् प्रख्यातावरकन्यकाइतिसर्वासांविशेषणम् ॥ ७ ॥

मारीचिः कश्यपस्य परिग्रहो भार्या ताभ्यां पुलोमाकालिकाभ्याम् ॥८॥ सिंहिकायां हिरण्यकशिपोर्भगिन्याम् ॥९॥१०॥११॥१२॥ सिंहावलोकनप्रायेणाह प्रह्लादस्येति भावितात्मनः प्रह्लादस्येत्यन्वयः ॥ १३ ॥ ताम्रावंशमाह षडिति सुताः कन्यकाः ॥ १४॥ शुचिसहिता गृध्रिका शुचिगृध्रि

उभेतेतुमहाभागेमारीचेस्तुपरिग्रहः॥ ताभ्यांपुत्रसहस्राणिषष्टिर्दानवसत्तमाः ॥ ८ ॥ पौलोमाःकालकंजाश्चमारीचतनयाःस्मृताः ॥ ततोऽपरेमहावीर्यादानवाश्चातिनिर्घृणाः ॥ ९ ॥ सिंहिकायामथोत्पन्नाविप्रचित्तेःसुतास्तथा॥ व्यंशःशल्यश्चबलवान्नभश्चैवमहाबलः ॥ १० ॥ वातापीनमुचिश्चैवइल्वलःखसृमस्तथा ॥ अंजकोनरकश्चैवकालनाभस्तथैवच ॥ ११ ॥ स्वर्भानुश्चमहावीर्यश्चक्रयोधीमहाबलः॥ एतेवैदानवाःश्रेष्ठादनुवंशविवर्धनाः॥ १२॥ एतेषांपुत्रपौत्राश्चशतशोऽथसहस्रशः ॥ प्रह्लादस्यचदैत्यस्यानिवातकवचाःकुले ॥ १३ ॥ समुत्पन्नाःसुमहतातपसाभावितात्मनः॥षट्सुताःसुमहासत्त्वास्ताम्रायाःपरिकीर्तिताः॥ १४॥शुकीश्येनीचभासीचसुग्रीवीशुचिगृध्रिका॥ शुकीशुकानजनयदुलूकीप्रत्यलूककान् ॥ १५॥श्येनीश्येनांस्तथाभासीभासान्गृध्रांश्चगृध्र्यपि ॥ शुच्यौदकान्पक्षिगणान्सुग्रीवीतुव्यजायत ॥ १६॥ अश्वानुष्ट्रान्गर्दभांश्चताम्रावंशाःप्रकीर्तिताः ॥ विनतायास्तुपुत्रौद्वौविख्यातौगरुडारुणौ ॥ १७॥ सुपर्णःपततांश्रेष्ठोदारुणःपन्नगाशनः ॥ सुरसायाःसहस्रंतुसर्पाणाममितौजसाम् ॥ ॥ १८ ॥ अनेकशिरसांब्रह्मन्खेचराणांमहात्मनाम् ॥ काद्रवेयास्तुबलिनःसहस्रममितौजसः ॥ १९ ॥

का उलूक्या अपरिसंख्यानाच्छुक्येव उलूकी केचित्तु उलूकप्रत्यूलकाकानिति पठित्वा उलूकाञ्छुकान्प्रत्यलूकान्काकानिति व्याचक्षते ॥ १५ ॥ सुग्रीवी आश्वादीन्व्यजायतेत्यन्वयः ॥ १६ ॥ ताम्रावंशाः प्रकीर्तिता इत्युपसंहारः ॥ १७ ॥ गरुडं विशिनष्टि सुपर्ण इति पततां श्रेष्ठः पक्षिणामुत्तमः सहस्रं जज्ञ इति शेषः ॥ १८ ॥ कद्रोर्वंशमाह काद्रवेया इति ॥ १९ ॥

नैकमस्तकाअनेकशिरसः ॥ २० ॥ २१ ॥ दंदशूकाअतिशयदंशनशीलाः विषोल्बणाःउत्कटविषाः क्रोधवशायावंशमाह गणमिति क्रोधवशंक्रो
धवशायाजातंविद्धिइत्यन्वयः तद्गणस्यान्विशिनष्टि तेसर्वेदंष्ट्रिणःराक्षसाःसर्पाश्च॥ रक्षोगणंक्रोधवशास्वनामानमजीजनत्॥ दंष्ट्रिणांनियुतंतेषांभी
मसेनादगात्क्षयम्॥इतिमात्स्योक्तेः ॥२२॥ स्थलजाअब्जाश्चजलजाःमांसाशिनोदारुणाःपक्षिणस्तस्याजाताइतिविद्धिइत्यन्वयः सुरभेरिरायाःख

सुपर्णवशगाब्रह्मञ्जज्ञिरेनैकमस्तकाः ॥ तेषांप्रधानभूतास्तेशेषवासुकितक्षकाः ॥ २० ॥ शंखःश्वेतोमहापद्मःकं
बलाश्वतरौतथा ॥ एलापत्रस्तथानागःकर्कोटकधनंजयौ ॥ २१ ॥ एतेचान्येचबहवोदंदशूकाविषोल्बणाः ॥
गणंक्रोधवशंविद्धितस्याःसर्वेचदंष्ट्रिणः ॥ २२॥ स्थलजाःपक्षिणोऽब्जाश्चदारुणाःपिशिताशिनः ॥ गास्तुवैजन
यामाससुरभिर्महिषांस्तथा ॥ २३ ॥ इरावृक्षलतावल्लीस्तृणजातींश्चसर्वशः ॥ खसातुयक्षरक्षांसिमुनिरप्सरस
स्तथा ॥ २४ ॥ अरिष्टातुमहासत्वान्गंधर्वान्समजीजनत् ॥ एतेकश्यपदायादाःकीर्तिताःस्थाणुजंगमाः ॥२५॥
येषांपुत्राश्चपौत्राश्चशतशोऽथसहस्रशः ॥ एषमन्वंतरेसर्गोब्रह्मन्स्वारोचिषेस्मृतः ॥ २६ ॥ वैवस्वतेचमहतिवा
रुणेविततेक्रतौ॥जुह्वानस्यब्रह्मणोवैप्रजासर्गइहोच्यते ॥२७॥ पूर्वंयत्रतुसप्तर्षीनुत्पन्नान्सप्तमानसान् ॥ पुत्रत्वे
कल्पयामासस्वयमेवपितामहः ॥ २८ ॥

स्रायामुनेररिष्टायाश्चपंचानांवंशमाह गास्त्वितिद्वाभ्यां ॥ तुशब्दोरुद्रगणंसमुच्चिनोति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ एषोऽव्यवहितपूर्वोक्तः ॥ २६ ॥
रुणेवरुणकर्तृकेक्रतौ।वितते।क्रियमाणे जुव्हानस्यहोमंकुर्वतोब्रह्मणोयःप्रजासर्गउच्यतेपुराणांतरेषुसइहवर्तमानेवैवस्वतमन्वंतरेस्मृतइत्यन्वयः
२७ ॥ एवंकथातत्र क्रतौव्यापृतेब्रह्मणादेवकन्यादर्शनस्कन्नेस्वरेतसिअग्नौहुतेजाताःसप्तर्षयःपुत्रत्वेनकल्पिताइति ॥ २८ ॥

र्गंधर्वभोगिदेवादीनांविरोधइतिशेषः ॥ततोविरोधेदेवानांदानवानांचभोद्विजाः॥दितिर्विनष्टपुत्रावैतोषयामासकश्यपम्॥इतिब्रह्मपुराणानुरोधात् गंधर्वप्र ॥गिदेवानांपितामहइतिवान्वयः यद्वागंधर्वादीनांमध्येनष्टौपुत्रौयस्याःसादितिःकश्यपंतोषयामासेत्यन्वयः तेनोनपंचाशन्मरुतोदेवाअपिदितेरे पुत्राइत्युक्तंभवति ॥ २९ ॥ छंदयामासप्रलोभितवान् ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ समाहिताश्रीविष्णुध्यानपरा शुचिनीशौचवती शौचिनीति

गंधर्वभोगिदेवानांदानवानांचसत्तम ॥ दितिर्विनष्टपुत्रावैतोषयामासकश्यपम् ॥ २९ ॥ तयाचाराधितःसम्यक्कश्यपस्तपतांवरः ॥ वरेणच्छंदयामाससाचवव्रेततोवरम् ॥ ३० ॥ पुत्रमिंद्रवधार्थायसमर्थममितौजसम् ॥ सच तस्यैवरंप्रादाद्भार्यायैमुनिसत्तमः ॥ ३१ ॥ दत्वाचवरमत्युग्रंकश्यपस्तामुवाचह ॥ शक्रंपुत्रोनिहंताते यदिगर्भं शरच्छतम् ॥ ३२ ॥ समाहितातिप्रयताशुचिनीधारयिष्यसि ॥ इत्येवमुक्त्वातांदेवींसंगतःकश्यपोमुनिः ॥ ३३ ॥ दधारसाचतंगर्भंसम्यक्छौचसमन्विता ॥ गर्भमात्मवधार्थायज्ञात्वातंमघवानपि ॥ ३४ ॥ शुश्रूषुस्तामथागच्छद्विनयादमराधिपः ॥ तस्याश्चैवांतरप्रेप्सुरतिष्ठत्पाकशासनः ॥ ३५ ॥ ऊनेवर्षशतेतस्याददर्शांतरमात्मनः ॥ अकृत्वा पादयोःशौचंदितिःशयनमाविशत् ॥ ३६ ॥ निद्रामाहारयामासतस्याःकुक्षिंप्रविश्यसः ॥ वज्रपाणिर्महाभागंतं चिच्छेदाथसप्तधा ॥ ३७ ॥ सपाट्यमानोवज्रेणप्ररुरोदातिदारुणम् ॥ मारोदीरितितंशक्रःपुनःपुनरभाषत ॥ ३८ ॥ सोऽभवत्सप्तधागर्भस्तमिंद्रःकुपितःपुनः ॥ एकैकंसप्तधाचक्रेवज्रेणाद्रिविदारिणा ॥ ३९ ॥

क्वचित्पाठः । शौचादिनियमवतीशरच्छतंवर्षशतंयदिगर्भंधारयिष्यसितदातवपुत्रइंद्रंहानिष्यति शौचादिनियमवैकल्येतुविष्णुध्यानशुद्धाचित्तायास्तवपुत्रोदेवबंधुरमरोभविष्यतीतिगूढोऽभिसंधिः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अंतरप्रेप्सुः शौचच्छिद्रान्वेषी ॥ ३५ ॥ अंतरमेवाह अकृत्वेति ॥ ३६ ॥ आहारयामासआनीतवती ॥ ३७ ॥ पाट्यमानःछिद्यमानः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

यदुक्तंमारोदीरितितेनमरुतोऽभवन्निति किंचिदक्षरसाम्यान्निरुक्तिः वज्रंपाणौयस्येतिवज्रपाणिः तस्यवज्रपाणिनः छांदसोनुगागमः यद्वावज्रोप
लक्षितःपाणिर्वज्रपाणिःसयस्यास्ति व्रीह्यादित्वादिनिः ॥ ४० ॥ इ० वि० प्र० ए० ॥ २१ ॥ सृष्टेषुसंघशोऽधीशाःपृथुप्रभृतयःकृताः ॥ विभूत
योभगवतोद्वाविंशेऽत्रतथेरिताः ॥ १ ॥ तदेवंदेवादीनांसृष्टिमुक्त्वाइदानींतत्तदधिपतिविधानमुखेनविष्णोर्विभूतीर्वक्तुमाह यदेत्यादिना नक्षत्रादी

मरुतोनामदेवास्तेबभूवुरतिवेगिनः ॥ यदुक्तंवैमघवतातेनैवमरुतोऽभवन् ॥ देवाएकोनपंचाशत्सहायावज्रपाणि
नः ॥ ४० ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेप्रथमेंशेएकविंशतितमोध्यायः ॥ २१ ॥ पराशरउवाच ॥ यदाभिषिक्तःसपृथुः
पूर्वंराज्येमहर्षिभिः ॥ ततःक्रमेणराज्यानिददौलोकपितामहः ॥१॥ नक्षत्रग्रहविप्राणांवीरुधांचाप्यशेषतः ॥ सो
मंराज्येददद्ब्रह्मायज्ञानांतपसामपि ॥२॥ राज्ञांवैश्रवणंराज्येजलानांवरुणंतथा ॥ आदित्यानांपतिंविष्णुंवसूनाम
थपावकम् ॥ ३ ॥ प्रजापतीनांदक्षंतुवासवंमरुतामपि ॥ दैत्यानांदानवानांचप्रह्लादमधिपंददौ ॥४॥ पितॄणां
धर्मराजंतुयमंराज्येऽभ्यषेचयत् ॥ ऐरावतंगजेंद्राणामशेषाणांपतिंददौ ॥५॥ पतत्रिणांचगरुडंदेवानामपिवासवम्
॥ उच्चैःश्रवसमश्वानांवृषभंतुगवामपि ॥ ६ ॥ शेषंतुनागराजानंमृगाणांसिंहमीश्वरम् ॥ वनस्पतीनांराजानंप्लक्ष
मेवाभ्यषेचयत् ॥७॥ एवंविभज्यराज्यानिदिशांपालाननंतरम् ॥ प्रजापतिपतिर्ब्रह्मास्थापयामाससुव्रत ॥८॥ पूर्व
स्यांदिशिराजानंवैराजस्यप्रजापतेः ॥ दिशःपालंसुधन्वानंराजानंसोऽभ्यषेचयत् ॥ ९ ॥

नांतपोऽतानांराज्येददद्दत्तवान् अदधादितिपाठेदधारेत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ राज्ञांराज्येवैश्रवणंकुबेरं विष्णुंवामनम् ॥ ३ ॥प्रजापतीनांकर्दमादीनांमरु
तांदितिपुत्राणां अन्येषामपिदेवानांवासवंददौ ॥४॥५ ॥ वृषभंशिववाहनं ॥ चतुष्पदानांसर्वेषांवाहनानांचसर्वशः॥ महेश्वरध्वजःश्रीमान्गोवृषोऽ
धिपतिःकृतः ॥ इतिहरिवंशदर्शनात् ॥६॥ सिंहमीश्वरंराजानं प्लक्षंपर्कटिम्॥ ७ ॥ ८ ॥ वैराजस्यब्रह्मसूनोःपुत्रमितिशेषः राजनंदीप्तिमंतंसुधन्वा
नंराजानंक्षत्रियाणां तनयमितिपाठोवा ॥ ९ ॥

१० ॥ अच्युतमितिकेतुमतोविशेषणम् ॥ ११ ॥ पर्जन्यस्यपुत्रमितिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ उक्तानामनुक्तानांचतत्तत्पतीनांभगवद्विभूतित्व
ह एतइतिसार्धैःपंचभिः स्थितौप्रवृत्तस्यविष्णोर्विभूतिभूताः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ अत्रहेतुमाह नहीति स्थितौस्थितंह

दक्षिणस्यांदिशितथाकर्दमस्यप्रजापतेः ॥ पुत्रंशंखपदंनामराजानंसोऽभ्यषेचयत् ॥ १० ॥ पश्चिमस्यांदिशितथा
रजसःपुत्रमच्युतम् ॥ केतुमंतंमहात्मानंराजानमभिषिक्तवान् ॥ ११ ॥ तथाहिरण्यरोमाणंपर्जन्यस्यप्रजापतेः ॥
उदीच्यांदिशिदुर्धर्षंराजानंसोऽभ्यषेचयत् ॥ १२ ॥ तैरियंपृथिवीसर्वासप्तद्वीपासपत्तना ॥ यथाप्रदेशमद्यापिधर्मतः
प्रतिपाल्यते ॥१३॥ एतेसर्वेप्रवृत्तस्यस्थितौविष्णोर्महात्मनः ॥ विभूतिभूताराजानोयेचान्येमुनिसत्तम ॥१४॥
येभविष्यंतियेऽतीताःसर्वेभूतेश्वराद्विज ॥ तेसर्वेसर्वभूतस्यविष्णोरंशाद्विजोत्तम ॥ १५ ॥ येचदेवाधिपतयोयेचदै
त्याधिपास्तथा ॥ दानवानांचयेनाथायेनाथाःपिशिताशिनाम् ॥१६॥ पशूनांयेचपतयःपतयोयेचपक्षिणाम् ॥ मनु
ष्याणांचसर्पाणांनागानांचाधिपाश्चये ॥ १७॥ वृक्षाणांपर्वतानांचग्रहाणांचापियेऽधिपाः ॥ अतीतावर्तमानाश्च
येभविष्यंतिचापरे ॥१८॥ तेसर्वेतस्यदेवस्यविष्णोरंशसमुद्भवाः ॥ नहिपालनसामर्थ्यमृतेविश्वेश्वरंहरिम् ॥१९॥
स्थितौस्थितंमहाप्राज्ञभवत्यन्यस्यकस्यचित् ॥ २० ॥ सृजत्येषजगत्सृष्टौस्थितौपातिसनातनः ॥ हंतिचैवांत
कत्वेऽपिरजःसत्वादिसंश्रयः ॥ २१ ॥

रिमृतेपालनशक्तिरन्यस्यनभवतीत्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ अतएवमुख्यःसृष्ट्यादिकर्तासएवेत्याह सृजत्येषइति सृष्टौसृष्टिकाले स्थितौस्थि
तिकाले अंतकत्वेतद्दशायाम् ॥ २१ ॥

तदेवंस्रष्ट्यादिकर्तृत्वंचतुर्धाविभजति चतुर्विभागाइत्यष्टभिः संस्रष्टौसम्यक्स्रष्टौ ॥ २२ ॥ अन्यभागतःअन्येनभागेन ॥ २३ ॥ रजएवगुणो यस्यसः ॥ २४ ॥ अपरेणांशेनजगतःस्थितिमित्यन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सार्वकालिकीसर्वकल्पगता ॥ २९ ॥ एतेचब्रह्मा

चतुर्विभागसंसृष्टौचतुर्धासंस्थितःस्थितौ ॥ प्रलयंचकरोत्यंतेचतुर्भेदोजनार्दनः ॥ २२ ॥ एकेनांशेनब्रह्मासौ भवत्यव्यक्तमूर्तिमान् ॥ मरीचिमिश्राःपतयःप्रजानामन्यभागतः ॥ २३ ॥ कालस्तृतीयस्तस्यांशःसर्वभूतानिचा परः ॥ इत्थंचतुर्धासंसृष्टौवर्ततेऽसौरजोगुणः ॥ २४ ॥ एकांशेनस्थितौविष्णुःकरोतिप्रतिपालनम् ॥ मन्वादिरूपी चान्येनकालरूपोऽपरेणच ॥ २५ ॥ सर्वभूतेषुचान्येनसंस्थितःकुरुतेस्थितिम् ॥ सत्वंगुणमुपाश्रित्यजगतःपुरुषो त्तमः ॥ २६ ॥ आश्रित्यतमसोवृत्तिमंतकालेतथाप्रभुः ॥ रुद्रस्वरूपोभगवानेकांशेनभवत्यजः ॥ २७ ॥ अ ग्न्यंतकादिरूपेणभागेनान्येनवर्तते ॥ कालस्वरूपोभागोऽन्यःसर्वभूतानिचापरः ॥ २८ ॥ विनाशंकुर्वतस्तस्यच तुर्धैवमहात्मनः ॥ विभागकल्पनाब्रह्मन्कथ्यतेसार्वकालिकी ॥ २९ ॥ ब्रह्मादक्षादयःकालस्तथैवाखिलजं तवः ॥ विभूतयोहरेरेतज्जगतःसृष्टिहेतवः ॥ ३० ॥ विष्णुर्मन्वादयःकालःसर्वभूतानिचद्विज ॥ स्थितेर्निमित्त भूतस्यविष्णोरेताविभूतयः ॥ ३१ ॥ रुद्रःकालांतकाद्याश्चसमस्ताश्चैवजंतवः ॥ चतुर्धाप्रलयायैताजनार्दनविभू तयः ॥ ३२ ॥ जगदादौतथामध्येसृष्टिराप्रलयाद्द्विज ॥ धात्रामरीचिमिश्रैश्चक्रियतेजंतुभिस्तथा ॥ ३३ ॥ ब्रह्मासृजत्यादिकालेमरीचिप्रमुखास्ततः ॥ उत्पादयंत्यपत्यानिजंतवश्चप्रतिक्षणम् ॥ ३४ ॥

दयोहरेरेवविभूतयइत्याह ब्रह्मादक्षादयइति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ब्रह्मादीनांस्रष्ट्यादिकर्तृत्वमुक्तमेवकालभेदेनाह जगदादावितिद्वाभ्याम् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

कालाख्यभगवद्विभूतेस्तुसर्वत्रसर्वदासृष्टिनिमित्तत्वमित्याह कालेनेति ॥ ३५ ॥ एतदेवस्थितिप्रलयविषयंअजनयति एषएवेति एषसृष्टौचतुर्धा
विभागोयउक्तःअयंस्थितावप्युपदिश्यतइत्यन्वयः ॥ ३६ ॥ नहिपालनसामर्थ्यमित्यत्रपालकानांविष्णुत्वयुक्तेरुक्तत्वादिदानींस्रष्टॄणांसंहर्तॄणां
मपिविष्णुत्वेयुक्तिमाह यत्किंचिदिति सत्त्वजातेनप्राणिमात्रेण तस्यसंभूतौसंभूतिनिमित्तंतत्सत्त्वंप्राणिमात्रं तत्सर्वमितिवापाठः हरेस्तनुःकायइ

कालेननविनाब्रह्मासृष्टिनिष्पादकोद्विज ॥ नप्रजापतयःसर्वेनचैवाखिलजंतवः ॥ ३५ ॥ एषएवविभागोऽयंस्थितावप्युपदिश्यते ॥ चतुर्धादेवदेवस्यमैत्रेयप्रलयेतथा ॥ ३६ ॥ यत्किंचित्सृज्यतेयेनसत्वजातेनवैद्विज ॥ तस्यसृज्यस्यसंभूतौतत्सत्वंवैहरेस्तनुः ॥ ३७ ॥ हंतिवायत्क्वचित्किंचिद्भूतंस्थावरजंगमम् ॥ जनार्दनस्यतद्रौद्रंमैत्रेयांतकरंवपुः ॥ ३८ ॥ एवमेवजगत्स्रष्टाजगत्पातातथैवच ॥ जगद्भक्षयिताचैषसमस्तस्यजनार्दनः ॥ ३९ ॥ सर्गस्थित्यंतकालेषुत्रिधैवंसंप्रवर्तते ॥ गुणप्रवृत्त्यापरमंपदंतस्यागुणंमहत् ॥ ४० ॥ तत्त्वज्ञानमयंवापिस्वयंवेद्यमनौपमम् ॥ चतुःप्रकारंतदपिस्वरूपंपरमात्मनः ॥ ४१ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ चतुःप्रकारतांतस्यब्रह्मभूतस्यवैमुने ॥ समाचक्ष्वयथान्यायंयदुक्तंपरमंपदम् ॥ ४२ ॥ पराशरउवाच ॥ मैत्रेयकारणंप्रोक्तंसाधनंसर्ववस्तुषु ॥ साध्यंचवस्त्वभिमतंयत्साधयितुमात्मनः ॥ ४३ ॥

त्यर्थः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ उक्तंब्रह्मादीनांविष्णुस्वरूपत्वमुपसंहरति एवमितिद्वाभ्याम् ॥ ३९ ॥ एवमुक्तक्रमेणगुणस्यप्रवृत्त्याक्षोभेणत्रिधाब्रह्मादि
रूपःसन्सृष्ट्यादौसंप्रवर्तते तस्यतुपरमंपदं अगुणं अतोमहत्पूर्णम् ॥ ४० ॥ तत्प्राप्तिकरोपदेशार्थंचातुर्विध्यमुपक्षिपति तत्त्वेति ॥ ४१ ॥
ब्रह्मणोनिर्भेदत्वात्कथंचातुर्विध्यमितिपृच्छति चतुःप्रकारतामिति ॥ ४२ ॥ सत्यंस्वतोभेदाभावेऽपिस्वाभिव्यंजकधीवृत्तिभेदाद्भेदइतिमत्वा
हमैत्रेयेत्यष्टभिः सर्वेष्वपिवस्तुषुयत्कारणंतत्साधनंचोक्तं यच्चात्मनःसाधयितुमभिमतंतत्साध्यंचोक्तमित्यर्थः ॥ ४३ ॥

प्रस्तुतेचमुक्तिकामस्ययोगिनोमुक्तेःसाधनंप्राणायामादि प्राणानामायामादयःशोधकाःसंतियस्यतज्जीवस्वरूपं त्रीह्यादित्वादिनिः निष्कर्तृरूपाद्वि भक्तात्मरूपत्वंपदार्थशुद्धिंविनामुक्तेरसंभवात् साध्यंचतत्पदलक्ष्यं परमंब्रह्मनित्यंसुखरूपत्वात् ॥ ४४ ॥ ततःकिमतआह साधनेति साधनंदे हादिविविक्तजीवात्मस्वरूपंतदालंबनंशुद्धत्वंपदार्थविषयंज्ञानंसएवचतुर्भेदज्ञानभूतस्यब्रह्मणःप्रथमोभेदः ॥ ४५ ॥ क्लेशमुक्त्यर्थंयुंजतोयोगमभ्यस्य तोयोगिनोयत्साध्यंब्रह्मतदालंबनंतत्पदलक्ष्यचिदानंदस्वरूपब्रह्मविषयंज्ञानंद्वितीयोंऽशः ॥ ४६ ॥ तयोरुभयोरविभागेयद्ब्रह्मैवाहंअहमेवब्रह्मेतिअ द्वैतमयंअखंडात्मकतत्त्वविषयंयज्ज्ञानंसोऽन्यस्तृतीयस्तद्भागोमयोदितः ॥ ४७ ॥ एतस्यत्वंपदार्थतत्पदार्थतदैक्यविषयस्यज्ञानत्रयस्ययोविशे

योगिनोमुक्तिकामस्यप्राणायामादिसाधनम् ॥ साध्यंचपरमंब्रह्मपुनर्नावर्ततेयतः ॥ ४४॥ साधनालंबनंज्ञानंमु क्तयेयोगिनांहियत् ॥ सभेदःप्रथमस्तस्यज्ञानभूतस्यवैमुने ॥ ४५ ॥ युंजतःक्लेशमुक्त्यर्थंसाध्यंयद्ब्रह्मयोगिनः ॥ तदालंबनविज्ञानंद्वितीयोंऽशोमहामुने ॥ ४६ ॥ उभयोस्त्वविभागेनसाध्यसाधनयोर्हियत् ॥ विज्ञानमद्वैतमयंत द्भागोन्योमयोदितः॥ ४७॥ ज्ञानत्रयस्यचैतस्याविशेषोयोमहामुने ॥ तन्निराकरणद्वारादर्शितात्मस्वरूपवत्॥ ४८॥ निर्व्यापारमनाख्येयंव्याप्तिमात्रमनौपमम् ॥ आत्मसंबोधविषयंसत्तामात्रमलक्षणम् ॥ ४९ ॥

षयति परिच्छिनत्तीतिविशेषोज्ञानतत्कार्यंतस्यनिराकरणंवृत्तिव्याप्त्यानाशनंतद्द्वारेणाविद्याख्यावरणभंगमात्रद्वारेणदर्शितमपरोक्षीकृतंयदात्मस्व रूपंतद्वत्तदेकाकारंविष्णोर्ज्ञानमयस्यपरमपदाख्यंज्ञानंचतुर्थमुक्तमितितृतीयेनान्वयः। अविद्यायांनिवृत्तायामप्यविरतवर्तिन्यामखंडात्मविषयबु द्विवृत्तौप्रतिफलितंयत्स्वरूपचैतन्यंतद्विष्णोःपरमंपदमित्यर्थः ॥ ४८ ॥ तदेवद्वादशभिःपदैरुपलक्षयति निर्व्यापारंस्पष्टया।दिचेष्टाशून्यं अतएवा ख्येयंनिर्देशानर्हं किंतुव्याप्तिमात्रमनंशं अनौपमंसर्वज्ञानविलक्षणत्वात् यतआत्मसंबोधविषयंस्वप्रकाशमूर्त्यर्थः तत्रापिसत्तामात्रंअसत्त्व व्यावृत्तिमात्रं तत्रहेतुलक्षणंव्यावर्तकधर्मशून्यम् ॥ ४९ ॥

त्रेहेतुः प्रशांतंविक्षेपरहितं अतएवाभयंद्वितायास्फूर्तेः तत्किंज्ञानत्वेनसविषयंसाश्रयंच न शुद्धंनिर्विषयंअजन्यत्वादनाश्रयंच असंश्रितमितिवापाठेसएवार्थः अतएवविषयरूपाकाराभावादविभाव्यंभावनायाअविषयं दुर्विभाव्यमितिवापाठः ॥ ५० ॥ एवंभूतज्ञानस्वरूपेयेलीनास्तेतार्याभवंतीत्याह तत्रेति चतुर्थज्ञानस्वरूपेअन्यज्ञानंब्रह्मविद्यास्वरूपंतस्यनिरोधेनदग्धेंधनानलवदुपरमेण अविद्यानिरोगेनेतिपाठेअविद्यानाशेनयेलयऐक्यंयांतिसंसारएवकृष्यतइतिकर्षणंक्षेत्रंतस्मिन्नुप्तिर्बीजावापःकाम्यादिकर्मकरणंतस्मिन्निर्बीजतांनिर्वासनतांतेयांति अविद्याकाम

प्रशांतमभयंशुद्धमविभाव्यमसंश्रयम् ॥ विष्णोर्ज्ञानमयस्योक्तंतज्ज्ञानंपरमंपदम् ॥ ५० ॥ तत्रान्यज्ञानरोधेनयोगिनोयांतियेलयम् ॥ संसारकर्षणोप्तौतेयांतिनिर्बीजतांद्विज ॥५१॥ एवंप्रकारममलंनित्यंव्यापकमव्ययम् ॥ समस्तभेदरहितंविष्णवाख्यंपरमंपदम् ॥ ५२ ॥ तद्ब्रह्मपरमोयोगीयतोनावर्ततेपुनः ॥ अपुण्यपुण्योपरमेक्षीणक्लेशोतिनिर्मलः ॥ ५३ ॥ द्वेरूपेब्रह्मणस्तस्यमूर्तंचामूर्तमेवच ॥ क्षराक्षरस्वरूपेतेसर्वभूतेष्ववस्थिते ॥ ५४ ॥ अक्षरंतत्परंब्रह्मक्षरंसर्वमिदंजगत् ॥ एकदेशस्थितस्याग्नेर्ज्योत्स्नाविस्तारिणीयथा ॥ ५५ ॥

कर्माभावात्पुनर्नजायंतइत्यर्थः। तंकामककर्मणीसमन्वारभेतेपूर्वप्रज्ञाच ॥इतिश्रुतेः ॥ ५१॥ तर्हियोगीकिंभवतीत्यतआह एवमितिद्वाभ्यां एवंप्रकारंपरमंपदं ब्रह्मैवयोगीभवतीतिशेषः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ तत्प्राप्तिसाधनोपासनार्थमाह द्वेरूपेइति मूर्तामूर्तेएवदर्शयति क्षराक्षरेति ॥ ५४ ॥ क्षराक्षरेरूपेव्याचष्टे अक्षरमिति क्षरंसर्वमिदंसोपाधिचेतनात्मकंजगत् नन्वक्षरस्यपरब्रह्मणस्तद्विलक्षणंक्षरंरूपंकथंस्यादित्याशंक्यदृष्टांतेनोपपादयति एकदेशेति प्रादेशिकस्याप्यग्नेर्दीपादेर्दाहकस्यापितद्विलक्षणाज्योत्स्नायथातत्प्रकाशशक्तिविस्तारस्तथाब्रह्मणःस्वविलक्षणोयंशक्तिविस्तारोब्रह्मादिरूपंजगत् एकदेशस्थितस्येंदोरितिवापाठः ॥ ५५ ॥

तेजोदृष्टांतेनैवब्रह्मादीनांतारतम्यमपिसंभवतीत्याह तत्रापिदृष्टांतभूतेतेजस्यपिआसन्नत्वाद्बहुत्वंदूरत्वादल्पत्वमित्येवंरूपोज्योत्स्नाभेदोस्तिय थातद्वद्ब्रह्मशक्तिभूतेषुब्रह्मादिस्थावरांतेषुक्षेत्रज्ञेषुअविद्यावरणस्वल्पत्वबहुत्ववशात्तारतम्यंवर्ततइत्यर्थः । वक्ष्यतिच तयातिरोहितत्वाच्चशक्तिःक्षे त्रज्ञसंज्ञिता ॥ सर्वभूतेषुभूपालतारतम्येनदृश्यते ॥इति ॥ ५६ ॥ दार्ष्टांतिकमाह ब्रह्मेतिद्वाभ्याम् ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ तदेवंक्षरंसर्वंब्रह्मणएवरूपमित्यु पपाद्योपसंहरति तदेतदिति । आविर्भावतिरोभावौआधिक्यन्यूनभावौजन्मनाशौचउपाधिवशादेवंभूतविकल्पवदपितदेतज्जगद्वस्तुतोऽक्षयंआ विर्भावादिशून्यंनित्यंब्रह्मणोरूपमित्यर्थः ॥ ५९ ॥ ततःकिमित्याकांक्षायांतत्कारणीभूतपरमेश्वरोपास्तिंप्रस्तौति सर्वशक्तीति सृष्ट्यादिसर्वश

तत्राप्यासन्नदूरत्वाद्बहुत्वस्वल्पतामयः ॥ ज्योत्स्नाभेदोस्तितच्छक्तेस्तद्वन्मैत्रेयविद्यते ॥ ५६ ॥ ब्रह्माविष्णुशिव ब्रह्मप्रधानाब्रह्मशक्तयः ॥ ततश्चदेवामैत्रेयन्यूनादक्षादयस्ततः ॥ ५७॥ ततोमनुष्याःपशवोमृगपक्षिसरीसृपाः ॥ न्यूनान्यूनतराश्चैववृक्षगुल्मादयस्ततः ॥ ५८ ॥ तदेतदक्षयंनित्यंजगन्मुनिवराखिलम् ॥ आविर्भावतिरोभावज न्मनाशविकल्पवत् ॥ ५९ ॥ सर्वशक्तिमयोविष्णुःस्वरूपंब्रह्मणोऽपरम् ॥ मूर्तंयद्योगिभिःपूर्वंयोगारंभेषुचिंत्यते ॥ ६० ॥ सालंबनोमहायोगःसबीजोयत्रसंस्थितः ॥ मनस्यव्याहतेसम्यग्युंजतांजायतेमुने ॥ ६१ ॥ सपरः सर्वशक्तीनांब्रह्मणःसमनंतरः ॥ मूर्तंब्रह्ममहाभागसर्वब्रह्ममयोहरिः ॥ ६२ ॥

क्त्याश्रयोमहाविष्णुर्मूर्तंसहस्रशीर्षादियुक्तंविशुद्धोर्जितसत्त्वात्मकंब्रह्मणएवापरंनविद्यतेपरंश्रेष्ठंयस्मात्तदपरंरूपं तदेवाह यद्योगिभिर्योगारंभेषुपू र्वमादावेवचिंत्यते ॥ ६० ॥ तच्चिंतनप्रयोजनमाह सालंबनइति यत्रचिंतनेऽव्याहतेविक्षेपरहितेसतिसालंबनोध्येयसहितःसबीजओंकारादिमं त्रजपसहितश्चमनसिसंस्थितःकाष्ठापन्नोमहायोगःसमाधिरूपोजायतइत्यन्वयः ॥ ६१ ॥ यच्चिंत्यतइत्यत्रयच्छब्देनोक्तस्यब्रह्मस्वरूपस्यविष्णोः सर्वश्रेष्ठत्वमाह सपरइतिद्वाभ्यां ब्रह्मणःसर्वशक्तीनांब्रह्मादीनांमध्येसपरःश्रेष्ठः मतःसमनंतरःअतिनिकटः यतोमूर्तपुरुषसंस्थानंब्रह्मैवसः तत्रहेतुः सर्वब्रह्ममयःकृत्स्नब्रह्मस्वरूपोनतुब्रह्मादिवदंशभूतः ॥ ६२ ॥

तत्रापिहेतुः तत्रेति तस्मिन्नखिलंजगदोतंप्रोतंचतंतुषुपटवदनुस्यूतं तदपिकुतइत्यतआह ततोजगत्तस्मिंस्तिष्ठतिचजगच्चसएवकारणात्मक
त्वात्कार्यस्य ॥ ६३ ॥ तदेवंहरेःश्रैष्ठ्यमुक्त्वातदुपासनंवक्तुंभूमिकांरचयति क्षराक्षरेति कार्यकारणात्मकोविष्णुःपुरुषाव्याकृतमयंपुरुषप्रधाना
त्मकमिदंजगद्भूषणास्त्ररूपेणबिभर्ति ॥ ६४ ॥ सूचितमुपासनंविशेषतोबुभुत्सुःपृच्छति भूषणेति ॥ ६५ ॥ प्रभविष्णवेसर्वसामर्थ्ययुक्ताय तेन
भूषणायुधरूपेणजगद्धारणसामर्थ्यंकिंचित्रमितिभावः यथाममवसिष्ठेनसमाख्यातमभवत्तथाकथयिष्यामि ॥ ६६ ॥ अस्यजगतःआत्मानंपुरु

तत्रप्रोतमिदंसर्वमोतंचैवाखिलंजगत् ॥ ततोभवज्जगत्तस्मिन्सजगच्चाखिलंमुने ॥ ६३ ॥ क्षराक्षरमयोविष्णु
र्बिभर्त्यखिलमीश्वरः ॥ पुरुषाव्याकृतमयंभूषणास्त्रस्वरूपवत् ॥ ६४ ॥ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ भूषणास्त्रस्वरूप
स्थंयथैतदखिलंजगत् ॥ बिभर्तिभगवान्विष्णुस्तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ ६५ ॥ ॥ पराशरउवाच ॥ नमस्कृ
त्वाप्रमेयायविष्णवेप्रभविष्णवे ॥ कथयामियथाख्यातंवसिष्ठेनममाभवत् ॥ ६६ ॥ आत्मानमस्यजगतोनिर्ले
पमगुणामलम् ॥ बिभर्त्तिकौस्तुभमणिस्वरूपंभगवान्हरिः ॥ ६७ ॥ श्रीवत्ससंस्थानधरमनंतेचसमाश्रितम् ॥ प्र
धानंबुद्धिरप्यास्तेगदारूपेणमाधवे ॥ ६८ ॥ भूतादिमिंद्रियादिंचद्विधाहंकारमीश्वरः ॥ बिभर्त्तिशंखरूपेणशार्ङ्ग
रूपेणचस्थितम् ॥ ६९ ॥ बलस्वरूपमत्यंतंजवनांतरितानिलम् ॥ चक्रस्वरूपंचमनोधत्तेविष्णुःकरेस्थितम् ॥ ७० ॥

षंनिर्लेपंधर्माधर्मरहितंअगुणंचततअमलंरागादिरहितंचतम् ॥ ६७ ॥ प्रधानंचश्रीवत्ससंस्थानधरंअनंतेसमाश्रितमास्तइत्यन्वयः श्रीवत्सश्चप्रद
क्षिणावर्तरोमावलिविशेषः बुद्धितत्त्वमपिगदारूपेणास्ते ॥ ६८ ॥ भूतादितामसंइंद्रियादिंराजसमहंकारंक्रमेणशंखस्वरूपेणशार्ङ्गरूपेणचस्थितं
बिभर्ति॥६९॥बलस्वरूपंसर्वसामर्थ्यरूपं चलस्वरूपमितिवापाठः वेगेनांतरितःअतिक्रांतानिलोयेनतन्मनःसात्त्विकाहंकाररूपंचक्रस्वरूपंधत्ते ७० ८०

पंचरूपामुक्तामाणिक्यमरकतेंद्रनीलवज्रसमानवर्णाहरेर्यावैजयंत्याख्यामालासाभूतहेतूनांपंचतन्मात्राणांसंघातःपंक्तिःभूतमालाचमहाभूतपंक्तिश्चसा सूक्ष्मस्थूलभूतमयीत्यर्थः भूतसंघातोद्भूतमालेतिपाठेअर्थतःसएवार्थः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ अविद्यैवचर्मज्ञानावरकःकोशस्तत्रसंस्थितंबि

पंचरूपातुयामालावैजयंतीगदाभृतः ॥ साभूतहेतुसंघातभूतमालाचवैद्विज ॥ ७१ ॥ यानींद्रियाण्यशेषाणिबुद्धिकर्मात्मकानितु ॥ शररूपाण्यशेषाणितानिधत्तेजनार्दनः ॥७२॥ बिभर्तियच्चासिरत्नमच्युतोऽत्यंतनिर्मलम् ॥ विद्यामयंतुतञ्ज्ञानमविद्याचर्मसंस्थितम् ॥ ७३ ॥ इत्थंपुमान्प्रधानंचबुद्ध्यहंकारमेवच ॥ भूतानिचहृषीकेशेमनःसर्वेंद्रियाणिच ॥ विद्याविद्येचमैत्रेयसर्वमेतत्समाश्रितम् ॥ ७४ ॥ अस्त्रभूषणसंस्थानस्वरूपंरूपवर्जितः ॥ बिभर्तिमायारूपोसौश्रेयसेप्राणिनांहरिः ॥ ७५ ॥ सविकारंप्रधानंयत्पुमांश्चैवाखिलंजगत् ॥ बिभर्तिपुंडरीकाक्षस्तदेवंपरमेश्वरः ॥ ७६ ॥

भर्ति ॥ ७३ ॥ उक्तमेवभूषणादिस्वरूपमनुवदन्नेवतद्धारणप्रयोजनमाह ॥ इत्थमितिसार्द्धाभ्याम् ॥ ७४ ॥ अस्त्रभूषणसंस्थानस्वरूपंसमाश्रितमेतत्सर्वंबिभर्ति वस्तुतोरूपवर्जितः मायारूपंयस्यसःश्रेयसेउपासकानांसर्वपुरुषार्थसिद्धये॥७५॥उक्तमर्थमुपसंहरति सविकारमितिद्वाभ्याम्॥ ७६

॥ ७७॥ ननुकालस्यसर्वकारणत्वात्कालात्मकमेवेदंसर्वंकथंविष्णात्मकमित्याशंक्यकालरूपोपिहरिरेवेत्याह कलेति ॥ ७८ ॥ इदानींहरेःसर्वात्मकत्वदार्ढ्यायजडानांचेतनोपाधीनांदेवादिदेहानांतदात्मकत्वमाह भूर्लोकेत्यादिनासर्वाणितद्वपुरित्यंतेन सप्तलोकानितिपाठेव्याप्येतिशेषः॥ ७९॥

याविद्यायातथाविद्यायत्सद्यच्चासदव्ययं ॥ तत्सर्वंसर्वभूतेशमैत्रेयमधुसूदने ॥ ७७ ॥ कलाकाष्ठानिमिषादिदिनर्त्वयनहायनैः ॥ कालस्वरूपोभगवानपरोहरिरव्ययः ॥ ७८ ॥ भूर्लोकोथभुवर्लोकःस्वर्लोकोमुनिसत्तम ॥ महर्जनस्तथासत्यंसप्तलोकाइमेविभुः ॥ ७९ ॥ लोकात्ममूर्तिःसर्वेषांपूर्वेषामपिपूर्वजः ॥ आधारःसर्वविद्यानांस्वयमेवहरिःस्थितः ॥ ८० ॥ देवमानुषपश्वादिस्वरूपैर्बहुभिर्विभुः ॥ स्थितःसर्वेश्वरोःनंतोभूतमूर्तोरमूर्तिमान् ॥८१॥ ऋचोयजूंषिसामानितथैवाथर्वणानिच ॥ इतिहासोपवेदाश्चवेदांतेषुतथोक्तयः ॥ ८२ ॥ वेदांगानिसमस्तानिमन्वादिगदितानिच ॥ शास्त्राण्यशेषाण्याख्यातान्यनुवादाश्चयेक्वचित् ॥ ८३ ॥

लोकात्मालोकरूपामूर्तिर्यस्यसः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ऋगादयोवेदाः इतिहासोभारतादिःउपवेदाआयुर्वेदादयः ॥ ८२ ॥ मन्वादिगदितानिधर्मशास्त्राणि शास्त्राणिमीमांसादीनि अनुवादाःकल्पसूत्रादयः ॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥ किंबहुनोक्तेनसर्वाणिवस्तुजातानितन्मूर्तिरेवेत्याह यानीति ॥ ८५ ॥ एवंसर्वात्मकविष्णुज्ञानस्यसंसारच्छेदःफलमित्याह अहमिति भवतीतिभवोदेहःतदुद्भवाद्वंद्वगदारागादिस्तद्रोगानभवंतीतिसर्वपुराणार्थः ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ श्रवणस्यापिफलमाह कार्तिक्यामिति स्पष्टमन्यत्

काव्यालापाश्चयेकेचिद्गीतकान्यखिलानिच ॥ शब्दमूर्तिधरस्यैतद्वपुर्विष्णोर्महात्म
नः ॥ ८४ ॥ यानिमूर्तान्यमूर्तानियान्यत्रान्यत्रवाक्वचित् ॥ सन्तिवैवस्तुजातानिता
निसर्वाणितद्वपुः ॥८५॥ अहंहरिःसर्वमिदंजनार्दनोनान्यत्ततःकारणकार्यजातम् ॥
ईदृङ्मनोयस्यनतस्यभूयोभवोद्भवाद्वंद्वगदाभवन्ति ॥ ८६ ॥ इत्येषतेंऽशःप्रथमःपुरा
णस्यास्यवैद्विज ॥ यथावत्कथितोयस्मिञ्छ्रुतेपापैःप्रमुच्यते ॥ ८७ ॥ कार्तिक्यांपु
ष्करस्नानेद्वादशाब्देतुयत्फलम् ॥ तदस्यश्रवणेसर्वंफलमाप्नोतिमानवः ॥ ८८ ॥ देव
र्षिपितृगन्धर्वयक्षादीनांतुसंभवम् ॥ भवन्तिशृण्वतःपुंसोदेवाद्यावरदामुने ॥ ८९ ॥
॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेप्रथमेअंशेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ समाप्तःप्रथमांशः ॥

॥ ८८ ॥८९ ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यविरचितायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांप्रथमेअंशेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ समाप्तःप्रथमांशः ॥

वि० पु० ७
क्र०
६८

॥ इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमांशः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीविष्णुपुराणे द्वितीयांशप्रारंभः ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ अस्यटीकास्थमुद्धृत्यव्याख्यासारंमनीषया ॥ श्रीरत्नगर्भकृतिनाप्रथमोंऽशोनिरूपितः ॥ १ ॥ सृष्टिशेषप्रसंगानुप्रसं
गेनानुवर्ण्यते ॥ द्वितीयांशेऽथभूगोलज्योतिश्चक्रादिसंस्थितिः ॥ २ ॥ तत्रापिप्रथमाध्यायेप्रियव्रतकथास्यच ॥ वंशप्रस्तावतोयत्रभूगोलमपि
सूचितम् ॥ ३ ॥ उक्तानुवादपूर्वकंप्रियव्रतवंशमनुकंपृच्छति ॥ भगवन्नितिचतुर्भिः ॥ सर्गसम्बन्धियथाजगद्बभूवेत्यादियत्पृष्टोऽसि ॥ १॥ जग

मैत्रेयउवाच ॥ भगवन्सम्यगाख्यातंममैतदखिलंत्वया ॥ जगतांसर्गसम्बन्धियत्पृष्टोऽसिमयागुरो ॥१॥ योऽयमं
शोजगत्सृष्टिसम्बद्धोगदितस्त्वया ॥ तत्राहंश्रोतुमिच्छामिभूयोऽपिमुनिसत्तम ॥ २॥ प्रियव्रतोत्तानपादौसुतौस्वा
यंभुवस्ययौ ॥ तयोरुत्तानपादस्यध्रुवःपुत्रस्त्वयोदितः ॥ ३ ॥ प्रियव्रतस्यनैवोक्ताभवताद्विजसंततिः ॥ तामहं
श्रोतुमिच्छामिप्रसन्नोवक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥ पराशरउवाच ॥ कर्दमस्यात्मजांकन्यामुपयेमेप्रियव्रतः॥ सम्राट्कुक्षी
चतत्कन्येदशपुत्रास्तथापरे ॥ ५॥ महाप्राज्ञामहावीर्याविनीतादयिताःपितुः ॥ प्रियव्रतसुताःख्यातास्तेषांनामा
निमेशृणु ॥ ६ ॥ अग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्चवपुष्मान्द्युतिमांस्तथा ॥ मेधामेधातिथिर्भव्यःसवनःपुत्रएवच ॥ ७ ॥
ज्योतिष्मान्दशमस्तेषांसत्यनामासुतोऽभवत् ॥ प्रियव्रतस्यपुत्राणांप्रख्यातावलवीर्यतः॥८॥ मेधाग्निबाहुपुत्रा
स्तुत्रयोयोगपरायणाः॥ जातिस्मरामहाभागानराज्यायमनोदधुः॥ ९ ॥ निर्ममाःसर्वकालंतुसमस्तार्थेषुवैमुने ॥
चक्रुःक्रियायथान्यायमफलाकांक्षिणोहिते ॥१०॥ प्रियव्रतोददौतेषांसप्तानांमुनिसत्तम ॥ विभज्यसप्तद्वीपानिमैत्रे
यसुमहात्मनाम्॥११॥जम्बुद्वीपंमहाभागःसोऽग्नीध्रायददौपिता॥ मेधातिथेस्तथाप्रादात्प्लक्षद्वीपमथापरम्॥१२॥

त्सृष्टौवाचकत्वेनसम्बद्धोयोऽयमंशोभागस्त्वयोक्तस्तत्रसृष्ट्यंशेशेषभूतांसृष्टिंश्रोतुमिच्छामि ॥ २ ॥ ध्रुवोवंशप्रवर्तकस्त्वयोदितः ॥ ३ ॥ शेषमेवपृ
च्छति प्रियव्रतस्येति ॥ ४ ॥ आत्मजामौरसींकन्यांकन्यानाम्नीमितिवातत्कन्येप्रियव्रतकन्ये ॥ ५ ॥ ६ ॥ पुत्रःपुत्रसंज्ञः ॥ ७ ॥ ज्योति
ष्मान् सत्यनामायथार्थनामातेजस्वीत्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तेषामवशिष्टानाम् ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ प्रजापतिसमानवभृग्वादिनवब्रह्मसमाः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ हिमेनहिमवताआव्हासंज्ञायस्यतत् एवमुत्तर
त्रापितत्तत्पर्वतोपलक्षितंतत्तद्वर्षनामज्ञेयम् ॥ १९ ॥ २० ॥ तस्मान्नीलाश्रयात् श्वेतंश्वेतगिर्युपलक्षितम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ शालग्रामंह

शाल्मलेचवपुष्मन्तंमहेन्द्रमभिषिक्तवान् ॥ ज्योतिष्मन्तंकुशद्वीपेराजानंकृतवान्प्रभुः ॥ १३ ॥ द्युतिमन्तंचराजानं
क्रौञ्चद्वीपेसमादिशत् ॥ शाकद्वीपेश्वरंचापिभव्यंचक्रेप्रियव्रतः ॥ १४ ॥ पुष्कराधिपतिंचक्रेसवनंचापिसप्रभुः ॥
॥ १५ ॥ जम्बुद्वीपेश्वरोयस्तुअग्नीध्रोमुनिसत्तम ॥ तस्यपुत्राबभूवुर्हिप्रजापतिसमानव ॥ १६ ॥ नाभिःकिंपुरुष
श्चैवहरिवर्षइलावृतः ॥ रम्योहिरण्वान्षष्ठस्तुकुरुर्भद्राश्वएवच ॥ १७ ॥ केतुमालस्तथाचान्यःसाधुचेष्टोनृपोऽभ
वत् ॥ जम्बुद्वीपविभागांस्तुतेषांविप्रनिशामय ॥ १८ ॥ पित्रादत्तंहिमाव्हंतुवर्षंनाभेस्तुदक्षिणम् ॥ हेमकूटंतथाव
र्षंददौकिंपुरुषायसः ॥ १९ ॥ तृतीयंनैषधंवर्षंहरिवर्षायदत्तवान् ॥ इलावृतायप्रददौमेरुर्यत्रतुमध्यगः ॥ २० ॥ नी
लाचलाश्रितंवर्षंरम्यायप्रददौपिता ॥ श्वेतंयदुत्तरंतस्मात्पित्रादत्तंहिरण्वते ॥ २१ ॥ यदुत्तरंशृंगवतोवर्षंतत्कुरवे
ददौ ॥ मेरोःपूर्वेणयद्वर्षंभद्राश्वायप्रदत्तवान् ॥ २२ ॥ गंधमादनवर्षंतुकेतुमालायदत्तवान् ॥ इत्येतानिददौतेभ्यः
पुत्रेभ्यःसनरेश्वरः ॥ २३ ॥ वर्षेष्वेतेषुतान्पुत्रानभिषिच्यसभूमिपः ॥ शालग्रामंमहापुण्यंमैत्रेयतपसेययौ ॥ २४ ॥
यानिकिंपुरुषादीनिवर्षाण्यष्टौमहामुने ॥ तेषांस्वाभाविकीसिद्धिःसुखंप्रायात्प्रयत्नतः ॥ २५ ॥ विपर्ययोनतत्रा
स्तिजरामृत्युभयंनच ॥ धर्माधर्मौनतेष्वास्तांनोत्तमाधममध्यमाः ॥ २६ ॥

रिक्षित्रम् ॥ २४ ॥ तेषांतेषु विपर्ययोऽकालमरणादिः नमृत्युभयंपरिक्षिप्रादायुषःप्रागितिशेषः नोत्तमाधममध्यमाःशीलादीनांसमत्वात् जात्यादीनां
तुवैषम्यमस्त्येव ॥ २६ ॥

अष्टासुवर्षेषुसामान्यतोऽवस्थामुक्त्वानाभेर्वर्षस्यभारतसंज्ञाकारणंवक्तुमाह हिमाह्वमिति ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ वीटा
शिलामयःकन्दुकःगोकर्णकृष्णमंजर्योवीटायत्स्फुटितंपुनः। मुखेधृतंतुवीराणांवीटंतत्प्राणधारणम्॥इत्यौषधिविशेषंव्याख्यातवंतःश्रीविमलबोधपा

नेतष्वस्तियुगावस्थाक्षेत्रेष्वष्टासुसर्वदा ॥ हिमाह्वंयस्यवैवर्षंनाभेरासीन्महात्मनः ॥ २७ ॥ तस्यर्षभोऽभवत्पु
त्रोमेरुदेव्यांमहाद्युतिः ॥ ऋषभाद्भरतोजज्ञेज्येष्ठःपुत्रशतस्यसः ॥ २८ ॥ कृत्वाराज्यंस्वधर्मेणतथेष्ट्वाविविधान्म
खान् ॥ अभिषिच्यसुतंज्येष्ठंभरतंपृथिवीपतिः ॥ २९ ॥ तपसेसमहाभागःपुलस्त्यस्याश्रमंययौ ॥ वानप्रस्थ
विधानेनतत्रापिकृतनिश्चयः ॥ ३० ॥ तपस्तेपेयथान्यायंयदाचसमहीपतिः॥तपसाकर्षितोऽत्यर्थंकृशोधमनिसं
ततः ॥ ३१ ॥ नग्नोवीटांमुखेदत्वामहाध्वानंततोगतः ॥ ततश्चभारतंवर्षमेतल्लोकेसुगीयते ॥३२॥ भरताययतः
पित्रादत्तंप्रतिष्ठतावनम् ॥ सुमतिर्भरतस्यासीत्पुत्रःपरमधार्मिकः ॥ ३३ ॥ कृत्वासम्यग्ददौतस्मैराज्यमिष्टमखः
पिता ॥ पुत्रसंक्रामितश्रीस्तुभरतःसमहीपतिः ॥ ३४ ॥ योगाभ्यासरतःप्राणांश्छालग्रामेऽत्यजन्मुने ॥ अजा
यतचविप्रोऽसौयोगिनांप्रवरेकुले ॥ ३५ ॥ मैत्रेयतस्यचरितंकथयिष्यामितेपुनः ॥ सुमतेस्तेजसस्तस्मादिन्द्रद्युम्नो
व्यजायत ॥ ३६ ॥ परमेष्ठीततस्तस्मात्प्रतिहारस्तदन्वयः ॥ प्रतिहर्तेतिविख्यातउत्पन्नस्तस्यचात्मजः ॥ ३७॥
भुवस्तस्मात्तथोद्गीथःप्रस्तारस्तत्सुतोऽभवत् ॥ पृथुस्ततस्ततोनक्तोनक्तस्यापिगयःसुतः ॥ ३८ ॥ नरोगयस्यत
नयस्तत्पुत्रोऽभूद्विराट्ततः ॥ तस्यपुत्रोमहावीर्योधीमांस्तस्माद्व्यजायत ॥ ३९ ॥ महांतस्तत्सुतश्चाभून्मनस्यु
स्तस्यचात्मजः ॥ त्वष्टात्वष्टुश्चविरजोरजस्तस्याप्यभूत्सुतः ॥ ४० ॥ शततीरजसस्तस्यजज्ञेपुत्रशतंमुने ॥ वि
ष्वग्ज्योतिःप्रधानास्तेयैरिमावर्धिताःप्रजाः ॥ ४१ ॥

दाःमहाध्वानंमहाप्रस्थानं वीराध्वानमितिपाठेऽपिसएवार्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ विष्वग्ज्यो
तिःप्रधानोमुख्योयेषांते विश्वज्योतिरितिवापाठःसुगमः ॥ ४१ ॥

ननुपूर्वमुत्तानपादादयःसार्वभौमाःप्रोक्ताइदानींप्रियव्रतादयःसार्वभौमाउच्यन्ते तन्नसंगच्छते अतःक्रमोवक्तव्यइतितत्राह तेषामिति तेषांप्रियव्रतान्वयप्रसूतानांवंशेप्रसूतैरियंभूमिर्भुक्तापश्चादुत्तानपादादिभिरित्यर्थः ॥ ४२ ॥ कियंतंकालमेतैर्भुक्तेत्यत आह कृतत्रेतादीनांसर्गेणमेलनेनयत्युगंचतुर्युगात्मकमेवयुगमितियावत् तेनसंख्येयेनप्रतियोगिनाआख्यायतेनिरूप्यतेयाएकसप्ततिस्तावंतंकालमित्यन्वयःयुगाख्यामेकसप्ततिमितिपाठःसुगमः ॥ ४३ ॥ एतदेवस्पष्टयति एषइति वाराहेस्मिन्कल्पेयदास्वायंभुवःपूर्वस्यप्रथममन्वन्तरस्याधिपोभवत्तदाएषप्रियव्रतवंश्यानां

तैरिदंभारतंवर्षनवभेदमलंकृतं ॥ तेषांवंशप्रसूतैश्चभुक्तेयंभारतीपुरा ॥ ४२ ॥ कृतत्रेतादिसर्गेणयुगाख्यात्वेकसप्ततिः ॥ ४३ ॥ एषस्वायंभुवःसर्गोयेनेदंपुरितंजगत् ॥ वाराहेतुमुनेकल्पेपूर्वमन्वन्तराधिपः ॥ ४४ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वितीयेंशेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ कथितोभवताब्रह्मन्सर्गःस्वायंभुवोहिमे ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंत्वत्तःसकलंमंडलंभुवः ॥ १ ॥ यावंतःसागराद्वीपास्तथावर्षाणिपर्वताः ॥ वनानिसरितःपुर्योदेवादीनां तथामुने ॥ २ ॥ य[illegible]माणमिदंसर्वंयदाधारंयदात्मकं ॥ संस्थानमस्यचमुनेयथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ पराशरउवाच ॥ मैत्रेयश्रूयतामेतत्संक्षेपाद्गदतोमम ॥ नास्यवर्षशतेनापिवक्तुंशक्योतिविस्तरः ॥ ४ ॥ जंबूप्लक्षादयोद्वीपाःशाल्मलिश्चापरोद्विजः ॥ कुशःक्रौंचस्तथाशाकःपुष्करश्चैवसप्तमः ॥ ५ ॥

राज्ञांसर्गःस्वारोचिषादावुत्तानपादवंश्यानामित्यर्थः यद्वास्वायंभुवस्यमनोःसर्गोवंशः एषएतावत्कालावच्छिन्नइत्यर्थः येनेदंजगदापूरितमितिसर्गस्यैवविशेषणं मन्वन्तराधिपः मन्वन्तरंव्याप्यराजेत्यर्थः ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांद्वितीयेंशेप्रथमोध्यायः ॥ १ ॥ प्रियव्रतचरित्रोक्तिसूचितंभूमिमंडलं प्रश्नोत्तराभ्यांगदितुंद्वितीयउपचक्रमे उक्तानुवादपूर्वकंभुवनकोशंसविशेषंपृच्छति कथितइति स्वयंभुवोंऽशत्वान्मनुरेवस्वायंभूस्तदीयःप्रियव्रतादिसर्गःकथितःतत्कथनेद्वीपवर्षादिविभागोक्त्यासूचितंभूमंडलंश्रोतुमिच्छामि ॥ १ ॥ देवादीनांपुर्योनगर्योयावत्यः ॥ २ ॥ एतेद्वादशप्रश्नाःएषांचवक्ष्यमाणैःसंख्यासंस्थानादिभिर्यथायोगमुत्तराणिद्रष्टव्यानि ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

जंब्वादयोद्वीपाःसप्त लवणादिभिःसप्तभिःसमुद्रैः प्रमाणतः समंयथास्यादेवंसमंतादावृताइतिद्वयोरन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ अशीतिरेवाशीतिः सह स्रमेवसाहस्रंचतुरधिकानिआशीतिः सहस्रयोजनैः प्रमाणंयस्यसमेरोरुच्छ्रायः शतसहस्रयोजनप्रमाणोमेरुस्तत्रबहिरुच्छ्रायः चतुरशीतिसहस्रयो जनोदृश्यते भूम्यांप्रविष्टःखातःषोडशयोजनसहस्राणीतिशेषः एवमुत्तरत्रापि ॥ ८ ॥ अतएवमूलेनसंकुचितत्वान्मूर्ध्निविस्तृतत्वात्कनकगौरत्वा द्दलाकृतिः द्वीपांतरभूम्यामध्यगत्वाच्चभूपद्मस्यकर्णिकाकारसंस्थितः ॥ ९ ॥ भारतंवर्षमारभ्यमेरोर्दक्षिणोत्तरतः स्थितानांषण्णांवर्षाणांमर्यादा पर्वतानाह हिमवानितिअस्यमेरोर्वर्षाणांव्यवच्छेदकाःपर्वताः ॥ १० ॥ लक्षप्रमाणौद्वौमध्येजंबुद्वीपस्य मेरोरुभयतःप्राक्पश्चिमदैर्घ्येणलक्ष

एतेद्वीपाःसमुद्रैस्तुसप्तसप्तभिरावृताः ॥ लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैःसमं ॥ ६ ॥ जंबुद्वीपःसमस्तानामेतेषां मध्यसंस्थितः ॥ तस्यापिमेरुर्मैत्रेयमध्येकनकपर्वतः ॥ ७ ॥ चतुराशीतिसाहस्रोयोजनैरस्यचोच्छ्रयः ॥ प्र विष्टःषोडशाधस्ताद्द्वात्रिंशन्मूर्ध्निविस्तृतः ॥ ८ ॥ मूलेषोडशसाहस्रेविस्तारस्तस्यभूभृतः ॥ भूपद्मस्यास्यशैलो सौकर्णिकाकारसंस्थितः ॥ ९ ॥ हिमवान्हेमकूटश्चनिषधश्चास्यदक्षिणे ॥ नीलःश्वेतश्चशृंगीचउत्तरेवर्षपर्वताः ॥ १० ॥ लक्षप्रमाणौद्वौमध्येदशहीनास्तथापरे ॥ सहस्रद्वितयोच्छ्रायास्तावद्विस्तारिणश्चते ॥ ११ ॥ भारतंप्र थमंवर्षंततःकिंपुरुषंस्मृतं ॥ हरिवर्षंतथैवान्यन्मेरोर्दक्षिणतोद्विज ॥ १२ ॥ रम्यकंचोत्तरंवर्षंतथैवतुहिरण्मयं ॥ उत्तराःकुरवश्चैवयथावैभारतंतथा ॥ १३ ॥

प्रमाणौद्वौनिषधनीलौएतयोर्मंडलाकारजंबुद्वीपपरममध्यवर्तित्वाभावाल्लक्षप्रमाणत्वाभावेपिस्थूलदृष्ट्यातथोक्तं अपरेहेमकूटादयोयथाक्रमंदशद शयोजनसहस्रहीनाः दशेतिवीप्सार्थं तेनायमर्थःनिषधमपेक्ष्यहेमकूटोदशहीनः एवंनीलमपेक्ष्यश्वेतःतंचापेक्ष्यशृंगीति यथोक्तंवाराहे द्वीपस्यमं डलीभावात्ह्रासवृद्धीप्रकीर्तितेइति तेतावद्विस्तारिणःसहस्रद्वययोजनपृथवश्च लवणोदधिपर्यंताःसहस्रद्वयविस्तृताइत्यागमदर्शनात् ॥ ११ ॥ १२ ॥ उत्तरंमेरोरितिशेषःयथावैभारतंधनुराकृतितथेत्यर्थःधनुःसंस्थिस्थितेज्ञेयेद्वेवर्षेदक्षिणोत्तरे दीर्घाणितत्रचत्वारिचतुरस्रमिलावृतम्॥इतिवायूक्तेः १३

नवसाहस्रमिति एतेषांभारतादीनांमध्येएकैकंवर्षविस्तारतोनवसहस्रयोजनप्रमाणं ॥ १४ ॥ नवसाहस्रेत्यत्रनवेत्यंतंद्वीप्सार्थज्ञेयं चतुर्दिशंनव नवसासहस्रमित्यर्थः ॥ तेनइलावृतंमेरुणासहस्राणिचतुस्त्रिंशत् भद्राश्वकेतुमालेप्रत्येकंद्वात्रिंशदित्यर्थसिद्धं सहस्रेमाल्यवद्गंधमादनाविति पूर्वप श्चिमतोलक्षप्रमाणता किंचात्रइलावृतेचत्वारःपर्वताः ॥ १५ ॥ विष्कंभाधारकाः ॥ १६ ॥ तेषुमंदरादिषुपूर्वादिक्रमेणकदंबादयश्चत्वारःपादपा एकादशशतयोजनोच्छ्रयाःगिरिकेतवोध्वजाइवरचिताः ॥ १७ ॥ नामहेतुर्नामप्रवृत्तिहेतुः फलप्रमाणंवायुनोक्तं अरत्नीनांशतान्यष्टावेकषष्ट्यधि

नवसाहस्रमेकैकमेतेषांद्विजसत्तम ॥ इलावृतंचतन्मध्येसौवर्णोमेरुरुच्छ्रितः ॥ १४ ॥ मेरोश्चतुर्दिशंतत्रनवसा हस्रविस्तृतं ॥ इलावृतंमहाभागचत्वारश्चात्रपर्वताः ॥ १५ ॥ विष्कंभारचितामेरोर्योजनायुतमुच्छ्रिताः ॥ पूर्वे णमंदरोनामदक्षिणेगंधमादनः ॥ विपुलःपश्चिमेपार्श्वेसुपार्श्वश्चोत्तरेस्थितः ॥ १६ ॥ कदंबस्तेषुजंबुश्चपिप्पलोव टएवच ॥ एकादशशतायामाःपादपागिरिकेतवः ॥ १७ ॥ जंबुद्वीपस्यसाजंबूर्नामहेतुर्महामुने ॥ महागजप्रमा णानिजंब्वास्तस्याःफलानिवै ॥ १८ ॥ पतंतिभूभृतःपृष्ठेशीर्यमाणानिसर्वतः ॥ रसेनतेषांप्रख्यातातत्रजंबूनदी तिवै ॥ सरित्प्रवर्त्ततेसाचपीयतेतन्निवासिभिः ॥ १९ ॥ नस्वेदोनचदौर्गंध्यंनजरानेंद्रियक्षयः ॥ तत्पानस्वस्छ मनसांजनानांतत्रजायते ॥ २० ॥ तीरमृत्तद्रसंप्राप्यसुखवायुविशोषिता ॥ जंबूनदाख्यंभवतिसुवर्णंसिद्धभूष णं ॥ २१ ॥ मेरोःपूर्वेणभद्राख्यंकेतुमालंचपश्चिमे ॥ वर्षेद्वेतुमुनिश्रेष्ठतयोर्मध्यमिलावृतं ॥ २२ ॥

कानिच फलप्रमाणंसंख्यातमृषिभिस्तत्वदर्शिभिः ॥ इति ॥ १८ ॥ तन्निवासिभिरिलावृतस्थैः ॥ १९ ॥ इंद्रियक्षयःपुंशक्तिर्ह्रासः ॥ २० ॥ तस्य फलस्यरसं सुखवायुःसुखस्पर्शोवायुःतेनशोषितासतीतीर मृत्तिकासिद्धानांभूषणंसुवर्णंभवति ॥ २१ ॥ तयोर्मध्यमित्यनुवादस्तत्स्थपर्वतेपुव नादिकथनार्थः तथाचमार्कंडेयपुराणं शैलेषुमंदराद्येषुचतुर्ष्वपिद्विजोत्तम वनानियानिचत्वारिसरांसिचानिबोधमे ॥ इति ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ मेरोःकर्णिकास्थानीयत्वात्शीतांतादयः केसरस्छानीयाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ मेरोरनंतरांगेषुजठरादिष्विति पश्चादग्रेपिकेसरप र्वतस्छानत्वेनसंबध्यते अनंतरांगेष्वतिसमीपेषुअतएवजठरादयइवपूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरदेशवर्त्तित्वाज्जठरादयएतेष्वित्यर्थः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ लोकपालानांपुरःसार्धत्रिसहस्रयोजनाः तामनुपरितोलोकपालानामष्टानांयथायथारूपंतुरीयमानेनपुरोष्टावुपक्रम्याइतिशुकोक्तेः ॥ ३० ॥

वनंचैत्ररथंपूर्वेदक्षिणंगंधमादनं ॥ वैभ्राजंपश्चिमेतद्वदुत्तरेनंदनंस्मृतं ॥ २३ ॥ अरुणोदंमहाभद्रमसितोदंसमानसं ॥ सरांस्येतानिचत्वारिदेवभोग्यानिसर्वदा ॥ २४ ॥ शीतांतश्चक्रमुंजश्चकुररीमाल्यवांस्तथा ॥ वैकंकप्रमुखामेरोःपूर्वतःकेसराचलाः ॥ २५ ॥ त्रिकूटशिशिरश्चैवपतंगोरुचकस्तथा ॥ निषधादयोदक्षिणतस्तस्यकेसरपर्वताः ॥ २६ ॥ शिखिवासाःसवैदुर्यःकपिलोगंधमादनः ॥ यारुधिप्रमुखास्तद्वत्पश्चिमेकेसराचलाः ॥ मेरोरनंतरांगेषुजठरादिष्ववस्थिताः ॥ २७ ॥ शंखकूटोथऋषभोहंसोनागस्तथापरः ॥ कालंजराद्याश्चतथाउत्तरेकेसराचलाः ॥ २८ ॥ चतुर्दशसहस्राणियोजनानांमहापुरी ॥ मेरोरुपरिमैत्रेयब्रह्मणःप्रथितादिवि ॥ २९ ॥ तस्याःसमंततश्चाष्टौदिशासुविदिशासुच ॥ इंद्रादिलोकपालानांप्रख्याताःप्रवराःपुरः ॥ ३० ॥ विष्णुपादविनिष्क्रांताप्लावयित्वेंदुमंडलं ॥ संमताद्ब्रह्मणःपुर्यांगंगापततिवैदिवः ॥ ३१ ॥ सातत्रपतितादिक्षुचतुर्धाप्रतिपद्यते ॥ सीताचालकनंदाचचक्षुर्भद्राचवैक्रमात् ॥ ३२ ॥ पूर्वेणशैलात्सीतातुशैलंयात्यंतरिक्षगा ॥ ततश्चपूर्ववर्षेणभद्राश्वेनैतिसार्णवं ॥ ३३ ॥

तत्रगंगागमनमाह विष्णुपादेति त्रिधाविक्रमतोविष्णोःपादात्पादक्षतब्रह्मांडशुषिरात् विनिष्क्रांतासतीदिवोंतरिक्षाद्ब्रह्मणःपुर्यांपतति ॥ ३१ ॥ सातत्रपतितासतीवायुवेगाच्चतुर्धाभेदंप्राप्नोति ॥ ३२ ॥ शैलाच्छैलंयातीत्यत्रवायुनोक्तंसीतातुशिखरभ्रष्टेत्युपक्रम्यएवंशतसहस्राणिदारंयतीमहानदी निपपाततदासीताजठरेसिद्धसेविते तस्मादुपगताशैलंदेवकूटंतरंगिणीत्यादि ॥ ३३ ॥

तथैवालकनंदापीतिकेसराचलादिक्रमेण निषधहेमकूटाद्यतिक्रम्येत्यर्थः सप्तभेदाभूत्वेति तत्रमत्स्यः स्रोतांसित्रिपथयास्तुप्रत्यपद्यंतसप्तधा नलिनीह्लादिनीचैवपावनीचैवप्राच्यगाः सीताचक्षुश्चसिंधुश्चतिस्रस्तावैप्रतीच्यगाः सप्तमीत्वनुगागंगादक्षिणेनभगीरथमिति ॥ ३४ ॥ एवंचक्षुर्भद्रेअपिकेसराचलान्वर्षमर्यादागिरींश्चातीत्यपश्चिमोत्तरसमुद्रौगच्छतः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ एवंतावत्सप्तवर्षाणिमर्यादागिरिभिःसहोक्त्वाभद्राश्वंपूर्वतोमेरोः केतुमालंचपश्चिममित्युक्तयोर्मर्यादापर्वतावाह आनीलेति उत्तरोनीलोदक्षिणोनिषधः तत्पर्यंतआयामोययोस्तौ तत्रपश्चिमेमाल्यवान्पूर्वस्मिन्गंधमादनः तथैवेलावृतमपरेणपूर्वेणचमाल्यवद्गंधमादनावानीलनिषधायामाविति शुकोक्तेः केचित्तुतयोर्वैपरीत्यममाहुः वायुपुराणदर्शनात् चतुस्त्रिंशत्सहस्राणिगंधमादनपर्वतः उदग्दक्षिणतश्चायमानीलनिषधायतः चत्वारिंशत्सहस्राणिपरिवृद्धोमहीतलात् सहस्रमवगाढश्चतावदेवचविस्तृतः पूर्वेणमाल्यवान्शैलस्तत्प्रामाणःप्रकीर्तितइति तेनदैर्घ्यादिमानमपिव्यक्तंभवति तयोर्माल्यवद्गंधमादनयोर्मध्यगतोमेरुरिलावृतेनसहितइतिद्रष्टव्यं ॥ ३७ ॥ लोकोजंबुद्वीपंतदेवपद्मंतस्यपत्राणि भारतकुरुवर्षयोर्भद्राश्वकेतुमालयोश्चपरस्परंसमानत्वादाभिमुख्येनावस्थानाच्चपत्रसादृश्यान्मर्यादाशैलागंधमादनहिमवन्माल्यवच्छृंगिणस्तेषांबाह्यतःस्थिताः ॥ ३८ ॥ इदानींमेरोश्चतुर्दिक्षुद्वौद्वौपारिधिपर्वतौप्रमाणसंस्थानाभ्यांदर्शयति जठरइत्यादिपंचभिः इलावृतवर्षएवावांतरविभागहेतुत्वान्मर्यादापर्वताविति वर्षपर्वताविति चोक्तं नववर्षपर्वतानामुक्तत्वादन्यवर्षस्याभावाच्च ॥ ३९ ॥

तथैवालकनंदापिदक्षिणेनैवभारतं ॥ प्रयातिसागरंभूत्वासप्तभेदामहामुने ॥ ३४ ॥ चक्षुश्चपश्चिमगिरीनतीत्यसकलांस्ततः ॥ पश्चिमंकेतुमालाख्यंवर्षंगत्वैतिसार्णवं ॥ ३५ ॥ भद्रातथोत्तरगिरीनुत्तरांश्चतथाकुरून् ॥ अतीत्योत्तरमंभोधिंसमभ्येतिमहामुने ॥ ३६ ॥ आनीलनिषधायामौमाल्यवद्गंधमादनौ ॥ तयोर्मध्यगतोमेरुःकर्णिकाकारसंस्थितः ॥ ३७ ॥ भारताःकेतुमालाश्चभद्राश्वाः कुरवस्तथा ॥ पत्राणिलोकपद्मस्यमर्यादाशैलबाह्यतः ॥ ३८ ॥ जठरोदेवकूटश्चमर्यादापर्वतावुभौ ॥ तौदक्षिणोत्तरायामावानीलनिषधायतौ ॥ ३९ ॥

अशीतियोजनआयामोविस्तारोययोस्तौमाल्यवद्गंधमादनमध्यादर्णवांतर्गतौ ॥ केचित्तुमर्यादाशैलबाह्यतइत्यग्रेणापिसंबध्यते ॥ तेनगंधमाद नादिमर्यादापर्वतेभ्यःपरतएवभद्राश्वादिचतुर्वर्षसीमामूलस्थिताजठरादयःपर्वताःप्रतीयंते पांडवानांतीर्थयात्रायांहिमवतोदक्षिणतएवगंधमाद नारोहणश्रवणात् ॥ अशीतियोजनायामावित्यत्रअशीतिसहस्रयोजनेतिज्ञेयंमेरोश्चतुर्दिशमितिव्यवधानेपिबोध्यमितिवदंति ॥ ४० ॥

गंधमादनकैलासौपूर्वपश्चायतावुभौ ॥ अशीतियोजनायामावर्णवांतर्व्यवस्थितौ ॥ ४० ॥ निषधःपारियात्रश्च मर्यादापर्वतावुभौ ॥ मेरोःपश्चिमदिग्भागेयथापूर्वौतथास्थितौ ॥४१॥ तौदक्षिणोत्तरायामावानीलनिषधायतौ ॥ त्रिशृंगोजारुधिश्चैवउत्तरौवर्षपर्वतौ ॥ ४२ ॥ पूर्वपश्चायतावेतावर्णवांतर्व्यवस्थितौ ॥इत्येतेमुनिवर्योक्तामर्यादा पर्वतास्तव ॥ ४३ ॥ जठराद्याःस्थितामेरोर्येषांद्वौद्वौचतुर्दिशं ॥ मेरोश्चतुर्दिशंयेतुप्रोक्ताःकेसरपर्वताः ॥ ४४ ॥ शीतांताद्यामुनेतेषामतीवहिमनोरमाः ॥ शैलानामंतरद्रोण्यःसिद्धचारणसेविताः ॥४५॥ सुरम्याणितथातासु काननानिपुराणिच ॥ लक्ष्मीविष्ण्वग्निसूर्यादिदेवानांमुनिसत्तम ॥ ४६ ॥ तास्वायतनवर्याणिजुष्टानिनरकिन्न रैः ॥ गंधर्वयक्षरक्षांसितथादैतेयदानवाः ॥ ४७ ॥ क्रीडंतितासुरम्यासुशैलद्रोणीष्वहर्निशं ॥ भौमास्त्वेतेस्मृताः स्वर्गाधर्मिणामालयामुने ॥ ४८ ॥ नैतेषुपापकर्तारोयांतिजन्मशतैरपि ॥ भद्राश्वेभगवान्विष्णुरास्तेहयशिरा द्विज ॥ ४९ ॥ वराहः केतुमालेतुभारतेकूर्मरूपधृक् ॥ मत्स्यरूपश्चगोविंदःकुरुष्वास्तेसनातनः ॥ ५० ॥

पूर्वौजठरदेवकूटौयथाआनीलनिषधायतौतथैवोभावपिस्थितौ यथाहशुकः अष्टाभिरेतैःपरिविस्तारोग्निरिवचक्रास्तिकांचनगिरिरिति ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ तेषांशैलानामंतरेमध्येद्रोण्यःदरीविशेषाःसंति सिद्धाअणिमाद्यष्टसिद्धियुक्ताःचारणादेवगायनास्तैःसेविताः ॥ ४५ ॥ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ भौमाभूम्युद्भवाःस्वर्गाःसुखविशेषास्तदाश्रयः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

विश्वरूपेणव्यापकभावेनसर्वत्र तत्रहेतुः सर्वआधाराधेयरूपः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ निरातंकाःनारोगाःवर्षाणांदशद्वादशवासहस्राणिस्थिराः ... यमोक्तिरिलावृतादिस्थानभेदविवक्षया॥ ५३॥तेषुदेवोनवर्षातिपतोभौमान्यंभांसिनदीगतान्येवसंति ॥५४॥कुलाचलामुख्याःपर्वताःतेभ्यःप्रसृताया नद्यस्ताश्चशतशःसंति ॥ ५५ ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांद्वितीयेंशेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ नदीनांपर्वतानांचयथा स्थानंविभागशः भारतस्यप्रशंसाचतृतीयइतिवर्ण्यते ॥ १ ॥ नवभेदंविभज्योक्तंजंबुद्वीपंस्वरूपतः कर्मणांसाधनीभूतंभारतंपुनरुच्यते ॥ २ ॥

विश्वरूपेणसर्वत्रसर्वःसर्वेश्वरोहरिः ॥ सर्वस्याधारभूतोऽसौमैत्रेयास्तेऽखिलात्मकः ॥५१॥ यानिकिंपुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौमहामुने ॥ नतेषुशोकोनायासोनोद्वेगःक्षुद्भयादिकं ॥५२॥ सुस्थाःप्रजानिरातंकाःसर्वदुःखविवर्जिताः ॥ दशद्वादशवर्षाणांसहस्राणिस्थिरायुषः ॥५३॥ नतेषुवर्षतेदेवोभौमान्यंभांसितेषुवै ॥ कृतत्रेतादिकानैवतेषुस्थाने षुकल्पना ॥ ५४ ॥ सर्वेष्वेतेषुवर्षेषुसप्तसप्तकुलाचलाः ॥ नद्यश्चशतशस्तेभ्यःप्रसूतायाद्विजोत्तम ॥ ५५ ॥ इति श्रीविष्णुपुराणेद्वितीयेंऽशेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ पराशरउवाच ॥ उत्तरंयत्समुद्रस्यहिमाद्रेश्चैवदक्षिणं ॥ वर्षं तद्भारतंनामभारतीयत्रसंततिः॥१॥ नवयोजनसाहस्रोविस्तारोऽस्यमहामुने॥ कर्मभूमिरियंस्वर्गमपवर्गंचगच्छतां ॥ २ ॥ महेंद्रोमलयःसह्यःशुक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ विंध्यश्चपारियात्रश्चसप्तात्रकुलपर्वताः ॥ ३ ॥

उत्तरमिति समुद्रस्यमूलभूतस्यनतुसगरसुतखातस्य तत्राप्यवांतरद्वीपानांभारतत्वात् भारतीभरतसंबंधिसंततिः ॥ १ ॥ अत्रैवश्रेयःसाधनमनु ष्ठेयमन्यत्रतदसंभवादितिदर्शयन्नाहकर्मभूमिरितिस्वर्गमपवर्गंचगच्छतांपुंसांउभयसाधनभूतानांप्रवृत्तिनिवृत्तिकर्मणःभूरियं किंपुरुषादिवर्षाष्टके पुष्करद्वीपेचकर्मणएवाभावात् प्लक्षादिद्वीपपंचकेकेवलंनिवृत्तमेवकर्मनान्यत् तथावक्ष्यतिहि यथोक्तकर्मकारित्वादित्यादि ॥२॥ समस्तपुरुषार्थ साधनगंगादिपुण्यनदीनांजन्मभूमयःशैलाश्चात्रैवसंतीत्याह महेंद्रइति ॥ ३ ॥

तस्मात्सर्वंशुभाशुभमत्रत्येनैवकर्मणाप्राप्यतइत्याह अतइतिस्वर्गःस्वर्लोकादिःमुक्तिंचतुर्विधां अपिशब्दात्कर्मसाध्यानन्यानपिलोकानित्यर्थः ४
इहैवप्रवृत्तिनिवृत्त्युभयकर्मसाध्यस्वर्गापवर्गादिप्राप्तिमनुवदन्नन्यत्रतदभावंदर्शयति इतइति केवलामुक्तिश्चान्यत्रापिस्यात् तदुपर्यपिबादरायण
संभवादितिदेवादीनामपिब्रह्मविद्याधिकारस्यसूचनात् मध्येभूर्लोकः अंतोनरकादिःकर्मउभयात्मकंनविधीयतेशास्त्रेणनप्रतिपाद्यते ॥ ५ ॥ इंद्र
द्वीपाद्याः समुद्रवेलामारभ्यहिमवदंतामध्येसगरसुतखातांतरिताःसहस्रयोजनविस्ताराःभारतवर्षांतरद्वीपानवैवसामान्यतोज्ञेयाःभारतस्यास्यव
र्षस्यनवभेदान्निबोधत सागरांतरिताज्ञेयास्तेत्वगम्याः परस्परमितिवायूक्तेः ॥ ६ ॥ अयंतुसंचाराश्रयदेशोभारताख्यस्तेषांनवमइतिसंबंधः तुश

अतःसंप्राप्यतेस्वर्गोमुक्तिमस्मात्प्रयांतिच ॥ तिर्यक्त्वंनरकंवापियांत्यतःपुरुषामुने ॥४॥ इतःस्वर्गश्चमोक्षश्चमध्य
श्चांतश्चगम्यते ॥ नखल्वन्यत्रमर्त्यानांकर्मभूमौविधीयते ॥ ५ ॥ भारतस्यास्यवर्षस्यनवभेदान्निशामय ॥ इंद्रद्वीपः
कशेरूमांस्ताम्रवर्णोगभस्तिमान् ॥ ६ ॥ नागद्वीपस्तथासौम्योगांधर्वस्त्वथवारुणः ॥ अयंतुनवमस्तेषांद्वीपःसागर
संवृतः ॥ ७ ॥ योजनानांसहस्रंतुद्वीपोयंदक्षिणोत्तरात् ॥ पूर्वेकिरातायस्यस्युःपश्चिमेयवनाःस्थिताः ॥ ८ ॥
ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्यामध्येशूद्राश्चभागशः ॥ इज्यायुद्धवणिज्याद्यैर्वर्त्तयंतोव्यवस्थिताः ॥ ९ ॥ वेदस्मृति
मुखाश्चान्याःपारियात्रोद्भवामुने ॥ नर्मदासुरसाद्याश्चनद्योविंध्यविनिर्गताः ॥ १० ॥

ब्दादन्योपिसागरांतरितःसहस्रयोजनात्मकश्चेत्यर्थः केचिद्व्याख्यांतरंकुर्वतेतथाहि भारतस्यास्यवर्षस्यनवभेदाःप्रकीर्तिताःअष्टाभिर्गिरिभिर्भि
न्नायेत्वगम्याःपरस्परंहिमाचलादासमुद्रंगिरयस्तेव्यवस्थिताः याम्योत्तरेणराजेंद्रनामतस्तान्निमाञ्छृणु सुमालीहेममालीचशंभुःकार्तस्वरकरः
वैदूर्यपर्वतश्चैवराजतोमणिमाञ्छिखी इंद्रद्वीपःकशेरूमांस्ताम्रवर्णोगभस्तिमान् नागद्वीपस्तथासौम्योगांधर्वस्त्वथवारुणः तेषांतुनवमोमध्येद्वी
पोनाम्नातुमध्यमः अस्मिन्मन्वंतरेक्षिप्तःसागरैस्तुचतुर्दिशं वैदूर्यपर्वतात्पूर्वेदक्षिणेनहिमालयात् पश्चाच्चकांचनगिरेरुदगेवतुलावणात् वेष्टितैः
सागरैःसर्वैनानासंचालनैर्नृप इत्यत्रव्याख्यानेचतुर्दिशंखननेसहस्रयोजनत्वानुपपत्तिः ॥ ७ ॥ ८ ॥ वर्तयंतइतिस्वार्थेणिच् ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ क्रमाविवक्षयाशुक्तिमत्पादसंभवानांनदीनांपश्चान्निर्देशः ॥ १३ ॥ उपनद्यःक्षुद्रप्रभावाः ॥ १४ ॥ तास्विति इमेकुरुपंचाला दिनानादेशवर्तिनोजनाः तासुनदीषुवसंतिआसांजलानिपिबंतिचेतिचतुर्थेनान्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ चत्वारीति क्रमेणधर्म

तापीपयोष्णीनिर्विंध्याप्रमुखाऋक्षसंभवाः ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्णवेण्यादिकास्तथा ॥ ११ ॥ सह्यपादोद्भवा नद्यःस्मृताःपापप्रणाशनाः ॥ कृतमालाताम्रपर्णीप्रमुखामलयोद्भवाः ॥ १२ ॥ त्रिसामाऋषिकुल्याद्यामहेंद्रप्रभवाः स्मृताः ॥ ऋषिकुल्याकुमाराद्याःशुक्तिमत्पादसंभवाः ॥ १३ ॥ शतद्रुचंद्रभागाद्याहिमवत्पादनिःसृताः ॥ आसां नद्युपनद्यश्चसंत्यन्याश्चसहस्रशः ॥ १४ ॥ तास्विमेकुरुपांचालामध्यदेशादयोजनाः ॥ पूर्वदेशादिकाश्चैवकामरू पनिवासिनः ॥ १५ ॥ पुंड्राःकलिंगामगधादाक्षिणात्याश्चकृत्स्नशः ॥ तथापरांताःसौराष्ट्राःशूराभीरास्तथार्बुदाः ॥ १६ ॥ मालुकामाळवाश्चैवपारियात्रनिवासिनः ॥ सौवीराःसैंधवाहूणाःशाल्वाःशाकलवासिनः ॥ १७ ॥ म द्रारामास्तथांबष्ठाःपारसीकादयस्तथा ॥ आसांपिबंतिसलिलंवसंतिसरितांसदा ॥ १८ ॥ समीपतोमहाभाग हृष्टपुष्टजनाकुलाः ॥ चत्वारिभारतेवर्षेयुगान्यत्रमहामुने ॥ १९ ॥ कृतंत्रेताद्वापरश्चकलिश्चान्यत्रनक्वचित् ॥ त पस्तप्यंतियतयोजुह्वतेचात्रयज्विनः ॥ २० ॥ दानानिचात्रदीयंतेपरलोकार्थमादरात् ॥ पुरुषैर्यज्ञपुरुषोजंबुद्वीपेसदे ज्यते ॥ यज्ञैर्यज्ञमयोविष्णुरन्यद्वीपेषुचान्यथा ॥ २१ ॥ अत्रापिभारतंश्रेष्ठंजंबुद्वीपेमहामुने ॥ यतोहिकर्मभूरेषाअ तोन्याभोगभूमयः ॥ २२ ॥ अत्रजन्मसहस्राणांसहस्रैरपिसत्तम ॥ कदाचिल्लभतेजंतुर्मानुष्यंपुण्यसंचयं ॥ २३ ॥

पादन्हासादियुगधर्माअत्रैवनान्यत्रेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ यज्ञैर्यज्ञस्यपुरुषोभोक्तायज्ञस्वरूपोविष्णुरत्रैवइज्यते अन्यद्वीपेषुप्लक्षादिषुअन्यथासो मवायुसूर्यादिरूपः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

स्वर्गेदेवत्वप्राप्तेरपिमानुष्यमतिदुर्लभमितिदेवगीतंप्रमाणयति गायंतीति स्वर्गश्चास्पदंप्राप्यंस्थानंतस्यहेतुभूते मार्गभूतेइतिवापाठः भारताख्ये
भूमागेयेपुरुषाभवंतितेचसुरत्वादस्माकंसुरत्वमपेक्ष्यभूयोधिकंधन्याःउपचीयमानसुकृतसंचयात् ॥ २४ ॥ भारतस्यमोक्षहेतुत्वमप्याह कर्मणी
ति तांकर्ममहीमवाप्यअसंकल्पितानितानिप्रसिद्धानिफलानियेषांतानिकर्माणिविष्णौसंन्यस्यअमलाः संतस्तस्मिन्ननंतेलयमैक्यंप्रयांति तमा
लयमितिपाठेआलयंस्थानमित्यर्थः ॥ २५ ॥ युष्माकमपिस्वर्गभोगानंतरंभारतेजन्मभविष्यतीतिचेत्तन्नज्ञायतइतिआह जानीमेति स्वर्गप्रदे

गायंतिदेवाःकिलगीतकानिधन्यास्तुयेभारतभूमिभागे ॥ स्वर्गापवर्गास्पदहेतुभूतेभवंतिभूयःपुरुषाःसुरत्वात् ॥
॥ २४ ॥ कर्माण्यसंकल्पिततत्फलानिसंन्यस्यविष्णौपरमात्मरूपे ॥ अवाप्यतांकर्ममहीमनंतेतस्मिन्लयंयेत्व
मलाःप्रयांति ॥ २५ ॥ जानीमनैतत्क्ववयंविलीनेस्वर्गप्रदेकर्मणिदेहबंधं ॥ प्राप्स्यामधन्याःखलुतेमनुष्यायेभा
रतेनेंद्रियविप्रहीनाः ॥ २६ ॥ नववर्षंतुमैत्रेयजंबुद्वीपमिदंमया ॥ लक्षयोजनविस्तारंसंक्षेपात्कथितंतव ॥ २७ ॥
जंबुद्वीपंसमावृत्यलक्षयोजनविस्तरः ॥ मैत्रेयवलयाकारःस्थितःक्षारोदधिर्बहिः ॥ २८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वि
तीयेंऽशेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

कर्मणिभोगेनविलीनेसतिकुत्रदेहबंधंजन्मप्राप्स्यामइतिनजानीमः येत्वद्यभारतेमनुष्याःसंतितेखलुनिश्चितंधन्याः आनायासेनस्वर्गस्यमोक्षस्य
वाप्राप्तेःइंद्रियविप्रहीनाःअंधपंग्वादयस्तेनभवंति इंद्रियवत्त्वमात्रेणतदुभयसिद्धेः ॥ २६ ॥ लक्षयोजनविस्तारमिति इलावृतंविहायषड्वर्षैःचतुः
पंचाशद्योजनसहस्राणिहिमवदाषट्पर्वतैर्द्वादशसहस्राणिइलावृतसुमेरुभ्यांचतुस्त्रिंशत्सहस्राणिइत्येवंलक्षयोजनविस्तारमिति ॥ २७ ॥ २८ ॥
इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांद्वितीयेंऽशेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

प्लक्षद्वीपादिवर्षाद्रिसरिद्वर्णेज्यकल्पनाः क्षारोदादिसमुद्रांश्च चतुर्थे वर्णयन्मुनिः अथ प्लक्षादिद्वीपान् वर्षाद्रिसरिद्भिर्वर्णपूज्यादिभेदेन च वर्णयति क्षारो
देतेत्यादिना अत्र जंबुद्वीपो लवणोदधिश्च विस्तारतो लक्षयोजनप्रमाणौ तदपेक्षया उत्तरोत्तरं द्वीपाब्धियुग्मं पूर्वपूर्वद्वीपाब्धियुग्मात् द्विगुणं द्रष्टव्यं प्ल

पराशर उवाच ॥ क्षारोदेन यथा द्वीपो जंबुसंज्ञोभिवेष्टितः ॥ संवेष्ट्य क्षारमुदधिं प्लक्षद्वीपस्तथा स्थितः ॥ १ ॥ जंबु
द्वीपस्य विस्तारः शतसाहस्रसंमितः ॥ स एव द्विगुणो ब्रह्मन्प्लक्षद्वीप उदाहृतः ॥ २ ॥ सप्त मेधातिथेः पुत्राः सप्तद्वी
पेश्वरस्य वै ॥ ज्येष्ठः शांतनवो नाम शिशिरस्तदनंतरः ॥ ३ ॥ सुखोदयस्तथानंदः शिवः क्षेमक एव च ॥ ध्रुवश्च सप्त
मस्तेषां प्लक्षद्वीपेश्वरा हि ते ॥ ४ ॥ पूर्वं शांतनवं वर्षं शिशिरं सुखदं तथा ॥ आनंदं च शिवं चैव क्षेमकं ध्रुवमेव च ॥५॥
मर्यादाकारकास्तेषां तथान्ये वर्षपर्वताः ॥ सप्तैव तेषां नामानि शृणुष्व मुनिसत्तम ॥ ६ ॥ गोमंदश्चैव चंद्रश्च नारदो
दुंदुभिस्तथा ॥ सोमकः सुमनाः शैलो वैभ्राजश्चैव सप्तमः ॥ ७ ॥ वर्षाचलेषु वर्षेषु सर्वेष्वेतेषु चानघाः ॥ वसंति दे
वगंधर्वसहिताः सततं प्रजाः ॥ ८ ॥ तेषु पुण्या जनपदाश्चिराच्च म्रियते जनः ॥ नाधयो व्याधयो वापि सर्वकालसुखं
हि तत् ॥ ९ ॥ तेषां नद्यश्च सप्तैव वर्षाणां तु समुद्रगाः ॥ नामतस्ताः प्रवक्ष्यामि श्रुताः पापं हरंति याः ॥१०॥ अनुतप्ता
शिखी चैव विपापा त्रिदिवा क्रतुः ॥ अमृता सुकृता चैव सप्तैतास्तत्र निम्नगाः ॥ ११ ॥

क्षादिद्वीपपंचके द्वीपप्रमाणैरुभयतः समुद्रस्पर्शिभिः सप्तभिर्मर्यादागिरिभिर्विभक्तानि उभयतः समुद्रस्पर्शीनि सप्त सप्त वर्षाणि पुष्करद्वीपे तु मध्यतो वल
याकारेण मानसोत्तरेण विभक्ते द्वे वर्षे सर्वत्र वर्षयति संज्ञाभिरेव वर्षाणां संज्ञाः शैलनद्यादयश्च स्वस्वसंज्ञाभिरेव स्पष्टनिर्दिष्टा इति सामान्यार्थः विशेषतो
पि किंचिद्व्याख्यायते ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पूर्वादिक्रमेण प्लक्षद्वीपमाह पूर्वं पूर्वदिग्भागे स्थितं ॥ ५ ॥ तेषां पूर्वादिवर्षाणां ॥ ६ ॥ ७ ॥८॥
पुण्याः पुण्यशालिनः चिरात् पंचवर्षसहस्रांते म्रियंते ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥१२॥ अवसर्पिणीर्ह्रासवती उत्सर्पिणी वृद्धिमती नदी नास्ति नदीति जातिमात्रापेक्षयैक्यं नदीतिस्थाने तवैइति पाठेवसर्पिणीत्याद्यध्याहृतप्रजाविशेषणं यथाभारतेवर्षेकृतादित्रेतांतंप्रजावर्धतेद्वापरादिकलियुगांतंर्ह्रसतितथातेषुनास्तीत्यर्थः ॥ १३ ॥ युगावस्थाचतुष्पात्सकलोधर्मइत्याद्युक्ताधर्मपादव्यवस्थाचनास्तिकृतादीनांव्यवस्थेयंधर्मपादव्यवस्थयेतिसूर्यसिद्धांतात् त्रेतायुगसाम्यंचयागक्रियाधर्मसस्यादिसंपत्तिभिर्धर्मैः॥१४ १५

एतेशैलास्तथानद्यःप्रधानाःकथितास्तव ॥ क्षुद्रनद्यःस्तथाशैलास्तत्रसंतिसहस्रशः ॥१२॥ ताःपिबंतिसदाहृष्टा नदीर्जनपदास्तुते ॥ अवसर्पिणीनदीतेषांनचैवोत्सर्पिणीद्विज॥१३॥ नचैवास्तियुगावस्थातेषुस्थानेषुसप्तसु ॥ त्रेतायुगसमःकालःसर्वदैवमहामते॥१४॥ प्लक्षद्वीपादिषुब्रह्मञ्छाकद्वीपांतिकेषुवै॥ पंचवर्षसहस्राणिजनाजीवंत्यनामयाः ॥१५॥ धर्माःपंचस्वथैतेषुवर्णाश्रमविभागजाः ॥ वर्णास्तत्रापिचत्वारस्तान्निबोधगदामिते॥१६॥ आर्यकाःकुरवाश्चैवविंशाभाविविनश्चये ॥ विप्रक्षत्रियवैश्यास्तेशूद्राश्चमुनिसत्तम ॥१७॥ जंबुवृक्षप्रमाणस्तु तन्मध्येसुमहांस्तरुः ॥ प्लक्षस्तन्नामसंज्ञोयंप्लक्षद्वीपोद्विजोत्तम ॥ १८ ॥ इज्यतेतत्रभगवांस्तैर्वर्णैरार्यकादिभिः॥ सोमरूपीजगत्स्रष्टासर्वःसर्वेश्वरोहरिः ॥ १९ ॥ प्लक्षद्वीपप्रमाणेनप्लक्षद्वीपसमावृतः ॥ तथैवक्षुरसोदेनपरिवेषानुकारिणा ॥ २० ॥ इत्येषतवमैत्रेयप्लक्षद्वीपउदाहृतः ॥ संक्षेपेणमयाभूयःशाल्मलंमेनिशामय ॥ २१ ॥ शाल्मलस्येश्वरोवीरोवपुष्मांस्तत्सुस्ताञ्छृणु ॥ तेषांतुनामसंज्ञानिसप्तवर्षाणितानिवै ॥ २२ ॥

एतेषुप्लक्षादिशाकांतेषुपंचसु एतेनपुष्करेतदभावःसूचितः पंचतथैतेष्विति पाठेपंचधर्माब्रह्मचर्याहिंसासत्यास्तेयाप्रतिग्रहाइत्युक्ताः सामान्यधर्मावर्णाश्रमजन्याविशेषधर्माश्चेत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ तस्यप्लक्षस्यनाम्नासंज्ञायस्यसतथा ॥ १८ ॥ १९ ॥ परिवेषोमंडलंतदनुकारिणातत्सदृशेन ॥ २० ॥ इत्येषतवेतिमैत्रेयमेमत्तःनिशामयजानीहि ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ विशल्यकरणीचैवमृतसंजीवनीतथा सुवर्णकरणीचान्यासंधिनीचमहौषधिः इत्याद्यामहौषध्योत्रयोहनुमताआनीय

श्वेतोथहरितश्चैवजीमूतोरोहितस्तथा ॥ वैद्युतोमानसश्चैवसुप्रभश्चमहामुने ॥२३॥ शाल्मलेनसमुद्रोसौद्वीपेनेक्षुरसोदकः ॥ विस्ताराद्विगुणेनाथसर्वतःसंवृतःस्थितः ॥ २४ ॥ तत्रापिपर्वताःसप्तविज्ञेयारत्नयोनयः ॥ वर्षाभिव्यंजकास्तेतुतथासप्तैवनिम्नगाः ॥ २५ ॥ कुमुदश्चोन्नतश्चैवतृतीयःसुबलाहकः ॥ द्रोणोयत्रमहौषध्यःसचतुर्थोमहीधरः ॥ २६ ॥ कंकस्तुपंचमःषष्ठोमहिषःसप्तमस्तथा ॥ ककुद्मान्पर्वतवरःसरिन्नामानिमेशृणु ॥ २७ ॥ योनीतोयावितृष्णाचचंद्राशुक्लाविमोचनी ॥ निवृत्तिःसप्तमीतासांस्मृतास्ताःपापशांतिदाः ॥ २८ ॥ श्वेतंचलोहितंचैवजीमूतंहरितंतथा ॥ वैद्युतंमानसंचैवसुप्रभंनामसप्तमम् ॥ २९ ॥ सप्तैतानितुवर्षाणिचातुर्वर्ण्ययुतानिच ॥ शाल्मलेयेतुवर्णाश्चवसंत्येतेमहामुने ॥ ३० ॥ कपिलाश्चारुणाःपीताःकृष्णाश्चैवपृथक्पृथक् ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवयजंतितं ॥ ३१ ॥ भगवंतंसमस्तस्यविष्णुमात्मानमव्ययं ॥ वायुभूतंमखश्रेष्ठैर्यज्विनोयज्ञसंस्थितिः ॥३२॥ देवानामत्रसान्निध्यमतीवसुमनोरमे ॥ शाल्मलिश्चमहावृक्षोनामानिर्वृत्तिकारकः ॥ ३३ ॥ एषद्वीपःसमुद्रेणसुरोदेनसमावृतः ॥ विस्ताराच्छाल्मलस्यैवसमेनतुसमंततः ॥ ३४ ॥ सुरोदकःपरिवृत्तःकुशद्वीपेनसर्वतः ॥ शाल्मलस्यतुविस्तारात्द्विगुणेनसमंततः ॥ ३५ ॥ ज्योतिष्मतःकुशद्वीपेसप्तपुत्राःशृणुष्वतान् ॥ उद्भिदोवेणुमांश्चैवस्वैरथोलंबनोधृतिः ॥ ३६ ॥ प्रभाकरोथकपिलस्तन्नामावर्षपद्धतिः ॥ तस्यांवसंतिमनुजाःसहदैतेयदानवैः ॥ ३७ ॥

प्रतिनीतःसद्रोणश्चतुर्थः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ संस्थानंसंस्थितिर्यस्मिन संस्थितमितिपाठेयज्ञेसंस्थितमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ तेषांनामान्येवनामानियस्याःसातन्नामावर्षाणांपद्धतिःपंक्तिः ॥ ३७ ॥

॥ ३८ ॥ भारतेयेब्राह्मणादयस्तत्रकुशद्वीपेदम्यादयश्चत्वारोवर्णाःक्रमोदिताः ॥ ३९ ॥ वर्णत्वेहेतुःस्वस्याधिकारःसंसारस्तस्यक्षयाययथोक्तानुवृत्तंकर्मतत्कारित्वात्पूज्यंदर्शयन्पूर्वोक्तमर्थंस्पष्टयति तत्रेति अधिक्रियतेनियुज्यतेजीवोऽस्मिन्निति अधिकारःसंसारस्तंदेवफलंतत्प्रदंकर्मक्षपयंतो

तथैवदेवगंधर्वयक्षकिंपुरुषादयः ॥ वर्णास्तत्रापिचत्वारोनिजानुष्ठानतत्पराः ॥ ३८ ॥ दमिनःशुष्मिणस्नेहामंदेहा
श्चमहामुने ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चानुक्रमोदिताः ॥ ३९ ॥ यथोक्तकर्मकर्तृत्वात्स्वाधिकारक्षयायते ॥
तत्रतेतुकुशद्वीपेब्रह्मरूपंजनार्दनं ॥ यजंतःक्षपयंत्युग्रमधिकारफलप्रदं ॥ ४० ॥ विद्रुमोहेमशैलश्चद्युतिमान्पुष्प
वांस्तथा ॥ कुशेशयोहरिश्चैवसप्तमोमंदराचलः ॥ ४१ ॥ वर्षाचलास्तुसप्तैतेतत्रद्वीपेमहामते ॥ नद्यश्चसप्ततासां
चशृणुनामान्यनुक्रमात् ॥ ४२ ॥ धूतपापाशिवाचैवपवित्रासंमतिस्तथा ॥ विद्युदंभामहीचान्यासर्वाःपापह
रास्त्विमाः ॥ ४३ ॥ अन्याःसहस्रशस्तत्रक्षुद्रनद्यस्तथाचलाः ॥ कुशद्वीपेकुशस्तंबःसंज्ञयातस्यतत्स्मृतं ॥ ४४ ॥
तत्प्रमाणेनसद्वीपोघृतोदेनसमावृतः ॥ घृतोदश्चसमुद्रोसौक्रौंचद्वीपेनसंवृतः ॥ ४५ ॥ क्रौंचद्वीपोमहाभागश्रूय
तांचापरोमहान् ॥ कुशद्वीपस्यविस्तारात्द्विगुणोयस्यविस्तरः ॥ ४६ ॥ क्रौंचद्वीपेद्युतिमतःपुत्राःसप्तमहात्म
नः ॥ तन्नामानिचवर्षाणितेषांचक्रेमहीपतिः ॥ ४७ ॥ कुशलोमनुगश्चोष्णःपीवरोथांधकारकः ॥ मुनिश्चदुंदुभि
श्चैवसप्तैतेतत्सुतामुने ॥ ४८ ॥ अत्रापिदेवगंधर्वसेविताःसुमनोरमाः ॥ वर्षाचलामहाबुद्धेतेषांनामानिमेशृणु ॥ ४९ ॥

यजंतीत्यर्थः यद्वास्वाधिकारक्षयायसत्वशुद्ध्यात्मज्ञानेनकर्माधिकारनिवृत्त्यर्थंअधिकारफलप्रदंअधिक्रियतेनेनेत्यधिकारोऽहंकारस्तत्फलप्रदमज्ञानं शेषंसमानं एतच्चप्लक्षादिषुपंचस्वपिद्रष्टव्यं धर्मःपंचस्वथैतेषुइतिपंचानांसाधर्म्यस्योक्तत्वात् ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ तस्यकुशस्तंबस्यसंज्ञयातत्स्मृतंकुशद्वीपमितिप्रसिद्धं ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

क्रौंचद्वीपेप्रथमः शैलः क्रौंचः तेनैवद्वीपोपिक्रौंचः सप्तमोमहाक्रौंचः सप्तमोमहाशैलः पंचमश्चैत्रइतिपाठेमहाशैलइतिदुंदुभिविशेषणं ॥ ५० ॥ पूर्वस्मात्पूर्वस्मात्परस्परमुत्तरोत्तरंद्विगुणाः तेषुद्वीपेषुयेशैलास्तेपियथाद्वीपास्तथोत्तरोत्तरंहिद्विगुणविस्तारोच्छ्रयाइत्यर्थः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

क्रौंचश्चवावनश्चैवतृतीयश्चांधकारकः ॥ देवावृत्पंचमश्चात्रतथान्यःपुंडरीकवान् ॥ ५० ॥ दुंदुभिश्चमहाक्रौंचो द्विगुणास्तेपरस्परं ॥ द्वीपाद्वीपेषुयेशैलायथाद्वीपानितेतथा ॥ ५१ ॥ सर्वेष्वेतेषुरम्येषुवर्षशैलवरेषुच ॥ निवसंति निरातंकाःसहदेवगणैःप्रजाः ॥ ५२ ॥ पुष्कराःपुष्कलाधन्यास्तिग्माश्चात्रमहामुने ॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याः शूद्राश्चानुक्रमोदिताः ॥ ५३ ॥ तेतत्रनद्योमैत्रेययाःपिबंतिशृणुष्वताः ॥ सप्तप्रधानाःशतशस्तत्रान्याःक्षुद्रनिम्नगाः ॥ ५४ ॥ गौरीकुमुद्वतीचैवसंध्यारात्रिर्मनोजवा ॥ ख्यातिश्चपुंडरीकाचसप्तैतावर्षनिम्नगाः ॥ ५५ ॥ तत्रापि वर्णैर्भगवान्पुष्कराद्यैर्जनार्दनः ॥ यागैरुद्रस्वरूपस्थइज्यतेयज्ञसंनिधौ ॥ ५६ ॥ क्रौंचद्वीपःसमुद्रेणदधिमंडोदकेनच ॥ आवृतःसर्वतःक्रौंचद्वीपतुल्येनमानतः ॥ ५७ ॥ दधिमंडोदकश्चापिशाकद्वीपेनसंवृतः ॥ क्रौंचद्वीपस्यविस्तारात् द्विगुणेनमहामते ॥ ५८ ॥ शाकद्वीपेश्वरस्यापिभव्यस्यसुमहात्मनः ॥ सप्तैवतनयास्तेषांददौवर्षाणिसप्तसः ॥ ५९ ॥ जलदश्चकुमारश्चसुकुमारोमणीवकः ॥ कुसुमोदःसमौदाकिःसप्तमश्चमहाद्रुमः ॥ ६० ॥ तत्संज्ञान्येवतत्रापिसप्तवर्षाण्यनुक्रमात् ॥ तत्रापिपर्वताःसप्तवर्षविच्छेदकारिणः ॥ ६१ ॥ पूर्वस्तत्रोदयगिरिर्जलाधारस्तथापरः ॥ तथारैवतकःश्यामस्तथैवास्तेगिरिर्द्विज ॥ ६२ ॥ आंबिकेयस्तथारम्यःकेसरीपर्वतोत्तमः ॥ शाकस्तत्रमहावृक्षःसिद्धगंधर्वसेवितः ॥ ६३ ॥

नद्योनदीः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ रुद्रस्वरूपेणास्थितः रुद्रस्वरूपस्थः यज्ञसंनिधौयज्ञशालायां ॥ ५६ ॥ दध्नोमंडःसारस्तदेवोदकंयस्मिंस्तेन ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ शाकोवृक्षविशेषः अंतः खरस्पर्शः बहिर्मृदुस्पर्शः अंतःखराबहिःस्निग्धाःस्निग्धाःस्त्रियःशाकदलोपमाइतिवसिष्ठोक्तेः ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ स्वर्गादभ्येत्येति स्वर्गःभोगानंतरंपुण्यशेषेणमेदिनीमभ्येत्यजंदादिवर्षेषुयेस्थिताजातास्तेताःपिबंतीत्यन्वयः ॥ ६७ ॥ धर्महानिःनित्यादिक्रियाविरहःसंघर्षःकलहःमर्यादाश्रुतिस्मृत्युक्तआचारस्तस्यातिक्रमोलंघनं ॥ ६८ ॥ ब्राह्मणभूयिष्ठाःपूर्वोक्तेषुसर्वेषुब्राह्मणेषुमगाः

१० यत्रत्यवातसंस्पर्शादाल्हादोजायतेपरः ॥ तत्रपुण्याजनपदाश्चातुर्वर्ण्यसमन्विताः ॥ ६४ ॥ नद्यश्चात्रमहापुण्याःसर्वपापभयापहाः ॥ सुकुमारीकुमारीचनलिनीरेणुकाचया ॥ ६५ ॥ इक्षुश्चधेनुकाचैवगभस्तीसप्तमीतथा ॥ अन्यास्त्वयुतशस्तत्रक्षुद्रनद्योमहामुने ॥ ६६ ॥ महीधरास्तथासंतिशतशोऽथसहस्रशः ॥ ताःपिबंतिमुदायुक्ताजलदादिषुयेस्थिताः ॥ वर्षेषुतेजनपदाःस्वर्गादभ्येत्यमेदिनीं ॥ ६७ ॥ धर्महानिर्नतेष्वस्तिनसंघर्षःपरस्परं ॥ मर्यादाव्युत्क्रमोनापितेषुदेशेषुसप्तसु ॥ ६८ ॥ मगाश्चमागधाश्चैवमानसामंदगास्तथा ॥ मगाब्राह्मणभूयिष्ठामागधाःक्षत्रियास्तुते ॥ ६९ ॥ वैश्यास्तुमानसाज्ञेयाःशूद्रास्तेषांतुमंदगाः ॥ शाकद्वीपेषुतैर्विष्णुःसूर्यरूपधरोमुने ॥ ७० ॥ यथोक्तैरिज्यतेसम्यक्कर्मभिर्नियतात्मभिः ॥ शाकद्वीपस्तुमैत्रेयक्षीरोदेनसमंततः ॥ ७१ ॥ शाकद्वीपप्रमाणेनवलयेनचवेष्टितः ॥ क्षीराब्धिःसर्वतोब्रह्मन्पुष्कराख्येनवेष्टितः ॥ ७२ ॥ द्वीपेनशाकद्वीपात्तुद्विगुणेनसमंतत ॥ पुष्करेसवनस्यापिमहावीतोभवत्सुतः ॥ ७३ ॥ धातकिश्चतयोस्तत्रद्वेवर्षेनामचिन्हिते ॥ महावीतंतथैवान्यद्धातकीषंडसंज्ञितं ॥ ७४ ॥ एकश्चात्रमहाभागप्रख्यातोवर्षपर्वतः ॥ मानसोत्तरसंज्ञोवैमध्यतोवलयाकृतिः ॥ ७५ ॥ योजनानांसहस्राणिऊर्ध्वंपंचाशदुच्छ्रितः ॥ तावदेवचविस्तीर्णःसर्वतःपरिमंडलः ॥ ७६ ॥ पुष्करद्वीपवलयंमध्येनविभजन्निव ॥ स्थितोसौतेनविच्छिन्नंचातंतद्वर्षकद्वयं ॥ ७७ ॥

श्रेष्ठाःयद्वायेभारतेब्राह्मणेषुमध्येभूयिष्ठास्तेतत्रमगामगनामानः ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ पुष्करेमानसोत्तरस्यवलयाकारत्वोक्त्याप्लक्षादिषुतिर्यग्रेखाकाराउभयतोब्धिस्पर्शिनोवर्षपर्वतागम्यंते ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ द्वीपवलयंवलयाकारंद्वीपं तेनपर्वतेनविच्छिन्नंवर्षद्वयमपिवलयाकारंजातं ॥ ७७ ॥

॥ ७८ ॥ ७९ ॥ अंततःमानसोत्तराद्रेरंतइत्यर्थः ॥ ८० ॥ सत्यानृतेनचास्तांफलजनकत्वाभिप्रायेणप्रोक्ते ॥ ८१ ॥ तुल्यवेशाःसमानभूषणाः तुल्यसुखाइतिवा एकरूपिणःसमानांगसन्निवेशाः ॥ ८२ ॥ वर्णाश्रमाचारैर्नित्यनैमित्तिकैरावश्यकैर्वाहीनं धर्माहरणंकाम्यकर्मानुष्ठानंतेनचवर्जितं ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ न्यक्तिर्यक्समंततोभूमिंरुणद्धीतिन्यग्रोधःपुष्करमेव सप्रजापतिरेकःपुष्करपर्णेसमभवदितिश्रुतेः यस्मिन्बृहत्पुष्करंज्वलच्छि

वलयाकारमेकैकंतयोर्मध्येतथागिरिः॥ दशवर्षसहस्राणितत्रजीवंतिमानवाः ॥ ७८ ॥ निरामयाविशोकाश्चरागद्वेषविवर्जिताः॥ अधनोत्तमौतेष्वास्तांनवध्यवधकौद्विज ॥ ७९ ॥ नेर्ष्यासूयाभयंरोषोदोषोलोभादिकोनच ॥ महावीतंबहिर्वर्षधातकीषंडमंततः ॥८०॥ मानसोत्तरशैलस्यदेवदैत्यादिसेवितं ॥ सत्यानृतेनतत्रास्तांद्वीपेपुष्करसंज्ञिते ॥८१॥ नतत्रनद्यःशैलावाद्वीपेवर्षद्वयान्विते ॥ तुल्यवेषास्तुमनुजादेवैस्तत्रैकरूपिणः ॥ ८२ ॥ वर्णाश्रमाचारहीनंधर्माहरणवर्जितं ॥ त्रयीवार्तादंडनीतिशुश्रूषारहितंचयत् ॥ ८३ ॥ वर्षद्वयंतुमैत्रेयभौमःस्वर्गोयमुत्तमः ॥ सर्वस्यसुखदःकालोजरारोगादिवर्जितः॥८४॥पुष्करेधातकीषंडेमहावीतेचवैमुने॥ न्यग्रोधःपुष्करद्वीपेब्रह्मणःस्थानमुत्तमं॥८५॥ तस्मिन्निवसतिब्रह्मापूज्यमानःसुरासुरैः ॥ ८६ ॥ स्वादूदकेनोदधिनापुष्करःपरिवेष्टितः ॥ समेनपुष्करस्यैवविस्तारान्मंडलात्तथा ॥ ८७ ॥ एवंद्वीपाःसमुद्रैश्चसप्तसप्तभिरावृताः ॥ द्वीपश्चैवसमुद्रश्चसमानौद्विगुणौपरौ॥८८॥ पयांसिसर्वदासर्वसमुद्रेषुसमानिवै ॥ न्यूनातिरिक्ततातेषांकदाचिन्नैवजायते ॥ ८९ ॥

खामलकनकपत्रायुतंभगवतःकमलासनंपरिकल्पितमितिशुकोक्तेश्च ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ उपसंहरतिएवमिति द्वीपश्चेतिपाठक्रमात्तद्वीपात्तद्बहिःसमुद्रोयःसतद्द्वीपसमानःजंबुद्वीपलवणसमुद्रौलक्षयोजनप्रमाणौ एवंततःपरौद्वीपसमुद्रौद्विगुणप्रमाणावित्यादि ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

अनुभवसिद्धंन्यूनातिरिक्तत्वंदृष्टांतेनसमर्थयति स्थालीस्थमितियथास्थालीस्थंभस्यादिपरिमितजलंतीव्राग्निसंयोगादुद्रेकिविरलावयवंसत् उद्रेकयुक्तंभवतिअग्निसंयोगस्योपरमेयथापूर्वंतिष्ठतितथेंदुवृद्धौपूर्णिमायांतज्जलमत्यंतमुद्रिच्यतेतथाशुक्लकृष्णयोः पक्षयोःप्रत्यहमिंदोरुदयेअनतिरिक्ताएवापःकिंचिद्वर्द्धंतेऽस्तमनेषुचान्यूनाएवकिंचनऱ्हसंतीत्यर्थः अमावास्यायांचंद्रोदयाभावात्कथंपरमवृद्धिरितिचेन्न चंद्रस्यसूर्यप्रविष्टत्वात्सूर्योदयस्यैवतदुदयत्वात् ॥ १० ॥ ११ ॥ परमवृद्धिऱ्हासयोःप्रमाणमाह दशेति अंगुलीनांदशोत्तराणिपंचशतानिसमुद्रजलानांवृद्धिऱ्हासौशास्त्रतः तत्तीरस्थैर्वान्वयव्यतिरेकाभ्यांदृष्टावित्यन्वयः तत्रेत्थंगणनाप्रतिपदमारभ्य प्रतिपत्तिथौसपादचतुरंगुलवृद्ध्याप्रतिपदिसपादचतुरंगुला द्वितीया

स्थालीस्थमग्निसंयोगादुद्रेकिसलिलंयथा ॥ तथेंदुवृद्धौसलिलमंभोधौमुनिसत्तम ॥ १० ॥ अन्यूनानतिरिक्ताश्चवर्धंत्यापोऱ्हसंतिच ॥ उदयास्तमनेष्विंदोःपक्षयोःशुक्लकृष्णयोः ॥११॥ दशोत्तराणिपंचैवअंगुलीनांशतानिवै ॥ अपांवृद्धिक्षयौदृष्टौसामुद्रीणांमहामुने ॥ १२ ॥ भोजनंपुष्करद्वीपेतत्रस्वयमुपस्थितं ॥ षड्रसंभुंजतेविप्रप्रजाः सर्वाःसदैवहि ॥ १३ ॥स्वादूदकस्यपुरतोदृश्यतेलोकसंस्थितिः ॥ द्विगुणाकांचनीभूमिःसर्वजंतुविवर्जिता ॥१४॥ लोकालोकस्ततःशैलोयोजनायुतविस्तृतः ॥ उच्छ्रायेणापितावंतिसहस्राण्यचलोहिसः ॥ १५ ॥

यांसार्द्धाष्टांगुलावृद्धिरित्यादिवृद्धिक्रमेणपौर्णमासीपर्यंतमंगुलानांदशोत्तरपंचशतानिभवंति एवंचपूर्णिमायांतावत्येववृद्धिःचंद्रस्योदयेस्तमयेचऱ्हासस्तावानेव तथैवामावास्यायामपीतिभावः अन्येतुप्रतिपद्यारभ्योत्तरमेकैकांगुलवृद्ध्याविंशत्युत्तरशतांगुलंभवंति पंचेतिवीप्सार्थेशतानीत्येकत्वेबहुवचनमित्याहुः ॥ १२ ॥ भुज्यतइतिभोजनंभक्ष्यभोज्यलेह्यपेयाख्यंचतुर्विधंप्रयत्नंविनैवस्वयमुपस्थितंभुंजते षड्रसाःकट्वम्लमधुरलवणकषायतिक्ताख्यायत्रतत् ॥ १३ ॥ लोकानांप्रजानांसंस्थितिःपरिसमाप्तिर्यत्रसा अलोकसंस्थितिरिति पाठःसुगमः अतःसमस्तप्राणिविवर्जितासासागरद्वीपवत्याःपूर्वोक्तायाभूमेर्द्विगुणा कांचनीभूमिर्योगिभिर्दृश्यते ॥ १४ ॥ लोकआलोकःअलोकस्तमःउभयतस्तत्संबंधाल्लोकालोकः तावंति अयुतप्रकृतिभूतानिसहस्राणियोजनायुतमुच्छ्रितइत्यर्थः यद्वाअयुतसंख्यानिसहस्राण्युच्छ्रितः सूर्यालोकस्यापिव्यवधायकत्वादित्यर्थः ॥ १५ ॥ ११

तमस्तमोभूमिः ॥ १६ ॥ पंचाशत्कोटीति अत्रायंगणनाक्रमः पूर्वोक्तद्वीपाब्धिद्वैगुण्यक्रमेणमेरोरुभयतः सप्तलक्षाधिकपंचकोटिप्रमाणासाब्धिद्वीपवतीभूमिः ततोद्विगुणाचतुर्दशलक्षोत्तरदशकोटिप्रमाणाकांचनीभूमिर्मेरोरेकतः उभ॰ तस्तुअष्टाविंशतिलक्षाधिकविंशतिकोटिप्रमाणासंपद्यते ततोलोकालोकउभयतोविंशतिसहस्रपरिमितः ततस्तमोभूमिरशीतिसहस्रोत्तरचतुःषष्टिलक्षाधिकचतुर्विंशतिकोटिप्रमाणा एतेनब्रह्मलोकपरिमाणंचव्याख्यातमितिशुकोक्तेः तदेवंपंचाशत्कोटिविस्तारासेयमुर्वीततोंडकटाहः समवर्तुलः पंचाशत्कोटिविस्तरः अंडमध्यगतः सूर्योद्यावाभूम्योर्यदंतरं॥सूर्यांडगोलयोर्मध्येकोटयः स्युःपंचविंशतिरितिशुकोक्तेः। क्वचित्क्वचित्पुराणेषुविरोधोयादृश्यते कल्पभेदादिभिस्तत्रतत्रव्यवस्थासद्भिरिष्यतां से

ततस्तमःसमावृत्यतंशैलंसर्वतःस्थितं ॥ तमश्चांडकटाहेनसमंतात्परिवेष्टितं ॥ १६ ॥ पंचाशत्कोटिविस्तारासेयमुर्वीमहामुने ॥ सहैवांडकटाहेनसद्वीपाब्धिमहीधरा ॥ १७॥ सेयंधात्री विधात्रीचसर्वभूतगुणाधिका ॥ आधारभूतासर्वेषांमैत्रेयजगतामिति ॥ १८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वितीयेंशेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

यमुर्वीकटाहेनसहद्वीपाब्धिभूधरैः सहवर्तमानाधात्रीपालयित्रीविधात्रीजनयित्री कांचन्यादिभूमेरत्रानुपयोगादितियोजना यद्वापूर्वोक्तरीत्यासाब्धिद्वीपाभूमिः सप्तलक्षाधिकपंचकोटिप्रमाणाशुद्धोदाब्धिमपेक्ष्याद्विगुणाकांचनीभूमिरुभयतोद्वादशलक्षाधिकपंचकोटिप्रमाणालोकालोकोविंशतिसहस्रप्रमाणः तमोभूमिरशीतिसाहस्रोत्तराशीतिलक्षाधिकचतुर्दशकोटिप्रमाणा तदेवंमेरोरुभयतः पंचविंशतिकोटयोभवंति तथांडकटाहोऽप्युभयतएतत्समानइतिसर्वंसमंजसं पुराणांतरविरोधेकल्पभेदव्यवस्थैवशरणमिति ॥ १७॥ धात्रीत्वादिगुणायतोतः सर्वभूतेभ्यआकाशादिभ्योगुणाधिकाश्रेष्ठेत्यर्थः ॥ यद्वागुणाधिकापंचगुणत्वात् आधारभूताअधिकरणंमूलभूतावाकर्मभूमित्वादिति ॥ १८ ॥ इतिवि॰ रत्न॰ चतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥

प्रसंगात्सप्तपातालंसप्तभूमिकभेदवत् ॥ भुवोधोवर्ण्यतेनंतमस्तकेणुप्रमाणकं दशसाहस्रमिति प्रत्येकंसहस्रयोजनोच्छ्रिताःसप्तभूमिकाः ततोनवस हस्रोच्छ्रितमेकैकंपातालंभूविवरमित्यर्थः तथाचशिवरहस्यं सहस्रयोजनान्येषांतलाभ्यंतरनेमयः प्रत्येकशोंतराण्येषांसहस्राणिनवाध्वनामिति ।१। ॥ २ ॥ महाख्यंमहातलंपंचमं सिताः शर्कराः स्थूलवालुकायासुताः शैल्याः शिलामय्यःकांचनाः कांचनमय्यश्वताश्वतथा ह्रस्वश्छांदसः ॥३॥

पराशरउवाच ॥ विस्तारएषकथितःपृथिव्याभवतोमया ॥ सप्ततिस्तुसहस्राणिद्विजोच्छ्रायोपिकथ्यते ॥ १ ॥ दशसाहस्रमेकैकंपातालंमुनिसत्तम ॥ अतलंवितलंचैवनितलंचगभस्तिमान् ॥ २ ॥ महाख्यंसुतलंचाग्र्यंपातालंचापिसप्तमं ॥ शुक्लाःकृष्णारुणाःसप्तशर्कराःशैल्यकांचनाः ॥ भूमयोयत्रमैत्रेयवरप्रासादशोभिताः ॥ ३ ॥ तेषुदानवदैतेयजातयःशतसंघशः ॥ निवसंतिमहानागजातयश्चमहामुने ॥ ४ ॥ स्वर्लोकादपिरम्याणिपातालानीतिनारदः ॥ प्राहस्वर्गसदांमध्येपातालेभ्योगतोदिवं ॥ ५ ॥ आल्हादकारिणःशुभ्रामणयोयत्रसुप्रभाः ॥ नागाभरणभूषासुपातालंकेनतत्समं ॥ ६ ॥ दैत्यदानवकन्याभिरितश्चेतश्चशोभिते ॥ पातालेकस्यनप्रीतिर्विमुक्तस्यापिजायते ॥ ७ ॥ दिवार्करश्मयोयत्रप्रभांतन्वंतिनातपं ॥ शशिनश्चनशीतायनिशिद्योतायकेवलं ॥ ८ ॥ भक्ष्यभोज्यमहापानमुदितैरतिभोगिभिः यत्रनज्ञायतेकालोगतोपिदनुजादिभिः ॥ ९ ॥ वनानिनद्योरम्याणिसरांसिकमलाकराः ॥ पुंस्कोकिलानांलापाश्चमनोज्ञान्यंबराणिच ॥ १० ॥ भूषणानिचरम्याणिगंधाढ्यंचानुलेपनं ॥ वीणावेणुमृदंगानांनादैस्तूर्याणिचाद्विज ॥ ११ ॥

तेष्वतलादिषु ॥४॥ पातालेभ्योदिवमभ्यागतः सन्नारदःस्वर्गसदांदेवादीनांमध्येप्राह ॥ ५ ॥ नागानामाभरणैःकृताधाभूषाःशोभास्तन्निमित्तंशुभ्राःशुद्धामणयोयत्रपातालेतत्केनसमंनकेनापिनिरुपममित्यर्थः ॥ ६ ॥ विमुक्तस्यविगतरागस्यापि ॥ ७ ॥ प्रभामालोकमात्रं शशिनश्चरश्मयः ॥ ८ ॥ भक्ष्यंलड्डुकादिभोज्यंभक्तादिमहापानंमदिरादितैःकृत्वामुदितैःअतिभोगिभिःसुखातिशयशालिभिः ॥ ९ ॥ पुंस्कोकिलाभिलापाइतिवापाठः ॥ १० ॥ तुर्याणिनृत्यगीतवाद्यानि सुनादैर्नादितानीतिपाठेवनादीनांविशेषणं॥ ११ ॥

पातालानामंतरंमध्यंगोचरोविषयोयेषांतैः ॥ १२ ॥ पातालानांभूविवराणां अधइत्यत्रत्रिंशत्सहस्रोद्देशेनंतइतिशुकोक्तंमानंज्ञेयं तामसीसंहारकत्वात् ॥ १३ ॥ सहस्रशिरसेतिविशेषणेतृतीयासहस्रशिरसइतिवापाठः स्वस्तिकंफणास्थरेखाविशेषःतदेवामलंभूषणंयस्यसः ॥ १४ ॥ १५ ॥

एतान्यन्यानिचोदारभाग्यभोग्यानिदानवैः ॥ दैत्योरगैश्चभुज्यंतेपातालांतरगोचरैः ॥ १२ ॥ पातालानामधश्चास्तेविष्णोर्यातामसीतनुः ॥ शेषाख्यायद्गुणान्वक्तुंनशक्तादैत्यदानवाः ॥ १३ ॥ योनंतःपठ्यतेसिद्धैर्देवदेवर्षिपूजितः ॥ सहस्रशिरसाव्यक्तस्वस्तिकामलभूषणः ॥ १४ ॥ फणामणिसहस्रेणयःस्वविद्योतयन्दिशः ॥ सर्वान्करोतिनिर्वीर्यान्हितायजगतोऽसुरान् ॥ १५ ॥ मदाघूर्णितनेत्रोसौयःसदैवैककुंडलः ॥ किरीटस्रग्धरोभातिसाग्निःश्वेतइवाचलः ॥ १६ ॥ नीलवासामदोत्सिक्तःश्वेतहारोपशोभितः ॥ साभ्रगंगाप्रपातोऽसौकैलासाद्रिरिवोन्नतः ॥ १७ ॥ लांगलासक्तहस्ताग्रोबिभ्रन्मुसलमुत्तमं ॥ उपास्यतेस्वयंकांत्यायोवारुण्याचमूर्त्तया ॥ १८ ॥ कल्पांतेयस्यवक्त्रेभ्योविषानलशिखोज्ज्वलः ॥ संकर्षणात्मकोरुद्रोनिष्क्रम्यात्तिजगत्त्रयं ॥ १९ ॥ सबिभ्रच्छेखरीभूतमशेषंक्षितिमंडलं ॥ आस्तेपातालमूलस्थःशेषोऽशेषसुरार्चितः ॥ २० ॥ तस्यवीर्यंप्रभावश्चस्वरूपंरूपमेवच ॥ नहिवर्णयितुंशक्यंज्ञातुंचत्रिदशैरपि ॥ २१ ॥

साग्निरितिकिरीटतेजसोऽग्निसादृश्यं ॥ १६ अभ्रंमेघःगंगेवप्रपातोनिर्झरश्श्वताभ्यांसहितः ॥ १७ ॥ कांत्यावारुण्यातदधिष्ठातृदेवतया ॥ १८ ॥ १९ ॥ शेखरीभूतंमुकुटवत्स्थितंअनायासेनधृतमित्यर्थः ॥ २० ॥ वीर्यंबलंप्रभावःप्रतापःस्वरूपंतत्त्वंरूपमाकारः ॥ २१ ॥

अशक्यत्वेहेतुमाह यस्येति पुष्पमालासादृश्यमतिलघुत्वबोधनाय कइति नकोपीत्यर्थः ॥२२॥२३॥२४॥ लागितंचर्चितमनुलिप्तंहरिचंदनंय
स्यश्वासानिलेनापास्तंविक्षिप्तंदिक्षुपटवासतांजलादिसुगंधीकरणचूर्णतांयातीत्यर्थः दिक्क्षोदवासतामितिपाठेदिशामधिवासचूर्णतामित्यर्थः ॥
॥ २५ ॥ ज्योतींषिग्रहनक्षत्रादीनि निमित्तेउत्पातशकुनादौपठितंप्रतिपादितंशुभाशुभलक्षणंफलंचज्ञातवान् ॥ २६ ॥ तेनविधृतासतीमहीलो

**यस्यैषासकलापृथ्वीफणामणिशिखारुणा॥ आस्तेकुसुममालेवकस्तद्वीर्यंवदिष्यति॥२२॥यदाविजृंभतेनंतोमदा
घूर्णितलोचनः॥ तदाचलतिभूरेषासाद्रितोयासकानना॥२३॥गंधर्वाप्सरसःसिद्धाःकिंनरोरगचारणाः॥ नांतंगुणा
नांगच्छंतितेनानंतोयमव्ययः॥ २४॥ यस्यनागवधूहस्तैर्लागितंहरिचंदनं ॥ मुहुःश्वासानिलापास्तंयातिदिक्पटवा
सतां॥२५॥यमाराध्यपुराणर्षिर्गर्गोज्योतींषितत्त्वतः॥ज्ञातवान्सकलंचैवनिमित्तपठितंफलं॥२६॥तेनेयंनागवर्येणाशि
रसाविधृतामही॥ बिभर्तिमालांलोकानांसदेवासुरमानुषां॥२७॥इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वितीयांशेपंचमोध्यायः॥५॥
पराशरउवाच ॥ ॥ ततश्चनरकान्विप्रभुवोधःसलिलस्यच॥ पापिनोयेषुपात्यंतेताञ्छृणुष्वमहामुने ॥ १ ॥रौरवः
सूकरोरोधस्तालोविशसनस्तथा॥ महाज्वालस्तप्तकुंभःसवनोथविमोहनः ॥ २ ॥ रुधिरांधोवैतरणीकृमिशःकृमि
भोजनः॥ असिपत्रवनंकृष्णोलालाभक्षश्चदारुणः॥३॥ तथापूयवहःपापोवन्हिज्वालोत्यधःशिराः ॥ संदंशःकृष्णसू
त्रश्चतमश्चावीचिरेवच॥४॥ श्वभोजनोथाप्रतिष्ठोत्यवीचिश्चतथापरः॥ इत्येवमादयश्चान्येनरकाभृशदारुणाः॥५॥**

कानांमालांश्रेणींबिभर्ति आधेयसहितायाःपृथिव्याःसएवाधारइत्यर्थः ॥ २७ ॥ इति० अं० द्वितीयोऽध्या० ॥ ५ ॥ भूर्लोकाधःप्रसंगेननरकेतीव्र
यातना॥अतलादिसुखश्रोतृवैराग्यायेहवर्ण्यते॥ततःपातालेभ्यःतथाचकौर्मेपातालानिसंख्यायोक्तंतेषामधस्तान्नरकारौरवाद्याःप्रकीर्तिताइति भुवः
सर्वस्याःअधःसलिलस्यतमोगर्त्तोदकस्यऊर्ध्वं तथाचशिवतंत्रे सप्तसागरमानश्चगर्तोदस्तदनंतरमिति एतेषामधोयेनरकास्तान्शृणु भागवतेचअं
तरएवपृथिव्यास्तुदिशिदक्षिणस्यामधस्ताद्भूमेरुपरिष्टादंडजलाशयस्येति ॥ १ ॥ रौरवादीनांनामभिःस्वरूपंज्ञेयम् ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

विषयेअधिकारे ॥ ६ ॥ योजानन्नवदतिअन्यथावावदतिसकूटसाक्षी यस्तुधर्माधिकृतःसन्नसम्यङ्न्यायंवदेत् यश्चान्यदनृतंवदति ॥ ७ ॥ भ्रूणोगर्भः विशिष्टब्राह्मणोवा सूत्रप्रवचनाध्यायीभ्रूणइतिबौधायनोक्तेः पुरहंतापुरविलुंपकः उछ्वासनिरोधकःउछ्वासंनिरुध्यप्राणिघाती ॥ ८ ॥ सुवर्णस्याशीतिरत्तिकापरिमितस्यब्राह्मणस्वामिकस्य संसर्गमिति संवत्सरेणपततिपतितेनसहाचरन् याजनाध्ययनाद्यौनात्सद्यःपतितितत्सम

यमस्यविषयेघोराःशस्त्राग्निभयदायिनः ॥ पतंतियेषुपुरुषाःपापकर्मरतास्तुये ॥ ६ ॥ कूटसाक्षीतथासम्यक्पक्ष पातेनयोवदेत् ॥ यश्चान्यदनृतंवक्तिसनरोयातिरौरवं ॥ ७ ॥ भ्रूणहापुरहंताचगोघ्नश्चमुनिसत्तम ॥ यांतितेनरकं घोरंयश्चोच्छ्वासनिरोधकः ॥ ८ ॥ सुरापोब्रह्महाहर्तासुवर्णस्यचसूकरे ॥ प्रयातिनरकेयश्चतैःसंसर्गमुपैतिवै ॥ ९ ॥ राजन्यवैश्यहातालेतथैवगुरुतल्पगः ॥ तप्तकुंभेस्वसागामीहंतिराजभटांश्चयः ॥ १० ॥ साध्वीविक्रयकृद्बंध्यपालः केसरिविक्रयी ॥ तप्तलोहेपतंत्येतेयश्चभक्तंपरित्यजेत् ॥ ११ ॥ सुतांस्नुषांचाभिगामीमहाज्वालेनिपात्यते ॥ अ वमंतागुरूणांयोयश्चाक्रोष्टानराधमः ॥ १२ ॥ वेददूषयितायश्चवेदविक्रयकश्चयः ॥ अगम्यगामीयश्चस्यात्तेयां तिसवनंद्विज ॥ १३ ॥ चौरोविमोहेपततिमर्यादादूषकस्तथा ॥ देवद्विजपितृद्वेष्टारत्नदूषयिताचयः ॥ १४ ॥

इतिस्मृत्युक्तं ॥ ९ ॥ राजन्यवैश्यौसवनस्थौ महापातकप्रसंगात् सवनस्थौक्षत्रियवैश्यौनिघ्नन्ब्रह्महाभवतीतिस्मृतेः तालेयत्रप्राणिनस्तालवत्पा त्यंते राज्ञोभटान्दूतान् ॥ १० ॥ साध्वीभार्यातस्याविक्रयकर्ता वध्यपालःकारागृहरक्षकः केसरिविक्रयीअश्वविक्रयी भक्तमनुगतंशरणागतंवा ॥ ११ ॥ आक्रोष्टापरापवादवक्ता ॥ १२ ॥ वेदविक्रयःवेतनेनवेदाध्यापकः ॥ १३ ॥ मर्यादाशिष्टाचारादिसिद्धोधर्मःतस्यदूषकःरत्नदूषयितासद्रत्नदूषकः ॥ १४ ॥

दुरिष्टिर्विफलायोगोऽभिचारोवातत्कर्त्ता परिवर्जयित्वाअश्नाति ॥१५॥ कर्णिनोदुराकर्षान्बाणविशेषान् ॥ १६ ॥ असतांकृष्णाजिनादीनांअस
द्भोवाप्रतिग्रहीता ॥ १७ ॥ नक्षत्रसूचकःनक्षत्रगणनाजीवः वेगीसाहसिकःपुत्रादीनपरित्यज्यमृष्टान्नभोक्ता ॥ १८ ॥ तमेवपूयवहमेव ॥ १९॥
कुक्कुटादीनांपृथगुपादानंदोषाधिक्यसूचनाय ॥ २० ॥ रंगोपजीवीनटमल्लादिर्वृत्तिः कैवर्तोधीवरः सूचीपिशुनः माहिषिकःमहिषोपजीवी यद्वा

सयातिकृमिभक्षेवैकृमिशेचद्दुरिष्टिकृत् ॥ पितृदेवातिथीन्यस्तुपर्यश्नातिनराधमः ॥ १५ ॥ लालाभक्षेसयात्यग्रे
शरकर्ताचवेधकः ॥ करोतिकर्णिनोयश्चयश्चखड्गादिकृन्नरः ॥ १६ ॥ प्रयांत्येतेविशसनेनरकेभृशदारुणे ॥ अस
त्प्रतिग्रहीतातुनरकेयात्यधोमुखे ॥ १७ ॥ अयाज्ययाजकस्तत्रतथानक्षत्रसूचकः ॥ वेगीपूयवहंचैकोयातिमि
ष्टान्नभुङ्नरः ॥ १८ ॥ लाक्षामांसरसानांचतिलानांलवणस्यच ॥ विक्रेताब्राह्मणोयातितमेवनरकंद्विज ॥१९॥
मार्जारकुक्कुटच्छागश्ववराहविहंगमान् ॥ पोषयन्नरकंयातितमेवद्विसत्तम ॥ २० ॥ रंगोपजीवीकैवर्त्तःकुंडाशीग
रदस्तथा ॥ सूचीमाहिषिकश्चैवपर्वकारीचयोद्विज ॥२१॥ आगारदाहीमित्रघ्नःशाकुनिर्ग्रामयाजकः॥रुधिरांधेप
तंत्येतेसोमंविक्रीणतेचये॥२२॥मधुहाग्रामहंताचयातिवैतरणींनरः॥रेतःपानादिकर्तारोमर्यादाभेदिनश्चये॥२३॥

महिषीत्युच्यतेभार्यासाचेत्स्यात्स्वैरचारिणी तंदोषंसहतेयस्तुसवैमाहिषिकः स्मृत्युक्तःपर्वकारीअपर्वसुलोभेनपर्वक्रियाप्रवर्तकः पर्वगामीतिपाठेपर्वसू
स्त्रीगामी ॥ २१ ॥ शाकुनिःपक्षिजीवी शुभाशुभनिमित्तशकुनोपजीवीवा ग्रामयाजकोग्रामार्थेयष्टा सोमंसोमवतांयागंवा ॥ २२ ॥ मधुहामध्वा
वासघातकः मर्यादाभेदिनःग्रामादिसीमातिक्रमकर्तारः ॥ २३ ॥

कुहकंवचनंइंद्रजालादिकंवाआजीवोवृत्तिर्येषांते ॥ वृथायज्ञार्थंसमिधादिकार्यंविनावनच्छेदीअसिपत्रवनंयाति ॥ २ ४ ॥ औरभ्रिकोमेषजीवी मृग
व्याधोमृगयाजीवी अपाकेषुअपक्वमृद्भांडादिषुवन्हिदःकुंभकारवृत्तिरित्यर्थः ॥ पात्यतेनीयते पात्यंतइतिपाठेपूर्वोक्तावक्ष्यमाणाश्चपापशेषेणात्रपा

तेक्षुण्णेयांत्यशौचाश्चकुहकाजीविनश्चये ॥ असिपत्रवनंयातिवनच्छेदीवृथैवयः ॥ २४ ॥ औरभ्रिकोमृगव्या
धोवन्हिज्वालेपतंतिवै ॥ पात्यतेद्विजतत्रैवयश्चापाकेषुवन्हिदः ॥ २५ ॥ व्रतेषुलोपकोयश्चस्वाश्रमाद्विच्यु
तश्चयः॥संदंशयातनामध्येपततस्तावुभावपि ॥ २६ ॥ दिवास्वप्नेषुस्कंदंतेयेनराब्रह्मचारिणः॥ पुत्रैरध्यापितायें
चतेपतंतिश्वभोजने॥२७॥ एतेचान्येचनरकाःशतशोऽथसहस्रशः ॥ येषुदुष्कृतकर्माणःपच्यंतेयातनागताः॥२८॥
तथैवपापान्येतानितथातानिसहस्रशः ॥ भुज्यंतेयानिपुरुषैर्नरकांतरगोचरैः ॥ २९॥ वर्णाश्रमविरुद्धंचकर्मकुर्वं
तियेनराः ॥ कर्मणामनसावाचानिरयेषुपतंतिते ॥ ३० ॥

त्यंते ॥ २ ५ ॥ व्रतेषुलोपकःप्रारब्धचांद्रायणादिव्रतत्यागी ॥ स्वयोग्यादाश्रमाद्विच्युतः ॥ २ ६ ॥ स्कंदंतेरेतोऽवकिरंति ॥ २ ७ ॥ पच्यंतेक्लिश्यंते
पात्यंतइतिपाठेपापाधिक्यक्रमेणपात्यंतइत्यर्थः ॥ शिवधर्मादिषुतथैवदर्शनात् ॥२८॥ २ ९॥ वर्णाश्रमविरुद्धंनृत्यगीतादिव्यसनरूपंकर्म ॥ ३० ॥

नरकस्थानांदुःखातिशयंदर्शयितुंस्वर्गस्थदेवदर्शनंदेवानांचवैराग्यार्थंनरकस्थदर्शनमाह अधःशिरोभिरिति तथाचोक्तं सलिलतटासन्नानामवाङ्मुखीदृश्यतेयथाछाया। तद्वत्स्थितिरसुराणामन्यंतेतेप्यधोविबुधान्॥इति असुराणांनारकिणां तथावायुःपश्यंतिनारकान्सर्वान्यथादेवाअधोमुखान्। नारकाश्चतथादेवान्सर्वान्पश्यंत्यऽधोमुखानिति अधःस्थितानधोमुखान्देवान्नारकांश्चपरस्परंपश्यंतिजानंतीत्यर्थः चिरनिरंतरजन्माभ्याससंस्कारेणपृथिव्याकृष्टिशक्तिविशेषेणचगृहतलसंचारिणांपिपीलिकादीनामिवनारकिणांपतनाभावः अतएवयातनाभावेहेतुत्वेनाकृष्टिशक्तिर्महतीपृथिव्या इतिज्योतिःशास्त्रेउक्तं तथाचदेवानांनारकिदर्शनात्स्वर्गप्रदकर्मक्षयेपापहेतुकनरकपातशंकयादुःखानिवृत्तिः नारकिणांचतादृक्समृद्धदेवदर्शनेनातिदुःखमित्युक्तंभवति ॥ ३१ ॥ पातकिनांनरकभोगानंतरंस्थावराद्यासूतरोत्तरमुत्कृष्टासुनवधाविभिन्नासुयोनिषुयथासंभवंजन्मक्रममाह स्थाव

अधःशिरोभिर्दृश्यंतेनारकैर्दिविदेवताः ॥ देवाश्चाधोमुखान्सर्वानधःपश्यंतिनारकान् ॥ ३१ ॥ स्थावराःकृमयोऽब्जाश्चपक्षिणःपशवोनराः ॥ धार्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथाक्रमम् ॥ ३२ ॥ सहस्रभागप्रथमाद्वितीयानुक्रमात्तथा ॥ सर्वेह्येतेमहाभागयावन्मुक्तिसमाश्रयाः ॥ ३३ ॥

राइति अब्जामत्स्यादयःधार्मिकाःनरेष्वेवपुण्यकृतःकेचिन्मोक्षिणश्चमुमुक्षवःयथाक्रमंभवंति ॥ ३२ ॥ तेषांचपूर्वबाहुल्यमुत्तरोत्तरमल्पत्वंचाह सहस्रेति सहस्रभागःसहस्रगुणःप्रथमःपूर्वनिर्दिष्टःस्थावराख्यजीवःकिमपेक्ष्येत्यतआहद्वितीयेति द्वितीयःकृमिवर्गस्तदनुक्रमात्तदपेक्षयाएवमुत्तरत्रापीति सहस्रंभागंप्रथमाद्वितीयानुक्रमास्तथाइतिपाठेद्वितीयोनुक्रमउपदेशएषांद्वितीयस्थानेनुक्रांतायेक्रमपस्तेसहस्रभागप्रथमाः सहस्रभागात्सहस्रगुणाःप्रथमाः प्रथमनिर्दिष्टाःस्थावरायेषांतेतथा सर्वेष्वेतेषुपूर्वंपूर्वंसहस्रगुणमाधिकंउत्तरोत्तरंसहस्रगुणन्यूनमित्यर्थः प्रथमादितिपाठःसुगमःमुक्तिसमाश्रयाःमुमुक्षवोज्ञाननिष्ठायावत्तावत्पर्यंतमेवपूर्वंपूर्वमपेक्ष्यउत्तरोत्तरेषांन्यूनजन्मक्रमः ततःपरंमुक्तिःएतच्चसंसारबाहुल्यकथनंमुक्तेर्दुर्लभत्वसूचनार्थं वस्तुतस्तुस्थावरादिजन्मक्रमस्यप्रायिकत्वात् तदुक्तमादित्यपुराणे व्युत्क्रमेणापिमानुष्यंप्राप्यतेपुण्यगौरवात् विचित्रागतयःपुंसांकर्मणांगुरुलाघवैरिति ॥ ३३ ॥

तदेवंनारकाःपापभोगानंतरंस्थावरादिजन्मक्रमेणयथात्रिदशाभवंतिएवंदेवाअपिपुण्यक्षयेपापवशान्नारकाभवंतीतिवैराग्यार्थमाह यावंतइति नरकौकसोभवंतीतिशेषः अत्रयावत्तावदितिसंख्यासाम्यंप्रायिकं पापिनांनरकापवादमाह पापकृदिति यःप्रायश्चित्तंनकरोतिसएवनरकंयातिनतुकृतप्रायश्चित्तः ॥ ३४ ॥ तच्चप्रायश्चित्तंकर्मक्रियाज्ञानरूपेणत्रिविधंतत्रकर्मरूपंप्रायश्चित्तंपापतारतम्येनाह पापानामिति यत्पापंगुरुलघुवायथाज्ञानाज्ञानकृतंतथातथातत्तदनुरूपाणिप्रायश्चित्तानिवेदार्थंस्मृत्वाप्रोक्तानि ॥ ३५ ॥ अनुरूपत्वमेवाह पापइति तद्विदःप्रायश्चित्ततारतम्यविदः

यावंतोजंतवःस्वर्गेतावंतोनरकौकसः ॥ पापकृन्नरकंयातिप्रायश्चित्तपराङ्मुखः ॥ ३४ ॥ पापानामनुरूपाणिप्रायश्चित्तानियद्यथा ॥ तथातथैवसंस्मृत्यप्रोक्तानिपरमर्षिभिः ॥ ३५ ॥ पापेगुरूणिगुरुणिस्वल्पान्यल्पेचतद्विदः ॥ प्रायश्चित्तानिमैत्रेयजगुःस्वायंभुवादयः ॥ ३६ ॥ प्रायश्चित्तान्यशेषाणितपःकर्मात्मकानिवै ॥ यानितेषामशेषाणांकृष्णानुस्मरणंपरम् ॥ ३७ ॥ कृतेपापेनुतापोवैयस्यपुंसःप्रजायते ॥ प्रायश्चित्तंतुतस्यैकंहरिसंस्मरणंपरम् ॥ ३८ ॥

जगुःस्फुटमूचुः ॥ ३६ ॥ सर्वोत्कृष्टंसुकरंचश्रीकृष्णभक्तिलक्षणंप्रायश्चित्तमाह प्रायश्चित्तानीति तपस्तप्तकृच्छ्रादि कर्माणिदानजपादीनितदात्मकानिप्रायश्चित्तानियानितेभ्यःसर्वेभ्यःकृष्णानुस्मरणंपरंश्रेष्ठं स्मरणंचकीर्तनंचिंतनंचात्रज्ञेयं उभयोरेववाक्यशेषेउपसंहारात् ॥ ३७ ॥ ननुकृष्णानुस्मरणस्यपापक्षयहेतुत्वंसकृत्कृतस्यावशेनापियन्नाम्नीत्यादिषु आवृत्त्याकृतस्यच पापक्षयश्चभवतिस्मरतांतमहर्निशमित्यादिषुश्रूयते तच्चकथमविरोधइत्याशंक्यकृष्णस्मरणस्यसकृत्कृतस्यपापक्षयहेतुत्वमावृत्त्याकृतस्यतुसवासनपापक्षयहेतुत्वंव्यवस्थापयति कृतेपापइतिद्वाभ्यां पापेकृतेयस्यपुंसोऽनुतापःप्रायश्चित्तचिकीर्षाप्रजायतेतस्यहरिसंस्मरणमेकमेवपरंश्रेष्ठंप्रायश्चित्तम् ॥ ३८ ॥

॥ ५१ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायां द्वितीयेंशे षष्ठोऽध्यायः ॥ सप्तमेग्रहतन्मानभुवर्लोकादिसंस्थितिः ॥ दशोत्तरावृतिर्ब्रह्मसाचानंतेनुवर्ण्यते ॥ भवतामान्येनत्वयेत्यन्वयः अखिलंजगदितिवापाठः ॥ १ ॥ ग्रहाणांसंस्थानंकस्योपरिकस्तिष्ठतीतितेषांसन्निवेशं प्रमाणानितेषामंतरयोजनसंस्था ॥ २ ॥ भूलोकप्रमाणेनैवभुवर्लोकंवक्तुंतन्मानंतावदाह ॥ रवीति तावतीपृथ्वीलोकाख्या ॥ ३ ॥ यावत्प्रमाणापंचाशत्कोटिप्रमाणा

समुद्राःपर्वताश्चैवद्वीपवर्षाणिनिम्नगाः ॥ संक्षेपात्सर्वमाख्यातंकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥ ५१ ॥ इ॰ वि॰ द्वि॰ ष॰ ६ ॥
मैत्रेयउवाच ॥ कथितंभवताब्रह्मन्ममैतदखिलंत्वया ॥ भुवर्लोकादिकान्लोकान्श्रोतुमिच्छाम्यहंगुरो ॥ १ ॥
तथैवग्रहसंस्थानंप्रमाणानियथातथं ॥ समाचक्ष्वमहाभागमह्यंत्वंपरिपृच्छते ॥ २ ॥ पराशरउवाच ॥ रविचंद्रमसोर्यावन्मयूखैरवभास्यते ॥ ससमुद्रसरिच्छैलातावतीपृथिवीस्मृता ॥ ३ ॥ यावत्प्रमाणापृथिवीविस्तारपरिमंडलात् ॥ नभस्तावत्प्रमाणंवैव्यासमंडलतोद्विज ॥ ४ ॥ भूमेर्योजनलक्षेतुमैत्रेयरविमंडलम् ॥ लक्षेदिवाकरस्यापिमंडलंशशिनःस्थितम् ॥ ५ ॥ पूर्णेशतसहस्रेतुयोजनानांनिशाकरात् ॥ नक्षत्रमंडलंकृत्स्नमुपरिष्टात्प्रकाशते ॥ ६ ॥ द्वेलक्षेचोपरिब्रह्मन्बुधोनक्षत्रमंडलात् ॥ तावत्प्रमाणभागेतुबुधस्याप्युशनास्थितः ॥ ७ ॥
अंगारकोपिशुक्रस्यतत्प्रमाणेव्यवस्थितः ॥ लक्षद्वयेनभौमस्यस्थितोदेवपुरोहितः ॥ ८ ॥

विस्तारोलोकालोकभूपरिमाणंपरिमंडलंतस्यैववृत्तपरिमाणंतयोर्द्वंद्वैक्यंतस्मात् विस्तारपरिमंडलेतिवापाठः व्यासमंडलतःविस्तारमंडलाभ्यांनभोभुवर्लोकाख्यंतावत्प्रमाणं द्यावापृथिव्योर्लोकालोकपरिच्छिन्नयोरंतरालवर्तीभुवर्लोकोपितावानित्यर्थः ॥ ४ ॥ स्वर्लोकमाह भूमेर्भूमिमवधीकृत्य सूर्यस्वलक्षोच्छ्रितत्वोक्त्याभुवर्लोकस्यतावत्प्रमाणमुक्तंभवति दिवाकरस्योपरिष्टादितियोज्यम् ॥ ५ ॥ शतसहस्रेलक्षेपूर्णे ॥ ६ ॥ ७ ॥ लक्षद्वयेनोपलक्षिते ॥ ८ ॥

सौरिः शनैश्वरः ॥ ९ ॥ मेधीभूतः पुंसि मेधिः खले दारुन्यस्तं यत्पशुबंधने इति कोषः। तद्वत्स्थितः। १०। उत्सेधेन उच्छ्रायेण पंचदशलक्षप्रमाणेन इज्याफलस्य यागादिकर्मफलस्य भोगभूरेषा त्रैलोक्यलक्षणा चस्त्वर्थे इज्या त्वत्र भारतवर्ष एव प्रतिष्ठिता समाप्ता उक्तं हि यतो हि कर्मभूरेषा अतोन्या भोगभूमय इति अतो भारतभूमिस्थेन धर्मे यतितव्यमिति भावः ॥ ११ ॥ कल्पो ब्राह्मदिनं तत्पर्यंतमेव महर्लोके वसंति तदंते जनोलोकं यांतीति कल्पवासिनो भृग्वादयः॥ केचित्तु कल्पवासिनः कल्पायुषो मन्वंतराधिकारिणः ॥ इंद्राद्याहताधिकारा महर्लोकवासिनः ॥ विनिवृत्ताधिकारास्तु महर्लोकनिवासिन इति शैवायुक्ते रिति वदंति तस्योच्छ्रायमानमाह एकेति ॥ १२ ॥ महर्लोकानंतरमुच्छ्रायेण द्वेकोटी जनोलोकः यत्र ते कथिताः प्रसिद्धाः सनंदनाद्याः संति सः ॥ १३ ॥

सौरिर्बृहस्पतेश्चोर्ध्वं द्विलक्षे समवस्थितः ॥ सप्तर्षिमंडलं तस्माल्लक्षमेकं द्विजोत्तम ॥ ९ ॥ ऋषिभ्यस्तु सहस्राणां शतादूर्ध्वं व्यवस्थितः ॥ मेधीभूतः समस्तस्य ज्योतिश्चक्रस्य वै ध्रुवः ॥ १० ॥ त्रैलोक्यमेतत्कथितमुत्सेधेन महामुने ॥ इज्याफलस्य भूरेषा इज्या वात्र प्रतिष्ठिता ॥ ११ ॥ ध्रुवादूर्ध्वं महर्लोको यत्र ते कल्पवासिनः ॥ एकयोजनकोटी तु महर्लोकोऽभिधीयते ॥ १२ ॥ द्वेकोटी तु जनोलोको यत्र ते ब्रह्मणः सुताः॥ सनंदनाद्याः कथिता मैत्रेयामलचेतसः ॥ १३ ॥ चतुर्गुणोत्तरे चोर्ध्वं जनलोकात्तपः स्मृतः ॥ वैराजा यत्र ते देवाः स्थिता दाहविवर्जिताः ॥ १४ ॥ षड्गुणेन तपोलोकात्सत्यलोको विराजते ॥ अपुनर्मारका यत्र ब्रह्मलोको हि स स्मृतः ॥ १५ ॥

चतुर्गुणोत्तरे जनलोकादष्टकोट्युच्छ्राय आकाशे व्याप्तस्तपोलोकः स्मृतः॥ दाहविवर्जित इति देवापेक्षया न तु जनलोकस्थापेक्षया तेषामपि नित्यं दाहाभावात् ॥ १४॥ जनलोकापेक्षयैव षड्गुणेन द्वादशकोट्युच्छ्रायेण तपोलोकानंतरं सत्यलोकः न तु तपोलोकापेक्षया षाड्गुण्यं मंतव्यं तथा सत्यष्टचत्वारिंशत्कोट्युच्छ्रायत्वेन सत्यलोकस्य ब्रह्मांडेऽवकाशाभावात्सत्यलोकांडकटाहांतरं चतुर्दशलक्षन्यूनकोटिद्वयं तपसा सह ज्ञेयं ॥ सूर्यांडगोलयोरंतः कोट्यः स्युः पंचविंशतिरिति शुकोक्तेः ॥ सत्यलोक एव कक्षाभेदेन ब्राह्मधिष्ण्यात्परं विष्णुलोकशिवलोकौ वायुकूर्मादिपुराणवर्णितौ ज्ञेयौ अपुनर्मारकाः पुनर्मृत्युशून्याः ॥ १५ ॥

महर्लोकादीनामुत्सेधप्रमाणमुक्तं भूरादिलोकत्रयस्यप्रत्येकमुत्सेधव्यवस्थामाह पादगम्यमितित्रिभिः चरणसंचारयोग्यंगिरिशिखरादियावत्तावदु
त्सेधोभूर्लोकइत्यर्थः विस्तारोस्यमयोदितःसर्वलोकावधिःकिंचिदधिकपंचविंशतिकोटिप्रमाणः ॥ १६ ॥ नियुतानिलक्षाणि ॥ १७ ॥ १८ ॥ त्रै
लोक्यंकृतकंप्रतिकल्पंकार्यं जनादित्रयंचाकृतकंतद्विपरीतम् ॥ १९ ॥ महर्लोकस्यकृतत्वेहेतुमाह शून्यइति ॥ २० ॥ आवरणानिवक्तुमुक्तमनु

पादगम्यंतुयत्किंचिद्वस्त्वस्तिपृथिवीमयम् ॥ सभूर्लोकःसमाख्यातोविस्तारोऽस्यमयोदितः ॥ १६ ॥ भूमिसूर्यांतरं
यस्तुसिद्धादिमुनिसेवितः ॥ भुवर्लोकस्तुसोप्युक्तोद्वितीयोमुनिसत्तम ॥१७॥ ध्रुवसूर्यांतरंयत्तुनियुतानिचतुर्दश ॥
स्वर्लोकःसोऽपिकथितोलोकसंस्थानचिंतकैः ॥ १८ ॥ त्रैलोक्यमेतत्कृतकंमैत्रेयपरिपठ्यते ॥ जनस्तपस्तथासत्य
मितिचाकृतकंत्रयम् ॥ १९ ॥ कृतकाकृतकाऽयंतर्महर्लोकइतिश्रुतिः ॥ शून्योभवतिकल्पांतेयोत्यंतंनाविनश्यति
॥ २० ॥ एतेसप्तमयालोकामैत्रेयकथितास्तव ॥ पातालानिचसप्तैवब्रह्मांडस्यैवविस्तरः ॥ २१ ॥ एतदंडकटा
हेनतिर्यक्चोर्ध्वमधस्तथा ॥ कपित्थस्ययथाबीजंसर्वतावैसमावृतम् ॥ २२ ॥ दशोत्तरेणपयसामैत्रेयांडंचतद्वृ
तम् ॥ सर्वोऽबुपरिवारोसौवन्हिनावेष्टितोबहिः ॥२३॥ वन्हिश्चवायुनावायुर्मैत्रेयनभसावृतः ॥ भूतादिनानभः
सोपिमहतापरिवेष्टितः॥२४॥दशोत्तराण्यशेषाणिमैत्रेयैतानिसप्तवै॥महांतंचसमावृत्यप्रधानंसमवस्थितम्॥२५॥

वदति एतइति चकारादनंतदेहादिज्ञेयम् ॥ २१ ॥ एतच्चतुर्दशभुवनात्मकंपृथिव्यावरणरूपेणांडकटाहेनवृतं सचांडकटाहःकोटियोजनविस्ता
रः सप्तसागरमानस्तुगर्त्तोदस्तदनंतरं । कोटियोजनमानस्तुकटाहःसंव्यवस्थितः ॥ इतिस्वच्छंदभैरवतंत्रोक्तेः ॥२२॥ कटाहस्यदशोत्तरेणदशगुणेन
सर्वतइतिसर्वावरणेषुसंबध्यते दशोत्तरेणेतिचब्रह्मादिभिस्तृतीयांतैःसंबध्यतेनतुकटाहेनतस्यदशोत्तरत्वाभावात् संबंधेवाच्छिनत्तिन्यायेनोक्तंअं
बुपरिवारःजलात्मकमावरणम् ॥ २३ ॥ भूतादिनातामसाहंकारेणभूतादिर्महतामहत्तत्त्वेन ॥ २४ ॥ २५ ॥ १८

प्रधानस्यतुनदशोत्तरत्वंनवातस्यावरणांतरमित्याह अनंतस्येति कार्यस्यहिपरिच्छेदः ततश्चावरणंप्रधानंतुनतथेतिभावः नविद्यतेसंख्यानंप्रमाणं चयस्यतं तथाव्यापिसर्वगतं वैप्रसिद्धं नाहरित्यादिश्रुतिपुराणेषु अतःसमस्तस्यकार्यस्यहेतुभूतम् ॥२६॥ व्यापित्वमाह अंडानामिति ईदृशाना मुक्तसंस्थानानां ईदृशानांतुजातानीतिपाठांतरम् ॥२७॥ तच्चपुरुषाधिष्ठितमेवजगतोहेतुरित्याह दारुणीति काष्ठेयथाप्रकाशस्वभावःसूक्ष्मोग्निरव स्थितः तिलेचतैलंयथातद्वत्चैतन्यश्चासावात्माचेतितथा आत्मवेदनःस्वप्रकाशः ॥ २८ ॥ तयोरपिपरमेश्वराधिष्ठितत्वमाह प्रधानंचेतिद्वाभ्यां

अनंतस्यनतस्यांतंसंख्यानंचापिविद्यते ॥ तदनंतमसंख्यातप्रमाणंव्यापिवैयतः ॥ हेतुभूतमशेषस्यप्रकृतिःपर मामुने ॥ २६ ॥ अंडानांतुसहस्राणांसहस्राण्ययुतानिच ॥ ईदृशानांतथातत्रकोटिकोटिशतानिच ॥ २७ ॥ दा रुण्यग्निर्यथातैलंतिलेतद्वत्पुमानपि ॥ प्रधानेऽवस्थितोव्यापीचेतनात्मात्मवेदनः ॥ २८ ॥ प्रधानंचपुमांश्चैवसर्व भूतात्मभूतया ॥ विष्णुशक्त्यामहाबुद्धेवृतौसंश्रयधर्मिणौ ॥ २९ ॥ तयोःसैवपृथग्भावकारणंसंश्रयस्यच ॥ क्षोभ कारणभूताचसर्गकालेमहामते ॥ ३० ॥ यथाशैत्यंजलेवातोबिभर्तिकणिकागतम् ॥ जगच्छक्तिस्तथाविष्णोःप्रधा नपुरुषात्मकम् ॥ ३१ ॥ यथाचपादपोमूलस्कंधशाखादिसंयुतः ॥ आदिबीजात्प्रभवतिबीजान्यन्यानिवैततः ॥ ३२ ॥

विष्णोःस्वरूपभूतयाचिच्छक्त्यावृतौअधिष्ठितौसंश्रयधर्मिणौअंधपंगुन्यायेनपरस्परसापेक्षौ ॥२९॥ साविष्णुशक्तिःप्रलयकालेपिकालात्मनास्थिता सतीतयोःपृथग्भावेकारणंस्थितिकालेसंश्रयस्यचकारणं सर्गकालेक्षोभकारणभूताचेत्यर्थः ॥३०॥ एवंप्रधानपुरुषद्वाराजगदाश्रयत्वेनिर्लेपत्वंदृष्टां तेनदर्शयति यथेति जलेस्थितंशैत्यंकणिकाद्वारेणगतंवातोयथाबिभर्तितथाजलस्थानीयप्रधानपुरुषस्थशैत्यस्थानीयंजगत्कणिकास्थानीयमहत्त त्त्वद्वारागतंवातस्थानीयाविष्णुशक्तिर्बिभर्तीत्यन्वयः कणिकाशतमितिपाठेजलेस्थितंकणिकाशतंशैत्यंचवातोयथाबिभर्तीतिदृष्टांतः ॥ ३१ ॥ सा क्षात्परंपरयावाजातानांविकाराणांप्रधानकारणानुगतिंबहुविधविकारोत्पादनेपिअपक्षयाभावंचदृष्टांतेनदर्शयति यथाचेतिसार्द्धैश्चतुर्भिः अन्या निबीजानिततःपादपाःप्रभवंति ॥ ३२ ॥

तत्तोनंतरंतेभ्योबीजेभ्योऽन्येपादपास्तद्बीजेऽभ्योपरेतेपिद्रुमास्तल्लक्षणंयद्द्रव्यंशिंशपादिस्वभावरूपंतदेवकारणंतेनानुगताः ॥३३॥ विशेषाःपंचम
हाभूतानिएकादशेंद्रियसहितानितेभ्योदेवादयःतेपिसुखदुःखमोहस्वभावेनाव्यक्तेनानुगताः तस्यत्वधिष्ठानभूतोविष्णुर्निर्विकारएवेतिभावः ॥३४॥
॥ ३५ ॥ सर्वकारणभूतस्यापिविष्णोर्निर्विकारत्वंदृष्टांतेनाह संनिधानादितिसंनिधानमात्राद्विकारत्वंविनैवउपादानत्वस्यप्रकृतिद्वारकत्वेनहरेःस्व
तोभावात् ॥ ३६ ॥ प्रागसतांमहदादीनांअव्यक्तादुत्पत्त्यंगीकारेणप्राप्तमसत्कार्यवादंतथाविष्णुंविनैवप्रकृतेःप्रपंचोत्पत्तिशंकांचदृष्टांतेनाहिवारय

प्रभवंतिततस्तेभ्योभवंत्यन्येपरेद्रुमाः ॥ तेपितल्लक्षणद्रव्यकारणानुगतामुने ॥ ३३ ॥ एवमव्याकृतात्पूर्वंजायंतेम
हदादयः ॥ विशेषांतास्ततस्तेभ्यःसंभवंतिसुरादयः ॥ तेभ्यश्चपुत्रास्तेषांचपुत्राणामपरेसुताः ॥ ३४ ॥ बीजा
द्वृक्षप्ररोहेणयथानापचयस्तरोः ॥ भूतानांभूतसर्गेणनैवास्त्यपचयस्तथा ॥ ३५ ॥ सन्निधानाद्यथाकाशकाला
द्याःकारणंतरोः ॥ तथैवापरिणामेनविश्वस्यभगवान्हरिः ॥ ३६ ॥ व्रीहिबीजेयथामूलंनालंपत्रांकुरौयथा ॥
कांडंकोषस्तथापुष्पंक्षीरंतद्वच्चतंडुलः ॥ ३७ ॥ तुषःकणश्चसंतोवैयांत्याविर्भावमात्मन ॥ प्ररोहहेतुसामग्र्यमासाद्य
मुनिसत्तम ॥ ३८ ॥ तथाकर्मस्वनेकेषुदेवाद्यास्तनवस्थिताः ॥ विष्णुशक्तिंसमासाद्यप्ररोहमुपयांतिवै ॥३९॥
सचविष्णुःपरंब्रह्मयतःसर्वमिदंजगत् ॥ जगच्चयोयत्रवेदंयस्मिंश्चलयमेष्यति ॥ ४० ॥

न्नाह व्रीहीतित्रिभिः व्रीहिबीजेसंतएवयथामूलनालादयआत्मनःस्वस्यप्ररोहहेतुसामग्र्यमभिव्यक्तिकारणपौष्कल्यंविष्णुशक्तिभूमिजलादिसंयोग
संपत्तिंप्राप्याविर्भवंतिनपुनर्दृष्टसामग्रींविनैवात्यंतासंतएवजायंते सदेवसौम्येदमग्रआसीत् यतोवाइमानिभूतानिजायंतेइत्यादिश्रुतेः ॥ ३७ ॥
॥ ३८ ॥ दार्ष्टांतिकमाह तथेति ॥ ३९ ॥ ननुसर्वकारणंब्रह्मैवश्रुतिषुप्रसिद्धंनतुविष्णुः तत्राह सचेति सविष्णुःपरब्रह्मैव तत्कुतइत्यपेक्षायां
विष्णोःसकाशादुद्भूतंजगत्तत्रवचास्थितमित्यादिनापूर्वोक्तंविष्णोःस्वरूपंस्मारयति यतःसर्वंजातमितिशेषः जगदित्युक्तेजंगममात्रंप्रतीयेतेत्यत
आह सर्वमिति ॥ ४० ॥ ११

विष्णुर्ब्रह्मैवेत्युक्तंतद्ब्रह्मकीदृशमित्यतआह तद्ब्रह्मेति तच्छ्रुतिप्रसिद्धंपरंधामतेजः तत्किंसूर्यादिरूपंनेत्याह सदसतोःपरंकारणमाश्रयइतियावत् यस्यसत्स्वरूपस्यब्रह्मणोभेदेनजगद्भवतिप्रतीयतेचतद्ब्रह्म अतोविष्णुब्रह्मणोर्लक्षणाभेदेनब्रह्मैवविष्णुरिति ॥ ४१ ॥ तस्यैवपुनःसर्वात्मतादा ढ्यार्थमाह सएवेति ॥ ४२ ॥ नतुकर्मनिर्मितमेवेदंविष्णोःस्वीकारेपि कर्मपरतंत्रत्वात्तदेवमूलमित्याशंकांनिराकुर्वन् सर्वात्मत्वंनिगमयाति कर्त्ते ति तस्यकर्मणःफलंसाधनंचयदित्यन्वयः ॥ ४३ ॥ इतिश्रीवि० द्वि० सप्तमोऽध्यायः ॥७॥ अष्टमेज्योतिषांचक्रंसंस्थामानादिभेदतः। विष्णोःपद प्रसंगेनगंगाप्यत्रैवकीर्त्यते ॥ १ ॥ गर्गादिविबुधैःपूर्वंज्योतिश्चक्रंप्रकाशितम्। खद्योतवन्मयातत्रद्योत्यतेस्वानुसारतः ॥२॥ ततोब्रह्मांडव्याख्या

तद्ब्रह्मपरमंधामसदसत्परमंपदम् ॥ यस्यसर्वमभेदेनजगदेतच्चराचरम् ॥ ४१ ॥ सएवमूलप्रकृतिर्व्यक्तरूपीजगच्च सः ॥ तस्मिन्नेवलयंयातिसर्वंतत्रचतिष्ठति ॥४२॥ कर्त्ताक्रियाणांसचइज्यतेक्रतुःसएवतत्कर्मफलंचतस्ययत् ॥ युगादियत्साधनमप्यशेषतोहरेर्नकिंचिद्व्यतिरिक्तमस्तिवै ॥ ४३ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वितीयेंऽशेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ पराशरउवाच ॥ व्याख्यातमेतद्ब्रह्मांडसंस्थानंतवसुव्रत ॥ ततःप्रमाणसंस्थानेसूर्यादीनांशृणुष्वमे ॥१॥ योजनानांसहस्राणिभास्करस्यरथोनव ॥ दशादंडस्तथैवास्यद्विगुणोमुनिसत्तम ॥ २ ॥ सार्धकोटिस्तथासप्त नियुतान्यधिकानिवै ॥ योजनानांतुतस्याक्षस्तत्रचक्रंप्रतिष्ठितम् ॥ ३ ॥

नानंतरं सूर्यादीनांसूर्यरथादीनाम् ॥१॥ योजनानांसहस्राणिनवभास्करस्यरथइत्यन्वयः सचमंडलाकारः नवयोजनसाहस्रोविस्तारोभास्करस्यतु। विस्ताराद्त्रिगुणश्चैवपरिणाहोऽस्यमंडलमितिब्रह्मांडपुराणदर्शनात् दशादंडोरथमध्यदंडःयत्रयुगंबध्यते सचरथाद्द्विगुणःअष्टादशसहस्रयोजनः॥२॥ सार्द्धकोटिरिति योजनानांसार्धकोटिर्यथातथानियुतानिलक्षाणिसप्तसार्द्धानि तथैवकूर्मपुराणदर्शनात् सार्धसप्तपंचाशल्लक्षाधिककोटिरेकाभवति पुष्करद्वीपमध्यमारभ्यजंबुद्वीपमध्यांतरालस्यतावत्परिमाणत्वात् तस्यैकचक्रेस्यरविरथस्यतावत्परिमाणोक्षःचक्राधारदंडइत्यर्थः तस्याक्षोमेरो मूर्धनिकृतोमानसोत्तरेकृतोत्तरभागः यत्रप्रोतंरविरथचक्रंमानसोत्तरेपरिभ्रमतीतिशुकोक्तेः ॥ ३ ॥

चक्रस्वरूपमाह त्रिनाभीति तिस्रोनाभयोमेखलावच्चक्रपिंडिकायत्रसंतितस्मिन् त्रिनाभिमत्त्वंचशीतोष्णवर्षाख्यकालावयवत्वंअतीतादिकालत्र
यवत्त्वंवा पूर्वाण्हादित्रययुक्तत्वामित्यपरे पंचारेपंचइद्वत्सरेदावत्सरादयःअराःशलाकायस्यतस्मिन् षण्णेमिनिषट्ऋतवोनेमयःप्रांतवलयाकाराय
स्यसंतितस्मिन् कालात्मकत्वादक्षयात्मके संवत्सरमयेसंवत्सरावयवद्वादशमासारंभकत्वात्तद्रूपेणोपास्यत्वाद्वाअहरादिसंवत्सरकालमयेनराशिच
क्रेणनिरवयवःसर्वगतःकालोऽभिव्यज्यतइतितस्मिन्त्रिनाभित्वादिविशिष्टेचक्रेकृत्स्नंनिरवशेषंकालचक्रंप्रतिष्ठितांस्थितं सूर्यगत्यधीनत्वात्कालचक्र
स्यकालचक्रंकालोपलक्षणभूतंज्योतिश्चक्रमितिकेचित् ॥ ४ ॥ अक्षांतरप्रमाणमाह चत्वारिंशदिति सार्द्धपंचचत्वारिंशत्सहस्रप्रमाणःसइत्यर्थः ५
इदानीमुक्ताक्षद्वयप्रमाणंऱ्हस्वदीर्घयुगयोरपीत्यतिदिशति अक्षप्रमाणमितिअक्षयोर्दीर्घऱ्हस्वयोःप्रमाणंयद्युगार्द्धयोर्युगंदीर्घयुगंचअर्धंचअर्यार्द्दीर्घ

त्रिनाभिमतिपंचारेषण्णेमिन्यक्षयात्मके ॥ संवत्सरमयेकृत्स्नंकालचक्रंप्रतिष्ठितम् ॥ ४ ॥
चत्वारिंशत्सहस्राणिद्वितीयोक्षोविवस्वतः ॥ पंचान्यानितुसार्धानिस्यंदनस्यमहामते ॥ ५ ॥
अक्षप्रमाणमुभयोःप्रमाणंतद्युगार्द्धयोः ॥ ऱ्हस्वोक्षस्तद्युगार्द्धंचध्रुवाधाररथस्यवै ॥ ६ ॥

युगस्य ऱ्हस्वयुगमितियावत्तयोरुभयोस्तत्प्रमाणमित्यर्थः ऱ्हस्वाक्षऱ्हस्वयुगयोःप्रयोजनमाह ऱ्हस्वइति ऱ्हस्वोक्षस्तस्ययुगस्यअर्धंऱ्हस्वयुगंरश्मिब
द्धमेतत्द्वयंध्रुवाधारंदीर्घाक्षयुगमूलप्राप्तेऱ्हस्वाक्षयुगेऊर्ध्वीभूततैलिकयंत्रवदुपरिवातरश्मिबद्धेध्रुवेलक्षयोजनमूर्ध्वमाकृष्टेतिष्ठतः तत्ररविरथमंडलं
यदाह भूमेर्योजनलक्षेतुसौरंमैत्रंचमंडलमिति अन्यथामानसोत्तरशैलेपंचाशत्सहस्रयोजनोच्छ्रायेरथस्थित्यालक्षयोजनेरविरथास्थित्यनुपपत्तिः
वस्तुतस्तुसार्द्धेत्यादेःसप्ताधिकसार्द्धकोटिप्रमाणेमेरुपरिषोडशसहस्रयोजनस्थितोत्तराग्रेमानसाचलोपर्यर्धलक्षयोजनस्थितदक्षिणाग्रेध्रुवरश्मिद्वय
गृहीतोभयाग्रेदक्षिणोत्तरातिर्यग्भूतेभगवत्तेजोमयेमहाक्षेआधारमात्रेसंवत्सरात्मककालचक्रतयोपास्यंरविरथचक्रंप्रतिष्ठितमित्यर्थः केचित्तुदीर्घयु
गस्यप्रयोजनाभावादेवंव्याचक्षते अक्षप्रमाणमितिसान्निध्याद्ध्रस्वाक्षप्रमाणंयद्युगार्धयोर्युगखंडयोःसंहत्यतत्प्रमाणमित्यर्थः अर्धयोर्युगखंडयोः
संहत्यतत्प्रमाणमित्यर्थः अर्धयोःपृथगुपादानंप्रयोजनद्वैविध्यात् तथाहिज्योतिश्चक्राधारमहाक्षोपरिऱ्हस्वाक्षस्तदुपरिरथोनिबद्धःऱ्हस्वाक्षमध्यादी

पादंडोरथाद्विगुणदीर्घःप्रत्यङ्मुखः द्विगुणोस्यरथोपस्थादीषादंडःप्रमाणतइतिमात्स्योक्तः तस्यचाग्रेतिर्यङ्निबद्धयुगं तस्याक्षस्यचउत्तरकोटीमहाक्षांतर्गताशीत्यधिकशतमंडलेषूत्तरायणदक्षिणायनयोरथस्याकर्षणविकर्षणार्थंवातरश्मिनिबद्धेयुगस्यतुदक्षिणार्धेसप्ताश्वानिबद्धाइति यथालैंगमात्स्यवायवीयेषु युगाक्षकोटिसंबद्धौद्वौरश्मीस्यंदनस्यतु ध्रुवेणभ्रमतोरश्मीविचक्रयुगयोरिव युगाक्षकोटिगौतस्यदक्षिणेस्यंदनस्यतु ध्रुवेणप्रगृहीतौतौरश्मीयौनयतोरविं भ्रमतोमंडलानिस्युःखेचरस्यरथस्यतु भ्रमंतमनुगच्छेतेध्रुवंरश्मीतुतावुभौ ह्रस्वतस्तस्यरश्मीतुमंडलेषूत्तरायणे वर्द्धतोदक्षिणेचैवभ्रमतोमंडलानितु आकृष्येतेयदातौतुध्रुवेणाधिष्ठितौतदा सोभ्यंतरगतःसूर्योभ्रमतेमंडलानितु ध्रुवेणमुच्यमानाभ्यांरश्मिभ्यांपुनरेवतु तथैवबाह्यतःसूर्योभ्रमतेमंडलानिचेति एवंसर्वाधारभूतामहाक्षउभयतोरश्मिबद्धःप्रवहाख्यवायुवेगवशाच्चक्रंभ्रामयन्प्रत्यग्भ्रमतितद्वशाच्च

द्वितीयेक्षेतुतच्चक्रंस्थितंवैमानसाचले॥हयाश्चसप्तच्छंदांसितेषांनामानिवैशृणु॥७॥गायत्रीसबृहत्युष्णिग्जगतीत्रिष्टुबेवच॥अनुष्टुप्पंक्तिरित्युक्ताश्छंदांसिहरयोरवेः॥८॥मानसोत्तरशैलेतुपूर्वतोवासवीपुरी॥दक्षिणेनयमस्यान्याप्रतीच्यांवरुणस्यच॥९॥उत्तरेणचसोमस्यतासांनामानिमेशृणु॥वस्वोकसाराशक्रस्यपाप्मासंयमनीतथा॥पुरीमुख्याजलेशस्यसोमस्यचविभावरी।१०काष्ठांगतोदक्षिणतःक्षिप्तेषुरिवसर्पति॥मैत्रेयभगवान्भानुर्ज्योतिषांचक्रसंयुतः११

सूर्यचंद्रादयःप्रत्यहमेवमेरुंप्रदक्षिणंकुर्वंति स्वगत्यातुमेरुंवामतःकुर्वंतोरथपूर्वभागबद्धध्रुवरश्मिवशात्प्रागपियांति अश्विन्यादितोभरण्यादिषुप्राग्वर्तिषूपलंभात् सव्येनचलन्दक्षिणेनकरोतीतिशुकोक्तेः अतएवदक्षिणोत्तरकाष्ठयोर्बाह्याभ्यंतरमंडलेषुसूर्यगत्यादिनानिह्रस्वमध्यमदीर्घाणिभवंतीत्यलमतिविस्तरेण ॥ ६ ॥ तत्रगच्छतःसूर्यस्यगायत्र्यादिच्छंदोरूपेणोपास्यान्हयानाह हयाश्चेति ॥ ७ ॥ गायत्र्यादीनिच्छंदांसिहरयोहयाउक्ताइत्यन्वयः ॥ ८ ॥ उपाध्युपलक्षणस्थानविशेषदर्शनार्थमाह मानसेति पूर्वतइत्यादिभारतवर्षस्थानापेक्षयाउच्यते पूर्वादिदिग्विभागस्यसूर्यदर्शनाद्यपेक्षत्वेनानियमस्यवक्ष्यमाणत्वात् ॥ ९ ॥ वस्वोकसाराअमरावती याम्यायमस्यपुरी ॥ १० ॥ इदानीमैंद्रींपुरीमवधीकृत्यसूर्योदयास्तमयादिवक्तुमुत्तरायणांतेत्यंतमुत्तरांदिशंगतस्यदक्षिणांदिशंप्रतिपरावृत्तिलक्षणांसूर्यगतिमाह काष्ठांगतइति दक्षिणतोयाकाष्ठादिक्तांगतः इषुर्यथाशीघ्रंगच्छतितथा ॥ ११ ॥

ततश्चैंद्रीप्रभृतीनामुपरिसंचारेणाहोरात्रव्यवस्थानकारणंरविर्भवतिप्रसंगाद्रवेरसाधारणधर्मानाह देवयानइति क्लेशानांरागादीनांसंक्षयेसतियोगिनांक्रममुक्तिभाजांदेवयानःपरःश्रेष्ठःअपुनरावृत्तिलक्षणःपंथाश्वरविरेवभवति तेअर्चिरभिसंभवंतीत्यादिश्रुतेः ॥ १२ ॥ येनप्रकारेणाहोरात्र्यादिकारणंरविस्तमाह दिवसस्येतिपंचभिः रविर्दिवसस्यमध्येसर्वद्वीपेषुव्यवस्थितःसन्सर्वकालंनिशार्धस्यसंमुखोभवतितत्समानसूत्रनिपातेनिशार्धीभवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ तथाउदयास्तमनेसर्वकालंसंमुखेपरस्परंसमानसूत्रनिपातेभवतइत्यर्थः सूर्यस्यैवदिवसोदयास्तमयनिशार्द्धादिकारित्वमितिभावः तत्सर्वकालंसर्वद्वीपेष्वित्युक्त्याकालदेशभेदेपिनैदंव्यभिचारीतिगम्यते दिशासुप्राच्यादिषु तेनयदाअमरावत्यांमध्यंदिनंतदातत्संमुखेमुख्यायामर्धरात्रंसंयमन्यामुदयः तत्संमुखेविभावर्यामस्तमनमित्याद्यूह्यं विदिशासुआग्नेय्यादिष्वप्ययंनियमः तथाहि यदाऐशान्यांमध्यंदिनं

अहोरात्रव्यवस्थानकारणंभगवान्रविः ॥ देवयानःपरःपंथायोगिनांक्लेशसंक्षये ॥ १२ ॥ दिवसस्यरविर्मध्येसर्वकालव्यवस्थितः ॥ सर्वद्वीपेषुमैत्रेयनिशार्धस्यचसम्मुखः ॥ १३ ॥ उदयास्तमनेचैवसर्वकालंतुसंमुखे ॥ दिशास्वशेषासुतथामैत्रेयविदिशासुच ॥ १४ ॥ यैर्यत्रदृश्यतेभास्वान्सतेषामुदयःस्मृतः ॥ तिरोभावंचयत्रैतितत्रैवास्तमनंरवेः ॥१५॥ नैवास्तमनमर्कस्यनोदयःसर्वदासतः ॥ उदयास्तमनाख्येहिदर्शनादर्शनेरवेः॥१६॥

तदानैर्ऋत्यामर्धरात्रंआग्नेय्यामुदयोवायव्यामस्तमनं चशब्दादैंद्र्यांदिनैकयामः याम्यायामेकशेषारात्रिः वारुण्यांरात्र्येकयामः सौम्यायामेकशेषं दिनमित्यादिज्ञेयं एवंपूर्वत्रापि ॥१४॥ तत्रहेतुः यैर्यत्रेति यद्वासवितुरेकस्यएकदाविरुद्धानेकधर्मवत्त्वंकुतइत्यतआह यैर्यत्रेति यैर्यत्रस्थैःसर्वदाप्रथमंदृश्यतेयत्रसतत्रतेषामुदयःउदयत्वेनव्यवहार्यः तिरोभावमदर्शनम् ॥ १५ ॥ नैतेवस्तुभूतेइत्याह नैवेति मुख्यौउदयास्तमयौमध्यान्हएवसतोऽर्कस्यनस्तइत्यन्वयः निगमयति उदयास्तेति नैकट्यदूरत्वादिनादर्शनादर्शनाद्येवोदयास्तमयादिनतुमेरुच्छायाकृतमेवतन्मेरूर्ध्वरविसत्त्वेनचांत्यद्वीपेषुच्छायाभावप्रसक्त्याउदयादिव्यवहारोनस्यात् द्वात्रिंशत्सहस्रयोजनपरिमितायामपिमेरुच्छायायारात्र्यादिव्यवहारःसामर्थ्याच्च यथा २१

वायुः विदूरभावादर्कस्यप्रोद्यतःस्याद्विरश्मिता रक्तताचविरश्मित्वाद्रक्तत्वाच्चाप्यनुष्णता प्रोद्यतउदयतः मत्स्यः विदूरभावादर्कस्यभूमेर्लेखागतस्य च हीयंतेरश्मयोयस्मात्तेनरात्रौनदृश्यतइति लेखामंडलरेखा तेनदर्शनाद्यधीनत्वात्समुद्रतीरस्थानांद्रष्टॄणांसमुद्रमध्यादिवोद्यन्नन्येषांभूमिंभित्त्वेवोद्यन्नस्तंवागच्छन्नदृश्यःपरंनवस्तुतइति सएवनकदाचनास्तमेतिनोदेतीतिश्रुतेः अह्नयोवाएषप्रातरुदेतीत्यादिश्रुतिस्तुद्रष्टृभावत्वानुवादरूपा यच्च ज्योतिःशास्त्रमन्यथाभूगोलज्योतिश्चक्रप्रतिपादकंतत्सतीत्यनुगुणगणिततात्पर्यकत्वेनतदंशेआर्थवादिकमिति ॥ १६ ॥ दर्शनादर्शनयोरवधिमाह शक्रादीनामिति शक्राद्यन्यतमस्यपुरेतिष्ठंस्तत्पुरंतदभितःपुरद्वयंचेत्येवंपुरत्रयंतदंतरालस्थौविकर्णौकोणौचस्पृशतिरश्मिभिर्भासयति तथाआग्ने

शक्रादीनांपुरेतिष्ठन्स्पृशत्येषपुरत्रयम् ॥ विकर्णौद्वौविकर्णस्थांस्त्रीन्कोणान्द्वेपुरेतथा ॥ १७ ॥ उदितोवर्धमानाभिरामध्यान्हंतपन्रविः ॥ ततःपरंन्हसंतीभिर्गोभिरस्तंनियच्छति ॥ १८ ॥ उदयास्तमनाभ्यांचस्मृतेपूर्वापरेदिशौ ॥ १९ ॥ यावत्पुरस्तात्तपतितावत्पृष्ठेचपार्श्वयोः ॥ ऋतेऽमरगिरेर्मेरोरुपरिब्रह्मणःसभाम् ॥ २० ॥ येयेमरीचयोऽर्कस्यप्रयांतिब्रह्मणःसभाम् ॥ तेतेनिरस्तास्तद्भासाप्रतीपमुपयांतिवै ॥ २१ ॥

याद्यन्यतमकोणस्थस्तंकोणंतमभितः कोणद्वयंचतदंतरालपुरद्वयंचस्पृशति लोकालोकमध्यमंडलार्धंप्रकाशयतिअर्द्धंचरात्रिंकरोतीत्यर्थः॥१७॥ सन्निधानादिकृतमेवरश्मीनांवृद्धिन्हासमंदत्वादिकमित्याह उदितइति ॥ १८ ॥ दिग्विभागेषूदयास्तमनेएवनिमित्तेइत्याह उदयास्तेति यत्रस्थस्योदेतिसातस्यपूर्वादिक्यत्रास्तमेतिसाप्रतीची तथाचश्रुतिः यस्मादसावादित्यः सर्वाःप्रजाःप्रत्युदेतितस्मात्सर्वएवमन्यतेमांप्रत्युदगादिति तेन पुरस्तादुद्यंतंसूर्यंपश्यतोदक्षिणवामपार्श्वयोर्दक्षिणोत्तरेदिशावित्युक्तंभवति ॥ १९ ॥ रश्मिविस्तारावधिमाह यावदिति आदित्यःस्वस्यसंमुखेपृष्ठेपार्श्वयोश्चकदंबगोलकन्यायेनलोकालोकपर्यंतंतपतीत्यर्थः उपर्यधस्तपनंचभविष्यपुराणकथितमेवज्ञेयं यथा सूर्योगोभिर्जगत्सर्वमादीपयति सर्वतः त्रीणिरश्मिशतान्यस्यभूर्लोकंद्योतयंतिवै त्रीणित्रीणितथाचान्यौद्वौलोकौप्रतपंत्युत शतंवापिअधस्तात्तुपातालंतापयत्युतइति मेरौविशेषमाह ऋतइति ॥ २० ॥ तत्रहेतुमाह येयइति प्रतीपंप्रातिकूल्येनव्यावृत्यागच्छंतीत्यर्थः ॥ २१ ॥

यस्मात्सूर्यप्रभाःप्रतिहन्यंतेतस्मात्तत्कृतविशेषाभावात् उत्तरस्यांदिशिब्रह्मसभाप्रदेशेसदादिवा प्रभाबहुल्यात् सदारात्रिश्चदिनकरकिरणाभावात्
तत्प्रभायाउत्तरत्वंकुतइत्यतआह सर्वेषामिति उद्यंतंरविंपश्यतांवामभागस्यैवोत्तरत्वात् सर्वेषांमेरुरुत्तरतइत्यर्थः यद्वालोकालोकपर्यंतंसर्वतः
सर्वदासूर्यकिरणव्याप्तेरुक्तत्वाद्रात्रिदिवसव्यवहाराभावशंकायांदिवारात्र्योर्व्यवहारंसर्वदोत्तरत्वंचाह तस्मादिति यतउदयदेशसापेक्षपूर्वादिव्यव
हारात् मेरुरुत्तरतस्तस्मादेवकारणाद्भारतवर्षादिस्थानानामन्यतमान्प्रतिदिवारात्रिश्चउत्तरस्यांदिशिसर्वदाअस्त्येव तथाहि भारतेक्रमेणदिवा
रात्र्यादिव्यवहारउत्तरान्कुरूनपेक्ष्यउत्तरत्वंच एवमुत्तरेषुकुरुषुतयोर्व्यवहारःभारतमपेक्ष्यउत्तरत्वंच तथाकेतुमालेतयोर्व्यवहारःभद्राश्वमपेक्ष्योत्तर

तस्माद्दिश्युत्तरस्यांवैदिवारात्रिःसदैवहि ॥ सर्वेषांद्वीपवर्षाणांमेरुरुत्तरतोयतः ॥ २२ ॥ प्रभाविवस्वतोरात्रावस्तंग
च्छतिभाकरे ॥ विशत्यग्निमतोरात्रौवन्हिर्दूरात्प्रकाशते ॥ २३ ॥ वन्हिपादस्तथाभानुंदिनेष्वाविशतिद्विज ॥ अतीव
वन्हिसंयोगादतःसूर्यःप्रकाशते ॥ २४ ॥ तेजसीभास्कराग्नेयेप्रकाशोष्णस्वरूपिणी ॥ परस्परानुप्रवेशादाप्यायेतेदि
वानिशम् ॥ २५ ॥ दक्षिणोत्तरभूम्यर्धेसमुत्तिष्ठतिभास्करे ॥ अहोरात्रंविशत्यंभस्तमःप्राकाश्यशीलवत् ॥ २६ ॥

त्वंच तथाभद्राश्वेक्रमेणदिवारात्र्योर्व्यवहारःकेतुमालमपेक्ष्योत्तरत्वंच एवमन्यवर्षद्वीपेष्वपिरात्रिंदिवव्यवहारस्यतयोरुत्तरत्वस्यचव्यभिचारः
कदाचिदपिनास्तीत्यर्थः रात्रौचसूर्यस्यविदूरभावएवहेतुर्नतुमेरुच्छायेत्युक्तमेव ॥ २२ ॥ इदानीमर्काग्निप्रभयोःकालभेदेनान्योन्यप्रवेशादुपचित
त्वमाह प्रभेतित्रिभिः विवस्वतःप्रभायाश्चतुर्थांशोग्निंप्रविशति प्रभाहिसौरीपादेनेतिवायूक्तेः ॥ २३ ॥ वन्हेःपादचतुर्थांशोदिनेभानुंप्रविशतिततत
स्तावन्मात्रप्रवेशाद्भानोरुष्णत्वेप्यदाहकत्वंवन्हेश्चान्हिदाहकत्वमविरुद्धम् ॥ २४ ॥ २५ ॥ अहोरात्रप्रसंगात्तयोरप्सुप्रवेशमुपासनार्थमाह दक्षिणे
ति मेरोर्दक्षिणभूम्यर्द्धेभास्करेसमुत्तिष्ठतिदिनेसतितमःशीलवतीरात्रिरंभःप्रविशति तथामेरोरुत्तरभूम्यर्द्धेभास्करेसमुत्तिष्ठतिरात्रौसत्यांप्रकाशशी
लवदहरंभःप्रविशतीत्यर्थः प्राकाश्यंप्रकाशःस्वार्थेष्यञ् तमःप्राकाश्यशीतलमितिपाठेऽम्भोविशेषणम् ॥ २६ ॥

एतदेवोपपादयति आताम्राइतिसार्धेन ईषत्ताम्रादिवादिनेनक्तंरात्रेःप्रवेशात् भास्करेऽस्तमुपागतेसति उपेयुषीतिवापाठः नक्तंरात्रौ ॥ २७ ॥ एवमित्यादिनाउषारात्रिरित्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन पुष्करमध्ये एवंभ्रमसंगादहोरात्राणांरवेरुत्तरायणदक्षिणायनगतिभिर्दैर्घ्यसाम्यलघुत्वानिनिरूपयति एवमित्यादिना तथाशतसहस्राणिचत्वारिंशच्चपंचच नमानसोत्तरमंडलोपलक्षितायास्त्रिंशोंऽशःसैवरवेर्मुहूर्त्तगतिः तथाचोक्तं नवकोट्यःप्रसंख्यातायोजनैःपरिमंडलं तथाशतसहस्राणिचत्वारिंशच्चपंचच अहोरात्रात्पतंगस्यगतिरेषाविधीयते पूर्णाःशतसहस्राणामेकत्रिंशत्तुताःस्मृताः पंचाशच्चतथान्यानिसहस्राण्यधिकानितु मौहूर्तिकीगतिर्ह्येषासूर्य

आताम्राहिभवंत्यापोदिवानक्तंप्रवेशनात् ॥ दिनंविशतिचैवांभोभास्करेस्तमुपागते ॥तस्माच्छुक्लीभवंत्यापोनक्तम न्हःप्रवेशनात् ॥ २७॥ एवंपुष्करमध्येनयदायातिदिवाकरः॥ त्रिंशद्भागस्तुमेदिन्यास्तदामौहूर्त्तिकीगतिः ॥२८॥ कुलालचक्रपर्यंतोभ्रमन्नेषदिवाकरः॥करोत्यहस्तथारात्रिंविचरन्मेदिनींद्विज ॥ २९॥ अयनस्योत्तरस्यादौमकरं यातिभास्करः॥ ततःकुंभंचमीनंचराशेराश्यंतरंद्विज ॥३०॥ त्रिष्वेतेष्वथभुक्तेषुततोवैषुवतींगतिम् ॥ प्रयातिसविता कुर्वन्नहोरात्रंततःसमम् ॥ ततोरात्रिःक्षयंयातिवर्धतेनुदिनंदिनम् ॥ ३१ ॥ ततश्चमिथुनस्यांतेपरांकाष्ठामुपाग तः ॥ राशिंकर्कटकंप्राप्यकुरुतेदक्षिणायनं ॥ ३२ ॥

स्यतुविधीयते मध्येनपुष्करस्यायभ्रमतोदक्षिणायनइति एवंमंडलांतरेऽपित्रिंशांशएवरवेर्मौहूर्त्तिकीगतिर्ज्ञेया ॥ २८ ॥ कुलालचक्रपर्यंतस्थोजंतु रिवज्योतिश्चक्रप्रांतस्थोर्कोमेदिनींमानसोत्तरशिखरप्रांतरूपांत्यजन्नुत्तरायणस्याहश्चरात्रिंचपूर्ववैपरीत्येनकरोति ॥ २९ ॥ तदेवप्रत्यहमहर्वृद्ध्या रात्रिह्रासेनचदर्शयन्नाह अयनस्येतिसार्धद्वाभ्याम् ॥ ३० ॥ उत्तरायणमध्यएवविषुवन्मेषराशिस्तत्संबधिनींवैषुवतींगतिंयाति ॥ ३१ ॥ ततो ऽहोरात्रासाम्यानंतरंदक्षिणायनेदिनह्रासोनरात्रिवृद्धिंवक्तुमाह ततश्चेतिसार्द्धैश्चतुर्भिः परांकाष्ठामुत्तरायणांतम् ॥ ३२ ॥

तत्रज्योतिश्चक्रभ्रांतस्यैवशीघ्रनिवर्त्तनेहेतुर्वायुरेवमार्गस्तद्बलात्‌अतिवेगितयाकालंदिनरूपंचलञ्छीघ्रंनिवर्त्ततइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ प्रकृष्टांचक्रभ्रांताव
र्त्तरूपांभूमिंकियानसौकालइत्यतआह सूर्यइति ॥ ३४ ॥ त्रयोदशार्धंसार्धत्रयोदशनक्षत्रावच्छिन्नज्योतिश्चक्रार्धोपलक्षितप्रदेशंतावन्नक्षत्रोदय
पर्यंतमिति तावदृक्षाणिसार्द्धत्रयोदशनक्षत्राणिनक्तंरात्रौमुहूर्तैरष्टादशभिश्चरन्नन्हाऋक्षाणांत्रयोदशार्धंचरतइत्यन्वयः इदंचद्वादशाष्टादशमुहूर्त्त
त्वमहोरात्रयोर्देशविशेषापेक्षयोक्तंनतुसर्वत्रेतिज्ञेयम् ॥३५॥ उत्तरायणेऽहोरात्रयोः पूर्ववैपरीत्यंस्पष्टयति कुलालेतिसार्द्धैस्त्रिभिः चक्रमध्यस्थोना

कुलालचक्रपर्यंतोयथाशीघ्रंनिवर्तते ॥ दक्षिणेप्रक्रमेसूर्यस्तथाशीघ्रंनिवर्तते ॥ अतिवेगितयाकालंवायुमार्गबला
च्चलन् ॥ ३३ ॥ तस्मात्प्रकृष्टांभूमिंतुकालेनाल्पेनगच्छति ॥ सूर्योद्वादशभिःशैघ्र्यान्मुहूर्तैर्दक्षिणायने ॥ ३४ ॥
त्रयोदशार्धमृक्षाणामन्हानुचरतेद्विज ॥ मुहूर्तैस्तावदृक्षाणिनक्तमष्टादशैश्चरन् ॥ ३५ ॥ कुलालचक्रमध्यस्थोय
थामंदंप्रसर्पति तथोदगयनेसूर्यःसर्पतेमंदविक्रमः ॥ ३६ ॥ तस्माद्दीर्येणकालेनभूमिमल्पांतुगच्छति ॥ अष्टादश
मुहूर्तंयदुत्तरायणपश्चिमम् ॥ अहोभवतितत्रापिचरतेमंदविक्रमः ॥३७॥ त्रयोदशार्द्धमन्हातुऋक्षाणांचरतेरविः
॥ मुहूर्तैस्तावदृक्षाणिरात्रौद्वादशभिश्चरन् ॥ ३८ ॥ अधोमंदतरंनाभ्यांचक्रंभ्रमतिवैयथा ॥ मृत्पिंडवच्चक्रमध्ये
ध्रुवोभ्रमतिवैतथा ॥ ३९ ॥ कुलालचक्रनाभिस्तुयथातत्रैववर्तते ॥ ध्रुवस्तथाहिमैत्रेयतत्रैवपरिवर्तते ॥ ४० ॥

भिनेम्यंतरालस्थः ॥ ३६ ॥ उत्तरायणस्यपश्चिममहःअंत्यदिनंभवतितत्रमंदविक्रमश्चरति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ध्रुवस्यतथागतिवैषम्यंनास्तीत्याह
अधोमंदतरमितिद्वाभ्यां अधोनाभ्यांमध्यभागाधःप्रदेशेकुलालचक्रंयथामंदतरमत्यल्पंभ्रमतिअतस्तत्रस्थोपिमृत्पिंडोयथामंदतरमेवभ्रमतितथा
ज्योतिश्चक्रनाभिस्तत्रस्थोध्रुवश्च ॥ ३९ ॥ यथाचनाभिःपरिवर्ततेतत्रस्थोमृत्पिंडोभ्रमन्नपितत्स्थानंनत्यजतितथैवध्रुवोभ्रमन्नपितत्स्थानंनत्य
जतीत्यर्थः ॥ ४० ॥

उक्तमेवार्थंसंक्षेपेणानूद्यस्पष्टयति उभयोरिति काष्ठयोर्दक्षिणोत्तरयोर्दिशोः दिवामंदाशीघ्राचनक्तंचमंदाशीघ्रावा ॥ ४१ ॥ तदेवाह मंदेति द्विती यार्द्धेशीघ्रानिशियदाचास्यतदामंदादिवागतिरितिपाठ अनिशिअदिवेतिच्छेदः पूर्वार्द्धोक्तानुवादोवा ॥ ४२ ॥ एवंगतिभेदाद्गंतव्यमार्गभेदशंकायामाह एकेति तत्रहेतुमाह अहोरात्रेणेति राशयोराशीन्समस्तान्द्वादशैवभुंक्तेयस्मात्तस्मादित्यर्थः ॥ ४३ ॥ तत्रसमसंख्यायाविभागमाह षडेवेति ॥ ४४ ॥ तर्हिवैचित्र्यंकथमित्यतआह राशीति अहोरात्रयोर्मध्येल्पकालभोग्याराशयोयत्रतस्याल्पता दीर्घकालभोग्याराशयोयत्रतस्य

उभयोःकाष्ठयोर्मध्येभ्रमतोमंडलानितु ॥ दिवानक्तंचसूर्यस्यमंदाशीघ्राचवैगतिः ॥ ४१ ॥ मंदान्हिर्यस्मिन्नयने शीघ्रानक्तंतदागतिः ॥ शीघ्रादिवायथाचास्यतथामंदागतिर्निशि ॥४२॥ एकप्रमाणमेवैषमार्गंयातिदिवाकरः ॥ अहोरात्रेणयोभुंक्तेसमस्ताराशयोद्विज ॥ ४३ ॥ षडेवराशयोभुंक्तेरात्रावन्याश्चषड्दिवा ॥ ४४ ॥ राशिप्रमाण जनितादीर्घह्रस्वात्मतादिने ॥ तथानिशायांराशीनांप्रमाणैर्लघुदीर्घता ॥ ४५ ॥ दिनादेर्दीर्घह्रस्वत्वंतद्भोगेनै वजायते ॥ ४६ ॥ उत्तरेप्रक्रमेशीघ्रानिशिमंदागतिर्दिवा ॥ दक्षिणेत्वयनेचैवविपरीताविवस्वतः ॥ ४७ ॥ उषा रात्रिःसमाख्याताव्युष्टिश्चाप्युच्यतेदिनम् ॥ प्रोच्यतेचतथासंध्याउषाव्युष्ट्योर्यदंतरम् ॥४८॥ संध्याकालेतुसंप्राप्ते रौद्रेपरमदारुणे ॥ मंदेहाराक्षसाघोराःसूर्यमिच्छंतिखादितुम् ॥ ४९ ॥

दीर्घता अल्पकालभोग्याराशयोयत्रतस्यतुल्यतेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ राशिवर्गस्यनस्वरूपतोदिनरात्रिवैचित्र्यहेतुत्वंकिंतुभुज्यमानस्येत्याह दिनादेरिति तद्भोगेनतस्यराशिवर्गक्रांतचक्रप्रदेशस्यपरिवर्त्ततेनतावद्राशिवर्गोदयेनच राशिदीर्घह्रस्वत्वंचज्योतिश्चक्राकर्षविकर्षहेतुकंज्योतिःशास्त्रेज्ञेयम् ॥ ४६ ॥ गतिवैचित्र्यंविशेषतोनिगमयति उत्तरइति ॥ ४७ ॥ अहोरात्रप्रसंगात्तयोःसंधिरूपांसंध्यांतत्रकार्यंचाह उषाइत्यादिनापालनोद्यतइत्यंतेन उच्यतेश्रुत्येतिशेषः रात्रिर्वाउषअहर्व्युष्टिरितिश्रुतेः ॥ ४८ ॥ तत्रसोपाख्यानंसंध्योपासनप्रकारमाह संध्याकालइतिचतुर्भिः ॥ ४९ ॥

प्रजापतिनाकृतोवरोपिशापः दुःखसाधनत्वात् तथाचश्रुतिः रक्षांसिहवापुरोनुवाकइत्यादि ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ओंकारएवब्रह्मतद्वाचकत्वात् तथापातंजलिःतस्यवाचकःप्रणवइति तेनसंयुक्तंअभिमंत्रितं तेनतोयेन दह्यंतिदह्यंते ॥ ५२ ॥ द्विजप्रक्षिप्तेनवारिणारवेर्विजयमुक्त्वाहोमाद्दीप्ति प्रकर्षमाह अग्निहोत्रइति सूर्योज्योतिरिति अग्निहोत्रेप्रातःप्रथममाहुतिमंत्रप्रतीकग्रहणम् ॥ ५३ ॥ ओंकारस्वरूपमाह त्रीणिधामानिब्रह्माविष्णु शिवरूपाणितेजांसिवाच्यानियस्यऋग्यजुःसामरूपाणिवास्थानानियस्यसतथा अतएववचसांवेदानांपतिःअग्रणीः तद्यथाशकुनैःसर्वाणिपर्णा

प्रजापतिकृतः शापस्तेषांमैत्रेयरक्षसाम्॥अक्षयत्वंशरीराणांमरणंचादिनेदिने॥५०॥ततःसूर्यस्यतैर्युद्धंभवत्यत्यंतदा
रुणम्॥ततोद्विजोत्तमास्तोयंप्रक्षिपंतिमहामुने॥५१॥ओंकारब्रह्मसंयुक्तंगायत्र्याचाभिमंत्रितम्॥तेनदह्यंतितेपा
पावज्रीभूतेनवारिणा॥५२॥अग्निहोत्रेहूयतेयासमंत्राप्रथमाहुतिः॥सूर्योज्योतिःसहस्रांशुस्तयादीप्यतिभास्करः॥
॥५३॥ओंकारोभगवान्विष्णुस्त्रिधामावचसांपतिः ॥ तदुच्चारणतस्तेतुविनाशंयांतिराक्षसाः॥५४॥वैष्णवोंशः
परःसूर्योयोंतर्ज्योतिरसंप्लवं॥अभिधायकओंकारस्तस्यसप्रेरकःपरः ॥५५॥तेनतत्प्रेरितंज्योतिरोंकारेणाथदीप्तिम
त्॥दहत्यशेषरक्षांसिमंदेहाख्यान्यघानिवै॥५६॥तस्मान्नोल्लंघनंकार्यंसंध्योपासनकर्मणः॥सहंतिसूर्यंसंध्यायानो
पास्तिकुरुतेहियः॥५७॥ततःप्रयातिभगवान्ब्राह्मणैरभिरक्षितः॥वालखिल्यादिभिश्चैवजगतःपालनोद्यतः॥५८॥
काष्ठानिमेषादशपंचचैवत्रिंशच्चकाष्ठागणयेत्कलांताम्॥त्रिंशत्कलाश्चैवभवेन्मुहूर्त्तस्तैस्त्रिंशताराज्यहनीसमेते॥५९॥

निसंबद्धानिएवमोंकारेणसर्वावाक्संबद्धाइतिश्रुतेः ॥ ५४ ॥ ओंकारोच्चारोपासितःकथंरक्षांसिहंतीत्याह वैष्णवोंऽशइतिद्वाभ्यां असंप्लवंविष योपरागरहितमांतरंचिन्मयंज्योतिः सप्रेरकःप्रवृत्तिहेतुः तत्प्रेरकमितिपाठेसओंकारःप्रेरकउद्दीपकोयस्यज्योतिषस्तत्प्रेरकम् ॥ ५५ ॥ तेनहेतुना अघानिपापात्मकानि यानिवैइतिवापाठः ॥ ५६ ॥ सहंतीतिनिंदार्थवादेनास्यनित्यताज्ञापिता ॥ ५७ ॥ अभिरक्षितःरक्षोवधेसहकारित्वात् ॥ ॥ ५८ ॥ अथसंध्यादेःकालभेदंदर्शयितुंकाष्ठादिस्वरूपंतावदाह काष्ठेतिद्वाभ्यां समेतेमिलिते ॥ ५९ ॥

दिवसानामहर्भागैराशिभिःसहह्रासवृद्धीभवतःसंध्यायास्तुह्रासवृद्धीनस्तःसातुसदामुहूर्त्तमात्रैव ह्रासवृत्यौदिवसानामितिशेषः अर्धोदयात्पूर्वंनाडीद्वयप्रमाणाप्रातःसंध्याअर्धास्तमयानंतरंनाडीद्वयंसायंसंध्येत्यर्थः ॥ ६० ॥ वैषुवतादिनस्यप्रातःकालादिव्यवस्थामाह लेखोऽर्धोदयः समारभ्य मुहूर्त्तत्रयेणप्रत्येकंप्रातरादिकालः ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ दशपंचमुहूर्त्तायस्मिन्नहनितस्यमुहूर्त्तास्त्रयःसायान्हइत्यर्थः एतेचात्रमुहूर्ताःपंचदशमुहूर्त्तात्मकेत्रिंशन्नाडीकेन्हिसंभवंति अन्यदातुमुहूर्त्ताएवद्वादशाष्टादशपर्यंतह्रासवृत्थिगोचराभवंति अन्येतुपंचदशधाविभक्तस्यान्हाएकोभागोमु

ह्रासवृद्धीत्वहर्भागैर्दिवसानांयथाक्रमम् ॥ संध्यामुहूर्तमात्रावैह्रासवृद्धौसमास्मृता ॥ ६० ॥ लेखात्प्रभृत्यथादित्ये त्रिमुहूर्तगतेतुवै ॥ प्रातःस्नानेस्मृतःकालोभागश्चान्हस्तुपंचमः ॥ ६१ ॥ तस्मात्प्रातस्तनात्कालात्त्रिमुहूर्तस्तुसंगवः ॥ मध्यान्हस्त्रिमुहूर्त्तस्तुतस्मात्कालात्तुसंगवात् ॥ ६२ ॥ तस्मान्माध्यान्हिकात्कालादपराण्हइतिस्मृतः ॥ त्रयएवमुहूर्त्तास्तुकालभागःस्मृतोबुधैः ॥ अपराण्हेव्यतीतेतुकालःसायान्हउच्यते ॥ ६३ ॥ दशपंचमुहूर्त्ताहोमुहूर्त्तास्त्रयएवच ॥ दशपंचमुहूर्त्तावैअहर्वैषुवतंस्मृतम् ॥ ६४ ॥ वर्द्धतेहोह्रसतिचअयनेदक्षिणोत्तरे ॥ अहस्तुग्रसतेरात्रिंरात्रिर्ग्रसतिवासरम् ॥ ६५ ॥ शरद्वसंतयोर्मध्येविषुवत्तुविभाव्यते ॥ तुलामेषगतेभानौसमरात्रिदिनंतुतत् ॥ ६६ ॥ कर्कटावस्थितेभानौदक्षिणायनमुच्यते ॥ उत्तरायणमप्युक्तंमकरस्थेदिवाकरे ॥ ६७ ॥

हूर्त्तस्तत्त्रिकंप्रत्येकंप्रातरादिकालइतिवदंति तथाचस्मृतिः मुहूर्त्तात्रितयंप्रातस्तावानेवतुसंगवः। मध्यान्हस्त्रिमुहूर्त्तःस्यादपराण्होपितादृशः॥सायान्हस्त्रिमुहूर्त्तस्तुसर्वकर्मविगर्हितइति पूर्वोक्तस्यप्रपंचोदशपंचइतिसार्द्धैस्त्रिभिः दशपंचमुहूर्तावैषुवतंदिनंस्मृतम् ॥ ६४ ॥ वर्धतइत्यादौयथासंभवंयोज्यं अहःरात्रिंग्रसतेरात्र्यवयवानात्मसात्करोति एवंरात्रिरपि ॥ ६५ ॥ शरद्वसंतयोर्मध्यइतिशरन्मध्येतुलाख्यंवसंतमध्येमेषाख्यंविषुवद्भवति विषुवानितिपाठेपुंस्त्वमाषम् ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

इदानींसूर्यगतिप्रसंगात् तत्कृतंसंवत्सरादिपंचकंवक्तुमाह त्रिंशदितिसार्द्धैश्चतुर्भिः अत्रयद्यपिसावनादीनिप्रतीयंते तथापितैरदूरविप्रकर्षात्सौरा णितानिलक्ष्यंते सूर्यगत्यैवत्वयनाद्यभिधानात् ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ चतुर्मासविकल्पिताइति दर्शाद्दर्शश्चांद्रस्त्रिंशद्दिवसैस्तुसावनोमासः सौरोर्कराशिभोगान्नाक्षत्रश्चेंदुमंडलतइत्युक्तैश्चांद्रसावनसौरनाक्षत्रैश्चतुर्विधैर्मासैर्वैकल्पिताविशेषेणविकल्पिताः पंचसंवत्सरादयएकंयुगमितियोनिश्चयः

त्रिंशन्मुहूर्त्तंकथितमहोरात्रंतुयन्मया ॥ तानिपंचदश ब्रह्मन्पक्षइत्यभिधीयते॥ ६८ ॥ मासःपक्षद्वयेनोक्तोद्वौमासौ चार्कजावृतुः॥ऋतुत्रयंचाप्ययनंद्वेऽयनेवर्षसंज्ञितम्॥ ६९॥संवत्सरादयःपंचचतुर्मासविकल्पिताः॥निश्चयःसर्वकालस्ययुगमित्यभिधीयते ॥७०॥संवत्सरस्तुप्रथमोद्वितीयःपरिवत्सरः॥ इदावत्सरस्तृतीयश्चचतुर्थश्चानुवत्सरः ॥ ॥७१॥ इद्वत्सरःपंचमश्चकालोयंयुगसंज्ञितः॥ यःश्वेतस्योत्तरेशैलःशृंगवानितिविश्रुतः ॥७२॥ त्रीणितस्यतुशृंगाणि यैरसौशृंगवान्स्मृतः॥ दक्षिणंचोत्तरंचैवमध्यवैषुवतंतथा ॥ ७३ ॥ शरद्वसंतयोर्मध्येनभानुःप्रतिपद्यते॥मेषादौचतुलादौचमैत्रेयविषुवत्तूत्स्थितः॥७४॥तदातुल्यमहोरात्रंकरोतितिमिरापहः॥दशपंचमुहूर्त्तंवैतदेतदुभयंस्मृतम्॥७५॥

सर्वकालस्ययुगमन्वंतरादेर्निश्चयइत्यभिधीयते वत्सरादिपंचकस्यवावृत्याचतुर्युगादेरारंभात् अयमर्थः चैत्रमासस्यशुक्लप्रतिपद्धनिष्ठाअश्विनीप्रथमपादस्थेचंद्रेसूर्येयदासंक्रांतिर्भवतितदाताद्दग्योगेचतुर्विधानामपिमासानांयुगपत्प्रवृत्तिः पंचाब्दांतेसमाप्तिश्चइतियोगवशात्युगसंज्ञातथाचयुगपत्प्रवृत्तचतुर्मासारब्धत्वात्चतुर्मासविकल्पितत्वंपंचाब्दानाम् ॥ ७० ॥ ७१ ॥ अथवैषुवतंकालंवक्तुंशृंगवतःस्वरूपमाह यइतिसार्द्धैस्त्रिभिः ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ तदेवस्पष्टयति मेषादाविति ॥ ७४ ॥ तदेतिमेषतुलयोःप्रथमदिने उभयंमहश्चरात्रिश्च ॥ ७५ ॥

प्रसंगाद्विषुवदंतरमाह प्रथमइतिचतुर्भिः प्रथमेकृत्तिकाभागेमेषांतेयदाभास्वांस्तदाविशाखानांचतुर्थेंशेवृश्चिकोपक्रमेशशीअवश्यंतिष्ठतितदाचंद्रा
र्कयोःषड्राशिव्यवधानेविषुवावस्थितिरूपंमहाविषुवम् ॥ ७६ ॥ विशाखायांतृतीयमंशकंतुलांतंकृत्तिकाशिरसिमेषांतेचंद्रंतदाविजानीयात् ॥ ७७ ॥
तदासावपिमहाविषुवाख्यःपुण्यकालोभिधीयते ॥ अयंचविशाखाकृत्तिकायुक्तपौर्णमासीद्वयरूपःकालःकदाचिदेवभवति ॥ ७८ ॥ दानजंदाना
यजातंदेवादीनांमुखं मुखमेतत्तुदेवानामितिवायूक्तेः मुखंमुख्यमितिवा ॥ ७९ ॥ कालावयवकथनपुरःसरममावास्यापौर्णमास्योर्द्वैविध्यंपुण्य

प्रथमेकृत्तिकाभागेयदाभास्वांस्तदाशशी ॥ विशाखानांचतुर्थांशेमुनेतिष्ठत्यसंशयम् ॥ ७६ ॥ विशाखानांयदा
सूर्यश्चरत्यंशंतृतीयकम् ॥ तदाचंद्रंविजानीयात्कृत्तिकाशिरसंस्थितम् ॥ ७८ ॥ तदैवविषुवाख्योवैकालःपुण्योभि
धीयते ॥ तदादानानिदेयानिदेवेभ्यःप्रयतात्मभिः ॥ ७८ ॥ ब्राह्मणेभ्यःपितृभ्यश्चमुखमेतत्तुदानजम् ॥ दत्तदान
स्तुविषुवेकृतकृत्योभिजायते ॥ ७९ ॥ अहोरात्रार्धमासौतुकलाकाष्ठाःक्षणास्तथा ॥ पौर्णमासीतथाज्ञेयाअमा
वास्यातथैवच ॥ सिनीवालीकुहुश्चैवराकाचानुमतिस्तथा ॥ ८० ॥ तपस्तपस्यौमधुमाधवौचशुक्रःशुचिश्चाय
नमुत्तरंस्यात् ॥ नभोनभस्योथइषश्चसोर्जःसहःसहास्याविति दक्षिणंस्यात् ॥ ८१ ॥

विशेषायस्मृत्युक्तंदर्शयतिअहोरात्रार्धेतिसार्धेन अहोरात्राधिमासावित्यपिपाठांतरं दृष्टचंद्रासिनीवालीनष्टचंद्राकुहूः इत्यमावास्याभेदौपूर्णचंद्रा
काकलाहीनचंद्राअनुमतिरितिपौर्णमासीभेदौ ॥ ८० ॥ ऋतुत्रयंचाप्ययनमित्युक्तमयनद्वयंविविच्याह तपइति म[illegible]ादिपर्यायतइत्यादिशब्दो
क्तंमासषट्कंऋतुत्रयमुत्तरायणं श्रावणादिपर्यायनभइत्यादिशब्दोक्तंमासषट्कंऋतुत्रयंदक्षिणायनमित्यर्थः एतच्चस्थूलदृष्टयैवोक्तम् ॥ ८१ ॥

लोकालोकशृंगादगस्त्यस्थानात्पितृयानादिकंवक्ष्यन्प्रथमंतावत्बुद्धिस्थान्लोकपालानाह लोकालोकेतित्रिभिः यथाहमत्स्यःलोकपालाःस्थिताह्ये
तेलोकालोकचतुर्दिशं । उत्तरंयदगस्त्यस्यशृंगंदेवर्षिपूजितमिति ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ तत्रपितृयानमाह उत्तरमितिसार्द्धैःपंचभिः तत्रज्योति
श्चक्रेवीथीक्रमोवायुनोक्तःसर्वग्रहाणांत्रीण्येवस्थानानिद्विजसत्तमाः । स्थानंजारद्गवंमध्यंतथैरावतमुत्तरं । वैश्वानरंदक्षिणतोनिर्दिष्टमिहतत्वतइति
तदेवमुत्तरमध्यदक्षिणरूपमार्गत्रयंप्रत्येकंवीथीत्रयेणत्रिधाविभज्यते यथावायुनैवस्पष्टमुक्तं अश्विनीकृत्तिकायाम्यानागवीथीतिशब्दिता । रोहि
ण्यार्द्रामृगशिरोगजवीथ्यभिधीयते ॥ पुष्याश्लेषेतथादित्यावीथीचैरावतीस्मृता । एतास्तुवीथयस्तिस्र उत्तरोमार्गउच्यते ॥ पूर्वोत्तरेचफल्गुन्यावथवै
रावतीस्मृता । हस्तचित्रातथास्वातीगोवीथीत्यभिधीयते ॥ ज्येष्ठाविशाखानुराधावीथीजारद्गवीतथा ॥ एतास्तुवीथयस्तिस्रोमध्यमोमार्गउच्यते ॥ मूला

लोकालोकस्तुयःशैलःप्रागुक्तोभवतोमया ॥ लोकपालास्तुचत्वारस्तत्रतिष्ठंतिसुव्रत ॥ ८२ ॥ सुधामाशंखपालश्चक
र्दमस्यात्मजौद्विज ॥ हिरण्यरोमाचैवान्यश्चतुर्थःकेतुमानपि ॥ ८३ ॥ निर्द्वंद्वानिरभीमानाविश्वस्तानिष्परिग्रहाः ॥
लोकपालाःस्थितात्वेतेलोकालोकेचतुर्दिशम् ।८४। उत्तरंयदगस्त्यस्यअजवीथ्याश्चदक्षिणम् ।पितृयानःसवैपंथावै
श्वानरपथाद्बहिः ॥ ८५ ॥ तत्रासतेमहात्मानऋषयोयेग्निहोत्रिणः ॥ भूतारंभकृतंब्रह्मशंसंतऋत्विगुद्यताः ॥ ८६ ॥

षाढोत्तराषाढाअजवीथीतिशब्दिता ॥ श्रवणंचधनिष्ठाचमार्गाशतभिषक्तथा ॥ वैश्वानरीभाद्रपदेरेवतीकार्तिकीबुधैः । एतास्तुवीथयस्तिस्रोदक्षिणोमा
र्गउच्यतइति याम्याभरणीआदित्यापुनर्वसुः मार्गामृगवीथी एवंस्थितेअगस्त्यादुत्तरमजवीथ्याश्चदक्षिणेपितृयानःपंथाः किंत्वगस्त्यनिकटव
र्तिनोवैश्वानरपथाद्बहिर्वैश्वानरवीथींविहायमृगवीथ्येवपितृयानमित्यर्थः ॥ ८५ ॥ तत्रपितृयानेमहात्मानःमहतियज्ञादौकर्मणिआत्मामनोयेषांते
तथाभूताः भूतारंभःप्रजोत्पादनंकृतंकृतिःकर्मयस्यतद्ब्रह्मप्रशंसंतःप्रवृत्तकर्मप्रतिपादकंवेदभागमेवस्तुवंतः ऋत्विगुद्यतायुगांतरेयज्ञोच्छेदेसतिऋ
त्विग्भागेनयज्ञानुष्ठानायोद्यताः ॥ ८६ ॥

लोकानामारंभउत्पत्तिर्यस्मात्तत्कर्मप्रारभंते चलितंछिन्नसंप्रदायंब्रह्मवेदंस्थापयंतिच ॥ ८७ ॥ संतत्यावंशोत्पादनेन मर्यादाभिर्वर्णाश्रमव्यवस्थाभिः श्रुतेनशास्त्रप्रवर्त्तनेन पूर्वेपितरः पश्चिमानांपुत्राणांगृहेषुदारेषु ॥ ८८ ॥ पश्चिमाःपुत्राश्चपूर्वेषांस्वपुत्रत्वेनस्थितानांनिधनेगृहेषुआधिकारिककर्मवशात्वेदादिसंप्रदायप्रवर्त्तनायजायंते यथावायुः प्रान्तेत्रेतायुगेचैवपुनःसप्तर्षयस्त्विह। प्रवर्त्तयंतितान्वर्णानाश्रमांश्चपृथक्पृथक् ॥ तेषामेवान्वयेधीराउत्पद्यंतेपुनःपुनः। जायमानःपितापुत्रेपुत्रःपितरिचैवहि॥एवमावर्त्तमानास्तेद्वापरेषुपुनःपुनः। कल्पानांभाष्यविद्यानांज्ञानशास्त्रकृतश्चये॥

लोकारंभंप्रारभंतेतेषांपंथाःसदक्षिणः ॥ चलितंतेपुनर्ब्रह्मस्थापयंतियुगेयुगे ॥ ८७ ॥ संतत्यातपसाचैवमर्यादाभिःश्रुतेनच ॥ जायमानास्तुपूर्वेतुपश्चिमानांगृहेषुवै ॥ ८८ ॥ पश्चिमाश्चैवपूर्वेषांजायंतेनिधनेष्विह ॥ एवमावर्त्तमानास्तेतिष्ठंत्याभूतसंप्लवम् ॥ ८९ ॥ सवितुर्दक्षिणंमार्गंश्रितात्व्याचंद्रतारकम् ॥ ९० ॥ नागवीथ्युत्तरंयच्चसप्तर्षिभ्यश्चदक्षिणम् ॥ उत्तरःसवितुःपंथादेवयानस्तुसस्मृतः ॥ ९१ ॥ तत्रतेवशिनःसिद्धाविमलाब्रह्मचारिणः ॥ संततिंतेजुगुप्संतितस्मान्मृत्युर्जितश्चतैः ॥ ९२ ॥ अष्टाशीतिसहस्राणियतीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ उदक्पंथानमर्यम्णःस्थितात्व्याभूतसंप्लवात् ॥ ९३ ॥ तेऽसंप्रयोगाल्लोभस्यमैथुनस्यचवर्जनात् ॥ इच्छाद्वेषाप्रवृत्त्याचभूतारंभविवर्जनात् ॥ ९४ ॥

इति ॥ ८९ ॥ दक्षिणंमार्गंधूमादिमार्गमाश्रिताः श्रुतिश्च अथयेग्रामइष्टापूर्तेदत्तमित्युपासतेतेधूममभिसंभवंतिधूमाद्रात्रिंरात्रेरपरपक्षमित्यादिः आचंद्रतारकंचंद्रतारासीमाभूतंमार्गम् ॥ ९० ॥ देवयानमाह नागवीथीतिषड्भिःसर्वोत्तरमार्गस्योत्तरावीथीनागवीथीतस्याउत्तरंसप्तर्षिपर्यंतंदेवयानःपंथाः ॥ ९१ ॥ वशिनोजितेंद्रियाः ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ लोभस्यतृष्णायाअसंप्रयोगाद्वर्जनात्इच्छाद्वेषाभ्यामप्रवृत्यामप्रयत्नाभावेनभूतारंभविवर्जनात्भूतानामारंभोयस्माद्दृष्टात्तस्यविवर्जनात् ॥ ९४ ॥

पुनश्चत्यक्तस्यापिकामस्ययोगभ्रंशस्यासंयोगादभावात् कामसंयोगादितिपाठेकामस्यरूपाद्यभिलापस्यसंयोगात्संबंधाद्धेतोस्तन्निवृत्त्यर्थंशब्दादे
विंषयस्यदोषदर्शनात् अमृतत्वंअमृतत्वद्वारभूतंचिरकालस्थायित्वंभेजिरे ॥ १५ ॥ तदेवाह आभूतसंप्लवेति ब्रह्माहःपर्यंतंयत्स्थानंतदेवामृतत्व
मुपचारात्कथ्यते उपचारबीजमाह त्रैलोक्येति अपुनर्मारःपुनर्मरणरहितः क्रममुक्तिस्थानत्वात् पितृयानेपुनःपुनरावृत्तिर्देवयानेपुनरावृत्तिर्ना
स्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥ भूतसंप्लवस्थानोक्तिप्रसंगात्तदवधिकमन्यदप्याह ब्रह्महत्येति ब्रह्महत्याश्वमेधाभ्यांयत्पापंपुण्यंचतत्कृतस्तदवधिकोविधिः

पुनश्चकामासंयोगाच्छब्दादेर्दोषदर्शनात् ॥ इत्येभिःकारणैःशुद्धास्तेऽमृतत्वंहिभेजिरे ॥ १५ ॥ आभूतसंप्लवस्थानम
मृतत्वंविभाव्यते ॥ त्रैलोक्यस्थितिकालोयमपुनर्मारउच्यते ॥ १६ ॥ ब्रह्महत्याश्वमेधाभ्यांपापपुण्यकृतोविधिः ॥
आभूतसंप्लवांतांतंफलमुक्तंतयोर्द्विज ॥ १७ ॥ यावन्मात्रप्रदेशेतुमैत्रेयावस्थितोध्रुवः ॥ क्षयमायातितावत्तुभूमेरा
भूतसंप्लवे ॥ १८ ॥ ऊर्ध्वोत्तरमृषिभ्यस्तुध्रुवोयत्रव्यवस्थितः ॥ एतद्विष्णुपदंदिव्यंतृतीयंव्योम्निभास्वरम् ॥ १९ ॥
निर्धूतदोषपंकानांयोगिनांसंयतात्मनाम् ॥ स्थानंतत्परमंविप्रपापपुण्यपरिक्षये ॥ १०० ॥

पापपुण्यविधानं यद्वाब्रह्महत्याश्वमेधाभ्यांतावदवधीकृत्यपापपुण्यकृतस्तत्प्रतियोगिकोविधिर्मर्यादा ततोधिकेपापपुण्येनस्तइत्यर्थः तदेवाह आ
भूतेति तयोर्ब्रह्महत्याश्वमेधयोःफलंदुःखंसुखंच आसमंताद्भूतसंप्लवःसंहारोयस्मिन्नंतेकल्पावसानेतत्रांतसमाप्तिर्यस्यतत् उक्तंवेदेनेतिशेषः अव
धिरितिपाठेसएवार्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ सप्तर्षितोदक्षिणतोदेवयानमुक्त्वातदूर्ध्वोत्तरतोविष्णुपदव्यवस्थितिमाह ऊर्ध्वेतियावत्समाप्ति ऊर्ध्वंउ
त्तरंचतत्सप्तर्षिभ्यउत्तरस्यांदिशिऊर्ध्वंयत्रध्रुवस्तिष्ठतिएतद्विष्णुपदंध्रुवस्याप्याधारभूतंव्योम्न्येवस्वयमनाधारंभूम्यपेक्षयादिव्यंतृतीयंस्थानमित्य
र्थः ॥ १९ ॥ तदेवविशिनष्टि निर्धूतेतिपंचभिः ॥ १०० ॥ २७

क्षीणाअशेषाअस्तेजन्मनोहेतवोयेषांते अशेषाभिहेतवइतिपाठेक्षीणाअशेषाभेर्नानादेहाभेर्हेतवोयेषांते ॥ १०१ ॥ तत्साध्योत्पन्नयोगेद्धास्तैर्द्ध र्मादिभिःसाध्यमानोयोयोगःसमाधिस्तेनेद्धादीप्ताः तत्सात्म्येतिपाठेतस्यविष्णोःसात्म्येनसमानैश्वर्येणइंद्रियवशीकरणरूपेणउत्पन्नोयोयोगस्तेने द्धाइत्यर्थः ॥ १०२ ॥ १०३ ॥ दिवीवचक्षुराततंव्याप्तमिवप्रतिबुद्धतयासकलप्रकाशकंचक्षुर्नेत्रंसूर्योवातन्मयात्मनांयोगिनांविवेकरूपंयज्ज्ञानंते

अपुण्यपुण्योपरमेक्षीणाशेषास्तिहेतवः ॥ यत्रगत्वानशोचंतितद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ १०१ ॥ धर्मध्रुवाद्यास्तिष्ठंतिय त्रतेलोकसाक्षिणः ॥ तत्साध्योत्पन्नयोगेद्धातद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ १०२ ॥ यत्रोतमेतत्प्रोतंचयद्भूतंसचराचरम् ॥ भाव्यंचविश्वमैत्रेयतद्विष्णोःपरमंपदम् ॥ १०३ ॥ दिवीवचक्षुराततंयोगिनांतन्मयात्मनाम् ॥ विवेकज्ञानदृष्टंचतद्वि ष्णोःपरमंपदम् ॥ १०४ ॥ यस्मिन्प्रतिष्ठितोभास्वान्मेढीभूतःस्वयंध्रुवः ॥ ध्रुवेतुसर्वज्योतींषिज्योतिष्वंभोमुचोद्वि ज ॥ १०५ ॥ मेघेषुसंततावृष्टिर्वृष्टेश्चापोऽथपोषणम् ॥ आप्यायनंचसर्वेषांदेवादीनांमहामुने ॥ १०६ ॥ ततआ ज्याहुतिर्द्वारपोषितास्तेहविर्भुजः ॥ वृष्टेःकारणतांयांतिभूतानांस्थितयेपुनः ॥ १०७ ॥ एवमेतत्पदंविष्णोस्तृती यममलात्मकम् ॥ आधारभूतंलोकानांत्रयाणांवृद्धिकारणम् ॥ १०८ ॥

नदृष्टमित्यन्वयः पाठांतरेविवेकज्ञानेनोपाधिनिवृत्त्यारूढमपरिच्छिन्नतयाअवभातमित्यर्थः । एतेनतद्विष्णोरितिमंत्रार्थःसूचितः ॥ १०४ ॥ इदानीं ध्रुवाधारतयातद्द्वाराविश्वपोषकत्वमाह यस्मिन्निति चतुर्भिःयस्मिन्पदेभास्वान्दीप्तिमान्मेढीभूतःस्थिराधारःअंभोमुचोमेघाःतेज्योतिःषुज्योतिःपो ष्यत्वात् ॥ १०५ ॥ वृष्टेर्हेतोरोषधिद्वारादेवादीनांपोषणंवृद्धिराप्यायनंतृप्तिः ॥ १०६ ॥ वृष्टेःकारणतांयांतीति एतदुक्तंगीतासु । देवान्भावय तानेनतेदेवाभावयंतुवइत्यादि ॥ १०७ ॥ उपसंहरति एवमिति ॥ १०८ ॥

विष्णुपदस्यजगदाश्रयत्वकारणत्वेउक्तेजगत्पावनत्वंचाह ततइति ततोविष्णुपदात् गंगातुपूर्वमेवत्रिविक्रमपादांगुष्ठभिन्नब्रह्मांडसुषिरोद्भवापि ततःप्रभृतिदेवादिसेव्यत्वेनप्रकटीभवतीत्यर्थः तदाह देवांगनेति पिंजरापीता ॥ १०९ ॥ विष्णोर्वामनरूपस्यवामपादांबुजांगुष्ठनखात्स्रोतोरूपेण विनिर्गता ॥ ११० ॥ सप्तऋषयःप्राणायामपरायणाःअघमर्षणंकुर्वंतस्तिष्ठंति उह्यमानाइतस्ततश्चाल्यमानाजटायेषांते सिच्यमानजटाइत्यपि

ततःप्रभवतिब्रह्मन्सर्वपापहरासरित् ॥ गंगादेवांगनांगानामनुलेपनपिंजरा ॥ १०९ ॥ वामपादांबुजांगुष्ठनख
स्रोतोविनिर्गता ॥ विष्णोर्बिभर्तियांभक्त्याशिरसाहर्निशंध्रुवः ॥ ११० ॥ ततःसप्तर्षयोयस्याःप्राणायामपरायणाः ॥
तिष्ठंतिवीचिमालाभिरुह्यमानजटाजले ॥ १११ ॥ वार्योघैःसंततैर्यस्याःप्लावितंशशिमंडलम् ॥ भूयोधिकतमांकांति
वहत्येतदुपक्षये ॥ ११२ ॥ मेरुपृष्ठेपतत्युच्चैर्निष्क्रांताशशिमंडलात् ॥ जगतःपावनार्थायप्रयातिचतुर्दिशम् ॥
॥ ११३ ॥ सीताचालकनंदाचचक्षुर्भद्राचसंस्थिता ॥ एकैवयाचतुर्भेदादिग्भेदागतिलक्षणा ॥ ११४ ॥ भेदंचालक
नंदाख्यंयस्याःशर्वोपिदक्षिणम् ॥ दधारशिरसाप्रीत्यावर्षाणामधिकंशतम् ॥ ११५ ॥ शंभोर्जटाकलापाच्चविनिष्क्रां
तास्थिशर्कराः ॥ प्लावयित्वादिवंनिन्येयापापान्सगरात्मजान् ॥ ११६ ॥ स्नातस्यसलिलेयस्याःसद्यःपापंप्रण
श्यति ॥ अपूर्वपुण्यप्राप्तिश्चसद्योमैत्रेयजायते ॥ ११७ ॥

पाठः ॥ १११ ॥ भूयोधिकतमांचांद्रतेजसोऽभिंधनत्वात्उपक्षयंरजनीषु उपक्षयमितिपाठेक्षयसमीपेपौर्णमास्यामित्यर्थः ॥ ११२ ॥ ११३ ॥ दिक्षुचतसृषुभेदेनयागतिःसैवचतुर्भेदलक्षणंयस्याः सा ॥ ११४ ॥ शर्वोमहादेवः दक्षिणंभेदं अधिकंशतादेव ॥ ११५ ॥ जटाकलापाद्धिमालयपतनादिक्रमेणास्थिशर्करा अस्थिचूर्णानिप्लावयित्वा पापान्ब्रह्मद्रुहोपि ॥ ११६ ॥ ११७ ॥

समात्रयंवर्षत्रयम् ॥ ११८ ॥ हेद्विज भूपाइत्युपलक्षणम् ॥ ११ ॥ १२० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रस्तुतंविष्णुपदंनिगमयति यतइति त्रयाणामितिस
गरपुत्राणांपरित्राणायपातालेष्वपिव्याप्तिरुक्ता तिसृणामितिपाठश्छांदसः ॥ १२३ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेरत्नगर्भभट्टाचार्यरचितायांवैष्णवाकूत
चंद्रिकायांद्वितीयेंशेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ नवमेतुग्रहादीनामाधारत्वंध्रुवेब्रुवन्ऽशिशुमाराकृतिप्राहरूपंतारामयंहरेः॥ तारामयंनक्षत्रसमूहात्मकं शिशु

दत्ताःपितृभ्योयत्रापस्तनयैःश्रद्धयान्वितैः ॥ समात्रयंप्रयच्छंतितृप्तिंमैत्रेयदुर्लभाम् ॥ ११८॥ यस्यामिष्ट्वामहाय
ज्ञैर्यज्ञेशंपुरुषोत्तमम् ॥ द्विजभूपाःपरामृद्धिमवापुर्दिविचेहच ॥ ११९ ॥ स्नानाद्विधूतपापाश्चयज्जलेयतयस्तथा ॥
केशवासक्तमनसःप्राप्तानिर्वाणमुत्तमम् ॥१२० ॥ श्रुताभिलषितादृष्टास्पृष्टापीतावगाहिता॥ यापावयतिभूतानि
कीर्तिताचदिनेदिने ॥ १२१ ॥ गंगागंगेतियैर्नामयोजनानांशतेष्वपि ॥ स्थितैरुच्चारितंहंतिपापंजन्मत्रयार्जितम्
॥ १२२ ॥ यतःसापावनार्थायत्रयाणांजगतामपि॥ समुद्भूतापरंतत्तुतृतीयंभगवत्पदम् ॥१२३ ॥ इतिश्रीविष्णुपु
राणेद्वितीयेंशेऽअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ पराशरउवाच ॥ तारामयंभगवतःशिशुमाराकृतिप्रभो ॥ दिविरूपंहरेर्यत्तु
तस्यपुच्छेस्थितोध्रुवः ॥१॥ सैषभ्रमन्भ्रामयातेचंद्रादित्यादिकान्ग्रहान् ॥ भ्रमंतमनुतंयांतिनक्षत्राणिचचक्रवत्॥
॥ २ ॥ सूर्याचंद्रमसौतारानक्षत्राणिग्रहैःसह ॥ वातानीकमयैर्बंधैर्ध्रुवेबद्धानितानिवै ॥ ३ ॥

मारोगोधाकृतिर्जंतुस्तद्वदाकृतिर्यस्यतद्भगवतोरूपंयत्तस्यदक्षिणावर्त्तकुंडलीभूतदेहस्यपुच्छेपुच्छाग्रेध्रुवःस्थितइत्यर्थः ॥ १ ॥ सैषइति सोऽचिलो
पेचेत्पादपूरणमितिसुलोपेवृद्धिः सएषध्रुवःशिशुमारवशेनभ्रमन्ग्रहान्भ्रामयति नक्षत्राणिचतंभ्रमंतमनुयांति ॥ २ ॥ तत्रहेतुमाह सूर्येति तारा
अश्विन्यादिनक्षत्राणिअन्यानिवियद्गतानिवाभौमादिभिर्ग्रहैःसहवातसमूहमयैर्बंधैर्ध्रुवेबद्धानियतोतस्तमनुयांतीत्यर्थः वाताश्चकूर्मोक्ताः आ
वहःप्रवहश्चैवतथैवानुवहःपरः । संवहोविवहश्चैवतदूर्ध्वंस्यात्परावहः ॥ तथापरिवहश्चोर्ध्वंवायोर्वैसप्तनेमयइति ॥ ३ ॥

शिशुमारस्याश्रयंदर्शयन्नाह शिशुमारेति ज्योतिषांनक्षत्राणां धाम्नांसूर्यादीनांचायनंदिवियच्छिशुमाराकृतियद्रूपंप्रोक्तंतस्यापिहृदिस्थितःस्वयं तारारूपोनारायणएवाधारआश्रयइत्यन्वयः परंधाम्नामितिपाठेशिशुमाराकृतिपरंश्रेष्ठंरूपंनक्षत्रादीनामाधारआश्रयःतस्यचनारायणआश्रयइत्यर्थः ॥ ४ ॥ सध्रुवःप्रजापतिंनारायणमाराध्यतारामयस्यशिशुमारस्यपुच्छेव्यवस्थितः ॥ ५ ॥ तदेवस्पष्टयति आधारइति ॥ ६ ॥ तदाधारंजगन्वाधारम् ॥ ७ ॥ तदेवाह विवस्वानितिसार्द्धेन ॥ ८ ॥ वर्षतीति यदुक्तंतत्प्रकारमाह विवस्वानंशुभिरितिचतुर्भिः ॥ ९ ॥ धूमाग्न्यनिलमूर्त्तीनां

शिशुमाराकृतिप्रोक्तंयद्रूपंज्योतिषांदिवि ॥ नारायणोऽयनंधाम्नांतस्याधारःस्वयंहरिः ॥४॥ उत्तानपादपुत्रस्तुतमाराध्यप्रजापतिम् ॥ सताराशिशुमारस्यध्रुवःपुच्छेव्यवस्थितः ॥५॥ आधारःशिशुमारस्यसर्वाध्यक्षोजनार्दनः ॥ ध्रुवस्यशिशुमारश्चध्रुवेभानुर्व्यवस्थितः ॥६॥ तदाधारंजगच्चेदंसदेवासुरमानुषम् ॥ येनविप्रविधानेनतन्मेएकमनाःशृणु ॥ ॥७॥ विवस्वानष्टभिर्मासैराादायापोरसात्मिकाः ॥ वर्षत्यंबुततश्चान्नमन्नादप्यखिलंजगत् ॥८॥ विवस्वानंशुभिस्तीक्ष्णैरादायजगतोजलम् ॥ सोमंपुष्णात्यथेंदुश्चवायुनाडीमयैर्दिवि ॥ ९ ॥ नालैर्विक्षिपतेऽभ्रेषुधूमाग्न्यनिलमूर्तिषु ॥ नभ्रश्यंतियतस्तेभ्योजलान्यभ्राणितान्यतः ॥ १० ॥ अभ्रस्थाःप्रपतंत्यापोवायुनासमुदीरिताः ॥ संस्कारंकालजनितंमैत्रेयासाद्यनिर्मलाः ॥ ११ ॥ सरित्समुद्रभौमास्तुतथापःप्राणिसंभवाः ॥ चतुःप्रकाराभगवानादत्तेसवितामुने ॥ १२ ॥

जलाधारत्वमभ्रपदव्युत्पत्त्यासमर्थयति नभ्रश्यंतीति ॥ १० ॥ तर्हिकथंभ्रश्यंतीत्यतआह अभ्रस्थाइति तर्हिसदैवकिमापोनपतंतिवायोःस्वादित्यतआह संस्कारमिति संस्कारंवेगाख्यंकालकृतमासाद्यवक्ष्यमाणचतुःप्रकारकत्वेपिनिर्मलाःपतंतीतियद्वापूर्वंसरित्समुद्रादियोनित्वात्तकथमेकरसाइत्यतआह संस्कारमिति संस्कारमभ्रगर्भवासकृतंमाधुर्यादिरूपातिशयमासाद्यनिर्मलाःपूर्वविकाररहिताः ॥ ११ ॥ विकारहेतुमाह सरिदिति सरित्समुद्रस्थाभौमाश्चेत्यर्थः प्राणिसंभवादेहस्थाः ॥ १२ ॥

वृष्टिप्रसंगात्तत्कृतं दिव्यंस्नानमाह आकाशेतिषड्भिः सद्यःग्रहणानंतरमेव ॥ १३ ॥ १४ ॥ तदेवस्पष्टयति दृष्टसूर्यंयथास्यात् ॥ १५ ॥ अन भ्रवृष्टौविशेषमाह कृत्तिकादिषुकृत्तिकामृगशीर्षादिविषमनक्षत्रेषुस्थितेऽर्केदृष्टार्कमनभ्रंयदंबुपतति ॥ १६ ॥ एवंयुग्मर्क्षेषुरोहिण्यादिषुसमनक्षत्रे

आकाशगंगासलिलंतथादायगभस्तिमान् ॥ अनभ्रगतमेवोर्व्यांसद्यःक्षिपतिरश्मिभिः ॥ १३ ॥ तस्यसंस्पर्शनि र्धूतपापपंकोद्विजोत्तम ॥ नयातिनरकंमर्त्योदिव्यंस्नानंहितत्स्मृतम् ॥ १४ ॥ दृष्टसूर्यंहियद्वारिपतत्यभ्रंविनादिवः ॥ आकाशगंगासलिलंतद्गोभिःक्षिप्यतेरवेः ॥ १५ ॥ कृत्तिकादिषुऋक्षेषुविषमेष्वंबुयद्दिवः ॥ दृष्टार्कंपततितज्ज्ञेयंतद्गांगंदि ग्गजोज्झितं ॥ १६ ॥ युग्मर्क्षेषुचतत्तोयंपतत्यर्कोज्झितंदिवः ॥ तत्सूर्यरश्मिभिःसद्यःसमादायनिरस्यते ॥ १७ ॥ उभयंपुण्यमत्यर्थंनृणांपापहरंद्विज ॥ आकाशगंगासलिलंदिव्यंस्नानंमहामुने ॥ १८ ॥ यत्तुमेघैःसमुत्सृष्टंवारितत्प्राणिनांद्विज ॥ पुष्यत्योषधयःसर्वाजीवनायामृतंहितत् ॥ १९ ॥ तेनवृद्धिंपरांनीतःसलिलेनौषधीगणः ॥ साधकःफलपाकांतःप्रजानांद्विजजायते ॥ २० ॥ तेनयज्ञान्यथाप्रोक्तान्मानवाःशास्त्रचक्षुषः ॥ कुर्वंत्यहरहस्तैश्चदेवा नाप्याययंतिते ॥ २१ ॥ एवंयज्ञाश्चवेदाश्चवर्णाश्चद्विजपूर्वकाः ॥ सर्वदेवनिकायाश्चपशुभूतगणाश्चये ॥ २२ ॥ वृष्ट्याधृतमिदंसर्वमन्नंनिष्पाद्यतेयया ॥ सापिनिष्पाद्यतेवृष्टिःसवित्रामुनिसत्तम ॥ २३ ॥

षुस्थितेऽर्केइतिज्ञेयं सूर्याक्रांतनक्षत्रैरेवदृष्टयादिव्यवहारात् । आर्द्रादीनिप्रवर्षंतिनक्षत्राणित्रयोदश ॥ इतिगर्गोक्तेः ॥ १७ ॥ १८ ॥ प्रस्तुतमाह यस्त्विति त्रिभिः ओषधयओषधीःप्राणिनांजीवनायपुष्यति ॥ १९ ॥ साधकःदृष्टादृष्टहेतुत्वात् ॥ २० ॥ तत्रादृष्टहेतुत्वमाह तेनेति तैर्यज्ञैः ॥ २१ ॥ अध्यायार्थमुपसंहरति एवमितिचतुर्भिः वेदधारणंचद्विजपोषणद्वारा ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ तस्यशिशुमारस्यहृदादिस्थितःसन्सर्वभूतानांबिभर्त्ताधारकः बिभर्तीतिपाठेसर्वभूतानामितिकर्मणिशेषषष्ठी तस्यतुधारकांतरंनास्तीत्याह
सनातनःसदास्वेमहिम्निवर्त्तमानः ॥ २५ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांद्वितीयेंऽशेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ रथस्यदशमेभानोरयनद्वयचंक्रमाः । निरू
प्यंतेतथामासिमासियेसप्तकागणाः ॥१॥ अथसूर्यरथस्याधिकारिणोवक्ष्यन्नुत्तरायणदक्षिणायनयोराभ्यंतरबाह्ययोर्गतव्यानिमंडलान्याह अशीती
ति काष्ठयोरुत्तरदक्षिणसीम्नोरंतरंमध्येप्रत्येकमशीत्यधिकशतंमंडलंभानोर्गतिः तत्प्रकारमाह आरोहणावरोहाभ्यामितिन्हस्वाक्षयुगकोटिबद्धौ

आधारभूतःसवितुर्ध्रुवोमुनिवरोत्तम ॥ ध्रुवस्यशिशुमारोऽसौसोऽपिनारायणाश्रयः ॥ २४ ॥ हृदिनारायणस्तस्य
शिशुमारस्यसंस्थितः ॥ बिभर्त्तासर्वभूतानामादिभूतःसनातनः ॥ २५ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वितीयेंऽशेनवमोऽध्या
यः ॥९॥ पराशरउवाच ॥ अशीतिमंडलशतंकाष्ठयोरंतरंद्वयोः ॥ आरोहणावरोहाभ्यांभानोरब्देनयागतिः ॥ १ ॥
सरथोऽधिष्ठितोदेवैरादित्यैर्ऋषिभिस्तथा ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्चग्रामणीसर्पराक्षसैः ॥ २ ॥ धाताकृतस्थलीचैवपुल
स्त्योवासुकिस्तथा ॥ रथकृद्ग्रामणीर्हेतिस्तुंबुरुश्चैवसत्तम ॥ ३ ॥

वायुपाशौयदाध्रुवेणाकृष्येतेतदाउत्तरायणेउत्तरकाष्ठापर्यंतंप्रत्यहमेकैकमंडलभ्रमणेनारोहणंभवति यदातुतौपाशौप्रसर्प्येतेतदाबाह्यतएकैकमं
डलभ्रमणेनदक्षिणकाष्ठापर्यंतमवरोहणंभवति यथाहमत्स्यः। आकृष्येतेयदातौतुध्रुवेणसमधिष्ठितौ । तदासोऽभ्यंतरेसूर्योभ्रमतेमंडलानितुध्रुवेण
मुच्यमानेनपुनाराश्मियुगेनतु। तथैवबाह्यतःसूर्योभ्रमतेमंडलानितु ॥ सुमेरुप्रदेशस्योच्चत्वात्सूर्यस्यारोहणमुत्तरायणे ततोगंगाप्रपातदर्शनात् अतएव
दक्षिणायनेऽवरोहः साशीत्याशीत्यशीतीतिपाठत्रयंचेत्समानार्थकमेवज्ञेयम् ॥ १ ॥ देवैरादित्यैःआदित्याएवदेवास्तैःग्रामणीर्यक्षः ॥ २ ॥ ताने
वसप्तसप्तआदित्यादीन्प्रतिमासंगणयति धातेत्यादिनाविष्णुशक्त्युपबृंहिताइत्यंतेन धातासूर्यः रथकृत्संज्ञोग्रामणीर्यक्षः हेतिःराक्षसः ॥ ३ ॥ ३०

मधोर्वसंतस्यसंबंधिनिमासेचैत्रे ॥ ४ ॥ रथौजायक्षः प्रहेतिःराक्षसः कच्छनीरःसर्पः नारदोगंधर्वः ॥ ५ ॥ माधवेवैशाखे शुचिसंज्ञेज्येष्ठे शुचि ग्रीष्मेऽग्निशृंगारेआषाढेशुद्धमंत्रिणि ज्येष्ठेचपुंसिधवलेशुद्धेऽनुपहतेत्रिष्विति नानार्थदर्शनात् ॥६॥ मित्रआदित्यःपौरुषेयोरक्षोराक्षसः रथस्वनोयक्षः ॥ ७ ॥ वरुणःसूर्यः रंभाअप्सराः सहजन्येतिनामांतरेणतस्याएवविशेषणंफाल्गुनेवक्ष्यमाणरंभाव्यावृत्यर्थतया रथचित्रइतियक्षसर्पयोरेकंनाम

एतेवसंतिवैचैत्रेमधुमासेसदैवहि ॥ मैत्रेयस्यंदनेभानोःसप्तमासाधिकारिणः ॥ ४ ॥ अर्यमापुलहश्चैवरथौजाः पुंजिकस्थला ॥ प्रहेतिःकच्छनीरश्चनारदश्चरथेरवेः ॥ ५ ॥ माधवेनिवसंत्येतेशुचिसंज्ञेनिबोधमे ॥ ६ ॥ मित्रोऽत्रिस्तक्षकोरक्षःपौरुषेयोथमेनका ॥ हाहारथस्वनश्चैवमैत्रेयैतेवसंतिवै ॥७॥ वसिष्ठोवरुणोरंभासहजन्याहुहुर्बुधः ॥ रथचित्रस्तथाशुक्रेवसंत्याषाढसंज्ञिते ॥ ८ ॥ इंद्रोविश्वावसुःस्रोतएलापत्रस्तथांगिराः ॥ प्रम्लोचाचनभस्येतेसर्पश्चार्केवसंतिवै ॥ ९ ॥ विवस्वानुग्रसेनश्चभृगुरापूरणस्तथा ॥ अनुम्लोचाशंखपालोव्याघ्रोभाद्रपदे तथा ॥ १० ॥ पूषाचसुरुचिर्वातोगौतमोऽथधनंजयः ॥ सुषेणोऽन्योघृताचीचवसंत्याश्वयुजेरवौ ॥ ११ ॥ विश्वावसुर्भरद्वाजःपर्जन्यैरावतौतथा ॥ विश्वाचीसेनजिच्चापिकार्त्तिकेचाधिकारिणः ॥ १२ ॥

वत्सासहजन्येइतिपाठेवत्सःसर्पःदेवताद्वंद्वत्वाद्दीर्घत्वंग्रीष्ममासयोः ऋषिरत्रिर्वसिष्ठश्चतक्षकोवत्सएवेचेतिब्रह्मपुराणदर्शनात् बुधोराक्षसःआषाढसंज्ञकेइतिव्याख्यानादाषाढएवशुक्रः ॥ ८ ॥ इंद्रःसूर्यः एलापत्रोनागः स्रोतोयक्षः नभसिश्रावणे सर्पोराक्षसः अर्केअर्करथे ॥ ९ ॥ उग्रसेनोगंधर्वःआपूरणोयक्षः शंखपालःसर्पः व्याघ्रोराक्षसः ॥ १० ॥ सुरुचिर्गंधर्वः वातोराक्षसःधनंजयःसर्पः सुषेणोयक्षः ॥ ११ ॥ विश्वावसुसंज्ञएवापरोपंगधर्वः पर्जन्यःसूर्यः ऐरावतःसर्पः सेनजित्संज्ञौयक्षराक्षसौ सेनजिच्चापइतिपाठेआपोराक्षसः ॥ १२ ॥

अंशुकाश्यपाभ्यांयुक्तस्तार्क्ष्यैः मध्यमपदलोपीसमासः अंशुरादित्यः तार्क्ष्योयक्षः महापद्मःसर्पः चित्रसेनोगंधर्वः विद्युद्राक्षसः ॥ १३ ॥ भगःसूर्यः ऊर्णायुर्गंधर्वः स्फूर्जोराक्षसः अरिष्टनेमिर्यक्षः ॥ १४ ॥ १५ ॥ त्वष्टासूर्यःकंबलःसर्पः ब्रह्मापेतोराक्षसः ऋतजिद्यक्षः धृतराष्ट्रोगंधर्वः ॥ १६ ॥ सूर्येसूर्यरथे ॥ १७ ॥ विष्णुःसूर्यः अश्वतरः सर्पः सूर्यवर्चागंधर्वः सत्यजिद्यक्षः यज्ञापेतोराक्षसः महात्मनःसवितुरित्यग्रेणान्वयः ॥ १८ ॥ १९ ॥

अंशुकाश्यपतार्क्ष्यस्तुमहापद्मस्तथोर्वशी ॥ चित्रसेनस्तथाविद्युन्मार्गशीर्षाधिकारिणः ॥ १३ ॥ ऋतुर्भगस्तथोर्णायुःस्फूर्जःकर्कोटकस्तथा ॥ अरिष्टनेमिश्चैवान्यापूर्वचित्तिर्वराप्सराः ॥१४॥ पौषेमासिवसंत्येतेसप्तभास्करमंडले ॥ लोकप्रकाशनार्थायविप्रवर्याधिकारिणः॥१५॥त्वष्टाथजमदग्निश्चकंबलोथतिलोत्तमा॥ब्रह्मापेतोऽथऋतजिद्धृतराष्ट्रश्चसप्तमः ॥ १६ ॥ माघेमासेवसंत्येतेसप्तमैत्रेयभास्करे ॥ श्रूयतांचापरेसूर्येफाल्गुनेनिवसंतिये॥१७॥ विष्णुरश्वतरोरंभासूर्यवर्चाश्चसत्यजित् ॥ विश्वामित्रस्तथारक्षोयज्ञापेतोमहात्मनः ॥ १८ ॥ मासेष्वेतेषुमैत्रेयवसंत्येतेतुसप्तकाः ॥ सवितुर्मंडलेब्रह्मन्विष्णुशक्त्युपबृंहिताः ॥ १९ ॥ स्तुवंतिमुनयःसूर्यंगंधर्वैर्गीयतेपुरः ॥ नृत्यंत्यप्सरसोयांतिसूर्यस्यानुनिशाचराः ॥ २० ॥ वहंतिपन्नगायक्षैःक्रियतेऽभीषुसंग्रहः ॥ वालखिल्यास्तथैवैनंपरिवार्यसमासते ॥ २१ ॥ सोयंसप्तगणःसूर्यमंडलेमुनिसत्तम ॥ हिमोष्णवारिवृष्टीनांहेतुःस्वसमयागतः ॥ २२ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वितीयेंऽशेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥

एषांव्यापारविशेषानाह स्तुवंतीति अनुपृष्ठेनिशाचरायांतीत्यन्वयः ॥ २० ॥ वहंतिवहनानुकूलतयासंनह्यंतीत्यर्थःसंनह्यंतिरथंनागाइतिशुकोक्तेः अभीषुसंग्रहःरश्मियोजनं नित्यक्याघृतानाह वालखिल्याइति ॥ २१ ॥ सर्वेषांसाधारणंकर्माह सोयमितिसप्तगणःसूर्यादिः स्वस्याहिमादेर्यःसमयस्तमागतःप्राप्तःसन्हिमादेर्वृष्टीनांहेतुरित्यर्थः ॥ २२ ॥ इ०वि०द्विती०दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

गणत्वेसा विशेषेपिविष्णोरंशप्रवेशतः प्राधान्यंवृष्टिहेतुत्वेरवेरत्रानुवर्ण्यते उक्तानुवादपूर्वकंरवेर्विशेषंपृच्छति यदेतदितिपंचभिः सप्तकोगणएवहि मादेःकारणमितियद्भगवान्भवानाह एतन्मयाश्रुतं ससप्तकइतिपाठः ॥ १ ॥ व्यापाराःकर्माणि ॥२॥३॥ मास्तुतत्ततःकिमतआह यदीति रवेः किमसाधारणंकर्मयेनकर्मणावृष्ट्यादिसूर्याज्जायतइतिउच्यते यद्यपिविवस्वानष्टाभिरित्यादिनारवेःकर्मोक्तमेवतथापितन्मंडलस्थानांसर्वेषामेवस मानंकर्मेत्याक्षेपः ॥ ४ ॥ ५ ॥ विष्णुशक्त्यधिष्ठानात्सूर्यस्यप्राधान्येनसर्वोप्ययंव्यवहारोयुक्तइतिपरिहरति मैत्रेयेत्यादिनायावदध्यायपरिसमा

मैत्रेयउवाच॥यदेतद्भगवानाहसगणःसप्तकोरवेः॥मंडलेहिमतापादेःकारणंतन्मयाश्रुतम्॥१॥व्यापाराश्चापिकथिताःगंधर्वोरगरक्षसाम्॥ऋषीणांवालखिल्यानांतथाचाप्सरसांगुरो॥२॥यक्षाणांचरथेभानोर्विष्णुशक्तिधृतात्मनाम्॥ किंत्वादित्यस्ययत्कर्मतन्नात्रोक्तंमहामुने॥३॥यदिसप्तगणोवारिहिममुष्णंचवर्षति॥ तत्किमत्ररवेर्येनवृष्टिःसूर्यादुदीर्यते॥४॥विवस्वानुदितोमध्येयात्यस्तमितिकिंजनः॥ब्रवीत्येतत्समंकर्मयदिसप्तगणस्यतत्॥५॥पराशरउ० मैत्रेयश्रूयतामेतद्यद्भवान्परिपृच्छति॥ तथासप्तगणोऽप्येकःप्राधान्येनाधिकोरविः॥६॥यातुशक्तिःपराविष्णोर्ऋग्यजुःसामसंज्ञिता॥ सैषात्रयीतपत्यंहोजगतश्चहिनस्तियत्॥७॥ सैषविष्णुःस्थितःस्थित्यांजगतःपालनोद्यतः॥ ऋग्यजुःसामभूतोंतःसवितुर्द्विजतिष्ठति॥८॥ मासिमासिरविर्योयस्तत्रतत्रहिसापरा॥ त्रयीमयीविष्णुशक्तिरवस्थानंकरोतिवै॥९॥

प्ति ॥ ६ ॥ यद्यस्माद्याविष्णोःस्वरूपभूतापराश्रेष्ठासर्वप्रकाशिकासैषासूर्यात्मिकातपतिउपासिताचसतीजगतोंहःपापंहरति अतःसप्तगणमध्ये प्राधान्येनाधिकोरविरित्यर्थः सैषात्रय्येवविद्यातपतीतिश्रुतेः सर्वशक्तिरितिपाठेसर्वात्मिकासर्वजनिकाशांकरितिवा ॥ ७ ॥ अतएवभेदविवक्षयाह सैवेति यात्रयीजगतःस्थित्यांस्थितयेस्थितिनिमित्तभूतासापालनायोद्यतोविष्णुरेवेत्यर्थःसचविष्णुःसवितुर्मंडलभूतस्यांतस्तिष्ठति सैवेतिवा पाठः ॥ ८ ॥ मासभेदेप्रातरादिकालभेदेवातस्याव्याप्तिमाह मासिमासीतिद्वाभ्याम् ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ उपसंहरति अंगंमूर्तिर्मासादित्येमासिमास्यादित्ये ॥ ११ ॥ नकेवलंसाशक्तिःसूर्यस्याधिष्ठात्रीकिंतुब्रह्मादीनामपीत्याह नेति पुरुषो
विष्णुःत्रयीमयंत्रय्यधिष्ठितम् ॥ १२ ॥ तदेवाह सर्गेति यस्मात्साममयोरुद्रःसर्वांतकःतस्मात्तस्यसाम्नोध्वनिरशुचिर्देशकालादिविशेषवद्वेदांतर
स्यानध्यायहेतुर्नसदाशुचिरित्यर्थःनसामध्वनावृग्यजुषीइतिगौतमस्मृतेः सामध्वनिध्वस्तसमस्तपातकामितिपुराणांतराच्च ॥ १३ ॥ सावैष्णवी

ऋचस्तपंतिपूर्वाण्हेमध्यान्हेऽथयजूंषिवै ॥ बृहद्रथंतरादीनिसामान्यन्हःक्षयेरवौ ॥१०॥ अंगमेषात्रयीविष्णोर्ऋग्य
जुःसामसंज्ञिता ॥ विष्णुशक्तिरवस्थानंमासादित्येकरोतिसा ॥११॥ नकेवलंरवौशक्तिर्वैष्णवीसात्रयीमयी ॥ ब्रह्मा
थपुरुषोरुद्रस्त्रयमेतत्त्रयीमयम् ।१२।सर्गादौऋङ्मयोब्रह्मास्थितौविष्णुर्यजुर्मयः॥रुद्रःसाममयोंतायतस्मात्तस्याशु
चिर्ध्वनिः॥१३॥ एवंसासात्विकीशक्तिर्वैष्णवीयात्रयीमयी ॥ आत्मसप्तगणस्थंतंभास्वंतमधितिष्ठति ॥ १४ ॥ त
याचाधिष्ठितःसोऽतिजाज्वलीतिस्वरश्मिभिः॥तमःसमस्तजगतांनाशंनयतिचाखिलम्॥१५॥स्तुवंतितंवैमुनयोगं
धर्वैर्गीयतेपुरः॥नृत्यंत्यप्सरसोयांतितस्यचानुनिशाचराः॥१६॥ वहंतिपन्नगायक्षैःक्रियतेऽभीषुसंग्रहः ॥ वालखि
ल्यास्तथैवैतंपरिवार्यसमासते ॥ १७ ॥ नोदेतानास्तमेताचकदाचिच्छक्तिरूपधृक् ॥ विष्णुर्विष्णोःपृथक्तस्य
गणःसप्तमयोप्ययम् ॥ १८ ॥

शक्तिरात्मसप्तगणस्थंरवाविष्ठेयेसप्तगणेस्थितंभास्वंतमतिशयेनाधिकृत्यतिष्ठति ॥ १४ ॥ जाज्वलीतिअतिशयेनज्वलतिप्रकाशते ॥ १५॥ अतःप्रा
धान्यादृषिमुख्याःस्वस्वव्यापारैस्तंसेवंतइत्याह स्तुवंतीतिद्वाभ्याम् ॥ १६ ॥ १७ ॥ सप्तगणानांमासिमास्यन्वयव्यतिरेकाभ्यांविष्णोरप्यागमापा
यित्वंप्रसज्येततद्वारयति नोदेताउदयंनगंतानास्तमेताअस्तंनगंता तदधिष्ठाताविष्णुःप्रतिमासमागमापायीनभवतिकिंतुतदधिष्ठेयःसप्तमयःसप्त
भिःसंपाद्यःसर्वोऽप्ययंगणःआगमापायीविष्णोःपृथगेव ॥ १८ ॥

एतदेवदृष्टांतेनस्पष्टयति स्तंभेतिद्वाभ्यां स्तंभेनिखातदर्पणस्ययोयोजन: सान्निध्यंप्राप्नोतिससर्वोपिच्छायादर्शनसंबंधंतत्रदृश्यमानप्रतिबिंबसंबंधंयथाप्राप्नोति ॥ १९ ॥ तथासूर्यरथेसदानपगतावैष्णवीशक्तिर्मासानुमासंप्रतिमासंरथगतंभास्वंतमधितिष्ठतिआत्मसात्करोति ॥ २० ॥ अधिष्ठातृद्वारापित्राद्याप्यायनादिकरोतीत्याह पितृदेवेति पित्रादीनाप्याययंस्तर्पयन्परिवर्त्ततेपरिभ्रमति ॥ २१ ॥ तर्पणप्रकारमाह सूर्येतिद्वाभ्यां तर्पित:शुक्लप्रतिपदमारभ्यपूरित:कृष्णप्रतिपदमारभ्यप्रत्यहमेकैककलांशेनसुरै:पीयते प्रथमांपिबतेवन्हिर्द्वितीयांपिबतेयम:इत्यादिसूक्तंपानंज्ञेयंश

स्तंभस्थदर्पणस्येवयोयआसन्नवान्नरः ॥ छायादर्शनसंयोगंससप्राप्नोत्यथात्मनः ॥ १९ ॥ एवंसावैष्णवीशक्तिर्नैवापैतिततोद्विज ॥ मासानुमासंभास्वंतमध्यास्तेतत्रसंस्थितम् ॥ २० ॥ पितृदेवमनुष्यादीन्ससदाप्यायन्प्रभुः ॥ परिवर्त्तत्यहोरात्रकारणंसविताद्विज ॥ २१ ॥ सूर्यरश्मिःसुषुम्नोयस्तर्पितस्तेनचंद्रमाः ॥ कृष्णपक्षेऽमरैःशश्वत्पीयतेवैसुधामयः ॥ २२ ॥ पीतंतुद्विकलंसोमंकृष्णपक्षक्षयेद्विज ॥ पिबंतिपितरःशेषंभास्करात्तर्पणंतथा ॥ २३ ॥ आदत्तेरश्मिभिर्यंतुक्षितिसंस्थंरसंरविः ॥ तमुत्सृजतिभूतानांपुष्ट्यर्थंसस्यवृद्धये ॥ २४ ॥ तेनप्रीणात्यशेषाणिभूतानिभगवान्रविः ॥ पितृदेवमनुष्यादीनेवमाप्याययत्यसौ ॥२५॥ पक्षतृप्तिंतुदेवानांपितृणांचैकमासिकीम् ॥ शश्वत्तृप्तिंचमर्त्यानांमैत्रेयार्कःप्रयच्छति॥२६॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वितीयेंऽशेएकादशोऽध्यायः ॥११॥

श्वत्प्रतिमासम् ॥ २२ ॥ ततश्चतुर्दश्यंतेद्विकलंपीतंपानावशेषंकृष्णपक्षक्षयेदर्शेपितर:पिबंतितथात्वेनचंद्रतर्पणप्रकारेणद्वाराभास्करात्तपित्रादितर्पणंभवति ॥ २३ ॥ इदानींमनुष्यादितर्पणप्रकारमाह आदत्तइतिद्वाभ्यां भूतानांपुष्ट्यर्थंयासस्यवृद्धिस्तस्यै ॥ २४ ॥ २५ ॥ ननुतृप्तानांकिंपानादिनेत्यतआह पक्षेति शश्वत्तत्तद्दिनं पक्षादिपर्यंतमेवयत्तृप्तिंप्रयच्छंतिअत:पुनस्तदपेक्षेतिभाव: तस्मादहरहर्मनुष्याअशनमिच्छंतिअर्धमासेदेवाइज्यंतेमासिमासिपितृभ्य:क्रियतइतिश्रुते: ॥ २६ ॥ इतिश्रीवि॰ द्वितीयेंऽशेएकादशोऽध्याय: ॥ ११ ॥

पूर्वैश्चतुर्भिरध्यायैर्ज्योतिश्चक्राधिपस्यहि रवेरुक्तास्थितिःसोमप्रभृतीनामिहोच्यते रथस्त्रिचक्रइति कुंदाभाःश्वेताः रविरथाद्विशेषमाह वामतोदक्षि
णतश्चयुक्तास्तस्यरथस्याश्वादशेति ॥ १ ॥ क्वचरतीत्यतआह वीथ्योनागवीथ्यादयोमार्गाःतदाश्रयाणिऋक्षाणिअश्विन्यादीनिनक्षत्राणिअधि
कृत्य वीथिर्गृहांगणेपंक्तौनाट्येरूपकवर्त्मनोरितिविश्वाभिधानात् ह्रासवृद्धीइति उदयास्तमनयोरल्पतामध्येचवृद्धिरिति ॥ २ ॥ अर्कस्येवेति
दृष्टांतेनसूर्यरथाश्वाअपिसकृद्युक्ताइतिप्रतीयतेवारिगर्भसमुद्भवाअमृतोद्भवाः ॥ ३ ॥ क्षीणस्यपुनःसूर्येणपूर्णस्यसोमस्यपितृतर्पकतामाह क्षीण

पराशरउवाच ॥ रथस्त्रिचक्रःसोमस्यकुंदाभास्तस्यवाजिनः ॥ वामदक्षिणतोयुक्तादशतेनचरत्यसौ ॥ १ ॥ वी
थ्याश्रयाणिऋक्षाणिध्रुवाधारेणवेगिना ॥ ह्रासवृद्धिक्रमस्तस्यरश्मीनांसवितुर्यथा ॥ २ ॥ अर्कस्येवहितस्या
श्वाःसकृद्युक्तावहंतिते ॥ कल्पमेकंमुनिश्रेष्ठवारिगर्भसमुद्भवाः ॥ ३ ॥ क्षीणंपीतंसुरैःसोममाप्याययतिदीप्तिमा
न् ॥ मैत्रेयैककलंसंतंरश्मिनैकेनभास्करः ॥ ४ ॥ क्रमेणयेनपीतोऽसौदेवैस्तेननिशाकरम् ॥ आप्याययत्यनुदिनं
भास्करोवारितस्करः ॥५॥ संभृतंचार्धमासेनतत्सोमस्थंसुधामृतम् ॥ पिबंतिदेवामैत्रेयसुधाहारायतोऽमराः ॥६॥
त्रयस्त्रिंशत्सहस्राणित्रयस्त्रिंशच्छतानिच ॥ त्रयस्त्रिंशत्तथादेवाःपिबंतिक्षणदाकरम् ॥ ७ ॥

मितिचतुर्भिः एककलंसंतंदेवपीतशेषपंचदश्याःकलायाअपिपितृभिःपीतत्वात् रश्मिनैकेनसुषुम्णाख्येन ॥४॥ येनक्रमेणप्रतिपदमारभ्यदेवैर्वन्ह्यादि
भिरेकैककलासोमस्यपीताशुक्लपक्षेतुतेनैवक्रमेणानुदिनमेकैककलावृद्ध्याआप्याययतीत्यर्थः वारितस्करःअलक्षितजलग्रहणात् तथाचतेनवा
रिणासोममाप्याययतीतिभावः ॥ ५ ॥ सुखंधीयतइतिसुधा अमृतंमृत्युनिराकरणम् ॥ ६ ॥ पितृसंख्यामाहत्रयस्त्रिंशदधिकशतत्रययुक्तषट्त्रिंश
त्सहस्रपरिमितादेवाःक्षणदाकरंचंद्रंपिबंति ॥ ७ ॥

पितॄणांसोमपानप्रकारमाह कलेतिसार्द्धैःषड्भिः ॥ ८ ॥ अमावास्यापदंनिरुच्यतत्प्रवेशक्रममाह अप्स्विति ॥ ९ ॥ प्रसंगात्तत्रतृणादिच्छेदकानिं दामाह छिनत्तीति ॥ १० ॥ तदेवंकलात्मकेपंचदशभागेकिंचिच्छिष्टेजलादिषुभागत्रयप्रवेशात् चतुर्थावशेषेजघन्यंपश्चात्सोमंपितरःपर्युपासतेपा नार्थंसेवंते ततश्चद्विकलंसोमंपितरःपिबंति तत्किंकलाद्वयमेवपिबंतितत्राह तस्यसोमस्यावशिष्टादेवपीतशेषाअतःपुण्यापंचदशीयाकलातामेव पिबंति द्विसवमितिपाठसोममुपास्यद्विसवंकालंव्याप्यतांकलांपिबंतीत्यर्थः द्विकलाकावशिष्टेतिपाठःस्पष्टः ॥ ११ ॥ सोमस्यगभस्तिभ्योनिर्गतं

कलाद्वयावशिष्टस्तुप्रविष्टःसूर्यमंडलम् ॥ अमाख्यरश्मौयद्वत्सत्यमावास्याततःस्मृता ॥८॥ अप्सुतस्मिन्नहो रात्रेपूर्वंवसतिचंद्रमाः ॥ ततोवीरुत्सुवसतिप्रयात्यर्कंततःक्रमात् ॥ ९ ॥ छिनत्तिवीरुधोयस्तुवीरुत्संस्थेनिशा करे ॥ पत्रंवापातयत्येकंब्रह्महत्यांसविंदति ॥ १० ॥ शेषेपंचदशेभागेकिंचिच्छिष्टकलात्मके ॥ अपराण्हेपितृग णाजघन्यंपर्युपासते ॥ ११ ॥ पिबंतिद्विकलंसोमंशिष्टातस्यतुयाकला ॥ सुधामृतमयीपुण्यातामिंदोःपितरोमुने ॥ १२ ॥ निःसृतंतदमावास्यांगभस्तिभ्यःसुधामृतं ॥ मासतृप्तिमवाप्याग्र्यांपितरःसंतिनिर्वृताः ॥१३॥ सौम्या बर्हिषदश्चैवअग्निष्वात्ताश्चतेत्रिधा ॥ एवंदेवान्सितेपक्षेकृष्णेपक्षेतथापितॄन् ॥ वीरुधश्चामृतमयैःशीतैरप्परमा णुभिः ॥ १४ ॥ वीरुदोषधिनिष्पत्त्यामनुष्यपशुकीटकान् ॥ आप्याययतिशीतांशुःप्रकाश्याल्हादनेनतु ॥१५॥ वार्यग्निद्रव्यसंभूतोरथश्चंद्रसुतस्यच ॥ पिशंगैस्तुरगैर्युक्तःसोऽष्टाभिर्वायुवेगिभिः ॥ १६ ॥

सुधामृतंपीत्वेतिशेषः ॥ १२ ॥ १३ ॥ अन्ननिष्पादनद्वारापितृदेवाद्याप्यायनमाह एवमितिद्वाभ्यां सितेपक्षेदेवानाप्याययति तत्रदेवयज्ञानुष्ठानात् तस्मादापूर्यमाणपक्षेयजतइतिश्रुतेः कृष्णपक्षेपितॄणामितिस्मृतेः अप्परमाणुभिःअपांसूक्ष्मैरंशैः शीतैर्हिमात्मकैः ॥१४॥ वीरुधोलताद्याः ओषध यःफलपाकांतास्तासांनिष्पत्त्या प्राकाश्यंप्रकाशःआल्हादनंप्रीतिजननंचद्वंद्वैक्यंतेनच ॥ १५ ॥ इदानींबुधादिरथसंस्थाप्रकारमाह वारीत्यादिना प्रवहस्तेनसंस्मृतइत्यंतेन पिशंगैःपिंगलैः ॥ १६ ॥

वरूथोरथस्यतिरोधायकोरथावयवविशेषः वरूथोरथगुप्तिर्यातिरोधत्तेरथस्थितं रथस्याधःस्थितंकाष्ठमनुकर्षोनिगद्यतइत्युक्तत्वात् उपासंगोरथोपस्थः ॥ १७ ॥ अष्टास्रिरष्टकोणः ॥ १८ ॥ १९ ॥ शबलैर्नानावर्णैः ॥ २० ॥ स्वर्भानोराहोः भृंगाभाःकृष्णाः धूसरंईषत्पांडुरं अविरतमविच्छेदं सदायावत्कल्पम् ॥ २१ ॥ आदित्यादिति पर्वसुपौर्णमासीषु सौरेषुपर्वसुदर्शेषु अर्केंद्वोरुपरितृतीयस्थानचारीराहुः अर्कस्यइंदोर्वाग्रहणकालेऽधो

सवरूथःसानुकर्षोयुक्तोभूसंभवैर्हयैः ॥ सोपासंगपताकस्तुशुक्रस्यापिरथोमहान् ॥१७॥ अष्टास्रिःकांचनःश्रीमान्
भौमस्यापिरथोमहान् ॥ पद्मरागारुणैरश्वैःसंयुक्तोवन्हिसंभवैः ॥ १८ ॥ अष्टाभिःपांडुरैर्युक्तेवाजिभिःकांचनेरथे ॥
तस्मिंस्तिष्ठतिवर्षंवैराशौराशौबृहस्पतिः ॥ १९ ॥ अकाशसंभवैरश्वैःशबलैःस्यंदनंयुतम् ॥ समारुह्यशनैर्यातिमन्त
गामीशनैश्चरः ॥ २० ॥ स्वर्भानोस्तुरगाह्यष्टौभृंगाभाधूसरंरथम् ॥ सकृद्युक्तास्तुमैत्रेयवहंत्यविरतंसदा ॥२१ ॥
आदित्यान्निःसृतोराहुःसोमंगच्छतिपर्वसु ॥ आदित्यमेतिसोमाच्चपुनःसौरेषुपर्वसु ॥ २२ ॥ तथाकेतुरथस्या
श्वाअष्टौतेवातरंहसः ॥ पलालधूमवर्णाभालाक्षारसनिभारुणाः ॥ २३ ॥ एतेमयाग्रहाणांवैतवाख्यातारथान
व ॥ सर्वेध्रुवेमहाभागप्रबद्धावायुरश्मिभिः ॥ २४ ॥ ग्रहर्क्षताराधिष्ण्यानिध्रुवेबद्धान्यशेषतः ॥ भ्रमंत्युचितचा
रेणमैत्रेयानिलरश्मिभिः ॥ २५ ॥

गत्वातदाच्छादनोचितंतमोमयंभूबिंबंगृहीत्वातेनतौमेघवदाच्छादयित्वातत्कालंप्रत्यक्षतामेति तथोक्तंमात्स्यकूर्मादिषु स्वर्भानोस्तुबृहत्स्थानंतृतीयंयत्तमोमयं तुल्ययोगस्तुस्वर्भानुर्भूत्वाधस्तौप्रसर्पति उद्धृत्यपृथिवीच्छायांनिर्मितोमंडलाकृतिरिति ॥ २२ ॥ पलालंनिष्फलधान्यकांडंतद्वद्धूम्रवर्णाः लाक्षारसवदरुणाकियदवयवाः पलालधूमवर्णाभालाक्षारसनिभाननाइतिब्रह्मपुराणदर्शनात् ॥ २३ ॥ २४ ॥ ग्रहर्क्षताराणांधिष्ण्यानिमंडलानि उचितचारेणस्वस्वोचितगत्या ॥ २५ ॥

ताराइतिज्योतिःसमूहोपलक्षणं प्रवहवायुनाभ्रमंतस्तंध्रुवंभ्रामयंति ॥ २६ ॥ तैलपीडास्तैलिकाःस्वयंभ्रमंतोयथाचक्रंतैलयंत्रंभ्रामयंति वाताविद्धानिप्रवहवातप्रेरितानि ॥ २७॥ निगमयतिअलातेति यस्माज्ज्योतींषिप्रकर्षेणवहंतितेनहेतुनासवायुःप्रवहःस्मृतःसर्वज्योतिर्देहवायोःप्रवहव्युत्पत्त्यासमापिवायुस्कंधाःप्रवहस्यैवभेदाइतिप्रतीयते ॥ २८ ॥ प्रस्तुतंशिशुमारोपासनार्थंविशेषतोवक्तुमाह शिशुमारइति ॥ २९ ॥ तद्दर्शनफल

यावंत्यश्चैवतारास्तास्तावंतोवातरश्मयः ॥ सर्वेध्रुवनिबद्धास्तेभ्रमंतोभ्रामयंतितम् ॥ २६ ॥ तैलपीडायथाचक्रं भ्रमंतोभ्रामयंतिवै ॥ तथाभ्रमंतिज्योतींषिवातविद्धानिसर्वशः ॥ २७॥ अलातचक्रवद्यांतिवातचक्रेरितानितु ॥ यस्माज्ज्योतींषिवहतिप्रवहस्तेनसंस्मृतः ॥ २८ ॥ शिशुमारस्तुयःप्रोक्तःसध्रुवोयत्रतिष्ठति ॥ संनिवेशंचतस्यापिशृणुष्वमुनिसत्तम ॥ २९ ॥ यदन्हाकुरुतेपापंदृष्ट्वातंनिशिमुच्यते ॥ यावंत्यश्चैवतारास्ताःशिशुमाराश्रितादिवि ॥ ३० ॥ तावंत्येवतुवर्षाणिजीवंत्यभ्यधिकानितु ॥ उत्तानपादस्तस्याथविज्ञेयोत्युत्तरोहनुः ॥ ३१ ॥ यज्ञोधरश्चविज्ञेयोधर्मोमूर्द्धानमाश्रितः ॥ हृदिनारायणश्चास्तेअश्विनौपूर्वपादयोः ॥ ३२ ॥ वरुणश्चार्यमाचैवपश्चिमेतस्यसक्थिनी ॥ शिश्नःसंवत्सरस्तस्यमित्रोऽपानंसमाश्रितः ॥ ३३ ॥ पुच्छेऽग्निश्चमहेंद्रश्चकश्यपोऽथतथाध्रुवः ॥ तारकाशिशुमारस्यनास्तमेतिचतुष्टयम् ॥ ३४ ॥

माह यदन्हेतिसार्द्धेन तत्तस्मात्प्रमुच्यते ॥ ३० ॥ अभ्यधिकानिव्यवस्थितजीवितकालादधिकानितावंतिचतुर्दशवर्षाणिजीवंतिच संस्थानविशेषमाहउत्तानपादइतिसार्धैस्त्रिभिः उत्तानपादादिषुतारारूपेषुतदवयवत्वंविधीयते उत्तानःदक्षिणइतियावत् हनुःकपोलावयवः ॥ ३१ ॥ अधरोनीचः वामइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ सक्थिनीऊरू अपानंगुदम् ॥ ३३ ॥ तारकामयस्यशिशुमारस्यपुच्छेस्थितमग्न्यादिचतुष्टयंनास्तमेति अत्युन्नतपुच्छत्वाद्तद्दर्शनाभावान्नित्यंदृश्यते न्यस्तमेतदितिपाठेन्यस्तंनिहितमित्यर्थः ॥ ३४ ॥

उक्तस्यप्रपंचस्याविष्ण्वात्मतांवक्तुंतमुपसंहरति इत्येषइतिआअध्यायपरिसमाप्तेः ॥ ३५ ॥ नानारूपाणांपृथिव्यादीनांकार्याणांकारणभूताविष्ण्वे
करूपतोक्तिःसंक्षेपः ॥ ३६ ॥ यदंबुब्रह्मांडांतःस्थगर्भोदकरूपंजलंतद्विष्णोर्विराजःकायोमूर्तिः ततःपद्माकारामेरुकर्णिकासमवर्तुलापातालद्वीपवर्षा
दिदलापृथिवीसमुद्भूताननतःपृथग्भूताइत्यर्थः ॥ ३७ ॥ तथाज्योतिरादयोऽपिततएवजातास्तदभिन्नाएवेत्याह ज्योतींषीति यदस्तिनास्तिवर्तमा
नंतद्विपरीतमतीतमनागतंच यद्वाभावस्वरूपमभावस्वरूपंचप्रतीयमानंतत्सर्वंसएव ॥ ३८ ॥ ननुअखंडस्यविष्णोर्विरुद्धानेकरूपत्वंकथमित्याशं

इत्येषसंन्निवेशोवःपृथिव्याज्योतिषांतथा ॥ द्वीपानामुदधीनांचपर्वतानांचकीर्तितः ॥ ३५ ॥ वर्षाणांचनदीनांच
येचतेषुवसंतिवै ॥ तेषांस्वरूपमाख्यातंसंक्षेपाच्छ्रूयतांपुनः ॥ ३६ ॥ यदंबुवैष्णवःकायस्ततोविप्रवसुंधरा ॥ पद्मा
कारासमुद्भूतापर्वताब्ध्यादिसंयुता ॥ ३७ ॥ ज्योतींषिविष्णुर्भुवनानिविष्णुर्वनानिविष्णुर्गिरयोदिशश्च ॥ नद्यःस
मुद्राश्चसएवसर्वोयदस्तियन्नास्तिचविप्रवर्य ॥ ३८ ॥ ज्ञानस्वरूपोभगवान्यतोसावशेषमूर्तिर्नतुवस्तुभूतः ॥ त
तोहिशैलाब्धिधरादिभेदाञ्जानीहिविज्ञानविजृंभितानि ॥ ३९ ॥ यदातुशुद्धंनिजरूपिसर्वंकर्मक्षयेज्ञानमपास्तदोषं
॥ तदाहिसंकल्पतरोःफलानिभवंतिनोवस्तुषुवस्तुभेदाः ॥ ४० ॥

क्यनानात्वस्यकाल्पनिकत्वमाह ज्ञानेति ज्ञानमेवस्वरूपंतत्त्वंयस्यसएवासौभगवान्यतःअतोऽशेषमूर्तिर्ज्ञेयप्रपंचमूर्तिर्वस्तुभूतोनपरमार्थगत्याज्ञेय
प्रपंचस्वरूपोनभवतीत्यर्थःकथंतर्हिज्योतींषिविष्णुरित्युक्तंतत्राह ततोहीतिहियस्मात्ज्ञानस्वभावस्तस्मात्तद्विज्ञानाधिष्ठानेविजृंभितानिकल्पिता
निजानीहि लिंगव्यत्ययश्छांदसः॥३९॥बाधभावात्प्रपंचस्यकथंकाल्पितत्वंतत्राह यदाप्रतिबंधककर्मक्षयेसर्वंसर्वत्वेनप्रतीयमानंनिजरूपिनिजंस
च्चिदानंदात्मकंरूपंयस्यास्तितत्रनिरस्ताअसंभावनादयोदोषायस्यतथाभूतंज्ञानंस्फुरतितदासंकल्पतरोराविद्यकाध्यासरूपस्यफलानिवस्तुषुवस्तु
भेदाःकार्यकारणप्रवाहानभवंतिविलीयंतइत्यर्थः । यत्रत्वस्यसर्वमात्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येत्केनकंजिघ्रेदितिश्रुतेः ॥ ४० ॥

आदावंतेचयन्नास्तिवर्त्तमानेऽपितनयेतिन्यायेनात्मव्यतिरिक्तस्यावस्तुत्वमाह वस्त्विति क्वचिद्देशेकालेचजन्माद्यवस्थाहीनंसदैकरूपंवस्तुकिमस्ति अपितुनास्त्येवप्रत्युतान्यथात्वंअभूत्वाचभावित्वंयाति तयाचदृश्यंनवस्तुजन्मादिमत्त्वात् शुक्तिरजतवदित्यर्थः यद्वाअन्यथात्वंमृदादीनांचघटादिरूपत्वं तत्घटादितयानमिथ्येत्यर्थः ॥ ४१ ॥ अन्यथात्वमेवोदाहरन्मिथ्यात्वंद्रढयति महीति महीघटत्वंप्राप्ताआलक्ष्यतेघटभावानंतरंकपालिकालक्ष्यतेततोऽनंतरंचूर्णरजःस्वरूपिणीततश्चाणुगतिसूक्ष्मरूपालक्ष्यतेजनैः स्वकर्मणाप्रतिबंधकेनस्तिमितरस्त्वाग्राहकआत्मनिश्चयोबुद्धिर्येषांते अत्रघटादिरूपेषुकार्येषुवस्तुकिमालक्ष्यतेतद्ब्रूहिनकिंचिदित्यर्थः सदेवसौम्येदमग्रआसीद्वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्य

वस्त्वस्तिकिंकुत्रचिदादिमध्यपर्यंतहीनंसततैकरूपम् ॥ यच्चान्यथात्वंद्विजयातिभूयोनतत्तथातत्रकुतोहितत्त्वम् ॥
॥ ४१ ॥ महीघटत्वंघटतःकपालिकाकपालिकाचूर्णरजस्ततोऽणुः ॥ जनैःस्वकर्मस्तिमितात्मनिश्चयैरालक्ष्यतेब्रूहिकिमत्रवस्तु ॥ ४२ ॥ तस्मान्नविज्ञानमृतेऽस्तिकिंचित्क्वचित्कदाचित्द्विजवस्तुजातम् ॥ विज्ञानमेकंनिजकर्मभेदविभिन्नचित्तैर्बहुधाभ्युपेतम् ॥ ४३ ॥ ज्ञानंचशुद्धंविमलंविशोकंनिःशेषशब्दादिनिरस्तसंगः ॥ एकंसदैकःपरमंपरेशःसवासुदेवोनयतोऽन्यदस्ति ॥ ४४ ॥

मित्यादिश्रुतेः ॥ ४२ ॥ तस्मान्मिथ्याभूतमेवप्रपंचज्ञानंज्ञानोपाधिकसत्ताकमतोविज्ञानमेवसद्रूपंप्रतिबंधवशात्बहुधाभातीत्युपसंहरति तस्मादिति निजानांकर्मणांभेदेनविभिन्नंचित्तंयेषांतैर्विज्ञानमेकमेवबहुधाशत्रुमित्रादिरूपेणाभ्युपेतमंगीकृतं विज्ञानव्यतिरेकेणद्वितीयंनास्तीत्यर्थः ॥४३॥ ननुविज्ञानंविशिष्टज्ञानंवृत्तिरूपंतच्चक्षणिकंतत्कथंस्थायिविषयरूपेणभातिविरोधादित्याशंक्याह ज्ञानमिति ज्ञानंवृत्तिज्ञानविलक्षणंशुद्धंविषयोपरागहीनंविज्ञानंयदत्राभिहितंसवासुदेवः वसत्यस्मिन्विश्वमितिवासुदेवः स्वप्रकाशश्चेतिवासुदेवःसर्वाधिष्ठानमित्यर्थः यतोवासुदेवादन्यन्नास्ति ज्ञानवासुदेवयोस्तुल्यात्मकविशेषणानिअत्यंताभेदप्रतिपादनार्थानि ॥ ४४ ॥

ननुअन्यन्नास्तिचेत् भुवनकोशादिनिरूपणंकिमितिकृतमित्याशंक्यतस्यव्यावहारिकत्वमात्रंनवास्तवत्वमित्याह सद्भावएषोभवतइतिसुलोपाभा
वश्छांदसःज्ञानंवासुदेवइतियतएषसद्भावःपरमार्थः यत्त्वेतत्प्रत्यक्षादिसिद्धंतत्संव्यवहारेव्यवहारानिमित्तभूतं सत्यंतत्त्वज्ञानात्प्रागबाध्यमानरूपं
व्यावहारिकंसत्यमित्यर्थः तत्रापितत्रैवतत्तुभ्यंभुवनाश्रितंवैदिकलौकिककारणकार्याश्रितमुक्तम् ॥ ४५ ॥ तत्रलौकिकमुक्तप्रायंवैदिकमाह
यज्ञःपशुरित्यादिकर्माश्रितमार्गेकर्मकांडेदृष्टंकारणंअदृष्टद्वाराभूरादितद्भोगश्चकार्यमितिएतत्सर्वव्यावहारिकसत्यत्वमाश्रित्यैवोक्तमित्यर्थः ॥४६॥

सद्भावएषोभवतोमयोक्तोज्ञानंयथासत्यमसत्यमन्यत् ॥ एतत्तु यत्संव्यवहारभूतंतत्रापिचोक्तंभुवनाश्रितंते ॥४५॥
यज्ञःपशुर्वन्हिरशेषऋत्विक्संवत्सराःस्वर्गमयश्चकामः ॥ इत्यादिकर्माश्रितमार्गदृष्टंभूरादिभोगश्चफलानितेषाम् ॥
॥ ४६ ॥ यच्चैतद्भुवनगतंमयातवोक्तंसर्वत्रव्रजतिहिकर्मवश्यएकः ॥ श्रुत्वैतद्ध्रुवमचलंसदैकरूपंतत्कुर्याद्विशति
हियेनवासुदेवम् ॥४७॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वितीयेंऽशेद्वादशोऽध्यायः ॥१२॥ मैत्रेयउवाच ॥ भगवन्सम्यगाख्या
तंयत्पृष्टोऽसिमयाखिलम् ॥ भूसमुद्रादिसरितांसंस्थानंग्रहसंस्थितिः ॥ १ ॥

भवत्वेतत्तथापितत्कीर्तनंकिमर्थमित्याशंक्यवैराग्यद्वारावासुदेवभजनेनतत्प्राप्त्यर्थमित्याह यच्चेति कर्मवशोजीवःसर्वत्रयोनौव्रजतीतिश्रुत्वायेन
भक्त्यादिनालभ्यतत्त्वाज्ञानेनध्रुवंनित्यंअचलंपरिपूर्णमतःसदैकरूपंवासुदेवंविशतितत्कुर्यादित्यर्थः ॥ ४७ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वितीयेंऽशेवैष्णवा
कूतचंद्रिकायांद्वादशोऽध्यायः ॥१२॥ त्रयोदशेऽथचरितंभरतस्यजडाकृतेः कथितंयत्रविज्ञानंकरामलकवत्कृतं ॥ १ ॥ साष्टावरणकंविश्वंजलबु
द्बुदवत्स्थितं ज्ञानाब्धौयत्रतज्ज्ञानंवासुदेवंबुभुत्सति ॥ २ ॥ येनवासुदेवंप्रविशतितत्कुर्यादित्यत्रोक्तमुपायंबुभुत्सुः प्रथमांशोपक्षिप्तवासुदेवप्रवि
ष्टस्यभरतस्यचरितमुक्तानुवादपूर्वकंपृच्छति भगवानितिषड्भिः ॥ १ ॥

प्रधानतःप्रधानं आद्यादिभ्यश्चेतिप्रथमार्थेतसिः प्रधानंविषयोपरागहीनंज्ञानंपरमार्थोयथातथाख्यातमित्यन्वयः ॥ २ ॥ भरतस्यचरितंकथयि
ष्यामीतियत्प्रतिज्ञातंतन्ममकथयतावतैववासुदेवस्यसर्वात्मत्वसंभावनादिनिवृत्तिर्भविष्यतीतिभावः ॥ ३ ॥ ४ ॥ कथंकिंप्रकारेणविघ्नेनमुक्तिर्ना
भवदित्यपिवक्तुमर्हसीतिपरेणान्वयःज्ञात्वातंविघ्नंपरिहरिष्यामीतिभावः ॥५॥६॥ तमेवविघ्नंवक्तुंतद्योगचर्यामाह शालग्रामइतिपंचभिः भगवतिन्य

विष्ण्वाधारंयथाचैतत्त्रैलोक्यंसमवस्थितम् ॥ परमार्थश्चतेप्रोक्तोयथाज्ञानंप्रधानतः ॥ २ ॥ यत्त्वेतद्भगवानाह भरतस्यमहीपतेः ॥ कथयिष्यामिचरितंतन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥ भरतःसमहीपालःशालग्रामेऽवसत्किल ॥ योगयुक्तःसमाधायवासुदेवेसदामनः ॥ ४ ॥ पुण्यदेशप्रभावेणध्यायतश्चसदाहरिम् ॥ कथंतुनाभवन्मुक्तिर्यदभूत्स द्विजःपुनः ॥ ५ ॥ विप्रत्वेचकृतंतेनयद्भूयःसुमहात्मना ॥ भरतेनमुनिश्रेष्ठतत्सर्वंवक्तुमर्हसि ॥ ६ ॥ पराशरउवाच ॥ शालग्रामेमहाभागोभगवन्न्यस्तमानसः ॥ उवाससुचिरंकालंमैत्रेयपृथिवीपतिः ॥ ७ ॥ अहिंसादिष्वशेषेषुगुणेषुगु णिनांवरः ॥ अवापपरमांकाष्ठांमनसश्चापिसंयमे ॥ ८ ॥ यज्ञेशाच्युतगोविंदमाधवानंतकेशव ॥ कृष्णविष्णोहृषी केशेत्याहराजासकेवलम् ॥ ९ ॥ नान्यज्जगादमैत्रेयकिंचित्स्वप्नांतरेष्वपि ॥ एतत्पदंतदर्थंचविनानान्यदचिंतय त् ॥ १० ॥ समित्पुष्पकुशादानंचक्रेदेवक्रियाकृते ॥ नान्यानिचक्रेकर्माणिनिःसंगोयोगतापसः ॥ ११ ॥

स्तमानसंयेनसः ॥ ७ ॥ अहिंसादिषुयमनियमेषु तत्साध्येमनसःसंयमेनिरोधेपरांकाष्ठामुत्कर्षमवाप ॥ ८ ॥ अत्यदातुयज्ञेशेत्यादीनिनामान्ये
वाहनान्यत ॥ ९ ॥ मनसाचैतन्नामतदर्थंचनामार्थपरंतात्पर्यविषयीभूतंशुद्धमचिंतयत्नान्यत ॥ १० ॥ देवक्रियाकृतेपूजार्थंसमित्कुशानामादा
नमुपादानंग्रहणंचक्रेनान्यत वाङ्मनःकायचेष्टांतदर्थामेवाकरोदित्यर्थः योगयुक्तस्तापसः ॥ ११ ॥

तज्जन्मनितस्ययोगविघ्नंवक्तुंहरिणसंगंप्रस्तौति जगामेत्यादिनानिष्ठुरंतंयथावित्यंतेन ॥ १२ ॥ १३ ॥ पीतप्राये जलेअपर्याप्तेपानेसतीत्यर्थः ॥ १४ ॥ आप्लुताउत्पातिता ॥ १५ ॥ हलस्यवेगेनोह्यमानंनीयमानम् ॥ १६ ॥१७॥१८॥ १९॥२०॥ उटजाजिरेपर्णशालांगने ॥ २१ ॥ एवंपु

जगामसोऽभिषेकार्थमेकदातुमहानदीम् ॥ सस्नौतत्रतदाचक्रेस्नानस्यानंतरक्रियाः ॥१२॥ अथाजगामतत्तीर्थंजलंपातुंपिपासिता ॥ आसन्नप्रसवाब्रह्मन्नेकैवहरिणीवनात् ॥ १३ ॥ ततःसमभवत्तत्रपीतप्रायेजलेतया ॥ सिंहस्यनादःसुमहान्सर्वप्राणिभयंकरः ॥ १४ ॥ ततःसासहसात्रासादाप्लुतानिम्नगातटम् ॥ अत्युच्चरोहणेनास्यानद्यांगर्भःपपातसः ॥ १५ ॥ तमुह्यमानंवेगेनवीचिमालापरिप्लुतम् ॥ जग्राहसनृपोगर्भात्पतितंमृगपोतकम् ॥१६॥ गर्भप्रच्युतिदुःखेनप्रोत्तुंगक्रमणेनच ॥ मैत्रेयसापिहरिणीपपातचममारच ॥ १७ ॥ हरिणींतांविलोक्याथविपन्नांनृपतापसः ॥ मृगपोतंसमादायपुनराश्रममागतः ॥ १८ ॥ चकारानुदिनंचासौमृगपोतस्यवैनृपः ॥ पोषणंपुष्यमाणश्चसतेनववृधेमुने ॥ १९ ॥ चचाराश्रमपर्यंतेतृणानिगहनेषुसः ॥ दूरंगत्वाचशार्दूलत्रासादभ्याययौपुनः ॥२०॥ प्रातर्गत्वातिदूरंचसायमायात्तथाश्रमम् ॥ पुनश्चभरतस्याभूदाश्रमस्योटजाजिरे ॥ २१ ॥ तस्यतस्मिन्मृगेदूरसमीपपरिवर्तिनि ॥ आसीच्चेतःसमासक्तंनययावन्यतोद्विज ॥ २२ ॥ विमुक्तराज्यतनयःप्रोज्झिताशेषबांधवः ॥ ममत्वंसचकारोच्चैस्तस्मिन्हरिणपोतके ॥ २३ ॥ किंवृकैर्भक्षितोव्याघ्रैःकिंसिंहेननिपातितः ॥ चिरायमाणेनिष्क्रांतेतस्यासीदितिमानसम् ॥ २४ ॥

ष्यमाणेतस्यतस्मिन्बंधहेतुंस्नेहातिशयंप्रपंचयति तस्यतस्मिन्नित्यादिना अन्यतःसाधनानुष्ठाने अच्युतेइतिवापाठः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

श्रीगुरुदेवदत्त खुराग्रक्षत्याखर्पराकारामध्येनिमग्नेत्यर्थः क्षतकर्बुरेतिपाठेखुराग्रक्षतैःकर्बुराकृष्णवर्णा कोकिलाकायसदृशःकर्बुरःसद्भिरुच्यतइतिदर्श नात् नानावर्णेतिवाममप्रीतयेममैणबालकइतिवाक्यभेदादपौनरुक्त्यम्॥२५॥२६॥२७॥२८॥ कृपयातन्मयत्वेतदाकारत्वेआदृतःसादरआत्मा चित्तंयस्य हरौसमाधिभंगआसीत् मृगचिंतयैवसमाधिभंगआसीन्नराज्यादिचिंतयेत्याह संत्यक्तेति॥२९॥स्थैर्यवतितस्मिंस्स्थैर्यवदभवदित्यर्थः

एषावसुमतीतस्यखुराग्रक्षतिखर्परा ॥ प्रीतयेममयातोऽसौकममैणकबालकः ॥ २५ ॥ विषाणाग्रेणमद्बाहुकंडूयनपरोह्ययं ॥ क्षेमेणाभ्यागतोऽरण्यादपिमांसुखयिष्यति ॥ २६ ॥ एतेलूनशिखास्तस्यदशनैरचिरोद्गतैः ॥ कुशकाशाविराजंतेबटवःसामगाइव ॥ २७ ॥ इत्थंचिरगतेतस्मिन्सचक्रेमानसंमुनिः ॥ प्रीतिप्रसन्नवदनःपार्श्वस्थेचाभवन्मृगे ॥ २८ ॥ समाधिभंगस्तस्यासीत्तन्मयत्वादृतात्मनः ॥ संत्यक्तराज्यभोगर्द्धिस्वजनस्यापिभूपतेः ॥२९॥ चपलेचपलंतस्मिन्दूरगंदूरगामिनि ॥ मृगपोतेऽभवच्चित्तंस्थैर्यवत्तस्यभूपतेः ॥३०॥ कालेनगच्छतासोऽथकालंचक्रेमहीपतिः ॥ पितेवसास्रंपुत्रेणमृगपोतेनवीक्षितः ॥ ३१ ॥ मृगमेवतदाद्राक्षीत्त्यजन्प्राणानसावपि ॥ तन्मयत्वेनमैत्रेयनान्यत्किंचिदचिंतयत् ॥३२॥ ततश्चतत्कालकृतांभावनांप्राप्यतादृशीम् ॥ जंबूमार्गेमहारण्येजज्ञेजातिस्मरोमृगः ॥ ३३ ॥ जातिस्मरत्वादुद्विग्नःसंसारस्यद्विजोत्तम ॥ विहायमातरंसोऽथशालग्राममुपाययौ ॥ ३४ ॥ शुष्कैस्तृणैस्तथापर्णैःसकुर्वन्नात्मपोषणम् ॥ मृगत्वहेतुभूतस्यकर्मणोनिष्कृतिंययौ ॥३५॥

स्थैर्यवत्सदातदेकाकारंवा ॥ ३० ॥ कालंचक्रेमृत्युप्रायंकृतवान् ॥ ३१ ॥ तन्मयत्वेनतदाकारचित्तत्वेन ॥ ३२ ॥ तत्कालकृतांभावनांमृत्युकालेकृतांमृगचिंतां जंबूमार्गेकालंजरगिरिप्रदेशेकालंजरात्प्रत्याजगामेतिशुकोक्तेः तीव्रयोगप्रभावाज्जातिस्मरोजातः ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

इदानींमृगत्वहेतुकर्मक्षयेतस्यब्राह्मणरूपचरमदेहप्राप्तिंजडचरितंचाह तत्रचेत्यादिनाबभूवाहारवेतनइत्यंतेन ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अधिगतज्ञानःप्राप्ता
त्मविज्ञानोदेवादीनिसर्वभूतानिआत्मनःसकाशाद्भेदेनददर्शेत्यन्वयः कपिलदेवोपदिष्टस्यैवज्ञानस्यप्रतिबंधापगमेसतिआविर्भूतत्वात् ॥ ३८ ॥ क
र्माणिनचददर्शतदनुगुणानिशास्त्राणिचनजगृहे अविद्वदधिकारत्वाच्छास्त्रादीनामितिभावः ॥ ३९ ॥ जडंसम्यगुच्चारणरहितं तदप्यसंस्कारगुणं

तत्रचोत्सृष्टदेहोऽसौजज्ञेजातिस्मरोद्विजः॥ सदाचारवतांशुद्धेयोगिनांप्रवरेकुले॥३६॥ सर्वविज्ञानसंपन्नःसर्वशास्त्रा
र्थतत्त्ववित् ॥ अपश्यत्सचमैत्रेयआत्मानंप्रकृतेःपरम् ॥३७॥ आत्मनोऽधिगतज्ञानोदेवादीनिमहामुने ॥ सर्वभूतान्य
भेदेनददर्शसमहामतिः ॥३८॥ नपपाठगुरुप्रोक्तांकृतोपनयनःश्रुतिम् ॥ नददर्शचकर्माणिशास्त्राणिजगृहेनच ॥३९॥
उक्तोपिबहुशःकिंचिज्जडवाक्यमभाषत ॥ तदप्यसंस्कारगुणंग्राम्यभाषोक्तिसंयुतम्॥४०॥अपध्वस्तवपुःसोऽथमलि
नांबरधृग्द्विजः ॥ क्लिन्नदंतांतरःसर्वैःपरिभूतःसनागरैः॥ ४१॥ संमाननांपरांहानियोगर्द्धेःकुरुतेयतः ॥ जनेनावमतो
योगीयोगसिद्धिंचविंदति ॥ ४२ ॥ हिरण्यगर्भवचनंविचिंत्येत्थंमहामतिः ॥ आत्मानंदर्शयामासजडोन्मत्ताकृतिं
जने ॥ ४३ ॥ तस्माच्चरेतवैयोगीसतांधर्ममदूषयन् ॥ जनायथावमन्येरन्गच्छेयुर्नैवसंगतिम् ॥ ४४ ॥

संस्कारःसाधुत्वापादकोव्याकरणोक्तःगुणाःप्रियहितत्वादिस्तद्रहितं ग्राम्यमश्लीलभाषोक्तिर्लोकोक्तिस्तद्युक्तंयथास्यादेवमभाषत ॥ ४० ॥ अपध्व
स्तवपुःमलिनदेहः क्लिन्नानिलालायुक्तानिदंतानामंतराणिरंध्राणियस्य ॥ ४१ ॥ संमाननामित्यादिहिरण्यगर्भोक्तयोगम् ॥ ४२ ॥ शास्त्रस्यमित्थंश्लो
कद्वयंविचिंत्यात्मानंजडोन्मत्ताकृतिंलोकदर्शयामासेतित्रयाणामन्वयः ॥ ४३ ॥ सतांधर्ममदूषयन्अवमानोपिनिषिद्धमकुर्वन् ॥ ४४ ॥

कुल्माषोयावकःस्याद्यावकस्तुकुल्माषइत्यमरकोशदर्शनात् वाट्योमाषविकारविशेषःतदादि कणान्तंडुलावयवान्यद्यदाप्नोत्यानिषिद्धंतदपिसुबहुयथेष्टंअंतेकालसंयमंकालक्षपणमात्रंयथास्यात अकालसंयममितिच्छेदेकालनियमंविनेत्यर्थः ॥ ४५ ॥ भ्रातृव्याभ्रातृपुत्राः ॥ ४६ ॥ जडवत्ताविवेकहीनवत्करोतीतिजडकारीकर्मणिविषयेसर्वलोकस्योपकरणवत्सहायः आहारएववेतनंयस्यसः ॥ ४७॥ इदानींतस्यात्मवित्त्वंवक्तुमाख्यानं

भुंक्तेकुल्माषवाट्यादिशाकंवन्यफलंकणान् ॥ यद्यदाप्नोतिसुबहुतदंतेकालसंयमम् ॥४५॥ पितर्युपरतेसोऽथभ्रातृभ्रातृव्यबांधवैः॥कारितःक्षेत्रकर्मादिकदन्नाहारपोषितः ॥ ४६ ॥ सरुक्षःपीनावयवोजडकारीचकर्मणि ॥ सर्वलोकोपकरणंबभूवाहारवेतनः॥४७॥ तंतादृशमसंस्कारंविप्राकृतिविचेष्टितम् ॥ क्षत्तासौवीरराजस्यविष्टियोग्यममन्यत ॥ ४८ ॥ सराजाशिबिकारूढोगंतुंकृतमतिर्द्विज ॥ बभूवेक्षुमतीतीरेकपिलर्षेर्वराश्रमम् ॥४९॥ श्रेयःकिमत्रसंसारेदुःखप्रायेनृणामिति ॥ प्रष्टुंतंमोक्षधर्मज्ञंकपिलाख्यंमहामुनिम् ॥५०॥ उवाहशिबिकांतस्यमुहुर्वचनचोदितः॥ नृणांविष्टिगृहीतानामन्येषांसोऽपिमध्यगः ॥५१ ॥ गृहीतोविष्टिनाविप्रःसर्वज्ञानैकभाजनः॥ जातिस्मरोऽसौपापस्यक्षयकामउवाहताम् ॥ ५२ ॥ ययौजडगतिःसोऽथयुगमात्रावलोकनम् ॥ कुर्वन्मतिमतांश्रेष्ठस्तदन्येत्वरितंययुः ॥ ५३ ॥ विलोक्यनृपतिःसोथविषमांशिबिकागतिम् ॥ किमेतदित्याहसमंगम्यतांशिबिकावहाः ॥ ५४ ॥

वदतितादृशमित्यादिनायावदंशसमाप्ति क्षत्ताद्वास्थःसारथिर्वा विष्टिर्निर्वर्तनंकर्मात्रयोग्यंशिबिकावाहकृतित्वादमन्यत तत्रहेतुः विप्रवदाकृतिर्विचेष्टितंचयस्यतंस्मर्यतेहि, सायंप्रातर्यदासंध्यांयेविप्रानोउपासते । तान्सर्वान्धार्मिकोराजाविष्टिकर्माणिकारयेदिति ॥ ४८ ॥ विष्टिप्रयोजनमाह सराजेतिद्वाभ्यां शिबिकानरवाह्यंयानम्॥ ४९ ॥५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ युगमात्रस्यहस्तचतुष्टयस्यवर्त्मनः अवलोकनंकुर्वन्जडगतिर्ययौ ॥५३॥ किमेतद्विषमंसमंयथास्यात्तथागम्यतामितिनृपतिराहेत्यन्वयः ॥ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ शिबिकोद्वाहकास्तुअयमसत्वरंमंदंयातीतिप्रोचुः ॥ ५६ ॥ किंश्रांतोसिकिंतुनैवयतस्त्वयाल्पमध्वानंशिबिकोढाआनीता किंवाआयास
सहोनत्वमसिअपित्वसि यतः पीवान्स्थूलोबलवान्निरीक्ष्यसे नलोपाभावश्छांदसः ॥ ५७ ॥ ब्राह्मणःपूर्वोक्तस्यगूढाभिसंधेरभावमाह नाहमिति
॥ ५८ ॥ राजाव्यवहारविरोधंसमुद्भावयन्नाह प्रत्यक्षंदृश्यसइति प्रत्यक्षसिद्धार्थक्रियाकारित्वेनचनिषेधानुपपत्तिरित्यर्थः ॥ ५९ ॥ ब्राह्मणस्तुलौ

पुनस्तथैवशिबिकांविलोक्यविषमांसहन् ॥ नृपःकिमेतदित्याहभवद्भिर्गम्यतेऽन्यथा ॥ ५५ ॥ भूपतेर्वदतस्तस्यश्रु
त्वैवंबहुशोवचः ॥ शिबिकोद्वाहकाःप्रोचुरयंयातीत्यसत्वरम् ॥ ५६ ॥ राजोवाच ॥ किंश्रांतःस्वल्पमध्वानंत्वयो
ढाशिबिकामम ॥ किमायाससहोनित्यंपीवानसिनिरीक्ष्यसे ॥ ५७ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ नाहंपीवानचैवोढाशि
बिकाभवतोमया ॥ नश्रांतोस्मिनचायासोवोढव्योऽसिमहीपते ॥ ५८ ॥ राजोवाच ॥ प्रत्यक्षंदृश्यसेपीवानद्या
पिशिबिकात्वयि ॥ श्रमश्चभारोद्वहनेभवत्येवहिदेहिनाम् ॥ ५९ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ प्रत्यक्षंभवताभूपयदृष्टंमम
तद्वद ॥ बलवानबलश्चेतिवाच्यंपश्चाद्विशेषणम् ॥ ६० ॥ त्वयोढाशिबिकाचेतित्वय्यद्यापिचसंस्थिता ॥ मिथ्यै
तदप्यत्रभवाञ्छृणोतुवचनंमम ॥ ६१ ॥ भूमौपादद्वयस्यास्थाजंघेपादद्वयेस्थिते ॥ ऊरूजंघाद्वयावस्थौतदा
धारंतथोदरम् ॥ ६२ ॥ वक्षःस्थलंतथाबाहूस्कंधौचोदरसंस्थितौ ॥ स्कंधाश्रितेयंशिबिकाममभारोऽत्रकिंकृतः ॥ ६३ ॥

किकप्रतीतिर्मिथ्यात्वाऽभिप्रायेणाह हेभूपममस्वरूपंभवताकिंदृष्टंतद्वदपश्चान्ममविशेषणंबलवत्वादिवाच्यम् ॥ ६० ॥ ननूक्तमेवशिबिकाधारोदेहस्व
रूपस्त्वमित्याशंक्योद्धरति त्वयेतित्रिभिः एतद्वचनम् ॥ ६१ ॥ आस्थास्थितिःतौऊरूआधारोयस्यतथाभूतमुदरमिति तथाचस्कंधादीनांभूम्यंता
नामेवोत्तरोत्तरस्याधारत्वात् पादाद्यवयवव्यतिरेकेणचदेहानिरूपणात् कथंप्रत्यक्षत्वंभारोवाकिंनिमित्तः स्यादित्यन्वयः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥

यश्चवाह्यवाहकभावस्त्वयोढा। शिबिकाममेत्युक्तः सचमिथ्येत्याह शिबिकायामित्यादि त्वदुपलक्षितस्त्वयातत्व्यतिरिक्तेनोपलक्षितः सौवीरराजोहमि त्यात्मत्वेनगृह्यमाणोदेहएवशिबिकायांस्थितोनत्वमतस्त्वंशिबिकायामहमप्यत्रभूमाविति अन्यथामिथ्यैवप्रोच्यते॥ ६४॥ नन्वात्मत्वेनाभिमतयोर्देह योरेववाह्यवाहकभावोस्त्वित्याशंक्यभोक्तृकर्मवशगानांगुणभूतभौतिकानांवत्सार्थदुग्धप्रवृत्तिवद्वहनादिक्रियासंभवात्तत्रौदास्यमेवात्मनइत्याह अहं त्वंचतथान्येचेतिद्वयं आत्मत्वेनाभिमतादेहाभूतैरुह्यामप्राप्यामहे भूतप्रवृत्त्यधीनत्वाद्भौतिकदेहप्रवृत्तेरित्यर्थः भूतप्रवृत्तौहेतुमाह गुणप्रवाहाः प्रवर्त मानागुणास्तेषुपतितस्तत्रस्थोयाति गुणागुणेषुवर्ततइतिगीतोक्तेः॥ ६५॥ तत्रापिहेतुः कर्मवश्याइति कर्मापि अविद्यासंचितंअविद्वत्सुजंतुपुजीवे

शिबिकायांस्थितश्चायंदेहस्त्वदुपलक्षितः ॥ तत्रत्वमहमप्यत्रप्रोच्यतेचेदमन्यथा ॥ ६४ ॥ अहंत्वंचतथान्येचभू तैरुह्यामपार्थिव ॥ गुणप्रवाहपतितोभूतवर्गोऽपियात्ययम् ॥ ६५ ॥ कर्मवश्यागुणाश्चैतेसत्वाद्याः पृथिवीपते ॥ अ विद्यासंचितंकर्मतच्चाशेषेषुजंतुषु ॥ ६६ ॥ आत्माशुद्धोऽक्षरःशांतोनिर्गुणःप्रकृतेःपरः ॥ प्रवृद्ध्यपचयौनास्यए कस्याखिलजंतुषु ॥ ६७ ॥ यदानोपचयस्तस्यनचैवापचयोनृप ॥ तदापीवानसीतीत्थंकयायुक्त्यात्वयेरितम् ॥ ६८ ॥ भूपादजंघाकट्यूरुजठरादिषुसंस्थिते ॥ शिबिकेयंयदास्कंधेतदाभारःसमस्त्वया ॥ ६९ ॥

ष्वस्ति ॥ ६६ ॥ नत्वात्मनएवकर्मवशाद्गुणभौतिकादिभावेनपरिणतस्यवहनक्रियापीनत्वादयोधर्माश्चकिंनस्युरितितत्राह आत्मेति शुद्धःकर्मादिही नः तत्रहेतुः शांतःरागादिरहितः तत्कुतः निर्गुणः तच्चकुतः प्रकृतेः परः अतएवप्रवृद्ध्यपचयौनास्यकिंचाक्षरोविक्रियाहीनः सर्वजंतुषुएकः वाहका दिभेदशून्यः ॥ ६७ ॥ प्रकृतमुपसंहरति यदोपचयापचयौनस्तस्तदापीवानसीतिभाषणंनिर्युक्तिकमित्यर्थः ॥ ६८ ॥ मद्व्यतिरिक्तेस्कंधेभारोनम मेत्युक्तमिदानीमन्याश्रितो भारोयदिमेस्यात्तदाभवदादीनामपिकिंनस्यात्सर्वेषामपिवासर्वोभारःस्यादित्याहभूपादेतिद्वाभ्यां भूपादादिषुस्थितेस्कं धेस्थितेयंशिबिकायदिममभारः स्यात्तदासभारस्त्वयाचान्यैश्चसमः स्यात् ॥ ६९ ॥

नकेवलंसभारःशैलादिभवोऽस्माकंसर्वेषांसमःस्यात्नचैवं तथाचप्राकृतैःकरणैःप्रकृतिकार्यैःसहपुंसःपृथग्भावाद्भारःकतमोमयावोढव्योऽस्तिअपितुन
कोऽस्त्वादित्यर्थः ॥ ७० ॥ किंचयैर्द्रव्यैःशिबिकाआरब्धातैरेवसर्वोऽपिभूतग्रामआरब्धः तथाचसमानप्रकृतिकेषुदेहशिबिकादिषुक्वचिदेवाहंममभावो
नसर्वत्रेति अयुक्तिकमित्याहयद्द्रव्येति ममत्वेनोपबृंहितःसंवर्द्धितःकथमित्याक्षेपः ॥७१॥ जाल्मरूपधरःजडरूपधरः ॥ ७२ ॥ कोभवानित्येतद्वि
40 वृण्वन्नाह योभवानयज्जातीयः भवदागमनेयन्निमित्तंप्रयोजनंयच्चकारणंहेतुः तत्सर्वंकथ्यताम् ॥७३॥ कोभवानित्यस्योत्तरंवक्तुमशक्यमित्याह

तथान्यजंतुभिस्तुल्यःशिबिकोत्थोनकेवलम् ॥ शैलद्रुमगृहोत्थोऽपिपृथिवीसंभवोऽपिवा ॥७०॥ यदापुंसःपृथग्भा
वःप्राकृतैःकरणैर्नृप ॥ वोढव्यःसुमहाभारःकतमोनृपतेमया ॥७१॥ यद्द्रव्याशिबिकाचेयंतद्द्रव्योभूतसंग्रहः ॥ भव
तोमेऽखिलस्यास्यममत्वेनोपबृंहितः ॥ ७२ ॥ पराशरउवाच ॥ एवमुक्त्वाभवन्मौनीसवहञ्छिबिकांद्विज ॥
सोपिराजावतीर्योर्व्यांतत्पादौजगृहेत्वरन् ॥ ७३ ॥ भोभोविसृज्यशिबिकांप्रसादंकुरुमेद्विज ॥ कथ्यतांकोभवा
नत्रजाल्मरूपधरःस्थितः ॥ ७४ ॥ योभवान्यन्निमित्तंवायदागमनकारणम् ॥ तत्सर्वंकथ्यतांब्रह्मन्मह्यंशुश्रूषवे
त्वया ॥ ७५ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ श्रूयतांकोऽहमित्येवंवक्तुंभूपनशक्यते ॥ उपभोगनिमित्तंचसर्वत्रागमनक्रिया
॥ ७६ ॥ सुखदुःखोपभोगौतुतौदेशाद्युपपादकौ ॥ धर्माधर्मोद्भवौभोक्तुंजंतुर्देशादिमृच्छति ॥ ७७ ॥ सर्वस्यैव
हिभूपालजंतोःसर्वत्रकारणम् ॥ धर्माधर्मौयतस्तस्मात्कारणंपृच्छ्यतेकुतः ॥ ७८ ॥

श्रूयतामिति अहमोवाच्यार्थः कइतिवक्तुंनशक्यइत्यर्थः किंनिमित्तमित्यस्योत्तरमाह उपभोगेति उपभोगेनप्रयोजनेनागमनक्रियाइत्यर्थः ॥ ७४ ॥
॥ ७५ ॥ ७६ ॥ एतदेवस्पष्टयति सुखदुःखेति देशकालादिरुपपादकोपयोस्तौ तयोर्हेत्वंतरमाह धर्माधर्मेति भोक्तुंकर्तुमृच्छतिगच्छति ॥ ७७ ॥
यदागमनकारणमितिप्रश्नोत्तरमाह सर्वस्येति हियस्मात्सर्वजंतोःसर्वत्रभोगतत्साधनादौधर्माधर्मावेवकारणंतस्माद्विशिष्यसमागमकारणंकुतः
कस्मात्पृच्छ्यतइत्यर्थः ॥ ७८ ॥

राजातुद्वितीयप्रश्नोत्तरमंगीकृत्यप्रथमप्रश्नोत्तरेसंदिहानःपृच्छति धर्मोधर्माविति त्रिभिः ॥ ७९ ॥ कोहमित्यहंशब्दवाच्यत्वमात्मनोवक्तुंनशक्यतइ
तियदेतद्भवताप्रोक्तंतत्कथंवक्तुंनशक्यतइतिश्रोतुंममेच्छाप्रवर्ततइत्यन्वयः ॥ ८० ॥ संदेहकारणमाह यआत्मास्वानुभवसिद्धोस्तितवाहमितिवा
च्यतयाकथंवक्तुंनशक्यतेआत्मनिवाच्येहमितिशब्दोनदोषाय किंचाहंकारेगर्वेर्येप्रतिपाद्येअपार्थत्वेवादोषइत्यर्थः ॥ ८१ ॥ ब्राह्मणस्तुअहंशब्दस्या
त्मवाचकत्वासंभवादशक्यत्वंतत्रवक्तुमित्याह शब्दोहमित्यादिना आत्मन्यहमितिशब्दोदोषायनभवतीतियदुक्तंतत्तथैव किंत्वहंशब्दःस्वप्रयोक्त

॥ राजोवाच ॥ धर्मोऽधर्मोनसंदेहःसर्वकार्येषुकारणम् ॥ उपभोगनिमित्तंचदेहदेशांतरागमः ॥ ७९ ॥ यत्त्वेतद्भवताप्रो
क्तंकोऽहमित्येतदात्मनः ॥ वक्तुंनशक्यतेश्रोतुंतन्ममेच्छाप्रवर्तते ॥ ८० ॥ योऽस्तिसोऽहमिति ब्रह्मन्कथंवक्तुंनशक्यते ॥
आत्मन्येषनदोषायशब्दोऽहमितियोद्विज ॥ ८१ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ शब्दोऽहमितिदोषायनात्मन्येषतथैवच ॥ अ
नात्मन्यात्मविज्ञानंशब्दोवाभ्रांतिलक्षणः ॥ ८२ ॥ जिह्वाब्रवीत्यहमितिदंतोष्ठंतालुकंनृप ॥ एतेनाहंयतश्चैतेवा
ङ्निष्पादनहेतवः ॥ ८३ ॥ किंहेतुभिर्वदत्येषावागेवाहमितिस्वयम् ॥ तथापिवाङ्नाहमेतद्वक्तुमित्थंनयुज्यते ॥ ८४ ॥
पिंडःपृथग्यतःपुंसःशिरःपाण्यादिलक्षणः ॥ ततोहमिति कुत्रैतांसंज्ञांराजन्करोम्यहम् ॥ ८५ ॥

रिवर्तते प्रयोक्ताचानात्मा अतोनात्मन्यात्मज्ञानंभ्रमएव शब्दश्चभ्रांतिमूलकः वाशब्दश्चार्थे ॥ ८२ ॥ उक्तमर्थमुपपादयति जिह्वेति एतेजिह्वा
दयोनाहंशब्दवाच्याः जिह्वाहमित्यादिप्रयोगाभावात् वाङ्निष्पादनेहेतवःकारणानितस्माच्च ॥ ८३ ॥ ननुवाचमेवाहंशब्दवाच्यांब्रवीमिजिह्वा
दयःकारणानीतिचेत्तत्राह किंहेतुभिर्जिह्वादिभिर्वागेवस्वयमहमितिवदतितथापिवाङ्नाहमितिप्रयोगदर्शनादेतद्वागिंद्रियमित्थमहमितिवक्तुंनयु
ज्यतेइत्यन्वयः ॥ ८४ ॥ नतुकेवलावागेवाहमितितुवागादिविशिष्टःकायइतितत्राह पिंडःपुंसःपृथक्दृश्यत्वाद्घटवत् शिरःपाण्यादिविलक्षणस्यदेह
स्यानिरूपणात् शिरःप्रभृतिषुचविनिगमनाभावादहमितिसंज्ञांकरोमीत्यर्थः ॥ ८५ ॥

किंवान्यस्मिन्नात्मनिसतितद्व्यावृत्तयेनत्वसौकिंत्वहमितिशब्दःप्रयोक्तव्यःतदेवनास्तिसर्वदेहेष्वात्मनएकत्वादित्याह यदन्यइति यद्यदा तत्तदा य
दितदेतिवापाठः ॥ ८६ ॥ एकात्मत्वेनोत्तरानुपपत्तिमुक्त्वायुगत्प्रश्नोत्तरानुपपत्तिमप्याह यदेति बहूनांनिर्द्धारणेकोभवानितिप्रश्नःअन्यव्यावृत्तये
सोऽहमित्युत्तरद्वयमपिविफलमित्यर्थः ॥८७॥ इदानीमहंशब्दस्यभ्रांतिमूलत्वप्रसंगेनसर्वेषामेवशब्दानामनिर्वचनीयार्थत्वेनतथात्वमाह त्वंराजेत्या
दिना एतत्सर्वंसदितिनोच्यतेकिंत्वसदेव ॥ ८८ ॥ तत्रतावच्छिबिकाकारणस्यानिर्वचनीयतामाह वृक्षादितिद्वाभ्यां प्रथमंवृक्षःततश्छिन्नशुष्कंकाष्ठं

यदन्योऽस्तिपरंकोऽपिमत्तःपार्थिवसत्तम ॥ तदेषोऽहमयंचान्योवक्तुमेवमपीष्यते ॥ ८६ ॥ यदासमस्तदेहेषुपुमाने
कोव्यवस्थितः ॥ तदाहिकोभवान्सोऽहमित्येतद्विफलंवचः ॥ ८७ ॥ त्वंराजाशिबिकाचेयंवयंवाहाःपुरःसराः ॥
अयंचभवतोलोकोनसदेतन्नृपोच्यते ॥ ८८ ॥ वृक्षाद्दारुततश्चेयंशिबिकात्वदधिष्ठिता ॥ कवृक्षसंज्ञाजातास्य
दारुसंज्ञाथवानृप ॥ ८९ ॥ वृक्षारूढोमहाराजोनायंवदतितेजनः ॥ नचदारुणिसर्वस्त्वांब्रवीतिशिबिकागत
म् ॥ ९० ॥ शिबिकादारुसंघातोरचनास्थितिसंस्थितः ॥ अन्विष्यतांनृपश्रेष्ठतद्भेदेशिबिकात्वया ॥ ९१ ॥
एवंछत्रशलाकानांपृथग्भावोविमृश्यताम् ॥ क्वयातंछत्रमित्येषन्यायस्त्वयितथामयि ॥ ९२ ॥ पुमान्स्त्रीगौरयं
वाजीकुंजरोविहगस्तनूः ॥ देहेषुलोकसंज्ञेयंविज्ञेयाकर्महेतुषु ॥ ९३ ॥

दारुततश्चतुरस्रारचिताशिबिकातदावृक्षदारुसंज्ञयोरभावाद्व्यभिचारित्वेनवृक्षदारुणीमिथ्या ॥८९॥ तदावृक्षदारुसंज्ञयोरभावंव्यवहारेणदर्शयति
वृक्षारूढइति ॥ ९० ॥ शिबिकायांअपिमिथ्यात्वमाह शिबिकेति रचनास्थित्यासंस्थितःदारुसंघातएवशिबिकातस्यदारुणोभेदेसाक्वगतेतित्वयैवा
न्विष्यतम् ॥ ९१॥ उक्तंन्यायंछत्रेअतिदिशति एवमिति तथातमेवन्यायंतदभिमानिषुचेतनत्वेनगृहीतेष्वपिदर्शयति एषइति मयिमद्देहेचविमृश्यतां
शिरःपाण्यादिविभागेनत्वंनाहमित्यर्थः॥ ९२ ॥एवमन्येऽपिचेतनात्मविवक्षयाप्रयुज्यमानाःशब्दानसदर्थाइत्याह पुमान्स्त्रीति कर्मैवहेतुर्येषांतेषु ॥ ९३॥ ४१

उक्तमर्थंव्यतिरेकमुखेनद्रढयतिपुमानिति ॥ ९४ ॥ तर्हिअवस्तुत्वेकथंप्रतीतिरितितत्राह वस्त्विति संकल्पनामयंमनोरथमात्रविलसितम्॥ ९५॥
तर्हिकिंसत्तत्राह यत्त्विति परिणामादिजनितसंज्ञातरंकालांतरेणापियत्नप्राप्नोतितत्परमार्थवस्तु तत्किं भवदादिलोकगोचरोनभवतीत्यर्थः यद्वाअ
त्रतच्चकिंनकिमपि राजादीनांबाल्यादिपरिणामित्वादवस्तुत्वादित्यर्थः परिणामादिसंभूतमितिसामान्यविशेषभावेनवायोजनीयम् ॥ ९६॥ वर्तमा
नकालेपिप्रतियोगिभेदेनसंज्ञांतरादवस्तुत्वमाह त्वंराजेति ॥ ९७॥ शिरः पाण्याद्यवयवानामात्मत्वेनआत्मीयत्वेनवानिरूपणयोगात्तद्व्यतिरिक्तआ

पुमान्नदेवोननरोनपशुर्नचपादपः॥ शरीराकृतिभेदास्तुयएतेकर्मयोनयः॥ ९४॥ वस्तुराजेतियल्लोकेयच्चराजभटा
त्मकम्॥ तथायच्चनृपेत्थंतुनसत्संकल्पनामयम्॥ ९५॥ यत्तुकालांतरेणापिनान्यसंज्ञामुपैतिवै॥ परिणामादिसंभूतंत
द्वस्तुनृपतच्चकिम॥ ९६॥ त्वंराजासर्वलोकस्यपितुःपुत्रोरिपोरिपुः॥ पत्न्याःपतिःपितासूनोःकंत्वांभूपवदाम्यहम्॥
॥ ९७ ॥ त्वंकिमेतच्छिरःकिंतुशिरस्तवतथोदरम्॥ किमुपादादिकंत्वंवैतवैतत्किमहीपते ॥ ९८ ॥ समस्तावयवेभ्य
स्त्वंपृथग्भूपव्यवस्थितः॥ कोऽहमित्यत्रनिपुणोभूत्वाचिंतयपार्थिव ॥ ९९ ॥ एवंव्यवस्थितेतत्त्वेमयाहमितिभाषितु
म्॥ पृथक्करणनिष्पाद्यंशक्यतेनृपतेकथम् ॥ १०० ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वितीयेंऽशेत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३ ॥

त्मानतुस्थौल्यादिगुणविशिष्टोदेहइत्याह त्वंकिमेतदिति ॥ ९८ ॥ ननुतथासेनाकाननादिवदवयवसमूहरूपोऽहंवस्तुभूतःकिंनस्यात्तत्राह समस्तेति
अवयवेभ्यःपृथगेकरूपेणव्यवस्थितःसमूहस्थानीयः शब्दाद्यविषयतयाकोहमितिस्वयमेवचिंतय वीक्ष्यमाणःसक्वापिनास्तीत्यर्थः यद्वातर्हिकोऽय
मास्मेत्यतआहसमस्तेति अवयवोपचयापचयद्रष्टृत्वेनपृथग्व्यवस्थितःस्वप्रकाशत्वेनचशब्दाद्यविषयत्वात्स्वयमेवकोऽहमितिविचिंतयतदैवसद्रष्ट
व्यइत्यर्थः ॥ ९९ ॥ अतोयदुक्तंकोहमितिवक्तुंनशक्यतइतितत्सुष्ठूक्तमित्युपसंहरतिएवमिति एवमभिन्नेआत्मत्वेव्यवस्थितेसतिपृथक्करणेनान्य
व्यवच्छेदेननिष्पाद्यमुच्चार्यमेषोऽहमित्युत्तरंभाषितुंकथंशक्यमित्यर्थः ॥ १०० ॥ इति० वि० द्वि० त्रयो० ॥ १३ ॥

परमार्थविवेकेऽपिश्रेयोऽर्थेजातसंशयः इहतस्यविवेकायराजापृच्छत्पुनःपुनः ॥१॥ तत्रतावत्पूर्वाध्यायशेषेयत्तुकालांतरेणापीत्यादिनापरमार्थवस्तु
सामान्यतःकथितंतत्रैवपरमार्थेश्रेयसिच अभिन्नतयाप्रतीते अथ च नानाशास्त्रैरनेकधाप्रतिपाद्यमाने संदिहानोराजापृच्छति भगवन्निति दशभिः॥२॥
तत्किंमयासंदिग्धतयाप्रतिपादितंयेनमनोऽत्तयोभ्रमंतीतितत्राह एतदिति यदेतद्विवेकेनदेहादिभिन्नतया।विज्ञानमशेषेषुजंतुषुसाक्षित्वेनप्रतिपादि

॥ पराशरउवाच ॥ निशम्यतस्येतिवचःपरमार्थसमन्वितम् ॥ प्रश्रयावनतोभूत्वातमाहनृपतिर्द्विज ॥१ ॥राजो
उवाच ॥ भगवन्यत्त्वयाप्रोक्तंपरमार्थमिदंवचः ॥ श्रुतेतस्मिन्भ्रमंतीवमनसोममवृत्तयः ॥ २ ॥ एतद्विवेकवि
ज्ञानंयदशेषेषुजंतुषु ॥ भवतादर्शितंविप्रतत्परंप्रकृतेर्महत् ॥ ३ ॥ नाहंवहामिशिबिकांशिबिकानमयिस्थिता ॥
शरीरमन्यदस्मत्तोयेनेयंशिबिकाधृता ॥ ४ ॥ गुणप्रवृत्त्याभूतानांप्रवृत्तिःकर्मचोदिता ॥ प्रवर्ततेगुणाश्चैतेकिम
मेतित्वयोदितम् ॥ ५ ॥ एतस्मिन्परमार्थज्ञममश्रोत्रपथंगते ॥ मनोविव्हलतामेतिपरमार्थार्थितांगतम् ॥ ६॥
पूर्वमेवमहाभागंकपिलर्षिमहंद्विज ॥ प्रष्टुमभ्युद्यतोगत्वाश्रेयःकिंत्वत्रशंसमे ॥ ७ ॥ तदंतरेचभवतायदिदंवाक्य
मीरितम् ॥ तेनैवपरमार्थार्थंत्वयिचेतःप्रधावति ॥ ८ ॥ कपिलर्षिर्भगवतःसर्वभूतस्यवैद्विज ॥ विष्णोरंशोजग
न्मोहनाशायोर्वीमुपागतः॥९॥सएवभगवान्नूनमस्माकंहितकाम्यया॥प्रत्यक्षतामत्रगतोयथैतद्भवतोद्विज॥१०॥

तंतत्प्रकृतेःपरमंमहत्बृहद्ब्रह्मैवदर्शितंनात्रार्थेसंशयोऽस्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥४॥ ५॥ किंत्वेतस्मिन्नाहंवहामीत्यादिभवद्वाक्येश्रुते सतिमनोविव्हलतांसंदे
हंयाति शास्त्रसिद्धांतभेदादित्यर्थः परमार्थेअर्थितांबुभुत्सुतांगतम् ॥६॥ एतज्ज्ञानाधिकारितामात्मनोदर्शयति पूर्वमितिचतुर्भिः॥७॥८॥९॥१०॥

अखिलानियानिविज्ञानानितान्येवजलवीचयोयस्मिन्सउदधिर्भवान्अतःपरमार्थभूतंश्रेयोवदेत्यन्वयः ॥ ११ ॥ पूर्वंपरमार्थार्थितांगतमित्युक्त्वाइ दानींकिंश्रेयःपरमंतद्वदेत्यभिधानात्परमार्थश्रेयसोरैक्यमनेनावगतमितिमन्वानोब्रह्मणस्तयोर्भेदमाह भूयःपृच्छसीति अपरमार्थार्थानिनविद्यतेप रमार्थभूतोऽर्थोयेषुतानितथा ॥ १२ ॥ तान्येवश्रेयांस्युत्तरोत्तरश्रेष्ठानिसप्तउपन्यस्यति देवतेतित्रिभिः योधनादीनिवांछतितस्यतद्धनाद्येवश्रेयइ

तन्ममप्रणतायत्वंयच्छ्रेयःपरमंद्विज ॥ तद्वदाखिलविज्ञानजलवीच्युदधिर्भवान् ॥ ११ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ भूयः पृच्छसिकिंश्रेयःपरमार्थंनपृच्छसि ॥ श्रेयांस्यपरमार्थार्थान्यशेषाण्येवभूपते ॥ १२ ॥ देवताराधनंकृत्वाधनसंप दमिच्छति ॥ पुत्रानिच्छतिराज्यंचश्रेयस्तस्यैवतन्नृप ॥ १३ ॥ कर्मयज्ञात्मकंश्रेयःस्वर्लोकफलदायियत् ॥ श्रेयः प्रधानंचफलेतदेवानभिसंहिते ॥ १४ ॥ आत्माध्येयःसदाभूपयोगयुक्तैस्तथापरः ॥ श्रेयस्तस्यैवसंयोगःश्रेयोयोऽ परमात्मना ॥ १५ ॥ श्रेयांस्येवमनेकानिशतशोऽथसहस्रशः ॥ संत्यत्रपरमार्थास्तुनत्वेतेश्रूयतांचमे ॥ १६ ॥ धर्मायत्यजतेकिंतुपरमार्थोधनंयदि ॥ व्ययश्चक्रियतेकस्मात्कामप्राप्त्युपलक्षणः ॥ १७ ॥ पुत्रश्चेत्परमार्थाख्यःसोऽ प्यन्यस्यनरेश्वर ॥ परमार्थभूतःसोऽन्यस्यपरमार्थोहितात्पिता ॥ १८ ॥

त्यन्वयः ॥ १३ ॥ फलेऽनभिसंहितेअसंकल्पितेयत्कर्मक्रियतेतत्संकल्पितराज्यादिफलेभ्यःप्रधानंमुख्यंश्रेयः ॥ १४ ॥ आत्माध्येयइतिपरमात्म ध्यानंश्रेयइत्यर्थः तस्यैवध्यातुरात्मनासंयोगऐक्योपपादनमपरंश्रेयइत्यर्थः विवेकिनस्त्वितिपाठेसएवार्थः ॥ १५ ॥ १६ ॥ एवंश्रेयांस्युपन्यस्य तेषामपरमार्थत्वंदर्शयति धर्मायेत्यादिनासंक्षेपतःश्रूयतांममेत्यंतेन कामप्राप्तिरुपलक्षणंनिमित्तंयस्यव्ययस्यस्वर्गकामसाधनस्यपरमार्थतानास्ती त्यर्थः ॥ १७ ॥ पुत्रोऽपिनपरमार्थइत्याह पुत्रइतिद्वाभ्यां यस्यपुत्रःपरमार्थःसोऽप्यन्यस्यपुत्रत्वात्परमार्थःस्यात् ॥ १८ ॥

एवंतत्पितातत्पितेत्येवमपरमार्थःकोऽपिनास्तीत्यतिप्रसंगःस्यात् हियस्मादस्मिन्पक्षेकार्याणिजन्यानिपुत्रादीन्यशेषतःसर्वाणिकारणानांजनकानांपरमार्थःस्यादिति एवंनपरमार्थइतिपाठेप्ययमर्थः पुत्रस्यपरमार्थत्वपक्षेकारणानांकार्याण्येवपर्यवसितःपरमार्थोयःसएवंभूतःपरमार्थइहजगतिनास्ति वाचारंभणंविकारोनामधेयंमृत्तिकेत्येवसत्यमित्यादिश्रुतिविरोधादिति ॥ १९ ॥ राज्यादीनिपरमार्थाभवंतिचेतिकाकायोज्यं किंतुस्वरूपविरोधात्आगमापायित्वाच्चराज्यादिपरमार्थइत्यर्थः ततस्तदा ॥ २० ॥ यज्ञादिफलस्याप्यपरमार्थत्वंदृष्टांतेनसाधयन्नाह ऋगितिचतुर्भिः यज्ञ

एवंनापरमार्थोऽस्तिजगत्यत्रचराचरे ॥ परमार्थोहिकार्याणिकारणानामशेषतः ॥ १९ ॥ राज्यादिप्राप्तिरत्रोक्तापरमार्थतयायदि ॥ परमार्थाभवंत्यत्रनभवंतिचवैततः ॥ २० ॥ ऋग्यजुःसामनिष्पाद्यंयज्ञकर्ममतंतव ॥ परमार्थभूतंतत्रापिश्रूयतांगदतोमम ॥ २१ ॥ यत्तुनिष्पाद्यतेकार्यंमृदाकारणभूतया ॥ तत्कारणानुगमनाज्जायतेनृपमृण्मयम् ॥ २२ ॥ एवंविनाशिभिर्द्रव्यैःसमिदाज्यकुशादिभिः ॥ निष्पाद्यतेक्रियायातुसाभवित्रीविनाशिनी ॥ ॥ २३ ॥ अनाशीपरमार्थश्चप्राज्ञैरभ्युपगम्यते ॥ तत्तुनाशिनसंदेहोनाशिद्रव्योपपादितम् ॥ २४ ॥ तदेवाफलदंकर्मपरमार्थोयतोमतः ॥ मुक्तिसाधनभूतत्वात्परमार्थोनसाधनम् ॥ २५ ॥ ध्यानंचैवात्मनोभूपपरमार्थार्थशब्दितम् ॥ भेदकारिपरेभ्यस्तत्परमार्थोनभेदवान् ॥ २६ ॥

कर्मेत्यत्रयज्ञफलंविवक्षितम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ क्रियायानिष्पाद्यतेक्रियाद्वारादृष्टस्वर्गादिफलंयन्निष्पाद्यतेतद्विनाशिभवेदित्यर्थः ॥ २३ ॥ ननुभवतुनामविनाशित्वंततःकिमतआह अनाशीति ॥ २४ ॥ तदसंकल्पितफलंकर्माफलदमित्येतन्नास्तिमुक्तिसाधनत्वात्ततश्चान्यार्थत्वान्नपरमार्थइत्यर्थः ॥ २५ ॥ परेभ्योदेहादिभ्योभेदकारिभेदविषयं तद्विविक्ततयात्मनोध्येयत्वाद्भेदवांश्चभेदविषयश्चनपरमार्थः भेदवतोमिथ्यात्वादितिभावः ॥ २६ ॥

अथपरमात्मात्मनोर्योगऐक्योपपादनमितीष्यतइतिमतंतत्रतयोर्भेदश्चेदैक्योपपादनंकुतः भेदश्चेत्तत्राह अन्यतद्द्रव्यमिति नहिघटंपटयितुं कोऽपिशक्नोतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ तस्मादशेषाण्येतानिश्रेयांस्येव तुशब्दोव्यतिरेके परमार्थस्त्वन्यःसचश्रूयतामित्यन्वयः ॥ २८ ॥ एकःसजातीय राहितः व्यापीआकाशवत् व्याप्यदेशशून्यः समोननैय्यायिकाद्यात्मवत्प्रतिनियतविशेषवान् शुद्धोरागादिदोषविधुरःनिर्गुणःसत्त्वादिगुणहीनःअ तएवप्रकृतेःपरः जन्मवृद्ध्यादिरहितः षड्भावविकारविकलः सर्वगतःसर्वद्वैतभ्रमाधिष्ठानतयातेषामात्मत्वेनवर्तमानः अव्ययःसर्वगतोपितद्गतध

परमात्मात्मनोर्योगःपरमार्थइतीष्यते॥मिथ्यैतदन्यद्द्रव्यंहिनैतितद्द्रव्यतांयतः ॥ २७ ॥ तस्माच्छ्रेयांस्यशेषा णिनृपैतानिनसंशयः ॥ परमार्थस्तुभूपालसंक्षेपाच्छ्रूयतांमम ॥ २८ ॥ एकोव्यापीसमःशुद्धोनिर्गुणःप्रकृतेःपरः ॥ जन्मवृद्ध्यादिरहितआत्मासर्वगतोऽव्ययः ॥ २९ ॥ परज्ञानमयोऽसद्भिर्नामजात्यादिभिर्विभुः ॥ नयोगवान्नयुक्तोऽ भून्नैवपार्थिवयोक्ष्यति ॥ ३० ॥ तस्यात्मपरदेहेषुसतोऽप्येकमयंहितत् ॥ विज्ञानंपरमार्थोयद्द्वैतिनोऽतथ्यदर्शि नः ॥ ३१ ॥ वेणुरंध्रविभेदेनभेदःषड्जादिसंज्ञितः ॥ अभेदव्यापिनोवायोस्तथातस्यमहात्मनः ॥ ३२ ॥

र्मेणव्ययेनासंस्पृष्टः ॥२९॥ स्वरूपलक्षणमाह परज्ञानमयइति परेति क्षणिकज्ञानव्यवच्छेदाय अतएवासद्भिर्नामजात्यादिभिःकालत्रयेऽपिसंस र्गरहितः विभुरीश्वरःस्वतंत्रइत्यर्थः ॥ ३० ॥ ननुप्रतीतिविरुद्धमेतत्प्रतिदेहमात्मज्ञानयोर्भेदानुभवादित्यतआह तस्येति आत्मपरदेहेषुतत्तद्देहाका रतयासतःस्फुरतोऽपिएकमयमेकाकारंयद्विज्ञानंस्वप्रकाशमपरिच्छिन्नंसएवपरमार्थः भेददर्शनंभ्रांतमुपाधिसंबंधकृतंअतोद्वैतिनःअपरमार्थदर्शिनः ॥ ३१ ॥ एतदेवदृष्टांतेनदर्शयति वेणुरंध्रेतिद्वाभ्यां अभेदस्यव्यापिनोवायोर्नादात्मनापरिणतस्य वायुरापद्यतेशब्दतामितिशिक्षाकारवचनात् यथावेणुरंध्रोपाधिभेदेनषड्जऋषभादिसंज्ञितोभेदस्तथातस्यमहतोऽपरिच्छिन्नस्यआत्मनः ॥ ३२ ॥

स्वतएकत्वभेदस्तुदेवमनुष्यादिरूपोबाह्यकर्मप्रवृत्तिजःबाह्यानामात्मनःपृथग्भूतानांयाकर्मणःप्रवृत्तिःप्रवर्तनंतस्माददृष्टद्वाराजातःयद्वाकर्मप्रवृत्तिःक
र्मफलंतज्जातोभेदोनस्वतः बाह्यकर्माद्वृतिभजइतिपाठेबाह्यानांदेहादीनांकर्मभिर्याद्वृतिरावरणंततःप्रजायतइत्यर्थःदेवादिभेदंदेवादयोभिद्यंतेऽनेनेति
देवादिभेदआधिदैविकादिभेदहेतुरहंकारस्तमध्यास्ते आश्रित्यप्रवर्ततेसएवदेवादिभेदोनास्तिहियस्मादावरणः आवरणजन्यआविद्यकइत्यर्थः दे
वादिभेदेऽपध्वस्तइतिपाठेदेवादिभेदअहंकारेऽपध्वस्तेसुषुप्त्यादौनष्टेसतिसभेदोनास्त्येव हियस्मादावरणेऽहंकारेसतिभेदोनान्यदेत्यर्थः यद्वायस्मा

एकत्वंरूपभेदश्चबाह्यकर्मप्रवृत्तिजः ॥ देवादिभेदमध्यास्तेनास्त्येवावरणोहिसः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वि
तीयेंऽशेचतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तेमौनिनंभूयश्चिंतयानंमहीपतिम् ॥ प्रत्युवाचाथविप्रोऽसाव
द्वैतांतर्गतांकथाम् ॥१॥ ब्राह्मणउवाच ॥ श्रूयतांनृपशार्दूलयद्गीतमृभुणापुरा ॥ अवबोधंजनयतानिदाघस्यद्विजन्म
नः ॥ २ ॥ ऋभुर्नामाभवत्पुत्रोब्रह्मणःपरमेष्ठिनः ॥ विज्ञाततत्त्वसद्भावोनिसर्गादेवभूपते ॥ ३ ॥ तस्यशिष्योनिदा
घोऽभूत्पुलस्त्यतनयःपुरा ॥ प्रादादशेषविज्ञानंसतस्मैपरयामुदा ॥ ४ ॥ अवाप्तज्ञानतत्त्वस्यनतस्याद्वैतवासना
म् ॥ सऋभुस्तर्कयामासनिदाघस्यनरेश्वर ॥ ५ ॥ देविकायास्तटेवीरनगरंनामवैपुरम् ॥ समृद्धमतिरम्यं
चपुलस्त्येननिवेशितम् ॥ ६ ॥

त्सआत्माऽवरणःवरणमाच्छादनमविद्यातत्कार्यंचतद्रहितः॥३३॥इतिवैष्णवाकूतचंद्रिकायांद्वितीयेंऽशेचतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥श्रुतेप्रमाणतस्तत्त्वेत
त्रासंभावनाकुलम् निदाघाख्याननननैर्नृपबुद्धिमदीदिपत् इतिप्रमाणोपपत्तिभ्यामात्मैक्येसकृदुक्तेऽप्यसंभावनयामौनिनंतूष्णींभूतंचिंतयानमद्वै
तमंतर्गतंयस्यांतांकथांप्रत्युवाच ॥ १ ॥ २ ॥ निसर्गात्स्वभावाद्विज्ञातस्तत्त्वस्यसद्भावोयाथार्थ्यंयेनसः ॥ ३ ॥ ४ ॥ द्वैतासत्त्यातस्याद्वैतव
सनांनतर्कयामास ॥ ५ ॥ देविकायानद्याः ॥ ६ ॥

योगज्ञःकाम्यकर्मरूपोपायनिपुणः ॥ ७ ॥ निदाघमवलोककः अवलोकितुम् ॥ ८ ॥ अतिथ्यपेक्षयाद्वारस्यावलोकनगोचरेदृष्टियोग्यस्था ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ तच्चित्तपरीक्षार्थमाहभोविप्रवर्येति ॥ ११ ॥ यावकोयवविकारःवाट्यानितृणा।निवारीभवानिकंदमूलानिवा ॥ १२ ॥ मृष्टंस्वादु सं

रम्योपवनपर्यंतेसतस्मिन्पार्थिवोत्तम ॥ निदाघनामायोगज्ञऋभुशिष्योऽवसत्पुरा ॥ ७ ॥ दिव्येवर्षसहस्रेतुसम
तीतेऽस्यतत्पुरम् ॥ जगामसऋभुःशिष्यंनिदाघमवलोककः ॥ ८ ॥ सतस्यवैश्वदेवांतेद्वारालोकनगोचरे ॥ स्थितस्ते
नगृहीतार्थोनिजवेश्मप्रवेशितः ॥ ९ ॥ प्रक्षालितांघ्रिपाणिचकृतासनपरिग्रहम् ॥ उवाचसद्विजश्रेष्ठोभुज्यतामि
तिसादरम् ॥ १० ॥ भोविप्रवर्यभोक्तव्यंयदन्नंभवतोगृहे ॥ तत्कथ्यतांकदन्नेषुनप्रीतिःसततंमम ॥ ११ ॥ निदाघ
उवाच ॥ सक्तुयावकवाट्यानामपूपानांचमेगृहे ॥ यद्रोचतेद्विजश्रेष्ठतत्त्वंभुंक्ष्वयथेच्छया ॥ १२ ॥ ऋभुरुवाच ॥
कदन्नानिद्विजैतानिमृष्टमन्नंप्रयच्छमे ॥ संयावपायसादीनिद्रप्सफाणितवंतिच ॥ १३ ॥ निदाघउवाच ॥ हेहेशा
लिनिमद्गेहेयत्किंचिदतिशोभनम् ॥ भक्ष्योपसाधनंमृष्टंतेनास्यान्नंप्रसाधय ॥ १४ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ इत्युक्ताते
नसापत्नीमृष्टमन्नंद्विजस्ययत् ॥ प्रसाधितवतीतद्वैभर्तुर्वचनगौरवात् ॥ १५ ॥ तंभुक्तवंतमिच्छातोमृष्टमन्नंमहा
मुनिम् ॥ निदाघःप्राहभूपालप्रश्रयावनतःस्थितः ॥ १६ ॥ निदाघउवाच ॥ अपितेपरमातृप्तिरुत्पन्नातुष्टिरेवच ॥
अपितेमानसंसुस्थमाहारेणकृतंद्विज ॥ १७ ॥ क्वनिवासीभवान्विप्रक्ववागंतुंसमुद्यतः ॥ आगम्यतेचभवतायतस्तच्च
द्विजोच्यताम् १८ ऋषिरुवाच ॥ क्षुद्यस्यतस्यभुक्तेऽन्नेतृप्तिर्ब्राह्मणजायते ॥ नमेक्षुदभवत्तृप्तिंकस्मान्मांपरिपृच्छसि १९

यावःपिष्टविकृतिस्तंतुसंनिभा द्रप्सोदध्योदनःद्रप्संदधिघनेतरदितितुअमरसिंहः फाणितंविकृतिर्गौडीतिहलायुधः तद्वंति ॥ १३ ॥ शालिनीगृ
हिणी भक्ष्यस्योपसाधनमुपदंशः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ तृप्तिःपूर्तिःक्षुन्निवृत्तिर्वा तुष्टिर्हर्षः सुस्थंनिवृत्तक्षोभम् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥२०॥ देहधर्माख्येदेहधर्माभ्यांपार्थिवाऽऽप्यधातुक्षयाभ्यामाख्यायेतेइतितथा ॥ तेचतद्द्वाराप्राणधर्मा ॥ 'अशनापिपासेप्राणस्ये'तिश्रुतेः ॥ मम
प्राणभिन्नस्यएतेनस्तः क्षुत्तृट्समुद्भवदुःखाभावसाम्यात्तृप्तिरस्त्येवेत्युपचारः ॥ २१ ॥ सुस्थतातुष्टिश्चयौधर्मौपृष्टौइमौ।चित्तस्य अतोयस्यचेतस
श्चित्तस्यइमौधर्मौतच्चित्तमेवपृच्छ ॥ नत्वहंपुमान्प्रश्नार्हः ॥ यतएभिःप्राणचित्तधर्मैःक्षुध्यादिभिर्नयुज्यते ॥ २२ ॥ क्वनिवासइत्यादिनापूर्वप्रश्ना
र्थस्यैवानुवादः प्रश्नस्यशब्दस्यान्यथात्वात् ॥ २३ ॥ वायुवत्सर्वगतत्वंव्यावर्त्तयति व्यापीति ॥ २४ ॥ उक्तन्यायमन्यत्राप्युदिशति त्वंचेति
॥ ननुत्वंगंतात्वमागंताअन्येयांतीत्यादिप्रतीतिविरुद्धंकिमुच्यतइतितत्राह ॥नचत्वमिति ॥ त्वंपदादिवाच्यगमनादिक्रियाविशिष्टात्मनउद्देश्यत्वंप

वन्हिनापार्थिवेधातौक्षपितेक्षुत्समुद्भवः॥भवत्यंभसिचक्षीणेनृणांतृडपिजायते॥२०॥क्षुत्तृष्णेदेहधर्माख्येनममैतेयतो
द्विज॥क्षुत्तृट्समुद्भवाभावात्तृप्तिरस्त्येवमेसदा॥२१॥मनसःसुस्थतातुष्टिश्चित्तधर्माविमौद्विज॥चेतसोयस्यतत्पृच्छ
पुमानेभिर्नयुज्यते ॥२२॥ क्वनिवासस्तवेत्युक्तंक्वगंतासिचयत्त्वया॥ कुतश्चागम्यतेतत्रत्रितयेऽपिनिबोधमे॥२३॥ पु
मान्सर्वगतोव्यापीत्याकाशवदयंयतः ॥ कुतःकुत्रक्वगंतासीत्येतदप्यर्थवत्कथम्॥ २४ ॥ सोऽहंगंतानचागंतानैकदेश
निकेतनः॥त्वंचान्येचनचत्वंत्वंनान्येनाहमथाप्यहम् ॥ २५॥ मृष्टंनमृष्टमप्येषाजिज्ञासामेकृतातव॥ किंवक्ष्यतीति
तत्रापिश्रूयतांद्विजसत्तम॥२६॥किमस्वाद्वथवामृष्टंभुंजतोऽन्नंद्विजोत्तम॥ मृष्टमेवयदामृष्टंतदेवोद्वेगकारकम्॥२७॥

दादिलक्ष्यशुद्धात्मभावोविधीयते ॥ युष्मदस्मदादिविभागशून्यमात्मतत्त्वमेकमेव व्यवहारस्तुमिथ्यैवेत्यर्थः ॥ २५ ॥ मृष्टमृष्टप्रश्नखंडनेनतृष्या
दिप्रश्नवत्मृष्टामृष्टप्रश्नोऽपितेनकृतइतिगम्यते मेमांप्रति तेत्वयातत्रमृष्टामृष्टप्रस्तावे ॥ यद्वाइदंमृष्टमिदंनेतिमयोक्तेअयंकिंवक्ष्यतीतिएवामेमयात
वजिज्ञासाकृता ॥ अयंभावः ॥ मयामृष्टप्रस्तावेकृतेअद्वैतवासनयाआत्माश्रितांकिंत्वंवक्ष्यसीतितवजिज्ञासैवकृतानतुमृष्टवांछयातदुक्तं मृष्टामृष्ट
योरनिर्वचनीयत्वात् ॥ २६ ॥ तदेवाह किमितिद्वाभ्यां अस्वादुअमृष्टं अथवामृष्टमन्नंभुंजानस्यपुंसःकिमपिनियतमस्तिअपितुनैवास्ति तत्कु
तस्तत्राह ॥ यदेवान्नंमृष्टंतदेवातितृप्तस्यउद्वेगकारकंसदमृष्टंभवति ॥ २७ ॥

तथातिक्षुधितस्यामृष्टमपिमृष्टंजायते क्षुत्स्वादुतांजनयतीतिन्यायात् ॥ तदेवंमृष्टादेवान्नाज्जनःकदाचिदुद्विजतेयदातदा आदिमध्यावसानेषुनियतंरुचिकारकंमृष्टंकिमन्नमस्तिनकिंचिदित्यर्थः ॥ २८ ॥ तर्हित्वयाकिमितिमृष्टमेवभुक्तंतत्राह मृण्मयंहीति पार्थिवैःपरमाणुभिःसूक्ष्मैर्भक्ष्यांशैर्लिप्त उपबृंहितःभक्ष्यांशानुसारेणस्थिरीभवेत् अतोदेहस्यस्थैर्यतारतम्योपयोगितयामृष्टंभुक्तंनमृष्टार्थितयेतिभावः ॥ २९ ॥ केतेपार्थिवाइतितत्राह यवेति ॥ ३० ॥ प्रतिपादितमेवार्थंपरप्रयोजनायोपदिशति तदेतन्मदुक्तंज्ञात्वानिश्चित्यमृष्टामृष्टेत्युपलक्षणं मृष्टामृष्टादिविचारशीलंयन्मनस्तत्सम

अमृष्टंजायतेमृष्टंमृष्टादुद्विजतेजनः ॥ आदिमध्यावसानेषुकिमन्नंरुचिकारकम् ॥ २८ ॥ मृण्मयंहिगृहंयद्वन्मृदा लिप्तंस्थिरीभवेत् ॥ पार्थिवोऽयंतथादेहःपार्थिवैःपरमाणुभिः ॥ २९ ॥ यवगोधूममुद्गादिघृततैलपयोदधि ॥ गुडः फलादीनितथापार्थिवाःपरमाणवः ॥ ३० ॥ तदेतद्भवताज्ञात्वामृष्टामृष्टविचारियत् ॥ तन्मनःसमतालंबिकार्यं साम्यंहिमुक्तये ॥ ३१ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ इत्याकर्ण्यवचस्तस्यपरमार्थाश्रितंनृप ॥ प्रणिपत्यमहाभागोनिदाघो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३२ ॥ निदाघउवाच ॥ प्रसीदमद्धितार्थायकथ्यतांयस्त्वमागतः ॥ नष्टोमोहस्तवाकर्ण्यवचांस्येतानि मेद्विज ॥ ३३ ॥ ऋभुरुवाच ॥ ऋभुरस्मितवाचार्यःप्रज्ञादानायतेद्विज ॥ इहागतोऽहंयास्याभिपरमार्थस्तवोदितः ॥ ॥ ३४ ॥ एवमेकमिदंविद्धिनभेदिसकलंजगत् ॥ वासुदेवाभिधेयस्यस्वरूपंपरमात्मनः ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ तथेत्युक्त्वानिदाघेनप्रणिपातपुरःसरम् ॥ पूजितःपरयाभक्त्याइच्छातःप्रययावृभुः ॥ ३६ ॥ इ० वि० द्वितीयेंऽशेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ऋभुर्वर्षसहस्रेतुसमतीतेनरेश्वर ॥ निदाघज्ञानदानायतदेवनगरंययौ ॥ १ ॥

तालंबिकत्वातत्तद्विकल्पहीनंवस्तुमात्रविषयंकार्यंयत्नतः यस्मान्मनसःसाम्यंमुक्तयेभवति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्रज्ञादानायएकात्मकज्ञानदानाय ॥ ३४ ॥ तदेवाह अभेदिभेदवन्नभवति ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांद्वितीयेंऽशेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ असकृच्छ्रुतमद्वैतंदुर्ज्ञेयमितिसूचयन ॥ ऋभुरत्रनिदाघायविज्ञानंपुनरादिशत् ॥ १ ॥

॥ २ ॥ अस्पृश्यस्पर्शशंकयाजनसंमर्दंवर्जयंतम् क्षुधाक्षामःकृशःकंठोयस्यतम् ॥ ३ ॥ स्वीयमाचार्यंवंप्रच्छादयितुंअभिवाद्य ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ परिलोकःपरिजनः परलोकइतिपाठेसएवार्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ अधःशब्दानिगाद्यमित्यत्रऊर्ध्वाधोभावस्यापेक्षिकत्वान्मिथ्यात्वमेव

नगरस्यबहिःसोऽथनिदाघंददृशेमुनिः ॥ महाबलपरीवारेपुरंविशतिपार्थिवे ॥ २ ॥ दूरस्थितंमहाभागंजनसंमर्दवर्जकम् ॥ क्षुत्क्षामकंठमायातमरण्यात्ससमित्कुशम् ॥ ३ ॥ दृष्ट्वानिदाघंसऋभुरुपगम्याभिवाद्यच ॥ उवाचकस्मादेकांतेस्थीयतेभवताद्विज ॥ ४ ॥ निदाघउवाच ॥ भोविप्रजनसंमर्दोमहानेषनरेश्वरे ॥ प्रविविक्षौपुरंरम्यंतेनात्रस्थीयतेमया ॥ ५ ॥ ऋभुरुवाच ॥ नराधिपोऽत्रकतमःकतमश्चेतरोजनः ॥ कथ्यतांमेद्विजश्रेष्ठत्वमभिज्ञोमतोमम ॥ ६ ॥ निदाघउवाच ॥ योऽयंगजेंद्रमुन्मत्तमद्रिशृंगसमुच्छ्रयम् ॥ अधिरूढोनरेंद्रोऽयंपरिलोकस्तथेतरः ॥ ७ ॥ ॥ ऋभुरुवाच ॥ एतौहिगजराजानौयुगपद्दर्शितौमम ॥ भवतानविशेषेणपृथक्चिन्होपलक्षणौ ॥ ८ ॥ तत्कथ्यतांमहाभागविशेषोभवतानयोः ॥ ज्ञातुमिच्छाम्यहंकोऽत्रगजःकोवानराधिपः ॥ ९ ॥ निदाघउवाच ॥ गजोयोऽयमधोब्रह्मन्नुपर्यस्यैवभूपतिः ॥ वाह्यवाहकसंबंधंकोनजानातिवैद्विज ॥ १० ॥ ऋभुरुवाच ॥ जानाम्यहंयथाब्रह्मंस्तथामामेवबोधय ॥ अधःशब्दनिगाद्यंकिंकिंचोर्ध्वमभिधीयते ॥ ११ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ इत्युक्तःसहसारुह्यनिदाघःप्राहतंगुरुम् । श्रूयतांकथयाम्येषयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ १२ ॥ उपर्यहंयथाराजात्वमधःकुंजरोयथा ॥ अवबोधायतेब्रह्मन्दृष्टांतोदर्शितोमया ॥ १३ ॥ ऋभुरुवाच ॥ त्वंराजवद्द्विजश्रेष्ठस्थितोहंगजवद्यदि ॥ तदेवत्वंसमाचक्ष्वकतमस्त्वमहंतथा ॥ १४ ॥

इतिऋभोर्गूढाभिसंधिमज्ञात्वाशृंगग्राहिकतयोर्ध्वाधःशब्दसंकेतंग्राहयितुंआरुह्यतदर्थंदर्शयति श्रूयतामिति ॥ १२ ॥ तदारोहणापराधंपरिहरति दृष्टांतइति ॥ १३ ॥ तदेवत्वंममाचक्ष्वकतमस्त्वमित्याक्षेपोत्त्यानचत्वंनचान्येनाहमप्यहमितिपूर्वोक्तमहमित्यादेर्मिथ्यात्वंस्मारितम् ॥ १४ ॥

ततश्चरणौप्रगृह्यनिदाघःक्षमयन्नाहध्रुवंत्वंममाचार्यइति ॥ १९ ॥ तेनतादृशसंस्कारवत्त्वेनइहप्राप्तंगुरुंत्वांमन्ये ॥ १६ ॥ १७ ॥ परमार्थत्वेनाभिम
तेष्वशेषेषुयत्सारभूतं तदद्वैतमेव ॥ १८ ॥ १९ ॥ तथाआत्माभेदेनब्रह्मापिददृशे ॥ २० ॥ सर्वगतंसर्वाधिष्ठानत्वेनानुगतम् ॥ २१ ॥ अप्रत्यक्षेऽ
प्यात्मनिप्रत्यक्षभ्रममाकाशदृष्टांतेनसंभावयन्पूर्वोपदिष्टमर्थंनिगमयति सितनीलेतिद्वाभ्याम् ॥ २२ ॥ यदिहप्रपंचेऽस्तितत्समस्तमेकोऽच्युतएवे

॥ ब्राह्मणउवाच ॥ इत्युक्तःसत्वरस्तस्यप्रगृह्यचरणावुभौ ॥ निदाघःप्राहभगवानाचार्यस्त्वमृभुर्ध्रुवम् ॥ १५ ॥ नान्यस्याद्वैतसंस्कारसंस्कृतंमानसंतथा ॥ यथाचार्यस्यतेनत्वांमन्येप्राप्तमहंगुरुम् ॥ १६ ॥ ऋभुरुवाच ॥ तवोपदेशदानायपूर्वशुश्रूषणादृतः ॥ गुरुस्तेहमृभुर्नाम्नानिदाघसमुपागतः ॥ १७ ॥ तदेतदुपदिष्टंतेसंक्षेपेणमहामते ॥ परमार्थसारभूतंयत्तदद्वैतमशेषतः ॥ १८ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ एवमुक्त्वाययौविद्वान्निदाघंसऋभुर्गुरुः ॥ निदाघोप्युपदेशेनतेनाद्वैतपरोभवत् ॥ १९ ॥ सर्वभूतान्यभेदेनददृशेसतदात्मनः ॥ तथाब्रह्मततोमुक्तिमवापपरमांद्विजः ॥ २० ॥ तथात्वमपिधर्मज्ञतुल्यात्मरिपुबांधवः ॥ भवसर्वगतंजानन्नात्मानमवनीपते ॥ २१ ॥ सितनीलादिभेदेनयथैकंदृश्यतेनभः ॥ भ्रांतिदृष्टिभिरात्मापितथैकःसन्पृथक्पृथक् ॥ २२ ॥ एकःसमस्तंयदिहास्तिकिंचित्तदच्युतोनास्तिपरंततोन्यत् ॥ सोहंसचत्वंसचसर्वमेतदात्मस्वरूपंत्यजभेदमोहम् ॥ २३ ॥ पराशरउवाच ॥ इतीरितस्तेनसराजवर्यस्तत्याजभेदंपरमार्थदृष्टिः ॥ सचापिजातिस्मरणाप्तबोधस्तत्रैवजन्मन्यपवर्गमाप ॥ २४ ॥ इतिभरतनरेंद्रवृत्तसारंकथयतियश्चशृणोतिभक्तियुक्तः ॥ सविमलमतिरेतिनात्ममोहंभवतिचसंसरणेषुमुक्तियोग्यः ॥ २५ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेद्वितीयेंऽशेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ समाप्तोऽयंद्वितीयोंऽशः ॥ २ ॥

त्यनात्मभेदंनिरस्यात्मभेदंनिराकरोति साऽहमिति ॥ २३ ॥ जातिस्मरणेनाप्तोबोधोयेनसः अयंभावः भरतजन्मस्मरणेनतज्जन्मनिऋषभदेवो
पदिष्टंज्ञानंप्रतिबंधकापगमेसतिस्वयमाविर्भूतमिति ॥ २४ ॥ तच्चरितवक्तृश्रोत्रोरपितदेवफलमाह इतीति ॥ २५ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रि
कायांद्वितीयेंऽशेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ समाप्तश्चायं द्वितीयोंऽशः ॥ २ ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

॥ इति श्रीविष्णुपुराणे द्वितीयांशः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीविष्णुपुराणे तृतीयांशप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ अंशद्वयेनसृष्ट्यादिद्विसप्तभुवनोक्तिभिः ॥ अध्यारोप्यनिषिद्धंतद्ब्राजद्विजसदुक्तिभिः ॥ १ ॥ तृतीयेंऽशेमनुव्यासधर्माद्याःस्थिति
हेतवः ॥ वर्ण्यंतेऽत्रनिषेधायकौरव्यपृतनायथा ॥ २ ॥ तत्रापिप्रथमेऽध्यायेसप्तमन्वंतराणितु ॥ भवद्भूतानिकथितान्यवताराहरेरपि ॥ ३ ॥ वृ
त्तकीर्त्तनपूर्वकंमन्वंतराणांस्वरूपंपृच्छाति कथितेतिचतुर्भिः ॥१॥२॥३॥४॥ इहवाराहकल्पेयथाक्रममित्यनेनक्रमप्राप्तंवर्तमानमपिमन्वंतरंज्ञेयम्

॥मैत्रेयउवाच॥कथितागुरुणासम्यग्भूसमुद्रादिसंस्थितिः ॥ सूर्यादीनांचसंस्थानंज्योतिषामपिविस्तरात् ॥१॥
देवादीनांतथासृष्टिर्ऋषीणामपिवर्णिता ॥ चातुर्वर्ण्यस्यचोत्पत्तिस्तिर्यग्योनिगतस्यच ॥ २ ॥ ध्रुवप्रह्लादचरितं
विस्तराच्चत्वयोदितम् ॥ मन्वंतराण्यशेषाणिश्रोतुमिच्छाम्यनुक्रमात् ॥ ३ ॥ मन्वंतराधिपांश्चैवशक्रदेवपुरोग
मान् ॥ भवताकथितानेताञ्छ्रोतुमिच्छाम्यहंगुरो ॥४॥पराशरउवाच॥अतीतानागतानीहयानिमन्वंतराणिवै॥
तान्यहंभवतेसम्यक्कथयामियथाक्रमम्॥५॥स्वायंभुवोमनुःपूर्वोमनुःस्वारोचिषस्तथा ॥ औत्तमिस्तामसश्चैव
रैवतश्चाक्षुषस्तथा॥ ६ ॥षडेतेमनवोऽतीताःसांप्रतंतुरवेःसुतः॥वैवस्वतोऽयंयस्यैतत्सप्तमंवर्त्ततेंऽतरम्॥७॥स्वायं
भुवंतुकथितंकल्पादावंतरंमया ॥ देवास्तत्रर्षयश्चैवयथावत्कथितामया ॥ ८ ॥ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिमनोःस्वारो
चिषस्यतु ॥ मन्वंतराधिपान्सम्यग्देवर्षींस्तत्सुतांस्तथा ॥ ९ ॥ पारावताःसतुषितादेवाःस्वारोचिषेंऽतरे ॥ विप
श्चित्तत्रदेवेंद्रोमैत्रेयासीन्महाबलः ॥ १० ॥ ऊर्जस्तंभस्तथाप्राणोदत्तोऽग्निर्ऋषभस्तथा ॥ निश्चरश्चार्वरीवांश्चत
त्रसप्तर्षयोऽभवन् ॥११॥ चैत्रकिंपुरुषाद्याश्चसुताःस्वारोचिषस्यतु॥द्वितीयमेतत्कथितमंतरंशृणुचोत्तमम्॥१२॥

॥५॥६॥७॥कल्पस्यादौस्वायंभुवमन्वंतरंतुकथितंप्रथमांशे देवायामाऋषयोमरीच्यादयः चकारादिंद्रोयज्ञःमनुपुत्रौप्रियव्रतोत्तानपादौकथितौ ॥८॥
देवर्षीन्देवानृऋषींश्च तत्सुतान्मनुपुत्रान्॥९॥पारावतास्तुषिताश्चद्वेदेवगणौ विपश्चित्संज्ञोदेवेंद्रः॥१०॥ ११॥उत्तममुत्तमसंबंधिमन्वंतरम् ॥ १२ ॥

उत्तमएवौत्तमिः ॥ १३ ॥ द्वादशकाद्वादशानांद्वादशानामेकैकोगणइत्येवमेतेपंचगणाःस्मृताः ॥ १४ ॥ १५ ॥ सप्तविंशतिकाःसप्तविंशतीनांगणाः ॥ १६ ॥ शतयज्ञोपलक्षणःशतक्रतुः तत्रतामसेमन्वंतरेयेसप्तऋषयस्तेषांनामानिमेशृण्वित्यन्वयः ॥१७॥ ज्योतिर्धामेत्यन्वर्थकंनाम॥१८॥

तृतीयेत्वंतरेब्रह्मन्नौत्तमिर्नामयोमनुः ॥ सुशांतिर्नामतत्रेंद्रोमैत्रेयासीत्सुरेश्वरः ॥ १३ ॥ स्वधामानास्तथासत्याः शिवाश्चासन्प्रदर्शनाः ॥ वशवर्तीतिपंचैतेगणाद्वादशकाःस्मृताः ॥ १४ ॥ वसिष्ठतनयास्तत्रसप्तसप्तर्षयोऽभवन् ॥ प्रजाःपरमदिव्याद्यास्तस्यौत्तमिमनोःसुतः ॥ १५ ॥ तामसस्यांतरेदेवाःसुरूपाहरयस्तथा ॥ सत्याश्चसुधियश्चैव सप्तविंशतिकागणाः ॥ १६ ॥ शिखीतिविद्धस्तथाचासीच्छतयज्ञोपलक्षणः ॥ सप्तर्षयश्चयेतेषांतत्रनामानिमेशृणु॥ ॥ १७ ॥ ज्योतिर्धामापृथुःकाव्यश्चैत्रोऽग्निर्वमकस्तथा ॥ पीवरश्चर्षयोऽप्येतेसप्ततत्रापिचांतरे ॥१८॥ ततःख्यातिः शतहयोजानुजंघादयस्तथा ॥ पुत्रास्तुतामस्यासन्राजानःसुमहाबलाः ॥ १९ ॥ पंचमेवापिमैत्रेयरैवतोनामनामतः ॥ मनुर्विभुश्चतत्रेंद्रोदेवांश्चैवांतरेशृणु ॥ २० ॥ प्रमिताभाभूतरजांवैकुंठाःससुमेधसः ॥ एतेदेवगणास्तत्रचतुर्दशचतुर्दश ॥२१॥ हिरण्यरोमावेदश्रीरूर्ध्वबाहुस्तथापरः ॥ वेदबाहुःस्वधामाचपर्जन्यश्चमहामुनिः ॥ २२ ॥ एतेसप्तर्षयोविप्रतत्रासन्रैवतेंऽतरे॥बलबंधुस्तुसंभाव्यःसत्यकाद्याश्चतत्सुताः॥२३॥ नरेंद्राःसुमहावीर्याबभूवुर्मुनिसत्तम स्वारोचिषश्चौत्तमिश्चतामसोरैवतस्तथा ॥ २४ ॥ प्रियव्रतान्वयात्ह्येतेचत्वारोमनवस्तथा ॥ विष्णुमाराध्यतपसास राजर्षिःप्रियव्रतः॥२५॥मन्वंतराधिपानेतांल्लब्धवानात्मवंशजान्॥षष्ठेमन्वंतरेचासीच्चाक्षुषाख्यस्तथामनुः॥२६॥

॥ १९ ॥ रैवतोनामनामतइति नामप्रसिद्धोनामतःसंज्ञयैवनतुरेवतपुत्रः॥२०॥ प्रत्येकंचतुर्दशभूताएतेगणाः॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ बर्हिमनुमनुपुत्रदेवेंद्रर्षिभिःपंचभिरेवजगतःपालनेसिद्धेकृतंविष्णोःपालकत्वेने
त्याशंक्यसर्वेष्वपिमन्वंतरेषुपालनेप्रवृत्तस्यविष्णोरधिष्ठातृत्वंदर्शयति विष्णुशक्तिरित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति देवत्वेनयज्ञादिरूपदेवभावेन ॥

मनोजवस्तथैवेंद्रोदेवानपिनिबोधमे ॥ आद्याःप्रसूताभव्याश्चपृथगाश्चदिवौकसः ॥ २७॥ महानुभावालेखाश्चयेचै
तेत्यष्टकागणाः॥ सुमेधाविरजाश्चैवहविष्मानुत्तमोमधुः ॥२८॥ अतिनामासहिष्णुश्चसप्तासन्निितिचर्षयः॥ ऊरुपूरु
शतद्युम्नप्रमुखाःसुमहाबलाः ॥२९॥ चाक्षुषस्यमनोःपुत्राःपृथिवीपतयोऽभवन् ॥ विवस्वतःसुतोविप्रश्राद्धदेवोमहा
द्युतिः॥ ३० ॥ मनुःसवर्ततेधीमान्सांप्रतंसप्तमेंऽतरे ॥ आदित्यवसुरुद्राद्यादेवाश्चात्रमहामुने॥ ३१ ॥ पुरंदरस्तथैवा
त्रमैत्रेयत्रिदशेश्वरः ॥ वसिष्ठःकश्यपोऽथात्रिर्जमदग्निःसगौतमः॥ ३२॥ विश्वामित्रभरद्वाजौसप्तसप्तर्षयोऽभवन्॥ इ
क्ष्वाकुर्नभगश्चैवधृष्टःशर्यातिरेवच ॥ ३३ ॥ नरिष्यंतश्चविख्यातोनाभागोदिष्टएवच ॥ करूषश्चपृषध्रश्चवसुमांल्लोक
विश्रुतः ॥ ३४ ॥ मनोर्वैवस्वतस्यैतेनवपुत्राश्चधार्मिकाः॥ विष्णुशक्तिरनौपम्यासत्वोद्रिक्तास्थितौस्थिता॥ मन्वंत
रेष्वशेषेषुदेवत्वेनाधितिष्ठति॥३५॥अंशेनतस्यजज्ञेऽसौयज्ञःस्वायंभुवेंऽतरे॥आकूत्यांमानसोदेवउत्पन्नःप्रथमेंऽतरे॥
॥३६॥ ततःपुनःसवैदेवःप्राप्तेस्वारोचिषेंऽतरे ॥ तुषितायांसमुत्पन्नोह्यजितस्तुषितैःसह ॥३७॥ उत्तमेचांतरेचैवतुषित
स्तुपुनःसवै ॥ सत्यायामभवत्सत्यःसत्यैःसहसुरोत्तमैः॥ ३८ ॥ तामसस्यांतरेचैवसंप्राप्तेपुनरेवहि ॥ हर्यायांहरिभिः
सार्द्धंहरिरेवबभूवह ॥ ३९ ॥ रैवतेऽप्यंतरेदेवःसंभूत्यांमानसोऽभवत् ॥ संभूतोमानसैःसार्द्धंदेवैर्देववरोहरिः ॥ ४० ॥

॥ ३५ ॥ तस्यविष्णोरंशेनस्वायंभुवमन्वंतरेआकूत्यांमातरियज्ञसंज्ञउत्पन्नोजज्ञेबभूवेत्यर्थः यद्वाप्रथमेंऽतरेऽवसरेब्रह्मणोमानसोपउत्पन्नोरुचेस्त
स्मात्पितुर्जज्ञइति ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ उक्तमेवार्थंविष्णुपदनिरुक्त्यादर्शयन्मन्वादिषुचतदावेशमाह यस्मादितिद्वाभ्यां महात्मनःस्वरूपभूतया प्रवेश
नात् प्रवेशनार्थत्वात् ॥४५॥ ४६ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांतृतीयांशेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ द्वितीयेसप्तमन्वादीन्वक्ष्यन्नादौरवेःसुतः ॥ य
यासावर्णिरभवदितिहासंतमब्रवीत् ॥ १ ॥१॥ मनुःश्राद्धदेवः ॥२॥ छायांस्वसदृशीमन्यांस्त्रियंसूर्यतेजःसहिष्णुंनिर्मायभर्तुःशुश्रूषणेयुयोज स्व

चाक्षुषेचांतरेदेवोवैकुंठःपुरुषोत्तमः ॥ विकुंठायामसौजज्ञेवैकुंठैर्दैवतैःसह ॥ ४१ ॥ मन्वंतरेतुसंप्राप्तेतथावैवस्व
तेद्विज ॥ वामनःकश्यपाद्विष्णुरदित्यांसंबभूवह ॥ ४२ ॥ त्रिभिःक्रमैरिमांल्लोकाञ्जित्वायेनमहात्मना ॥ पुरंद
रायत्रैलोक्यंदत्तंनिहतकंटकम् ॥४३॥ इत्येतास्तनवस्तस्यसप्तमन्वंतरेषुवै ॥ सप्तस्वेवाभवन्विप्रयाभिःसंरक्षिताः
प्रजाः ॥ ४४ ॥ यस्माद्विष्टमिदंसर्वंतस्यशक्त्यामहात्मनः ॥ तस्मात्संप्रोच्यतेविष्णुर्विशेर्धातोःप्रवेशनात् ॥ ४५ ॥
सर्वेचदेवामनवःसमस्ताःसप्तर्षयोयेमनुसूनवश्च ॥ इंद्रश्चयोयस्त्रिदशेशभूतोविष्णोरशेषास्तुविभूतयस्ताः ॥ ४६ ॥
इतिश्रीमद्विष्णुपुराणेतृतीयांशेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ प्रोक्तान्येतानिभवतासप्तमन्वंतराणिवै ॥
भविष्याण्यपिविप्रर्षेममाख्यातुंत्वमर्हसि ॥ १ ॥ पराशरउवाच ॥ सूर्यस्यपत्नीसंज्ञाभूत्सुतायाविश्वकर्मणः ॥
मनुर्यमोयमीचैवतदपत्यानिवैमुने ॥ २ ॥ असहंतीतुसाभर्तुस्तेजश्छायांयुयोजवै ॥ भर्तुःशुश्रूषणेऽरण्यंस्वयंचत
पसेययौ ॥ ३ ॥ संज्ञेयमित्यथार्कश्चच्छायायामात्मजत्रयम् ॥ शनैश्चरंमनुंचान्यंतपतींचाप्यजीजनत् ॥४॥
छायासंज्ञाददौशापंयमायकुपितायदा ॥ तदान्येयमसौबुद्धिरित्यासीद्यमसूर्ययोः ॥ ५ ॥

यंचतपसेययावित्यन्वयः ॥३॥ अत्रमनुंसावर्णिं तपतींसंवरणस्यराज्ञोभार्याम् ॥ ४ ॥ छायैवसंज्ञारूपेणास्थिताछायासंज्ञासाकदाचित्स्वापत्य
त्रयस्नेहवती आत्मनिपादप्रहारोद्यताययमायपादस्तेपतत्वितिशापंददौतदातिनिर्दयत्वेनान्येयंसंज्ञेतियमसूर्ययोर्बुद्धिरभूदित्यर्थः ॥ ५ ॥

ततश्चातिनिर्बंधंपृष्टयातयानाहंसंज्ञाकिंतुतस्याश्छायेतिआख्यातेविवस्वान्सूर्यः समाधिनोत्तरकुरुष्वरण्येऽश्वांवडवारूपांतपसिस्थितांसंज्ञांददर्शे
ददर्श ॥ ६ ॥ ततःसोऽपिविवस्वानश्वरूपधरस्तस्यामश्विनौदेवौरेवंतंचेतित्रयमजीजनत् रेतसोंऽतइतिरेवतनामनिरुक्तिभिः ॥ ७ ॥ ८॥ भ्रमिंच

३

ततोविवस्वानाख्यातेतयैवारण्यसंस्थिताम् ॥ समाधिदृष्ट्यादद्दशेतामश्वांतपसिस्थिताम् ॥ ६ ॥ वाजिरूपधरः
सोऽपितस्यांदेवावथाश्विनौ ॥ जनयामासरेवंतंरेतसोंऽतेचभास्करः ॥ ७ ॥ आनिन्येचपुनःसंज्ञांस्वस्थानंभग
वान्रविः ॥ तेजसःशमनंचास्यविश्वकर्माचकारसः ॥८॥ भ्रमिमारोप्यसूर्यंतुतस्यतेजोविशातनम् ॥ कृतवानष्ट
मंभागंनव्यशातयतोव्ययम् ॥ ९॥ यत्सूर्याद्वैष्णवंतेजःशातितंविश्वकर्मणा ॥ जाज्वल्यमानमपतत्तद्भूमौमुनिसत्त
म ॥ १० ॥ त्वष्टैवतेजसातेनविष्णोश्चक्रमकल्पयत् ॥ त्रिशूलंचैवरुद्रस्यशिबिकांधनदस्यच ॥ ११ ॥ शक्तिंगु
हस्यदेवानामन्येषांचयदायुधम् ॥ तत्सर्वंतेजसातेनविश्वकर्माव्यवर्धयत्॥ १२ ॥ छायासंज्ञासुतोयोऽसौद्वितीयःक
थितोमनुः ॥ पूर्वजस्यसवर्णोऽसौसावर्णिस्तेनसोच्यते ॥१३ ॥ तस्यमन्वंतरंह्येतत्सावर्णिकमथाष्टमम्॥ तच्छृ
णुष्वमहाभागभविष्यंकथयामिते ॥ १४ ॥ सावर्णिस्तुमनुर्योऽसौमैत्रेयभवितातत: ॥ सुतपाश्चामिताभाश्चमु
ख्याश्चापितदासुराः ॥ १५ ॥ तेषांगणस्तुदेवानामेकैकोविंशकःस्मृतः ॥ सप्तर्षीनपिवक्ष्यामिभविष्यान्मुनिसत्त
म ॥ १६ ॥ दीप्तिमान्गालवोरामःकृपोद्रौणिस्तथापरः ॥ मत्पुत्रस्तुतथाव्यासऋष्यशृंगश्चसप्तमः ॥ १७ ॥

काकारंतक्षयंत्रं तेजसोविशातनंकुशतांअष्टमंभागंनव्यशातयद्यतोऽव्ययम् ॥ ९ ॥ १० ॥ धनदस्यशिबिकामस्त्रम् ॥ ११ ॥ १२ ॥ पूर्वजस्यभ्रा
तुर्देवस्यसवर्णःमनुरितिसमानवर्णत्वात्सूर्यपुत्रत्वात्तुल्यरूपत्वाद्वा ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ विंशकःविंशतिसंख्याकः ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अद्भुतसंज्ञइंद्रः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ सुक्षेत्रादयोब्रह्मसावर्णपुत्राः ॥ २७ ॥

विष्णुप्रसादादनघःपातालांतरगोचरः ॥ विरोचनसुतस्तेषांबलिरिंद्रोभविष्यति ॥ १८ ॥ विरजाश्चोर्वरीवांश्च
निर्मोहाद्यास्तथापरे ॥ सावर्णस्यमनोःपुत्राभविष्यंतिनरेश्वराः ॥ १९ ॥ नवमोदक्षसावर्णोमैत्रेयभवितामनुः॥
पारामरीचिगर्भाश्चनिर्मोहाद्यास्तथात्रिधा ॥ २० ॥ भविष्यंतितदादेवाएकैकोद्वादशोगणः ॥ तेषामिंद्रोमहावी
र्योभविष्यत्यद्भुतोद्विज ॥ २१ ॥ सवनोद्युतिमान्भव्योवसुर्मेधामृतिस्तथा ॥ ज्योतिष्मान्सप्तमःसत्यस्तत्रैतेच
महर्षयः ॥ २२ ॥ धृतकेतुर्दीप्तकेतुःपंचहस्तोनिरामयः ॥ पृथुश्रवाद्याश्चतथादक्षसावर्णकात्मजाः ॥ २३ ॥ दश
मोब्रह्मसावर्णिर्भविष्यतिमुनेमनुः ॥ सुधामानोविरुद्धाश्चशतसंख्यास्तथासुराः ॥ २४ ॥ तेषामिंद्रश्चभविताशां
तिर्नाममहाबलः ॥ सप्तर्षयोभविष्यंतियेतदाताञ्छृणुष्वच ॥ २५ ॥ हविष्मान्सुकृतिःसद्योत्यपांमूर्तिस्तथापरः ॥
नाभागोऽप्रतिमौजाश्चसत्यकेतुस्तथैवच ॥ २६ ॥ सुक्षेत्रश्चोत्तमौजाश्चहरिषेणादयोदश ॥ ब्रह्मसावर्णपुत्राश्चर
क्षिष्यंतिवसुंधराम् ॥ २७ ॥ एकादशश्चभविताधर्मसावर्णिकोमनुः ॥ विहंगमाःकामगमानिर्माणरतयस्तथा ॥ २८ ॥
गणास्तेतेतदामुख्यादेवानांचभविष्यताम् ॥ एकैकस्त्रिंशकस्तेषांगणश्चेंद्रश्चवैवृषः ॥ २९ ॥ निश्चरश्चाग्नितेजाश्च
वपुष्मान्विष्णुवारुणिः ॥ हविष्मांस्तनयश्चैतेभाव्याःसप्तर्षयस्तथा ॥ ३० ॥ सर्वगःसर्वधर्माचदेवानीकादयस्त
था ॥ भविष्यंतिमनोस्तस्यतनयाःपृथिवीश्वराः ॥ ३१ ॥ रुद्रपुत्रस्तुसावर्णोभविताद्वादशोमनुः ॥ ऋतधामाचतत्रेंद्रो
भविताशृणुमेसुरान् ॥ ३२ ॥ हरितालोहितादेवास्तथासुमनसोद्विज ॥ सुकर्माणश्चताराश्चदशकाःपंचवैगणाः ॥ ३३ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ उक्तानांमन्वादीनांकृत्यभेदानाह चतुर्युगांतइति कलौवेदा
नांविप्लवेउच्छेदेजातेदिविष्ठामहर्षयोभुवमेत्यकृतयुगादौतानेवसंप्रदायेनप्रवर्त्तयंति ॥ ४४ ॥ वेदप्रवर्त्तनमुक्त्वास्मृतिप्रवर्त्तनमाह कृतइति स्मृतेर्ध

४ तपस्वीसुतपाश्चैवतपोमूर्तिस्तपोरतिः ॥ तपोधृतिर्द्युतिश्चान्यःसप्तमस्तुतपोधनः ॥ ३४ ॥ देववानुपदेवश्चदेवश्रे
ष्ठादयस्तथा ॥ मनोस्तस्यमहावीर्याभविष्यंतिसुतानृपाः ॥ ३५ ॥ त्रयोदशोरौच्यनामाभविष्यतिमुनेमनुः ॥ सुत्रा
माणःसुकर्माणःसुधर्माणस्तथामराः ॥ ३६ ॥ त्रयस्त्रिंशद्विभेदास्तेदेवानांयेतुवैगणाः ॥ दिवस्पतिर्महावीर्यस्तेषामिं
द्रोभविष्यति ॥ ३७ ॥ निर्मोहस्तत्त्वदर्शीचनिःप्रकंपोनिरुत्सुकः ॥ धृतिमानव्ययश्चान्यःसप्तमःसुतपामुनिः ॥ ३८ ॥
सप्तर्षयस्त्विमेतस्यपुत्रानपिनिबोधमे ॥ चित्रसेनविचित्राद्याभविष्यंतिमहीक्षितः ॥ ३९ ॥ भौत्यश्चतुर्दशश्चान्योमैत्रेय
भवितामनुः ॥ शुचिरिंद्रःसुरगणास्तत्रपंचशृणुष्वतान् ॥ ४० ॥ चाक्षुषाश्चपवित्राश्चकनिष्ठाभ्राजिरास्तथा ॥ वाचा
वृद्धाश्चवैदेवाःसप्तर्षीनपिमेशृणु ॥ ४१ ॥ अग्निबाहुःशुचिःशुक्रोमागधोऽग्नीध्रएवच ॥ युक्तस्तथाजितश्चान्योमनुपुत्रा
नतःशृणु ॥ ४२ ॥ उरुर्गभीरबुध्नाद्यामनोस्तस्यसुतानृप ॥ कथितामुनिशार्दूलपालयिष्यंतियेमहीम् ४३ चतुर्युगांतवेदा
नांजायतेकिलविप्लवः ॥ प्रवर्तयंतितानेत्यभुविसप्तर्षयोदिवः ॥ ४४ ॥ कृतेकृतेस्मृतेर्विप्रप्रणेताजायतेमनुः ॥ देवाय
ज्ञभुजस्तेतुयावन्मंन्वंतरंतुतत् ॥ ४५ ॥ भवंतियेमनोःपुत्रायावन्मन्वंतरंतुतैः ॥ तदन्वयोद्भवैश्चैवतावद्भूःपरिपाल्य
ते ॥ ४६ ॥ मनुःसप्तर्षयोदेवाभूपालाश्चमनोःसुताः ॥ मन्वंतरेभवंत्येतेशक्रश्चैवाधिकारिणः ॥ ४७ ॥

मशास्त्रस्यमनुसंज्ञस्यतत्तदधिप्रवर्तितानांस्मृतीनामुपलक्षणमेतत् तत्तन्मन्वंतरेयेदेवाःकीर्तिताःतन्नामानःतत्तन्मन्वंतरेयज्ञभुजोभवंति यावन्मन्वं
तरंमन्वंतरसमाप्तिपर्यंतं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अन्येऽपिमन्वादयस्तन्मन्वंतराधिकारिणएवेत्याह मनुरिति ॥ ४७ ॥ ४

॥ ४८॥ तावत्प्रमाणाचनिशेति तदासूर्यादिपरिस्पंदरूपकालोपाध्यभावेऽपिभगवतोयोगनिद्रानिरूपममायोपाधिपरिच्छिन्नस्यकालस्यतावत्त्वंज्ञेयं ब्रह्मेति दिवाब्रह्मरूपधरोयःसएवभगवान्रात्रौश्रीमन्नारायणरूपेणशेषाहौअनंतनाम्निसर्पेशेतइत्यर्थः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ एवमेवसर्वकल्पमन्वंतरादिस्थितिप्रपंचमाहततःप्रबुद्धइत्यादिनायावदध्यायसमाप्ति ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ स्थितयेयोव्यापारः सएवलक्षणमुपाधिर्यस्यसः ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

चतुर्दशभिरेतैस्तुगतैर्मन्वंतरैर्द्विज ॥ सहस्रयुगपर्यंतःकल्पोनिःशेषउच्यते ॥ ४८ ॥ तावत्प्रमाणाचनिशाततोभवतिसत्तम ॥ ब्रह्मरूपधरःशेतेशेषाहावत्युपप्लवे ॥४९॥ त्रैलोक्यमखिलंग्रस्यभगवानादिकृद्विभुः॥स्वमायासंस्थितोविप्रसर्वभूतोजनार्दनः ॥ ५० ॥ ततःप्रबुद्धोभगवान्यथापूर्वंतथापुनः ॥ सृष्टिंकरोत्यशेषात्माकल्पेकल्पेरजोगुणः ॥ ५१ ॥ मनवोभूभुजःसेंद्रादेवाःसप्तर्षयस्तथा ॥ सात्विकोंऽशःस्थितिकरोजगतोद्विजसत्तम ॥ ५२ ॥ चतुर्युगेत्वसौविष्णुःस्थितिव्यापारलक्षणः ॥ युगव्यवस्थांकुरुतेयथामैत्रेयतच्छृणु ॥ ५३ ॥ कृतेयुगेपरंज्ञानंकपिलादिस्वरूपधृक् ॥ ददातिसर्वभूतानांसर्वभूतहितेरतः ॥ ५४ ॥ चक्रवर्तिस्वरूपेणत्रेतायामपिसप्रभुः ॥ दुष्टानांनिग्रहंकुर्वन्परिपातिजगत्त्रयम् ॥ ५५ ॥ वेदमेकंचतुर्भेदंकृत्वाशाखाशतैर्विभुः ॥ करोतिबहुलंभूयोवेदव्यासस्वरूपधृक् ॥ ५६ ॥ वेदांस्तुद्वापरेव्यस्यकलेरंतेपुनर्हरिः ॥ कल्किस्वरूपीदुर्वृत्तान्मार्गेस्थापयतिप्रभुः ॥ ५७ ॥ एवमेतज्जगत्सर्वंपरिपातिकरोतिच ॥ हंतिचांतेत्वनंतात्मानास्त्यस्माद्व्यतिरेकियत् ॥ ५८ ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचसर्वभूतान्महात्मनः ॥ तदत्रान्यत्रवाविप्रसद्भावःकथितस्तव ॥ ५९ ॥ मन्वंतराण्यशेषाणिकथितानिमयातव ॥ मन्वंतराधिपाश्चैवकिमन्यत्कथयामिते ॥ ६० ॥ इ० वि० तृ० द्वि०ऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ उपसंहरति एवमितिद्वाभ्याम् अत्रवान्यत्रवाकल्पादौतस्माद्व्यतिरेकियत्भूतादितन्नास्ति किंतुभेदकल्पनाशून्योभगवानेवास्तीत्येषएवसद्भावःपरमार्थःकथितइति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इ० वि० तृ० द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

स्थितिहेतुप्रसंगेनमुनेःप्रश्नानुसारतः वेदव्यस्तिस्तृतीयेऽत्रसप्रपंचानुवर्ण्यते॥ १॥वेदव्यस्तिंप्रष्टुंसर्वंग्रंथतात्पर्यार्थंज्ञातमनुवदति।ज्ञातमिति। यथासर्वं जगद्विष्णुरेवततःपरंनविद्यतेयथाचविष्णौतिष्ठति विष्णोःसकाशाद्यथाभवतितयात्वत्तोमयाज्ञातं अनेनसर्वोऽपिकारकाद्यर्थोविष्णावुपलक्ष्यते॥ १॥ यथावेदाव्यस्ताइतिप्रकारप्रश्नः ॥ २ ॥ योयइतिकर्तृप्रश्नः शाखाभेदानितिशाखासंख्यानाम्नोःप्रश्नः ॥ ३ ॥ तत्रतावत्शाखाभेदानांसंख्यातो नामतश्चविस्तारोवक्तुमशक्यइत्याह वेदद्रुमस्येति॥४॥ अधिकरणकर्तृस्वरूपप्रश्नयोरुत्तरमाहद्वापरइतिद्वाभ्याम् ॥५॥ वीर्यमुत्साहंतेजःप्रागल्भ्य

मैत्रेयउवाच ॥ ज्ञातमेतन्मयात्वत्तोयथापूर्वमिदंजगत् ॥ विष्णुर्विष्णौविष्णुतश्चनपरंविद्यतेततः ॥ १ ॥ एतत्तुश्रो तुमिच्छामिव्यस्तावेदामहात्मना॥ वेदव्यासस्वरूपेणयथातेनयुगेयुगे॥२॥ यस्मिन्यस्मिन्युगेव्यासोयोयआसीन्म हामुने॥ तंतमाचक्ष्वभगवञ्छाखाभेदांश्चमेवद ॥ ३ ॥ पराशरउवाच ॥वेदद्रुमस्यमैत्रेयशाखाभेदैःसहस्रशः नश क्योविस्तरोवक्तुंसंक्षेपेणशृणुष्वतम् ॥ ४ ॥ द्वापरेद्वापरेविष्णुर्व्यासरूपीमहामुने ॥ वेदमेकंसबहुधाकुरुतेजगतोहितः ॥५॥ वीर्यंतेजोबलंचाल्पंमनुष्याणामवेक्ष्यवै॥ हितायसर्वभूतानांवेदभेदान्करोतिसः॥ ६ ॥ ययासकुरुतेतन्वावेदमे कंपृथक्प्रभुः॥ वेदव्यासाभिधानातुसामूर्तिर्मधुविद्विषः॥७॥ यस्मिन्मन्वंतरेयेयेव्यासास्तांस्तान्निबोधमे ॥ यथाच भेदःशाखानांव्यासेनक्रियतेमुने ॥ ८ ॥ अष्टाविंशतिकृत्वोवैवेदाव्यस्तामहर्षिभिः॥ वैवस्वतेंऽतरेतस्मिन्द्वापरेषुपुनः पुनः ॥ ९ ॥ वेदव्यासाव्यतीतायेअष्टाविंशतिसत्तमाः ॥ चतुर्धायैःकृतावेदोद्वापरेषुपुनःपुनः ॥ १० ॥

बलंचग्रहणसामर्थ्यमल्पमवेक्ष्य ॥ ६ ॥ नन्वपरएववेदव्यासस्तत्कथंभगवान्वेदभेदान्करोतिइत्याशंक्यतेसर्वेभगवत्तनवइत्याह ययेति ॥ ७ ॥ अत्रतावदतीतानागतमन्वंतराणांव्यासानतिविस्तरत्वेनोपेक्ष्यवैवस्वतेमन्वंतरव्यतीतान्व्यासान्भाविनंचैकंतयाशाखाभेदांश्चवक्तुमाह यस्मि न्निति ॥ ८ ॥ ९ ॥ अष्टाविंशतिव्यासाव्यतीतानिवृत्ताधिकाराजाताइत्यर्थः विसर्गलोपश्छांदसः ॥ १० ॥

प्रजापतिर्मनुः। द्वापरेतुपुरावृत्तेमनोःस्वायंभुवेंऽतरे। ब्रह्मामनुमुवाचेदंवेदान्व्यस्यप्रजापते॥इतिवायुक्तेः इतएववचनात्तद्वापरादिष्वित्यत्रद्वापरमादि र्येषांतेषुद्वापरांशेष्वित्यर्थःकल्प्यते शांतनुसमकालंसत्यवत्यांकृष्णद्वैपायनोत्पत्तिप्रसिद्धेः॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ इदानींवेदविभागंविवक्षमाणःप्रथमंतावत्प्रणवावच्छिन्नब्रह्मणोवेदाविर्भावंदर्शयितुमाह ध्रुवमिति ध्रुवंवेदादीनांप्रकृति

द्वापरेप्रथमेव्यस्ताःस्वयंवेदाःस्वयंभुवा ॥ द्वितीयेद्वापरेचैववेदव्यासःप्रजापतिः ॥११॥ तृतीयेचोशनाव्यासश्चतुर्थे चबृहस्पतिः ॥ सवितापंचमेव्यासोमृत्युःषष्ठेस्मृतःप्रभुः ॥ १२ ॥ सप्तमेचतथैवेंद्रोवसिष्ठश्चाष्टमेस्मृतः ॥ सारस्वतश्चनवमेत्रिधामादशमेस्मृतः॥१३॥ एकादशेतुत्रिवृषाभरद्वाजस्ततःपरम्॥ त्रयोदशेत्वांतरिक्षोवप्रीवापिचतुर्दशे॥ ॥१४॥ त्र्य्यारुणःपंचदशेषोडशेतुधनंजयः ॥ कृतंजयःसप्तदशेऋणज्योऽष्टादशेस्मृतः॥ १५॥ ततोव्यासोभरद्वाजो भरद्वाजात्तुगौतमः॥ गौतमादुत्तमोव्यासोहर्यात्मायोऽभिधीयते॥१६॥ अथहर्यात्मनोवेनःस्मृतोराजस्रवास्तुयः॥सोमःशुष्मायणस्तस्मात्तृणबिंदुरितिस्मृतः॥१७॥ ऋक्षोभूर्भार्गवस्तस्माद्वाल्मीकिर्योऽभिधीयते॥ तस्मादस्मत्पिताशक्तिर्व्यासस्तस्मादहंमुने॥१८॥ जातूकर्णोभवन्मत्तःकृष्णद्वैपायनस्ततः॥ अष्टाविंशतिरित्येतेवेदव्यासाःपुरातनाः॥ ॥१९॥ एकोवेदश्चतुर्धातुयैःकृतोद्वापरादिषु॥ भविष्येद्वापरेचापिद्रौणिर्व्यासोभविष्यति॥२०॥ व्यतीतेममपुत्रेऽस्मिन्कृष्णद्वैपायनेमुनौ ॥ ध्रुवमेकाक्षरंब्रह्मओमित्येवंव्यवस्थितम् ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्चतद्ब्रह्मेत्यभिधीयते ॥ २१ ॥

भूतंओमित्येवंरूपंव्यवस्थितमेकमक्षरंब्रह्मेत्यभिधीयते अत्रहेतुमाहबृहत्त्वादपरिच्छिन्नरूपब्रह्मात्मकत्वाद्बृंहणत्वाद्दाविर्भावकत्वादितियावत्। यस्मादुच्चार्यमाणएवबृंहयतितस्मादुच्यतेपरंब्रह्मइतिश्रुतेः ओमित्येकाक्षरंब्रह्म । इतिगीतोक्तेश्च ॥ २१ ॥

तस्यैवंव्यापकत्वंप्रतिपादयन्ब्रह्मप्रकाशकत्वाद्ब्रह्मत्वेनोपास्यंप्रणमति प्रणवेति भूर्भुवःस्वरितिव्याहृतित्रयं नित्यंप्रणवावस्थितमीर्यतेतेनव्याहृतित्रयात्मकंयदित्यर्थः ऋग्यजुःसामाथर्वाणमितिप्रथमार्थेद्वितीयाएतद्वेदचतुष्टयात्मकंचयत्तस्मैब्रह्मणेप्रणवाख्यायनमइति ॥ २२ ॥ एवंवाचकप्रणवप्रणामानंतरंतद्वाच्यंब्रह्मप्रणमतिजगतइतिसार्धैश्चतुर्भिः जगतःप्रलयोत्पत्त्योर्यत्कारणसंज्ञितंमहतश्चपरमंगुह्यंमुख्यंकारणंतस्मैसुब्रह्मणेपूजितगुणाधिष्ठात्रेब्रह्मणेनमइत्यन्वयः ॥ २३ ॥ तदेवविशिनष्टि अगाधंपूर्वापरकालावधिरहितमपारंसर्वगतमक्षय्यंक्षपयितुमशक्यंजगतःसंमोहनंतमोगुणःतस्यालयमालयःकिंचसंप्रकाशप्रवृत्तिभ्यांसत्वरजोगुणाभ्यांपुरुषस्ययोऽर्थोभोगापवर्गलक्षणःसप्रयोजनंकार्यंयस्यतत् ॥ २४ ॥ त

प्रणवावस्थितंनित्यंभूर्भुवःस्वरितीर्यते ॥ ऋग्यजुःसामाथर्वाणंयत्तस्मैब्रह्मणेनमः ॥२२॥ जगतःप्रलयोत्पत्त्यौयत्त्कारणसंज्ञितम् ॥ महतःपरमंगुह्यंतस्मैसुब्रह्मणेनमः ॥२३॥ अगाधापारमक्षय्यंजगत्संमोहनालयम् ॥ संप्रकाशप्रवृत्तिभ्यांपुरुषार्थप्रयोजनम् ॥२४॥ सांख्यज्ञानवतांनिष्ठागतिःशमदमात्मनाम् । यत्तदव्यक्तममृतंप्रवृत्तंब्रह्मशाश्वतम् ॥२५॥ प्रधानमात्मयोनिश्चगुहासत्वंचशस्यते ॥ अविभागस्तथाशुक्लमक्षरंबहुधात्मकम् ॥ २६ ॥ परब्रह्मणेतस्मैनित्यमेवनमोनमः ॥ २७ ॥ यद्रूपंवासुदेवस्यपरमात्मस्वरूपिणः ॥ एतद्ब्रह्मत्रिधाभेदमभेदमपिसप्रभुः ॥ २८ ॥

देवाह सांख्यज्ञानंपंचविंशतितत्वज्ञानंतद्वतांनिष्ठाप्राप्यस्थानंशमोऽतःकरणव्यापारोपरमःदमोबाह्येंद्रियव्यापारोपरमः सएवात्मास्वभावोयेषांतेषांगतिरात्मानात्मविवेककारणंयत्तदव्यक्तमतींद्रियममृतमविनाशिप्रवृत्तंब्रह्मपरिणामवद्ब्रह्मशाश्वतंवस्तुतःसदैकरूपतयावर्तमानम् ॥ २५ ॥ प्रधानंमहदादिकार्यैकत्वेनप्रतीयमानं यद्वाप्रधीयतेविश्वमिहेतिप्रधानंआत्मयोनिःअनन्यकार्यःस्वतःसिद्धमितियावत् गुहायांहृदयकुहरेप्रकाशमानंसत्वंयस्यततशस्यतेवेदादिषु अविभागःनिर्भेदंपुंस्त्वमार्पशुक्लंदीप्तिमत्स्वयंप्रभमितियावत्अक्षरमपक्षयशून्यंबहुधात्मकंबहुप्रकारोपाधि ॥२६॥ यदेवंभूतंतथापिपरमब्रह्मणेकूटस्थपरिपूर्णायतस्मैप्रणम्यायानित्यंनमोनमइतिभक्त्यतिशयोद्योत्यते ॥ २७ ॥ इदानींवाचकवाच्यप्रणवब्रह्मणएवाभेदविवक्षयाव्याहृत्यादिरूपतामाह यद्रूपमितिसार्धैस्त्रिभिः ॥ २७ ॥

वासुदेवस्ययत्प्रणवाख्यंरूपमेतदभेदमपित्रिधाव्याहृतिरूपेणभूरादिलोकत्रयरूपेणचभेदोयस्यतत् तत्रहेतुमाह सप्रभुःप्रणवात्मावासुदेवएव॥२८॥ विभिन्नाभिर्बुद्धिभिर्भिद्यतेभिन्नतयाप्रतीयतेदृश्यतेऽभिन्नबुद्धिरितिपाठेऽविषमदृष्टिभिःसर्वभूतेष्वभेदोऽसौदृश्यतेऽतोऽभेदमपितत्स्वरूपंत्रिधाभिद्यतेइतित्रिधाभेदंज्ञानात्मनाभिन्नंत्रिधाभिन्नंतुभूराद्यात्मनेत्यर्थः ॥ २९ ॥ किंचऋगादिमयः ऋग्वेदरूपःऋगादिसारःप्रणवस्तदात्माशरीरिणांवेदविभागकर्मणामात्माचसएव ॥ ३० ॥ प्रणवाख्यंवासुदेवस्यसर्वात्मत्वंनिगमयति सभिद्यतइति सएवभेदमयःसएवभिद्यतेऋगादिरूपेणबहुभिर्भेदैःसशाखंअनेकप्रकारकशाखाकंवेदमात्मानमेवतत्प्रणेतृरूपःसन्सएवकरोति सएवसमस्तशाखारूपश्च तत्रहेतुभूतंविशेषणत्रयमाह ज्ञानस्वरूपो

सर्वभूतेष्वभेदोऽसौभिद्यतेभिन्नबुद्धिभिः ॥२९॥ सऋङ्मयःसाममयःसचात्मासयजुर्मयः॥ ऋग्यजुःसामसारात्मा सएवात्माशरीरिणाम्॥३०॥सभिद्यतेवेदमयःसवेदंकरोतिभेदैर्बहुभिःसशाखम् ॥शाखाप्रणेतासमस्तशाखाज्ञानस्वरूपोभगवाननंतः॥ ३१ ॥ इतिश्रीवि॰ तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ पराशरउवाच॥ आद्योवेदश्चतुष्पादःशतसाहस्रसम्मितः ॥ ततोदशगुणःकृत्स्नोयज्ञोऽयंसर्वकामधुक् ॥१॥ ततोऽत्रमत्सुतोव्यासोऽष्टाविंशतितमेंतरे॥ वेदमेकंचतुष्पादंचतुर्धाव्यभजत्प्रभुः ॥ २ ॥ यथातुतेनवैव्यस्तावेदव्यासेनधीमता ॥ वेदास्तथासमस्तैस्तैर्व्यस्ताव्यासैस्तथामया ॥ ३ ॥ तदनेनैववेदानांशाखाभेदान्द्विजोत्तम ॥ चतुर्युगेष्वारचितान्समस्तेष्ववधारय ॥ ४ ॥

भगवाननंतइति तेनअनंतशाखारूपत्वंतत्प्रणेतृत्वंचोपपद्यतइति ॥ ३१ ॥ इ॰ वि॰ तृ॰ तृ॰ ध्यायः ॥ ३ ॥ अष्टाविंशेद्वापरेऽत्रनान्यत्रापिप्रसंगतः १ कृष्णद्वैपायनेनैववेदाव्यस्ताइतीर्यते। आद्यईश्वरात्उद्भूतःचतुष्पादःऋगादिचतुर्भेदसमूहरूपःयद्वाशतसाहस्रसंमितइत्यर्थःततःप्रवृत्तोऽयंकृत्स्नोयज्ञोदशविधःअग्निहोत्रदर्शपौर्णमासचातुर्मास्यपशुसोमइतिपंचविधःसएवप्रकृतिविकृतिभेदेनदशविधइतिगृह्योक्तैःपंचयज्ञैःसहदशविधत्वम् १ अत्रमन्वंतरेअष्टाविंशतितमेद्वापरेचतुष्पादमेकंसंतंवेदंचतुर्धाऋग्यजुःसामाथर्वरूपेणपृथग्व्यभजत्प्रभुरीश्वरःअवताररूपः ॥२॥ तैःपूर्वैःसमस्तैर्मयाचषड्विंशेवेदाव्यस्ताः॥ ३॥तत्तस्मादनेनकृष्णद्वैपायनेनकृतवेदविभागेनदृष्टांतेनचतुर्युगेषुसर्वेष्वपिवेदविभागात्पूर्वैःकृतानवधारयजानीहि ॥४॥

तदेवंकृष्णद्वैपायनव्यासस्यमुख्यत्वमुक्त्वाहेतुमाह कृष्णेति अतोह्यस्मिन्मन्वंतरेष्टाऽविंशएवद्वापरेभारताविर्भावइतिगम्यते ॥ ५ ॥ ६ ॥ वेदपारगा
न्वेदस्यपारंगंतुंसमर्थान् ॥ ७ ॥ ऋग्वेदश्रावकमितिसमासस्थमपिश्रावकपदमग्रेऽनुकृष्ययोज्यं पारगमितिक्वचित्पाठः ॥ ८ ॥ ९ ॥ इतिहास
पुराणयोरिति आर्षादिबहुधाख्यानंदेवार्षिचरिताश्रयम् इतिहासमितिप्रोक्तंभविष्यद्भूतधर्मयुक्॥सर्गादिपंचलक्षणंपुराणम् सर्गाद्यवांतरभेदविवक्ष

कृष्णद्वैपायनंव्यासंविद्धिनारायणंप्रभुम् ॥ कोऽन्योहिभुविमैत्रेयमहाभारतकृद्भवेत् ॥५॥ तेनव्यस्तायथावेदामत्पु
त्रेणमहात्मना ॥ द्वापरेत्यत्रमैत्रेयतन्मेशृणुयथार्थतः ॥ ६ ॥ ब्रह्मणाचोदितोव्यासोवेदान्व्यस्तुंप्रचक्रमे ॥ अथशि
ष्यान्सजग्राहचतुरोवेदपारगान् ॥७॥ ऋग्वेदश्रावकंचैवंजग्राहसमहामुनिः ॥ वैशंपायननामानंयजुर्वेदस्यचाग्र
हीत् ॥ ८ ॥ जैमिनिंसामवेदस्यतथैवाथर्ववेदवित् ॥ सुमंतुस्तस्यशिष्योभूद्वेदव्यासस्यधीमतः ॥ ९ ॥ रोमहर्षणना
मानंमहाबुद्धिंमहामुनिम् ॥ सुतंजग्राहशिष्यंसइतिहासपुराणयोः॥१०॥ एकआसीद्यजुर्वेदस्तंचतुर्धाव्यकल्पयत्॥
चातुर्होत्रमभूद्यस्मिंस्तेनयज्ञमथाकरोत् ॥ ११ ॥ आध्वर्यवंयजुर्भिस्तुऋग्भिर्होत्रंतथामुने ॥ आग्नीध्रंसामभिश्चक्रे
ब्रह्मत्वंचाप्यथर्वभिः ॥ १२ ॥ ततःसऋचउद्धृत्यऋग्वेदंकृतवान्मुनिः ॥ यजूंषिचयजुर्वेदंसामवेदंचासामभिः ॥ १३ ॥
राज्ञस्त्वथर्ववेदेनसर्वकर्माणिसप्रभुः ॥ कारयामासमैत्रेयब्रह्मत्वंचयथास्थितिम् ॥ १४ ॥

यादशलक्षणंच ॥ १० ॥ एकआसीदिति यजुर्वेदिकाध्वर्यवक्रियाबाहुल्यात्प्रधानकर्मणश्चयाजनस्यतद्विहितत्वात् यजुःप्राधान्यादेवमुक्तं य
च्छिष्टंचयजुर्वेदेतेनयज्ञमयुंजत। याजनाद्धियजुर्वेदइतिशास्त्रस्यनिश्चयः ॥इतिवायूक्तेःहोत्रोपलक्षिताश्चत्वारऋत्विजश्चतुर्होतारःतैरनुष्ठेयंकर्मचा
तुर्होत्रंतद्यस्मिन्नभूत् जातंतेनचतुर्धाविभक्तेनवेदेनयज्ञमकरोत् ॥ ११ ॥ चातुर्होत्रमेवाहआध्वर्यवमिति ॥ १२ ॥ चतुर्धाभेदमाह ततइति
ततोवेदराशेः यजूंष्युद्धृत्येत्यनुषंगः सामभिर्गीतात्मकैरुद्धृतैरित्यर्थः ॥ १३ ॥ राज्ञःसर्वकर्माणिशांत्यादीनि ॥ १४ ॥

वेदाएवपादपास्तेभ्यःकाननंशाखाप्रशाखासंततिः तस्यकाननमितिवा ॥ १५ ॥ प्रथमंऋग्वेदंपादपंद्विधाबिभेद ॥ १६ ॥ बाष्कलएवबाष्कलिः स्वार्थेइञ् ॥ १७ ॥ बाष्कलयेदत्तायाःशाखायाःप्रतिशाखाअवांतरशाखास्ताबौध्यादयोजगृहुः ॥ १८ ॥ १९ ॥ तस्यपैलशिष्यस्यइंद्रप्रमतेःशिष्यप्रशिष्येभ्यःशिष्यप्रशिष्याणांपुत्रान्शिष्यांश्चक्रमाद्ययौ वेदमित्राख्यःशाकल्यइंद्रप्रमतिसंहितामधीतवान् ॥ २० ॥ ततश्चसएवत

सोऽयमेकोमहावेदतरुस्तेनपृथक्कृतः ॥ चतुर्धाथततोजातंवेदपादपकाननम् ॥ १५ ॥ बिभेदप्रथमंविप्रपैलऋग्वेदपादपम् ॥ इंद्रप्रमतयेप्रादाद्बाष्कलायचसंहिते ॥ १६ ॥ चतुर्धासबिभेदाथबाष्कलिर्द्विजसंहिते ॥ बौध्यादिभ्योददौतास्तुशिष्येभ्यःसमहामुनिः ॥ १७ ॥ बौध्याग्निमाठरौतद्वद्याज्ञवल्क्यपराशरौ ॥ प्रतिशाखास्तुशाखायास्तस्यायाजगृहुर्मुने ॥ १८ ॥ इंद्रप्रमतिरेकांतुसंहितांस्वसुतंततः ॥ मांडुकेयंमहात्मानंमैत्रेयाध्यापयत्तदा ॥ १९ ॥ तस्यशिष्यप्रशिष्येभ्यःपुत्रशिष्यान्क्रमाद्ययौ ॥ वेदमित्रस्तुशाकल्यःसंहितांतामधीतवान् ॥ २० ॥ चकारसंहिताःपंचशिष्येभ्यःप्रददौचताः ॥ तस्यशिष्यास्तुयेपंचतेषांनामानिमेशृणु ॥ २१ ॥ मुद्गलोगोखलश्चैववास्यःशालीयएवच ॥ शिशिरःपंचमश्चासीन्मैत्रेयसमहामुनिः ॥ २२ ॥ संहितात्रितयंचक्रेशाकपूणिरथेतरः ॥ निरुक्तमकरोत्तत्तुचतुर्थंमुनिसत्तम ॥ २३ ॥ क्रौंचोवैतालकिस्तद्वद्बलाकश्चमहामतिः ॥ निरुक्तकृच्चतुर्थोऽभूद्वेदवेदांगपारगः ॥ २४ ॥ इत्येताःप्रतिशाखाभ्योऽप्यनुशाखाद्विजोत्तम ॥ बाष्कलिश्चापरास्तिस्रःसंहिताःकृतवान्द्विज ॥ २५ ॥

स्याःपंचसंहिताश्चकारताश्चशिष्येभ्योमुद्गलादिभ्योददौ ॥ २१ ॥ २२ ॥ शाकपूणिस्तुइंद्रप्रमतिशिष्यस्तत्संहितायाःसंहितात्रितयंनिरुक्तंचवेदशब्दनिर्वचनरूपंअकरोत् ॥ २३ ॥ तच्चसंहितात्रितयंक्रौंचादिभ्योऽदात् चतुर्थोनिरुक्तकृन्नामेतिकेचिदिच्छंति ॥ २४ ॥ अनुशाखाअवांतरशाखाः बाष्कलिःपैलशिष्यः चतस्रःसंहिताश्चक्रेइत्युक्तंसएवान्यास्तिस्रःसंहिताःकृतवान् अपरएववाशाकल्यसतीर्थ्योबाष्कलिः ॥ २५ ॥

तच्छिष्याः कालायनिप्रमुखास्त्रयः ॥२६॥ इ॰ वि॰ तृ॰ च॰ ध्यायः ॥४॥ पंचमेऽथयजुःशाखाःकथ्यंतेऽत्रसमासतः॥सेतिहासंतैत्तिरीयवाजिशाखाप्रव
र्त्तनम्॥१॥सप्तविंशत्सप्तविंशतिर्यजुषःप्रधानशाखाःब्रह्मांडेतुएकाधिकशतमध्वर्युशाखाआपस्तंबोक्ताउक्ताः ॥ १ ॥ यजुःशाखांतराणामुत्पत्तिंवक्तुं
शिष्यांतरमाह याज्ञवल्क्यास्त्वित ॥ २ ॥ तस्मादेवशाखाद्वयप्रवृत्तिंवक्तुमितिहासमाह ऋषिरिति अद्यास्मत्समाजेयऋषिर्नागमिष्यति॥ ३॥

शिष्याःकालायनिर्गार्ग्यस्तृतीयश्चकथाजवः ॥ इत्येतेबह्वृचाःप्रोक्ताःसंहितायैःप्रवर्तिताः ॥२६॥ इतिश्रीमद्विष्णुपुरा
णेतृतीयेंऽशेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ पराशरउवाच ॥ यजुर्वेदतरोःशाखाःसप्तविंशन्महामतिः ॥ वैशंपायननामासौ
व्यासशिष्यश्चकारवै ॥ १ ॥ शिष्येभ्यःप्रददौताश्चजगृहुस्तेऽप्यनुक्रमात् ॥ याज्ञवल्क्यस्तुतस्याभूद्ब्रह्मरातसुतोद्वि
ज ॥ २ ॥ शिष्यःपरमधर्मज्ञोगुरुवृत्तिपरःसदा ॥ ऋषिर्योऽद्यमहामेरौसमाजेनागमिष्यति ॥ ३ ॥ तस्यवैसप्तरा
त्रंतुब्रह्महत्याभविष्यति ॥ पूर्वमेवंमुनिगणैःसमयोभूत्कृतोद्विज ॥ ४ ॥ वैशंपायनएकस्तुतंव्यतिक्रांतवांस्तदा ॥
स्वस्त्रीयंबालकंसोऽथपदास्पृष्टमघातयत् ॥५॥ शिष्यानाहचभोःशिष्याब्रह्महत्यापहव्रतम् ॥ चरध्वंमत्कृतेसर्वेनवि
चार्यमिदंतथा ॥ ६ ॥ अथाहयाज्ञवल्क्यस्तंकिमेभिर्भगवन्द्विजैः ॥ क्लेशितैरल्पतेजोभिश्चरिष्येहमिहव्रतम् ॥७॥
ततःक्रुद्धोगुरुःप्राहयाज्ञवल्क्यंमहामतिः ॥ मुच्यतांयत्त्वयाधीतंमत्तोविप्रावमन्यक ॥ ८ ॥ निस्तेजसावदस्येता
न्यस्त्वंब्राह्मणपुंगवान् ॥ तेनशिष्येणनार्थोस्तिममाज्ञाभंगकारिणा ॥ ९ ॥ याज्ञवल्क्यस्ततःप्राहभक्त्यैतत्तेम
योदितम् ॥ ममाप्यलंत्वयाधीतंयन्मयातदिदंद्विज ॥ १०

॥ ४ ॥ स्वस्त्रीयंस्वसुःसुतंपदास्पृष्टंसंतमघातयत्ऋषिशापवशात्पदास्पृष्टमात्रोऽसौममारेत्यर्थः ॥५॥ समर्थेनान्येनमहापातकेकृतेऽन्येनकथंत
त्प्रायश्चित्तंकर्तव्यमितीदंनविचार्यंकिंतुतथासाक्षाद्द्वेशास्त्रोक्तमुख्यप्रकारेणमदर्थंव्रतंचरतेत्यर्थः॥६॥७॥विप्रावमन्यकविप्रावमंतः॥ ८ ॥सर्वांञ्छि
ष्यान्प्रत्युक्तंतन्निषिध्यमयैवकार्यमित्युक्तत्वादाज्ञाभंगकारिणेत्युक्तम्।९।मम।पित्वयागुरुणा।अलंत्वत्तोमयायदधीतंतदिदमितिच्छर्दनमनुचकार १०

॥ ११ ॥ छर्दितानांसाक्षाद्ग्रहणमनुचितमितितित्तिराःपक्षिणोभूत्वाजगृहुःततोहेतोस्तैत्तिरीयाःप्रसिद्धाः ॥ १२ ॥ ततोन्येषांचरकाध्वर्युसंज्ञां
निर्वक्ति ब्रह्महत्याव्रतमिति ॥ १३ ॥ ततोसौसूर्यस्तुत्वातत्प्रसादाह्लब्धैर्यजुर्भिःकाण्वाद्याःपंचदशशाखाःकृतवानितिदर्शयन्नाह याज्ञवल्क्योऽपी
त्यादिनायावदध्यायसमाप्ति ॥ १४ ॥ विमुक्तेर्द्वारायत्रयीधामवतेत्रयीरूपतेजःशालिने ॥ १५ ॥ अग्नीषोमभूतायअतोजगतःकारणात्मने तदे

॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्त्वारुधिराक्तानिसरूपाणियजूंषिसः ॥ छर्दयित्वाददौतस्मैययौचस्वेच्छयामुनिः ॥ ११ ॥
यजूंष्यथविसृष्टानियाज्ञवल्क्येनवैद्विज ॥ जगृहुस्तित्तिराभूत्वातैत्तिरीयास्तुतेततः ॥ १२ ॥ ब्रह्महत्याव्रतंचीर्णंगुरुणा
चोदितैस्तुयैः ॥ चरकाध्वर्यवस्तेतुचरणान्मुनिसत्तम ॥ १३ ॥ याज्ञवल्क्योऽपिमैत्रेयप्राणायामपरायणः ॥ तुष्टावप्रय
तःसूर्यंयजूंष्यभिलषंस्ततः ॥ १४ ॥ याज्ञवल्क्यउवाच ॥ नमःसवित्रेद्वारायविमुक्तेःसिततेजसे ॥ ऋग्यजुःसामभूता
यत्रयीधामवतेनमः ॥ १५ ॥ नमोऽग्नीषोमभूतायजगतःकारणात्मने ॥ भास्करायपरंतेजःसौषुम्नमुरुबिभ्रते ॥ १६ ॥
कलाकाष्ठानिमेषादिकालज्ञानात्मनेनमः ॥ ध्येयायविष्णुरूपायपरमाक्षररूपिणे ॥ १७ ॥ बिभर्तियःसुरगणाना
प्याप्येंदुंस्वरश्मिभिः ॥ सुधामृतेनचपितृंस्तस्मैतृप्त्यात्मनेनमः ॥ १८ ॥ हिमांबुघर्मवृष्टीनांकर्त्ताहर्त्ताचयःप्रभुः ॥
तस्मैत्रिकालरूपायनमःसूर्यायवेधसे ॥ १९ ॥

वाह भास्करायआतपवृष्टिद्वाराजगत्कारणत्वमितिभावः तदुपपादयति तेजोबिभ्रतइत्यग्निरूपत्वं सौषुम्नंबिभ्रतइतिसोमरूपत्वं उक्तंच सूर्यरश्मिः
सुषुम्नोयस्तर्पितस्तेनचंद्रमः ।इति ॥ १६ ॥ कलाकाष्ठादिकालोज्ञायतेयेनतथाभूतआत्मायस्यतस्मै ध्येयायसर्वेषांध्यानार्हाय धीमहीतिगायत्री
लिंगात् परमाक्षरंब्रह्म अक्षरात्परतःपरःइतिश्रुतेः तद्रूपिणे ॐकाररूपिणेइतिवा ॥ १७ ॥ सुधामृतेनसुधैवामृतममरणसाधनत्वात् तेनतृप्त्या
त्मनेतर्पकाय धृत्यात्मनइतिपाठेधारयित्रे ॥ १८ ॥ हिमादीनांयावृष्टिस्तत्कर्ताहेमंतवर्षाग्रीष्माख्यत्रिकालरूपायवेधसेस्रष्ट्रे ॥ १९ ॥

सत्वधामधरःसत्वमूर्तिधरः सत्यधामधरइतिपाठेसत्यमबाधितंधामतेजोधरतीतिपचाद्यच् ॥ २० ॥ सत्कर्मरात्रिसंध्येतरकालविहितंयत्कर्मतद्यो
ग्यः ॥ २१ ॥ पूर्वोक्तमेवार्थंविधिमुखेनाह स्पृष्टइति ॥ २२ ॥ भक्त्यातिशयेनपूर्वोक्तैःपर्यायैःसर्वःप्रणमति सवित्रइति ॥ २३ ॥ हिरण्मयंतजो
मयं केतवोवेदमयाअश्वाःअमृतधायिनःअमृताहाराः एतेनउदुत्यंजातवेदसमित्यादिऋगर्थउक्तः हिरण्मयेरथइतिपाठेकेतवोरश्मयःअमृतंजलं

योहंतितिमिराण्येकोजगतोऽस्यजगत्पतिः॥ सत्वधामधरोदेवोनमस्तस्मैविवस्वते ॥२०॥ सत्कर्मयोग्योनजनोनै
वापःशौचकारणम्॥यस्मिन्ननुदितेतस्मैनमोदेवायभास्वते॥२१॥स्पृष्टोयदंशुभिर्लोकःक्रियायोग्योऽभिजायते॥प
वित्रताकारणायतस्मैशुद्धात्मनेनमः॥ २२॥ नमःसवित्रेसूर्यायभास्करायविवस्वते ॥ आदित्यायादिभूतायदेवादी
नांनमोनमः॥ २३ ॥ हिरण्मयंरथंयस्यकेतवोऽमृतधायिनः॥ वहंतिभुवनालोकेचक्षुषस्तंनमाम्यहम् ॥२४॥ पराशर
उवाच॥ इत्येवमादिभिस्तेनस्तूयमानैःस्तवैरविः॥ वाजिरूपधरःप्राहव्रियतामितिवांछितम् ॥२५॥ याज्ञवल्क्यस्त
दाप्राहप्रणिपत्यदिवाकरम्॥ यजूंषितानिमेदेहियानिसंतिनमेगुरौ॥२६॥ पराशरउवाच॥एवमुक्तोददौतस्मैयजूंषि
भगवान्रविः ॥ अयातयामसंज्ञानियानिवेत्तिनतद्गुरुः ॥२७॥ यजूंषियैरधीतानितानिविप्रैर्द्विजोत्तम ॥ वाजिन
स्तेसमाख्याताःसूर्योऽश्वःसोऽभवद्यतः ॥२८॥ शाखाभेदास्तुतेषांवैदशपंचचवाजिनाम् ॥ कण्वाद्यास्तुमहाभाग
याज्ञवल्क्यप्रवर्तिताः ॥२९॥इ॰ वि॰ तृ॰ पं॰ ध्यायः ॥ ५ ॥ पराशरउवाच॥ सामवेदतरोःशाखाव्यासशिष्यः
सजैमिनिः ॥ क्रमेणयेनमैत्रेयबिभेदशृणुतन्मम ॥ १ ॥

तत्पाताःवहंतिगच्छंतीत्यर्थः ॥२४ ॥२५॥२६॥ अयातयामसंज्ञानिअन्यैरनभ्यस्तानि॥२७॥ वाजिनःसमाख्याताः वाजिरूपसूर्यप्रोक्तसंहिता
ध्यायित्वादित्यर्थः ॥ २८ ॥ २९ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशे पं॰ ध्यायः ॥ ५ ॥ साम्नोऽथाथर्वणःशाखाभेदाःपौराणिकाअपि ॥ अध्येतार
श्वकर्तारस्तेषांषष्ठेनिरूपिता: ॥१॥ तस्यजैमिनेःअस्यजैमिनिपुत्रस्यतौजैमिनिपुत्रपौत्रौजैमिनिनाविभक्तामेकैकांसंहितांस्वस्वकालेऽधीतवंतौ॥१॥

॥१॥ तत्सुतःसुमंतुसुतः तंसंहिताभेदम् ॥ २ ॥ सुकर्मणःशिष्यावाह हिरण्यनाभइति कौशल्यइतिहिरण्यनाभविशेषणं पपचदशशिष्यास्तेभ्यःपं
चदशसंहिताःहिरण्यनाभेनदत्तास्तएवोदीच्यसामगाःस्मृताः ॥ ३ ॥ यैरपरैर्द्विजोत्तमैस्तावंत्यस्तेषांग्रहीतॄणांसंख्ययासंख्याताःसंहिताहिरण्यनाभा

सुमंतुस्तस्यपुत्रोऽभूत्सुकर्मास्याप्यभूत्सुतः ॥ अधीतवंतावेकैकांसंहितांतौमहामुनी ॥ १ ॥ सहस्रसंहिताभेदंसुकर्मा तत्सुतस्ततः ॥ चकारतंचतच्छिष्योजगृहातेमहामती ॥ २ ॥ हिरण्यनाभःकौशल्यःपौष्यंजिश्चद्विजोत्तम ॥ उदीच्य सामगाःशिष्यास्तेभ्यःपंचदशस्मृताः ॥ ३ ॥ हिरण्यनाभात्तावंत्यःसंहितायैर्द्विजोत्तमैः ॥ गृहीतास्तेऽपिचोच्यंतेपंडि तैःप्राच्यसामगाः ॥ ४ ॥ लोकाक्षिःकुथुमिश्चैवकुसीदीलांगलिस्तथा ॥ पौष्यंजिशिष्यास्तद्भेदैःसंहिताबहुलीकृताः ॥ ५ ॥ हिरण्यनाभशिष्यश्चचतुर्विंशतिसंहिताः ॥ प्रोवाचकृतिनामासौशिष्येभ्यःसुमहामतिः ॥ ६ ॥ तैश्चापिसामवेदोऽसौ शाखाभिर्बहुलीकृतः ॥ अथर्वणामथोवक्ष्येसंहितानांसमुच्चयम् ॥ ७ ॥ अथर्ववेदंसमुनिःसुमंतुरमितद्युतिः ॥ शि ष्यमध्यापयामासकबंधंसोपितंऽद्विधा ॥ ८ ॥ कृत्वातुदेवदर्शायतथापथ्यायदत्तवान् ॥ देवदर्शस्यशिष्यास्तुमौद्गोब्र ह्मबलिस्तथा ॥ ९ ॥ शौल्कायनिःपिप्पलादस्तथान्योमुनिसत्तम ॥ पथ्यस्यापित्रयःशिष्याःकृतायैर्द्विजसंहिता ॥ ॥ १० ॥ जाजलिःकुमुदादिश्चतृतीयःशौनकोद्विज ॥ शौनकस्तुद्विधाकृत्वाददावेकांतुबभ्रवे ॥ ११ ॥

द्गृहीतास्तेप्राच्यसामगाउच्यंतइत्यन्वयः ॥ ४ ॥ पौष्यंजिशिष्यानाह लोकाक्षिरिति तद्भेदैस्तच्छिष्यप्रशिष्यादिभिः ॥ ५ ॥ हिरण्यनाभस्योदी च्यसामगशिष्यमध्येकृतिनामाशिष्यः ॥ ६ ॥ तैःकृतिनाम्नःशिष्यैः ॥ ७ ॥ ८ ॥ देवदर्शःस्वसंहितांचतुर्धाचक्रेतास्तुमौद्गादयश्चत्वारोजगृहुरित्य र्थः ॥ ९ ॥ पथ्यकृतास्तिस्रःसंहिताजाजल्यादयोजगृहुःयैःस्वसंहिताभिन्नाःकृताः ॥ १० ॥ ११ ॥

सैंधवाःसैंधवायनशिष्याः मुंजकेशइतिबभ्रोरेवनामांतरंतच्छिष्यामुंजकेशाः द्विधाद्विःप्रकारोभिन्नोवेदःस्वस्वसंहितायैस्तेतथा ॥ १२ ॥ संहिताभे
दानाह नक्षत्रकल्पइति वेदानांसंहितानांचकल्पइत्यन्वयः तत्रनक्षत्रकल्पोनक्षत्रादिपूजाविधिःवेदकल्पोवैतानिकब्रह्मत्वादिविधिः संहिताक
ल्पःसंहिताविधिः आंगिरसःकल्पोभिचारादिविधिः शांतिकल्पश्चगजाद्यष्टादशमहाशांत्यादिभिर्विधिः ॥ १३॥ आख्यानादिभिःसहपुराणसंहितां
चक्रे व्यासइतिशेषः तत्रदृष्टोपलब्धकथनमुपाख्यानंप्रचक्षते गाथापितृपृथ्व्यादिगीता कल्पशुद्धिर्वाराहादिकल्पनिर्णयः ॥ १४॥ १५ ॥ सुम

द्वितीयांसंहितांप्रादात्सैंधवायनसंज्ञिने ॥ सैंधवामुंजकेशाश्च भिन्नवेदाद्विधापुनः ॥ १२ ॥ नक्षत्रकल्पोवेदानांसंहिता
नांतथैवच ॥ चतुर्थःस्यादांगिरसःशांतिकल्पश्चपंचमः ॥ १३ ॥ श्रेष्ठास्त्वथर्वणामेतेसंहितानांविकल्पकाः ॥ आख्यानै
श्चाप्युपाख्यानैर्गाथाभिःकल्पशुद्धिभिः ॥ १४ ॥ पुराणसंहितांचक्रेपुराणार्थविशारदः ॥ प्रख्यातोव्यासशिष्योऽभूत्सुतो
वैरोमहर्षणः ॥ १५ ॥ पुराणसंहितांतस्मैददौव्यासोमहामुनिः ॥ सुमतिश्चाग्निवर्चाश्चमित्रयुःशांतपायनः ॥ अकृत
व्रणोथसावर्णिःषट्शिष्यास्तस्यचाभवन् ॥ १६ ॥ काश्यपःसंहिताकर्तासावर्णिःशांतपायनः ॥ रौमहर्षणिकाचान्या
तिसृणांमूलसंहिता ॥ चतुष्टयेनाप्येतेनसंहितानामिदंमुने ॥ १७ ॥ आद्यंसर्वपुराणानांपुराणंब्राह्ममुच्यते ॥ अ
ष्टादशपुराणानिपुराणज्ञाःप्रचक्षते ॥ १८ ॥ ब्राह्मंपाद्मंवैष्णवंचशैवंभागवतंतथा ॥ अथान्यनारदीयंचमार्कंडेयंच
सप्तमम् ॥ १९ ॥ आग्नेयमष्टमंचैवभविष्यंनवमंतथा ॥ दशमंब्रह्मवैवर्तंलैंगमेकादशंस्मृतम् ॥ २० ॥

त्यादयस्तस्यरोमहर्षणस्यषट्शिष्यास्तत्कृताःषट्संहिताजगृहुः ॥ १६ ॥ काश्यपादिभिस्त्रिभिःकृतास्तिस्रः अकृतव्रणएवकाश्यपः काश्यपोह्यकृ
तव्रणइतिवायूक्तेः रौमहर्षणिकाचान्यारोमहर्षणेनपुनःसंक्षेपेणकृता एतासांसंहितानांचतुष्टयेनसारोद्धाररूपमिदंविष्णुपुराणंमुनेमैत्रेयमयाकृतमि
तिशेषः॥ १७॥ व्यासकृतान्यष्टादशपुराणान्याह आद्यमितिसार्धैश्चतुर्भिःकेचित्तुसंहितानांचतुष्टयेनइदमाद्यंब्राह्ममुच्यतेइतिवदंति॥ १८॥ १९।२०।

॥ २१ ॥ २२ ॥ उक्तेष्वष्टादशपुराणेषु किमेतत्पुराणं त्वया कथ्यत इति आह ॥ यदेतदिति ॥ मया यदेतत्पाद्मं कथ्यते तदेवानागताख्यानेन प
द्मपुराणानंतरं व्यासेनकृतमित्यर्थः ॥ यथाहमत्स्यः वराहकल्पवृत्तांतमधिकृत्यपराशरः । यत्राहधर्मानखिलांस्तदुक्तंवैष्णवंविदुरिति एवमेवब्र
ह्मादिकथितंव्यासेननिबद्धंब्रह्मपुराणादिकथ्यतेविष्णुपुराणंचक्वचिद्दशसाहस्रं क्वचिदष्टसाहस्रमित्यादिविकल्पेऽप्यत्रषट्साहस्रमेवव्याख्यायते
॥ २३ ॥ अस्यवैष्णवसंज्ञायांहेतुमाह सर्गेचेति ॥ २४ ॥ पुराणानांवेदोपबृंहणत्वेनधर्मवेदनहेतुत्वात्धर्मविद्याच्थानेषुचतुर्दशस्वतंर्भावमाह

वाराहंद्वादशंचैवस्कांदंचात्रत्रयोदशम् ॥ चतुर्दशंवामनंचकौर्मंपंचदशंस्मृतम् ॥ २१ ॥ मात्स्यंचगारुडंचैवब्रह्मां
डंचततःपरम् ॥ सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वंतराणिच ॥२२॥ सर्वेष्वेतेषुकथ्यंतेवंशानुचरितंचयत् ॥ यदेतत्तवमै
त्रेयपुराणंकथ्यतेमया ॥ एतद्वैष्णवसंज्ञंवैपाद्मस्यसमनंतरम् ॥ २३ ॥ सर्गेचप्रतिसर्गेचवंशमन्वंतरादिषु ॥ क
थ्यतेभगवान्विष्णुरशेषेष्वेवसत्तम ॥ २४ ॥ अंगानिचतुरोवेदामीमांसान्यायविस्तरः ॥ पुराणंधर्मशास्त्रंचवि
द्यात्येताश्चतुर्दश ॥ २५ ॥ आयुर्वेदोधनुर्वेदोगांधर्वश्चैवतेत्रयः ॥ अर्थशास्त्रंचतुर्थंतुविद्याह्यष्टादशैवतु ॥ २६ ॥
ज्ञेयाब्रह्मर्षयःपूर्वंतेभ्योदेवर्षयःपुनः ॥ राजर्षयःपुनस्तेभ्यऋषिप्रकृतयस्त्रयः ॥ २७ ॥ इतिशाखाःप्रसंख्याताःशा
खाभेदास्तथैवच ॥ कर्त्तारश्चैवशाखानांभेदहेतुस्तथोदितः ॥ २८ ॥

अंगानीति अंगानिशिक्षाकल्पज्योतिश्छंदोनिरुक्तव्याकरणानिषट् चतुरःचत्वारःधर्मशास्त्रंमन्वादिप्रोक्तंस्मृतिशास्त्रम् ॥ २५ ॥ केवलंदृष्टार्थंवि
द्यास्थानमायुर्वेदादिचतुष्कंब्रुवन्धर्मविद्यास्थानैःसहाष्टादशविद्यास्थानान्याह आयुरिति आयुर्वेदोष्टांगंचिकित्साशास्त्रंधन्वंतरिप्रोक्तम् धनुर्वेदं
भृगुप्रोक्तंचतुर्विधमायुधसंधानमोक्षादिविषयम् गांधर्ववेदोभरतमुनिप्रणीतोनित्यगीतादिविषयःअर्थशास्त्रंबार्हस्पत्यादिनीतिशास्त्रंपूर्वोक्ताश्चतुर्दशे
त्यष्टादशविधाइति ॥ २६ ॥ वेदशाखाप्रसंगात्तद्द्रष्टॄणामप्यृषीणांभेदानाह ज्ञेयाइति ॥ २७ ॥ उपसंहरति इतीति प्रसंख्याताःसंख्ययाप्रोक्ताः
शाखाभेदाश्चनामतउक्ताः भेदहेतुः पुरुषाणामल्पप्रज्ञत्वादिः ॥ २८ ॥

शाखानांपुरुषप्रणीतत्वेनवेदस्यपौरुषेयत्वंस्यादित्यतआह प्राजापत्येति कल्पादौप्रजापतिनादृष्टाश्रुतिर्नित्यैवइमेतुशाखाभेदास्तस्यएवविकल्पा स्तद्ग्रहणसौकर्यार्थमवांतरभेदानत्वपूर्वाःपुरुषैःकृताइत्यर्थः ॥२१॥३०॥ इतिश्रीवि॰पुराणेतृतीयांशेषष्ठोऽध्यायः॥६॥ वेदशाखाप्रणयनमुक्तंकर्त्रा दिभेदतः।अथतांत्रिकधर्मश्चसेतिहासोत्रवर्ण्यते॥१॥ भूगोलादिप्रसंगानुप्रसंगादनुवर्ण्यते ।सद्गतितस्थंजंतूनांभगवद्धर्मसंगतः॥२॥ उक्तमभिलंद

सर्वमन्वंतरेष्वेवशाखाभेदाःसमाःस्मृताः ॥ प्राजापत्याश्रुतिर्नित्यातद्विकल्पास्त्विमेद्विज ॥ २१ ॥ एतत्तवोदितं सर्वयत्पृष्टोऽहमिहत्वया ॥ मैत्रेयवेदसंबद्धंकिमन्यत्कथयामिते ॥ ३० ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेषष्ठोऽध्यायः ॥६॥ मैत्रेयउवाच ॥ यथावत्कथितंसर्वंयत्पृष्टोसिमयाद्विज ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंत्वेकंतद्भवान्प्रब्रवीतुमे ॥१॥ सप्तद्वीपानिपातालवीथ्यश्चसुमहामुने ॥ सप्तलोकायेंतरस्थाब्रह्मांडस्यास्यसर्वतः॥ २ ॥ स्थूलैःसूक्ष्मैःतथास्थूलसूक्ष्मैःसूक्ष्मतरैस्तथा ॥ स्थूलास्थूलतरैश्चैतत्सर्वंप्राणिभिरावृतम् ॥ ३॥ अंगुलस्याष्टभागोपिनसोस्तिमुनिसत्तम ॥ नसंतिप्राणिनोयत्रकर्मबंधनिबंधनाः ॥ ४ ॥ सर्वेचैतेवशंयांतियमस्यभगवन्किल ॥ आयुषोंऽतेनतेयांतियातनास्तत्प्रचोदिताः ॥ ५ ॥ यातनाभ्यःपरिभ्रष्टादेवाद्यास्वथयोनिषु ॥ जंतवःपरिवर्ततेशास्त्राणामेषनिर्णयः॥६॥ सोहमिच्छामितच्छ्रोतुंयमस्यवशवर्तिनः ॥ नभवंतिनरायेनतत्कर्मकथयामलम् ॥ ७॥ पराशरउवाच ॥ अयमेवमुनेप्रश्नोनकुलेनमहात्मना ॥ पृष्टःपितामहःप्राहभीष्मोयत्तच्छृणुष्वमे ॥ ८ ॥

च्छ्रुतिस्मृतिसारभूतंधर्मंपृच्छति यथावदितिसप्तभिः ॥ १ ॥ पातालवीथ्यःभूविवरपंक्तयः सप्तलोकाःस्वर्गादयः ॥ २ ॥ एतत्सप्तद्वीपादिरूपंसर्वम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अयमेवप्रश्नःप्रष्टव्योऽर्थोनकुलेनभीष्मंप्रतिपृष्टस्ततश्चसभीष्मस्तंप्रतियत्प्राहतच्छृणुष्वशृणु ॥ ८ ॥

सकालिंगकोद्विजोमामुवाचमयाजातिस्मरोमुनिःपृष्टइति ॥ ९ ॥ तेनजातिस्मरेण इदमिदंवर्तमानमेतदित्थमेवंलक्षणंभविष्यतीतिचकालिंगक स्यानेयदाख्यातंतेनचकालिंगकेनमह्यंयथोक्तंतथैवतदभूत् हेवत्सनकुलेत्यन्वयः ॥ १० ॥ श्रद्दधानमनोयुक्तेनसकालिंगकोद्विजोभूयःपुनःपृष्टः सन्जातिस्मरवाक्यंयद्यदाहतदन्यथाव्यभिचारिमयानदृष्टमित्यतिविश्वासार्थमुक्तम् ॥ ११ ॥ प्रकृतमाह एकदेति तस्यजातिस्मरस्यमुनेः॥ १२॥ तदेवाह जातीति तंसंवादंसंवादविषयार्थम् ॥ १३ ॥ तमेवाह स्वपुरुषमित्यादिसोऽन्यलोकइत्यंतैरेकविंशत्याश्लोकैः पापिजनानयनायउद्यतंपा

॥ भीष्मउवाच ॥ पुरामभागतोवत्ससखाकालिंगकोद्विज ॥ समामुवाचपृष्टोवैमयाजातिस्मरोमुनिः ॥९॥ तेना ख्यातमिदंचेदमित्थंचैतद्भविष्यति ॥ तथाचतदभूद्वत्सयथोक्तंतेनधीमता ॥ १० ॥ सपृष्टश्चमयाभूयःश्रद्दधानव ताद्विज ॥ यद्यदाहनतद्दृष्टमन्यथाहिमयाक्वचित् ॥ ११॥ एकदातुमयापृष्टंयदेतद्भवतोदितम् ॥ प्राहकालिंगको विप्रःस्मृत्वातस्यमुनेर्वचः ॥१२॥ जातिस्मरेणकथितोरहस्यःपरमोमम॥ यमकिंकरयोर्योऽभूत्संवादस्तंब्रवीमिते॥ ॥ १३ ॥ कालिंगउवाच ॥ स्वपुरुषमभिवीक्ष्यपाशहस्तंवदतियमःकिलतस्यकर्णमूले ॥ परिहरमधुसूदनप्रपन्ना न्प्रभुरहमस्मिनृणांनवैष्णवानाम् ॥१४॥ अहममरगणार्चितेनधात्रायमइतिलोकहिताहितेनियुक्तः ॥ हरिगुरुवश गोऽस्मिनस्वतंत्रःप्रभवतिसंयमनेममापिविष्णुः ॥ १५ ॥

शहस्तंस्वपुरुषमभिवीक्ष्यविष्णुभक्तान्परित्यज्यान्यानानयेति स्वप्रतापभंगभियाअतिरहस्यतयाचकर्णमूलेवदतिस्म ॥ १४ ॥ नवैष्णवानांप्रभु रित्यत्रहेतुमाह अहमिति प्रजासंयमनाद्यमइतिसंज्ञयालोकहिताहितेशुभाशुभफलदानार्थंधात्रानियुक्तोऽपिहरिरेवगुरुस्तद्वशगोऽस्मिनस्वतंत्रःयतो ममापिसंयमनेदंडेविष्णुःप्रभवति हितायसंनियुक्तइतिपाठेदंडोऽपिपापक्षपणार्थंतयाहितएवतस्माअपिसर्वोत्पत्तिप्रलयहेतुत्वेनसर्वात्मकत्वात्सर्व नियंतृत्वेनेत्यर्थः ॥ १५ ॥

तत्रहेतुमाह कटकेतिद्वाभ्यां कटकोवलयः कर्णिकाकर्णभूषणं कटकादिभेदैर्नानारूपैःकार्यैरुपलक्षितमपिअभेदंकारणात्मनाएकमेवेष्यतेयथा तथैकएवजगत्कारणभूतोहरिः सुरादिभेदैरुदीर्यते ॥ १६ ॥ किंचभेदस्यमायोपाधिकत्वात्मायानाशेतुविष्णुरेकएवेत्याह क्षितीति अनिलोद्धूताः क्षितिजलपरमाणवोयथाअनिलस्यांतेअवसानेधरित्र्यादिनासहैकतांयांतितथागुणानांकलुषेणकालुष्येणक्षोभेणयेसुरादयोजाताः अंतेगुणक्षोभोपरमेतेनविनासहैकतांयांतीत्यन्वयः ॥ १७ ॥ तर्हियमस्यापिनियंतुर्भक्तिःकथंमनुष्यसाध्येत्यतआह हरिमिति परमार्थतःसर्वात्मत्वेनह

कटकमुकुटकर्णिकादिभेदैःकनकमभेदमपीष्यतेयथैकम् ॥ सुरपशुमनुजादिकल्पनाभिर्हरिरखिलाभिरुदीर्यतेतथैकः ॥ १६ ॥ क्षितिजलपरमाणवोनिलांतेपुनरपियांतियथैकतांधरित्र्या ॥ सुरपशुमनुजादयस्तथांतेगुणकलुषेणसनातनेनतेन ॥ १७ ॥ हरिममरगणार्चितांघ्रिपद्मंप्रणमतियःपरमार्थतोहिमर्त्यः ॥ तमथगतसमस्तपापबंधंव्रजपरिहृत्ययथाग्निमाज्यसिक्तम् ॥ १८ ॥ इतियमवचनंनिशम्यपाशीयमपुरुषस्तमुवाचधर्मराजम् ॥ कथयममविभोःसमस्तधातुर्भवतिहरेःखलुयादृशोस्यभक्तः ॥ १९ ॥ यमउवाच ॥ नचलतिनिजवर्णधर्मतोयःसममतिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे ॥ नहरतिनचहंतिकिंचिदुच्चैःसितमनसंतमवेहिविष्णुभक्तम् ॥ २० ॥ कलिकलुषमलेनयस्यनात्माविमलमतेर्मलिनीकृतोऽस्तमोहे ॥ मनसिकृतजनार्दनंमनुष्यंसततमवेहिहरेरतीवभक्तम् ॥ २१ ॥

रिंयः प्रणमतितंपरित्यज्यव्रज यद्वाहरिप्रणतिमात्रेणपरमार्थतःतमपगतसमस्तपापबंधमित्यन्वयः अग्निदृष्टांतेनभक्तसंसर्गिणोऽपित्याज्याइत्युक्तम् येन्येचपापायदपाश्रयाश्रयाःशुध्यंतीतिशुकोक्तेः ॥ १८ ॥ समस्तस्यधातुःपालकस्य ॥ १९ ॥ उच्चैरतिशयेनसितंशुद्धंरागादिहीनंमनोयस्य तांविष्णुभक्तंविद्धि भक्तैहेतुंवदन्नविशिनष्टि नचलतीति हरेराज्ञेयमितिबुद्ध्यानिजवर्णाश्रमधर्मतोयोनचलतितं भक्तेश्चिन्हान्याह सममतिरिति॥२०॥ तेष्वपिअस्तमोहेमनसिसततंकृतजनार्दनमतीवभक्तमवेहि किंविशिष्टंकलौवर्तमानस्ययस्यतत्कृतेनपाप्मनात्माबुद्धिर्नमलिनीकृतस्तम् ॥ २१ ॥

नहरतीतियदुक्तंतद्विशेषमाह कनकमिति कनकमपिरहस्यपिदृष्ट्वापरस्वंतृणमिवयःसमवैतिजिघृक्षाविमुखोभवतीत्यर्थः ॥ अथवाभगवतिअन
न्यचेताभवतितम् ॥ २२ ॥ सितमनसमितिविशेषणंयदुक्तंतदेवक्कशब्दाभ्यांस्पष्टयति स्फटिकेति स्फटिकगिरिशिलेवामलःतुहिनमयूखश्चंद्र
स्तस्यरश्मिपुंजेमत्सरादिजदोषस्यविष्णोश्चविरोधोक्त्यातद्दोषरहितस्यैवविष्णुभक्तत्वमित्युक्तंभवति ॥ २३ ॥ तदेवविधिमुखेनविवृणोति विम
लमतिरिति शुचिशुद्धंचरितंयस्य अखिलानांसत्वानांमित्रभूतःअस्तेनिरस्तेमानमायेयेनवालीकेयेनसः ॥ २४ ॥ तस्यप्रसन्नताचचिन्हमित्याह
वसतीति उक्तमर्थमर्थांतरन्यासेनसमर्थयति क्षितिरसमिति शालपोतोबालतरशालतरुःचारुतयासुकुमारतयैवरम्यंक्षितिरसंस्वस्यांतर्यथाकथ

कनकमपिरहस्यवेक्ष्यबुद्ध्यातृणमिवयःसमवैतिवैपरस्वम् ॥ भवतिचभगवत्यनन्यचेताःपुरुषवरंतमवेहिविष्णुभक्त
म् ॥ २२ ॥ स्फटिकगिरिशिलामलःक्वविष्णुर्मनसिनृणांक्वचमत्सरादिदोषः ॥ नहितुहिनमयूखरश्मिपुंजेभवतिहुता
शनदीप्तिजःप्रतापः ॥ २३ ॥ विमलमतिविमत्सरःप्रशांतःशुचिचरितोऽखिलसत्वमित्रभूतः ॥ प्रियहितवचनोऽ
स्तमानमायोवसतिसदात्हृदितस्यवासुदेवः ॥ २४ ॥ वसतित्हृदिसनातनेचतस्मिन्भवतिपुमाञ्जगतोऽस्यसौम्य
रूपः ॥ क्षितिरसमतिरम्यमात्मनोऽंतःकथयतिचारुतयैवशालपोतः ॥२५ ॥ यमनियमविधूतकल्मषाणामनुदिन
मच्युतसक्तमानसानाम् ॥ अपगतमदमानमत्सराणांव्रजभटदूरतरेणमानवानाम् ॥२६॥ त्हृदियदिभगवाननादिरा
स्तेहरिरसिशंखगदाधरोऽव्ययात्मा ॥ तदघमघविघातकर्तृभिन्नंभवतिकथंसतिवांधकारमर्के ॥ २७ ॥

यतिअनुमापयतिएवंसर्वभूतेषुसौम्यतयाविष्णुभक्तोपिविष्णुंत्हृदिवसंतंसूचयतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ किंच यमनियमेति अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मच
र्यापरिग्रहायमाः शौचसंतोषदयास्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिनियमाः धनादिसंपत्समुत्सिक्तोमनसउल्लासोमदःआत्मनिपूज्यताबुद्धिर्मानःपरशुभ
द्वेषोमत्सरः ॥ २६ ॥ अपगतकल्मषत्वमेवाह त्हृदीति असिस्थानेअरीतिक्वचित्पाठःतत्तस्मैघानांपापानांविघातकर्ताहरिस्तेनभिन्नंनाशितंस
दघंकथंभवतिबलवद्विरोधिनिसत्यपरंनतिष्ठतीत्यर्थांतरेणस्पष्टयति कथमिति ॥ २७ ॥

इदानीमभक्तलक्षणान्याहहरतीतिचतुर्भिः ॥ २८ ॥ सतांविनिंदांकुरुते संतमर्थंनददाति यद्वासंतंविष्णुंतद्भक्तंवानयजतिनपूजयतिनचतस्मैददा
ति ॥ २९ ॥ परमसुहृदादिषुशठमतिःसन्नर्थतृष्णांकरोतिअर्थात्तेभ्यएवार्थंग्रहीतुंवांछति यद्वापरमसुहृदादौतेषांनिमित्तमन्यायेनाप्यर्थतृष्णां
करोति ॥ ३० ॥ अनार्यैर्विशालोदीर्घकालोयःसंगस्तेनमत्तः अनार्यविशीलेतिपाठेनीचैर्दुःशीलैश्चयःसंगस्तेनमत्तइत्यर्थः ॥ ३१ ॥ उक्तमभक्तचि

हरतिपरधनंनिहंतिजंतून्वदतितथानिशनिष्ठुराणियश्च ॥ अशुभजनितदुर्मदस्यपुंसःकलुषमतेर्हृदितस्यनास्त्यनं
तः॥२८॥ नसहतिपरमंपदंविनिंदांकलुषमतिःकुरुतेसतामसाधुः॥नयजतिनददातियश्चसंतंमनसिनतस्यजनार्दनोऽ
धमस्य ॥२९॥ परमसुहृदिबांधवेकलत्रेसुततनयापितृमातृभृत्यवर्गे॥शठमतिरुपयातियोऽर्थतृष्णांतमधमचेष्टमवे
हिनास्यभक्तम् ॥३०॥ अशुभमतिरसत्प्रवृत्तिसक्तःसततमनार्यविशालसंगमत्तः॥ अनुदिनकृतपापबंधयत्नःपुरुष
पशुर्नहिवासुदेवभक्तः ॥३१॥ सकलमिदमहंचवासुदेवःपरमपुमान्परमेश्वरःसएकः ॥ इतिमतिरमलाभवत्यनंतेहृ
दयगतेव्रजतान्विहायदूरात् ॥ ३२ ॥ कमलनयनवासुदेवविष्णोधरणिधराच्युतशंखचक्रपाणे ॥ भवशरणमिती
रयंतियेवैत्यजभटदूरतरेणतानपापान् ॥ ३३ ॥ वसतिमनसियस्यसोऽव्ययात्मापुरुषवरस्यनतस्यदृष्टिपाते॥ त
वगतिरथवाममास्तिचक्रप्रतिहतवीर्यबलस्यसोऽन्यलोक्यः ॥३४॥ कालिंगउवाच॥ इतिनिजभटशासनायदेवोर
वितनयःसकिलाहधर्मराजः ॥ ममकथितमिदंचतेनतुभ्यंकुरुवरसम्यगिदंमयापिचोक्तम् ॥ ३५ ॥

न्हमाह सकलमिति ॥ ३२ ॥ तन्नामकीर्त्तनंतदेकशरणताचैकांतभक्तचिन्हमित्याह कमलनयनेति ॥ ३३ ॥ दूरतरेणत्यजेतियदुक्तंतत्रहेतुमा
ह वसतीतितस्यदृष्टिपातंयावच्चक्रभ्रमणादतस्तच्चक्रेणप्रतिहतेवीर्यबलेयस्यतस्यतवममचदृष्टिपातविषयेपापीजनानयनेऽपिनगतिरस्तिसपुनर
न्यलोक्यःवैकुंठवासार्हःनास्मल्लोकयोग्यः ॥ ३४ ॥ ममम्हं तेनजातिस्मरेणकुरुवरहेभीष्म ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तस्यतंवशीकर्त्तुंनसमर्थाः केशवालंबनःकेशवाश्रयः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायां

भीष्मउवाच ॥ नकुलैतन्ममाख्यातंपूर्वंतेनद्विजन्मना ॥ कलिंगदेशादभ्येत्यप्रीयतासुमहात्मना ॥३६ ॥ मयोप्ये
तद्यथान्यायंसम्यग्वत्सतवोदितम् ॥ यथाविष्णुमृतेनान्यत्त्राणंसंसारसागरे ॥ ३७॥ किंकरादंडपाशौवानयमोनच
यातनाः ॥ समर्थास्तस्ययस्यात्माकेशवालंबनःसदा ॥ ३८ ॥ पराशरउवाच ॥एतन्मुनेतवाख्यातंगीतंवैवस्वतेन
यत् ॥ त्वत्प्रश्नानुगतंसम्यक्किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥३९॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंशेसप्तमोऽध्यायः ॥७ ॥ मै
त्रेयउवाच ॥ भगवन्भगवान्देवःसंसारविजगीषुभिः ॥ ममाख्याहिजगन्नाथोविष्णुराराध्यतेयथा ॥ १ ॥ आरा
धिताच्चगोविंदादाराधनपरैर्नरैः ॥ यत्प्राप्यतेफलंश्रोतुंतवेच्छामिमहामुने ॥ २ ॥ पराशरउवाच ॥ यत्पृच्छतिभवा
नेतत्सगरेणमहात्मना ॥ और्वआहयथापृष्टस्तन्मेकथयतःशृणु ॥ ३ ॥ सगरःप्रणिपत्यैदमौर्वंपप्रच्छभार्गवम् ॥
विष्णोराराधनोपायसंबद्धंमुनिसत्तम ॥ ४ ॥ फलंचाराधितेविष्णौयत्पुंसामभिजायते ॥ सचाहपृष्टोयत्तेनतन्मैत्रे
याखिलंशृणु ॥५॥ और्वउवाच ॥ भौमान्मनोरथान्सर्वान्स्वर्गिवंद्यंतथास्पदम् ॥ प्राप्नोत्याराधितेविष्णौनिर्वा
णमपिचोत्तमम् ॥ ६ ॥ यद्यदिच्छतियावच्चफलमाराधितेऽच्युते ॥ तत्तदाप्नोतिराजेंद्रभूरिस्वल्पमथापिवा ॥ ७॥

तृतीयेंशेटीकायांसप्तमो० ॥ ७ ॥ विष्णोराराधनोपायोनिजधर्मप्रसंगतः । सगरौर्वीयसंवादनवाध्याय्यानिरूप्यते ॥ १ ॥ यथायत्प्रकारेणधर्मेण
विष्णोराराधनपरैराज्ञानुष्ठानतत्परैः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ स्वर्गिवंद्यंब्रह्मलोकादिपदम् ॥ ६ ॥ यावत्यत्संरूपाकंभूरिस्वल्पंचेतिप्रमाणतः ॥७॥

॥ ८ ॥ वर्णाश्रमाचारवतेत्यधिकारिविशेषणाद्वेदोक्तेतदविरुद्धपुराणागमाद्युक्ताचारवानेवतत्राधिकारीनविगीताचारः अन्यःश्रुत्युक्तधर्मपरित्यागे
नतद्व्रतधारणश्रवणकीर्तनादिरूपःपंथानभवति ॥ ९ ॥ यज्ञान्यष्टव्यानिंद्रादीन्यजन्विष्णुंयजति यंकंचनजपन्विष्णुमेवजपतिअन्यंघ्नन्विष्णु
मेवहंति यतःपूज्यवध्यादिसर्वरूपोविष्णुः ॥ १० ॥ तस्मात्तदाज्ञयावर्णाश्रमधर्मान्यागादीन्सदाचारंचकुर्वताविष्णुराराध्यतेतोष्यते सदाचारो
ऽविगीतशिष्टाचारः ॥ ११ ॥ उक्तमर्थमेवाधिकारिदर्शनपूर्वकंव्यतिरेकमुखेनद्रढयति ब्राह्मणइति ॥ १२ ॥ तत्रसाधारणधर्मानाह परेत्यादिषड्

यत्तुपृच्छसिभूपालकथमाराध्यतेहिसः ॥ तदहंसकलंतुभ्यंकथयामिनिबोधमे ॥ ८ ॥ वर्णाश्रमाचारवतापुरुषेणपरः
पुमान् ॥ विष्णुराराध्यतेपंथानान्यस्तत्तोषकारणम् ॥ ९ ॥ यजन्यज्ञान्यजत्येनंजपत्येनंजपन्नृप ॥ घ्नंस्तथान्यांहि
नस्त्येनंसर्वभूतोयतोहरिः ॥ १० ॥ तस्मात्सदाचारवतापुरुषेणजनार्दनः ॥ आराध्यतेस्ववर्णोक्तधर्मानुष्ठानकारिणा
॥ ११ ॥ ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःशूद्रश्चधरणीपते ॥ स्वधर्मतत्परोविष्णुमाराधयतिनान्यथा ॥ १२ ॥ परापवादपैशुन्यम
नृतंचनभाषते ॥ अन्योद्वेगकरंचापितोष्यतेतेनकेशवः ॥ १३ ॥ परपत्नीपरद्रव्यपरहिंसासुयोमतिम् ॥ नकरोतिपुमान्भूप
तोष्यतेतेनकेशवः ॥ १४ ॥ नताडयतिनोहंतिप्राणिनोन्यांश्चदेहिनः ॥ योमनुष्योमनुष्येंद्रतोष्यतेतेनकेशवः ॥ १५ ॥
देवद्विजगुरूणांयःशुश्रूषासुसदोद्यतः ॥ तोष्यतेतेनगोविंदःपुरुषेणनरेश्वर ॥ १६ ॥ यथात्मनिचपुत्रेचसर्वभूतेषुयस्त
था ॥ हितकामोहरिस्तेनसर्वदातोष्यतेसुखम् ॥ १७ ॥ यस्यरागादिदोषेणनदुष्टंनृपमानसम् ॥ विशुद्धचेतसाविष्णुस्तो
ष्यतेतेनसर्वदा ॥ १८ ॥ वर्णाश्रमेषुयेधर्माःशास्त्रोक्तानृपसत्तम ॥ तेषुतिष्ठन्नरोविष्णुमाराधयतिनान्यथा ॥ १९ ॥

भिः परस्यापवादंसमक्षनिंदां पैशुन्यंपरोक्षेदोषकथनम् ॥ १३ ॥ १४ ॥ नहंतिनप्राणान्वियोजयतिप्राणिनोजंगमानान्यान्देहिनःस्थावरान् एते
षांनियमेनक्रियमाणानांधर्मत्वेनहरितोषणत्वात्चित्तशोधकत्वम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इदानींहरितोषकान्साधारणधर्मानाह वर्णेति
तिष्ठन्नितिहेतौशतृप्रत्ययः तेषुस्थितिस्तदनुष्ठानमाराधनहेतुरित्यर्थः ॥ १९ ॥

तत्तर्हितान्श्रोतुमिच्छामिब्रवीहिब्रूहीत्यर्थः॥२०॥२१॥तत्रब्राह्मणस्यावश्यकान्धर्मानाह दानमिति दद्यात्कुर्यात् नित्योदकीनित्यस्नानतर्पणादि कुर्यथाधिकारमौपासनाग्नेस्त्रेतादीनांवापरिग्रहम् ॥ २२ ॥ धर्मोपार्जननियमानाह वृत्त्यर्थमिति प्रतिग्रहादानंप्रतिग्राह्यस्यगवादेरादानंग्रहणंगुर्व

॥ सगरउवाच ॥ तदहंश्रोतुमिच्छामिवर्णधर्मानशेषतः ॥ तथैवाश्रमधर्मांश्चद्विजवर्यब्रवीहितान् ॥ २० ॥ और्व उवाच ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशांशूद्राणांचयथाक्रमम् ॥ त्वमेकाग्रमनाभूत्वाशृणुधर्मान्मयोदितान् ॥२१॥ दानंदद्याद्यजेद्देवान्यज्ञैःस्वाध्यायतत्परः ॥ नित्योदकीभवेद्विप्रःकुर्याच्चाग्निपरिग्रहम् ॥ २२ ॥ वृत्त्यर्थंयाजयेच्चान्यानन्यानध्यापयेत्तथा ॥ कुर्यात्प्रतिग्रहादानंगुर्वर्थंन्यायतोद्विजः ॥ २३ ॥ सर्वभूतहितंकुर्यान्नाहितंकस्यचिद्द्विजः ॥ मैत्रीकर्मसमस्तेषुब्राह्मणस्योत्तमंधनम् ॥ २४ ॥

र्थंगुरुरर्थोयस्मिंस्तत् शुक्लार्थादितिपाठेशुक्लःशुद्धार्थोयस्यतस्माद्विप्रादेः क्रमागतंप्रीतिदायंप्राप्तंचसहभार्यया अविशेषेणसर्वेषांधनंशुल्कमुदाहृतत मितिविष्णुवचनात् शुल्कार्थमितिपाठेशुल्कधनोपार्जननिमित्तमित्यर्थः तत्रापिन्यायतःकालपुरुषादिप्रतिग्रहंविनाद्विजोब्राह्मणः ॥ २३ ॥ २४ ॥

ग्राह्णिपाषाणेपारक्येपरकीयेरत्नेवा अस्यब्राह्मणस्येत्युपलक्षणम् पत्न्यामृतावभिगमःशस्यतेश्रुत्याभ्यनुज्ञायतेनतुनियम्यते ऋतौभार्यामुपे
यादितिश्रुतौपरिसंख्यायाउक्तत्वात् परिसंख्यानियमयोर्भेदात् तथाहिभट्टपादाः विधिरत्यंतमप्राप्तौनियमःपाक्षिकेसति तत्रचान्यत्रचप्राप्तौप
रिसंख्येतिगीयतइति अस्यार्थःस्वर्गोपायभूतज्योतिष्टोमस्यात्यंतमप्राप्तस्यप्रापणंविधिःयथाग्निष्टोमेनयजेतेत्यादिः पाक्षिकप्राप्तौसत्यामप्राप्तांश
स्यपरिपूरणायनियमेनप्रापणंनियमविधिः यथाव्रीहीनवहंतीत्यत्रवितुषीकरणस्यावहननेननखनिकृंतनादिनाचप्राप्तस्यनखनिकृंतनादिपक्षेपिअ
वहननस्याप्राप्तांशस्यनियमेनप्रापणं विधेयस्यतत्रचात्रचप्राप्तौप्राप्तियोग्यतायांअन्यतरनिवृत्तयेपुनःप्रापणंपरिसंख्या यथापंचपंचनखाभक्ष्याभ
तौभार्यामुपेयादिति अत्रपंचनखभक्षणादेर्लोकतएवप्राप्तस्याज्ञाततत्वाभावात् तत्रस्मृतेरज्ञातज्ञापकत्वलक्षणस्यप्रामाण्यस्यासंभवेनस्वार्थत्याना
त् पंचातिरिक्तपंचनखभक्षणनिषेधादिरूपान्यार्थकल्पनंयुक्तम् तत्रउक्तरूपप्रामाण्यसत्वात्तदनुरोधेनरागतःप्राप्तस्यबाधोऽपिन्याय्यएव अतएवप
स्वार्थत्यागान्यार्थकल्पननिषेधप्रतियोगिप्रापकप्रमाणबाधकत्वलक्षणदोषत्रयवत्वम् एवंश्रौतोदाहरणेपिइमामगृभ्णन्नरशनामृतस्येतिपश्वाभिधा

ग्राह्णिरत्नेचपारक्येसमबुद्धिर्भवेद्द्विजः ॥ ऋतावभिगमःपत्न्यांशस्यतेचास्यपार्थिव ॥ २५ ॥

नीमादत्तइत्यत्रक्रतुफलसाधनाश्वमेधसंबंधिनःपशोरसनांगृहीतवंतइत्येवमर्थकस्यमंत्रस्यार्थप्रकाशनसामर्थ्यलक्षणेनलिंगेनाश्वरशनादानेगर्दभादि
रशनादानेचोभयत्रश्रुतेरप्राप्तप्रापकत्वलक्षणप्रामाण्यप्राप्तस्यसंभवान्नतदनुरोधेनस्वार्थत्यागस्ततश्चान्यार्थकल्पनाप्राप्तबाधोनास्तीतिनदोषस्यगं
धोपि तर्हिअज्ञातज्ञापकत्वलक्षणप्रामाण्यस्यसर्वत्राविशेषादपूर्वविधिनियमपरिसंख्याविधीनांकोभेदइतिचेत्न प्रमाणांतराद्योग्येउपायेऽपूर्ववि
धिः पाक्षिकप्राप्तेनियमविधिः श्रुत्यपेक्षयाविलंबितप्रत्यायकप्रमाणेनोभयत्रप्राप्तियोग्यतयापरिसंख्याविधिरितिपूर्वमेवोक्तत्वात् अथापूर्ववि
धिवत्परिसंख्याविधेरपिअप्राप्तप्रापकत्वेनचरितार्थत्वादन्यनिवृत्तिःफलंतस्यनस्यादितिचेन्न लिंगेनप्राप्स्यतोऽर्थस्यश्रुत्यापूर्वप्रतिपादनवैयर्थ्या
दन्यनिवृत्तिरूपफलस्यावश्यकत्वात् तथाहि श्रुत्या अश्वरशनादानेविनियुक्तस्यमंत्रस्यपश्वाल्लिंगेनविनियोगासंभवादन्यनिवृत्तिःसुतरांसिद्धैव सै
वपरिसंख्याफलम् अपूर्वविधेस्तुअग्निष्टोमादिषुप्रवृत्तिजननस्यसंभवान्नान्यफलाकांक्षेति अतएवभट्टपादाःस्वयमाहुःतंत्रवार्त्तिके अज्ञातविधि

रेवाप्यमतोमंत्रस्यानिश्चिनुपरिसंख्याफलेनोक्तानविशेषःपुनःश्रुतः ॥ इति लिंगजन्यभविष्यत्पुनःश्रवणस्यतत्प्रथमंतनच्छ्रुतिजन्यश्रवणस्यप्रवृत्ति
णफलमात्रेविशेषाभावाच्छ्रुतिजन्यश्रवणस्यान्यनिवृत्तिफलरूपमस्त्येवेत्यवश्यंकल्पनीयमित्यर्थः केचित्तुभट्टमतेपरिसंख्यायाःस्मार्तोदाहरणंना
स्तीतिवदंति तत्रपंचपंचनखाभक्ष्याइत्यादिषुउक्तप्रकारेणदोषत्रयाभावात्परिसंख्योदाहरणत्वेऽप्यदोषात्भेदेनैवपरिसंख्यालक्षणस्यसामान्येनो
क्त्वात् एवमृतौभार्यामुपेयादित्यत्रऋतुकालयोर्नित्यवत्प्राप्ततयाऽप्राप्तांशपूरणलक्षणफलाभावान्नियमावध्यसंभवेनपरिसंख्यैवतर्हिऋतुस्नातां
तुयोभार्यांसन्निधौनोपगच्छति घोरायांभ्रूणहत्यायांपच्यतेनात्रसंशयइतिदोषश्रवणंनस्यात् नैषदोषः मनसिकामेसत्यपितस्यांद्वेषादिनातामनुगच्छ

दानानिदद्यादिच्छातोद्विजेभ्यःक्षत्रियोऽपिहि ॥ यजेच्चविविधैर्यज्ञैरधीयीतचपार्थिव ॥२६॥ शस्त्राजीवोमहीरक्षा
प्रवरातस्यजीविका ॥ तस्यापिप्रथमेकल्पेपृथिवीपरिपालनम् ॥२७॥ धरित्रीपालनेनैवकृतकृत्योनराधिपः ॥ भ
वंतिनृपतेरंशायतोयज्ञादिकर्मणाम् ॥ दुष्टानांत्रासनाद्राजाशिष्टानांपरिपालनात् ॥ प्राप्नोत्यभिमतान्लोकान्व
र्णसंस्थाकरोनृपः ॥ २९ ॥ पाशुपाल्यंवणिज्यंचकृषिंचमनुजेश्वर ॥ वैश्यायजीविकांब्रह्मादादौलोकपितामहः ॥
॥ ३० ॥ तस्याप्यध्ययनंयज्ञोदानंधर्मश्चशस्यते ॥ नित्यनैमित्तिकादीनामनुष्ठानंचकर्मणाम् ॥ ३१ ॥

तोदोषश्रवणोपपत्तेरितिसंक्षेपः लोकेव्यवायामिषमद्यसेवानित्यास्तुजंतोर्नहितत्रचोदनेत्यादिशुकोक्तेश्च ॥ २५॥ क्षत्रियधर्मानाह दानानीतिचतु
र्भिः ॥ २६ ॥ शस्त्राजीवोयुद्धजीविका तस्यक्षत्रियस्य प्रथमेकल्पेपक्षेपृथिवीपालनंकर्माभिधयितइतिशेषःअत्रहेतुर्धरित्रीति भवंतिनृपतेरंशाःपु
ण्यात्षड्गुणमादत्तेधर्मेणपरिपालयन्नित्यादिस्मृतेः स्वयमेकेनानुष्ठितधर्मात्प्रतिपालितविप्राद्यनुष्ठितधर्मषष्ठांशोभूयानितिभावः ॥२७॥२८॥ व
र्णानांसंस्थामर्यादातांकरोतितथा वर्णसंस्कारकइतिपाठेसंस्कारकोगुणाधानकर्त्ता॥२९॥ वैश्यधर्मानप्याहपाशुपाल्यमितिद्वाभ्याम्॥३०॥३१॥

शूद्राणामप्याह द्विजातीति द्विजातिसंश्रयंत्रैवर्णिकशुश्रूषालक्षणंकर्म तादर्थ्यंतत्पारतंत्र्यंचस्वधर्मः तेनद्विजशुश्रूषालब्धेनात्मपोषणंमुख्यं आ
पदितुक्रयविक्रयजैर्वाणिज्यलब्धैस्तदसंभवेतक्षादिकारुकर्मोद्भवेनद्रव्येणपोषणं शूद्रस्यद्विजशुश्रूषा तयाजीवन्नहीयतेइतिमनूक्तेः ॥ ३२ ॥ पा
कयज्ञैर्वैश्वदेवाख्यैःनमस्कारेणमंत्रेणपंचयज्ञान्नहापयेदितियाज्ञवल्क्योक्तेः पित्र्यादिकंश्राद्धादितेनाद्विजशुश्रूषालब्धेनद्रव्येणकुर्वीत ॥ ३३॥ पुनः
सर्वेषांसाधारणधर्मानाह भृत्यादीतिअक्षरद्वयाधिकैःसार्धैस्त्रिभिः एतेपरिग्रहाद्याःसर्वेषांसामान्यलक्षणागुणाइतिचतुर्थेनान्वयः परिग्रहोऽर्थसंपाद

द्विजातिसंश्रयंकर्मतादर्थ्यंतेनपोषणम् ॥ क्रयविक्रयजैर्वापिधनैःकारूद्भवेनच ॥ ३२ ॥ दानंचदद्याच्छूद्रोपिपाकय
ज्ञैर्यजेतवा ॥ पित्र्यादिकंचवैसर्वंशूद्रःकुर्वीततेनवै ॥ ३३ ॥ भृत्यादिभरणार्थायसर्वेषांचपरिग्रहः ॥ ऋतुकालाभि
गमनंस्वदारेषुमहीपते ॥ ३४ ॥ दयासमस्तभूतेषुतितिक्षानाभिमानिता ॥ सत्यंशौचमनायासोमंगलंप्रियवादिता ॥
॥ ३५ ॥ मैत्र्यस्पृहातथातद्वदकार्पण्यंनरेश्वर ॥ अनसूयाचसामान्यावर्णानांकथितागुणाः ॥ ३६ ॥ आश्रमाणां
चसर्वेषामेतेसामान्यलक्षणाः ॥ गुणास्तथापद्धर्माश्चविप्रादीनामिमान्शृणु ॥ ३७ ॥ क्षात्रंकर्मद्विजस्योक्तंवैश्यं
कर्मतथापदि ॥ राजन्यस्यचवैश्योक्तंशूद्रकर्मनचैतयोः ॥ ३८ ॥

नम् ॥ ३४ ॥ दयापरदुःखप्रहरणेच्छा तितिक्षाशीतोष्णादिद्वंद्वसहिष्णुता अनभिमानिताआत्मनिश्रेष्ठत्वाद्यभिमानशून्यता सत्यंयथार्थकथनं शौ
चंमृज्जलाभ्यांस्मृतंबाह्यंभावशुद्धिस्तथांतरमितिद्विविधं शरीरंपीडयतेयेनसुशुभेनापिकर्मणा अत्यंतंतन्नकर्तव्यमनायासःसउच्यतेइत्यनायासःमं
गलंशिरःसपुष्पंचरणौसुपूजितावित्याद्युक्तम् ॥ ३५ ॥ मैत्रीसर्वमित्रभावेनवर्त्तनं अस्पृहाप्राणयात्रामात्रनिमित्तादन्यत्रानभिलाषःयदुक्तंअत्युष्णा
त्सघृतादन्नादच्छिद्राच्चैववाससः अपरप्रेष्यभावाच्चभूपइच्छन्पतत्यधइति अकार्पण्यंयथाशक्तिदानंअनसूयागुणेषुदोषारोपाभावः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥
उक्तरीत्यावैश्यस्यशूद्रकर्मप्राप्तौतन्निषेधमाह शूद्रकर्मेति एतयोःक्षत्रियवैश्ययोः ब्राह्मणस्याप्युपलक्षणम् ॥ ३८ ॥

उभाभ्यांक्षत्रियवैश्याभ्यांब्राह्मणेनापिशक्तस्यमुख्यकल्पनिर्बंधः अशक्तस्यत्वनुकल्पाश्रयएव कर्मसंकरंवृत्त्योर्व्यतिकरम् ॥ ३९ ॥ उक्तानुवादपूर्वं कमाश्रमधर्मान्वक्तुंप्रतिजानीते ॥ ४० ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांतृतीयेंऽशेंअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ निरुच्यहारितोषार्थान्वर्णधर्मानशेषतः ॥ तद्वदाश्रमधर्माश्चनवमेत्रानिरूपिताः ॥ १ ॥ व्रतानिप्राजापत्यंतथासौम्यमाग्नेयंवैश्वदेविकमित्यादीनिमधुमांसवर्जनादीनिचचरताकुर्वतावेदोग्राह्यः ॥ २ ॥ ३ ॥ स्थितेऊर्ध्वीभूतेगुरौशिष्यस्तिष्ठेत् ॥ तथाआसति आसीनेनीचैर्हीनभावनासीत प्रतिकूलमेतद्विपरीतंन

सामर्थ्येसातितत्त्याज्यमुभाभ्यामपिपार्थिव ॥ तदेवापदिकर्तव्यंनकुर्यात्कर्मसंकरम् ॥ ३९ ॥ इत्येतेकथिताराजन्वर्णधर्मामयातव ॥ धर्ममाश्रमिणांसम्यक्ब्रुवतोमेनिशामय ॥ ४० ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ और्वउवाच ॥ बालःकृतोपनयनोवेदाहरणतत्परः ॥ गुरुगेहेवसेद्भूपब्रह्मचारीसमाहितः ॥ १ ॥ शौचाचारवतातत्रकार्यंशुश्रूषणंगुरोः ॥ व्रतानिचरताग्राह्योवेदश्चकृतबुद्धिना ॥ २ ॥ उभेसंध्येरविंभूपतथैवाग्निंसमाहितः ॥ उपतिष्ठेत्तथाकुर्याद्गुरोरप्यभिवादनम् ॥ ३ ॥ स्थितेतिष्ठेद्व्रजेद्यातिनीचैरासीतवाऽसति ॥ शिष्योगुरौनृपश्रेष्ठप्रतिकूलंनसंभजेत् ॥ ४ ॥ तेनैवोक्तःपठेद्वेदंनान्यचित्तःपुरःस्थितः ॥ अनुज्ञातंचभिक्षान्नमश्नीयाद्गुरुणात्मनः ॥ ५ ॥ अवगाहेदपःपूर्वमाचार्येणावगाहिताः ॥ समिज्जलादिकंचास्यकल्यंकल्यमुपानयेत् ॥ ६ ॥ गृहीतग्राह्यवेदश्चततोऽनुज्ञामवाप्यवै ॥ गार्हस्थ्यमावसेत्प्राज्ञोनिष्पन्नगुरुनिष्कृतिः ॥ ७ ॥

कुर्यात् ॥ ४ ॥ तेनैवोक्तःपठेत्नतुशीघ्राध्यापनायगुरुंनियुंजति ॥ ५ ॥ आचार्येणावगाहिताअपःअवगाहेतकल्यंकल्यंप्रातःप्रातः ॥ ६ ॥ गृहीतोग्राह्योग्रहणार्होवेदोयेनसः।निष्पन्नगुरुनिष्कृतिःदत्तगुरुदक्षिणः ॥ ७ ॥

विधिनाब्राह्मार्षादिना स्वकर्मणायाजनादिना ॥ ८ ॥ निवापेनपिंडदानादिनापितॄनितिपितृयज्ञोदर्शितः यज्ञैर्देवानितिदेवयज्ञः अतिथीनन्नैरिति मनुष्ययज्ञःमुनींश्चस्वाध्यायैरितिब्रह्मयज्ञः अपत्येनप्रजापतिमितिप्रसंगात्गृहस्थस्यावश्यकंकर्त्तव्यमित्युक्तम्॥ ९ ॥ बलिकर्मणाभूतानीतिभूतयज्ञः वाक्सत्येनसत्यवचनेन वात्सल्येनेतिपाठे दातृत्वेनवा ॥ १० ॥ ११ ॥ अटंतिभ्राम्यंति ॥ १२ ॥ अनिकेताअगृहाः अनाहाराआहा

विधिनावाप्तदारस्तुधनंप्राप्यस्वकर्मणा ॥ गृहस्थकार्यमखिलंकुर्याद्भूपालशक्तितः ॥ ८ ॥ निवापेनपितॄनर्चंय ज्ञैर्देवांस्तथातिथीन् ॥ अन्नैर्मुनींश्चस्वाध्यायैरपत्येनप्रजापतिम् ॥ ९ ॥ बलिकर्मणाचभूतानिवाक्सत्येनाखिलंज गत ॥ प्राप्नोतिलोकान्पुरुषोनिजकर्मसमर्जितान् ॥ १० ॥ भिक्षाभुजश्चयेकेचित्परिव्राड्ब्रह्मचारिणः ॥ ते प्यत्रैवप्रतिष्ठतेगार्हस्थ्यंतेनवैपरम् ॥ ११ ॥ मृदाहरणकार्येणतीर्थस्नानायचप्रभो ॥ अटंतिवसुधांविप्राःपृथिवी दर्शनायच ॥ १२ ॥ अनिकेताह्यनाहारायत्रसायंगृहास्तुते ॥ तेषांगृहस्थःसर्वेषांप्रतिष्ठायोनिरेवच ॥ १३ ॥ तेषां स्वागतदानानिवक्तव्यंमधुरंनृप ॥ गृहागतानांदद्याच्चशयनासनभोजनम् ॥ १४ ॥ अतिथिर्यस्यभग्नाशोगृहात्प्र तिनिवर्त्तते ॥ सतस्मैदुष्कृतंदत्वापुण्यमादायगच्छति ॥ १५ ॥ अवज्ञानमहंकारोदंभश्चैवगृहेसतः ॥ परितापो पघातौचपारुष्यंचनशस्यते ॥ १६ ॥ यस्तुसम्यक्करोत्येवंगृहस्थःपरमंविधिम् ॥ सर्वबंधविमुक्तोऽसौलोकानाप्नो त्यनुत्तमान् ॥ १७ ॥

रार्थसंचयरहीताःयत्रसायंतत्रैवगृहंयेषांते प्रतिष्ठाआश्रयःयोनिर्मातासस्नेहमन्नदानादिनादेहपोषणकृत्त्वात् ॥ १३ ॥ अतस्तेषांगृहागतानांस्वागतोक्ति पूर्वकंमधुरंप्रियंवक्तव्यम् ॥ १४ ॥ सभग्नाशोऽतिथिस्तस्मैपापंदत्वेतिनित्यकर्मरूपातिथिपूजाभावेनप्रत्यवायोत्पत्तेःपुण्यमादायेतितत्पूजाजन्यपुण्या नुत्पत्तेरेवमुपचर्यते ॥ १५ ॥ अहंकारआत्मन्युत्कर्षबुद्धिः दंभोलाभार्थधर्माचरणंपरितापोमिथ्यादत्तमित्यनुतापः उपघातःप्रतिघातःताडनंवा कूपारुष्यंनिष्ठुरता ॥ १६ ॥ सर्वैर्बंधैर्विमुक्तःसन् ॥ १७ ॥

कृतंकृत्यंगृहोचितंयेनसः ॥ १८ ॥ सर्वातिथिपूजकः अतिथिरज्ञातपूर्वः ॥१९॥ त्रिषवणंस्नानम् त्रिकालंस्नानम् ॥ २० ॥ अभ्यागतोज्ञातपूर्वः ॥ २१ ॥ वन्यस्नेहेनेंगुदीतैलादिना तपस्यतस्तपश्चरतः ॥२२॥ जयेत्प्राप्नुयात् ॥२३॥ चतुर्थमाश्रमंविश्रामहेतुम् ॥२४॥२५॥ त्रैवार्गिकानध

वयःपरिणतौराजन्कृतकृत्योगृहाश्रमी ॥ पुत्रेषुभार्यांनिक्षिप्यवनंगच्छेत्सहैववा ॥ १८ ॥ पर्णमूलफलाहारःकेश श्मश्रुजटाधरः ॥ भूमिशायीभवेत्तत्रमुनिःसर्वातिथिर्नृप ॥ १९ ॥ चर्मकाशकुशैःकुर्यात्परिधानोत्तरीयके ॥ तद्वत्त्रि षवणंस्नानंशस्तमस्यनरेश्वर ॥ २० ॥ देवताभ्यर्चनंहोमःसर्वाभ्यागतपूजनम् ॥ भिक्षाबलिप्रदानंचशस्तमस्यनरे श्वर ॥ २१ ॥ वन्यस्नेहेनगात्राणामभ्यंगश्चास्यशस्यते ॥ तपस्यतश्चराजेंद्रशीतोष्णादिसहिष्णुता ॥ २२ ॥ य स्त्वेतांनियतश्चर्यांवानप्रस्थश्चरेन्मुनिः ॥ सदहत्यग्निवद्दोषाञ्जयेल्लोकांश्चशाश्वतान् ॥ २३ ॥ चतुर्थश्चाश्रमोभि क्षोःप्रोच्यतेयोमनीषिभिः ॥ तस्यस्वरूपंगदतोममश्रोतुंनृपार्हसि ॥ २४ ॥ पुत्रद्रव्यकलत्रेषुत्यक्तस्नेहोनराधिप ॥ चतुर्थमाश्रमंस्थानंगच्छेन्निर्धूतमत्सरः ॥ २५ ॥ त्रैवर्गिकांस्त्यजेत्सर्वानारंभानवनीपते ॥ मित्रादिषुसमोमैत्रः समस्तेष्वेवजंतुषु ॥ २६ ॥ जरायुजांडजादीनांवाङ्मनःकर्मभिःक्वचित् ॥ युक्तंकुर्वीतनद्रोहंसर्वसंगांश्चवर्जयेत् ॥ ॥ २७ ॥ एकरात्रस्थितिर्ग्रामेपंचरात्रस्थितिःपुरे ॥ तथातिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वेषोवास्यनजायते ॥ २८ ॥ प्राणयात्रा निमित्तंचव्यंगारेभुक्तवज्जने ॥ कालेप्रशस्तवर्णानांभिक्षार्थंपर्यटेद्गृहान् ॥ २९ ॥

र्मार्थकामहेतुभूतान्लौकिकवैदिकादीन्त्यरक्काब्रह्मनिष्ठांकुर्यादितिभावः ॥ २६ ॥ २७ ॥ एकरात्रस्थित्यादावपिविशेषमाह तथेति ॥ २८ ॥ विगताःशांतानिर्वाणाअंगारायस्मिन् ॥ भुक्तवंतोजनायस्मिंस्तस्मिन्काले प्रशस्ताःश्रेष्ठास्त्रयोवर्णास्तेषाम् ॥ २९ ॥

भिक्षान्नभक्षणएवोपासनमाह कृत्वेति अग्निहोत्रंपूर्वंहूयमानंवन्हिंस्वशरीरसंस्थंकृत्वाप्राजापत्येष्ट्यनंतरंआत्मन्यग्नीनाधायभिक्षान्नरूपैर्हविर्भिः
स्वमुखेकुंडस्थानीयेशरीरंप्राणादियुक्तंजाठरमग्निमुद्दिश्यजिताग्निनाजाठरोग्निर्भुंक्ते नाहमितिचिताचैतन्येनाग्निगाअनुसंधानेनयोजुहोतिसलोकान
र्थादग्निहोत्रिणांव्रजतीत्युपासनाफलोक्तिः यद्वालोक्यतइतिलोकोत्रब्रह्मैव बहुत्वमविवक्षितंविदाग्निनेतिपाठेसएवार्थः ॥ ३०॥ इदानीमाश्रमपालन
स्यपरमफलमाह मोक्षेति स्वस्मिन्ब्रह्मणिसंकल्पितमिदंविश्वमितिबुद्धियुक्तः ब्रह्मैवलोकस्तं अनिंधनंविधूमं यथाज्योतिर्विधूममित्यादिश्रुतेः द्वि
जातिरितिपूर्वश्लोकस्थविप्रस्योक्तिः गतिस्तुर्याश्रमेनास्तिबाहुजोरुजयोःक्वचित् तुर्याश्रमेगतिःप्रोक्तामुखजानांस्वयंभुवेतिदत्तात्रेयोक्तेःब्राह्मणः

कृत्वाग्निहोत्रंस्वशरीरसंस्थंशारीरमग्निंस्वमुखेजुहोति ॥ विप्रस्तुभिक्षोपगतैर्हविर्भिश्चिताग्निनासव्रजतिस्मलोका
न् ॥ ३० ॥ मोक्षाश्रमंयश्चरतेयथोक्तंशुचिःस्वसंकल्पितबुद्धियुक्तः ॥ अनिंधनंज्योतिरिवप्रशांतंसब्रह्मलोकंजयतिद्वि
जातिः ॥ ३१ ॥ इतिश्रीमद्विष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ सगरउवाच ॥ कथितंचातुराश्रम्यंचातुर्वर्ण्यक्रिया
तथा ॥ पुंसांक्रियामहंश्रोतुमिच्छामिद्विजसत्तम ॥ १ ॥ नित्यांनैमित्तिकींकाम्यांक्रियांपुंसामशेषतः ॥ समाख्याहिभृगु
श्रेष्ठसर्वज्ञोत्यसिमेमतः ॥ २ ॥ और्वउवाच ॥ यदेतदुक्तंभवतानित्यनैमित्तिकाश्रितम् ॥ तदहंकथयिष्यामिशृणुष्वै
कमनानृप ॥ ३ ॥ जातस्यजातकर्मादिक्रियाकांडमशेषतः ॥ पुत्रस्यकुर्वीतपिताश्राद्धंचाभ्युदयात्मकम् ॥ ४ ॥

प्रव्रजेतगृहादितियमसंवर्त्तबौधायनवचनाच्च ॥ ३१॥ इति॰ वि॰ तृतीयेंऽशेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ पुंसःषोडशसंस्कारैर्वर्णाश्रमनिवेशनम् ॥ अतस्ताना
हदशमेबाहुल्येनद्विजातिषु चत्वारआश्रमाएवचातुराश्रम्यंतद्धर्मःकथितःएवंचातुर्वर्ण्यक्रियापि पुंसांक्रियांषोडशसंस्काररूपाम् ॥ १ ॥ नित्यामहर
हःक्रियमाणांप्रत्यवायपरिहारफलां नैमित्तिकींराहुदर्शनादौनिमित्तेसतिविहितामकरणात्प्रत्यवायप्रदांकाम्यांकामायहितांअग्निष्टोमादिकाम् ॥ २ ॥
नित्यनैमित्तिकाश्रितमितिकाम्यस्याप्युपलक्षणम् ॥ ३॥ जातस्यपुत्रस्यजातकर्मचआदिक्रियाकांडंचजन्मनःप्राचीनंगर्भाधानपुंसवनादिक्रिया
समूहंपिताकुर्वीतेत्यर्थः तदुक्तं गर्भाधानमृतौपुंसःसवनंस्पंदनात्पुरेति ॥ ४ ॥

द्विजन्मनांब्राह्मणानांयथावृत्तियथोपचारम् दैवंदेवसंबंधिकर्मकुर्यात् अभ्युदयश्राद्धोक्तेनविशेषेणप्रदक्षिणोपचारादिनादेवपितृश्राद्धंकुर्यादित्यर्थः ॥ ५ ॥ तदेवाहदक्षेति दैवेनकराग्रेण ॥ ६ ॥ प्राजापत्येनकनिष्ठामूलेन तदुक्तं कनिष्ठादेशिन्यंगुष्ठमूलान्यग्रंकरस्यच । प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात् ॥ इति अशेषवृद्धिकालेषु कन्यापुत्रविवाहेष्वित्यादिनावक्ष्यमाणेषु ॥७॥ दशमेऽहनिअतीतेइतिशेषः तच्चाशौचांतोपलक्षणं अत्रैव कालांतरमप्याहयथा नामधेयंदशम्यांचकेचिदिच्छंतिपार्थिव। द्वादश्यामथवारात्र्यांमासेपूर्णेतथापरे॥इतिदेवपूर्वंकृतदेवतानामपूर्वकं देवतासंबद्धं

युग्मांस्तुप्राङ्मुखान्विप्रान्भोजयेन्मनुजेश्वर ॥ यथावृत्तितथाकुर्याद्दैवंपित्र्यंद्विजन्मनाम् ॥५॥ दध्यायवैःसबदरैर्मिश्रान्पिंडान्मुदायुतः ॥ नांदीमुखेभ्यस्तीर्थेनदद्याद्दैवेनपार्थिव ॥ ६ ॥ प्राजापत्येनवासर्वमुपचारंप्रदक्षिणम् ॥ कुर्वीततत्तथाशेषवृद्धिकालेषुभूपते ॥ ७ ॥ ततश्चनामकुर्वीतपितैवदशमेऽहनि ॥ देवपूर्वंनराख्यंहिशर्मवर्मादिसंयुतम् ॥ ८ ॥ शर्मेतिब्राह्मणस्योक्तंवर्मेतिक्षत्रसंश्रयम् ॥ गुप्तदासात्मकंनामप्रशस्तंवैश्यशूद्रयोः ॥९॥ नार्थहीनंनचाशस्तंनापशब्दयुतंतथा॥नामंगल्यंजुगुप्स्यंवानामकुर्यात्समाक्षरम् ॥ १० ॥ नातिदीर्घंनह्रस्वंवानातिगुर्वक्षरान्वितम् ॥ सुखोच्चार्यंतुतन्नामकुर्याद्यत्प्रवणाक्षरम् ॥ ११ ॥ ततोनंतरसंस्कारसंस्कृतोगुरुवेश्मनि ॥ यथोक्तविधिमाश्रित्यकुर्याद्विद्यापरिग्रहम् ॥ १२ ॥ गृहीतविद्योगुरवेदत्वाचगुरुदक्षिणाम् ॥ गार्हस्थ्यमिच्छन्भूपालकुर्याद्दारपरिग्रहम् ॥१३॥ ब्रह्मचर्येणवाकालंकुर्यात्संकल्पपूर्वकम् ॥ गुरोःशुश्रूषणंकुर्यात्तत्पुत्रादेरथापिवा ॥ १४ ॥

नामकुर्यादितिशंखोक्तेः नराख्यंपुरुषवाचकं तथाप्रांतेशर्मवर्मादिसंयुक्तं यथासोमशर्माइंद्रवर्माचंद्रगुप्तःशिवदासइत्यादि ॥ ८ ॥ ९ ॥ अर्थहीनंडित्थादि अप्रशस्तंदेशभाषायांलज्जावहं अपशब्दंगुह्यकेशादिजुगुप्स्यंबीभत्सरूपं समाक्षरंद्व्यक्षरादिनामकुर्यात् ॥ १० ॥ अतिदीर्घंबह्वक्षरं ह्रस्वमल्पाक्षरं प्रवणाक्षरंलघुतराक्षरम् ॥ ११ ॥ अनंतरसंस्कारैर्निष्क्रमणान्नप्राशनचौलोपनयनाख्यैःसंस्कृतः यथोक्तंगुरुशुश्रूषादिलक्षणंविधिमाश्रित्य ॥ १२ ॥ १३ ॥ मध्येनैष्ठिकंब्रह्मचर्यमाह ब्रह्मचर्येणेति वाऽरुचौ गार्हस्थ्यानिच्छायामित्यर्थः कालंकुर्यान्नचेद्दार्हस्थ्येच्छा ॥ १४ ॥

वैखानसोवानप्रस्थः इच्छयाआश्रमंगच्छेत यावज्जीवंममायमेवाश्रमइतियदिपूर्वसंकल्पितंतदातत्रैवातिष्ठेत् नाश्रमांतरंगच्छेत् तत्रापिदृढविरक्तौतु यतिःस्यादेव यदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेतइतिश्रुतेः ॥ १५ ॥ वर्षैरेकगुणामितियवीयस्याश्चोपलक्षणम् ॥ अन्यथासांगवेदाध्ययनासक्तस्यस्मृत्यनुमताष्टचत्वारिंशद्वर्षावधिकब्रह्मचर्यस्यत्रिंशद्वर्षादूर्ध्वंविवाहे दशवर्षाभवेत्कन्याअतऊर्ध्वंरजस्वलाइतिनियमादितऊर्ध्वंरजस्वलाविवाहापत्तेः असपिंडांयवीयसीमितिस्मृतेश्च ॥ अतिकेशग्रस्तां अकेशांनिष्केशप्रायाम् ॥ १६ ॥ निसर्गतःगर्भावस्थायामेव अविशुद्धांपातकादिदुष्टांसरोगां

वैखानसोवापिभवेत्प्रव्रजेद्वायथेच्छया ॥ पूर्वसंकल्पितंयादृक्तादृक्कुर्यान्महीपते ॥ १५ ॥ वर्षैरेकगुणांभार्यामुद्वहेत्त्रिगुणःस्वयम् ॥ नातिकेशामकेशांवानातिकृष्णांगपिंगलाम् ॥ १६ ॥ निसर्गतोविकलांगीमधिकांगींचनोद्वहेत् ॥ नाविशुद्धांसरोगांवाऽकुलजांवातिरोगिणीम् ॥ १७ ॥ नदुष्टांदुष्टवाचाटांव्यंगिनींपितृमातृतः ॥ नश्मश्रुव्यंजनवतींनचैवपुरुषाकृतिम् ॥ १८ ॥ नघर्घरस्वरांक्षामवाक्यांकाकस्वरांनवा ॥ नानिबद्धेक्षणांतद्वद्वृत्ताक्षींनोद्वहेत्स्त्रियम् ॥ १९ ॥ यस्याश्चलोमशेजंघेगुल्फौयस्यास्तथोन्नतौ ॥ गंडयोःकूपकौयस्याहसंत्यास्तांचनोद्वहेत् ॥ २० ॥ नोद्वाहेत्तादृशींकन्यांप्राज्ञःकार्यविशारदः ॥ नातिरुक्षच्छविंपांडुकरजामरुणेक्षणाम् ॥२१॥ आपीनहस्तपादांचनकन्यामुद्वहेद्बुधः ॥ नवामनांनातिदीर्घांनोद्वहेत्संहतभ्रुवम् ॥ नचातिच्छिद्रदशनांनकरालमुखींनरः ॥ २२ ॥

सहजरोगां अतिरोगिणीमुत्कटरोगिणीम् ॥ १७ ॥ दुष्टांशूद्रादिसंवार्धितांदुष्टवाचाटांबहुविरुद्धदुर्भाषिणीम् ॥ व्यंगिनींपितृतोमातृतश्चकुष्ठिनीम् कुष्ठिपितृमातृजन्यामित्यर्थः श्मश्रूण्येवव्यंजनंपुंस्त्वव्यंजकंतद्युक्ताम् ॥ १८ ॥ क्षामवाक्यांस्वभावतएवसन्नवचनां अनिबद्धेक्षणां पक्ष्मभिरसंवृतेक्षणांनिमेषैरपिअनिरुद्धदर्शनांवानिद्रायामपिअर्धनिमीलितनेत्रामितिवा वृत्ताक्षींवर्तुलनयनाम् ॥ १९ ॥ यस्याहसंत्याःसत्यागंडयोःकूपकौगतौभवतःतां नोद्वहेत्तादृशीमितिपुनर्निषेधोऽतिदोषख्यापनायक्वचित्पुस्तकेऽयमर्धश्लोकोनास्त्येव हंसत्याश्चैवजायतेइतिपाठएकवचनमार्षम् ॥ २० ॥ पांडुकरजांश्वेतनखाम् ॥ २१ ॥ संहतेभ्रुवौयस्यास्तांकरालमुखींदंतुरास्याम् ॥ २२ ॥

पंचमीति मातृपक्षान्मातृसंतानात्पंचमींपितृपक्षात्पितृसंतानात्सप्तमीं विहायेतिशेषः पंचमात्सप्तमादूर्ध्वंमातृतःपितृतस्तथेतिवचनात् तथा चमातरमारभ्यतत्पितृपितामहादिगणनयापंचपुरुषसंतानवर्तिनीमातृपक्षे पंचमीत्युच्यते संतानभेदस्तमादायगणयेत्यावत्पंचमइति एवंपि तृपक्षेसप्तमीतिज्ञेयंतांनोद्वहेत् ततःपरमुद्वहेदित्यर्थः ॥२३॥ तमेवन्याय्यंविधिंदर्शयितुमष्टौविवाहानाह ब्राह्मइति यथा ब्राह्मोविवाहआहूयदीय तेशक्त्यलंकृता॥यज्ञस्थऋत्विजेदैवआदायार्षस्तुगोद्वयम्॥सहोभौचरतांधर्मंप्राजापत्योविधिःस्मृतः आसुरोद्रविणादानाद्गांधर्वःसमयान्मतः॥राक्ष

पंचमीमातृपक्षाच्चपितृपक्षाच्चसप्तमीम् ॥ गृहस्थस्तूद्वहेत्कन्यांन्याय्येनविधिनानृप ॥ २३ ॥ ब्राह्मोदैवस्तथैवा र्षःप्राजापत्यस्तथासुरः ॥ गांधर्वराक्षसौचान्यौपैशाचश्चाष्टमोऽधमः॥२४॥एतेषांयस्ययोधर्मोवर्णस्योक्तोमहर्षिभिः॥ कुर्वीतदाराहरणंतेनान्यंपरिवर्जयेत् ॥ २५ ॥ सधर्मचारिणींप्राप्यगार्हस्थ्यंसहितस्तया ॥ समुद्वहेद्ददात्येषासम्य गूढामहाफलम् ॥ २६ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ सगरउवाच ॥ गृहस्थस्यसदा चारंश्रोतुमिच्छाम्यहंमुने ॥ लोकादस्मात्परस्माच्चयमातिष्ठन्नहीयते ॥ १ ॥ और्वउवाच ॥ श्रूयतांपृथिवीपालस दाचारस्यलक्षणम्॥सदाचारवतापुंसाजितौलोकावुभावपि ॥ २॥ साधवःक्षीणदोषास्तुसच्छब्दःसाधुवाचकः॥ तेषा माचरणंयत्तुसदाचारःसउच्यते॥३॥सप्तर्षयोऽथमनवःप्रजानांपतयस्तथा॥सदाचारस्यवक्तारःकर्तारश्चमहीपते॥४॥

सोयुद्धहरणात्पैशाचःकन्यकाच्छलात् ॥ इति यदाहदेवलः ॥ आद्याविवाहाश्चत्वारोधर्म्यास्तोयप्रदानिकाः ॥ अशुल्काब्राह्मणार्हाश्चतारयंतिद्वयोः कुले ॥ गांधर्वराक्षसौराज्ञआसुरोवैश्यशूद्रयोः॥सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचःप्रथितोऽष्टमः॥इति॥२४॥एतेषामिति॥ अंत्यंपैशाचम्॥२५॥ समुद्वहेत्कु र्यात् एषापूर्वोक्तलक्षणासम्यक्कृर्विधितऊढासतीमहाफलंददाति एतत्सम्यगूढंमहाफलमितिपाठेएतद्गार्हस्थ्यंऊढंप्रतिपादितंसादित्यर्थः ॥ २६ ॥ इतिवै० च० तृतीयेंऽशेदशमोऽध्यायः ॥ १०॥ गर्भाधानादिनापुंसःसंस्कृतस्यकृतिंब्रुवन् ॥ एकादशेसदाचारान्प्राहश्रीहरितोषणान् ॥ १॥२॥३॥४॥

ब्राह्मेमुहूर्तेसूर्योदयात्पूर्वतृतीयेमुहूर्ते अर्थंचास्यधर्मस्याविरोधिनम् ॥५॥ तयोर्धर्मार्थयोर्दृष्टादृष्टविनाशायदृष्टादृष्टविनाशनिवृत्तये तादर्थ्येचतुर्थी त्यत्रार्थशब्दस्यनिवृत्तेरपिवाचकत्वात् यद्वाविनाशमपनेतुमित्यर्थः क्रियार्थोपपदस्यचकर्मणिस्थानिनइतिचतुर्थी यथारघोवनंगंतुमित्यर्थेवनाय पीतप्रतिबद्धवत्सामितिदृष्टादृष्टविनाशायेतिपाठः सुगमः त्रिवर्गेसमदर्शितापरस्परविरोधोनभवत्विितिसमदृष्टिः ॥ ६ ॥ धर्ममपीति व्याघ्रचोरा

ब्राह्मेमुहूर्तेसुस्थेचमानसेमतिमान्नृप॥ विबुद्धश्चिंतयेद्धर्ममर्थंचास्याविरोधिनम्॥५॥अपीडयातयोःकाममुभयोरपि चिंतयेत्॥ दृष्टादृष्टविनाशायत्रिवर्गेसमदर्शिता॥६॥ परित्यजेदर्थकामौधर्मपीडाकरौनृप ॥ धर्ममप्यसुखोदर्कंलोक विद्विष्टमेवच॥ ७॥ ततःकल्यंसमुत्थायकुर्यान्मैत्रंनरेश्वर॥ नैर्ऋत्यामिषुविक्षेपमतीत्याभ्यधिकंभुवः॥८॥ दूरादावस थान्मूत्रंपुरीषंचसमुत्सृजेत् ॥ पादावसेचनोच्छिष्टेप्रक्षिपेन्नगृहांगणे ॥ ९॥ आत्मच्छायांतरुच्छायांगोसूर्याग्न्यनि लांस्तथा॥ गुरुंद्विजातींश्चबुधोनमेहेतकदाचन॥१०॥ नकृष्टेसस्यमध्येवागोव्रजेजनसंसदि॥ नवर्त्मनिननद्यादिती र्थेषुपुरुषर्षभ ॥ ११ ॥ नाप्सुनैवांभसस्तीरेनश्मशानेसमाचरेत्॥ उत्सर्गंवैपुरीषस्यमूत्रस्यचविसर्जनम्॥१२॥ उदङ् मुखोदिवोत्सर्गंविपरीतमुखोनिशि॥ कुर्वीतानापदिप्राज्ञोमूत्रोत्सर्गंचपार्थिव॥१३॥ तृणैरास्तीर्यवसुधांवस्त्रप्रावृतम स्तकः॥तिष्ठेन्नातिचिरंतत्रनैवकिंचिदुदीरयेत्॥१४॥वल्मीकमूषकोत्खातांमृदमंतर्जलांतथा॥शौचावशिष्टांगेहाच्च नादद्याल्लेपसंभवाम्॥१५॥ अंतःप्राण्यवपन्नांचहलोत्खातांचभूमिप॥ परित्यजेन्मृदंनैताःसकलाःशौचसाधनम्॥१६॥

दिसमाक्रांततीर्थगमनादिअसुखोदर्कंअसुखोत्तरफलं लोकविद्विष्टंसौत्रामण्यादौसुराग्रहादि ॥ ७ ॥ कल्यमुपसि मैत्रंमित्राधिष्ठितपायुकृतमलो त्सर्गादिग्रामान्नैर्ऋत्यांत दसंभवेस्वावसथाद्दूरे गृहांगणेसदासंचारदेशे ॥८॥९॥ आत्मच्छायामिति तान्पुरस्कृत्यनमेहेतेत्यर्थः ॥१०॥११॥१२॥१३॥ ॥ १४ ॥ लेपसंभवांगृहलेपनगताम् ॥ १५ ॥ अंतःप्राण्यवपन्नांचकीटाद्युपहतां अणुप्राण्यवपन्नामितिपाठेअणुभिरतिसूक्ष्मैःप्राणिभिरवपन्नांयु क्तामित्यर्थः ॥ १६ ॥

एकाद्याःमृदःशौचोपपादिकाः ॥ १७ ॥ हस्तशौचमुक्त्वावक्ष्याचमनपरिभाषामाह अच्छेनअनाविलेन आचामेतेत्याचमनंप्रस्तुत्यतस्यपूर्वांग
माह मृदमिति भूयोमृदमादद्यात् ॥ १८ ॥ तथानिष्पादितांघ्रिशौचःसन्पुनःपादावभ्युक्ष्य सलिलंत्रिःपिबेदित्यन्वयः मुखंद्भिःपरिमार्जयेत ॥ १९॥
शीर्षण्यानिशिरस्यानिखानिइंद्रियच्छिद्राणिआलभेत हृदयंचाप्यसंजयतइतिपाठेमौनीभूत्वेत्यर्थः अत्रविशेषमाह प्रक्षाल्यपादौहस्तौचात्रिःपिबे
दंबुवीक्षितम् संवृत्यांगुष्ठमूलेनद्विःप्रमृज्याततोमुखम् संहताभिस्त्रिभिःपूर्वमास्यंतुसमुपस्पृशेत् अंगुष्ठेनप्रदेशिन्याघ्राणंपश्चादनंतरम्॥अंगुष्ठानामि
काभ्यांतुचक्षुःश्रोत्रंपुनःपुनः ॥कनिष्ठांगुष्ठतोनाभिंहृदयंतुतलेनवै सर्वाभिस्तुशिरःपश्चाद्बाहूचाग्रेणसंस्पृशेदिति॥२०॥ अथप्रातःस्नानस्यमलापकर्ष

एकालिंगेगुदेतिस्रोदशवामकरेतथा ॥ हस्तद्वयेचसप्तान्यामृदःशौचोपपादिकाः ॥ १७ ॥ अच्छेनागंधफेनेनजले नाबुद्बुदेनच ॥ आचामेतमृदंभूयस्तथादद्यात्समाहितः ॥१८॥ निष्पादितांघ्रिशौचस्तुपादावभ्युक्ष्यवैपुनः ॥ त्रिः पिबेत्सलिलंतेनतथाद्भिःपरिमार्जयेत् ॥ १९ ॥ शीर्षण्यानिततःखानिमूर्धानंचनृपालभेत् ॥ बाहूनाभिंचतोयेनहृ दयंचापिसंस्पृशेत् ॥२०॥ आचांतश्चततःकुर्यात्पुमान्केशप्रसाधनम् ॥ आदर्शांजनमांगल्यदूर्वाद्यालभनानिच॥२१॥ ततःस्ववर्णधर्मेणवृत्त्यर्थंचधनार्जनम् ॥ कुर्वीतश्रद्धासंपन्नोयजेच्चपृथिवीपते ॥ २२ ॥ सोमसंस्थाहविःसंस्थाः पाकसंस्थाश्चसंस्थिताः ॥ धनेयतोमनुष्याणांयतेतातोधनार्जने ॥ २३ ॥ नदीनदतटाकेषुदेवखातजलेषुच ॥ नित्यक्रियार्थंस्नायीतगिरिप्रस्रवणेषुच ॥ २४ ॥

णरूपस्यशौचांतस्यैवोक्तप्रायत्वात् नित्योदकीभवेद्विप्रइतिपूर्वसंक्षेपणोक्तत्वात् संध्योपासनहोमादीनांचसूर्योदयास्तमयप्रसंगेनोक्तत्वात्तदुपरितनं
क्रियाकांडमाह आचांतइति ॥ २१ ॥ २२ ॥ सोमसंस्थाअग्निष्टोमादयःसप्त हविःसंस्थाःअग्न्याधेयाद्याःपाकसंस्थाअष्टकाद्याः यथाहगौतमः
अष्टकापार्वणश्राद्धंश्रावण्याग्रहायणीचैत्र्याश्वयुजीतिसप्तपाकसंस्थाः अग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासावाग्रयणं चातुर्मास्यानिनिरूढपशुबंधः
सौत्रामणीचेतिसप्तहविर्यज्ञसंस्थाः अग्निष्टोमअत्यग्निष्टोमउक्थः षोडशीवाजपयोतिरात्रमाप्तोर्यामइतिसप्तसोमसंस्थाइति॥ २३ ॥ माध्यंदिनीय
स्नानतर्पणान्याह नदीति देवखातोमनुष्याद्यकृतोह्रदः स्नायीतस्नायात् ॥ २४ ॥

कूपेषुकलशादिभिरुद्धृतेनतोयेनभुवितत्तटभूमौस्नायात् ॥ तदसंभवेनद्युद्धृतेनशीतलोदकेनगृहएवस्नायात् तत्राप्यशक्तौउष्णोदकेनतत्राप्यशक्तौ
मंत्रस्नानादिकुर्यादित्यन्यस्मृतिभ्योज्ञेयम् ॥ २५॥ तेषांदेवादीनांतीर्थेनपूर्वोक्तेन ॥२६॥ त्रिरदइतिशाखाभेदव्यवस्थितमिदम् ॥ तत्रभूर्देवानभु
वर्देवान्स्ववांस्तर्पयामीतिएवंत्रिरपोऽपवर्जयेत् ॥ तथर्षीणामपिभूरादिपदयोगेनत्रिरपोदद्यात् प्रजापतिंतर्पयामीतिसकृत् ॥ २७॥ पितॄणामिति

२१ कूपेषूद्धृततोयेनस्नानंकुर्वीतवाभुवि ॥ स्नायीतोद्धृतवच्चैवअथवाभुव्यसंभवे ॥ २५॥ शुचिवस्त्रधरःस्नातोदेवर्षिपि
तृतर्पणम् ॥ तेषामेवहितीर्थेनकुर्वीतसुसमाहितः ॥ २६ ॥ त्रिरपःप्रीणनार्थायदेवानामपवर्जयेत् ॥ तथर्षीणांय
थान्यायंसकृच्चापिप्रजापतेः ॥२७॥ पितॄणांप्रीणनार्थायत्रिरपःपृथिवीपते ॥ पितामहेभ्यश्चतथाप्रीणयेत्प्रपिताम
हान् ॥ २८ ॥ मातामहायतत्पित्रेतत्पित्रेचसमाहितः ॥ दद्यात्पैत्रेणतीर्थेनकाम्यंचान्यच्छृणुष्वमे ॥२९॥ मात्रेप्र
मात्रेतन्मात्रेगुरुपत्न्यैतथानृप ॥ गुरवेमातुलादीनांस्निग्धमित्रायभूभुजे ॥ ३० ॥ इदंचापिजपेदंबुददद्यात्मेच्छया
नृप ॥ उपकारायभूतानांकृतदेवादितर्पणः ॥३१॥ देवासुरास्तथायक्षानागागंधर्वराक्षसाः ॥ पिशाचागुह्यकाःसि
द्धाःकुष्मांडास्तरवःखगाः ॥ ३२ ॥ जलेचराभूनिलयावाय्वाहाराश्चजंतवः ॥ प्रीतिमेतेप्रयांत्वाशुमद्दत्तेनांबुनाखि
लाः ॥ ३३ नरकेषुसमस्तेषुयातनासुचयेस्थिताः ॥ तेषामाप्ययनायैतद्दीयतेसलिलंमया ॥ ३४॥ येऽबांधवाबांध
वावायेन्यजन्मनिबांधवाः ॥ तेसर्वेतृप्तिमायांतुयेचास्मत्तोयकांक्षिणः ॥ ३५॥ कामोदकप्रदानंतेमयैतत्कथितं
नृप ॥ यद्दत्वाप्रीणयेदेतन्मनुष्यःसकलंजगत् ॥ ३६ ॥

भूरादिपदयोगेनसामान्यापितॄणांतत्प्रयोगंविनास्वपितॄणांचेत्यर्थः ॥ २८ ॥ पैत्रेणतीर्थेनतर्जनीमूलेनकाम्यंफलविशेषार्थम् ॥ २९ ॥ ३० ॥
॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥ ३७ ॥ हेब्रह्मन्भास्वदादिरूपायतुभ्यंनमः ब्रह्मभास्वतइतिपाठेवेदैःप्रकाशमानायेत्यर्थः जगत्सवित्रेविश्वजनकायकर्मदायिनेकर्मप्रवर्तकाय ॥
॥ ३८ ॥ ३९ ॥ अपूर्वमनन्यप्रकृतिकंअग्निहोत्रंब्रह्मादिपंचाहुतिकंदेवयज्ञाख्यंहविर्होमंकुर्यादित्यर्थः अप्पूर्वमितिपाठेप्रोक्षणपूर्वकमित्यर्थः ॥
॥ ४० ॥ भूतयज्ञमाहतच्छेषंहुतशेषंमणिकेजलाधारसन्निधौअद्भ्यःपर्जन्यायचक्षिपेत् पृथ्वीपर्जन्याद्भ्यःक्षिपेत्इतिवापाठांतरम् ॥ ४१ ॥ गृहस्यद्वारेधातुर्विधातुश्च ॥ मध्येब्रह्मणः ॥ ४२ ॥ प्राच्यादिषुगृहस्येतिसर्वत्रान्वयः ॥ ४३ ॥ धन्वंतरिबलिंबुधोनिर्वपेदित्यन्वयः तदेवंगृहदेव

जगदाप्यायनोद्भूतंपुण्यमाप्नोतिचानघ ॥ दत्वाकामोदकंसम्यगेतेभ्यःश्रद्धयान्वितः ॥ आचाम्यंचततोदद्यात्सूर्यायसलिलांजलिम् ॥ ३७ ॥ नमोविवस्वतेब्रह्मन्भास्वतेविष्णुतेजसे ॥ जगत्सवित्रेशुचयेसवित्रेकर्मदायिने ॥ ३८ ॥ ततोगृहार्चनंकुर्यादभीष्टसुरपूजनम् ॥ जलाभिषेकपुष्पाणांधूपादेश्चनिवेदनैः ॥ ३९ ॥ अपूर्वमग्निहोत्रंचकुर्यात्प्राग्ब्रह्मणेततः ॥ प्रजापतिसमुद्दिश्यदद्यादाहुतिमादरात् ॥ ४० ॥ गृह्याभ्यःकाश्यपायाथततोऽनुमतयेक्रमात् ॥ तच्छेषंमणिकेऽद्भ्योऽथपर्जन्यायक्षिपेत्ततः ॥ ४१ ॥ द्वारेधातुर्विधातुश्चमध्येचब्रह्मणःक्षिपेत् ॥ गृहस्यपुरुषव्याघ्रदिग्देवानपिमेशृणु ॥ ४२ ॥ इंद्रायधर्मराजायवरुणायतथेंदव ॥ प्राच्यादिषुबुधोदद्याद्धुतशेषात्मकंबलिम् ॥ ४३ ॥ प्रागुत्तरेचदिग्भागेधन्वंतरिबलिंबुधः ॥ निर्वपेद्वैश्वदेवंचकर्मकुर्यादतःपरम् ॥ ४४ ॥ वायव्येवायवेदिक्षुसमस्तासुततोदिशाम् ॥ ब्रह्मणेचांतरिक्षायभानवेप्रक्षिपेद्बलिम् ॥ ४५ ॥

ताकोबलिरुक्तः इदानींतदितरदेवताकंबलिमाह ॥ वैश्वदेवमित्यादिनाश्रुतिमानवाइत्यंतेन ॥ विश्वेदेवादयोदेवाउद्देश्यायत्रबलौतंततःकुर्यात् ॥
॥ ४४ ॥ तदेवाह वायव्येकोणेवायवेबलिंप्रक्षिपेत् ॥ वायवेवायवेइतिपाठेवीप्सयासमस्तासुदिक्षुवायवेवायुमुद्दिश्यप्रक्षिपेदित्यर्थः ततोदिशां प्राच्यैदिशेदक्षिणस्यैदिशेइत्यादिनाबलिंप्रक्षिपेत् मध्येब्रह्मादित्रयाणाम् ॥ ४५ ॥

उत्तरतोविश्वेभ्योदेवेभ्यइत्यादिनाबलिंक्षिपेत् दक्षिणतोभूतपत्यादीनामिति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ येषामन्नंनास्तियेषांसत्यप्यन्नेऽन्न
सिद्धिःपाकसाधनंनास्तीत्यर्थः ॥ ५० ॥ ५१ ॥ चतुर्दशइति एष देवाइत्यादिश्लोकोक्तःकीटपतंगांतश्चतुर्दशसंख्याकोभूतगणः स्वार्थेडप्रत्ययआ
र्षः यद्वादैवमष्टविधंतैर्यग्योन्यंपंचविधंमानुष्यंचैकविधमितिचतुर्दशभूतगणःतत्रस्थिताअखिलाभूतसंघास्तत्तदवांतरविशेषाः ॥ ५२ ॥ यद्यप्येवं

विश्वेदेवान्विश्वभूतानथोभूतपतीन्पितॄन् ॥ यक्ष्मणंचसमुद्दिश्यबलिंदद्यान्नरेश्वर ॥ ४६ ॥ ततोऽन्यदन्नमादायभू
मिभागेषुवैबुधः॥ दद्यादशेषभूतेभ्यःस्वेच्छयातत्समाहितः ॥ ४७ ॥ देवामनुष्याःपशवोवयांसिसिद्धाःसयक्षोर
गदैत्यसंघाः ॥ प्रेताःपिशाचास्तरवःसमस्तायेचान्नमिच्छंतिमयाप्रदत्तम् ॥ ४८ ॥ पिपीलिकाःकीटपतंगाकाद्या
बुभुक्षिताःकर्मनिबंधबद्धाः ॥ प्रयांतुतेतृप्तिमिदंमयान्नंतेभ्योनिसृष्टंसुखिनोभवंतु ॥ ४९ ॥ येषांनमातानपितान
बंधुर्नैवान्नसिद्धिर्नतथान्नमस्ति ॥ ततृप्तयेऽन्नंभुविदत्तमेतत्तेयांतुतृप्तिमुदिताभवंतु ॥ ५० ॥ भूतानिसर्वाणितथान्नमे
तदहंचविष्णुर्नयतोऽन्यदस्ति ॥ तस्मादहंभूतनिकायभूतमन्नंप्रयच्छामिभवायतेषाम् ॥ ५१ ॥ चतुर्दशोभूतगणोय
एषतत्रस्थितायेऽखिलभूतसंघाः ॥ तृप्त्यर्थमन्नंहिमयानिसृष्टंतेषामिदंतेमुदिताभवंतु ॥ ५२ ॥ इत्युच्चार्यनरोदद्याद
न्नंश्रद्धासमन्वितः ॥ भुविभूतोपकारायगृहीसर्वाश्रयोयतः ॥ ५३ ॥ श्वचांडालविहंगानांभुविदद्यात्ततोनरः ॥ ये
चान्येपतिताःकेचिदपात्राभुविमानवाः ॥ ५४ ॥ ततोगोदोहमात्रंवैकालंतिष्ठेत्गृहांगणे ॥ अतिथिग्रहणार्थायतदू
र्ध्वंवायथेच्छया ॥ ५५ ॥ अतिथिंतत्रसंप्राप्तंपूजयेत्स्वागतादिना ॥ तथासनप्रदानेनपादप्रक्षालनेनच ॥ ५६ ॥

तरवाक्यसमाप्त्यापृथक्पृथग्बलिदानंप्रतीयतेतथापिइत्युच्चार्यनरोदद्यादितिवाचनिकमेवैकबलिदानमिति ॥ ५३ ॥ अपात्राःउत्सर्गायोग्याःपुं
स्त्वमार्षंतेषांचभुविदद्यात् ॥ ५४ ॥ गोदोहनमात्रंघटिकाचतुर्थांशः ॥ ५५ ॥ तत्रतास्मिन्काले ॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥ अतिथिलक्षणमाह अज्ञातेति ॥ नैकग्रामनिवासिनंएकग्रामस्थाभिन्नम् ॥ ५८॥ नित्यत्वार्थमपूजनेनिंदामाह ॥ अकिंचनादिगुण विशिष्टमतिथिमसंपूज्यभक्तमन्नंभुंजन्भुंजानोऽधोव्रजति ॥ भोक्तुकाममितिपाठेतिथेर्विशेषणम् ॥ ५९ ॥ स्वाध्यायादिकमपृष्ट्वाचरणंवेदावांतरशाखामाचारंवापृष्ट्वाअभ्यागतमतिथिम् ॥ ६० ॥ पित्रर्थंनित्यश्राद्धार्थम् ॥ आशयेत्भोजयेत ॥ विदितआचारःसंभूतिःकुलंयस्य ॥ पंचयज्ञियंपंचयज्ञकारिणम् ॥ ६१ ॥ अन्नाग्रंभोजनाद्यनवशिष्टंअत्रचोक्तम् ॥ ग्रासमात्राभवेद्भिक्षाअग्रंग्रासचतुष्टयम् ॥ अग्राण्येवतुचत्वारिहंतका

श्रद्धयात्वन्नदानेनप्रियप्रश्नोत्तरेणच ॥ गच्छतश्चानुयानेनप्रीतिमुत्पादयेद्गृही ॥५७॥ आज्ञातकुलनामानमन्यतः समुपागतम् ॥ पूजयेदतिथिंसम्यङ्नैकग्रामनिवासिनम् ॥५८॥ अकिंचनमसंबद्धमन्यदेशादुपागतम्॥ असंपूज्यातिथिंभुंजन्भक्तंकामंव्रजत्यधः ॥ ५९ ॥ स्वाध्यायगोत्रचरणमपृष्ट्वाचतथाकुलम् ॥ हिरण्यगर्भबुद्ध्यातंमन्येताभ्यागतंगृही ॥ ६० ॥ पित्रर्थंचापरंविप्रमेकमप्याशयेन्नृप ॥ तद्देश्यंविदिताचारसंभूतिंपंचयज्ञियम् ॥ ६१ ॥ अन्नाग्रंचसमुद्धृत्यहंतकारोपकल्पितम् ॥ निर्वापभूतंभूपालश्रोत्रियायोपकल्पयेत् ॥ ६२ ॥ दद्याच्चभिक्षात्रितयंपरिव्राड्ब्रह्मचारिणाम् ॥ इच्छयाचनरोदद्याद्विभवेसत्यवारितम् ॥ ६३ ॥ इत्येतेऽतिथयःप्रोक्ताःप्रागुक्ताभिक्षवश्चये ॥ चतुरःपूजयन्नेतान्नृयज्ञर्णात्प्रमुच्यते ॥ ६४ ॥ अतिथिर्यस्यभग्नाशोगृहाद्यात्यन्यतोमुखः ॥ सदत्वा दुष्कृतंतस्मैपुण्यमादायगच्छति ॥ ६५ ॥

रंप्रचक्षते ॥ मनुष्येभ्योहंतेतिमंत्रेणोपकल्पितम् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इत्येतेऽतिथयइति अज्ञातकुलनामानमित्यादिनातंमन्येताभ्यागतंगृहीत्यंतेनोक्तएकःपित्रर्थान्नभोक्ताचापरःहंतकारसंप्रदानंचान्यइतित्रयः पूर्वमाश्रमाध्यायोक्तश्चपरिव्राड्ब्रह्मचारिणोभिक्षवोभिक्षाजीविनश्चेत्येकोवर्गइत्येतांश्चतुरःपूजयन्मनुष्ययज्ञरूपादृणान्मुच्यते ॥ ६४ ॥ निंदार्थवादेनातिथिपूजायाआवश्यकत्वमुपसंहरति अतिथिरितित्रिभिः ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ सुवासिनीकृतविवाहापितृगृहस्थाकन्या चरमंपश्चात्गृहीभुंजीत ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ अस्नाताशीत्रिविधः स्नानहीनःसन्भोजनशील अजपीगायत्र्यादिमंत्रजपहीनःबालादितःप्रथमंभुंजानःशक्तपुरीषंभुंक्ते ॥ ७० ॥ प्रसंगाद्भोजनप्रकारमाह तस्मादित्यादिनाप्राणाद्याप्या

धाताप्रजापतिःशक्रोवन्हिर्वसुगणोऽर्यमा ॥ प्रविश्यातिथिमेतेवैभुंजतेऽन्नंनरेश्वर ॥ ६६ ॥ तस्मादतिथिपूजायां यतेतसततंनरः ॥ सकेवलमघंभुंक्तेयोभुंक्तेह्यतिथिंविना ॥ ६७ ॥ ततःसुवासिनीदुःखिगर्भिणीवृद्धबालकान् ॥ भोजयेत्संस्कृतान्नेनप्रथमंचरमंगृही ॥ ६८ ॥ अभुक्तवत्सुचैतेषुभुंजन्भुंक्तेऽतिदुष्कृतम् ॥ मृतश्चनरकंगत्वाश्लेष्मभुग्जायतेनरः ॥ ६९ ॥ अस्नाताशीमलंभुंक्तेअजपीपूयशोणितम् ॥ असंस्कृतान्नभुङ्मूत्रंबालादिप्रथमंशकृत् ॥ ७० ॥ तस्माच्छृणुष्वराजेंद्रयथाभुंजीतवैगृही ॥ भुंजतश्चयथापुंसःपापबंधोनजायते ॥ ७१ ॥ इहचारोग्यमतुलंबलवृद्धिस्तथानृप ॥ भवत्यरिष्टशांतिश्चवैरिपक्षाभिचारिका ॥ ७२ ॥ स्नातोयथावत्कृत्वाचदेवर्षिपितृतर्पणम् ॥ प्रशस्तरत्नपाणिस्तुभुंजीतप्रयतोगृही ॥ ७३ ॥ कृतजप्योहुतेवन्हौश्वेतवस्त्रधरोनृप ॥ दत्वातिथिभ्योविप्रेभ्योगुरुभ्यःसंश्रितायच ॥ ७४ ॥ पुण्यगंधधरःशस्तमाल्यधारीनरेश्वर ॥ नैकवस्त्रधरोऽप्यार्द्रपाणिपादोनराधिप ॥ ७५ ॥ विशुद्धवदनःप्रीतोभुंजीतनविदिङ्मुखः ॥ प्राङ्मुखोदङ्मुखोवापिनचैवान्यमनानृप ॥ ७६ ॥

यनायचेत्यंतेन ॥ ७१ ॥ अरिष्टमशुभादृष्टंतस्यशांतिः वैरिपक्षाणामुत्पन्नरोगाणामभिचारिकाविनाशशीला ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ प्राङ्मुखउदङ्मुखोवाभुंजीत ॥ ७६ ॥

॥ ७७ ॥ अदेशेकुत्सितेस्थाने ॥ ७८ ॥ आसंदीदारुमयंत्रिपदादिअकालेसंध्यादिसमये आकाशइतिपाठेऽनावृते अग्नयेदत्वापरिशिष्टस्यान्नस्याग्रंकिंचिदग्नौक्षिप्त्वानभुंजीत परिशिष्टस्यान्नस्याग्रंनाग्नौक्षिपेदितिविधिः ॥ ७९ ॥ मंत्राभिमंत्रितंशस्तंभुंजीतेत्यनुषंगः शुष्कंजलोपसेकंविनापक्कंशाकादिकंशल्कादिकंचविनेतिशेषः ॥ ८० ॥ हारितकेभ्यःअपक्कलेह्यादिभ्यः बादरिकेभ्यइतिपाठेतुबदराविकारेभ्यइत्यर्थःगुडपक्केभ्यःलड्डुकादिभ्यः

अन्नंप्रशस्तंपथ्यंचप्रोक्षितंप्रोक्षणोदकैः ॥ नकुत्सितात्हृतंनैवजुगुप्सावदसंस्कृतम् ॥ ७७॥ दत्वाभुंजीतशिष्टेभ्यःक्षुधितेभ्यस्तथागृही ॥ प्रशस्तशुद्धपात्रेषुभुंजीताकुपितोनृप ॥ ७८ ॥ नासंदीसंस्थितेपात्रेनादेशेचनरेश्वर ॥ नाकालेनातिसंकीर्णेदत्वाग्रंचनरोऽग्नये ॥ ७९ ॥ मंत्राभिमंत्रितंशस्तंनचपर्युषितंनृप॥ अन्यत्रफलमांसेभ्यःशुष्कशाकादिकंतथा ॥ ८० ॥ तद्वद्धारितकेभ्यश्चगुडपक्केभ्यएवच ॥ भुंजीतोद्धृतसाराणिनकदाचिन्नरेश्वर ॥ ८१ ॥ नाशेषंपुरुषोऽश्नीयादन्यत्रजगतीपते ॥ मध्वन्नदधिसर्पिर्भ्यःशष्कुल्यश्चविवेकवान् ॥ ८२ ॥ अश्नीयात्तन्मनाभूत्वापूर्वंतुमधुरंरसम् ॥ लावण्याम्लौतथामध्येकटुतिक्तादिकंततः ॥ ८३ ॥ प्राग्द्रवंपुरुषोऽश्नन्वैमध्येचकठिनाशनम् ॥ पुनरंतेद्रवाशीचबलारोग्येनमुंचति ॥ ८४ ॥ अनिंद्यंभक्षयेदित्थंवाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ॥ पंचग्रासान्महामौनंप्राणाद्याप्यायनायच ॥ ८५ ॥ भुक्त्वासम्यगथाचम्यप्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपिवा ॥ यथावत्पुनराचामेत्पाणीप्रक्षाल्यमूलतः ॥ ८६ ॥ सुस्थःप्रशांतचित्तस्तुकृतासनपरिग्रहः ॥ अभीष्टदेवतानांतुकुर्वीतस्मरणंनरः ॥ ८७ ॥

गुडभक्षेभ्यइतिपाठेसएवार्थःउद्धृतसाराणिपिण्याकादीनि ॥ ८१ ॥ नाशेषंनिःशेषंनभुंजीत ॥ ८२ ॥ तन्मनाअन्नदत्तचितःसन् ॥ ८३ ॥ बलारोग्येनमुंचातित्यजातिसर्वदातद्युक्तोभवतीत्यर्थः ॥ ८४ ॥ महामौनंसंकेताक्षररहितम् ॥ ८५ ॥ मूलतःकफोणिपर्यंतम् ॥ ८६ ॥ ८७ ॥

पवनेरितोवन्हिर्नभसादत्तावकाशंमयाभुक्तमन्नंजरयतु ततश्चान्नरसेनपार्थिवंदेहधातुंआप्याययत्विति पंचभूतानुग्रहप्रार्थनम् ॥ ८८ ॥ मत्सं
बंधिनांभूम्यादीनांबलायान्नमस्तु ॥ ८९ ॥ ९० ॥ अरोगोरोगाभावः ॥ ९१ ॥ विष्णुर्यथासमस्तदेहादिषुप्रधानभूतोमयोपास्यतेतेनोपासनेन
सत्येनपरमार्थतोऽपिसत्यभूतेनान्नमारोग्यदंसत्परिणाममेंत्विन्वयः ॥ ९२ ॥ एवंविष्णुरत्तेत्यादावपियोज्यम् ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ सच्छास्त्रादीति

अग्निराप्याययत्वन्नंपार्थिवंपवनेरितः ॥ दत्तावकाशंनभसाजरयत्वस्तुमेसुखम् ॥ ८८ ॥ अन्नंबलायमेभूमेरपाम
ग्न्यनिलस्यच ॥ भवत्वेतत्परिणतौममास्त्वव्याहतंसुखम् ॥ ८९ ॥ प्राणापानसमानानामुदानव्यानयोस्तथा ॥
अन्नंपुष्टिकरंचास्तुममास्त्वव्याहतंसुखम् ॥ ९० ॥ अगस्तिरग्निर्वडवानलश्चभुक्तंमयान्नंजरयंत्वशेषम् ॥ सुखंचमे
तत्परिणामसंभवंयच्छंत्वरोगोममचास्तुदेहे ॥ ९१ ॥ विष्णुःसमस्तेंद्रियदेहदेहिप्रधानभूतोभगवान्यथैकः ॥ स
त्येनतेनान्नमशेषमेतदारोग्यदंमेपरिणाममेतु ॥ ९२ ॥ विष्णुरत्तातथैवान्नंपरिणामश्चवैतथा ॥ सत्येनतेनवैभुक्तं
जीर्यत्वन्नमिदंतथा ॥ ९३ ॥ इत्युच्चार्यस्वहस्तेनपरिमृज्यतथोदरम् ॥ अनायासप्रदायीनिकुर्यात्कर्माण्यतंद्रितः ॥
॥ ९४ ॥ सच्छास्त्रादिविनोदेनसन्मार्गाद्यविरोधिना ॥ दिनंनयेत्ततःसंध्यामुपतिष्ठेत्समाहितः ॥ ९५ ॥ दिनांतसं
ध्यांसूर्येणपूर्वामृक्षैर्युतांबुधः ॥ उपतिष्ठेद्यथान्यायंसम्यगाचम्यपार्थिव ॥ ९६ ॥ सर्वकालमुपस्थानंसंध्ययोःपा
र्थिवेष्यते ॥ अन्यत्रसूतकाशौचविभ्रमातुरभीतितः ॥ ९७ ॥

आदिशब्देनक्रीडादेरपिपरिग्रहः ॥ अतएवविशिनष्टि ॥ सन्मार्गाद्यविरोधिनेति ॥ ९५ ॥ संध्योपास्तौविशेषमाह दिनेति तथाचस्मृतिः ॥ प्रातः
संध्यांसनक्षत्रामुपासीतयथाविधि सादित्यंपश्चिमांसंध्यामर्धास्तमितभास्कराम् ॥ इति ॥ ९६ ॥ सूतकंजन्मनिमित्तमशौचंशावं विभ्रमोवैचित्त्यं
आतुरमातुरत्वंरोगकृतंभीतिरपायाद्याशंकातेभ्योऽन्यत्र ॥ ९७ ॥

सूर्येणाभ्युदितः यस्मिन्सुप्तेसूर्यउदेति ॥ सूर्येणत्यक्तोयस्मिन्सुप्तेसूर्योऽस्तमेति ॥ आतुरभावादितिसूतकादेरुपलक्षणम् ॥ प्रायश्चित्तीयतेपातकीभवति ॥९८॥ ९९ ॥ १००॥ वैश्वदेवनिमित्तंवैश्वदेवफलसिद्ध्यर्थंपत्नीमंत्रंविनाबलिंहरेत् पत्न्यासार्द्धंबलिंहरेदित्यपिपाठःक्वापि ॥१०१॥

सूर्येणाभ्युदितोयश्चत्यक्तःसूर्येणचस्वपन् ॥ अन्यत्रातुरभावात्तुप्रायश्चित्तीयतेनरः ॥ ९८ ॥ तस्मादनुदितेसूर्ये समुत्थायमहीपते ॥ ९९ ॥ उपतिष्ठेन्नरःसंध्यामस्वपंश्चदिनांतजाम् ॥ उपतिष्ठंतियेसंध्यांनपूर्वांनचपश्चिमाम्॥ वर्जंतितेदुरात्मानस्तामिस्रंनरकंनृप ॥ १०० ॥ पुनःपाकमुपादायसायमप्यवनीपते ॥ वैश्वदेवनिमित्तंवैपत्न्यमंत्रंबलिंहरेत् ॥ १०१ ॥ तत्रापिश्वपचादिभ्यस्तथैवान्नापवर्जनम् ॥ अतिथिंचागतंतत्रस्वशक्त्यापूजयेद्बुधः ॥१०२॥ पादशौचासनप्रह्वस्वागतोक्त्याचपूजनम् ॥ ततश्चान्नप्रदानेनशयनेनचपार्थिव ॥ १०३ ॥ दिनातिथौतुविमुखे गतेयत्पातकंनृप ॥ तदेवाष्टगुणंपुंसांसूर्योढेविमुखेगते ॥ १०४ ॥ तस्मात्स्वशक्त्याराजेंद्रसूर्योढमतिथिंनरः ॥ पूजयेत्पूजितेतस्मिन्पूजिताःसर्वदेवताः ॥ १०५ ॥ अन्नशाकाप्रदानेनस्वशक्त्याप्रीणयेत्पुमान् ॥ शयनप्रस्तरमहीप्रदानैरथवापितम् ॥ १०६ ॥ कृतपादादिशौचश्चभुक्तासायंततोगृही ॥ गच्छेदस्फुटितांशय्यामपिदारुमयींनृप॥ ॥ १०७ ॥ नाविशालांनवाभग्नांनासमांमलिनांनच ॥ नचजंतुमयींशय्यामधितिष्ठदनास्तृताम् ॥ १०८ ॥ प्राच्यां दिशिशिरःशस्तंयाम्यायामथवानृप ॥ सदैवस्वपतःपुंसोविपरीतंतुरोगदम् ॥ १०९ ॥

तत्रापिसायमपि ॥ १०२ ॥ प्रह्वःप्रह्वत्वंप्रणामइत्यर्थः ॥ १०३ ॥ सूर्येणास्तंगच्छताऊढःप्रापितइवसूर्यास्तमनानंतरमागतइत्यर्थः ॥१०४॥ ॥ १०५ ॥ शयनंकंबलादि प्रस्तरःकटतृणादिः ॥ महीस्थलमात्रमपि ॥ १०६ ॥ अस्फुटितामविदीर्णां गजदंतमयींतदभावेदारुमयीमपि ॥ ॥ १०७ ॥ १०८ ॥ स्वपतःप्राच्यांयाम्यायांचैवशिरः ॥ १०९ ॥

इदानींविशिष्ययोषिद्गमनमाह ॥ यावदध्यायसमाप्ति ऋताविति पुन्नामर्क्षाणिदशअश्विनीकृत्तिकारोहिणीपुनर्वसुपुष्यहस्तानुराधाश्रवणपूर्वा भाद्रपदौत्तराभाद्रपदाच ज्येष्ठयुग्मासुरात्रिषु ऋतुकालमारभ्यषष्ठ्यष्टम्यादिषुरात्रिषु तत्रापिज्येष्ठासुवृद्धासुउत्तरोत्तरंशुभास्वित्यर्थः ॥ ११० ॥ अस्नातामकृततुर्स्नानाम् रजस्वलांचतुर्थरात्रिप्रभृत्यनुपरतरजस्काम् अनिष्टामनुपजातेच्छांअप्रशस्तांपरिवादादिदूषिताम् ॥ ११ ॥ अदक्षि

२५

ऋतावुपगमःशस्तःस्वपत्न्यामवनीपते ॥ पुन्नाम्न्यृक्षेशुभेकालेज्येष्ठयुग्मासुरात्रिषु ॥ ११० ॥ नास्नातांतुस्त्रियंगच्छेन्नातुरांनरजस्वलाम् ॥ नानिष्टांनप्रकुपितांनाप्रशस्तांनगर्भिणीम् ॥ ११ ॥ नादक्षिणांनान्यकामांनाकामांनान्ययोषितम् ॥ क्षुत्क्षामामतिभुक्तांवास्वयंचैभिर्गुणैर्युतः ॥ १२ ॥ स्नातःस्रग्गंधधृक्स्फीतोनश्रांतःक्षुधितोपिवा ॥ सकामःसानुरागश्चव्यवायंपुरुषोव्रजेत् ॥ १३ ॥ चतुर्दश्यष्टमीचैवअमावास्याथपौर्णिमा ॥ पर्वाण्येतानिराजेंद्ररविसंक्रांतिरेवच ॥ १४ ॥ तैलस्त्रीमांससंभोगीपर्वस्वेतेषुवैपुमान् ॥ विण्मूत्रभोजनंनामप्रयातिनरकंनृप ॥ १५ ॥ अशेषपर्वस्वेतेषुतस्मात्संयमिभिर्बुधैः ॥ भाव्यंसच्छास्त्रदेवेज्याध्यानजप्यपरैर्नरैः ॥ १६ ॥ नान्ययोनावयोनौवानोपयुक्तौषधस्तथा ॥ देवद्विजगुरूणांचव्यवायीनाश्रयेभवेत् ॥ १७ ॥ चैत्यचत्वरतीर्थेषुनैवनैवचतुष्पथे ॥ नैवश्मशानोपवनसलिलेषुमहीपते ॥ १८ ॥ प्रोक्तपर्वस्वशेषेषुनैवभूपालसंध्ययोः ॥ गच्छेद्व्यवायंमतिमान्नमूत्रोच्चारपीडितः ॥ ॥ १९ ॥ पर्वस्वभिगमोधन्योदिवापापप्रदोनृप ॥ भुविरोगप्रदोनॄणामप्रशस्तोजलाशये ॥ १२० ॥

णामननुकूलाम् अन्यकामामन्यपुरुषाभिलाषिणीम् एभिर्वक्ष्यमाणैर्गुणैर्युतःपुरुषोव्यवायंव्रजेदित्युत्तरेणान्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ १६ ॥ अन्ययोनौअश्वादियोनौ अयोनौमुखादौ औषधंवृष्यवाजीकरणरसायनादिदेवादीनामाश्रयेगृहेस्थितः आश्रयीतिपाठेसएवार्थः ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ अधन्योधनहानिकृत् ॥ १२० ॥

यदामनसानगच्छेत्तदावाचातदभिलाषःकिंवक्तव्यइत्यर्थः परस्त्रीव्यवायिनामस्थिबंधोपिनास्ति कृमिकीटादियोनिषुपरिवर्ततइत्यर्थः ॥ १२१॥
परदारेषुगतिर्गमनंयस्यसपुंसांमध्येसीदति उभयत्रइहपरत्रच तदेवाह मृतेइति भीतिदेतिपाठःसुगमः ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्य
रचितायांवै० तृतीयेंऽशेएकादशोऽध्यायः॥ ११॥ब्राह्मंमुहूर्तमारभ्यानिशीथांतंसमीरिताः॥ सदाचाराद्वादशेतुतएवानियमेरिताः॥ १॥प्रायेणतुगृहस्था

परदारान्नगच्छेच्चमनसापिकदाचन ॥ किमुवाचास्थिबंधोपिनास्तितेषुव्यवायिनाम् ॥ १२१ ॥ मृतेनरकमभ्येतिहीयतेऽत्रापिवायुषः ॥ परदारगतिःपुंसामुभयत्रापिसीदति ॥ २२॥ इतिमत्वास्वदारेषुऋतुमत्सुनरोव्रजेत् ॥ यथोक्तदोषहीनेषुसकामेष्वनृतावपि ॥ १२३ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेगृहस्थधर्मोनामएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥
और्वउवाच ॥ देवगोब्राह्मणान्सिद्धवृद्धाचार्यांस्तथार्चयेत् ॥ द्विकालंचनमेत्संध्यामग्नीनुपचरेत्तथा ॥ १ ॥ सदानुपहतेवस्त्रेप्रशस्ताश्चतथौषधीः ॥ गारुडानिचरत्नानिबिभृयात्प्रयतोनरः ॥ २ ॥ प्रस्निग्धामलकेशश्चसुगंधिश्चारुवेषधृक् ॥ सिताःसुमनसोहृद्याबिभृयाच्चनरःसदा ॥ ३ ॥ किंचित्परस्वंनहरेन्नाल्पमप्यप्रियंवदेत् ॥ प्रियंवानानृतंब्रूयान्नान्यदोषानुदीरयेत् ॥ ४ ॥ नान्यस्त्रियंतथावैरंरोचयेत्पुरुषेश्वर ॥ नदुष्टयानमारोहेत्कूलच्छायांनसंश्रयेत् ॥ ५ ॥ विद्विष्टपतितोन्मत्तबहुवैरातिकीटकैः ॥ बंधकीबंधकीभर्तृक्षुद्रानृतकथैःसह ॥ ६ ॥ तथातिव्ययशीलैश्चपरिवादरतैःशठैः ॥ बुधोनमैत्रींकुर्वीतनैकःपंथानमाश्रयेत् ॥ ७ ॥

नांत्रिवर्गपरचेतसांदृष्टादृष्टप्रधानानांसद्धर्माणामिहोक्तयः ॥ १ ॥ २ ॥ अनुपहतेअभग्ने प्रशस्ताविष्णुक्रांतादूर्वादयः ॥ २ ॥ प्रस्निग्धाःअरूक्षाः प्रसिद्धाइतिपाठेअलंकृताः केशायस्य ॥ ३ ॥ ४ ॥ अन्यस्त्रियंवैरंचनाभिलषेत् नद्यादीनांकूलच्छायाम् ॥ ५ ॥ विद्विष्टादिभिःसहमैत्रींनकुर्वीत
बहुभिर्वैरंयस्य अतिकीटकैःअत्यंतकीटवत्पीडकैःकीटकैरितिपाठेकुदेशस्थैरित्यर्थः बंधकीवेश्या क्षुद्रःअल्पलाभोत्सितःअनृतकथोमिथ्यावादी ॥ ६ ॥ शठःकुटिलः ॥ ७ ॥

जलौघस्यवेगमग्रेअन्यस्मिन्ननवतीर्णेनावगाहेतनप्रविशेतप्रदीप्तंअग्निनाक्रांतम् ॥ ८ ॥ नकुष्णीयान्नोत्किरेत असंवृतमुखोजृंभादिनकुर्यात् ॥ ९ ॥
॥ १० ॥ नमृद्नीयान्नमर्द्दयेत अमेध्यःअशुचिःसन्ज्योतींषिसूर्यादीनिशस्तानिब्राह्मणादीनिनाभिवीक्षेतज्योतींष्यमेध्याशस्तानीतिपाठेज्योतीं
षिचक्षुः प्रतिकूलानिअमेध्यानिपुरीषादीनिअशस्तानिअमंगलानि ॥ ११ ॥ शवंचकारात्तद्गंधंचनहुंकुर्यातनजुगुप्सेततत्रहेतुः शवगंधोहीति

नावगाहेज्जलौघस्यवेगमग्रेनरेश्वर ॥ प्रदीप्तंवेश्मनविशेन्नारोहेच्छिखरंतरोः ॥ ८ ॥ नकुर्याद्दंतसंघर्षंनकुष्णीया
च्चनासिकाम् ॥ नासंवृतमुखोजृंभेच्छ्वासकासौचवर्जयेत् ॥ ९ ॥ नोच्चैर्हसेत्सशब्दंचनमुंचेत्पवनंबुधः ॥ नखा
न्नवादयेच्छिंद्यान्नतृणंनमहींलिखेत् ॥ १० ॥ नश्मश्रुभक्षयेल्लोष्ठंनमृद्नीयाद्विचक्षणः ॥ ज्योतींष्यमेध्यःशस्तानि
नाभिवीक्षेतवैप्रभो ॥ ११ ॥ नग्नांपरस्त्रियंचैवसूर्यंचास्तमनोदये ॥ नहुंकुर्याच्छवंचैवशवगंधोहिसोमजः ॥ १२ ॥
चतुष्पथांश्चैत्यतरूञ्श्मशानोपवनानिच ॥ दुष्टस्त्रीसंनिकर्षंचवर्जयेन्निशिसर्वदा ॥ १३ ॥ पूज्यदेवध्वजज्योति
श्छायांनातिक्रमेद्बुधः ॥ नैकःशून्याटवींगच्छेन्नचशून्यगृहेवसेत् ॥ १४ ॥ केशास्थिकंटकामेध्यवन्हिभस्मतुषांस्त
था ॥ स्नानार्द्रधरणींचैवदूरतःपरिवर्जयेत् ॥ १५ ॥ नानार्यानाश्रयेत्कांश्चिन्नजिह्मान्रोचयेद्बुधः ॥ उपसर्पेतनव्या
लांश्चिरंतिष्ठेन्नचोत्थितः ॥ १६ ॥ अतीवजागरस्वप्नेनवृत्तिनासनंबुधः ॥ नसेवेततथाशय्यांव्यायामंचनरेश्वर ॥
॥ १७ ॥ दंष्ट्रिणःशृंगिणश्चैवप्राज्ञोदूरेणवर्जयेत् ॥ अवश्यायंचराजेंद्रपुरोवातातपौतथा ॥ १८ ॥

विश्वस्याग्निषोमात्मकत्वेनाग्न्यंशेउष्माणिहिप्राणेनसहगतेवाशिष्टस्यदेहस्यशवस्यगंधःसोमजइति अग्निरूष्मारसःसोमःशरीरंतन्मयंयतइतिवचना
त् ॥ १२ ॥ १३ ॥ पूज्यागुरुप्रभृतयः ॥ १४ ॥ १५ ॥ जिह्मान्कुटिलान्नरोचयेत्नेच्छेत व्यालान्दुष्टमृगान्सर्पान्वानोपसर्पेततत्संमुखंनग
च्छेत ॥ १६ ॥ अतीवजागरादीन्नचरेत्ति आसनमुपवेशनम् शय्यामितिशयनव्यवाययोरुपलक्षणम् व्यायामंश्रमम् ॥ १७ ॥ अवश्यायंहिमम् ॥ १८ ॥

उपस्पृशेत् आचामेत्मुक्तकच्छःपश्चादंचलः ॥ १९ ॥ द्विजवाचनकेपुण्याहवाचने ॥ २० ॥ २१ ॥ इष्यतेयथाकथंचिदनुमन्यतेनविधीयते ॥ २२ ॥ तदेवाह नेति कलिंकलहम् ॥ २३ ॥ २४ ॥ पूज्यानामभिमुखंपादंननयेत्नप्रसारयेत् ॥ २५ ॥ अपसव्यमप्रदक्षिणं विपरीतान्

नस्नायान्नस्वपेन्नग्नोनचैवोपस्पृशेद्बुधः ॥ मुक्तकच्छश्चनाचामेद्देवाद्यर्चांचवर्जयेत् ॥ १९ ॥ होमदेवार्चनाद्यासु क्रियास्वाचमनेतथा ॥ नैकवस्त्रःप्रवर्तेतद्विजवाचनकेजपे ॥ २० ॥ नासमंजसशीलैस्तुसहासीतकदाचन ॥ सद्वृत्तसन्निकर्षोहिक्षणार्द्धमपिशस्यते ॥ २१ ॥ विरोधंनोत्तमैर्गच्छेन्नाधमैश्चसदाबुधः ॥ विवादश्चविवाहश्चसमशीलैर्नृपेष्यते ॥ २२ ॥ नारभेतकलिंप्राज्ञःशुष्कवैरंनकारयेत् ॥ अप्यल्पहानिःसोढव्यावैरेणार्थागमंत्यजेत् ॥ २३ ॥ स्नातोनांगानिनिर्मार्जेत्स्नानशाट्यानपाणिना ॥ नचनिर्धूनयेत्केशानाचामेन्नैवचोत्थितः ॥ २४ ॥ पादेननाक्रमेत्पादंनपूज्याभिमुखंनयेत् ॥ वेषासनेगुरोरग्रेभजेतविनयान्वितः ॥ २५ ॥ अपसव्यंनगच्छेच्चदेवागारचतुष्पथान् ॥ मांगल्यपूजांश्चततोविपरीतानदक्षिणान् ॥ २६ ॥ सोमाग्न्यर्काबुवायूनांपूज्यानांचनसंमुखम् ॥ कुर्यात्ष्ठीवनविण्मूत्रसमुत्सर्गंचपंडितः ॥ २७ ॥ तिष्ठन्नमूत्रयेत्तद्वत्पथानंनावमूत्रयेत् ॥ श्लेष्मविण्मूत्ररक्तानिसर्वदैवनलंघयेत् ॥ २८ ॥ श्लेष्मसिंघाणकोत्सर्गोनान्नकालेप्रशस्यते ॥ बलिमंगलजप्यादौनहोमेनमहाजने ॥ २९ ॥

अमंगल्यान् प्रदक्षिणंनकुर्यात् ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ सिंघाणकंकठिनश्लेष्मा क्षुतमिति केचित् महाजनेमहाजनसमीपे ॥ २९ ॥

ईर्ष्युरसहिष्णुः ताश्वयोषितोनाधिकुर्यातकुत्राप्यधिकारिणीर्नैकुर्यात तास्वितिपाठेतःपुराधिकारंनकुर्यादित्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ साधून्वहु
श्रुतानुपासीतनेतरान् ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ कालसमयेर्ज्जचते ॥ ३४ ॥ विद्याविनयवृद्धानांविनयस्तत्कर्तृकशिक्षातदन्वितइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

योषितोनावमन्येतनचासांविश्वसेद्बुधः ॥ नचैवेर्ष्युर्भवेत्ताश्चनाधिकुर्यात्कदाचन ॥३०॥ मंगल्यरत्नपुष्पाज्यपूज्या
ननभिवाद्यच ॥ ननिष्क्रामेद्गृहात्प्राज्ञःसदाचारपरोनृप ॥ ३१ ॥ चतुष्पथान्नमस्कुर्यात्कालेहोमपरोभवेत् ॥ दी
नानभ्युद्धरेत्साधूनुपासीतबहुश्रुतान् ॥ ३२ ॥ देवर्षिपूजकःसम्यक्पितृपिंडोदकप्रदः ॥ सत्कर्त्ताचातिथीनांयः
सलोकानुत्तमान्व्रजेत् ॥ ३३ ॥ हितंमितंप्रियंकालेवश्यात्मायोहिभाषते ॥ सयातिलोकानाल्हादहेतुभूतान्नृपा
क्षयान् ॥ ३४ ॥ धीमान्ह्रीमान्क्षमायुक्तआस्तिकोविनयान्वितः ॥ विद्याविनयवृद्धानांयातिलोकाननुत्तमान्
॥ ३५ ॥ अकालगर्जितादौतुपर्वस्वाशौचकादिषु ॥ अनध्यायंबुधःकुर्यादुपरागादिकेतथा ॥ ३६ ॥ शमंनयति
यःक्रुद्धान्सर्वबंधुरमत्सरी ॥ भीताश्वासनकृत्साधुःस्वर्गस्तस्याल्पकंफलम् ॥ ३७ ॥ वर्षातपादिकेछत्रीदंडीरात्र्य
टवीषुच ॥ शरीरत्राणकामोवैसोपानत्कःसदाव्रजेत् ॥ ३८ ॥ नोर्ध्वंनतिर्यग्दूरंवानिरीक्षन्पर्यटेद्बुधः ॥ युगमात्रं
महीपृष्ठंनरोगच्छेद्विलोकयन् ॥ ३९ ॥ दोषहेतूनशेषांस्तुवश्यात्मायोनिरस्यति ॥ तस्यधर्मार्थकामानांहानिर्ना
ल्पापिजायते ॥ ४० ॥ पापेप्यपापःपुरुषेप्यभिधत्तेप्रियाणियः ॥ मैत्रीद्रवांतःकरणस्तस्यमुक्तिःकरेस्थिता ॥४१॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ युगमात्रंहस्तचतुष्टयम् ॥ ३९ ॥ दोषहेतून्उक्ताननुक्तांश्च ॥ ४० ॥ पापेअपराधिनि अपापःअद्रोग्धा परुषभाषिणिप्रियभाषी ॥ ४१ ॥

येकामादीनांगोचरेनास्पदंभवंतीत्यर्थः अनुभावैःसत्यादिस्वभावैर्धृता सत्येनोत्तभिताभूमिरितिश्रुतेः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ उपदेशसारमाह प्राणिनामिति ॥ ४५ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांद्वादशोऽध्यायः॥ १२ ॥ त्रयोदशेऽथश्राद्धानि सनिमित्तान्यवर्णयत्।प्रेतक्रियास्तथातासुयथार्हमधिकारिणः ॥ १ ॥ पितुःपुत्रजन्मकालेसंनिहितस्य ॥ १ ॥ सव्यक्रमात्सदक्षिणक्रमेण नान्य

येकामक्रोधलोभानांवीतरागानगोचरे ॥ सदाचारस्थितास्तेषामनुभावधृतामही ॥४२॥ तस्मात्सत्यंवदेत्प्राज्ञोय त्परप्रीतिकारणम् ॥ सत्यंयत्परदुःखायतत्रमौनपरोभवेत् ॥ ४३ ॥ प्रियंयुक्तंहितंनैतदितिमत्वानतद्वदेत् ॥ श्रेय स्तत्रहितंवाच्यंयद्यप्यत्यंतमप्रियम् ॥ ४४ ॥ प्राणिनामुपकारायवदेदिहपरत्रच ॥ कर्मणामनसावाचातदेवम तिमान्भजेत् ॥ ४५ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेसदाचारोनामद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ और्वउवाच ॥ सचैल स्यपितुःस्नानंजातेपुत्रेविधीयते ॥ जातकर्मयथाकुर्याच्छ्राद्धमभ्युदयेचयत् ॥१॥ युग्मान्देवांश्चपित्र्यांश्चसम्यक्स व्यक्रमाद्द्विजान् ॥ पूजयेद्भोजयेच्चैवतन्मनानान्यमानसः ॥ २ ॥ दध्यक्षतैःसबदरैःप्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपिवा ॥ देवतीर्थेनवैपिंडान्दद्यात्कायेनवानृप ॥ ३ ॥ नांदीमुखःपितृगणस्तेनश्राद्धेनपार्थिव ॥ प्रीयतेतत्तुकर्तव्यंपुरुषैः सर्ववृद्धिषु ॥ ४ ॥ कन्यापुत्रविवाहेषुप्रवेशेनववेश्मनः ॥ नामकर्मणिबालानांचूडाकर्मादिकेतथा ॥ ५ ॥ सीमं तोन्नयनेचैवपुत्रादिमुखदर्शने ॥ नांदीमुखंपितृगणंपूजयेत्प्रयतोगृही ॥ ६ ॥

मानसः नअन्यस्मिन्नुत्पन्नपुत्रादौमानसंयस्यसः श्राद्धसमयेतादृशोनभवेदित्यर्थः॥ २ ॥ कायेनप्रजापतितीर्थेन ॥ ३ ॥ ४॥ सर्ववृद्धीर्दर्शयाति कन्यापुत्रेति ॥ ५ ॥ पुत्रस्यादिमुखदर्शनेप्रथमतोमुखदर्शने तच्चजन्मकालेसन्निहितस्यैवपितुः तथैवोक्तत्वात् ॥ ६ ॥

१ संधिरत्रार्षः

॥ ७ ॥ स्नानैः स्नानसाधनैः सचैलाःसर्वधृतवस्त्रसहिताएवस्नाताः ॥ ८ ॥ अमुकायेतिनामगोत्रोपलक्षणम् ॥ ९ ॥ गोभिःसमंगवांप्रवेशसमये एतच्चदिवादाहविषयम् कटधर्मान्प्रेतकृत्यानि प्रस्तरस्तृणशय्या ॥ १० ॥ अनुदिनंयावदाशौचम् भक्तमोदनः अतःपिष्टादिवर्जनमायाति

पितृपूजाविधिःप्रोक्तोवृद्धावेषसमासतः ॥ श्रूयतामवनीपालप्रेतकर्मक्रियाविधिः ॥ ७ ॥ प्रेतदेहंशुभैःस्नानैःस्ना पितंस्रग्विभूषितम् ॥ दग्ध्वाग्रामबहिःस्नाताःसचैलाःसलिलाशये ॥ ८ ॥ यत्रतत्रस्थितायैतदमुकायेतिवादिनः ॥ द क्षिणाभिमुखादद्युर्बांधवाःसलिलांजलिम् ॥ ९ ॥ प्रविष्टाश्चसमंगोभिर्ग्रामंनक्षत्रदर्शने ॥ कटधर्मास्ततःकुर्युर्भूमौप्र स्तरशायिनः ॥ १० ॥ दातव्योऽनुदिनंपिंडःप्रेतायभुविपार्थिव ॥ दिवाचनक्तंभोक्तव्यममांसंमनुजर्षभ ॥ ११ ॥ दिना नितावदिच्छातःकर्तव्यंविप्रभोजनम् ॥ प्रेतस्तृप्तिंतथायातिबंधुवर्गेणभुंजता ॥ १२ ॥ प्रथमेऽन्हितृतीयेवासप्तमेनव मेतथा ॥ वस्त्रत्यागंबहिःस्नानंकृत्वादद्यात्तिलोदकम् ॥ १३ ॥ चतुर्थेन्हिचकर्त्तव्यंभस्मास्थिचयनंनृप ॥ तदूर्ध्व मंगस्पर्शश्चसपिंडानामपीष्यते ॥ १४ ॥ योग्याःसर्वक्रियाणांतुसमानसलिलास्तथा ॥ अनुलेपनपुष्पादिभोगादन्यत्र पार्थिव ॥ १५ ॥ शय्यासनोपभोगश्चसपिंडानामपीष्यते ॥ भस्मास्थिचयनादूर्ध्वंसंयोगोनतुयोषिताम् ॥ १६ ॥

अमांसमित्युक्तेर्मांसव्यतिरिक्तानुज्ञा ॥ ११ ॥ विप्रभोजनंएतच्चसपिंडसमानोदकविषयम् सपिंडतादिभेदश्चकूर्मोक्तः । सपिंडतातुपुरुषेसप्तमेवि निवर्तते । समानोदकभावस्तुजन्मनाम्नोरवेदने ॥ इति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सर्वक्रियाणामुपासनापंचयज्ञादीनाम् ॥ १५ ॥ १६ ॥

बालेजातदंतेविदेशस्थइतिसंवत्सरादूर्ध्वंसद्यःशौचं संवत्सराभ्यंतरेतुअशौचांतेश्रुतेत्रिरात्रं देशांतरंतु महानद्यंतरंयत्रगिरिर्वाव्यवधायकः। वाचोयत्रविभिद्यंतेतद्देशांतरमिष्यते॥इति इच्छातइतिविशेषणादनिच्छयामृतेयथोक्तमशौचादिकार्यं।यदिकश्चित्प्रमादेनाम्रियेताग्न्युदकादिना ॥ तस्याशौचंविधातव्यंकर्तव्याचोदकक्रिया ॥ इतिस्मृतेः॥ १७॥ मृतोबंधुःसपिंडोयस्यतत्कुलस्यान्नंदशाहंनभोक्तव्यम् तत्कुलस्यतदन्नभोक्तुश्चयावदाशौचंदानादिनिवर्त्तते ॥ १८ ॥ एतत्पूर्वोक्तम् ॥ १९ ॥ आद्यमेकोद्दिष्टश्राद्धमाह अयुजइति अयुजाएकंत्रीणीत्येवंविषमसंख्यान् आद्येअशौचान्

बालेदेशांतरस्थेचपतितेचमुनौमृते ॥ सद्यःशौचंतथेच्छातोजलाग्न्युद्बंधनादिषु ॥ १७ ॥ मृतबंधोर्दशाहानिकुलस्यान्नंनभुज्यते ॥ दानंप्रतिग्रहोयज्ञःस्वाध्यायश्चनिवर्तते ॥ १८ ॥ विप्रस्यैतद्द्वादशाहंराजन्यस्याप्यशौचकम् ॥ अर्द्धमासश्चवैश्यस्यमासःशूद्रस्यशुद्धये ॥ १९ ॥ अयुजोभोजयेत्कामंद्विजानाद्येततोदिने ॥ दद्याद्दर्भेषुपिंडंचप्रेतायोच्छिष्टसन्निधौ ॥ २० ॥ वार्यायुधप्रतोदास्तुदंडस्तुद्विजभोजनात् ॥ स्प्रष्टव्योनंतरंवर्णैःशुध्येरंस्तेततःक्रमात ॥ २१ ॥ ततःस्ववर्णधर्माये विप्रादीनामुदाहृताः ॥ तान्कुर्वीतपुमाञ्जीवेन्निजधर्मार्जनैस्तथा ॥ २२ ॥ मृताहनिचकर्तव्यमेकोद्दिष्टमतःपरम् ॥ आव्हानादिक्रियादैवनियोगरहितंहितत् ॥ २३ ॥

तरंप्रथमेहनि अंतइतिपाठेअशौचांतइत्यर्थः आद्यमेकादशेहनीतिस्मृतेः ॥ २० ॥ द्विजभोजनादनंतरंवर्णैर्विप्रादिभिर्वार्याद्याःक्रमात्स्प्रष्टव्याः ततस्तेशुध्येरन्नित्यन्वयः ब्राह्मणादिभिश्चतुर्भिर्वर्णैश्चत्वारिक्रमात्स्प्रष्टव्यानीत्यर्थः ॥ २१ ॥ शुद्ध्यनंतरमेवनिजधर्मार्जनैर्जीवेत् जीविकार्थंनिजधर्मेणोपार्जनंकुर्यादित्यर्थः ॥ २२ ॥ अतःप्रथममासात्परंप्रतिमासंमृततिथौयावदब्दंआव्हानमावाहनम् आदिशब्देनाग्नौकरणादिक्रिया दैवनियोगोवैश्वदेवविप्रामंत्रणंचतद्रहितम् ॥ २३ ॥

भुक्तवत्सुबहुषु अयुजोभोजयेदित्युक्तत्वात् प्रेतायैकएवपिंडोदेयः ॥ २४ ॥ प्रश्नश्चाभिरतिःअभिरम्यतामितियजमानेनोक्तैर्द्विजैरभिरताइति
वक्तव्यमित्यन्वयः अक्षय्यममुकस्येतिएकोद्दिष्टविशेषविषयमेतत् उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थानेविसर्जनेऽभिरम्यतामितिवदेत्भूयस्तेभिरताःस्मे
तिस्मृतेः ॥ २५ ॥ तस्मिन्कालेपूर्णसंवत्सरेतत्सपिंडीकरणम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ पात्रचतुष्टयस्यविनियोगमाह पात्रंप्रेतस्येति ॥ २८ ॥ श्राद्ध

एकोऽर्घस्तत्रदातव्यस्तथैवैकंपवित्रकम् ॥ प्रेतायपिंडोदातव्योमुक्तवत्सुद्विजातिषु ॥ २४ ॥ प्रश्नश्चतत्राभिरतिर्य
जमानैर्द्विजन्मने ॥ अक्षय्यममुकस्येतिवक्तव्यंविरतौतथा ॥ २५॥ एकोद्दिष्टमयंधर्मइत्थमावत्सरात्स्मृतः ॥ स
पिंडीकरणंतस्मिन्कालेराजेंद्रतच्छृणु ॥ २६ ॥ एकोद्दिष्टविधानेनकार्यंतदपिपार्थिव ॥ तिलगंधोदकैर्युक्तंतत्रपात्र
चतुष्टयम् ॥ २७ ॥ पात्रंप्रेतस्यतत्रैकंपात्रत्रययुतंतथा ॥ सेचयेत्पितृपात्रेषुप्रेतपात्रंनृपत्रिषु॥ २८ ॥ ततःपि
तृत्वमापन्नेतस्मिन्प्रेतेमहीपते ॥ श्राद्धधर्मैरशेषैस्तुतत्पूर्वानर्चयेत्पितॄन् ॥ २९ ॥ पुत्रःपौत्रःप्रपौत्रोवाबंधुर्वाभ्रा
तृसंततिः ॥ सपिंडसंततिर्वापिक्रियार्हानृपजायते ॥ ३० ॥ तेषामभावेसर्वेषांसमानोदकसंततिः ॥ मातृपक्षस्य
पिंडेनसंबद्धायेजलेनच ॥ ३१ ॥ कुलद्वयेपिचोत्सन्नेस्त्रीभिःकार्याक्रियानृप ॥ ३२ ॥

धर्मैःस्वधाकारादिभिः तत्पूर्वान्ससपिंडीकृतःपूर्वोयेषांतांस्त्रीन्पूजयेत् चतुर्थस्तुनिवर्ततेतस्मादातृतीयात्पुरुषान्नामगृण्हंतीतिश्रुतेः ॥ २९ ॥ मु
ख्यानुकल्पभावेनक्रियाकर्तॄनाह पुत्रइतिसार्द्धैस्त्रिभिः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ पूर्वोक्तानामेवस्त्रीभिर्मुख्यानुकल्पभावेनाक्रियाकार्याइत्यर्थः ॥ ३२ ॥

संघातःसार्थःयात्रिकसमुदायः तत्रमृतस्यतदंतर्गतै प्रेतक्रियाकार्येत्यर्थः समानप्रवरसमानगोत्रादिरूपःसंघातइतिकेचित उत्सन्नाबंधवोरिक्था
निचयेषांतेषां उत्सन्नबंधुरिक्थाधादितिपाठेउत्सन्नबंधोःप्रेतस्यरिक्थाधादित्यर्थः ॥ ३३ ॥ कर्तृव्यवस्थांवक्तुंक्रियात्रैविध्यमाह पूर्वाइतित्रिभिः
॥ ३४ ॥ आदाहादाहपूर्वावधिकाश्वतावार्यायुधादिस्पर्शादिरंतेयासांताश्वतथा दाहाद्याअशौचांतभवाःपूर्वाःक्रियाइत्यर्थः ॥ ३५ ॥३६ ॥ ३७॥
तत्रपूर्वाःक्रियाःपित्रादिभिरपियथार्हंकर्त्तव्याइतिपूर्वेणसंबंधः पुत्राद्यैरेवोत्तराःमध्यमास्तत्तनयैर्यथासंभवंकर्तव्याइतिगम्यते ॥ ३८ ॥ मृताहानि

संघातांतर्गतैर्वापिकार्याप्रेतस्यचक्रिया ॥ उत्सन्नबंधुरिक्थानांकारयेदवनीपतिः ॥३३॥ पूर्वाःक्रियामध्यमाश्चत
थाचैवोत्तराःक्रियाः ॥ त्रिप्रकाराःक्रियात्वेतास्तासांभेदंशृणुष्वमे ॥३४॥ आदाहवार्यायुधादिस्पर्शाद्यंतास्तुयाः
क्रियाः ॥ ताःपूर्वामध्यमामासिमास्येकोद्दिष्टसंज्ञिताः ॥ ३५॥ प्रेतेपितृत्वमापन्नेसंपिंडीक्रमणादिषु ॥ क्रियंतेयाः
क्रियाःपित्र्याःप्रोच्यंतेतानृपोत्तराः॥३६ ॥ पितृमातृसपिंडैस्तुसमानसलिलैस्तथा ॥ तत्संघातांतर्गतैश्चराज्ञावाध
नहारिणा॥ ३७॥ पूर्वाःक्रियास्तुकर्तव्याःपुत्राद्यैरेवचोत्तराः॥ दौहित्रैर्वानरश्रेष्ठकार्यास्तत्तनयैस्तथा ॥ ३८ ॥ मृता
हनिचकर्तव्याःस्त्रीणामप्युत्तराःक्रियाः ॥ प्रतिसंवत्सरंराजन्नेकोद्दिष्टविधानतः ॥ ३९ ॥ तस्मादुत्तरसंज्ञायाक्रिया
तांशृणुपार्थिव ॥ यदायदाचकर्तव्याविधिनायेनचानघ ॥ ४० ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेत्रयोदशोऽध्यायः ॥
॥ १३ ॥ और्वउवाच ॥ ब्रह्मेंद्ररुद्रनासत्यसूर्याग्निवसुमारुतान् ॥ विश्वेदेवानृषिगणान्वयांसिमनुजान्पशून् ॥१॥

चेतिचकारादन्वष्टकादिषुपार्वणविधिनाचेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ तस्मादुत्तरक्रियाबाहुल्यादुत्तरक्रियातत्कालविधीनशृण्वित्यर्थः ॥ ४० ॥ इतिश्रीरत्न
गर्भभट्टाचार्यविरचितायां वै चं॰ त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ श्राद्धंतत्फलकालांश्चनित्यकाम्यादिभेदतः। चतुर्दशेतुकल्पांश्चतत्फलान्यन्ववर्णयत्
॥ १ ॥ तत्रता वदुत्तरक्रियाणांकालांतरंवर्णयिष्यनश्राद्धप्रशंसामाह ब्रह्मेति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ प्रतिमासंकृष्णपक्षेपंचदश्यांचदर्शश्राद्धंकुर्वीतेत्यर्थः अष्टकाआग्रहायण्याऊर्ध्वंतिस्रःकृष्णाष्टम्यस्तासु ॥ ३ ॥ श्राद्धार्हद्रव्यांविशिष्टंचाद्वि
जमागतंविज्ञायेत्यन्वयः ॥ ४ ॥ समस्तेषुराशिषुअर्केगच्छतिसतीतिअर्कसंक्रांतीनांश्राद्धकालत्वस्योक्तत्वादयनेविषुवेचेतिपृथगुक्तिःफलातिरे
कार्या ॥ ५ ॥ इच्छाश्राद्धानिकाम्यानि नवसस्यागमइत्येतच्चव्रीहियवव्यतिरिक्तविषयम् तयोर्नित्यश्राद्धनिमित्तत्वात् ॥ ६ ॥ मैत्रमनुराधा ॥७॥

सरीसृपान्पितृगणान्यच्चान्यान्भूतसंज्ञकान् ॥ श्राद्धंश्रद्धान्वितःकुर्वंस्तर्पयत्यखिलंहितत् ॥ २ ॥ मासिमास्यसि
तेपक्षेपंचदश्यांनरेश्वर ॥ तथाष्टकासुकुर्वीतकाम्यान्कालाञ्छृणुष्वमे ॥३ ॥ श्राद्धार्हमागतंद्रव्यंविशिष्टमथवाद्वि
जम् ॥ श्राद्धंकुर्वीतविज्ञायव्यतीपातेऽयनेतथा ॥ ४ ॥ विषुवेचैवसंप्राप्तेग्रहणेशशिसूर्ययोः॥ समस्तेष्वेवभूपालराशि
ष्वर्केचगच्छति ॥ ५ ॥ नक्षत्रग्रहपीडासुदुष्टस्वप्नावलोकने ॥ इच्छाश्राद्धानिकुर्वीतनवसस्यागमेतथा ॥ ६ ॥
अमावास्यायदामैत्रविशाखास्वातियोगिनी॥श्राद्धैःपितृगणस्तृप्तिंतदाप्नोत्यष्टवार्षिकीम्॥७॥अमावास्यायदापुष्ये
रौद्रेचर्क्षेपुनर्वसौ ॥ द्वादशाब्दंतदातृप्तिंप्रयांतिपितरोऽर्चिताः ॥८ ॥ वासवाजैकपादर्क्षेपितृणांतृप्तिमिच्छताम् ॥
वारुणंचाप्यमावास्यादेवानामपिदुर्लभा ॥ ९ ॥ नवस्वृक्षेष्वमावास्यायदैतेष्ववनीपते ॥ तदातृप्तिप्रदंश्राद्धंपि
तृणांशृणुचापरम् ॥ १० ॥

रौद्रमार्द्रा ॥ ८ ॥ वासवंज्येष्ठा अजैकपात्पूर्वाभाद्रपदा वारुणंशतभिषा एतेषुनक्षत्रेष्वमावास्यापितॄणांदेवानांचतृप्तिंकर्तुमिच्छतांपुंसांदुर्लभा
इच्छतेतिपाठेसएवार्थः ॥ ९ ॥ नन्वमावास्याश्राद्धस्यानित्यत्वैवतत्कथमेतेषुफलश्रुतिरित्यतआह नवस्विति गोदोहनायप्रणयेत्पशुकामस्येति
वत्नक्षत्रगुणयोगाद्गुणफलविधिरित्यर्थः नित्यात्पृथगेतानिश्राद्धानीतिवा ॥ १० ॥

ऐलायपुरूरवसे ॥ ११ ॥ पंचदशीमाघइत्यत्रकृष्णपक्षइत्यनुषंगः ॥ १२ ॥ एताःपूर्वोक्तायुगाद्याः ॥ १३ ॥ १४ ॥ पूर्वोक्तैरेववारुणादिनक्षत्रैर्युक्तामाघामावास्याअतिश्रेष्ठेत्याह । माघासितइतित्रिभिः । पूर्वंतुएतैर्नक्षत्रैर्युक्तासामान्याअमावास्येतिशेषः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ पितॄणाम

गीतंसनत्कुमारेणयदैलायमहात्मने ॥ पृच्छतेपितृभक्तायश्रद्धयावनतायच ॥११॥ वैशाखमासस्यतुयातृतीयानवम्यसौकार्तिकशुद्धपक्षे ॥ नभस्यमासस्यतमिस्रपक्षेत्रयोदशीपंचदशीचमाघे ॥१२॥ एतायुगाद्याःकथिताःपुराणैरनंतपुण्यास्तिथयश्चतस्रः ॥ उपप्लवेचंद्रमसोरवेश्चत्रिष्वष्टकास्वप्ययनद्वयेच ॥१३॥ पानीयमप्यत्रतिलैर्विमिश्रंदद्यात्पितृभ्यःप्रयतोमनुष्यः॥ श्राद्धंकृतंतेनसमासहस्रंरहस्यमेतत्पितरोवदंति।१४। माघासितेपंचदशीकदाचिदुपैतियोगंयदिवारुणेन ॥ ऋक्षेणकालःसपरःपितॄणांनत्वल्पपुण्यैर्नृपलभ्यतेऽसौ ॥१५॥ कालेधनिष्ठायदिनामतस्मिन्भवंतिभूपालतदापितृभ्यः॥ दत्तंजलान्नंप्रददातितृप्तिंवर्षायुतंतत्कुलजैर्मनुष्यैः॥ १६ ॥ तत्रैवचेद्भाद्रपदास्तुपूर्वाःकालेतदायत्क्रियतेपितृभ्यः ॥ श्राद्धंपरंतृप्तिमुपेत्यतेनयुगंसमग्रंपितरःस्वपंति ॥ १७ ॥ गंगांशतद्रूमथवाविपाशांसरस्वतींनैमिषगोमतींवा ॥ अत्रावगाह्यार्चनमादरेणकृत्वापितॄणांदुरितंनिहंति ॥ १८ ॥ गायंतिचैतत्पितरःसदैववर्षामघातृप्तिमवाप्यभूयः ॥ माघासितांतेशुभतीर्थतोयैर्यास्यामतृप्तिंतनयादिदत्तैः ॥ १९ ॥ चित्तंचवित्तंचनृणांविशुद्धंशस्तश्चकालःकथितोविधिश्च ॥ पात्रंयथोक्तंपरमाचभक्तिर्नृणांप्रयच्छत्यभिवांछितानि ॥ २० ॥

चनंकृत्वाआत्मनोदुरितंनिहंतिनाशयति ॥ १८ ॥ वर्षामघातृप्तिमिति । अपरपक्षमघात्रयोदशीश्राद्धेतृप्तिंप्राप्येत्यर्थः ॥ १९ ॥ वित्तंविशुद्धंशस्तद्रव्यं चित्तंचविशुद्धंवित्तशाठ्यहीनम् ॥ २० ॥

एतदेवपितृगीतैःस्पष्टयति पितृगीतानिइतियावदध्यायसमाप्ति । अत्रवित्तचित्तादिपंचकप्राशस्त्येपितृगीताञ्छ्लोकाञ्छृणु ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
॥ २४ ॥ २५ ॥ आममपक्वं धान्यमानमितिवापाठः । तत्तुपुरुषाहारमात्रम् ॥ २६ ॥ २७ ॥ गवान्हिकमेकस्यागोरेकाहतृप्तिजनकंतृणादि

पितृगीतांस्तथैवात्रश्लोकांस्तांश्चशृणुष्वमे ॥ श्रुत्वातथैवभवताभाव्यंतत्राद्दतात्मना ॥२१॥ अपिधन्यःकुलेजाया
दस्माकंमतिमान्नरः॥अकुर्वन्वित्तशाठ्यंयःपिंडान्नोनिर्वपिष्यते॥२२॥रत्नवस्त्रमहीयानमहाभोगादिकंवसु॥विभ
वेसतिविप्रेभ्योयोऽस्मानुद्दिश्यदास्यति॥२३॥अन्नेनवायथाशक्त्याकालेऽस्मिन्भक्तिनम्रधीः॥भोजयिष्यतिविप्रा
ग्र्यांस्तन्मात्रविभवोनरः॥२४॥असमर्थोऽन्नदानस्यधान्यमामंस्वशक्तितः॥प्रदास्यतिद्विजाग्र्येभ्यःस्वल्पाल्पांवापि
दक्षिणाम् ॥ २५ ॥ तत्राप्यसामर्थ्ययुतःकराग्राग्रस्थितांस्तिलान् ॥ प्रणम्यद्विजमुख्यायकस्मैचिद्भूपदास्यति
॥ २६ ॥ तिलैःसप्ताष्टभिर्वापिसमवेताञ्जलांजलीन् ॥ भक्तिनम्रःसमुद्दिश्यभुव्यस्माकंप्रदास्यति ॥ २७ ॥ यतः
कुतश्चित्संप्राप्यगोभ्योवापिगवान्हिकं॥अभावेप्रीणयन्नस्माञ्छ्रद्धायुक्तःसदास्यति॥ २८॥ सर्वाभावेवनंगत्वाक
क्षामूलप्रदर्शकः॥सूर्यादिलोकपालानामिदमुच्चैःपठिष्यति ॥२९॥नमेऽस्तिवित्तंनधनंनचान्यच्छ्राद्धोपयोग्यंस्वपितॄ
न्नतोऽस्मि॥तृप्यंतुभक्त्यापितरोमयैतौभुजौकृतौवर्त्मनिमारुतस्य॥३०॥ और्वउवाच॥इत्येतत्पितृभिर्गीतंभावा
भावप्रयोजनम्॥यःकरोतिकृतंतेनश्राद्धंभवतिपार्थिव॥३१॥इति श्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेचतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥

विसंस्वर्णरजतादिइतरत्तधनंचनास्तितत्सत्ययाथमयाभुजौमारुतस्यवर्त्म
॥ २८ ॥ कक्षामूलप्रदर्शकःनिर्धनत्वख्यापनार्थमूर्ध्वबाहुः ॥ २३ ॥ वित्तंस्वर्णरजतादिइतरत्तधनंचनास्तितत्सत्ययाथमयाभुजौमारुतस्यवर्त्म
न्याकाशेक्षिप्तौ ॥ ३० ॥ भावाभावप्रयोजनंवित्तस्यभावेअभावेचप्रयोजनंपितृतृप्तियोगहेतुम् ॥ ३१ ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवा
कूतचंद्रिकायांतृतीयेंऽशेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

इतिकृत्यान्विधीनत्रश्राद्धीयब्राह्मणानपि । प्रोक्तुःकर्तुश्चवर्ज्यानिप्राहपंचदशेमुनिः ॥१॥ अथपार्वणश्राद्धप्रयोगान्वक्ष्यन्प्रथमंश्राद्धीयान्ब्राह्मणानाह । ब्राह्मणानितित्रिभिः । यद्गुणान्यैर्गुणैर्युक्तान् द्वितीयकाठकस्याद्यत्रयोऽनुवाकास्त्रिणाचिकेताः तदध्यायीतदनुष्ठाताचत्रिणाचिकेतः मधुवाताइति तृचाध्यायीत्रिमधुः ब्रह्ममेतुमामित्याद्यनुवाकत्रयाध्यायीत्रिसुपर्णः षट्अंगानियस्यतंवेदमधीतेवेत्तिवाषडंगवित् ॥ १ ॥ वेदवित्तवेदार्थविचारकः श्रोत्रियस्तदर्थानुष्ठाता योगीयोगाभ्यासी मूर्धानंदिवइत्याद्यृग्विशेषगीतंज्येष्ठसामतद्गाताज्येष्ठसामगः ॥ २ ॥ आहवनीयादित्रयः

॥ और्वउवाच ॥ ब्राह्मणान्भोजयेच्छ्राद्धेयद्गुणांस्तान्निबोधमे ॥ त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णःषडंगवित् ॥ १ ॥ वेदविच्छ्रोत्रियोयोगीतथावैज्येष्ठसामगः ॥ ऋत्विक्स्वस्रीयदौहित्रजामातृश्वशुरास्तथा ॥ २ ॥ मातुलोऽथतपोनिष्ठःपंचाग्न्यभिरतस्तथा ॥ शिष्यःसंबंधिजश्चैवमातृपितृरतश्चयः ॥ ३ ॥ एतान्नियोजयेच्छ्राद्धेपूर्वोक्तान्प्रथमेनृप ॥ ब्राह्मणान्पितृतुष्ट्यर्थमनुकल्पेष्वनंतरान् ॥ ४ ॥ मित्रध्रुक्कुनखीक्लीबःश्यावदंतस्तथाद्विजः ॥ कन्यादूषयितावन्हिवेदोज्झःसोमविक्रयी ॥ ५ ॥

सभ्यावसथ्यौचद्वौएतेपंचाग्नयः तेष्वभिरतस्तदुपासकः ॥ ३ ॥ एतान्प्रथमसार्धश्लोकोक्तान्ज्येष्ठसामगांतान् प्रथमेमुख्यकल्पेनिमंत्रयेत् अनंतरान्ऋत्विगादीन् ॥४॥ एतेषामसंभवेऽनिषिद्धग्रहणार्थंनिषिद्धानाह । मित्रध्रुगितिसार्द्धैस्त्रिभिः । कुनखीनिसर्गतःकुत्सितनखः श्यावदंतःस्वभावतःकृष्णदंतः वन्हिवेदोज्झःअधिकारीशक्तश्वसन्अग्निहोत्रवेदाभ्यासत्यागी सोमंसोमलतांविक्रीणातिसतथा ॥ ५ ॥

अभिशस्तस्तथासत्येनासत्येनवामहापातकित्वेनाभियुक्तः स्तेनश्चोरःपिशुनःनिभृतेपरदोषवक्ताग्रामयाजकः साधारणानांयाजयिता ग्रामार्थंय
ष्टावा भृतकाध्यापकःवेतनेनाध्यापकः तेनाध्यापितश्च ॥ ६ ॥ परपूर्वापरस्मैयादत्तातस्याअपरःपतिः मातापित्रोरपातित्यादावपिउज्झकः
उपेक्षकः वृषलीसूतिपोष्टाशूद्रापत्यपोषकः ॥७॥ देवलकः । देवार्चनपरोविप्रोवित्तार्थीवत्सरत्रयम् । सवैदेवलकोनामहव्यकव्येषुगर्हितः ॥इत्युक्तः
केतनंनिमंत्रणम् ॥ ८ ॥ इदानींप्रयोगमाह । प्रथमेन्हिपूर्वेद्युःपैत्र्यदैविकान्एतेपैत्र्याएतेदैविकाइतिचकल्पयेत् । यद्वापितृदेवसंबंधिनः अक्रोधनैः

अभिशस्तस्तथास्तेनःपिशुनोग्रामयाजकः ॥ भृतकाध्यापकस्तद्वद्भृतकाध्यापितश्चयः ॥ ६ ॥ परपूर्वापतिश्चैव
मातापित्रोस्तथोज्झकः ॥ वृषलीसूतिपोष्टाचवृषलीपतिरेवच ॥७॥ तथादेवलकश्चैवश्राद्धेनार्हतिकेतनम् ॥८॥
प्रथमेऽन्हिबुधःशस्तान्छ्रोत्रियादीन्निमंत्रयेत् ॥ कथयेच्चतदैवैषांनियोगान्पैत्र्यदैविकान् ॥ ९ ॥ ततःक्रोधव्यवायादी
नायासंचद्विजैःसह ॥ यजमानोनकुर्वीतदोषस्तत्रमहानयम् ॥ १० ॥ श्राद्धेनियुक्तोभुक्त्वाचभोजयित्वानियुज्यच॥
व्यवायीरेतसोगर्तेमज्जयत्यात्मनःपितॄन् ॥११॥ तस्मात्प्रथममंत्रोक्तंद्विजाग्र्याणांनिमंत्रणम् ॥ अनिमंत्र्यद्विजान्गेह
मागतान्भोजयेद्यतीन् ॥१२॥ पादाशौचादिनागेहमागतान्पूजयेद्द्विजान् ॥ पवित्रपाणिराचांतानासनेषूपवेशयेत् ॥१३॥

शौचपरैरितिनियोगान् ॥ ९ ॥ कथयित्वाचतथाकुर्यादित्याह । ततइति ॥ १० ॥ महांतंदोषमाह । श्राद्धइति नियुक्तःपूर्वदिनेभुक्त्वाचपरदिनेव्य
वायी एवंकर्तापि ॥ ११ ॥ अनिमंत्रितानपियतीन्द्विजान्भोजयेत् ॥ यतित्वेनैवपूर्वोक्तदोषाभावादितिभावः ॥ १२ ॥ तांश्चसर्वान्पादशौचा
दिनापूजयेत् ॥ १३ ॥

पितॄणामयुजोऽयुग्मान्देवानांयुग्मानिच्छयावायथाशक्तियोजयेत उभयेषामेकमेकंवा ॥१४॥ तंत्रमितिपितृमातामहश्राद्धयोरेकमेववैश्वदेवविधा
नमित्यर्थःतंत्रंतुउद्देश्यानुष्ठानसाम्येसतिसजातीयानेककार्यकरम् । अमावास्यायांतीर्थप्राप्तावेकश्राद्धमिव ॥ १५ ॥ उभयार्थकान्पितृमाताम

पितॄणामयुजोयुग्मान्देवानामिच्छयाद्विजान् ॥ देवानामेकमेकंवापितॄणांचनियोजयेत् ॥ १४ ॥ तथामातामह
श्राद्धंवैश्वदेवसमन्वितम् ॥ कुर्वीतभक्तिसंपन्नस्तंत्रंवावैश्वदेविकम् ॥ १५ ॥ प्राङ्मुखान्भोजयेद्विप्रान्देवानामुभ
यार्थकान् ॥ पितृपैतामहानांचभोजयेच्चाप्युदङ्मुखान् ॥ १६ ॥ पृथक्तयोःकेचिदाहुःश्राद्धस्यकरणंनृप ॥ एक
त्रैकेनपाकेनवदंत्यन्येमहर्षयः ॥ १७ ॥ विष्टरार्थंकुशान्दत्वासंपूज्यार्चाविधानतः ॥ कुर्यादावाहनंप्राज्ञोदेवानांत
दनुज्ञया ॥ १८ ॥ यवांबुनातुदेवानांकुर्यादर्चाविधानवित् ॥ स्रग्गंधधूपदीपांश्चदत्वातेभ्योयथाविधि ॥ १९ ॥
पितॄणामपसव्यंतत्सर्वमेवोपकल्पयेत् ॥ अनुज्ञांचततःप्राप्यदत्वादर्भान्द्विधाकृतान् ॥ २० ॥ मंत्रपूर्वंपितॄणांतुकु
र्यादावाहनंबुधः ॥ तिलांबुनाचापसव्यंदद्यादर्चादिकंनृप ॥ २१ ॥ कालेतत्रातिथिंप्राप्तमन्नकामंनृपाध्वगम् ॥ ब्राह्म
णैरभ्यनुज्ञातःकामंतमपिपूजयेत् ॥ २२ ॥ योगिनोविविधैरूपैर्नराणामुपकारिणः ॥ भ्रमंतिपृथिवीमेतामविज्ञा
तस्वरूपिण ॥ २३ ॥ तस्मादभ्यर्चयेत्प्राप्तंकालेतत्रातिथिंबुधः ॥ श्राद्धक्रियाफलंहंतिकालेत्रापूजितोऽतिथिः ॥२४॥

हवर्गश्राद्धीयानुदङ्मुखानितिवान्वयः भोजयेत्भोजनार्थमुपवेशयेदित्यर्थः ॥ १६ ॥ तयोःपितृमातामहवर्गयोः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ द्वि
धाकृतान्द्विगुणीकृतान्उशंतस्त्वेतिमंत्रपूर्वम् । अतएवविश्वेदेवावाहनेऽपिमंत्रआयाति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ तदाप्राप्तातिथिभोजनेहेतुमाह
द्वाभ्याम् । योगिनइति ॥ २३ ॥ २४ ॥

व्यंजनंशाकादिक्षारंलवणादितद्वर्जम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ वैवस्वताययमायेतिपृथगाहुतिःशाखाभेदव्यवस्थिता ॥ २७ ॥ २८ ॥ अक्रुद्धयताचा

जुहुयाद्व्यंजनक्षारवर्जमन्नंततोऽनले ॥ अनुज्ञातोद्विजैस्तैस्तुत्रिःकृत्वःपुरुषर्षभ ॥२५॥ अग्नयेकव्यवाहनायस्वाहे
त्यग्नौनृपाहुतिः ॥ सोमायवैपितृमतेदातव्यातदनंतरम् ॥२६॥ वैवस्वतस्यचैवान्यातृतीयादीयतेततः ॥ हुतावशि
ष्टमल्पाल्पंविप्रपात्रेहिनिर्वपेत् ॥२७॥ ततोऽन्नमिष्टमत्यर्थमभीष्टमतिसत्कृतम् ॥ दत्वाजुषध्वमिच्छातोवाचामेतद
निष्ठुरम् ॥२८॥ भोक्तव्यंतैश्चतच्चित्तैर्मौनिभिःसुमुखैःसुखम् ॥ अक्रुद्ध्यातचात्वरतादेयंतेनापिभक्तितः ॥ २९ ॥
रक्षोघ्नमंत्रपठनंभूमेरास्तरणंतिलैः ॥ कृत्वाध्येयाःस्वपितरस्तएवद्विजसत्तम ॥३०॥ पितापितामहश्चैवतथैवप्र
पितामहः ॥ ममतृप्तिंप्रयात्वद्यविप्रदेहेषुसंस्थिताः ॥ ३१ ॥ पितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः ॥ ममतृप्तिंप्र
यांत्वग्निहोमाप्यायितमूर्तयः ॥ ३२ ॥ पितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः ॥ तृप्तिंप्रयांतुपिंडेनमयादत्तेनभूतले
॥ ३३ ॥ पितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः ॥ तृप्तिंप्रयांतुमेभक्त्यायन्मयैतदिहाहृतम् ॥३४॥ मातामहस्तृप्ति
मुपैतुतस्यपितातथातस्यपितातथान्यः ॥ विश्वेचदेवाःपरमांप्रयांतुतृप्तिंप्रणश्यंतुचयातुधानाः ॥ ३५ ॥ यज्ञेश्वरोह
व्यसमस्तकव्यभोक्ताव्ययात्माहरिरीश्वरोऽत्र ॥ तत्सन्निधानादपयांतुसद्योरक्षांस्यशेषाण्यसुराश्चसर्वे ॥३६॥ तृप्ते
षुतेषुविकिरेदन्नंविप्रेषुभूपते ॥ दद्याच्चाचमनार्थायतेभ्योवारिसकृत्सकृत् ॥३७॥ सुतृप्तैस्तैरनुज्ञातःसर्वेणान्नेनभू
तले ॥ सतिलेनततःपिंडान्सम्यग्दद्यात्समाहितः ॥ ३८ ॥

त्वरताचभक्तितोदेयम् अक्रुद्धतेतिपाठेतत्रकार्येत्यध्याहृत्यपूर्वेणान्वयः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ममपित्रादयस्तृप्तिंप्रयांत्वित्यन्वयः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥
॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ सर्वेणव्यञ्जनादिसहितेनान्नेनपिंडान्दद्यात् ॥ ३८ ॥

॥ ३९ ॥ चोक्षेषुसमीचीनेषु ॥ ४० ॥ ४१ ॥ लेपभुजःपितॄणांचतुर्थाद्याः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ पितृभ्योब्राह्मणेभ्यःसुस्वधेत्याशिषायुक्तांएत दाशीःप्रार्थनानंतरंदद्यादित्यतोदक्षिणापिपितृपूर्वैवायाति । किंचपश्चाद्विसर्जयेदित्यनेनविसर्जनमपिपितृपूर्वकमित्यतोऽन्यत्सर्वंदेवपूर्वमेवेत्य

पितृतीर्थेनसतिलान्दद्यादथजलांजलीन् ॥ मातामहेभ्यस्तेनैवपिंडांस्तीर्थेननिर्वपेत् ॥ ३९ ॥ दक्षिणाप्रवणंचैव प्रयत्नेनोपपादयेत् ॥ अवकाशेषुचोक्षेषुजलतीरेषुचैवहि ॥ ४० ॥ दक्षिणाग्रेषुदर्भेषुपुष्पधूपादिपूजितम् ॥ स्वपि त्रेप्रथमंपिंडंदद्यादुच्छिष्टसन्निधौ ॥ ४१ ॥ पितामहायचैवान्यंतत्पित्रेचतथापरम् ॥ दर्भमूलेलेपभुजःप्रीणयेल्लेपघ र्षणैः ॥ ४२ ॥ पिंडैर्मातामहांस्तद्वद्गंधमाल्यादिसंयुतैः ॥ पूजयित्वाद्विजाग्र्याणांदद्याच्चाचमनंततः ॥ ४३ ॥ पितृभ्ये भ्यःप्रथमंभक्त्यातन्मनस्कोनरेश्वर ॥ सुस्वधेत्याशिषायुक्तांदद्याच्छक्त्याचदक्षिणाम् ॥ ४४ ॥ दत्वाचदक्षिणांतेभ्यो वाचयेद्वैश्वदेविकान् ॥ प्रीयंतामितियेविश्वेदेवास्तेनइतीरयन् ॥ ४५ ॥ तथेतिचोक्तेतैर्विप्रैःप्रार्थनीयास्तथाशिषः ॥ पश्चाद्विसर्जयेद्देवान्पूर्वंपित्र्यान्महामते ॥ ४६ ॥ मातामहानामप्येवंसहदेवैःक्रमःस्मृतः ॥ भोजनेचस्वशक्त्याच दानेतद्वद्विसर्जने ॥ ४७ ॥ आपादशौचनात्पूर्वंकुर्याद्देवद्विजन्मसु ॥ विसर्जनंतुप्रथमंपैत्रमातामहेषुवै ॥ ४८ ॥ वि सर्जयेत्प्रीतिवचःसंमानाभ्यर्चितांस्ततः ॥ निवर्तेताभ्यनुज्ञातआद्वारात्ताननुव्रजेत् ॥ ४९ ॥

र्थादुक्तम् ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ इममेवार्थंवैश्वदेवतंत्रपक्षेऽप्याह । आपादेति । पादप्रक्षालनात्प्रभृतिदेवार्थानांब्राह्मणानांसर्वंप्रथमंकु र्यात्ततःपितृवर्गाणांततोमातामहवर्गाणामिति विसर्जनंत्विति दक्षिणाद्युपलक्षणंपूर्वमेवोक्तत्वात् ॥ ४८ ॥ ४९ ॥

पूज्यैर्मान्यैर्भृत्यैर्बंधुभिश्चसहभुंजीत ॥ ५० ॥ ५१ ॥ दौहित्रोदुहितुःसुतः कुतपोऽष्टमघटिका दौहित्रमितिपाठेदौहित्रंघृतविशेषः । अमावास्यागतेसोमेयाचखादतिगौस्तृणम् । दौहित्रीसामतातस्याघृतंदौहित्रमुच्यते॥ इति दौहित्रंखड्गपात्रमितिकेचित् केचित्तुकुतपमितिच्छागलोमजकंबलमाहुः रजतस्यदानंकथासंदर्शनादिकमपिपवित्रं । राजतंरजताक्तंवापितॄणांपात्रमुच्यते । रजतस्यतथादानंदर्शनंनामवेष्यते॥इतिमत्स्यवायूक्तेः॥ ५२॥ ॥ ५३ ॥ विश्वेदेवादयआप्यायंतेकुलंचाप्यायतेइति ॥ ५४ ॥ सोमाधारःपितृगणःअग्निष्वात्तादिराधिकारिकोगणःसोमाधारःसोमोपजीवि

ततस्तुवैश्वदेवाख्यांकुर्यान्नित्यक्रियांबुधः ॥ भुंजीयाच्चसमंपूज्यभृत्यबंधुभिरात्मनः ॥ ५० ॥ एवंश्राद्धंबुधःकुर्यात्पैत्रंमातामहंतथा ॥ श्राद्धैराप्यायितादद्युःसर्वकामान्पितामहाः ॥ ५१ ॥ त्रीणिश्राद्धेपवित्राणिदौहित्रःकुतपस्तिलाः ॥ रजतस्यतथादानंकथासंदर्शनादिकम् ॥ ५२ ॥ वर्ज्यानिकुर्वताश्राद्धेकोपोऽध्वगमनंत्वरा ॥ भोक्तुरप्यत्रराजेंद्रत्रयमेतन्नशस्यते ॥ ५३ ॥ विश्वेदेवाःसपितरस्तथामातामहानृप ॥ कुलंचाप्यायतेपुंसांसर्वंश्राद्धंप्रकुर्वताम् ॥ ५४ ॥ सोमाधारःपितृगणोयोगाधारश्चचंद्रमाः ॥ ज्येष्ठोयोगिनियोगस्तुतस्माद्भूपालशस्यते ॥५५॥ सहस्रस्यापिविप्राणांयोगीचेत्पुरतःस्थितः ॥ सर्वान्भोक्तॄंस्तारयतियजमानंतथानृप॥५६॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेपंचदशोऽध्यायः॥ १५॥

त्वात् । योगाधारश्चंद्रमास्तेषामेवयोगबलेनपुनश्चंद्रस्याप्यायनात् । तथाचहरिवंशे । एतेऽस्मत्पितरस्तातयोगिनांयोगवर्द्धनाः । आप्याययंतियेपूर्वंसोमंयोगबलेनवै ॥ तथावायुः । श्राद्धेप्रीताःपुनःसोमंपितरोयोगमाश्रिताः । आप्याययंतियेपूर्वंसोमंयोगबलेनवै । श्राद्धेप्रीताःपुनःसोमंपितरोयोगमाश्रिताः । आप्याययंतियोगेनत्रैलोक्यंतेनजीवति॥ तस्माच्छ्राद्धेयोगिनिमंत्रणंशस्तमिति ॥ ५५॥ ५६ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेश्राद्धकल्पेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

सदाचारप्रसंगात्तुप्रसंगेनाथषोडशे। द्रव्याणिश्राद्धयोग्यानितथायोग्यानिचादिशत् तत्रश्राद्धेदेयद्रव्यप्रशंसा हविष्यैर्व्रीह्यादिभिः मत्स्यादीनांनवानां मांसैश्चप्रत्येकमेकैकमासवृद्ध्यापितामहाः पितरस्तृप्तिंप्रयांतीतिद्वयोरन्वयः व्रीह्यादिभिरेकमासंमत्स्यमांसैर्द्वौमासावित्येवंदशमासांतंमत्स्यामिषे मांसत्वोपचारःएणोहरिणविशेषः रुरुःपृषतस्तदीयैः गवयोगोसदृशःपशुरारण्यकः ॥ १॥ उरभ्रोमेषःतदीयश्चगव्यंतुपयःपायसंवा। संवत्सरंतुगव्येनप यसापायसेनवा। इतिस्मृतेः मांसमध्येपाठान्मांसमेवेत्यन्ये तत्तुयुगांतरीणमित्यवधेयं वार्ध्रीणसमांसैस्तुनित्यंसर्वकालंतृप्यंति वार्ध्रीणसःस्मृतिषु

॥ और्वउवाच ॥ हविष्यमत्स्यमांसैस्तुशशस्यशकुनस्यच ॥ सौकरच्छागलैणेयरौरवैर्गावयेनच ॥ १ ॥ उरभ्रगव्यै श्चतथामासवृद्ध्यापितामहाः ॥ प्रयांतितृप्तिंमांसैस्तुनित्यंवार्ध्रीणसामिषैः ॥ २ ॥ खड्गमांसमतीवात्रकालशाकं तथामधु ॥ शस्तानिकर्मण्यत्यंततृप्तिदानिनरेश्वर ॥ ३ ॥ गयामुपेत्ययःश्राद्धंकरोतिपृथिवीपते ॥ सफलंतस्यत ज्जन्मजायतेपितृतुष्टिदम् ॥ ४ ॥ प्रसातिकाःसनीवाराःश्यामाकाद्विविधास्तथा ॥ वन्यौषधिप्रधानास्तुश्राद्धार्हाः पुरुषर्षभ ॥ ५ ॥ यवाःप्रियंगवोमुद्गागोधूमाव्रीहयस्तिलाः ॥ निष्पावाःकोविदाराश्चसर्षपाश्चात्रशोभनाः ॥ ६ ॥

प्रसिद्धःयथा। त्रिःपिबंत्विद्रियक्षीणंश्वेतंवृद्धमजापतिम्। वार्ध्रीणसंतुतंप्राहुर्याज्ञिकाःश्राद्धकर्मणि ॥ इति जलपानेयस्यमुखवतकर्णौचजलंस्पृशतः सत्रिपिबः यद्वा। कृष्णग्रीवोरक्तशिराःश्वेतपक्षोविहंगमः। सवैवार्ध्रीणसःप्रोक्तइत्येषानैगमीश्रुतिः ॥ इति ॥२॥३॥ जन्मपितृतुष्टिदं सत्वस्मिन्ज न्मनिपितृणामृणादुत्तीर्णइत्यर्थः ॥ ४ ॥ प्रसातिकादेवधान्यानि आरण्यानिव्रीहिसदृशानिइतिकेचित् श्यामाकाद्विविधाःश्वेताःकृष्णाश्चवन्यौष धिप्रधानावक्ष्यमाणाः॥ ५॥ प्रियंगवःकंगवः व्रीहयःशरत्पक्वानिधान्यानि निष्पावाःशिंब्यःकोविदारावृक्षास्तैश्चतत्फलानिलक्ष्यंते सर्षपाःश्वेताः॥६॥

वर्ज्यानाह अकृताग्रयणमित्यादिनापर्युषितमित्यंतेन नवसस्यागमेसाग्नेर्विहिताइतिइष्टिराग्रयणंतन्नकृतंयत्रतत राजमाषान्अकृष्णमाषान्अणून्चिनान् ॥ ७ ॥ गृंजनंहरितमूलकं पलांडुंलशुनभेदं पिंडमूलकंपिंडाकारंमूलकं एतेनान्यमूलकाभ्यनुज्ञाआयाति गांधारकंशाकभेदःकांजिकंवा कारंभाणिअविकासितालाजाःशाकभेदइत्येके ऊषराणिऊषरभूमिजातानि ॥ ८ ॥ निर्यासावृक्षरसाआरक्ताःस्वभावतः प्रत्यक्षलवणानि चक्षुर्दृश्यलवणानि यच्चविहितमपिवाचानप्रशस्यतेनिंद्यतइत्यर्थः ॥९॥ अनुत्सृष्टमप्रतिष्ठितंकूपादिभवं गौर्यत्रनतृप्यतेऽतिस्वल्पमित्यर्थः ॥१०॥

अकृताग्रयणंयच्चधान्यजातंनरेश्वर ॥ राजमाषानणूंश्चैवमसूरांश्चविवर्जयेत् ॥ ७ ॥ अलाबुगृंजनंचैवपलांडुंपिंडमूलकम् ॥ गांधारकंकरंभाणिलवणान्यौषराणिच ॥ ८ ॥ आरक्ताश्चैवनिर्यासाःप्रत्यक्षलवणानिच ॥ वर्ज्यान्येतानिवैश्राद्धेयच्चवाचानशस्यते ॥ ९ ॥ नक्ताहृतमनुत्सृष्टंतृप्यतेनचयत्रगौः ॥ दुर्गंधिफेनिलंचांबुश्राद्धयोग्यंनपार्थिव ॥ १० ॥ क्षीरमेकशफानांयदौष्ट्रमाविकमेवच ॥ मार्गंचमाहिषंचैववर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि ॥ ११ ॥ षंढापविद्धचांडालपाखंड्युन्मत्तरोगिभिः ॥ कृकवाकुश्वनग्नैश्चवानरग्रामसूकरैः ॥ १२ ॥ उदक्यासूतकाशौचिमृतहारैश्चवीक्षिते ॥ श्राद्धेसुरानपितरोभुंजतेपुरुषर्षभ ॥ १३ ॥ तस्मात्परिश्रितेकुर्याच्छ्राद्धंश्रद्धासमन्वितः ॥ उर्व्यांचतिलविक्षेपाद्यातुधानान्निवारयेत् ॥ १४ ॥

एकशफावडवाद्याः आविकंमेषीसंबंधि मार्गंहरिणीसंबंधि ॥ ११ ॥ षंढादिभिस्त्रयोदशभिर्वीक्षितेश्राद्धेदेवाःअपविद्धोमहाजनपरित्यक्तः पाखंडीवेदकर्मपरित्यागी रोगीमहारोगी कृकवाकुःकुक्कुटः श्वाकुकुरः नग्नाअग्रिमुश्लोकेवक्ष्यमाणाः ॥ १२ ॥ उदक्यारजस्वला सूतकंजननाशौचंअशौचं मरणनिमित्तंतुद्युक्तःमृतहारःशवनिर्हरणवृत्तिः ॥ १३ ॥ परिश्रितेसर्वतःपरिवृते ॥ १४ ॥

पूतिदुर्गंधि केशकीटादिभिरुपपन्नंयुक्तं अवपन्नमितिपाठेदूषितमित्यर्थः । अभिषवैःकांजिकैःपर्युषितंपक्वंराव्यंतरितम् एतत्सर्वमन्नंपितॄनुद्दिश्यन
दद्यादित्यर्थः ॥ १५ ॥ श्रद्धासमन्वितैःपितॄनुद्दिश्ययद्दत्तंतदन्नंचतेपितरोयदाहारायादृशाहारयोग्याजातास्तदाहारतामुपैतीत्यर्थः ॥ १६ ॥ क
लापोहिमवत्पार्श्ववर्तीग्रामविशेषस्तस्योपवनेइक्ष्वाकोःपितृभिर्गीताः ॥ १७ ॥ अपिर्दुर्घटत्वमाह ॥ १८ ॥ वर्षासुभाद्रपदेमघानक्षत्रेत्रयोदशीं

नपूतिनैवोपपन्नंकेशकीटादिभिर्नृप ॥ नचैवाभिषवैर्मिश्रमन्नंपर्युषितंतथा ॥ १५ ॥ श्रद्धासमन्वितैर्दत्तंपितृभ्यो नामगोत्रतः ॥ यदाहारास्तुतेजातास्तदाहारत्वमेतितत् ॥ १६ ॥ श्रूयंतेचापिपितृभिर्गीतागाथामहीपते ॥ इक्ष्वाकोर्मनुपुत्रस्यकलापोपवनेपुरा ॥ १७ ॥ अपिनस्तेभविष्यंतिकुलेसन्मार्गशीलिनः ॥ गयामुपेत्ययेपिंडान्दास्यंत्यस्माकमादरात् ॥१८॥ अपिनःसकुलेजायाद्योनोदद्यात्त्रयोदशीम् ॥ पायसंमधुसर्पिभ्यांवर्षासुचमघासुच ॥ १९ ॥ गौरींवाप्युद्वहेत्कन्यांनीलंवावृषमुत्सृजत् ॥ यजेतवाश्वमेधेनविधिवद्दक्षिणावता ॥ २० ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेश्राद्धकल्पेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्याहभगवानौर्वःसगरायमहात्मने ॥ सदाचारान्पुरासम्यङ्मैत्रेयपरिपृच्छते ॥ १ ॥ मयाप्येतदशेषेणकथितंभवतोद्विज ॥ समुल्लंघ्यसदाचारंकश्चिन्नाप्नोतिशोभनम् ॥ २ ॥

प्राप्य ॥ १९ ॥ गौरीमष्टवर्षां । अष्टवर्षाभवेद्गौरीनववर्षातुरोहिणी ॥ दशवर्षाभवेत्कन्याअतऊर्ध्वंरजस्वला ॥ इतिस्मृतिः । तामुद्वहेत्स्वीकुर्यात् । उद्वाहयेदितिपाठः । गौरींददन्नाकपृष्ठंवैकुंठंयातिरोहिणीं । कन्यांददद्ब्रह्मलोकंरौरवंतुरजस्वलाम् ॥ इतिसंवर्तोक्तेः । नीलःस्मृत्युक्तः । लोहितोयःसुवर्णेनमुखेपुच्छेचपांडुरः । श्वेतःखुरविषाणाभ्यांसनीलोवृषउच्यते ॥ इति ॥ २० ॥ इतिश्रीमद्वैष्णवाकूतचंद्रिकायांतृतीयेंशेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ त्रयीधर्मान्वयेश्रेयोनवाध्याय्यानिरूपितम् । व्यतिरेकेत्वनर्थाप्तिर्द्वयेनेहनिरूप्यते । तत्रासप्तदशेदेवैःस्तुतोविष्णुरजीजनत् । मायामोहंयतोमग्नादैत्यानग्नाश्चजज्ञिरे ॥ १ ॥ २ ॥

 ॥ ३ ॥ ४ ॥ वर्णानामावृतिःपरिधानम् ॥ ५ ॥ किंचयतःसैवसंवरणमितिप्रावणमुत्तरीयमितियावत् अतस्तत्परित्यागेपरिधानोत्तरीयहीनइव
नग्नोभवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ एतदेवस्पष्टीकर्तुमितिहासंप्रस्तौति ॥ ७ ॥ ८ ॥ देवाश्चासुराश्चयोद्धारोयस्मिंस्तत् ॥ ९ ॥ १० ॥ लोकानामीश

॥ मैत्रेयउवाच ॥ षण्ढापविद्धप्रमुखाविदिताभगवन्मम॥उदक्याद्याश्चयेसर्वेनग्नमिच्छामिवेदितुम् ॥ ३ ॥ को
नग्नःकिंसमाचारोनग्नसंज्ञांनरोलभेत् ॥ नग्नस्वरूपमिच्छामियथावद्वदितंत्वया ॥ ४ ॥ पराशरउवाच ॥ ऋग्य
जुःसामसंज्ञेयंत्रयीवर्णावृतिर्द्विज ॥ एतामुज्झतियोमोहात्सनग्नःपातकीस्मृतः ॥ ५ ॥ त्रयीसमस्तवर्णानांद्विज
संवरणंयतः ॥ नग्नोभवत्युज्झितायामतस्तस्यामसंशयम् ॥ ६ ॥ इदंचश्रूयतामन्यद्भीष्मायसुमहात्मने ॥ कथ
यामासधर्मज्ञोवसिष्ठोमत्पितामहः ॥७॥ मयापितस्यगदतःश्रुतमेतन्महात्मनः ॥ नग्नसंबंधिमैत्रेययत्पृष्टोऽहमिह
त्वया ॥ ८ ॥ देवासुरमभूद्युद्धंदिव्यमब्दंपुराद्विज ॥ तस्मिन्पराजितादेवादैत्यैर्ह्लादपुरोगमैः ॥ ९ ॥ क्षीरोदस्यो
त्तरंकूलंगत्वातप्यंतवैतपः ॥ विष्णोराराधनार्थायजगुश्चेमंस्तवंतथा ॥ १० ॥ देवाऊचुः ॥ आराधनायलोकानां
विष्णोरीशस्ययांगिरम् ॥ वक्ष्यामोभगवानाद्यस्तयाविष्णुःप्रसीदतु ॥ ११ ॥ यतोभूतान्यशेषाणिप्रसूतानिमहा
त्मनः ॥ यस्मिंश्चलयमेष्यंतिकस्तंसंस्तोतुमीश्वरः ॥ १२ ॥ तस्याप्यरातिविध्वंसध्वस्तवीर्याभवार्थिनः ॥ त्वां
स्तोष्यामस्तवोक्तीनांयाथार्थ्यंनैवगोचरे ॥ १३ ॥

स्यविष्णोः ॥ ११ ॥ प्रसूतानिजातानि प्रभूतानीतिपाठेवृद्धिंगतानि ॥ १२ ॥ यद्यपितवयाथार्थ्यंतत्वंउक्तीनांवचसांगोचरेविषयेनैववर्ततेतथा
पिअरातिकृतेनविध्वंसेनपराभवेनविध्वस्तंनाशितंवीर्यंप्रभावोयेषांतेवयंयस्माद्भवार्थिनःकल्याणार्थिनःस्वमत्यनुरूपंस्तोष्यामः ॥ १३ ॥

तत्रप्रथमंविश्वरूपेणसगुणंस्तुवंतित्वमुर्वीत्यादिनातस्मैसर्वात्मनेनमइत्यंतेन समस्तंमनोबुद्ध्यहंकारचित्ताख्यमंतःकरणम् तस्याःप्रकृतेःपरः॥ १४॥
स्थानेदेशेकालेचतस्मिंस्तास्मिन्नानाभेदयुक्तंविश्वंतवैकमेववपुरित्यर्थः ॥ १५ ॥ तत्रतवरूपमध्येप्रथमंसर्गेणविश्वोपकारायपत्तवरूपंतस्मैनमः
॥ १६ ॥ वयमेवतवयत्स्वरूपंतस्मैनमः ॥ १७ ॥ असंबोधिविवेकशून्यम् ॥ १८ ॥ यस्मिन्यक्षरूपेनाड्यइंद्रियनाड्योल्हृदयनाड्योवा नाति

त्वमुर्वीसलिलंवन्हिर्वायुराकाशमेवच ॥ समस्तमंतःकरणंप्रधानंतत्परःपुमान् ॥ १४ ॥ एकंतवैतद्भूतात्मन्मूर्ता
मूर्तमयंवपुः ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतंस्थानकालविभेदवत् ॥ १५ ॥ तत्रेशतवयत्पूर्वंत्वन्नाभिकमलोद्भवम् ॥ रूपंसर्गो
पकारायतस्मैब्रह्मात्मनेनमः ॥ १६ ॥ शक्रार्करुद्रवस्वश्विमरुत्सोमादिभेदवत् ॥ वयमेवस्वरूपंयत्तस्मैदेवात्मने
नमः ॥ १७॥ दंभप्रायमसंबोधितितिक्षादमवर्जितम् ॥ यद्रूपंतवगोविंदतस्मैदैत्यात्मनेनमः ॥१८ ॥नातिज्ञानवहाय
स्मिन्नाड्यस्तिमितितेजसि ॥ शब्दादिलोभियत्तस्मैतुभ्यंयक्षात्मनेनमः ॥ १९॥ क्रौर्यमायामयंघोरंयत्स्वरूपंतवासि
तम् ॥ निशाचरात्मनेतस्मैनमस्तेपुरुषोत्तम ॥ २० ॥ स्वर्गस्थधर्मिसद्धर्मफलोपकरणंतव ॥ धर्माख्यंचतथारूपंनम
स्तस्मैजनार्दन ॥ २१ ॥ हर्षप्रायमसंसर्गिगतिमद्गमनादिषु ॥ सिद्धात्मंस्तवयद्रूपंतस्मैसिद्धात्मनेनमः ॥ २२ ॥

ज्ञानवहानातिज्ञानक्षमाः ॥ तत्रहेतुः ॥ स्तिमिततेजसिअसत्वे ॥ १९ ॥ असितंतमोमयम् ॥ २० ॥ स्वर्गस्थाःस्वर्गार्हायेधर्मिणःयजमानास्ते
षांयःसद्धर्मोयागादिस्तस्ययत्फलंस्वर्गादितस्योपकरणंप्रापकंधर्माख्यमदृष्टसंज्ञंयद्रूपंतस्मैनमः ॥ २१ ॥ गमनादिषुगमनीयादिषुअसंसर्गिणी
संसर्गशून्यागतिर्गत्यादितद्युक्तं सिद्धाहिजलाग्न्यादिषुगच्छंतस्तिष्ठंतोवासंगच्छंते ॥ २२ ॥

अतितिक्षाअक्षमाधनंसर्वस्वंयस्य ॥ उपभोगवशमितिपाठेउपभोगेऽपितृप्तिरहितम् ॥ २३ ॥ अदोषंरागादिहीनम् ऋषिरूपम् ऋष्याकृतिरात्मा देहोयस्यतस्मैतवरूपायनमः ॥ २४ ॥ यत्कालात्मकंतेरूपंभूतानिभक्षयतितस्मैनमः ॥ २५ ॥ रुद्रात्मकंतुरूपंभक्षयित्वानृत्यतीतिशैवाः ॥ २६ ॥ रजसोवृत्त्यायत्कर्मणांकारकात्मकंकर्तृस्वभावंतस्मैनरात्मनेमनुष्यात्मनेनमः ॥ २७ ॥ अष्टाविंशद्विधोपेतंअष्टाविंशत्प्रकारकम् वधोपेतमितिपाठेएकादशइंद्रियवधाः नवतुष्टिवधाः अष्टौसिद्धिवधाइतिप्रथमेंऽशेविवृत्ताः ॥ २८ ॥ जगतःसिद्धिर्वर्तनम् वृक्षादिभेदैर्यद्भेदिभिन्नंषड्भेदीतिपाठे

अतितिक्षाधनंक्रूरमुपभोगसहंहरे ॥ द्विजिव्हंतवयद्रूपंतस्मैसर्पात्मनेनमः ॥ २३ ॥ अवबोधिचयच्छांतमदोषमपकल्मषम् ॥ ऋषिरूपात्मनेतस्मैविष्णोरूपायतेनमः ॥ २४ ॥ भक्षयत्यथकल्पांतेभूतानियदवारितम् ॥ त्वद्रूपंपुंडरीकाक्षतस्मैकालात्मनेनमः ॥२५॥ संभक्ष्यसर्वभूतानिदेवादीन्यविशेषतः ॥ नृत्यत्यंतेचयद्रूपंतस्मैरुद्रात्मनेनमः ॥ २६ ॥ प्रवृत्त्यारजसोयच्चकर्मणांकारकात्मकम् ॥ जनार्दननमस्तस्मैत्वद्रूपायनरात्मने ॥ २७ ॥ अष्टाविंशद्विधोपेतंयद्रूपंतामसंतव ॥ उन्मार्गगामिसर्वात्मंस्तस्मैपश्वात्मनेनमः ॥ २८ ॥ यज्ञांगभूतंयद्रूपंजगतःसिद्धिसाधनम् ॥ वृक्षादिभेदैर्षड्भेदैस्तस्मैमुख्यात्मनेनमः ॥ २९ ॥ तिर्यङ्मनुष्यनुष्यदेवादिव्योमशब्दादिकंचयत् ॥ रूपंतवादेःसर्वस्यतस्मैसर्वात्मनेनमः ॥ ३० ॥ प्रधानबुद्ध्यादिमयादशेषाद्यदन्यदस्मात्परमंपरात्मन् ॥ रूपंतवाद्यंनयदन्यतुल्यंतस्मैनमःकारणकारणाय ॥ ३१ ॥ शुक्लादिदीर्घादिघनादिहीनमगोचरेयच्चविशेषणानाम् ॥ शुद्धातिशुद्धंपरमर्षिदृश्यंरूपायतस्मैभगवन्नताःस्म ॥ ३२ ॥

वृक्षगुल्मलतावीरुत्तृणत्वक्सारात्मनाषड्भेदि मुख्यात्मनेवृक्षात्मने ॥ २९ ॥ तवसर्वस्यादेःकारणस्ययद्रूपंतिर्यङ्मनुष्यदेवादीत्यन्वयः ॥ ३० ॥ इदानींनिर्गुणंब्रह्मप्रणमंति । प्रधानादिमयादस्माद्विश्वरूपाद्यदन्यत्परमंअतएवयदन्यतुल्यंनभवतिनिरुपमंतस्मैनमः ॥ ३१ ॥ पूर्वोक्तमेवदर्शयंतःप्रणमंति ॥ शुक्लादीतित्रिभिः । शुक्लत्वादीनांकियतांनिषेधमुक्त्वासर्वविशेषणनिषेधमाह । अगोचरइति ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ परमपदात्मवतःपरमंपदंब्रह्मैवात्मास्वरूपंयस्यास्तितस्य ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ तवशरणार्थिनोऽस्मान्दैत्येभ्यस्त्राहीतितंहरिमुचुरित्यन्वयः

यन्नःशरीरेषुयदन्यदेहेष्वशेषजंतुष्वजमव्ययंतत् ॥यस्माच्चनान्यद्व्यतिरिक्तमस्तिब्रह्मस्वरूपायनताःस्मतस्मै॥३३॥
सकलमिदमजस्ययस्यरूपंपरमपदात्मवतःसनातनस्य ॥ तमनिधनमशेषबीजभूतंप्रभुममलंप्रणताःस्मवासुदेवम् ॥
॥ ३४ ॥ पराशरउवाच ॥ स्तोत्रस्यास्यावसानेतुददृशुःपरमेश्वरम् ॥शंखचक्रगदापाणिंगरुडस्थंसुराहरिम् ॥३५॥
तमूचुःसकलादेवाःप्रणिपातपुरःसरम् ॥ प्रसीददेवदैत्येभ्यस्त्राहीतिशरणार्थिनः ॥ ३६ ॥ त्रैलोक्यंयज्ञभागाश्चदै
त्यैर्ह्रादपुरोगमैः ॥ हृतंनोब्रह्मणोऽप्याज्ञामुल्लंघ्यपरमेश्वर ॥ ३७ ॥ यद्यप्यशेषभूतस्यवयंतेचतवांशकाः ॥ तथा
प्यविद्याभेदेनभिन्नंपश्यामहेजगत् ॥ ३८ ॥ स्ववर्णधर्माभिरतावेदमार्गानुसारिणः ॥ नशक्यास्तेऽरयोहंतुमस्मा
भिस्तपसान्विताः ॥ ३९ ॥ तमुपायममेयात्मन्नस्माकंदातुमर्हसि ॥ येनतानसुरान्हंतुंभवेमभगवन्क्षमाः ॥ ४० ॥
॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तोभगवांस्तेभ्योमायामोहंशरीरतः ॥ समुत्पाद्यददौविष्णुःप्राहचेदंसुरोत्तमान् ॥ ४१ ॥
॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मायामोहोऽयमखिलान्दैत्यांस्तान्मोहयिष्यति ॥ ततोवध्याभविष्यंतिवेदमार्गबहिष्कृताः ॥
॥ ४२ ॥ स्थितौस्थितस्यमेवध्यायावंतःपरिपंथिनः ॥ ब्रह्मणोयेऽधिकारस्यदेवदैत्यादिकाःसुराः ॥ ४३ ॥ तद्गच्छ
तनभीःकार्यामायामोहोऽयमग्रतः ॥ गच्छत्वद्योपकारायभवतांभवितासुराः ॥ ४४ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥

स्थितौस्थितिनिमित्तंस्थितस्यब्रह्मणोविकारस्ययेयावंतःपंथिनस्तेसर्वेममवध्याइत्यर्थः ॥ ४५ ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवै॰ तृतीयेंऽशेस
प्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ इहोच्यंतेहतादैत्यामायामोहविमोहिताः। नग्नसंसर्गदोषोक्त्यैशैब्याशतधनुःकथाः॥ १॥ १॥ श्लक्ष्णंमनोहरम् ॥ २ ॥ ऐहि

३८ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्ताःप्रणिपत्यैनंययुर्देवायथागतम् ॥ मायामोहोऽपितैःसार्द्धंययौयत्रमहातुराः ॥ ४५ ॥
इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेमहामायामोहोत्पत्तिःसप्तदशोऽध्यायः॥१७॥पराशरउवाच ॥तपस्यभिरतान्सोऽथमा
यामोहोमहासुरान् ॥ मैत्रेयददृशेगत्वानर्मदातीरसंश्रयान् ॥ १ ॥ ततोदिगंबरोमुंडोबर्हिपत्रधरोद्विज ॥ माया
मोहोऽसुराञ्छ्लक्ष्णमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ मायामोहउवाच ॥ भोदैत्यपतयोब्रूतयदर्थंतप्यतेतपः ॥ ऐहिकंवा
थपारत्र्यंतपसःफलमिच्छथ ॥ ३ ॥ असुराऊचुः ॥ पारत्र्यफललाभायतपश्चर्यामहामते ॥ अस्माभिरियमारब्धा
किंवातेऽत्रविवक्षितम् ॥ ४ ॥ मायामोहउवाच॥ कुरुध्वंममवाक्यानियदिमुक्तिमभीप्सथ ॥ अर्हध्वंधर्ममेतंचमु
क्तिद्वारमसंवृतम् ॥ ५ ॥ धर्मोविमुक्तेरर्होऽयंनैतस्मादपरःपरः ॥ अत्रैवावस्थिताःस्वर्गंविमुक्तिंवागमिष्यथ ॥ ६ ॥
अर्हध्वंधर्ममेतंचसर्वेयूयंमहाबलाः ॥ एवंप्रकारैर्बहुभिर्युक्तिदर्शनवर्द्धितैः ॥ ७ मायामोहेनदैत्यास्तेवेदमार्गादपाकृ
ताः ॥ धर्मायैतदधर्मायसदेतन्नसदित्यपि ॥ ८ ॥ विमुक्तयेत्विदंनैतद्विमुक्तिंसंप्रयच्छति ॥ परमार्थोऽयमत्यर्थंपर
मार्थोनचाप्ययम् ॥ ९ ॥ कार्यमेतदकार्यंचनैतदेवंस्फुटंत्विदम् ॥ दिग्वाससामयंधर्मोधर्मोऽयंबहुवाससाम्॥१०॥

कंइहलोकेभोग्यंपारत्र्यंपरलोकभोग्यम् ॥ ३ ॥ ४ ॥ एवंधर्ममग्रेवक्ष्यमाणंअसंवृतमुद्घाटितम् ॥ ५ ॥ अर्हःयोग्यः एतस्मादपरोधर्मोनपरोन
श्रेष्ठः ॥ ६ ॥ एवंप्रकारैर्वाक्यैर्युक्तिदर्शनंशुष्कतर्कवादःतेनवर्द्धितैः चर्चितैरितिवापाठः ॥ ७॥ अपाकृतादूरीकृताः वेदमार्गापाकरणमेवसप्तधा
दर्शयतिसार्द्धद्वाभ्याम् । धर्मायेति ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

अनैकांतवादंफलव्यभिचारिकारणवादंभेदाभेदवादंवादर्शयतइत्येवंस्वधर्मास्त्याजिताइत्युपसंहारः ॥ ११॥ आर्हतानांनामनिरुक्तिमाहर्हथेतिअ ।
॥ १२ ॥ संप्रदायप्रवृत्तिमाह । त्रयीति ॥१३॥१४॥ आर्हतमतमुक्त्वाबौद्धमतमाह । पुनश्चरक्तेति । तदाचारप्रदर्शनम् ॥ १५ ॥ १६ ॥ अ

इत्यनैकांतवादंचमायामोहेननैकधा ॥ तेनदर्शयतादैत्याःस्वधर्मास्त्याजिताद्विज ॥ ११ ॥ अर्हथैमंमहाधर्ममहामोहे
नतेयतः ॥ प्रोक्तास्तमाश्रिताधर्ममार्हतास्तेनतेऽभवन् ॥ १२ ॥ त्रयीधर्मसमुत्सर्गमायामोहेनतेऽसुराः ॥ कारिता
स्तन्मयात्यासंस्तथान्येतत्प्रबोधिताः ॥ १३ ॥ तैरप्यन्येपरेतैश्चतैरप्यन्येपरेचतैः ॥ अल्पैरहोभिःसंत्यक्तातैर्दैत्यैः
प्रायशस्त्रयी ॥ १४ ॥ पुनश्चरक्तांबरधृङ्मायामोहोजितेक्षणः ॥ अन्यानाहासुरान्गत्वामृद्वल्पमधुराक्षरम् ॥ १५ ॥
मायामोहउवाच ॥ स्वर्गार्थंयदिवांछावोनिर्वाणार्थमथासुराः ॥ तदलंपशुघातादिदुष्टधर्मैर्निबोधत ॥ १६ ॥ विज्ञा
नमयमेवैतदशेषमवगच्छथ ॥ बुद्ध्यध्वंमेवचःसम्यग्बुधैरेवमुदीरितम् ॥ १७ ॥ जगदेतदनाधारंभ्रांतिज्ञानार्थतत्पर
म् ॥ रागादिदुष्टमत्यर्थंभ्राम्यतेभवसंकटे ॥ १८ ॥ पराशरउवाच ॥ एवंबुध्यतबुध्यध्वंबुध्यतैवमितीरयन् ॥ माया
मोहःसदैतेयान्धर्ममत्याजयन्निजम् ॥ १९ ॥ नानाप्रकारवचनंसतेषांयुक्तियोजितम् ॥ तथातथाचतद्धर्मंतत्यजु
स्तेयथायथा ॥ २० ॥ तेऽप्यन्येषांतथैवोचुरन्यैरन्येतथोदिताः ॥ मैत्रेयतत्यजुर्धर्मंवेदस्मृत्युदितंपरम् ॥ २१ ॥ अ
न्यानप्यन्यपाखंडप्रकारैर्बहुभिर्द्विज ॥ दैतेयान्मोहयामासमायामोहोऽतिमोहकृत् ॥ २२ ॥

त्रहिविज्ञानमयंबुद्धिमयमित्यादिनायोगाचाराणामात्मख्यातिवादउक्तः ॥ १७ ॥ अनाधारमितिमाध्यमिकमतशून्यख्यातिपक्षोक्तिः । भ्रांतिज्ञानं
चतदर्थश्चतत्परंतन्निष्ठम् ॥ १८ ॥ एवंबुध्यतेत्यत्रपुनरुक्तिर्बौद्धपदनिरुक्त्यर्था ॥१९॥२०॥२१॥ अन्यथाखंडप्रकारैर्लोकायतिकमतभेदैः॥२२॥

त्रयीमार्गाश्रितांकथामपितत्यजुः ॥ २३ ॥ नकेवलमेतावत्किंतुकेचिद्विनिंदांवेदानामिति । वक्तुरितिशेषः ॥ २४ ॥निंदामेवकुतर्कसहितामाह । नैतदिति । हिंसापरपीडाधर्मायेतियद्वचनंअग्नीषोमीयंपशुमालभेतेत्यादिरूपंतन्नयुक्तिसहम् यतःनहिंस्यात्सर्वाभूतानीतिश्रुत्यैवतन्नेष्यते चेष्यते इतितुपाठःसुगमः ॥ २५ ॥ शम्यादिसमिद्रूपंकाष्ठंचेदिंद्रेणभुज्यतेतर्हिवरंश्रेष्ठंपशुर्यतोऽसौकाष्ठाकोमलपत्रभुक् ॥ २६ ॥ यज्ञेहतस्यपशोःसद्गतिरितिचेत्तर्हियजमानेनसद्गत्यर्थंस्वपिताकिंनहन्यते ॥ २७ ॥ अन्येनश्राद्धेन्नंभुक्तमन्यस्यतृप्तयेचेज्जायतेतर्हिप्रवासिनोऽन्नंनवहेयुःकिंतुस्व

स्वल्पेनैवहिकालेनमायामोहेनतेऽसुराः ॥ मोहितास्तत्यजुःसर्वांत्रयीमार्गाश्रितांकथाम् ॥२३॥ केचिद्विनिंदांवेदानां देवानामपरेद्विज ॥ यज्ञकर्मकलापस्यतथान्येचद्विजन्मनाम् ॥ २४ ॥ नैतद्युक्तिसहंवाक्यंहिंसाधर्मायनेष्यते ॥ हवींष्यनलदग्धानिफलायेत्यर्भकोदितम् ॥ २५ ॥ यज्ञैरनेकैर्देवत्वमवाप्येंद्रेणभुज्यते ॥ शम्यादियदिचेत्काष्ठंतद्वरंपत्रभुक्पशुः ॥ २६ ॥ निहतस्यपशोर्यज्ञेस्वर्गप्राप्तिर्यदीष्यते ॥ स्वपितायजमानेनकिंतुतस्मान्नहन्यते ॥ २७ ॥ तृप्तयेजायतेपुंसोभुक्तमन्येनचेत्ततः ॥ दद्याच्छ्राद्धंश्रद्धयान्नंनवहेयुःप्रवासिनः ॥ २८ ॥ जनश्रद्धेयमित्येतदवगम्यततोवचः ॥ उपेक्षाश्रेयसीवाक्यंरोचतांयन्मयेरितम् ॥ २९ ॥ नत्याप्तवादानभसोनिष्पतंतिमहासुराः ॥ युक्तिमद्वचनंग्राह्यंमयान्यैश्चभवद्विधैः ॥ ३० ॥ मायामोहेनतेदैत्याःप्रकारैर्बहुभिस्तथा ॥ व्युत्थापितायथानैषांत्रयींकश्चिदरोचयत् ॥ ३१ ॥

ग्रामस्थितःपुत्रादिस्तमुद्दिश्यश्राद्धंदद्यात् ॥ २८ ॥ ततोनिर्युक्तिकंकेवलपृथग्जनश्रद्धेयमेतद्यज्ञादिविषयंवचः अतोयुष्माकमत्रोपेक्षैवयुक्ता ॥ २९ ॥ नन्वाप्तवादेवेदेकथमुपेक्षातत्राह। नहीति। नहिआप्तवादाःस्वभावत.केचनवर्ततेकिंतुयदेवयुक्तिमद्वचनंतन्मयाअन्यैश्चभवद्विधैश्चग्राह्यम् ॥ युक्तिश्चपूर्वोक्तरीत्यावेदवादेषुनास्तीतिभावः ॥ ३० ॥ एषांमध्ये ॥ ३१ ॥

॥३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५ ॥ ३६ ॥ गार्हस्थ्यंपरित्यज्यवानप्रस्थःपरिव्राड्वायोनजायतेसचनग्नः ॥ ३७ ॥ नग्नस्यसंसर्गिणश्चदोषमाह॥नित्या नामित्यादिना। यदेभिरवलोकितमित्यंतेन । विहितंनित्यं । पततिपापवान्भवति ॥ ३८ ॥ एवंपक्षक्रियाहानिहेतोःप्रायश्चित्तेनमहताशुद्धिंप्राप्नो

इत्थमुन्मार्गयातेषुतेषुदैत्येषुतेऽमराः ॥ उद्योगंपरमंकृत्वायुद्धायसमुपस्थिताः ॥ ३२ ॥ ततोदेवासुरंयुद्धंपुनरेवाभवत्द्विज ॥ हताश्चतेऽसुरादेवैःसन्मार्गपरिपंथिनः ॥ ३३ ॥ सद्धर्मकवचास्तेषामभूवन्प्रथमेद्विज ॥ तेनरक्षाभवत्पूर्वंनेशुर्नष्टेचतत्रते ॥ ३४ ॥ ततोमैत्रेयउन्मार्गवर्तिनोयेऽभवञ्जनाः॥ नग्नास्तेतैर्यतस्त्यक्तंत्रयीसंवरणंतथा ॥ ॥ ३५ ॥ ब्रह्मचारीगृहस्थश्चवानप्रस्थस्तथाश्रमाः ॥ परिव्राड्वाचतुर्थोऽत्रपंचमोनोपपद्यते ॥ ३६ ॥ यस्तुसंत्यज्यगार्हस्थ्यंवानप्रस्थोनजायते ॥ परिव्राड्वापिमैत्रेयसनग्नःपापकृन्नरः ॥ ३७ ॥ नित्यानांकर्मणांविप्रतस्यहानिरहर्निशम् ॥ अकुर्वन्विहितंकर्मशक्तःपतिततद्दिने ॥ ३८ ॥ प्रायश्चित्तेनमहताशुद्धिंप्राप्नोत्यनापदि ॥ पक्षंनित्यक्रियाहानेःकर्तामैत्रेयमानवः ॥ ३९ ॥ संवत्सरंक्रियाहानिर्यस्यपुंसोऽभिजायते ॥ तस्यावलोकनात्सूर्योनिरीक्ष्यःसाधुभिःसदा ॥ ४० ॥ स्पृष्टेस्नानंसचैलस्यशुद्धिहेतुर्महामते ॥ पुंसोभवतितस्योक्तानशुद्धिःपापकर्मणः॥ ॥ ४१ ॥ देवर्षिपितृभूतानियस्यनिश्वस्यवेश्मनि ॥ प्रयांत्यनर्चितान्यत्रनतस्मात्पापकृन्नरः ॥ ४२ ॥ देवादिनिश्वासहतंशरीरंयस्यवेश्मच ॥ नतेनसंकरंकुर्याद्गृहासनपरिच्छदैः ॥ ४३ ॥

तीत्यर्थः ॥ एवंमासादिक्रियाहानावधिकंप्रायश्चित्तंज्ञेयम् ॥ ३९ ॥ तस्यसंवत्सरक्रियालोपकर्तुः॥४०॥४१॥अनर्चयित्वाम् ॥४२॥ गृहादिभिः संकरंसंसर्गम् ॥ ४३ ॥

सहास्यामेकत्रस्थितिं साहाय्यमितिपाठेपरस्परंसंभाषादिसमानक्रियत्वं संवत्सरंकुर्वतस्तेननग्नेनतुल्यत्वंजायते ॥ ४४ ॥ इदानींभोजनादीनियु
गपत्क्रियमाणानिसद्यःपातहेतवइत्याह अथेति ॥ ४५॥ ४६ ॥ ब्राह्मणाद्याःस्वधर्मादन्यतोमुखंविमुखंयांतियेतेनग्नसंज्ञांयांतीत्यन्वयः ॥ ४७ ॥

संभाषणानुप्रश्नादिसहास्यांचैवकुर्वतः ॥ जायतेतुल्यतापुंसस्तेनैवाद्विजवत्सरम् ॥ ४४ ॥ अथभुंक्तेगृहेतस्यकरो
त्यास्यांतथासने ॥ शेतेचाप्येकशयनेसद्यस्तत्समोभवेत् ॥ ४५ ॥ देवतापितृभूतानितथानभ्यर्च्ययोऽतिथीन् ॥
भुंक्तेसपातकंभुंक्तेनिष्कृतिस्तस्यकीदृशी ॥ ४६ ॥ ब्राह्मणाद्याश्चयेवर्णाःस्वधर्मादन्यतोमुखम् ॥ यांतितेनग्नसं
ज्ञांतुहीनकर्मस्ववस्थिताः ॥ ४७ ॥ चतुर्णांयत्रवर्णानांमैत्रेयात्यंतसंकरः ॥ तत्रास्यासाधुवृत्तीनामुपघातायजा
यते ॥ ४८ ॥ अनभ्यर्च्यऋषीन्देवान्पितृभूतातिथींस्तथा ॥ योभुंक्तेतस्यसंभाषात्पतंतिनरकेनराः ॥ ४९ ॥ त
स्मादेतान्नरोनग्नांस्त्रयीसंत्यागदूषितान् ॥ सर्वदावर्जयेत्प्राज्ञआलापस्पर्शनादिषु ॥ ५० ॥ श्रद्धावद्भिःकृतंयत्ना
द्देवान्पितृपितामहान् ॥ नप्रीणयतियच्छ्राद्धंयदेभिरवलोकितम् ॥ ५१ ॥ श्रूयतेचपुराख्यातोराजाशतधनुर्भुवि ॥
पत्नीचशैब्यातस्याभूदतिधर्मपरायणा ॥ ५२ ॥

संकरोगृहादिषु आस्यास्थितिः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ कृतंश्राद्धमित्यन्वयः ॥ ५१ ॥ तत्रपाषंडालापदोषंदर्शयितुमितिहासमाह श्रूय
तेचेत्यादिनायावत्समाप्ति ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ तस्यराज्ञःचापाचार्यस्यधनुर्विद्यागुरोः असौपाषंडीसखेत्यन्वयः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ तेनापचा
रेणनग्नसंसर्गेणपापेन ॥ ६१ ॥ तदेवाह उपोषितेनराज्ञा पाषंडसंभाषआलापः ॥ ६२ ॥ सर्वस्मिन्नर्थेविज्ञानमबाधितज्ञानंतेनसंपूर्णास्वभाव

पतिव्रतामहाभागासत्यशौचदयान्विता ॥ सर्वलक्षणसंपन्नानयेनविनयेनच ॥ ५३ ॥ सतुराजातयासार्द्धंदेवदे
वंजनार्दनम् ॥ आराधयामासविभुंपरमेणसमाधिना ॥ ५४ ॥ होमैर्जप्यैस्तथादानैरुपवासैश्चभक्तितः ॥ पूजा
भिश्चानुदिवसंतन्मनानान्यमानसः ॥ ५५ ॥ एकदातुसमंस्नातौतौतुभार्यापतीजले ॥ भागीरथ्याःसमुत्तीर्णौका
र्त्तिक्यांसमुपोषितौ ॥ ५६ ॥ पाषंडिनमपश्येतामायांतंसंमुखंद्विज ॥ चापाचार्यस्यतस्यासौसखाराज्ञोमहाम
नाः ॥ ५७ ॥ अतस्तद्गौरवात्तेनसहालापमथाकरोत् ॥ नतुसावाग्यतादेवीतस्यपत्नीयतव्रता ॥ ५८ ॥ उपोषि
तास्मीतिरविंतस्मिन्दृष्टेददर्शच ॥ समागम्ययथान्यायंदंपतीतौयथाविधि ॥ ५९ ॥ विष्णोःपूजादिकंसर्वंकृतवं
तौद्विजोत्तम ॥ कालेनगच्छताराजाममारासौसपत्नजित् ॥ ६० ॥ अन्वारुरोहतंदेवीचितास्थंभूपतिंपतिम् ॥
सतुतेनापचारेणश्वाजज्ञेवसुधाधिपः॥६१॥ उपोषितेनपाषंडसंभाषोयःकृतोऽभवत्॥ सापिजातिस्मराजज्ञेकाशिरा
जसुताशुभा ॥ ६२ ॥ सर्वविज्ञानसंपूर्णासर्वलक्षणपूजिता ॥ तांपितादातुकामोऽभूद्वरायैवानिवारितः ॥ ६३ ॥
तयैवतन्व्याविरतोविवाहारंभतोनृपः ॥ ततःसादिव्ययादृष्ट्यादृष्ट्वाश्वानंनिजंपतिम् ॥ ६४ ॥ वैदिशाख्यंपुरंगत्वा
तदवस्थंददर्शतम् ॥ तंदृष्ट्वैवमहाभागंश्वानभूतंपतिंतथा ॥ ६५ ॥

तःपूर्णासर्वज्ञेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ तयाकाशिराजसुतयातन्व्याविनिवारितःसन् ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ दाक्षिण्याद्गुरोःसखेतिसद्भावातललितंप्रीतिसंभाषणंस्मर्यताम् येनभवान्ममचाटुकारोजातइत्यर्थः चाटुप्रीतिचेष्टा ॥ ६८ ॥
॥ ६९ ॥ ७० ॥ मरुप्रपतनंगिरिशृंगात्पातम् निरुदकदेशेमहापथगमनंवा शार्गालींशृगालसंबंधिनींयोनिम् ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

ददौतस्मैवराहारंसत्कारप्रणवंशुभम् ॥ भुंजन्दत्तंतयासोन्नमतिमिष्टमभीप्सितम् ॥ ६६ ॥ श्वजातिललितंकुर्वन्बहुचाटुचकारवै ॥ अतीवव्रीडिताबालाकुर्वताचाटुतेनसा ॥ प्रणामपूर्वमाहेदंदयितंतंकुयोनिजम् ॥ ६७ ॥ पत्न्युवाच ॥ स्मर्यतांतन्महाराजदाक्षिण्यललितंत्वया ॥ येनश्वयोनिमापन्नोममचाटूकरोभवान् ॥ ६८ ॥ पाषंडिनंसमाभाष्यतीर्थस्नानादनंतरम् ॥ प्राप्तोसिकुत्सितांयोनिंकिंनस्मरासितत्प्रभो ॥ ६९ ॥ पराशरउवाच ॥ तयैवंस्मारितेतत्रपूर्वजातिकृतेतदा ॥ दध्यौचिरमथावाप्यनिर्वेदमतिदुर्लभम् ॥ ७० ॥ निर्विण्णचित्तःसततोनिर्गम्यनगरात्ततः ॥ मरुत्प्रपतनंकृत्वाशार्गालींयोनिमागतः ॥ ७१ ॥ सापिद्वितीयेसंप्राप्तेवर्षेदिव्येनचक्षुसा ॥ ज्ञात्वाशृगालंतंद्रष्टुंययौकोलाहलंगिरिम् ॥ ७२ ॥ तत्रापिदृष्ट्वातंप्राहशार्गालींयोनिमागतम् ॥ भर्तारमभिचार्वंगीतनयापृथिवीक्षितः ॥ ७३ ॥ पत्न्युवाचअपिस्मरसिराजेंद्रश्वयोनिस्थस्ययन्मया ॥ प्रोक्तंतत्पूर्वचरितंपाषंडालापसंश्रयम् ॥ ७४ ॥ पुनस्तयोक्तस्तज्ज्ञात्वासत्यंसत्यवतांवरः ॥ काननेसनिराहारस्तत्याजस्वंकलेवरम् ॥ ७५ ॥ भूयस्ततोवृकंजातंगत्वातंनिर्जनेवने ॥ स्मारयामासभर्तारंपूर्ववृत्तमनिंदिता ॥ ७६ ॥ नत्वंवृकोमहाभागराजाशतधनुर्भवान् ॥ श्वाभूत्वात्वंशृगालोभूर्वृकत्वंसांप्रतंगतः ॥ ७७ ॥

॥ ७५ ॥ वृकंवनश्वानंअद्रिव्याघ्रंवा ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

यदात्मादेहस्त्यक्तस्तदागृध्रतांगतः एनंगृध्रमवापबोधयामासच ॥ ७८ ॥ आत्माराजदेहःस्मर्यताम् त्यज्यतामितिपाठेआत्मागृध्रदेहः यद्येनदोषेण ॥ ७९ ॥ उपलभ्यज्ञात्वाप्राप्यच ॥ ८० ॥ बलिंकरम् बलिभुकूउपहारापिंडभुक् ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ तज्जातिभोजनैर्मयूरजातिभोजनैर्भक्ष्यैः

॥ पराशरउवाच ॥ स्मारितेनयदात्यक्तस्तेनात्मागृध्रतांगतः ॥ अवापसापुनश्चैनंबोधयामासभाविनी ॥ ७८ ॥ नरेंद्रस्मर्यतामात्मात्यलंतेगृध्रचेष्टया ॥ पाषंडालापजातोऽयंदोषोयद्गृध्रतांगतः ॥ ७९ ॥ ततःकाकत्वमापन्नंसमनंतरजन्मनि ॥ उवाचतन्वीभर्त्तारमुपलभ्यात्मयोगतः ॥ ८० ॥ अशेषाभूभृतःपूर्वंवश्यायस्मैबलिंददुः ॥ सत्वंकाकत्वमापन्नोजातोऽद्यबलिभुक्प्रभो ॥ ८१ ॥ पराशरउवाच ॥ एवमेवचकाकत्वेस्मारितःसपुरातनम् ॥ तत्याजभूपतिःप्राणान्मयूरत्वमवापच ॥ ८२ ॥ मयूरंतंततःसावैचकारानुगतंशुभा ॥ दत्तैःप्रतिक्षणंतद्यैस्तृप्तंतज्जातिभोजनैः ॥ ८३ ॥ ततस्तुजनकोराजावाजिमेधंमहाक्रतुम् ॥ चकारतस्यावभृथेस्नापयामासतंतदा ॥ ८४ ॥ सस्नौस्वयंचतन्वंगीस्मारयामासचापितम् ॥ यथासौश्वशृगालाद्यायोनीर्जग्राहपार्थिवः ॥ ८५ ॥ स्मृतजन्मक्रमःसोऽथतत्याजस्वंकलेवरम् ॥ जज्ञेचजनकस्यैवपुत्रोऽसौसुमहात्मनः ॥८६॥ ततःसापितरंतन्वीविवाहार्थमचोदयत् ॥ सचापिकारयामासपितातस्याःस्वयंवरम् ॥८७॥ स्वयंवरेकृतेसातंसंप्राप्तंपतिमात्मनः ॥ वरयामासभूयोऽपिभर्तृभावेनभाविनी ॥८८॥ बुभुजेचतयासार्द्धंसंभोगान्नृपनंदनः ॥ पितर्युपरतेराज्यंविदेहेषुचकारह॥८९॥

॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ आत्मनःपतिंस्वयंवरेवरयामासेत्युक्त्यापतिव्रतयास्वस्यपत्युर्ज्ञातस्यतत्रापिस्वयंवरविषयेवरणेस्त्रीपुरुषयोर्ज्येष्ठकनिष्ठभावेऽपिदोषाभावःसूचितः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ ऐंद्रान्लोकानतीत्यकामदुघान्लोकान्प्राप ॥ १३ ॥ तामश्वमेधावभृथस्नानजांसिद्धिंपाषंडिसंसर्गजपापक्षयपुण्यवृ
द्धिरूपाम् ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इदानींकैमुतिकन्यायेनपूर्वोक्तमेवप्रायश्चित्तमाह । क्रियाहानिरिति ॥ १७ ॥ यैस्त्रयीत्यक्तातेषांदर्शनात्सूर्यप

इयाजयज्ञान्सुबहून्ददौदानानिचार्थिनाम् ॥ पुत्रानुत्पादयामासयुयुधेचसहारिभिः ॥ १० ॥ राज्यंभुक्त्वायथा
न्यायंपालयित्वावसुंधराम् ॥ तत्याजसप्रियान्प्राणान्संग्रामेधर्मतोनृपः ॥ ११ ॥ ततश्चितास्थंतंभूयोभर्तारंसाशु
भेक्षणा ॥ अन्वारुरोहविधिवद्यथापूर्वमुदावती ॥ १२ ॥ ततोऽवापतयासार्धंराजपुत्र्यासपार्थिवः ॥ ऐंद्रानतीत्य
वैलोकांल्लोकान्कामदुहोऽक्षयान् ॥ १३ ॥ स्वर्गाक्षयत्वमतुलंदांपत्यमतिदुर्लभम् ॥ प्राप्तंपुण्यफलंप्राप्यसंसिद्धिं
तांद्विजोत्तम ॥ १४ ॥ एषपाषंडसंभाषदोषःप्रोक्तोमयाद्विज ॥ तथाश्वमेधावभृथस्नानमाहात्म्यमेवच ॥ १५ ॥
तस्मात्पाषंडिभिःपापैरालापस्पर्शनेत्यजेत् ॥ विशेषतःक्रियाकालेयज्ञादौचापिदीक्षितः ॥ १६ ॥ क्रियाहानिर्गृहे
यस्यमासमेकंप्रजायते ॥ तस्यावलोकनात्सूर्यंपश्येतमतिमान्नरः ॥ १७ ॥ किंपुनर्यैस्तुसंत्यक्तात्रयीसर्वात्मनाद्वि
ज ॥ परान्नभोजिभिःपापैर्वेदवादविरोधिभिः ॥ १८ ॥

श्येदितिकिंपुनर्वाच्यं परान्नभोजिभिःपाषंडान्नभोजिभिः ॥ १८ ॥

पाषंडादयःसर्वेवेदविरुद्धाएव यदाहुः। भ्रष्टःस्वधर्मात्पाषंडोविकर्मस्थोनिषिद्धकृत्। यस्यधर्मध्वजोनित्यंसुराध्वजइवोत्थितः॥ प्रच्छन्नानीवपापानिवैडालंनामतद्व्रतम्। प्रियंवक्तिपुरोऽन्यत्रविप्रियंकुरुतेभृशं। त्यक्तोपरोधचेष्टश्चशठोऽयंकथितोबुधैः॥ संदेहकृद्धेतुभिश्चसत्कर्मसुसहैतुकः। अर्वाग्दृष्टिर्नैकृतिकःस्वार्थसाधनतत्परः। शठोमिथ्याविनीतश्चबकवृत्तिरुदाहृतः॥ इति वाङ्मात्रेणापिनार्चयेत्तैःसंभाषणमपिनकुर्यात् ॥९९॥ यदाचैवंतदा पूर्वोक्तैःप्राणिभिःसहसंपर्कःसहभोजनादिरूपोदूरादपास्तोनिषिद्धःसहास्यापिनिषिद्धा किंबहुनासर्वात्मनातान्परिवर्जयेत् ॥ १०० ॥ नग्नपाषं

पाषंडिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकाञ्छठान् ॥ हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ ९९ ॥ दूरादपास्तः संपर्कःसहास्यापिचपापिभिः ॥ पाषंडिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्जयेत् ॥ १०० ॥ एतेनग्नास्तवाख्यातादृष्टाः श्राद्धोपघातकाः ॥ येषांसंभाषणात्पुंसांदिनपुण्यंप्रणश्यति ॥ १०१ ॥ एतेपाषंडिनःपापानत्वेतानालपेद्बुधः ॥ पुण्यंनश्यतिसंभाषादेतेषांतद्दिनोद्भवम् ॥१०२॥ पुंसांजटाधरणमौंड्यवतांवृथैवमोघाशिनामखिलशौचनिराकृतानाम् ॥ तोयप्रदानपितृपिंडबहिष्कृतानांसंभाषणादपिनरानरकंप्रयांति ॥ १०३ ॥ इतिदेवैःस्तुतोविष्णुस्तपस्यभिरतांस्तदा ॥ मायामोहस्वरूपेणसुरारीनप्यमूमुहत् ॥ १०४ ॥ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेतृतीयेंऽशेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ तृतीयांशःसमाप्तः ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

डिनःपूर्वोक्तदोषमनुवदन्नुपसंहरति। एतइतिद्वाभ्याम् ॥ १०१ ॥१०२॥ सर्वेषांसामान्यदोषमाह। पुंसामिति। वृथैवेतिविशेषणादथर्वशिरःप्रोक्तशैवपाशुपतव्रताद्यंगभूतजपधारणाद्यनुमन्यते मोघाशिनांदेवतातिथ्यादिपूजांविनान्नभोक्तॄणां अखिलशौचैर्बाह्याभ्यंतरशौचैर्निराकृतानांवर्जितानांतोयप्रदानादिभ्योमायामोहेनबहिष्कृतानामिति ॥१०३॥ तपसोऽपिस्तुतिःश्रेष्ठेत्याविष्कुर्वन्नसुरेतरान् तपस्यभिरतान्देवैःस्तुतोविष्णुरमूमुहत ॥ १०४ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेवैष्णवाकूतचन्द्रिकायांतृतीयेंऽशेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ इति श्रीविष्णुपुराणे तृतीयांशः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीविष्णुपुराणे चतुर्थांशप्रारंभः ॥

१

श्रीगणेशायनमः॥धर्मोपधर्मयोः पूर्वमुक्तयोरनुवर्ण्यते।मनुवंशश्चतुर्थांशेप्रवर्तकनिवर्तकः॥ १॥नेदिष्टवंशंप्रथमेऽकथयद्यत्ररैवतः। रेवतींहलिनेप्रादात्स्व
सुतांद्रुहिणाज्ञया ॥२॥ उक्तानुवादपूर्वकंमनुवंशंपृच्छति। भगवन्निति।गुरुणात्वयाख्यातम्॥ १॥२॥वीरउत्साहवान्शूरःपराभिभावीब्रह्माआदिर्मूल
कारणंयस्यसःमानवोवैवस्वतस्यमनोःसंबंधी ॥ ३ ॥ तत्रप्रथमंवंशस्मरणादिफलमाह।ब्रह्माद्यमिति॥ ४॥५॥ ब्रह्मांडतोब्रह्माप्राग्बभूवाकिंविशि
ष्टःजगतामादिर्मूलकारणंस्वयंचानादिर्दृष्टकारणशून्यःभगवद्विष्णुमयस्यभगवद्विष्णोर्मूर्तिःरूपमपरिच्छिन्नंस्वरूपम् हिरण्यस्यब्रह्मांडस्यगर्भरूपश्चे

मैत्रेयउवाच ॥ भगवन्यन्नरैःकार्यंसाधुकर्मण्यवस्थितैः ॥ तन्मह्यंगुरुणाख्यातंनित्यनैमित्तिकात्मकम् ॥१॥ वर्ण
धर्मास्तथाख्याताधर्मायेवाश्रमेषुवै ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंवंशांस्तांस्त्वंप्रब्रूहिमेगुरो ॥ २ ॥ पराशरउवाच ॥ मैत्रेय
श्रूयतामयमनेकयज्विवीरशूरभूपालालंकृतोब्रह्मादिर्मानवोवंशः ॥३॥ तथाचोच्यते ॥ ब्रह्माद्यंयोमनोर्वंशमहन्य
हनिसंस्मरेत् ॥ तस्यवंशसमुच्छेदोनकदाचिद्भविष्यति ॥४॥ तस्यवंशानुपूर्वीमशेषपापप्रक्षालनायमैत्रेयैतांशृणु
॥ ५ ॥ तद्यथा ॥ सकलजगतामनादिरादिभूतऋग्यजुःसामादिमयोभगवद्विष्णुमयस्यब्रह्मणोमूर्तीरूपंहिरण्यग
र्भोब्रह्मांडतोभगवान्ब्रह्माप्राग्बभूव ॥६॥ ब्रह्मणश्चदक्षिणांगुष्ठजन्मादक्षःप्रजापतिर्दक्षस्याप्यदितिरदितेर्विवस्वा
न्विवस्वतोमनुर्मनोरिक्ष्वाकुनृगधृष्टशर्यातिनरिष्यंतप्रांशुनाभागनेदिष्टकरूषपृषध्राख्याःपुत्राबभूवुः ॥ ७ ॥ इष्टिंचमि
त्रावरुणयोर्मनुःपुत्रकामश्चकार ॥ ८ ॥ तत्रापहृतेहोतुरपचारादिलानामकन्याबभूव ॥ ९ ॥

त्यर्थः ॥ ६ ॥ तत्रतावत्अदितिर्ह्यजनिष्टदक्षस्यदुहितातांदेवाअनुजायंतइत्यादिश्रुतिसिद्धांवंशानुपूर्वीमाह।ब्रह्मणइति । दक्षस्यादितिःकन्येतिशेषः
नाभागनेदिष्टेतिनाभागस्यनेदिष्टइत्यर्थःक्वचिन्नेदिष्टस्यैवदिष्टइत्यपिसंज्ञा ॥७॥ इष्टिंचपुत्रोत्पत्तेःपूर्वमेवचकार । यथाहवायुः। अकरोत्पुत्रकामस्तु
मनुरिष्टिंप्रजापतिः। अनुत्पन्नेषुनवसुपुत्रेष्वेतेषुसुव्रत ॥ इति॥ ८॥ सुद्युम्नस्यप्रथमकन्यात्वाद्राज्यानर्हत्वंदर्शयन्नाह तत्रतस्मिन्कर्मणिमनुपत्न्या
कन्यार्थंप्रार्थितस्यहोतुरपचारात्कन्यासंकल्परूपादपहृतेविकलेजातेसातिकन्याभूत् अपह्रुतेरितिपाठेअपकृष्टाद्धोमाद्धेतोरित्यर्थः ॥ ९ ॥

ईश्वरकोपादिति । महादेवः किलइलावृतेपार्वत्यासहरममाणःकेनचिन्निमित्तेनाशपत । योऽस्मिन्वनेप्रवेक्ष्यतिसयोषिद्भविष्यतीति सुद्युम्नस्तंशापमजानंस्तत्रप्रविष्टोयोषिद्भूवेति ॥ १० ॥ तस्यांस्त्रियांपुरूरवसमुत्पादयामासेत्यतःसूर्यवंशएवचंद्रवंशसंभवःसूचितः ॥ ११ ॥ तस्मिंश्चजातेपरमर्षिभिर्भगवान्यथावदिष्टः व्यवहारतइष्टयादिमयः वस्तुतस्तुअकिंचिन्मयः ॥ १२ ॥ स्त्रीपूर्वकत्वात्पूर्वस्त्रीत्वादित्यर्थः ॥ १३ ॥ पृषध्रस्यापिराज्यानर्हत्वंप्रसंगादाह । पृषध्रइति । वसिष्ठेनगोरक्षणेनियुक्तोरात्रौव्रजेप्रविष्टंव्याघ्रंजिघांसुःप्रमादाद्गांजघानेतिगुरुणाशप्तःशूद्रत्वमवापेत्यर्थः ॥ १४ ॥

सैवमित्रावरुणप्रसादात्सुद्युम्नोनाममनोःपुत्रोमैत्रेयासीत्पुनश्चेश्वरकोपात्स्त्रीसतीसोमसूनोर्बुधस्याश्रमसमीपेबभ्राम ॥ १० ॥ सानुरागश्चतस्यांबुधःपुरूरवसमात्मजमुत्पादयामास ॥ ११ ॥ जातेचतस्मिन्नमिततेजोभिःपरमर्षिभिरिष्टिमयऋङ्मयोयजुर्मयःसाममयोऽथर्वमयःसर्वमयोमनोमयोऽज्ञानमयोऽकिंचिन्मयोभगवान्यज्ञपुरुषस्वरूपीसुद्युम्नस्यपुंस्त्वमभिलषद्भिर्यथावदिष्टः ॥ १२ ॥ तत्प्रसादादिलापुनरपिसुद्युम्नोऽभवत्तस्याप्युत्कलगयविनतसंज्ञास्त्रयःपुत्राबभूवुःसुद्युम्नस्तुस्त्रीपूर्वकत्वाद्राज्यभागंनलेभे ॥ १३ ॥ तत्पित्रातुवसिष्ठवचनात्प्रतिष्ठानंनामनगरंसुद्युम्नायदत्तंतच्चासौपुरूरवसेप्रादात् ॥ पृषध्रस्तुगुरुगोवधाच्छूद्रत्वमगमत् ॥ १४ ॥ करूषात्कारूषामहाबलाःक्षत्रियाबभूवुः ॥ १५ ॥ नाभागोनेदिष्टपुत्रस्तुवैश्यतामगमत् ॥ १६ ॥ तस्माद्भलंदनःपुत्रोऽभवद्भलंदनाद्वत्सप्रिरुदारकीर्तिर्वत्सप्रेःप्रांशुरभवत्प्रजानिश्चप्रांशोरेकोऽभवत् ॥ ततश्चखनित्रस्तस्माच्चक्षुपःक्षुपाच्चातिबलपराक्रमोविंशोऽभवत्ततोविविंशस्तस्माच्चखनीनेत्रस्ततश्चातिभूतिरतिभूतेर्भूरिबलपराक्रमःकरंधमःपुत्रोऽभवत्तस्मादप्यविक्षिरविक्षेरप्यतिबलःपुत्रोमरुत्तोऽभवत् ॥ १७ ॥

अत्रपाठक्रमोनविवक्षितः सूचीकटाहन्यायेनाल्पस्यपूर्वकथनादित्यतआहकरूषादिति ॥ १५ ॥ नेदिष्टस्यपुत्रोनाभागोवैश्यतांगतोनाभागोनेदिष्टपुत्रोऽन्यःकर्मणावैश्यतांगतइतिशुकोक्तेः तस्यचपुत्रोत्पत्तेरुत्तरकालभवेवैश्यत्वप्राप्त्यातत्पुत्रस्यभलंदनस्यक्षत्रियत्वमविरुद्धमेव अतएवतदन्वयस्यमरुत्तस्यचक्रवर्तित्वंसंगच्छते ॥ १६ ॥ अविक्षेरेवक्वचिदविक्षिदित्यपिनाम ॥ १७ ॥

२ यस्येमावद्यापिश्लोकौगीयेते ॥ मरुत्तस्ययथायज्ञस्तथाकस्याभवद्भुवि ॥ सर्वंहिरण्मयंयस्ययज्ञवस्त्वतिशोभनम् ॥ १८ ॥ अमाद्यदिंद्रःसोमेनदक्षिणाभिर्द्विजातयः ॥ मरुतःपरिवेष्टारःसदस्याश्चदिवौकसः ॥ १९॥ मरुत्तश्चक्रवर्तीनरिष्यंतनामानंपुत्रमवापतस्माच्चदमोदमस्यपुत्रोराज्यवर्धनोजज्ञेराज्यवर्द्धनात्सुधृतिरभूत्ततश्चनरस्तस्माच्चकेवलःकेवलात्धुंधुमान्धुंधुमतोवेगवान्वेगवतोबुधस्तृणबिंदुस्तस्याप्येकाकन्येलविलानामतंचालंबुषानामवराप्सरास्तृणबिंदुंभेजेतस्यामस्यविशालोजज्ञेयःपुरींवैशालींनामनिर्ममेहेमचंद्रश्चविशालस्यपुत्रोऽभवत्तस्माच्चसुचंद्रस्तत्तनयोधूम्राश्वस्तस्यापिसृंजयोऽभूत्सृंजयात्सहदेवः॥ ततःकृशाश्वोनामपुत्रोऽभूत् ॥ सोमदत्तःकृशाश्वाज्जज्ञेयोदशाश्वमेधानाजहार ॥ तत्पुत्रश्चजनमेजयोजनमेजयात्स्वमतिरेतेवैशालकाभूभृतः॥श्लोकोऽप्यत्रगीयते ॥ तृणबिंदोःप्रसादेनसर्वेवैशालकानृपाःदीर्घायुषोमहात्मानोवीर्यवंतोऽतिधार्मिकाः॥२०॥ शर्यातेःकन्यासुकन्यानामाभवत्यामुपयेमेच्यवनः॥ आनर्त्तश्चनामधार्मिकःशर्यातिपुत्रोऽभवदानर्त्तस्यापिरेवतोनामपुत्रोजज्ञेयोवानर्त्तविषयंबुभुजेपुरींचकुशस्थलीमध्युवासरेवतस्यापिरेवतःपुत्रःककुद्मीनामधर्मात्माभ्रातृशतज्येष्ठोऽभवत्तस्यरेवतीनामकन्यातामादायकस्येयमर्हतीतिभगवंतमब्जयोनिंप्रष्टुंजगामतावच्चब्रह्मणोऽतिकहाहाहूहूसंज्ञाभ्यांगंधर्वाभ्यामतितानंनामदिव्यंगांधर्वमगीयत ॥ २१ ॥

गवं पृथिव्यां तदभावात् गांधर्वंगंधर्वाणांकर्मगीतम् गांधारमितिपाठेगांधारग्रामबहुलम् ॥ २१ ॥ २

त्रयोमार्गाःषड्जमध्यमगांधाराख्याश्चित्रदक्षिणवार्तिकाख्यावातेषांपरिवर्तैरावर्तनैः परिवर्तीतिपाठेगांधर्वविशेषणम् ॥ २० ॥ अवनतशिराश्चि
तयेवावनतमुखःअवनतशिरसामितिपाठेरैवतविशेषणम् ॥ २१ ॥ अस्यवैवस्वतस्यमनोरष्टाविंशतितमंचतुर्युगंगतप्रायम् ॥ २२ ॥ एकाकिना
देयमित्यत्रहेतुमाह ॥ भवतइति ॥ २३ ॥ कन्यायावराभावादुत्पन्नसाध्वसः ॥ २४ ॥ पूर्वंचिंतितेभ्योन्येभ्योपि अयमेववरःश्रेष्ठइतिवदन्बलदे

तावच्चत्रिमार्गपरिवर्तैरनेकयुगपरिवर्तैतिष्ठन्नपिरैवतकःशृण्वन्मुहूर्त्तमिवमेने ॥ २० ॥ गीतावसानेभगवंतमब्ज
योनिंप्रणम्यरैवतकःकन्यायोग्यंवरमपृच्छत् ॥ तंचाहभगवान्कथययोभिमतस्तेवरइति पुनश्चप्रणम्यभगवतेय
थाभिमतानात्मनःसवरान्कथयामासकएषांभगवतेभिमतःकस्मैकन्यामिमांप्रयच्छामीति ॥ ततःकिंचिदवनतशि
राःसस्मितोभगवानब्जयोनिराह ॥ २१ ॥ यएतेभवतोभिमतानैतेषांसांप्रतमपत्यापत्यसंततिरप्यवनितलेस्ति
बहूनिहितवात्रैतद्गांधर्वंशृण्वतश्चतुर्युगान्यतीतानिसांप्रतंभूतलेष्टाविंशतितमस्यमनोश्चतुर्युगमतीतप्रायमासन्नोहि
तत्कलिरन्यस्मैकन्यारत्नमिदंभवतैकाकिनादेयम् ॥ २२ ॥ भवतोपिमित्रमंत्रिभृत्यकलत्रबंधुबलकोशादयःसम
स्ताःकालेनैतेनात्यंतमतीताः ॥ २३ ॥ पुनरप्युत्पन्नसाध्वसोराजाभगवंतंप्रणम्यपप्रच्छभगवन्नेवमवस्थितेममे
यंकस्मैदेयेतिततःसभगवान्किंचिदवनतकंधरंकृतांजलिभूतंसप्तलोकगुरुरब्जयोनिराह ॥ २४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ न
ह्यादिमध्यांतमजस्ययस्यविद्मोवयंसर्वगतस्यधातुः ॥ नचस्वरूपंनपरंस्वभावंनचैवसारंपरमेश्वरस्य ॥ २५ ॥ क
लामुहूर्तादिमयश्चकालोनयद्विभूतेःपरिणामहेतुः ॥ अजन्मनाशस्यसमस्तमूर्तैरनामरूपस्यसनातनस्य ॥ २६ ॥

वायकन्यांदेहीत्याह ॥ नह्यादिमध्यांतमितिदशभिः ॥ पूर्वंयच्छब्दानांसविष्णुर्धरित्र्यास्वांशेनावतीर्णइत्यष्टमेनान्वयः आदिमध्याद्यज्ञानेहेतुः कारण
तयासर्वगतस्य स्वरूपंतत्वम् परंस्वभावंअसाधारणंधर्मम् सारंबलम् ॥ २५ ॥ यस्यविभूतेरवताररूपायाःपरिणामस्यषड्भावविकारस्यकालो
नहेतुः अत्रहेतुः अजन्मेति ॥ २६ ॥

यस्याच्युतस्यप्रसादादहंब्रह्माप्रजासृष्टिकरोभूतः क्रोधाच्चांतकारीरुद्रः मध्येचयस्मात्स्थितिहेतुः पुरुषोविष्णवाख्योभूतः ॥ २७ ॥ तर्हिकिंपरमपुरुषोनसृष्ट्यादिकर्त्ताकिंतुभवदादयएवेत्यतआह॥ मद्रूपमिति अनंतवपुःशेषमूर्तिः ॥ २८॥ शक्रादीत्यादिशब्दात्स्थितिहेतवोज्ञेयाः पंचमहाभूतरूपेणापिपालकत्वमाह । पाकायेतिसार्द्धेन॥ २९ ॥ ३० ॥ तर्हिकिंसृज्यादयस्ततोभिन्नाइत्याशंक्यस्रष्ट्रादीननूद्यसृज्यादिभिःसहाभेदेनाह।

यस्यप्रसादादहमच्युतस्यभूतःप्रजासृष्टिकरोऽतकारी ॥ क्रोधाच्चरुद्रःस्थितिहेतुभूतोयस्माच्चमध्येपुरुषःपरस्मात् ॥ २७ ॥ मद्रूपमास्थायसृजत्यजोयःस्थितौचयोऽसौपुरुषस्वरूपी ॥ रुद्रस्वरूपेणचयोऽत्तिविश्वंधत्तेतथानंतवपुःसमस्तम् ॥ २८ ॥ शक्रादिरूपीपरिपातिविश्वमर्केदुरूपश्चतमोहिनस्ति ॥ पाकाययोऽग्नित्वमुपेत्यलोकान्बिभर्त्तिपृथ्वीवपुरव्ययात्मा ॥ २९ ॥ चेष्टांकरोतिश्वसनस्वरूपीलोकस्यतृप्तिंचजलस्वरूपी ॥ ददातिविश्वस्थितिसंस्थितस्तुसर्वावकाशंचनभःस्वरूपी ॥ ३० ॥ यःसृज्यतेसर्गकृदात्मनैवयःपाल्यतेपालयिताचदेवः ॥ विश्वात्मनःसंह्रियतेऽतकारीपृथक्त्रयस्यास्यचयोऽव्ययात्मा ॥ ३१ ॥ यस्मिञ्जगद्योजगदेतदाद्योयश्चाश्रितोऽस्मिञ्जगति स्वयंभूः ॥ ससर्वभूतप्रभवोधरित्र्यांस्वांशेनविष्णुर्नृपतेवऽतीर्णः ॥ ३२ ॥ कुशस्थलीयातवभूपरम्यापुरीपुराभूदमरावतीव ॥ साद्वारकासंप्रतितत्रचास्तेसकेशवांशोबलदेवनामा ॥ ३३ ॥ तस्मैत्वमेतांतनयांनरेंद्रप्रयच्छमायामनुजायजायाम् ॥ श्लाघ्योवरोऽसौतनयातवेयंस्त्रीरत्नभूतासदृशोहियोगः ॥ ३४॥ पराशरउवाच॥ इतीरितोऽसौकमलोद्भवेनभुवंसमासाद्यपतिःप्रजानाम् ॥ ददर्शह्रस्वान्पुरुषानशेषानल्पौजसःस्वल्पविवेकवीर्यान् ॥ ३५ ॥

यःसृजतइतिद्वाभ्यां । विश्वात्मनोविश्वस्यांतकारीसंह्रियतेचअस्यस्रष्ट्रादित्रयस्यसृज्यादित्रयस्यचयःपृथक्शुद्धचिद्रूपःपृथङ्नयस्येतिपाठेयस्मात्पृथगन्योनास्तीत्यर्थः॥ ३१ ॥ अस्मिञ्जगतिआश्रितएतद्व्याप्यस्थितःतत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अल्पौजसोऽल्पसामर्थ्यान् ॥ ३५ ॥

अन्यरूपांकृष्णेनसमुद्रात्द्वादशयोजनपरिमितांभूमिंगृहीत्वाविश्वकर्मद्वाराऽन्यथानिर्मितत्वात् सीरध्वजायहलिने॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांचतुर्थेंऽशेबलदेवविवाहःप्रथमोऽध्यायः ॥ १॥ धृष्टादिमनुपुत्राणांवंशांस्तच्चरितानिच। द्वितीयेतत्प्रसंगेन सौभर्याख्यानमुक्तवान्॥ १॥ रैवतस्यभ्रातृशतवध्येकिंतावत्कोऽपिराजानाभवदित्याशंक्याह। यावच्चेति। पुण्यजनसंज्ञाइति विशेषणंसोपलंभं राक्षस

कुशस्थलींतांचपुरीमुपेत्यदृष्ट्वान्यरूपांप्रददौस्वकन्याम् ॥ सीरध्वजायस्फटिकाचलाभवक्षस्थलायातुलधीर्नरेंद्रः ॥ ३६ ॥ उच्चप्रमाणामतितामवेक्ष्यस्वलांगलाग्रेणसतालकेतुः ॥ विनामयामासततश्चसापिबभूवसद्योवनितायथान्या ॥ ३७ ॥ तांरेवतींरैवतभूपकन्यांसीरायुधोऽसौविधिनोपयेमे ॥ दत्वाचकन्यांसनृपोजगामहिमाचलंवैतपसेधृतात्मा ॥ ३८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंऽशेबलदेवविवाहःप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ पराशरउवाच ॥ यावच्चब्रह्मलोकात्ककुद्मीरैवतोनाभ्येतितावत्पुण्यजनसंज्ञाराक्षसास्तामस्यपुरींकुशस्थलींजघ्नुः ॥ १ ॥ तावच्चास्यभ्रातृशतंपुण्यजनत्रासाद्दिशोभेजे ॥ तदन्वयाश्चक्षत्रियाःसर्वदिक्ष्वभवन् ॥ धृष्टस्यापिधार्ष्टकंक्षत्रंसमभवत् ॥ नभगस्यात्मजोनाभागस्तस्यांबरीषोऽबरीषस्यापिविरूपोऽभवत् ॥ विरूपात्पृषदश्वोजज्ञेततश्चरथीतरः ॥ तत्रायंश्लोकः॥ एतेक्षत्रप्रसूतावैपुनश्चांगिरसःस्मृताः॥ रथीतरस्यप्रवराःक्षत्रोपेताद्विजातयः ॥ २ ॥ क्षुवतश्चमनोरिक्ष्वाकुर्घ्राणतःपुत्रोजज्ञे ॥ ३ ॥ तस्यशतप्रवराविकुक्षिनिमिदंडाख्यास्त्रयःपुत्राःशकुनिप्रमुखाःपंचाशत्पुत्राउत्तरापथरक्षितारोबभूवुः ॥ चत्वारिंशदष्टौचदक्षिणापथेभूपालाः ॥ ४ ॥

जातिविशेषपरंवा ॥१॥ एतेक्षत्रप्रसूताइति एतेरथीतरस्यप्रवरागोत्रजाःक्षत्रप्रसूताःक्षत्रियाः अप्रजस्यरथीतरस्यभार्यायामंगिरसोजातत्वात् तथापितयोर्योगात्पुनरंगिरसोब्राह्मणाःस्मृताःअतःक्षत्रोपेताद्विजातयइत्यन्वयः ॥ २ ॥ इक्ष्वाकुनामनिरुक्तिपूर्वकंतस्यवंशमाह क्षुवतःक्षुतंकुर्वतोमनोर्घ्राणतः ॥ ३ ॥ पुत्रशतस्यैकाधिकपुत्रशतस्यप्रवराः ॥ ४ ॥

विकुक्षेरेवशशादसंज्ञांवक्तुमाह । सचेति । उत्पाद्यक्रयादिकंविनास्वयंमृगान्हत्वेत्यर्थः ॥ ५ ॥ एवंशशादोऽयमितिगुरुणोक्तःशशादसंज्ञामवापेत्यन्वयः ॥ ६ ॥ ७ ॥ परंजयएवककुत्स्थसंज्ञामवापेतिवक्तुमितिहासमाह ॥ इदंचेत्यादिनासंज्ञामवापेत्यंतेन । इदंचान्यत्तस्यनामेतिशेषः । सकलंजगदेवपरं

४ सचेक्ष्वाकुरष्टकायामुत्पाद्यश्राद्धार्हमांसमानयेतिविकुक्षिमाज्ञापयामास ॥ ५ ॥ सतथेतिगृहीताज्ञोवनमभ्येत्या
नेकान्मृगान्हत्वातिश्रांतोऽतिक्षुत्परीतोविकुक्षिरेकंशशमभक्षयत् ॥ शेषंचमांसमानीयपित्रेनिवेदयामास ॥ इक्ष्वाकु
णापीक्ष्वाकुकुलाचार्यस्तत्प्रोक्षणायप्रचोदितःप्राहअलमनेनामेध्येनदुरात्मनाऽनेनतेपुत्रेणएतन्मांसमुपहतंयतोने
नशशकोभक्षितः ॥ ततश्चासौविकुक्षिर्गुरुणैवमुक्तःशशादसंज्ञामवापपित्राचपरित्यक्तः ॥ ६ ॥ पितर्युपरतेचा
खिलामेतांपृथ्वींधर्मतःशशास ॥ शशादस्यचपरंजयोनामपुत्रोऽभवत् ॥ ७ ॥ इदंचान्यत्पुराहित्रेतायांदेवासुरमति
विभीषणंयुद्धमासीत् ॥ तत्रचातिबलिभिरसुरैरमराःपराजिताभगवंतंविष्णुमाराधयांचक्रुःप्रसन्नश्चदेवानामना
दिनिधनःसकलजगत्परायणोनारायणःप्राहज्ञातमेवमयायुष्माभिर्यदभिलषितंतदर्थमिदंश्रूयताम् ॥ ८ ॥ परंजयोहि
नामशशादस्यचराजर्षेस्तनयःक्षत्रियवर्यस्तच्छरीरेऽहमंशेनस्वयमेवावतीर्यतानशेषानसुरान्निहनिष्यामितद्भवद्भिः
परंजयोसुरवधार्थायेहकार्योद्योगःकार्यइत्येतच्छ्रुत्वाप्रणम्यभगवंतंविष्णुममराःपरंजयसकाशमाजग्मुः ॥ ९ ॥ ऊ
चुश्चैनंभोभोःक्षत्रियवर्यास्माभिरभ्यर्थितेनभवतास्माकमरातिवधोद्यतानांसाहायकंकृतमिच्छामः ॥ १० ॥

श्रेष्ठंअयनमाश्रयोयस्यनारायणस्यसर्वांतर्यामित्वात् तदर्थंतन्निष्पत्तये ॥ ८ ॥ अवतीर्यप्रविश्य कार्यःअवश्यंविधेयः उद्योगोयुद्धारंभोयेनपरं
जयेनसतथाविधःकार्यःसंपाद्यः ॥ ९ ॥ सहायकंसहाय्यम् ॥ १० ॥ ४

बाढंतयेत्यन्वीप्सितमनुमतमित्यर्थः ॥ ११ ॥ विप्लुष्टादग्धा ॥ १२ ॥ मध्यरात्रेनिवृत्तायांसमाप्तायाम् ॥ १३ ॥ सुप्तांश्चनोत्थापयामास शयानं

तद्भवतास्माकमभ्यागतानांप्रणयभंगोनकार्यइत्युक्तःपरंजयःप्राहसकलत्रैलोक्यनाथोयोऽयंयुष्माकमिंद्रःशतक्रतुरस्ययद्यहंस्कंधमारूढोयुष्मदरातिभिःसहयोत्स्येतदाहंभवतांसहायइत्याकर्ण्यसमस्तदेवैरिंद्रेणचबाढमित्येवमन्वीप्सितम ॥ ११ ॥ ततश्चशतक्रतोर्वृषभरूपधारिणःककुत्स्थोऽतिहर्षसमन्वितोभगवतश्चराचरगुरोरच्युतस्यतेजसाप्यायितोदेवासुरसंग्रामेसमस्तानेवासुरान्निजघानयतश्चवृषभककुत्स्थेनराज्ञानिषूदितमसुरबलंततश्चासौककुत्स्थसंज्ञामवाप ॥ ककुत्स्थस्याप्यनेनाःपुत्रोऽभूदनेनसःपृथुःपृथोर्विष्वगश्वस्तस्यचार्द्रोऽभूदार्द्रस्ययुवनाश्वस्तस्यश्रावस्तोयःश्रावस्तींपुरींनिवेशयामासश्रावस्तस्यबृहदश्वस्तस्यापिकुवलयाश्वोयोऽसावुत्तंकस्यमहर्षेरपकारिणंधुंधुनामानमसुरंवैष्णवेनतेजसाप्यायितःपुत्रसहस्रैरेकविंशतिभिःपरिवृतोजघानधुंधुमारसंज्ञांचावापतस्यचसमस्ताएवपुत्राधुंधुमुखनिश्वासाग्निनाविप्लुष्टाविनेशुः ॥ १२ ॥ दृढाश्वचंद्राश्वकपिलाश्वास्त्रयःकेवलमवशेषिताःदृढाश्वाद्धर्यश्वस्तस्मान्निकुंभोनिकुंभात्संहताश्वस्ततःकृशाश्वस्तस्मात्प्रसेनजित्ततोयुवनाश्वोऽभवत् ॥ तस्यचापुत्रस्यातिनिर्वेदान्मुनीनामाश्रममंडलेनिवसतःकृपालुभिस्तैर्मुनिभिरपत्योत्पादनायइष्टिःकृतातस्यांचमध्यरात्रनिवृत्तायांमंत्रपूतजलकलशंवेदीमध्येनिवेश्यतेमुनयःसुषुपुः ॥ १३ ॥ तेषुचसुप्तेष्वतितृट्परीतःसभूपालस्तमाश्रमंविवेशसुप्तांश्चतानृषीन्नैवोत्थापयामास ॥ १४ ॥

नप्रबोधयेदितिनिषेधात ॥ १४ ॥

अत्रएतत्कलशस्छेजसेपीतेसति ॥ १५ ॥ मुनीनांप्रभावादेवनममार ॥ १६ ॥ कंधास्यतिपास्यतिपातव्यस्तनाभावात् ॥ १७ ॥ यावदिति साकल्येमेरोःसर्वतःसूर्यस्यउदयास्तमयनोपलक्षितंसर्वमांधातुःक्षेत्रंअधिष्ठेयदेशउच्यते ॥ १८ ॥ मांधातुःकन्यावंशस्वल्पत्वादत्याश्चर्यत्वाच्चअ

तच्चकलशजलमपरिमेयमाहात्म्यंमंत्रपूतंपपौ ॥ प्रबुद्धाश्चऋषयःपप्रच्छुःकेनैतन्मंत्रपूतंवारिपीतमत्रहिपीतेराज्ञो ऽस्यपत्नीमहाबलपराक्रमंपुत्रंजनयिष्यतीत्याकर्ण्यसराजाऽजानतामयापीतमित्याह ॥ १५॥ गर्भश्चयुवनाश्वोदरेऽभवत् ॥ क्रमेणचववृधेप्राप्तसमयश्चदक्षिणकुक्षिमवनीपतेर्निर्भिद्यनिश्चक्रामनचासौममार ॥ १६ ॥ जातोनामैषकंधास्यतीतितेमुनयःप्रोचुः ॥ १७ ॥ अथागत्यदेवराडब्रवीत्मामयंधास्यतीतिततोमांधातानामतोऽभवत् ॥ वक्त्रेत्वस्यप्रदेशिनीदेवराजेनन्यस्तातांपपौतांचामृतस्राविणीमास्वाद्यपीत्वाचाह्नैवव्यवर्द्धत ॥ सतुमांधाताचक्रवर्ती सप्तद्वीपांमहींबुभुजे ॥ १८ ॥ भवतिचास्यश्लोकः ॥ यावत्सूर्यउदेतिस्मयावच्चप्रतितिष्ठति ॥ सर्वंतद्यौवनाश्वस्य मांधातुःक्षेत्रमुच्यते ॥ १९ ॥ मांधाताचशशबिंदुदुहितरंबिंदुमतीमुपयेमे ॥ पुरुकुत्समंबरीषंचमुचुकुंदंचतस्याम पत्यत्रयमुत्पादयामासपंचाशच्चदुहितरस्तस्यनृपतेर्बभूवुः ॥ बह्वृचश्चसौभरिर्नामऋषिरंतर्जलेद्वादशाब्दंकालमुवास ॥२०॥ तत्रचांतर्जलेसंमदनामातिबहुप्रजोऽतिप्रमाणोमीनाधिपतिरासीत् ॥ तस्यपौत्रदौहित्राःपार्श्वतःपृष्ठतो वक्षःपुच्छशिरसांचोपरिभ्रमंतस्तेनसहाहर्निशमतिनिर्वृतारेमिरेसचापितत्स्पर्शोपचीयमानहर्षप्रकर्षोबहुप्रकारंत स्यर्षेःपश्यतस्तैरात्मजपौत्रदौहित्रादिभिःसहानुदिवसंबहुप्रकारंरेमे ॥ अथांतर्जलावस्थितःससौभरिरेकाग्रतासमाधानमपहायानुदिनंतत्तस्यमत्स्यस्यात्मजपौत्रदौहित्रादिभिःसहातिरमणीयंललितमवेक्ष्याचिंतयत् ॥ २१ ॥

यमंवक्तुंसौभरिचरितमुच्यते बह्वृचइत्यादिना द्वादशाब्दरूपंकालंव्याप्य ॥ १९ ॥ २० ॥ ललितंक्रीडासुखम् ॥ २१ ॥

निर्वेष्टुकामःउद्वोढुकामः ॥ २१ ॥ माप्रणयंविभांक्षीःप्रणयभंगंमाकार्षीः ॥ २२ ॥ अर्थितदानेयादीक्षासंकल्पःतत्रकृतंव्रतमर्थिवैमुख्याभावरूपंयेनकुलेनतत् ॥ २३ ॥ यद्यस्मात्प्रार्थनाभंगात्यद्भयंशंकातस्माद्यदतिदुःखंतस्माद्बिभेमितस्मात्त्वमेकांकन्यांप्रयच्छेत्यन्वयः ॥ २४ ॥ य

अहोधन्योयमीदृशमप्यनभिमतंयोन्यंतरमवाप्यैभिरात्मजपौत्रादिभिःसहरममाणोऽतीवास्माकंस्पृहामुत्पादयति वयमप्येवंपुत्रादिभिःसहरमयिष्यामः ॥ इत्येवमभिसमीक्ष्यसतस्मादंतर्जलान्निष्क्रम्यनिर्वेष्टुकामःकन्यार्थमांधातारंराजानमगच्छत् ॥ २१ ॥ आगमनश्रवणसमनंतरंचोत्थायतेनराज्ञासम्यगर्घादिनापूजितःकृतासनपरिग्रहः सौभरिरुवाच ॥ निर्वेष्टुकामोस्मिनरेंद्रकन्यांप्रयच्छमेमाप्रणयंविभांक्षीः ॥ नत्यर्थिनःकार्यवशाभ्युपेताःककुत्स्थगोत्रेविमुखाःप्रयांति ॥ २२ ॥ अन्येपिसंत्येवनृपाःपृथिव्यांक्ष्मापालयेषांतनयाःप्रसूताः ॥ किंत्वर्थिनामर्थितदानदीक्षाकृतव्रतंश्लाघ्यमिदंकुलंते ॥ २३ ॥ शतार्द्धसंख्यास्तवसंतिकन्यास्तासांममैकांनृपतेप्रयच्छ ॥ यत्प्रार्थनाभंगभयाद्बिभेमितस्मादहंराजवरातिदुःखात् ॥ २४ ॥ पराशरउवाच ॥ इतिऋषिवचनमाकर्ण्यसराजाजराजर्जरितदेहंतमृषिमालोक्यप्रत्याख्यानकातरस्तस्माच्चभगवतःशापतोबिभ्यत्किंचिदधोमुखश्चिरंदध्यौ ॥ ऋषिरुवाच ॥ नरेंद्रकस्मात्समुपैषिचिंतामशक्यमुक्तंनमयात्रकिंचित् ॥ याऽवश्यदेयातनयातयैवकृतार्थतानोयदिकिंनलब्धं ॥ २५ ॥

स्मैकस्मैचिदवश्यंदेयातयायदिनोस्माकंकृतार्थतास्यात्तर्हिकिंनलब्धंलाभाभावःकिंस्यातकिंनेत्यस्माकंलाभःस्यादेव। यद्वातर्हित्वयाकिंनलब्धंमन्मनोरथपूरणमेवतवमहान्लाभइत्यर्थः। नलब्धेतिपाठेसाकन्याकिंनलब्धालब्धैवेतिसिद्धवन्निर्देशः ॥ २५ ॥

प्रत्याख्यानोपायमेवदर्शयति वृद्धोयमित्यादि एतत्संचिंत्यअमुनाराज्ञाएवमभिहितमित्यन्वयः ॥२६॥ तत्रप्रतीकारंविचिंत्यस्वगतमाह एवमिति
॥२७॥ कन्यांतःपुरस्यरक्षकोवर्षवरःषंढः ॥२८॥ ततदाकन्यायाश्छंदेइच्छायांपरिपंथानंप्रातिकूल्यंनाहंकरिष्यामिइतिप्रतिज्ञातं इत्याकर्ण्येतीति

पराशरउवाच ॥ अथतस्यशापभीतःसप्रश्रयमुवाचासौराजा ॥ राजोवाच ॥ भगवन्नस्मत्कुलस्थितिरियंयएव कन्यायाअभिरुचितोभिजनवान्वरस्तस्मैकन्याप्रदीयते भगवद्याञ्चास्मन्मनोरथानामप्यगोचरवर्तिनीकथम प्येषासंजातातदेवमवस्थितेनविद्मःकिंकुर्मइतितन्मयाचिंत्यत इत्यभिहितेतेनभूभुजामुनिरचिंतयत् ॥ अहोअयम न्योस्मत्प्रत्याख्यानोपायःवृद्धोयमनभिमतःस्त्रीणांकिमुतकन्यानामितिअमुनासंचिंत्यैवमभिहितं ॥ २६ ॥ एव मस्तुतथाकरिष्यामीतिसंचिंत्यमांधातारमुवाच ॥ २७ ॥ यद्येवंतदादिश्यतामस्माकंप्रवेशायकन्यांतःपुरवर्षवरः ॥२८॥ यदिकन्यैवकाचिन्मामभिलषतितदाहंदारसंग्रहंकरिष्यामीतिअन्यथाचेत्तदलमस्माकमेतेनातीतकालारंभे णेत्युक्त्वाविरराम ॥ ततश्चमांधात्रामुनिशापशंकितेनकन्यांतःपुरवर्षवरःसमाज्ञप्तःकन्यांतःपुरंप्रविशन्नेवभगवान खिलसिद्धगंधर्वमनुष्येभ्योतिशयेनकमनीयंरूपमकरोत् ॥ प्रवेश्यचतमृषिमंतःपुरवर्षवरस्ताःकन्याःप्राहभवतीनां जनयितामहाराजःसमाज्ञापयति ॥ स्वयमस्मान्ब्रह्मर्षिःकन्यार्थीसमभ्यागतोमयाचास्यप्रतिज्ञातंयद्यस्मत्क न्यकाकाचिद्भवंतंवरयतितत्कन्यायाश्छंदेनाहंपरिपंथानंकरिष्यामीत्याकर्ण्यसर्वाएवताःकन्याःसानुरागाःसमन्म थाःकरेणवइवेभयूथपतितमृषिमहमहमिकयावरयांबभूवुः ॥ २९ ॥

शब्दःइत्यंगीकृतंइत्याकर्ण्येतिकाकाक्षिगोलकवदुभयत्रयोज्यः । एवमग्रेपि । अहंपूर्वमितिसंरंभक्रिया अहमहमिकातया ॥ २९ ॥

तामेवाह अलंभगिन्यइतिद्वाभ्यां सृष्टाहमस्यपत्नीतिशेषः । उपशमंप्रयाहिएतदर्थंयत्नंमाकुर्वित्यर्थः॥३०॥ विहन्यसेविहंसिविघातंकिंकुरुषे॥३१॥
कन्यानामेवंपत्यर्थंकलहोनुचितइतिविनम्रमूर्तिराचष्ट ॥३२॥ सोपवनाउपवनसहिताः परिच्छदाभोगोपकरणानि ॥ ३३ ॥ तच्चविशिष्टप्रासाद

अलंभगिन्योहमिमंवृणोमिवृतामयानैवतवानुरूपः ॥ ममैवभर्त्ताविधिनैवसृष्टःसृष्टाहमस्योपशमंप्रयाहि ॥ ३० ॥
वृतोमयायंप्रथमंमयायंगृहंविशन्नेवविहन्यसेकिं ॥ मयाममेतिक्षितिपात्मजानांतदर्थमत्यर्थकलिर्बभूव ॥ ३१ ॥
यदातुसर्वाभिरतीवहार्द्दाद्वृतःसकन्याभिरनिंद्यकीर्तिः ॥ तदासकन्याधिकृतोनृपाययथावदाचष्टविनम्रमूर्तिः ॥
॥३२॥तदवगमात्किमेतत्कथयकिंकरोमीतिकिंमयाभिहितमित्याकुलमतिरनिच्छन्नपिकथमपिराजानुमेने ॥कृता
नुरूपविवाहश्चमहर्षिःसकलास्ताःकन्यकाःस्वमाश्रममनयत्॥तत्रचाशेषशिल्पिशिल्पप्रणेतारंविधातारमिवान्यंवि
श्वकर्माणमाहूयसकलकन्यानामेकैकस्याःप्रोत्फुल्लपंकजकूजत्कलहंसकारंडवादिविहंगमाभिरामजलाशयाःसोपव
नाःसावकाशाःसाधुशय्यासनपरिच्छदाःप्रासादाःक्रियंतामित्यादिदेश ॥ ३३ ॥ तच्चतथैवानुष्ठितमशेषाशिल्पवि
शेषाचार्यस्त्वष्टादर्शितवान् ॥ ३४ ॥ ततश्चपरमर्षिणासौभरिणाज्ञप्तस्तेषुगृहेष्वनपायीनंदनामामहानिधिरासां
चक्रे ॥ ततोऽनवरतभक्ष्यभोज्यलेह्याद्युपभोगैरागतानुगतभृत्यादीनहर्निशमशेषगृहेषुताःक्षितीशदुहितरोभोजया
मासुः ॥ ३६ ॥

रूपंकार्यंतथैवानुष्ठितंदर्शितवान् ॥ ३४ ॥ आसांचक्रेऽवस्थितवान् ॥ ३५ ॥ आगताअतिथयः अनुगताभृत्यादयश्चतान् ॥ ३६ ॥

स्फुरंत्योंशुमालायस्यास्तां ॥ ३७ ॥ प्रवृत्तोयःस्नेहस्तेनयानिनयनांबूनितान्येवगर्भेययोस्तादृशेनयनेयस्यसः प्रवृत्तस्नेहांबुगर्भनयनइतिपाठेप्रवृत्त स्नेहांबुगर्भेनयनेयस्येतिविग्रहः ॥ ३८ ॥ प्रोत्फुल्लानियानिपद्मानितदाकरभूताजलाशयाश्च भोगोभक्ष्यादेरुपभोगोनुलेपनादेः ॥ ३९ ॥ परितो

एकदातुदुहितृस्नेहाकृष्टहृदयःसमहीपतिरतिदुःखितास्ताःसुखितावाइतिविचिंत्यतस्यमहर्षेराश्रममुपेत्यस्फुरदं
शुमालांस्फटिकमयींप्रासादमालामतिरम्योपवनजलाशयांददर्श ॥ ३७ ॥ प्रविश्यचैकंप्रासादमात्मजांपरिष्वज्य
कृतासनपरिग्रहःप्रवृत्तस्नेहनयनांबुगर्भनयनोब्रवीत् ॥ ३८ ॥ अप्यत्रवत्सेभवत्याःसुखमुतकिंचिदसुखमपिते
महर्षिःस्नेहवानुतसंस्मर्य्यतेस्मद्गृहवासस्येतिउक्तातत्तनयापितरमाहताताऽतिशयरमणीयःप्रासादोत्रातिमनोज्ञ
मुपवनमतिकलवाक्यविहगाभिरुताःप्रोत्फुल्लपद्माकरजलाशयाः ॥ मनोनुकूलभक्ष्यभोज्यानुलेपनवस्त्रभूषणादिभो
गोपभोगमृदूनिशयनानिसर्वसंपत्समवेतमेतद्गार्हस्थ्यंतथापिकेनवाजन्मभूमिर्नस्मर्यते त्वत्प्रसादादिदमशेषशोभनं
॥ ३९ ॥ किंत्वेतन्ममैकंदुःखकारणंयदस्मद्गृहान्नायंनिष्क्रामति ॥ ममैवकेवलमतिप्रीत्यासमीपवर्त्तीनान्या
सांमद्भगिनीनामेवंचममसहोदर्योदुःखिताइत्येवमतिदुःखकारणमित्युक्तस्तयाद्वितीयंप्रासादमुपेत्यस्वतनयांपरि
ष्वज्योपविष्टस्तथैवपृष्टवान् ॥ तयापितथैवसर्वमेतत्प्रासादाद्युपभोगसुखमाख्यातंममैवकेवलंपार्श्ववर्तीनास्मद्भ
गिनीनामित्येवमादिश्रुत्वासमस्तप्रासादेषुराजाप्रविवेशतनयांतनयांतथैवापृच्छत्सर्वाभिश्चतथैवाभिहितःपरितोषवि
स्मयनिर्भरविवशहृदयोभगवंतंसौभरिमेकांतावस्थितमुपेत्यकृतपूजोऽब्रवीत् ॥ ४० ॥

षोदुहितॄणांसुखेन योगैश्वर्येणचविस्मयःतयोर्निर्भरेणविवशंहृदयंयस्यसः कृतापूजायेनसः अब्रवीत्स्तुतिरूपांचपूजामकरोदित्यर्थः ॥ ४० ॥

कियदेतत्तइतोप्यधिकंसंभाव्यतइत्यर्थः ॥ ४१ ॥ तत्रतेषुपुत्रेषु ॥ ४२ ॥ ममताकृष्टत्वमेवाहअप्येतेइति अनुदिनंकालस्यसंपात्तिराधिक्यंतस्यावृत्तिरनुवर्तनंयत्रमनोरथेतमवेत्यज्ञात्वाअचिंतयत् एतद्वक्ष्यमाणं ॥ ४३ ॥ प्रसूताजातापत्याःतेषांसुताद्दष्टाःतस्यपौत्रवर्गस्यतनयप्रसूति

दृष्टस्तेभगवन्सुमहानेषसिद्धिप्रभावोनैवंविधमन्यस्यकस्यचिदस्माभिर्विभूतिविलासितमुपलक्षितं ॥ किंयदेतद्भगवंस्तपसःफलमित्यभिपूज्यतमृषितत्रैवतेनऋषिवर्येणसहकंचित्कालमभिमतोपभोगंबुभुजेस्वपुरंचजगाम ॥४१
कालेनमहतातस्यराजतनयासुतासुपुत्रशतंसार्द्धमभवत् ॥ तदनुदिनानुरूढस्नेहःसतत्रातिवममताकृष्टहृदयोभवत् ॥ ४२ ॥ अप्येतेस्मत्पुत्राःकलभाषिणःपद्भ्यांगच्छेयुःअप्येतेयौवनिनोभवेयुरपिकृतदारानेतान्पश्येयमप्येषांपुत्राभवेयुः ॥ अध्येतत्पुत्रान्पुत्रसमवेतान्पश्येयमेवमादिमनोरथमनुकालसंपत्तिवृत्तिमवेत्यैतत्संचिंतयामास
॥ ४३ ॥अहोमेमोहस्यातिविस्तारः॥मनोरथानांनसमाप्तिरास्तिवर्षायुतेनापितथाब्दलक्षैः॥पूर्णेषुपूर्णेषुपुनर्नवानामुत्पत्तयःसंतिमनोरथानां॥४४॥पद्भ्यांगतायौवनिनश्चजातादारैश्चसंयोगमिताःप्रसूताः ॥ दृष्टाःसुतास्तत्तनयप्रसूतिद्रष्टुंपुनर्वांछतिमेंतरात्मा ॥ ४५ ॥ द्रक्ष्यामितेषामपिचेत्प्रसूतिमनोरथोमेभवितातोन्यः ॥ पूर्णेपितत्राप्यपरस्यजन्मनिनिवार्यतेकेनमनोरथस्य ॥ ४६॥ आमृत्युतोनैवमनोरथानामंतोस्तिविज्ञातमिदंमयाद्य ॥ मनोरथासक्तिपरस्यचित्तंनजायतेवैपरमात्मसंगि॥ ४७॥ समेसमाधिर्जलवासमात्रेमत्स्यस्यसंगात्सहसैवनष्टः॥ परिग्रहःसंगकृतोममायंपरिग्रहोत्थाश्चमहाविधित्साः ॥ ४८ ॥

मपत्यजन्म ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ महत्योविधित्साइतिकृत्येच्छाः ॥ ४८ ॥

एकशरीरजन्मदुःखंदुःखहेतुः ॥४९॥ एषाऋद्धिस्तस्यतपसोंतरायोविघ्नःमुषितोवंचितः ॥५०॥५१॥ आरूढोजातोयोगःसमाधिर्यस्यसः ॥५२॥
इदानींपरिग्रहग्राहगृहीतबुद्धिरपिजनस्यपरिजनस्यदुःखैर्दुःखीयथाहंनभविताथाचरिष्ये ॥ ५३ ॥ अतिप्रमाणंमहतांमहीयांसं प्रमाणंज्ञापक
मतिक्रम्यवर्तमानंस्वप्रकाशत्वादितिवा सितंबद्धंजीवरूपेण असितंचतद्विपरीतमीश्वररूपेण ॥ ५४ ॥ अशेषौजसिसर्वशक्तौ अव्यक्तंप्रधानंवि

दुःखंयदेवैकशरीरजन्मशतार्धसंख्यंतदिदंप्रसूतं ॥ परिग्रहेणाक्षितिपात्मजानांसुतैरनेकैर्बहुलीकृतंनत् ॥ ४९ ॥ सु
तात्मजैस्तत्तनयैश्चभूयोभूयश्चतेषांस्वपरिग्रहेण ॥ विस्तारमेष्यत्यतिदुःखहेतुःपरिग्रहोवैममतानिधानम् ॥५०॥ची
र्णंतपोयत्तुजलाश्रयेणतस्यर्द्धिरेषातपसोंतरायः ॥ मत्स्यस्यसंगादभवच्चयोमेसुतादिरागोमुषितोस्मियेन ॥ ५१ ॥
निःसंगतामुक्तिपदंयतीनांसंगादशेषाःप्रभवंतिदोषाः॥आरूढयोगोपिनिपात्यतेधःसंगेन योगीकिमुताल्पसिद्धिः ॥५२
अहंचरिष्यामितथात्मनोर्थेपरिग्रहग्राहगृहीतबुद्धिः ॥ यथाहिभूयःपरिहीनदोषोजनस्यदुःखैर्भवितानदुःखी॥५३॥
सर्वस्यधातारमचिंत्यरूपमणोरणीयांसमतिप्रमाणम् ॥ सितासितंचेश्वरमीश्वराणामाराधयिष्येतपसैवविष्णुम्
॥ ५४ ॥ तस्मिन्नशेषौजसिसर्वरूपिण्यव्यक्तविस्पष्टतनावनंते ॥ ममाचलंचित्तमपेतदोषंसदास्तुविष्णावभवाय
भूयः ॥ ५५ ॥ समस्तभूतादमलादनंतात्सर्वेश्वरादन्यदनादिमध्यात् ॥ यस्मान्नकिंचित्तमहंगुरूणांपरंगुरुंसंश्रयमे
मिविष्णुं ॥ ५६ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेऽशे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

स्पष्टंमहदादि तैस्तनुरुपाधिर्यस्यतस्मिन्भूयोऽभवायपुनर्जन्माभावाय ॥ ५५ ॥ यस्मादन्यत्किंचिन्नास्तितमाश्रयंशरणमभिगच्छामि ॥ ५६ ॥
इति श्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांचतुर्थेऽशेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ८

तृतीयेसौभरेःसिद्धिर्मांधातृतनयान्वयः॥ वर्ण्यंतेसगरस्यापिचरितंरिपुघातिनः ॥१॥ परिपक्वारागादिहीनामनोवृत्तिर्यस्यसः भिक्षुर्यतिरभवत् ॥ १ ॥ भगवत्यशेषकंर्मकलापमासज्यसमर्प्याच्युतपदमवापेतिसंबंधः परवतांपरं। इंद्रियेभ्यःपराह्यर्थाअर्थेभ्यश्चपरंमनः॥मनसस्तुपराबुद्धिर्बुद्धेरात्मामहान्परः॥ महतःपरमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषःपरः। पुरुषान्नपरंकिंचित्साकाष्ठासापरागतिः॥इत्युक्त्यापरवतामिंद्रियादीनांपरमांतरमित्यर्थः॥ २॥उक्त

पराशरउवाच ॥ इत्यात्मानमात्मनैवाभिधायासौसौभरिरपहायपुत्रगृहासनपरिबर्हादिकमशेषमर्थजातंसकलभार्यासमवेतोवनंप्रविवेश ॥ तत्राप्यनुदिनंवैखानसनिष्पाद्यमशेषंक्रियाकलापंनिष्पाद्यक्षपितसकलपापःपरिपक्वमनोवृत्तिरात्मन्यग्नीनारोप्यभिक्षुरभवत् ॥१॥ भगवत्यासज्याखिलंकर्मकलापमजमविकारममरणादिधर्ममवापपरंपरवतामच्युतपदं ॥२॥ इत्येतन्मांधातुर्दुहितृसंबंधादाख्यातं ॥३ ॥ यश्चैतत्सौभरिचरितमनुस्मरतिपठतिशृणोत्यवधारयतितस्याष्टौजन्मान्यसन्मतिरसद्धर्मोवामनसोऽसन्मार्गाचरणमशेषहेयेषुवाममत्वंनभवतीत्यतोमांधातुःपुत्रसंततिरभिधीयते ॥४॥ अंबरीषस्यमांधातुस्तनयस्ययुवनाश्वःपुत्रोभूत्॥ तस्माद्धरितोयतोंगिरसोहारिताः॥५॥ रसातलेचमौनेयानामगंधर्वाःषट्कोटिसंख्यास्तैरशेषाणिनागकुलान्यपहृतप्रधानरत्नाधिपत्यान्यक्रियंत ॥ ६ ॥

सौभरिचरितस्यासंगतिमपाकरोति इत्येतदिति ॥ ३ ॥ अष्टौजन्मानिअष्टजन्मपर्यन्तमित्यर्थः । अतःअतःपरं॥ ४ ॥ अंबरीषस्ययुवनाश्वःप्रपितामहसनामायतोहरिताद्धारिताअंगिरसोद्विजाहारितगोत्रप्रवराः अथहारितानामार्षेयआंगिरसांबरीषयुवानाश्वेतिप्रवरपाठात् ॥ ५ ॥ इदानींमांधातृतनयस्यवंशंवक्तुंकथांप्रस्तौतिरसातलइत्यादिनावरंददुरित्यंतेन मुनेःकश्यपपत्न्याःपुत्राश्चित्रसेनाद्याः अपहृतानिप्रधानरत्नानिआधिपत्यंचयेषांतान्यक्रियंत ॥ ६ ॥

तैर्भगवान्स्तुतइतिशेषः। अर्थात्तेषांस्तवश्रवणेनउन्मीलितेउद्भिन्नेपुंडरीकेइवनयनेयस्य जलशयनःक्षीराब्धिशायी ऐकपद्यपाठेजलशयनरूपायानि
द्रातस्याअवसानात् अवसानेइतिपाठः विबुद्धःसनअपिकिंगंधर्वेभ्योयद्भयंतदुपशममेष्यतीतिप्रणिपत्यतैरभिहितोभगवान्मांधातुःपुरुकुत्सःपुत्र
स्तमहमनुप्रविश्यगंधर्वानुपशमंनायिष्यामीत्याहेत्यन्वयः॥ ७ ॥ नर्मदांस्वभगिनींपुरुकुत्सस्यभार्यां। नर्मदाभ्रातृभिर्दत्तापुरुकुत्सायचोरगैः। तयार

तैश्चगंधर्ववीर्यावधूतैरुरगेश्वरैर्भगवानशेषदेवेशःस्तवश्रवणोन्मीलितोद्भिन्नपुंडरीकनयनोजलशयनोनिद्रावसाना
द्विबुद्धःप्रणिपत्याभिहितोभगवन्नप्यस्माकमेतेभ्योभयमुपशममेष्यतीत्याहभगवानादिपुरुषःपुरुषोत्तमोयौवनाश्व
स्यमांधातुःपुरुकुत्सनामापुत्रस्तमहमनुप्रविश्यैतानशेषदुष्टगंधर्वानुपशमंनायिष्यामि ॥ ७ ॥ इत्याकर्ण्यभगवते
कृतप्रणामाःपुनर्नागलोकमागताःपन्नगपतयोनर्मदांचपुरुकुत्सानयनायचोदयामासुः ॥ ८ ॥ साचैनंरसातलेनी
तवतीरसातलगतश्चासौभगवत्तेजसाप्यायितात्मवीर्यःसकलगंधर्वान्जघान ॥ ९ ॥ पुनश्चस्वभवनमाजगाम
सकलपन्नगपतयश्चनर्मदायैवरंददुः ॥ यस्तेनुस्मरणसमवेतंनामग्रहणंकरिष्यतितस्यसर्वविषभयंनभविष्यती
ति ॥ अत्रच ॥ नर्मदायैनमःप्रातर्नर्मदायैनमोनिशि ॥ नमोस्तुनर्मदेतुभ्यंरक्षमांविषसर्पतः॥ इत्युच्चार्याहर्निशमंध
कारप्रवेशेवानसर्पैर्दश्यते ॥ १० ॥ नचापिकृतानुस्मरणभुजोविषमपिभुक्तमुपघातायभविष्यति ॥ ११ ॥ पु
रुकुत्सायचभवतःसंततिविच्छेदोनभविष्यतीत्युरगपतयोवरंददुः ॥ १२ ॥

सातलंनीतोभुजगेंद्रप्रयुक्तया॥इतिशुकोक्तेः ॥ ८ ॥ आप्यायितआत्मादेहोवीर्यंबलंचयस्यसः ॥ ९ ॥ अत्रचनामग्रहणप्रकारेपुनर्नर्मदेत्यादिअ
न्हिनिशिवाउच्चार्यगर्भगृहेअन्यत्रवाअंधकारेप्रवेशेवापिसर्पैर्नदश्यते॥ १० ॥ कृतानुस्मरणंनर्मदास्मरणपूर्वकंअन्नादिभुंजानस्य ॥ ११ ॥ पुरु
कुत्सस्यसंततिंवक्ष्यन्तदुपयुक्तंवरदानमाह पुरुकुत्सायेति ॥ १२ ॥

अप्रोक्षितभक्षणगुरुधेनुवधपित्राज्ञालंघनरूपैस्त्रिभिःशंकुभिस्त्रिस्त्रिदिव्ययाहेतुभिस्त्रिशंकुसंज्ञामवाप तथाचहरिवंशे पितुश्चापरितोषेणगुरोर्दोग्ध्रीव धेनच । अप्रोक्षितोपयोगाच्चत्रिविधस्तेव्यतिक्रमः॥एवंत्रीण्यस्यशंकूनितानिदृष्ट्वामहायशाः।त्रिशंकुरितिहोवाचत्रिशंकुस्तेनसंस्मृतः ॥ इति परिणी यमानविप्रकन्याहरणात्क्रुद्धेनपित्राशप्तश्चंडालतामुपागतश्चविश्वामित्रकलत्रापत्यपोषणार्थंकलत्रादिपोषणनिमित्तंसाक्षाच्चंडालप्रतिग्रहपरिहारा

पुरुकुत्सोनर्मदायांत्रसदस्युमजीजनत्॥त्रसदस्युसुतःसंभूतस्ततोनरण्यस्तंरावणोदिग्विजयेजघान॥अनरण्यस्यपृ षदश्वःपृषदश्वस्यहर्यश्वःपुत्रोभवत्ततश्चवसुमनास्तस्यापित्रिधन्वात्रिधन्वनस्त्रय्यारुणस्तस्मात्सत्यव्रतोयोसौत्रि शंकुसंज्ञामवापचंडालतामुपगतश्चद्वादशवार्षिक्यामनावृष्ट्यांविश्वामित्रकलत्रापत्यपोषणार्थंचंडालप्रतिग्रहपरि हरणायचजान्हवीतीरन्यग्रोधेमृगमांसमनुदिनंबबंध ॥ १३ ॥ परितुष्टेनचविश्वामित्रेणसशरीरःस्वर्गमारोपितः ॥ १४ ॥ त्रिशंकोर्हरिश्चंद्रस्तस्माद्रोहिताश्वस्ततश्चहरितोहरिताच्चंचुश्चंचोर्विजयवसुदेवौरुरुकोविजयाद्रुरुकस्य चवृकस्ततोबाहुर्योसौहैहयतालजंघादिभिरवजितोंतर्वत्न्यामहिष्यासहवनंप्रविवेश ॥ १५ ॥ तस्याश्चसपत्न्या गर्भस्तंभनायगरोदत्तस्तेनास्यागर्भःसप्तवर्षाणिजठरएवतस्थौसचबाहुर्वृद्धभावादौर्वाश्रमसमीपेममार ॥ १६ ॥ सातस्यभार्याचितांकृत्वातमारोप्यानुमरणकृतनिश्चयाभूत् ॥ अथैनामतीतानागतवर्तमानकालवेदीभगवानौर्वः स्वस्मादाश्रमान्निर्यायअब्रवीत्अलमेतेनासद्ग्रहेणाखिलभूमंडलपतिवीर्यपराक्रमोनेकयज्ञकृदरातिपक्षक्षयक र्तातवोदरेचक्रवर्तीतिष्ठतिमैवंमैवंसाहसाध्यवसायिनीभवत्वित्युक्तेचसातस्मादनुमरणनिर्बंधाद्विरराम ॥ १७ ॥

यचन्यग्रोधेवटवृक्षेबबंध ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वापरितुष्टेनस्वर्गमारोपितस्त्रिशंकुः ॥ १४ ॥ अंतर्वत्न्यागर्भिण्या ॥ १५ ॥ गरोविषंवृद्धभावात्जरा

याहेतोः ॥ १६ ॥ चक्रवर्तीतिआशंसायांसिद्धवन्निर्देशः। साहसेऽविचारितकर्मणिअध्यवसायिनीनिश्चयवती ॥ १७ ॥ तत्कुलगुरुंसगरकुलगुरुं ॥ १८ ॥ अनुसृतैरनुगतैः अनुमृतैरितिपाठेअनुपश्चाद्देहत्यागलक्षणमरणवद्भिरलंत्वयापुनर्हतैरलमित्यर्थः ॥ १९ ॥ जीवन्मृतत्वंविवृणोति ए

तेनैवभगवतास्वाश्रममानीयतकतिपयदिनांतरेचसहैवतेनगरेणातितेजस्वीबालकोजज्ञे ॥ तस्यौर्वोजातकर्मादिकां क्रियांनिष्पाद्यसगरइतिनामचकार ॥ कृतोपनयनंचैनमौर्वोवेदानूशास्त्राण्यशेषाणिअस्त्रंचाग्नेयंभार्गवाख्यमध्यापयामास ॥ उत्पन्नबुद्धिश्चमातरमपृच्छत् ॥ अंबकथमत्रवयंकतातस्ततोस्माकंकइत्येवमादिपृच्छतस्तन्मातासर्वमवोचत् ॥ ततःपितृराज्यहरणामर्षितोहैहयतालजंघादिवधायप्रतिज्ञामकरोत् ॥ प्रायशश्चहैहयान्जघानशकयवनकांबोजपारदपल्हवाहन्यमानास्तत्कुलगुरुंवसिष्ठंशरणंययुः ॥ १८ ॥ अथैतान्वसिष्ठोजीवन्मृतकान्कृत्वासगरमाह ॥ वत्सवत्सालमेभिरतिजीवन्मृतकैरनुसृतैः ॥ १९ ॥ एतेचमयैवत्वत्प्रतिज्ञापरिपालनायनिजधर्मद्विजसंगपरित्यागंकारिताः ॥ २० ॥ सतथेतितद्गुरुवचनमभिनंद्यतेषांवेषान्यत्वमकारयत् ॥ यवनान्मुंडितशिरसोर्ध्वमुंडाञ्छकान्प्रलंबकेशान्पारदान्पल्हवांश्चश्मश्रुधरान्निःस्वाध्यायवषट्कारान्एतानन्यांश्चक्षत्रियांश्चकारतेचनिजधर्मपरित्यागाद्ब्राह्मणैश्चपरित्यक्ताम्लेच्छतांययुः ॥ सगरोपिस्वमधिष्ठानमागम्यास्खलितचक्रःसप्तद्वीपवतीमिमामुर्वींप्रशशास ॥ २१ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

तेचेति ॥ यःस्वधर्मात्परिभ्रष्टोविप्रैश्चैवबहिष्कृतः। सजीवन्नेवलोकेस्मिन्मृतइत्यभिधीयते ॥ इतिस्मृतेः ॥ २० ॥ अस्खलितमप्रतिहतंचक्रंसैन्यमाज्ञावायस्यसः ॥ २१ ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांचतुर्थेंशेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

कपिलःसागरान्षष्टिसहस्राणियथादहत् ।सौदासरक्षोभावश्चतथातुर्येनुवर्ण्यते॥१॥कश्यपदुहितेति कश्यपस्यमरीचिपुत्रस्य विनतातनयायाइत्यग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ॥ १ ॥ समाधिनाचित्तैकाग्र्येण ॥ २ ॥ अपवृत्तादुर्वृत्तःअतीतबाल्योगतबालत्वः ॥ ३ ॥ तत्रबाल्येतीतेपितदेवदुष्टंचरितंय

॥ पराशरउवाच ॥ कश्यपदुहितासुमतिर्विदर्भराजतनयाचकेशिनीद्वेभार्येसगरस्यास्तां ॥ १ ॥ ताभ्यांचापत्यार्थमाराधितऔर्वःपरमेणसमाधिनावरमदात् ॥२॥ एकावंशधरमेकंपुत्रमपराषष्टिंपुत्रसहस्राणिजनयिष्यतीतियस्यायदभिमतंतदिच्छयागृह्यतामित्युक्तेकेशिनीपुत्रमेकंसुमतिःपुत्रसहस्राणिषष्टिंवव्रेतथेतिचकृषिणाभिहितेऽल्पैरेवाहोभिरेकैकमसमंजसंनामवंशधरंपुत्रमसूतकेशिनीविनतातनयायास्तुसुमत्याःषष्टिःपुत्रसहस्राण्यभवन् ॥ तस्मादसमंजसोंशुमान्नामकुमारोजज्ञे ॥ सत्वसमंजाबाल्यादेवापवृत्तःपिताचास्याचिंतयदयमतिबाल्योबुद्धिमान्भविष्यतीति ॥ ३ ॥ अथतत्रापिवयस्यतीतेतच्चरितमेवैनांपितातत्याज ॥ ४ ॥ तान्यपिषष्टिःकुमारसहस्राणिअसमंजसश्चरितमनुचक्रुः ॥ ५ ॥ ततश्चासमंजसश्चरितानुकारिभिःसागरैरपध्वस्तयज्ञादिसन्मार्गेजगति देवाःसकलविद्यामयमसंस्पृष्टमशेषदोषैर्भगवतःपुरुषोत्तमस्यांशभूतंकपिलर्षिंप्रणम्यतदर्थमूचुः ॥ ६ ॥ भगवन्नेभिः सगरतनयैरसमंजसश्चरितमनुगम्यतेकथमेभिरनुसरद्भिर्जगद्भविष्यतीत्यार्तजगत्परित्राणायचभगवतोत्रशरीरग्रहणमित्याकर्ण्यभगवानल्पैरेवदिनैरेतेविनंक्ष्यंतीत्युक्तवान् ॥ ७ ॥

स्यतं ॥ ४ ॥ अनुचक्रुरनुसृताः ॥ ५ ॥ अपध्वस्तानिराकृतायज्ञादयःसन्मार्गायस्मिन्तथाभूतेजगतिसति ॥ ६ ॥ तदर्थंयज्ञादिलोपरूपमर्थं भगवन्नित्यादिनाआर्तस्वरूपकथनं ॥ ७ ॥

अधिष्ठितंसंरक्षितं ॥ ८ ॥ ततोनंतरंतत्तनयाःसगरतनयाअतिनिर्बंधेनखुरचिन्हानुसारेणवसुधातलंविविशुरिति पूर्वोक्तस्यैवविशतेर्वचनविप
रिणामेनान्वयः । तेषांचैकैकोयोजनमेकैकंयोजनंचखानगर्तंचकारेत्यर्थः । चख्नुरितिपाठेतत्तनयाभुवस्तलंजख्नुरित्येकंवाक्यं तत्रेयत्तामाह एकै

तत्रांतरेचसगरोहयमेधमारेभेतत्रपुत्रैरधिष्ठितमस्याश्वंकोप्यपहृत्यभुवोविवरंप्रविवेश ॥ ८ ॥ ततश्चाश्वान्वेषणा
यतनयाननुयोजततस्तत्तनयाश्चातिनिर्बंधेनवसुधातलमेकैकोयोजनंयोजनमवनेश्चखान ॥ ९ ॥ पातालेचा
श्वंपरिभ्रमंतमवनिपतिनंदनास्तेददृशुः ॥ नातिदूरस्थितंचभगवंतमपघनेशरत्कालेर्कमिवतेजोभिरनवरतमूर्ध्व
मधश्चाशेषदिशश्चोद्भासयमानंकपिलर्षिमपश्यन् ॥ १० ॥ ततश्चोद्यतायुधादुरात्मायमस्मदपकारीयज्ञविघातक
र्ताहयहर्ताहन्यतांहन्यतामित्यधावन् ॥ ततस्तेनापिभगवताकिंचिदीषत्परिवर्तितलोचनेनावलोकिताःस्वशरी
रसमुत्थनाग्निनादह्यमानाविनेशुः ॥ ११ ॥ सगरोप्यनुगम्याश्वानुसारितत्पुत्रबलमशेषंपरमर्षिकपिलतेजसाद
ग्धमंशुमंतमसमंजसःपुत्रमश्वानयनायचोदयामास ॥ १२ ॥ सतुसगरतनयखातमार्गेणकपिलमुपगम्यभक्तिन
म्रस्तथातथा तुष्टावयथैनंभगवानाहगच्छैनंपितामहायाश्वंप्रापयवरंवृणीष्वचपुत्रपौत्रश्चतेस्वर्गाद्गंगामानयिष्य
तीति ॥ १३ ॥

कोर्थात्तेषामेवयोजनंयोजनंचखानेत्यन्यद्वाक्यं॥ ९॥अपघनेअपगतमेघे ॥ १०॥ ईषत्परिवर्तितंतिर्यक्कृतंयदेकंलोचनंतेनकिंचिद्विलोकिताःसंतो
विनेशु ॥ ११ ॥ कपिलेननिमित्तेनयत्स्वदेहजंतेजस्तेनदग्धं ॥ १२ ॥ हेपुत्रतवपौत्रोगंगामानयिष्यतीति । इडागमश्छांदसः ॥ १३ ॥

ब्रह्मदंडश्च अचिराद्विलंक्ष्यतीति कपिलोक्तो ब्रह्मशापः ब्राह्मणवधोद्यमो वा तद्बलेन हतानां पितॄणां पितृव्यानां स्वर्गाय स्वर्गभोगाय ततः प्राप्तिहेतुं स्वर्गं वव्रे
भुवमिति तत्रार्थादुक्तं ॥ १४ ॥ अभिसंधिपूर्वकं स्नानाद्युपभोगे उपकारकं स्वर्गप्रापकमिति यत्तत्केवलं माहात्म्यमिति न किंतु अपेतप्राणस्य मृतस्या
स्थ्यादि यत्रोत्सृष्टं क्षिप्तं संस्पृष्टं वा अनभिसंहितमपि शरीरिणं स्वर्गं नयतीति यत्तदपि माहात्म्यमित्युक्त इत्यन्वयः । अस्य गंगाजलस्य संबंधि भूपतितम

अथांशुमानपि ब्रह्मदंडहतानामस्मत्पितॄणां स्वर्गाय अस्वर्गयोग्यानां स्वर्गप्राप्तिकरं वरमस्माकं भगवान्प्रयच्छत्वि
त्याह तं चाह भगवान् उक्तमेवैतन्मया पौत्रस्ते त्रिदिवाद्गंगां भुवमानयिष्यतीति तदंभसा संस्पृष्टेष्वस्थिभस्मस्वेते स्व
र्गमारोक्ष्यंति ॥ १४ ॥ भगवद्विष्णुपादांगुष्ठविनिर्गतजलस्य हि तन्माहात्म्यं यन्न केवलमभिसंधिपूर्वकं स्नानाद्युप
भोगेषूपकारकमनभिसंहितमप्यपेतप्राणस्यास्थिचर्मस्नायुकेशाद्युत्सृष्टं शरीरजं यद्भूपतितं सद्यः शरीरिणं स्वर्गं नयती
त्युक्तः प्रणम्य च भगवते ऽश्वमादाय पितामहयज्ञमाजगाम ॥ १५ ॥ सगरोप्यश्वमादाय तं यज्ञं समापयामास सागरं
चात्मजप्रीत्या पुत्रत्वे कल्पयामास ॥ १६ ॥ तस्याप्यंशुमतो दिलीपः पुत्रो ऽभवद्दिलीपस्यापि भगीरथो योसौ गंगां
स्वर्गादिहानीय भागीरथीसंज्ञां चकार ॥ १७ ॥ भगीरथाच्छ्रुतस्तस्यापि नाभागस्ततोंबरीषस्तस्मात्सिंधुद्वीपस्त
स्याप्ययुताश्वस्तत्पुत्र ऋतुपर्णो नलसहायो ऽक्षहृदयज्ञो ऽभूत् ॥ १८ ॥ ऋतुपर्णपुत्रः सर्वकामस्तत्तनयः सुदासः सुदास
तः सौदासो मित्रसहनामा ॥ १९ ॥ योसावटव्यां मृगयागतो व्याघ्रद्वयमपश्यत् ॥ २० ॥ ताभ्यां च तद्वनमपमृगं कृतं ॥ २१ ॥

स्थ्यादीति वा ॥ १५ ॥ सागरं सगरसुतैः खननाद्वर्धितमत एवात्मजप्रीत्या पुत्रत्वे कल्पयामास तस्मिन्पुत्रबुद्धिं कृतवानित्यर्थः ॥ १६ ॥ भागीरथी
संज्ञा यस्यास्तां ॥ १७ ॥ नलस्य सहायः सखा ऽक्षहृदयज्ञः द्यूतादौ गणनानिपुणः ॥ १८ ॥ मित्रं वसिष्ठं प्रति शप्तुं समर्थो ऽपि सहते स्म तेन मित्रसहनामा
॥ १९ ॥ तस्यैव कल्माषपादसंज्ञां वक्तुं कथां प्रस्तौतीति योसावित्ति ॥ २० ॥ अपमृगं निर्मृगं ॥ २१ ॥

तयोर्व्याघ्रयोः ॥ २२ ॥ अतिकरालंदारुणंवदनंयस्यसः ॥ २३ ॥ प्रतिक्रियांवैरनिर्यातनं ॥ २४ ॥ परिनिष्ठितःसमापितोयज्ञोयेनतस्मिन्निष्क्रांतेसति ॥ २५ ॥ असावपिराजापि ॥ २६ ॥ अत्रनरमांसेलोलुपासस्पृहाबुद्धिःराक्षसोभविष्यसीत्यर्थः। बुद्धिपदंविनालोलुपतेतिपाठेसस्पृ

सचैकंतयोर्बाणेनजघान ॥ २२ ॥ म्रियमाणश्चासावतिभीषणाकृतिःकरालवदनोराक्षसोऽभवत् ॥ २३ ॥ द्वितीयोपिप्रतिक्रियांतेकरिष्यामीत्युक्त्वांतर्धानंजगाम ॥ २४ ॥ कालेनगच्छतासंसौदासोयज्ञमयजत्॥ परिनिष्ठितयज्ञेचाचार्येवसिष्ठेनिष्क्रांतेतद्रक्षोवसिष्ठरूपमास्थाययज्ञावसानेममसमांसंभोजनंदेयंतत्संस्क्रियतांक्षणादिहागमिष्यामीत्युक्त्वानिष्क्रांतः ॥ २५ ॥ भूयश्चसूदवेषंकृत्वाराजाज्ञयामानुषंमांसंसंस्कृत्यराज्ञेन्यवेदयत्॥ असावपिहिरण्यपात्रस्थितंमांसमादायवसिष्ठागमनप्रतीक्षोऽभवत् ॥ आगतायचवसिष्ठायनिवेदितवान् ॥ २६ ॥ सचाचिंतयत्अहोराज्ञोस्यदौःशील्यंयेनैतन्मांसमस्माकंप्रयच्छतिकिमेतत्द्रव्यजातमितिध्यानपरोभूत्अपश्यच्चतन्मानुषंमांसंततश्चक्रोधकलुषीकृतचेताराजानंप्रतिशापमुत्ससर्जयस्मादभोज्यमस्मद्विधानांतपस्विनामवगच्छन्नपिभवान्मह्यंददातितस्मात्तवैवात्रलोलुपाबुद्धिर्भविष्यतीति ॥ २७ ॥ अनंतरंचतेनापिभगवतैवाभिहितोस्मीत्युक्तेकिंकिंमयैवाभिहितमितिमुनिरपिसमाधौतस्थौ ॥ २८॥ समाधिविज्ञानावगतार्थश्चास्यानुग्रहंचकारनात्यंतिकमेतत्द्वादशाब्दंभवतोभोजनंभविष्यतीति ॥ २९ ॥

हतेत्यर्थः ॥ २७ ॥ तेनराज्ञामांसभोजनार्थंभगवतैवाभिहितोस्मीत्युक्तःमयैवाभिहितमिति किंकिमिति संभ्रमात्समाधौतस्थौ ॥२८ ॥ समाधिज्ञानेनावगतार्थः राक्षसकृतमेवैतन्नास्यापराधइतिज्ञातार्थः एतन्मांसभोजनंद्वादशाब्दंभवत्विति नात्यंतंनयावज्जीवमित्यर्थः ॥ २९ ॥

भगवानस्मद्गुरुरित्यादिसोपपत्तिवचनेनमदयंत्याप्रसादितः तच्छायांबुवसिष्ठशापार्थयत्तत्सस्यरक्षार्थंनोर्व्यांअंबुदरक्षार्थंनाकाशेचचिक्षेपाकिंतुतेनां
बुनास्वपादौसिषेच ॥३०॥ क्रोधभृतेनक्रोधाग्नितप्तेन दग्धाछायाकांतिर्ययोः कल्माषतांकृष्णपांडुतां॥३१॥ राक्षसभावमुपेत्यातएवषष्ठकालेतृती
यदिनांते ॥३२॥ इदानींतस्यैवराज्ञऔरसपुत्राभावंवक्तुंकथांप्रस्तौति एकदेत्यादिना स्त्रीसंभोगंतत्याजेत्यंतेन ॥३३॥ दंपत्योःप्रधावितयोःपला

असावपितुप्रगृह्योदकांजलिंमुनिशापप्रदानायोद्यतोभगवानस्मद्गुरुर्नार्हस्येवंकुलदेवताभूतमाचार्यंशप्तुमितिस्वप
त्न्यामदयंत्याप्रसादितःसस्यांबुदरक्षार्थंतच्छायांबुनोर्व्यांनाकाशेचिक्षेपतेनैवस्वपादौसिषेच ॥ ३० ॥ तेनक्रोधभृ
तेनांभसादग्धच्छायौतत्पादौकल्माषतामुपगतौ ॥ ३१ ॥ ततश्चसकल्माषपादसंज्ञामवाप ॥ वसिष्ठशापात्षष्ठेका
लेराक्षसभावमुपेत्याटव्यांपर्यटन्अनेकशोमानुषानभक्षयत् ॥ ३२ ॥ एकदातुकंचिन्मुनिपुत्रमृतुकालेभार्ययास
हसंगतंददर्श ॥ ३३ ॥ तयोश्चतमतिभीषणंराक्षसमवलोक्यत्रासात्प्रधावितयोर्दंपत्योर्ब्राह्मणंजग्राह ॥ ३४ ॥
ततःसाब्राह्मणीबहुशस्तंयाचितवतीप्रसीदेक्ष्वाकुकुलतिलकभूतस्त्वंमहाराजमित्रसहोनराक्षसोनार्हसिस्त्रीधर्मसु
खाभिज्ञोमय्यकृतार्थायामिमंमद्भर्तारमत्तुमित्येवंबहुप्रकारंतस्यांविलपंत्यांव्याघ्रःपशुमिवतंब्राह्मणमभक्षयत् ३५
ततश्चातिकोपसमन्विताब्राह्मणीतंराजानंयस्माद्देवंमय्यतृप्तायांत्वयायंमत्पतिर्भक्षितस्तस्मात्त्वमप्यंतमबलोपभो
गप्रवृत्तौप्राप्स्यसीतिशशापाग्निंविवेशच ॥ ३६ ॥ ततस्तस्यद्वादशाब्दपर्ययेविमुक्तशापस्यस्त्रीविषयाभिलाषि
णोमदयंतीस्मारयामास ॥ ३७ ॥

यितयोर्मध्येब्राह्मणंजग्राह ॥ ३४ ॥ स्त्रीधर्मोमैथुनंतत्सुखाभिज्ञः ॥ ३५ ॥ अंतंमृत्युं ॥ ३६ ॥ द्वादशाब्दपर्ययेंतेतंब्राह्मण्याःशापंपत्नी
स्मारयामास ॥ ३७ ॥

अस्खलितगतिनादेवविमानेनलघिमगुणोतिशीघ्रगतिः सन्मर्त्यलोकमुपेत्यब्राह्मणप्रियत्वादिनाधर्मेणभगवत्प्राप्तिंप्रार्थयन्समाधौयततेस्मेत्याहयथेत्यादिनावासुदेवाख्येयुयोजेत्यंतेन प्रापयेयंप्राप्नुयाम् ॥ ३८॥ मुहूर्तजीवितंप्राप्यज्ञात्वाबुद्ध्यावासुदेवःसर्वमितिज्ञानेनयद्दानंसमर्पणंखंडनमिति

ततश्चपरमसौम्रीसंभोगंतत्याजवसिष्ठश्चापुत्रिणाराज्ञापुत्रार्थमभ्यर्थितोमदयंत्यांगर्भाधानंचकार ॥ यदाचसप्तवर्षाण्यसौगर्भोनजज्ञेततस्तंगर्भमश्मनासादेवीजघानपुत्रश्चाजायततस्यचाश्मकएवनामाभवत् ॥ अश्मकस्यमूलकोनामपुत्रोभवत् ॥ योसौनिःक्षत्रेस्मिन्क्ष्मातलेक्रियमाणेस्त्रीभिर्विवस्त्राभिःपरिवार्यरक्षितः ॥ ततस्तंनारीकवचमुदाहरंति ॥ मूलकाद्दशरथस्तस्मादिलिविलस्ततश्चविश्वसहस्तस्माच्चखट्वांगोदिलीपोयोसौदेवासुराणांसंग्रामेदेवताभिरभ्यर्थितोऽसुरान्जघानस्वर्गेचकृतप्रियैर्देवैर्वरार्थंचोदितः प्राहयद्यवश्यंवरोग्राह्यस्तन्ममायुः कथ्यतामिति ॥ अनंतरंचतैरुक्तमेकमुहूर्तप्रमाणमायुरित्युक्तोऽस्खलितगतिनाविमानेनलघिमगुणोमर्त्यलोकमागम्येदमाह ॥ यथानब्राह्मणेभ्यःसकाशादात्मापिमेप्रियतरोनचापिस्वधर्मोल्लंघनंमयाकदाचिदप्यनुष्ठितंनचसकलदेवमानुषपशुवृक्षादिकेष्वच्युतव्यतिरेकवतीदृष्टिर्ममाभूत् ॥ तथातमेवदेवंमुनिजनानुस्मृतंभगवंतंतमस्खलितगतिप्रापयेयमित्यशेषदेवगुरौभगवत्यनिर्देश्यवपुषिसत्तामात्रात्मन्यात्मानंपरमात्मनिवासुदेवाख्येयुयोज ॥ ३८ ॥ तत्रैवलयमवाप ॥ तत्रापिश्रूयतेश्लोकोगीतःसप्तर्षिभिःपुरा ॥ खट्वांगेनसमोनान्यःकश्चिदुर्व्यांभविष्यति ॥ येनस्वर्गादिहागत्यमुहूर्तंप्राप्यजीवितं ॥ त्रयोभिसंहितालोकाबुद्ध्यादानेनचैवहि ॥ ३९ ॥

वाप्रविलापनमिति यावत् तेनाभिसंहिताविषयीकृतास्त्रयोलोकाविष्णौप्रविलापिताइत्यर्थः ॥ ३९ ॥

अयासीत्मागः ॥४०॥ ताडकाद्युपाख्यानंचरामायणेप्रसिद्धं ॥४१॥ वीर्यंपराक्रमएवशुल्कंमूल्यंयस्यास्तांसीतांलेभे ॥ ४२ ॥ केतुभूतंविनाशकं वीर्यप्रभावोबलंशक्तिःअपास्तोवीर्यबलनिमित्तोवलेपोमदोयस्यतं ॥४३॥ अगणितोराज्याभिलाषोभिलष्यमाणंराज्यंयेन भ्रातृभार्याभ्यांलक्ष्मण

खट्वांगतोदीर्घबाहुःपुत्रोभवत् ॥ ततोरघुस्तस्मादप्यजः ॥ अजाद्दशरथोस्यापिश्रीभगवानब्जनाभोजगत्स्थित्यर्थमात्मांशेनरामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नरूपेणचतुर्द्धापुत्रत्वमयासीत् ॥४०॥ रामोपिबालएवविश्वामित्रयज्ञरक्षणायगच्छन्ताडकांजघान ॥४१॥ यज्ञेचमारीचमिषुवाताहतंदूरंचिक्षेपसुबाहुप्रमुखांश्चक्षयमनयत् ॥ संदर्शनमात्रेणैवाहल्यामपापांचकार ॥ जनकगृहेचमाहेश्वरंचापमनायासेनैवबभंज ॥ सीतांचायोनिजांजनकराजतनयांवीर्यशुल्कांलेभे ॥४२॥ सकलक्षत्रक्षयकारिणमशेषहैहयकुलकेतुभूतंचपरशुराममपास्तवीर्यबलावलेपंचकार ॥४३॥ पितृवचनाच्चागणितराज्याभिलाषोभ्रातृभार्यासमन्वितोवनंविवेश ॥४४॥ विराधखरदूषणादीन्कबंधवालिनौचजघानबध्वाचांभोनिधिमशेषराक्षसकुलक्षयंकृत्वादशाननापहृतांतद्वधापहतकलंकामप्यनलप्रवेशशुद्धमशेषदेवेशसंस्तूयमानांसीतांजनकराजतनयामयोध्यामानिन्ये ॥४५॥ भरतोपिगंधर्वविषयसाधनायोग्रगंधर्वकोटीस्तिस्रोजघान ॥शत्रुघ्नेनाप्यमितबलपराक्रमोमधुपुत्रोलवणोनामराक्षसेश्वरोनिहतोमथुराचनिवेशितेत्येवमाद्यतुलबलपराक्रमविक्रमणैरतिदुष्टनिबर्हणैरशेषस्यास्यजगतोनिष्पादितस्थितयोरामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाःपुनर्दिवमारूढाः ॥ येपितेषुभगवदंशेष्वनुरागिणःकोसलनगरजनपदास्तेपितन्मनसस्तत्सलोकतामवापुः॥ ४६ ॥

सीताभ्यांसमन्वितः ॥ ४४ ॥ अपहृतकलंकामपिअपहृतखेदां रामचरितसहभावेनलक्ष्मणचरितमप्युक्तमेवेतिपृथक्नोक्तं ॥ ४५ ॥ अतुलबलपराक्रमैर्याणिविक्रमणानिचरितानितैः ॥ ४६ ॥

प्रसुश्रुतस्तस्यमरीचः ॥४७॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांचतुर्थेंशेचतुर्थोध्यायः ॥४॥ वसिष्ठस्यनिमेःशापाद्देहत्यागःपरस्परं। राज्ञस्तस्यैववंशोपि पंचमेनुप्रपंच्यते ॥१॥ निमिरेवविदेहइतिसंज्ञांवक्तुंकथांप्रस्तौति इक्ष्वाकुतनयोयोसावित्यादिना।निमेर्षंचक्रुरित्यंतेन ॥१॥ तदनंतरमागतस्तवापि

रामस्यतुकुशलवौपुत्रौलक्ष्मणस्यांगदचंद्रकेतूतक्षपुष्करौभरतस्यसुबाहुशूरसेनौचशत्रुघ्नस्य ॥ कुशस्याप्यतिथिरतिथेरपिनिषधपुत्रोभवत् ॥ निषधस्यापिनलस्तस्यापिनभानभसःपुंडरीकस्तत्तनयःक्षेमधन्वातस्यचदेवानीकः॥ तस्याप्यहीनगुस्ततोरुरुस्तस्यचपारियात्रःपारियात्राद्दलोदलाच्छलस्तस्याप्युकथउक्थाद्वज्रनाभस्तस्माच्छंखनाभस्ततोव्युत्थिताश्वस्ततश्चविश्वसहोजज्ञेहिरण्यनाभस्ततोमहायोगीश्वरोजैमिनिशिष्योयतोयाज्ञवल्क्योयोगमवापहिरण्यनाभस्यपुत्रःपुष्पस्तस्मात्ध्रुवसंधिस्ततःसुदर्शनस्तस्मादग्निवर्णस्ततश्चशीघ्रस्ततोपिमरुःपुत्रोभूत्योसौयोगमास्थायाद्यापिकलापग्राममाश्रितस्तिष्ठति ॥ आगामियुगेसूर्यवंशक्षत्रप्रवर्तयिताभविष्यतीतिप्रसुश्रुतस्तस्यात्मजस्तस्यापिसुगविस्ततश्चामर्षस्तस्यमहस्वान्ततोविश्रुतवान्ततोबृहद्बलोयोर्जुनतनयेनाभिमन्युनाभारतेयुद्धेक्षयमनीयत ॥ एतेहीक्ष्वाकुभूपालाःप्राधान्येनमयोदिताः ॥ एतेषांचरितंशृण्वन्सर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ४७ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशेचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ पराशरउवाच ॥ इक्ष्वाकुतनयोयोसौनिमिर्नामसतुसहस्रसंवत्सरंसत्रमारेभेवसिष्ठंचहोतारंवरयामास ॥ १ ॥ तमहवसिष्ठोहमिंद्रेणपंचवर्षशतंयागार्थंप्रथमतरंवृतस्तदनंतरंप्रतिपाल्यतामागतस्तवापिऋत्विक्भविष्यामीत्युक्तेसपृथिवीपतिनानकिंचिदुक्तः ॥ २ ॥

ऋत्विक्भविष्यामितावत्प्रतिपाल्यतांप्रतीक्ष्यतामितिवसिष्ठेनोक्तेनिमिनाचवासिष्ठभयाद्धर्मविलंबनौचित्याच्चवसिष्ठःकिमपिनोक्तः ॥ २ ॥

मौनंसंमतिलक्षणमितियुक्त्यैवसमन्विच्छितमनुमतमितिमत्वातत्रगत्वायागमकरोत् ॥ ३ ॥ मामप्रत्याख्यायेतिपूर्वमदुत्तरेप्रत्युत्तरमदत्वैव यद्वा इंद्रयागान्मामनित्रार्थैवएतत्कर्मांतरंनिमेर्मदनुष्ठितपूर्वपूर्वकर्मवत्एतत्कर्मांतरमदनुष्ठेयंगौतमायसमर्पितं कर्मणिअंतरमन्यस्यावकाशोदत्तइतिवार्थः शीघ्रदेहपातभयादिदंकर्मारब्धमित्यतोविदेहएवभवत्वितिशापंददौ ॥४॥ मामसंभाष्येतिमांविनैवगौतमद्वाराकिमितिकर्मकृतमितिमांप्रत्यनु

वसिष्ठोऽप्यनेनसमन्विच्छितमित्यमरपतेर्यागमकरोत् ॥ ३ ॥ सोपितत्कालमेवान्यैर्गौतमादिभिर्यागमकरोत् ॥ समाप्तेचामरपतेर्यागेत्वरावान्वसिष्ठोनिमेःकर्मकरिष्यामीत्याजगामतत्कर्मकर्तृत्वंचतद्गौतमस्यदृष्ट्वाअथस्वपतेतरमे राज्ञेमामप्रत्याख्यायैतदनेनगौतमायकर्मांतरमर्पितंयस्मात्तस्मादयंविदेहोभविष्यतिशापंददौ ॥४॥ प्रतिबुद्धश्चासाववनिपतिरपिप्राहयस्मान्मामसंभाष्याजानतएवशयानस्यशापोत्सर्गमसौदुष्टगुरुश्चकारतस्मात्तस्यापिदेहःपतितो भविष्यतीतिप्रतिशापंदत्वादेहमत्यजत् ॥ ५ ॥ तच्छापाच्चमित्रावरुणयोस्तेजसिवासिष्ठतेजःप्रविष्टमुर्वशीदर्शनादुद्भूतवीर्यप्रपातयोःसकाशाद्वसिष्ठोदेहमपरंलेभे ॥ ६ ॥ निमेरपितच्छरीरमतिमनोहरतैलगंधादिभिरुपसंस्क्रियमाणंनैवक्लेदादिकंदोषमवापसद्योमृतमिवतस्थौ ॥ ७ ॥ यज्ञसमाप्तौचभागग्रहणायागतान्देवानृत्विजऊचुः यजमानायवरोदीयतामितिदेवैश्छंदितोनिमिराह ॥ ८ ॥

क्त्वेत्यर्थः ॥५॥ तेजसिवीर्ये तेजोलिंगशरीरंचेतइतिपाठेसएवार्थः पश्चादुद्भूतोवीर्यप्रपातोवीर्यच्युतिर्ययोस्तादृशयोः ॥६॥ मृतस्यदेहधारणंयज्ञसमाप्तिंयंशप्रवृत्तिंचेद्दिश्येतिवक्तुंदेहधारणप्रकारमाह निमेरिति ॥ ७ ॥ छंदितःवरार्थमिच्छांकारितः ॥ ८ ॥

 आसामेवस्थितिकारितः ॥ ९ ॥ तत्पुत्रस्यसंज्ञात्रयंतद्वंशप्रवृत्तिंचवक्तुमाह अपुत्रस्येति ॥ १० ॥ जननान्मृतदेहेजननात् ॥ ११ ॥ सं

भगवंतोखिलसंसारदुःखसंघातस्यच्छेत्तारोनह्येतावज्जगत्यन्यत्दुःखमस्तियच्छरीरात्मनोर्वियोगोभवतितदहमि
 च्छामिसकललोकलोचनेषुवस्तुंनपुनःशरीरग्रहणंकर्तुमित्युक्तेदेवैरसावशेषभूतानांनेत्रेष्वासांकारितः ॥९॥ ततोभू
तान्युन्मेषनिमेषंचक्रुःअपुत्रस्यतस्यभूभुजःशरीरमराजकभीरवस्तेमुनयोरण्यांममंथुः ॥ १० ॥ तत्रकुमारोजज्ञेज
ननाज्जनकसंज्ञांचासाववाप ॥११॥ अभूद्विदेहोस्यपितेतिसवैदेहोमथनान्मिथिरभूत् ॥तस्योदारवसुःपुत्रोभूत् ॥
ततोनंदिवर्द्धनस्तस्मात्स्वःकेतुस्तस्यापिदेवरातस्ततश्चबृहदुक्थस्तस्यमहावीर्यस्तस्यापिसत्यधृतिस्ततश्चधृष्टकेतु
रजायतधृष्टकेतोर्हर्यश्वस्तस्यचमरुर्मरोःप्रतिबंधकस्तस्मात्कृतरथस्तस्मात्कृतिस्तस्यविबुधोविबुधस्यापिमहाधृ
तिस्तस्यचकृतिरातस्ततोमहारोमाततःसुवर्णरोमातस्यापिह्रस्वरोमाततःसीरध्वजोभूत्तस्यपुत्रार्थंयजनभुवंकृष
तःसीरेसीतादुहितासमुत्पन्नासीत्सीरध्वजस्यभ्रातासांकाश्याधिपतिःकुशध्वजनामासीरध्वजस्यापत्यंभानुमान्भा
नुमतःशतद्युम्नस्तस्यशुचिस्तस्मादूर्ज्जवहोनामपुत्रोजज्ञे ॥ तस्यापिसत्यध्वजस्ततःकुणिःकुणेरंजनस्तत्पुत्रःऋतु
जित्ततोरिष्टनेमिस्तस्माच्छ्रुतायुस्ततःसुपार्श्वस्तस्मात्संजयस्ततःक्षेमारिस्तस्मादनेनास्तस्मान्मीनरथस्तस्यस
त्यरथस्तस्यसात्यरथिःसात्यरथेरुपगुस्तस्माच्छ्रुतस्तस्माच्छाश्वतस्तस्मात्सुधन्वातस्यापिसुभासस्ततःसुश्रुत
स्तस्माज्जयोजयपुत्रोविजयस्तस्यचऋतोनामऋतात्सुनयस्ततोवीतहव्यस्तस्माद्धृतिर्धृतेर्बहुलाश्वस्तस्यपुत्रः
कृतिःकृतौसंतिष्ठतेयंजनकवंशः ॥ १२ ॥

तिष्ठतेसमाप्तिंयातीत्यर्थः ॥ १२ ॥

आत्मविद्याश्रयिणआत्मविदः ॥ १३ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थांशेपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ सूर्यवंशप्रसंगेनसोमवंशस्तदन्वये ॥ऐलोपिवर्ण्यतेषट्चेतात्रिर्येननिर्मितः ॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ अतिशयितंबलंसामर्थ्यं पराक्रमःशौर्यं द्युतिःकांतिः शीलमाचारः चेष्टादानभोगादिलीला अतिबलादिभिर्युक्तैः गुणागांभीर्यादयः अतिगुणान्वितैःश्चालंकृतः ॥ १ ॥ भगवन्नारायणस्यनाभिसरोजिनीनाभिन्हृदस्तत्रजातंयदब्जंतदेवयो

इत्येतेमैथिलाःप्राचुर्येणतेषामात्मविद्याश्रयिणोभूपालाभविष्यंतीति ॥ १३ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थांशेपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ सूर्यस्यभगवन्वंशःकथितोभवताम्मम ॥ सोमस्यवंशेत्वखिलान्श्रोतुमिच्छामिपार्थिवान् ॥ १ ॥ कीर्त्यतेस्थिरकीर्त्तीनांयेषामद्यापिसंततिः ॥ प्रसादसुमुखस्तन्मेब्रह्मन्नाख्यातुमर्हसि ॥२॥ पराशरउवाच ॥ श्रूयतांमुनिशार्दूलवंशःप्रथिततेजसः ॥ सोमस्यानुक्रमात्ख्यातायत्रोर्वीपतयोभवन् ॥३॥ अयंहिवंशोतिबलपराक्रमद्युतिशीलचेष्टावद्भिरतिगुणान्वितैर्नहुषययातिकार्तवीर्यार्जुनादिभिर्भूपालैरलंकृतः ॥ ४ ॥ तमहंकथयामिश्रूयतामखिलजगत्स्रष्टुर्भगवन्नारायणनाभिसरोजिनीसमुद्भवाब्जयोनेर्ब्रह्मणःपुत्रोत्रिरत्रेःसोमः५ तंचभगवानब्जयोनिरशेषौषधिद्विजनक्षत्राणामाधिपत्येभ्यषेचयत् ॥ ६ ॥ सचराजसूयमकरोत् ॥ तत्प्रसादादत्युत्कृष्टाधिपत्याधिष्ठातृत्वाच्चैनंमदआविवेश ॥ ७ ॥ मदावलेपाच्चासौसकलदेवगुरोर्बृहस्पतेस्तारानामपत्नींजहार ॥ ८ ॥ बहुशस्तुबृहस्पतिचोदितेनब्रह्मणाचोद्यमानःसकलदेवर्षिभिर्याच्यमानोपिनमुमोच तस्यहिबृहस्पतिद्वेषादुशनापार्ष्णिग्राहोभवत् ॥ ९ ॥

निःकारणंयस्यतस्यजगत्स्रष्टुर्ब्रह्मणःपुत्रइत्यन्वयः ॥ ५ ॥ सोमात्तारायांबुधःपुत्रइतिसोपाख्यानमाह तंचभगवानित्यादिनालज्जाजडमाहसोमस्येत्यंतेन ॥ ६ ॥ तत्प्रभावातअत्युत्कृष्टानामोषध्यादीनामाधिपत्यात्सर्वाधिष्ठातृत्वाच्चएनंसोमंमदआविवेश ॥ ७ ॥ मदएवाबलेपोदोषस्तस्मात् ॥ ८ ॥ पार्ष्णिग्राहःसहाय ॥ ९ ॥

मेसकाशात्समीपतउपलब्धाविद्यायेनसः ॥ १० ॥ अतोयत्रबृहस्पतरपिसकलदेवसैन्यसहायोयस्यसशक्रोभवत्सहायइतिशेषः ॥११॥ तारकाम
यइतिनामनिर्वचनंतारकानिमित्तइति ॥१२॥ देवासुराहवक्षोभेणक्षुब्धंसोद्वेगंहृदयंयस्यतज्जगत् ॥ १३ ॥ अंतःप्रसवांगर्भिणीं ॥ १४ ॥ पति

अंगिरसश्चसकाशोपलब्धविद्योभगवानिंद्रोबृहस्पतेःसाहाय्यकरोत् ॥ १० ॥ यतश्चोशनाततोहिजंभकुजंभाद्याः समस्ताएवदैत्यदानवनिकायामहांतमुद्यमंचक्रुः ॥ बृहस्पतेरपिसकलदेवसैन्यसहायःशक्रोभवत् ॥११॥ एवंचतयोरतीवोग्रःसंग्रामस्तारकानिमित्तस्तारकामयोनामाभवत्॥ततश्चसमस्तशस्त्राण्यसुरेषुइंद्रपुरोगमादेवादेवेषुचाशेषदानवामुमुचुः ॥ १२ ॥ एवंचदेवासुराहवक्षोभक्षुब्धहृदयंजगत्ब्रह्माणंशरणंजगाम ॥१३॥ ततश्चभगवानप्युशनसंशंकरमसुरान्देवांश्चनिवार्यबृहस्पतेस्तारामदात् ॥ तांचांतःप्रसवामवलोक्यबृहस्पतिराह ॥ १४ ॥ नैषममक्षेत्रेभवत्यान्यसुतोधार्यस्तमुत्सृजैनमलमतिधार्ष्ट्येनेतिसाचतंनैवमुक्तापतिव्रताभर्तृवचनात्तमीषिकास्तंबेगर्भमुत्ससर्ज्ज ॥ १५ ॥ सचोत्सृष्टमात्रएवातितेजसादेवानांतेजांस्याचिक्षेप ॥ १६ ॥ बृहस्पतिमिंदुंचतस्यकुमारस्यातिचारुतयासाभिलाषौदृष्ट्वादेवाःसमुत्पन्नसंदेहास्तारांप्रपच्छुःसत्यंकथयास्माकमतिसुभगकस्यायमात्मजःसोमस्याथबृहस्पतेरित्युक्तापिसातारान्हियानकिंचिदुवाच ॥ १७ ॥

व्रतापत्युश्छंदानुसारिणी सोमेनबलादाहितंगर्भमुत्ससर्ज्जं ईषिकास्तंबेमुंजगुच्छे ॥ १५ ॥ आचिक्षेपअभिभूतवान् ॥ १६ ॥ माताभस्त्रापितुः
पुत्रइत्यादिवचनात्पितुरेवपुत्रःमातैवपुत्रजनकंचेत्यतोस्यकःपितेतितारामेवपप्रच्छुरिति ॥ १७ ॥

मंथरवचनाअतिविलंबितवाक् ॥ १८ ॥ आत्मजऔरसः ॥ १९ ॥ स्फुरंतीउच्छ्वसितयोर्विकसितयोर्गंडयोःकांतिर्यस्यसः ॥ २० ॥ बुधइलायांयथापुरूरवसंजनयामासतथाप्रागेवोक्तं ॥ २१ ॥ पुरूरवाउर्वश्यांषट्पुत्रानजनयामासेतिदत्कुंकथामाह पुरूरवास्त्वित्यादिन यावत्समाप्ति अतिरूपंस्वंधनंयस्यास्तितंउर्वशीददर्शेत्यन्वयः ॥ २२ ॥ मानंगर्वमपहायउपतस्थेअभजत् ॥ २३ ॥ कांतिःशोभा सौकुमार्यमार्दवं लावण्यमं

बहुशोप्यभिहितायदासोदेवेभ्योनाचचक्षेततश्चसकुमारस्तांशप्तुमुद्यतःप्राहचदुष्टेकस्मान्ममतातंनाख्यासिअद्यैवतेशास्तिमग्रमहंकरोमियथानैवमन्याप्यतिमंथरवचनाभवतीति ॥ १८ ॥ अथभगवान्पितामहस्तंकुमारंसन्निवार्यस्वयमपृच्छत्तारांकथयवत्सेकस्यायमात्मजःसोमस्याथवृहस्पतेरित्युक्तालज्जाजडमाहसोमस्येति ॥ १९ ॥ ततःस्फुरदुच्छ्वसितामलकपोलकांतिर्भगवानुडुपतिस्तमालिंग्यकुमारंसाधुसाधुवत्सप्राज्ञोसीतिबुधइतिनामचक्रे ॥ २० ॥ सचाख्यातमेवैतत्यथेलायांपुरूरवसमुत्पादयामास ॥ २१ ॥ पुरूरवास्त्वतिदानशीलोतियज्वातितेजस्वीयंसत्यवादिनमतिरूपस्विनंमित्रावरुणशापान्मानुषेलोकेमयावस्तव्यमितिकृतमतिरुर्वशीददर्श ॥ २२ ॥ दृष्टमात्रेचयस्मिन्नपहायमानमशेषस्वर्गसुखाभिलाषमपास्यतन्मनाभूत्वातमेवचोपतस्थे ॥ २३ ॥ सोपिचतामतिशयितसकललोकस्त्रीकांतिसौकुमार्यलावण्यातिविलासहासादिगुणामवलोक्यतदायत्तचित्तवृत्तिर्बभूव ॥ २४ ॥ उभयमपितन्मनस्कमनन्यदृष्टिपरित्यक्तसमस्तान्यप्रयोजनमासीत् ॥ २५ ॥ राजातुप्रागल्भ्यात्तामाह ॥ २६ ॥

गसुंदरत्वं विलासः अंगचेष्टासुतात्कालिकोविशेषः अतिशयिताःस्वस्मिन्नधिकीकृताःसकललोकस्त्रीणांकांत्यादयोगुणायथातां ॥ २४ ॥ एवमुभयंततमिथुनरूपंतन्मनस्कंअन्योन्यासक्तचित्तमभूत् तदेवाह नास्तिअन्यस्मिनदृष्टिर्यस्य परित्यक्तंसमस्तमन्यत्प्रयोजनंयेनतत् ॥ २५ ॥ प्रागल्भ्यादसंकोचात् ॥ २६ ॥

लज्जयाखंडितंव्यक्ताव्यक्तंशिथिलंवायथास्यादेवंप्राहलज्जाखंडितामितिपाठेतुस्पष्टार्थः ॥ २७ ॥ शापावसानेयदिगंधर्वामांनेतुमेष्यंतितदास मयभंगापराधमारोप्यगमिष्यामीतिसमयंकरोति भवत्वेवमिति ॥ २८ ॥ पुरूरवसाआख्याहिसमयमितिपृष्टाउक्तासतीसमयमब्रवीत् ॥ २९॥

सुभ्रुत्वामहमतिकामोस्मिप्रसीदानुरागमुद्वहेत्युक्तालज्जावखंडितमुखमुर्वशीप्राह ॥ २७ ॥ भवत्वेवंयदिमेसमयपरिपालनंभवान्करोति ॥ २८ ॥ आख्याहिमेसमयमित्यथपृष्टापुनरब्रवीत् ॥ २९ ॥ शयनसमीपेममोरणकद्वयंपुत्रभूतंनापनेयं ॥ ३० ॥ भवांश्चमयानग्नोनद्रष्टव्योघृतमात्रंचममाहारइत्येवमेवेतिभूपतिराहतयाचसहावनिपतिरलकायांचैत्ररथादिवनेष्वमलपद्मखंडेषुसरःस्वभिरममाणएकषष्टिंवर्षसहस्राण्यनुदिनप्रवृद्धमानप्रमोदोऽनयत् ॥ उर्वशीचतदुपभोगादनुदिनप्रवृद्धमानानुरागाअमरलोकवासेपिनस्पृहांचकार ॥ विनाचोर्वश्यासुरलोकोप्सरसांसिद्धगंधर्वाणांचनातिरमणीयोभूत् ॥ ३१ ॥ ततश्चोर्वशीपुरूरवसोःसमयविद्विश्वावसुर्गंधर्वसमवेतोनिशिशयनाभ्यासादेकमुरणकंजहार ॥३२॥ तस्यचाकाशेनीयमानस्योर्वशीशब्दमशृणोत्॥आहचममानाथायाःपुत्रःकेनाप्यपह्रियतेकंशरणमुपयामीत्याकर्ण्यराजानग्नंमांदेवीद्रक्ष्यतीतिनययौअथान्यमप्युरणकमादायगंधर्वाययुस्तस्याप्यपह्रियमाणस्यशब्दमाकर्ण्याकाशेपुनरपिअनाथास्म्यहमभर्तृकाकुपुरुषाश्रयेत्यार्तवाणीबभूव ॥ राजाप्यमर्षवशादंधकारमेतदितिखड्गमादायदुष्टहतोसीतिव्याहरन्नभ्यधावत्तावच्चगंधर्वैरतीवोज्ज्वलाविद्युज्जनितातत्प्रभयाचोर्वशीराजानमपगतांबरंदृष्ट्वाऽपवृत्तसमयातत्क्षणादेवापक्रांता ॥ ३३ ॥

उरणकोमेषः ॥ ३० ॥ गंधर्वैःसमयभंगेनउर्वश्यानिर्गमंदर्शयन्नाह विनाचोर्वश्येत्यादिनातत्क्षणादेवापक्रांतेत्यंतेन ॥ ३१ ॥ शयनाभ्यासाच्छयननिकटात् ॥ ३२ ॥ गमनेहेतुरपवृत्तोऽपगतःसमयः स्थितिहेतुर्यस्याःसा ॥ ३३ ॥

॥ ३१ ॥ पुनरुर्वशीसंगमादायुःप्रभृतिपुत्रोत्पत्तितल्लोकप्राप्त्युपायाग्निंचवक्तुमाह कुरुक्षेत्रइत्यादिनाध्यायसमाप्ति अंभोजयुक्तेसरसि हहे जायेतिष्ठमनसिविषयेघोरेनिर्दयेवचसिवाङ्मिश्रणार्थेतिष्ठ यद्वावचसितिष्ठमद्वचनंकुर्वित्यर्थः इत्याद्यनेकप्रकारंसूक्तमितिपदेवेदस्थसूक्तत्वसूचनार्थं असूक्तानितिपाठेउन्मत्तप्रलपितमित्यर्थः ॥ ३२ ॥ पुरुषोत्कर्षउत्कृष्टःपुरुषइत्यर्थः ॥ ३३ ॥ सर्वकालमितिस्पृहासफलाभवेदित्यर्थः आस्ये

परित्यज्यतावुरणकौगंधर्वाःसुरलोकमुपगताःराजापिचतौमेषावादायहृष्टमनाःस्वशयनमायातोनोर्वशींददर्श ॥ तांचापश्यन्नपगतांवरएवोन्मत्तरूपोबभ्राम ॥ ३१ ॥ कुरुक्षेत्रेचांभोजसरस्यन्याभिश्चतुर्भिरप्सरोभिःसमवेतामुर्वशींददर्श ॥ ततश्चोन्मत्तरूपोजायेहतिष्ठमनसिघोरेतिष्ठवचसीत्यनेकप्रकारंसूक्तमवोचत् ॥ ३२ ॥ आहचोर्वशी महाराजअलमनेनाविवेकचेष्टितेनांतर्वत्न्यहमब्दांतेभवतात्रागंतव्यंकुमारस्तेभविष्यत्येकांचनिशामहंत्वयासहवत्स्यामीत्युक्तःप्रहृष्टःस्वपुरमाजगामतासांचाप्सरसामुर्वशीकथयामास अयंपुरुषोत्कर्षोयेनाहमेतावंतंकालमनुरागाकृष्टमनसासहोषिता ॥ ३३ ॥ इत्येवमुक्तास्तामप्सरसऊचुःसाधुसाध्वस्यरूपमनेनसहास्माकमपिसर्वकालमभिरंतुंस्पृहाभवेत् ॥ ३४ ॥ इत्यब्देचपूर्णेसराजातत्राजगामकुमारंचायुषमसौतदोर्वशीददावेकांचनिशांतेनराज्ञासहोषित्वापंचपुत्रोत्पत्तयेगर्भमवाप ॥ ३५ ॥ उवाचैनंराजानमस्मत्प्रीत्यामहाराजायसर्वएवगंधर्वावरदाःसंतुष्टास्तस्माद्व्रियतांवरइति ॥ ३६ ॥

तिपाठेआस्यास्थितिः मनुष्यलोकेतयाऽसंभवात्स्वर्गएवायमानीयतामितिभावः ॥ ३४ ॥ आयुषंआयुर्नामानं एकामेवैकांनिशां एवंवारंवारं पंचपुत्रोत्पत्तयेगर्भमवाप केचित्तुचतसृभिरप्सरोभिःस्वविभूतिभिःसहस्वयंचपुत्रोत्पत्तयेगर्भमवापेतिव्याचक्षते ॥ ३५ ॥ अस्मत्प्रीत्यातुभ्यंसर्वेवरदाइत्यन्वयः ॥ ३६ ॥

नान्यदस्माकमित्यादिराजाचाहेत्यन्वयः। अन्यदप्राप्यंनास्तीत्यत्रहेतुः विजितेत्यादि ॥ ३७ ॥ इत्युक्तेइत्यत्रेतिशब्दःपूर्वापरयोः संबध्यते । उर्वशीलोकप्राप्तिश्चअग्निहोत्रसाध्येत्यग्निस्थालींददुः ॥ ३८ ॥ आम्नायानुसारीवेदविधौदत्तचित्तः गार्हपत्याहवनीयदक्षिणाग्निरूपेणत्रिधाकृत्वा मनोरथमुद्दिश्यकृत्वा ॥ ३९ ॥ शमीगर्भाश्वत्थमथनादुत्थितएवाग्निरग्निहोत्रोपयुक्तइतिदर्शयन्नाह अंतरटव्यामिति यद्यप्यग्निंत्रिधाकृत्वाउर्वशी

आहराजाचविजितसकलारातिरविहतेंद्रियसामर्थ्योबंधुमानमितबलकोशोनान्यदस्माकमुर्वशीसालोक्यादप्राप्यमस्तितदहमनयासहोर्वश्याकालंनेतुमभिलषामि ॥ ३७ ॥ इत्युक्तेगंधर्वाराज्ञेग्निस्थालींददुः ॥ ३८ ॥ ऊचुश्चएनमग्निमाम्नायानुसारीभूत्वात्रिधाकृत्वोर्वशीसलोकतामनोरथमुद्दिश्यसम्यक्यजेथास्ततोवश्यमभिलषितमवाप्स्यसि ॥ ३९ ॥ इत्युक्तस्तामग्निस्थालीमादायाजगामांतरटव्यामचिंतयत् ॥ अहोमेतिमूढतायदग्निस्थालीमयानीतानोर्वशीति ॥ अथैनामटव्यामेवाग्निस्थालींतत्याजस्वपुरंचाजगाम ॥ ४० ॥ व्यतीतार्द्धरात्रौविनिद्रश्चाचिंतयत्ममोर्वशीसालोक्यप्राप्त्यर्थमग्निस्थालीगंधर्वैर्दत्तासाचमयाटव्यांपरित्यक्तातदहंतत्रतदाहरणाययास्यामीत्युत्थायतत्राप्युपगतोनाग्निस्थालीमपश्यत् ॥ शमीगर्भंचाश्वत्थमग्निस्थालीस्थानेदृष्ट्वाचिंतयत् ॥ मयात्रस्थालीनिक्षिप्तासचाश्वत्थःशमीगर्भोभूत्तदेतमेवाहमग्निरूपमादायस्वपुरमभिगम्यारणिंकृत्वातदुत्पन्नाग्नेरुपास्तिंकरिष्यामीति ॥ ४१ ॥ एवमेवस्वपुरमुपगतोऽरणिंचकार ॥ ४२ ॥

लोकमुद्दिश्ययजेथाइत्येवंगंधर्वैरुक्तंनत्वियमुर्वशीतितथापिमोहवशात्पुरूरवाउर्वशीयमित्यवगत्यइदानीमचिंतयादित्यर्थः ॥ ४० ॥ शमीगर्भःशम्यागर्भेस्थितमित्यर्थः ॥ ४१ ॥ एवमेवयथाचिंतितमेवस्वपुरमुपगतोऽरणिंचकार ॥ ४२ ॥

गायत्र्यक्षरसंख्यान्यंगुलानिव्याप्यारणिरभवदितिगायत्रींपठतातदक्षरसंख्याकाअरणिःकार्येतिभावः ॥ ४३ ॥ इहहोमेभिसंहितवान्कामितवान् ॥ ४४ ॥ अग्निविधिनाअग्न्युत्पादनेन ॥ ४५ ॥ त्रेताअग्नित्रयं ॥ ४६ ॥ इतिश्रीरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांचतुर्थांशेषष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ आदावमावसोर्वंशःसप्तमेल्पतयोच्यते ॥ तत्रजन्ह्वादिराजर्षिदौहित्राद्भार्गवोहरिः ॥१॥ तस्यपुरूरवसःषट्पुत्राअभवन् ॥ १॥

तत्प्रमाणंचांगुलैःकुर्वन्गायत्रीमपठत् ॥ पठतश्चाक्षरसंख्यान्येवांगुलारण्यभवत् ॥ ४३ ॥ तत्राग्निनिर्मथ्याग्नित्रयमाम्नायानुसारीभूत्वाजुहावोर्वशीसालोक्यंचेहफलमभिसंहितवान् ॥ ४४ ॥ तेनैवाग्निविधिनाबहुविधानूयज्ञानिष्ट्वागंधर्वलोकान्प्राप्योर्वश्यासहवियोगंनाप ॥४५॥ एकोग्निरादावभवदैलेनत्वत्रमन्वंतरेत्रेताप्रवर्तिता ॥४६॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशेषष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ पराशरउवाच ॥ तस्याप्यायुर्धीमानमावसुविश्वावसुशतायुःश्रुतायुःसंज्ञाःषडभवन्पुत्राः ॥ १ ॥ अमावसोर्भीमोनामपुत्रोभवत् ॥ भीमस्यकांचनःकांचनात्सुहोत्रस्तस्यापिजन्हुर्योसौयज्ञवाटमखिलंगंगांभसाप्लावितमालोक्यक्रोधसंरक्तनयनोभगवंतंयज्ञपुरुषमात्मनिपरेणसमाधिनासमारोप्याखिलामेवगंगामपिबत् ॥ अथैनंदेवर्षयःप्रसादयामासुर्दुहितृत्वेचास्यगंगामनयत् ॥ २ ॥ जन्होश्चसुजंतुर्नामपुत्रोभवत् ॥ तस्याप्यजकस्ततोबलाकाश्वस्तस्मात्कुशःकुशस्यकुशांबकुशनाभामूर्तरयामावसवश्चत्वारःपुत्राबभूवुः ॥ ३ ॥ तेषांकुशांबःशक्रतुल्योमेपुत्रोभवेदितितपश्चचारतंचोग्रतपसमवलोक्यमाभवत्वन्योस्मत्तुल्यवीर्यइत्यात्मनैवास्येंद्रःपुत्रत्वमगच्छत् ॥ ४ ॥ गाधिर्नामसकौशिकोभवत् ॥ ५ ॥

अथैनंजन्हुंदेवर्षयःप्रसादयामासुः ततस्तांमुमोचततोदुहितृत्वेऽनयतइत्यध्याहारेणयोजनीयं ॥ २ ॥ अमूर्तरयामावसवइत्यत्रसंधिरार्षः ॥ ३ ॥ आत्मनास्वयमेवइंद्रःपुत्रत्वमगच्छत ॥ ४ ॥ तदेवाह गाधिरिति ॥ ५ ॥

कन्यायाःशुल्कंमूल्यं ॥ ६ ॥ तेनापिऋचीकेन अश्वतीर्थंकान्यकुब्जेगंगाप्रदेशविशेषस्तत्रोत्पन्नंजातंतेनपथोद्गतमितिवाउपलभ्यप्राप्य ॥ ७॥ तत्प्रसादितःसत्यवत्याप्रसादितः तन्मात्रेसत्यवत्यामात्रेदातुंक्षत्रवरपुत्रोत्पत्तयेतदर्थं ॥ ८ ॥ एषभवत्यायमपरस्त्वन्मात्रोपयोज्योभक्षणीयइत्युक्त्वाकुशाद्यर्थंवनंययौ ॥ ९ ॥ आत्मनोजायायाभ्रातृगुणेषुसर्वोनातीवादृतोभवति ममसह्यं ॥ १० हियस्मात् ॥ ११ ॥ कियत्प्रयोजनमिति

गाधिश्चसत्यवतींकन्यामजनयत्तांचभार्गवऋचीकोववेगाधिरप्यतिरोषणायवृद्धायचब्राह्मणायदातुमनिच्छन्नेकतःश्यामकर्णानामिंदुवर्चसामनिलरंहसामश्वानांसहस्रंकन्याशुल्कमयाचत ॥ ६ ॥ तेनापिऋषिणावरुणसकाशादुपलभ्याश्वतीर्थोत्पन्नंतादृगश्वसहस्रंदत्तं ॥ ७ ॥ ततस्तामृचीकःकन्यामुपयेमेऋचीकश्चतस्याश्चरुमपत्यार्थंचकारतत्प्रसादितश्चतन्मात्रेक्षत्रवरपुत्रोत्पत्तयेचरुमपरंसाधयामास ॥ ८ ॥ एषचरुर्भवत्याअयमपरस्त्वन्मात्रासम्यगुपयोज्यइत्युक्त्वावनंजगाम ॥ ९ ॥ उपयोगकालेचतांमातासत्यवतीमाहपुत्रिसर्वएवात्मपुत्रमतिगुणंसमभिलषतिनात्मजायाभ्रातृगुणेष्वतीवादृतोभवतीत्यर्हसिममत्वमात्मीयंचरुंदातुंमदीयंचरुमात्मनोपयोक्तुं ॥१०॥ मत्पुत्रेणहिसकलभूमंडलपरिपालनंकार्यं ॥ ११ ॥ कियद्ब्राह्मणस्यबलवीर्यसंपदित्युक्तासास्वंचरुंमात्रेदत्तवती ॥ १२ ॥ अथवनादभ्यागम्यसत्यवतीमृषिरपश्यत् ॥१३॥ आहचैनामतिपापेकिमिदमकार्यंभवत्याकृतमतिरौद्रंतेवपुरालक्ष्यतेनूनंत्वयात्वन्मातृसत्कृतश्चरुरुपयुक्तोनयुक्तमेतत् ॥ १४ ॥

शेषः । इत्युक्तासतीस्वंचरुंमात्रेदत्तवतीस्वयंचमातृचरुंभुक्तवतीतिज्ञेयं ॥ १२ ॥ सत्यवतीमृषिरपश्यत्रौद्ररूपामितिशेषः ॥ १३ ॥ मात्रेसत्कृतःमातृसत्कृतःमातृसत्कइतिपाठेमातुः सन्मातृसंबंधीत्यर्थः स्वार्थिकः ॥ १४ ॥

मुनिरप्याहएवमस्त्विति आत्मावैजायतेपुत्रइतिन्यायात मुनिवरवशाच्चपुत्रेचरुफलाभावेननचेत पुत्रेषुपौत्रेष्विातिन्यायाच्चतत्फलंपौत्रेजातमिति भावः ॥ १५ ॥ भार्गवःभृगुवंशोद्भवःशुनःशेपःपितृविक्रीतानरमेधहरिश्चंद्रपरिवर्तेनकृतपशुभावोपिस्तुतैर्देवैर्विश्वामित्रस्यदत्तःपुत्रोदेवरातनामाऽ भवदित्यर्थः॥ १६॥ततश्चान्येमधुच्छंदआदयःपुत्राऔरसाबभूवुः॥ १७॥ एवंभार्गवस्यशुनःशेपस्यकौशिकगोत्रत्वंदेवरातप्रवरत्वंच उक्तं अन्येषांचौ

मयाहितत्रचरौसकलैवशौर्यवीर्यबलसंपदारोपितात्वदीयेचरावप्यखिलशांतिज्ञानतितिक्षादिकाब्राह्मणसंपत् ॥ एतच्चविपरीतंकुर्वत्यास्तवातिरौद्रास्त्रधारणमारणनिष्ठःक्षत्रियाचारःपुत्रोभविष्यत्यस्याश्चोपशमसुविर्ब्राह्मणाचार इत्याकर्ण्यैवसातस्यपादौजग्राहप्रणिपत्यचैनमाहभगवन्मयैतदज्ञानादनुष्ठितंप्रसादंमेकुरुमैवंविधःपुत्रोभवतुकाममेवंविधःपौत्रोभवत्वित्युक्तोमुनिरप्याहैवमस्त्विति ॥ १५ ॥ अनंतरंचसाजमदग्निमजीजनत् ॥ तन्माताचाविश्वामित्रंजनयामास ॥ सत्यवतीचकौशिकीनद्यभवत् ॥ जमदग्निरिक्ष्वाकुवंशोद्भवस्यरेणोस्तनयांरेणुकामुपयेमे ॥ तस्यांचाशेषक्षत्रवंशहंतारंपरशुरामसंज्ञंभगवतःसकललोकगुरोर्नारायणस्यांशंजमदग्निरजीजनत् ॥ विश्वामित्रपुत्रस्तुभार्गवएवशुनःशेपोनामदेवैर्दत्तस्ततश्चदेवरातनामाभवत् ॥ १६ ॥ ततश्चान्येमधुच्छंदजयकृतदेवदेवाष्टककच्छपहारीतकाख्याविश्वामित्रपुत्राबभूवुः ॥ १७ ॥ तेषांचबहूनिकौशिकगोत्राणिऋष्यंतरेषुवैवाह्यानिभवंतीति ॥ १८ ॥ इ० वि० च० सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

रसानांमधुच्छंदआदिप्रवरत्वमितिप्रवरभेदाद्बहूनिकौशिकगोत्राणिऋष्यंतरेषुवैवाह्यानिनतुसमानप्रवरेषु एतच्चगोत्रांतरेष्वपितुल्यंतथाहि। एकएव ऋषिर्यत्रप्रवरेष्वनुवर्तते। तावत्समानगोत्रत्वमन्यत्रभृग्वंगिरोगणात ॥ इतिसूत्रकारोक्तेः ॥१८॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थांशेसप्तमोध्यायः ॥७॥

आयुषःपंचपुत्रेषुक्षत्रवृद्धस्यसंततिः ॥ अल्पाप्रोक्ताष्टमेयत्रजातोधन्वंतरिर्हरिः॥ १॥चातुर्वर्ण्यंप्रवर्तयितातद्वंशेचत्वारोवर्णाअभवन्नित्यर्थः ॥१॥ सं
सिद्धानिमर्त्यधर्मरहितानिकार्यकरणानिदेहेंद्रियाणियस्यसः सकलसंभूतिषुसर्वेषुजन्मसुअशेषज्ञानवित्सकलशास्त्रज्ञः ॥ २ ॥ अतीतसंभूता
क्षीराब्धेर्जन्मनि ॥ ३ ॥ अष्टधेति अष्टप्रकारमायुर्वेदंकरिष्यासि अष्टांगमितिवापाठःदुक्तं ।कायबालग्रहोद्यावाशल्यंदंष्ट्रजराविषं ॥ अष्टावंगा

पराशरउवाच पुरूरवसोज्येष्ठःपुत्रोयस्त्वायुर्नामाराहोर्दुहितरमुपयेमे ॥ तस्यांसपंचपुत्रानूजनयामासनहुषक्ष त्रवृद्धरंभरजिसंज्ञास्तथैवानेनाःपंचमःपुत्रोभूत् ॥ क्षत्रवृद्धात्सुनहोत्रःपुत्रोभवत् ॥ काशलेशगृत्समदास्त्रयोस्या भवन् ॥ गृत्समदस्यशौनकश्चातुवर्ण्यप्रवर्तयिताभूत् ॥ १ ॥ काशस्यकाशिराजस्ततोदीर्घतमाःपुत्रोभवत्॥ ध न्वंतरिस्तुदीर्घतमसोभूत्॥सहिसंसिद्धकार्यकरणःसकलसंभूतिष्वशेषज्ञानवित् ॥२॥ भगवतानारायणेनचातीतसं भूतावस्मैवरोदत्तः ॥ ३ ॥ काशिराजगोत्रेवतीर्यत्वमष्टधासम्यगायुर्वेदंकरिष्यसियज्ञभाक्चभविष्यसीत्यभिहि तः ॥ ४ ॥ तस्यचधन्वंतरेःपुत्रःकेतुमान्केतुमतोभीरथस्तस्यापिदिवोदासस्ततःप्रतर्दनःसचभद्रश्रेण्यांवंशविना शादशेषाःशत्रवोनेनजिताइतिशत्रुजिदभवत् ॥ ५ ॥ तेनचप्रीतिमतात्मपुत्रोवत्सवत्सेत्यभिहितस्ततोवत्सोसा वभवत् ॥ ६ ॥ सत्यव्रततयाऋतध्वजसंज्ञामवाप ॥ पुनश्चकुवलयनामानमश्वंलेभे ॥ कुवलयाश्वइत्यस्यांपृथि व्यांप्रथितः ॥ ७ ॥

नियस्याहुश्चिकित्सायेषुसंस्थिता ॥यद्वा शल्यंशलाकाभूतविद्याकायशुद्धिश्चअंगतंत्रंरसायनंवाजीकरणंकुमारतंत्रमित्यष्टधा ॥ ४ ॥ प्रतर्दनस्यै
वशत्रुजिद्वत्सइत्याद्याश्चतस्रःसंज्ञानिर्वक्ति सचेत्यादिनाप्रथितइत्यंतेन ॥ ५ ॥ तेनादिवोदासेनात्मपुत्रःप्रतर्दनोवत्सवत्सेत्युपलालनेनाभिहितस्त
तोवत्ससंज्ञोभवत् ॥६॥ कुवलयनामानंकुंपृथिवींवलयतिवेष्टयतिपरिवर्त्तनेनान्हाभ्रमतीतितथातन्नामानमश्वंलेभइतिकुवलयाश्वसंज्ञइति ॥७॥

षट्षष्टिसहस्रवत्सरंयावदलर्कादपरोनयुवातावत्कालंचालर्कादन्योमेदिनींनबुभुजइत्यन्वयः ॥८॥ ॥९॥ इतिविष्णु० चतुर्थेऽशेऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥ रजेःपुत्रशतंचैंद्रात्पातितंवर्णयतेपदात्॥ नगोनपत्योनवमेक्षत्रवृद्धान्वयःपुनःरजःपुत्रशतस्यपुत्रानाभवन्निति वक्तुंकथांप्रस्तौति देवासुरेति॥१॥नवय

तस्यचवत्सस्यपुत्रोलर्कोनामाभवत् ॥ यस्यायमद्यापिश्लोकोगीयते ॥ षष्टिंवर्षसहस्राणिषष्टिंवर्षशतानिच ॥ अलर्कादपरोनान्योबुभुजेमेदिनींयुवा ॥ ८ ॥ तथालर्कस्यसन्नतिर्नामात्मजोभवत् ॥ ततःसुनीथस्यसुकेतुस्ततो धर्मकेतुस्ततःसत्यकेतुस्तस्माद्विभुस्तत्तनयःसुविभुस्ततश्चसुकुमारस्तस्यापिधृष्टकेतुस्ततश्चवैनहोत्रस्ततश्चभा र्गोभार्गस्यभार्गभूरतश्चातुर्वर्ण्यप्रवृत्तिरित्येतेकाश्यांभूपतयःकथिताः ॥ रजेस्तुसंततिःश्रूयतामिति ॥ ९ ॥ इति वि० चतुर्थेऽशेऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥ पराशरउवाच ॥रजेःपुत्रशतान्यतुलवीर्यसाराण्यासन् ॥ देवासुरसंग्रामारंभेप रस्परवधेप्सवोदेवाश्चासुराश्चब्रह्माणंपप्रच्छुः ॥१॥ भगवन्नस्माकमत्रविरोधेकतरःपक्षोजेताभविष्यतीत्यथाहभ गवान्येषामर्थेरजितारानायुधोयोत्स्यतीतिअथदैत्यैरुपेत्यरजिरात्मसाहाय्यदानायाभ्यर्थितःप्राहयोत्स्येहंभवताम र्थेजयाद्भवतामिंद्रोभविष्यामीत्याकर्ण्यैतत्तैरभिहितोनवयमन्यथावदिष्यामोयथाकरिष्यामोस्माकमिंद्रःप्रन्हाद स्तदर्थमयमुद्यमइत्युक्त्वागतेष्वसुरेषुदेवैरथासाववनीपतिरेवमेवोक्तस्तेनापिचतथैवोक्तेदेवैरिंद्रस्त्वंभविष्यसीतिसम न्वीक्षितं॥२॥रजिनापिदेवसैन्यसहायेनानेकैर्महास्त्रैस्तदशेषमसुरबलंनिषूदितं॥अवजितारातिपक्षश्चेंद्रोरजिचरणयुग लमात्मशिरसानिपीड्याहभयत्राणदानादस्मत्पिताभवानशेषलोकानामुत्तमोत्तमोभवान्यस्याहंपुत्रस्त्रिलोकेंद्र३

मन्यथाभवानिंद्रइतीदानींवदिष्यामः सिद्धेकार्येन्यथाप्रन्हादमिंद्रंकरिष्यामःकिंतुसर्वदास्माकमिंद्रः प्रन्हादइत्युक्त्वानिर्गतेषुसमन्वीक्षितमनुमतं ॥२॥भयत्राणदानादिति अन्नदाताभयत्राताकन्यादातातथैवच।जनिताचोपनेताचपंचैतेपितरःस्मृताः॥इत्युक्तेः भवानितिपदावृत्तिर्वाक्यभेदात ३

अनेकविधानिबहूनिचाटूनिप्रियाणिवाक्यानिगर्भेयस्याः साप्रणतिःवैरिपक्षादवैरिपक्षस्थितस्यापिअनतिक्रमणीयावैरिणाप्रणयादुक्तमसमंतुल्यं किंपुनर्भवादृशेनेतिभावः ॥४॥ पितुःस्वपुत्राणांभवतीतिस्मृत्युक्ताचाराद्राज्यमिंद्रत्वमात्मपितुःपुत्रंपुत्रत्वमापन्नामिंद्रंयाचितवंतः॥५॥६॥अपहृतंत्रै

लोक्यंयज्ञभागाश्चयस्यसःकिमकर्त्तव्यंकर्त्तुमशक्यंस्यादितियोज्यं वृथैवस्वबुद्ध्यात्वयाक्लैब्यंकृतमपिज्ञापितेउपायेनराजिरेवस्वर्गात्पातितःस्यादि

सचापिराजाप्रहस्याहएवमेवास्त्वनतिक्रमणीयाहिवैरिपक्षादप्यनेकविधचाटुवाक्यगर्भाप्रणतिरित्युक्त्वास्वपुरमाजगाम ॥४॥ शतक्रतुरपींद्रत्वंचकार ॥ स्वर्यातेचरजौनारदर्षिचोदिताराजिसुताःशतक्रतुमात्मपितृपुत्रमाचाराद्राज्यंयाचितवंतः ॥ ५ ॥ अप्रदानेचावजित्येंद्रमतिबलिनःस्वयमिंद्रत्वंचक्रुः ततश्चबहुतिथेकालेऽभ्यतीतेबृहस्पतिमेकांतेदृष्ट्वापहृतत्रैलोक्ययज्ञभागःशतक्रतुराह ॥ ६ ॥ बदरीफलमात्रमप्यर्हसिममाप्यायनायपुरोडाशखंडंदातुमित्युक्तोबृहस्पतिरुवाच ॥ यद्येवंपूर्वमेवत्वयाहंचोदितःस्यांतन्मयात्वदर्थंकिमकर्त्तव्यमिति ॥ ७ ॥ स्वल्पैरेवाहोभिस्त्वांनिजंपदंप्रापयिष्यामीत्यभिधायतेषामनुदिनाभिचारिकंबुद्धिमोहायशक्रस्यचतेजोवृद्धयेजुहावतेचापितेनबुद्धिमोहेनाभिभूयमानाब्रह्मद्विषोधर्मत्यागिनोवेदवादपराङ्मुखाबभूवुः ॥ ततश्चतानपेतधर्माचारानिंद्रोजघानपुरोहिताप्यायिततेजाश्चत्रिदिवमाक्रमत् ॥एतदिंद्रस्यस्वपदच्यावनारोहणंश्रुत्वापुरुषःस्वपदभ्रंशंदौरात्म्यंवानचाप्नोति ॥ रंभस्त्वनपत्योभवत्क्षत्रवृद्धसुतःप्रतिक्षत्रस्तत्पुत्रःसंजयस्ततश्चविजयस्तस्माच्चयज्ञकृत्ततस्तस्यहर्षवर्धनसुतःसहदेवस्तस्मादहीनस्तस्यजयत्सेनस्ततश्चसंकृतिस्तत्पुत्रःक्षत्रधर्माइत्येतेक्षत्रवृद्धस्यातोनहुषवंशंवक्ष्यामीति ॥ ८ ॥ इ० वि० चतुर्थेंऽशेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

तिभावः॥७॥ पूर्वजस्यक्षत्रवृद्धस्यायोःपुत्रस्यवंशउक्तः तस्यैववंशांतरमाह॥ क्षत्रवृद्धेत्यादिना॥८॥इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंऽशेनवमोऽध्यायः॥ ९॥

दशमेनाहुषस्याथययातेर्वंशउच्यते ॥ यद्गीतेनेहसर्वेषांवैतृष्ण्यमुपजायते ॥१॥ उपयेमेदेवयानींब्राह्मेणशर्मिष्ठांगांधर्वेणेत्यवधेयं ॥१॥ अनुवंशोवं
शमनुजातःश्लोकइत्यर्थः ॥ २ ॥ काव्यशापादिति शर्मिष्ठायांदास्यांययातिनापुत्रोत्पादनंदेवयान्याकथितंश्रुत्वाक्रुद्धस्यशुक्रस्यशापादकालेजरां

॥ पराशरउवाच ॥ यतिययातिसंयात्ययातीवियतिकृतिसंज्ञानहुषस्यषट्पुत्रामहाबलपराक्रमाबभूवुः ॥ यतिस्तुराज्यंनैच्छत्ययातिस्तुभूभृदभवत् ॥ उशनसश्चदुहितरंदेवयानींशर्मिष्ठांचवार्षपर्वणीमुपयेमे ॥ १ ॥ अत्रानुवंशश्लोकोभवति ॥ यदुंचतुर्वसुंचैवदेवयानीव्यजायत ॥ द्रुह्युंचानुंचपूरुंचशर्मिष्ठावार्षपर्वणी ॥ २ ॥ काव्यशापाच्चाकालेनैवययातिर्जरामवाप ॥ ३ ॥ प्रसन्नशुक्रवचनाच्चजरांसंक्रामयितुंज्येष्ठंपुत्रंयदुमुवाच ॥ ४ ॥ त्वन्मातामहशापादियमकालेनैवजरामामुपस्थिता ॥ तामहंतस्यैवानुग्रहात्भवतःसंचारयाम्येकंवर्षसहस्रंनतृप्तोस्मिविषयेषुत्वद्वयसाविषयानहंभोक्तुमिच्छामिनात्रभवताप्रत्याख्यानंकर्त्तव्यमित्युक्तःसनैच्छत्तांजरामादातुंतंचापिपिताशशापत्वत्प्रसूतिर्नराज्यार्हाभविष्यतीति ॥ ५ ॥ अनंतरंचद्रुह्युंतुर्वसुमनुंचपृथिवीपतिर्जराग्रहणार्थंस्वयौवनप्रदानायचचोदयामासतैरप्येकैकश्येनप्रत्याख्यातस्तांश्छशाप ॥ अथशर्मिष्ठातनयमशेषकनीयांसंपूरुंतथैवाहसचातिप्रवणमतिःप्रणम्यपितरंसबहुमानंमहान्प्रसादोयमस्माकमित्युदारमभिधायजरांप्रतिजग्राहस्वकीयंचयौवनंपित्रेददौसोपिचनवंयौवनमासाद्यधर्माविरोधेनयथाकामंयथाकालोपपन्नंयथोत्साहंविषयंचचारसम्यक्प्रजापालनमकरोत् ॥ ६ ॥

ययातिरवाप ॥ ३ ॥ प्रसन्नशुक्रवचनादिति पुनःप्रसन्नशुक्रस्ययद्वचनंयस्मिन्जरांसंक्रामयिष्यसितस्मिन्स्थास्यतितदीयंयौवनंचाप्स्यतीति
तस्माज्जरांसंक्रामयितुमर्थाद्यौवनंचादातुंयदुमुवाच ॥ ४ ॥ वयसायौवनेन ॥ ५ ॥ चचारबुभुजे ॥ ६ ॥

विश्वाच्याअप्सरसा ॥ ७ ॥ उपभोगतस्तद्वासनातःअभिरम्यान्विषयान्अतीवमेनेअतिशयेनाभिलषितवानित्यर्थः ॥ ८ ॥ ततश्चनिर्वेदात्
कामनिवृत्तिप्रकारमाह नजात्वित्यादिनायावत्समाप्ति कृष्णवर्त्माअग्निः ॥ ९ ॥ यदिति तृष्णापूर्तेरशक्यतयादुःखहेतुत्वात्तदोषदृष्टिंकुर्वन्तांत्य
जेदितिभावः ॥ १० ॥ तर्हिविषयत्यागेकथंसुखप्राप्तिस्तत्राह यदासर्वभूतेषुविषयेषुभावंगुणाध्यासंपापकंरागादिजनकंनकुरुतेकिंतुतेषुभौति

विश्वाच्यासहोपभोगंभुक्त्वाकामानामंतमवाप्स्यामीत्यनुदिनंतन्मनस्कोबभूव ॥७॥ अनुदिनंचोपभोगतश्चका
मानतीवाभिरम्यान्मेने ॥८॥ ततश्चैवमगायत ॥ नजातुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति ॥ हविषाकृष्णवर्त्मेवभू
यएवाभिवर्द्धते ॥ ९ ॥ यत्पृथिव्यांव्रीहियवंहिरण्यंपशवःस्त्रियः ॥ एकस्यापिनपर्याप्तंतदित्यातितृषंत्यजेत् ॥१०॥
यदानकुरुतेभावंसर्वभूतेषुपापकं ॥ समदृष्टेस्तदापुंसःसर्वाएवसुखादिशः ॥ ११ ॥ यादुस्त्यजादुर्मतिभिर्यानजी
र्यतिजीर्यतः ॥ तांतृष्णांसंत्यजन्प्राज्ञःसुखेनैवाभिपूर्यते ॥ १२ ॥ जीर्यंतिजीर्यतःकेशादंताजीर्यंतिजीर्यतः ॥
धनाशाजीविताशाचजीर्यतोपिनजीर्यति ॥ १३ ॥ पूर्णंवर्षसहस्रंमेविषयासक्तचेतसः ॥ तथाप्यनुदिनंतृष्णाममै
तेष्वेवजायते ॥१४॥ तस्मादेतामहंत्यक्त्वाब्रह्मण्याधायमानसं ॥ निर्द्वंद्वोनिर्ममोभूत्वाचरिष्यामिमृगैःसह॥१५॥

कत्वेनसमदृष्टिस्तदाईप्सितालाभजन्यदुःखाभावात्सर्वदिशः सुखाःसुखमय्यः दुःखाभावेसुखत्वोपचारात् ॥ ११ ॥ ननुसादुस्त्यजेतिचेत्सत्यं
दुर्मतिभिर्दुस्त्यजामपिदोषदृष्टिपरश्चेत्त्यक्तुंशक्नोतीत्याह यादुस्त्यजेति सुखेनाभिपूर्यतइतिपूर्वोक्तस्यानुवादः ॥ १२ ॥ दोषदृष्टिंदर्शयन्तृष्णा
याः कालतोपिदुःपूरतामाह जीर्यंतितिद्वाभ्यां ॥ १३ ॥ ॥ १४ ॥ पूर्वोक्तंनिगमयन्कर्तव्यमध्यवस्यति तस्मादिति एतांतृष्णां ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ मंडलिनःखंडदेशाधिपान् ॥ १८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेटीकायांरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांचतुर्थेऽशेद शमोऽध्यायः ॥१०॥ इतःपंचभिरध्यायैर्यदोर्वंशोनिरूप्यते॥यत्रासुरसुराद्यात्माहरिराविरभूत्स्वयं॥१॥एकादशेर्जुनस्त्वत्रकार्त्तवीर्योनुवर्ण्यते॥योगेनै

॥ पराशरउवाच ॥ पूरोःसकाशादादायजरांदत्वाचयौवनं ॥ राज्येभिषिच्यपूरुंचप्रययौतपसेवनं ॥ १६ ॥ दिशि दक्षिणपूर्वस्यांतुर्वसुंप्रत्यथादिशत् ॥ प्रतीच्यांचतथाद्रुह्युंदक्षिणापथतोयदुं ॥ १७ ॥ उदीच्यांचतथैवानुंकृत्वा मंडलिनोनृपान् ॥ सर्वपृथ्वीपतिपूरुंसोऽभिषिच्यवनंययौ ॥१८॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेशेदशमोऽध्यायः॥१०॥ ॥ पराशरउवाच ॥ अतःपरंययातेःप्रथमपुत्रस्ययदोर्वंशमहंकथयामि ॥ यत्राशेषलोकनिवासिमनुष्यसिद्धगंधर्व यक्षराक्षसगुह्यककिंपुरुषाप्सरसोरगविहगदैत्यदानवदेवर्षिद्विजर्षिमुमुक्षुभिर्धर्मार्थकाममोक्षार्थिभिस्तत्फललाभा यसदाभिष्टुतापरिच्छेद्यमाहात्म्येनांशेनभगवाननादिनिधनोविष्णुरवततार ॥ १ ॥ अत्रच यदोर्वंशंनरःश्रुत्वासर्व पापैःप्रमुच्यते॥ यत्रावतीर्णंविष्णवाख्यंपरंब्रह्मनिराकृति ॥२॥ सहस्रजित्क्रोष्टुनलरघुसंज्ञाश्चत्वारोयदुपुत्राबभू वुः॥सहस्रजित्पुत्रःशतजित्तस्यहैहयवेणुहयास्त्रयःपुत्राबभूवुः ॥ हैहयाद्धर्मनेत्रस्ततःकुंतिःकुंतेःसाहंजिस्ततनयो महिष्मान्तस्माद्भद्रश्रेण्यस्ततोदुर्दमस्तस्माद्धनकोधनकस्यकृतवीर्यकृताग्निकृतवर्मकृतौजसश्चत्वारःपुत्राःकृतवी र्यादर्जुनःसप्तद्वीपपतिर्बाहुसहस्रोजज्ञे ॥

श्चर्यैमनोसौरामेणविनिपातितः॥ २॥अंशेनेति लीलागृहीतमूर्त्युपहितत्वादंशइवांशस्तेनरवरूपेणावततार ॥ १ ॥ स्वयंतुनिराकृतिर्ब्रह्मैव नराकृ तीतिपाठः ॥ २ ॥

अनष्टद्रव्यताचतद्राज्येभवदित्यत्रातीततानविवक्षिताइदानीमपितन्नामाख्यानेनद्रव्यप्राप्तेः अनष्टद्रव्यताचैवतस्यनामाभिकीर्त्तनादितिकूर्मोक्तेः ॥३॥ माहिष्मत्यांपुर्यांदिग्विजयार्थमागतोरावणस्तेनार्जुनेनबद्धःस्वनगरैकांतेस्थापितइत्यन्वयः। कथंभूतेननर्मदाजलावगाहनक्रीडायांपन्निपा

२३ योसौभगवदंशमत्रिकुलप्रसूतंदत्तात्रेयाख्यमाराध्यबाहुसहस्रमधर्मसेवानिवारणंधर्मेणपृथिवीजयंधर्मतश्चानुपालनमरातिभ्योऽपराजयमखिलजगत्प्रख्यातपुरुषाच्चमृत्युमित्येतान्अभिलषितवान्लेभेचतेनेयमशेषद्वीपवतीपृथ्वीसम्यक्परिपालितादशयज्ञसहस्राण्यसावयजत् ॥ तस्यश्लोकोद्यापिगीयते ॥ ननूनंकार्त्तवीर्यस्यगतिंयास्यंतिपार्थिवाः ॥ यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्वाप्रश्रयेणदमेनच ॥ अनष्टद्रव्यताचतस्यराज्येभवत् ॥३॥ एवंपंचाशीतिसहस्राण्यब्दानव्याहतारोग्यश्रीबलपराक्रमोराज्यमकरोत् ॥ माहिष्मत्यांदिग्विजयार्थमागतोनर्मदाजलावगाहनक्रीडानिपानमदाकुलेनायत्नेनैवतेनाशेषदेवदैत्यगंधर्वेशजयोद्भूतमदावलेपोपिरावणःपशुरिवबद्धःस्वनगरैकांतेस्थापितः॥४॥ यःपंचाशीतिवर्षसहस्रोपलक्षणकालावसानेभगवन्नारायणांशेनपरशुरामेणउपसंहृतःतस्यपुत्रशतप्रधानाःपंचपुत्राबभूवुःशूरशूरसेनवृषणमधुजयध्वजसंज्ञाःजयध्वजात्तालजंघःपुत्रोभवत्तालजंघस्यतालजंघाख्यपुत्रशतमासीत्येषांज्येष्ठोवीतिहोत्रस्तथान्योभरतोभरताद्वृषसुजातौचवृषस्यपुत्रोमधुरभवत् ॥ तस्यापिवृष्णिप्रमुखंपुत्रशतमासीत्यतोवृष्णिसंज्ञामेतद्गोत्रमवापमधुसंज्ञाहेतुश्चमधुरभवत्यादवाश्चयदुनामोपलक्षणात् ॥ ५ ॥ इति श्रीवि० च० एका० ॥ ११ ॥

नमतिपानंतेनयोमदोमत्ततातदाकुलेनएवंहिहरिवंशे जलक्रीडासक्तार्जुनबाहुसहस्रबद्धनर्मदाप्रतिस्रोतःप्रसराप्लुतस्वशिबिरोरावणस्तदभिभवायप्रवृत्तोर्जुनेनबध्वास्वनगरेस्थापितइति ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंऽशेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशेक्रोष्टुसंज्ञस्ययदुपुत्रस्यसंततिः ॥ वंशकृद्वर्ण्यतेयत्रज्यामघस्त्रीजिताग्रणीः ॥१॥ चतुर्दशमहांतिरत्नानियस्यसः रत्नानिचात्रस्वस्वजातिश्रेष्ठा निधर्मसंहितोक्तानि चक्रंरथोमणिःखड्गश्चर्मरत्नंचपंचमं। केतुर्निधिश्चसप्तैवप्राणहीनानिचक्षते॥भार्यापुरोहितश्चैवसेनानीरथकृच्चयः।पत्त्यश्वौकल भश्चेतिप्राणिनःसप्तकीर्तिताः ॥ चतुर्दशेतिरत्नानिसर्वेषांचक्रवर्तिनामिति ॥ १ ॥ ज्यामघस्यवंध्यापतेरपुत्रस्यभार्यावशत्वमेवपुत्रप्रदमासी

॥ पराशरउवाच ॥ क्रोष्टोश्चयदुपुत्रस्यात्मजोध्वजिनीवान्ततश्चस्वाहिस्ततोरुषद्रुरुषद्रोश्चित्ररथस्तत्तनयःशश बिंदुश्चतुर्दशमहारत्नचक्रवर्तीअभवत् ॥ १ ॥ तस्यचशतसहस्त्रंपत्नीनामभवत्दशलक्षसंख्याश्चपुत्राः ॥ तेषांच पृथुयशाःपृथुकर्मापृथुजयःपृथुकीर्तिःपृथुदानः पृथुश्रवाःषट्पुत्राःप्रधानाः पृथुश्रवाः पुत्रस्तमस्तस्मादुशनायो वाजिमेधानांशतमाजहार तस्यचशिनेयुर्नामपुत्रोभूत्तस्यापिरुक्मकवचस्ततःपरावृत्परावृतोरुक्मेषुपृथुरुक्मज्या मघपालितहरितसंज्ञास्तस्यपंचात्मजाबभूवुः अत्राद्यापिज्यामघस्यश्लोकोगीयते ॥ भार्य्यावश्यास्तुयेकेचिद्भवि ष्यंत्यथवामृताः॥तेषांतुज्यामघःश्रेष्ठःशैब्यापतिरभून्नृपः ॥अपुत्रातस्यसापत्नीशैब्यानामतथाप्यसौ॥अपत्यकामो पिभयान्नान्यांभार्यामविंदत ॥ २ ॥ सत्वेकदातिप्रभूतगजतुरगसंमर्दैनातिदारुणेमहाहवेयुध्यमानःसकलमेवाराति चक्रमजयत् तच्चारिचक्रमपास्तपुत्रकलत्रबंधुबलकोशस्वमधिष्ठानंपरित्यज्यदिशःप्रविद्रुतं ॥ ३ ॥ तस्मिंश्चवि द्रुतेतित्रासाल्लोलायतलोचनयुगलंत्राहित्राहितातभ्रातरित्याकुलविलापविधुरंराजकन्यारत्नमद्राक्षीत् ॥ ४ ॥ त द्दर्शनाच्चतस्यामनुरागानुगतांतरात्मासभूयोऽचिंतयत् ॥ ५ ॥

दितिवक्ष्यन्कथामाह अत्राद्यापीतियावत्समाप्ति ॥ २ ॥ अधिष्ठानंनिवासं ॥ ३ ॥ लोलंचंचलंआयतंदीर्घंलोचनयुगलंयस्यकन्यारत्नस्य तत् आकुलविलापंचतद्विधुरंबंधुवियुक्तंच ॥ ४ ॥ अनुरागस्यानुगतोऽधीनोंतरात्मामनोयस्यसः ॥ ५ ॥

उद्वहामिपरिणेष्यामि ॥ ६ ॥ शैब्ययाहमनुज्ञातःसमुद्वक्ष्यामीतिनिश्चितत्वात् शैब्याज्ञाभावेकन्यारत्नस्यस्नुषात्वेप्यदोषः ॥ ७ ॥ अधिष्ठानद्वारंपुरद्वारं ॥ ८ ॥ अनालोचितमविचारितमुत्तरंवचनंप्रतिवचनंयेनसः ॥ ९ ॥ नाहंप्रसूताअपत्यवती अन्याचपुत्रेणविशिष्टातेपत्नीनाभवत्

साध्विदंममापत्यविरहितस्यवंध्याभर्तुःसांप्रतंविधिनापत्यकारणंकान्यरत्नमुपपादितंतदेतदुद्वहाम्यथचैनांस्यंदनमारोप्यस्वमधिष्ठानंनयामि ॥ ६ ॥ तयैवदेव्याहमनुज्ञातःसमुद्वक्ष्यामीत्यथैनांरथमारोप्यस्वनगरमगच्छत् ॥७॥ विजयिनंचराजानमशेषपौरभृत्यपरिजनामात्यसमवेताशैब्याद्रष्टुमधिष्ठानद्वारमागता ॥ ८ ॥ साचावलोक्यराज्ञःसव्यपार्श्ववर्तिनींकन्यामीषदुद्भूतामर्षस्फुरदधरपल्लवाराजानमवोचत् ॥ अतिचपलचित्तात्रस्यंदनेकेयमारोपितेत्यसावप्यनालोचितोत्तरवचनोतिभयात्तामाहस्नुषाममेयमिति ॥ ९ ॥ अथैनंशैब्योवाच ॥ नाहंप्रसूतापुत्रेणनान्यापत्न्यभवत्तव ॥ स्नुषासंबंधवाच्यैषाकतमेनसुतेनते ॥ १० ॥ पराशरउवाच ॥ इत्यात्मेर्ष्याकोपकलुषितवचनमुषितविवेकतयादुरुक्तपरिहारार्थमिदमवनीपतिराह ॥ ११ ॥ यस्तेजनिष्यत्यात्मजस्तस्येयमनागतमेवसूर्यानिरूपितेत्याकर्ण्योद्भुतमृदुहासातथेत्याहप्रविवेशचराज्ञासहाधिष्ठानमिति ॥ १२ ॥

कतमेनसुतेननिमित्तेनस्नुषासंबंधेनउपाधिनावाच्याअपितुनकेनापीत्याक्षेपः ॥ १० ॥ आत्मनिराज्ञिशैब्यायाईर्ष्याकोपाभ्यांकलुषितंक्षुभितंयद्वचनंतेनमुषितोविवेकोयस्यतयादुरुक्तंअसंभावितार्थमपियद्वचनंतत्परिहारार्थं ॥ ११ ॥ सूर्यानववधूर्निरूपिताकल्पिता ॥ १२ ॥

अनंतरंचशैब्यागर्भमवापत्येन्वयः।तत्रहेतुः अतिशुद्धायेलग्नहोरांशकावयवास्तेषूक्तंतथास्त्विति अस्तुदेवतायाउक्तमुक्तिस्तेनसहकृतोयःशैब्याराज्ञ्यांपुत्रजन्मात्मकआलापस्तस्यगुणात्तत्साद्गुण्यात् अस्तुदेवताहिशुभाशुभवचनंतथास्त्वित्यनुमोदते तत्रराशीनामुदयोलग्नं राशेरर्द्धंहोरा राशेर्नवमोभागोंशकः अवयवोद्वादशांशादिःएतेषुशुभेषुउक्तकृतंचावश्यंभवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ नचविदर्भःकथंज्येष्ठामुपयेमे ज्यामघस्यपूर्वंप्रतिज्ञात

अनंतरंचातिशुद्धलग्नहोरांशकावयवोक्तकृतपुत्रजन्मालापगुणात्वयसःपरिणाममुपगतापिशैब्यास्वल्पैरेवाहोभिर्गर्भमवाप ॥ १३ ॥ कालेनचपुत्रमजीजनत् ॥ तस्यचविदर्भइतिपितानामचक्रेसचतांस्नुषामुपयेमे ॥ १४ ॥ तस्यांचासौक्रथकैशिकसंज्ञौपुत्रावजनयत्॥पुनस्तृतीयंरोमपादसंज्ञंकुमारमजीजनत् ॥रोमपादाद्बभ्रुर्बभ्रोःपुत्रोधृतिः कैशिकस्यापिचेदिःपुत्रोभूद्यस्यसंततौचैद्याभूपालाःक्रथस्यस्नुषापुत्रस्यकुंतिरभवत् ॥ १५ ॥ कुंतेर्वृष्णिर्वृष्णेर्निर्वृतिर्निर्वृतेर्दशार्हस्ततश्चव्योमातस्मादपिजीमूतस्तस्यापिविकृतिस्ततश्चभीमरथस्तस्मान्नवरथस्तस्माद्दशरथस्ततश्चशकुनिस्तत्तनयःकरंभिःकरंभेर्देवरातोभवत्तस्मादेवक्षत्रस्तस्यमधुर्मधोरनवरथोनवरथात्कुरुवत्सस्ततश्चानुरथस्ततःपुरुहोत्रोजज्ञेततश्चांशस्ततश्चसत्वतादेतेसात्वताः ॥ १६ ॥ इत्येतांज्यामघसंततिसम्यक्श्रद्धासमन्वितःश्रुत्वासर्वपापैःप्रमुच्यते ॥१७॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंऽशेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ पराशरउवाच ॥ भजिनभजमानदिव्यांधकदेवावृधमहाभोजवृष्णिसंज्ञाःसत्वतस्यपुत्राबभूवुः ॥ १ ॥

त्वादित्याद्यूह्यं ॥ १४ ॥ स्नुषायाज्यामघस्यस्नुषायाःसत्याःपुत्रस्य ॥ १५ ॥ सत्वतात्एतेवक्ष्यमाणास्तद्वंश्याःसात्वताः ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ इतिश्री० वि० चतु० द्वादश॰ ॥ १२ ॥ त्रयोदशेज्यामघस्यसंततौसत्वतान्वयः । स्यमंतकस्यचाख्यानंप्रसंगादनुवर्ण्यते ॥ १ ॥ सत्वतस्यभजिनादयःसप्तपुत्राबभूवुः ॥ १ ॥

तद्वैमात्रास्तेषांनिम्म्यादीनांवैमात्राःसापत्नाः ॥ २ ॥ तस्यबभ्रोःचकारात्देवावृधस्यापिश्लोकोयशोगीयते ॥ ३ ॥ दूरातदूरेस्थितंयथाशृणुमः अंतिकात्समीपेस्थितमपिप्रत्यक्षतयातथैवपश्यामःनततःकिंचिदपिन्यूनंअतोबभ्रुर्मनुष्याणांमध्येश्रेष्ठोदेवावृधस्तुदेवैःसमइति ॥ ४ ॥ बभ्रोर्दे वावृधादपिताभ्यामुद्दिष्टमार्गेणपुरुषाःक्रमेणषट्षष्ट्यादयोमृतत्वंप्राप्ताः बभ्रूदेवावृधाविति पाठेबभ्रुंदेवावृधंवासाद्यइतिशेषः सएवार्थः ॥ ५ ॥ मृ

भजमानस्यनिमिकृकणवृष्णयस्तथान्येतद्वैमात्राःशताजित्सहस्राजिदयुताजित्संज्ञाः ॥ २॥ देवावृधस्यापिबभ्रुः पुत्रोभूत्तस्यचायंश्लोकोगीयते ॥ ३ ॥ यथैवशृणुमोदूरादपश्यामतथांतिकात् ॥ बभ्रुःश्रेष्ठोमनुष्याणांदेवैर्देवावृधःसमः ॥ ४ ॥ पुरुषाःषट्चषष्टिश्चषट्सहस्राणिचाष्टच॥येमृतत्वमनुप्राप्ताबभ्रोर्देवावृधादपि ॥ ५ ॥ महाभोजस्त्वतिधर्मात्मातस्यान्वयेभोजामार्त्तिकावताबभूवुः ॥ ६ ॥ वृष्णेःसुमित्रोयुधाजिच्चपुत्रोभवत् ॥ ततश्चानमित्रशिनीतथा ॥७॥ अनमित्रान्निघ्नोनिघ्नस्यप्रसेनसत्राजितौ ॥तस्यसत्राजितस्यभगवानादित्यःसखाभवत्॥ ८ ॥ एकदात्वंभोधेस्तीरसंश्रयःसूर्यंसत्राजितस्तुष्टावतन्मनस्कतयाचभास्वानभिष्टूयमानोग्रतस्तस्यतस्थौअस्पष्टमूर्त्तिधरंचैनमालोक्यसत्राजितःसूर्यमाहयथैवव्योम्निवन्हिपिंडोपममहमपश्यंतथैवाद्याग्रतोगतमप्यत्रनाकिंचिद्भगवताप्रसादीकृतंविशेषमुपलक्षयाभि ॥ ९ ॥

त्तिकावतंनामपुरंतत्रस्थितानृपामार्त्तिकावताः ॥ ६ ॥ वृष्णेःसुमित्रयुधाजितौपुत्रावित्यर्थः ततःसुमित्रात् ॥ ७ ॥ सत्राजितःप्रसंगात्स्यमंतको पाख्यानमाह तस्येत्यादिनायावत्समाप्ति ॥ ८ ॥ यथाविशेषमुपलक्षयामितथाकुर्वितिप्रथमंवरप्रार्थना ॥ ९ ॥

ष्णयंस्वस्थानं ॥ १० ॥ अमलेनमणिरत्नेनमण्युत्तमेनसनाथकंठतयाअलंकृतकंठतया ॥ ११ ॥ विश्रब्धाःनिःशंकाः ॥ १२ ॥ आत्मनिवेशनेस्वगृहेचक्रेस्थापयामास ॥ १३ ॥ मणिरत्नेषुमण्युत्तमेषुप्रवरंश्रेष्ठंकनकस्रावकत्वात् भारप्रमाणंगणितशास्त्रोक्तं। माषोदशार्धगुंजःषोडशमाषो

इत्येवमुक्तेसूर्येणानिजकंठादुन्मुच्यस्यमंतकनामामणिरवतार्यएकांतेन्यस्तःततस्तमाताम्रोज्ज्वलन्हस्ववपुषमीषदापिंगलनयनमादित्यमद्राक्षीत् ॥ कृतप्रणिपातस्तवादिकंचसत्राजितमाहभगवान्वरमस्मत्तोभिमतंवृणीष्वेतिसचतदेवमणिरत्नमयाचतसचापितस्मैतद्दत्वावियतिस्वधिष्ण्यमारुरोह ॥ १० ॥ सत्राजिऽप्यमलमणिरत्नसनाथकण्ठतयासूर्यइवतेजोभिरशेषदिगंतराण्युद्भासयन्द्वारकांविवेश ॥ ११ ॥ द्वारकावासिजनपदस्तुतमायांतमवेक्ष्यभगवंतमनादिपुरुषंपुरुषोत्तममवनिभारावतारणायांशेनमानुषरूपधारिणंप्रणिपत्याह ॥ भगवन्भवंतमयंनूनंद्रष्टुमायात्यादित्यइत्याकर्ण्यप्रहस्यचतानाहभगवान्नायमादित्यःसत्राजितोयमादित्यदत्तंस्यमंतकाख्यंमहामणिंबिभ्रदत्रोपायातितदेनंविश्रब्धाःपश्यतइत्युक्तास्तेयथुः ॥ १२ ॥ सचतंस्यमंतकाख्यंमहामणिमात्मनिवेशनेचक्रे ॥ १३ ॥ प्रतिदिनंचतन्मणिरत्नप्रवरमष्टौकनकभारान्स्रवति ॥ १४ ॥ तत्प्रभावाच्चसकलस्यैवराष्ट्रस्योपसर्गावृष्टिव्यालाग्निचारदुर्भिक्षादिभयंनभवति ॥ १५ ॥ अच्युतोपितद्रत्नमुग्रसेनस्यभूपतेर्योग्यमेतदितिलिप्सांचक्रेगोत्रभेदभयाच्चशक्तोपिनजहार ॥ १६ ॥ सत्राजितोप्यच्युतोमामेनंयाचयिष्यतीत्यवगतरत्नलोभःस्वभ्रात्रेप्रसेनायतद्रत्नंदत्तवान् ॥ १७ ॥

निगद्यतेकर्षः। ससुवर्णश्चसुवर्णैस्तैरेकंपलंचतुर्भिश्च ॥ तुलापलशतंप्रोक्तंभारःस्याद्विंशतिस्तुलाः॥इति ॥१४॥ उपसर्गोरोगादिः ॥ १५ ॥ तद्रत्नंवरलब्धंशुभदमपिभगवल्लिप्साभंगाद्बह्वनर्थप्रदंजातमितिवक्तुमाहअच्युतोपीति ॥ १६ ॥ कृष्णस्यअवगतोरत्नेलोभोयेनसः ॥ १७ ॥

क्रीडनंक्रीडासाधनम् ॥ १८ ॥ कर्णाकर्णिकर्णेकर्णे कर्ण्याकर्ण्याइतिपाठेकर्णपरंपरयाइत्यर्थः ॥ १९ ॥ सिंहपददर्शनेनकृतापरिशुद्धिर्येनसः सिंहेनैवप्रसेनोहतोनकृष्णेनेतिजनपदेनज्ञातत्वात् तथापिमणिरत्नलोभात्सिंहपदमनुससार ॥ २० ॥ उल्लापयंत्याआकांक्षाजनकंवचनमुल्ला

तच्चशुचिनाध्रियमाणमशेषसुवर्णस्रावादिकंगुणमुत्पादयतिअन्यथायएवधारयतितमेवहंतीतिअसावपिप्रसेनःस्य मंतकेनकंठसक्तेनाश्वमारुह्याटव्यांमृगयामगच्छत् ॥ तत्रचसिंहाद्वधमवापसाश्वंचतंनिहत्यसिंहोप्यमलमणिरत्न मास्येनादायगंतुमुद्यतऋक्षपतिनाजांबवताद्दृष्टोघातितः ॥ जांबवानप्यमलंतन्मणिरत्नमादायस्वबिलंप्रविवेशसु कुमारकसंज्ञायचबालकायक्रीडनमकरोत् ॥ १८ ॥ अनागच्छतिचतस्मिन्प्रसेनेकृष्णोमणिरत्नमभिलषितवान् नचप्राप्तवान्नूनमेतदस्यकर्मेत्यखिलएवयदुलोकःपरस्परंकर्णाकर्ण्यकथत् ॥ १९ ॥ विदितलोकापवादवृत्तांतश्च भगवान्यदुसैन्यपरिवारःप्रसेनाश्वपदवीमनुससारददर्शचाश्वसमेतंप्रसेनंनिहतंसिंहेन॥खिलजनपदमध्येसिंहपदद र्शनकृतपरिशुद्धिःसिंहपदमनुससार ॥ २० ॥ ऋक्षविनिहतंसिंहमप्यल्पेभूमिभागेदृष्ट्वाततश्चतद्रत्नगौरवाद्दृक्षस्या पिपदान्यनुययौगिरितटेचसकलमेवयदुसैन्यमवस्थाप्यतत्पदानुसारीऋक्षबिलंप्रविवेशअर्धप्रविष्टश्चधात्र्याःसुकु मारकमुल्लापयंत्यावाणींशुश्राव ॥ २१ ॥ सिंहःप्रसेनमवधीत्सिंहोजांबवताहतः॥ सुकुमारकमारोदीस्तवह्येषस्य मंतकः ॥ २२ ॥ इत्याकर्ण्यलब्धस्यमंतकोदंतःप्रविष्टःकुमारक्रीडनकीकृतंचधात्रीहस्तेतेजोभिर्जाज्वल्यमानंस्य मंतकंददर्श ॥ २३ ॥ तंचस्यमंतकाभिलाषचक्षुषमपूर्वपुरुषमागतमवेक्ष्यधात्रीत्राहित्राहीतिव्याजहार ॥ २४ ॥

पनंतत्कुर्वत्या ॥ २१ ॥ तदेवाह सिंहःप्रसेनमिति ॥ २२ ॥ लब्धःस्यमंतकस्योदंतोवार्तायेनसः लब्धस्यमंतकोंतरितिपाठेज्ञातस्यमंतकःअंतः प्रविष्टइत्यर्थः। जाज्वल्यमानमतिप्रकाशमानम् ॥ २३ ॥ तंकृष्णंस्यमंतकस्याभिलाषसूचकंचक्षुर्यस्यतम् ॥ २४ ॥

व्याक्षेपोविलंबः कृताध्यवसायाःकृतनिश्चयाः ॥ २५ ॥ उपरतक्रियाकलापंमृतक्रियासमूहंश्राद्धादिकं ॥२६॥ बलप्राणपुष्टिरभूदितिप्रसंगाच्छ्रा
द्धप्रशंसाउक्ता तस्मादवश्यंश्राद्धादिकर्त्तव्यमितिभावः ॥२७॥ किमुतावनिगोचरैर्मनुष्यैस्तत्रापिनराणामवयवभूतैरंगभूतैःक्रीडासाधनैरस्मद्विधैर्जेतुं

तदार्त्तनादश्रवणानंतरंचामर्षपूर्णहृदयस्तरक्षुःसजांबवानाजगामतयोश्चपरस्परंयुध्यतोर्द्वयोर्युद्धमेकविंशतिदिनान्यभवत्तेचयदुसैनिकास्तत्रसप्ताष्टदिनानितन्निष्क्रांतिमुदीक्षमाणाअनिष्क्रममाणेचमधुरिपावसाववश्यमत्रबिलेत्यंतनाशमाप्तोभविष्यत्यन्यथातस्यकथमेतावंतिदिनानिशत्रुजयेव्याक्षेपोभवतीतिकृताध्यवसायाद्वारकामागताहतःकृष्णइतिकथयामासुः ॥ २५ ॥ तद्बांधवाश्चतत्कालोचितमखिलमुपरतक्रियाकलापंचक्रुः ॥ २६ ॥ तत्रचास्ययुध्यमानस्यातिश्रद्धादत्तविशिष्टपात्रोपयुक्तान्नतोयादिनाकृष्णस्यबलप्राणपुष्टिरभूत् ॥ २७ ॥ इतरस्यानुदिनमभिगुरुपुरुषभिद्यमानस्यातिनिष्ठुरप्रहारपीडिताखिलावयवस्यनिराहारतयाचबलहानिः ॥ निर्जितश्चभगवताजांबवान्प्रणिपत्याहअसुरसुरयक्षगंधर्वराक्षसादिभिरप्यखिलैर्भगवान्नजेतुंशक्यःकिमुतावनिगोचरैरल्पवीर्यैर्नरावयवभूतैश्चातिर्यग्योन्यनुसृतिभिःकिंपुनरस्मद्विधैरवश्यंभगवतोस्मत्स्वामिनोनारायणस्यसकलजगत्परायणस्यांशेनभवताभवितव्यमित्युक्तः ॥ २८ ॥ तस्मैभगवानखिलमवनिभारावतारमाचचक्षे ॥ २९ ॥ प्रीत्यांजितकरतलस्पर्शनेनचैनमपगतयुद्धखेदंचकार ॥ ३० ॥

नशक्यइतिकिंपुनर्वक्तव्यमित्यर्थः ॥२८॥ अवनेर्भारस्यावतारोयस्मात्तमात्मानमखिलंजन्मादिसहितंआचचक्षेआख्यातवान् यद्वाभारावतारंकृतंकरिष्यमाणंचाख्यातवान् ॥ २९ ॥ यथातिलादिस्नेहयुक्तकरेणमर्द्दयन्श्रममपनयतिकश्चित्तथाप्रीत्यांजितंम्रक्षितंयुक्तंयत्करतलंतस्यस्पर्शनेन ॥ ३० ॥

कन्यांग्राहयामासदत्तवान् ॥ ३१ ॥ आत्मशोधनायलब्धमपिमणिंकंचिन्निधायागतइतिदुर्जनत्वनिवारणाय ॥ ३२ ॥ दिष्ट्यादिष्ट्याभद्रंभद्र
मित्यानंदेनापूजयन् ॥ ३३ ॥ प्रसंगात्स्यमंताख्यानजांबवतीविवाहवत्सत्यभामाविवाहमाह सत्राजितोपीति अभूतमलिनंमिथ्यादुर्यशः

सचप्रणिपत्यैनंपुनरपिप्रसाद्यजांबवतींनामकन्यांगृहागमनार्घभूतांग्राहयामास ॥ ३१ ॥ स्यमंतकमणिमप्यसौ प्रणिपत्यतस्मैप्रददौअच्युतोप्यतिप्रणतात्तस्मादग्राह्यमपितन्मणिरत्नमात्मशोधनायजग्राह ॥ ३२ ॥ सहजांबवत्याद्वारकामाजगामभगवदागमनोद्भूतहर्षोत्कर्षस्यद्वारकावासिजनस्यकृष्णावलोकनात्तत्क्षणमेवातिपरिणतवयसोपिनवयौवनमिवाभवत् आनकदुंदुभिंचदिष्ट्यादिष्ट्येतिचसकलयादवाःस्त्रियश्चसभाजयामासुः ॥ ३३ ॥ भगवानपियथानुभूतमशेषयादवसमाजेयथावदाचचक्षेस्यमंतकंचसत्राजितायदत्वामिथ्याभिशस्तिविशुद्धिमवापजांबवतींचांतःपुरेनिवेशयामाससत्राजितोपिमयास्याभूतमलिनमारोपितमितिजातसंत्रासःस्वसुतांसत्यभामांभगवतेभार्यांददौ ॥ ३४ ॥ तांचाक्रूरकृतवर्मशतधन्वप्रमुखायादवाःपूर्वंवरयामासुः ॥ ततस्तत्प्रदानादवज्ञातमात्मानंमन्यमानाःसत्राजितेवैरानुबंधंचक्रुः ॥ अक्रूरकृतवर्मप्रमुखाश्चशतधन्वानमूचुः ॥ अयमतिदुरात्मासत्राजितोयोस्माभिर्भवताचाभ्यर्थितोप्यात्मजामस्मान्भवंतंचाविगणय्यकृष्णायदत्तवान्तदलमनेनजीवताघातयित्वैनंतन्महारत्नंत्वयाकिंनगृह्यते वयमप्यभ्युपपत्स्यामः ॥ यद्यच्युतस्तवापिवैरानुबंधंकरिष्यतीति ॥ ३५ ॥

॥ ३४ ॥ कृष्णेमिथ्यादोषारोपेफलंवक्तुमाह तांचेत्यादिनामणिरत्नमपहृतमित्यंतेन अभ्युपपत्स्यामःसाहाय्यंकरिष्यामः यदिवैरानुबंधमप्य
च्युतःकरिष्यतीत्यंगीकृतत्वादच्युतबलभद्राभ्यामुभाभ्यांवैरानुबंधेसाहाय्याकरणेपिनदोषइतिभावः ॥ ३५ ॥

कृष्णस्यान्यत्रगमनंविनासत्राजितवधासंभवात्तत्प्रसंगमाह। जतुगृहेति । सर्वज्ञोपिकृष्णःकुल्यार्थमागतश्चेत्तर्हिपांडवामृताएवेतिदुर्योधनस्यतद
न्वेषणादिबलशैथिल्यार्थंकुलोचितकरणायवारणावतंहस्तनापुरंगतइत्यर्थः ॥ ३६ ॥ इदानीमर्थनिमित्तान्बहूननर्थान्वक्ष्यन्कृष्णस्यपुनरपि

एवमुक्तस्तथेत्यसावप्याहजतुगृहदग्धानांचपांडुनंदनानांविदितपरमार्थोपिभगवान्दुर्योधनप्रयत्नशैथिल्यार्थंकुल्य
करणायवारणावतंगतः ॥ ३६ ॥ गतेचतस्मिन्सुप्तमेवसत्राजितंशतधन्वाजघानमणिरत्नंचाददेपितृवधामर्षपूर्णा
चसत्यभामाशीघ्रंस्यंदनारूढावारणावतंगत्वाभगवतेहंप्रतिपादितेतिअक्षांतिमताशतधन्वनास्मत्पिताव्यापादितः ॥
तच्चस्यमंतकमणिरत्नमपहृतंतदियमस्यावहासनातदालोच्ययदत्रयुक्तंतत्क्रियतामितिकृष्णमाह ॥ ३७ ॥ तया
चैवमुक्तःपरितुष्टांतःकरणोपिकृष्णःसत्यभामाममर्षताम्रलोचनःप्राहसत्येममैषावहासनानाहमेतांतस्यदुरात्मनःस
हिष्ये ॥ ३८ ॥ नह्यनुल्लंघ्यवरपादपंतत्कृतनीडाश्रयिणोविहंगावध्यंतेतदलमत्यर्थममुनास्मत्पुरतःशोकप्रेरितवा
क्यपरिकरेणेत्युक्त्वाद्वारकामभ्येत्यबलदेवमेकांतेवासुदेवःप्राहमृगयागतंप्रसेनमटव्यांमृगपतिर्जघानसत्राजितोप्य
धुनाशतधन्वनानिधनंप्रापितः ॥ ३९ ॥ तदुभयविनाशात्तन्मणिरत्नमावाभ्यांसामान्यंभविष्यति ॥ ४० ॥

मिथ्याभियोगप्रसंगमाह पितृवधामर्षेत्यादिनानरकादिकंनाभूदित्यंतेन अस्यएतत्कर्तृकावहासनापरिभवः ॥३७॥ परितुष्टांतःकरणोपीत्यस्या
यंभावःमदाज्ञालंघनफलमेतादृशमेवतस्यचापुत्रस्यतन्मणिरत्नंसत्यभामायाएवेति ममम द्विषयिणीअवहासना ॥ ३८ ॥ सत्राजितस्यवधेकथं
भगवतोऽवहासनेत्यतआह । अनुल्लंघ्येति । अत्रपादपस्थानेभगवान्पक्षिस्थानेसत्राजितः ॥ ३९ ॥ आवाभ्यामावयोः ॥ ४० ॥

भगवताचक्रिणाकृष्णेनसीरिणाबलभद्रेणचसहामराणांमध्येकश्चिद्योद्धुंनसमर्थइत्यन्वयः।त्रिविक्रमावतारेपादप्रहारेणपरिकंपितंजगत्त्रयंयेन प्रब
लरिपुचक्रेषुशत्रुसैन्येष्वप्रतिहतंचक्रंयस्यतेनचक्रिणासीरिणाचकिंभूतेन मदमुदितनयनाभ्यांविलोकितेनेवरिपुबलंनिशातयतीतितथातेन अति

तदुत्तिष्ठारुह्यतांरथः ॥ शतधनुर्निधनायोद्यमंकुर्वित्यभिहितस्तथेतिसमन्विच्छितवान् ॥ कृतोद्योगाचैतावुभा
वुपलभ्यशतधन्वाकृतवर्माणमुपेत्यपार्ष्णिपूरककर्मनिमित्तमचोदयत् ॥ आहचैनंकृतवर्मानाहंबलभद्रवासुदेवा
भ्यांसहविरोधायालमित्युक्तश्चाक्रूरमचोदयत् ॥ आहचासावपिनहिकश्चिद्भगवतापादप्रहारपरिकंपितजगत्त्र
येणासुरवनितावैधव्यकारिणाप्रबलरिपुचक्राप्रतिहतचक्रेणचक्रिणामदमुदितनयनावलोकितारिबलविशातनेना
तिगुरुवैरिवारणाकर्षणाविष्कृतमहिमोरुसीरेणसीरिणाचसहसकलजगद्वंद्यानाममराणामपियोद्धुंसमर्थः ॥ कि
मुताहंतदन्यतःशरणमभिलष्यतां ॥ ४१ ॥ इत्युक्तःशतधनुराहयद्यस्मत्परित्राणसमर्थंभवानात्मानमवगच्छतित
दयमस्मन्मणिःसंगृह्यरक्ष्यतामित्युक्तःसोप्याहयद्यंतायामप्यवस्थायांनकस्मैचिद्भवान्कथयिष्यतितदहमेनंग्रही
ष्यामितथेत्युक्तेऽक्रूरस्तन्मणिरत्नंजग्राह॥४२॥शतधनुरप्यतुलवेगांशतयोजनवाहिनींवडवामारुह्यापक्रांतःशैब्य
सुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाश्वचतुष्टययुक्तरथावस्थितौबलदेववासुदेवौतमनुप्रयातौ ॥४३॥साचवडवाशतयोजनप्र
माणंमार्गमतीत्यपुनरपिवाह्यमानामिथिलावनोद्देशेप्राणानुत्ससर्जशतधनुरपितांपरित्यज्यपदातिरेवाद्रवत् ॥४४॥

गुरवोमहांतोवैरिणोरिपवएववारणास्तेषामाकर्षणेनाविष्कृतोमहिमायेनतथाविधःसीरोहलमस्यास्तीतितथाभूतेन ४१ स्यमंतकमणिन्यासेविदिते
भगवानज्ञास्यतिसत्राजितवधेऽक्रूरस्यापिसाहाय्यमस्तीतितन्माभूदित्युक्तंयद्यंतायामपीति ॥४२॥ अतुलवेगांअतिशीघ्रगामिनींशतयोजनवाहिनीं
तावद्दूरर्मएकेनाह्नागंतुंसमर्थां ॥ ४३ ॥ वाह्यमानावहनायप्रेर्यमाणा ॥ ४४ ॥

लोकेहिसर्वस्यसर्वत्रधनार्थमविश्वासइतिदर्शयितुंसर्वज्ञोपिभगवान्बलदेवंप्रतिपुनराह। अत्रैवेति ॥ ४५ ॥ तंश्रीकृष्णंआक्षिप्यतिरस्कृत्य ॥४६॥ प्रासंगिकमाह। यावच्चेति । अशिक्षितअकरोत् ॥ ४७ ॥ तदेवंसर्वज्ञयोःश्रीकृष्णबलभद्रयोर्मण्यर्थेशपथादिकंभक्तस्याक्रूरस्यचज्ञात्वाकृष्णायमण्य

कृष्णोपिबलभद्रमाहतावदत्रैवस्यंदनेभवतास्थेयमहमेनमधमाचारंपदातिनमनुगम्ययावद्घातयामि ॥ अत्रहि भूभागेदृष्टदोषाहयानैतेश्वाभवतेमंभूमिभागमुल्लंघ्यनेयाः ॥ ४५ ॥ तथेत्युक्त्वाबलभद्रोरथएवतस्थौकृष्णोपिद्वि क्रोशमात्रंभूमिभागमनुसृत्यदूरस्थस्यैवचक्रंक्षिप्त्वाशतधनुषःशिरश्चिच्छेदतच्छरीरांबरादिषुचबहुप्रकारमन्विष्य न्नपिस्यमंतकंमणिनावापयदातदोपगम्यबलभद्रमाहवृथैवास्माभिर्घातितःशतधनुर्नप्राप्तमखिलजगत्सारभूतंत न्मणिरत्नमित्याकर्ण्योद्भूतकोपोबलभद्रोवासुदेवमाहधिक्त्वांयस्त्वमर्थलिप्सुरेतच्चतेभ्रातृत्वान्मर्षयेतदयंपंथाःस्वे च्छयागम्यतां नमेद्वारकयानबंधुभिःकार्यमलमेभिर्ममाग्रतोलीकशपथैरित्याक्षिप्यतंकथंचित्प्रसाद्यमानोपिनत स्थौविदेहपुरींप्रविवेश॥४६॥जनकश्चार्घपूर्वकमेवैनंगृहंप्रवेशयामासतत्रैवचतस्थौवासुदेवोपिद्वारकामाजगाम ॥ यावच्चजनकराजगृहेबलभद्रोवतस्थेतावद्धार्तराष्ट्रोदुर्योधनस्तत्सकाशाद्गदाशिक्षामशिक्षत् ॥ ४७ ॥ वर्षत्रयांते चबभ्रूग्रसेनप्रभृतिभिर्यादवैर्नतद्रत्नंकृष्णेनापहृतमितिकृतावगतिभिर्विदेहपुरींगत्वाबलदेवंसंप्रत्याय्यद्वारकामा नीतः ॥४८॥ अक्रूरोप्युत्तममणिसमुद्भूतसुवर्णध्यानपरःसततंयज्ञानीजे ॥ ४९ ॥ सवनगतौहिक्षत्रियवैश्यौनि घ्नन्ब्रह्महाभवतीत्यतोदीक्षाकवचंप्रविष्टएवतस्थौद्विषष्टिवर्षाणि ॥ ५० ॥

प्रदानंधनदोषदर्शनार्थमेवोक्तं। बलभद्रागमनमाह । वर्षत्रयेति ।संप्रत्याय्यशपथादिनाविश्वास्य ॥४८॥ सुवर्णध्यानपरःएतावद्भिःसुवर्णैःकिंक्रि यतइतिविचारपरः ॥ ४९ ॥ सवनगतौदीक्षितौ ॥ ५० ॥

मरकोजनमारी ॥ ५१ ॥ अथरामादीनांकृष्णेस्यमंतकापहारशंकानिरासंवक्तुमाह । अथाक्रूरेत्यादिनायावदध्यायसमाप्ति ॥ ५२॥ उरगारिके
तनोगरुडध्वजः यद्यतइदंप्रचुरोपद्रवागमनंएतन्निमित्तमालोच्यतामित्यर्थः ॥ ५३ ॥ श्वफल्कगांदिन्योर्माहात्म्योक्तिस्तत्पुत्राक्रूरमहिमख्यापना

एवंतन्मणिप्रभावात्तत्रोपसर्गदुर्भिक्षमरकादिकंनाभूत् ॥ ५१ ॥ अथाक्रूरपक्षीयैर्भोजैःशत्रुघ्नेसात्वतस्यप्रपौत्रेव्यापादितेभोजैःसहाक्रूरोद्वारकामपहायापक्रांतः ॥ ५२ ॥ तदपक्रांतिदिनादारभ्यतत्रोपसर्गव्यालानावृष्टिमरकाद्युपद्रवाबभूवुः ॥अथयादवबलभद्रोग्रसेनसमवेतोऽमंत्रयद्भगवानुरगारिकेतनःकिंयदिदमेकदैवप्रचुरोपद्रवागमनमेतदालोच्यतां ॥ ५३ ॥ इत्युक्तेअंधकनामायदुवृद्धःप्राहअस्याक्रूरस्यपिताश्वफल्कोयत्रयत्राभूत्तत्रतत्रदुर्भिक्षमरकानावृष्ट्यादिकंनाभूत् ॥५४॥ काशिराजस्यविषयेत्यंतानावृष्ट्यांश्वफल्कोनीयतततस्तत्क्षणादेवदेवोववर्षकाशिराजस्यपत्न्याश्चगर्भेकन्यापूर्वमासीत् ॥ ५५ ॥ सापिपूर्णेपिप्रसूतिकालेनैवनिश्चक्रामएवंचतस्यगर्भस्यद्वादशवर्षाण्यनिष्क्रामतोययुःकाशिराजश्चगर्भस्थांतामात्मजामाहपुत्रिकस्मान्नजायसेनिष्क्रम्यतामास्यंतेद्रष्टुमिच्छाम्यहंस्वकांचमातरंकिमत्रचिरंक्लेशयसीत्युक्तेगर्भस्थैवव्याजहारताततयद्येकैकांगांदिनेदिनेब्राह्मणेभ्योददासितदाहमन्यैस्त्रिभिर्वर्षैरस्माद्गर्भान्निष्क्रमिष्यामीति एतच्चतद्वचनमाकर्ण्यराजाब्राह्मणायदिनेदिनेगांप्रादात्सापितावताकालेनजाताततस्तस्याःपितागांदिनीतिनामचकारतांचगांदिनींकन्यांश्वफल्कायोपकारिणेगृहागतायार्घभूतांप्रादात्साचगांदिनीप्रतिदिनंयावज्जीवंब्राह्मणायगांदत्तवतीतस्यामयमक्रूरःश्वफल्काज्जज्ञे तस्यैवंगुणमिथुनादुत्पत्तिः ॥ ५६ ॥

र्था ॥ ५४ ॥ गर्भेकन्यापूर्वमासीदितिनिश्चयोज्योतिःशास्त्रादिना ॥ ५५ ॥ एवंपूर्वोक्तागुणायस्यमिथुनस्यतस्मात् ॥ ५६ ॥

इतिपूर्वोक्तप्रकारेणातिगुणवत्यक्रूरेइतोनिष्क्रांततयानिमित्तेसतिअपरनिमित्तानुसरणेनालंव्यर्थमित्यर्थः ॥ ५७ ॥ कृष्णश्चिंतयामासेत्युक्त्याभ
गवतस्तस्यसर्वज्ञस्यसतस्तत्परामर्शेनमणिसंभावनंलोकरक्षानुसरणमात्रंनतत्वतः अन्यथासमस्तमंगलमूर्तौभगवतिकृष्णेसतितदरिष्टदर्शनमपि

तत्कथमस्मिन्नपक्रांतेत्रमरकदुर्भिक्षाद्युपद्रवानभविष्यंतितदयमानीयतामित्यलमतिगुणवत्यपरान्वेषणेनेति ५७
यदुवृद्धांधकस्यतद्वचनमाकर्ण्यकेशवोग्रसेनबलभद्रपुरोगमैर्यदुभिःकृतापराधतितिक्षाभयमभयंदत्वाश्वाफल्किःस्व
पुरमानीतःतत्रचागतएवतत्स्थस्यमणेरनुभावादनावृष्टिमरकदुर्भिक्षव्यालाद्युपद्रवःशशामकृष्णश्चिंतयामासस्व
ल्पमेतत्कारणंयदयंगांदिन्यांश्वफल्केनाक्रूरोजातःसुमहांश्चायमनावृष्टिदुर्भिक्षमरकाद्युपद्रवशमनकारीप्रभावः ५८
तन्नूनमस्यसकाशेसमहामणिःस्यमंतकाख्यस्तिष्ठतितस्यह्येवंविधाःप्रभावाःश्रूयंते ॥ अयमपियज्ञादनंतरमन्यत्
क्रत्वंतरमनंतरंतस्मात्यज्ञांतरंयजतीति ॥ स्वल्पोपादानंचास्यासंशयमत्रासौवरमणिस्तिष्ठतीतिकृताध्यवसा
योन्यत्प्रयोजनमुद्दिश्यसकलयादवसमाजमात्मगेहेएवाचीकरत् ॥ ५९ ॥ अत्रचोपविष्टेष्वखिलेषुयादवेषुपूर्वप्रयो
जनमुपन्यस्यपर्यवसितेचतस्मिन्प्रसंगागतपरिहासकथामक्रूरेणसहकृत्वाजनार्दनस्तमक्रूरमाह ॥ ६० ॥

दुर्घटमिति तथाहशुकः।इत्थंगोपदिशंत्येकेविस्मृत्यप्रागुदाहृतम्॥मुनिवासनिवासेकिंघटेतारिष्टदर्शनम् इति।तस्मादेतल्लोकानुसरणंपरप्रत्ययेनस्वा
पवादपरिहारपरमेवेति ॥५८॥ अल्पोपादानंस्वल्पजीविकाद्रव्यंअन्यत्प्रयोजनंविवाहादिकमुद्दिश्यसमाजंसमुदायमचीकरत्कारयामास॥५९॥
यदर्थंयादवाःसमाहूतास्तदुपन्यस्यप्रयुक्तमयुक्तंवेतिपृष्ट्वा ॥ ६० ॥

दानपतेइतिसंबोधनंसाकूतं ॥ ६१ ॥ धारणेक्लेशेनक्लेशहेतुनियमेनभोगेषुअसंगिमानसंयस्यसोऽहंस्वसुखस्यकलांलेशमपिनवेद्मि ॥ ६२ ॥ तर्हि

दानपतेजानीमएववयंयथाशतधन्वनातदिदमखिलजगत्सारभूतंस्यमंतकरत्नंसमर्पितं तदेतद्राष्ट्रोपकारकंभवतः
सकाशेतिष्ठतीतितिष्ठतुसर्वएववयंतत्प्रभावफलभुजःकिंत्वेषबलभद्रोस्मानाशंकितवान्तदस्मत्प्रीतयेदर्शयेत्यभि
तभिहितःसरत्नःसोचिंतयत् ॥ ६१ ॥ किमत्रानुष्ठेयमन्यथाचेद्ब्रवीम्यहंतत्केवलांबरतिरोधानमन्विष्यंतोरत्नमे
तद्द्रक्ष्यंतीत्यन्वेषणंनक्षेममितिसंचिंत्यतमखिलजगत्कारणभूतंनारायणमाहाक्रूरोभगवन्ममैतत्स्यमंतकरत्नंशत
धनुषासमर्पितं अपयातेचतस्मिन्नद्यश्वःपरश्वोवाभगवान्मांयाचयिष्यतीतिकृतमतिरतिकृच्छ्रेणैतावत्कालमधा
रयं ॥ अस्यचधारणक्लेशेनाहमशेषोपभोगेष्वसंगिमानसोनवेद्मिस्वसुखकलामपि ॥ ६२ ॥ एतावन्मात्रमप्य
शेषराष्ट्रोपकारिधारयितुंनशक्नोतीतिमांभगवान्मंस्यतइत्यात्मनानचोदितं ॥६३॥ तदिदंस्यमंतकरत्नंगृह्यताभि
च्छयायस्याभिमतंतस्यसमर्प्यतांततःसोधोवस्त्रनिगोपितातिलघुकनकसमुद्गकंप्रकटीकृतवान् ॥६४॥ ततश्चनि
ष्क्राम्यस्यमंतकमणितत्रयदुसमाजेमुमोचमुक्तमात्रेचतेनातिकांत्यातदखिलमास्थानमुद्योतितं ॥ ६५ ॥

किमितिमयिनोक्तंतत्राह एतावन्मात्रंस्वल्पमपिअशेषराष्ट्रोपकारकमपिअयंधारयितुंनशक्नोतीत्यशक्तंमांभवान्मंस्यतेइतिभियाआत्मनामयातु
भ्यंनोदितंच अस्याशेषराष्ट्रेतिपाठेअस्यराज्ञःउग्रसेनस्येत्यर्थः ॥ ६३ ॥ कनकसमुद्गकंसुवर्णसंपुटकं ॥ ६४ ॥ आस्थानंसभा ॥ ६५ ॥ ३०

ममबलभद्रस्यात्मनासहायंमणिःसामान्यःसाधारणइतिअच्युतेनकृष्णेनैवसमन्विच्छितःस्वीकृतइतिहेतोःसस्पृहोभवत् इच्छेलिंगेधातोःक्तः ॥६६॥ चक्रयोरंतरावस्थितमिवसंशयितमात्मानंमेने गोचक्रांतरेतिपाठेशकटचक्रबलीवर्दांतर्गतमिवेत्यर्थः ६७ ॥ नान्यस्यएतत्त्रयभिन्नस्य ॥ ६८ ॥

आहाक्रूरःसएषमणिर्यःशतधन्वनास्माकंसमर्पितोयस्यायंसएवगृण्हात्विति ॥ तमालोक्यसर्वयादवानांसाधुसा ध्विितिविस्मितवचसांवाचोऽश्रूयंत तमालोक्यममायमच्युतेनैवसामान्यःसमन्विच्छितइतिबलभद्रःसस्पृहोभवत्॥ ॥ ६६॥ ममेदंपितृधनमित्यतीवचसत्यभामास्पृहयांचकार ॥ बलसत्याननावलोकनात्कृष्णोप्यात्मानंचक्रांतरा वस्थितमिवमेने ॥ ६७ ॥ सकलयादवसमक्षंचाक्रूरमाहएतद्धिमणिरत्नमात्मसंशोधनायैषांयदूनांदर्शितं ॥ एत च्चममबलभद्रस्यसामान्यंपितृधनंचैतत्सत्यभामायानान्यस्य ॥ ६८ ॥ एतत्सर्वकालंशुचिनाब्रह्मचर्येणचर्ध्रियमा णमशेषराष्ट्रस्योपकारकमशुचिनाध्रियमाणमाधारमेवहंति ॥ ६९ ॥ अतोहमस्यषोडशस्त्रीसहस्रपरिग्रहादसम र्थोधारणे ॥ ७० ॥ कथंचैतत्सत्यभामास्वीकरोत्वार्यबलभद्रेणापिमदिरापानाद्यशेषोपभोगपरित्यागःकथंकार्यः तदलंयदुलोकोयंबलभद्रोहंसत्याचत्वांदानपतेप्रार्थयामः ॥ एतद्भवानेवधारयितुंसमर्थस्त्वत्स्थंचास्यराष्ट्रस्योपका रकंतद्भवानशेषराष्ट्रोपकारनिमित्तमेतत्पूर्ववद्धारयतुत्वयान्यथानवक्तव्यमित्युक्तोदानपतिस्तथेत्युक्त्वाजग्राहतन्म हारत्नंततःप्रभृतिचाक्रूरःप्रकटेनवातितेजसाजाज्वल्यमानेनात्मकंठासक्तेनादित्यइवांशुमालीचचार ॥ ७१ ॥

ततःकिमतआह एतदिति आधारंधारकमेवहंति ॥ ६९ ॥ षोडशस्त्रीसहस्रपरिग्रहादितिब्रह्मचर्यंनैवघटतइतिकथनार्थंहेतुः ॥७०॥ ततःप्रभृति प्रकटेनेति बलभद्रसत्यभामाद्यभ्यसूयाभावात् भक्तेऽक्रूरेभगवतास्थापितमितिलोकभयाच्चमणिंगुप्तंभगवदनुमतमेवाधारयत् इदानीमभिशस्ति परिहारायस्वयमेवकेवलंप्रकटीकृतमक्रूरोधृतवानित्यर्थः ॥ ७१ ॥

॥ ७२ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणे र० वै० टी० त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ क्रमागतावृष्णिवंशाःशैनेयाद्याश्चतुर्दशे । वर्ण्यंतेशिशुपालस्यसायुज्यंचा
त्रसूच्यते॥१॥सत्वतस्यसप्तमःपुत्रोवृष्णिस्तत्पुत्रौअनमित्रशिनीतत्रानमित्रस्यनिघ्नस्तस्यप्रसेनसत्राजितावित्येकोवंशउक्तस्तत्प्रसंगात्स्यमंतकहर

इत्येतांभगवतोमिथ्याभिशस्तिक्षालनांयःस्मरतिनतस्यकदाचिदल्पापिमिथ्याभिशस्तिर्भवतिअव्याहतेंद्रियश्चाखि
लपापमोक्षमवाप्नोति ॥ ७१ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशेत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ पराशरउवाच॥ अनमि
त्रस्यानुजःशिनिर्नामाभवत्तस्यापिसत्यकःसत्यकात्सात्यकिर्युयुधाननामाततोप्यसंगस्तत्पुत्रश्चतूणिस्तूणेर्युगंधर
इतिशनेयाः ॥ १ ॥ अनमित्रस्यैवान्वयेपृश्निस्तस्माच्छ्वफल्कस्तत्प्रभावःकथितएव ॥ श्वफल्कस्यकनीयांश्चित्र
कोनामाभवद्भ्राता श्वफल्कादक्रूरोगांदिन्यामभवत् तथोपमद्गुमृदरविशारिमेजयगिरिक्षत्रोपक्षत्रशत्रुघ्नारिमर्द
नधर्मधृग्दृष्टशर्मगंधमोक्षावाहप्रतिवाहाख्याःपुत्राःसुताराख्याचकन्यादेववानुपदेवश्चाक्रूरपुत्रौपृथुविपृथुप्रमुखा
श्चित्रकस्यपुत्राबहवोऽभवन् ॥ २ ॥कुकुरभजमानशुचिकंबलबर्हिषाख्यास्तथांधकस्यचत्वारःपुत्राः ॥ ३ ॥ कुकु
राद्धृष्टस्तस्माच्चकपोतरोमाततश्चविलोमातस्मादपितुंबुरुसखाभवसंज्ञश्चंदनोदकदुंदुभिस्ततश्चाभिजित्ततःपुनर्व
सुस्तस्याप्याहुकःपुत्रआहुकीकन्याभूत् ॥ ४ ॥

णमुक्तंइदानीमनमित्रानुजस्यशिनेर्वंशउच्यतेअनमित्रस्यानुजइत्यादिनाइतिशैनेयाइत्यंतेन ॥ १ ॥ पुनश्चानमित्रस्यवंशांतरमाह अनमित्रस्येत्या
दिनाबहवोभवन्नित्यंतेन ॥ २ ॥ अंधकस्यसात्वतपुत्रस्यकुकुरादयः पुत्राः ॥ ३ ॥ तत्रकुकुरस्यवंशमाह कुकुरादित्यादिनाउग्रसेनतनूजा
इत्यंतेन भवसंज्ञस्यैवोपनामचंदनोदकदुंदुभिरिति ॥ ४ ॥

तनुजाःकन्याः ॥ ५ ॥ भजमानस्यसात्वतपुत्रस्यकृमिकृकणवृष्णयइत्येकोवंशउक्तः इदानींतस्यैववंशांतरमाह भजमानादित्यादिनायाव

आहुकस्यदेवकोग्रसेनौद्वौपुत्रौदेववानुपदेवश्चसुदेवोदेवरक्षितोदेवकस्यापिचत्वारःपुत्रास्तेषांचवृकदेवोपदेवादेवरक्षिताश्रीदेवाशांतिदेवासहदेवादेवकीचसप्तभगिन्यस्ताश्चसर्वाएववसुदेवउपयेमे ॥ उग्रसेनस्यापिकंसन्यग्रोधसुनामकंकसंकुस्वभूमिराष्ट्रपालयुद्धपालयुद्धमुष्टितुष्टिमत्संज्ञाःपुत्राः ॥ कंसाकंसवतीसुतनुराष्ट्रपालीकंकीचोग्रसेनतनूजाः ॥ ५ ॥ भजमानाच्चविदूरथःपुत्रोऽभवत् ॥ विदूरथाच्छूरःशूराच्छमीशमिनःप्रतिक्षत्रस्तस्मात्स्वयंभोजस्ततश्चहृदिकः ॥ ६ ॥ ततश्चकृतवर्मशतधनुर्देवमीढुषाद्याबभूवुः ॥७॥ देवमीढुषस्यापिशूरस्यापिमारिषानामपत्न्यभवत् ॥ ८ ॥ तस्यांचासौदशपुत्रानजनयद्वसुदेवपूर्वान्वसुदेवस्यजातमात्रस्यैवएततद्गृहेभगवदंशावतारमव्याहतदृष्ट्यापश्यद्भिर्देवैर्दिव्यानकादुंदुभयश्चवादिताः ॥९॥ ततस्तदैवानकदुंदुभिसंज्ञामवाप॥तस्यापिदेवभागदेवश्रवाअनाधृष्टिकरुंधकवत्सवालकसृंजयश्यामशमीकगंडूषसंज्ञानवभ्रातरोबभूवुः॥पृथाश्रुतदेवाश्रुतकीर्तिश्रुतश्रवाराजाधिदेवीचवसुदेवादीनांपंचभगिन्योऽभवन् ॥ शूरस्यकुंतिभोजनामासखाभवत् ॥ तस्मैचापुत्रायपृथामात्मजांविधिनाशूरोददत्तांचपांडुरुवाहतस्यांचधर्मानिलशक्रैर्युधिष्ठिरभीमार्जुनाख्यास्त्रयःपुत्राःसमुत्पादिताःपूर्वमनूढायाश्चभगवताभास्वताकर्णाख्यःकानीनःपुत्रोऽजन्यत ॥ १० ॥

दध्यापसमाप्तिः ॥ ६ ॥ हृदिकात्कृतवर्मशतधनुर्देवमीढुषाद्याःपुत्राबभूवुः देवबार्हाद्याइतिपाठेदेवपदेनदेवमीढुषएवोक्तः ॥ ७ ॥ देवमीढुषस्यपुत्रोयःशूरस्तस्यमारिषानामपत्न्यभूदित्यर्थः ॥ ८ ॥ आनकाःपटहाः दुंदुभयोभेर्यः ॥ ९ ॥ कानीनःकन्यकावस्थायांजातः ॥ १० ॥

अनाचारःस्वपुत्रादिद्वेषःविक्रमःशौर्यंताभ्यांसंपन्नः ॥ ११ ॥ अक्षताःपूर्णावीर्यादिगुणायस्यसः वीर्यबलं शौर्यंउत्साहः पराक्रमःप्रभावः समाक्रांताःत्रैलोक्यैश्वरायेनतथाभूतःप्रभावोयस्यसः ॥ १२ ॥ बहुकालमुपभुक्तंभगवत्सकाशादवाप्तंशरीरपातोद्भवपुण्यफलंयेनसः ॥ १३ ॥ अ

तस्याश्चसपत्नीमाद्रीनामाभवत् तस्यांचनासत्यदस्राभ्यांनकुलसहदेवौपांडोःपुत्रौजनितौ ॥ श्रुतदेवांतुवृद्धशर्मा नामकारूषउपयेमेतस्यांदंतवक्त्रोनाममहासुरोजज्ञेश्रुतकीर्तिमपिकेकयराजउपयेमेतस्यांसंतर्दनादयःपंचकैकेयाः पुत्राबभूवुःराजाधिदेव्यामावंत्यौविंदानुविंदौजज्ञाते ॥ श्रुतश्रवसमपिचेदिराजोदमघोषनामाउपयेमेतस्यांशिशुपालमुत्पादयामास ॥ सहिपूर्वमप्यनाचारविक्रमसंपन्नोदैत्यादिपुरुषोहिरण्यकशिपुरभूत् ॥ ११ ॥ यश्चभगवता सकललोकगुरुणाघातितःपुनरप्यक्षतवीर्यशौर्यसंपत्पराक्रमगुणःसमाक्रांतत्रैलोक्यैश्वरप्रतापोदशाननोभवत् ॥ १२ ॥ बहुकालोपभुक्तभगवत्सकाशावाप्तशरीरपातोद्भवपुण्यफलोथभगतैवराघवरूपिणासोपिनिधनमुपनीतश्चेदिराजदमघोषपुत्रःशिशुपालनामाभवत् ॥१३॥ शिशुपालत्वेचभगवतोभूभारावतारणायावतीर्णांशस्यपुंडरीकनयनाख्यस्योपरिद्वेषानुबंधमतितरांचकारभगवताचनिधनमुपनीतः ॥ तत्रैवपरमात्मभूतेमनसस्तदेकाग्रतयातत्रैवसायुज्यमवाप ॥ १४ ॥ भगवान्हिप्रसन्नोयथाभिलषितंददातिअप्रसन्नोपिनिघ्नन्दिव्यमनुपमस्थानंप्रयच्छति ॥ १५ ॥
इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

वांतरान्वयभेदात्तत्रशब्दस्यपुनरुक्तिर्नदोषाय ॥ १४ ॥ भगवत्द्वेषादपिसायुज्यमुपपादयति भगवान्हीति दिव्यत्वेप्यनुपमस्यानंतयाप्रयच्छतीति ॥ १५ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेरत्न० वै० टी० चतुर्थेंशेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

हरेर्जनिः पंचदशेसंख्यानुक्तिश्चयादवे। सायुज्यंशिशुपालस्यसोपपत्तिकमुच्यते॥ १॥विष्णुनैवनिहतत्वात्प्रागुजन्मन्येवकिंनमुक्तइतिहिरण्यकशिपुः त्वइत्यादिप्रश्नार्थः ॥ १ ॥ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ वस्तुशक्त्याभगवन्नामकीर्त्तनध्यानादिनाक्षीणकल्मषस्यतत्साक्षात्कारेणैवान्येषामपिमोक्षः ॥ तत शिशुपालत्वेचतत्संभवात्समुक्तोनातःप्रागित्युत्तरार्थः सनकाद्यनुग्रहात्तृतीयजन्मन्येवावश्यंभावित्वान्मोक्षस्यतत्रैवतद्धेतुत्वसंभवमाह दैत्येश्वरस्ये

॥ मैत्रेयउवाच ॥ हिरण्यकशिपुत्वेचरावणत्वेचविष्णुना ॥ अवापनिहतोभोगानप्राप्यानमरैरपि ॥ १ ॥ नलयं तत्रतेनैवनिहतःसकथंपुनः॥ संप्राप्तःशिशुपालत्वेसायुज्यंशाश्वतेहरौ ॥२॥ एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंसर्वधर्मभृतांवर ॥ कौतूहलपरेणैतत्पृष्टोमेवक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ पराशरउवाच ॥ दैत्येश्वरस्यतुवधायाखिललोकोत्पत्तिस्थितिविनाश कारिणाऽपूर्वतनुंगृण्हतानृसिंहरूपमाविष्कृतंतत्रहिरण्यकशिपोर्विष्णुरयमित्येवंनमनस्यभूत् ॥ ४ ॥ निरतिशय पुण्यजातसंभूतमेतत्सत्वमितिरजोद्रेकप्रेरितैकाग्रमतिस्तद्भावनायोगात्ततोवाप्तवधहेतुकींनिरतिशयामेवाखिलत्रै लोक्याधिक्यधारिणींदशाननत्वेभोगसंपदमवाप ॥५॥ नातस्तस्मिन्ननादिनिधनेपरब्रह्मरूपेभगवत्यनालंबनीकृ तेमनसस्तत्रलयं ॥ ६ ॥

त्यादिनाकिमुतभक्तिमतामित्यंतेन ॥ ४ ॥ रजोद्रेकेतिसंधिरार्षः निरतिशयपुण्येत्यादिरूपारजसउद्रेकेणप्रेरिताएकाग्रातन्मात्रविषयिणीमतिर्य स्यसः तद्भावनारूपात्योगात्ततोवाप्तवधएवहेतुर्यस्यास्तां अखिलत्रैलोक्यमध्येआधिक्याधारिणींमतिशयितांभोगसंपदमवापेत्यन्वयः ॥५॥ अतस्तस्मिन्मनसोनालंबनीकृतेऽविषयीकृतेपरब्रह्मभूतेतदालयंसायुज्यमवापेत्यनुषंगयुः ॥ ६ ॥

दशाननत्वेपिअस्यदाशरथिरूपदर्शनमेवपूर्वमासीत् विपद्यमानस्यतस्यांतःकरणेमानुषबुद्धिरेवाभून्नायमच्युतइत्यासक्तिर्निश्चयोभूदित्यर्थः॥ ७ ॥ अच्युतविनिपातमात्रात्फलंश्रेष्ठंजन्मऐश्वर्यंचाव्याहतंकेवलमभूत् ॥ ८ ॥ तदंतेचमोक्षंसहेतुकमाह तत्रत्वित्यादिनालयमुपययावित्यंतेनतत्र

शिशुपालत्वेऽच्युतनाम्नामुच्चारणमकरोदितिसंबंधः किंविशिष्टानांभगवन्नामकरणानिकेशिकंसवधचक्रधारणादीनियान्यभवन्तैःप्रवृत्तिनिमित्तैः

दशाननत्वेप्यनंगपराधीनतयाजानकीसमासक्तचेतसोदाशरथिरूपधारिणस्तद्रूपदर्शनमेवासीत् नायमच्युतइत्यासक्तिर्विपद्यतोंतःकरणस्यमानुषबुद्धिरेवकेवलमभूत् ॥ ७ ॥ पुनरच्युतविनिपातमात्रफलमखिलभूमंडलश्लाघ्यचेदिराजकुलजन्माव्याहतंचैश्वर्यंशिशुपालत्वेचावाप ॥ ८ ॥ तत्रत्वखिलान्येवभगवन्नामकारणान्यभवन् ॥ ततश्चतत्कारणकृतानांतेषामशेषाणामेवाच्युतनाम्नामनवरतमनेकजन्मसंवर्द्धितविद्वेषानुबंधिचित्तोविनिंदनसंतर्ज्जनादिषूच्चारणमकरोत्॥ ९ ॥ तच्चरूपमुत्फुल्लपद्मदलामलाक्षमत्युज्ज्वलपीतवस्त्रधार्यममलकिरीटकेयूरकटकोपशोभितमुदारपीवरचतुर्बाहुशंखचक्रगदाधरमतिप्रौढवैरानुभावादटनभोजनस्नानासनशयनादिष्ववस्थांतरेषुनैवापययावस्यात्मचेतसः॥ १० ॥ ततस्तमेवाक्रोशेषूच्चारयंस्तमेवहृदयेधारयन्नात्मवधायभगवदस्त्रचक्रांशुमालोज्ज्वलमक्षयतेजःस्वरूपंपरमब्रह्मस्वरूपमपगतरागद्वेषादिदोषंभगवंतमद्राक्षीत् ॥ ११ ॥

कृतानांसंकेतितानांकेशवकंसध्वंसिचक्रपाणिप्रभृतीनां तर्ज्जनंवाक्ताडनंतदनेनभगवन्नामकीर्त्तनावृत्तिरुक्ता ॥ ९ ॥ साकारध्याननिष्ठामाह तच्चरूपमिति तद्रूपमटनादिष्वात्मनःशिशुपालस्यचेतसोनैवापययावित्यन्वयः आत्मनोबुद्धेश्चेतश्चनैवापययावितिवार्थः ॥ १० ॥ ततश्चकीर्त्तनध्यानाभ्यांशुद्धांतःकरणस्यमोक्षहेतुसाक्षात्कारमाह ततइति आक्रोशेष्वाक्षेपोक्तिषु भगवताअस्तंक्षिप्तंयच्चक्रंतस्यांशुमालाभिरुज्ज्वलम्॥ ११॥

॥ १२ ॥ शिशुपालजन्मप्रसंगागतंसमाप्यप्रकृतवंशमाह वसुदेवस्येति पौरवीपुरुवंशोद्भवेतिरोहिण्याविशेषणं अतएवपौरव्यानांनपृथग्वंशकीर्तनं ॥ १३ ॥ रोहिण्याःप्राधान्येनबलभद्रादीन्वंशानुक्त्वाअन्यानपिवंशानाह भद्राश्वेति आद्यशब्देनपिंडारकौशीनरयोर्ग्रहणं अत्रपौरव्याइतिपाठेपिरोहिणीनाम्न्याइत्यर्थः एतेषामेवरोहिण्यास्तनयादशेति हरिवंशेग्रहणात् कुलजावंशाः ॥ १४ ॥ कीर्तिमदादीनांप्राग्जन्मसंज्ञयैवकीर्त्तन

तावच्च भगवच्चक्रेणाशुव्यापादितस्तेनतत्स्मरणदग्धाखिलाघसंचयो भगवतैवांतमुपनीतस्तस्मिन्नेवलयमुपययौ एतत्तवाभिहितंभगवानिहकीर्त्तितःसंस्मृतश्चद्वेषानुबंधेनाखिलसुरासुरादिदुर्लभंफलंप्रयच्छतिकिमुतसम्यग्भक्तिमतां ॥१२॥ वसुदेवस्यानकदुंदुभेःपौरवीरोहिणीमदिराभद्रावैशलीदेवकीप्रमुखाबव्ह्यःपत्न्योभवन् ॥ १३ ॥ बलभद्रसारणशठदुर्मदादीन्पुत्रान्रोहिण्यामानकदुंदुभिरुत्पादयामासबलभद्रोपिरेवत्यांनिशठोल्मुकौपुत्रावजनयत् ॥ मार्ष्टिमार्ष्टिमच्छिशुसत्यधृतिप्रमुखाःसारणस्यात्मजाः ॥ भद्राश्वभद्रबाहुदुर्गमभूताद्याःरोहिण्याःकुलजाः ॥ ॥ १४ ॥ नंदोपनंदकृतकाद्यामदिरायास्तनयाः भद्रायाश्चोपनिधिगदाद्यावैशल्यांकौशिकमेकमजनयदानकदुंदुभिर्देवक्यामपिकीर्तिमत्सुषेणोदापिभद्रसेनऋभुदासभद्रदेहाख्याःषट्पुत्राजज्ञिरे ॥ १५ ॥ तांश्चसर्वानेवकंसोघातितवान् ॥ अनंतरंचसप्तमंगर्भमर्द्धरात्रेभगवत्प्रहितायोगनिद्रारोहिण्याजठरमपकृष्यनीतवती ॥ १६ ॥ कर्षणाच्चासावपिसंकर्षणाख्यामवाप ॥ १७ ॥

मकृतनाम्नामेवतेषांकंसेनहननात् ॥१५॥ रोहिण्यास्तनयस्यसतोदेवकीपुत्रत्वंबलदेवस्यसमर्थयितुमाहानंतरंचेति देवकीजठरादाकृष्यरोहिणीजठरंनीतवती ॥ १६ ॥ अनेनोपाधिनासंकर्षणसंज्ञांनिर्वक्ति कर्षणाच्चेति ॥ १७ ॥

सकलंजगदेवमहातरुस्तस्यमूलभूतः भूतवर्तमानागामिनश्चयेसुरासुरादयस्तेषांमनसामप्यगोचरः अब्जभवोब्रह्मातत्प्रमुखैरीश्वरावताररूपैः अनलप्रमुखैर्देवैश्चप्रसादितोवासुदेवोदेवकीगर्भेसमवततारेत्यन्वयः ॥ १८ ॥ मानःसन्मानः अतिमानोमहिमातत्प्रसादेनविवर्द्धितौतौयस्याःसायो

ततःसकलजगन्महातरुमूलभूतोभूतातीतभविष्यादिसकलसुरासुरमुनिमनुजमनसामप्यगोचरोऽब्जभवप्रमुखैरनलप्रमुखैश्चप्रणम्यावनिभारावतरणायप्रसादितोभगवाननादिमध्योदेवकीगर्भेसमवततारवासुदेवः ॥१८॥ तत्प्रसादविवर्द्धितमानातिमानाचयोगनिद्रानंदगोपपत्न्यायशोदायागर्भमधिष्ठितवती॥१९॥ सुप्रसन्नादित्यचंद्रादिग्रहमव्यालादिभयंसुस्थमानसमखिलमेवैतज्जगदपास्तधर्ममभवत्तस्मिंश्चपुंडरीकनयनेजायमाने ॥ २० ॥ जातेनचतेनाखिलमेवैतत्सन्मार्गवर्तिजगदक्रियत ॥ भगवतोप्यत्रमर्त्यलोकेवतीर्णस्यषोडशसहस्राण्येकोत्तरशताधिकानिस्त्रीणामभवन् ॥ तासांचरुक्मिणीसत्यभामाजांबवतीजालहासिनीप्रमुखाअष्टौपत्न्यःप्रधानाःतासुचाष्टायुतानिलक्षंचपुत्राणांभगवानखिलमूर्तिरनादिमानजनयत् ॥ २१ ॥ तेषांचप्रद्युम्नचारुदेष्णसांबादयस्त्रयोदशप्रधानाःप्रद्युम्नोहिरुक्मिणस्तनयांकुमुद्वतींनामोपयेमे ॥ तस्यामस्यानिरुद्धोजज्ञे ॥ अनिरुद्धोपिरुक्मिणएवपौत्रींसुभद्रांनामोपयेमे ॥ तस्यामस्यवज्रोऽभवत् ॥ २१ ॥

गनिद्रायशोदायागर्भमधिष्ठितवतीप्राप्ता ॥ १९ ॥ तस्मिन्जायमानेसुप्रसन्नादित्यचंद्रादिग्रहमित्यादिविशेषणेनविशिष्टंजगदभवदित्यन्वयः २० तासुसर्वासुअष्टायुतानिलक्षंचेति एतेनरुक्मिण्यादीनांअष्टपत्नीनांदशपुत्राअन्यासांयथासंभवंपुत्राज्ञेयाः अनादिमानादिमद्भिन्नः ॥ २१ ॥

चरितार्थौयथार्थौ ॥ २२ ॥ अष्टाशीतिलक्षाधिककोटित्रयपरिमिताश्चापयोग्यासुचापशिक्षासुगृहस्थिताआचार्याः शिक्षकाः एकआचार्योबहून्पाठयतीत्यतःशिष्याअधिकाःकृतविद्याबालाश्चततोऽधिकाइत्यतोयादवाअसंख्याताइत्यर्थः ॥ २३ ॥ यत्रयदुकुलेसंख्यानंअयुतानांलक्षेणसहायुतंदशोत्तरशतकोटिःतदपिशताधिकमास्ते अधिकस्यज्ञातुमशक्यत्वात्संख्यानंनास्तीतिभावः अयुतंलक्षेणास्ते सदाहुकइतिपाठेआहुकउग्रसे

वज्रस्यप्रतिबाहुस्तस्यापिसुचारुरेवमनेकशतसाहस्रपुरुषसंख्यस्ययदुकुलस्यपुरुषसंख्यावर्षशतैरपिज्ञातुंनशक्यतेयतोहिश्लोकावत्रचरितार्थौ ॥ २२ ॥ तिस्रःकोट्यःसहस्राणामष्टाशीतिशतानिच ॥ कुमाराणांगृहाचार्याश्चापयोग्यासुयेरताः ॥२३॥ संख्यानंयादवानांकःकरिष्यतिमहात्मनां ॥ यत्रायुतानामयुतंलक्षेणास्तेशताधिकं ॥२४॥ देवासुरहतायेतुदैतेयाःसुमहाबलाः ॥ तेचोत्पन्नामनुष्येषुजनोपद्रवकारिणः ॥ २५ ॥ तेषामुत्सादनार्थायभुविदेवोयदाःकुले ॥ अवतीर्णःकुलशतंयत्रैकाभ्यधिकंद्विज ॥ २६ ॥ विष्णुस्तेषांप्रमाणेचप्रभुत्वेचव्यवस्थितः ॥ निदेशस्थायिनस्तस्यबभूवुःसर्वयादवाः ॥ २७ ॥ प्रसूतिंवृष्णिवीराणांयःशृणोतिनरःसदा ॥ ससर्वपातकैर्मुक्तोविष्णुलोकंप्रपद्यते ॥ २८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेऽशेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्येषसमासतस्तेकथितस्तुर्वसोर्वंशमवधारयतम् ॥ १ ॥

नपिताअयुतानामयुतंचतेनदशोत्तरकोटिमितेनविशिष्टआस्तइत्यर्थः ॥ २४ ॥ यादवानामसंख्यत्वेदुर्जयत्वेचहेतुमाहदेवासुरेति देवासुरसंग्रामेदेवैर्हताइत्यर्थः ॥ २५ ॥ एकाभ्यधिकंकुलशतंवृष्णिमधुसात्वतेत्यादिभेदेन ॥ २६ ॥ प्रामाणेकार्याकार्यनियमेप्रभुत्वेपालकत्वेच निदेशस्थायिनःवचनस्थाबभूवुः वव्रधुरितिपाठेपुत्रपौत्रैर्वृद्धिंप्राप्ताइत्यर्थः ॥ २७ ॥ ॥ २८ ॥ इ० वि० च० ॥ १५ ॥ षोडशेतुर्वसोर्वंशोमरुत्तांतोनुवर्ण्यते । ययातिशापाद्दुष्यंतंपौरवंयःसमास्थितः ॥१॥ एषयदोर्वंशः एवंयदुवंशंसविस्तरमभिधायतदनुजस्यतुर्वसोर्वंशमाह तुर्वसोरितियावत्समाप्ति ॥१॥

ययातिशापादिति अत्रयद्यपिराज्यानर्हत्वरूपएवशापःप्रतीयतेतथापितुर्वसुंप्रतिविशिष्यसंतत्युच्छेदलक्षणःशापोपीतएवज्ञायते ॥ २ ॥ इति
श्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेऽंशेषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ द्रुह्योःसप्तदशेवंशःसंक्षेपादनुवर्ण्यते। म्लेच्छानांयउदीच्यानामाधिपत्यमथाकरोत् ॥१॥ ज्ये
ष्ठानुक्रमवशात्तुर्वसुकनिष्ठस्यशर्मिष्ठापुत्रस्यद्रुह्योर्वंशमाह द्रुह्योरिति म्लेच्छानामितिम्लेच्छाधिपत्यकथनाद्ययातिशापपरिणामेम्लेच्छभावःसूचि

तुर्वसोर्वह्निरात्मजोवह्नेर्गोभानुस्ततश्चत्रैशांबस्तस्माच्चकरंधमः ॥ तस्मादपिमरुत्तःसोनपत्योभवत् ॥ ततश्चपार
वंदुष्यंतंपुत्रमकल्पयदेवंययातिशापात्तद्वंशःपौरवंवंशमाश्रितवान् ॥ २ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेऽशेषोडशोऽध्या
यः ॥ १६ ॥ पराशरउवाच ॥ द्रुह्योस्तुतनयोबभ्रुस्ततःसेतुपुत्रआरद्धान्नामतदात्मजोगांधारस्ततोधर्मोधर्माद्धृतो
धृतादुर्दुर्गमः ॥ ततःप्रचेताःप्रचेतसःपुत्रशतं ॥ अधर्मबहुलानांम्लेच्छानामुदीच्यादीनामाधिपत्यमकरोत् ॥ १ ॥
इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेऽंशेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ पराशरउवाच ॥ ययातेश्चतुर्थस्यपुत्रस्यानोःसभानरचाक्षु
षपरमेक्षसंज्ञास्त्रयःपुत्राबभूवुः ॥ सभानरपुत्रःकालानरःकालानरात्सृंजयःसृंजयात्पुरंजयस्तस्माज्जनमेजयस्ततो
महामणिस्तस्माच्चमहामनास्तदुशीनरतितिक्षूद्वौपुत्रावुत्पन्नौउशीनरस्यापिशिबिनृगनरकृमिदर्व्याख्याःपंचपुत्रा
बभूवुः ॥ वृषदर्भसुवीरकैकेयमद्रकाश्चत्वारःशिबिपुत्राःतितिक्षोरुषद्रथःपुत्रोभूत्ततोहेमोहेमात्सुतपास्तस्माद्बलिर्य
स्यक्षेत्रेदीर्घतमसाअंगवंगकलिंगसुह्मपुंड्राख्यंबालेयंक्षत्रमजनयत् ॥१॥ तन्नामसंततिसंज्ञाश्चपंचविषयाबभूवुः ।२।

तः ॥ १ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेवै०टी०चतुर्थेऽंशेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ अष्टादशेनुजस्यानोर्वंशःसमनुवर्णितः । प्रातिलोम्यात्समुत्पत्तेर्योसौ
सूतत्वमागतः॥१॥बलेःक्षेत्रेआर्यायांजातत्वाद्बालेयं ॥१॥ तन्नामेति तेषामंगादीनांनामानियासांसंततीनांतासांसंज्ञायेषांतेविषयादेशाबभूवुः ॥२॥

ततश्चित्ररथइति यस्यपुत्रोरोमपादसंज्ञोदशरथोजज्ञे यस्मैअजपुत्रोदशरथःस्वकन्यांदुहितृत्वेयुयोजदत्तवानित्यर्थः ॥ ३ ॥ चंपापुरीं ॥ ४ ॥ प्रातिलोम्येनब्रह्मक्षत्रयोरंतरालेसंकरेसंभूतिर्जन्मयस्यास्तस्याःसुतायांपत्न्यां ब्राह्मण्यांक्षत्रियाज्जातःसूतइतिस्मृतेः अतोमातृवद्वर्णसंकराइति वचनाद्विजयःसूतएव अतश्चकर्णोपितद्वंश्यत्वात्सूतत्वेनख्यातः ॥ ५ ॥ मंजूषागतंकाष्ठपंजरस्थंपृथयाकुंत्याअपविद्धंकन्यावस्थायांजातत्वा

अंगसुततःपारस्ततोदिविरथस्तस्माद्धर्मरथस्ततश्चित्ररथोरोमपादसंज्ञोयस्यपुत्रोदशरथोजज्ञे ॥ यस्माअजपुत्रो दशरथःशांतांनामकन्यामनपत्यायदुहितृत्वेयुयोज ॥ ३ ॥ रोमपादाच्चतुरंगस्तस्माच्चपृथुलाक्षस्ततश्चंपोयश्चंपां निवेशयामास ॥ ४ ॥ चंपस्यहर्य्यंगस्ततोभद्ररथस्ततोबृहद्रथोबृहत्कर्माच ॥ बृहत्कर्मणश्चबृहद्भानुस्तस्माद्बृह न्मनास्ततोजयद्रथोजयद्रथोब्रह्मक्षत्रांतरालसंभूत्यांपत्न्याविजयंनामपुत्रमजीजनत् ॥ ५ ॥ विजयश्चधृतिंपु त्रमवापतस्यापिधृतव्रतःपुत्रोभूत् ॥ धृतव्रतात्सत्यकर्मासत्यकर्मणस्त्वधिरथोयोसौगंगांगतोमंजूषागतंपृथापविद्धं कर्णंपुत्रमवाप ॥ ६ ॥ कर्णात्वृषसेनइत्येतेअंगाः ॥ ७ ॥ अतश्चपूरोर्वंशंश्रोतुमर्हसीति ॥ ८ ॥ इतिश्रीविष्णु पुराणेचतुर्थेंऽशेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ पराशरउवाच ॥ पूरोर्जनमेजयःपुत्रस्तस्यापिप्रचिन्वान्प्रचिन्वतः प्रवीरस्तस्मान्मनस्युर्मनस्योश्चाभयस्तस्यापिसुद्युम्नस्ततोबहुगवस्तस्यसंयातिःसंयातेरहंयातिस्ततोरौद्राश्वः ॥ ऋतेयुःकक्षेयुःस्थंडिलेयुर्धृतेयुर्जलेयुःस्थलेयुःसंततेयुर्धनेयुर्वनेयुर्नामानोरौद्राश्वस्यदशात्मजाबभूवुः ॥ १ ॥

लज्जयापरित्यक्तंकर्णपुत्रमवाप मातापितृभ्यामुत्सृष्टंतयोरन्यतरेणवा । यंपुत्रंपरिगृह्णीयादपविद्धःसउच्यतइतिस्मृतेः ॥ ६ ॥ इत्येतेअंगाअंग वंश्याः ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशेअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ऊनविंशेक्रमप्राप्तःपूरोर्वंशोनिरूप्यते। दुष्यंताद्यत्रभरतोयन्नाम्नाभा रतास्त्विमे॥१॥ ऋतेयुरित्यादिशब्दःप्रथमैकवचनांतानुकरणानि एतानिनामानियेषामात्मजानांते इत्येतेरौद्राश्वस्यात्मजाइतिपाठःसुगमः ॥१॥

दुष्यंतोमृगयार्थमरण्यंगतोविश्वामित्रान्मेनकायांजातांशकुंतलांनामकन्यांकण्वाश्रमेदृष्ट्वागांधर्वेणविवाहेनसंगम्यगर्भमाधायस्वपुरंगतःसर्वंविस
स्मारतांचजातपुत्रांकण्वप्रहितेनशिष्येणानीतांस्मृत्वापिलोकापवादभयादस्वीकुर्वंतंदुष्यंतंप्रतिदेवैर्गीतोयंश्लोकोमातेति भस्त्राचर्मपुटकंतत्स्था
नीयामातावीर्याधारमात्रंकिंतुपितुर्निषेक्तुरेवपुत्रःकिंचयेनपित्राजातोजनितःसएवपुत्रः तदंशभूतवीर्योपादानत्वात् आत्मावैजायतेपुत्रइतिवचनाच्च
अतःपुत्रंभरस्वबिभृहि शकुंतलांचनिर्दोषांमावमंस्थाइतिभरतनामनिरुक्तिरपि ॥ २ ॥ किंचरेतोधाःरेतसाधीयतेविधीयतेरेतोधाः कर्मण्यसुन्
औरसःपुत्रोयमक्षयान्नरकात्तत्रस्थंपितरंउनयतिऊर्ध्वंस्वर्गंनयति यद्वारेतोधाःरेतःसेक्तातंपुत्रंउन्नयति ततःकिमतआह त्वंचास्यभरतस्यरेतो

ऋतेयोरंतिनारःपुत्रोभूत्तंसुमप्रतिरथंध्रुवंचरंतिनारःपुत्रमवाप ॥ अप्रतिरथात्कण्वस्तस्यापिमेधातिथिर्यतःकण्वाय
नाद्विजाबभूवुः ॥ तंसोरनिलस्ततोदुष्यंताद्याश्चत्वारःपुत्राबभूवुः॥दुष्यंताच्चचक्रवर्तीभरतोभवत् ॥यन्नामहेतुर्देवैः
श्लोकोगीयते ॥ माताभस्त्रापितुःपुत्रोयेनजातःसएवसः॥ भरस्वपुत्रंदुष्यंतमावमंस्थाःशकुंतलां॥ २ ॥ रेतोधाःपुत्र
उन्नयतिनरदेवयमक्षयात् ॥त्वंचास्यधातागर्भस्यसत्यमाहशकुंतला॥ ३ ॥ भरतस्यचपत्नीनांयेनवपुत्राबभूवुः॥ नैते
ममानुरूपाःपुत्राइत्यभिहितास्तन्मातरोजघ्नुःपरित्यागभयात् ॥ ४ ॥ ततोस्यपुत्रजन्मनि वितथेपुत्रार्थिमरुत्स्तोमया
जिनोदीर्घतमसापाष्ण्यपास्तबृहस्पतिवीर्यादुतथ्यपत्नीममतासमुत्पन्नोभरद्वाजाख्योनामपुत्रोमरुद्भिर्दत्तः ॥ ५ ॥

धाःरेतःसेक्ताइतिसत्यमेवाह अतोभरस्वेत्यर्थःनामनिरुक्तिरूपैकार्थ्यपरत्वात्श्लोकइत्येकवचनमविरुद्धम्॥३॥ नैतेपुत्राममानुरूपामत्सदृशाभवंती
तिभरतेनोक्तास्तेषांमातरोऽसत्पुत्रमातृत्वेनवेनमातरमंगइवास्मान्परित्यज्यवनंयास्यतीतिपरित्यागभयात्तान्पुत्रान्जघ्नुर्घातितवत्यः ॥ ४ ॥
वितथेव्यर्थेसति दीर्घतमसेति अत्रेयंकथा बृहस्पतेरग्रजस्यउतथ्यस्यममताख्यायांभार्यायांबृहस्पतिःकामाभिभूतोरेतोसृजत तच्चगर्भंप्राविशत्
गर्भस्थितेनस्थानसंकोचभयात्पाष्ण्याघातेनापास्तंबहिःपतितमपिअमोघवीर्यतयाभरद्वाजनामापुत्रोभवत् गर्भस्थश्चबृहस्पतिनाशप्तोंधोदीर्घत
मानाम्नाभवत्सभरद्वाजोदेवैर्दत्तः ॥ ५ ॥

तत्रच भरद्वाजनामनिरुक्तिपरस्तन्मातापित्रोर्विवादरूपः श्लोकोदेवैःपठितः॥ ६ ॥ मूढेममतेद्वाजंद्वाभ्यांआवाभ्यांजातमिमंपुत्रंभरपुषाणएवंब्रुवंतं बृहस्पतिंममताहहेबृहस्पतेत्वमेवेमंद्वाजंभरइतिपरस्परमुक्त्वापरित्यज्यपितरौममताबृहस्पतीयस्मात्यातौततःभरद्वाजशब्दोक्तेर्भरद्वाजसंज्ञोभूदि त्यर्थःयातौयद्दुःखादितिपाठेविवदमानावित्यध्याहार्यं ॥ ७ ॥ भरद्वाजस्यैवभरतपुत्रत्वदशायांवितथनाम्नोनिरुक्तिमाह भरद्वाजश्चेति पितृभ्यांगते

तस्यापिनाम निर्वचनश्लोकःपठ्यते ॥ ६ ॥ मूढेभरद्वाजमिमंभरद्वाजंबृहस्पते ॥ यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाज स्ततस्त्वयमिति ॥ ७ ॥ भरद्वाजश्चवितथेपुत्रजन्मनिमरुद्भिर्दत्तस्ततोवितथसंज्ञामवाप ॥ ८ ॥ वितथस्यभवन्म न्युःपुत्रोभूत्बृहत्क्षत्रमहावीर्यनरगर्गाद्याअभवन्मन्युपुत्राः ॥ नरस्यसंकृतिःसंकृतेरुचिरधीरंतिदेवौ ॥ गर्गाच्छि निस्ततोगार्ग्याःशैन्याःक्षत्रोपेताद्विजातयोबभूवुः ॥ ९ ॥ महावीर्यादुरुक्षयोनामपुत्रोभूत्तस्यत्रय्यारुणपुष्करि णौकपिश्चपुत्रत्रयमभूत् ॥ तच्चत्रितयमपिपश्चाद्विप्रतामुपजगाम ॥ बृहत्क्षत्रस्यसुहोत्रःसुहोत्राद्धस्तिनरोयइदंहस्ति नापुरमारोपयामास ॥ अजमीढद्विमीढपुरुमीढास्त्रयोहस्तिनरतनयाः ॥ अजमीढात्कण्वान्मेधातिथिर्यतःका ण्वायनाद्विजाः ॥ १० ॥ अजमीढस्यान्यःपुत्रोबृहदिषुर्बृहदिषोर्बृहद्वसुस्ततश्चबृहत्कर्मातस्माज्जयद्रथस्ततोपिवि श्वजित्ततःसेनजित्रुचिराश्वकाश्यदृढधनुर्वत्सहनुसंज्ञाःसेनजितःपुत्राःरुचिराश्वतःपृथुसेनस्तस्मात्पारःपारान्नी पस्तस्यैकशतंपुत्राणांतेषांप्रधानःकांपिल्याधिपतिःसमरः ॥ ११ ॥

सतिमरुद्भिर्भृतोपिमरुत्स्तोमयागतुष्टैस्तस्यवितथेपुत्रजन्मनियतोदत्तस्ततोवितथसंज्ञामवापेत्यर्थः ॥ ८ ॥ ततस्ताभ्यांगार्ग्याःशैन्याश्चगर्गवंश्य त्वाच्छिनिवंश्यत्वाच्चसमाख्याताःक्षत्रियाएवकेनचित्कारणेनब्राह्मणाश्चबभूवुः ॥ ९ ॥ अजमीढस्यकण्वादिरेकोवंशःबृहदिष्वादिरपरोवंशःनी लादिरपरःऋक्षादिरपरः ॥ १० ॥ कांपिल्यंनगरंतस्याधिपतिः ॥ ११ ॥

शुकस्यव्यासपुत्रस्यदुहितरंहरिवंशेतथैवदर्शनात् ॥ १२ ॥ यःकृतश्चतुर्विंशतिंसंहिताश्चकार ॥ १३ ॥ नीपाःक्षत्रियविशेषाःतेषांक्षयःकृतः ॥

समरस्यापिपारसंपारसदश्वास्त्रयःपुत्राःपारात्पृथुः पृथोःसुकृतिःसुकृतेर्विभ्राजस्ततश्चानुहोयःशुकदुहितरंकृत्वीं
 नामोपयेमे ॥ १२ ॥ अनुहाद्ब्रह्मदत्तस्ततोविष्वक्सेनस्तस्योदकसेनोभल्लाटस्तस्यात्मभोद्विमीढोद्विमीढस्ययवी
नरसंज्ञस्तस्यापिधृतिमांस्ततःसत्यधृतिस्ततश्चदृढनेमिस्तस्माच्चसुपार्श्वस्ततःसुमतिस्ततश्चसन्नतिमान्सन्नति
मतःकृतोभूत्यंहिरण्यनाभोयोगमध्यापयामासयश्चतुर्विंशतिप्राच्यसामगानांचकारसंहिताः ॥ १३ ॥ कृताच्चो
ग्रायुधोयेनप्राचुर्येणनीपक्षयःकृतः॥१४॥उग्रायुधात्क्षेम्यस्तस्मात्सुवीरस्तस्यनृपंजयस्ततोबहुरथइत्येतेपौरवाः ॥
अजमीढस्यनीलिनीनामपत्नीतस्यांनीलसंज्ञःपुत्रोभवत् ॥ तस्माच्छांतिःशांतेःसुशांतिःसुशांतेःपुरुजानुस्ततश्च
क्षुस्ततोहर्यश्वस्तस्मान्मुद्गलसृंजयबृहदिषुप्रवीरकांपिल्याःपंचानामेतेषांविषयाणांरक्षणायालमेतेमत्पुत्राइतिपित्रा
भिहिताअतःपंचालाः ॥ १५ ॥ मुद्गलाच्चमौद्गल्याःक्षेत्रोपेताद्विजातयोबभूवुः ॥ मुद्गलाद्बध्र्यश्वोबध्र्यश्वाद्दिवोदा
सोऽहल्याचमिथुनमभूत्शरद्वतोहल्यायांशतानंदोभवत्शतानंदात्सत्यधृतिर्धनुर्वेदांतगोजज्ञे ॥ सत्यधृतेस्तुवराप्स
रसमुर्वशींदृष्ट्वारेतःस्कन्नंततशरस्तंबेपपात ॥ १६ ॥ तच्चद्विधागतमपत्यद्वयंकुमारःकन्यकाचाभवत् ॥ मृगयामु
पगतःशांतनुर्दृष्ट्वाकृपयाजग्राह ॥ १७ ॥ ततःसकुमारःकृपःकन्याचाश्वत्थाम्नोजननीकृपीद्रोणपत्न्यभवत् ॥ दि
वोदासस्यमित्रयुर्मित्रयोश्च्यवनोनामराजाच्यवनात्सुदासस्ततःसौदासःसहदेवस्तस्यापिसोमकस्ततोजंतुःशतपु
त्रज्येष्ठोभवत् ॥

॥ १४ ॥ पंचानांविषयाणांमदीयानांदेशानां ॥ १५ ॥ ॥ शरद्वतोगौतमात् स्कन्नंस्खलितं ॥ १६ ॥ कृपयेतिनामनिरुक्त्यर्थं ॥ १७ ॥

कुरुणास्वेनोपलक्षितंक्षेत्रंदेवप्रसादाद्धर्मकारणंक्षेत्रंचकार ॥ १८ ॥ शकलद्वयरूपंजन्मयस्यजरयाराक्षस्यासंधितोयोजितः ॥ १९ ॥ इतिश्री विष्णुपुराणेवै० टी० च० एकोनविंशोऽध्यायः॥ १९॥विंशेतुकुरुपुत्राणांवंशानाहपराशरः। यत्रस्वपुत्रसंतानधृतराष्ट्रादिसंततिः।१। कुरोःपुत्राणांम

तेषांयवीयान्पृषतःपृषतात्द्रुपदस्तस्माद्धृष्टद्युम्नस्तस्माद्धृष्टकेतुः ॥ अजमीढस्यअन्यऋक्षनामापुत्रोभूत् ॥ ऋक्षात्संवरणःसंवरणात्कुरुर्यइदंधर्मक्षेत्रंकुरुक्षेत्रंचकार ॥ १८ ॥ सुधनुर्जन्हुपरिक्षित्प्रमुखाःकुरोःपुत्राबभूवुः ॥ सुधनुषः सुहोत्रस्तस्माच्चयवनश्च्यवनात्कृतकस्ततश्चोपरिचरोवसुर्बृहद्रथप्रत्यग्रकुशांबमावेल्लमत्स्यप्रमुखावसोःपुत्राःसप्त जायंत ॥बृहद्रथात्कुशाग्रस्तस्मात्ऋषभस्ततःपुष्पवांस्तस्मात्सत्यधृतस्तस्मात्सुधन्वातस्यचजंतुः॥ बृहद्रथाच्चान्यः शकलद्वयजन्माजरयासंधितोजरासंधनामातस्मात्सहदेवस्ततःसोमापिस्ततःश्रुतश्रवाइत्येतेमागधाभूभृतः ॥ १९ ॥ इति० वि० पु० च० अध्यायः॥१९॥ पराशरउवाच॥ परिक्षितः जनमेजयश्रुतसेनोग्रसेनभीमसेनाश्चत्वारःपुत्राः॥१॥ जन्होस्तुसुरथोनामात्मजोबभूव ॥ २ ॥ तस्यविदूरथोविदूरथस्यसार्वभौमः सार्वभौमाज्जयसेनस्तस्मादारावीतत श्चायुतायुरयुतायोरक्रोधनस्तस्माद्देवातिथिस्ततऋक्षोन्यः॥३॥ऋक्षाद्भीमसेनस्ततश्चदिलीपात्प्रतीपस्तस्यापिदेवापि शांतनुबाल्हीकसंज्ञास्त्रयःपुत्राबभूवुः ॥ देवापिर्बाल्यएवारण्यंविवेश॥४॥शांतनुरवनीपतिरभवत् ॥ अयंचतस्यश्लोकःपृथिव्यांगीयते ॥ यंयंकराभ्यांस्पृशतिजीर्णंयौवनमेतिसः ॥ शांतिप्राप्नोतियेनाग्र्यांकर्मणातेनशांतनुः॥ ५ ॥

ध्येसुधनुषोवंशउक्तइदानींकुरुपुत्रस्यैवपरिक्षितोवंशउच्यते परिक्षितइति ॥ १ ॥ कुरुपुत्रस्यैवजन्होर्वंशमाहजन्होरिति ॥ २ ॥ पूर्वोक्ताजमीढपुत्रादृक्षादन्यः ॥ ३ ॥ देवापेर्वंशोनाभवदित्याशयनाहदेवापिरिति ॥ ४ ॥ यंयंजंतुंस्पृशतिसयौवनमेतियेनाग्र्यशांतिंचाप्नोति एतावतायौवनादिरूपंशंकल्याणंतनोतीतिशांतनुनामनिरुक्तिरुक्तेतिज्ञेयं ॥ ५ ॥

प्रसंगात्परिवेदनदोषमाह तस्येत्यादिनाववर्षभगवान्पर्जन्यइत्यंतेन ॥ ६ ॥ अश्मसारिणाअश्मसारिनाम्नास्वयमेवतपस्विवेषधारिणःप्रयोजिताः

तस्यशांतनोराष्ट्रेद्वादशवर्षाणिदेवोनववर्ष ॥६॥ततएवाशेषराष्ट्रविनाशमवेक्ष्यासौराजाब्राह्मणानपृच्छत्भोःकस्मा
दस्मिन्राष्ट्रेदेवोनवर्षतिकोममापराधइति ॥ तेतमूचुः॥अग्रजस्यतेर्हैयमवनिस्त्वयाभुज्यतेपरिवेत्तात्वमित्युक्तःसपु
नस्तानपृच्छत् किंमयाविधेयमितितेतमूचुः ॥यावद्देवापिर्नपतनादिदोषैरभिभूयतेतावत्तस्यार्हराज्यंतदलमेतेनतस्मै
दीयतामित्युक्तेतस्यमंत्रिप्रवरेणाश्मसारिणातत्रारण्येतपस्विनोवेदवादविरोधवक्तारःप्रयोजिताः ॥ ७ ॥ तैरप्यति
ऋजुमतेर्महीपतिपुत्रस्यबुद्धिर्वेदविरोधमार्गानुसारिण्यक्रियत ॥८॥ राजाचशांतनुर्द्विजवचनोत्पन्नपरिवेदनशोक
स्तान्ब्राह्मणानग्रणीकृत्यअग्रजराज्यप्रदानायारण्यंजगामतदाश्रममुपगताश्चतमवनीपतिपुत्रंदेवापिमुपतस्थुः
तेब्राह्मणावेदवादानुबद्धानिवचांसिराज्यमग्रेतेनकर्तव्यमित्यर्थवंतितमूचुः॥असावपिवेदवादविरोधयुक्तिदूषितमने
कप्रकारंतानाहततस्तेब्राह्मणाःशांतनुमूचुः ॥ आगच्छभोराजन्नलमत्रातिनिर्बंधेनप्रशांतएवासौअनावृष्टिदोषः
पतितोयमनादिकालमहितवदेवचनदूषणोच्चारणात्पतितेचाग्रजेनैवपरिवेत्ताभवतीत्युक्तःस्वपुरमागत्यराज्यमकरो
त् ॥ वेदवादविरोधिवचनोच्चारणदूषितेचज्येष्ठेतस्मिन्देवापावखिलसस्यनिष्पत्तयेववर्षभगवान्पर्जन्यः ॥ ९ ॥

॥७॥ अतिऋजुमतेःयथाश्रुतार्थग्राहिणः ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥

शांतनोर्वंशमतिविस्तरमग्रेवक्ष्यन्प्रथमंबाल्हीकवंशमाह ॥ बाल्हीकस्येति मम पराशरस्यपुत्रोमत्पुत्रः भुजिष्यायांदास्यां ॥ १० ॥ मणिपूरंना

बाल्हीकस्यसोमदत्तःपुत्रोभूत् ॥ सोमदत्तस्यापिभूरिभूरिश्रवःशलसंज्ञास्त्रयःपुत्राः ॥ शांतनोरप्यमरनद्यांगंगाया
मुदारकीर्तिरशेषशास्त्रार्थवित्भीष्मःपुत्रोभूत्सत्यवत्यांचचित्रांगदविचित्रवीर्यौपुत्रावजनयच्छांतनुः चित्रांगदस्तु
बालएवचित्रांगदेनगंधर्वेणाहवेविनिहतः वीचित्रवीर्योपिकाशिराजतनयेअंबिकांबालिकेउपयेमेतदुपभोगातिखे
दाच्चयक्ष्मणागृहीतःपंचत्वमगमत् ॥ सत्यवतीनियोगाच्चमत्पुत्रःकृष्णद्वैपायनोमातुर्वचनमनतिक्रमणीयमिति
विचित्रवीर्यक्षेत्रेधृतराष्ट्रंपांडुंतत्प्रहितभुजिष्यायांचविदुरमुत्पादयामास ॥१०॥ धृतराष्ट्रोपिदुर्योधनदुःशासनादि
प्रधानंपुत्रशतमुत्पादयामास पांडोरप्यरण्येमृगशापोपहतप्रजननासामर्थ्यस्यधर्मवायुशक्रैर्युधिष्ठिरभीमसेनार्जु
नाःकुंत्यांनकुलसहदेवौचाश्विभ्यांमाद्यांपंचपुत्राःसमुत्पादितास्तेषांद्रौपद्यांपंचपुत्राबभूवुः॥युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्योभी
मसेनात्सुतसोमःश्रुतकीर्त्तिरर्जुनात् ॥ शतानीकोनकुलातश्रुतकर्मासहदेवात् ॥ अन्येचपांडवानामात्मजास्तद्य
थायौधेयोयुधिष्ठिरात्देवकंपुत्रमवापहिंडिबाघटोत्कचंभीमसेनादेवसर्वत्रगंपुत्रमवापसहदेवाच्चविजययासुहोत्रंना
मपुत्रंप्राप्तवती ॥ करेणुमत्यांचनकुलोपिनिरमित्रमजीजनत् अर्जुनस्याप्युलूप्यांनागकन्यायामिरावान्नामपुत्रो
भूत् ॥ मणिपूरपतिपुत्र्यांचपुत्रिकाधर्मेणबभ्रुवाहनंनामपुत्रमजीजनत् ॥ ११ ॥

मनगरंतत्पतेःपुत्र्यांपुत्रिकाधर्मेणअस्यांयोजायतेपुत्रःसमेपुत्रोभवेदितिकन्यादातुर्वाग्बंधेन ॥ ११ ॥

३१

परिक्षीणेषुकुरुष्विति भगवतस्तद्रक्षणे परिक्षिन्नामनिरुक्तौ चहेतुः ॥ आत्मेच्छामात्रकारणेनमानुषरूपंधर्तुंशीलंयस्यतस्य ॥ १२ ॥ सांप्रतमित्यनेनपरिक्षिद्राज्यकालएवपराशरमैत्रेयसंवादइतिगम्यते अखंडिताआयतिः प्रभावोयत्रतद्यथास्यादितिक्रियाविशेषणं । स्यात्प्रभावेपिचायतिरित्यमरः । आयतिरुत्तरफलंधनादिसंपत्सा अखंडितायत्रतथास्यादितिवा ॥१३॥ इतिश्रीविष्णुपुराणे टी० रत्न० वै० चतुर्थेंऽशेविंशोऽध्यायः॥२०॥

सुभद्रायांचार्भकत्वेपियोसावतिबलपराक्रमसमस्तारातिरथविजेतासोभिमन्युरजायत॥ अभिमन्योरुत्तरायांपरिक्षीणेषुकुरुष्वश्वत्थामप्रयुक्तब्रह्मास्त्रेणगर्भएवभस्मीकृतोभगवतःसकलसुरासुरवंदितचरणयुगलस्यआत्मेच्छाकारणमानुषरूपधारिणोनुभावात्पुनर्जीवितमवाप्यपरिक्षित्जज्ञे ॥ १२ ॥ योयंसांप्रतमेतद्भूमंडलमखंडितायतिधर्मेणपालयतीति ॥ १३ ॥ इतिश्रीविष्णु० च० विं० यः ॥ २० ॥ पराशरउवाच ॥ अतःपरंभविष्यानहंभूपालान्कीर्त्तयिष्येयोयंसांप्रतमवनीपतिस्तस्यापिजनमेजयश्रुतसेनोग्रसेनभीमसेनाःपुत्राश्चत्वारोभविष्यंति॥१॥ तस्यापरःशतानीकोभविष्यतियोसौयाज्ञवल्क्याद्वेदमधीत्यकृपादस्त्राण्यवाप्यविषयविरक्तचित्तवृत्तिश्चशौनकोपदेशादात्मविज्ञानप्रवणःपरंनिर्वाणमाप्स्यति॥२॥ शतानीकादश्वमेधदत्तोभवितातस्मादप्यधिसीमकृष्णोऽधिसीमकृष्णान्निचक्नुः योगंगयापहृतेहस्तिनापुरेकौशांब्यांनिवत्स्यतितस्याप्युष्णःपुत्रोभविताउष्णाच्चित्ररथस्ततःशुचिरथस्तस्माद्वृष्णिमांस्ततःसुषेणस्तस्मादपिसुनीथःसुनीथान्नृचस्ततोनृचक्षुस्तस्यापिसुखावलस्तस्मात्परिप्लवस्ततश्चसुनयस्ततोमेधावीमेधाविनोनृपंजयस्ततोमृदुस्तस्मात्तिग्मस्तिग्माद्बृहद्रथस्तस्माद्वसुदानस्ततोपरःशतानीकः ॥ ३ ॥

एकविंशेकुरोर्वंशोभविष्यउपवर्ण्यते।क्षेमकंप्राप्ययःसंस्थांकलावुपगमिष्यति॥ १॥ कुरुपुत्रपरिक्षितइवास्यापिजनमेजयादिसंज्ञाएवचत्वारःपुत्राः ॥ १ ॥ तस्यजनमेयस्य आत्मविज्ञानप्रवणस्तत्त्वज्ञः ॥ २ ॥ पूर्वोक्ताज्जनमेजयपुत्रादपरःशतानीक ॥ ३ ॥

ब्रह्मणःब्राह्मणस्यक्षत्रस्यक्षत्रियस्यचयोनिःकारणं पूर्वंयथोक्तत्वात्संस्थांसमाप्तिं ॥४॥ इ० वि० एकविंशोध्यायः ॥२१॥ सोमवंशेभविष्याणां
राज्ञामत्रप्रसंगतः। द्वाविंशेसूर्यवंश्यानांभविष्योवंशउच्यते॥१॥ बृहद्बलस्येतिचतुर्थेध्यायेर्जुनतनयेनाभिमन्युनाभारतयुद्धेक्षयमनयितेत्यत्रदर्शितस्त

तस्माच्चउदयनउदयनादहीनरस्ततश्चखंडपाणिस्ततोनिरमित्रस्तस्माच्चक्षेमकः ॥ तत्रायंश्लोकः ॥ ब्रह्मक्षत्रस्य योयोनिर्वंशोराजर्षिसत्कृतः ॥ क्षेमकंप्राप्यराजानंससंस्थांप्राप्स्यतेकलौ ॥ ४ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशेएकविंशोध्यायः ॥ ॥ २१ ॥ ॥ पराशरउवाच ॥ ॥ अतश्चेक्ष्वाकवोभविष्याःपार्थिवाःकथ्यंतेबृहद्बलयस्यपुत्रोबृहत्क्षणः ॥ १ ॥ तस्मादुरुक्षेपस्ततोवत्सोवत्साद्वत्सव्यूहस्ततःप्रतिव्योमस्तस्यापिदिवाकरस्तस्मात्सहदेवः॥ २ ॥ततो बृहदश्वस्तत्सुनुर्भानुरथस्तस्यापिसुप्रतीकस्ततोमरुदेवोमरुदेवात्सुनक्षत्रस्तस्मात्किनरःकिंनरादंतरिक्षस्तस्मात्सुवर्णस्ततश्चामित्रजित्ततश्चबृहद्राजस्तस्यापिधर्माधर्मिणःकृतंजयःकृतंजयाद्रणंजयोरणंजयात्संजयस्तस्माच्छाक्यःशाक्याच्छुद्धोदनस्तस्माद्रातुलस्ततःप्रसेनजित्ततश्चक्षुद्रकस्ततः कुंडकस्तस्मादपिसुरथस्ततश्चसुमित्रोंत्यइत्येतेचेक्ष्वाकवोबृहद्बलान्वयाः ॥ अत्रानुवंशश्लोकः ॥ इक्ष्वाकूणामयंवंशःसुमित्रांतोभविष्यति ॥ यतस्तंप्राप्यराजानंससंस्थांप्राप्स्यतेकलौ ॥ ३ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशेद्वाविंशोध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ पराशरउवाच॥ मागधानांबार्हद्रथानांभविष्याणामनुक्रमंकथयामि ॥ १ ॥ अत्रहिवंशेमहाबलाजरासंधप्रधानाबभूवुः ॥ २ ॥

स्येत्यर्थः॥ १ ॥ यत्रयत्रनाम्नांवैलक्षण्यंदृश्यतेतत्रकल्पयुगादिभेदेनव्यवस्थापनीयं ॥२॥ इ० वि० द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥ बार्हद्रथानांवंशेपि
भविष्यानवदन्नृपान्। अंत्योरिपुंजयोयत्रतदंतेप्राभवत्कलिः ॥१॥ सोमसूर्यवंशयोर्भविष्यान्नृपानुक्त्वासोमवंशपल्लवभूतानांबार्हद्रथानांभविष्यानाह।मागधानामिति॥१॥ तत्रचसंगत्यर्थंकीर्तितानामपिजरासंधादीनामनुवादंकुर्वन्नयुतायुःप्रभृतीन्भविष्यानाह अत्रहीत्यादिनायावत्समाप्ति ॥२॥

॥ ३ ॥ इ॰ वि॰ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥ चतुर्विंशेकलेर्द्धर्मसंख्येक्षुद्रास्तथानृपाः। भूमेर्गीतावशिक्षाचवैराग्यायनिरूपिताः॥१॥ इदानींतद्वंश्यानेवभूभुजःकालेनाल्पबलपौरुषान्मलीमसान्दस्युप्रायांश्चाह । योयमित्यादिनासर्वपृथिव्यांभूभुजोभविष्यंतीत्यंतेन ॥ १ ॥ प्रद्योताःप्रद्योतनामानः

४०

जरासंधसुतात्सहदेवात्सोमापिस्तस्मात्श्रुतवान् तस्याप्ययुतायुस्ततश्चनिरमित्रस्तत्तनयःसुक्षत्रस्तस्मादपिबृहत्क
र्माततश्चसेनजित्तस्माच्चश्रुतंजयस्ततोविप्रस्तस्यचपुत्रःशुचिनामाभविष्यति तस्यापिक्षेम्यस्ततश्चसुव्रतःसुव्र
ताद्धर्मस्ततःसुश्रुमस्ततोदृढसेनस्ततःसुमतिस्तस्मात्सुबलस्तस्यसुनीतोभविताततःसत्यजित्सत्यजितोविश्वजि
त्तस्यापिरिपुंजयःपुत्रइत्येतेबार्हद्रथाभूपतयोवर्षसहस्रमेकंभविष्यंति ॥ ३ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशेत्रयो
विंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ पराशरउवाच ॥ योयंरिपुंजयोनामबार्हद्रथोंत्यस्तस्यशुनकोनामामात्योभविष्यति ॥१॥
सचैनंस्वामिनंहत्वास्वपुत्रंप्रद्योतनामानमभिषेक्ष्यति ॥ तस्यापिपालकनामापुत्रोभविताततश्चविशाखयूपस्त
त्पुत्रोजनकस्तस्यचनंदिवर्धनइत्येतेअष्टात्रिंशदुत्तरमब्दशतंपंचप्रद्योताःपृथिवींभोक्ष्यंति ॥ २ ॥ ततश्चशिशुनाग
स्तत्पुत्रश्चकाकवर्णोभविताततपुत्रःक्षेमधर्मातस्यापिक्षत्रौजास्तत्पुत्रोविंदुसारस्ततश्चाजातशत्रुस्तस्माच्चदर्भको
दर्भकाच्चोदयनस्तस्मादपिनंदिवर्धनस्ततोमहानंदीइत्येतेशैशुनागादशभूमिपालास्त्रीणिवर्षशतानिद्विषष्ट्यधिकानि
भविष्यंति ॥३॥ महानंदिसुतःशूद्रागर्भोद्भवोतिलुब्धोमहापद्मोनंदःपरशुरामइवापरोखिलक्षत्रांतकारीभविता॥४॥

अत्रचराज्ञांतद्राज्यानांचवर्षसंख्याआयूराज्याल्पत्वप्रदर्शनेनवैराग्यार्था ॥ २ ॥ शैशुनागाःशिशुनागापत्यानि ॥ ३ ॥ महापद्मइति कोटीशतगु
णापद्मंपद्मंशतगुणंपुनः । निखर्वंतद्दशगुणंमहापद्ममिहेष्यते ॥ इत्युक्तेस्तावत्संख्याकस्यसैन्यस्यधनस्यवास्वामीमहापद्मोनंदः ॥ ४ ॥ ४०

एकमेवछत्रंपस्यास्तां ॥ ५ ॥ नंदान्नंदतत्पुत्रांश्चकौटिल्यःकौटिल्यप्रधानवात्स्यायनविष्णुगुप्तादिपर्यायश्चाणक्यःसमुद्धरिष्यति ॥ ६ ॥ चंद्रगुप्तंनंदस्यैवपत्न्यंतरस्यमुरासंज्ञस्यपुत्रंमौर्य्याणांप्रथमं ॥ ७ ॥ शुंगाःशुंगसंज्ञाः ॥ ८ ॥ तानेवाह पुष्पमित्रइति पुष्पमित्रःशुंगानांप्रथमः ॥ ९ ॥

ततःप्रभृतिशूद्राभूमिपालाभविष्यंति ॥ सचैकच्छत्रामनुल्लंघितशासनोमहापद्मःपृथिवींभोक्ष्यति ॥ ५ ॥ तस्याप्यष्टौसुताःसुमाल्याद्याभवितारस्तस्यचमहापद्मस्यानुपृथिवींभोक्ष्यंतिमहापद्मस्तत्पुत्राश्चएकंवर्षशतमवनीपतयोभविष्यंति ॥ नवैवतान्नंदान्कौटिल्योब्राह्मणःसमुद्धरिष्यति ॥ ६ ॥ तेषामभावेमौर्य्याश्चपृथिवींभोक्ष्यंतिकौटिल्यएवचंद्रगुप्तंराज्येभिषेक्ष्यति ॥ ७ ॥ तस्यापिपुत्रोबिंदुसारोभविष्यति ॥ तस्याप्यशोकवर्द्धनस्ततःसुयशास्ततोदाशरथस्ततःसंगतस्ततःशालिशूकस्तस्मात्सोमशर्मातस्माच्छतधन्वातस्याप्यनुबृहद्रथनामाभविता ॥ एवंमौर्यादशभूपतयोभविष्यंतिअब्दशतंसप्तत्रिंशदुत्तरंतेपृथिवींशुंगाभोक्ष्यंति ॥ ८ ॥ ततःपुष्यमित्रःसेनापतिःस्वामिनंहत्वाराज्यंकरिष्यति ॥ ९ ॥ अस्यात्मजोग्निमित्रस्तस्मात्सुज्येष्ठस्ततोवसुमित्रस्तस्मादप्यार्द्रकस्ततःपुलिंदकस्ततोघोषवसुस्तस्मादपिवज्रमित्रस्ततोभागवतः ॥ १० ॥ तस्माद्देवभूतिरित्येतेदशशुंगाद्वादशोत्तरवर्षशतंपृथिवींभोक्ष्यंति ॥ ततःकण्वानेषाभूर्यास्यति ॥ ११ ॥ देवभूतितुशुंगराजानंव्यसनिनंतस्यैवामात्यःकण्वोवसुदेवनामानिपात्यस्वयमवनींभोक्तातत्पुत्रोभूमित्रस्तस्यापिनारायणः ॥ नारायणस्यसुशर्माएतेकाण्वायनाश्चत्वारःपंचचत्वारिंशद्वर्षाणिभूपतयोभविष्यंति ॥

अग्निमित्रादयोनवएवंशुंगादश ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ कण्वान्कथंभूर्यातितत्राह। देवभूतिमिति।

शातकर्णीत्युपनाम ॥ १२ ॥ एतेत्वंध्रभृत्यास्त्रिंशदित्यन्वयः ॥ १३ ॥ आभीराद्यामौनांताएकोनाशीतिराजानएकोनचतुर्दशवर्षाणिपृथिवींभोक्ष्यंति ॥ १४ ॥ ततश्चपौरास्त्रीण्यब्दशतानिभोक्ष्यंति क्वचित्पौराइत्यत्रपुनर्मौनाइतिपाठः तदाभीरादिमध्यगणितानामपिमौनानांव्यतिरेकेण

सुशर्माणंकण्वंस्वभृत्योबलवान्शिप्रकनामाहत्वांध्रजातीयोवसुधाभोक्ष्यति ॥ ततश्चकृष्णनामातद्भ्राताभूपतिर्भवतितस्यश्रीशातकर्णिस्तस्यापिपूर्णोत्संगः ॥ तत्पुत्रश्चशातकर्णिस्तस्माच्चलंबोदरस्तस्माद्दिवीलकस्ततोमेघस्वातिस्ततःपटुमांस्ततश्चारिष्टकर्माततोहालोहालात्पत्तलकस्ततःप्रविल्लसेनस्ततःसुंदरःशातकर्णीतस्माच्चकोरःशातकर्णी ॥१२॥ ततः शिवस्वातिस्ततश्चगोमतीपुत्रस्तत्पुत्रः पुलिमांस्तस्यापिशातकर्णीशिवस्ततःशिवस्कंधस्तस्माद्यज्ञश्रीस्ततोविजयस्ततश्चंद्रश्रीस्तस्यापिपुलोमार्चिरेवमेतेत्रिंशच्चत्वार्यब्दशतानिषट्पंचाशदधिकानिपृथिवींभोक्ष्यंतिअंध्रभृत्याः ॥१३॥ सप्ताभीरादशगर्दभिलाभूभुजोभविष्यंतिततःषोडशशकाभूभुजोभवितारः ॥ ततश्चाष्टौयवनाश्चतुर्दशतुषारामुंडाश्चत्रयोदशएकादशमौनाः ॥ एतेपृथिवींत्रयोदशवर्षशतानिनवनवत्यधिकानिभोक्ष्यंति ॥ १४ ॥ ततश्चपौराएकादशभूपतयोब्दशतानित्रीणिमहींभोक्ष्यंति ॥ १५ ॥ तेषूच्छिन्नेषुकैलिकिलायनाभूपतयोभविष्यंतिमूर्द्धाभिषिक्तस्तेषांविंध्यशक्तिः ॥ १६ ॥ ततःपुरंजयस्ततोरामचंद्रस्तस्माद्धर्मोधर्माद्वरांगःकृतनंदनःसुषिनंदिर्नंदियशाःशिशुकप्रवीरौचएतेवर्षशतंषड्वर्षाणिचभविष्यंति ॥

पूर्वाराज्यवर्षसंख्या इयंतुततःपृथगेवमौनानांराज्यवर्षशतत्रयंसंख्येतिज्ञेयं ॥ १५ ॥ केलिकिलानगरीतत्रभवाः कैलिकिलास्तेषांमूर्द्धाभिषिक्तोमुख्यःविंध्याशक्तिः मूर्द्धावसिक्तइतिपाठेक्षत्रियमुख्यइत्यर्थः ॥ १६ ॥

तेषांविंध्यशक्त्यादीनांयथायथंत्रयोदशपुत्राबाल्हीकाश्चत्रयःपुष्यमित्रादयस्त्रयोदशमेकलामेकलदेशजाःसप्तकोशलायांनवैवनैषधास्तावंतः नवैवभू
पतयोभविष्यंति मेकलादिदेशानांमध्येत्वप्रसिद्धादेशास्तत्तद्देशीयेभ्योज्ञेयाः ॥ १७ ॥ एतेततस्तत्पुत्राइत्यारभ्यशूद्राइत्यंतास्तुल्यकालाःखंडमंड

ततस्तत्पुत्रास्त्रयोदशैवबाल्हीकाश्चत्रयस्ततः पुष्यमित्रपटुमित्रास्त्रयोदशमेकलाश्चसप्तकोशलायांतुनवैवभूपतयो भविष्यंतिनैषधास्तुतावंतएवभूपतयोभविष्यंति ॥ १७ ॥ मागधायांविश्वस्फटिकसंज्ञोन्यान्वर्णान्करिष्यतिकै वर्तपटुपुलिंदब्राह्मणान्राज्येस्थापयिष्यत्युत्साद्याखिलक्षत्रजातिनवनागाःपद्मावत्यांकांतीपुर्यांमथुरायामनुगंगा प्रयागंमागधाःसुह्माश्चभोक्ष्यंतिकोशलेंद्रताम्रलिप्तान्समुद्रतटपुरींचदेवरक्षितोरक्षिष्यति ॥ कलिंगमाहिषकमाहें द्रभौमागुहांभोक्ष्यंतिनैषादनैमिषिककालतोयानजनपदान्मणिधानावंश्याभोक्ष्यंति ॥ स्त्रीराज्यमूषिकजनपदान्क नकाह्वयाभोक्ष्यंतिसौराष्ट्रावंतिशूद्रानर्बुदमरुभूमिविषयांश्चव्रात्याद्विजाभीरशूद्राद्याभोक्ष्यंति ॥ सिंधुतटदार्विको र्वीचंद्रभागाकाश्मीरविषयान्व्रात्याम्लेच्छादयःशूद्राभोक्ष्यंति एतेचतुल्यकालाःसर्वेपृथिव्यांभूभृतोभविष्यंति ॥ अल्पप्रसादाबृहत्कोपाःसर्वकालमनृताधर्मरुचयःस्त्रीबालागोवधकर्तारःपरस्वादानरुचयोल्पसाराउदितास्तमित प्रायास्वल्पायुषोमहेच्छात्यल्पधर्माश्चभविष्यंति ॥ १८ ॥ तैश्चविमिश्रजनपदास्तच्छीलवर्तिनोराजाश्रयशुष्मि णोम्लेच्छाश्चार्याश्चविपर्ययेणवर्तमानाःप्रजाःक्षपयिष्यंति ॥ १९ ॥ ततश्चानुदिनमल्पाल्पह्रासाद्यवच्छेदाद्धर्मा र्थयोर्जगतःसंक्षयोभविष्यति ॥ २० ॥

लपनयोल्पप्रसादत्वादिविशिष्टाभूभृतोभविष्यंतीत्यन्वयः ॥ १८ ॥ राजाश्रयेणशुष्मिणोबलिनःम्लेच्छाश्चार्याश्चविपर्ययेणम्लेच्छामध्येआर्या
श्चांतेइत्येतद्रूपेण ॥ १९ ॥ जगतिधर्मस्यानुदिनंह्रासादर्थस्यचव्यवच्छेदात्परिच्छिन्नत्वात्संक्षयोभविष्यति ॥ २० ॥

॥ २ १ ॥ रत्ननाम्नआगितारत्नभूतताम्रादिमत्त्वमेवपृथिवीहेतुरुत्तमभूमित्वेकारणंनतुपुण्यतीर्थादिमत्त्वं उन्नतांबुमत्त्वमेवेतिपाठेउन्नतेगिरितटादावं

बुमत्त्वं वृत्तिर्जीविका ॥ २ २ ॥ भयगर्भोच्चारणंभयोपदर्शनपूर्वकमुच्चारणं ॥ २ ३ ॥ दानमेवधर्महेतुर्नतुयागादि ॥ २ ४ ॥ स्वीकरण

ततश्चार्थएवाभिजनहेतुर्धनमेवाशेषधर्महेतुरभिरुचिरेवदांपत्यसंबंधहेतुरनृतमेवव्यवहारजयहेतुःस्त्रीत्वमेवोपभोगहे
तुः॥२१॥रत्नताम्रभागितैवपृथिवीहेतुर्ब्रह्मसूत्रमेवविप्रत्वहेतुर्लिंगधारणमेवाश्रमहेतुरन्यायएववृत्तिहेतुः॥२२॥दौर्ब
ल्यमेवावृत्तिहेतुर्भयगर्भोच्चारणमेवपांडित्यहेतुः॥२३॥दानमेवधर्महेतुराढ्यतैवसाधुत्वहेतुः ॥२४॥स्नानमेवप्रसाधन
हेतुः स्वीकरणमेवविवाहहेतुःसद्वेषधार्येवपात्रंदूरायतनोदकमेवतीर्थमित्येवमनेकदोषोत्तरेभूमंडलेसर्ववर्णेष्वेवयोयोब
लवान्सभूपतिर्भविष्यति॥एवंचातिलुब्धकरभारासहाःशैलानामंतराद्रोणीःप्रजाःसंश्रयिष्यंति ॥ मधुशाकमूलफलप
त्रपुष्पाहाराश्चभविष्यंतितरुवल्कलचीवरप्रावरणाश्चातिबहुप्रजाःशीतवातातपवर्षसहाभविष्यंतिनचकश्चित्त्रयोविं
शतिवर्षाणिजीविष्यत्यनवरतंचात्रकलियुगेक्षयमायात्यखिलमेवैषजनःक्षयमुपैष्यति ॥२५॥श्रौतस्मार्तधर्मेविप्लवम
त्यंतमुपगतेक्षीणप्रायेचकलावशेषजगत्स्रष्टुश्चराचगुरोरादिमध्यांतमयस्यसर्वमयस्यब्रह्ममयस्यात्मस्वरूपिणो
भगवतोवासुदेवस्यांशःशंभलग्रामेप्रधानब्राह्मणविष्णुयशसोगृहेअष्टगुणर्द्धिसमन्वितःकल्कीरूपीजगत्यत्रावतीर्य
सकलम्लेच्छदस्युदुष्टाचरणचेतसामशेषाणामपरिच्छिन्नमाहात्म्यशक्तिःक्षयंकरिष्यति ॥ २६ ॥

मेवविवाहहेतुर्नतुस्मृत्याद्युक्तविधिप्रकारः सद्वेषधारीदांभिकःकलियुगेक्षयमशेषंयातिसतिजनःक्षयमुपैष्यतीत्यन्वयः ॥ २५ ॥ एवं
कलेरंतेकल्क्यवतारेणसत्ययुगप्रवृत्तिमाह श्रौतस्मार्तेत्यादिना । आदिमयस्यसर्वकारणरूपस्यअंतस्यनिषेधावधिभूतस्य अतएवसर्वमय
स्यनिखिलकार्यमयस्य ततोविकारादिप्रसक्तावाह ब्रह्ममयस्यअष्टगुणर्द्धिसमन्वितः । अणिमालघिमाप्राप्तिःप्राकाम्यमीशित्ववश्यता ।

यत्रकामावसायित्वंमहिमेतिगुणाष्टकमिति प्रोक्तगुणयुक्तः अन्येत्वन्यथागुणाष्टकंवदंति । अणिमामहिमाचैवलघिमागरिमातथाईशित्वं चवशित्वंचप्राकाम्यंकाममेवचेति ॥ २६ ॥ प्रबुद्धानामित्यनेनसत्वगुणोद्रेकोदर्शितः ॥ २७ ॥ तेनकालेनकृतानामाहितशक्तीनामित्यर्थः तत्कालकृतेतिपाठेप्रसूतेर्विशेषणं ॥ २८ ॥ कालस्वभावादेवकृतयुगधर्मानुसारीणि ॥२९॥ एतत्सर्वंकस्मिन्युगेभविष्यतीत्यपेक्षायामाहात्रोच्यतइति तिष्यःपुष्यः चंद्रार्कबृहस्पतीनांतिष्ययोगकृतंसत्ययुगंभविष्यति यद्यपिप्रतिद्वादशाब्दंकर्कटस्थेबृहस्पतौपुष्यामावास्यायांत्रयाणांपुष्यर्क्षेण योगःस्यात्तथाप्येकराशौसमेष्यतीतिसहप्रवेशोक्तेर्नातिप्रसंगः ॥ ३० ॥ उक्तंराजवंशंनिगमयति अतीताइति अनागताभूपालाश्चउक्ताः॥३१॥

धर्मेषुचाखिलंजगत्संस्थापयिष्यतीत्यनंतरंचाशेषकलेरवसानेप्रबुद्धानांतेषामेवजनपदानाममलस्फटिकविशुद्धामतयोभविष्यंति ॥ २७ ॥ तेषांचबीजभूतानामशेषमनुष्याणांपरिणतानामपितत्कालकृतानामपत्यप्रसूतिर्भविष्यति ॥२८॥ तानिचतदपत्यानिकृतयुगधर्मानुसारीणिभविष्यंतीति ॥ २९ ॥ अत्रोच्यतेयदाचंद्रश्चसूर्यश्चतथातिष्यबृहस्पती॥एकराशौसमेष्यंतिभविष्यातिततःकृतं॥३०॥अतीतावर्तमानाश्चतथैवानागताश्चये॥एतेवंशेषुभूपालाःकथितामुनिसत्तम ॥ ३१ ॥ यावत्परीक्षितोजन्मयावन्नंदाभिषेचनं ॥ एतद्वर्षसहस्रंतुज्ञेयंपंचदशोत्तरं॥३२॥ सप्तर्षीणांचयौपूर्वौदृश्येतेउदितौदिवि ॥तयोस्तुमध्यनक्षत्रंदृश्यतेयत्समंनिशितेनसप्तर्षयोयुक्तास्तिष्ठंत्यब्दशतंनृणां३३

अनागतःक्षात्त्रियवंशःकियत्कालंस्थास्यतीत्यपेक्षायामाह यावदिति पंचदशोत्तरसहस्रवर्षपर्यंतंशुद्धःक्षात्रियवंशःस्थास्यतिअनंतरंनंदेनसर्वक्षत्रियनाशादित्यर्थः ॥ ३२ ॥ कलेः प्रवृत्तिंवृद्धिंचवक्तुंलक्षणमाह सप्तर्षीणामिति प्रागग्रशकटाकारंतारासप्तकंसप्तर्षिमंडलंतत्रपूर्वतईषाकारेतारात्रयेग्रमध्यमूलेषुमरीचिसभार्यवसिष्ठांगिरसः ततःपश्चिमेखट्वाकारेताराचतुष्केऐशानाग्नेयनैर्ऋतिवायव्यकोणेष्वत्रिपुलस्त्यपुलहक्रतवोयथाक्रमं तत्रयौपूर्वौप्रथमोदितौपुलहक्रतुसंज्ञौदृश्येतेतयोस्तत्पूर्वयोश्चमध्येसमंदक्षिणोत्तररेखायांसमदेशावस्थितंयदश्विन्यादिनक्षत्रेष्वन्यतमनक्षत्रंदृश्यतेनतथैवयुक्तानृणामब्दशतंतिष्ठंतीति ॥ ३३ ॥

43 काललक्षणमुक्त्वाकलिप्रवृत्तिमाह। तदासंध्यासंध्यांशाभ्यांसहद्वादशाब्दशतात्मकःकलिःपूर्वंसंध्यारूपेणप्रवृत्तोपिस्वेनरूपेणप्रवृत्तः प्रकर्षेण वृत्त इत्यर्थः ॥ ३४ ॥ एतदेवस्पष्टयति । यदैवेतिद्वाभ्यां ॥ ३५ ॥ पृथ्वीपरिष्वंगेसमर्थइत्युक्ते पूर्वमपिकलिःप्रविष्टइतिगम्यते ॥३६॥ साक्षात्कलि प्रवेशेतुयुधिष्ठिरादिभिःस्वराज्यंपरित्यक्तमित्याह । गतइतिद्वाभ्यां ॥ ३७॥ ॥ ३८ ॥ कलेःप्रवृत्तिमुक्त्वावृद्धिमाह प्रयास्यंतीति ॥ ३९ ॥ पूर्वोक्त

तेतुपारीक्षितेकालेमघास्वासन्द्विजोत्तम ॥ तदाप्रवृत्तश्चकलिर्द्वादशाब्दशतात्मकः ॥ ३४ ॥ यदैवभगवद्विष्णोरंशो यातोदिवंद्विज ॥ वसुदेवकुलोद्भूतस्तदैवकलिरागतः ॥ ३५ ॥ यावत्सपादपद्माभ्यांपस्पर्शेमांवसुंधरां ॥ तावत्पृ थ्वीपरिष्वंगेसमर्थोनाभवत्कलिः ॥ ३६ ॥ गतेसनातनस्यांशेविष्णोस्तत्रभुवोदिवं ॥ तत्याजसानुजोराज्यंधर्मपु त्रोयुधिष्ठिरः ॥ ३७ ॥ विपरीतानिदृष्ट्वाचनिमित्तानिसपांडवः ॥ यातेकृष्णेचकाराथसोभिषेकंपरीक्षितः॥ ३८ ॥ प्रयास्यंतियदाचैतेपूर्वाषाढांमहर्षयः ॥ तदानंदात्प्रभृत्येषकलिर्वृद्धिंगमिष्यति ॥ ३९ ॥ यस्मिन्कृष्णोदिवंयातस्त स्मिन्नेवतदाहनि ॥ प्रतिपन्नंकलियुगंतस्यसंख्यांनिबोधमे ॥ ४० ॥ त्रीणिलक्षाणिवर्षाणांद्विजमानुषसंख्यया॥ ष ष्टिंचैवसहस्राणिभविष्यत्येषवैकलिः ॥ ४१ ॥ शतानितानिदिव्यानिसप्तपंचचसंख्यया ॥ निःशेषेणततस्तस्मिन्भ विष्यतिपुनःकृतं ॥४२॥ ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चद्विजसत्तम ॥ युगेयुगेमहात्मानःसमतीताःसहस्रशः॥४३॥

मेवकलिप्रवेशकालमनूद्यतत्संख्यामाह यस्मिन्नितित्रिभिः ॥ ४० ॥ त्रीणीतिसंध्यासंध्यांशाभ्यांसहेतिज्ञेयं ॥ ४१ ॥ दिव्यानिदिव्यसंख्यया संख्यातानिसप्तपंचसंख्यययाद्वादशाब्दशतानीत्यर्थः । निःशेषेणतस्मिन्गतेसतीतिशेषःकृतंकृतयुगं ॥ ४२ ॥ ब्राह्मणादिवंशःक्षत्रियवंशश्चसकलःकि मितिनोक्तइत्यतआह । ब्राह्मणाइतिद्वाभ्यां ॥ ४३ ॥ 43

कुलेकुलेवांतरकुलेषुनामधेयानांपरिसंख्याबहुत्वात्पौनरुक्त्याच्चनोक्ता ॥ ४४ ॥ महापद्माख्यनंदांतक्षत्रियाणांनाशेपिपुनःप्रवृत्तिमाह देवापिरितिद्वाभ्यां ॥ ४५ ॥ क्षत्रस्यप्रावर्तकौभविष्यतः यतोमनोर्वंशेसोमसूर्यवंशरूपेबीजभूतौव्यवस्थितौ ॥ ४६ ॥ कलेःसंध्यायामेवक्षत्रियसत्त्वात्

बहुत्वान्नामधेयानांपरिसंख्याकुलेकुले ॥ पुनरुक्तबहुत्वात्तुनमयापरिकीर्तिता ॥ ४४ ॥ देवापिःपौरवोराजामनुश्चेक्ष्वाकुवंशजः ॥ महायोगबलोपेतौकलापग्रामसंश्रयौ ॥ ४५ ॥ कृतेयुगइहागत्यक्षत्रप्रावर्त्तकौहितौ ॥ भविष्यतोमनोर्वंशेबीजभूतौव्यवस्थितौ ॥ ४६ ॥ एतेनक्रमयोगेनमनुपुत्रैर्वसुंधरा ॥ कृतत्रेतादिसंज्ञानियुगानित्रीणिभुज्यते॥ ४७ ॥ कलौतुबीजभूतास्तेकेचित्तिष्ठंतिभूतले ॥ यथैवदेवापिमनूसांप्रतंसमवस्थितौ ॥ ४८ ॥ एषतूद्देशतोवंशस्तवोक्तोभूभुजांमया ॥ निखिलोगदितुंशक्योनैवजन्मशतैरपि ॥ ४९ ॥ एतेचान्येचभूपालायैरत्रक्षितिमंडले ॥ कृतंममत्वंमोहांधैर्नित्येऽनित्यकलेवरैः ॥५०॥ कथंममेयमवलामत्पुत्रस्यकथंमही ॥ मद्वंशस्येतिचिंतार्त्ताजग्मुरंतमिमेनृपाः ॥५१॥ तेभ्यःपूर्वतराश्चान्येतेभ्यस्तेभ्यस्तथापरे ॥भविष्याश्चैवयास्यंतितेषामन्येचयेप्यनु ॥ ५२ ॥ विलोक्यात्मजयोद्योगयात्राव्यग्रान्नराधिपान् ॥ पुष्पप्रहासैःशरदिहसतीववसुंधरा ॥ ५३ ॥ मैत्रेयपृथिवीगीताःश्लोकाश्चात्रनिबोधतान् ॥ यानाहधर्मध्वजिनेजनकायासितोमुनिः ॥ ५४ ॥

त्रीणियुगानिभुज्यतइत्युक्तं ॥ ४७ ॥ देवापिमनुवदन्यत्रापिकलौबीजभूतानांस्थितिमाह कलौत्विति ॥४८॥ ४९ ॥ वंशकथनस्यवैराग्येतात्पर्यमाह।एतेचेति।भूमंडलेनित्येकल्पांतस्थायिनितदपेक्षयाअनित्यानिअस्थिराणिकलेवराणियेषांतथाभूतैरपिममत्वंकृतं ॥५०॥ मोहांधत्वमेवाह। कथंममेयमितिद्वाभ्यां ॥५१॥ तेभ्यस्तेभ्यःपूर्वतराइत्यनेनातीतानांमोहानवस्थादर्शिता एवंभविष्याइत्यनागतानांमोहानवस्था॥५२॥ ५३॥ ५४॥

एतदेवपृथ्वीगीतैःप्रपंचयति।कथमेषइतिनवभिः।फेनसधर्माणः क्षणभंगुराइत्यर्थः ॥५५॥ पूर्वमात्मजयमिति । अजितेंद्रियाणांमंत्रिभृत्यादिजया
भावात् ॥ ५६ ॥ ॥ ५७ ॥ किंचएवंसर्वमात्मवशीकुर्वतांममभुवोमंडलंवशंयातियद्यपितथाप्यात्मनामिंद्रियादीनांजयाज्जातमेतदनित्यंराज्यं
कियदत्यल्पं यस्मादात्मजयेसतिमुक्तिरत्यंतंफलं ॥ ५८ ॥ अनित्यत्वमेवाह उत्सृज्येति पूर्वजाःपूर्व पूर्वेयामितिवापाठः ॥ ५९ ॥ राज्येपि

पृथिव्युवाच कथमेषनरेंद्राणांमोहोबुद्धिमतामपि ॥ येनफेनसधर्माणोप्यतिविश्वस्तचेतसः ॥ ५५ ॥ पूर्वमात्म
जयंकृत्वाजेतुमिच्छंतिमंत्रिणः ॥ ततोभृत्यांश्चपौरांश्चजिगीषंतेतथारिपून् ॥ ५६ ॥ क्रमेणानेनजेष्यामो
वयंपृथ्वींससागरां ॥ इत्यासक्तधियोमृत्युंनपश्यंत्यविदूरगं ॥ ५७ ॥ समुद्रावरणंयातिमन्मंडलमथोवशं ॥ किय
दात्मजयादेतन्मुक्तिरात्मजयेफलं ॥ ५८ ॥ उत्सृज्यपूर्वजायातायांनादायगतःपिता ॥ तांममेतिविमूढत्वाज्जेतु
मिच्छंतिपार्थिवाः ॥ ५९ ॥ मत्कृतेपितृपुत्राणांभ्रातॄणांचापिविग्रहाः ॥ जायंतेत्यंतमोहेनममत्वादृतचेतसां
॥ ६० ॥ पृथ्वीममेयंसकलाममैषाममान्वयस्यापिचशाश्वतेयं ॥ योयोमृतोत्यत्रबभूवराजाकुबुद्धिरासीदितित
स्यतस्य ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वाममत्वावृतचित्तमेकंविहायमांमृत्युपथंव्रजंतं ॥ तस्यान्वयस्थस्यकथंममत्वंहृद्यास्पदंम
त्प्रभवंकरोति ॥ ६२ ॥ पृथ्वीममैषाशुपरित्यजैनांवदंतियेदूतमुखैःस्वशत्रुं ॥ नराधिपास्तेषुममातिहासःपुनश्चमू
ढेषुदयाऽभ्युपैति ॥ ६३ ॥

त्रादिवैरमपिदोषमाह तत्कृतइति ॥ ६० ॥ किंचमयिराज्ञांममत्वबुद्धिर्वृथैवेत्याह पृथ्वीममेति अत्रमयियोयोराजामृतोबभूवतस्यैवंकुबुद्धिरासी
त्ततःपारमार्थिकफलाभावात् अन्यत्रेतिपाठेमृतःसन्नन्यत्रराजाबभूवतस्यापिवासनावशादियमेवकुबुद्धिःसंसारप्रदासीदित्यर्थः ॥ ६१ ॥ किंच
इदंचित्रमित्याह । दृष्ट्वेति । मयिममत्वाहृतचित्तंसंतमेवमृतंदृष्ट्वातदन्वयस्थस्यहृदिमत्प्रभवंमद्विषयंममत्वंकथमास्पदंकरोतीति ॥ ६२ ॥ अपिच
एतेऽतिशोच्याइत्याह । पृथ्वीति । तेषुममहासोभवतिमूढत्वाद्दयाभ्युपैतिमामितिशेषः ॥ ६३ ॥

॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ चतुर्थांशस्यश्रवणफलमाह शृणुयादिति मनुवंशस्थानांपुण्यकीर्तीनांश्रवणात्पापक्षयोधनादिवृद्धिश्चभवति ॥ ६६ ॥

पराशरउवाच ॥ इत्येतेधरणीगीताःश्लोकामैत्रेययैःश्रुताः ॥ ममत्वंविलयंयातितापन्यस्तंयथाहिमं ॥ ६४ ॥ इत्येषकथितःसम्यङ्मनोर्वंशोमयातव ॥ यत्रस्थितिप्रवृत्तस्यविष्णोरंशांशकानृपाः ॥ ६५ ॥ शृणुयाद्यइमंभक्तयामनुवंशमनुक्रमात् ॥ तस्यपापमशेषंवैप्रणश्यत्यमलात्मनः ॥ ६६ ॥ धनधान्यर्द्धिमतुलांप्राप्नोत्यव्याहतेंद्रियः ॥ श्रुत्वैवमखिलंवंशंप्रशस्तंशशिसूर्ययोः ॥ ६७ ॥ इक्ष्वाकुजन्हुमांधातृसगरावीक्षितान्रघून् ॥ ययातिनहुषाद्यांश्चज्ञात्वानिष्ठामुपागतान् ॥ ६८ ॥ महाबलान्महावीर्याननंतधनसंचयान् ॥ कृतान्कालेनबलिनाकथाशेषान्नराधिपान् ॥ ६९ ॥ श्रुत्वानपुत्रदारादौगृहक्षेत्रादिकेतथा ॥ द्रव्यादौचकृतप्रज्ञोममत्वंकुरुतेनरः ॥ ७० ॥ तप्तंतपोयैःपुरुषप्रवीरैरुद्बाहुभिर्वर्षगणाननेकान् ॥ इष्टाश्चयज्ञाबलिनोतिवीर्याःकृतास्तुकालेनकथावशेषाः ॥ ७१ ॥ पृथुःसमस्तान्प्रचचारलोकानव्याहतोवैरिविदारिचक्रः ॥ सकालवाताभिहतोविनष्टःक्षिप्तंयथाशाल्मलितूलमग्नौ ॥ ७२

॥ ६७ ॥ निष्ठांनाशं तादृशानामपिनाशानुसंधानान्ममतानिवृत्तिश्चभवतीत्यर्थः ॥ ६८ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ ७० ॥ नचतेषांतपःप्रभावाद्यभावात्कथावशेषत्वमित्याह तप्तमिति ॥ ७१ ॥ तानेवाहपृथुरितिद्वाभ्यां ॥ ७२ ॥

 संकल्पविकल्पयोः केषांचित्संकल्पस्य तथेतिशब्दयस्य केषांचिद्विकल्पस्य किमासीन्नवेति संदेहस्यहेतुर्निमित्तं संकल्पस्य मनसो विकल्पेहेतुरिति
वा ॥ ७३ ॥ उद्भासितानि दिङ्मुखानि यैः उद्भासितदिग्वितानमिति पाठे ऐश्वर्यविशेषणं रावणादीनामैश्वर्यविशेषणं रावणादीनामैश्वर्यमंतकस्य

यः कार्त्तवीर्यो बुभुजे समस्तान्द्वीपान्समाक्रम्य हतारिचक्रः ॥ कथाप्रसंगेष्वभिधीयमानः स एव संकल्पविकल्पहेतुः ॥ ७३ ॥ दशाननाविक्षितराघवाणामैश्वर्यमुद्भासितदिङ्मुखानां ॥ भस्मापि जातं न कथं क्षणेन भ्रूभंगपातेन धिगंतकस्य ॥ ७४ ॥ कथाशरीरत्वमवाप यद्वै मांधातृनामा भुवि चक्रवर्त्ती ॥ श्रुत्वापि तं को हि करोति साधुर्ममत्वमात्मन्यपि मंदचेताः ॥ ७५ ॥

भ्रूभंगपातेन कथं भस्म न जातं किंतु जातमेव तस्मादैश्वर्यं धिक् यद्वा काष्ठं दग्धमपि भस्म भवति ऐश्वर्यं तु भस्मापि कथं न जातं किंचिदवशिष्टमपि कथं न जा
तं तस्माद्धिक् ॥ ७४ ॥ आत्मन्यहंकारास्पदे देहेपि किं पुनः पुत्रदारादौ ॥ ७५ ॥

भगीरथाद्याःसत्यंजाताःकिंतुक्कतेइतिनविद्मः कालेनादर्शनंनीताइत्यर्थः अत्रराघवादीनांग्रहणंलोकदृष्ट्यावैराग्यार्थम् ॥ ७६ ॥ तथान्येऽनुक्तास्त

भगीरथाद्याःसगरःककुत्स्थोदशाननोराघवलक्ष्मणौच ॥ युधिष्ठिराद्याश्चबभूवुरेतेसत्यंनमिथ्याक्कनुते
नविद्मः ॥ ७६ ॥ येसांप्रतंयेचनृपाभविष्याःप्रोक्तामयातिप्रवरोग्रवीर्याः ॥ येतेतथान्येचतथाभिधे
याःसर्वेभविष्यंतियथैवपूर्वे ॥ ७७ ॥ एतद्विदित्वानवरेणकार्यममत्वमात्मन्यपिपंडितेन ॥ तिष्ठं
तुतावत्तनयात्मजायाक्षेत्रादयोयेतुशरीरतोन्ये ॥ ७८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशेचतुर्विंशोध्यायः
॥ २४ ॥ समाप्तोयंचतुर्थोंशः ॥ ४ ॥

याभिधेयतःकथामात्रावशेषाभविष्यंतीत्यर्थः ॥ ७७ ॥ एतदंशतात्पर्यार्थंसंक्षिप्याह एतदिति तनयादयस्तिष्ठंतुतेषुममत्वंसुतरांनकार्यमित्यर्थः
॥ ७८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेचतुर्थेंशटीकायांरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांवैष्णवाकूतचंद्रिकायांचतुर्विंशोध्यायः ॥२४॥ समाप्तोऽयं चतुर्थोंऽशः ॥४॥

॥ इति श्रीविष्णुपुराणे चतुर्थांशः समाप्तः ॥

॥ अथ श्रीविष्णुपुराणे पंचमांशप्रारंभः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ अविघ्नमस्तु॥मनुवंशमहांभोधेश्चतुर्थांशान्महामुनिः।कृष्णाख्यंरत्नमुद्धृत्यपंचमेनव्यदर्शयत्॥१॥तत्राष्टत्रिंशदध्यायैःपंचमेप्रथमे
त्रच।अवतारायकृष्णस्यदेवैःस्तुतिरुदीर्यते॥२॥उक्तानुवादपूर्वकंश्रीकृष्णावतारायउपोद्घातसंगत्यादेवकीविवाहादिप्रसंगमाह। नृपाणामिति।१।
अवतारःप्रादुर्भावस्तद्विशिष्टोंऽशोमायाच्छिन्नंब्रह्मैवोपचारादित्यंशावतारः योऽयंचतुर्थांशेकथितइतिसंगतिर्दर्शिता अशेषतः यदायेनप्रकारेणेतिवि
स्तारेण ॥ २ ॥ तच्चरितानिचवदेत्याह चकारेतितत्रकृष्णावतारे अतिपरिच्छिन्नमनुष्याकारलीलाविग्रहेणाविर्भवदंशांशेनेत्युक्तमुपचारात् न
तुशक्तिह्रासेन कृष्णाद्यवतारेष्वपिविश्वरूपदर्शनसर्वैश्वर्याद्युक्तेः ननुवंशिनोंशोद्धारेणशक्त्यादिह्रासस्तथांशस्यापितदपेक्षयाल्पशक्तित्वादिकं
धान्यराश्यादिविभागइवप्रसज्येतेतिचेन्न प्रकाशस्वरूपेतदभावात्प्रदीपस्याहितन्मूलकदीपांतरस्यचोपाधिभेदेपिशक्त्यादिसाम्यदर्शनात् पूर्णमदः

मैत्रेयउवाच ॥ नृपाणांकथितःसर्वोभवतांवंशविस्तरः ॥ वंशानुचरितंचैवयथावदनुवर्णितं ॥१॥ अंशावतारो ब्रह्मर्षेयोयंयदुकुलोद्भवः ॥ विष्णोस्तंविस्तरेणाहंश्रोतुमिच्छाम्यशेषतः ॥ २ ॥ चकारयानिकर्माणिभगवान्पुरुषोत्तमः ॥ अंशांशेनावतीर्योर्व्यांतत्रातानिमुनेवद ॥ ३ ॥ पराशरउवाच ॥ मैत्रेयश्रूयतामेतद्यत्पृष्टोहमिहत्वया ॥ विष्णोरंशांशसंभूतिचरितंजगतोहितं ॥ ४ ॥

पूर्णमिदंपूर्णात्पूर्णमदुच्यते।पूर्णस्यपूर्णमादायपूर्णमेवावशिष्यतइतिश्रुतेः। परंब्रह्मनराकृतिगूढंपरंब्रह्ममनुष्यलिंगंकृष्णस्तुभगवान्स्वयमित्यादिवा
क्येभ्यश्च यस्तुमत्केशौवसुधातलेइत्यादौअयंकंसंघातायंतेत्यत्रचकेशव्यपदेशःसब्रह्मणःपरिपूर्णस्यभूभारहरणरूपंकार्यमत्यल्पयत्नसाध्यमिति
व्याख्यापयितुंनतुकेशयोरामकृष्णत्वंवक्तुं जडयोःकेशयोस्तद्देशक्षेत्रज्ञत्वाभावेनतत्तत्कार्यंकर्तुमशक्तत्वात्केशात्मकमायायोद्भवरामकृष्णदेहावा
विश्यभगवानेवतत्तत्करिष्यतीतिचेत् ओमितिब्रूमः फलतोऽविशेषात् कृष्णाष्टम्यामहंनिशीतिस्वयमेवोक्तत्वाच्चेत्यलंविस्तरेण ॥ ३ ॥ सं
भूतिचरितंचेतिद्वंद्वैक्यं ॥ ४ ॥

॥ ५ ॥ वरंश्रेष्ठंरथं यद्वातयोःप्रीत्येतिशेषः तदावररथंजामातृरथमित्यर्थः संयोगेविवाहसंबंधे ॥ ६ ॥ अंतरिक्षेऽशरीरिणीवाक्आभाष्यसमाभाष्ये तिपुनरुक्तेर्वैवाहिककर्मव्यग्रस्यकंसस्यसम्यगवधारणार्थाय यद्वाआभाष्येवक्तव्येसादरंयथास्यादेवंसमाभाष्यसंबोध्य मेघस्येवगंभीरोनिर्घोषोध्व निर्यस्याःसा इदंवक्ष्यमाणवाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ आरब्धः कर्तरिक्तः हंतुंप्रवृत्तइत्यर्थः ॥ ९ ॥ अस्योदरोद्भवानितिसंधिरार्षः अस्यकलत्रस्ये

देवकस्यसुतांपूर्ववसुदेवोमहामुने ॥ उपयेमेमहाभागांदेवकींदेवतोपमां ॥५॥ कंसस्तयोर्वररथंचोदयामाससारथिः ॥ वसुदेवस्यदेवक्यासंयोगेभोजवर्धनः ॥ ६ ॥ अथांतरिक्षेवागुच्चैःकंसमाभाष्यसादरं ॥ मेघगंभीरनिर्घोषासमाभाष्येदमब्रवीत् ॥ ७ ॥ यामेतांवहसेमूढसहभर्त्रारथेस्थितां ॥ अस्यास्तवाष्टमोगर्भःप्राणानपहरिष्यति ॥ ८ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्याकर्ण्यसमुद्धृत्यखड्गंकंसोमहाबलः ॥ देवकींहंतुमारब्धोवसुदेवोब्रवीदिदं ॥ ९ ॥ वसुदेवउवाच ॥ नहंतव्यामहाबाहोदेवकीभवतातव ॥ समर्पयिष्येसकलान्गर्भानस्योदरोद्भवान् ॥ १० ॥ पराशरउवाच ॥ तथेत्याहचतंकंसोवसुदेवंद्विजोत्तम ॥ नघातयामासचतांदेवकींतस्यगौरवात् ॥ ११ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुभूरिभारावपीडिता ॥ जगामधरणीमेरौसमाजेत्रिदिवौकसां ॥ १२ ॥ सब्रह्मकान्सुरान्सर्वान्प्रणिपत्याथमेदिनी ॥ कथयामासतत्सर्वंखेदात्करुणभाषिणी ॥ १३ ॥ पृथिव्युवाच ॥ अग्निःसुवर्णस्यगुरुर्गवांसूर्यःपरोगुरुः ॥ ममाथाखिललोकानांवंधुर्नारायणोहरिः ॥ १४ ॥

तिवाअस्यतवेतिवान्वयः असुक्षेपणइत्यस्यहिलोपेवारूपं यत्रक्वचित्क्षिपेत्यर्थः अस्यागर्भान्समुद्भतानितिपाठःसुगमः ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ एतस्मिन्कालेदेवकीप्रसवापेक्षयाकंसेस्थितेसति ॥१२॥ तत्सर्वंयदर्थंसमाजेजगामेति ॥१३॥ विज्ञापितैर्भुवादेवैःस्तुतोविष्णुःस्वमायया । षड्गर्भानवतार्याथस्वयंचाविरभूत्प्रभुः ॥ अग्निःसुवर्णस्यगुरुर्जनकः। अग्नेरपत्यंप्रथमंसुवर्णंभूर्वैष्णवीसूर्यसुताश्चगावइतिस्मृतेः । यथाग्निःसुवर्णमलापकर्षणेनरक्षतियथावासूर्यःपर्जन्यरूपेणगाःपालयतिरश्मीन्वावर्धयतितथामांसर्वलोकांश्चदैत्यादिमारणेनपालयत्विविति भावः ॥ १४ ॥

तथापिभगवंतंसाक्षाद्विज्ञप्तुमसमर्थयाभुवातदंशभूताब्रह्मा॥ १५॥दयोभारावतारणंप्रार्थ्यतेप्रजापतिरित्यादिनागच्छेयमतिविह्वलेत्यंतेन कालश्चत
दंशस्तच्छक्तित्वात्सर्वेषांवोयुष्माकंसमूहोपितदंशः एतदेवदर्शयतिआदित्यादिसार्धैस्त्रिभिः रुद्राश्चवसवश्चाश्विनौचते ॥१६॥ महात्मनोविश्वरू
पस्य ॥१७॥ ॥१८॥ ग्रहर्क्षतारकाचित्रेत्यनेनग्रहादीनामपितद्रूपतोक्ता अग्निस्तेजःअहंचपृथ्वीविषयाःशब्दादयः॥१९॥सर्वस्यविष्णुमयत्वेकथं

प्रजापतिपतिर्ब्रह्मापूर्वेषामपिपूर्वजः ॥ कलाकाष्ठानिमेषात्माकालश्चाव्यक्तमूर्तिमान् ॥ १५ ॥ तदंशभूतःसर्वेषांस
मूहोवःसुरोत्तमाः ॥ आदित्यामरुतःसाध्यारुद्रवस्वश्विवन्हयः ॥१६॥ पितरोयेचलोकानांस्रष्टारोऽत्रिपुरोगमाः॥
एतत्तस्याप्रमेयस्यरूपंविष्णोर्महात्मनः ॥१७॥ यक्षराक्षसदैतेयाःपिशाचोरगदानवाः॥गंधर्वाप्सरसश्चैवरूपंविष्णो
र्महात्मनः ॥१८॥ ग्रहर्क्षतारकाचित्रगगनाग्निजलानिलाः॥अहंचविषयाश्चैतत्सर्वंविष्णुमयंजगत् ॥१९॥ तथाप्यने
करूपस्यतस्यरूपाण्यहर्निशं॥बाध्यबाधकतांयांतिकल्लोलाइवसागरे॥२०॥ तत्सांप्रतमिमेदैत्याःकालनेमिपुरोगमाः॥
मर्त्यलोकंसमागम्यबाधंतेहर्निशंप्रजाः॥२१॥ कालनेमिर्हतोयोसौविष्णुनाप्रभविष्णुना॥उग्रसेनसुतःकंसःसंभूतःस
महासुरः॥२२॥अरिष्टोधेनुकःकेशीप्रलंबोनरकस्तथा ॥ सुंदोसुरस्तथात्युग्रोबाणश्चापिबलेःसुतः ॥२३॥ तथान्येच
महावीर्यानृपाणांभवनेषुये ॥ समुत्पन्नादुरात्मानस्तान्नसंख्यातुमुत्सहे ॥२४॥ अक्षौहिण्योहिबहुलादिव्यमूर्तिधृताः
सुराः ॥ महाबलानांहप्तानांदैत्येंद्राणांममोपरि ॥२५॥ तद्भूरिभारपीडार्तानशक्नोम्यमरेश्वराः ॥ बिभर्तुमात्मनात्मा
नमितिविज्ञापयामिवः ॥२६॥ क्रियतांतन्महाभागममभारावतारणं ॥ यथारसातलंनाहंगच्छेयमतिविह्वला ॥२७॥

परस्परविरोधस्तत्राह तथापीति ॥ २० ॥ बाध्यबाधकतामेवाहतदिति ॥ २१ ॥ ननुकालनेमिःपूर्वमेवहतइतितत्राह कालनेमिरिति ॥ २२ ॥
॥ २३ ॥ अन्येचयेनृपाणांभवनेषुसमुत्पन्नाजरासंधादयः ॥ २४ ॥ अक्षौहिणीसंख्याभारतेचोक्ता। अक्षौहिण्यःप्रसंख्यातारयानांदंतिनांतथा

एकविंशतिसाहस्रंशतान्यष्टौचसप्तति॥त्रियंशतसहस्रंतुसहस्राणितथानव। नराणामपिपंचाशच्छतानित्रीणचैवहि॥ पंचषष्टिसहस्राणितथाश्वानां शतानिच। दशोत्तराणिषट्प्राहुरेवमक्षौहिणींबुधाः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अशेषैःत्रिदशैःसहाकर्ण्यप्रचोदितोधरयेतिशेषः ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ आधिक्यसहितान्यूनतआधिक्यन्यूनता आधिक्यमितिपृथक्पदंवा आधिक्यंबाधकत्वेनन्यूनताचबाध्यत्वेनवर्ततइत्यर्थः ॥ ३० ॥ ३१ ॥

पराशरउवाच ॥ इत्याकर्ण्यधरावाक्यमशेषत्रिदशैस्ततः ॥ भुवोभारावतारार्थंब्रह्माचाहप्रचोदितः ॥ २८ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यथाहवसुधासर्वंसत्यमेतद्दिवौकसः ॥ अहंभवोभवंतश्चसर्वंनारायणात्मकं ॥ २९ ॥ विभूतयस्तुयास्तस्यतासामेवपरस्परं ॥ आधिक्यन्यूनताबाध्यबाधकत्वेनवर्तते ॥३०॥ तदाऽऽगच्छतगच्छामःक्षीराब्धेस्तटमुत्तरं॥ तत्राराध्यहरिंतस्मैसर्वंविज्ञापयामिवै ॥ ३१ ॥ सर्वदैवजगत्यर्थेससर्वात्माजगन्मयः ॥ स्वल्पांशेनावतीर्योर्व्यांधर्मस्यकुरुतेस्थितिं ॥३२॥ पराशरउवाच॥इत्युक्त्वाप्रययौतत्रसहदेवैः पितामहः॥समाहितमतिश्चैनंतुष्टावगरुडध्वजं ॥३३॥ ब्रह्मोवाच ॥ द्वेविधेत्वमनाम्नायपराचैवापरातथा ॥ तेएवभवतोरूपेमूर्तामूर्तात्मिकेप्रभो ॥३४॥ द्वेब्रह्मणीत्वणीयोसिस्थूलात्मन्सर्वसर्ववित् ॥ शब्दब्रह्मपरंचैवब्रह्मब्रह्ममयस्ययत् ॥ ३५ ॥ ऋग्वेदस्त्वंयजुर्वेदःसामवेदस्त्वथर्वच ॥ शिक्षाकल्पोनिरुक्तंचछंदोज्योतिषमेवच ॥ ३६ ॥ इतिहासपुराणेचतथाव्याकरणंप्रभुः ॥ मीमांसान्यायिकंयच्चधर्मशास्त्राण्यधोक्षजः ॥ ३७ ॥

जगत्यर्थेपृथिव्यर्थे ॥ ३२ ॥ ॥ ३३ ॥ आर्तत्राणइवाशक्तःस्वंदेशोमंडलाधिपं। धरण्याप्रार्थितंकर्तुंब्रह्मातुष्टावकेशवं॥ हेअनाम्नायसाक्षाद्वेदस्याविषय। द्वेविधेवेदितव्येवैपराचैवापराचेतिश्रुत्युक्तेपरापरब्रह्मविषयेयेद्वेविधेतेएवतद्विषयभूतेएवद्वेब्रह्मणीमूर्तामूर्तात्मिकेभवतोरूपे ॥ ३४ ॥ उक्तमेवार्थमनूद्यसंबोधनेनस्पष्टयति द्वेब्रह्मणीत्विति द्वेब्रह्मणीत्वमसि स्थूलात्मन्सर्वेतिसंबोधन।न्मूर्तापरब्रह्मत्वे अणीयःसर्वविदित्यमूर्तपरब्रह्मत्वे ज्ञेये किंचज्ञापकंशब्दब्रह्मयच्चज्ञाप्यंब्रह्ममयस्यविरजःपरंपरमंब्रह्मतेद्वेत्वमसि ॥ ३५ ॥ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

तेएवशब्दब्रह्मपरब्रह्मणी दर्शयन्भगवतस्तद्भेदमाहऋग्वेदइतितिरिभिः तत्रऋग्वेदादिधर्मशास्त्रांतंयत्कर्मविषयंशब्दब्रह्म आत्मात्मानौजीवात्मपरमा त्मानौदेहौस्थूलसूक्ष्मौगुणवदव्यक्तंचतेषांविचारंविवेकमाचरितुंशीलमस्येतितथाभूतंब्रह्मविषयंचयच्छब्दब्रह्मअध्यात्मात्मानौतत्त्वंपदवाच्यौतयोः स्वरूपंतत्त्वंपदलक्ष्यद्वयंतद्यस्मिन्खंडेअस्तितदपिआद्यपतेब्रह्मादिपतेर्नान्यदितित्रयाणामन्वयः आद्यपतेइतिसंबोधनंवा ॥ ३८ ॥ अखंडस्व रूपितामेवाहत्वमव्यक्तमिति अव्यक्तमिंद्रियगोचरः अनिर्देश्यंशब्दागोचरःअचिंत्यंमनसोप्यगोचरश्चतत्अनामवर्णवच्चततअपाणिपादरूपंहस्त पादरहितंस्वरूपंअनामवर्णत्वादव्यक्तादिस्वरूपंयत्परंपदंब्रह्मतद्विष्णुरेवत्वमसि विदुरितिपाठेपदंतादृशंपदंविदुर्योगिनस्तदपित्वमसीत्यर्थः ॥३९॥

आत्मात्मदेहगुणवद्विचाराचारियद्वचः ॥ तदप्याद्यपतेर्नान्यदध्यात्मात्मस्वरूपवत् ॥ ३८ ॥ त्वमव्यक्तमनिर्देश्य मचिंत्यानामवर्णवत् ॥ अपादपाणिरूपंचविष्णुर्नित्यंपरंपदं ॥३९॥ शृणोष्यकर्णःपरिपश्यसित्वमचक्षुरेकोबहुरू परूपः ॥ अपादहस्तोजवनोग्रहीतात्वंवेत्सिसर्वंनचसर्ववेद्यः ॥४०॥ अणोरणीयांसमवस्तुरूपंत्वांपश्यतोऽज्ञाननिवृ त्तिरन्या ॥ धीरस्यधीर्यस्यबिभर्तिनान्यद्वरेण्यरूपात्परतःपरात्मन् ॥ ४१ ॥

ईश्वररूपतामाह शृणोषीतिदशभिः चिद्रूपत्वात्व्यापकत्वाच्चज्ञानकर्मेंद्रियव्यापारवत्त्वोपचारोद्रष्टव्यः बहूनिरूपाणिरूपंयस्यअपादोपिजवनोवे गवान्अपाणिरपिग्रहीताधारकः अत्रश्रुतिश्च अपाणिपादोजवनोग्रहीतापश्यत्यचक्षुःसशृणोत्यकर्णः । सर्वेत्तिवेद्यंनचतस्यास्तिवेत्तातमाहुरग्र्यं पुरुषंमहांतमिति ॥ ४० ॥ महापुरुषमेवत्वामप्रच्युतस्वरूपंपश्यतोमुक्तिरपीत्याह अणोरिति अणोरणीयांसमतिसूक्ष्मतमः अतएवावस्तुरूपं असत्स्वरूपमितिपाठेअसतःप्रपंचस्यस्वरूपमबाधितंस्वरूपंपश्यतःसाक्षात्कुर्वतोन्याआत्यंतिकीअज्ञाननिवृत्तिःस्यात् किंविशिष्टस्ययस्यधीरस्य धीर्बुद्धिः हेपरतोव्यक्तात्परात्मन्त्वत्तोवरेण्यादानंदात्मनोऽन्यन्नबिभर्तिनध्यायति तस्यत्वाश्रुतंनिदध्यासितंपश्यतोऽविद्यानिवृत्तिरित्यर्थः ॥४१॥ ३

ननुजगत्स्रष्टुःकथमव्यक्तात्परत्वंतत्राह त्वमिति विश्वस्यनाभिराश्रयः विश्वमादिरितिपाठेविश्वंत्वमादिःकारणंच अंतराणिअंतस्थानि तावताविश्वस्रष्टृत्वाद्युक्तं किंचभूतंभव्यंवर्त्तमानंचविश्वंत्वमेवअणोरणीयांश्वसपुमांश्वत्वमेकएवप्रकृतेःपरस्ताद्ब्रह्मापित्वमेवेतिईश्वरत्वेप्यच्युतस्वरूपमस्त्येव मायायाःस्वाश्रयाव्यामोहकत्वादितिभावः ॥ अणीयइतिपाठेअणीयोव्यक्तंचत्वमेवेति ॥ ४२ ॥ ईश्वरत्वमेवाह एकइति एकोहुताशनश्चतुर्धा श्रौतास्त्रयऔपासनश्चैकइति यद्वावैद्युतनिर्मथ्यसारजाठरात्माचतुर्धा वर्चःकांतिंविभूतिमैश्वर्यंचददाति विश्वतोविश्वस्यचक्षुःप्रकाशकस्त्रिधात्रिषुभूरादिलोकेषुपदंत्रिलोकाक्रमणायनिदधेनिहितवान् ॥ ४३ ॥ अनंतमूर्तेइतियदुक्तंतत्प्रपंचयतिद्वाभ्यां यथाग्निरिति अनुपश्यतिजी

त्वंवीवश्वनाभिर्भुवनस्यगोप्ता सर्वाणिभूतानितवांतराणि॥यद्भूतभव्यंतदणोरणीयान्पुमांस्त्वमेकःप्रकृतेःपरस्तात्॥४२॥
एकश्चतुर्द्धाभगवान्हुताशनोवर्चोविभूतिंजगतोददाति ॥ त्वंविश्वतश्चक्षुरनंतमूर्तेत्रिधापदंत्वंनिदधेविधातः ॥ ४३ ॥
यथाग्निरेकोवहुधासमिध्यतेविकारभेदैरविकाररूपः ॥ तथाभवान्सर्वगतैकरूपोरूपाण्यनेकान्यनुपश्यतीश ॥ ४४ ॥
एकस्त्वमग्र्यःपरमंपदंयत्पश्यंतित्वांसूरयोनंतरूपं ॥ त्वत्तोनान्यत्किंचिदस्तिस्वरूपियद्वाभूतंयच्चभव्यंपरात्मन्॥४५॥
व्यक्ताव्यक्तस्वरूपस्त्वंसमष्टिव्यष्टिरूपवान् ॥ सर्वज्ञःसर्वदृक्सर्वशक्तिज्ञानवलर्द्धिमान् ॥ ४६ ॥ अन्यूनश्चाप्यवृद्धिश्चस्वाधीनोनादिमान्वशी ॥ क्लमतंद्रीभयक्रोधकामादिभिरसंयुतः ॥ ४७ ॥ निरवद्यःपरःप्राप्तोनिरधिष्ठोऽक्षरक्रमः ॥ सर्वेश्वरःपराधारोधाम्नांधामात्मकोऽक्षयः ॥ ४८ ॥

वरूपेणाहमितिमन्यते ॥ ४४ ॥ अनंतरूपंविश्वरूपं स्वरूपिसत्यं ॥ ४५ ॥ व्यक्तेत्यादिचतुःश्लोक्याजगद्धितार्थप्रवृत्त्युन्मुखत्वायस्तौति व्यक्तंमहदादिअव्यक्तंप्रधानंतत्स्वरूपं समष्टिः कारणात्मनासंघातोवासुदेवः व्यष्टिःकार्यात्मनाविभक्तःसंकर्षणादिः यद्वाविराडात्मनाजीवरूपेणचसमष्टिव्यष्टिरूपता सर्वज्ञःसामान्यतःसर्वदृक्विशेषतः सर्वाःशक्त्यादयःसंतियस्य ॥ ४६ ॥ व्यष्टिरूपत्वेनप्राप्तंन्यूनत्वादिकंनिवारयति अन्यूनइति वशीनियंताक्लमःश्रमःतंद्रीआलस्यं ॥४७॥ निरवद्यःशुद्धः निरधिष्ठोनिराश्रयः अक्षरोऽविनाशीक्रमोविक्रमोयस्य पराधारःब्रह्मादीनामाश्र

यः धाम्नांसूर्यादीनामपिधामात्मकःप्रकाशस्वरूपः ॥ ४८॥ सकलावरणातीतप्रकृत्याद्यावरणहीन अतोनिरालंबनभावननिराकारब्रह्मभावनावि
षय महाविभूतिःप्रपंचरूपापरब्रह्मरूपावासंस्थानंरूपंयस्यतथाभूत ॥ ४९ ॥ इतिस्तुत्वाधर्मत्राणायतेऽवतारोस्त्वितिप्रार्थयते नाकारणादिति
अकारणंनित्यंकर्मकारणंकाम्यंप्रायश्चित्तंपुंसवनादिकंमिश्रंएतेभ्यः यद्वाकस्यसुखस्याकारणात्प्रापणात्कारणंधर्मः तद्विपरीतमकारणमधर्मः
तदुभयंमिश्रितंकारणाकारणक्रमेणदेवतिर्यङ्मनुष्यजन्मकारणानिएतेभ्यस्तवशरीरग्रहणं नकूटस्थस्यतव तेषामभावात्किंतुधर्मत्राणायैवलील

सकलावरणातीतनिरालंबनभावन ॥ महाविभूतिसंस्थाननमस्तेपुरुषोत्तम ॥४९॥ नाकारणात्कारणाद्वाकारणा
कारणात्तव॥शरीरग्रहणंव्यापिन्धर्मत्राणायतेपरं ॥५०॥ पराशरउवाच॥इत्येवंसंस्तवंश्रुत्वामनसाभगवानजः ॥ ब्र
ह्माणमाहविश्वात्माविश्वरूपधरोहरिः ॥५१॥ भगवानुवाच॥भोभोब्रह्मंस्त्वयामत्तःसहदेवैर्यदिष्यते॥तदुच्यतामशेषं
तुसिद्धमेवावधार्यतां ॥५२॥ ततोब्रह्माहरेर्दिव्यंविश्वरूपंसमीक्ष्यतत् ॥ तुष्टावभूयोदेवेषुसाध्वसावनतात्मसु॥५३॥
ब्रह्मोवाच॥नमोनमस्तेस्तुसहस्रमूर्तेसहस्रबाहोबहुवक्रपाद॥नमोनमस्तेजगतःप्रवृत्तिविनाशसंस्थानपराप्रमेय५४
सूक्ष्मातिसूक्ष्मातिबृहत्प्रमाणगरीयसामप्यतिगौरवात्मन्॥प्रधानबुद्धींद्रियवत्प्रधानमूलापरात्मन्भगवन्प्रसीद।५५।

यातद्ग्रहणं तथाचइदानीमपिधर्मत्राणायतथाशरीरग्रहणमस्त्वितिभावः ॥ ५० ॥ विश्वरूपधरइतिविश्वरूपप्रदर्शनंकरिष्यमाणकृष्णावतारेप्येवं
सामर्थ्यंभातीतिसूचनार्थं ॥ ५१ ॥ यदिष्यतेऽपेक्ष्यते ॥ ५२ ॥ साध्वसंभयंतेनावनतशरीरेषुसत्सु ॥ ५३ ॥ प्रवृत्तिःसृष्टिःसंस्थानंस्थितिः॥५४॥
अप्रमेयत्वमेवदर्शयन्संबोधयति सूक्ष्मेति अतिबृहत्प्रमाणंयस्यअतिगौरवयुक्तआत्मामूर्तिर्यस्य अतिसूक्ष्मातिस्थूलतेएवाह प्रधानेति प्रधान
स्यप्रकृतेःबुद्धिर्महत्तत्वंइंद्रियवान्अहंकारस्तयोःप्रधानस्यपुंसश्चमूलअतिसूक्ष्म अपरात्मन्भूतभौतिकस्वरूपातिस्थूल मूलात्परात्मन्निति पाठेप्रधा
नबुद्धींद्रियवत्प्रधानंपुमानेवमूलंजगत्कर्तृत्वात् तस्मात्परात्मन्नियंतृस्वरूपेत्यर्थः ॥ ५५ ॥

स्तुत्वाप्रकृतमाह एषामहीति एषागोरूपधरामहीजगतांपरायणंत्वामुपैतिचरणयोः समीपेपतति महीप्रसूतैरसुरैःपीडितः शिथिलीकृतःशैलबंधः पर्वतमूलबंधोयस्याः सा अपारः अशक्यः पारः पर्यंतोयस्यतं अपारसारमितिपाठेऽनंतबलं ॥ ५६ ॥ अस्माभिश्चकिंसाहाय्यंकार्यंतदा ज्ञापयेत्याहद्वाभ्यां एतेवयंएषोहमित्यर्थः नासत्यदस्रौअश्विनौ ॥ ५७ ॥ ॥ ५८ ॥ उज्जहारउत्पाटितवान् केशोद्धारस्याभिप्रायः पूर्वमेवोक्तः

एषामहीदेवमहीप्रसूतैर्महासुरैःपीडितशैलबंधा ॥ परायणंत्वांजगतामुपैतिभारावतारार्थमपारपारं ॥ ५६ ॥ एते वयंवृत्ररिपुस्तथायंनासत्यदस्रौवरुणस्तथैव ॥ इमेचरुद्रावसवःससूर्याःसमीरणाग्निप्रमुखास्तथान्ये ॥ ५७ ॥ सुराःसमस्ताःसुरनाथकार्यमेभिर्मयायत्तुतदीशसर्वं ॥ आज्ञापयाज्ञांपरिपालयंतस्तवैवतिष्ठामसदास्तदोष ॥ ५८ ॥ ॥ पराशरउवाच ॥ एवंसंस्तूयमानस्तुभगवान्परमेश्वरः ॥ उज्जहारात्मनःकेशौसितकृष्णौमहामुने ॥ ५९ ॥ उवाचचसुरानेतौमत्केशौवसुधातले ॥ अवतीर्यभुवोभारक्लेशहानिंकरिष्यतः ॥ ६० ॥ सुराश्चसकलाःस्वांशैरवतीर्यमहीतलं ॥ कुर्वंतुयुद्धमुन्मत्तैःपूर्वोत्पन्नैर्महासुरैः ॥ ६१ ॥ ततःक्षयमशेषास्तेदैतेयाधरणीतले ॥ प्रयास्यंतिनसंदेहो मद्दृक्पातविचूर्णिताः ॥६२॥ वसुदेवस्ययापत्नीदेवकीदेवतोपमा ॥तस्यायमष्टमोगर्भोमत्केशोभवितासुराः॥६३॥ अवतीर्यचतत्रायंकंसंघातयिताभुवि ॥ कालनेमिसमुद्भूतमित्युक्त्वांतर्दधेहरिः ॥ ६४ ॥ अदृश्यायततस्तस्मैप्रणिपत्यमहामुने ॥ मेरुपृष्ठंसुराजग्मुरवतेरुश्चभूतले ॥ ६५ ॥ कंसायचाष्टमेगर्भेदेवक्यांधरणीधरः ॥ भविष्यतीत्याचचक्षेभगवान्नारदोमुनिः ॥ ६६ ॥

॥ ५९ ॥ भारनिमित्तस्यक्लेशस्यहानिंकरिष्यतः ॥ ६० ॥ तथापियुद्धक्रीडार्थंसुरानाज्ञापयति । सुराश्चेति ॥ ६१ ॥ अस्मद्युद्धात्कथंक्षयंयास्यंतीतिचेत्तत्राह ॥ ममदृक्पातेनैवविचूर्णिताःसंतः ॥ ६२ ॥ तस्यायमितिसंधिश्छांदसः तत्रायमितिपाठःसुगमः ॥ ६३ ॥ अयंकृष्णवर्णोमत्केशइतिरामकृष्णचरितानामुपलक्षणमेतत् कंसंकंसरूपेणसमुत्पन्नंकालनेमिं ॥ ६४ ॥ नारदःकंसायाचचक्षेइतिसंबंधः ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

गुप्तावववरुद्धौ ॥६७॥ तेनैवस्वेनैवयथोक्तंसमर्पयिष्येसकलान्पुत्रानस्योदरोद्भवानिति तथैवसमर्पितवान् ॥६८॥ तान्षड्गर्भान्क्रमाद्देवक्यागर्भा
न्कृत्वान्ययोजयत्तयोजितवती । गर्भोइतिवापाठः । कान्येहिषड्गर्भाःपूर्वजन्मनिकीर्तिमत्सुषेणादिनामानः हिरण्यकशिपुपुत्रकालनेमिपुत्राः
तेहिपितामहंविहायब्रह्माणमाश्रितास्ततः पितामहेनापितैववोभाविजन्मनिघातयिष्यतीतिशप्ताः समुद्रेशयानाश्चकृताइतिहरिवंशोक्ताःश्रुताः
॥ ६९ ॥ विष्णुप्रयुक्तेत्यत्रोक्तंनियोगमेवस्पष्टयितुमाह । योगनिद्रेत्यादिनायावत्समाप्ति । आत्मानुभवएवबाह्यवृत्तिरहितोनिद्रेत्युपचारात् ॥

कंसोपितदुपश्रुत्यनारदात्कुपितस्ततः ॥ देवकींवसुदेवंचगृहेगुप्तावधारयत् ॥ ६७ ॥ जातंजातंचकंसायतेनैवोक्तंय
थापुरा ॥ तथैववसुदेवोपिपुत्रमर्पितवान्द्विज ॥ ६८ ॥ हिरण्यकशिपोःपुत्राःषड्गर्भाइतिनःश्रुताः ॥ विष्णुप्रयु
क्तातान्निद्राक्रमाद्गर्भान्ययोजयत् ॥ ६९ ॥ योगनिद्रामहामायावैष्णवीमोहितंयया ॥ अविद्ययाजगत्सर्वंतामाहभग
वान्हरिः ॥ ७० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ गच्छनिद्रेममादेशात्पातालतलसंश्रयान् ॥ एकैकश्येनषड्गर्भान्देवकीजठरंन
य ॥ ७१ ॥ हतेषुतेषुकंसेनशेषाख्योंशस्ततोमम ॥ अंशांशेनोदरेतस्याः सप्तमः संभविष्यति ॥ ७२ ॥ गोकुलेवसु
देवस्यभार्यान्यारोहिणीस्थिता ॥ तस्याःससंभूतिसमंदेविनेयस्त्वयोदरं ॥७३॥ सप्तमोभोजराजस्यभयाद्रोधोपरो
धतः ॥ देवक्याःपतितोगर्भइतिलोकोवदिष्यति ॥७४॥ गर्भसंकर्षणात्सोथलोकेसंकर्षणेतिवै ॥ देवक्याःपतितोग
र्भइतिलोकोवदिष्यति ॥ ७५ ॥ संज्ञामवाप्स्यतेवीरःश्वेताद्रिशिखरोपमः ॥ ७६ ॥

महामायाचसैवस्वाश्रयाव्यामोहनात् ययाब्रह्मादिस्तंबांतंजगन्मोहितंकुतस्तत्राह अविद्ययाज्ञानाच्छादिन्याअतः नियोगार्हांतामाहेत्यर्थः॥७०॥
॥ ७१ ॥ ७२ ॥ संभूतिसमंदेवकीरोहिण्योर्गर्भाधानप्रसादकालसाम्यंयथास्यात् तत्राहितगर्भायाःपश्चाद्गोकुलंगतायारोहिण्याः सप्तमेमासिवायु
भूतंगर्भमपनीयतत्रदेवकीगर्भाकर्षणंज्ञेयंहरिवंशादौ ॥७३॥ रोधःकारागृहंतत्रउपरोधान्निरोधात् ॥७४॥तवचेदंयशःस्यास्यतीत्याह। गर्भेति॥७५॥
त्वयाचयशोदागर्भेगंतव्यं अविलंबितंसमकालमेव ॥ ७६ ॥

प्रसवकालेकिंचिद्वैलक्षण्यमित्याह। प्रावृडिति। नभसिमुख्यचांद्रश्रावणेमासिनिशिरात्रावष्टम्यामहमुत्पत्स्यामिअर्धरात्रादनंतरंनवम्यांप्रविष्टायां त्वं ॥ ७७ ॥ यशोदाशयनेमांनेष्यतित्वांतुदेवक्याःशयने ॥ ७८ ॥ कंसोमांघातयिष्यतीत्यतआह कंसइति अंतरिक्षेस्थानंसमवाप्स्यसिनतु शिलायांपातनं ॥ ७९ ॥ तांप्रोत्साहयति। ततस्त्वामितिसप्तभिः। शतंसहस्रपरिमितादशोयस्यसः ॥८०॥ स्थानैर्योगपीठाख्यायतनैर्विंध्यजालंधराद्यैः॥ ८१ ॥ तस्याविभूतीराह। त्वंभूतिरिति ॥ सन्नतिर्विनयःउषाप्रातःकालाधिष्ठात्रीदेवता याचकाचनअन्यास्त्रीजातिःसाचत्वमेव॥८२॥

ततोऽहंसंभविष्यामिदेवक्याजठरेशुभे ॥ गर्भेत्वयायशोदाया गंतव्यमविलंबितं॥७६॥प्रावृट्कालेनभस्येचकृष्णाष्टम्यामहंनिशि ॥ उत्पत्स्यामिनवम्यांतुप्रसूतिंत्वमवाप्स्यसि ॥ ७७ ॥ यशोदाशयनेमांतुदेवक्यास्त्वामनिंदिते ॥ मच्छक्तिप्रेरितमतिर्वसुदेवोनयिष्यति ॥ ७८ ॥ कंसश्चत्वामुपादायदेविशैलाशिलातले ॥ प्रक्षेप्स्यत्यंतरिक्षेचत्वंस्थानंसमवाप्स्यसि ॥७९॥ ततस्त्वांशतदृक्शक्रःप्रणम्यममगौरवात् ॥ प्रणिपातानतशिराभगिनीत्वेग्रहीष्यति ॥८० ॥ ततःशुंभनिशुंभादीन्हत्वादैत्यान्सहस्रशः ॥ स्थानैरनेकैःपृथिवीमशेषांमंडयिष्यसि ॥८१॥त्वंभूतिःसन्नतिःकीर्तिःक्षांतिर्द्यौःपृथिवीक्षितिः ॥लज्जापुष्टिरुषायाचकाचिदन्यात्वमेवसा ॥८२ ॥येत्वामार्येतिदुर्गेतिदेवगर्भांबिकेतिच ॥ भद्रेतिभद्रकालीतिक्षेम्याक्षेमंकरीतिच॥८३॥ प्रातश्चैवापराह्णेचस्तोष्यंत्यानम्रमूर्त्तयः॥ तेषांहिप्रार्थितंसर्वंमत्प्रसादाद्भविष्यति॥८४॥ सुरामांसोपहारैश्चभक्ष्यभोज्यैःसुपूजिता ॥ नृणामशेषकामांस्त्वंप्रसन्नासंप्रदास्यसि ॥८५॥ तेसर्वेसर्वदाभद्रेमत्प्रसादादसंशयं ॥ असंदिग्धाभविष्यंतिगच्छदेवियथोदिता ॥८६॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

हेदेवगर्भेत्वामार्येत्यादिभिःयेस्तुवंति सुरामांसादिभिःशूद्राद्यैर्यथाधिकारंत्वंपूजितासतीयानकामान्प्रदास्यसितेसर्वेअसंदिग्धाअव्यभिचरितामत्प्रसादाद्भविष्यंति अतोद्यसंशयंगच्छअसंशयंप्रदास्यसीतिवान्वयः॥८३॥८४॥८५॥८६॥इतिश्रीविष्णुपुराणेटीकायांपंचमांऽशेप्रथमोऽध्यायः ॥ १

द्वितीयेगर्भगंविष्णुमवगत्यातिविस्मिताः । देवकींतुष्टुवुर्देवादर्शयंतोहरेर्गुणान् ॥१॥ यथोक्तंयुक्त्यनुसारेणषड्गर्भनाम्नांदेवक्यागर्भेविन्यासंक्रमेण
निधानंअन्यस्यशेषाख्यस्यसप्तमगर्भस्यदेवक्याउदराद्रोहिणीगर्भेप्रतिकर्षणंचक्रे ॥१॥ गतेदेवकीगर्भादितिशेषः। देवक्यागर्भेहरिःप्रविवेशेत्यन्वयः
॥२॥ परमेष्ठिनापरमेश्वरेण ॥३॥ ४ ॥ कश्चिन्मनुष्योदेवकींद्रष्टुंनसेहेनशक्तः देवानांतुमनांसिअभीष्टलाभात्तांद्रष्टुंक्षोभमतिहर्षंययुः ॥५॥ अत

॥ पराशरउवाच ॥ यथोक्तंसाजगद्धात्रादेवदेवेनवैपुरा ॥ षड्गर्भगर्भविन्यासंचक्रेचान्यस्यकर्षणं ॥ १ ॥ सप्तमे
रोहिणींप्राप्तेगतेगर्भेततोहरिः ॥ लोकत्रयोपकारायदेवक्याःप्रविवेशवै ॥ २ ॥ योगनिद्रायशोदायास्तस्मिन्नेवत
तोदिने ॥ संभूताजठरेतद्वद्यथोक्तंपरमेष्ठिना ॥ ३ ॥ ततोग्रहगणःसम्यक्प्रचचारदिविद्विज ॥ विष्णोरंशेमहीं
यातेऋतवोऽप्यभवञ्छुभाः ॥ ४ ॥ नसेहेदेवकींद्रष्टुंकश्चिदप्यतितेजसा ॥ जाज्वल्यमानांतांद्रष्टुंमनांसिक्षोभमा
ययुः ॥ ५ ॥ अदृष्टाःपुरुषस्त्रीभिर्देवकींदेवतागणाः ॥ बिभ्राणांवपुषाविष्णुंतुष्टुवुस्तामहर्निशं ॥ ६ ॥ प्रकृतिस्त्वं
परासूक्ष्माब्रह्मगर्भाभवःपुरा ॥ ततोवाणीजगद्धातुर्वेदगर्भातिशोभने ॥ ७ ॥ सृज्यस्वरूपगर्भाचसृष्टिभूतासनात
ने ॥ बीजभूताचसर्वस्ययज्ञगर्भाभवस्त्रयी ॥ ८ ॥ फलगर्भात्वमेवेज्यावन्हिगर्भातथारणिः ॥ अदितिर्देवगर्भात्वं
दैत्यगर्भातथादितिः ॥ ९ ॥ ज्योत्स्नावासवगर्भात्वंज्ञानगर्भासिसंनतिः ॥ नयगर्भाथवानीतिर्लज्जात्वंप्रश्रयोद्व
हा ॥ १० ॥ कामगर्भातथेच्छात्वंत्वंतुष्टिस्तोषगर्भिणी ॥ मेधाचबोधगर्भासिधैर्यगर्भाचयाधृतिः ॥ ११ ॥

एवंतांतुष्टुवुः स्त्रीपुरुषैस्तत्रस्थैरप्यदृष्टाःसंतः ॥ ६ ॥ पुराब्रह्मगर्भाब्रह्मप्रतिविचारणीप्रकृतिस्त्वमभवःअभवदितिपाठेयाब्रह्मगर्भाअभवत्सात्व
मित्यन्वयः । एवमुत्तरत्र ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ ज्योत्स्नापूर्वसंध्या सत्सुगुरुषुनतिःशुश्रूषा नयोन्यायःसामादिर्गर्भेयस्याःसा नीतिर्नीतिशास्त्रं त्वंल
ज्जाअनौद्धत्येनवृत्तिः प्रश्रयोविनयः ॥ १० ॥ कामःकाम्यार्थःगर्भेयस्य इच्छाभिलापःतुष्टिरलंबुद्धिःतोषस्तन्निमित्तःसंतोषोगर्भेयस्याःसात्वं दुःख
हेतुषुसत्सुकर्तव्यापरिहाणेच्छाधृतिः कर्तव्यापरिहाणंधैर्यं ॥ ११ ॥

अखिलहैतुकीदृष्ट्यादिद्वारासर्वस्यहेतुरेवहैतुकी एताःप्रकृत्याद्याःप्रकृतिनियतैकैकवस्तुगर्भास्तवविभूतयः इदानींतुपृथिव्यादिसमस्तप्रपंचगर्भः श्रीकृष्णस्तवगर्भेअस्तीतिस्तुवंतआहुःसांप्रतंजठरेतवेत्यादिनायावत्समाप्ति ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ रूपंतत्त्वं कर्मली ला स्वरूपंमूर्तिः नामकर्मेतिपाठेयस्यरूपादीनिअखिलप्रमाणानिचमहत्त्वादिपरिमाणानि परिच्छेदस्यनिर्द्धारणस्यगोचरेनवर्त्तंते ॥ यद्वाअखिल

ग्रहर्क्षतारकागर्भाधौरस्याखिलहैतुकी ॥ एताविभूतयोदेवितथान्याश्चसहस्रशः ॥ तवासंख्याजगद्धात्रिसांप्रतंज ठरेतव ॥ १२ ॥ समुद्राद्रिनदीद्वीपवनपत्तनभूषणा ॥ ग्रामखर्वटखेटाद्यासमस्तापृथिवीशुभे ॥ १३ ॥ समस्तव न्हयोंऽभांसिसकलाश्चसमीरणाः॥ ग्रहर्क्षतारकाचित्रंविमानशतसंकुलं ॥ १४ ॥ अवकाशमशेषस्ययद्ददातिनभश्च यत् ॥ भूलोकोथभुवर्लोकःस्वर्लोकोथमहर्जनः ॥ १५ ॥ तपश्चब्रह्मलोकश्चब्रह्मांडमखिलंशुभे ॥ तदंतर्येस्थिता देवादैत्यागंधर्वचारणाः ॥ १६ ॥ महोरगास्तथायक्षाराक्षसाःप्रेतगुह्यकाः ॥ मनुष्याःपशवश्चान्येयेचजीवायशस्वि नि ॥ १७ ॥ तैरंतःस्थैरनंतोसौसर्वेशःसर्वभावनः ॥ रूपकर्मस्वरूपाणिनपरिच्छेदगोचरे ॥ यस्याखिलप्रमाणा निसविष्णुर्गर्भगस्तव ॥ १८ ॥ त्वंस्वाहात्वंस्वधाविद्यासुधात्वंज्योतिरंबरे ॥ त्वंसर्वलोकरक्षार्थमवतीर्णामहीतले ॥ १९ ॥ प्रसीददेविसर्वस्यजगतःशंशुभेकुरु ॥ प्रीत्यात्वंधारयेशानंधृतंयेनाखिलंजगत् ॥ २० ॥ इतिश्रीविष्णुपु राणेपंचमेंऽशेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ७ ॥ पराशरउवाच ॥ एवंसंस्तूयमानासादेवैर्देवमधारयत् ॥ गर्भेणपुंड रीकाक्षंजगतांत्राणकारणं ॥ १ ॥

प्रमाणानीतिषष्ठ्यर्थेप्रथमा यस्यरूपादीनिप्रमाणानांपरिच्छेद्यानिनभवंतीत्यर्थः सविष्णुस्तवगर्भेप्राप्तः ॥ १८ ॥ १९ ॥ तंत्वंश्रीत्याधारयनत्व न्यगर्भसामान्यबुद्ध्याविषादंकुर्विंतिभावः ॥२०॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेटीकायांपंचमेंऽशेद्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ तृतीयेविष्णुतच्छक्त्योरुत्पत्तिरिहक थ्यते । परिवर्तेनगमनंमथुरायान्नजादपि ॥ १ ॥ १ ॥

अखिलंजगदेवपद्मंतस्यबोधायप्रकाशायअच्युतरूपेणभानुनादेवक्येवपूर्वसंध्यातस्यामाविर्भूतं ॥ २ ॥ तस्यकृष्णस्यजन्मदिनमाल्हादिसुखक
रमभूत् ॥ कौमुदःकार्तिकःतस्येयंकौमुदीपूर्णिमेव अमलानिदिङ्मुखानिप्रसन्नानियस्मिन्तत् ॥ ३ ॥ ४ ॥ सिंधवोनद्यःसमुद्रावा ॥ ५ ॥ अं
तरिक्षगादेवाभुविपुष्पवर्षाणिससृजुः ॥ शांताःसौम्याःप्रदक्षिणावर्तशिखत्वेनशुभसूचकाइत्यर्थः ॥ ६ ॥ मध्यरात्रइतिकालोक्तिर्जन्माष्टम्यादिव्रत

ततोखिलजगत्पद्मबोधायाच्युतभानुना ॥ देवकीपूर्वसंध्यायामाविर्भूतंमहात्मना ॥ २ ॥ तज्जन्मदिनमत्यंतमा
ल्हादममलदिङ्मुखं ॥ बभूवसर्वलोकस्यकौमुदीशशिनोयथा ॥ ३ ॥ संतःसंतोषमधिकंप्रशमंचंडमारुताः ॥ प्रसा
दंनिम्नगायातांजायमानेजनार्दने ॥ ४ ॥ सिंधवोनिजशब्देनवाद्यंचक्रुर्मनोरमं ॥ जगुर्गंधर्वपतयोननृतुश्चाप्सरो
गणाः ॥ ५ ॥ ससृजुः पुष्पवर्षाणिदेवाभुव्यंतरिक्षगाः ॥ जज्वलुश्चाग्नयःशांताजायमानेजनार्दने ॥ ६ ॥ मध्यरा
त्रेखिलाधारेजायमानेजनार्दने ॥ मंदंजगर्जुर्जलदाःपुष्पवृष्टिमुचोद्विज ॥ ७ ॥ फुल्लेंदीवरपत्राभंचतुर्बाहुमुदीक्ष्य
तं ॥ श्रीवत्सवक्षसंजातंतुष्टावानकदुंदुभिः ॥ ८ ॥ अभिष्टूयचतंवाग्भिःप्रसन्नाभिर्महामतिः ॥ विज्ञापयामासत
दाकंसाद्भीतोद्विजोत्तम ॥ ९ ॥ वसुदेवउवाच ॥ ज्ञातोसिदेवदेवेशशंखचक्रगदाधर ॥ दिव्यंरूपमिदंदेवप्रमादेनो
पसंहर ॥ १० ॥ अद्यैवदेवकंसोयंकुरुतेममयातनां ॥ अवतीर्णमितिज्ञात्वात्वामस्मिन्ममंदिरे ॥ ११ ॥ देवक्यु
वाच॥योनंतरूपोखिलविश्वरूपोगर्भेपिलोकान्वपुषाबिभर्ति॥प्रसीदतामेषसदेवदेवःस्वमाययाविष्कृतबालरूपः।१२।

कालविध्यर्थो ॥ ७ ॥ ॥ ८ ॥ ॥ ९ ॥ यद्यपितवभयंनास्त्येवतथापिमयिप्रसादेनहेतुनाइदंरूपमुपसंहर ॥१०॥ तदेवाह । अद्यैवेति। कुरुतइति
वर्तमानसामीप्येलट् ॥ इतिएवंचतुर्भुजरूपेणत्वामवतीर्णंज्ञात्वा ॥ ११ ॥ नविद्यतेदेशतःकालतश्चरूपतश्चांतोयस्यतद्रूपंयस्यसः ॥ नित्याद्वैत
स्वरूपोप्यखिलविश्वरूपःकृत्स्नजगद्रूपःमद्गर्भेवसन्नपिसर्वाधिष्ठानचिद्रूपेणवपुषालोकान्बिभर्ति ॥ १२ ॥

दितिजातकेति संबोधनं ॥ दितिजात्मजइतिपाठेउग्रसेनरूपधारिणाद्रुमिलाख्येनदितिजेनतद्भार्यायांकंसोजनितइतिहरिवंशेनारदोक्तार्योज्ञेयः ॥ १३ ॥
जातोहमित्यत्रत्रिधेतियोज्यते स्वायंभुवेंतरेसुतपःपत्न्यांपृश्न्यांवैवस्वतेचकश्यपपत्न्यामदित्यांइदानींवसुदेवपत्न्यांतस्यामेवपृश्निगर्भवामनकृष्ण
स्वरूपतयाविष्णुर्जातइतिभागवतोक्तेः ॥ १४ ॥ उपसंहरेत्युक्तेपिचतुर्भुजत्वसंहारस्यानुक्ततयामातुःप्रार्थनयाकंसवधपर्यंतमेवद्विभुजत्वप्रतीति

उपसंहरसर्वात्मन्रूपमेतच्चतुर्भुजं ॥ जानातुमावतारंतेकंसोयंदितिजातक ॥ १३ ॥ भगवानुवाच ॥ स्तुतोहंयत्त्वयापूर्वंपुत्रार्थिन्यातदद्यते ॥ सफलंदेविसंजातंजातोहंयत्तवोदरात् ॥ १४ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्त्वाभगवांस्तूष्णींबभूवमुनिसत्तम ॥ वसुदेवोपितंरात्रावादायप्रययौबहिः ॥ १५ ॥ मोहिताश्चाभवंस्तत्ररक्षिणोयोगनिद्रया ॥ मथुराद्वारपालाश्चव्रजत्यानकदुंदुभौ ॥ १६ ॥ वर्षतांजलदानांचतोयमत्युल्बणंनिशि ॥ संछाद्यतंययौशेषःफणैरानकदुंदुभिः ॥ १७ ॥ यमुनांचातिगंभीरांनानावर्तशताकुलां ॥ वसुदेवोवहन्विष्णुंजानुमात्रजलांययौ ॥ १८ ॥ कंसस्यकरमादायतत्रैवाभ्यागतांस्तटे ॥ नंदादीन्गोपवृद्धांस्तुयमुनायांददर्शसः ॥ १९ ॥ तस्मिन्कालेयशोदापिमोहितायोगनिद्रया ॥ तामेवकन्यांमैत्रेयप्रसूतामोहितेजने ॥ २० ॥ वसुदेवोपिविन्यस्यबालमादायदारिकां ॥ यशोदाशयनेतूर्णमाजगामामितद्युतिः ॥ २१ ॥ ददृशेचविबुद्धासायशोदाजातमात्मजं ॥ नीलोत्पलदलश्यामंततोत्यर्थंमुदंययौ ॥ २२ ॥

मात्रंद्विभुजत्वं जरासंधयुद्धादौदिव्यास्त्रधारणार्थंचतुर्भुजत्वप्रसिद्धेः ॥ १५ ॥ १६ ॥ वर्षतांसतां ॥ १७ ॥ विष्णुंवहन्नितिहेतुः तद्वहनादेवजानुमात्रजलांजातांययौअतिक्रांतवानित्यर्थः ॥ अयमेवहेतुरत्रापिदुर्घटेकपाटबंधनिरस्यादौद्रष्टव्यः ॥ १८ ॥ यमुनायांयमुनायास्तटेयोगनिद्रयामोहितानेवनंदादीनददर्श ॥ १९ ॥ यशोदापिमोहितासतीतांप्रसूतवती ॥ २० ॥ यशोदाशयनेबालंविन्यस्यसम्यक्संनिवेश्यतत्कन्यामादायचजगामेत्यन्वयः ॥ अमितातमस्यपिगातिहेतुर्द्युतिर्यस्यसः ॥ २१ ॥ २२ ॥

यथापूर्वंपूर्ववदामुक्तनिगडोतिष्ठत् ॥ २३ ॥ २४ ॥ सन्नकंठयागद्गदकंठयानिवारितोप्येनांकन्यांजग्राह ॥ २५ ॥ आकाशेस्थितिमहत्तद्रूपंचावा
प ॥ २६ ॥ पुराकालनेमिजन्मनि ॥ २७ ॥ भोजराजस्येत्यनादरेषष्ठी ॥ २८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेटीकायांपंचमेअंशेतृतीयोऽध्यायः ॥३॥ चतु

आदायवसुदेवोपिदारिकांनिजमंदिरे ॥ देवकीशयनेन्यस्ययथापूर्वमतिष्ठत ॥२३॥ ततोबालध्वनिंश्रुत्वारक्षिणः सहसोत्थिताः ॥ कंसायावेदयामासुर्देवकीप्रसवंद्विज ॥ २४ ॥ कंसस्तूर्णमुपेत्यैनांततोजग्राहबालिकां ॥ मुंचमुंचेतिदेवक्यासन्नकंठयानिवारितः ॥ २५ ॥ चिक्षेपचशिलापृष्ठेसाक्षिप्तावियतिस्थितिं ॥ अवापरूपंचमहत्सायुधाष्टमहाभुजं ॥ २६ ॥ प्रजहासतथैवोच्चैःकंसंचरुरिताब्रवीत् ॥ किंमयाक्षिप्तयाकंसजातोयस्त्वांवधिष्यति ॥ ॥ २७ ॥ सर्वस्वभूतोदेवानामासीन्मृत्युःपुरासते ॥ तदेतत्संप्रधार्याशुक्रियतांहितमात्मनः ॥ २८ ॥ इत्युक्त्वाप्रययौदेवीदिव्यस्रग्गंधभूषणा ॥ पश्यतोभोजराजस्यस्तुतासिद्धैर्विहायसा ॥ २९ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ पराशरउवाच ॥ कंसस्ततोद्विग्नमनाःप्राहसर्वान्महासुरान् ॥ प्रलंबकेशिप्रमुखानाहूयासुरपुंगवान् ॥ १ ॥ कंसउवाच ॥ हेप्रलंबमहाबाहोकेशिन्धेनुकपूतने ॥ अरिष्टाद्यैस्तथान्यैश्चश्रूयतांवचनंमम ॥ २ ॥ मांहंतुममरैर्यत्नःकृतःकिलदुरात्मभिः ॥ मद्वीर्यतापितैर्वीरान्नत्वेतान्गणयाम्यहं ॥ ३ ॥ किमिंद्रेणाल्पवीर्येणकिंहरेणैकचारिणा ॥ हरिणाचापिकिंसाध्यंछिद्रेष्वसुरघातिना ॥ ४ ॥

र्थेयोगनिद्रोक्तंकालंवालंजिहासितुं ॥ कुबुद्धीनादिशत्कंसःप्रलंबादीननायुषः ॥१॥ ततोद्विग्नमनाइतिसंधिरार्षः यद्वाउद्विग्नंउद्वेगः विस्तीर्णोद्वेगयुक्तचित्तइत्यर्थः ॥ ततोद्विग्नेतिवापाठः ॥ १ ॥ युष्माभिरन्यैश्चममवचःश्रूयतामित्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ एकचारिणाएकाकिना छिद्रेषुप्रमादेषु ॥४॥ ८

॥ ५॥ पृष्ठेनैवेतियुद्धारंभएवपलायतीतिभावः ॥६॥ आपोमुक्ताःकिं ॥ नापोमुक्ताइतिवापाठः ॥७॥ सर्वेसन्नतिंनम्रतांकिंनगताअपितुगताएव ॥ तेसर्वेइतिपाठेऽसन्नतिमितिच्छेदः ॥ गुरुंश्वशुरत्वात् ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ यशस्विनो दाननिष्ठाः तेषांदेवोपकारकाणां तथाचतेषांनाशेदेवानां

किमादित्यैःसवसुभिरल्पवीर्यैःकिमग्निभिः ॥ किंवान्यैरमरैःसर्वैर्मद्वीर्यबलनिर्जितैः ॥५॥ किंनदृष्टोमरपतिर्मयासंयुगमेत्यसः ॥ पृष्ठेनैववहून्बाणानपागच्छन्नवक्षसा ॥ ६ ॥ मद्राष्ट्रेवारितावृष्टिर्यदाशक्रेणकिंतदा ॥ मद्बाणभिन्नैर्जलदैरापोमुक्तायथेप्सिताः ॥ ७ ॥ किमुर्व्यामवनीपालामद्बाहुबलभीरवः ॥ नसर्वेसन्नतिंयाताजरासंधमृतेगुरुं ॥ ८ ॥ अमरेषुममावज्ञाजायतेदैत्यपुंगवाः ॥ हास्यंमेजायतेवीरास्तेषुयत्नपरेष्वपि ॥ ९ ॥ तथापिखलुदुष्टानांतेषामभ्यधिकंमया ॥ अपकारायदैत्येंद्रायतनीयंदुरात्मनां ॥ १० ॥ तद्येयशस्विनःकेचित्पृथिव्यांयेचयज्विनः ॥ कार्योदेवापकारायतेषांसर्वात्मनावधः ॥ ११ ॥ उत्पन्नश्चापिमृत्युर्मेभूतपूर्वश्चमेकिल ॥ इत्येतद्बालिकाप्राहदेवकीगर्भसंभवा ॥ १२ ॥ तस्माद्बालेषुपरमोयत्नःकार्योमहीतले ॥ यत्रोद्रिक्तंबलंबालेसहंतव्यःप्रयत्नतः ॥ १३ ॥ इत्याज्ञाप्यासुरान्कंसःप्रविश्यात्मगृहंततः ॥ मुमोचवसुदेवंचदेवकींचनिरोधतः ॥ १४ ॥ कंसउवाच ॥ युवयोर्घातितागर्भावृथैवैतेमयाधुना ॥ कोप्यन्यएवनाशायबालोममसमुद्यतः ॥ १५ ॥ तदलंपरितापेननूनंतद्भाविनोहिते ॥ अर्भकायुवयोःकोवानायुषोंतेविहन्यते ॥ १६ ॥ इत्याश्वास्यविमुक्तौचकंसस्तौपरिशंकितः ॥ अंतर्गृहंद्विजश्रेष्ठप्रविवेशपुनःस्वकं ॥ १७ ॥ इ० वि० पंचमेंऽशेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

वृद्धचभावादपकारइतिभावः । तस्मादितःप्रदानंदेवाउपजीवंतीतिश्रुतेः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ तद्भाविनःतन्निमित्तकंमरणंभाविपेषांते तदेवाह कइति वाशब्देनंकनचेत्यपि ॥ १६ ॥ १७ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पंचमेपंचतांप्राप्तांपूतनांवीक्ष्यकातरः ॥ नंदश्चक्रेहरेरक्षांगोपुच्छभ्रमणादिभिः ॥१॥ कंसस्यबालघातोद्यमंनिशम्यवसुदेवस्तद्रक्षार्थंनंदादीन्गोकुलं प्रस्थापयितुंशकटावमोचनंगत्वावददित्याह विमुक्तइतिपंचभिः ॥ १ ॥ अतिवार्धकेतेतनयःसमुत्पन्नइत्यन्वयः ॥ २ ॥ ३ ॥ किमास्यतेकिमर्थमत्रस्थीयते महाधनानांदुष्टजनसंनिधानमयुक्तमितिभावः ॥ ४ रोहिण्यांप्रभवोजन्मयस्यसः निजइत्यत्रनिजत्वेनाभिमतइति वक्तुर्ममनिजइति वागूढोभिसंधिः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ हंतुमागतास्तनंकिमितिददौतत्राह यस्माइति उपहन्यतेनश्यति ॥ ८ ॥ प्राणैःसहितंपपौ। कालात्माभगवा

विमुक्तोवसुदेवोपिनंदस्यशकटंगतः ॥ प्रहृष्टंदृष्टवान्नंदंपुत्रोजातोममेतिवै ॥ १ ॥ वसुदेवोपितंप्राहदिष्ट्यादिष्ट्येतिसादरं ॥ वार्धकेऽतिसमुत्पन्नस्तनयोयत्तवाधुना ॥ २ ॥ दत्तोहिवार्षिकःसर्वोभवद्भिर्नृपतेःकरः ॥ तदर्थमागतास्तस्मान्नात्रस्थेयंमहात्मना ॥ ३ ॥ यदर्थमागताःकार्यंतन्निष्पन्नंकिमास्यते ॥ भवद्भिर्गम्यतांनंदतच्छीघ्रंनिजगोकुलं ॥ ४ ॥ ममापिबालकस्तत्ररोहिणीप्रसवोहियः ॥ संरक्षणीयोभवतायथायंतनयोनिजः ॥ ५ ॥ इत्युक्ताःप्रययुर्गोपानंदगोपपुरोगमाः ॥ शकटारोपितैर्भांडैः करंदत्वामहाबलाः ॥ ६ ॥ वसतांगोकुलेतेषांपूतनाबालघातिनी ॥ सुप्तंकृष्णमुपादायरात्रौसंप्रददौस्तनं ॥७॥ यस्मैयस्मैस्तनंरात्रौपूतनासंप्रयच्छति ॥ तस्यतस्यक्षणेनांगंबालकस्योपहन्यते ॥ ८ ॥ कृष्णस्तस्याःस्तनंगाढंकराभ्यामतिपीडितं ॥ गृहीत्वाप्राणसहितंपपौकोपसमन्वितः ॥ ९ ॥ साविमुक्तमहारावाविच्छिन्नस्नायुबंधना ॥ पपातपूतनाभूमौम्रियमाणातिभीषणा ॥१०॥ तन्नादश्रुतिसंत्राससविबुद्धास्तेव्रजौकसः ॥ददृशुःपूतनोत्संगेकृष्णंतांचनिपातितां ॥ ११ ॥ आदायकृष्णंसंत्रस्तायशोदापिद्विजोत्तम ॥गोपुच्छभ्रामणापास्तबालदोषमपाकरोत् ॥ १२ ॥गोपुरीषमुपादायनंदगोपोपिमस्तके॥कृष्णस्यप्रददौरक्षांकुर्वन्निदमुदीरयत् ॥ १३ ॥

नेषदैत्यान्मोक्तुंसमुद्यतः ॥ पंचभिःपूतनाप्राणैःपंचप्राणाहुतीकृतः ॥ ९ ॥ विच्छिन्नंस्नायुरूपमस्थिबंधनंयस्याःसा अतिभीषणेति मायिनामंतकालेसहजरूपप्राप्तेः ॥ १० ॥ ११ ॥ गोपुच्छभ्रामणेनापास्तोबालदोषोयस्यतमपाकरोत्अकरोत् स्थानांतरेनीतवतीवा ॥ १२ ॥ गोपुरीषंगोमयं करीषमितिपाठेशुष्कगोमयं ॥ १३ ॥

प्रभवत्यस्मादितिप्रभवः तदेवाह यस्येति ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ त्रिभिःविक्रमैःपादन्यासैःक्रमेणक्रांतंत्रैलोक्यंयेनसः स्फुरंतिआयुधानियस्य सः ऐकपद्यंवा तथाभूतक्षणादभूदित्यन्वयः ॥ १७ ॥ १८ ॥ बाहूप्रबाहूचकर्पूरस्यऊर्ध्वभागौअधोभागौच ॥ १९ ॥ शार्ङ्गचक्रगदापाणेर्विष्णोर्यैशंखनादास्तैराहताः। पाणिपदस्थानेखड्गपदस्यक्वचित्पाठः ॥ २० ॥ २१ ॥ एवंकृतंस्वस्त्ययनंक्षेमकरंकर्मयस्यसः बालपर्यंकिकास्वल्पपर्य

॥ नंदगोपउवाच ॥ रक्षतुत्वामशेषाणांभूतानांप्रभवोहरिः ॥ यस्यनाभिसमुद्भूतात्पंकजादभवज्जगत् ॥ १४ ॥ येनदंष्ट्राग्रविधृताधारयत्यवनीजगत् ॥ वराहरूपधृग्देवःसत्वांरक्षतुकेशवः ॥१५॥ नखांकुरविनिर्भिन्नवैरिवक्षस्थलो विभुः ॥ नृसिंहरूपीसर्वत्ररक्षत्वांरक्षतुसर्वगः ॥१६॥ वामनोरक्षतुसदाभवंतंयःक्षणादभूत् ॥ त्रिविक्रमक्रमाक्रांत त्रैलोक्यस्फुरदायुधः ॥१७॥ शिरस्तेपातुगोविंदःकंठंरक्षतुकेशवः ॥ गुह्यंसजठरंविष्णुर्जंघापादंजनार्दनः ॥१८॥ मुखंबाहूप्रबाहूचमनःसर्वेंद्रियाणिच ॥ रक्षत्वव्याहतैश्वर्यस्तवनारायणोव्ययः ॥ १९ ॥ शार्ङ्गचक्रगदापाणिशंख नादाहताःक्षयं ॥ गच्छंतुप्रेतकूष्मांडाराक्षसायेतवाहिताः ॥ २० ॥ त्वांपातुदिक्षुवैकुंठोविदिक्षुमधुसूदनः ॥ हृषी केशोंबरेभूमौरक्षतुत्वांमहीधरः ॥२१॥ एवंकृतस्वस्त्ययनोनंदगोपेनबालकः ॥ शायितःशकटस्याधोबालपर्यंकिका तले ॥ २२ ॥ तेचगोपामहद्दृष्ट्वापूतनायाःकलेवरं ॥ मृतायाःपरमंत्रासंविस्मयंचतदाययुः ॥ २३ ॥ इतिश्रीवि ष्णुपुराणेपंचमेंऽशेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ पराशरउवाच ॥ कदाचिच्छकटस्याधःशयानोमधुसूदनः ॥ चिक्षेपच रणावूर्ध्वंस्तन्यार्थीप्ररुरोदच ॥१॥ तस्यपादप्रहारेणशकटंपरिवर्तितं ॥ विध्वस्तकुंभभांडंतद्विपरीतंपपातवै ॥२॥ ततोहाहाकृतःसर्वोगोपगोपीजनोद्विज ॥ आजगामाथददृशेबालमुत्तानशायिनं ॥ ३ ॥

कः तस्यतलेउपरिशायितः ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेरत्नगर्भभट्टाचार्यकृतायांपंचमेंऽशेटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ भंगोत्रशक टस्यानुयमलार्जुनयोरपि । वृंदावनगतिःकृष्णक्रीडाप्रावृट्तथोच्यते ॥ १ ॥ विध्वस्तकुंभभांडंविशीर्णकुंभाद्युपकरणं कुप्यभांडमितिपाठेकु प्यंसुवर्णरजतातिरिक्तंद्रव्यं ॥ २ ॥ ३ ॥

केनकेनेतिसंभ्रमोक्तिः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ शकटेआरुढंआरोपितंभग्नभांडरूपंकपालंयया कपालिकमितिपाठेक्रियाविशेषणं कपालिकाःइतिपाठेताश्चार्चयामासेत्यन्वयःअत्रशकटमपिदैत्याविष्टत्वात्पातितमितिहरिवंशस्वरसाद्वदंति ॥ ७ ॥ तत्रतदागोपानामपिप्रच्छन्नः तैरप्यज्ञातःकंस

१० गोपाःकेनेतिकेनेतिशकटंपरिवर्त्तितं ॥ तत्रैवबालकाःप्रोचुर्बालेनानेनपातितं ॥ ४ ॥ रुदताहृष्टमस्माभिःपादविक्षेपताडितं ॥ शकटंपरिवृत्तंवोनैतदन्यस्यचेष्टितं ॥ ५ ॥ ततःपुनरतीवासन्गोपाविस्मितचेतसः ॥ नंदगोपोपि जग्राहबालमत्यंतविस्मितः ॥ ६ ॥ यशोदाशकटारूढभग्नभांडकपालिका ॥ शकटंचार्चयामासदधिपुष्पफलाक्षतैः ॥ ७ ॥ गर्गश्चगोकुलेतत्रवसुदेवप्रचोदितः ॥ प्रच्छन्नस्तत्रगोपानांसंस्कारमकरोत्तयोः ॥ ८ ॥ ज्येष्ठंचराममित्याहकृष्णंचैवतथापरं ॥ गर्गोमतिमतांश्रेष्ठोनामकुर्वन्महामतिः ॥ ९ ॥ अल्पेनैवहिकालेनरिंगिणौतौतदाव्रजे ॥ घृष्टजानुकरौविप्रबभूवतुरुभावपि ॥ १० ॥ करीषभस्मदिग्धांगौभ्रममाणावितस्ततः ॥ ननिवारयितुंसेहेयशोदातौनरोहिणी ॥ ११ ॥ गोवाटमध्येक्रीडंतौवत्सवाटगतौपुनः ॥ तदहर्जातगोवत्सपुच्छाकर्षणतत्परौ ॥ १२ ॥ यदा यशोदातौबालावेकस्थानचरावुभौ ॥ शशाकनोवारयितुंक्रीडंतावतिचंचलौ ॥ १३ ॥ दाम्नाबध्वातदामध्येनिबबंधउलूखले ॥ कृष्णमक्लिष्टकर्माणमाहचेदममर्षिता ॥ १४ ॥ यदिशक्तोसिगच्छत्वमतिचंचलचेष्टितं ॥ इत्युक्त्वाच निजंकर्मसाचकारकुटुंबिनी ॥ १५ ॥ व्यग्रायामथतस्यांसकर्षमाणउलूखलं ॥ यमलार्जुनमध्येनजगामकमलेक्षणः ॥ १६ ॥ कर्षतावृक्षयोर्मध्येतिर्यग्गतमुलूखलं ॥ भग्नावुत्तुंगशाखाग्रौतेनतौयमलार्जुनौ ॥ १७ ॥ ततःकटकटाशब्दंसमाकर्ण्यचकातरः ॥ आजगामव्रजजनोददृशेचमहामुने ॥ १८ ॥

स्यभयादित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ घृष्टजानुकरौरिंगिणौजानुभ्यांसंचारिणावित्यर्थः ॥ १० ॥ नचरोहिणीतौनिवारयितुंसेहेशक्ता ॥ ११ ॥ १२ ॥ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ यमलार्जुनवृक्षयोर्मध्येन तौहिजलेविवस्त्रंस्त्रीभिःक्रीडंतौनलकूबरमणिग्रीवाख्यौकुबेरपुत्रौदृप्तौनारदशापात्द्रुमौजातौ तयोर्भाग्येनशापांतायजगामकमलेक्षणइत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ कटकटेतिशब्दानुकरणं ॥ १८ ॥ १०

स्कंधः शाखावधिभागः सभग्नोययोस्तौ नवोद्गतानांदंतानामंशुभिःसितोहासोयस्यतंबालंददृशेइत्यन्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥ महोत्पातायमहोत्पातम
पनेतुंमंत्रयामासुः ॥ २१ ॥ इहबृहद्वनेस्थानेनवासेन महावनंगभीरवनं ॥ २२ ॥ भौमःभूमिवासनिमित्तश्चसउत्पातरूपोदोषश्च ॥ २३ ॥ मतिं
संमतिं कुलंयूथं ॥ २४ ॥ ततोबृहद्वनात्शकटैर्गोधनैश्चसहवत्सपालांश्चकालयंतश्चालयंतः ॥ २५ ॥ द्रव्याणांभांडवस्त्रादीनामवयवैर्निर्धूतमा

भग्नस्कंधौनिपतितौभग्नशाखौमहीतले ॥ नवोद्गताल्पदंतांशुसितहासंचबालकं ॥ १९ ॥ तयोर्मध्यगतंबद्धंदाम्ना
गाढंतथोदरे ॥ ततश्चदामोदरतांययौसदामबंधनात् ॥ २० ॥ गोपवृद्धास्ततःसर्वेनंदगोपपुरोगमाः ॥ मंत्रयामा
सुरुद्विग्नामहोत्पातायभीरवः ॥ स्थानेनेहननःकार्यंव्रजामोन्यन्महावनं ॥ उत्पाताबहवोत्यत्रदृश्यंतेनाशहेतवः ॥ २१ ॥
पूतनायाविनाशश्चशकटस्यविपर्ययः ॥ विनावातादिदोषंचद्रुमयोःपतनंतथा ॥ २२ ॥ वृंदावनमितःस्थानात्तस्मा
द्गच्छाममाचिरं ॥ यावद्भौममहोत्पातदोषोनाभिभवेद्व्रजं ॥ २३ ॥ इतिकृत्वामतिंसर्वेगमनेतेव्रजौकसः ॥ ऊचुःस्वं
स्वंकुलंशीघ्रंगम्यतांमाविलंब्यतां ॥ २४ ॥ ततःक्षणेनप्रययुःशकटैर्गोधनैस्तथा ॥ यूथशोवत्सपालांश्चकालयंतो
व्रजौकसः ॥ २५ ॥ द्रव्यावयवनिर्धूतंक्षणमात्रेणतत्तदा ॥ काककाकीसमाकीर्णंव्रजस्थानमभूत्द्विज ॥ २६ ॥ वृं
दावनंभगवताकृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ शुभेनमनसाध्यातंगवामृद्धिमभीप्सता ॥ २७ ॥ तत्रतत्रातिरूक्षेपिघर्मका
लेतदाद्विज ॥ प्रावृट्कालइवोद्भूतंनवशष्पंसमंततः ॥ २८ ॥ ससमावासितःसर्वोव्रजोवृंदावनेततः ॥ शकटीवाटपर्यंत
श्चंद्रार्द्धाकारसंस्थितः ॥ २९ ॥ वत्सपालौचसंवृत्तौरामदामोदरौततः ॥ तत्रस्थानस्थितौगोष्ठेचेचतुर्बाललीलया ॥ ३० ॥

कीर्णं काकैश्चकाकीभिःस्वल्पकाकजातिभिश्चसमाकीर्णं ॥ २६ ॥ भगवताशुभेनसमृद्धंभवत्वितिमनसासंकल्पेनयदावृंदावनंध्यातंतदागर्भ
कालेपिनवंशष्पंतृणमुद्भूतमितिद्वयोरन्वयः ॥ २७ ॥ २८ ॥ शकटीनांवाटःश्रेणीआवृत्तिर्वापर्यंतेयस्यसः पर्यंतेइतिपाठेवनस्यविशेषणं चंद्रार्धा
कारेणसंस्थितिर्यस्यसः यमुनाचक्रानुरोधात् ॥ ३० ॥ तत्रयानस्थितौतत्क्रीडास्थानस्थितौएकस्थानेतिवापाठः ॥ ३० ॥

बर्हिपत्रकृतापीडौमयूरपिच्छकृतवेषौ अवतंसःकर्णभूषा गोपैःवर्धितवेणुभिरेवकृतातोद्यौसंपादितमृदंगादिवाद्यकृत्यौ पत्रमयैर्वाद्यैःकृतस्वनौच ॥ ३१ ॥ काकपक्षःशिखा पावकीशाखविशाखौस्कंदांशाविव हसंतौशाखामृगादिचेष्टाभिः ॥ ३२ ॥ क्वचिद्धसंतौद्रव्यादिहरणेनान्योन्यंपरिहसंतौएवंक्रीडमानौ ॥ ३३ ॥ जगतःपालकौसंतौवत्सपालौसप्तवर्षौबभूवतुः तदागोपनाद्व्यायसमर्थौबभूवतुरितिभावः ॥ ३४ ॥ भगवतः प्राकृषि गोपलीलांवर्णयितुंप्रथमंप्रावृषंवर्णयति प्रावृट्कालइत्यष्टभिः मेघौघैःस्थगितमाच्छादितमंबरंयत्रसः ॥ ३५ ॥ महीनवशष्पाढ्यासतीमारकताय

बर्हिपत्रकृतापीडौवन्यपुष्पावतंसकौ ॥ गोपवेणुकृतातोद्यौपत्रवाद्यकृतस्वनौ ॥ ३१ ॥ काकपक्षधरौबालौकुमाराविवपावकी ॥ हसंतौचरमंतौच चेरतुस्तन्महद्वनं ॥ ३२ ॥ क्वचिद्धसंतावन्योन्यंक्रीडमानौतथापरैः ॥ गोपपुत्रैःसमंवत्सांश्चारयंतौविचेरतुः ॥ ३३ ॥ कालेनगच्छतातौतुसप्तवर्षौबभूवतुः ॥ सर्वस्यजगतःपालौवत्सपालौमहाव्रजे ॥ ३४ ॥ प्रावृट्कालस्ततोतीवमेघौघस्थगितांबरः ॥ बभूववारिधाराभिरैक्यंकुर्वन्दिशामिव ॥ ३५ ॥ प्ररूढनवशष्पाढ्यशक्रगोपास्तृतामही ॥ यथामारकतेवासीत्पद्मरागविभूषिता ॥ ३६ ॥ ऊहुरुन्मार्गगामीनिनिम्नगांभांसिसर्वतः ॥ मनांसिदुर्विनीतानांप्राप्यलक्ष्मींनवामिव ॥ ३७ ॥ नरेजेंतरितश्चंद्रोनिर्मलोमलिनैघनैः ॥ सद्वाक्यवादोमूर्खाणांप्रगल्भाभिरिवोक्तिभिः ॥ ३८ ॥ निर्गुणेनापिचापेनशक्रस्यगगनेपदं ॥ अवाप्यताविवेकस्यनृपस्येवपरिग्रहे ॥ ३९ ॥ मेघपृष्ठेबलाकानांरराजविमलाततिः ॥ दुर्वृत्तवृत्तेचेष्टेवकुलीनस्यातिशोभना ॥ ४० ॥

थातथासीत् सैवशक्रगोपास्तृतासतीपद्मरागविभूषितेवासीदित्यन्वयः शक्रगोपोरुणवर्णकीटविशेषः ॥ ३६ ॥ ऊहुरवहन् ॥ ३७ ॥ सद्वाक्यवादः वेदांतयुक्तिः मूर्खाणांचार्वाकाद्यानां प्रगल्भाभिर्निःशंकाभिः ॥ ३८ ॥ निर्गुणेनज्यारहितेन शक्रस्यइंद्रस्यचापेनधनुषागगनेपदमवाप्यत यथाअविवेकस्यभूपस्यपरिग्रहेस्वीकारेकापुरुषेणापिपदंलभ्यतेतद्वत् ॥ ३९ ॥ ततिःपंक्तिः दुर्वृत्तवृत्तेसकपटेपुंसिकुलीनस्यचेष्टेव दुर्वृत्तवृत्तचेष्टेतिपाठेदुर्वृत्तेअपकारिण्यपिवृत्तचेष्टानिष्कपटवृत्तिरिव ॥ ४० ॥

अंबरेऽतिशुद्धेपिविद्युत्स्थैर्यंनवबंधनचकार यतश्चंचला प्रकर्षेणयोजिताकृतापि ॥ ४१ ॥ अस्पष्टादुर्विज्ञेयाः प्रजडानामन्यप्रतिज्ञायान्यद्वदतां युक्तयोयथाअर्थांतरंप्रकृतानुपयोगित्वंप्राप्ताबुद्ध्यारूढानभवंतितद्वत् ॥ ४२ ॥ तदेवंप्रावृषमनुवर्ण्यतत्रभगवल्लीलामाह उन्मत्तेतियावदध्यायसमाप्ति उन्मत्ताःमयूराःसारंगाभ्रमराश्चयत्र ॥ ४३ ॥ गोभिःसमंरम्यंयथास्यात्तथागेयेतालेचरतौचेरतुः गेयतानरतावितिपाठेतानोनामसु

नवबंधांबरेस्थैर्यंविद्युदत्यंतचंचला ॥ मैत्रीवप्रवरेपुंसिदुर्जनेनप्रयोजिता ॥ ४१ ॥ मार्गाबभूवुरस्पष्टानवशष्पचयावृताः ॥ अर्थांतरमनुप्राप्ताःप्रजडानामिवोक्तयः ॥४२॥ उन्मत्तशिखिसारंगेतस्मिन्कालेमहावने ॥ कृष्णरामौमुदायुक्तौगोपालैःसहचेरतुः ॥ ४३ ॥ क्वचिद्गोभिःसमंरम्यंगेयतालरतावुभौ ॥ चेरतुःक्वचिदत्यर्थंशीतवृक्षलताश्रयं ॥ ४४ ॥ क्वचित्कदंबस्रक्चित्रौमायूरस्रग्धरौक्वचित् ॥ विचित्रौक्वचिदासातांविविधैर्गिरिधातुभिः ॥ ४५ ॥ पर्णशय्यासुसुप्तौचक्वचिन्निद्रांतरैषिणौ ॥ क्वचिद्गर्जतिजीमूतेहाहाकाररवादृतौ ॥ ४६ ॥ गायतामन्यगोपानांप्रशंसापरमौक्वचित् ॥ मयूरकेकानुगतंगोपवेणुप्रवादकौ ॥ ४७ ॥ इतिनानाविधैर्भावैरुत्तमप्रीतिसंयुतौ ॥ क्रीडंतौतौवनेतस्मिन्चेरतुस्तुष्टमानसौ ॥ ४८ ॥ विकालेतौसमंगोभिर्गोपवृंदसमन्वितौ ॥ आजग्मतुःकृष्णबलौगोपवेणुधरावुभौ ॥ ४९ ॥ विकालेचयथाजोषंव्रजमेत्यमहाबलौ ॥ गोपैःसमाजैःसहितौचिक्रीडातेऽमराविव ॥ ५० ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

स्वरंगायतोन्येनक्रियमाणोवेण्वादिश्रुत्यनुग्रहःशीतवृक्षलताश्रयंयथास्यात् शीतवृक्षलताश्रयावितिपाठः शीतवृक्षोमंजुलः ॥ ४४ ॥ मायूरस्रग्धरौमयूरपिच्छरचनाविशेषधरौ ॥ ४५ ॥ निद्रार्थमंतरमवकाशमिच्छंतौ पर्णशय्यासुसुप्तौ ॥ ४६ ॥ मयूरकेकानुगतंयथास्यादेवंगोपवेणोःप्रवादकौप्रकृष्टंजगदतुः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ विकालेसायंकालेआजग्मतुः ॥ ४९ ॥ तथाविगतःकालःदिनंयत्रेतिव्युत्पत्त्याविकालेरात्रावपिक्रीडितवंतावित्यर्थः ॥ ५० ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेरत्नगर्भभा० पंचमेंऽशेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

गोपलीलांप्रदर्श्यात्रचिकीर्षुरतिमानुषं ॥ कालिंदीह्रदतःकृष्णःकालियंचोदवासयत् ॥ १ ॥ रामोहिज्येष्ठःकनिष्ठस्यस्नेहात्विषह्रदप्रवेशनंनानुमन्येतेत्यतोरामंविनाययौ लोलकल्लोलैःचंचलवीचिभिःशालिनींयुक्तां फेनौघैःशौक्ल्याद्धसंतीमिव ॥ २ ॥ विषाग्निनाशृतंक्वथितंवारियस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः । तंह्रदमतिभीषणंभयजननं ॥ ३ ॥ विसरताविसर्पता ॥ वाताहतांबुनाविक्षेपाविप्रुषस्तेषांस्पर्शेनदग्धाविहंगमायस्मिन् ॥ ४ ॥

पराशरउवाच ॥ एकदातुविनारामंकृष्णोवृंदावनंययौ ॥ विचचारवृतोगोपैर्वन्यपुष्पस्रगुज्वलः ॥ १ ॥ सजगामा
थकालिंदींलोलकल्लोलशालिनीं ॥ तीरसंलग्नफेनौघैर्हसंतीमिवसर्वतः ॥ २ ॥ तस्यांचातिमहाभीमंविषाग्निशृतवा
रिणं ॥ ह्रदंकालियनागस्यददर्शेतिविभीषणं ॥ ३ ॥ विषाग्निनाविसरतादग्धतीरमहातरुं ॥ वाताहतांबुविक्षेपस्प
र्शदग्धविहंगमं ॥ ४ ॥ तमतीवमहारौद्रंमृत्युचक्रमिवापरं ॥ विलोक्यचिंतयामासभगवान्मधुसूदनः ॥ ५ ॥ अ
स्मिन्वसतिदुष्टात्माकालियोसौविषायुधः ॥ योमयानिर्जितस्त्यक्त्वादुष्टोनष्टःपयोनिधिं ॥ ६ ॥ तेनेयंदूषितासर्वा
यमुनासागरांगना ॥ ननरैर्गोधनर्वापितृषार्तैरुपजीव्यते ॥ ७ ॥ एतस्यनागराजस्यकर्तव्योनिग्रहोमया ॥ नित्य
त्रस्ताःसुखंयेनचरेयुर्व्रजवासिनः ॥ ८ ॥ एतदर्थंनृलोकेस्मिन्नवतारोमयाकृतः ॥ यदेषामुत्पथस्थानांकार्याशास्तिर्दुरात्म
नां ॥ ९ ॥ तदेतंनातिदूरस्थंकदंबमुरुशाखिनं ॥ अधिरुह्योत्पतिष्यामिह्रदेस्मिन्ननिलाशिनः ॥ १० ॥ इत्थंवि
चिंत्यबध्वाचगाढंपरिकरंततः ॥ निपपातह्रदेतत्रसर्पराजस्यवेगितः ॥ ११ ॥ तेनाभिपततातत्रक्षोभितःसमहान्ह्र
दः ॥ अत्यर्थंदूरजातांस्तुतानसिंचन्महीरुहान् ॥ १२ ॥

॥ ५ ॥ मयामद्विभूतिभूतेनतार्क्ष्येणनिर्जितःपाथोनिधिंतत्रस्थंरमणकंद्वीपंत्यक्त्वानष्टःपलायितःसन्नस्मिन्ह्रदेसौभरिशापभयात्तार्क्ष्यस्यागम्येवस
ति ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ निग्रहनिश्चयेपिअगाधजलस्थितस्यनिग्रहानुपपत्त्याह्रदप्रवेशमध्यवस्यति । तदेतमिति । कदंबश्चायममृतंहरतागरुडे
नाक्रांतत्वान्नदग्धइतिपुराणांतरप्रसिद्धिः ॥ १० ॥ परिकरंवस्त्रादिकं वेगितः वेगवान् ॥ ११ ॥ असिंचत्असिंचत् ॥ १२ ॥

तेमहीरुहाअहेर्दुष्टविषज्वालाभिस्तप्तंयदंबुतद्युक्तपवनेनोक्षिताः सिक्ताः संतोजज्वलुः ज्वालाभिर्व्याप्तंदिशामंतरंयैः ॥ १३॥ भुजंआस्फोटयामास बाहुशब्दंचकारेत्यर्थः ॥ १४ ॥ विषज्वालाभिराकुलैर्व्याप्तैःफणैर्मुखैर्विशिष्टोऽभ्युपागमत् ॥ १५ ॥ हारिहारोपशोभिताः हारिभिर्मनोहारिभि

तेहृदुष्टविषज्वालातप्तांबुपवनोक्षिताः ॥ जज्वलुः पादपाः सद्योज्वालाव्याप्तदिगंतराः ॥ १३ ॥ आस्फोटयामास तदानागराजन्हृदेभुजं ॥ तच्छब्दश्रवणाच्चाशुनागराजोऽभ्युपागमत् ॥ १४ ॥ आताम्रनयनःकोपाद्विषज्वालाकुलैः फणैः ॥ वृतोमहाविषैश्चान्यैरुरगैरनिलाशनः ॥ १५ ॥ नागपत्न्यश्चशतशोहारिहारोपशोभिताः ॥ प्रकंपिततनूत्क्षेपचलत्कुंडलकांतयः ॥ १६ ॥ ततःप्रवेशितःसर्पैःसकृष्णोभोगबंधने ॥ ददंशुश्चापितेकृष्णंविषज्वालाविलैर्मुखैः ॥ १७ ॥ तंतत्रपतितंदृष्ट्वानागभोगनिपीडितं ॥ गोपाव्रजमुपागम्यचुक्रुशुःशोकलालसाः ॥ १८ ॥ एषमोहंगतःकृष्णोमग्नोवैकालियेन्हृदे ॥ भक्ष्यतेसर्पराजेनतदागच्छतपश्यत ॥१९॥ एतच्छ्रुत्वाततोगोपावज्रपातोपमंवचः ॥ गोप्यश्चत्वरिताजग्मुर्यशोदाप्रमुखान्हृदं ॥ २० ॥ हाहाक्कासावितिजनोगोपीनामेतिविव्हलः ॥ यशोदयाससंभ्रांतोद्रुतंप्रस्खलितंययौ ॥२१॥ नंदगोपश्चगोपाश्चरामश्चाद्भुतविक्रमः ॥ त्वरितंयमुनांजग्मुःकृष्णदर्शनलालसाः ॥२२॥ ददृशुश्चापितेतत्रसर्पराजवशंगतं ॥ निष्प्रयत्नंकृतंकृष्णंसर्पभोगेनवेष्टितं ॥२३॥ नंदगोपश्चनिश्चेष्टोन्यस्यपुत्रमुखेदृशं ॥ यशोदाचमहाभागाबभूवमुनिसत्तम ॥ २४ ॥

र्हारैरुपशोभिताः प्रकंपितानांतनूनामुत्क्षेपेणप्रेरणेनचलंतियानिकुंडलानितैःकांतिःशोभायासांताः ॥ १६ ॥ भोगोदेहःसएवबंधनंरज्जुःतत्रप्रवेशितःस्वदेहवेष्टनेनवशीकृतइत्यर्थः । ददंशुः दष्टवंतःचुक्रुशुरुच्चैर्निवेदितवंतः शोकेनलालसाःअभिलाषायेषांतेउत्सुकाइत्यर्थः ॥ १८ ॥ क्कोशनमेवाह । एषइति ॥ १९ ॥ २० ॥ गोपीनांजनःसर्वापिव्यक्तिः द्रुतंप्रस्खलितंयथास्यात्तथाययौ ॥२१॥२२॥२३॥ यशोदाचनिश्चेष्टाबभूव॥ २४ ॥

शोकेनकातराविवशाः भयकातर्याभ्यांगद्गदंयथास्यादेवंप्रोचुः कातर्यमधैर्यं ॥ २५ ॥ यत्प्रोचुस्तदाह सर्वाइतिसप्तभिः नोशब्दोनिषेधार्थः अस्माकमस्माभिः ॥ २६ ॥ कृष्णेनविनाकोव्रजः अतितुच्छइत्यर्थः तत्रगूढोपमाःप्राह दिवसइति ॥ २७ ॥ कृष्णेनविनाकृताविरहितानयास्यामो व्रजंकिंभूतंअरक्षंरक्षकहीनं नातिसेव्यंदुःसेव्यं अरण्यमितिपाठेयथाशब्दस्योभयत्रसंबंधः ॥ २८ ॥ यत्रायंहरिर्नास्तितेनापिमर्त्यलोकवासे

गोप्यस्त्वन्यारुदंत्यश्चददृशुःशोककातराः ॥ प्रोचुश्चकेशवंप्रीत्याभयकातर्यगद्गदं ॥ २५ ॥ सर्वायशोदयासार्धंविशामोत्रमहाह्रदे ॥ नागराजस्यनोनंतुमस्माकंयुज्यतेव्रजे ॥ २६ ॥ दिवसःकोविनासूर्यंविनाचंद्रेणकानिशा ॥ विनावृषेणकागावोविनाकृष्णेनकोव्रजः ॥ २७ ॥ विनाकृतानयास्यामःकृष्णेनानेनगोकुलं ॥ अरक्षंनातिसेव्यंचवारिहीनंयथासरः ॥ २८ ॥ यत्रनेंदीवरदलप्रख्यकांतिरयंहरिः ॥ तेनापिमर्त्यवासेनरतिरस्तीतिविस्मयः ॥ २९ ॥ उत्फुल्लपंकजदलस्पष्टकांतिविलोचनं ॥ अपश्यंतोहरिंदीनाःकथंगोष्ठेभविष्यथ ॥ ३० ॥ अत्यर्थमधुरालापहृताशेषमनोधनं ॥ नविनापुंडरीकाक्षंयास्यामोनंदगोकुलं ॥ ३१ ॥ भोगेनावेष्टितस्यापिसर्पराजेनपश्यत ॥ स्मितशोभिमुखंगोप्यःकृष्णस्यास्मद्विलोकने ॥ ३२ ॥ इतिगोपीवचःश्रुत्वारौहिणेयोमहाबलः ॥ गोपांश्चत्रासविधुरान्विलोक्यस्तिमितेक्षणः ॥ ३३ ॥ नंदंचदीनमत्यर्थंन्यस्तदृष्टिंसुतानने ॥ मूर्च्छाकुलांयशोदांचकृष्णमाहात्म्यसंज्ञया ॥ ३४ ॥

नरतिरस्तीतिविस्मयःआश्चर्यं मातरितिपाठेसंबोधनं मातुरितिपाठेजननीगृहेणेत्यर्थः हरिंविनामातुर्गृहेपिसुखंनास्तीत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ अत्यर्थमधुरालापैर्हृतमशेषंमनोरूपंधनंयेनतंमनोधनाइतिपाठेहृतंमनोधनंयासामितिव्याख्येयं ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ त्रासेनविधुरान्संविग्नान् नाशविधुरानितिपाठेमृत्युभयशून्यान्मर्तुकामानित्यर्थः ॥ ३३ ॥ आत्मसंज्ञाअनन्यवेद्यःसंकेतस्तयात्वमस्यजगतोनाभिरित्यादिरूपयाकृष्णमाहकिमत्रेत्यष्टभिः कृष्णमाहात्म्यसंज्ञयेतिपाठेकृष्णमाहात्म्यस्यसंज्ञयास्मरणेनाहेतिशेषः ॥ ३४ ॥

हेअनंतआत्मानंनवेत्सिनानुसंधत्सइतियत्एतत्किं ॥ ३५ ॥ नचतवाज्ञानंयतोस्यजगतस्त्वमाश्रयः अराणांचक्रावयवानांनाभिश्चक्रपिंडिकेव यस्मिन्प्रतिष्ठितारथनाभाविवाराइतिश्रुतेः ॥ ३६ ॥ वस्तुतोऽचिंत्यात्मन्मायोपाधिभिस्त्वंसेंद्ररुद्रादिभिःसमस्तैश्चयोगिभिश्चिंत्यसे ॥ ३७ ॥ जगत्पर्थेभूमेर्हितार्थं ॥ ३८ ॥ मनुष्यलीलांभजतोभवतस्तवलीलांगोपवेषाएवसुराअनुकुर्वंतआसते ॥ ३९ ॥ तथासुरांगनाश्चस्वयमवतार्य

किमत्रदेवदेवेशभावोयंमानुषस्त्वया ॥ व्यज्यतेत्यंतमात्मानंकिमनंतनवेत्सियत् ॥ ३५ ॥ त्वमस्यजगतोनाभिर राणामिवसंश्रयः ॥ कर्ताचहर्तापाताचत्रैलोक्येत्वंत्रयीमयः ॥ ३६ ॥ सेंद्ररुद्राश्विवसुभिरादित्यैर्मरुदग्निभिः ॥चिं त्यसेत्वमचिंत्यात्मन्समस्तैश्चैवयोगिभिः ॥ ३७ ॥ जगत्यर्थेजगन्नाथभारावतरणेच्छया ॥ अवतीर्णोधमर्त्येषुत वांशश्चाहमग्रजः ॥३८॥ मनुष्यलीलांभगवन्भवतोभजतःसुराः॥विडंबयंतस्त्वल्लीलांसर्वएवसदासते ॥३९॥ अव तार्यभवान्पूर्वंगोकुलेत्रसुरांगनाः ॥ क्रीडार्थमात्मनःपश्चादवतीर्णोसिशाश्वतः ॥ ४० ॥ अत्रावतीर्णयोःकृष्णगोपाए वहिबांधवाः ॥ गोप्यश्चसीदतःकस्मात्त्वद्बंधूंस्त्वमुपेक्षसे ॥४१॥ दर्शितोमानुषोभावोदर्शितंबालचापलं ॥तदयंदम्यतां कृष्णदुष्टात्मादशनायुधः ॥४२॥ पराशरउवाच ॥इतिसंस्मारितःकृष्णःस्मितभिन्नोष्ठसंपुटः ॥ आस्फोट्यमोचया मासस्वदेहंभोगबंधनात् ॥४३॥ आनम्यचापिहस्ताभ्यामुभाभ्यांमध्यमंफणं ॥आरुह्यभुग्नशिरसिप्रननर्तोरुविक्र मः ॥४४॥ व्रणाःफणेऽभवंस्तस्यकृष्णस्यांघ्रिविकुट्टनैः ॥ यत्रोन्नतिंचकुरुतेननामास्यततःशिरः ॥ ४५ ॥

स्वयमवतीर्णोसि ॥ ४० ॥ अतोबंधुत्वेनास्मदर्थेअवतीर्णानेतान्किमुपेक्षसे ॥ ४१ ॥ उपसंहरन्कर्तव्यमाह दर्शितइति ॥ ४२ ॥ स्मितेति बलभद्रवचसाजातरहस्यज्ञानानांगोपानांमोहनायमायात्मकस्मितोद्गमः ॥ ४३ ॥ मध्यमंफणमानम्यभुग्नशिरसिआरुह्यपीडयित्वाप्रननर्त आरु ह्याभुग्नशिरसइतिपाठेअभुग्नशिरसइतिच्छेदेअनम्रशिरसःफणमितिसंबंधः ॥ ४४ ॥ अंघ्रिविकुट्टनैःनृत्यव्याजेनपादप्रहारैःयत्रोन्नतिंकुरुतेततस्त न्नामनमयामास यतोमतिंचेतिपाठेमतिंपादावनतिंकृष्णःकुरुते ततःतत्रास्यशिरोननामेतियोजना ॥ ४५ ॥

भ्रांत्या नृत्यलीलाभ्रमणेन रेचकैः पादन्यासविशेषैः मुखनासिकारंध्रैर्वा वमन् चंडेन पादनिपातेन दंडपातनिपातेनेति पाठे दंडवत्पातस्तीव्रप्रहारस्तद्व
त्पादनिपातेनेत्यर्थः यद्वा भ्रांतिरेचकदंडपाताख्याः पादन्यासविशेषा नृत्ये भरतोक्ताः तथाहि अंतर्भ्रमरिका ज्ञेया भ्रमरी बाह्यपूर्विका अनग्रभ्रमरी
च स्यादुचितभ्रमरी तथा चित्रभ्रमरिका चैव चक्रभ्रमरिका तथा निपातभ्रमरी चेति भ्रमाः सप्तप्रकीर्त्तिताः पार्श्वाभ्यां चानुगमनं सुवलितैश्चलितैः पदैः
विविधैश्चैव पादस्य पादरेचक उच्यते नूपुरं पुरतः कृत्वा चरणं संप्रसारयेत् क्षिप्रमाविद्धकरणं दंडपाता तु सा स्मृतेति ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ न विद्यते उत्तमो

मूर्छामुपययौ भ्रांत्या नागः कृष्णस्य रेचकैः ॥ चंडपातनिपातेन वमन् रुधिरं बहु ॥ ४६ ॥ तं निर्भुग्नशिरोग्रीवमास्ये
भ्यः स्रुतशोणितं ॥ विलोक्य शरणं जग्मुस्तत्पत्न्यो मधुसूदनं ॥ ४७ ॥ नागपत्न्य ऊचुः ॥ ज्ञातोसि देवदेवेश सर्वेश
स्त्वमनुत्तम ॥ परं ज्योतिरचिंत्यं यत्तदंशः परमेश्वरः ॥ ४८ ॥ न समर्थाः सुराः स्तोतुं यमनन्यभवं प्रभुं ॥ स्वरूपवर्ण
नं तस्य कथं योषित्करिष्यति ॥ ४९ ॥ यस्याखिलं महीव्योमजलाग्निपवनात्मकं ॥ ब्रह्मांडमल्पकांशांशः स्तोष्याम
स्तं कथं वयं ॥ ५० ॥ यतंतो न विदुर्नित्यं यत्स्वरूपं हि योगिनः ॥ परमार्थमणोरल्पं स्थूलात्स्थूलं नताः स्म तत् ॥ ५१ ॥
न यस्य जन्मने धाता यस्य नांताय चांतकः ॥ स्थितिकर्ता न चान्योस्ति यस्य तस्मै नमः सदा ॥ ५२ ॥ कोपः स्वल्पोपि ते
नास्ति स्थितिपालनमेव ते ॥ कारणं कालियस्यास्य दमने श्रूयतां मतः ॥ ५३ ॥ स्त्रियोनुकंप्याः साधूनां मूढा दीनाश्च जं
तवः ॥ यतस्ततोस्य दीनस्य क्षम्यतां वदतां वर ॥ ५४ ॥

यस्मात् हे अनुत्तम यत्परं ज्योतिर्ब्रह्म यश्च तस्यांशः परमेश्वरः स च त्वमिति ज्ञातोसि कालियदमने अन्यस्यासामर्थ्यात् ॥ ४८ ॥ एवं चेत्तर्हि मम स्व
रूपं वर्णयंतु अत आहुः न समर्था इति द्वाभ्यां अनन्यस्माद्भवतीति अनन्यभवः स्वयंभूस्तं तस्य स्वरूपवर्णनं योषित् अस्मादृक् कथं करिष्यति ॥ ४९ ॥ तर्हि
किमर्थमद्युताः तत्राहुः यतंत इति द्वाभ्यां स्तोतुमसमर्थाः केवलं नताः स्म इति भावः ॥ ५० ॥ यस्य जन्मादिकर्ता अपरो नास्ति विष्ण्वंतराभावात् ॥ ५१ ॥
स्तुत्वा प्रार्थयंते कोप इति पंचभिः कालियस्य दमने स्थितिपालनं लोकरक्षासंपादनं कारणं निमित्तं न तु कोपोस्ति अतः पालनप्रवर्तनात् ॥ ५२ ५३ ५४ ॥

॥ ५५ ॥ प्रीतिद्वेषौसमोत्कृष्टविषयौ यथाप्रीतिःसमोत्कृष्टविषयाएवंद्वेषोपि नतुनिकृष्टगोचरः अकीर्तिकरत्वात् ॥ ५६ ॥ अयंतुनिकृष्टत्वात्प्रसादैकपात्रमित्याहततइति नचात्रविलंबःकार्यइत्याह प्राणानिति ॥ ५७ ॥ ताभिर्भर्तृभिक्षाप्रदीयतामित्युक्तेश्रीकृष्णचरणपातशैथिल्येनाश्वस्यविश्वस्यनहनिष्यतीतिप्रतीत्यत्राकालियःशनैःप्राह ॥ ५८ ॥ यस्यतवनिरस्तातिशयमष्टगुणैश्वर्यंतस्यकिंपरंरूपंस्तोष्यामीत्यन्वयः ॥५९॥ तस्यानिरतिशयमैश्वर्यमेवदर्शयति त्वमिति त्वंपरःसर्वोत्कृष्टःतत्रहेतुः यस्त्वंप्रकृतेःपरस्मात्पुंसःपरंब्रह्मैवयतःपरनात्मकमव्यक्तंत्वत्तःप्रवर्तते तत्कुतइत्यत्रा

समस्तजगदाधारोभवानल्पबलःफणी ॥ त्वत्पादपीडितोजह्यान्मुहूर्तार्धेनजीवितं ॥ ५५ ॥ क्कपन्नगोल्पवीर्योयंक्कभवान्भुवनाश्रयः ॥ प्रीतिद्वेषौसमोत्कृष्टगोचरौचयतोऽव्यय ॥ ५६ ॥ ततःकुरुजगत्स्वामिन्प्रसादमवसीदतः ॥ प्राणांस्त्यजतिनागोयंभर्तृभिक्षाप्रदीयतां ॥ ५७ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तेताभिराश्वस्यक्लांतदेहोपिपन्नगः ॥ प्रसीददेवदेवेतिप्राहवाक्यंशनैःशनैः ॥ ५८ ॥ तवाष्टगुणमैश्वर्यंनाथस्वाभाविकंपरं ॥ निरस्तातिशयंयस्यतंस्यस्तोष्यामिकिंत्वहं ॥५९॥ त्वंपरस्त्वंपरस्माद्यःपरंत्वत्तःपरात्मकं ॥ परस्मात्परमोयस्त्वंतस्यस्तोष्यामिकिंत्वहं ॥ ६० ॥ यस्माद्ब्रह्माचरुद्रश्चचंद्रेंद्रमरुदश्विनः ॥ वसवश्चसहादित्यैस्तस्यस्तोष्यामिकिंत्वहं ॥ ६१ ॥ एकावयवसूक्ष्मांशोयस्यैतदखिलंजगत् ॥ कल्पनावयवांशस्यतस्यस्तोष्यामिकिंत्वहं ॥ ६२ ॥

ह परस्मादिंद्रियादिवर्गात्परमोयस्त्वं तथाचश्रुतिः इंद्रियेभ्यःपराह्यर्थाअर्थेभ्यश्चपरंमनः मनसस्तुपराबुद्धिर्बुद्धेरात्मामहान्परः महतःपरमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषःपरः पुरुषान्नपरंकिंचित्साकाष्ठासापरागतिरिति पाठांतरेप्येततदनुसारिण्येवव्याख्या ॥ ६० ॥ तस्यसर्वोत्कृष्टत्वंस्पष्टयति यस्मादितिसप्तभिः भवंतीतिशेषः ॥ ६१ ॥ यस्यएकावयवस्यसूक्ष्मांशएतज्जगत् पादोस्यविश्वाभूतानीतिश्रुतेः अचित्कथंचितोंऽशइतिचेत्तत्राह कल्पनामयोवयवांशोयस्य जगद्रूपस्यावयवांशस्यकाल्पनिकत्वमित्यर्थः ॥ ६२ ॥

सदसद्रूपिणः स्थूलसूक्ष्मदेहाभिमानिनो ब्रह्माद्याः ॥ ६३ ॥ नंदनादिसमुद्भूतैः पारिजातादिपुष्पहरिचंदनाद्यनुलेपनैः ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ यमर्चयंति
ध्यानेनध्यानरूपंसमर्चनंकुर्वंति ॥ ६६ ॥ भावपुष्पादिभिर्मनोमयपुष्पाद्युपचारैः यद्वाभावपुष्पैरहिंसादिभिः यथाअहिंसाप्रथमंपुष्पंपुष्पमिंद्रिय
निग्रहः सर्वभूतदयापुष्पंक्षमापुष्पंविशिष्यते शमपुष्पंतपःपुष्पंध्यानपुष्पंचसप्तमं सत्यंचैवाष्टमंपुष्पमेभिस्तुष्यतिकेशवइति आदिशब्दान्नित्या

सदसद्रूपिणोयस्यब्रह्माद्यास्त्रिदशेश्वराः ॥ परमार्थंनजानंतितंस्तोष्यामिकथंत्वहं ॥ ६३ ॥ ब्रह्माद्यैरर्च्यतेयश्चादि
व्यपुष्पानुलेपनैः ॥ नंदनादिसमुद्भूतैःसोर्च्यतेवाकथंमया ॥ ६४ ॥ यस्यावताररूपाणिदेवराजःसदार्चति ॥ नवेत्तिप
रमंरूपंसोर्च्यतेवाकथंमया ॥ ६५ ॥ विषयेभ्यःसमाहृत्यसर्वाक्षाणिचयोगिनः ॥ यमर्चयंतिध्यानेनसोर्च्यतेवाक
थंमया ॥ ६६ ॥ हृदिसंकल्प्ययद्रूपंध्यानेनार्चतियोगिनः ॥ भावपुष्पादिभिर्नाथसोर्च्यतेवाकथंमया ॥ ६७ ॥ सो
हंतदेवदेवेशनार्चनादौस्तुतौनच ॥ सामर्थ्यवान्कृपामात्रमनोवृत्तिःप्रसीदमे ॥ ६८ ॥ सर्पजातिरियंक्रूरायस्यांजा
तोस्मिकेशव ॥ तत्स्वभावोयमत्रास्तिनापराधोममाच्युत ॥ ६९ ॥ सृज्यतेभवतापूर्वंतथासंह्रियतेजगत् ॥ जाति
रूपस्वभावाश्चसृज्यंतेसृज्यतात्वया ॥ ७० ॥ यथाहंभवतासृष्टोजात्यारूपेणचेश्वर ॥ स्वभावेनचसंयुक्तस्तथेदंचेष्टि
तंमया ॥ ७१ ॥ यद्यन्यथाप्रवर्त्तेयंदेवदेवततोमयि ॥ न्याय्योदंडनिपातस्तेतवैववचनंयथा ॥ ७२ ॥

नित्यविवेकादिभिः ॥ ६७ ॥ तदेवंस्तुत्वाप्रसादंप्रार्थयति सोहमितिकृपामात्राकरुणामयीमनोवृत्तिर्यस्यतथाभूतःसन्प्रसीद ॥ ६८ ॥ अहोत्व
यिदंडएवोचितइतिचेत्तत्राहसर्पेतिषड्भिःस्वभावःक्रौर्यादिःअत्रक्रौर्यादौ ॥ ६९ ॥ अयमेवापराधइतिचेत्तत्राहसृज्यतइति जातिःसर्पत्वादिःरूपं
फणित्वादिस्वभावःपूर्वोक्तः सृज्यतेत्यार्षं ॥ ७० ॥ ७१ ॥ तथापिनिषिद्धाचरणेदंड्याएवेत्यतआह यदीतितेत्वया तववचनंश्रुतिस्मृतिरूपं स्व
भावविहितंकर्मकुर्वन्नाप्नोतिकिल्बिषं परित्राणायसाधूनामित्यादि साधुत्वंचत्वदाज्ञाकारित्वंतच्चममास्त्येवेतिभावः ॥ ७२ ॥

जिघांसंतंजिघांसीयादित्यपिमभवचनमितिचेत्तत्राह तथापित्वत्तोदंडोपिवरःश्रेष्ठःअन्यस्मादभीष्टलाभोपिनवरइत्यर्थः त्वत्तोममेत्यथंवरइतिपाठे त्वत्तोयोदंडःअयंवरएवममेत्यभ्युपैतिदुःस्वभावनिवृत्तेः ॥ ७३ ॥ तदेवाह हतवीर्यइति ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ गरुडोमांहनिष्यतीत्यतआह मत्पदा

तथापियज्जगत्स्वामीदंडंपातितवान्मयि ॥ ससोढोयंवरोदंडस्त्वत्तोमेनान्यतोवरः ॥ ७३ ॥ हतवीर्योहतविषोदमितोहंत्वयाच्युत ॥ जीवितंदीयतामेकमाज्ञापयकरोमिकिं ॥ ७४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ नात्रस्थेयंत्वयासर्पकदाचिद्यमुनाजले ॥ सभृत्यपरिवारस्त्वंसमुद्रसलिलंव्रज ॥ ७५ ॥ मत्पदानिचतेसर्पदृष्ट्वामूर्द्धनिसागरे ॥ गरुडःपन्नगरिपुस्त्वयिनप्रहरिष्यति ॥ ७६ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्त्वासर्पराजानंमुमोचभगवान्हरिः ॥ प्रणम्यसोपिकृष्णायजगामपयसांनिधिं ॥७७॥ पश्यतांसर्वभूतानांसभृत्यापत्यबांधवः ॥ समस्तभार्यासहितःपरित्यज्यस्वकंह्रदं ॥ ७८ ॥ गतेसर्पेपरिष्वज्यमृतंपुनरिवागतं ॥ गोपामूर्धनिगोविंदंसिषिचुर्नेत्रजैर्जलैः ॥ ७९ ॥ कृष्णमक्लिष्टकर्माणमन्येविस्मितचेतसः ॥ तुष्टुवुर्मुदितागोपादृष्ट्वाशिवजलांनदीं ॥ ८० ॥ गीयमानेसगोपीभिश्चरितेचारुचेष्टितः ॥ सहितोबलदेवेननंदेनचयशोदया ॥ ८१ ॥ संस्तूयमानोगोपालैःकृष्णोव्रजमुपागमत् ॥ ८२ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ध ध ॥ पराशरउवाच॥ गाःपालयंतौचपुनःसहितौबलकेशवौ ॥ भ्रममाणौवनेतत्ररम्यंतालवनंगतौ ॥१॥ तत्तुतालवनंनित्यंधेनुकोनामदानवः ॥ नृगोमांसकृताहारःसदाध्यास्तेखराकृतिः ॥२॥

नीति ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ गोपानंदादयः ॥ ८० ॥ अन्येसमानवयस्याःश्रीदामादयः ॥ ८१ ॥ चरितेगीयमानेसति चरितैरिति पाठेनिमित्तभूतैरित्यर्थः ॥ ८२ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेंऽशेसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ समुद्रेकालियंक्षिप्त्वातथाकाशेवधनुकं । अष्टमेनिर्द्दतिचक्रेगोकुलेसाग्रजोहरिः ॥ १ ॥ २ ॥

फलादानेस्पृहान्विताअब्रुवन् फलदाननिमित्तमितिवा ॥ ३ ॥ तदेवाहहेरामेतिद्वाभ्यां ॥ ४ ॥ गंधेनामोदिताःसुरभीकृताःदिशोयैस्तानि ॥ ५ ॥
॥ ६ ॥ ७ ॥ ताभ्यांतयोःपादयोःसधेनुकःतेनबलेनाप्यगृह्यतगृहीतः ॥ ८ ॥ सबलःभ्रामणैरेवांबरेगतजीवितंमृतधेनुकंतृणराजनितालवृक्षेचि

तत्तुतालवनंपक्कफलसंपत्समन्वितं ॥ दृष्ट्वास्पृहान्वितागोपाःफलदानेऽब्रुवन्वचः ॥ ३ ॥ हेरामहेकृष्णसदाधेनुके
नैवरक्ष्यते ॥ भूप्रदेशोयतस्तस्मात्पक्कानीमानिसंतिवै ॥ ४ ॥ फलानिपश्यतालानांगंधामोदितदिशिच ॥ वयमेता
न्यभीप्सामःपात्यंतांयदिरोचते ॥ ५ ॥ इतिगोपकुमाराणांश्रुत्वासंकर्षणोवचः ॥ कृष्णश्चपातयामासभुवितालफ
लानिवै ॥ ६ ॥ तालानांपततांशब्दमाकर्ण्यसदुरासदः ॥ आजगामाथदुष्टात्माकोपाद्दैतेयगर्दभः ॥ ७ ॥ पद्भ्या
मुभाभ्यांसतदापश्चिमाभ्यांबलीबलं ॥ जघानोरसिताभ्यांचसचतेनाथगृह्यत ॥ ८ ॥ गृहीत्वाभ्रामणेनैवसोंबरेग
तजीवितं ॥ तस्मिन्नेवसचिक्षेपवेगेनतृणराजनि ॥ ९ ॥ ततःफलान्यनेकानितालाग्रान्निपतन्खरः ॥ पृथिव्यां
पातयामासमहावातोंबुदानिव ॥ १० ॥ अन्यानप्यस्यवैज्ञातीनागतान्दैत्यगर्दभान् ॥ कृष्णश्चिक्षेपतालाग्रेबलभ
द्रश्चलीलया ॥ ११ ॥ क्षणेनालंकृतापृथ्वीपक्वैस्तालफलैस्तदा ॥ दैत्यगर्दभदेहैश्चमैत्रेयशुशुभेधिकं ॥ १२ ॥ ततोगावो
निराबाधास्तस्मिंस्तालवनेद्विज ॥ नवशष्पंसुखंचेरुर्यन्नभुक्तमभूत्पुरा ॥ १३ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेअष्टमोऽध्या
यः ॥ ८ ॥ पराशरउवाच ॥ तस्मिन्नासभदैतेयेसानुगेविनिपातिते ॥ सेव्यंगोगोपगोपीनांरम्यंतालवनंबभौ ॥ १ ॥
ततस्तौजातहर्षौतुवसुदेवसुतावुभौ ॥ हत्वाधेनुकदैतेयंभांडीरवनमागतौ ॥ २ ॥

क्षेप ॥ ९ ॥ महावातेरितानिवेतिपाठेवाशब्दइवार्थे ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेअंशेटीकायां अष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥
स्वयंस्तुतोयथाकृष्णःकालीयदमनेतथा ॥ जघानबलभद्रोपिप्रलंबंहरिणेडितः ॥ १ ॥ भांडीराख्योवटस्तत्संबंधिवनं ॥ २ ॥

खेलमानौबालक्रीडांकुर्वंतौ क्ष्वेडमानावितिपाठेसिंहवन्नदंतौ क्ष्वेडातुसिंहनादःस्यादित्यभिधानात् विचिन्वंतौवासयोग्यानन्विष्यंतौ व्याहरंतौआव्हयंतौ ॥ ३ ॥ नियोगपाशस्कंधौदुह्यमानगवादिपादनियंत्रणरज्जुस्कंधौ बालशृंगावितिकाकपक्षधरत्वसूचनायवयोविशेषसूचनार्थंवा ॥ ॥ ४ ॥ रूषितांबरौरंजितवस्त्रौ महेंद्रस्यायुधेनधनुपासम्यक्काशोदीप्तिर्ययोःतथाभूतौश्वेतकृष्णांबुदाविव ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ स्पंदोलिकाभि

खेलमानौप्रगायंतौविचिन्वंतौचपादपान् ॥ चारयंतौचगादूरेव्याहरंतौचनामभिः ॥३॥ नियोगपाशस्कंधौतौवनमालाविभूषितौ ॥ शुशुभातेमहात्मनौबालशृंगाविवर्षभौ ॥ ४ ॥ सुवर्णांजनचूर्णाभ्यांतौतदारूषितांबरौ ॥ महेंद्रायुधसंकाशौश्वेतकृष्णाविवांबुदौ ॥ ५ ॥ चेरतुर्लोकसिद्धाभिःक्रीडाभिरितरेतरं ॥ समस्तलोकनाथानांनाथभूतौभुवंगतौ ॥ ६ ॥ मनुष्यधर्माभिरतौमानयंतौमनुष्यतां ॥ तज्जातिगुणयुक्ताभिःक्रीडाभिश्चेरतुर्वनं ॥ ७ ॥ ततःस्पंदोलिकाभिश्चनियुद्धैश्चमहाबलौ ॥ व्यायामंचक्रतुस्तत्रक्षेपणीयैस्तथाश्मभिः ॥८॥ तल्लिप्सुरसुरस्तत्रउभयोरमभमाणयोः ॥ आजगामप्रलंबाख्योगोपवेषतिरोहितः ॥ ९ ॥ सोवगाहतनिःशंकस्तेषांमध्यममानुषः ॥ मानुषंवपुरास्थायप्रलंबोदानवोत्तमः ॥ १० ॥ तयोश्छिद्रांतरप्रेप्सुरविषह्यममन्यत ॥ कृष्णंततोरौहिणेयंहंतुंचक्रेमनोरथं ॥ ११ ॥ हरिणाक्रीडनंनामबालक्रीडनकंततः ॥ प्रक्रीडिताहितेसर्वेद्वौद्वौयुगपदुत्पतन् ॥ १२ ॥ श्रीदाम्नासहगोविंदःप्रलंबेनतथाबलः ॥ गोपालैरपरैश्चान्येगोपालाःसहपुप्लुवुः ॥ १३ ॥

र्मनुष्यहस्तमयदोलारोहैर्नियुद्धैर्बाहुयुद्धैर्व्यायामंश्रमं क्षेपणीयैर्यंत्रविशेषक्षिप्तैरश्मभिः ॥ ८ ॥ तल्लिप्सुरसुरस्तौजिघृक्षुः गोपवेषेणतिरोहितःअसुरत्वेनालक्षितः ॥ ९ ॥ तदेवाह । सइति । अवगाहतप्राविशत् । अडभावस्त्वार्षः ॥१०॥ छिद्रांतरप्रेप्सुःप्रमादावसरंप्रतीक्षमाणः अविषह्यमप्रधृष्यं ॥ ११ ॥ हरिणाक्रीडनंहरिणवत्क्रीडनमाप्लुतः द्वयोर्हिप्लुतयोर्योग्रेपातिसजेतापरोजितःसजेतारंवहन्भांडीरंनीत्वाप्लुतिस्थानंनयेदितिपणः उत्पतन्अप्लुतवंतः अडागमाभावश्छांदसः ॥ १२ ॥ १३ ॥

तत्रप्रलंबंश्रीदामपक्षीयंरोहिणीसुतोजितवान्एवंकृष्णपक्षीयैरन्यैः श्रीदामपक्षीयाजिताः ॥ १४ ॥ भांडीरस्कंधंतदुपलक्षितंदेशं जयपराजयव्य
त्ययेनान्योन्यंवहंतःपुनर्वव्रतिरेनिवृत्ताः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ दग्धशैलोपमातत्सदृशीआकृतिर्यस्य स्रग्भिर्ग्रथितंयत्स्थूलंदामतदेवलंबाभरणं
यस्य मुकुटेनाटोपिसंबंधिमस्तकंयस्यतं ॥ १८ ॥ शकटचक्रेइवाक्षिणीयस्य पादन्यासेनचलंतीक्षितिर्यस्यतं ॥ १९ ॥ ह्रियामिह्रियेपर्व

श्रीदामानंतथाकृष्णःप्रलंबंरोहिणीसुतः ॥ जितवान्कृष्णपक्षीयैर्गोपैश्चान्येपराजिताः ॥ १४ ॥ तेवाहयंतस्त्व
न्योन्यंभांडीरस्कंधमेत्यवै ॥ पुनर्ववृतिरेसर्वेयेयंतत्रपराजिताः ॥१५॥ संकर्षणंतुस्कंधेनशीघ्रमुत्क्षिप्यदानवः ॥ न
तस्थौप्रजगामैवसचंद्रइववारिदः ॥ १६ ॥ असहन्रौहिणेयस्यसभारंदानवोत्तमः ॥ ववृधेसुमहाकायःप्रावृषीवब
लाहकः ॥१७॥ संकर्षणस्तुतंदृष्ट्वादग्धशैलोपमाकृतिं ॥ स्रग्दामलंबाभरणंमुकुटाटोपिमस्तकं ॥१८ ॥ रौद्रंशकटच
क्राक्षंपादन्यासचलत्क्षितिं ॥ ह्रियमाणस्ततःकृष्णमिदंवचनमब्रवीत् ॥१९॥ कृष्णकृष्णह्रियाम्येषपर्वतोदग्रमू
र्तिना ॥ केनापिपश्यदैत्येनगोपालच्छद्मरूपिणा ॥२०॥ यदत्रसांप्रतंकार्यंमयामधुनिषूदन ॥ तत्कथ्यतांप्रयात्येव
दुरात्मातित्वरान्वितः ॥२१॥ पराशरउवाच ॥ तमाहरामंगोविंदःस्मितभिन्नौष्ठसंपुटः ॥ महात्मारौहिणेयस्यबलवी
र्यप्रमाणवित् ॥२२॥ किमर्थंमानुषोभावोव्यक्तएवावलंब्यते ॥ सर्वात्मन्सर्वगुह्यानांगुह्यगुह्यात्मनात्वया ॥२३॥
स्मराशेषजगन्नाथकारणंकारणाग्रज ॥ आत्मानमेकंतद्वच्चजगत्येकार्णवेचयः ॥ २४ ॥

तवदुदग्राउन्नतामूर्तिर्यस्यतेन ॥ २० ॥२१॥ पूर्वकालियदमनेमांतत्वंस्मारितवान्इदानींस्वयमेवमुह्यतीतियत्स्मितंतेनभिन्नमोष्ठपुटंयस्य॥२२॥
सर्वात्मन्सर्वस्वरूप सर्वेषांगुह्यानांसूक्ष्माणांयद्गुह्यमव्यक्तंयस्मादपिगुह्यात्मनाउपनिषद्रहस्यस्वरूपेण ॥ २३ ॥ तदेवस्पष्टयति । स्मरेतिद्वाभ्यां ।
कारणाग्रजकारणानामपिपूर्वस्थित जगदवस्थायामपिकारणात्मनैकमेवकारणमात्मानंस्मर तद्वल्लयेयस्त्वमेवतंचस्मरअनुसंधत्स्व ॥ २४ ॥

ननुत्वमेवकारणमित्यतआह किमितित्वंचाहंचावामेवकारणमितियथावत्किंनवेत्सिभुवोभारावतारणार्थायआवामुपगतावितिअतइमंभारभूतं
जहीतिभावः ॥ २५ ॥ इदानींविराड्रूपेणस्तौतिनभइति ॥ २६ ॥ तदुद्भवमहापुरुषरूपेणस्तौति । सहस्रवक्त्रइति । सहस्रमपरिमिताहस्तादिरू
पाःशरीरांशानांभेदायस्यसः सहस्रंयेपद्मोद्भवाःब्रह्माणः तेषांयोनिर्जनकः ॥ २७ ॥ एतद्दिव्यंसहस्रसूर्यप्रकाशंरूपमन्योनवेत्ति अंतेप्रलयेइदंवि
श्वंत्वयिलयमभ्युपैतीतिकिंनवेत्सिनानुसंधत्से ॥ २८ ॥ निमेषपूर्वोनिमेषादिवत्सरांतरूपेणकृतादिस्वरूपःकालस्त्वमेवैतज्जगदत्सिग्रससे ॥ २९ ॥
जगत्प्रलयोद्भवहेतुत्वंदृष्टांतेनाह। अत्तमितिद्वाभ्यां। सामुद्रमंबुवाडवाख्येनवन्हिनाअत्तंभक्षितंघनीभूयहिमस्वरूपंकर्षकसंज्ञेनवायुनावाडवाग्निगते

**किंनवेत्सियथाहंचत्वंचैकंकारणंभुवः ॥ भारावतारणार्थायमर्त्यलोकमुपागतौ ॥ २५ ॥ नभःशिरस्तेंबुमयीचमूर्तिः
पादौक्षितिर्वक्त्रमनंतवन्हिः ॥ सोमोमनस्तेश्वसितंसमीरोदिशश्चतस्रोव्ययबाहवस्ते ॥ २६ ॥ सहस्रवक्त्रोभगवा
न्महात्मासहस्रहस्तांघ्रिशरीरभेदः ॥ सहस्रपद्मोद्भवयोनिराद्यःसहस्रशस्त्वांमुनयोगृणंति ॥ २७ ॥ दिव्यंहिरूपं
तववेत्तिनान्योदेवैरशेषैरवताररूपं ॥ तवार्च्यतेवेत्सिनकिंयदंतेत्वय्येवविश्वंलयमभ्युपैति ॥ २८ ॥ त्वयाधृतेयंधरणी
बिभर्त्तिचराचरंविश्वमनंतमूर्त्ते ॥ कृतादिभेदैरजकालरूपोनिमेषपूर्वोजगदेतदत्सि ॥ २९ ॥ अत्तंयथावाडवव
न्हिनांबुहिमस्वरूपंपरिगृह्यस्वस्थं ॥ हिमाचलेभानुमतोंशुसंगाज्जलत्वमभ्येतिपुनस्तदेव ॥ ३० ॥**

नसूर्यरश्मिनाडीमयेनपरिगृह्यगृहीत्वाखस्थमाकाशस्थंकृतंसत्हिमाचलेभवतीतिशेषःपुनश्चभानुमतोरवेरंशुसंगाज्जलत्वमभ्येति तथात्वयासंहार
कालेवाडवाग्निस्थानीयेनरुद्रादिरूपेणात्तंजग्धंजगत्सूक्ष्मावस्थंहिमाचलस्थानीयेपरमपुरुषेयावत्प्रलयंस्थितंसत्हिरण्यगर्भरूपेणसर्गायोद्यतस्यत
वसिसृक्षासंबंधात्पुनःस्थूलजगद्रूपत्वमनुकल्पं प्रतिगृह्यचास्तमितिपाठेहिमाचलेक्षिप्तमित्यर्थः तथाचस्वयमेवोक्तं । सरित्समुद्रभौमास्तुतथापः
प्राणिसंभवाः । चतुःप्रकाराभगवानादत्तेसवितामुने ॥ विवस्वानष्टभिर्मासैरादत्तेजगतोजलं । सोमंपुष्णात्यथेंदुश्चवायुनाडीमयैर्दिवि ॥ हिमोष्णवा
रिवृष्टीनांहेतुस्तुसमयागतइत्यादि ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ इदानींपूर्वोक्तमेवद्वयोरभेदमुपसंहरन्नकर्त्तव्यमाह । भवानहंचेति ॥ ३२ ॥ यद्यप्येवंस्वरूपमास्थितःतथापिमानुष्यमेवावलंब्यबंधुहिता यइमंजहि ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ अहन्नादितिच्छांदसं ॥ ३५ ॥ निष्कासितंमस्तिष्कंमस्तकस्नेहोयस्यसः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ इतिवैष्णवाकूतचंद्रिकायांटीकायांनवमोध्यायः ॥९॥ शरद्रूपकमिंद्रेज्यानिषेधेनाद्रिपूजनं । दशमेवर्ण्यतेकृष्णात्पूज्यपूजकरूपिणः॥ १॥इदानीमसुरवधप्रसंगेन

एवंत्वयासंहरणेत्तमेतज्जगत्समस्तंपुनरप्यवश्यं ॥ तवैवसर्गायसमुद्यतस्यजगत्त्वमभ्यैत्यनुकल्पमीश ॥ ३१ ॥ भवानहंचविश्वात्मन्नेकमेवहिकारणं ॥ जगतोस्यजगत्यर्थेभेदेनावांव्यवस्थितौ ॥ ३२ ॥ तत्स्मर्यताममेयात्मंस्त्वयात्माजहिदानवं ॥ मानुष्यमेवावलंब्यबंधूनांक्रियतांहितं ॥ ३३ ॥ पराशरउवाच ॥ इतिसंस्मारितोविप्रकृष्णेनसुमहात्मना ॥ विहस्यपीडयामासप्रलंबंबलवान्बलः ॥ ३४ ॥ मुष्टिनाचाहनन्मूर्ध्निकोपसंरक्तलोचनः ॥ तेनचास्यप्रहारेणबहिर्यातेविलोचने ॥ ३५ ॥ सनिष्कासितमस्तिष्कोमुखाच्छोणितमुद्वमन् ॥ निपपातमहीपृष्ठेदैत्यवर्योममारच ॥ ३६ ॥ प्रलंबंनिहतंदृष्ट्वाबलेनाद्भुतकर्मणा ॥ प्रहृष्टास्तुष्टुवुर्गोपाःसाधुसाध्वितिचाब्रुवन् ॥ ३७ ॥ संस्तूयमानोरामस्तुगोपैर्दैत्येनिपातिते ॥ प्रलंबेसहकृष्णेनपुनर्गोकुलमाययौ ॥ ३८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ पराशरउवाच ॥ तयोर्विहरतोरेवंरामकेशवयोर्व्रजे ॥ प्रावृड्व्यतीताविकसत्सरोजाचाभवच्छरत् ॥ १ ॥ अवापतापमत्यर्थंशफरःपल्वलोदके ॥ पुत्रक्षेत्रादिसक्तेनममत्वेनयथागृही ॥ २ ॥ मयूरामौनिनस्तस्थुःपरित्यक्तमदावने ॥ असारतांपरिज्ञायसंसारस्येवयोगिनः ॥ ३ ॥

इंद्रस्याप्यसुरभावनिराकरणायगोवर्द्धनोद्धरणंवक्ष्यन्वैराग्यज्ञानंदर्शयन्शरदंवर्णयति । तयोरितिपंचदशभिः । विकसंतिसरोजानियस्यांसाशरत् अभवत् ॥ १ ॥ शफरःक्षुद्रमत्स्यविशेषः पल्वलःस्वल्पगर्तविशेषः परित्यक्तोमदोदर्पोयैस्ते ॥ २ ॥ ३ ॥

जलमुदकंअहंकारादिजडवर्गश्चतदेवसर्वस्वंनिजबंधनंहित्वामलःश्यामलत्वंकार्पण्यंचतद्रहिताः सितमूर्तयःशुभ्राःशुद्धसत्वाश्च विज्ञानिनआत्म
ज्ञाः ॥४॥ शोषःस्वल्पत्वंभोगसंकोचंच शरदंभांसिअर्थान्निर्मलानि ॥५॥ कुमुदैःसितोत्पलैःयोग्यतालक्षणंअन्योन्यानुरूपंसंबंधंययुः अमलात्मनांम
नांसिअर्थाच्छुद्धानिअवबोधैरात्मतत्वज्ञानैरिव ॥ ६ ॥ तारकाभिःसहनिर्मलेव्योम्निअखंडमंडलःपूर्णिमासंभृतकलामयदेहःसन्चंद्रोरराज साधू

उत्सृज्यजलसर्वस्वंविमलाःसितमूर्तयः ॥ तत्यजुश्चांबरंमेघागृहंविज्ञानिनोयथा ॥ ४ ॥ शरत्सूर्य्यांशुतप्तानिययुः
शोषंपयांसिच ॥ बव्हालंविममत्वंनत्द्दयानिवदेहिनां ॥ ५ ॥ कुमुदैःशरदंभांसियोग्यतालक्षणंययुः ॥ अवबोधैर्म
नांसीवसंबंधममलात्मनां ॥ ६ ॥ तारकाविमलेव्योम्निरराजाखंडमंडलः ॥ चंद्रश्चरमदेहात्मायोगीसाधुकुलेयथा ॥
॥ ७ ॥ शनकैःशनकैस्तीरंतत्यजुश्चजलाशयाः ॥ ममत्वंक्षेत्रपुत्रादिरूढंसर्वेयथाबुधाः ॥ ८ ॥ पूर्वत्यक्तैःसरोंभो
भिर्हंसायोग्यंपुनर्ययुः ॥ क्लेशैःकुयागिनोशेषैरंतरायहताइव ॥ ९ ॥ निभृतोभवदत्यर्थंसमुद्रस्तिमितोदकः ॥ क्रमा
वाप्तमहायोगोनिश्चलात्मायथायतिः ॥ १० ॥ सर्वत्रातिप्रसन्नानिसलिलानितथाभवन् ॥ ज्ञातेसर्वगतेविष्णौमनां
सीवसुमेधसां ॥ ११ ॥ बभूवविमलंव्योमशरदाध्वस्ततोयदं ॥ योगाग्निदग्धक्लेशौघंयोगिनामिवमानसं ॥१२॥ सू
र्यांशुजनितंतापंनिन्येताशपतिःशमं ॥ अहंकारोद्भवंदुःखंविवेकःसुमहानिव ॥ १३ ॥ नभसोब्दान्भुवःपंकंकालु
ष्यंचांभसःशरत् ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यःप्रत्याहारइवाहरत् ॥ १४ ॥

नांकुलेचरमौदेहात्मानौस्थूलसूक्ष्मदेहौयस्यसोऽखंडप्रकाशोयोगीयथा ॥ ७ ॥ ८ ॥ अंतरायैर्विघ्नैर्हताअभिभूताःकुयोगिनोयथाक्लेशैरविद्यादिभिः
पुनर्योगंयांतितद्वत् ॥ ९ ॥ निभृतोनिःशब्दःस्तिमितोदकोनिश्चलजलःयमनियमादिक्रमेणाप्तोमहायोगोऽसंप्रज्ञातसमाधिलक्षणोयेनसयतिर्यथा
॥ १० ॥ सर्वत्रनद्यादौशत्रुमित्रादिकेच सुमेधसांभक्तानांमनांसीव ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ नभसआकाशादब्दान्मेघान् भुवोभूमेःपंकंअंभ
सोजलात्कालुष्यंमलिनत्वंशरदपाहरत्व्ययोजयत् प्रत्याहारोनामयोगस्यैकमंगं इंद्रियार्थेभ्योविषयेभ्यइंद्रियाणीव ॥ १४ ॥

सरसामंभोभिःप्राणायामोऽभ्यस्यतइवेतिजलानिकदाचित्कुल्योदकैःपूर्यंतेकर्हिचित्स्तंभितानिकदाचिद्रिक्तानिचभवंतीतिउत्प्रेक्षा कुंभकादिभि
रीतिरेचकविशेषणं रेचकारंभकारिभिरितिपाठेरेचनंरेचकःजलाशयस्यशोषणंतदारंभंकर्तुंशीलंयेषांतैः यद्वाआदिशब्दबहुवचनाभ्यांतदावृत्तिरुक्ता
एतत्त्रयात्मकश्चप्राणायामोभवति यदुक्तं । पूरकःपूरणंवायोःकुंभकःस्थापनंक्वचित् । बहिर्निःसारणंतस्यरेचकःपरिकीर्तितः॥ इति ॥१५॥ इंद्र
११ स्यमहः यज्ञोत्सवस्तदारंभायोद्यतान्तदुद्युक्तान्कृष्णोददर्श ॥ १६ ॥ उत्सुकान्चिकीर्षून् कौतूहलात्तद्व्याजेन वस्तुतइंद्रमहभंगायैव ॥१७॥

प्राणायामइवांभोभिःसरसांकृतपूरकैः ॥ अभ्यस्यतेऽनुदिवसंरेचकैःकुंभकादिभिः ॥ १५ ॥ विमलांबरनक्षत्रेकाले चाभ्यागतेव्रजे ॥ ददर्शेंद्रमहारंभायोद्यतान्व्रजवासिनः ॥ १६ ॥ कृष्णस्तानुत्सुकान्दृष्ट्वागोपानुत्सवलालसान् ॥ कौतूहलादिदंवाक्यंप्राहवृद्धान्महामतिः ॥ १७॥ कोयंशक्रमहोनामयेनवोहर्षआगतः ॥ आहतंनंदगोपश्चपृच्छंतमतिसादरं ॥ १८ ॥ मेघानांपयसांचेशोदेवराजःशतक्रतुः ॥ तेनसंचोदितामेघावर्षंत्यंबुमयंरसं ॥१९॥ तद्वृष्टिजनितं सस्यंवयमन्येचदेहिनः ॥ वर्तयामोपयुंजानास्तर्पयामश्चदेवताः ॥ २० ॥ क्षीरवत्यइमागावोवत्सवत्यश्चनिर्वृताः ॥ तेनसंवर्धितैःशष्पैस्तुष्टाःपुष्टाभवंतिवै ॥ २१ ॥ नासस्यानातृणाभूमिर्नबुभुक्षार्दितोजनः ॥ दृश्यतेयत्रदृश्यंतेवृष्टिमंतोबलाहकाः ॥ २२ ॥ भौममेतत्पयोदुग्धंगोभिःसूर्यस्यवारिदः ॥ पर्जन्यःसर्वलोकस्यभवायभुविवर्षति ॥२३॥ तस्मात्प्रावृषिराजानःसर्वेशक्रंमुदायुताः ॥ महैःसुरेशमर्चंतिवयमन्येचदेहिनः ॥ २४ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ तत्सस्यमुपयुंजानावर्त्तयामइत्यन्वयः । विसर्गलोपेसंधिरार्षः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ननुनपर्जन्याद्वृष्टिःकिंतुसूर्यादेवआदित्या
ज्जायतेवृष्टिरितिवचनादित्यतआह । भौममिति । सूर्यस्यरश्मिभिर्भौमरसंदुग्धंपूरितंवारिदोवारिदाधिष्ठातापर्जन्यइंद्रोजगतोभवायवर्षति वारिदैरि
तिपाठेकरणैरित्यर्थः । याभिरादित्यस्तपातिरश्मिभिस्ताभिःपर्जन्योवर्षतीतिश्रुतेः ॥ २३ ॥ प्रावृषिगतायामितिशेषः शरद्वर्णनप्रसंगात् यद्वाचां
द्रमाद्रपदशुद्धद्वादश्यामिंद्रमहः साकदाचित्कन्यायांसूर्येपिभवतीतिशरद्वर्णनोपपत्तिः यथाश्वयुक्त्रयोदशीवर्षात्रयोदशीत्युच्यते ॥ २४ ॥ ११

॥ २५ ॥ २६ ॥ वार्तानिरुच्यतत्रगवांपूजनंवक्तुंविद्याचतुष्टयमुपदिशति आन्विक्षिकीतर्कविद्या त्रयीत्रयोवेदाः वार्तावक्ष्यमाणा दंडनीतिरर्थ शास्त्रं अत्रविद्याचतुष्टयमध्ये वैश्यवार्ताविद्यामेमत्तःशृणुष्व ॥ २७ ॥ २८ ॥ एवमेकावार्तावृत्तित्रयाश्रयातत्राप्यस्माकंगौःपरावृत्तिः गाइतिपा ठेगावइत्यर्थः कुसीदमतिनिंद्यत्वान्नोक्तं इयंवार्ताजीविकाकर्षकादिभिरधिकारिभेदैस्त्रिभिर्भिन्नेतिशेषः ॥२९॥ ततःकिमतआह । विद्ययेति । पूज्याआदरणीया अर्चनीयागंधादिभिरर्हणीया ततःसातस्यपूजकस्यैवउपकारिकाअभीष्टप्रदा ॥ ३० ॥ व्यतिरेकेदोषमाह योन्यस्याइति

पराशरउवाच ॥ नंदगोपस्यवचनंश्रुत्वेत्थंशक्रपूजने ॥ कोपायत्रिदशेंद्रस्यप्राहदामोदरस्तदा ॥ २५ ॥ नवयंकृषिकर्त्तारोवाणिज्याजीविनोनच ॥ गावोस्मद्दैवतंतातवयंवनचरायतः ॥ २६ ॥ आन्वीक्षिकीत्रयीवार्तादंडनीतिस्तथापरा ॥ विद्याचतुष्टयंत्वेतद्वार्तामत्रशृणुष्वमे ॥ २७ ॥ कृषिर्वणिज्यातद्वच्च तृतीयंपशुपालनं ॥ विद्याह्येकामहाभाग वार्त्तावृत्तित्रयाश्रया ॥ २८ ॥ कर्षकाणांकृषिर्वृत्तिःपण्यंविपणिजीविनां ॥ अस्माकंगौःपरावृत्तिर्वार्ताभेदैरियंत्रिभिः ॥ २९ ॥ विद्ययायोययायुक्तस्तस्यसादैवतंमहत् ॥ सैवपूज्यार्चनीयाचसैवतस्योपकारिका ॥ ३० ॥ योन्यस्याःफलमश्नन्वैपूजयत्यपरांनरः ॥ इहचप्रेत्यचैवासौततोनाप्नोतिशोभनं ॥ ३१ ॥ कृष्यंताःप्रथिताःसीमाःसीमांतंचपुनर्वनं ॥ वनांतागिरयःसर्वेतेचास्माकंपरागतिः ॥ ३२ ॥ नद्वारबंधावरणानगहक्षेत्रिणस्तथा ॥ शुष्मिणस्त्वखिलेलोकेयथावैचक्रचारिणः ॥ ३३ ॥

॥३१॥ गवांपूज्यत्वमुक्त्वाविवक्षितगोवर्द्धनपूजायांहेतुमाह। कृष्यंताइति । ग्रामंपरितःकृष्यमाणंक्षेत्रंकृषिःतदंतास्तद्बहिःसीमाःसाधारणप्रचारयोग्योदेशःतदंतंवनंतदंतागिरयः तेचगिरयोस्माकंपरागतिःव्रजस्यविहारभूमित्वात् ॥ ३२ ॥ अस्माकमनावृतानांगिरयएवरक्षकाःअतस्तएवपूज्याइत्याह नद्वारबंधेतिसार्द्धैस्त्रिभिः। द्वारबंधएवावरणंयेषांतेग्रामवासिनोवयंन तथाएवंगृहंक्षेत्रंचास्तियेषांतथाभूताअपिनवयं किंतुचक्रोपलक्षितेनशकटेनयेचरंतिवणिजस्तेयथातथावयं प्रभूततृणजलादिमंतोनियतवासनिरताःशुष्मिणःसुखिनःअतोऽस्माकंकिमिंद्रपूजयेतिभावः।३३।

गिरीणामचेतनानांकथंरक्षकत्वंपूज्यत्वंचेत्यतआह। श्रूयंतइति ॥ ३४ ॥ प्रत्युतगिरीन्विहायशक्रपूजायामनर्थसंभावनेत्याह। यदाचेति। तेमही
धराः येऽपराध्यंतेतान् ॥ ३५ ॥ युक्तिमुक्त्वापूज्यत्वमुपसंहरति। इंद्रपूजाप्यस्तुनेत्याह। किमिति ॥ ३६ ॥ तदेवदृष्टांतगर्भेणवचसानिर्धारयति।
२० मंत्रेति। मंत्रस्तत्प्रकाशितदेवोदातस्ययज्ञपराविप्रामंत्रालंबनत्वात् सीरयज्ञपराश्चकर्षकायथातथावयमपिगिरिगोयज्ञशीलाएव ॥ ३७ ॥ ३८ ॥

श्रूयंतेगिरयश्चामीवनेस्मिन्कामचारिणः॥ तत्तद्रूपंसमास्थायरमंतेषुसानुषु ॥ ३४ ॥ यदाचैवापराध्यंतेतेषान्तेकाननौकसः॥ तदासिंहादिरूपैस्तान्घातयंतिमहीधराः॥ ३५ ॥ गिरियज्ञस्त्वयंतस्माद्गोयज्ञश्चप्रवर्त्यतां॥ किमस्माकंमहेंद्रेणगावःशैलाश्चदेवताः॥ ३६ ॥ मंत्रयज्ञपराविप्राःसीरयज्ञाश्चकर्षकाः॥ गिरिगोयज्ञशीलाश्चवयमद्रिवनाश्रयाः॥ ३७ ॥ तस्माद्गोवर्द्धनःशैलोभवद्भिर्विविधार्हणैः॥ अर्च्यतांपूज्यतांमेध्यंपशुंहत्वाविधानतः ॥ ३८ ॥ सर्वघोषस्यसंदोहोगृह्यतांमाविचार्यतां॥ भोज्यंतांतेनवैविप्रास्तथायेचाभिवांछकाः ॥ ३९ ॥ तमर्चितंकृतेहोमेभोजितेषुद्विजातिषु॥ शरत्पुष्पकृतापीडाःपरिगच्छंतुगोगणाः ॥ ४० ॥ एवंमममतंगोपाःसंप्रीत्याक्रियतेयदि॥ ततःकृताभवेत्प्रीतिर्गवामद्रेस्तथामम ॥ ४१ ॥ पराशरउवाच॥ इतितस्यवचःश्रुत्वानंदाद्यास्तेव्रजौकसः॥ प्रीत्युत्फुल्लमुखाविप्रसाधुसाध्वित्यथाब्रुवन्॥ ४२ ॥ शोभनंतेमतंवत्सयदेतद्भवतोदितं॥तत्करिष्यामहेसर्वंगिरियज्ञःप्रवर्त्यतां॥ ४३ ॥ तथाचकृतवंतस्तेगिरियज्ञंव्रजौकसः॥दधिपायसमांसाद्यैर्ददुःशैलबलिंततः ॥ ४४ ॥ द्विजांश्चभोजयामासुःशतशोथसहस्रशः॥ गावःशैलंततश्चक्रुश्चार्चितास्ताःप्रदक्षिणं ॥ ४५ ॥ वृषभाश्चातिनर्दंतःसतोयाजलदाइव॥ गिरिमूर्धनिकृष्णोपिशैलोहमितिमूर्तिमान्॥ ४६ ॥

सर्वघोषस्यसंदोहःसम्यग्दोहभवक्षीरादिगृह्यतां ॥ ३९ ॥ तमद्रिंशरत्पुष्पैःकृतआपीडोभूषायेषांतेपरिगच्छंतुप्रदक्षिणीकुर्वंतु ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
सर्वान्प्रत्याहुः गिरियज्ञःप्रवर्त्यतामिति ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ सतोयाजलदाइवेतिगंभीरध्वनिमात्रेदृष्टांतः शैलोहमितिस्वमूर्तिभेददर्शनमिंद्र
तोवैलक्षण्येनगोपानांभक्त्यतिशयार्थं ॥ ४६ ॥ २०

तेनैवपूर्वरूपेणतांमूर्तिमर्चितवान् ॥ ४७ ॥ लब्ध्वावरानित्युक्त्वाच्छैलरूपेणवरोदत्तइतिगम्यते ॥ ४८ ॥ इतिविष्णुपुराणेवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेंऽशेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ मखभंगरुषाशक्राद्व्रजभंगायवर्षणं ॥ एकादशेततस्त्राणंगोवर्द्धनधृतोच्यते सांवर्त्तकंसंहारकं ॥ १ ॥ २ ॥ कृष्णाश्रयएवबलंतेनध्मातःदृतिवदुत्सिक्तः अचीकरतकृतवान् ॥ ३ ॥ आजावोजीवनोपायः गोपत्वस्यचहेतुर्यागावस्ताः पीडयंतां गावःकथंपीडनीयाइतिचेत्तत्राह वचनान्ममइति ॥ ४ ॥ वाय्वंबुनोरुत्सर्गेणयोजितंसंबद्धंसाहाय्यंअहमपिसाक्षाद्वातवृष्टीःकरिष्यामीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥

बुभुजेन्नंबहुविधंगोपपर्यात्ततंद्विज ॥ तेनैवकृष्णोरूपेणगोपैःसहगिरेःशिरः ॥ अधिरुह्यार्चयामासद्वितीयामात्मनस्तनुं ॥ ४७ ॥ अंतर्द्धानंगतेतस्मिन्गोपालब्ध्वाततोवरान् ॥ कृत्वागिरिमहंगोष्ठंनिजमभ्याययुःपुनः ॥ ४८ ॥ इतिविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ पराशरउवाच ॥ मखेप्रतिहतेशक्रोमैत्रेयातिरुषान्वितः ॥ सांवर्तकंनामगणंतोयदानामथाब्रवीत् ॥ १ ॥ भोभोमेघानिशम्यैतद्वदतोवचनंमम ॥ आज्ञानंतरमेवाशुक्रियतांमाविचार्यतां ॥ २ ॥ नंदगोपःसुदुर्बुद्धिर्गोपैरन्यैःसहायवान् ॥ कृष्णाश्रयबलाध्मातोमखभंगमचीकरत् ॥ ३ ॥ आजीवोयःपरस्तेषांगोपत्वस्यचकारणं ॥ तागावोवृष्टिवातेनपीड्यंतांवचनान्मम ॥ ४ ॥ अहमप्यद्रिशृंगाभंतुंगमारुह्यवारणं ॥ साहाय्यंवःकरिष्यामिवाय्वंबूत्सर्गयोजितं ॥ ५ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्याज्ञप्ताःसुरेंद्रेणमुमुचुस्तेबलाहकाः ॥ वातवर्षमहाभीममभावायगवांद्विज ॥ ६ ॥ ततःक्षणेनधरणीककुभोंबरमेवच ॥ एकंधारामहासारपूरणेनाभवन्मुने ॥ ७ ॥ विद्युल्लताकशापातत्रस्तैरिवघनैर्घनं ॥ नादापूरितदिक्चक्रैर्धारासारमपात्यत ॥ ८ ॥

धाराणांमहासारःसंपातःतेनपूरणेनाधिक्येनधरण्यादिकमेकमभवत्सर्वंजलमयमभूदित्यर्थः ॥ ७ ॥ विद्युल्लतैवकशातस्याःपातेनवातेनत्रस्तैरिव ततएवनादनापूरितंदिशांचक्रंयैः तथाभूतैर्घनैर्घनंनिबिडंयथास्यादेवंधाराणांसारंश्रेष्ठंवर्षमपात्यतप्रसारितं यद्वाकरिबृंहितन्यायेनधाराणामासारंसंपातःअपात्यताऽक्रियत उभयत्रापिक्लीवत्वमार्षं इयमुत्प्रेक्षा तेनयथालोकेकशापातत्रस्तैर्जनैःक्रोशद्भिर्निगूढमपिसर्वस्वंनिपात्यते किंवासदृश्वैरेवकशात्रस्तैःप्रस्वेदप्रवाहोनिपात्यतेयथातद्वदित्यर्थः ॥ ८ ॥

आप्यमम्मयमिवजगदभवत् ॥ ९ ॥ धुताःकंपिताःसन्नाअवसन्नाःत्रिकंकटिःसक्थिऊरुःशिरोधराकंधराचयासांताःप्राणान्जहुः ॥ १० ॥ क्रो
डेनकुक्षिणाआक्रम्याच्छाद्यनस्थुः ॥ ११ ॥ पवनेनाकंपिन्यःकंधराएषांते अल्पशब्दस्त्राहीतिकृष्णमूचुरिव त्वत्कृतापराधजमिदंत्वयैवनिवर्त्त

अंधकारीकृतेलोकेवर्षद्भिरनिशंघनैः ॥ अधश्चोर्ध्वंचतिर्यक्चजगदाप्यमिवाभवत् ॥ ९ ॥ गावश्चानेनपततावर्ष
वातेनवेगिना ॥ धुताःप्राणानूजहुःसन्नत्रिकसक्थिशिरोधराः ॥ १० ॥ क्रोडेनवत्सानाक्रम्यतस्थुरन्यामहामुने ॥
गावोविवत्साश्चकृतावारिपूरेणचापराः ॥ ११ ॥ वत्साश्चदीनवदनाःपवनाकंपिकंधराः ॥ त्राहित्राहीत्यल्पशब्दाः
कृष्णमूचुरिवार्त्तकाः ॥ १२ ॥ ततस्तद्गोकुलंसर्वंगोपीगोपजनाकुलं ॥ अतीवार्तंहरिर्दृष्ट्वामैत्रेयाचिंतयत्तदा ॥१३॥
एतत्कृतंमहेंद्रेणमखभंगविरोधिना ॥ तदेतदखिलंगोष्ठंत्रातव्यमधुनामया ॥ १४ ॥ इममद्रिमहंधैर्यादुत्पाट्योरुशि
लातलं ॥ धारयिष्यामिगोष्ठस्यपृथुच्छत्रमिवोपरि ॥ १५ ॥ पराशरउवाच ॥ इतिकृत्वामतिंकृष्णोगोवर्धनमहीध
रं ॥ उत्पाट्यैककरेणैवधारयामाससलीलया ॥ १६ ॥ गोपांश्चाहजगन्नाथःसमुत्पाटितभूधरः ॥ विशध्वमत्रसहिताः
कृतंवर्षनिवारणं ॥ १७ ॥ सुनिर्वातेषुदेशेषुयथाजोषमिहास्यतां ॥ प्रविश्यनात्रभेतव्यंगिरिपातस्यनिर्भयैः ॥१८॥
इत्युक्तास्तेनतेगोपाविविशुर्गोधनैःसह ॥ शकटारोपितैर्भांडैर्गोप्यश्चासारपीडिताः ॥ १९ ॥ कृष्णोपितंदधारैवंशै
लमत्यंतनिश्चलं ॥ व्रजैकोवासिभिर्हर्षविस्मिताक्षैर्निरीक्षितः ॥ २० ॥ गोपगोपीजनैर्हृष्टैःप्रीतिविस्तारितेक्षणैः ॥
संस्तूयमानचरितःकृष्णःशैलमधारयत् ॥ २१ ॥

नीयमितिभावः ॥ १२ ॥ १३ ॥ मखभंगाद्विरोधिनाप्रतिकूलेनसता ॥ १४ ॥ धैर्याद्बलादुरुशिलातलंमहाशिलास्वरूपं शिलाघनमितिपाठेशिलाभि
र्घनंसांद्रं ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ यथाजोषंयथासुखंइहगिरिगर्तेप्रविश्यास्यतां निर्भयैर्वातवर्षभयरहितैःगिरिपातस्यममहस्ततोगिरिपाताच्चनभे
तव्यं ॥ १८ ॥ १९ ॥ व्रजौकवासिभिरितिपाठेओकःशब्दसलोपश्छांदसःव्रजैकवासिभिरितिपाठेव्रजएकस्मिन्वस्तुंशीलंयेषांतैः॥ २० ॥२१॥

॥ २२ ॥ ततोबलभिद्विंद्रोघनान्वारयामासेत्यन्वयः ॥ २३ ॥ वितथोमिथ्याभूतोर्थोयस्यतथाभूतंवचोयस्यतथाभूतेदेवेंद्रेसति ॥ २४ ॥ व्रजौकसैर्व्रजौकोभिः ॥ २५ ॥ क्वचिदत्राध्यायोनास्ति ॥ इतिवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेंऽशेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ गोभिःसहेंद्रोगोविंदमुपेंद्र

सप्तरात्रंमहामेघाववृषुर्नंदगोकुले ॥ इंद्रेणचोदिताविप्रगोपानांनाशकारिणा ॥ २२ ॥ ततोधृतेमहाशैलेपरित्राते चगोकुले ॥ मिथ्याप्रतिज्ञोबलभिद्वारयामासतान्घनान् ॥२३॥ व्यभ्रेनभसिदेवेंद्रेवितथार्थवचस्यथ ॥ निष्क्रम्य गोकुलंकृष्णःस्वस्थानंपुरागमत् ॥ २४ ॥ मुमोचकृष्णोपितदागोवर्धनमहागिरिं ॥ स्वस्थानेविस्मितमुखैर्दृष्टस्तै स्तुव्रजौकसैः ॥ २५ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेएकादशोऽध्यायः ॥११॥ पराशरउवाच ॥ धृतेगोवर्द्धनेशैले परित्रातेचगोकुले ॥ रोचयामासकृष्णस्यदर्शनंपाकशासनः ॥ १ ॥ सोधिरुह्यमहानागमैरावतममित्रजित् ॥ गोवर्द्धनगिरौकृष्णंददर्शत्रिदशेश्वरः ॥ २ ॥ चारयंतंमहावीर्यंगाश्चगोपवपुर्धरं ॥ कृत्स्नस्यजगतोगोपंवृतंगोपकु मारकैः ॥ ३ ॥ गरुडंचददर्शोच्चैरंतर्द्धानगतंद्विज ॥ कृतच्छायंहरेर्मूर्ध्निपक्षाभ्यांपक्षिपुंगवं ॥ ४ ॥ अवरुह्यसनागें द्रादेकांतेमधुसूदनं ॥ शक्रःसस्मितमाहेदंप्रीतिविस्फुरितेक्षणः ॥५॥ कृष्णकृष्णशृणुष्वेदंयदर्थमहमागतः ॥ त्वत्स मीपंमहाभागनैतच्चिंत्यंत्वयान्यथा ॥ ६ ॥ भारावतारणार्थायपृथिव्याःपृथिवीतलं ॥ अवतीर्णोखिलाधारस्त्वमे वपरमेश्वरः ॥ ७ ॥ मखभंगविरुद्धेनमयागोकुलनाशकाः ॥ समादिष्टामहामेघास्तैश्चैतत्कदनंकृतं ॥ ८ ॥ त्राता स्तायत्त्वयागावःसमुत्पाट्यमहागिरिं ॥ तेनाहंतोषितोवीरकर्मणात्यद्भुतेनते ॥ ९ ॥

त्वेभिषिक्तवान् ॥ रक्षार्थमिहकृष्णोपिन्यासजिष्णुरितीर्यते रोचयामासइच्छितवान् ॥१॥ २ ॥ गोपंपालकं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अन्यथाविरोधितयाएतन्मदागमनंनचिंत्यं यद्वाइदंश्रुत्वाचतदन्यथामिथ्येतिनचिंत्यंतमंतव्यं ॥ ६ ॥ स्वकार्यंनिवेदयिष्यन्श्रीकृष्णस्यऐश्वर्यमभिनंदति । भारावतारणार्थायेतिचतुर्भिः ॥ ७ ॥ ८ ॥ तेनमहागिरिधारणेनाहंतोषितएव नतुमेप्रियंकृतं ॥ ९ ॥

तन्नहेतुमाह।साधितमिति ॥ १०॥ प्रस्तुतमाह।गोभिरिति। गोभिर्गोकुलस्थाभिःसुरभ्यादिभिस्त्वयात्राताभिः ॥ ११ ॥ उपेंद्रत्वेसत्यलोकेश्वर
त्वे निरुक्तंचैतद्धरिवंशे॥ममोपरियथेंद्रस्त्वंस्थापितोगोभिरीश्वरः॥उपेंद्रइतिलोकेत्वांगास्यंतिदिविदेवताः॥इति अतएवगवामिंद्रइतिव्युत्पत्त्यागो

साधितंकृष्णदेवानामद्यमन्येप्रयोजनं ॥ त्वयायमद्रिप्रवरःकरेणैकेनयद्धृतः ॥ १० ॥ गोभिश्चचोदितःकृष्णत्वत्स
काशमिहागतः ॥ त्वयात्राताभिरत्यर्थंयुष्मत्सत्कारकारणात् ॥ ११ ॥ सत्वांकृष्णाभिषेक्ष्यामिगवांवाक्यप्रचोदि
तः ॥ उपेंद्रत्वेगवामिंद्रोगोविंदस्त्वंभविष्यसि ॥ १२ ॥ पराशरउवाच ॥ अथोपवाह्यादादायघंटामैरावताद्गजात् ॥
अभिषेकंतयाचक्रेपवित्रजलपूर्णया ॥ १३ ॥ क्रियमाणेभिषेकेतुगावःकृष्णस्यतत्क्षणात् ॥ प्रस्नवोद्भूतदुग्धार्द्रां
सद्यश्चक्रुर्वसुंधरां ॥ १४ ॥ अभिषिच्यगवांवाक्येदेवेंद्रोवैजनार्दनं ॥ प्रीत्यासप्रश्रयंकृष्णंपुनराहशचीपतिः॥१५॥
गवामेतत्कृतंवाक्यंतथान्यदपिमेशृणु ॥ यद्ब्रवीमिमहाभागभारावतरणेच्छया ॥ १६ ॥ ममांशःपुरुषव्याघ्रपृथा
यांपृथिवीधर ॥ अवतीर्णोर्जुनोनामसरक्ष्योभवतासदा ॥ १७ ॥ भारावतारणेसख्यंसतेवीरःकरिष्यति ॥ सरक्ष
णीयाभवतायथात्मामधुसूदनः ॥ १८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ जानामिभारतेवंशेजातंपार्थंतवांशकं ॥ तमहंपा
लयिष्यामियावदस्मिमहीतले ॥ १९ ॥ यावन्महीतलेशक्रस्थास्याम्यहमरिंदम ॥ नतावदर्जुनंकश्चिद्देवेंद्रयुधिजे
ष्यति ॥ २० ॥ कंसोनाममहाबाहुर्दैत्योरिष्टस्तथापरः ॥ केशीकुवलयापीडोनरकाद्यास्तथापरे ॥ २१ ॥

विंदस्त्वंभविष्यसि ॥ १२ ॥ उपवाह्याद्राजवाहनात् ॥ १३॥ प्रस्नवःस्तन्यस्रावस्तेनोद्भूतदुग्धैरार्द्रांवसुंधरांचक्रुःताअपिदुग्धैरभिषेकंचक्रुरित्यर्थः॥
॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ सहंसाहाय्यंसचरक्षणीयः यथालोकेनस्वात्मारक्ष्यतेतद्वत् ॥ १८ ॥ १९ ॥ यावत्स्थास्यामिभूतलइत्यादि
वाक्यस्यगोपैःपराभवोभावीतिभावः ॥ २० ॥ २१ ॥

महाहवःभारतयुद्धं भारावतरणंकृतंआवाभ्यामितिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ अविक्षतानशस्त्राच्छिन्नांगान् ॥ २४ ॥ २५ ॥ दृष्टिपूतेनकृष्णःक दासमेष्यतीतिभावनयैवदृष्टयापूतेनअतोगोपीनामौत्सुक्याद्वात्सोत्सवः ॥ २६ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेवैष्णवाकूतचंद्रिकायांद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ तत्त्वंविविदिषून्गोपान्प्रेमकोपान्निरस्यता॥कृष्णेनरासोगोपीभिःसप्रपंचमिहोच्यते ॥ १ ॥ भवतामस्वभंगंकुर्वतानिमित्तेनयद्भयंतस्मात् यद्वाभवता

हतेष्वेतेषुदेवेंद्रभविष्यतिमहाहवः ॥ तत्रविद्धिसहस्राक्षभारावतरणंकृतं ॥ २२ ॥ सत्वंगच्छनसंतापंपुत्रार्थेकर्तु मर्हसि ॥ नार्जुनस्यरिपुःकश्चिन्ममाग्रेप्रभविष्यति ॥ २३ ॥ अर्जुनार्थेत्वहंसर्वान्युधिष्ठिरपुरोगमान् ॥ निवृत्ते भारतेयुद्धेकुंत्यादास्याम्यविक्षतान् ॥ २४ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तःसंपरिष्वज्यदेवराजोजनार्दनं ॥ आरुह्यैरा वतंनागंपुनरेवदिवंययौ ॥ २५ ॥ कृष्णोपिसहितोगोभिर्गोपालैश्चपुनर्व्रजं ॥ आजगामसगोपीनांदृष्टिपूतेनव र्त्मना ॥ २६ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेअंशेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ पराशरउवाच ॥ गतेशक्रेतुगोपालाःकृष्ण मक्लिष्टकारिणं ॥ ऊचुःप्रीत्याधृतंदृष्ट्वातेनगोवर्द्धनाचलं ॥ १ ॥ वयमस्मान्महाभागभवतामहतोभयात् ॥ गावश्च भवतात्रातागिरिधारणकर्मणा ॥ २ ॥ बालक्रीडेयमतुलागोपालत्वंजुगुप्सितं ॥ दिव्यंचकर्मभवतःकिमेतत्तातक थ्यतां ॥ ३ ॥ कालियोदमितस्तोयेप्रलंबोविनिपातितः ॥ धृतोगोवर्द्धनश्चायंशंकितानिमनांसिनः ॥ ४ ॥ सत्यंस त्यंहरेःपादौशपामोमितविक्रम ॥ यथात्वद्वीर्यमालोक्यनत्वांमन्यामहेनरं ॥५॥ प्रीतिःसस्त्रीकुमारस्यव्रजस्यतवके शव ॥ कर्मचेदमशक्यंयत्समस्तैस्त्रिदशैरपि ॥ ६ ॥

जायमानेनवयंगावश्चभवतात्राताइत्यन्वयः ॥ २ ॥ बालक्रीडेयंबर्हिपत्रेत्याद्युक्तापूतनावधादिरूपावा दिव्यमलौकिकंकर्म ॥ ३ ॥ तदेवाह । का लियइति । प्रलंबोविनिपातितइत्यत्रणिजंतात्क्तः तेनमाहात्म्यस्मारणाद्बलभद्रेणद्वाराप्रयोज्यकर्त्रात्वयाविनिपातितइत्यर्थः एतद्विलक्षणदर्शनाच्छं कितानि ॥ ४ ॥ पादौपादाभ्यांशपामः ॥ ५ ॥ शंकायांकरणान्युक्त्वातामेवद्रढयति । प्रीतिरिति । सर्वस्यव्रजस्यापिप्रीतिर्विशेषतःसर्वात्मत्वशंकां करोतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ इत्येवमुक्तःक्षणंतूष्णींभूत्वाविचार्यतान्प्राहेत्यन्वयः ॥ ९ ॥ देवाद्यन्यतमत्वेउक्तेबंधुसुखंगोपानांनभवति मनुष्योयमित्युक्तेऽसंभा
वनेत्यतोवस्तुतत्वाच्चमुग्धवद्बंधुत्वमेवाह । मत्संबंधेनेतित्रिभिः ॥ १० ॥ यदीति । अत्रपांक्तोर्थोऽव्यक्तएव वास्तवोर्थस्त्वयंमत्संबंधेनअहंकारसंबं
धेनैवयदिवोलज्जाजुगुप्सावैराग्यंनजायतेकिंतुअहंवाअहमेवश्लाघ्यइत्यभिमानस्तदाविचारेणप्रकृतिपुरुषविवेकेनाधिकारिसाध्येनयुष्माकंकिंन
किमपिकिंतुयदिमयिश्रीकृष्णेभवतांनिरुपाधिप्रीतिर्यदिच श्लाघ्यःसर्वोत्कृष्टोहमितिमयिबुद्धिस्तदाआत्मनोबंधुःपरमेश्वरस्तत्सदृशीपरमप्रेमास्प

बालत्वंचातिवीर्यंचजन्मचास्मास्वशोभनं ॥ चिंत्यमानममेयात्मन्शंकांकृष्णप्रयच्छति ॥ ७ ॥ देवोवादानवोवावा
त्वंयक्षोगंधर्वएववच ॥ किंचास्माकंविचारेणबांधवोसिनमोस्तुते ॥ ८ ॥ क्षणंभूत्वात्वसौतूष्णींकिंचित्प्रणयकोप
वान् ॥ इत्येवमुक्तस्तैर्गोपैराहकृष्णोमहामुने ॥ ९ ॥ मत्संबंधेनभोगोपायदिलज्जानजायते ॥ श्लाघ्यश्चाहंततः
किंवोविचारेणप्रयोजनं ॥ १० ॥ यदिवोस्तिमयिप्रीतिःश्लाघ्योहंभवतांयदि ॥ तदात्मबंधुसदृशीबुद्धिर्वःक्रियतांम
यि ॥११॥ नाहंदेवोनगंधर्वोनयक्षोनचदानवः ॥ अहंवोबांधवोजातोनातश्चिंत्योहमन्यथा ॥ १२ ॥ इतिश्रुत्वाहरे
र्वाक्यंबद्धमौनास्ततोव्रजं॥ययुर्गोपामहाभागतस्मिन्प्रणयकोपिनि ॥ १३ ॥ कृष्णस्तुविमलंव्योमशरच्चंद्रस्यचंद्रि
कां ॥ तथाकुमुदिनींफुल्लामामोदितदिगंतरां ॥ १४ ॥ वनराजींतथाकूजद्भृंगमालमनोरमां ॥ विलोक्यसहगोपीभिर्म
नश्चक्रेरतिंप्रति ॥ १५ ॥ सहरामेणमधुरमतीवललितंप्रियं ॥ जगौकलपदंशौरिर्नानातंत्रकृतव्रतः ॥ १६ ॥

दबुद्धिर्मयिक्रियतां यतोहंबांधवोंतर्याम्येवजातआविर्भूतोस्मिन्देवादिरूपइति तदार्चांबंधुसदृशीबांधवा॥ ११॥इतिपाठेऽर्चाभक्तिर्बंधुरंतर्यामीत्यर्थः॥
॥ १२ ॥ प्रणयःस्नेहस्तेनकोपिनि ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ इदानींरासोत्सवार्थंगोपीःसंमेलयिष्यन्नजगावित्याह । सहरामेणेति । कलपदंअव्य
क्तमधुराक्षरं शौरिःकृष्णः नामप्रकाश्येनगोकुलेकृतंव्रतंस्वरनियमोयेनसः इत्यंवादितेएवंबोद्धव्यमितिकृतसंकेतइत्यर्थः तारमंद्रकृतक्रममितिपा
ठेतारमंद्राभ्यामुच्चोपांशुध्वनिभ्यांकृतःक्रमःयथोक्तपूर्वापरभावोयत्रगानइत्यर्थः । अत्रैवपाठांतराणिविस्तरभयात्त्यक्तानि ॥ १६ ॥

आवसथान्गृहान् ॥ १७ ॥ लयानुगमितिद्रुतमध्यविलंबिताख्यत्रिलयात्मकतालविश्रांतिकालानुगं तदुक्तं तालांतरानुवर्तीयःकालोसौलयनंलयः लयानुगेतिपाठेगोपीविशेषणं ॥ १८ ॥ १९ ॥ अन्याकाचिद्गोपकन्यकाआवसथस्यांतःस्थिताबहिर्गुरुंश्वशुरादिकंदृष्ट्वाअंतरेवस्थितासतीतन्मयत्वेनतदेकचित्तत्वेनगोविंदंदध्यौ ॥ २० ॥ ततश्चतच्चिंतयायोविपुलाल्हादस्तेनसर्वपुण्यफलरूपेणक्षीणःपुण्यचयोयस्याः पूर्वंतुतदप्राप्तिमहादुःखेनविलीनमशेषपातकंयस्याःसा ॥ २१ ॥ ततश्चवस्तुतोजगत्सूतिरुत्पत्तिर्यस्मात्तंपरब्रह्मस्वरूपिणंकृष्णंकांतबुद्ध्यापिचिंतयंतीमुक्तिंप्रापेति त्रयाणामन्वयः पूर्वसंचिताशेषपुण्यपापयोर्भोगेनक्षयेसतिभगवद्ध्यानमहिम्नासंजातात्मसाक्षात्कारान्मुक्तिमवाप्येत्यर्थः गोप्यःकामाद्भयात्कंसो

रम्यंगीतध्वनिंश्रुत्वासंत्यज्यावसथांस्तदा ॥ आजग्मुस्त्वरितागोप्योयत्रास्तेमधुसूदनः ॥ १७ ॥ शनैःशनैर्जगौगोपीकाचित्तत्रलयानुगं ॥दत्तावसानाकाचिच्चतमेवमनसास्मरत् ॥१८॥ काचित्कृष्णेतिकृष्णेतिप्रोक्तालज्जामुपाययौ॥ययौचकाचित्प्रेमांधातत्पार्श्वमविलज्जिता ॥१९॥ काचिदावसथस्यांतःस्थितादृष्ट्वाबहिर्गुरुं ॥तन्मयत्वेनगोविंदंदध्यौमीलितलोचना ॥ २० ॥ तच्चिंताविपुलाल्हादक्षीणपुण्यचयातथा ॥ तदप्राप्तिमहादुःखविलीनाशेषपातका ॥ ॥२१॥ चिंतयंतीजगत्सूतिंपरब्रह्मस्वरूपिणं ॥निरुछ्वासतयामुक्तिंगतान्यागोपकन्यका ॥ २२ ॥ गोपीपरिवृतोरात्रिंशरच्चंद्रमनोरमां ॥ मानयामागोविंदोरासारंभरसोत्सुकः ॥ २३ ॥ गोप्यश्चवृंदशःकृष्णचेष्टास्वायत्तमूर्तयः ॥ अन्यदेशगतेकृष्णेचेरुर्वृंदावनांतरं ॥ २४ ॥ कृष्णोहमेतल्ललितंव्रजाम्यालोक्यतांगतिः ॥ अन्याब्रवीतिकृष्णस्यममगीतिर्निशम्यतां ॥ २५ ॥

द्वेषाच्चैद्यादयोनृपाइतिभागवतोक्ते ॥ २२ ॥ रासारंभस्ययोरसोरागस्तेनोत्सुकोरजनींमानयामास तत्ररेमेइत्यर्थः अन्योन्यव्यतिषक्तहस्तानांस्त्रीपुरुषाणांमंडलीभूयभ्रमतांनृत्यविनोदोरासोनाम उक्तंचभरतेन अनेकनर्त्तकीयोग्यंचित्रताललयान्वितं ॥ आचतुःषष्टियुग्मत्वाद्रासकंमसृणोद्धतमिति ॥ २३ ॥ कृष्णेअन्यदेशगतेसतिकृष्णचेष्टासुआयत्तास्तदनुकारिण्यःमूर्त्तयोयासांताःकृष्णान्वेषणपरावृंदावनांतरंविचेरुः ॥ २४ ॥ कृष्णचेष्टाएवाह कृष्णोहमितिपंचभिः यदिकृष्णमन्विष्यथतर्हिअहमेवकृष्णोममगतिर्विलोक्यतां ॥ २५ ॥

कृष्णलीलासर्वस्वंश्रेष्ठंप्रियानुकरणं यदुक्तं सुकुमारांगविन्यासोमसृणोललितंभवेत् ।प्रियानुकरणंलीलामधुरांगविचेष्टितैरिति ॥ २६ ॥ २७ ॥ गावोयथेच्छयाविचरंत्वितिकाचित्तत्राब्रवीतीत्यन्वयः ॥ २८ ॥ व्यग्राउत्सुकाः ॥ २९ ॥ अन्वेषणप्रकारानाह । विलोक्येतिदशभिः ।पुलकैराचितं व्याप्तंसर्वांगंयस्याःसा एकाभुवंविलोक्यप्राह हेगोप्यःहेआलिहेसखि एकवचनमार्षं कृष्णपदानिपश्यतेतिद्वयोरन्वयः यद्वागोपीप्राहआलेपश्ये त्युभयत्रव्यत्ययः कामसंमूढानांविरुद्धप्रयोगानुकरणंवा किंविशिष्टानिपदानिध्वजवज्रांकुशरेखावंतिध्वजाद्यंकाश्चाब्जरेखाचतद्वंतिध्वजवज्रां

दुष्टकालियतिष्ठात्रकृष्णोहमितिचापरा ॥ बाहुमास्फोट्यकृष्णस्यलीलासर्वस्वमाददे ॥ २६ ॥ अन्याब्रवीतिभो गोपानिःशंकंस्थीयतामिति ॥ अलंवृष्टिभयेनात्रधृतोगोवर्द्धनोमया ॥ २७ ॥ धेनुकोयंमयाक्षिप्तोविचरंतुय थेच्छया ॥ गावोब्रवीतिचैवान्याकृष्णलीलानुकारिणी ॥ २८ ॥ एवंनानाप्रकारासुकृष्णचेष्टासुतास्तदा ॥ गो प्योव्यग्राःसमंचेरूरम्यंवृंदावनंवनं ॥ २९ ॥ विलोक्यैकाभुवंप्राहगोप्योगोपवरांगना ॥ पुलकाचितसर्वांगीविका सिनयनोत्पला ॥३०॥ ध्वजवज्रांकुशांकाब्जरेखावंत्यालिपश्यत॥पदान्येतानिकृष्णस्यलीलालंकृतगामिनः॥३१॥ कापितेनसमंयाताकृतपुण्यमदालसा ॥ पदानितस्याश्चैतानिघनान्यल्पतनूनिच ॥३२॥ पुष्पावचयमत्रोच्चैश्चक्रे दामोदरोध्रुवं॥येनाग्राक्रांतिमात्राणिपदान्यत्रमहात्मनः॥३३॥अत्रोपविश्यसातेनकापिपुष्पैरलंकृता॥अन्यजन्मनि सर्वात्माविष्णुरभ्यर्चितस्तया॥३४॥पुष्पबंधनसंमानकृतमानामपास्यतां॥नंदगोपसुतोयातोमार्गेणानेनपश्यत॥३५॥

कुशाब्जांकरेखावंतीतिपाठेअंकमाकारःलीलयाअलंकृतंयथाभवतिएवंगमनशीलस्य ॥ ३० ॥ ३१ ॥ घनानिमंथरगामित्वादल्पांतराणि अ ल्पतनूनिस्त्रीपदत्वात्ह्रस्वाणिअपृथूनिच ॥ एतानिस्त्रीपदचिन्हानि ॥ ३२ ॥ उच्चैःऊर्ध्वीभूय पुष्पावचयस्यचिन्हमाह ।येनेति । अग्रेणप्रपदेनै वाक्रांतिमात्रंयेषुतानिपदचिन्हानि ॥ ३३ मृदितस्थलपतितपुष्पादिदृष्ट्वात्रोपविश्येत्यनुमानं ॥ ३४ ॥ पुष्पबंधनेनकृतोमानोगर्वोयस्यातामपास्यत्यक्ता ॥ ३५ ॥

अन्यस्याःपदानिकल्पयंति।अनुयानेइति। अनुयानेनुगमनेर्थात्कृष्णस्य नितंबभरेणमंथरास्थिरागंतव्येपुरतोगच्छंतंकृष्णंप्राप्तंशीघ्रंगमनेकर्त्तव्ये
द्रुतंयाति तत्रलिंगंनिम्नैःसंस्थितिरवलंबनंयस्याःसा अनुयातेतिपाठेगोपीविशेषणं ॥ ३६ ॥ कृष्णस्यहस्तेन्यस्तोऽग्रहस्तोहस्ताग्रंययासेयंतेनकृ
ष्णेनसहयातितत्रलिंगंअनायत्ताअनात्माधीनाःपदन्यासायस्यांतादृशीपदपद्धतिर्लक्ष्यते ॥ ३७ ॥ हस्तसंस्पर्शमात्रेणहस्तग्रहणमात्रंकृत्वाधूर्तेन
शठेनएषाविमानिताअवमानिताअनयासहनरेमइत्यर्थः अतोनैराश्यादस्याःपदंनिवृत्तंव्यावृत्तंलक्ष्यते ॥३८ ॥ नूनमिति। रतोचितंनिभृतंनिकुंजा

अनुयानेसमंचान्यानितंबभरमंथरा ॥ यागंतव्येद्रुतंयातिनिम्नपादाग्रसंस्थितिः ॥ ३६ ॥ हस्तन्यस्ताग्रहस्तेयंतेन
यातितथासखि ॥ अनायत्तपदन्यासालक्ष्यतेपदपद्धतिः ॥ ३७ ॥ हस्तसंस्पर्शमात्रेणधूर्त्तेनैषाविमानिता ॥ नैरा
श्यान्मंदगामिन्यानिवृत्तंलक्ष्यतेपदं ॥ ३८ ॥ नूनमुक्तात्वरामीतिपुनरेष्यामितेंतिकं ॥ तेनकृष्णेनयेनैषात्वरिताप
दपद्धतिः ॥ ३९ ॥ प्रविष्टोवाहनंकृष्णःपदमत्रनलक्ष्यते ॥ निवर्त्तध्वंशशांकस्यनैतद्दीधितिगोचरे ॥ ४० ॥ निवृ
त्तास्तास्ततोगोप्योनिराशाःकृष्णदर्शने ॥ यमुनातीरमागम्यजगुस्तच्चरितंतदा ॥ ४१ ॥ ततोददृशुरायांतंविकासि
मुखपंकजाः ॥ गोप्यस्त्रैलोक्यगोप्तारंकृष्णमक्लिष्टचेष्टितं ॥ ४२ ॥

न्निकृष्टमहंत्वरेतदृष्ट्वात्वांनितुंपुनरेष्यामीतिनूनंकृष्णेनेयमुक्तायेनकृष्णस्यपदपद्धतिः पदपंक्तिरेषात्वरिताशीघ्रानिम्नादृश्यते ॥ ३९ ॥ कृष्णान्वेष
णनिवृत्तिमाह।प्रविष्टइतिद्वाभ्यां।गहनंदुर्गवनं अतएवएतत्कृष्णपदंदीधितीनांरश्मीनांगोचरेविषयेनभवतिरश्म्यभावान्नपदंलक्ष्यतइत्यर्थः ॥४०॥
॥४१॥ तादात्म्यभावनाभिर्योगोपीभिर्नविलोकितः।सएवचरिताख्यानैराविरासरमापतिः॥गोपीनांकृष्णदर्शनमहोत्सवमाह।ततइतिचतुर्भिः॥४२॥

काचित्कीर्त्तनैकलभ्यंहरिंज्ञात्वाकृष्णकृष्णेत्यावृत्त्याप्राह नान्यदुदैरयत् उक्तवती ॥ ४३ ॥ काचित्प्रणयकोपेनचलिताभ्यांभ्रूभ्यांभंगुरमाकुंचितं ललाटफलकंकृत्वाहरिंविलोक्यनेत्रभृंगाभ्यांतस्यमुखपंकजंपपौ ॥ ४४ ॥ काचिद्गोविंदंविलोक्यनेत्रद्वारेणतमंतःप्रवेश्यपुनर्निर्गमोमास्त्वितीवनिमीलितविलोचनाध्यायंतीयोगारूढेवलक्ष्यते ॥ ४५ ॥ इदानींगोपीनामनुनयपूर्वकंताभिः सहरासक्रीडामाह । ततइत्यादिनाक्षपिताहिताइत्यंतेन । अनुनयंनिन्येसांत्वयामास ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ रासमंडलबंधोपीति कृष्णपार्श्वमनुज्झताएकस्मिन्स्थानेकृष्णपार्श्वएवस्थितआत्मामनोदेहश्चयस्यतेनदेहतश्चित्ततोपिश्रीकृष्णनिकटमात्रवर्तिनागोपीजनेनरासमंडलबंधश्चिकीर्षितोपिनैवाभूत् ॥ ४८ ॥ तथापिहरिर्यथारासमंडलंकृतवान्

काचिदालोक्यगोविंदमायांतमतिहर्षिता ॥ कृष्णकृष्णेतिकृष्णेतिप्राहनान्यदुदैरयत् ॥४३॥ काचिद्भ्रूभंगुरंकृत्वा ललाटफलकंहरिम् ॥ विलोक्यनेत्रभृंगाभ्यांपपौतन्मुखपंकजं ॥ ४४ ॥ काचिदालोक्यगोविंदंनिमीलितविलोचना ॥ तस्यैवरूपंध्यायंतीयोगारूढेवलक्ष्यते ॥४५॥ ततःकांश्चित्प्रियालापैःकांश्चिद्भ्रूभंगवीक्षितैः ॥ निन्येऽनुनयमन्याश्चकरस्पर्शेनमाधवः ॥ ४६ ॥ ताभिःप्रसन्नचित्ताभिर्गोपीभिःसहसादरं ॥ ररामरासगोष्ठीभिरुदारचरितोहरिः ॥ ४७ ॥ रासमंडलबंधोपिकृष्णपार्श्वमनुज्झता ॥ गोपीजनेननैवाभूदेकस्थानस्थितात्मना ॥ ४८ ॥ हस्तेप्रगृह्यचैकैकांगोपिकांरासमंडलीम् ॥ चकारतत्करस्पर्शनिमीलितदृशंहरिः ॥ ४९ ॥ ततःप्रववृतेरम्याचलद्वलयनिस्वनैः ॥ अनुयाताशरत्काव्यगेयगीतिरनुक्रमात् ॥ ५० ॥

तदाहस्तेप्रगृह्येति मध्यवर्तीहरिरुभयतएकैकांहस्तेप्रगृह्यरासमंडलींचकार कृष्णस्पर्शेनेननिमीलितेदृशौयस्यास्तांनिमीलितलोचनत्वान्ममैवहस्तंगृहीतवान्हरिरितिसर्वासामभिमानइतिभावः। तदुक्तंभागवते रासोत्सवःसंप्रवृत्तोगोपीमंडलमंडितः। योगेश्वरेणतन्मध्येप्रविष्टेनद्वयोर्द्वयोरिति। रासमंडलेइतिवापाठः यद्वाउभयतः स्थितस्यकृष्णस्यपार्श्वमनुज्झताअतएवएकस्मिन्कृष्णपार्श्वएवस्थितात्मनानिश्चलचित्तेनरासमंडलबंधोपिक्रीडापिनैवाभूदपितुअभूदेवैतदेवाह। हस्तेप्रगृह्येति ॥ ४९ ॥ ततःशरद्वर्णनरूपंकविकृतंगेयंतस्यगीतिर्गानंप्रववृते किंविशिष्टाचलतांवलयानांनिःस्वनैरनुयाता ततःप्रवृत्तोरासश्चेत्यादिपाठेतुचलंतोवलयानांनिस्वनायस्मिन्सः अनुयाताशरत्काव्यगेयगीतिर्यस्मिन्सइतिविग्रहः ॥ ५० ॥

तदेवाह । कृष्णइति ॥ ५१ ॥ चलद्भिर्वलयैर्लंपनशीलामुखरा ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ गोप्यः पुलकोद्गमएवसस्यंतदर्थंस्वेदरूपंयदंबुतेनघनतांमेघतांहरे भुजौयातौ परस्परसंसर्गाद्गोपीकपोलेपुलकोद्गमोहरिभुजयोश्चस्वेदइतिद्वयोरनुरागःसूचितः ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ वलनेप्रत्यावृत्तौ प्रतिलोमानुलोमेन गमनेऽनुलोमगत्यावलनेचप्रतिलोमगत्येत्यर्थः ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ तथानवनवानुराजनेनकौमारंवयोमानयन्नतदवस्थोचितंचापलमनुकुर्वन्

कृष्णःशरच्चंद्रमसंकौमुदींकुमुदाकरां ॥ जगौगोपीजनस्त्वेकंकृष्णनामपुनःपुनः ॥ ५१ ॥ परिवर्तश्रमेणैकाचलद्वल यालापिनी ॥ ददौबाहुलतांस्कंधेगोपीमधुनिघातिनः ॥ ५२ ॥ काचित्प्रविलसद्बाहुःपरिरभ्यचुचुंबतं ॥ गोपीगीत स्तुतिव्याजनिपुणामधुसूदनं ॥ ५३ ॥ गोपीकपोलसंश्लेषमभिपद्यहरेर्भुजौ ॥ पुलकोद्गमसस्यायस्वेदांबुघनतांग तौ ॥५४॥ रासगेयंजगौकृष्णोयावत्तारतरध्वनि॥साधुकृष्णेतिकृष्णेतितावत्ताद्विगुणंजगुः ॥५५॥ गतेतुगमनंच क्रुर्वलनेसंमुखंययुः ॥ प्रतिलोमानुलोमेनभेजुर्गोपांगनाहरिं ॥५६॥ सतथासहगोपीभिररासमधुसूदनः ॥ यथाब्दको टिप्रतिमःक्षणस्तेनविनाभवत् ॥५७॥ तावार्यमाणाःपतिभिःपितृभिर्भ्रातृभिस्तथा ॥ कृष्णंगोपांगनारात्रौरमयंति रतिप्रियाः ॥५८॥ सोपिकैशोरकवयोमानयन्मधुसूदनः॥रेमेताभिरमेयात्माक्षपासुक्षपिताहितः ॥ ५९ ॥ तद्भर्तृषुत थातासुसर्वभूतेषुचेश्वरः ॥ आत्मस्वरूपरूपोसौव्याप्यवायुरिवस्थितः ॥ ६० ॥ यथासमस्तभूतेषुनभोग्निःपृथिवीज लं ॥ वायुश्चात्मातथैवासौव्याप्यसर्वमवस्थितः ॥ ६१ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेअंशेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

रेमे ॥ ५९ ॥ ननुधर्मसंस्थापनायावतीर्णस्यभगवतःकथंवापापेप्रवृत्तिर्गोपीनांपापेप्रवर्तनमितितत्राह । तद्भर्तृष्विति । नतावद्गोपीनांपापं भगव तस्तद्भर्त्रादीनामात्मत्वेनव्यभिचाराभावात् नापिश्रीकृष्णस्य सर्वस्यापिपरमात्मरूपत्वात् अतएवश्रीकृष्णेगोपादीनांद्वेषाभावः ॥ ६० ॥ सर्वव्याप कत्वमात्रेदृष्टांतमाह । यथेति ॥ ६१ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेअंशेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

रासोत्सवेरिष्टमिवारिष्टंदैत्यमहन्नहरिः । स्वरक्षार्थैर्व्याजवृषंचतुर्दशइतीर्यते प्रदोषार्द्धेसार्धसंध्यावसाने ॥ १ ॥ तोयदच्छायस्तोयदकांतिः अर्का
विवलोचनेयस्यसः ॥ २ ॥ सनिष्पेषंसंघर्षणसहितंयथाभवत्येवंलेलिहानः संरंभादाविद्धमूर्ध्वीकृतंलांगूलंयेन कठिनंस्कंधबंधनंग्रीवासंस्थानं
२६ यस्य ॥ ३ ॥ उदग्रस्यउच्छ्रितस्यककुदोगलपृष्ठअंगस्याभोगोविस्तारोयस्य प्रमाणाद्दुरतिक्रमोऽन्यैरलंघनीयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अग्रेन्यस्ते

पराशरउवाच ॥ प्रदोषार्धेकदाचित्तुरासासक्तेजनार्दने ॥ त्रासयन्समदोगोष्ठमरिष्टःसमुपाविशत् ॥१॥ सतोयतोयदच्छायस्तीक्ष्णशृंगोर्कलोचनः ॥ खुराग्रपातैरत्यर्थंदारयन्वसुधातलं ॥२॥ लेलिहानःसनिष्पेषंजिह्वयौष्ठंपुनःपुनः ॥ संरंभाविद्धलांगूलःकठिनस्कंधबंधनः ॥ ३ ॥ उदग्रककुदाभोगःप्रमाणाद्दुरतिक्रमः ॥ विण्मूत्रलिप्तपृष्ठांगोगवामुद्वेगकारकः ॥४॥ प्रलंबकंठोभिमुखस्तरुघातांकिताननः ॥ पातयन्सगवांगर्भान्दैत्योवृषभरूपधृक् ॥५॥ सूदयंस्तापसानुग्रान्वनान्यटतियःसदा ॥ ततस्तमतिघोराक्षमवेक्ष्यातिभयंकरं ॥ ६॥ गोपागोपस्त्रियश्चैवकृष्णकृष्णेतिचुकुशुः ॥ सिंहनादंततश्चक्रेतलशब्दंचकेशवः ॥७॥ तच्छब्दश्रवणाच्चासौदामोदरमुखंययौ ॥ अग्रन्यस्तविषाणाग्रःकृष्णकुक्षिकृतेक्षणः ॥८॥ अभ्यधावतदुष्टात्माकृष्णंवृषभदानवः ॥ आयांतंदैत्यवृषभंदृष्ट्वाकृष्णोमहाबलः ॥९॥ नचचालततदास्थानादवज्ञास्मितलीलया ॥ आसन्नंचैवजग्राहग्राहवन्मधुसूदनः ॥ १० ॥ जघानजानुनाकुक्षौविषाणग्रहणाबलं ॥ तस्यदर्पबलंभंक्त्वागृहीतस्यविषाणयोः ॥ ११ ॥ अपीडयदरिष्टस्यकंठंक्लिन्नमिवांबरं ॥ उत्पाट्यशृंगमेकंतुतेनैवाताडयत्तदा ॥१२॥ ममारसहसादैत्योमुखाच्छोणितमुद्वमन् ॥ तुष्टुवुर्निहतेतस्मिन्दैत्येगोपाजनार्दनं ॥ १३ ॥ जंभेहतेसहस्राक्षंपुरादेवगणायथा ॥ १४ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेअंशेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

विषाणाग्रेयेन कृष्णकुक्षौकृतेईक्षणेयेन ॥ ८ ॥ ९ ॥ अवज्ञास्मितमेवलीलातयोपलक्षितोनचचाल जग्राहच ॥ १० ॥ विषाणग्रहणेनाबलं ॥
॥ ११ ॥ क्लिन्नंसजलंवस्त्रमिव ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ इतिश्रीवि० पंचमेअंशेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

ज्ञात्वाकंसेनदेवर्षेर्गर्भव्यत्यासनिम्हवं । उक्तंपंचदशेऽक्रूरप्रेषणंगोकुलंप्रति ॥ १ ॥ रासोत्सवादिकुतुकैर्विस्मृतंतुसुरेहितं । इतीवनारदेनेत्थंकंसद्वाराप्रबोधितं ॥ २ ॥ श्रीकृष्णस्यगोकुलचरितमुक्त्वामथुराचरितंप्रस्तोतुमाह । ककुद्मिनीतियावदध्यायसमाप्ति । ककुद्मिनिवृषाकृतौदैत्ये ॥ १॥ २ ॥

पराशरउवाच ॥ ककुद्मिनिहतेदैत्येधेनुकेविनिपातिते ॥ प्रलंबेनिधनंनीतेधृतेगोवर्धनाचले ॥ १ ॥ दमितेकालियेनागेभग्नेतुंगद्रुमद्वये ॥ हतायांपूतनायांचशकटेपरिवर्तिते ॥ २ ॥ कंसायनारदःप्राहयथावृत्तमनुक्रमात् ॥ यशोदादेवकीगर्भपरिवर्त्ताद्यशेषतः ॥ ३ ॥ श्रुत्वातत्सकलंकंसोनारदाद्देवदर्शनात् ॥ वसुदेवंप्रतितदाकोपंचक्रेसदुर्मतिः ॥ ४ ॥ सतंकोपादुपालभ्यसर्वयादवसंसदि ॥ जगर्हयादवांश्चैवकार्यंचैतदचिंतयत् ॥ ५ ॥ यावन्नबलमारूढौरामकृष्णौसुबालकौ ॥ तावदेवमयावध्यावसाध्यौरूढयौवनौ ॥ ६ ॥ चाणूरोत्रमहावीर्योमुष्टिकश्चमहाबलः ॥ एताभ्यांमल्लयुद्धेनघातयिष्यामिदुर्मदौ ॥ ७ ॥ धनुर्महमहायागव्याजेनानीयतोव्रजात् ॥ तथातथायतिष्यामियास्येतेसंक्षयंयथा ॥ ८ ॥ श्वफल्कतनयंसोहमक्रूरंयदुपुंगवं ॥ तयोरानयनार्थायप्रेषयिष्यामिगोकुलं ॥ ९ ॥ वृंदावनचरंघोरमादेक्ष्यामिचकेशिनं ॥ तत्रैवासावतिबलस्तावुभौघातयिष्यति ॥ १० ॥ गजःकुवलयापीडोमत्समीपमुपागतौ ॥ घातयिष्यतिवागोपौवसुदेवसुतावुभौ ॥ ११ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्यालोक्यसदुष्टात्माकंसोरामजनार्दनौ ॥ हंतुंकृतमतिर्वीरमक्रूरंवाक्यमब्रवीत् ॥ १२ ॥ भोभोदानपतेवाक्यंक्रियतांप्रीतयेमम ॥ इतःस्यंदनमारुह्यगम्यतांनंदगोकुलं ॥ १३ ॥

देवकीयशोदयोर्गर्भयोरपत्ययोःपरिवर्तोव्यत्ययः ॥ ३ ॥ देवदर्शनाद्देवर्षेः ॥ ४ ॥ तंवसुदेवमुपालभ्यनिर्भर्त्स्य ॥ ५ ॥ कंसस्यमनोरथानाह । यावदितिपड्भिः । बलमारूढौप्राप्तबलौ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ वृंदावनचरंकेशिनंदूतद्वाराआदेक्ष्यामियथासौतौघातयिष्यति ॥ १० ॥ ११ ॥ ॥ १२ ॥ स्वप्रयोजनंप्रकाशयन्नक्रूरमादिशति । भोभोइत्यादिनावाच्यास्तथातथेत्यंतेन ॥ १३ ॥

प्रवर्धतःप्रकर्षेणवर्द्धते ॥ १४ ॥ १५ ॥ नियुद्धकुशलौबाहुयुद्धनिपुणौ ॥ १६ ॥ महामात्रोहस्तिपकस्तेनप्रचोदितःनिहंस्यतेनिहनिष्यति॥१७॥
॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रसाधिष्येप्रसाधयिष्येत्वयासह ॥ २१ ॥ उपहार्यंउपायनीकृत्वा ॥ २२ ॥ २३ ॥ मधुप्रियोमधुवंश्यानांप्रियः ए

वसुदेवसुतौतत्रविष्णोरंशसमुद्भवौ ॥ नाशायकिलसंभूतौममदुष्टौप्रवर्धतः ॥ १४ ॥ धनुर्महोममाप्यत्रचतुर्दश्यांभ
विष्यति ॥ आनेयौभवतागत्वामल्लयुद्धायतावुभौ ॥ १५ ॥ चाणूरमुष्टिकौमल्लौनियुद्धकुशलौमम ॥ ताभ्यांसहान
योर्युद्धंसर्वलोकोत्रपश्यतु ॥ १६ ॥ नागःकुवलयापीडोमहामात्रप्रचोदितः ॥ सवानिहंस्यतेपापोवसुदेवात्मजःशि
शुः ॥ १७ ॥ तौहत्वावसुदेवंचनंदगोपंचदुर्मतिं ॥ हनिष्येपितरंचेममुग्रसेनंचदुर्मतिं ॥ १८ ॥ ततःसमस्तगोपानां
गोधनान्यखिलान्यहं ॥ वित्तंचापहरिष्यामिदुष्टानांमद्वधैषिणां ॥ १९ ॥ त्वामृतेयादवाश्चैतेदुष्टादानपतेमम॥एते
षांचवधायाहंयतिष्येनुक्रमात्ततः ॥ २० ॥ ततोनिष्कंटकंसर्वंराज्यमेतदयादवं ॥ प्रसाधिष्येत्वयातस्मान्मत्प्रीत्या
वीरगम्यतां ॥ २१ ॥ यथाचमाहिषंसर्पिर्दधिचाप्युपहार्यवै ॥ गोपाःसंमानयंत्याशुत्वयावाच्यास्तथातथा ॥२२॥
॥ पराशरउवाच ॥ इत्याज्ञप्तस्तदाक्रूरोमहाभागवतोद्विज ॥ प्रीतिमानभवत्कृष्णंश्वोद्रक्ष्यामीतिसत्वरः॥ २३ ॥ तथे
त्युक्त्वाचराजानंरथमारुह्यशोभनं ॥ निश्चक्रामतदापुर्यामथुरायामधुप्रियः॥ २४ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेअंशे
पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ पराशरउवाच ॥ केशीचापिबलोदग्रःकंसदूतप्रचोदितः ॥ कृष्णस्यनिधनाकांक्षीवृंदाव
नमुपागमत् ॥ १ ॥

कदेशसंज्ञयामधुसूदनप्रियइतिवा ॥ २४ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ षोडशेन्यवधीत्कृष्णःकेशिनंहयरूपिणं। आ
मंध्यतंभावियुद्धैर्नारदोगादितीर्यते ॥ १ ॥ क्षिप्रकार्यार्थकंसेनप्रचोदितःसन्वृंदावनंतत्रापिकृष्णस्यासन्नंदेशंअगमत् ॥ १ ॥

सटानांकेसरादीनांक्षेपेणधुताःचलिताअंबुदामेघायेन द्रुतेनशीघ्रगमनेनविक्रांतौविलंघितौचंद्रार्कमार्गौयेनसः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ केशिनस्त्रासेनालं भीतैर्भवद्भिर्वीराणांवीर्यंकिंविलोप्यतेनाश्यते सन्निहितस्यस्वामिनःपरिजनत्रासेनहीनवीर्यत्वंसंभाव्यतेऽतोमदीयैर्भवद्भिस्त्रस्तैर्मद्वीर्यंविलोप्यतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ हेषितमेवाटोपस्तत्कारिणादैतेयानांबलाद्वाह्येदैत्यबलहीनेनअतोदैत्यहंतृणामस्माकंकिमनेनेत्यर्थः । वल्गताविचित्रगतिमा

सखुरक्षतभूपृष्ठःसटाक्षेपधुतांबुदः ॥ द्रुतविक्रांतचंद्रार्कमार्गोगोपानुपाद्रवत् ॥ २ ॥ तस्यहेषितशब्देनगोपालादैत्यवाजिनः ॥ गोप्यश्चभयसंविग्नागोविंदंशरणंययुः ॥ ३ ॥ त्राहित्राहीतिगोविंदःश्रुत्वातेषांतदावचः ॥ सतोयजलदध्वानगंभीरमिदमुक्तवान् ॥ ४ ॥ अलंत्रासेनगोपालाःकेशिनःकिंभयातुराः ॥ भवद्भिर्गोपजातीयैर्वीरवीर्यंविलोप्यते ॥ ५ ॥ किमनेनाल्पसारेणहेषिताटोपकारिणा ॥ दैतेयबलवाह्येनवल्गतादुष्टवाजिना ॥ ६ ॥ एह्येहिदुष्टकृष्णोहंपूष्णस्त्विवपिनाकधृक् ॥ पातयिष्यामिदशनान्वदनादखिलांस्तव ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वास्फोट्यगोविंदःकेशिनःसंमुखंययौ ॥ विवृतास्यश्चसोप्येनंदैतेयःप्रत्युपाद्रवत् ॥ ८ ॥ बाहुमाभोगिनंकृत्वामुखेतस्यजनार्दनः ॥ प्रवेशयामासतदाकेशिनोदुष्टवाजिनः ॥ ९ ॥ केशिनोवदनंतेनविशताकृष्णबाहुना ॥ शातितादशनाःपेतुःसिताभ्रावयवाइव ॥ १० ॥ कृष्णस्यववृधेबाहुःकेशिदेहगतोद्विज ॥ विनाशाययथाव्याधिरासंभूतेरुपेक्षितः ॥ ११ ॥ विपाटितास्योबहुलंसफेनंरुधिरंवमन् ॥ सोक्षिणीविवृतेचक्रेनिःसृतेमुक्तबंधने ॥ १२ ॥ जगामधरणींपादैःशकृन्मूत्रंसमुत्सृजन् ॥ स्वेदार्द्रगात्रःशांतश्चनिर्यत्नःसोभवत्ततः ॥ १३ ॥

त्वंकुर्वता ॥ ६ ॥ पूष्णःसूर्यस्यदंतान्पिनाकधृग्वीरभद्रइवेति पूष्णोरिति पाठेपूषार्यम्णोर्दंतपातेसाहचर्यात्पूषशब्देनद्वयोरभिधानं । तदुक्तंशैवे । अर्यम्णोदशनान्पूष्णोमुष्णन्कूर्परमूलतः । अभिहत्यगणेशानोवीरभद्रोव्यशातयदिति ॥ ७ ॥ ८ ॥ आभोगिनंविस्तारिणमतिस्थूलमित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ आसंभूतेरुत्पत्तिमारभ्य उपेक्षितः अचिकित्सितः ॥ ११ ॥ विवृतेअक्षिणीचक्रेतदनुमुक्तबंधनेततोनिःसृतेइत्यन्वयः ॥ १२ ॥ १३ ॥

व्यादितंविवृतमास्यंयस्यवैद्युतेनवज्रेण ॥ १४ ॥ द्वौद्वौपादौययोःपुच्छपृष्ठेअर्धरूपेययोःएकशब्दश्रवणशब्दात्माग् योज्यतेनैकैकाश्रवणाक्षिणी
नासिकाययोस्तेतथा ॥ १५ ॥ अनायस्ताश्रमरहितातनुःशरीरंयस्यसः तस्थिवान्स्थितः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ युद्धोत्सुकःयुद्ध
दर्शनोत्सुकः ॥२०॥ स्वानिअसाधारणानिकर्माणियानितेत्वयाकृतानितैश्चेतोविस्मितंसदनेनतुकेशिवधेनतोषंगतं ॥ २१ ॥ धुतंकंपितंकेसराणां

व्यादितास्योमहारौद्रःसोसुरःकृष्णबाहुना ॥ विपपातद्विधाभूतोवद्युतेनयथाद्रुमः ॥ १४ ॥ द्विपादपुच्छपृष्ठार्धेश्र
वणैकाक्षिनासिके ॥ केशिनस्तेद्विधाभूतेशकलेचविरेजतुः ॥ १५ ॥ हत्वातुकेशिनंकृष्णोमुदितैर्गोपकैर्वृतः ॥ अना
यस्ततनुःस्वस्थोहसंस्तत्रैवतस्थिवान् ॥ १६ ॥ ततोगोप्यश्चगोपाश्चहतेकेशिनिविस्मिताः ॥ तुष्टुवुःपुंडरीकाक्षम
नुरागमनोरमं ॥ १७ ॥ अथाहांतर्हितोविप्रोनारदोजलदेस्थितः ॥ केशीनंनिहतंदृष्ट्वाहर्षनिर्भरमानसः ॥ १८ ॥ सा
धुसाधुजगन्नाथलीलयैवयदच्युत ॥ निहतोयंयथाकेशीक्लेशदस्त्रिदिवौकसां ॥ १९ ॥ युद्धोत्सुकोहमत्यर्थंनरवाजिमहाह
वं ॥ अवृत्तपूर्वमन्यत्रद्रष्टुंस्वर्गादिहागतः ॥ २० ॥ स्वकर्माण्यवतारेतेकृतानिमधुसूदन ॥ यानितैर्विस्मितंचेतस्तोष
मेतेनमेगतं ॥ २१ ॥ तुरगस्यास्यशक्रोपिकृष्णदेवाश्चबिभ्यति ॥ धुतकेसरजालस्यहेषतोऽभ्रावलोकिनः ॥ २२ ॥
यस्मात्त्वयैवदुष्टात्माहतःकेशीजनार्दन ॥ तस्मात्केशवनाम्नात्वंलोकेख्यातिंगमिष्यसि ॥ २३ ॥ स्वस्त्यस्तुतेगमिष्याभि
कंसयुद्धेधुनापुनः ॥ परश्वोहंसमेष्यामित्वयाकेशिनिषूदन ॥ २४ ॥ उग्रसेनसुतेकंसेसानुगेविनिपातिते ॥ भारावतारकर्त्ता
त्वंपृथिव्याःपृथिविधरः ॥ २५ ॥ तत्रानेकप्रकाराणियुद्धानिपृथिविक्षिताम् ॥ द्रष्टव्यानिमयायुष्मत्प्रणीतानिजनार्दन ॥ २६ ॥

जालंसमूहोयेनतस्यहेषतःहेषांशब्दंकुर्वतः ॥२२॥ केशिवधात्केशवनामनिरुक्तिमाह । यस्मादिति ॥२३॥ अधुनागमिष्यामिकंसयुद्धेपरश्वस्त्वया
पुनःसमेष्यामि ॥ २४ ॥ भारावतारस्यभारहरणस्यकर्ताभारंहरिष्यतीत्यर्थः ॥२५॥ तत्रभारावतारकरणेआयुष्मतात्वयाप्रणीतानीतिलोकोक्तिः
युष्माभिप्रणीतानीतिवा ॥ २६ ॥

पूर्वकृतैःकर्मभिःसभाजितःपूजितश्चानंदितश्चेतिवार्थः ॥ २७ ॥ गोपीनांनेत्रैर्यत्सादरेक्षणरूपंपानंतस्यभाजनंविषयःश्रीकृष्णोविवेश ॥ २८ ॥
इतिश्रीविष्णुपुराणेवैष्णवाकूतचंद्रिकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ततःसप्तदशेक्रूरोगच्छन्पथिमनोरथान् ॥ कुर्वन्नेवतथाद्राक्षीत्कृष्णरामावितीर्य
ते ॥१॥ अक्रूरोपीत्यादिकथासंगत्यर्थं उत्कउत्कंठितः ॥१॥ अक्रूरस्यमनोरथानाह। चिंतयामासेत्यादिनामामक्रूरेतिवक्ष्यतीत्यंतेन। मयासदृशो
धन्यतरोनास्ति मयामत्तइतिवा ॥२॥ उन्निद्रस्यस्फुटितस्यअब्जस्यपत्रेइवाक्षिणीयस्यतत् ॥३॥ संकल्पनामयंध्यानोपनीतमेवयत्पापंहंति ॥ ४ ॥

सोहंयास्यामिगोविंददेवकार्यंमहत्कृतं ॥ त्वयासभाजितश्चाहंस्वस्तितेस्तुव्रजाम्यहं ॥ २७ ॥ पराशरउवाच ॥
नारदेतुगतेकृष्णःसहगोपैरविस्मितः ॥ विवेशगोकुलंगोपीनेत्रपानैकभाजनं ॥ २८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमें
ऽशेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ पराशरउवाच ॥ अक्रूरोपिविनिष्क्रम्यस्यंदनेनाशुगामिना ॥ कृष्णसंदर्शनायोत्कःप्रय
यौनंदगोकुलं ॥ १ ॥ चिंतयामासचाक्रूरोनास्तिधन्यतरोमम ॥ योहमंशावतीर्णस्यमुखंद्रक्ष्यामिचक्रिणः ॥ २ ॥
अद्यमेसफलंजन्मसुप्रभाताचमेनिशा यदुन्निद्राब्जपत्राक्षंविष्णोर्द्रक्ष्याम्यहंमुखं ॥३॥ [१] विनिर्ययुर्यतोवेदावेदां
गान्यखिलानिच ॥ द्रक्ष्यामितत्परंधामदेवानांभगवन्मुखं ॥ ४ ॥ यज्ञेषुयज्ञपुरुषःपुरुषैःपुरुषोत्तमः ॥ इज्यतेयो
खिलाधारस्तंद्रक्ष्यामिजगत्पतिं ॥ ५ ॥ इष्ट्वायमिंद्रोयज्ञानांशतेनामरराजतां ॥ अवापतमनंतादिमहंद्रक्ष्यामिके
शवं ॥ ६ ॥ नब्रह्मानेंद्ररुद्राश्विवस्वादित्यमरुद्गणाः ॥ यस्यरूपंविजानंतिस्पक्ष्यत्यंगंसमेहरिः ॥ ७ ॥ सर्वात्मा
सर्ववित्सर्वःसर्वभूतेष्ववस्थितः ॥ योवितत्याव्ययोव्यापीसवक्ष्यतिमयासह ॥ ८ ॥

वेदास्तदंगानिचविनिर्जग्मुर्देवानांतत्परंधामपरमाश्रयस्वरूपं धाम्नामितिपाठेधाम्नांतेजोमयानांआदित्यादीनांपरंधामलोचनयोर्मुखेचसूर्यचंद्रवन्हीं
नांसत्त्वादित्यर्थः ॥ ४ ॥ ५ ॥ नास्तिअंतआदिश्चयस्यतं ॥ ६ ॥ अंगंस्प्रक्ष्यतिअंगस्पर्शंकरिष्यति ॥७॥ योवितत्यततव्याप्यस्थितः ॥ ८ ॥

टिप्पणी—[१] अत्रैकःश्लोकःस्खलितइतिटीकयानुमीयते ।

योमत्स्यादिरूपैर्जगत्स्थितिंचचार   चकारेतिवापाठः समामालपिष्यतिअक्रूरतातेत्यादिसंभाषणंकरिष्यतिअश्वोहयग्रीवःसिंहोनृसिंहः ॥ ९ ॥ ॥ १० ॥ शेखरस्येवस्थित्यासंनिवेशेनसंस्थितां जगत्यर्थेपृथिव्यर्थेसोवतीर्णोरामः ॥ ११ ॥ पितृपुत्रादिममताबद्धतयैवकंसाज्ञाकारित्वरूपापराधंक्षमापयन्प्रणमति पितृपुत्रेतित्रिभिः जगत्कर्तृ यस्यमायांततुंनालंतस्मैनमः ॥ १२ ॥ अविद्यामात्माच्छादिनींतामेववपित्रादिममतामयींहृदिविततांयस्मिन्स्थितेयद्ध्यानेनयोगातिरिति अत्रहेतुगर्भविशेषणंविद्यात्मनेबोधेद्धाब्रह्माकाराबुद्धिर्विद्यासैवात्माआकारोयस्यतथाभूताय ॥ १३॥ यज्विभिःकर्मिभिः सात्वतैरुपासकैः वेदांतवेदिभिर्ज्ञानिभिर्यज्ञपुरुषादिशब्दैर्यःप्रोच्यते कांडत्रयेपिशब्दमात्रभेदेनप्रतिपादितंनतोस्मीत्यर्थः ॥ १४॥

मत्स्यकूर्मवराहाश्वसिंहरूपादिभिःस्थितिं ॥ चचारजगतोयोयंसोद्यमामालपिष्यति ॥ ९ ॥ सांप्रतंचजगत्स्वामीकार्यमात्मात्हृदिस्थितं ॥ कर्तुंमनुष्यतांप्राप्तःस्वेच्छादेहधृगव्ययः ॥ १० ॥ योनंतःपृथिवींधत्तेशेखरस्थितिसंस्थितां ॥ सोवतीर्णोजगत्यर्थेमामक्रूरेतिवक्ष्यति ॥ ११ ॥ पितृपुत्रसुहृद्भ्रातृमातृबंधुमयीमिमां ॥ यन्मायांनालमुत्तर्तुंजगत्तस्मैनमोनमः ॥ १२ ॥ तरत्यविद्यांविततांहृदियस्मिन्निवेशिते ॥ योगीमायाममेयायतस्मैविद्यात्मनेनमः ॥ १३ ॥ यज्विभिर्यज्ञपुरुषोवासुदेवश्चसात्वतैः ॥ वेदांतवेदिभिर्विष्णुःप्रोच्यतेयोनतोस्मितं ॥ १४ ॥ यथातत्रजगद्धाम्निधातर्येतत्प्रतिष्ठितं ॥ सदसत्तेनसत्येनमय्यसौयातुसौम्यतां ॥ १५ ॥ स्मृतेसकलकल्याणभाजनंयत्रजायते ॥ पुरुषस्तमजंनित्यंव्रजामिशरणंहरिं ॥ १६ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्थंसंचिंतयन्विष्णुंभक्तिनम्रात्ममानसः ॥ अक्रूरोगोकुलंप्राप्तःकिंचित्सूर्येविराजति ॥ १७ ॥

स्वांतर्यामितयाअनुभवन्कृष्णंकंसहृतत्वापराधाभावायप्रार्थयते ।यथेति।यत्रधाम्निप्रकाशकेधातर्यधिष्ठानेसदसत्साध्वसाधुरूपंजगत्प्रतिष्ठितंयथातेनसत्येनासावस्तिभातिप्रीतिरूपेणानुभूयमानोमय्यसौम्यतांप्रसन्नतांयातु ॥ १५ ॥ तयाप्यसावसाधुसन्निधौनेतुंगम्यतइत्यादिस्वापराधमवगत्यक्षमापयति । स्मृतेइति ॥ १६ ॥ भक्त्यानम्रंप्रवणंआत्मानिकृष्णेमानसंयस्यसः ॥ १७ ॥

आदोहनेदोहनस्थाने ॥ १८ ॥ उन्नसंउन्नतनासिकं ॥ १९ ॥ २० ॥ सेंदुर्योनीलाचलस्तद्वदाभायस्यतं इंदुस्यानीयंमुखंसितांभोजंवासाद्रं नीललताहस्तमितिपाठेतत्कालगृहीतनीललताहस्तमित्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ मेघमालेत्यत्रनीलवस्त्रस्यमेघमालासादृश्यं ॥ २३ ॥२४॥ २५॥ भगवताअंगसंगेदत्तेसतिममैतदंगमपिफलवत्स्यादित्याशंसा ॥२६॥ अंगसंगप्रकारमेवाह । अप्येषइति । यस्यांगुलिस्पर्शेनहतान्यखिलान्यघा

सददर्शतदातत्रकृष्णमादोहनेगवां ॥ वत्समध्यगतंफुल्लनीलोत्पलदलच्छविं ॥ १८ ॥ विस्पष्टपद्मपत्राक्षंश्रीवत्सांकितवक्षसं ॥ प्रलंबबाहुमासीनंतुंगोरःस्थलमुन्नसं ॥ १९ ॥ सविलासस्थिताधारंबिभ्राणंमुखपंकजं ॥ तुंगरक्तनखंपद्भ्यांधरण्यांसुप्रतिष्ठितं ॥ २० ॥ बिभ्राणंवाससीपीतेवन्यपुष्पसुभूषितं ॥ सेंदुनीलाचलाभंतंसितांभोजावतंसकं ॥२१॥ हंसकुंदेंदुधवलंनीलांबरधरंद्विज ॥ तस्यानुबलभद्रंचददर्शयदुनंदनं ॥२२॥ प्रांशुमुत्तुंगबाहुंसंविकासिमुखपंकजं ॥ मेघमालापरिवृतंकैलासाद्रिमिवापरं ॥२३॥ तौदृष्ट्वाविकसद्वक्त्रसरोजःसमहामतिः ॥ पुलकांचितसर्वांगस्तदाक्रूरोभवन्मुने ॥२४॥ एतत्तत्परमंधामतदेतत्परमंपदं ॥ भगवद्वासुदेवांशोद्विधायोयमवस्थितः ॥२५॥ साफल्यमक्ष्णोर्युगमेतदत्रदृष्टेजगद्धातरिजातमुच्चैः ॥ अप्यंगमेतद्भगवत्प्रसादात्दत्तेंगसंगेफलवन्ममस्यात्॥२६॥ अप्येषपृष्ठेममहस्तपद्मंकरिष्यतिश्रीमदनंगमूर्तिः ॥ यस्यांगुलिस्पर्शहताखिलाघैरवाप्यतेसिद्धिरनाशदोषा॥ २७ ॥ येनाग्निविद्युद्रविरश्मिमालाकरालमत्युग्रमपास्यचक्रं ॥ चक्रंघ्नतादैत्यपतेर्हृतानिदैत्यांगनानांनयनांजनानि ॥२८॥ यत्रांबुविन्यस्यबलिर्मनोज्ञानवापभोगान्वसुधातलस्थः ॥ तथामरत्वंत्रिदशाधिपत्यंमन्वंतरंपूर्णमपेतशंकः ॥२९॥

नियेषांतैरित्यतिपावनत्वमुक्तंअनाशदोषानाशदोषाभ्यांरहिता ॥२७॥ शौर्यौदार्येसूचयन्हस्तमेवविशिनष्टि । येनेतिद्वाभ्यां । अग्न्यादिरश्मिमालेवकरालंभयंकरंचक्रमपास्यक्षिप्त्वादैत्यपतेश्चक्रंसैन्यंघ्नतामारयतादैत्यांगनानांनयनांजनानिहृतानि वैधव्यंकृतमित्यर्थः ॥ २८ ॥ यत्रहस्तेपादत्रयभूमिदानावसरेऽंबुविन्यस्यजलंदत्वावसुधातलस्थःपातालगतोपिभोगान्अमरत्वंदेवेंद्रत्वंचवरतोवाप ॥ २९ ॥

अपिशब्दःसंभावनायां वस्तुतोदोषादुष्टंकंसपरिग्रहेणदोषास्पदीभूतंदुष्टंमौनोपहतंअसंभाषणोपहतंनकर्त्तानकरिष्यति अवमानोपहतमितिपाठे अपिकिंकर्त्ताइतिशंकातत्रासत्संगंनिदर्शयति।धिगिति।साधुबहिष्कृतःअसत्कृताश्रयः३० शंकांनिरस्यति।ज्ञानात्मकस्येति।जीवोहिउत्पन्नज्ञानेनजानातिरजस्तमोभ्यामाच्छन्नबोधश्चरागादिदोषप्रमुष्टज्ञानश्चईश्वरस्तुमायाप्रतिफलितचिद्रूपस्तत्रापिरजस्तमोमलरहितसत्त्वोपाधिःततएवा

अप्येषमांकंसपरिग्रहेणदोषास्पदीभूतमदोषदुष्टं ॥ कर्तानमौनोपहतंधिगस्तुतज्जन्मनःसाधुबहिष्कृतोयः ॥ ३० ॥
ज्ञानात्मकस्यामलसत्वराशेरपेतदोषस्यसदास्फुटस्य ॥ किंवाजगत्यत्रसमस्तपुंसामज्ञातमस्यास्तिहृदिस्थितस्य ॥
॥ ३१ ॥ तस्मादहंभक्तिविनम्रचेताव्रजामिसर्वेश्वरमीश्वराणां ॥ अंशावतारंपुरुषोत्तमस्यअनादिमध्यांतमयस्यवि
ष्णोः ॥ ३२ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेंसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ चिंतयन्नेवगोविंदमुपगम्यसयादवः ॥ अक्रू
रोस्मीतिचरणौननामशिरसाहरेः ॥ १ ॥ सोप्येनंध्वजवज्राब्जकृतचिन्हेनपाणिना ॥ संस्पृश्याकृष्यचप्रीत्यासु
गाढंपरिषस्वजे ॥ २ ॥ कृतसंवंदनौतेनयथावद्बलकेशवौ ॥ ततःप्रविष्टौसंहृष्टौतमादायात्ममंदिरं ॥ ३ ॥ सहता
भ्यांतदाक्रूरःकृतसंवंदनादिकः ॥ भुक्तभोज्योयथान्यायमाचचक्षेततस्तयोः ॥ ४ ॥ यथानिर्भर्त्सर्यतेतेनकंसेनानक
दुंदुभिः ॥ यथाचदेवकीदेवीदानवेनदुरात्मना ॥ ५ ॥ उग्रसेनेयथाकंसःसदुरात्माचवर्त्तते ॥ यंचैवार्थसमुद्दिश्य
कंसेनसविसर्जितः ॥ ६ ॥

पास्तरागद्वेषादिदोषःअतश्चक्षुरादिकंविनैवतदास्फुटबोधरूपः सर्वांतर्यामीमांनिरागसंज्ञास्यतीत्यर्थः ॥३१॥ तथाचात्मुपादेयत्वात्कृष्णंव्रजाम्येवेत्याह।तस्मादिति॥३२॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेंऽशेंसप्तदशोऽध्यायः॥१७॥ संभाषनिर्गमौचापिदर्शनंरामकृष्णयोः। अक्रूरेणस्तुतिर्गोपीविलापश्चात्रवर्ण्यते यादवोक्रूरोस्मीत्युक्त्वासंबंधितांप्रतिपादयन्प्रणमति॥१॥परिषस्वजेआलिंगितवान् कृतसंवंदनावित्यनेनबलभद्रप्रणामादिकमपिसूच्यतेतेनाक्रूरेण।२।३। ताभ्यांरामकृष्णाभ्यांसहभुक्तंभोज्यंयेनकृतंनंदादिभिर्ययान्यायंयथायोग्यंसंवंदनादिकंयस्मैतथाभूतः।४।५।६।

तत्सर्वमाचचक्षेतत्सर्वंश्रुत्वेतितत्सर्वमित्यस्योभयत्रान्वयः ॥ ७ ॥ औपायिकमुपयोगि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कंसवाक्यंगोपान्समादिश्यउक्त्वा ॥ ११ ॥ अक्रूरेणसमंगंतुंसमुद्यतौरामकृष्णौदृष्ट्वागोपीजनोनिःश्वासम्प्राहचेतिद्वयोरन्वयः विरहजन्यकातर्येणश्लथद्वलयबाहुकः ॥ १२ ॥ १३ ॥ किंप्राहतदुच्यते। मथुरामित्यादिना। सोपिवेणुर्नदृश्यतेइत्यंतेनकथमेष्यतिनकथंचित्‌ अत्रहेतुमाह। नागरेतिसार्द्धेन। नागरीणांस्त्रीणांशृंगारकला

तत्सर्वंविस्तराच्छ्रुत्वाभगवान्केशिसूदनः ॥ उवाचाखिलमप्येतज्ज्ञातंदानपतेमया ॥ ७ ॥ करिष्येचमहाभागयदत्रौपयिकंमतं ॥ विचिंत्यनान्यथैतत्तेविद्धिकंसंहतंमया ॥ ८ ॥ अहंरामश्चमथुरांश्वोयास्यावःसमंत्वया ॥ गोपवृद्धाश्चयास्यंतिआदायोपायनंबहु ॥ ९ ॥ निशेयंनीयतांवीरनचिंतांकर्तुमर्हसि ॥ त्रिरात्राभ्यंतरेकंसंहनिष्यामिसहानुगं ॥ १० ॥ पराशरउवाच ॥ समादिश्यततोगोपानक्रूरोपिसकेशवः ॥ सुष्वापबलभद्रश्चनंदगोपगृहेततः ॥ ११ ॥ ततःप्रभातेविमलेकृष्णरामौमहाद्युती ॥ अक्रूरेणसमंगंतुमुद्यतौमथुरापुरीं ॥ १२ ॥ दृष्ट्वागोपीजनश्चाशुश्लथद्वलयबाहुकः ॥ निःश्वासातिदुःखार्तःप्राहचेदंपरस्परं ॥ १३ ॥ मथुरांप्राप्यगोविंदःकथंगोकुलमेष्यति ॥ नागरस्त्रीकलालापमधुश्रोत्रेणपास्यति ॥ १४ ॥ विलासिवाक्यजातेषुनागरीणांकृतास्पदं ॥ चित्तमस्यकथंभूयोग्राम्यगोपीषुयास्यति ॥ १५ ॥ सारंसमस्तगोष्ठस्यविधिनाहरताहरिं ॥ प्रहृतंगोपयोषित्सुनिर्घृणेनदुरात्मना ॥ १६ ॥ भावगर्भस्मितंवाक्यंविलासललितागतिः ॥ नागरीणामतीवैतत्कटाक्षेक्षितमेवतु ॥ १७ ॥

विषयालापएवमधुतद्यस्मात्पास्यति आलापस्यपानंरसवत्त्वसाम्यात्मधुतोक्तिश्च नागरीस्त्रीतिक्वचित्पाठः ॥ १४ ॥ विलासवंतिवाक्यानितेषांजातेषुसमूहेषु यानेष्वितिपाठः ॥ १५ ॥ विधिवैमुख्यादपिनायास्यतीत्याह। सारमिति। समस्तगोष्ठस्यसारंहरिंहरताविधिनागोपस्त्रीषुप्रहृतंप्रहारःकृतः १६ किंचनागरीणामेतद्वाक्यादिअस्मदाद्यपेक्षयाअतीवविशिष्टमित्याह। भावेति। तत्रभावोबाह्यालंबनोमानसोविकारविशेषःविलासःशृंगारचेष्टा १७

विलासनिगडैर्यतोयंत्रितःपुतइतिवापाठः कथायुक्त्याकेनविचारेण ॥१८॥ एषैषइतिवीप्साविस्मयात् संधिस्तुसैषइतिवत्सोचिलोपेचेदितिसुलो
पादेव अक्रूरकेणेतिकुत्सितेकः निराकृतागोपीनामाशायेनतेन ॥१९॥ किंनवेत्तीतिअयमक्रूरःस्वयंकाप्यनुरागरसाभिज्ञस्तावन्मास्तुकश्चिदनुरा
गपरंजनमपिनवेत्तिकिं येनहेतुनाअस्माकमक्ष्णोराल्हादंहरिमन्यत्रनयति यदिकाप्यनुरागरसाभिज्ञोभवेत्तर्हितद्वियोगदुःखंजानन्नैवंकुर्यादितिभा
वः ॥२०॥ अत्यंतंनिर्घृणोनिर्दयः ॥२१॥ कृष्णोवार्यतामितिवक्तुंगुरूणामग्रतोनक्षमंनयोग्यमितिब्रवीषि तन्नेत्याह ।गुरवइति॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

ग्राम्योहरिरयंतासांविलासनिगडैर्यतः ॥ भवतीनांपुनःपार्श्वकयायुक्त्यासमेष्यति ॥ १८ ॥ एषैषरथमारुह्यमथुरां
यातिकेशवः ॥ क्रूरेणाक्रूरकेणातिनिराशेनप्रतारितः ॥ १९ ॥ किंनवेत्तिनृशंसोयमनुरागपरंजनं ॥ येनेममक्ष्णो
राल्हादंनयत्यन्यत्रनोहरिं ॥ २० ॥ एषरामेणसहितःप्रयात्यत्यंतनिर्घृणः ॥ रथमारुह्यगोविंदस्त्वर्यतामस्यवार
णे ॥ २१ ॥ गुरूणामग्रतोवक्तुंकिंब्रवीषिननःक्षमं ॥ गुरवःकिंकरिष्यंतिदग्धानांविरहाग्निना ॥ २२ ॥ नंदगोपमु
खागोपागंतुमेतेसमुद्यताः ॥ नोद्यमंकुरुतेकश्चिद्गोविंदविनिवर्त्तने ॥२३॥ सुप्रभाताद्यरजनीमथुरावासियोषितां॥
पास्यंत्यच्युतवक्त्राब्जंयासांनेत्रालिपंक्तयः ॥ २४ ॥ धन्यास्तेपथियेकृष्णमितोयांत्यनिवारिताः ॥ उद्वहिष्यंतिपश्यं
तःस्वदेहंपुलकाचितं ॥ २५ ॥ मथुरानगरीपौरनयनानांमहोत्सवः ॥ गोविंदावयवैर्दृष्टैरतीवाद्यभविष्यति॥ २६॥
कोनुस्वप्नःसभाग्याभिर्दृष्टस्ताभिरधोक्षजं ॥ विस्तारिकांतनयनायाद्रक्षंत्यनिवारितं ॥ २७॥ अहोगोपीजनस्या
स्यदर्शयित्वामहानिधिं ॥ उद्धृतान्यद्यनेत्राणिविधात्राकरुणात्मना ॥ २८ ॥

येजनाइतः केनाप्यनिवारितायांतितेधन्याःयस्मात्पथियांतंकृष्णंपश्यंतःसंतःस्वदेहंपुलकाचितंपुलकव्याप्तमुद्वहिष्यंतिउद्वक्ष्यंतिधारयिष्यंतीत्यर्थः॥
॥२५॥ मथुरायांनगर्यांयेपौराविदग्धाजनास्तेषांनयनानां ॥२६॥विस्तारीणिकांतानिनयनानियासांताःयाअनिवारितंयथास्यात्तथाद्रक्ष्यंतिताभिः
कोनुस्वप्नोदृष्टः अत्युत्तमःस्वप्नोदृष्टइत्यर्थः॥२७॥महानिधिंश्रीकृष्णंदर्शयित्वानेत्राणिउद्धृतानिउत्पाटितानीवविरहदुःखाद्धस्त्वंतरस्याप्यदृष्टेः॥२८।

अनुरागेणेति। अनुरागेणअनुरागतोऽस्मासुशैथिल्यंव्रजतोहरेःव्रजतिहरौसतिवलयान्यपिशैथिल्यमुपयांति किंवाव्रजतोहरेरनुरागेणसहवलया न्यपिशैथिल्यमुपयांति अचेतनानिवलयानिअनुजिगमिषंतिनतुप्राणाःहाकष्टमितिभावः ॥ २९ ॥ क्रूरहृदयःनिर्घृणः तत्रहेतुरेवमिति ॥ ३० ॥ काचिद्वदतिएषइतिहेहेइतिक्वचित्पाठः येनरथेनहरिर्दूरीकृतः तस्यचक्ररेणुर्निरीक्ष्यतां क्षणांतरेपुनराह। सोपीति ॥ ३१ ॥ व्रजभूभागंव्रजोपांतं ॥ ३२ ॥ जवनाविगवत्तराअश्वायस्मिन्रथेतेन ॥ जविनेतिपाठेसएवार्थः ॥ ३३ ॥ आन्हिकार्हणंमध्यान्हस्नानदेवपूजादि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

अनुरागेणशैथिल्यमस्मासुव्रजतोहरेः ॥ शैथिल्यमुपयांत्याशुकरेणुवलयान्यपि ॥ २९ ॥ अक्रूरःक्रूरहृदयःशीघ्रंप्रे रयतेहयान् ॥ एवमार्त्तासुयोषित्सुघृणाकस्यनजायते ॥ ३० ॥ एषकृष्णरथस्योच्चैश्चक्ररेणुर्निरीक्ष्यतां ॥ दूरीकृ तोहरिर्येनसोपिरेणुर्नदृश्यते ॥ ३१ ॥ इत्येवमतिहार्देनगोपीजननिरीक्षितः॥ तत्याजव्रजभूभागंसहरामेणकेशवः ॥ ॥ ३२ ॥ गच्छंतोजवनाश्वेनरथेनयमुनातटं ॥ प्राप्तामध्यान्हसमयेरामाक्रूरजनार्दनाः ॥ ३३ ॥ अथाहकृष्णमक्रू रोभवद्भ्यांतावदास्यतां ॥ यावत्करोमिकालिंद्यामान्हिकार्हणमंभसि ॥ ३४ ॥ तथेत्युक्तेततःस्नातःस्वाचांतःसमहा मतिः ॥ दध्यौब्रह्मपरंविप्रप्रविश्ययमुनाजले ॥ ३५ ॥ फणासहस्रमालाढ्यंबलभद्रंददर्शसः ॥ कुंदामलांगमुन्नि द्रपद्मपत्रारुणेक्षणं ॥ ३६ ॥ वृतंवासुकिरंभाद्यैर्महद्भिःपवनाशिभिः॥ संस्तूयमानमुद्गंधिवनमालाविभूषितं॥३७॥ दधानमसितेवस्त्रेचारुरूपावतंसकं ॥ चारुकुंडलिनंमत्तमंतर्जलतलेस्थितं ॥ ३८ ॥

भवद्भ्यांतावदिहास्यतामित्यक्रूरस्यवचसाबालाविमौदुष्टकंसनिकटेकिमर्थमानीताविति तच्छंकानिवृत्त्यर्थरामकृष्णाभ्यांस्वीयमैश्वर्यरूपंदर्शितम सौतुष्टावेत्याह। फणासहस्रमित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति। फणासहस्राणांमालयापंक्त्याआढ्यंयुक्तं कुंदवदमलंधवलमंगंयस्य पाठांतरेकुंदानां मालेवयथासन्निवेशंश्वेतंवांगंयस्य उन्निद्रस्यस्फुटस्यपद्मस्यपत्रेइवारुणेअक्षिणीयस्यतं ॥ ३६ ॥ वासुकिरंभाद्यैःपवनाशिभिःसर्पैर्वृतंस्तूयमानंच उद्गतोगंधोयस्यास्तयावनमालयाविभूषितं ॥ ३७ ॥ अंतर्जलतलेजलमध्येसमप्रदेशेस्थितं ॥ ३८ ॥

॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥४५॥४६॥ तंभावंद्विधाभूतंदेहंविज्ञाय पाठांतरेविज्ञातःसद्भावःपरमार्थोयस्यतं।विज्ञातसद्भावइतिपाठेदानपतेर्वि
शेषणं।सर्वेषुर्याद्विज्ञानंतन्मयंतत्स्वरूपं अतःकिंनश्वरं न अच्युतं नत्वेतद्विरुद्धं ईश्वरंलौकिकविलक्षणं॥४७॥नैकरूपःअनेकरूपःसचासौअनेकरूपश्चत
स्मैकार्यकारणरूपाय॥४८॥हेअचिंत्यहकिंभूतस्त्वं यत्पुरुषेणहविषेतिश्रुतेः।अविज्ञातःपारोंतोयस्यतस्मै प्रकृतेःपरायतामतिक्रम्यास्थिताय आदि

तस्योत्संगेघनश्याममाताम्रायतलोचनं ॥ चतुर्बाहुमुदारांगंवज्रायुधसुभूषितं ॥ ३९ ॥ पीतेवसानंवसनेचित्रमा
ल्यविभूषितं ॥ शक्रचापतडिन्मालाविचित्रमिवतोयदं ॥४०॥ श्रीवत्सवक्षसंचारुकेयूरमुकुटोज्ज्वलं ॥ ददर्शकृष्ण
मक्लिष्टपुंडरीकावतंसकं ॥ ४१ ॥ सनंदनाद्यैर्मुनिभिःसिद्धयोगैरकल्मषैः ॥ विचिंत्यमानंतत्रस्थैर्नासाग्रन्यस्तलोच
चनैः ॥ ४२ ॥ बलकृष्णौतदाक्रूरःप्रत्यभिज्ञायविस्मितः ॥ सोचिंतयद्रथाच्छीघ्रंकथमत्रागताविति ॥४३॥ बि
वक्षोःस्तंभयामासवाचंतस्यजनार्दनः ॥ ततोनिष्क्रम्यसलिलाद्रथमभ्यागतःपुनः ॥ ४४ ॥ ददर्शतत्रचैवोभौरथ
स्योपरिधिष्ठितौ ॥ रामकृष्णौयथापूर्वंमनुष्यवपुषान्वितौ ॥ ४५ ॥ निमग्नश्चपुनस्तोयेददर्शसतथैवतौ ॥ संस्तू
यमानौगंधर्वमुनिसिद्धमहोरगैः ॥ ४६ ॥ ततोविज्ञायतंभावंसतुदानपतिस्तदा ॥ तुष्टावसर्वविज्ञानमयमच्युतमी
श्वरं ॥ ४७ ॥ तन्मात्ररूपिणेऽचिंत्यमहिम्नेपरमात्मने ॥ व्यापिनेनैकरूपैकस्वरूपायनमोनमः ॥ ४८ ॥ सत्वभू
तायतेऽचिंत्यहविर्भूतायतेनमः ॥ नमोऽविज्ञातपारायपरायप्रकृतेःप्रभो ॥४९॥ भूतात्माचेंद्रियात्माचप्रधानात्मा
तथाभवान् ॥ आत्माचपरमात्माचत्वमेकःपंचधास्थितः ॥ ५० ॥

त्यवर्णतमसःपरस्तादितिश्रुतेः॥४९॥भूतात्मामहाभूतोपाधिकःइंद्रियात्माएकादशेंद्रियोपाधिकःएवंप्रधानात्मा आत्मापुरुषः परमात्मानिरुपाधिकंब्र
ह्मयद्वाअन्नप्राणमनोविज्ञानानंदरूपपंचकोशोपाधिकः किंवाविश्वतैजसप्राज्ञतदनुसंधातृरूपपुरुषपरब्रह्मस्वरूपःपंचधास्थितइत्यर्थः ॥ ५० ॥

सर्वसमस्तप्राणिरूप सर्वस्यजडस्यात्मन् अतएवक्षराक्षरमय ईश्वरतयोर्नियामक कल्पनाभिःकल्पितोपाधिभिः ॥ ५१ ॥ अनाख्येयःशब्दागोचरःस्वरूपंआत्मामूर्तिश्चयस्य अनाख्येयानिइयत्तयावक्तुमशक्यानिरूपाणिव्यक्तयस्तेषामात्मनइतिवा तत्किंप्रयोजनमुद्दिश्यतथात्वंनेत्याह अनाख्येयप्रयोजनवचनार्हप्रयोजनरहित लीलामात्रेणैवप्रवृत्तेः।शब्दागोचरसुखस्वरूपइतिवा तथाअनाख्येयानिअभिधानानियस्यतंअनंतनामत्वा

प्रसीदसर्वसर्वात्मन्क्षराक्षरमयेश्वर ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाद्याभिःकल्पनाभिरुदीरित ॥ ५१ ॥ अनाख्येयस्वरूपात्मन्ननाख्येयप्रयोजन ॥ अनाख्येयाभिधानंत्वांनतोस्मिपरमेश्वरं ॥ ५२ ॥ नयत्रनाथविद्यंतेनामजात्यादिकल्पनाः॥ तद्ब्रह्मपरमंनित्यमविकारिभवानज ॥ ५३ ॥ नकल्पनामृतेऽर्थस्यसर्वस्याधिगमोयतः ॥ ततःकृष्णाच्युतानंतविष्णुसंज्ञाभिरीड्यसे ॥ ५४ ॥ सर्वार्थास्त्वमजविकल्पनाभिरेतैर्देवाद्यंजगदखिलंत्वमेवविश्वं ॥ विश्वात्मंस्त्वमितिविकारभावहीनंसर्वस्मिन्नहिभवतोस्तिवस्तुकिंचित् ॥ ५५ ॥ त्वंब्रह्मापशुपतिरर्यमाविधातात्वंविष्णुस्त्रिदशपतिःसमीरणोग्निः ॥ तोयेशोधनपतिरंतकस्त्वमेकोभिन्नार्थैर्जगदभिपासिशक्तिभेदैः ॥ ५६ ॥ विश्वंभवान्सृजतिपातिगभस्तिरूपोविश्वंचतेगुणमयोयमजप्रपंचः ॥ रूपंपरंसदितिवाचकमक्षरंयज्ज्ञानात्मनेसदसतेप्रणतोस्मितस्मै॥ ५७॥

त् वस्तुनोनामशून्यत्वाच्च ॥५२॥ अत्रनामशून्यत्वेहेतुमाह । नयत्रेति ॥५३॥ अनंतनामत्वेहेतुमाह । कल्पनाभिति ।कल्पनयैवतवनामानिनवस्तुतइत्यर्थः ॥ ५४ ॥ तदेवस्पष्टयति। सर्वार्थाइतित्रिभिः ॥ ५५ ॥ भिन्नार्थैःपृथक्प्रयोजनैः ॥ ५६ ॥ गभस्तिरूपःसूर्यांशुजन्यवृष्टिद्वारैवविश्वंसृजतिपातिचतेगुणमयस्त्वदधीनगुणजन्यः सदितिपदंवाचकंयस्यतदक्षरंतवपरंरूपं ज्ञानस्यसदसत्त्वंसदसद्विषयत्वात्तभावाधिष्ठानत्वाद्वा ॥ ५७ ॥

चतुर्व्यूहरूपंप्रणमति। नमइति। महाभारतोक्तचतुर्व्यूहेतुवासुदेवःपरंब्रह्म संकर्षणईश्वरः कालशक्त्याद्यात्माप्रद्युम्नः पुमानव्यक्ताभिमानीअनिरुद्धइ
त्युक्तं क्वचित्तुअंतःकरणचतुष्काधिष्ठाताएषचतुर्व्यूहः ॥ ५८ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेअंशेअष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ प्रदर्श्याश्चर्य
मक्रूरेनिग्रहानुग्रहाविह । रजकेमालिकेकृष्णोव्यदर्शयदितीर्यते ॥ १ ॥ १॥२॥ ३॥ विस्मितेविलक्षणेअक्षिणीयस्यतथाभूतः यथापूर्वमवस्थितौ

ओंनमोवासुदेवायनमःसंकर्षणायते ॥ प्रद्युम्नायनमस्तुभ्यमनिरुद्धायतेनमः ॥ ५८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ पराशरउवाच ॥ एवमंतर्जलेकृष्णमभिष्टूयसयादवः ॥ अर्चयामाससर्वेशंपुष्पधूपैर्मनोरमैः ॥ १ ॥ परित्यक्तान्यविषयंमनस्तत्रनिवेश्यसः ॥ ब्रह्मभूतेचिरंस्थित्वाविररामसमाधितः ॥ २ ॥ कृतकृत्यमिवात्मानंमन्यमानोमहामते ॥ आजगामरथंभूयोनिर्गम्ययमुनांभसः ॥ ३ ॥ रामकृष्णौचददृशेयथा पूर्वमवस्थितौ ॥ विस्मिताक्षस्तदाक्रूरस्तंचकृष्णोऽभ्यभाषत ॥ ४ ॥ नूनंतेदृष्टमाश्चर्यमक्रूरयमुनाजले ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनोभवान्संलक्ष्यतेयतः ॥ ५ ॥ अक्रूरउवाच ॥ अंतर्जलेयदाश्चर्यंदृष्टंतत्रमयाच्युत ॥ तदत्रैवहिपश्यामिमूर्तिमत्पुरतःस्थितं ॥ ६ ॥ जगदेतन्महाश्चर्यरूपंयस्यमहात्मनः ॥ तेनाश्चर्यपरेणाहंभवताकृष्णसंगतः ॥ ७ ॥ तत्किमेतेनमथुरांप्रयामोमधुसूदन ॥ बिभेमिकंसाद्धिग्जन्मपरपिंडोपजीविनां ॥ ८ ॥ इत्युक्त्वाचोदयामासतान्हयान्वातरंहसः ॥ संप्राप्तश्चापिसायान्हेसोऽक्रूरोमथुरांपुरीं ॥ ९ ॥

रामकृष्णौददर्श ॥ ४ ॥ ५ ॥ अंतर्जलेयद्दृष्टंतदत्रचपश्यामि ॥ ६ ॥ तेनसर्वाश्चर्यपरेणआश्चर्यश्रेष्ठेनसंगतोस्मि तथाचांतर्जलेदृष्टमित्येताव
न्मात्रंकिंपृच्छसीतिभावः ॥७॥ पुनरपिमोहायकिंचिद्विवक्षुंकृष्णमाह । तत्किमेतेनेति । एतादृशेनपुण्यतमेनसंवादादिविलंबेपिकंसाद्बिभेमिअतः
परपिंडैःपरदत्तैरन्नैरुपजीवितुंशीलंयेषांतेषामस्माकंजन्मधिक् ॥ ८ ॥ ९ ॥

कृष्णमायामोहितस्तौशिक्षयन्नाह। पद्ध्यामिति ॥ १० ॥ युवयोःकृतेयुष्मन्निमित्तेनिरस्यतेआक्षिप्यते ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ तौरजकंवस्त्र निर्णेजकंदृष्ट्वावासांसिअयाचतांप्रार्थितवंतौ ॥ १४ ॥ कंसस्यप्रसादेनारूढःविस्मयहेतुर्गर्वोयेनसः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

विलोक्यमथुरांकृष्णंरामंचाहसयादवः ॥ पद्भ्यांयातंमहावीर्यौरथेनैकोविशाम्यहं ॥ १० ॥ गंतव्यंवसुदेवस्यनोभवद्भ्यांतथागृहं ॥ युवयोर्हिकृतेवृद्धःसकंसेननिरस्यते ॥ ११ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्त्वाप्रविवेशाथसोऽक्रूरोमथुरांपुरीं ॥ प्रविष्टौरामकृष्णौचराजमार्गमुपागतौ ॥ १२ ॥ स्त्रीभिर्नरैश्चसानंदलोचनैरभिवीक्षितौ ॥ जग्मतुर्लीलयावीरौप्राप्तौबालगजाविव ॥ १३ ॥ भ्रममाणौतुतौदृष्ट्वारजकंरंगकारकं ॥ अयाचेतांसुरूपाणिवासांसिरुचिराणितौ ॥ १४ ॥ कंसस्यरजकःसोथप्रसादारूढविस्मयः ॥ बहून्याक्षेपवाक्यानिप्राहोच्चैरामकेशवौ ॥ १५ ॥ ततस्तलप्रहारेणकृष्णस्तस्यदुरात्मनः ॥ पातयामासकोपेनरजकस्यशिरोभुवि ॥ १६ ॥ हत्वादायचवस्त्राणिपीतनीलांबरौततः ॥ कृष्णरामौमुदायुक्तौमालाकारगृहंगतौ ॥ १७ ॥ विकासिनेत्रयुगलोमालाकारोतिविस्मितः ॥ एतौकस्यकुतोवैतौमैत्रेयाचिंतयत्ततः ॥ १८ ॥ पीतनीलांबरधरौतौदृष्ट्वातुमनोहरौ ॥ सतर्कयामासतदाभुवंदेवावुपागतौ ॥ १९ ॥ विकासिमुखपद्माभ्यांताभ्यांपुष्पाणियाचितः ॥ भुवंविष्टभ्यहस्ताभ्यांपस्पर्शशिरसामहीं ॥ २० ॥ प्रसादपरमौनाथौममगेहमुपागतौ ॥ धन्योहमर्चयिष्यामीत्याहतौमाल्यजीवनः ॥ २१ ॥ ततःप्रहृष्टवदनस्तयोःपुष्पाणिकामतः ॥ चारूण्येतानिचैतानिप्रददौसविलोभयन् ॥ २२ ॥ पुनःपुनःप्रणम्यासौमालाकारोनरोत्तमौ ॥ ददौपुष्पाणिचारूणिगंधवंत्यमलानिच ॥ २३ ॥

प्रसादपरमौअनुग्रहपरौ ॥ २१ ॥ कामतस्तयोरिच्छातःपुष्पाणिददौ चारूण्येतानिइतोप्येतानिचारूणीतिप्रलोभयन् ॥ २२ ॥ २३ ॥

मत्संश्रयामद्वक्षसिस्थितानत्यजिष्यतिनत्यक्ष्यतिइत्युक्त्वात्मनोलक्ष्मीपतित्वंबोधयन्नतस्यसामान्यदेवताबुद्धिंनिराकरोति ॥२४॥ यावद्दिनानि
यावत्सूर्यंननशिष्यतिननंक्ष्यति ॥ २५॥ २६ ॥ २७॥ वरबाहुल्यकथनंपुष्पैरर्चनंहरेरतिपरितोषायेतिसूचनार्थं ॥ २८ ॥२९॥ इतिश्रीविष्णुपु
राणेपंचमेंऽशेएकोनविंशतितमोध्यायः ॥१९॥ गंधदानधनुर्भंगौहस्तिचाणूरमुष्टिकाः। हताःकंसश्चविंशोक्ताःपुत्रपित्रोर्नतिस्तुती॥ १॥अनुलेपनभा

मालाकारायकृष्णोपिप्रसन्नःप्रददौवरं ॥ श्रीस्त्वांमत्संश्रयाभद्रनकदाचित्त्यजिष्यति ॥ २४ ॥ बलहानिर्नतेसौम्य
धनहानिरथापिवा ॥ यावद्दिनानितावच्चननशिष्यतिसंततिः ॥ २५ ॥ भुक्त्वाचविमलान्भोगांस्त्वमंतेमत्प्रसाद
तः ॥ ममानुस्मरणंप्राप्यदिव्यंलोकमवाप्स्यसि ॥ २६ ॥ धर्मेमनश्चतेभद्रसर्वकालंभविष्यति ॥ युष्मत्संततिजा
तानामायुर्दीर्घंभविष्यति ॥ २७ ॥ नोपसर्गादिकंदोषंयुष्मत्संततिसंभवः ॥ अवाप्स्यतिमहाभागयावत्सूर्योभवि
ष्यति ॥ २८ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्त्वातद्गृहात्कृष्णोबलदेवसहायवान् ॥ निर्जगाममुनिश्रेष्ठमालाकारेणपूजि
तः ॥ २९ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेएकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥ पराशरउवाच ॥ राजमार्गेततःकृ
ष्णःसानुलेपनभाजनां॥ ददर्शकुब्जामायांतींनवयौवनगोचरां ॥ १ ॥ तामाहललितंकृष्णःकस्येदमनुलेपनं ॥ भव
त्यानीयतेसत्यंवदेंदीवरलोचने ॥ २ ॥ सकामेनैवसाप्रोक्तासानुरागाहरिंप्रति ॥ प्राहसाललितंकुब्जातद्दर्शनबला
त्कृता ॥ ३ ॥ कांतकस्मान्नजानासिकंसेनाभिनियोजितां ॥ नैकवक्रेतिविख्यातामनुलेपनकर्मणि ॥ ४ ॥

जनसहितांकुब्जांददर्श नवंयौवनमवस्थागोचरोविषयोयस्यास्तत्रवर्तमानामित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ तस्यदर्शनेनबलात्कृताआकृष्टचित्तासतीप्रा
ह ॥ ३ ॥ नैकवक्रेतिविख्यातांअनुलेपनकर्मणिगंधसाधनेकंसेननियोजितांनियुक्तां ॥ ४ ॥

अन्येनापिष्टंगंधवस्तुयोगेनसंमर्दितंकंसस्यप्रीतयेनभवतीत्यतोहमस्यकंसस्यप्रसादधनभाजनंप्रीतिदानपात्रं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ भक्तिच्छेदानुलिप्तांगौततत्तदंगेषुअनुरूपगंधद्रव्यैःपत्रभंगरचनयाअनुलिप्तदेहौ अतएवसेंद्रचापसितासितांबुदोपमा ॥ ८ ॥ अनुलेपनस्यसद्यएवकियत्फलंदर्शितवानित्याह । ततस्तामितिसार्द्धेन । उल्लापनविधानवित्‌ऋजुकरणविधानज्ञः मध्यमातर्जनीरूपद्व्यंगुलोपलक्षितेनाग्रपाणिनापाण्यग्रेणचिबुके

नान्यपिष्टंहिकंसस्यप्रीतयेद्यनुलेपनं ॥ भवत्यहमतीवास्यप्रसादधनभाजनम् ॥५॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ सुगंधमेतद्राजार्हंरुचिरंरुचिरानने ॥ आवयोर्गात्रसदृशंदीयतामनुलेपनं ॥६॥ पराशरउवाच ॥ श्रुत्वातदाहसाकृष्णंगृह्यतामितिसादरं ॥ अनुलेपनंचप्रददौगात्रयोग्यमथोभयोः ॥ ७ ॥ भक्तिच्छेदानुलिप्तांगौततस्तौपुरुषर्षभौ ॥ सेंद्रचापौविराजेतांसितकृष्णाविवांबुदौ ॥ ८ ॥ ततस्तांचिबुकेशौरिरुल्लापनविधानवित् ॥ उल्लाप्यतोलयामासद्व्यंगुलेनाग्रपाणिना ॥ ९ ॥ चकर्षपद्भ्यांचतदाऋजुत्वंकेशवोऽनयत् ॥ ततःसाऋजुतांप्राप्तायोषितामभवद्वरा ॥ १० ॥ विलासललितंप्राहप्रेमगर्भभरालसं ॥ वस्त्रेप्रगृह्यगोविंदंव्रजगेहंममेतिवै ॥ ११ ॥ आयास्येभवतीगेहमितितांप्रहसन्हरिः ॥ विससर्जजहासोच्चैरामस्यालोक्यचाननं ॥ १२ ॥ भक्तिच्छेदानुलिप्तांगौनीलपीतांबरावुभौ ॥ धनुःशालांततोयातौचित्रमाल्योपशोभितौ ॥ १३ ॥

मुखाधस्तादुल्लाप्यउद्धृत्य उत्पाद्येतिपाठेसएवार्थः तोलयामासऊर्ध्वीचकार ॥ ९ ॥ तदैवपद्भ्यांचतत्पादयोश्चकर्षअधःस्तंभितवान् एवंतामृजुत्वमनयत् ॥ १० ॥ विलासेनसाकूतकटाक्षादिनाललितंयथाभवत्येवंप्राह किंकृत्वाप्रेमगर्भभरालसंअंतर्गर्भितप्रेमातिशयेनमंथरंयथास्यादेवंवस्त्रेप्रगृह्य ॥ ११ ॥ अनुग्रहमेवानुरागमियंमन्यमानामुह्यतीतिप्रहसन्आयास्यइत्युक्त्वाविससर्जप्रस्थापितवान् अनंतरंचासमयएववस्त्राकर्षणेनकामातुरत्वंदृष्ट्वारामस्यमुखंकटाक्षभंग्याआलोक्यजहास ॥ १२ ॥ १३ ॥

आयोगवंआयोगवसंज्ञंधनूरत्नंपृष्टैःरक्षिभिराख्यातंतद्धनुर्गृहीत्वाअपूरयत्तआकर्णमाकृष्टवान् आयागंतादितिपाठेआ।भिमुख्येनप्राप्तयागंपूजावा मुद्दिश्यमित्यर्थः आयोगमितिपाठेआसमंताद्बहुभिर्ग्रहीतुंयोग्यमित्यर्थः ॥१४॥ मथुरातेनपूरितेति रामकृष्णागमंकंसेऽक्रूरेणकथितंमृदु। धनुर्भंगम हाध्वानैरन्वावादीत्स्वयंहरिः ॥ १५ ॥ अभियुक्तौआक्षिप्तौअवरुद्धावितिवा ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ न्यायतोमल्लशास्त्रोक्तमार्गेण

आयोगवंधनूरत्नंताभ्यांपृष्टैस्तुरक्षिभिः ॥ आख्यातंसहसाकृष्णोगृहीत्वापूरयद्धनुः ॥१४॥ ततःपूरयतातेनभज्य मानंबलाद्धनुः ॥ चकारातिमहाशब्दंमथुरातेनपूरिता ॥१५॥ अभियुक्तौततस्तौतुभग्नेधनुषिरक्षिभिः ॥रक्षिसै न्यंनिकृत्योभौनिष्क्रांतौकार्मुकालयात् ॥ १६ ॥ अक्रूरागमवृत्तांतमुपलभ्यतथाधनुः ॥ भग्नंश्रुत्वाथकंसोपिप्राह चाणूरमुष्टिकौ ॥ १७ ॥ कंसउवाच ॥ गोपालदारकौप्राप्तौभवद्भ्यांतौममाग्रतः ॥ मल्लयुद्धेनिहंतव्यौममप्राणह रौहितौ ॥ १८ ॥ नियुद्धेतद्विनाशेनभवद्भ्यांतोषितोह्यहं ॥ दास्याम्यभिमतान्कामान्नान्यथैतन्महाबलौ ॥१९॥ न्यायतोऽन्यायतोवापिभवद्भ्यांतौममाहितौ ॥ हंतव्यौतद्वधाद्राज्यंसामान्यंवोभविष्यति ॥ २० ॥ इत्यादिश्यततो मल्लावाहूयैवाथहस्तिपं ॥ प्रोवाचोच्चैस्त्वयामल्लसमाजद्वारिकुंजरः ॥ २१ ॥ स्थाप्यःकुवलयापीडस्तेनतौगोपदार कौ ॥ घातनीयौनियुद्धायरंगद्वारमुपागतौ ॥ २२ ॥ तमथाज्ञाप्यदृष्ट्वाचमंचान्सर्वानुपाकृतान् ॥ आसन्नमरणः कंसःसूर्योदयमुदैक्षत ॥ २३ ॥ ततःसमस्तमंचेषुनागरःसतदाजनः ॥ राजमंचेषुचारूढाःसहभृत्यैर्महीभृतः ॥२४॥ मल्लप्राश्निकवर्गश्चरंगमध्यसमीपतः ॥ कृतःकंसेनकंसश्चतुंगमंचेव्यवस्थितः ॥ २५ ॥

अन्यायतस्तद्विरुद्धेन सामान्यंसाधारणंअर्द्धराज्यंवांदास्यामीत्यर्थः ॥ २० ॥ मल्लावादिश्यततोहस्तिपंप्रोवाच ॥ २१॥ २२ ॥ उपाकृतान्क ल्पितान् ॥ २३ ॥ सामान्यराजमंचेषुमहीभृतआरूढाः ॥ २४ ॥ मल्लानांप्राश्निकाःयुक्तायुक्तपरीक्षकास्तेषांवर्गःसमूहः ॥ २५ ॥

॥२६॥मंचप्रांतइत्युक्त्या अक्रूरवसुदेवयोर्भोग्यर्थज्ञाने दिदृक्षाभावः सूचितः॥२७॥पुत्रगृद्धिनी पुत्रक्षेमाभिकांक्षिणी पुत्रस्य मुखं द्रक्ष्यामीति स्थिता।२८।
तदा च वाद्यादिषु क्रियमाणेषु हस्तिनं हत्वा सगर्वौ रामकृष्णौ रंगं प्रविष्टावित्याह।वाद्यमानेष्विति त्रिभिः॥२९॥ मदासृग्भ्यां मदेन रक्तेन च चर्चितगात्रौ गज

अंतःपुराणां मंचाश्च तथान्ये परिकल्पिताः ॥ अन्ये च वारमुख्यानामन्ये नगरयोषितां ॥ २६ ॥ नंदगोपादयो गोपा मंचेष्वन्येष्ववस्थिताः ॥ अक्रूरवसुदेवौ च मंचप्रांतेष्ववस्थितौ ॥ २७ ॥ नागरीयोषितां मध्ये देवकी पुत्रगृद्धिनी ॥ अंतकाले च पुत्रस्य द्रक्ष्यामि रुचिरं मुखं ॥ २८ ॥ वाद्यमानेषु तूर्येषु चाणूरे चातिवल्गति ॥ हाहाकारपरे लोके आस्फोटयति मुष्टिके ॥ २९ ॥ हत्वा कुवलयापीडं हस्त्यारोहप्रचोदितं ॥ मदासृगनुलिप्तांगौ गजदंतवरायुधौ ॥ ३० ॥ मृगमध्ये यथा सिंहौ गर्वलीलावलोकिनौ ॥ प्रविष्टौ सुमहारंगं बलदेवजनार्दनौ ॥ ३१ ॥ हाहाकारो महाञ्जज्ञे सर्वरंगेष्वनंतरं ॥ कृष्णोयं बलभद्रोयमिति लोकस्य विस्मयात् ॥ ३२ ॥ सोयं येन हता घोरा पूतना सा निशाचरी ॥ क्षिप्तं तु शकटं येन हतौ च यमलार्जुनौ ॥ ३३ ॥ सोयं यः कालियं नागं ननर्तारुह्य बालकः ॥ धृतो गोवर्द्धनो येन सप्तरात्रं महागिरिः ॥ ३४ ॥ अरिष्टो धेनुकः केशी लीलयैव महात्मना ॥ निहता येन दुर्वृत्ता दृश्यतां सोयमच्युतः ॥ ३५ ॥ अयं चास्य महाबाहुर्बलभद्रोऽग्रजोऽग्रतः ॥ प्रयाति लीलया योषिन्मनोनयननंदनः ॥ ३६ ॥ अयं स कथ्यते प्राज्ञैः पुराणार्थावलोकिभिः ॥ गोपालो यादवं वंशं मग्नमभ्युद्धरिष्यति ॥ ३७ ॥ अयं स सर्वभूतस्य विष्णोरखिलजन्मनः ॥ अवतीर्णो महीमंशो नूनं भारहरो भुवः ॥ ३८ ॥ इत्येवं वर्णिते पौरै रामे कृष्णे च तत्क्षणात् ॥ उरस्तताप देवक्याः स्नेहस्नुतपयोधरं ॥ ३९ ॥

दंतावेव वरायुधे ययोस्तौ॥३०॥इत्येवं कृष्णोयं बलभद्रोयमित्यादिरूपेण पौरै रामे कृष्णे च वर्णिते सति देवक्या उरस्तताप संतप्तमभूदिति सार्द्धसप्तानामन्वयः॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥सर्वभूतस्य सर्वात्मनः अत्र हेतुः अखिलानां जन्म यस्मात्तस्यांशः भारहरः भारं हर्तुमवतीर्ण इति॥३८।३९॥

३६

पुत्रस्याननविलोकनेविषयेमहोत्सवमिवालोक्यानुभूय विलोकनमितिपाठेपुत्रस्याननंपुत्रकर्तृकंविलोकनंचालोक्यदृष्ट्वेत्यर्थः ॥ ४० ॥ राजांतः
पुरयोषितांसमूहइतिशेषः ॥४१॥ स्त्रीणांविस्मयोक्तिमाह । सख्यइतिनवभिः । गजयुद्धकृतेनायासेनस्वेदांबुकणिकाभिराचितंव्याप्तं अवश्यायज
लोक्षितंहिमवारिसिक्तंशरत्कालीनमंभोजंपरिभूयशोभाधिक्येनतिरस्कृत्यस्थितंमुखंपश्यततेनचदृशोर्जन्मसफलंक्रियतामितिद्वयोरन्वयः परिभूया
स्थिरमितिपाठेदृशःअस्थिरंअस्थिरत्वंपरिभूयदृशांस्थिरीकृत्यपश्यततेनचात्मनोजन्मसफलंक्रियतां अत्रार्थेइवेत्यध्याहार्यपूर्ववत्र ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

महोत्सवमिवालोक्यपुत्राननविलोकने ॥ युवेववसुदेवोभूद्विहायाभ्यागतांजरां ॥ ४० ॥ विस्तारिताक्षियुगलोरा
जांतःपुरयोषितां ॥ नागरस्त्रीसमूहश्चद्रष्टुंनविरराम्तं ॥ ४१ ॥ सख्यःपश्यतकृष्णस्यमुखमत्यरुणेक्षणं ॥ गज
युद्धकृतायासस्वेदांबुकणिकाचितं ॥ ४२ ॥ विकासिशरदंभोजमवश्यायजलोक्षितं ॥ परिभूयस्थितंजन्मसफलं
क्रियतांदृशः ॥ ४३ ॥ श्रीवत्सांकमहद्धामबालस्यैतद्विलोक्यतां ॥ विपक्षक्षपणंवक्षोभुजयुग्मंचभामिनि ॥ ४४ ॥
किंनपश्यसिदुग्धेंदुमृणालधवलाननं ॥ बलभद्रमिमंनीलपरिधानमुपागतं ॥ ४५ ॥ वल्गतामुष्टिकेनैतच्चाणूरेण
तथासखि ॥ क्रियतेबलभद्रस्यहास्यमीषद्विलोक्यतां ॥ ४६ ॥ सख्यःपश्यतचाणूरनियुद्धार्थमयंहरिः ॥ समुपैति
नसंत्यत्रकिंवृद्धायुद्धकारिणः ॥ ४७ ॥ क्वयौवनोन्मुखीभूतसुकुमारतनुर्हरिः ॥ क्ववज्रकठिनाभोगिशरीरोयंमहा
सुरः ॥ ४८ ॥ इमौसुललितौयुद्धेवर्तेतेनवयौवनौ ॥ दैतेयमल्लाश्चाणूरप्रमुखास्त्वतिदारुणाः ॥ ४९ ॥ नियुद्धप्रा
श्निकानांतुमहानेषव्यतिक्रमः ॥ यद्बालबलिनोर्युद्धंमध्यस्थैःसमुपेक्ष्यते ॥ ५० ॥

महतोलक्ष्म्यादेर्धामआश्रयभूतंवक्षः जगद्धामेतिवापाठः विपक्षक्षपणंभुजयुग्मंचविलोक्यतां ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ वल्गताप्रनृत्यता ॥ ४६ ॥
युद्धकारिणःकंसस्यवृद्धाबहुज्ञाःकिंनसंति युद्धकारिणइतिवृद्धविशेषणंवा ॥ ४७ ॥ अत्रहेतुमाह । क्वेतित्रिभिः । वज्रवत्कठिनंआभोगिविस्तारिच
शरीरंयस्य ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ यद्यस्मात्समुपेक्ष्यतेनवार्यते ॥ ५० ॥

वदतःसतःबद्धकक्षःबद्धपरिकरःजनस्यांतःरंगमध्येववल्गननर्तं ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ नियुद्धकुशलइतिव्यत्ययेनचचाणूरबलयोर्विशेषणं ॥ ५३ ॥ सन्निपातःपरस्परंसंघर्षःअवधूतानिसंश्लिष्टांगमोचनानितैःक्षेपणैराकृष्यनिरसनैर्मुष्टिभिर्मुष्टिघातैःकीलनिपातनानिकफोणिघाताःवज्रनिपातनानिचअरत्निद्वयघातास्तैःयद्वाकीलकवतवज्रवच्चनिपातनंयेषांतथाभूतैर्मुष्टिभिः ॥ ५४ ॥ पादोद्धूतैःपरस्परंपादकृतोद्धूननैःप्रसृष्टाभिःसर्वांगसंश्ले

॥ पराशरउवाच ॥ इत्थंपुरस्त्रीलोकस्यवदतश्चालयन्भुवं ॥ ववल्गबद्धकक्षोंतर्जनस्यभगवान्हरिः ॥ ५१ ॥ बलभद्रोपिचास्फोठ्यववल्गललितंयदा ॥ पदेपदेतदाभूमिर्नशीर्णायत्तदद्भुतं ॥ ५२ ॥ चाणूरेणततःकृष्णोयुयुधेऽमितविक्रमः ॥ नियुद्धकुशलोदैत्योबलदेवेनमुष्टिकः ॥ ५३ ॥ सन्निपातावधूतैश्चचाणूरेणसमंहरिः ॥ क्षेपणैर्मुष्टिभिश्चैवकीलवज्रनिपातनैः ॥ ५४ ॥ पादोद्धूतैःप्रसृष्टाभिस्तयोर्युद्धमभून्महत् ॥ अशस्त्रमतिघोरंतुतयोर्युद्धंसुदारुणं ॥ स्वबलप्राणनिष्पाद्यंसमाजोत्सवसंन्निधौ ॥ ५५ ॥ यावद्यावच्चचाणूरोयुयुधेहरिणासह ॥ प्राणहानिमवापाग्र्यांतावत्तावल्लवाल्लवं ॥ ५६ ॥ कृष्णोपियुयुधेतेनलीलयैवजगन्मयः ॥ खेदाच्चालयताकोपान्निजशेखरकेसरं ॥५७॥ बलक्षयंविवृद्धिंचदृष्ट्वाचाणूरकृष्णयोः ॥ वारयामासतूर्याणिकंसःकोपपरायणः ॥ ५८ ॥ मृदंगादिषुवाद्येषुप्रतिषिद्धेषुतत्क्षणात् ॥ खेसंगतान्यवाद्यंतदेवतूर्याण्यनेकशः ॥ ५९ ॥ जयगोविंदचाणूरंजहिकेशवदानवं ॥ इत्यंतर्द्धिगतादेवास्तदोचुस्तेचहर्षिताः ॥ ६० ॥ चाणूरेणचिरंकालंक्रीडित्वामधुसूदनः ॥ उत्पाट्यभ्रामयामासतद्वधायकृतोद्यमः ॥ ६१ ॥ भ्रामयित्वाशतगुणंदैत्यमल्लममित्रजित् ॥ भूमावास्फोटयामासगगनेगतजीवितं ॥ ६२ ॥

षणैःसामान्यतोयुद्धंतयोर्दर्शयति।अशस्त्रमिति ॥५५॥ तावत्तत्रापिलवाल्लवंप्रतिक्षणंप्राणहानिबलहानिमवाप लवाल्लवमल्पमल्पमितिवा ॥५६॥ खेदाद्यःकोपस्तस्मात् निजशेखरकेसरंस्वशीर्षापीडभूतंकेसरंपुष्पंचालयताधुन्वता चालयतइतिपाठेतृतीयार्थेषष्ठी ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ नकेवलंजयकिंतुदानवमिमंजहि अंतर्धिगतामेघादिव्यवहिताः ॥ ६० ॥ ६१ ॥ शतगुणंशतवारं ॥ ६२ ॥

॥ ६३ ॥ तत्कालंतस्मिन्नेवकाले ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ गोपानाकृष्यबलादानीयतैःसहववल्गतुःननृततुः ॥ ६८ ॥ व्यापृतानयुद्धे
रंगाधिकृतान् समाजौघातसमाजानामनेकेषांसमूहात् ॥ ६९ ॥ ७० ॥ वसुधनंकिंचनेत्युक्त्यासर्वस्वंह्रियतामित्यर्थः ॥ ७१ ॥ स्वमृत्युमजा

भूमावास्फोटितस्तेनचाणूरःशतधाव्रजन् ॥ रक्तस्रावमहापंकांचकारसतदाभुवं ॥ ६३ ॥ बलदेवोपितत्कालंमुष्टिकेनमहाबलः ॥ युयुधेदैत्यमल्लेनचाणूरेणयथाहरिः ॥६४॥ सोप्येनंमुष्टिनामूर्ध्निवक्षस्याहत्यजानुना ॥ पातयित्वाधरापृष्ठेनिष्पिपेषगतायुषं ॥ ६५ ॥ कृष्णस्तोशलकंभूयोमल्लराजंमहाबलः ॥ वाममुष्टिप्रहारेणपातयामासभूतले॥ ॥ ६६ ॥ चाणूरेनिहतेमल्लेमुष्टिकेचनिपातिते ॥नीतेक्षयंतोशलकेसर्वेमल्लाःप्रदुद्रुवुः ॥६७॥ ववल्गतुस्तदारंगेकृष्णसंकर्षणावुभौ ॥ समानवयसोगोपान्बलादाकृष्यहर्षितौ ॥ ६८ ॥ कंसोपिकोपरक्ताक्षःप्राहोच्चैर्व्यापृतान्नरान् ॥ गोपावेतौसमाजौघान्निष्कास्येतांबलादितः ॥ ६९ ॥ नंदोपिगृह्यतांपापोनिगडैरायसैरिह ॥ अवृद्धार्हेणदंडेनवसुदेवोऽपिवध्यतां ॥ ७० ॥ वल्गंतिगोपाःकृष्णेनयेचेमेसहिताःपुरः ॥ गावोह्रियंतामेषांचयच्चान्यद्वसुकिंचन ॥ ७१ ॥ एवमाज्ञापयानंतुप्रहस्यमधुसूदनः ॥ उत्पत्यारुह्यतंमंचंकंसंजग्राहवेगतः ॥ ७२ ॥ केशेष्वाकृष्यविचलत्किरीटमवनीतले ॥ सकंसंपातयामासतस्योपरिपपातच ॥ ७३ ॥ निःशेषजगदाधारगुरुणापततोपरि ॥ कृष्णेनत्याजितःप्राणानुग्रसेनात्मजोनृपः ॥ ७४ ॥ मृतस्यकेशेषुतदागृहीत्वामधुसूदनः ॥ चकर्षदेहंकंसस्यरंगमध्येमहाबलः ॥ ७५ ॥ गौरवेणातिमहतापरिखातेनकृष्यता ॥ कृताकंस्यदेहेनवेगेनेवमहांभसः ॥७६ ॥

नतोऽन्यशासनमितिप्रहस्य ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ निःशेषस्यजगतआधारेणसमंताद्धारणेनातिगुरुणा ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ तेनदेहेनकृष्यताकृष्यमाणेनपरिखाकृता ॥ ७६ ॥

॥७७॥७८॥७९॥ स्मृतजन्मोक्तवचनाविति स्तुतोहंयस्त्वयापूर्वंपुत्रार्थिन्यातदद्यते ॥ सफलंदेविसंजातंजातोहंयत्तवोदरादितियद्वचनंभगवताजन्मसमयेउक्तंतत्स्मृतंयाभ्यांतौ ॥८०॥ हेदेवानांप्रवरकेशवसीदतामस्माकंयदूनांप्रसीद यथावयोःप्रसादेनकृतःप्रत्युद्धारःसंसारतरणंयेनतस्यसंबोधनं कृतोद्धारोसीतिपाठःसुगमः प्रवरइतिसविसर्गपाठेदेवानांप्रवरःप्रकृष्टोवरोभूभारहरणलक्षणोयथाकृतइतिशेषः तथावयोःकृतोद्धारोसीत्यर्थः

कंसेगृहीतेकृष्णेनतद्भ्राताऽभ्यागतोरुषा ॥ सुनामाबलभद्रेणलीलयैवनिपातितः ॥ ७७ ॥ ततोहाहाकृतंसर्वमासीत्तद्रंगमंडलं ॥ अवज्ञयाहतंदृष्ट्वाकृष्णेनमथुरेश्वरं ॥ ७८ ॥ कृष्णोपिवसुदेवस्यपादौजग्राहसत्वरं ॥ देवक्याश्चमहाबाहुर्बलदेवसहायवान् ॥ ७९ ॥ उत्थाप्यवसुदेवस्तंदेवकीचजनार्दनं ॥ स्मृतजन्मोक्तवचनौतावेवप्रणतौस्थितौ ॥ ८० ॥ वसुदेवउवाच ॥ प्रसीदसीदतांदेवदेवानांप्रवरप्रभो ॥ यथावयोःप्रसादेनकृताऽभ्युद्धारकेशव ॥ ८१ ॥ आराधितोयद्भगवानवतीर्णोगृहेमम ॥ दुर्वृत्तनिधनार्थायतेननःपावितंकुलं ॥ ८२ ॥ त्वमंतःसर्वभूतानांसर्वभूतेष्ववस्थितः ॥ प्रवर्तंतेसमस्तात्मंस्त्वत्तोभूतभविष्यती ॥ ८३ ॥ यज्ञेत्वमिज्यसेऽचिंत्यसर्वदेवमयाच्युत ॥ त्वमेवयज्ञोयष्टाचयज्ञानांपरमेश्वरः ॥ ८४ ॥ सापन्हवंममनोपदेतत्त्वयिजायते ॥ देवक्याःस्वात्मजप्रीत्यातदत्यंतविडंबना ॥ ८५ ॥ कर्ताकर्तासर्वभूतानामनादिनिधनोभवान् ॥ कचमेमानुषस्यैषाजिव्हापुत्रेतिवक्ष्यति ॥ ८६ ॥

॥८१॥ नकेवलमावयोरुद्धारःकृतःकिंतुअस्मद्गृहावतारेणययातिशापदुष्टंकुलमेवपावितमित्याह आराधितइति ॥८२॥ दुर्वृत्तानांनिधनायत्वंस्वयमेवावतीर्णोनतुमत्पुत्रइत्याह त्वमंतरितिपङ्क्तिः सर्वभूतानामंतर्जीवरूपेणावस्थितः तथासर्वेषुभूतेषुकारणतयाचावस्थितः तवहेतुःप्रवर्त्तंतेइति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ यत्त्वेतन्ममदेवक्याश्चात्मजोयमितित्वयिप्रीत्यासापन्हवंभ्रांतियुक्तंमनोजायतेएतदत्यंतविडंबनाअवहास्यतैव ॥ ८५ ॥ ८६ ॥

॥८७॥कोष्ठोत्संगशयनःउदरांतरवर्तिनिकोष्ठवत्स्वल्पेउत्संगेक्रोडेयःशेतेसएवंभूतःसन्मनुष्याज्जायतेकथं ॥८८॥पूर्वोक्तंनिगमयन्प्रसादंप्रार्थयते। सत्वमिति। अवतारकरणैरेवविश्वंपासि आब्रह्मपादपमयंब्रह्मादिस्तंबपर्यंतंविश्वंत्वमेवातोनोस्मान्किंमोहयसि त्वत्तइतिपाठेत्वत्तोजातमितिशेषः विमोहयसिअर्थादस्मानिति ॥ ८९ ॥ त्वन्मायामोहितस्यममएवंविपरीतबुद्धिरेतावंतंकालमासीदिदानींसानिवृत्तेत्याह मायाविमोहितेति

जगदेतज्जगन्नाथसंभूतमखिलंयतः ॥ कयायुक्त्याविनामायांसोस्मृतःसंभविष्यति ॥ ८७ ॥ यस्मिन्प्रतिष्ठितंसर्वं जगत्स्थावरजंगमं ॥ सकोष्ठोत्संगशयनोमनुष्याज्जायतेकथं ॥ ८८ ॥ सत्वंप्रसीदपरमेश्वरपासिविश्वमंशावतारकरणैर्नममासिपुत्रः ॥ आब्रह्मपादपमयंजगदेतदीशत्वंनोविमोहयसिकिंपरमेश्वरात्मन् ॥ ८९ ॥ मायाविमोहितदृशातनयोममेतिकंसाद्भयंकृतमपास्तभयातितीव्रं ॥ नीतोसिगोकुलमतोतिभयाकुलस्यवृद्धिंगतोसिममचातिममत्वमासीत् ॥ ९० ॥ कर्माणिरुद्रमरुदश्विशतक्रतूनांसाध्यानियानिनभवंतिनिरीक्ष्यतानि ॥ त्वंविष्णुरीशजगतामुपकारहेतोःप्राप्तोसिनःपरिगतंविगतोहिमोहः ॥ ९१ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

पराशरउवाच ॥ तौसमुत्पन्नविज्ञानौभगवत्कर्मदर्शनात् ॥ देवकीवसुदेवौतुदृष्ट्वामायांपुनर्हरिः ॥ मोहाययदुवंशस्यविततानसवैष्णवीं ॥ १ ॥

हेअपास्तभयअतितीव्रंभयंकंसात्कृतंध्यातंअतोगोकुलंनीतोसि ममत्वमासीन्ममत्वकृतेयंबुद्धिरासीदित्यर्थः ईशेतिवापाठः॥९०॥साबुद्धिर्भ्रांतैवेत्याह।कर्माणीति। यानिकर्माणिरुद्रादीनांसाध्यानिनभवंतितानितवनिरीक्ष्यजगतामुपकारहेतोर्मत्पुत्रत्वंप्राप्तस्त्वंविष्णुरेवासीतिपरिगतंसम्यक्ज्ञातं अतोमममोहोविगतइति निरीक्षितानीतिपाठेसर्वैर्जनैःप्रत्यक्षतोदृष्टान्यपीत्यर्थः परिगतइतिपुंस्त्वपाठेविष्णोर्विशेषणं॥ ९१ ॥ इतिवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेंऽशेविंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ उग्रसेनाभिषेकोथसुधर्माहरणंदिवः ॥ सांदीपनेःपुत्रदानंविद्यादानादिहोच्यते ॥ १॥ देवकीवसुदेवौतूत्पन्नज्ञानौअर्थाद्यदुचक्रंचतथाभूतंपृष्ट्वातयोर्यदुचक्रस्यचमोहायमायांविस्तारितवान् ॥ १ ॥

॥२॥ अपूजनंपूजनेतरत्कुर्वतामित्यर्थः तत्खंडमायुषस्तावत्कालजीवनंव्यर्थं । वृथातीर्थंवृथास्नानंवृथाजप्तंवृथाहुतं । सजीवतिवृथाब्रह्मन्यस्य मातासुदुःखिता ॥ इतिनृसिंहपुराणोक्तेः ॥३॥४॥ अतिक्रमस्यकृतंकरणं वीर्यबलंप्रतापःपराभिभवासहिष्णुताताभ्यां ॥ ५ ॥ पौराणांमाननं समाननं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ कृतमौर्ध्वदैहिकंश्राद्धादियेनतं ॥११॥ मयिभृत्येभरणार्हेभ्रातुर्दौहित्रेसतिदेवानाज्ञापयतुनृपैस्तुतैराज्ञभैः

उवाचचांबभोस्तातचिराद्युत्कंठितेनमे ॥ भवंतौकंसभीतेनदृष्टौसंकर्षणेनच ॥ २ ॥ कुर्वतांयातियःकालोमातापित्रोरपूजनं ॥ तत्खंडमायुषोव्यर्थसाधूनामुपजायते ॥ ३ ॥ गुरुदेवद्विजातीनांमातापित्रोश्चपूजनं ॥ कुर्वतांसफलंजन्मजन्मिनांतातजायते ॥ ४॥ तत्क्षंतव्यमिदंसर्वमतिक्रमकृतंपितः ॥कंसवीर्यप्रतापाभ्यामावयोःपरवश्ययोः॥ ॥ ५ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्त्वाथप्रणम्योभौयदुवृद्धाननुक्रमात् ॥ यथावदभिपूज्याथचक्रतुःपौरमाननं ॥६॥ कंसपत्न्यस्ततःकंसंपरिवार्यहतंभुवि ॥ विलेपुर्मातरश्चास्यदुःखशोकपरिप्लुताः ॥ ७ ॥ बहुप्रकारमस्वस्थःपश्चात्तापातुरोहरिः ॥ ताःसमाश्वासयामासस्वयमस्राविलेक्षणः ॥ ८ ॥ उग्रसेनंततोबंधान्मुमोचमधुसूदनः ॥ अभ्यषिंचत्तथैवैनंनिजराज्येहतात्मजं ॥ ९ ॥ राज्येभिषिक्तःकृष्णेनयदुसिंहःसुतस्यसः ॥ चकारप्रेतकार्याणियेचान्येतत्रपालिताः ॥ १० ॥ कृतौर्ध्वदैहिकंचैनंसिंहासनगतंहरिः ॥ उवाचाज्ञापयविभोयत्कार्यमविशंकया ॥ ११ ॥ ययातिशापाद्वंशोयमराज्यार्होपिसांप्रतं ॥ मयिभृत्येस्थितेदेवानाज्ञापयतुकिंनृपैः ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वासोस्मरद्वायुमाजगामसतत्क्षणात् ॥ उवाचचैनंभगवान्केशवःकार्यमानुषः ॥ १३ ॥ गच्छेंद्रंब्रूहिवायोत्वमलंगर्वेणवासव ॥ दीयतामुग्रसेनायसुधर्माभवतासभा ॥ १४ ॥

किमित्यनेनराजाज्ञापनापलक्षितराजस्तवार्हत्वरूपचक्रवर्तित्वायोग्यत्वमेवराज्यानर्हत्वंयादवानामितिज्ञेयं अतएवभगवताराजराजेश्वरत्वमेवांगीकृतं॥१२॥कार्येणदेवकार्येणनिमित्तेनमानुषः॥१३॥ वक्तव्यमाह।अलंगर्वेणेतिपादोनद्वाभ्यां अलंगर्वेणेत्यनेनगोवर्द्धनोद्धरणवृत्तस्मरणं ॥१४॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ विदितंविज्ञातमखिलंविज्ञानंशास्त्रंवायाभ्यांतौ तत्रहेतुः सर्वस्वरूपंज्ञानंब्रह्मतन्मयौ शिष्याचार्यक्रमंआचार्यवान्पुरु

कृष्णोब्रवीतिराजार्हमेतद्रत्नंमतंमम ॥ सुधर्माख्यासभायुक्तमस्यांयदुभिरासितुं ॥ १५ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्यु
क्तःपवनोगत्वासर्वमाहशचीपतिं ॥ ददौसोपिसुधर्माख्यांसभांवायोःपुरंदरः ॥१६॥ वायुनाचाहृतांदिव्यांतेसभांयदु
पुंगवाः ॥ बुभुजुःसर्वरत्नाढ्यांगोविंदभुजसंश्रयाः ॥ १७ ॥ विदिताखिलविज्ञानौसर्वज्ञानमयावपि ॥ शिष्याचा
र्यक्रमंवीरौख्यापयंतौयदूत्तमौ ॥ १८ ॥ ततःसांदीपनिंकाश्यमवंतिपुरवासिनं ॥ अस्त्रार्थंजग्मतुर्वीरौबलदेवजनार्द
नौ ॥ १९ ॥ तस्यशिष्यत्वमभ्येत्यगुरुवृत्तिपरौहितौ ॥ दर्शयांचक्रतुर्वीरावाचारमखिलेजने ॥ २० ॥ सरहस्यंध
नुर्वेदंससंग्रहमधीयतां ॥ अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्यातदद्भुतमभूद्द्विज ॥ २१ ॥ सांदीपनिरसंभाव्यंतयोःकर्मातिमानुषं ॥
विचिंत्यतौतदामेनेप्राप्तौचंद्रदिवाकरौ ॥ २२ ॥ अस्त्रग्राममशेषंचप्रोक्तमात्रमवाप्यतौ ॥ ऊचतुर्व्रियतांयातेदात
व्यागुरुदक्षिणा ॥२३॥ सोप्यतींद्रियमालोक्यतयोःकर्ममहामतिः॥अयाचतमृतंपुत्रंप्रभासेलवणार्णवे ॥२४॥ गृही
तास्त्रौततस्तौतुपाद्यपात्रोमहोदधिः॥उवाचनमयापुत्रोहृतःसांदीपनेरिति ॥२५॥ दैत्यःपंचजनोनामशंखरूपःसबाल
कं॥जग्राहसोस्तिसलिलेममैवारिनिषूदन ॥२६॥ इत्युक्तोंतर्जलंगत्वाहत्वापंचजनंचतं ॥ कृष्णोजग्राहतस्यास्थिप्र
भवंशंखमुत्तमं ॥ २७ ॥ तस्यनादेनदैत्यानांबलहानिरजायत ॥ देवानांववृधेतेजोयात्यधर्मश्चसंक्षयं ॥ २८ ॥

षोवेदेत्यादिश्रुत्युक्तं ॥ १८ ॥ काश्यंकाश्यांभवं ॥ १९ ॥ २० ॥ सरहस्यंअस्त्रमंत्रोपनिषत्सहितं संग्रहःअस्त्रप्रयोगःतत्सहितंचाधीतवंतौ ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥
अतींद्रियमन्यत्रादृष्टपूर्वंकर्मशस्त्रग्रहणप्रयोगादिकं ॥ २४ ॥ तयेत्युक्त्वासमुद्रंहंतुंगृहीतास्त्रौतौप्रतिमहोदधिरुवाचेत्यर्थः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ यथापूर्वशरीरिणंयथाप्राचीनंशरीरंतादृक्शरीरयुक्तंमायायोत्पाद्यददौ ॥ ३०॥३१॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेवैष्णवाकूतचंद्रिकायांएक विंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ अष्टादशसुयुद्धेषुनिर्जितोगाज्जरासुतः । द्वाविंशेकृष्णरामाभ्यांचक्राद्यस्त्रैरितीर्यते ॥ १ ॥ अस्तिप्राप्तिसंज्ञेजरा

तंपांचजन्यमापूर्यगत्वायमपुरींहरिः ॥ बलदेवश्चबलवाञ्जित्वावैवस्वतंयमं ॥ २९ ॥ तंबालंयातनासंस्थंयथापूर्व शरीरिणं ॥ पित्रेप्रदत्तवान्कृष्णोबलश्चबलिनांवरः ॥ ३० ॥ मथुरांचततःप्राप्तावुग्रसेनेनपालितां ॥ प्रहृष्टपुरुष स्त्रीकामुभौरामजनार्दनौ ॥ ३१ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ पराशरउवाच ॥ ज रासंधसुतेकंसउपयेमेमहाबलः ॥ अस्तिप्राप्तिंचमैत्रेयतयोर्भर्तृहणंपरं ॥१॥ महाबलपरीवारोमगधाधिपतिर्बली ॥ हंतुमभ्याययौकोपाज्जरासंधःसयादवं ॥ २ ॥ उपेत्यमथुरांसोथरुरोधमगधेश्वरः ॥ अक्षौहिणीभिःसैन्यस्यत्रयोविं शतिभिर्वृतः ॥ ३ ॥ निष्क्रम्याल्पपरीवारावुभौरामजनार्दनौ ॥ युयुधातेसमंतस्यबलिनौबलिसैनिकैः ॥ ४ ॥ त तोबलश्चकृष्णश्चमतिंचक्रेमहाबलः आयुधानांपुराणानामादानेमुनिसत्तम ॥ ५ ॥ अनंतरंहरेःशार्ङ्गंतूणौचाक्षय सायकौ ॥ आकाशादागतौविप्रतथाकौमोदकीगदा ॥ ६ ॥ हलंचबलभद्रस्यगगनादागतंज्वलत् ॥ मनसाभिमतं विप्रसौनंदंमुसलंतथा ॥ ७ ॥ ततोयुद्धेपराजित्यससैन्यंमगधाधिपं ॥ पुरींविविशतुर्वीरावुभौरामजनार्दनौ ॥ ८ ॥ जितेतस्मिन्सुदुर्वृत्तेजरासंधेमहामुने ॥ जीवमानेगतेकृष्णस्तंनामन्यतनिर्जितं ॥ ९ ॥ पुनरप्याजगामाथजरासं धोबलान्वितः ॥ जितश्चरामकृष्णाभ्यामपक्रांतोद्विजोत्तम ॥ १० ॥

संधसुतेतयोर्भर्तृहणंकंसहंतारं ॥ १ ॥ मगधाधिपतिर्जरासंधःसयादवंयादवैःसहितं ॥ २ ॥ सैन्यस्यत्रयोविंशतिभिस्त्रयोविंशत्याअक्षौहिणीभि र्वृतः ॥३॥ बलिसैनिकैर्बलिभिर्योद्धृभिःसह ॥ ४ ॥ पुराणानांचक्रादिहलादीनामायुधानां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ तंजरासंधंनिर्जितंनामन्यत पुनरपितदागमनस्यावश्यंभावित्वात् पाठांतरेजीवमानेकृष्णेगतेसतितेनजरासंधेनमयानिर्जितमितिस्वयमेवामन्यत ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥॥ १२ ॥ यादवानामल्पंबलंतैर्यदजितंतच्चक्रिणःसन्निधिमाहात्म्यमित्यर्थः ॥ १३ ॥ ननुकिमत्रचक्रिसान्निध्यमाहात्म्यंस्वयमेवात्मब
लेननिर्जितत्वात्तत्राह । मनुष्यधर्मशीलस्येति ॥ १४ ॥ लीलामेवाह । मनसैवेतियावत्समाप्ति । सहसैवेतिवापाठः ॥ १५ ॥ १६ ॥ उपप्रदानंदानं
॥ १७ ॥ छंदतःइच्छातः ॥ १८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेवैष्णवाकूतचंद्रिकायांद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ मुचुकुंदेनयवनोहतोदृष्टयैवग

दशचाष्टौचसंग्रामानेवमत्यंतदुर्मदः ॥ यदुभिर्मागधोराजाचक्रेकृष्णपुरोगमैः ॥ ११ ॥ सर्वेष्वेवचयुद्धेषुयदुभिःसंप
राजितः ॥ अपक्रांतोजरासंधःस्वल्पसैन्यैर्बलाधिकः ॥ १२ ॥ यद्बलंयादवानांतैरजितंयदनेकशः ॥ तत्तुसंनिधिमा
हात्म्यंविष्णोरंशस्यचक्रिणः ॥ १३ ॥ मनुष्यधर्मशीलस्यलीलासाजगतःपतेः ॥ अस्त्राण्यनेकरूपाणियदरातिषुमुं
चति ॥ १४ ॥ मनसैवजगत्सृष्टिसंहारंचकरोतियः ॥ तस्यारिपक्षक्षपणेकियानुद्यमविस्तरः ॥ १५ ॥ तथापिमम
नुष्याणांधर्मास्तदनुवर्तनं ॥ कुर्वन्बलवतासंधिंहीनैर्युद्धंकरोत्यसौ ॥ १६ ॥ सामचोपप्रदानंचतथाभेदंप्रदर्शय
न् ॥ करोतिदंडपातंचक्वचिदेवपलायनं ॥१७॥ मनुष्यदेहिनांचेष्टामित्येवमनुवर्त्ततः ॥लीलाजगत्पतेस्तस्यछंदतः
संप्रवर्तते ॥ १८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ पराशरउवाच ॥ गर्गंगोष्ठेद्विजःश्यालः
षंढइत्युक्तवान्द्विज ॥ यदूनांसन्निधौसर्वेजहसुर्यादवास्ततः ॥ १ ॥

र्गभूः॥कृष्णःस्तुतोत्रकृष्णेननिर्मितांद्वारकोच्यते ॥१॥ पूर्वाध्यायेक्वचित्पलायनंकरोतीत्युक्तंतदेवगर्गाख्यायिकयानिरूपयति । गर्गमित्यादिनामथुरां
पुनरायपावित्यंतेन गर्गःश्यालःशिशिरायणःभविष्यच्छालत्वात्सहिभगिनींगौरींदातुकामस्तस्यपौरुषेजिज्ञासांचक्रे नचस्कंदेयपौरुषइतिहरिवंशोक्तेः
तेनश्यालेनसर्वयादवसान्निधौगर्गप्रतिषंढोऽपुमानित्युक्तेयादवाजहसुरित्यन्वयः ॥ १ ॥

ततश्चयदुसमूहस्यभयावहंसुतमिच्छंस्तपस्तेपे ॥ २ ॥ तदर्थंचमहादेवमाराधयन्व्रतत्वेनायसःलोहस्यचूर्णमभक्षत ॥ ३ ॥ तंचलब्धवरंज्ञात्वा स्वगृहगतंअनात्मजोऽपुत्रोयवनेशःस्वभार्यायांपुत्रोत्पादनायप्रार्थयिष्यन्संभोजयामासभोजनेनसंवर्द्धयामास सभाजयामासेतिपाठेपूजयामासे त्यर्थः अलिसप्रभःमधुकरतुल्यकांतिः ॥ ४ ॥ वज्राग्रवत्कठिनमुरोयस्यतं ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अव्यवच्छिन्नःकेनाप्यप्रतिहतः अच्छिन्नयानः

ततःकोपसमाविष्टोदक्षिणापथमेत्यसः ॥ सुतमिच्छंस्तपस्तेपेयदुचक्रभयावहं ॥ २ ॥ आराधयन्महादेवंसोयश्चूर्ण मभक्षयत् ॥ ददौवरंचतुष्टोऽस्मैवर्षेद्वादशमेहरः ॥ ३ ॥ संभोजयामासचतंयवनेशोत्यनात्मजः ॥ तद्योषित्संगमाच्चा स्यपुत्रोभूदलिसप्रभः ॥ ४ ॥ तंकालयवनंनामराज्येस्वेयवनेश्वरः ॥ अभिषिच्यवनंयातोवज्राग्रकठिनोरसं ॥५॥ सतुवीर्यमदोन्मत्तःपृथिव्यांवलिनोनृपान् ॥ पप्रच्छनारदश्चास्मैकथयामासयादवान् ॥ ६ ॥ म्लेच्छकोटिसहस्रा णांसहस्रैःसोभिसंवृतः ॥ गजाश्वरथसंपन्नैश्चकारपरमोद्यमं ॥ ७ ॥ प्रययौचाव्यवच्छिन्नोऽच्छिन्नयानोदिनेदिने॥ यादवान्प्रतिसामर्षोमैत्रेयमथुरांपुरीं ॥ ८ ॥ कृष्णोपिचिंतयामासक्षपितंयादवंबलं ॥ यवनेनरणेगम्यंमागधस्यभ विष्यति ॥ ९ ॥ मागधस्यबलंक्षीणंसकालयवनोबली ॥ हंतातदिदमायातंयदूनांव्यसनंद्विधा ॥ १० ॥ तस्माद्दु र्गंकरिष्यामियदूनामतिदुर्जयं ॥ स्त्रियोपियत्रयुद्ध्येयुःकिंपुनर्वृष्णिपुंगवाः ॥ ११ ॥

एकपंक्तिरूपसैन्यसंतानः अव्यवच्छिन्नमितिपाठेश्रांतंश्रांतंवाहनंविवाहायवाहनांतरेणपूर्वमेवतत्रतत्रप्रस्थापितेनअव्यवच्छिन्नंयथाभवत्येवंस्वर यामथुरांप्रययावित्यर्थः ॥ ८ ॥ कृष्णोपीति एकतःकालयवनेऽन्यतोमागधेप्राप्तेकृष्णश्चिंतयामासयवनेनसमंप्रथमेरणेतेनक्षपितंक्षीणप्रायंयाद वबलं मागधस्यगम्यंसाध्यंभविष्यति मागधस्यमागधेनसमंप्रथमेरणेतेनचक्षीणंबलंकालयवनोहंताहनिष्यति तदेवमुभयतोयदूनांद्विधाव्यसनं प्राप्तमितिद्वयोरन्वयः ॥ ९ ॥ १० ॥ तस्माद्दुर्गंतत्करिष्यामियत्रस्त्रियोपितद्दलेनसहयुध्येयुः ॥ ११ ॥

त्वयिस्थितेकिंदुर्गेणेत्यतआह । मयीति । मत्तेमद्यादिना प्रमत्तेऽनवहितेच प्रवसितेअन्यत्रगते ॥ १२ ॥ द्वादशयोजनानिपर्योनिधियया चेतत्र
पुरींनिर्ममे ॥ १३ ॥ महान्वप्रःप्राकारोमूलोच्चभूमिर्यस्याः प्राकारैर्दुर्गगृहैश्चसंकीर्णा ॥ १४ ॥ १५ ॥ आवासितेपुरमध्येनिवेशिते तंवासुदेवं ॥

मयिमत्तेप्रमत्तेवासुप्तेप्रवसितेतथा ॥ यादवाभिभवंदुष्टामाकुर्वंत्वरयोधिकाः ॥ १२ ॥ इतिसंचिंत्यगोविंदोयोजनानिमहोदधिं ॥ ययाचेद्द्वादशपुरींद्वारकांतत्रनिर्ममे ॥ १३ ॥ महोद्यानांमहावप्रांतडागशतशोभितां ॥ प्राकारगृहसंबाधामिंद्रस्येवामरावतीं ॥ १४ ॥ मथुरावासिनंलोकंतत्रानीयजनार्दनः ॥ आसन्नेकालयवनेमथुरांचस्वयंययौ ॥ १५ ॥ बहिरावासितेसैन्येमथुरायांनिरायुधः ॥ निर्जगामसगोविंदोददृशेयवनश्चतं ॥ १६ ॥ सज्ञात्वावासुदेवंतंबाहुप्रहरणोनृपः ॥ अनुयातोमहायोगिचेतोभिःप्राप्यतेनयः ॥ १७ ॥ तेनानुयातःकृष्णोपिप्रविवेशमहागुहां ॥ यत्रशेतेमहावीर्योमुचुकुंदोमहेश्वरः ॥ १८ ॥ सोपिप्रविष्टोयवनोदृष्ट्वाशय्यागतंनरं ॥ पादेनताडयामासकृष्णंमत्वासुदुर्मतिः ॥ १९ ॥ दृष्टमात्रश्चतेनासौजज्वालयवनोग्निना ॥ तत्क्रोधजेनमैत्रेयभस्मीभूतःसतत्क्षणात् ॥ २० ॥ सहिदेवासुरेयुद्धेगतोजित्वामहासुरान् ॥ निद्रार्तःसुमहाकालंनिद्रांवव्रेवरंसुरान् ॥ २१ ॥ प्रोक्तश्चदेवैःसंसुप्तंयस्त्वामुत्थापयिष्यति ॥ देहजेनाग्निनासद्यःसतुभस्मीभविष्यति ॥ २२ ॥ एवंदग्ध्वासतंपापंदृष्ट्वाचमधुसूदनं ॥ कस्त्वमित्याहसोप्याहजातोहंशशिनःकुले ॥ २३ ॥

॥ १६ ॥ लक्षणैर्नारदप्रोक्तैर्वासुदेवंज्ञात्वानिश्चित्यअनुयातःअन्वधावत् योवासुदेवःमहायोगिचेतोभिर्नप्राप्यतेतं ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ तत्क्रोधजेनमुचुकुंदक्रोधोद्दीपितेनस्वदेहजेनैवेत्यर्थः ॥ २० ॥ कथंभस्मीभूतस्तत्राह ॥ सहीतिद्वाभ्यां ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

भगवताजातोहमित्यादिनासजन्मनिकथितेमुचुकुंदोवृद्धगर्गवचःसर्वंसंस्मृत्यसर्वेषामिंद्रादीनामीश्वरंकृष्णंप्राहप्रत्यभिज्ञामुक्तवान्तुष्टावच। ज्ञातोभवानित्यादिनायावदध्यायसमाप्ति। यस्यहरेर्जन्मभविष्यतीतिमेगर्गेणकथितंसहरिस्त्वमेवज्ञातःप्रत्यभिज्ञातः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ तत्रलिंगान्याह। तथाहीतिसार्धद्वाभ्यां ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ हेप्रपन्नार्तिहंतः हर्तेतिवापाठः यतएवमतोममाशुभंहर॥३०॥ प्रपन्नार्तिहरत्वेहेतुमाह।

वसुदेवस्यतनयोयदुवंशसमुद्भवः ॥ मुचुकुंदोपितत्रासौवृद्धगर्गवचःस्मरन् ॥ २४ ॥ संस्मृत्यप्रणिपत्यैनंसर्वंसर्वेश्वरंहरिं ॥ प्राहज्ञातोभवान्विष्णोरंशस्त्वंपरमेश्वरः ॥ २५ ॥ पुरागर्गेणकथितमष्टाविंशतिमेयुगे ॥ द्वापरांतेहरेर्जन्मयदुवंशेभविष्यति ॥ २६ ॥ सत्वंप्राप्तोनसंदेहोमर्त्यानामुपकारकृत् ॥ तथाहिसुमहत्तेजोनालंसोढुमहंतव ॥ २७ ॥ तथाहिसजलांभोदनादधीरतरंतव ॥ वाक्यंनमतिचैवोर्वीयुष्मत्पादप्रपीडिता ॥ २८ ॥ देवासुरमहायुद्धेदैत्यसैन्यमहाभटाः ॥ नसेहुर्ममयत्तेजस्त्वत्तेजोनसहाम्यहं ॥ २९ ॥ संसारपतितस्यैकोजंतोस्त्वंशरणंपरं ॥ सप्रसीदप्रपन्नार्तिहंतर्हरममाशुभं ॥ ३० ॥ त्वंपयोनिधयःशैलाःसरितस्त्वंवनानिच ॥ मेदिनीगगनंवायुरापोग्निस्त्वंतथामनः ॥ ॥ ३१ ॥ बुद्धिरव्याकृतंप्राणाःप्राणेशस्त्वंतथापुमान् ॥ पुंसःपरतरंयच्चव्याप्यजन्मविकल्पवत् ॥ ३२ ॥ शब्दादिहीनमजरममेयंक्षयवर्जितं ॥ अवृद्धिनाशंतद्ब्रह्मत्वमाद्यंतविवर्जितं ॥ ३३ ॥ त्वत्तोमराःसपितरोयक्षगंधर्वकिंनराः ॥ सिद्धाःसाप्सरसस्त्वत्तोमनुष्याःपशवःखगाः ॥ ३४ ॥ सरीसृपामृगाःसर्वेत्वत्तःसर्वेमहीरुहाः ॥ यच्चभूतंभविष्यद्वाकिंचिदत्रचराचरं ॥ ३५ ॥

त्वंपयोनिधयइत्यादिनानास्तिकिंचित्त्वयाविनेत्यंतेन॥३१॥व्यापिअधिष्ठानतयासर्वकार्यानुगतंअजन्मविकल्पवत्जन्मरूपविकल्परहितं॥३२॥ अजरंपरिणामहीनं क्षयोपक्षयस्तद्विवर्जितं आद्यंतविवर्जितंदेशतोऽपरिच्छिन्नं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ यथाजलस्याशयामृगतृष्णामूढैर्गृह्यतेतथादुःखानिदुःखसाधनान्येवसुखबुद्ध्यासुखसाधनबुद्ध्यागृहीतानि ॥ ३८ ॥ तान्येवा
ह । राज्यमितिद्वाभ्यां ॥ ३९ ॥ ४० ॥ नचदेवलोकेपिनिर्वृतिरित्याह । देवलोकेति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ततोऽक्रियययाविहिताकरणेनयास्त
तिःसंसरणंतद्युताः ततोनिजक्रियासूतिनरकेष्विवतिपाठेनिजक्रियाभिःसूतिर्जन्मयेषांतेषुनरकेषुदुःखंप्राप्नुवंति यतस्तवस्वरूपंनजानंति ॥ ४४ ॥

अमूर्त्तंमूर्तमथवास्थूलंसूक्ष्मतरंतथा ॥ तत्सर्वंत्वंजगत्कर्त्तर्नास्तिकिंचित्त्वयाविना ॥ ३६ ॥ मयासंसारचक्रेस्मि
न्भ्राम्यताभगवन्सदा ॥ तापत्रयाभिभूतेननप्राप्तानिर्वृतिःक्वचित् ॥ ३७ ॥ दुःखान्येवसुखानीतिमृगतृष्णाजला
शया ॥ मयानाथगृहीतानितानितापायचाभवन् ॥ ३८ ॥ राज्यमुर्वीबलंकोशोमित्रपक्षस्तथात्मजाः ॥ भार्याभृ
त्यजनायेचशब्दाद्याविषयाःप्रभो ॥ ३९ ॥ सुखबुद्ध्यामयासर्वंगृहीतमिदमन्यथा ॥ परिणामेतदेवेशतापात्मकम
भून्मम ॥ ४० ॥ देवलोकगतिंप्राप्तोनाथदेवगणोपिहि ॥ मत्तःसाहाय्यकामोभूच्छाश्वतीकुत्रनिर्वृतिः ॥ ४१ ॥ त्वा
मनाराध्यजगतांसर्वेषांप्रभवास्पदं ॥ शाश्वतीप्राप्यतेकेनपरमेश्वरनिर्वृतिः ॥ ४२ ॥ त्वन्मायामूढमनसोजन्ममृत्यु
जरादिकान् ॥ अवाप्यतापान्पश्यंतिप्रेतराजाननंनराः ॥ ४३ ॥ ततोऽक्रियास्तृतियुतानरकेष्वतिदारुणं ॥ प्राप्नुवं
तिनरादुःखंनस्वरूपविदस्तव ॥ ४४ ॥ अहमत्यंतविषयीमोहितस्तवमायया ॥ ममत्वगर्वगर्त्तांतर्भ्रमामिपरमेश्वर
॥ ४५ ॥ सोहंत्वांशरणमपारमीशमाद्यंसंप्राप्तःपरमपदंयतोनकिंचित् ॥ संसारभ्रमपरितापतप्तचेतानिर्वाणेपरिण
तधाम्निसाभिलाषः ॥ ४६ ॥ इतिश्रीवि० पं० त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

राज्यादिषुममत्वंतन्निमित्तोगर्वश्चतावेवगर्तस्तस्यांतर्मध्येभ्रमामि ॥ ४५ ॥ यतस्त्वत्तःपरमंपरंचकारणंकार्यंचव्यतिरिक्तंनास्ति परमपदमिति
पाठेपरमपदस्वरूपंध्यायतोनकिंचिद्व्यतिरिक्तमस्तीतिशेषः परिणतधाम्निअनादिप्रकाशे निर्वाणेपरिपक्वयोगिनामाश्रयेइतिवा ॥ ४६ ॥ इति
श्रीपंचमेंऽशेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

वरप्रदानंराज्ञोत्रम्लेच्छसैन्याद्धनग्रहः॥उक्तोगतेव्रजंरामेगोपीनांविरहोपिच॥ १॥स्तुतोथभगवान्काम्यकर्मणांभक्तेश्वफलंभोगान्मोक्षंचप्रादादित्याह। इत्यर्मितित्रिभिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ भोगप्रदानादात्मनःशुद्धभावंमत्वातपसेयथावित्याह। इत्युक्तइतिद्वाभ्यां। अल्पकान्प्रमाणबलादिभिरतिहीना न् ॥ ४ ॥ ५ ॥ उपायेनमुचुकुंददृशा ॥ ६ ॥ ७ ॥ कृष्णोयथैकांगिरिगुहांगत्वायवनवधादिकंविधायद्वारकामागतस्तथाबलदेवोपिगोकुलंगत्वा

॥ पराशरउवाच ॥ इत्थंस्तुतस्तदातेनमुचुकुंदेनधीमता ॥ प्राहेशःसर्वभूतानामनादिर्भगवान्हरिः ॥ १ ॥ यथाभि वांछितान्दिव्यांल्लोकान्गच्छनरेश्वर ॥ अव्याहतपरैश्वर्योमत्प्रसादोपबृंहितः ॥ २ ॥ भुक्त्वादिव्यान्महाभोगान् भविष्यसिमहाकुले ॥ जातिस्मरोमत्प्रसादात्ततोमोक्षमवाप्स्यसि ॥ ३ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तःप्रणिपत्येशंज गतामच्युतंनृपः ॥ गुहामुखाद्विनिष्क्रांतोददृशेसोल्पकान्नरान् ॥ ४ ॥ ततःकलियुगंज्ञात्वाप्राप्तंतप्तुंनृपस्तपः ॥ नरनारायणस्थानंप्रययौगंधमादने ॥ ५ ॥ कृष्णोपिघातयित्वारिमुपायेनहितद्बलं॥ जग्राहमथुरामेत्यहस्त्यश्वस्यं दनोज्ज्वलं ॥ ६ ॥ आनीयचोग्रसेनायद्वारवत्यांन्यवदेयत् ॥ पराभिभवनिःशंकंबभूवचयदोःकुलं ॥ ७ ॥ बल देवोपिमैत्रेयप्रशांताखिलविग्रहः ॥ ज्ञातिदर्शनसोत्कंठःप्रययौनंदगोकुलं ॥ ८ ॥ ततोगोपांश्चगोपीश्चयथापूर्वम मित्रजित् ॥ तथैवाभ्यवदत्प्रेम्णाबहुमानपुरःसरं ॥ ९ ॥ कैश्चापिसपरिष्वक्तःकांश्चिच्चपरिषस्वजे ॥ हास्यंचक्रेसमं कैश्चिद्गोपगोपीजनैस्तथा ॥ १० ॥

सुहृत्संगभाषणयमुनाकर्षणादिकंकृत्वाद्वारकामागतइत्याह। बलदेवोपीत्यादिनाधावदध्यायसमाप्ति। ज्ञातित्वेनाभिमतानांदर्शनेसोत्कंठऔत्सुक्य युक्तः ॥ ८ ॥ ९ ॥ कैश्चिज्ज्येष्ठैःपरिष्वक्तःकांश्चित्कनिष्ठान्परिषस्वजे कैश्चित्समैःसमंहास्यंचक्रे ॥ १० ॥

हलायुधंप्रियाण्यवदन्निति द्विकर्मकं अपरागमकांताःसेर्ष्यमूचुः ॥ ११ ॥ कृष्णकांतास्तुपप्रच्छुरित्याह । गोप्यइतिसप्तभिः । चलन्प्रेमलवोयस्मि
न्ताद्दगात्माचित्तंयस्यसः ॥ १२ ॥ तदेवाहुः अस्माकंग्राम्याणांचेष्टायाउपहसनंतेनचपुरयोषितांसौभाग्यमानंसौभाग्यगर्वमधिकंकिंनकरोती
तिप्रायशःकरोत्येवेतिसेर्ष्यप्रश्नं चेष्टामुपहसन्नितिपाठेपिसएवार्थः ॥ १३ ॥ अन्याआहुः । कच्चिदिति । गीतेनानुगमनमनुवृत्तिस्वगीतानुगुणम
स्माकंगानकलंमधुरंकिंनस्मरति अस्मासुप्रयोजनाभावेपिमात्रादीनद्रष्टुंकिमेष्यतीतिप्रणयकोपादपराआह । अप्यसाविति ॥ १४ ॥ अपरानि

प्रियाण्यनेकान्यवदन्गोपास्तत्रहलायुधं ॥ गोप्यश्चाप्रेमकुपिताःसेर्ष्यमूचुस्तथापराः ॥ ११ ॥ गोप्यःपप्रच्छुरपरा
नागरीजनवल्लभः ॥ कच्चिदास्तेसुखंकृष्णश्चलत्प्रेमलवात्मकः ॥ १२ ॥ अस्मच्चेष्टोपहसनंनकच्चित्पुरयोषितां ॥
सौभाग्यमानमधिकंकरोतिक्षणसौहृदं ॥ १३ ॥ कच्चित्स्मरतिनःकृष्णोगीतानुगमनंकलं ॥ अप्यसौमातरंद्रष्टुंसकृ
दप्यागमिष्यति ॥१४॥ अथवाकिंतदालापैरपराक्रियतांकथा ॥ यस्यास्माभिर्विनातेनविनास्माकंभविष्यति ॥१५॥
पितामातातथाभ्राताभर्ताबंधुजनश्चकिं ॥ नतयक्तस्तत्कृतेस्माभिरकृतज्ञध्वजोहिसः ॥ १६ ॥ तथापिकंचिदालाप
मिहागमनसंश्रयं ॥ करोतिकृष्णोवक्तव्यंभवताकृष्णनानृतं ॥ १७ ॥ दामोदरोसौगोविंदः पुरस्त्रीसक्तमानसः ॥ अ
पेतप्रीतिरस्मासुदुर्दर्शःप्रतिभातिनः ॥ १८ ॥ पराशरउवाच ॥ आमंत्रितःसकृष्णेतिपुनर्दामोदरेतिच ॥ जहाससु
स्वरंगोपीर्हरिणाहृतचेतसः ॥ १९ ॥

वेदादाहुः । अथवेति । यस्यास्माभिर्विनाजीवनंलोकयात्रावातथास्माकमपितेननादुःखेनापिजीवनंलोकयात्रावाभविष्यत्येवेत्यर्थः ॥ १५ ॥ ना
स्तिकृतज्ञोयस्मात्तस्यध्वजोमूर्धन्यइतिवास्तवोर्थः ॥ १६ ॥ शोकातुराबलभद्रमेवकृष्णेतिसंबोध्याहुः । तथापीति ॥ १७ ॥ तथाहेदामोदरेतिबल
मेवसंबोधयंत्यऊचुः असौगोविंदःपुरस्त्रीष्वासक्तमानसोस्मासुचगतप्रीतिर्दुर्दर्शःप्रतिभाति ॥ १८ ॥ इत्येवंहरिणाहृतचेतसोगोपीःप्रतिजहास
जहसुरितिपाठेअपरागोप्यस्ताजहसुरित्यर्थः ॥ १९ ॥

साम्नाप्रियोक्त्यामधुरैरगर्वितैःसानुनयैःकृष्णस्यसंदेशैरामेणाश्वासिताइतिसंबंधः ॥ २०॥ २१ ॥ इतिश्रीपंचमेंऽशेचतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ पंच
विंशेत्रहलिनाकृष्टाथयमुनावने ॥ वारुणीकांतिरेवत्योरामेणाप्ताइतीर्यते ॥१॥१॥२॥ तस्योपभोगायमुदागच्छसुदेइतिपाठेहर्षापेत्यर्थः ॥ ३ ॥ वृं

संदेशैःसाममधुरैःप्रेमगर्भैरगर्वितैः ॥ रामेणाश्वासितागोप्यःकृष्णस्यातिमनोहरैः ॥ २० ॥ गोपैश्चपूर्ववद्रामःपरिहासमनोहराः ॥ कथाश्चकाररेमेचसहतैर्व्रजभूमिषु ॥ २१ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥
॥ पराशरउवाच ॥ वनेविरहितस्तस्यसहगोपैर्महात्मनः ॥ मानुषच्छद्मरूपस्यशेषस्यधरणीभृतः ॥ १ ॥ निष्पादितोरुकार्यस्यकार्येणोर्वीविचारिणः ॥ उपभोगार्थमत्यर्थंवरुणःप्राहवारुणीं ॥ २ ॥ अभीष्टासर्वदायस्यमदिरेत्वंमहौजसः ॥ अनंतस्योपभोगायतस्यगच्छमुदाशुभे ॥ ३ ॥ इत्युक्तावारुणीतेनसंनिधानमथाकरोत् ॥ वृंदावनवनोत्पन्नकदंबतरुकोटरे ॥ ४ ॥ विचरन्बलदेवोपिमदिरागंधमुद्धतं ॥ आघ्रायमदिरातर्षमवापाथपुरातनं ॥ ५ ॥ ततःकदंबात्सहसामधुधारांसलांगली ॥ पतंतींवीक्ष्यमैत्रेयप्रययौपरमांमुदं ॥ ६ ॥ ययौचगोपगोपीभिःसमवेतोमुदान्वितः ॥ उपगीयमानोललितंगीतवाद्यविशारदैः ॥ ७ ॥ समत्तोत्यंतघर्मांभःकणिकामौक्तिकोज्ज्वलः ॥ आगच्छयमुनेस्नातुमिच्छामीत्याहविह्वलः ॥ ८ ॥ तस्यवाचंनदीसातुमत्तोक्तामवमन्यवै ॥ नाजगामततःक्रुद्धोहलंजग्राहलांगली ॥ ९ ॥ गृहीत्वातांतटेतेनचकर्षमदविह्वलः ॥ पापेनायासिनायासिगम्यतामिच्छयान्यतः ॥ १० ॥ साकृष्टातेनसहसामार्गंसंत्यज्यनिम्नगा ॥ यत्रास्तेबलदेवोसौप्लावयामासतद्वनं ॥ ११ ॥

दावनस्यावांतरवनेउत्पन्नकदंबतरुकोटरे ॥४॥ मदिरायास्तर्षंपिपासां ॥५॥६॥७॥ अत्यंतघर्मांभःकणिकाएवमौक्तिकानितैरुज्ज्वलःस्नातुमिच्छामिइत्याहेत्यर्थः ॥८॥९॥ तेनहलेन कोपाद्यमुनापराधस्मरणार्थंनायासिनायासीतिवीप्सा यदिशङ्कोपितदेच्छयान्यतोगम्यतां ॥ १० ॥ ११ ॥

शरीरिणीअधिष्ठातृरूपिणीसतीप्रसीदमांमुंचेत्यब्रवीत् ॥ १२ ॥ ममशौर्यबलेअवजानासिन्यक्करोषि ॥ १३ ॥ १४ ॥ ततःकांतिर्लक्ष्मीरवतंसोत्प
लादिप्रावच्छदित्यन्वयः एककर्णस्यभूषणमुत्पलमन्यस्यचैवकुंडलमितिज्ञेयं हरिवंशेलक्ष्मीवाक्यं । जातरूपमयंचैवकुंडलंवज्रभूषितं । आदिपद्मं
चपद्माक्षंदिव्यंश्रवणभूषणं॥देवेमांप्रतिगृण्हीष्वपौराणींभूषणक्रियामिति ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इदानींश्रीकृष्णस्यविवाहान्पुत्रांश्चवक्तुंज्ये

शरीरिणीतथोपेत्यत्रासविव्हललोचना ॥ प्रसीदेत्यब्रवीद्रामंमुंचमांमुसलायुध ॥ १२ ॥ सोब्रवीदवजनासिमम
शौर्यबलेनदि ॥ सोइंत्वाहलपातेननयिष्यामिसहस्रधा ॥ १३ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तयातिसंत्रासात्तयानद्याप्र
सादितः ॥ भूभागेप्लावितंतत्रमुमोचयमुनांबलः ॥ १४ ॥ ततःस्नातस्यवैकांतिराजगाममहात्मनः ॥ अवतंसोत्प
लंचारुगृहीत्वैकंचकुंडलं ॥ १५ ॥ वरुणप्रहितांचास्मैमालामम्लानपंकजां ॥ समुद्रार्हेतथावस्त्रेनीलेलक्ष्मीरयच्छ
त ॥ १६ ॥ कृतावतंसःसतदाचारुकुंडलभूषितः ॥ नीलांबरधरःस्रग्वीशुशुभेकांतिसंयुतः ॥ १७ ॥ इत्थंविभूषि
तोरेमेतत्ररामस्तदाव्रजे ॥ मासद्वयेनयातश्चपुनःसमथुरांपुरीं ॥ १८ ॥ रेवतींनामतनयांरैवतस्यमहीपतेः ॥ उप
येमेबलस्तस्यांजज्ञातेनिशठोल्मुकौ ॥ १९ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेपंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥ परा
शरउवाच ॥ भीष्मकःकुंडिनेराजाविदर्भविषयेभवत् ॥ रुक्मीतस्याभवत्पुत्रोरुक्मिणीचवरांगना ॥ १ ॥ रुक्मि
णींचकमेकृष्णःसाचतंचारुहासिनी ॥ नददौयाचतेचैनांरुक्मीद्वेषेणचक्रिणे ॥ २ ॥ ददौचशिशुपालायजरासंधप्र
चोदितः ॥ भीष्मकोरुक्मिणासार्धंरुक्मिणीमुरुविक्रमः ॥ ३ ॥

ष्ठस्यरामस्यविवाहादिकमनुस्मारयति । रेवतीमिति ॥१९॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेंऽशेपंचविंशतितमोऽध्यायः ॥२५॥ षड्विंशेरुक्मिणीं
कृष्णउपयेमइतीर्यते । यस्यांबभूवप्रद्युम्नःशंबरोयेनपातितः ॥ १ ॥ १ ॥ २ ॥ भीष्मकोरुक्मिणासहशिशुपालायरुक्मिणींकन्यांददौवाचादत्तवा
नित्यर्थःजरासंधप्रचोदितइति शिशुपालोहिसुनीथाख्यश्चैद्योपिमागधस्यदत्तपुत्रोभूदतस्तत्प्रचोदितइतिसंगच्छते ॥ ३ ॥ ॥

॥४॥५॥ पुराद्बहिरंबिकापूजार्थंनिर्गतांहरिर्हृतवान् विपक्षभारंविपक्षेषुशत्रुषुकर्तव्ययुद्धादिभारंरामादिष्वासज्यनिक्षिप्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ रुक्मी चकेशवमहत्वाकुंडिनंनप्रवेक्ष्यामीतिप्रतिज्ञायकृष्णंहंतुंअभिद्रुतइत्याह। कुंडिनमिति ॥ ९ ॥ पातितएवकेवलंनतुहतःरुक्मिणीभ्रातृत्वात् ॥ १०॥ राक्षसेनराक्षसोयुद्धहरणादितिस्मृत्युक्तेनविवाहेन ॥ ११॥ अग्रिमाध्यायेशंबरवधंविस्तरेणवक्तुंसंक्षेपान्निरूपयति। तस्मादिति। तस्यामितिपाठे

विवाहार्थंततःसर्वेजरासंधमुखानृपाः ॥ भीष्मकस्यपुरंजग्मुःशिशुपालप्रियैषिणः ॥ ४ ॥ कृष्णोपिबलभद्राद्यैर्यदुभिःपरिवारितः ॥ प्रययौकुंडिनंद्रष्टुंविवाहंचेदिभूभृतः ॥ ५ ॥ श्वोभाविनिविवाहेतुतांकन्यांहृतवान्हरिः ॥ विपक्षभारमासज्यरामाद्येष्वथबंधुषु ॥ ६ ॥ ततश्चपौंड्रकःश्रीमान्दंतवक्रोविदूरथः ॥ शिशुपालजरासंधशाल्वाद्याश्चमहीभृतः ॥ ७ ॥ कुपितास्तेहरिंहंतुंचक्रुरुद्योगमुत्तमं ॥ निर्जिताश्चसमागम्यरामाद्यैर्यदुपुंगवैः ॥ ८ ॥ कुंडिनंनप्रवेक्ष्यामिअहत्वायुधिकेशवं ॥ कृत्वाप्रतिज्ञांरुक्मीचहंतुंकृष्णमभिद्रुतः ॥ ९ ॥ हत्वाबलंसनागाश्वपत्तिस्यंदनसंकुलं ॥ निर्जितःपातितश्चोर्व्यांलीलयैवसचक्रिणा ॥ १० ॥ निर्जित्यरुक्मिणंसम्यगुपयेमेसरुक्मिणीं ॥ राक्षसेनविवाहेन संप्राप्तांमधुसूदनः ॥ ११ ॥ तस्माज्जज्ञेचप्रद्युम्नोमदनांशःसवीर्यवान् ॥ जहारशंबरोयंवैयोजघानचशंबरं ॥१२॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ शंबरेणहृतोवीरःप्रद्युम्नःसकथंमुने ॥ शंबरश्चमहावीर्यःप्रद्युम्नेनकथंहतः॥ १ ॥ पराशरउवाच ॥ षष्ठेन्हिजातमात्रंतुप्रद्युम्नंसूतिकागृहात् ॥ ममैषहंतेतिमुने हृतवान्कालशंबरः ॥ २ ॥ हृत्वाचिक्षेपचैवैनंग्राहोग्रेलवणार्णवे ॥ कल्लोलजनितावर्तेसुघोरेमकरालये ॥ ३ ॥

रुक्मिण्यामित्यर्थः मदनस्यकामस्यांशःअतएवपूर्ववैरमनुस्मरन्जहारसचतंहतवान् ॥१२॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेषड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥ लब्धोमत्स्योदरात्कामोरत्याश्रुतरहस्यया। पुष्टोयःशंबरंहत्वापुरमायादिहोच्यते ॥१॥ १ ॥ कालशंबरःकृष्णवर्णःमृत्युतुल्योवाशंबरः ॥ २ ॥ ग्राहोग्रे इत्यादिविशेषणेनमृत्युहेतुबाहुल्येपिनममारेतिभगवद्वीर्यमाहात्म्योक्तिः ॥ ३ ॥

॥४॥मत्स्यबंधैर्जालिकैः॥५॥ मायावतीतस्यपत्नीत्युक्त्यामायथैवपत्नी नतुवस्तुतइतिव्यज्यते यद्वानाम्नानाम्नैवपत्नी नार्थतइत्यर्थः यतोऽनिंदितापतिव्रताकामस्यैवभार्येतिएतच्चाग्रेस्फुटीभविष्यतीति॥६॥७॥८॥ कृष्णतनयइत्यत्रषष्ठीलोपआर्षः अतएवकृष्णस्याविशेषणंसूतिसंहारकर्मणइति सूतिः

पतितंतत्रचैवैकोमत्स्योजग्राहबालकं ॥ नममारसतस्यापिजठरानलदीपितः ॥ ४ ॥ मत्स्यबंधैश्चमत्स्योसौमत्स्यैरन्यैःसहद्विज ॥ घातितोऽसुरवर्यायशंबरायनिवेदितः ॥ ५ ॥ तस्यमायावतीनामपत्नीसर्वगृहेश्वरी ॥ कारयामाससूदानामाधिपत्यमनिंदिता ॥ ६ ॥ दारितेमत्स्यजठरेददृशेसातिशोभनं॥कुमारंमन्मथतरोर्दग्धस्यप्रथमांकुरं॥ ७॥ कोयंकथमयंमत्स्यजठरंसमुपागतः ॥ इत्येवंकौतुकाविष्टांतांतन्वींप्राहनारदः ॥ ८ ॥ अयंसमस्तजगतांसृतिसंहारकर्मणः ॥ शंबरेणहृतःकृष्णतनयःसूतिकागृहात् ॥ ९ ॥ क्षिप्तःसमुद्रेमत्स्येननिगीर्णस्तेवशंगतः ॥ नररत्नमिदंसुभ्रुविश्रब्धापरिपालय ॥ १० ॥ पराशरउवाच ॥ नारदेनैवमुक्तासापालयामासतंशिशुं ॥ बाल्यादेवातिरागेणरूपातिशयमोहिता ॥ ११ ॥ सयदायौवनाभोगभूषितोभून्महामुने ॥ साभिलाषातदासातुबभूवगजगामिनी॥ १२॥ मायारतिर्ददौचास्मैमायाःसर्वामहात्मने ॥ प्रद्युम्नायात्मभूतायतन्न्यस्तहृदयेक्षणा ॥ १३ ॥ प्रसज्जतींतुतामाहकार्ष्णिःकमललोचनां ॥ मातृभावंविहायत्वंकिमेवंवर्तसेन्यथा ॥ १४ ॥ साचास्मैकथयामासनपुत्रस्त्वंममेतिवै ॥ तनयंत्वामयंविष्णोर्हृतवान्कालशंबरः ॥ १५ ॥ क्षिप्तःसमुद्रमत्स्यस्यसप्राप्तोजठरान्मया ॥ सारोरुदीतितेमाताकांताद्याप्यतिवत्सला ॥ १६ ॥

संसारकर्मणइतिपाठेसंसारकर्मणोजन्ममरणप्रवाहरूपकर्मणःसूतिःकारणंकामइत्यर्थः॥९॥विश्रब्धास्वभर्तेतिकृतनिश्चया॥१०॥११॥यदायौवनाभोगेनतारुण्यविस्तारेणभूषितोभवत्॥१२॥१३॥प्रसज्जतींरतिप्रसंगंकुर्वतीं मातृभावंविहायत्यक्त्वा अपहारेणेतिपाठेसएवार्थः॥१४॥१५॥१६॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ कृष्णोयमितिसंकल्पोमनोवृत्तिर्यासांताः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ अथवेत्युत्प्रेक्षायां यादृशःपुत्रस्नेहसदृशः यादृ

॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तःशंबरंयुद्धेप्रद्युम्नःससमाह्वयत् ॥ क्रोधाकुलीकृतमनाययुधेचमहाबलः ॥ १७ ॥ हत्वा सैन्यमशेषंतुतस्यदैत्यस्यमाधविः ॥ सप्तमायाव्यतिक्रम्यमायांसयुयुजेष्टमीं ॥ १८ ॥ तयाजघानतंदैत्यंमाययाकालशंबरं ॥ उत्पत्यचतयासार्धमाजगामपितुःपुरं ॥ १९ ॥ अंतःपुरेनिपतितंमायारत्यासमन्वितं ॥ तंदृष्ट्वाकृष्णसंकल्पाबभूवुःकृष्णयोषितः ॥ २० ॥ रुक्मिणीचावदत्प्रेम्णासास्रदृष्टिरनिंदिता ॥ धन्यायाःखल्वयंपुत्रोवर्ततेनवयौवने ॥ २१ ॥ अस्मिन्वयसिपुत्रोमेप्रद्युम्नोयदिजीवति ॥ सभाग्याजननीवत्सत्वयाकापिविभूषिता ॥ २२ ॥ अथवायादृशःस्नेहोममयादृग्वपुश्चते ॥ हरेरपत्यंसुव्यक्तंभवान्वत्सभविष्यति ॥ २३ ॥ पराशरउवाच ॥ एतस्मिन्नंतरेप्राप्तःसहकृष्णेननारदः ॥ अंतःपुरचरींदेवींरुक्मिणींप्राहहर्षयन् ॥ २४ ॥ एषतेतनयःसुभ्रुहत्वाशंबरमागतः ॥ हृतोयेनाभवद्बालोभवत्याःसूतिकागृहात् ॥ २५ ॥ इयंमायावतीभार्यातनयस्यास्यतेसती ॥ शंबरस्यनभार्येयंश्रूयतामत्रकारणं ॥ २६ ॥ मन्मथेतुगतेनाशंतदुद्भवपरायणा ॥ शंबरंमोहयामाससमायारूपेणरूपिणी ॥ २७ ॥ विहाराद्युपभोगेषुरूपंमायामयंशुभं ॥ दर्शयामासदैत्यस्यतस्येयंमदिरेक्षणा ॥ २८ ॥ कामोवतीर्णःपुत्रस्तेतस्येयंदयितारतिः ॥ विशंकानात्रकर्तव्यास्नुषेयंतवशोभने ॥ २९ ॥ ततोहर्षसमाविष्टौरुक्मिणीकेशवस्तथा ॥ नगरीचसमस्तासासाधुसाध्वित्यभाषत ॥ ३० ॥

ग्वपुःकृष्णस्येववपुः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ विहाराद्युपभोगेषुशृंगारादिभोगेषु व्यवायादीतिवापाठः मदिरेक्षणामदिरेवमादकमीक्षणंयस्याः ॥ २८ ॥ विशंकाशंका ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेंऽशेसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ अष्टाविंशेऽयकृष्णस्यतनयान्योषितोऽब्रवीत्॥कामानिरुद्धदारा
भिरामाद्रुक्मिवधंतथा॥ १॥वीर्यवान्वीर्यवंतमित्यर्थः प्रद्युम्नस्तुपूर्वमेवोक्तः ॥ १ ॥ २ ॥ मित्रविंदासत्याजांबवतीरोहिणीसुशीलासत्यभामालक्ष्मणा
ख्याःसप्तपूर्वोक्तारुक्मिणीचेत्यष्टौप्रधानाःशेषंविशेषणं अत्रचकालिंदीमित्रविंदयोर्भेदेजांबवतीरोहिण्योरैक्यंशैब्यानुप्रवेशश्चहरिवंशोक्तःकल्पभेद

चिरनष्टेनपुत्रेणसंगतांप्रेक्ष्यरुक्मिणीं॥अवापविस्मयंसर्वोद्वारवत्यांजनस्तदा ॥ ३१ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमें
ऽशेसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ पराशरउवाच ॥ चारुदेष्णंसुदेष्णंचचारुदेहंचवीर्यवान् ॥ सुषेणंचारुगुप्तंचभद्रचा
रुंतथापरं ॥ १ ॥ चारुविंदंसुचारुंचचारुंचबलिनांवरं ॥ रुक्मिण्यजनयत्पुत्रान्कन्यांचारुमतींतथा ॥ २ ॥ अ
न्याश्चभार्याःकृष्णस्यबभूवुःसप्तशोभनाः ॥ कालिंदीमित्रविंदाचसत्यानाग्नजितीतथा ॥ ३ ॥ देवीजांबवतीचापि
रोहिणीकामरूपिणी ॥ मद्रराजसुताचान्यासुशीलाशीलमंडना ॥ ४ ॥ सत्राजितीसत्यभामालक्ष्मणाचारुहासि
नी ॥ षोडशात्रसहस्राणिस्त्रीणामन्यानिचक्रिणः ॥ ५ ॥ प्रद्युम्नोपिमहावीर्योरुक्मिणस्तनयांशुभां ॥ स्वयंवर
स्थांजग्राहसाचतंतनयंहरेः ॥ ६ ॥ तस्यामस्याभवत्पुत्रोमहाबलपराक्रमः ॥ अनिरुद्धोरणेरुद्धोवीर्योदधिररिंद
मः ॥ ७ ॥ तस्यापिरुक्मिणःपौत्रींवरयामासकेशवः ॥ दौहित्रायददौरुक्मीतांस्पर्धन्नपिशौरिणा ॥ ८ ॥ तस्या
विवाहेरामाद्यायादवाहरिणासह ॥ रुक्मिणोनगरंजग्मुर्नाम्नाभोजकटंद्विज ॥ ९ ॥ विवाहेतत्रनिर्वृत्तेप्राद्युम्नेःसु
महात्मनः ॥ कलिंगराजप्रमुखारुक्मिणंवाक्यमब्रुवन् ॥ १० ॥

विषयः कृष्णमंत्रकल्पेषुनामभेदउपासनार्थः अतोगोकुलस्थःकृतदारएवताभिःशक्तिभिःसहमांत्रिकैरुपास्यते ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ प्रद्युम्नोपीत्यत्र
मातुलकन्यापरिणयोदाक्षिणात्याचारात् साचतंजग्राहेत्यनेनपरस्परानुरागःसूचितः ॥ ६ ॥ ७ ॥ शौरिणास्पर्धमानोपिरुक्मीददौ ॥ ८ ॥
स्पर्धाफलंवक्तुमाह । तस्याविवाहेइत्यादिनायावदध्यायसमाप्ति ॥ ९ ॥ १० ॥

तथातथापिअस्यरामस्यद्यूतेमहद्व्यसनमासंगोस्ति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ बलभद्रोनिष्काणांदशसहस्राणिपणमाददेतानिरुक्म्यजयत ॥ १४ ॥ स्वनवत्सशब्दंयथास्यात्तथापिदंतान्प्रदर्शयन्नित्यग्रेदंतपातनस्यसूचना ॥ १५ ॥ काप्ययजितोमयाद्यूतेपराजितःअविद्यइतिपाठेद्यूतेऽविद्योऽनभिज्ञः मुधावृथैवाक्षज्ञोहमितिअवलेपेनगर्वेणांधः अक्षकोविदानभिज्ञान्अवमेने ॥ १६ ॥ प्रकाशदशनंविवृत्तदंतमाननंयस्यतंदुष्टावाचोयस्यतं ॥

अनभिज्ञोहलीद्यूतेतथास्यव्यसनंमहत् ॥ नजयामोबलंकस्मात्द्यूतेनैवमहाद्युते ॥ ११ ॥ पराशरउवाच ॥ तथेतितानाहनृपान्रुक्मीबलसमन्वितः ॥ सभायांसहरामेणचक्रेद्यूतंचवैतदा ॥ १२ ॥ सहस्रमेकनिष्काणांरुक्मिणाविजितोबलः ॥ द्वितीयेपिपणेचान्यत्सहस्रंरुक्मिणाजितः ॥ १३ ॥ ततोदशसहस्राणिनिष्काणांपणमाददे ॥ बलभद्रोजयत्तानिरुक्मीद्यूतविदांवरः ॥ १४ ॥ ततोजहासस्वनवत्कलिंगाधिपतिर्द्विज ॥ दंतान्विदर्शयन्मूढोरुक्मीचाहमदोद्धतः ॥ १५ ॥ अजितायंमयाद्यूतेबलदेवःपराजितः ॥ मुधैवाक्षावलेपांधोयोवमेनेक्षकोविदान् ॥ ॥ १६ ॥ दृष्ट्वाकलिंगराजानंप्रकाशदशनाननं ॥ रुक्मिणंचापिदुर्वाचंकोपंचक्रेहलायुधः ॥ १७ ॥ ततःकोपपरीतात्मानिष्ककोटिंहलायुधः ॥ ग्लहंजग्राहरुक्मीचतदर्थेक्षानपातयत् ॥१८॥ अजयद्बलदेवस्तंप्राहोच्चैस्तज्जितंमया ॥ मयेतिरुक्मीप्राहोच्चैरलीकोक्तैरलंबल ॥ १९ ॥ त्वयोक्तोयंग्लहःसत्यंनमयैषोनुमोदितः ॥ एवंत्वयाचेद्विजितंनमयाविजितंकथं ॥ २० ॥ ततोंतरिक्षेवागुच्चैःप्राहगंभीरनादिनी ॥ बलदेवस्यतंकोपंवर्धयंतीमहात्मनः ॥ २१ ॥

॥ १७ ॥ ग्लहंपणंजग्राहस्वीकृतवान् ॥ १८ ॥ बलदेवस्तंग्लहमजयत्रुक्मीतुबलदेवंप्रतिमयाजितमितिहेबलतवोच्चैरलीकोक्तैरलमितिचप्राह॥ ॥ १९ ॥ तत्रहेतुः त्वयोक्तोयमिति ॥ २० ॥ यदुक्तंरुक्मिणानमयैषोनुमोदितइतितत्राहाशरीरवाक् ॥ २१ ॥

अनुक्त्वापीति अनुमोदनवचनमनुक्त्वापिकर्मणैवाक्षपातनरूपेणानुमोदनंकृतंभवति अननुमोदनेतदुत्तरकालेऽक्षपातनासंभावात॥२२॥अष्टाप
देनक्रीडारेखांकितेनफलकेन॥२३॥२४॥ जातरूपमयंसुवर्णमयंमहास्तंभमक्षशालायाःआकृष्यतेनजघान बलोबली अशआदित्वादच्॥२५॥२६
रुक्मिवधस्यानुमोदनेनिंदनेच रुक्मिण्यावलस्यचभयात ॥२७॥२८॥इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेवैष्णवाकूतचंद्रिकायांअष्टाविंशोऽध्यायः॥२८॥

विजितंबलदेवेनरुक्मिणाभाषितंमृषा ॥ अनुक्त्वापिवचःकिंचित्कृतंभवतिकर्मणा ॥ २२ ॥ ततोबलःसमुत्थायको
पसंरक्तलोचनः ॥ जघानाष्टापदेनैवरुक्मिणंसमहाबलः ॥ २३ ॥ कलिंगराजंचादायविस्फुरंतंबलाद्बलः ॥ बभं
जदंतान्कुपितोयैःप्रकाशंजहाससः ॥ २४ ॥ आकृष्यचमहास्तंभंजातरूपमयंबलः ॥ जघानयेन्येतत्पक्षाभूभृतःकु
पितोबलः ॥ २५ ॥ ततोहाहाकृतंसर्वंपलायनपरंद्विज ॥ तद्राजमंडलंसर्वंबभूवकुपितेबले ॥ २६ ॥ बलेननिहतंश्रु
त्वारुक्मिणंमधुसूदनः ॥ नोवाचकिंचिन्मैत्रेयरुक्मिणीबलयोर्भयात् ॥ २७ ॥ ततोनिरुद्धमादायकृतोद्वाहंद्विजोत्त
म ॥ द्वारकामाजगामाथयदुचक्रेसकेशवः ॥ २८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ परा
शरउवाच॥ द्वारवत्यांततःशौरिंशक्रस्त्रिभुवनेश्वरः ॥ आजगामाथमैत्रेयमत्तैरावतपृष्ठगः ॥ १ ॥ प्रविश्यद्वारकांसोथ
समेत्यहरिणासह ॥ कथयामासदैत्यस्यनरकस्यविचेष्टितं ॥ २ ॥ त्वयानाथेनदेवानांमनुष्यत्वेनतिष्ठता ॥ प्रशमंस
र्वदुःखानिनीतानिमधुसूदन ॥ ३ ॥ तपस्विजननाशायसोरिष्टोधेनुकस्तथा ॥ प्रवृत्तोयस्तथाकेशीतेसर्वेनिहतास्त्व
या ॥ ४ ॥ कंसःकुवलयापीडःपूतनाबालघातिनी ॥ नाशंनीतास्त्वयासर्वेयेन्येजगदुपद्रवाः ॥ ५ ॥

शक्रोक्त्यानरकंकृष्णोजघानास्यजहारच । कन्यारत्नादिनिचयमूर्नात्रिशइतीर्यते ॥ १ ॥ इदानींभौमवधप्रसंगेनहरेःपूर्वोक्तषोडशसहस्रभार्यालाभंवक्तुं
इंद्रागमनमाह । द्वारवत्यामित्यादिना प्रविमृश्यतामित्यंतेन । शक्रःशौरिंप्रत्याजगाम ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

दोर्दंडसद्बुद्धिभ्यांपरित्रातेजगत्त्रयेसतियज्विनांयज्ञेयेंशाभागास्तेषांसम्यक्प्राप्त्या ॥ ६ ॥ ७ ॥ भौमोभूमिसुतः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ मणिनि र्मितकुंडले कृष्णकुंडलेइतिपाठेकृष्णेतिसंबोधनं ॥ ११ ॥ दुर्नीतमन्यायःप्रतिपत्तव्यंकर्त्तव्यत्वेनानिर्णेयंयत्तत्प्रविमृश्यतांविचार्यतां ॥ १२ ॥ इ

युष्मद्दोर्दंडसद्बुद्धिपरित्रातेजगत्त्रये ॥ यज्विःयज्ञांशसंप्राप्त्यातृप्तिंयांतिदिवौकसः॥६॥ सोहंसांप्रतमायातोयन्निमित्तंज नार्दन ॥ तच्छ्रुत्वातत्प्रतीकारयत्नंकर्त्तुंत्वमर्हसि ॥ ७ ॥ भौमोयंनरकोनामप्राग्ज्योतिषपुरेश्वरः ॥ करोतिसर्वभूताना मुपघातमरिंदम ॥ ८ ॥ देवसिद्धसुरादीनांनृपाणांचजनार्दन ॥ हत्वाहिसोऽसुरःकन्याःरुरोधनिजमंदिरे ॥९॥ छत्रंय त्सलिलस्त्रावितज्जहारप्रचेतसः ॥ मंदरस्यतथाशृंगंहृतवान्मणिपर्वतं ॥१०॥ अमृतस्त्राविणीदिव्येमणिनिर्मितकुंड ले ॥ जहारसोसुरोदित्यावांछत्यैरावतंद्विपं ॥११॥ दुर्नीतमेतद्गोविंदमयातस्यतवोदितं ॥ यदत्रप्रतिपत्तव्यंतत्स्वयंप्र विमृश्यतां ॥ १२ ॥ पराशरउवाच ॥ इतिश्रुत्वास्मितंकृत्वाभगवान्देवकीसुतः ॥ गृहीत्वावासवंहस्तेसमुत्तस्थौवरा सनात् ॥ १३ ॥ संचिंतितमुपारुह्यगरुडंगगनेचरं ॥ सत्यभामांसमारोप्यययौप्राग्ज्योतिषंपुरं ॥१४॥ आरुह्यैरावतं नागंशक्रोपित्रिदशालयं ॥ ततोजगाममैत्रेयपश्यतांद्वारकौकसां ॥१५॥ प्राग्ज्योतिषपुरस्यासीत्समंताच्छतयोजनं ॥ आचितामौरवैःपाशैःक्षुरांतैर्भूर्द्विजोत्तम ॥ १६ ॥ तांश्चिच्छेदहरिःपाशान्क्षिप्त्वाचक्रंसुदर्शनं ॥ ततोमुरुःसमुत्तस्थौ तंजघानचकेशवः ॥ १७ ॥ मुरोस्तुतनयान्सप्तसहस्रांस्तांस्ततोहरिः ॥ चक्रधाराग्निनिर्दग्धांश्चकारशलभानिव ॥ ॥ १८ ॥ हत्वामुरुंहयग्रीवंतथापंचजनंद्विज ॥ प्राग्ज्योतिषपुरंधीमांस्त्वरावान्समुपाद्रवत् ॥ १९ ॥

दानींस्वकायार्थमांसाधयतिपारिजातार्थेमयासहविरोत्स्यतइतिस्मितंकृत्वा ॥ १३ ॥ चिंतितंस्मृतिमात्रेणोपागतं सत्यभामामित्यत्रहरिवंशेपा रिजातकुसुमेरुक्मिण्यैदत्तेतदीर्ष्ययाकुपितांसत्यभामामाहभगवान् तुभ्यंपारिजाततरुमेवाहरिष्यामीतितदाहरणायासदर्शनायतांनिन्यइति ॥ ॥ १४ ॥ १५ ॥ क्षुरांतैःक्षुरधारावत्तीक्ष्णैः ॥ १६ ॥ १७ ॥ सप्तसहस्राणिपरिमाणंयेषांतान् ॥ १८ ॥ १९ ॥

महत्सैन्यंयस्यतेन ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ त्वत्स्पर्शमात्रंसंभवःकारणंयस्यतथाभूतोमय्यजायत ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ जगतांकर्ताउत्पादकः विशेषणदृष्ट्यादिनाकर्तापोषकः प्रभुस्तेषांनियंताअव्ययश्च पाठांतरेप्रभवंत्यस्मादितिप्रभवउपादानकारणं अपियंत्यस्मिन्नित्यप्ययःलयस्थानं तत्स्वरूपस्यजगद्रूपस्यतवप्रभादिकंकिंस्तूयते ॥२६॥ इतोपिस्तोतुमशक्यत्वमित्याह । व्यापीतिद्वाभ्यां । व्याप्तिरित्यपिज्ञेयं विशेषमुक्त्वा

नरकेणास्यतत्राभून्महासैन्येनसंयुगं ॥ कृष्णस्ययत्रगोविंदोजघ्नेदैत्यान्सहस्रशः ॥ २० ॥ शस्त्रास्त्रवर्षंमुंचंतंभौमंचनरकंबली ॥ क्षिप्त्वाचक्रंद्विधाचक्रेचक्रीदैतेयचक्रहा ॥ २१ ॥ हतेतुनरकेभूमिर्गृहीत्वादितिकुंडले ॥ उपतस्थेजगन्नाथंवाक्यंचेदमथाब्रवीत् ॥ २२ ॥ यदाहमुद्धृतानाथत्वयासूकरमूर्तिना ॥ त्वत्स्पर्शसंभवःपुत्रस्तदायंमय्यजायत ॥ २३ ॥ सोयंत्वयैवदत्तोमेत्वयैवविनिपातितः ॥ गृहाणकुंडलेचेमेपालयास्यचसंततिं ॥ २४ ॥ भारावतारणार्थायममैवभगवानिमं ॥ अंशेनलोकमायातःप्रसादसुमुखःप्रभो ॥ २५ ॥ त्वंकर्ताचविकर्ताचसंहर्ताप्रभुरव्ययः ॥ जगतांतत्स्वरूपस्यस्तूयतेच्युतकिंतव ॥ २६ ॥ व्यापीव्याप्यःक्रियाकर्ताकार्यंचभगवान्यदा ॥ सर्वभूतात्मभूतस्यस्तूयतेतवकिंतदा ॥ २७ ॥ परमात्मात्वमात्माचभूतात्माचाव्ययोभवान् ॥ यदातदास्तुतिर्नास्तिकिमर्थातेप्रवर्ततां ॥ २८ ॥ प्रसीदसर्वभूतात्मन्नरकेणकृतंहियत् ॥ तत्क्षम्यतामदोषायतत्सूतिःपरिपाल्यतां ॥ २९ ॥

॥ पराशरउवाच ॥ तथेतिचोक्त्वाधरणींभगवान्भूतभावनः ॥ रत्नानिनरकावासाज्जग्राहमुनिसत्तम ॥ ३० ॥ कन्यापुरेसकन्यानांषोडशातुलविक्रमः ॥ शताधिकानिददृशेसहस्राणिमहामते ॥ ३१ ॥

सामान्यक्रियादित्रयमाह । क्रियेति । कर्तेतिसर्वकारकोपलक्षणं अतआह । सर्वेति ॥२७॥ नास्तित्वमेवाह । किमर्थाकिमाश्रया ॥२८॥ अर्थात् नरकस्यअदोषायदोषनिवृत्त्यर्थंक्षम्यतां तस्यसूतिःपुत्रःपरिपाल्यतांच त्वत्सुतोविनिपातितइतिपाठेकिंमयाप्रार्थ्यतेक्षम्यतामिति यतःअदोषायत्वत्पुत्रस्त्वयैवपातितःवधदंडेननिष्पापःकृतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

षट्सहस्रान्षट्सहस्राणिपरिमाणंयेषांतान् नियुतानिलक्षाणि ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांएकोनत्रिंशो ऽध्यायः ॥ २९ ॥ त्रिंशेदित्याःकुंडलाभ्यास्तुतःकल्पतरुंहरिः हरन्निंद्रंपराजैष्टसत्यभोक्तमितीर्यते ॥ १ ॥ उपाध्मासीद्वादितवान् ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ तत्प्रवणंतदेकाग्रंविषयांतरपरित्यक्तं ॥ ५ ॥ सनातनात्मन्नित्यमूर्ते सर्वात्मन्सर्वांतर्यामिन् भूतात्मन्भूतस्वरूप भूतभावनभूतोत्पाद

चतुर्दंतान्गजांश्चान्यान्षट्सहस्रान्सदृष्टवान् ॥ कांबोजानांतथाश्वानांनियुतान्येकविंशतिं ॥ ३२ ॥ ताःकन्यास्तांस्तथानागांस्तांश्चाश्वान्द्वारकांपुरीं ॥ प्रापयामासगोविंदःसद्योनरककिंकरैः ॥ ३३ ॥ ददृशेवारुणंछत्रंतथैवमणिपर्वतं ॥ आरोपयामासहरिर्गरुडेपतगेश्वरे ॥ ३४ ॥ आरुह्यचस्वयंकृष्णःसत्यभामासहायवान् ॥ अदित्याःकुंडलेदातुंजगामत्रिदशालयं ॥ ३५ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेऊनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ पराशरउवाच ॥ गरुडोवारुणंछत्रंतथैवमणिपर्वतं ॥ सभार्यंचहृषीकेशंलीलयैववहन्ययौ ॥ १ ॥ ततःशंखमुपाध्मासीत्स्वर्गद्वारगतोहरिः ॥ उपतस्थुस्ततोदेवाःसार्घपात्राजनार्दनं ॥ २ ॥ सदेवैरर्चितःकृष्णोदेवमातुर्निवेशनं ॥ सिताभ्रशिखराकारंप्रविश्यददृशेदितिं ॥ ३ ॥ सतांप्रणम्यशक्रेणसहतेकुंडलोत्तमे ॥ ददौनरकनाशंचशशंसचजनार्दनः ॥४॥ ततःप्रीत्याजगन्माताधातारंजगतांहरिं ॥ तुष्टावदितिरव्यग्रंकृत्वातत्प्रवणंमनः ॥ ५ ॥ नमस्तेपुंडरीकाक्षभक्तानामभयंकर ॥ सनातनात्मन्सर्वात्मन्भूतात्मन्भूतभावन ॥ ६ ॥ प्रणेतामनसोबुद्धेरिंद्रियाणांगुणात्मक ॥ त्रिगुणातीतनिर्द्वंद्वशुद्धसर्वहृदिस्थित ॥ ७ ॥ सितदीर्घादिनिःशेषकल्पनापरिवर्जित ॥ जन्मादिभिरसंस्पृष्टस्वप्नादिपरिवर्जित ॥ ८ ॥

क ॥ ६ ॥ प्रणेताकर्तागुणात्मकेज्ञानेनतमसाभूतभावनत्वंसत्वेमनःप्रणेतृत्वंरजसाबुद्धेरिंद्रियाणांचप्रणेतृत्वंसमर्थ्यंते वस्तुतस्त्रिगुणातीतअतोनिर्द्वंद्वेशुद्धेसर्वस्मिन्हृदयेस्थित शुद्धसत्वेतिपाठेशुद्धसत्वानांज्ञानिनांसर्वेषांहृदिस्थितेत्यर्थः ॥ ७ ॥ सितदीर्घाद्याभिर्वर्णपरिमाणाद्याभिर्निःशेषाभिःकल्पनाभिःपरिवर्जित जन्मादिभिर्विकारैरसंस्पृष्ट तन्मात्राभिरितिक्वचित्पाठः स्वप्नादिभिरवस्थाभिःपरिवर्जित ॥ ८ ॥

भूतादिरहंकारः ॥९॥ ब्रह्मादिसंज्ञाभिःस्वयमेवस्रष्ट्यादिकर्ता कर्तॄणांअवांतरस्रष्ट्यादिकर्तॄणांदक्षादीनांपते ॥१०॥११॥१२॥ पूर्यंतेगलंतिचेतिपुद्गलादेहावयवास्तदाश्रयाभेदाः यथाहुः पूरणाद्गलनाद्देहेपुद्गलाःपरमाणवइति यद्वापुद्गलादेहास्तदाश्रयाजीवाश्च ॥ १३ ॥ इदानींमायानुवादपूर्वकंतन्निवृत्तिंप्रार्थयते । मायेत्यादिभूतेशनाशयेत्यंतेन । अज्ञातपरमार्थानांजीवानामतिमोहनी । मोहनमेवाह । अनात्मनीति ॥१४॥ संसारस्य

संध्यारात्रिरहोभूमिर्गगनंवायुरेवच ॥ हुताशनोमनोबुद्धिर्भूतादिस्त्वंतथाच्युत ॥ ९ ॥ सृष्टिस्थितिविनाशानांकर्त्ता कर्त्तृपतेभवान् ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाख्याभिरात्ममूर्तिभिरीश्वर ॥ १० ॥ देवायक्षास्तथादैत्याराक्षसाःसिद्धपन्नगाः ॥ कूष्मांडाश्चपिशाचाश्चगंधर्वामनुजास्तथा ॥ ११ ॥ पशवोमृगाःपतंगाश्चतथैवचसरीसृपाः ॥ वृक्षगुल्मलतावल्लीसमस्ततृणजातयः ॥ १२ ॥ स्थूलामध्यास्तथासूक्ष्माःसूक्ष्मात्सूक्ष्मतराश्चये ॥ देहभेदाभवान्सर्वेयेकेचित्पुद्गलाश्रयाः ॥ १३ ॥ मायातवेयमज्ञातपरमार्थातिमोहिनी ॥ अनात्मन्यात्मविज्ञानंयया मूढोनबुद्ध्यते ॥ १४ ॥ अहंममेतिभावोत्रयत्पुंसामुपजायते ॥ संसारमातुर्मायायास्तवैतन्नाथचेष्टितं ॥ १५ ॥ यैःस्वधर्मपरैर्नाथनरैराराधितोभवान् ॥ तेतरंत्यखिलामेतांमायामात्मविमुक्तये ॥ १६ ॥ ब्रह्माद्याःसकलादेवामनुष्याःपशवस्तथा ॥ विष्णुमायामहावर्तमोहांधतमसावृताः ॥१७॥ आराध्यत्वामभीप्संतेकामानात्मभवक्षयं ॥ यदेतेपुरुषामायासैवेयंभगवंस्तव ॥१८॥ मयात्वंपुत्रकामिन्यावैरिपक्षक्षयायच ॥ आराधितोनमोक्षायमायाविलसितंहितत् ॥ १९ ॥

मातुर्जनन्यास्तवमायायाश्चेष्टितंविपरीताध्यासरूपं ॥ १५ ॥ १६ ॥ विष्णुमायायाजडरूपायाःकार्यमिथ्याज्ञानमेवमहानावर्तस्तदेवमोहांधतमसंतेनावृताब्रह्माद्याउत्तमामनुष्याः सदसद्विवेकिनःपशवःपशुसदृशाश्च तएतेजीवाः त्वामाराध्यात्मभवक्षयंनाभीप्संतेकिंतुकामानेवेतियत्सैवेयंतवमायेतिद्वयोरन्वयः । अनकारपाठेत्वामित्यस्यविशेषणंआत्मभावक्षयमिति ॥ १७ ॥ १८ ॥ एतदेवस्वनिष्ठमाह । मयात्वमिति ॥ १९ ॥

महाफलसाधनात्स्वल्पफलप्रार्थनंस्वाज्ञानकृतमित्यर्थांतरोपन्यासेनदर्शयति । कौपीनेति । कौपीनंतदाच्छादनंचप्रायशोयस्यांतथाभूतैववांछाक ल्पद्रुमादपिजायतइतियत्सोपराधःस्वदोषजःस्वीयाज्ञानजन्यएवेत्यर्थः ॥ २० ॥ ज्ञानसद्भावभूतंज्ञानवानहमित्यभिमानात्मकं ॥२१॥२२॥२३॥

कौपीनाच्छादनप्रायावांछाकल्पद्रुमादपि ॥ जायतेयदपुण्यानांसोपराधःस्वदोषजः ॥ २० ॥ तत्प्रसीदाखिलजगन्मायामोहकराव्यय ॥ अज्ञानंज्ञानसद्भावभूतंभूतेशनाशय ॥ २१ ॥ नमस्तेचक्रहस्तायशार्ङ्गहस्तायतेनमः ॥ गदाहस्तायतेविष्णोशंखहस्तायतेनमः २२ ॥ एतत्पश्यामितेरूपंस्थूलचिन्होपलक्षितं ॥ नजानामिपरंयत्तेप्रसीदपरमेश्वर ॥ २३ ॥ पराशरउवाच ॥ अदित्यैवंस्तुतोविष्णुःप्रहस्याहसुरारणिं ॥ मातादेवित्वमस्माकंप्रसीदवरदाभव ॥ २४ ॥ अदितिरुवाच ॥ एवमस्तुयथेच्छातेत्वमशेषसुरासुरैः ॥ अजेयःपुरुषव्याघ्रमर्त्यलोकेभविष्यसि ॥ ॥ २५ ॥ ततोनंतरमेवाहशक्राणीसहितादितिं ॥ सत्यभामाप्रणम्याहप्रसीदेतिपुनःपुनः ॥ २६ ॥ अदितिरुवाच मत्प्रसादान्नतेसुभ्रुजरावैरूप्यमेववा ॥ भविष्यत्यनवद्यांगिसर्वकामाभविष्यसि ॥ २७ ॥ पराशरउवाच ॥ अदित्यातुकृतानुज्ञोदेवराजोजनार्दनं ॥ यथावत्पूजयामासबहुमानपुरःसरं ॥ २८ ॥ ततोददर्शकृष्णोपिसत्यभामासहायवान् ॥ देवोद्यानानिसर्वाणिनंदनादीनिसत्तम ॥ २९ ॥ ददर्शचसुगंधाढ्यमंजरीपुंजधारिणं ॥ शैत्याल्हादकरंताम्रबालपल्लवशोभितं ॥ ३० ॥ मथ्यमानेमृतेजातंजातरूपमयत्वचं ॥ पारिजातंजगन्नाथःकेशवःकेशिसूदनः ॥ ३१ ॥ तंदृष्ट्वाप्राहगोविंदंसत्यभामाद्विजोत्तम ॥ कस्मान्नद्वारकामेषनीयतेकृष्णपादपः ॥ ३२ ॥ यदिलेतद्वचःसत्यंसत्यात्यर्थंप्रियेतिमे ॥ मद्गेहनिष्कुटार्थायतदयंनीयतांतरुः ॥ ३३ ॥

प्रहस्याहासेनमोहयित्वासुरारणिंसुराणांजन्मभूमिंमातरं ॥२४॥ मोहितासत्युवाच एवमस्त्विति यथातवेच्छाएवमस्तुतथैवास्तु । वरांतरमप्याह । त्वमशेषेति । मर्त्यलोकेवर्तमानोपित्वं॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥सत्येत्वमत्यर्थंप्रियेतियद्वचः गेहनिष्कुटार्थायगेहोद्यानार्थं॥३३॥

॥ ३४ ॥ उपचारकृतंयथाश्रुतार्थरहितं ॥ ३५ ॥ केशपक्षेणबहुकेशभरेण ॥ ३६ ॥ मानगर्वितामामनर्थेविनियोजयतीतिप्रहस्य ॥ ३७ ॥ ३८ ॥
॥ ३९ ॥ तस्यामौढ्यात् परिग्रहंस्वीकृतामितिभवदन्यःक्षेमीकोव्रजेदितिचवास्तवोर्थः ॥ ४० ॥ निष्कृतिंप्रतीकारंयास्यतिकरिष्यति साधार

नमेजांबवतीतादृगभीष्टानचरुक्मिणी ॥ सत्येयथात्वमित्युक्तंत्वयाकृष्णासकृत्प्रियं ॥ ३४ ॥ सत्यंतद्यदिगोविंद
नोपचारकृतंतव ॥ तदस्तुपारिजातोयंममगेहविभूषणं ॥ ३५ ॥ बिभ्रतीपारिजातस्यकेशपक्षेणमंजरी ॥ सपत्नी
नामहंमध्येशोभेयमितिकामये ॥ ३६ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तःसप्रहस्यैनंपारिजातंगरुत्मति ॥ आरोपयामा
सहरिस्तमूचुर्वनरक्षिणः ॥ ३७ ॥ भोःशचीदेवराजस्यमहिषीतत्परिग्रहं ॥ पारिजातंनगोविंदहर्तुमर्हसिपादपं ॥ ३८ ॥
शचीविभूषणार्थायदेवैरमृतमंथने ॥ उत्पादितोयंनक्षेमीगृहीत्वैनंगमिष्यसि ॥ ३९ ॥ देवराजामुखप्रेक्षोयस्यास्त
स्याःपरिग्रहं ॥ मौढ्यात्प्रार्थयसेक्षेमीगृहीत्वैनंहिकोव्रजेत ॥ ४० ॥ अवश्यमस्यदेवेंद्रोनिष्कृतिंकृष्णयास्यति ॥
वज्रोद्यतकरंशक्रमनुयास्यंतिचामराः ॥ ४१ ॥ तदलंसकलैर्देवैर्विग्रहेणतवाच्युत ॥ विपाककटुयत्कर्मतन्नशंसंति
पंडिताः ॥ ४२ ॥ इत्युक्तेतैरुवाचैनान्सत्यभामातिकोपना ॥ काशचीपारिजातस्यकोवाशक्रःसुराधिपः ॥ ४३ ॥ सामा
न्यःसर्वलोकानांयद्येषोमृतमंथने ॥ समुत्पन्नःसुराःकस्मादेकोगृण्हातिवासवः ॥ ४४ ॥ यथासुधायथैवेंदुर्यथाश्रीर्वन
रक्षिणः ॥ सामान्याःसर्वलोकस्यपारिजातस्तथाद्रुमः ॥ ४५ ॥ भर्तृबाहुमहागर्वाद्रुणद्ध्येनमथोशची ॥ तत्कथ्यताम
लंक्षांत्यासत्याहारयतिद्रुमं ॥ ४६ ॥ कथ्यतांचद्रुतंगत्वापौलोम्यावचनंमम ॥ सत्यभामावदत्येतदितिगर्वोद्धता
क्षरं ॥ ४७ ॥ यदित्वंदयिताभर्तुर्यदिवश्यःपतिस्तव ॥ मद्भर्तुर्हरतोवृक्षंतत्कारयनिवारणं ॥ ४८ ॥

णकल्पतरोःस्वीकारस्यपापस्यनिष्कृतिंपराजयलक्षणंफलंप्राप्स्यतीतिवास्तवोर्थः ॥ ४१ ॥ विपाकेकटुपरिणामेऽनर्थकरंवस्तुतोदेवानामेवेति
ज्ञेयंपराजितत्वात् ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ निवारणंकारय स्वभर्त्रेतिशेषः ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥५०॥ ५१ ॥ सज्जाःसन्नद्धाः ॥५२॥५३॥५४॥ अस्त्रंअस्त्रमंत्राभिमंत्रितं शस्त्रंतदितरत् अस्त्रंक्षेपणीयं शस्त्रंतदितरदितिवा॥५५॥५६॥

जानामितेपतिंशक्रंजानामित्रिदशेश्वरं ॥ पारिजातंतथाप्येनंमानुषीहारयामिते ॥ ४९ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्यु
क्तारक्षिणोगत्वाशच्याऊचुर्यथोदितं ॥ शचीचोत्साहयामासत्रिदशाधिपतिंपतिं ॥ ५० ॥ ततःसमस्तदेवानांसैन्यैः
परिवृतोहरिं ॥ प्रवृत्तःपारिजातार्थमिंद्रोयोधयितुंद्विज ॥ ५१ ॥ ततःपरिघनिस्त्रिंशगदाशूलपरायुधाः ॥ बभूवु
स्त्रिदशाःसज्जाःशक्रेवज्रकरेस्थिते ॥ ५२ ॥ ततोनिरीक्ष्यगोविंदोनागराजोपरिस्थितं ॥ शक्रंदेवपरीवारंयुद्धायसमु
पस्थितं ॥ ५३ ॥ चकारशंखनिर्घोषंदिशःशब्देनपूरयन् ॥ मुमोचचशरव्रातंसहस्रायुतसंमितं ॥ ५४ ॥ ततोदि
शोनभश्चैवदृष्ट्वाशरशताचितं ॥ मुमुचुस्त्रिदशाःसर्वेअस्त्रशस्त्राण्यनेकशः ॥ ५५ ॥ एकैकमस्त्रंशस्त्रंचदेवैर्मुक्तंसहस्र
धा ॥ चिच्छेदलीलयैवेशोजगतांमधुसूदनः ॥ ५६ ॥ पाशंसलिलराजस्यसमाभाष्योरगाशनः ॥ चकारखंडश
श्चंच्वाबालपन्नगदेहवत् ॥ ५७ ॥ यमेनप्रहितंदंडंगदाविक्षेपखंडितं ॥ पृथिव्यांपातयामासभगवान्देवकीसुतः ॥
॥ ५८ ॥ शिबिकांचधनेशस्यचक्रेणतिलशोविभुः ॥ चकारशौरिरर्कंचदृष्टिदृष्टंहतौजसं ॥ ५९ ॥ नीतोग्निःशतशो
बाणैर्द्राविताबसवोदिशः ॥ चक्रविच्छिन्नशूलाग्रारुद्राभुविनिपातिताः ॥ ६० ॥ साध्याविश्वेथमरुतोगंधर्वाश्चैव
सायकैः ॥ शार्ङ्गिणप्रेरितैरस्ताव्योम्निशाल्मलितूलवत् ॥ ६१ ॥ गरुत्मानपिवक्त्रेणपक्षाभ्यांनखरांकुरैः ॥ भक्षयं
स्ताडयन्देवान्दारयंश्चचचारवै ॥ ६२ ॥ ततःशरसहस्रेणदेवेंद्रमधुसूदनौ ॥ परस्परंववर्षातेधाराभिरिवतोयदौ ॥
॥ ६३ ॥ ऐरावतेनगरुडोयुयुधेतत्रसंकुले ॥ देवैःसमस्तैर्युयुधेशक्रेणचजनार्दनः ॥ ६४ ॥

चंच्वातुंडेन ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ अस्तानिरस्ताः ॥६१॥ वक्त्रेणभक्षयन्पक्षाभ्यांताडयन्नखरांकुरैर्दारयन् ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ सोपहासमाह। त्रैलोक्येश्वरेतित्रिभिः। पारिजातस्रगाभोगातन्माल्यव्याप्ता ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ तर्हिकिमर्थं विग्रहःकारितइत्यतआह। पतीतित्रिभिः। पत्यर्पितगर्वस्तन्निमित्तेनावलेपेनमदेनगृहागतामपिमांउपचारेणासनादिदानेनसहबहुमानपुरःसरंनद

छिन्नेष्वशेषबाणेषुशस्त्रेष्वस्त्रेषुचत्वरन् ॥ जग्राहवासवोवज्रंकृष्णश्चक्रंसुदर्शनं ॥ ६५ ॥ ततोहाहाकृतंसर्वंत्रैलोक्यंसचराचरं ॥ वज्रचक्रधरौदृष्ट्वादेवराजजनार्दनौ ॥ ६६ ॥ क्षिप्तंवज्रमथेंद्रेणजग्राहभगवान्हरिः ॥ नमुमोचतथाचक्रंतिष्ठतिष्ठेतिचाब्रवीत् ॥ ६७ ॥ प्रनष्टवज्रंदेवेंद्रंगरुडक्षतवाहनं ॥ सत्यभामाब्रवीद्वीरंपलायनपरायणं ॥ ॥ ६८ ॥ सत्यभामोवाच ॥ त्रैलोक्येश्वरनोयुक्तंशचीभर्तुःपलायनं ॥ पारिजातस्रगाभोगात्वामुपस्थास्यतेशची ॥ ॥ ६९ ॥ कीदृशंदेवराज्यंतेपारिजातस्रगुज्ज्वलं ॥ अपश्यतोयथापूर्वंप्रणयाभ्यागतांशचीं ॥ ७० ॥ अलंशक्रप्रयातेनव्रीडांयातुमर्हसि ॥ नीयतांपारिजातोयंदेवाःसंतुगतव्यथाः ॥ ७१ ॥ पतिगर्वावलेपेनबहुमानपुरःसरं ॥ नददर्शगृहायातामुपचारेणमांशची ॥ ७२ ॥ स्त्रीत्वादगुरुचित्ताहंस्वभर्तुःश्लाघनापरा ॥ ततःकृतवतीशक्रभवतासहविग्रहं ॥७३॥ तदलंपारिजातेनपरस्वेनहृतेनच ॥ रूपेणगर्वितासातुभर्त्रास्त्रीकानगर्विता ॥७४॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तोवैनिववृतेदेवराजस्तथाद्विज ॥ प्राहचैनामलंचंडिसखिखेदातिविस्तरैः ॥ ७५ ॥

दर्श ॥७२॥७३॥ पतिगर्वावलेपंशच्यादोषमुद्भाव्यभर्तृश्लाघनापराहमितिवदत्याःस्वस्याअपिशचीसादृश्यंप्राप्तंपरिहरति। रूपेणेति। भर्त्राकानगर्विताअपितुसर्वैव सातुरूपेणगर्वितेत्यधिकोदोषइत्यर्थः॥७४॥ चंडिकोपनेधृष्टेइतिवा सख्युर्मित्रभूतस्यममखेदहेतुभिरुक्तिविस्तरैरलं ॥७५॥

नव्रीडांगंतुमर्हसीतियदुक्तंतत्राह । नचापीतित्रिभिः ॥ ७६ ॥ यस्मिन्तिष्ठतीतिपालकत्वंयस्मादुपादानकारणात्यतश्चनिमित्तकारणभूताद्भवति उद्भवहेतुत्वंनभविष्यतिअभावमेष्यतीतिप्रलयकारणत्वंवोक्तं ॥ ७७ ॥ अल्पास्वल्पपरिमाणातत्रापिअणुतोपिसूक्ष्मातिदुर्लक्ष्यामूर्तिर्यस्य आद्यैर्ब्रह्मादिभिर्नज्ञायतेतंअकृतमीशंस्वतःसिद्धमीश्वरंजगदुपकृतयेमर्त्यभूतंविजेतुंकःसमर्थइत्यन्वयः ॥ ७८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेत्रिंशो

नचापिसर्गसंहारस्थितिकर्त्ताखिलस्ययः ॥ जितस्यतेनमेव्रीडाजायतेविश्वरूपिणा ॥ ७६ ॥ यस्मिन्जगत्सकलमेतदनादिमध्येयस्माद्यतश्चनभविष्यतिसर्वभूतात् ॥ तेनोद्भवप्रलयपालनकारणेनव्रीडाकथंभवतिदेविनिराकृतस्य ॥ ७७ ॥ सकलभुवनसूतिर्मूर्तिरल्पाणुसूक्ष्माविदितसकलवेद्यैर्ज्ञायतेयस्यनाद्यैः ॥ तमजमकृतमीशंशाश्वतंस्वेच्छयैनंजगदुपकृतिमर्त्यंकोविजेतुंसमर्थः ॥७८॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेत्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥ पराशरउवाच ॥ संस्तुतोभगवानित्थंदेवराजेनकेशवः ॥ प्रहस्यभावगंभीरमुवाचेदंद्विजोत्तम ॥ १ ॥ देवराजोभवानिंद्रोवयंमर्त्याजगत्पते ॥ क्षंतव्यंभवतैवैतदपराधकृतंमम ॥ २ ॥ पारिजाततरुश्चायंनीयतामुचितास्पदं ॥ गृहीतोयंमयाशक्रसत्यावचनकारणात् ॥३॥ वज्रंचेदंगृहाणत्वंयद्प्रत्रष्टंप्रहितंत्वया ॥ तवैवेदंप्रहरणंशक्रवैरिविदारणं ॥४॥ शक्रउवाच ॥ विमोहयसिमामीशमर्त्योहमितिकिंवदन् ॥ जानीमस्त्वांभगवतोनतुसूक्ष्मविदोवयं ॥ ५ ॥ योसिसोसिजगत्त्राणप्रवृत्तौनाथसंस्थितः ॥ जगतःशल्यनिष्कर्षंकरोष्यसुरसूदन ॥ ६ ॥

ऽध्यायः ॥३०॥एकत्रिंशेकल्पतरुमानीयोदावहत्समं ॥ षोडशस्त्रीसहस्राणिभगवानित्यवर्णयत् ॥ १ ॥ पराजितःसंस्तौषीतिभावगंभीरंप्रहस्य ॥ १ ॥ अपराधकृतमितिभावेक्तः तवापराधेइदंकृतमितिवास्तवोर्थः ॥२॥ उचितास्पदंयथोचितस्थानंसत्योपवनात्शच्युपवनंनोचितंस्थानमितिहृदयं तदेवाह । गृहीतइति ॥ ३ ॥ तवैवेदमित्येवकारात्कल्पतरुस्तुसाधारणइतिकाकाध्वनितं ॥ ४ ॥ त्वांयथादृष्टमात्ररूपंजानीमनतुतवसूक्ष्मरूपविदः शल्यनिष्कर्षंकंटकोद्धारं ॥ ५ ॥ ६ ॥

पृथिव्यांकल्पतरुस्थित्यवधिमाह । मर्त्यलोकइति ॥ ७ ॥ प्रसक्तैरनुगच्छद्भिःसिद्धादिभिःस्तूयमानः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ पौर्विकीं पूर्वजन्मसंबंधिनीं ॥ ११ ॥ अमानुषान्देहबंधान्स्वदेहान्देवाकारान्ददृशुः तस्यजातिस्मारकत्वात ॥ १२ ॥ नरकस्यपरिग्रहान्विवाहार्थमवरुद्धाःस्त्रियःकन्याः ॥

५२ नीयतांपारिजातोयंकृष्णद्वारवतींपुरीं ॥ मर्त्यलोकेत्वयामुक्तेनायंसंस्थास्यतेभुवि ॥ ७ ॥ पराशरउवाच ॥ तथेत्यु
क्त्वाचदेवेंद्रमाजगामभुवंहरिः ॥ प्रसक्तैःसिद्धगंधर्वैःस्तूयमानस्तथर्षिभिः ॥ ८ ॥ ततःशंखमुपाध्मायद्वारकोपरि
संस्थितः ॥ हर्षमुत्पादयामासद्वारकावासिनांद्विज ॥ ९ ॥ अवतीर्याथगरुडात्सत्यभामासहायवान् ॥ निष्कुटेस्था
पयामासपारिजातंमहातरुं ॥ १० ॥ यमभ्येत्यजनःसर्वोजातिंस्मरतिपौर्विकीं ॥ वास्यतेयस्यपुष्पाणांगंधेनोर्वीत्रि
योजनं ॥ ११ ॥ ततस्तेयादवाःसर्वेदेहबंधानमानुषान् ॥ ददृशुःपादपेतस्मिन्कुर्वंतोमुखदर्शनं ॥ १२ ॥ किंकरैःसमु
पानीतंहस्त्यश्वादिततोधनं ॥ स्त्रियश्चकृष्णोजग्राहनरकस्यपरिग्रहान् ॥ १३ ॥ ततःकालेशुभेप्राप्तेउपयेमेजनार्द
नः ॥ ताःकन्यानरकेणासन्सर्वतोयाःसमाहृताः ॥ १४ ॥ एकस्मिन्नेवगोविंदःकालेतासांमहामुने ॥ जग्राहविधि
वत्पाणीन्पृथग्गेहेषुधर्मतः ॥ १५ ॥ षोडशस्त्रीसहस्राणिशतमेकंतथाधिकं ॥ तावंतिचक्रेरूपाणिभगवान्मधुसूदनः
॥१६॥ एकैकश्येनताःकन्याभेनिरेमधुसूदनं ॥ ममैवपाणिग्रहणंमैत्रेयकृतवानिति ॥ १७ ॥ निशासुजगतःस्रष्टाता
सांगेहेषुकेशवः ॥ उवासविप्रसर्वासांविश्वरूपधरोहरिः ॥ १८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
॥ पराशरउवाच ॥ प्रद्युम्नाद्याहरेःपुत्रारुक्मिण्यांकथितास्तव ॥ भानुंभैमरिकंचैवसत्यभामाव्यजायत ॥ १ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ द्वात्रिंशेयहरेःपुत्राअवशिष्टानिरूपिताः ॥ प्रा द्युम्निश्चतथैवोषामुद्वाहेतिचोच्यते ॥ १ ॥ पूर्वोक्तपुत्रानुवादपूर्वकंहरेःसर्वान्पुत्रानाह । प्रद्युम्नाद्याइतिपंचभिः ॥ १ ॥

॥ २ ॥ अत्रचअष्टमहिष्यनंतर्भूतायाःशैब्यायास्तनयोक्तिःप्रख्यातपुत्रोक्तिप्रस्तावाय ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनिरुद्धस्यविवाहांतरंवक्तुंप्रद्युम्नादी
नुपुनरनुवदति प्रद्युम्नइति ॥ ६ ॥ ७ ॥ यत्रविवाहेयुद्धमभूत् यत्ररणेबाहूनांसहस्रंचक्रिणाच्छिन्नं ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ तदाश्रयांभर्त्रासहक्री

दीप्तिमंतःप्रपक्षाद्यारोहिण्यांतनयाहरेः ॥ बभूवुर्जांबवत्यांचसांबाद्याबाहुशालिनः ॥ २ ॥ तनयाभद्रविंदायानाग्न
जित्यांमहाबलाः ॥ संग्रामजित्प्रधानास्तुशैब्यायांचाभवन्सुताः ॥ ३ ॥ वृकाद्यास्तुसुतामाद्र्यांगात्रवत्प्रमुखान्सुता
न् ॥ अवापलक्ष्मणापुत्रान्कालिंद्याश्चश्रुतादयः ॥ ४ ॥ अन्यासांचैवभार्याणांसमुत्पन्नानिचक्रिणः ॥ अष्टायुतानिपु
त्राणांसहस्राणांशतंतथा ॥ ५ ॥ प्रद्युम्नःप्रथमस्तेषांपूर्वेषांरुक्मिणीसुतः ॥ प्रद्युम्नादनिरुद्धोभूद्वज्रस्तस्मादजायत ॥ ६ ॥
अनिरुद्धोरणेरुद्धोबलेःपौत्रींमहाबलः ॥ बाणस्यतनयामूषामुपयेमेद्विजोत्तम ॥ ७ ॥ यत्रयुद्धमभूद्घोरंहरिशंकरयोर्मह
त् ॥ छिन्नंसहस्रबाहूनांयत्रबाणस्यचक्रिणा ॥ ८ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ कथंयुद्धमभूद्ब्रह्मन्नुषार्थेहरकृष्णयोः ॥ कथंक्षयंच
बाणस्यबाहूनांकृतवान्हरिः ॥ ९ ॥ एतत्सर्वंमहाभागसमाख्यातुंत्वमर्हसि ॥ महत्कौतूहलंजातंकथयात्रकथामिमां ॥
॥ १० ॥ पराशरउवाच ॥ उषाबाणसुताविप्रपार्वतींशंभुनासह ॥ क्रीडंतीमुपलक्ष्योच्चैःस्पृहांचक्रेतदाश्रयां ॥ ११ ॥ ततः
सकलचित्तज्ञागौरीतामाहभाविनीं ॥ अलमत्यनुतापेनभर्त्रात्वमपिरंस्यसे ॥ १२ ॥ इत्युक्तेसातदाचक्रेकदेतिमतिमात्म
नः ॥ कोवाभर्ताममेत्येनांपुनरप्याहपार्वती ॥ १३ ॥ वैशाखशुक्लद्वादश्यांस्वप्नेयोऽभिभवंतव ॥ करिष्यतिसतेभर्ताराजपु
त्रिभविष्यति ॥ १४ ॥ पराशरउवाच ॥ तस्यांतिथौपुमान्स्वप्नेयथादेव्याउदीरितं ॥ तथैवाभिभवंचक्रेरागंचक्रेचतत्र
सा ॥ १५ ॥ ततःप्रबुद्धापुरुषमपश्यंतीसमुत्सुका ॥ क्वगतोसीतिनिर्लज्जामैत्रेयोक्तवतीसखीं ॥ १६ ॥

डाविषयांस्पृहां ॥ ११ ॥ १२ ॥ गौर्याइत्युक्तेभर्त्रासहरतिरात्मनःकदास्यादितिमतिंचक्रे ॥ १३ ॥ अभिभवंआक्रम्यसंभोगं ॥ १४ ॥ १५ ॥
औत्सुक्यातिशयेनभ्रांत्यासखीमेवक्वगतोसीत्युक्तवती ॥ १६ ॥

क्वगतोसीत्युक्तःकःपुमांस्त्वयोच्यते ॥ १७ ॥ अभ्यवादयत आभिमुख्येनयथावृत्तमुषामवादयत् स्वभर्तृतिकथामकारयत् ॥ १८ ॥ तांचित्रले खामाह ॥ देव्यायथोदितंसतेभर्ताभविष्यतीतितथैवतस्यभर्तुःप्राप्तौतमुपायं ॥ १९ ॥ अस्यैउषायै प्रदर्शयदित्यत्राडभावश्छांदसः ॥ २० ॥ मनुष्येषुकांतसाजात्येनदृष्टिंददौ तत्रापिअंधकवृष्णिषुकांतसमानवेषत्वात् ॥२१॥ रामकृष्णौकिंचित्कांतसदृशौदृष्ट्वालज्जाजडेवासीत् प्रद्युम्नदर्श

बाणस्यमंत्रीकुंभांडश्चित्रलेखातुतत्सुता ॥ तस्याःसख्यभवत्साचप्राहकोयंत्वयोच्यते॥ १७ ॥ यदालज्जाकुलाना सौकथयामाससासखी ॥ तदाविश्वासमानीयसर्वमेवाभ्यवादयत् ॥ १८ ॥ विदितार्थातुतामाहपुनरूषायथोदितं॥ देव्यातथैवतत्प्राप्तौयोऽभ्युपायःकुरुष्वतं ॥ १९ ॥ पराशरउवाच ॥ ततःपटेसुरान्दैत्यान्गंधर्वांश्चप्रधानतः ॥ मनु ष्यांश्चाभिलिख्यास्यैचित्रलेखाप्रदर्शयत् ॥ २० ॥ अपास्यसातुगंधर्वांस्तथोरगसुरासुरान् ॥ मनुष्येषुददौदृष्टिंते ष्वप्यंधकवृष्णिषु ॥ २१ ॥ कृष्णरामौविलोक्यासीत्सुभ्रूर्लज्जाजडेवसा ॥ प्रद्युम्नदर्शनेव्रीडादृष्टिंनिन्येन्यतोद्विज ॥ २२ ॥ दृष्टमात्रेततःकांतेप्रद्युम्नतनयेद्विज ॥ दृष्ट्वात्यर्थविकासिन्यालज्जाक्वापिनिराकृता ॥ २३ ॥ सोयंसोयं ममेत्युक्तेतयासायोगगामिनि ॥ ययौद्वारवतीमूषांसमाश्वास्यततःसखीं ॥ २४ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेद्वात्रिं शोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ पराशरउवाच ॥ बाणोपिप्रणिपत्याग्रेमैत्रेयाहत्रिलोचनं ॥ देवबाहुसहस्रेणनिर्विण्णोहं विनारणं ॥ १ ॥ कच्चिन्ममैषांबाहूनांसाफल्यकरणोरणः ॥ भविष्यतिविनायुद्धंभारायममकिंभुजैः ॥ २ ॥

नेत्वतिकांतसादृश्येनश्वशुरबुद्ध्याव्रीडायुक्तांदृष्टिमन्यतोनिन्ये ॥ २२ ॥ २३ ॥ योगगामिनीयोगबलादाकाशगामिनी ॥ २४ ॥ इतिश्रीविष्णु पुराणेवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेअंशेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ त्रयस्त्रिंशेबाणयुद्धंसानुबंधंनिरूपितं॥ बहुबाहुर्द्विबाहुस्तुबाणोयत्रारिणाकृतः ॥ अथयुद्धेबाणबाहुच्छेदंवक्ष्यन्तस्यशंभोरपिसंमतिंदर्शयन्नाह बाणोपीतिचतुर्भिः अग्रेसंमुखेप्राह अनिरुद्धागमनात्प्रागितिवा ॥ १ ॥ २ ॥

पिशिताशिनोमांसभुजोनिशाचरादीनांनंदयतियस्तंरणंप्राप्स्यसि ॥ ३ ॥ इतिशंभोर्वचनंश्रुत्वामुदितोत्हृष्टस्तंध्वजंभग्नंदृष्ट्वाहर्षांतरंययावित्यन्वयः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ तेनव्यादिष्टंसैन्यंपरवीरहाअनिरुद्धोजघान ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अनिरुद्धेतीत्यत्रसंधिरार्षः असावनिरुद्धःक्वयातइतिजल्पतामित्यर्थः ॥ १० ॥ नारदवाक्याद्देवयोगविद्यानिपुणयायोषिताचित्रलेखयानीतंशोणितपुरेवर्त्तमानंश्रुत्वायादवानामरैर्नीतइतिप्रत्ययंजग्मुः

॥ शंकरउवाच ॥ मात्वरंध्वजभंगस्तेयदाबाणभविष्यति ॥ पिशिताशिजनानंदंप्राप्स्यसित्वंमहारणं ॥ ३ ॥ पराशरउवाच ॥ ततःप्रणम्यमुदितःशंभुमभ्यागतोगृहान् ॥ भग्नंतंध्वजमालोक्यत्हृष्टोहर्षांतरंययौ ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुयोगविद्याबलेनतं ॥ अनिरुद्धमथानिन्येचित्रलेखावराप्सराः ॥ ५ ॥ कन्यांतःपुरमध्येतंरममाणंसहोषया ॥ विज्ञायरक्षिणोगत्वाशशंसुर्दैत्यभूपतेः ॥ ६ ॥ व्यादिष्टंकिंकराणांतुसैन्यंतेनमहात्मना ॥ जघानपरिघंलौहमादायपरवीरहा ॥७॥ हतेषुतेषुबाणोपिरथस्थस्तद्वधोद्यतः ॥ युद्ध्यमानोयथाशक्तियदावीर्येणनिर्जितः ॥८॥ माययायुयुधेतेनसतदामंत्रिचोदितः ॥ ततश्चपन्नगास्त्रेणबबंधयदुनंदनं ॥ ९ ॥ द्वारवत्यांक्वयातोसावनिरुद्धेतिजल्पतां ॥ यदूनामाचचक्षेतंबद्धंबाणेननारदः ॥१०॥ तच्छोणितपुरेश्रुत्वानीतंविद्याविदग्धया ॥ योषिताप्रत्ययंजग्मुर्यादवानामरैरिति ॥११॥ ततोगरुडमारुह्यस्मृतमात्रागतंहरिः ॥ बलप्रद्युम्नसहितोबाणस्यप्रययौपुरीं ॥१२॥ पुरीप्रवेशेप्रमथैर्युद्धमासीन्महात्मनः ॥ययौबाणपुराभ्याशंनीत्वातत्संक्षयंहरिः ॥१३॥ ततस्त्रिपादस्त्रिशिराज्वरोमाहेश्वरोमहान् ॥ बाणरक्षार्थमत्यर्थंयुयुधेशार्ङ्गधन्वना ॥१४॥ तद्भस्मस्पर्शसंभूततापःकृष्णांगसंगमात् ॥ अवापबलदेवोपिशममामीलितेक्षणः १५

पारिजातहरणेपराभूतैर्नीतइतिशंकांजहुरित्यर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ प्रमथैःशिवगणविशेषैः ॥ १३ ॥ १४ ॥ त्रिपाद्भस्मप्रहरणस्त्रिशिरारक्तलोचनइत्यादिमंत्रलिंगाज्ज्वरस्यतस्यप्रहरणभूतंयद्भस्मतस्यस्पर्शेनसंभूतस्तापोयस्यबलदेवस्यसःअतएवामीलितेईक्षणेयस्यसः कृष्णस्यअंगसंगमादालिंगनात्शमंस्वास्थ्यमवाप श्रममितिपाठेज्वराभिभूतकृष्णस्पर्शाद्बलभद्रोपिश्रांतोभूदित्यर्थः ॥ १५ ॥

ततःसमाहेश्वरोज्वरःकृष्णदेहंप्रविश्यतेनसहयुध्यमानस्तदानीमेववसृष्टेनवैष्णवेनज्वरेणतद्देहाद्बहिर्निराकृतःनिःसारितः ॥ १६ ॥ १७॥ लयंसौक्ष्म्यं
निन्येनतुनाशं युवांज्वरौज्वरपतीपीडायांमरणेप्रभू ॥ पीडनेतुभवानस्तुमरणेमामकोज्वरइतिहरिवंशेभगवतैवकार्यद्वयव्यवस्थानात् ॥१८॥१९॥

ततःसंयुद्ध्यमानस्तुसहदेवेनशार्ङ्गिणा ॥ वैष्णवेनज्वरेणाशुकृष्णदेहान्निराकृतः ॥ १६ ॥ नारायणभुजाघातपरि
पीडनविव्हलं ॥ तंवीक्ष्यक्षम्यतामस्येत्याहदेवंपितामहः ॥ १७ ॥ ततश्चक्षांतमेवेतिप्रोक्त्वातंवैष्णवंज्वरं ॥ आ
त्मन्येवलयंनिन्येभगवान्मधुसूदनः ॥१८॥ ममत्वयासमंयुद्धंयेस्मरिष्यंतिमानवाः ॥ विज्वरास्तेभविष्यंतीत्युक्त्वा
चैनंययौज्वरः ॥ १९ ॥ ततोग्नीन्भगवान्पंचजित्वानीत्वाक्षयंतथा ॥ दानवानांबलंविष्णुश्चूर्णयामासलीलया ॥
॥ २० ॥ ततःसमस्तसैन्येनदैतेयानांबलेःसुतः ॥ युयुधेशंकरश्चैवकार्त्तिकेयश्चशौरिणा ॥ २१ ॥ हरिशंकरयोर्युद्धम
तीवासीत्सुदारुणं ॥ चुक्षुभुःसकलालोकायत्रास्त्रांशुप्रतापिताः ॥ २२ ॥ प्रलयोयमशेषस्यजगतोनूनमागतः ॥ मे
निरेत्रिदशायत्रवर्त्तमानेमहाहवे ॥२३॥जृंभणास्त्रेणगोविंदोजृंभयामासशंकरं॥ततोविनेशुर्दैतेयाःप्रमथाश्चसमंततः॥
॥ २४॥ जृंभाभिभूतस्तुहरोरथोपस्थउपाविशत्॥नशशाकतथायोद्धुंकृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा॥२५॥ गरुडक्षतवाहश्चप्र
द्युम्नास्त्रनिपीडितः ॥ कृष्णहुंकारनिर्द्धूतशक्तिश्चापययौगुहः ॥२६॥ जृंभितेशंकरेनष्टेदैत्यसैन्येगुहेजिते॥ नीतेप्रमथ
सैन्येचसंक्षयंशार्ङ्गधन्वना॥२७॥नंदीशसंगृहीताश्वमधिरूढोमहारथं॥बाणस्तत्राययौयोद्धुंकृष्णकार्ष्णिबलैःसह२८

अग्नीन्तत्पुररक्षकान्पंच आहवनीयगार्हपत्यदक्षिणाग्निसभ्यावसथ्याख्यान् क्षयंतत्रादर्शनंनीत्वा॥ २० ॥ २१ ॥ यत्रयुद्धेऽस्त्राणामंशुभिर्ज्वा
लाभिःप्रकर्षेणतापिताःसंतः ॥ २२ ॥ प्रलयोनूनमागतइतिमेनिरे ॥ २३ ॥ विनेशुःपलायिताः ॥ २४ ॥ जृंभाभिभूतःआलस्यव्याप्तः रथोप
स्थेरथपृष्ठे ॥ २५ ॥ कृष्णहुंकारेणनिर्धूताशक्तिरायुधंयस्यसगुहोऽपययौअपक्रांतः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

धर्मतःधर्मानुरोधेनअपलायतःअपलायमानान्बाणसैनिकान्प्रभ्रश्यस्थानात्प्रच्याव्यविव्याधेत्यन्वयः अपलायतेतिपाठेयदाविव्याधतदाधर्मतःप्रभ्रश्यप्रभ्रष्टंसत्पलायतेत्यर्थः ॥ २९ ॥ बलेनरामेणमुसलेनायुधेनचक्रिणाचबाणैरवपोथितंस्वबलंबाणोददृशइत्यन्वयः ॥ ३० ॥ कृष्णस्यबाणेनसहपरस्परंसमंततोयुद्धमासीत ॥ तदेवाह कृष्णःइषूनकायत्राणंकवचंतस्यविभेदकान्चिच्छेद तेनकृष्णेनप्रहितान्बाणान्बाणःशनैश्चिच्छेद

बलभद्रोमहावीर्योबाणसैन्यमनेकधा ॥ विव्याधबाणैःप्रभ्रश्यधर्मतश्चापलायतः ॥ २९ ॥ आकृष्यलांगलाग्रेणमुसलेनावपोथितं ॥ बलंबलेनददृशेबाणोबाणैश्चचक्रिणा ॥ ३० ॥ ततःकृष्णस्यबाणेनयुद्धमासीत्समंततः ॥ परस्परमिषून्दीप्तान्कायत्राणविभेदकान् ॥ ३१ ॥ कृष्णश्चिच्छेदबाणांस्तान्बाणेनप्रहिताञ्छनैः ॥ बिभेदकेशवंबाणोबाणंविव्याधचक्रभृत् ॥ ३२ ॥ मुमुचातेतथास्त्राणिबाणकृष्णौजिगीषया ॥ परस्परक्षतिपरौपरमामर्षिणौद्विज ॥ ३३ ॥ छिद्यमानंष्वशेषेषुशरेष्वस्त्रेचसादति ॥ प्राचुर्येणहरिर्बाणंहंतुंचक्रेततोमनः ॥ ३४ ॥ ततोर्कशतसंभूततेजसःसदृशद्युति ॥ जग्राहदैत्यचक्रारिर्हरिश्चक्रंसुदर्शनं ॥ ३५ ॥ मुंचतोबाणनाशायतच्चक्रंमधुविद्विषः ॥ नग्नादैत्येयविद्याभूत्कोटवीपुरतोहरेः ॥ ३६ ॥ तामग्रतोहरिर्दृष्ट्वामीलिताक्षःसुदर्शनं ॥ मुमोचबाणमुद्दिश्यछेत्तुंवाहुबलंरिपोः ॥ ३७ ॥ क्रमेणतत्तुबाहूनांबाणस्याच्युतचोदितं ॥ छेदंचक्रेऽसुरापास्तशस्त्रौघक्षेपणाहतं ॥ ३८ ॥ छिन्नेबाहुबलेतस्यकरस्थंमधुसूदनः ॥ मुमुक्षुर्बाणनाशायविज्ञातस्त्रिपुरद्विषा ॥ ३९ ॥

समंततइत्यत्रसमस्यतइतिपाठेइषून्समस्यतःक्षिपतःकृष्णस्यबाणेनसहपरस्परंयुद्धमासीदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ प्राचुर्येणास्त्रेसादतिक्षीणेसति ॥ ३४ ॥ अर्कशतसंभूतंयदितेजःस्यात्तदातस्यसदृशीद्युतिर्यस्यतत ॥ ३५ ॥ कोटवीदैत्यविद्यामंत्रमयीदैत्यकुलदेवता कोट्टवीतिक्वचित्पाठः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ असुरैरपास्तःक्षिप्तोयःशस्त्रौघस्तस्यक्षेपणेनाशनेआहतमुद्युक्तं ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

॥ ४० ॥ ४१ ॥ सर्वभूतरूपस्यापितवशरीरग्रहणात्मिकालीलाप्रयोजनंविनैवशरीरग्रहणसंकल्पः चेष्टासत्पालनाऽसन्निग्रहादिव्यापारः सैवोप
लक्षणंज्ञानसाधनंयस्याःसा ॥ ४२ ॥ बाणस्यास्ययन्मयाव्याहृतंउक्तंअभयंदत्तंत्वयानृतंनकार्यमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ म

५५ सउपेत्याहगोविंदंसामपूर्वमुमापतिः ॥ विलोक्यबाणदोर्दंडच्छेदासृक्स्राववर्षणं ॥ ४० ॥ रुद्रउवाच ॥ कृष्णकृ
ष्णजगन्नाथजानेत्वांपुरुषोत्तमं ॥ परेशंपरमात्मानमनादिनिधनंपरं ॥ ४१ ॥ देवतिर्यङ्मनुष्येषुशरीरग्रहणात्मि
का ॥ लीलेयंसर्वभूतस्यतवचेष्टोपलक्षणा ॥ ४२ ॥ तत्प्रसीदाभयंदत्तंबाणस्यास्यमयाप्रभो ॥ तत्त्वयानानृतं
कार्यंयन्मयाव्याहृतंवचः ॥ ४३ ॥ अस्मत्संश्रयवृद्धोयमपराधस्तवाव्यय ॥ मयादत्तवरोदैत्यस्ततस्त्वांक्षमयाम्य
हं ॥ ४४ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तःप्राहगोविंदःशूलपाणिमुमापतिं ॥ प्रसन्नवदनोभूत्वागतामर्षोसुरंप्रति ॥ ४५॥
॥ भगवानुवाच ॥ युष्मद्दत्तवरोबाणोजीवतादेषशंकर ॥ त्वद्वाक्यगौरवादेतन्मयाचक्रंनिवर्तितं ॥ ४६ ॥ त्वया
यदभयंदत्तंतद्दत्तमखिलंमया ॥ मत्तोविभिन्नमात्मानंद्रष्टुमर्हसिशंकर ॥ ४७ ॥ योहंसत्वंजगच्चेदंसदेवासुरमानुषं॥
अविद्यामोहितात्मानःपुरुषाभिन्नदर्शिनः ॥ ४८ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्त्वाप्रययौकृष्णःप्राद्युम्निर्यत्रतिष्ठति ॥
तद्बंधफणिनोनेशुर्गरुडानिलशोषिताः ॥ ४९ ॥ ततोनिरुद्धमारोप्यसपत्नीकंगरुत्मति ॥ आजग्मुर्द्वारकांरामका
र्ष्णिदामोदराःपुरीं ॥ ५० ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ चक्रेकर्ममह
च्छौरिर्बिभ्रत्सन्मानुषींतनुं ॥ जिगायशक्रंसर्वंचसर्वदेवांश्चलीलया ॥ १ ॥

त्तःअविभिन्नमितिच्छेदः नात्मानमितिपाठस्तुसुगमः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ प्राद्युम्निरनिरुद्धः नेशुःपलायिताः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणे
वैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेंशेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३३॥पौंड्रकंकाशिराजंचभगवानरिणावधीत्॥ कृत्यांचकाशिकांचात्रददाहेतिनिरूप्यते ॥१॥१॥

दिव्यचेष्टादेवचेष्टातस्यविघातकृद्यदन्यत्कर्मतत्कथ्यतां दिव्यचेष्टात्रकाशिराजसुतेनोत्पादितवीरभद्ररूपकृत्याव्यापारः ॥ २ ॥ कृत्यानाशद्वारा
यथावाराणसीदग्धातच्छ्रूयतां ॥ ३ ॥ पौंड्रकःपौंड्रदेशजोवासुदेवनाम्नायोभवत्सोऽज्ञैर्जनैर्वासुदेवस्त्वमवतीर्णइत्युक्तआत्मानंसत्यमेववासुदेवोहमि
तिमेने ततश्चविष्णुचिन्हमकरोदितिद्वयोरन्वयः ॥ ४ ॥ नष्टामनुष्योहमितिस्मृतिर्यस्यसः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आत्मनस्तवचक्रादिकंचिन्हंवा
सुदेवात्मकंनामचयन्मदीयंतत्सर्वमशेषतस्त्यक्त्वात्याजयित्वामांमूढमुक्त्वाभर्त्सयित्वाआत्मनोममजीवितार्थायजीवितरूपमर्थंग्रहीतुंभगतानातिर्य

यच्चान्यदकरोत्कर्मदिव्यचेष्टाविघातकृत ॥ कथ्यतांतन्महत्कर्मपरंकौतूहलंहिमे ॥ २ ॥ पराशरउवाच ॥ गदतोमम
विप्रर्षेश्रूयतामिदमादरात् ॥ नरावतारेकृष्णेनदग्धावाराणसीयथा ॥३॥ पौंड्रकोवासुदेवस्तुवासुदेवोभवद्भुवि ॥ अ
वतीर्णस्त्वमित्युक्तोजनैरज्ञानमोहितैः ॥४॥ समेनेवासुदेवोहमवतीर्णोमहीतले ॥ नष्टस्मृतिस्ततःसर्वंविष्णुचिन्ह
मचीकरत् ॥५॥ दूतंचप्रेषयामासकृष्णायसमहात्मने ॥ त्यक्त्वाचक्रादिकंचिन्हंमदीयंनामचात्मनः ॥६॥ वासुदेवा
त्मकंमूढमुक्त्वासर्वमशेषतः ॥ आत्मनोजीवितार्थायततोमेप्रणतिंव्रज ॥७॥ इत्युक्तःसंप्रहस्यैनंदूतंप्राहजनार्दनः ॥
निजचिन्हमहंचक्रंसमुत्स्रक्ष्येत्वयीतिवै ॥ ८ ॥ वाच्यश्चपौंड्रकोगत्वात्वयादूतवचोमम ॥ ज्ञातस्त्वद्वाक्यसद्भावो
यत्कार्यंतद्विधीयतां ॥ ९ ॥ गृहीतचिन्हएवाहमागमिष्यामितेपुरं ॥ ततस्त्यक्ष्यामितेचक्रंनिजचिन्हमसंशयं ॥१०॥
आज्ञापूर्वंचयदिदमागच्छेतित्वयोदितं ॥ संपादयिष्येश्वस्तुभ्यंतदप्येषोऽविलंबितं ॥ ११ ॥

क्‍दंडेनव्रजकुर्वितिवास्तवोर्थः इत्थंभावेनाप्यस्यनिस्तारोभावीतिसंप्रहस्य तदेवरूपंदुरवापमापेतिशुकोक्तेः समुत्स्रक्ष्येत्वयीतिदूतमुखेनपौंड्रं
संबोध्यवदति चक्रंक्षिप्त्वात्वांहनिष्यामीतिभावः ॥ ८ ॥ इममर्थंविस्तारयन्नाह वाच्यइतिचतुर्भिः त्वद्वाक्यस्यसद्भावःसम्यगभिप्रायोज्ञातइति
सोन्मूलनं यत्कार्यमवश्यंकरणीयंतद्विधीयतां चक्रक्षेपानंतरंतस्यासंभवादित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ आगच्छेतियत्त्वयोदितमभिप्रायतइतिशेषः एष
स्वयमेवसंपादयिष्ये ॥ ११ ॥

प्रणतिंव्रजेत्यस्यप्रत्युत्तरंशरणमिति त्वत्तोभयंनभविष्यतीत्यत्रत्वन्मरणानंतरं भयाभावइतिभावः ॥ १२ ॥ संस्मृत्यासंस्मरणेनाभ्यागतं ॥ १३ ॥

शरणंतेसमभ्येत्यकर्त्तास्मिनृपतेतथा ॥ यथात्वत्तोभयंभूयोनमेकिंचिद्भविष्यति ॥ १२ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्ते
पगतेदूतेसंस्मृत्याभ्यागतंहरिः ॥ गरुत्मंतंतथारुत्थत्वरितंतत्पुरंययौ ॥ १३ ॥ सचापिकेशवोद्योगंश्रुत्वाकाशिपतिस्त
दा ॥ सर्वसैन्यपरीवारःपार्ष्णिग्राहउपाययौ ॥ १४ ॥ ततोबलेनमहताकाशिराजबलेनच ॥ पौंड्रकोवासुदेवोसौकेशवा
भिमुखंययौ ॥ १५ ॥ तंददर्शहरिर्दूराद्दुदारस्यंदनेस्थितं ॥ चक्रहस्तंगदाखड्गबाहुंपाणिगतांबुजं ॥ १६ ॥ स्रग्धरंधृतशा
र्ङ्गंचसुपर्णरचनाध्वजं ॥ वक्षस्थलेकृतंचास्यश्रीवत्संददृशेहरिः ॥ १७ ॥ किरीटकुंडलधरंपीतवासःसमन्वितं ॥ दृष्ट्वा
तंभावगंभीरंजहासगरुडध्वजः ॥ १८ ॥ युयुधेचबलेनास्यहस्त्यश्वबलिनाद्विज ॥ निस्त्रिंशर्ष्टिगदाशूलशक्तिकार्मुक
शालिना ॥ १९ ॥ क्षणेनशार्ङ्गनिर्मुक्तैःशरैररिविदारणैः ॥ गदाचक्रनिपातैश्चसूदयामासतद्बलं ॥ २० ॥ काशिराजबलं
चैवक्षयंनीत्वाजनार्दनः ॥ उवाचपौंड्रकंमूढमात्मचिन्होपलक्षणं ॥ २१ ॥ भगवानुवाच ॥ पौंड्रकोक्तंत्वयायत्तुदूतवक्त्रे
णमांप्रति ॥ समुत्सृजेतिचिन्हानितत्तेसंपादयाम्यहं ॥ २२ ॥ चक्रमेतत्समुत्सृष्टंगदेयंतेविसर्जिता ॥ गरुत्मानेषनिर्दि
ष्टःसमारोहतुमेध्वजं ॥ २३ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युच्चार्यविमुक्तेनचक्रेणासौविदारितः ॥ पातितोगदयाभग्नोगरु
त्मांश्चगरुत्मता ॥ २४ ॥ ततोहाहाकृतेलोकेकाशीनामाधिपोबली ॥ युयुधेवासुदेवेनमित्रस्यापचितौस्थितः ॥ २५ ॥
ततःशार्ङ्गविनिर्मुक्तैश्छित्वातस्यशरैःशिरः ॥ काशिपुर्यांसचिक्षेपकुर्वंल्लोकस्यविस्मयं ॥ २६ ॥

पार्ष्णिग्राहः सहायः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ हस्तिभिरश्वैश्चबलिना निस्त्रिंशाद्यैरायुधैःशालिनाआढ्येन ॥ १९ ॥ २० ॥
॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अपचितौआनृण्येस्थितःसन्युयुधे ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ किमेतत्केनचैतच्छिन्नमित्याहेत्यन्वयः ॥२८॥२९॥३०॥ पितृहंतुर्वधायकृत्यासमुत्तिष्ठत्वितिवरेनतुहिनास्त्विति शंकरेण। पिवधार्थंसमु
त्थानमात्रंभविष्यतीत्यनुमतमितिवधाभावेपिनविरोधः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ज्वलन्केशानांकलापःसमूहोयस्याः कपालिकेपाठेकपालंशिरः ॥ ३३ ॥

हत्वाचपौंड्रकंशौरिःकाशिराजंचसानुगं ॥ पुनर्द्वारवतींप्राप्तोरेमेस्वर्गगतोयथा ॥ २७ ॥ तच्छिरःपतितंतत्रदृष्ट्वाका
शिपतेःपुरे ॥ जनःकिमेतदित्याहकेनेत्यत्यंतविस्मितः ॥२८॥ ज्ञात्वातंवासुदेवेनहतंतस्यसुतस्ततः ॥ पुरोहितेनसहि
तस्तोषयामासशंकरं ॥२९॥ अविमुक्तेमहाक्षेत्रेतोषितस्तेनशंकरः ॥ वरंवृणीष्वेतितदातंप्रोवाचतदात्मजं ॥३०॥ सव
व्रेभगवन्कृत्यापितृहंतुर्वधायमे ॥ समुत्तिष्ठतुकृष्णस्यत्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ ३१ ॥ पराशरउवाच ॥ एवंभविष्यतीत्यु
क्तेदक्षिणाग्नेरनंतरं ॥ महाकृत्यासमुत्तस्थौतस्यैवाग्निनिवेशनात् ॥३२॥ ततोज्वालाकरालासाज्वलत्केशकलापिका ॥
कृष्णकृष्णेतिकुपिताकृत्याद्वारवतींययौ ॥३३॥ तामवेक्ष्यजनस्त्रासविचलल्लोचनोमुने ॥ ययौशरण्यंजगतांशरणंम
धुसूदनं ॥ ३४ ॥ काशिराजसुतेनेयमाराध्यवृषभध्वजं ॥ उत्पादितामहाकृत्येत्यवगम्याथचक्रिणा ॥३५॥ जहिकृ
त्यामिमामुग्रांवन्हिज्वालाजटाकुलां ॥ चक्रमुत्सृष्टमक्षेषुक्रीडासक्तेनलीलया ॥ ३६ ॥ तदग्निमालाजटिलंज्वालोद्गा
रातिभीषणं ॥ कृत्यामनुजगामाशुविष्णुचक्रंसुदर्शनं ॥ ३७ ॥ चक्रप्रतापविध्वस्ताकृत्यामाहेश्वरीतदा ॥ ननाश
वेगिनीवेगात्तदप्यनुजगामतां ॥ ३८ ॥ कृत्यावाराणसीमेवप्रविवेशत्वरान्विता ॥ विष्णुचक्रप्रतिहतप्रभावामुनि
सत्तम ॥ ३९ ॥ ततःकाशिबलंभूरिप्रमथानांतथाबलं ॥ समस्तशस्त्रास्त्रयुतंचक्रस्याभिमुखंययौ ॥ ४० ॥

त्रासेनविचलंतिलोचनानियस्यसः ॥ ३४ ॥ ३५॥ वन्हिज्वालायुक्ताभीर्जटाभिराकुलांजहिइत्युक्त्वाचक्रमुत्सृष्टं अक्षेपुपाशकेषु ॥ ३६ ॥ तच्चक्रं
अग्निमालाभिर्जटिलं ज्वालानामुद्गारैर्निर्गमैर्भीषणं स्त्रीलिंगपाठेकृत्याविशेषणं ॥ ३७ ॥ ननाशापलायत तच्चक्रमप्यनुजगाम ॥३८॥३९॥४०॥

॥ ४१ ॥ प्रभूताभृत्यपौराश्वयस्यांसा सभूभृद्भृत्यपौरामितिपाठांतरं तदाभूभृत्नृपःसमग्रकोषांतर्गृहसहितां ॥ ४२ ॥ ज्वालापरिकृतंज्वाला
वेष्टितमशेषगृहादियस्यां ॥ ४३ ॥ अक्षीणंसमृद्धमरिंप्रतिअत्यल्पस्यसाध्यस्यकृत्यानाशवाराणसीदाहादेःसाधनात्संपादनात्सस्पृहं स्वल्पकार्य
साधनेनाकृतार्थमिवबृहत्कार्यसाधनेसोत्कंठमित्यर्थः अक्षीणामर्षमत्यल्पेतिपाठेत्वगतक्रोधमितिचक्रविशेषणं इतिहेतोरन्यसाध्यसाधनेसस्पृह

शस्त्रास्त्रमोक्षचतुरंदग्ध्वातद्बलमोजसा ॥ कृत्यागर्भामशेषांतांतदावाराणसींपुरीं ॥ ४१ ॥ प्रभूतभृत्यपौरांतुसाश्वमा
तंगमानवां ॥ साशेषकोषकोष्ठाढ्यांदुर्निरीक्ष्यांसुरैरपि ॥ ४२ ॥ ज्वालापरिकृताशेषगृहप्राकारचत्वरं ॥ ददाहतद्ध
रेश्चक्रंसकलामेवतांपुरीं ॥ ४३ ॥ अक्षीणमरिमत्यल्पसाध्यसाधनसस्पृहं ॥ तच्चक्रंप्रस्फुरद्दीप्तिविष्णोरभ्याययौ
करं ॥ ४४ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेचतुस्त्रिंशोध्यायः॥ ३४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ भूयएवाहमिच्छामिबलभद्र
स्यधीमतः ॥ श्रोतुंपराक्रमंब्रह्मंस्तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥ यमुनाकर्षणादीनिश्रुतानिभगवन्मया ॥ तत्कथ्य
तांमहाभागयदन्यत्कृतवान्बलः ॥ २ ॥ पराशरउवाच ॥ मैत्रेयश्रूयतांकर्मयद्रामेणाभवत्कृतं ॥ अनंतेनाप्रमेयेण
शेषेणधरणीभृता ॥ ३ ॥ दुर्योधनस्यतनयांस्वयंवरकृतक्षणां ॥ बलादादत्तवान्वीरःसांबोजांबवतीसुतः ॥ ४ ॥
ततःक्रुद्धामहावीर्याःकर्णदुर्योधनादयः ॥ भीष्मद्रोणादयश्चैनंबबंधुर्युधिनिर्जितं ॥ ५ ॥ तच्छ्रुत्वायादवाःसर्वेक्रोधं
दुर्योधनादिषु ॥ मैत्रेयचक्रुश्चक्रुश्चतान्निहंतुंमहोद्यमं ॥ ६ ॥

मित्येत्यर्थः ॥ ४४ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेअंशेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४॥ इहाधिगंगंकुरवःपात्यमानाःपुरासह ॥ सांबंसभार्यंहलिने
भियाददुरितीर्यते ॥ अदहत्काशिकांकृष्णश्चक्रेणसकलामतः ॥ हलेनैच्छद्बलःक्षेप्तुंगंगायांहस्तिनापुरं ॥ १॥ २ ॥ ३ ॥ बलभद्रमाहात्म्यंवक्तुंप्रस्ता
वमाह दुर्योधनस्येत्यादिनाविविशुर्गजसाह्वयमित्यंतेन कृतक्षणांतत्कृतावसरां कृतेक्षणामितिपाठे राजसुकृतमीक्षणंययातां ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

मदेनलोलाक्षरंचपलाव्यक्तमधुराक्षरंयथाभवत्येवंप्राह ॥ ७ ॥ पुरंनविवेशमद्वाक्याकरणेसकौरवंपुरमेवगंगायांप्रक्षेप्तुमिच्छन् ॥ ८ ॥ उदकमंत्र
पाद्यंप्रत्यवेदयन्दत्तवंतः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ यदोर्वंशंयदुवंशजंतमुग्रसेनमराज्यार्हमवेक्ष्यमुसलायुधमूचुः ॥ १२ ॥ १३ ॥ यद्यस्मासुआज्ञा
पयंतितत्तदायदूनांपांडुरैरलंकृतैर्भूषितैश्छत्रैरलं तेषांछत्राण्यपिहरिष्यामइतिभावः विडंबितैरितिपाठेऽस्मच्छत्रानुकरणैरित्यर्थः यद्वा यद्यस्माद्या
दवाआज्ञापयंतितदास्माकंछत्रैरलमिति ॥ १४ ॥ १५ ॥ पूर्वमस्माकंयाप्रणतिर्विज्ञप्तिर्भवद्भिर्यादवैःकृताननामसास्तुस्वामिनिभृत्यवत् भृत्येष्वे

तान्निवार्यबलःप्राहमदलोलकलाक्षरं ॥ मोक्ष्यंतितेमद्वचनाद्यास्याम्येकोहिकौरवान् ॥ ७ ॥ बलदेवस्ततोगत्वान
गरंगजसाह्वयं ॥ बाह्योपवनमध्येभून्नाविवेशचतत्पुरं ॥ ८ ॥ बलमागतमाज्ञायभूपादुर्योधनादयः ॥ गामर्घ्यमुद
कंचैवरामायप्रत्यवेदयन् ॥ ९ ॥ गृहीत्वाविधिवत्सर्वंततस्तानाहकौरवान् ॥ आज्ञापयत्युग्रसेनःसांबमाशुविमुंच
त ॥ १० ॥ ततस्तुतद्वचःश्रुत्वाभीष्मद्रोणादयोद्विज ॥ कर्णदुर्योधनाद्याश्चचुक्रुधुर्द्विजसत्तम ॥ ११ ॥ ऊचुश्चकु
पिताःसर्वेबाल्हीकाद्याश्चकौरवाः ॥ अराज्यार्हंयदोर्वंशमवेक्ष्यमुसलायुधं ॥ १२ ॥ भोभोकिमेतद्भवताबलभद्रोदि
तंवचः ॥ आज्ञांकुरुकुलोत्थानांयादवःकःप्रदास्यति ॥ १३ ॥ उग्रसेनोपियद्याज्ञांकौरवाणांप्रदास्यति ॥ तदलंपां
डुरैश्छत्रैर्नृपयोग्यैरलंकृतैः ॥ १४ ॥ तद्गच्छबलपापाढ्यंसांबमन्यायचेष्टितं ॥ विमोक्ष्यामोनभवतोनोग्रसेनस्य
शासनात् ॥ १५ ॥ प्रणतिर्याकृतास्माकंमान्यानांकुकुरांधकैः ॥ ननामसाकृताकेयमाज्ञास्वामिनिभृत्यवत् ॥१६॥
गर्वमारोपितायूयंसमानासनभोजनैः ॥ कोदोषोभवतांनीतिर्यत्प्रीत्यानावलोकिता ॥ १७ ॥

वास्मासुयाआज्ञाकृतासेयंकिं भृत्यतइतिपाठेयथेत्यध्याहार्यं अस्माकंयादवाभृत्यास्तेषामाज्ञानयुनक्ति किंतुविज्ञापनमेवयुक्तमितिभावः ॥१६॥
समानासनभोजनैःसहासनसहभोजनादिभिर्यूयंगर्वमारोपितायद्यस्मात्प्रीत्यानीचैःसहसमानासनादिकंनकार्यमितिनीतिर्नावलोकिताअस्माभिरतो
भवतांकोदोषः किंत्वस्माकमेवापराधइत्यर्थः ॥ १७ ॥

एतदर्घार्पणंप्रेमप्रेमकार्यं नत्वस्माकंकुलादर्घार्पणंयुष्मत्कुलोचितं इदमप्यनुचितंकृतमितिभावः ॥ १८ ॥ नमुंचामइतिकृतैकनिश्चयाःकृतैकमत्याः ॥ १९ ॥ अधिक्षेपजन्मनातिरस्कारभवेन अंतःकोपेनेत्यपिपाठः ॥ २० ॥ २१ ॥ स्वगतंयदुवाचतदाह अहोइत्यादिनागजसाह्वयमित्यंतेन असाराणांबलहीनानांअहोमहानवलेपः ॥ २२ ॥ कौरवाणामाधिपत्यंस्वतःअस्माकंकालजंकादाचित्कमीतियत् येनमदेनलंघनीं

अस्माभिरर्घोभवतोयोयंबलनिवेदितः॥ प्रेम्णैतन्नैतदस्माकंकुलाद्युष्मत्कुलोचितं ॥१८॥ पराशरउवाच॥ इत्युक्त्वा कुरवःसर्वेनमुंचामोहरेःसुतं॥ कृतैकनिश्चयास्तूर्णंविविशुर्गजसाह्वयं ॥१९॥ मत्तःकोपेनचाघूर्णस्तदधिक्षेपजन्मना॥ उत्थायपार्ष्ण्यावसुधांजघानसहलायुधः ॥ २० ॥ ततोविदारितापृथ्वीपार्ष्णिपातान्महात्मनः ॥ आस्फोटयामास तदादिशःशब्देनपूरयन् ॥ २१ ॥ उवाचचातिताम्राक्षोभ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ अहोमहावलेपोयमसाराणांदुरात्मनां ॥ २२ ॥ कौरवाणामाधिपत्यमस्माकंकिलकालजं ॥ उग्रसेनस्ययेनाज्ञांमन्यंतेद्यापिलंघिनीं ॥ २३ ॥ आज्ञांप्रतीच्छेद्धर्मेणसहदेवैःशचीपतिः ॥ सदाध्यास्तेसुधर्मातामुग्रसेनःशचीपतेः ॥ २४ ॥ धिङ्मानुषाणामुच्छिष्टेतुष्टिरेषांनृपासने ॥ पारिजाततरोःपुष्पमंजरीर्वनिताजनः ॥२५॥ बिभर्तियस्यभृत्यानांसोप्येषनमहीपतिः ॥ समस्तभूभुजांनाथउग्रसेनःसतिष्ठतु ॥ २६ ॥ अद्यनिष्कौरवामुर्वींकृत्वायास्याभितांपुरीं ॥ कर्णंदुर्योधनंद्रोणमद्य भीष्मंसबाल्हिकं ॥ २७ ॥ दुःशासनादीन्भूरिंचभूरिश्रवसमेवच ॥ सोमदत्तंशलंभीममर्जुनंसयुधिष्ठिरं ॥ २८ ॥ यमजौकौरवांश्चान्यान्हत्वासाश्वरथद्विपान् ॥ वीरमादायतंसांबंसपत्नीकंततःपुरीं ॥ २९ ॥

द्यांमन्यंते अविलंघनीतिपाठेयेअद्यनमन्यंतेतेषामितिपूर्वेणान्वयः ॥ २३ ॥ आज्ञायाअविलंघनीयत्वमेवाह आज्ञामितिसार्धाभ्यां धर्मेणराजधर्मेणप्रतीच्छेतगृण्हाति ॥ २४ ॥ यस्यउग्रसेनस्यभृत्यानांवनिताजनःपारिजाततरोःपुष्पाणिमंजरीश्चबिभर्तीतिद्वयोरन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ २८ ॥ यमजौनकुलसहदेवौ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ भारावतारणंप्रतिदेवराजेनप्रेरितोहंकौरवाणामाधानीमावासनगरींगंगायांक्षिपामीत्यन्वयः ॥ ३१ ॥ कर्षणायाधोमुखंहलंप्राकारवप्रे दुर्गस्यमूलदेशेविन्यस्यमूलंचकर्ष ॥ ३२ ॥ घूर्णितंविचलितंअधोमुखेनावर्जितमितियावत् ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ निर्यापितः समर्पितः ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

द्वारकामुग्रसेनादीन्गत्वाद्रक्ष्यामिबांधवान् ॥ अथवाकौरवाधानींसमस्तैःकुरुभिःसह ॥ ३० ॥ भारावतारणंशीघ्रंदेवराजेनचोदितः ॥ भागीरथ्यांक्षिपाम्याशुनगरींगजसाह्वयां ॥ ३१ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्त्वामदरक्ताक्षः कर्षणाधोमुखंहलं ॥ प्राकारवप्रेविन्यस्यचकर्षमुसलायुधः ॥ ३२ ॥ आघूर्णितंतत्सहसाततोवैहस्तिनापुरं ॥ दृष्ट्वासंक्षुब्धहृदयाश्चुक्रुशुःसर्वकौरवाः ॥ ३३ ॥ रामरामममहाबाहोक्षम्यतांक्षम्यतांत्वया ॥ उपसंह्रियतांकोपः प्रसीदमुसलायुध ॥ ३४ ॥ एषसांबःसपत्नीकस्तवनिर्यापितोबल ॥ अविज्ञातप्रभावाणांक्षम्यतामपराधिनां ॥ ३५ ॥ ॥ पराशरउवाच ॥ ततोनिर्यातयामासुःसांबंपत्न्यासमन्वितं ॥ निष्क्रम्यस्वपुरात्तूर्णंकौरवामुनिपुंगव ॥ ३६ ॥ भीष्मद्रोणकृपादीनांप्रणम्यवदतांप्रियं ॥ क्षांतमेवमयेत्याहबलोबलवतांवरः ॥ ३७ ॥ अद्याप्याघूर्णिताकारंलक्ष्यते तत्पुरंद्विज ॥ एषप्रभावोरामस्यबलशौर्योपलक्षणं ॥ ३८ ॥ ततःस्तेकौरवाःसांबंसंस्थाप्यहलिनासह ॥ प्रेषयामासुरुद्वाहधनभार्यासमन्वितं ॥ ३९ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ पराशरउवाच ॥ मैत्रेयश्रूयतांतस्यबलस्यबलशालिनः ॥ कृतंयदन्यत्तेनाभूत्तदपिश्रूयतांत्वया ॥ १ ॥ नरकस्यासुरेंद्रस्यदेवपक्षविरोधिनः ॥ सखाभवन्महावीर्योद्विविदोनामवानरः ॥ २ ॥

॥ ३७ ॥ ३८ ॥ उद्वाहधनेनपारिबर्हेणभार्ययाचसमान्वितं ॥ ३९ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेंऽशेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ सुरद्रोपर्चितिकुर्वन्द्विविदोविविधानयं ॥ हलिनादलितोमुष्ट्यापट्त्रिंशेमृत उच्यते ॥ मैत्रेयश्रूयतांतस्येतियदुक्तंतदेवविवृणोति कृतंयदन्यादिति यद्वाबलस्ययमुनाकर्षणादिकंश्रूयतांअश्रूयतेत्यस्यव्यत्ययः यदन्यत्तद्विविदवधाख्यंतदपिश्रूयतामिति ॥ १ ॥ २ ॥

सद्विविदःसुरान्प्रतिवैरानुबंधंकृतवान् तत्रहेतुमाह नरकमिति ॥ ३ ॥ कृष्णपक्षीयत्वात्सर्वदेवानांप्रतिक्रियांकरिष्ये ॥ ४ ॥ ५ ॥ पुरग्रामांत
राणिपुरग्रामभेदान् ॥ ६ ॥ तोयेष्वित्यत्रपोतेष्वितिपाठः क्वचिद्वहित्रेष्वित्यर्थः ॥७॥८॥ लुंठन्स्वांगंभूमौपातयन्तत्रचभ्रमणसंमर्दनैः॥ ९॥ १०॥

वैरानुबंधंवलवान्सचकारसुरान्प्रति ॥ नरकंहतवान्कृष्णोवलदर्पसमन्वितं ॥ ३ ॥ करिष्येसर्वदेवानांतस्माद्देषप्रति
क्रियां ॥ यज्ञविध्वंसनंकुर्वन्मर्त्यलोकक्षयंतथा ॥ ४ ॥ ततोविध्वंसयामासयज्ञानज्ञानमोहितः॥ बिभेदसाधुमर्यादां
क्षयंचक्रेचदेहिनां ॥ ५ ॥ ददाहचपलोदेशान्पुरग्रामांतराणिच ॥ क्वचिच्चपर्वतक्षेपैर्ग्रामादीन्समचूर्णयत् ॥ ६ ॥ शैला
नुत्पाट्यतोयेषुमुमोचांबुनिधौतथा ॥ पुनश्चार्णवमध्यस्थःक्षोभयामाससागरं ॥ ७ ॥ तेनविक्षोभितश्चाब्धिरुद्वेलो
द्विजजायते ॥ प्लावयंस्तीरजान्ग्रामान्पुरादीनतिवेगवान् ॥ ८ ॥ कामरूपीमहारूपंकृत्वासस्यान्यशेषतः ॥ लुं
ठन्भ्रमणसंमर्दैःसंचूर्णयतिवानरः ॥ ९ ॥ तेनविप्रकृतंसर्वंजगदेतत्दुरात्मना ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारंमैत्रेयासी
त्सुदुःखितं ॥ १० ॥ एकदारैवतोद्यानेपपौपानंहलायुधः ॥ रेवतीचमहाभागातथैवान्यावरस्त्रियः ॥ ११ ॥ उपगी
यमानोविलसल्ललनालोकमध्यगः ॥ रेमेयदुवरश्रेष्ठःकुबेरइवमंदरे ॥ १२ ॥ ततःसवानरोभ्येत्यगृहीत्वासारिणोहलं ॥
मुसलंचचकारास्यसंमुखेचविडंबनं ॥ १३ ॥ तथैवयोषितांतासांजहासाभिमुखंकपिः ॥ पानपूर्णांश्चकरकांश्चिक्षे
पाहत्यवैपदा ॥ १४ ॥ ततःकोपपरीतात्माभर्त्सयामासतंबलः ॥ तथापितमवज्ञायचक्रेकिलकिलध्वनिं ॥ १५ ॥
ततःसमुत्थायबलोजगृहेमुद्गरंरुषा ॥ सोपिशैलशिलांभीमांजग्राहप्लवगोत्तमः ॥ १६ ॥ चिक्षेपचसतांक्षिप्तांमुस
लेनसहस्रधा ॥ बिभेदयादवश्रेष्ठःसापपातमहीतले ॥ १७ ॥

रैवतोद्वारकायाःपूर्वतोगिरिस्तस्योपवने ॥११॥ विलसल्ललनालोकानांविलसत्स्त्रीजनानांमध्यगः मौलिमध्यगइतिपाठेमौलयःश्रेष्ठाइत्यर्थः ॥१२॥
विडंबनंमुखादिविक्रियांदर्शयन्हलमुसलाभ्यांरामानुकरणंच॥१३॥पीयतइतिपानंमदिरादितत्पूर्णान्करकान्पात्रविशेषान्॥१४॥१५॥१६॥१७॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ गतजीवितइत्यनेनश्रीरामकृतमपिदीर्घजीवित्वंमहदतिक्रमान्नष्टमित्युक्तं आयुःश्रियंततोदीप्तिंलोकानाशिषएवच ॥ हंतिश्रेयांसि सर्वाणिपुंसोमहदतिक्रम इतिवचनात् ॥ १९ ॥ अशीर्यतदीर्णमभूत् ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेअंशे षट्त्रिंशोध्यायः ॥ ३६ ॥ विप्रशापात्संजहारस्वमूर्तिंस्वकुलंहरिः उपदिश्योद्धवंसांशःसप्तत्रिंशइतीर्यते॥दुष्टक्षितीशानांवधंचक्रेतथैवफाल्गुनेनसमं

आपतन्मुसलंचासौसमुल्लंघ्यप्लवंगमः ॥ वेगेनागम्यरोषेणतलेनोरस्यताडयत् ॥ १८ ॥ ततोबलेनकोपेनमुष्टिना मूर्ध्निताडितः ॥ पपातरुधिरोद्गारीद्विविदोगतजीवितः ॥ १९ ॥ पततातच्छरीरेणगिरिशृंगमशीर्यत ॥ मैत्रेयशत धावज्रिवज्रेणेवहिताडितं ॥२०॥ पुष्पवृष्टिंततोदेवारामस्योपरिचिक्षिपुः ॥ प्रशशंसुस्ततोऽभ्येत्यसाध्वेतत्तेमहत्कृतं ॥ ॥२१॥ अनेनदुष्टकपिनादैत्यपक्षोपकारिणा ॥ जगन्निराकृतंवीरदिष्ट्यानःक्षयमागतः ॥ २२ ॥ पराशरउवाच ॥ एवंवि धान्यनेकानिबलदेवस्यधीमतः ॥ कर्माण्यपरिमेयाणिशेषस्यधरणीभृतः॥२३॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेषट्त्रिंशो ध्यायः॥३६॥ पराशरउवाच ॥ एवंदैत्यवधंकृष्णोबलदेवसहायवान् ॥ चक्रेदुष्टक्षितीशानांतथैवजगतःकृते॥१॥ क्षिते श्चभारंभगवान्फाल्गुनेनसमंविभुः ॥अवतारयामासहरिःसमस्ताक्षौहिणीवधात् ॥२॥कृत्वाभारावतरणंभुवोहत्वाखि लान्नृपान् ॥ शापव्याजेनविप्राणामुपसंहृतवान्कुलं ॥ ३ ॥ उत्सृज्यद्वारकांकृष्णस्त्यक्त्वामानुष्यमात्मभूः ॥ सांशोवि ष्णुमयंस्थानंप्रविवेशपुनर्निजं ॥ ४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ सविप्रशापव्याजेनसंजह्रेस्वंकुलंकथं ॥ कथंचमानुषंदेहमुत्सस र्ज्जजनार्दनः॥५॥ पराशरउवाच ॥ विश्वामित्रस्तथाकण्वोनारदश्चमहामुनिः ॥ पिंडारकेमहातीर्थेदृष्टायदुकुमारकैः ६

तत्सारथ्येनक्षितेर्भारमवतारयामासेतिद्वयोरन्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ मानुष्यंमनुष्यनाट्यं सांशोबलप्रद्युम्नादिसहितः ॥ ४ ॥ ५ ॥ उक्तंप्र श्नंवक्तुंप्रस्तावमाह विश्वामित्रइत्यादिनावासुदेवानुमोदिताइत्यंतेन ॥ ६ ॥

भाविकार्यंयादवसंहारः तेनप्रचोदिताःप्रयुक्ताः ॥ ७ ॥ बभ्रोर्बभ्रुनाम्नोयादवस्यपत्नीकिंजनयिष्यतीतिप्रश्रिताविनीतवेषामुनीन्पप्रच्छुः ॥ ८ ॥
दिव्यस्यभगवदिच्छादेर्ज्ञानेनयुक्ताः दिव्यमलौकिकंयत्ज्ञानंतेनयुक्ताइतिवा विप्रलब्धाःप्रतारिताःप्रोचुःशापरूपवचनमूचुः शापमेवाह मुसलमित्या
दि ॥ ९ ॥ सांबस्योदराद्यथामुसलमभवत्तथोग्रसेनायाचचख्युर्नतुश्रीकृष्णाय ॥ १० ॥ उग्रसेनोपिश्रीकृष्णमविज्ञाप्यैवायआयसंमुसलंचूर्ण

ततस्तेयौवनोन्मत्ताभाविकार्यप्रचोदिताः ॥ सांबंजांबवतीपुत्रंभूषयित्वास्त्रियंयथा ॥ ७ ॥ प्रश्रितास्तान्मुनीनू
चुःप्रणिपातपुरःसरं ॥ इयंस्त्रीपुत्रकामस्यबभ्रोःकिंजनयिष्यति ॥ ८ ॥ पराशरउवाच ॥ दिव्यज्ञानोपपन्नास्तेवि
प्रलब्धाःकुमारकैः ॥ मुनयःकुपिताःप्रोचुर्मुसलंजनयिष्यति ॥ ९ ॥ येनाखिलकुलोत्सादोयादवानांभविष्यति ॥
इत्युक्तास्तैःकुमारास्तेत्वाचचख्युर्यथातथं ॥ उग्रसेनायमुसलंजज्ञेसांबस्यचोदरात् ॥ १० ॥ तदुग्रसेनोमुसलम
यश्चूर्णमकारयत् ॥ जज्ञेसचैरकाश्चूर्णःप्रक्षिप्तस्तैर्महोदधौ ॥ ११ ॥ मुसलस्याथलौहस्यचूर्णितस्यांधकैर्द्विज ॥ खं
डंचूर्णयितुंशेकुर्नैवतेतोमराकृति ॥ १२ ॥ तदप्यंबुनिधौक्षिप्तंमत्स्योजग्राहजालिभिः ॥ घातितस्योदरात्तस्यलुब्धो
जग्राहतंजरा ॥ १३ ॥ विज्ञातपरमार्थोपिभगवान्मधुसूदनः ॥ नैच्छत्तदन्यथाकर्तुंविधिनायत्समाहितं ॥ १४ ॥
देवैश्चप्रहितोदूतःप्रणिपत्याहकेशवं ॥ रहस्येकमहंदूतोभगवन्प्रहितःसुरैः ॥ १५ ॥ वस्वश्विमरुदादित्यरुद्रसाध्या
दिभिःसह ॥ विज्ञापयतिवःशक्रस्तदिदंश्रूयतांप्रभो ॥ १६ ॥

मकारयत् अनेनविनाशायतेषांश्रीकृष्णवैमुख्यंसूचितं सचचूर्णःतच्चूर्णंमहोदधौक्षिप्तंसद्वेलायांलग्नमेरकाख्यधारतृणविशेषाजज्ञेइतिप्रकृतिसंख्या
गृहीता एकंमुसलंयदूनांनाशायपरस्परायुधत्वासंभवाच्चूर्णद्वारानेकैरकारूपेणपरिणतमितिभावः ॥ ११ ॥ तोमराकृतितोमराग्रसदृशं ॥ १२ ॥
जालिभिर्मत्स्यजीविभिर्घातितस्योदरात् लुब्धोजरासंज्ञस्तंतोमराकृतिखंडंजग्राह सतुयदुवंश्यएवव्याधत्वंगतइतिहरिवंशेप्रसिद्धं ॥ १३ ॥ किं
मितिनैच्छत्तत्राह विधिनेति ॥ १४ ॥ तत्रैवहेत्वंतरमप्याह ॥ देवैश्चेत्यादिना आख्येयमनुजोविभिरित्यंतेन ॥ १५ ॥ १६ ॥

पंचविंशाधिकंशतं शरच्छतंव्यतीयायपंचविंशाधिकमितिशुकोक्तेः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ यथाकालमवतारकार्यसिद्धौसत्यामाख्येयंविज्ञाप्यं ॥ २० ॥ ब्रह्मशापापदेशेनमयैवप्रारब्धः ॥ २१ ॥ यादवैरनिर्बर्हितैरसंहृतैर्भारोद्यापिनावतारितइतिशेषः तमवतार्यएतद्वक्ष्यमाणंकरोमि ॥ ॥२२॥ तदेवाह यथायेनसमयबंधेन ॥२३॥ यास्येयास्यामीत्युक्तेनियतकालशंकायामाह प्राप्तएवाहंमंतव्यः॥२४॥ यदूनांकुमारोबालोपितेभ्यो

भारावतारणार्थायवर्षाणामधिकंशतं ॥ भगवानवतीर्णोत्रत्रिदशैःसंप्रसादितः ॥ १७ ॥ दुर्वृत्तानिहतादैत्याभुवो भारोवतारितः ॥ त्वयासनाथास्त्रिदशाभवंतुत्रिदिवेशते ॥ १८ ॥ तदतीतंजगन्नाथवर्षाणामधिकंशतं ॥ इदानींग म्यतांस्वर्गेभवतेयदिरोचते ॥ १९ ॥ देवैर्विज्ञाप्यतेचेत्थमथात्रैवरतिस्तव ॥ तत्स्थीयतांयथाकालमाख्येयमनुजीविभिः ॥२०॥ भगवानुवाच ॥ यत्त्वमात्थाखिलंदूतवेद्म्यहमप्युत ॥ प्रारब्धएवहिमयायादवानामपिक्षयः॥ ॥ २१ ॥ भुवोनाद्यापिभारोयंयादवैरनिर्बर्हितैः ॥ अवतार्यकरोम्येतत्सप्तरात्रेणसत्वरः ॥ २२ ॥ यथागृहीतंचांभोधेर्दत्वाहंद्वारकाभुवं ॥ यादवानुपसंहृत्ययास्येचत्रिदशालयं ॥ २३ ॥ मनुष्यदेहमुत्सृज्यसंकर्षणसहायवान् ॥ प्राप्तएवास्मिमंतव्योदेवेंद्रेणतथासुरैः ॥ २४ ॥ जरासंधादयोयेन्येनिहताभारहेतवः ॥ क्षितेस्तेभ्यःकुमारोपियदूनां नापचीयते ॥ २५ ॥ तदेतत्सुमहाभारमवतार्यक्षितेरहं ॥ यास्याम्यपरलोकस्यपालनायब्रवीहितान् ॥ २६ ॥ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तोवासुदेवेनदेवदूतःप्रणम्यतं ॥ मैत्रेयदिव्ययागत्यादेवराजांतिकंययौ ॥ २७ ॥ भगवानप्यथोत्पातान्दिव्यान्भौमांतरिक्षजान् ॥ ददर्शद्वारकापुर्याविनाशायदिवानिशं ॥ २८ ॥ तान्दृष्ट्वायादवानाहपश्यध्वमितिदारुणान् ॥ महोत्पातान्शमायैषांप्रभासंयाममाचिरं ॥ २९ ॥

नापचीयतेन्यूनोनभवति ॥२५॥२६॥२७॥ भगवानपिस्पष्टानुत्पातानददर्शदिव्यान्ग्रहयुद्धादीन भौमान्भूकंपादीन् अंतरिक्षजान्दिग्दाहादीन ॥ २८ ॥ एषामुत्पातानांशमायप्रभासंयाम यादवानामधिकारिदेवानांद्वारकामरणेमुक्तिःस्यात्तन्माभूदित्यभिप्रायेणप्रभासगमनप्रेरणमिति॥२९॥

महाभागवतःउद्धवः उत्पातंननाशयतिंकिंतुप्रभासंप्रतिप्रेरयतीतिस्वकुलक्षयआरब्धइतिभगवदभिप्रायंज्ञात्वाहरिंप्राह ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ता
भ्यांनरनारायणाभ्यांपावितंमहीतलंयत्रतत्रसिद्धिमवाप्स्यसि मन्मनाइत्यनेनभक्तियोगोपदेशोगम्यते ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

॥ पराशरउवाच ॥ महाभागवतःप्राहप्रणिपत्योद्धवोहरिं ॥ भगवन्यन्मयाकार्यंतदाज्ञापयसांप्रतं ॥ ३० ॥ मन्ये
कुलमिदंसर्वंभगवान्संहरिष्यति ॥ नाशायास्यनिमित्तानिकुलस्याच्युतलक्षये ॥ ३१ ॥ भगवानुवाच ॥ गच्छत्वं
दिव्ययागत्यामत्प्रसादसमुत्थया ॥ बदरीमाश्रमंपुण्यंगंधमादनपर्वते ॥ ३२ ॥ नरनारायणस्थानेतत्पावितमहीत
ले ॥ मन्मनामत्प्रसादेनतत्रसिद्धिमवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥ अहंस्वर्गंगमिष्यामिउपसंहृत्यवैकुलं ॥ द्वारकांचमयात्य
क्तांसमुद्रःप्लावयिष्यति ॥ ३४ ॥ इत्युक्तःप्रणिपत्यैनंजगामसतदोद्धवः ॥ नरनारायणस्थानंकेशवेनानुमोदितः ॥
॥ ३५ ॥ ततस्तेयादवाःसर्वेरथानारुह्यशीघ्रगान् ॥ प्रभासंप्रययुःसार्द्धंकृष्णरामादिभिर्द्विज ॥ ३६ ॥ प्राप्यप्रभासं
प्रयताःस्नातास्तेकुकुरांधकाः ॥ चक्रुस्तत्रमुदापानंवासुदेवानुमोदिताः ॥३७॥ पिबतांतत्रवैतेषांसंघर्षेणपरस्परं ॥ अ
तिवादेंधनोजज्ञेकलहाग्निःक्षयावहः ॥ ३८ ॥ जघ्नुःपरस्परंतेतुशस्त्रैर्दैवबलात्कृताः ॥ क्षीणशस्त्राश्चजगृहुः प्रत्यासन्ना
मथैरकाम् ॥३९॥ एरकातुगृहीतातैर्वज्रभूतेवलक्ष्यते ॥ तयापरस्परंजघ्नुःसंप्रहारेसुदारुणे ॥४०॥ प्रद्युम्नसांबप्रमुखाः
कृतवर्माचसात्यकिः ॥ अनिरुद्धादयश्चान्येपृथुर्विपृथुरेवच ॥४१॥ चारुवर्माचारुकश्चतथाक्रूरादयोद्विज ॥ एरकारू
पिभिर्वज्रैस्तेनिजघ्नुःपरस्परं ॥ ४२ ॥ निवारयामासहरिर्यादवांस्तेचकेशवं ॥ सहायंमेनिरेप्राप्तंतेनजघ्नुःपरस्परं ॥ ४३ ॥

संघर्षेणस्पर्धया अतिवादोदुरुक्तिःसएवेंधनंयत्रअसौकलहाग्निर्जज्ञे ॥ ३८ ॥ दैवंश्रीकृष्णःतेनबलात्कृताविमोहिताः मुसलचूर्णजांपूर्वमेवतत्र
भगवतोत्पादितत्वात्प्रत्यासन्नांएरकामित्येकवचनात्हननेद्वितीयापेक्षाभावःसूचितः ॥ ३९ ॥ अतएवाह वज्रभूतेवेतिसंप्रहारेयुद्धे ॥ ४० ॥
॥ ४१ ॥ ४२ ॥ निवारकमपिकृष्णंविपक्षसहायंमेनिरेततश्चतमनादृत्यपरस्परंजघ्नुः ॥ ४३ ॥

तेषांवधाय सोप्येरकामुष्टिर्लोहमुसलमभूत् ॥ ४४ ॥ अततायीन्अततायिनःस्ववधेप्रवृत्तान् ॥४५॥४६॥४७॥४८॥ चंक्रम्यमाणौतत्रतत्रभ्रमंतौ ददृशातेइत्युभयत्रसंबंध्यते ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥५२ ॥ योगेस्थित्वेतिवचोदेहस्यहेयतांयोगस्यचोपादेयत्वमितिलोकशिक्षार्थं ॥ ५३ ॥

कृष्णोपिकुपितस्तेषामेरकामुष्टिमाददे ॥ वधायसोपिमुसलंमुष्टिर्लोहमभूत्तदा ४४ ॥ जघानतेननिःशेषानाततायीन्सयादवान् ॥ जघ्नुश्चसहसाभ्येत्यतथान्येवैपरस्परं ॥ ४५ ॥ ततश्चार्णवमध्येनजैत्रोसौचाक्रिणोरथः ॥ पश्यतोदारुकस्याशुहृतोश्वैर्द्विजसत्तम ॥ ४६ ॥ चक्रंगदातथाशार्ङ्गंतूणौशंखोसिरेवच ॥ प्रदक्षिणंहरिंकृत्वाजग्मुरादित्यवर्त्मना ॥ ४७ ॥ क्षणेननाभवत्कश्चिद्यादवानामघातितः ॥ ऋतेकृष्णंमहाबाहुंदारुकंचमहामुने ॥४८॥ चंक्रम्यमाणौतंरामंवृक्षमूलेकृतासनं ॥ ददृशातेमुखाच्चास्यनिष्क्रामंतंमहोरगं ॥ ४९ ॥ निष्क्रम्यसमुखात्तस्यमहाभोगोभुजंगमः ॥ प्रययावर्णवंसिद्धैःपूज्यमानस्तथोरगैः ॥ ५० ॥ तमर्घ्यमादायतदाजलधिःसंमुखंययौ ॥ प्रविवेशचतत्तोयंपूजितःपन्नगोत्तमैः ॥५१॥ दृष्ट्वाबलस्यनिर्याणंदारुकंप्राहकेशवः ॥ इदंसर्वंत्वमाचक्ष्ववसुदेवोग्रसेनयोः॥५२॥ निर्याणंबलभद्रस्ययादवानांतथाक्षयं ॥ योगेस्थित्वाहमप्येतत्परित्यक्ष्येकलेवरं ॥ ५३ ॥ वाच्यश्चद्वारकावासीजनःसर्वस्तथाहुकः ॥ यथेमांनगरींसर्वांसमुद्रःप्लावयिष्यति ॥ तस्माद्रथैश्चसज्जैस्तुप्रतीक्ष्योह्यर्जुनागमः ॥ ५४ ॥ नस्थेयंद्वारकामध्येनिष्क्रांतेतत्रपांडवे ॥ तेनैवसहगंतव्यंयत्रयातिसकौरवः ॥ ५५ ॥ गत्वाचब्रूहिकौंतेयमर्जुनंवचनान्मम ॥ पालनीयस्त्वयाशक्त्याजनोयंमत्परिग्रहः ॥ ५६ ॥ इत्यर्जुनेनसहितोद्वारवत्याभवान्जनं ॥ गृहीत्वायातुवज्रश्चयदुराजोभविष्यति ॥ ५७ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तोदारुकःकृष्णंप्रणिपत्यपुनःपुनः ॥ प्रदक्षिणंचबहुशःकृत्वाप्रायाद्यथोदितः ॥ ५८ ॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ शक्तोपिचेदस्मन्नैरपेक्ष्येणस्वशक्त्याजनःपाल्यइत्यर्जुनोवाच्यइतिअर्जुनस्यपूर्वगर्वापगमायोक्तं ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

॥ ५९ ॥ आत्मनिब्रह्मसमारोप्यब्रह्माहमितिध्यात्वातमात्मानंसर्वभूतेष्ववधारयत् सर्वभूतान्यहमितिअचिंतयत् ॥ ६० ॥ दुर्वासायदुवाचत
द्वचोमानयन्जानुनिपदंकृत्वाअर्धासनेनोपविश्ययोगयुक्तोऽभवत् ॥ एवंहिभारतेकथा एकदाद्वारकागतंदुर्वाससंभगवान्भोजयामासततस्तदाज्ञ
यातदुच्छिष्टशेषेणस्वांगंलिपन्नतिपवित्रतयापादतलेलेपवर्जनाद्दुर्वाससाउक्तःपादतलेमर्मणिविद्धोभवेतितदेतद्वचोमानयंस्तथोपविष्टइति ॥ ६१ ॥
मुसलावशेषलौहमेवएकस्मिन्श्रेष्ठसायकेकांडेन्यस्तःतोमरःशल्यविशेषोयस्यसः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ लुब्धलुब्धकसुराणांभोग्यमा

सर्वगत्वातदाचक्रेद्वारकायांतथार्जुनं ॥ आनिनायमहाबुद्धिर्वज्रंचक्रेतथानृपं ॥ ५९ ॥ भगवानपिगोविंदोवासु
देवात्मकंपरं ॥ ब्रह्मात्मनिसमारोप्यसर्वभूतेष्ववधारयत् ॥ ६० ॥ समानयन्द्विजवचोदुर्वासायदुवाचह ॥ योगयु
क्तोभवत्पादंकृत्वाजानुनिसत्तम ॥ ६१ ॥ आययौचजरानामसतदात्रलुब्धकः ॥ मुसलावशेषलोहैकसायकन्य
स्ततोमरः ॥ ६२ ॥ सतत्पादंमृगाकारमवेक्ष्यारादवस्थितः ॥ ततोविव्याधतेनैवतोमरेणाद्विजोत्तम ॥ ६३ ॥ ग
तश्चददृशेतत्रचतुर्बाहुधरंनरं ॥ प्रणिपत्याहचैवैनंप्रसीदेतिपुनःपुनः ॥६४॥ अजानताकृतमिदंमयाहरिणशंकया ॥
क्षम्यतांनात्मपापेनदग्धंमांदग्धुमर्हसि ॥ ६५ ॥ पराशरउवाच ॥ ततस्तंभगवानाहनतेस्तिभयमण्वपि ॥ गच्छत्वं
मत्प्रसादेनलुब्धस्वर्गंसुरास्पदं ॥ ६६ ॥ पराशरउवाच ॥ विमानमागतंसद्यस्तद्वाक्यसमनंतरं ॥ आरुह्यप्रययौ
स्वर्गंलुब्धकस्तत्प्रसादतः ॥ ६७ ॥ गतेतस्मिन्सभगवान्संयोज्यात्मानमात्मनि ॥ ब्रह्मभूतेव्ययेचिंत्येवासुदेवमये
मले ॥ ६८ ॥ अजन्मन्यजरेनाशिन्यप्रमेयेखिलात्मनि ॥ तत्याज्यमानुषंदेहमतीत्यत्रिविधांगतिं ॥ ६९ ॥ इति
श्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेसप्तत्रिंशोध्यायः ॥ ३७ ॥

स्पदंस्वर्गंगच्छ एतावतायथाकथंचित्स्वपादोपसर्पणएवमादिफलंभवतीतिस्वदेहंत्यजतापिलुब्धकंसदेहंस्वर्गंनयतास्वातंत्र्यंदर्शितं॥ ६६ ॥ ६७॥
आत्मनिआत्मतत्वे ॥ ६८ ॥ अखिलात्मनिअखिलस्वरूपे मानुषंदेहंतद्वीलांत्रिविधांत्रिगुणात्मिकांगतिमतीत्य नतुत्रिगुणात्मकदेहांतरंजग्राहे
त्यर्थः इतिश्रीविष्णुपुराणेवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेंऽशेसप्तत्रिंशोध्यायः ॥ ३७ ॥

अष्टाँत्रिशेपथियिजितोगोपैःपार्थोनयन्स्त्रियः ॥ राज्याभिषेकोवज्रस्यव्यासोत्त्यादिश्चकीर्त्यते ॥ १ ॥ २ ॥ तस्यरामस्यसंगेनआल्हादस्तेनशीतलप्रायं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अवतीर्णःआविर्भूतः कालकायःमलिनांगःकालविशेषाभिमानीदेवोवा कालकामइतिपाठेस्वावसरापेक्षः

॥ पराशरउवाच ॥ अर्जुनोपितदन्विष्यकृष्णरामकलेवरं ॥ संस्कारंलंभयामासतथान्येषामनुक्रमात् ॥ १ ॥ अष्टौमहिष्यःकथितारुक्मिणीप्रमुखास्तुयाः ॥ उपगुह्यहरेर्देहंविविशुस्ताहुताशनं ॥ २ ॥ रेवतीचैवरामस्यदेहमाश्लिष्यसत्तम ॥ विवेशज्वलितंवह्निंतत्संगाल्हादशीतलं ॥ ३ ॥ उग्रसेनस्तुतच्छ्रुत्वातथैवानकदुंदुभिः ॥ देवकीरोहिणीचैवविविशुर्जातवेदसं ॥ ४ ॥ ततोर्जुनःप्रेतकार्यंकृत्वातेषांयथाविधि ॥ निश्चक्रामजनंसर्वंगृहीत्वावज्रमेवच ॥ ५ ॥ द्वारवत्याविनिष्क्रांताःकृष्णपत्न्यःसहस्रशः ॥ वज्रंजनंचकौंतेयःपालयन्शनकैर्ययौ ॥ ६ ॥ सभासुधर्माकृष्णेनमर्त्यलोकेसमुज्झिते ॥ स्वर्गंजगाममैत्रेयपारिजातश्चपादपः ॥ ७ ॥ यस्मिन्दिनेहरिर्यातोदिवंसंत्यज्यमेदिनीं ॥ तस्मिन्नेवावतीर्णोयंकालकायोबलीकलिः ॥ ८ ॥ प्लावयामासतांशून्यांद्वारकांचमहोदधिः ॥ यदुदेवगृहंत्वेकंनाप्लावयतसागरः ॥ ९ ॥ नातिक्रांतुमलंब्रह्मंस्तदद्यापिमहोदधिः ॥ नित्यंसन्निहितस्तत्रभगवान्केशवोयतः ॥ ॥ १० ॥ तदतीवमहापुण्यंसर्वपातकनाशनं ॥ विष्णुक्रीडान्वितंस्थानंदृष्ट्वापापात्प्रमुच्यते ॥ ११ ॥ पार्थःपंचनदेदेशेबहुधान्यधनान्विते ॥ चकारवासंसर्वस्यजनस्यमुनिसत्तम ॥ १२ ॥ ततोलोभःसमभवत्पार्थेनैकेनधन्विना ॥ दृष्टाःस्त्रियोनीयमानादस्यूनांनिहतेश्वराः ॥ १३ ॥ ततस्तेपापकर्माणोलोभोपहतचेतसः ॥ आभीरामंत्रयामासुःसमेत्यात्यंतदुर्मदाः ॥ १४ ॥ अयमेकोर्जुनोधन्वीस्त्रीजनंनिहतेश्वरं ॥ नयत्यस्मानतिक्रम्यधिगेतद्भवतांबलं ॥ १५ ॥

कलिःकायबलिरितिपाठेपातितयादवानांकायाएवबलयःपूजोपहारायस्यसः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ पंचनदाख्येदेशे ॥ १२ ॥ निहतेश्वराःस्त्रियोनीयमानादृष्ट्वालोभःसमभवत् ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

महामायामहत्योमायाअलौकिकयुद्धानिपासुताः महापामाइतिवापाठः ॥ १७ ॥ यष्टिप्रहरणादंडायुधाः लोपूत्रहारिणःपरस्वग्राहिणः ॥ १८ ॥
इत्थंयदिनमुमूर्षवस्त्रातुरजावात् ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अस्त्राणिप्रयोगमंत्रान् ॥ २२ ॥ २३ ॥ खांडवदाहेग्निनादत्ताः आहवेनक्षये भव

हत्वागर्वसामारूढोभीष्मद्रोणजयद्रथान् ॥ कर्णादींश्चनजानातिबलंग्रामनिवासिनां ॥ १६ ॥ देहेयष्टीर्महामाया गृण्हीतायंसुदुर्मतिः ॥ सर्वानेवावजानातिकिन्नोबाहुभिरुन्नतैः ॥ १७ ॥ पराशरउवाच ॥ ततोयष्टिप्रहरणादस्य वालोपूत्रहारिणः ॥ सहस्रशोभ्यधावंततंजनंनिहतेश्वरं ॥ १८ ॥ ततोनिवृत्यकौंतेयःप्राहाभीरान्हसन्निव ॥ निवर्तध्वंचधर्मज्ञायदीत्थंनमुमूर्षवः ॥ १९ ॥ अवज्ञायवचस्तस्यजगृहुस्तेतदाधनं ॥ स्त्रीजनंचैवमैत्रेयविष्वक्सेनपरिग्रहं ॥ २० ॥ ततोर्जुनोधनुर्दिव्यंगांडीवमजरंयुधि ॥ आरोपयितुमारेभेनशशाकचवीर्यवान् ॥ २१ ॥ चकार सज्जंकृच्छ्राच्चतच्चाभूच्छिथिलंपुनः ॥ नसस्मारतथास्त्राणिचिंतयन्नपिपांडवः ॥ २२ ॥ शरान्मुमोचवैतेषुपार्थः सेर्ष्यममर्षितः ॥ त्वग्भेदंतेपरंचक्रुरस्तागांडीवधन्वना ॥ २३ ॥ वन्हिनायेक्षयादत्ताःशरास्तेपिक्षयंययुः ॥ मुच्यतः सहगोपालैरर्जुनस्याहवक्षये ॥ २४ ॥ अचिंतयच्चकौंतेयःकृष्णस्यैवहितद्बलं ॥ यन्मयाशरसंघातैःसकलाभूभृतो जिताः २५ ॥ मिषतःपांडुपुत्रस्यततस्ताःप्रमदोत्तमाः ॥ आभीरैरपकृष्यंतकामाच्चान्याःप्रवव्रजुः ॥ २६ ॥ ततः शरेषुक्षीणेषुधनुष्कोट्याधनंजयः ॥ जघानदस्यूंस्तेचास्यप्रहारान्जहसुर्मुने ॥२७॥ प्रेक्षतस्त्वेवपार्थस्यवृष्ण्यंधकवरस्त्रियः ॥ जग्मुरादायतेम्लेच्छाःसमस्तामुनिसत्तम ॥२८॥ ततःसुदुःखितोजिष्णुःकष्टंकष्टमितिब्रुवन् ॥ अहोभगवतानेनमुक्तोस्मीतिरुरोदवै ॥२९॥ तद्धनुस्तानिचास्त्राणिसरथस्तेचवाजिनः ॥ सर्वमेकपदेनष्टंदानमश्रोत्रियेयथा ॥३०॥

क्षयेइतिपाठेउद्धवक्षयेइत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ मिषतःपश्यतइत्यनादरेषष्ठी ॥ २६ ॥ धनुष्कोट्याचापाग्रेण जहसुर्दंडप्रहारंतेषामेववैदग्ध्यात्
॥ २७ ॥ २८ ॥ मुक्तोस्मीत्यत्रमुष्टोस्मीत्यपिपाठेवंचितोस्मीत्यर्थः ॥ २९ ॥ एकपदेएकस्मिन्नेवक्षणे अश्रोत्रियेवेदविवर्जिते ॥ ३० ॥

॥३१॥स्थानंधानुष्कसंस्थानविशेषः असारतांनिष्प्रयोजनतां॥ ३२॥ स्वानुमानेनभीमस्याप्यसारतामाह भीमस्येति॥३३॥३४॥ इंद्रप्रस्थात्गजा
ह्वयंगच्छन्कचित्काननाश्रयंव्यासंददर्श ॥ ३५ ॥ चिरंवंदमानंचिरंविलोक्यचिरमुवाच ॥ पृच्छयमानोपिदुःखावेशेनतस्मिन्वक्तुमशक्नुवतिबहुधा
विलोक्यअत्यंतंविच्छायोनिःश्रीकोसीति पुनरुवाचेत्यर्थः ॥ ३६ ॥ स्वयमेवविच्छायत्वेहेतून्बहुधाविकल्पयन्नाह अवीरजइतिपंचभिः अवी
नांमेषीणांरजसोनुगमनंतत्पृष्ठतोगमनंकिंकृतं अवीरजइतिअजारजःखररजइत्यादेरुपलक्षणं यद्वाअवीस्त्रीधर्मिणीतस्यारजोनुगमनंरजस्वलाग

अहोतिबलवद्दैवंविनातेनमहात्मना ॥ यदसामर्थ्ययुक्तेपिनीचवर्गेजयप्रदं ॥ ३१ ॥ तौबाहूसचमेमुष्टिःस्थानंतत्सो
स्मिचार्जुनः ॥ पुण्येनैवविनातेनगतंसर्वमसारतां ॥ ३२ ॥ ममार्जुनत्वंभीमस्यभीमत्वंतत्कृतंध्रुवं ॥ विनातेनयदा
भीरैर्जितोहंकथमन्यथा ॥ ३३ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्थंवदन्ययौजिष्णुर्मथुराख्यंपुरोत्तमं ॥ चकारतत्रराजानं
वज्रंयादवनंदनं ॥ ३४ ॥ सददर्शततोव्यासंफाल्गुनःकाननाश्रयं ॥ तमुपेत्यमहाभागंविनयेनाभ्यवादयत् ॥ ३५ ॥
तंवंदमानंचरणाववलोक्यमुनिश्चिरं ॥ उवाचपार्थविच्छायःकथमत्यंतमीदृशः ॥ ३६ ॥ अवीरजोनुगमनंब्रह्महत्या
थवाकृता ॥ दृढाशाभंगदुःखीवाभ्रष्टच्छायोसिसांप्रतं ॥ ३७ ॥ सांतानिकादयोवातेयाचमानानिराकृताः ॥ अग
म्यस्त्रीरतिर्वात्वंतेनासिविगतप्रभः ॥ ३८ ॥ भुंक्तेप्रदायविप्रेभ्योमृष्टमेकोथवाभवान् ॥ किंवाकृपणवित्तानित्वहृता
निभवतार्जुन ॥ ३९ ॥ कच्चिन्नसूर्यवातस्यगोचरत्वंगतोर्जुन ॥ दुष्टचक्षुर्हतोवात्वंनिःश्रीकःकथमन्यथा ॥ ४० ॥

मनमित्यर्थः स्त्रीधर्मिण्यविरात्रेयीमलिनीपुष्पवत्यपीत्यमरः शरणागतादिरयंमांरक्षिष्यतीत्यादिर्यादृढाशातस्याभंगेनवादुःखसिन् ॥ ३७ ॥ सां
तानिकःसंतानार्थमुद्वोढुकामोधनार्थी आदिशब्दान्मनूक्तान्यप्रत्याख्येयान्यपितथाचमनुः सांतानिकंयक्ष्यमाणमध्वगंसर्ववेदस।गुर्वर्थंपितृमात्रर्थं
स्वाध्यायार्थ्युपतापिन ः। नचैतान्स्नातकान्विद्यात्ब्राह्मणान्धर्मभिक्षुकानिति ॥ ३८ ॥ कृपणेतितस्यवित्तप्राणत्वात्तद्वित्तहरणमतिपापायेत्य
र्थः ॥ ३९ ॥ ४० ॥

पूर्णघटेनीयमानेततउच्छलतातोयेनसिक्तः यद्यपिसर्वज्ञत्वाद्व्यासोजानात्येवतथाप्येतेषामुत्कटाधर्मत्वख्यापनार्थमेवमुक्तं ॥ ४१ ॥ ॥ ४२ ॥
बलंशक्तिः तेजःसामर्थ्यं वीर्यंप्रभावः पराक्रमोविक्रांतिः श्रीःसंपत् छायाकांतिः एतद्रूपोयोहरिः ॥ ४३ ॥ गौरवेणादरेण इतरेणेवे
तिपाठेप्रभुत्वेपिप्राकृतेनसख्येव स्मितपूर्वंभाषमाणेन तृणमयाःक्षेत्रादिषुबिभीषिकार्थंनिर्मिताधन्विनइववयंजाताः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥
अंगराजाद्याः कर्णाद्याः ॥ ४७ ॥ उक्तंविच्छायत्वेहेतुंद्रढयन्नाह निर्यौवनेति नकेवलमहंविच्छायः महीअपिभ्रष्टच्छायेवकिंचनिर्गतंयौवनंस

स्पृष्टोनखांभसावापिघटतोयोक्षितोपिवा ॥ तेनातीवास्मिविच्छायोन्यूनैर्वायुधिनिर्जितः ॥ ४१ ॥ ततःपार्थो
विनिःश्वस्यश्रूयतांभगवन्निति ॥ प्रोक्तोयथावदाचष्टव्यासायात्मपराभवं ॥ ४२ ॥ अर्जुनउवाच ॥ यद्बलंय
च्चनस्तेजोयद्वीर्ययःपराक्रमः ॥ याश्रीश्छायाचनःसोस्मान्परित्यज्यहरिर्गतः ॥ ४३ ॥ गौरवेणेवमहतास्मितपूर्वा
भिभाषिणा ॥ हीनावयंमुनेतेनजातास्तृणमयाइव ॥ ४४ ॥ अस्त्राणांसायकानांचगांडीवस्यतथामम ॥ सारता
याभवन्मूर्तासगतःपुरुषोत्तमः ॥ ४५ ॥ यस्यावलोकनादस्मान्श्रीर्जयःसंपदुन्नतिः ॥ नतत्याजसगोविंदस्त्यक्त्वा
स्मान्भगवान्गतः ॥ ४६ ॥ भीष्मद्रोणांगराजाद्यास्तथादुर्योधनादयः ॥ यत्प्रभावेणनिर्दग्धाःसकृष्णस्त्यक्त
वान्भुवं ॥ ४७ ॥ निर्यौवनाहतश्रीकाभ्रष्टच्छायेवमेमही ॥ विभातितातनैकोहंविरहेतस्यचाक्रिणः ॥ ४८ ॥ य
स्यानुभावाद्भीष्माद्यैर्मय्यग्नौशलभायितं॥ विनातेनाद्यकृष्णेनगोपालैरस्मिनिर्जितः॥४९॥गांडीवंत्रिषुलोकेषुख्याति
र्यदनुभावतः॥गतंतेनविनाभीरैर्लगुडैस्तत्तिरस्कृतं॥५०॥स्त्रीसहस्राण्यनेकानिमन्नाथानिमहामुने॥यततोममनीता
निदस्युभिर्लगुडायुधैः ॥५१॥ आनीयमानमाभीरैःकृष्णकृष्णावरोधनं॥हृतंयष्टिप्रहरणैःपरिभूयबलंमम ॥ ५२॥

स्यादिप्रसवसामर्थ्यंयस्यास्तथाभूताविभाति ॥ ४८ ॥ तत्रैवहेत्वंतरमाह यस्येति अग्नितुल्येमयिशलभायितंशलभवदाचरितं ॥ ४९ ॥ ५० ॥
अहंनाथःपालकोयेषांतानि यततोयतमानस्यममामनादृत्य ॥ ५१ ॥ कृष्णहेव्यास कृष्णस्यावरोधनंअंतःपुरं स्त्रीवर्गइत्यर्थः ॥ ५२ ॥

॥५३॥ ५४ ॥ भवायउद्भवाय ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ कालात्मकंकालाधीनं ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२॥६३॥ अर्जुनस्यानुतापमूलंगर्वंनिराकरोति यतइति यतःकालात्त्वयैकेनभीष्मादयोहतास्ततःकालोत्थःसतेषांत्वयान्यूनेनाभिभवोनकिं ॥ ६४ ॥ तदुपपादयति विष्णो

निःश्रीकतानमेचित्रंयज्जीवामितदद्भुतं ॥ नीचापमानपंकांकीनिर्लज्जोस्मिपितामह ॥ ५३ ॥ व्यासउवाच ॥ अलंतेव्रीडयापार्थनत्वंशोचितुमर्हसि ॥ अवेहिसर्वभूतेषुकालस्यगतिरीदृशी ॥ ५४ ॥ कालोभवायभूतानामभवायचपांडव ॥ कालमूलमिदंज्ञात्वाभवस्थैर्यधनोर्जुन ॥ ५५ ॥ नद्यःसमुद्रागिरयःसकलाचवसुंधरा ॥ देवामनुष्याःपशवस्तरवःससरीसृपाः ॥ ५६ ॥ सृष्टाःकालेनकालेनपुनर्यास्यंतिसंक्षयं ॥ कालात्मकमिदंसर्वंज्ञात्वाशममवाप्नुहि ॥ ५७ ॥ यच्चाहकृष्णमाहात्म्यंतत्तथैवधनंजय ॥ भारावतारकार्यार्थमवतीर्णःसमेदिनीं ॥५८॥ भाराक्रांताधरायातादेवानांसमितिंपुरा ॥ तदर्थमवतीर्णोसौकामरूपीजनार्दनः ॥ ५९ ॥ तच्चनिष्पादितंकार्यमशेषाभूभृतोहताः॥ वृष्ण्यंधककुलंसर्वंतथापार्थोपसंहृतं ॥ ६० ॥ नकिंचिदन्यत्कर्त्तव्यमस्यभूमितलेप्रभोः ॥ ततोगतःसभगवान्कृतकृत्योयथेच्छया ॥ ६१ ॥ सृष्टिंसर्गेकरोत्येषदेवदेवःस्थितिंस्थितौ ॥ अंतेंऽतायसमर्थोयंसांप्रतंवैयथाकृतं ॥ ६२॥ तस्मात्पार्थनसंतापस्त्वाकार्यःपराभवात् ॥ भवंतिभवकालेषुपुरुषाणांपराक्रमाः ॥ ६३ ॥ यतस्त्वयैकेनहताभीष्मद्रोणादयोनृपाः ॥ तेषामर्जुनकालोत्थःकिन्न्यूनाभिभवोनसः ॥ ६४ ॥ विष्णोस्तस्यानुभावेनयथातेषांपराभवः॥ त्वत्तस्तथैवभवतोदस्युभ्योंततदुद्भवः ॥६५॥ सदेवोन्यशरीराणिसमाविश्यजगत्स्थितिं ॥ करोतिसर्वभूतानांनाशंचांतेजगत्पतिः ॥ ६६ ॥ भवोद्भवेसकौंतेयसहायोभूज्जनार्दनः ॥ भवांतेत्वद्विपक्षास्तेकेशवेनावलोकिताः ॥ ६७ ॥

रितिपंचभिः अंतेत्वयिभगवदनुभावविरमेतदुद्भवःपराभवोद्भवः ॥ ६५ ॥ सर्वभूतानांशरीराणिसमाविश्यजगतांस्थितिंनाशंचकरोति ॥ ६६ ॥ भवोद्भवेभाग्यस्योदये भवांतेभाग्यनाशे ॥ ६७ ॥

॥६८॥६९॥ तासांचस्त्रीणांदस्युभिर्हरणंमुनिशापप्राप्तंकेनवारयितुंशक्यमित्याशयाधिकांकथयन्नाह गृहीताइत्यादिनादस्युहस्तंगमिष्यथेत्यंतेन॥
॥ ७० ॥ उदवासपरःजलवासतत्परः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ तुष्टुवुःप्रगीतैर्वाक्यैः प्रशशंसुरप्रगीतैर्वाक्यैः ॥७३॥७४॥७५॥ भवतीनांभवतीभिःदुर्लभ

६५ कःश्रद्दध्यात्सगांगेयान्हन्यास्त्वंसर्वकौरवान् ॥ आभीरेभ्यश्चभवतःकःश्रद्दध्यात्पराभवं ॥६८॥पार्थैतत्सर्वभूतस्यह
रेर्लीलाविचेष्टितं ॥ त्वयायत्कौरवाध्वस्तायदाभीरैर्भवानुजितः ॥६९॥ गृहीतादस्युभिर्यच्चभवतःशोचिताःस्त्रियः॥त
दप्यहंयथावृत्तंकथयामितवार्जुन॥ ७० ॥ अष्टावक्रःपुराविप्रउदवासपरोऽभवत् ॥ बहून्वर्षगणान्पार्थगृणन्ब्रह्मस
नातनं॥ ७१ ॥ जितेष्वसुरसंघेषुमेरुपृष्ठेमहोत्सवः॥ बभूवतत्रगच्छंत्योददृशुस्तंसुरस्त्रियः ॥ ७२ ॥ रंभातिलोत्तमाद्या
स्तुशतशोथसहस्रशः॥ तुष्टुवुस्तंमहात्मानंप्रशशंसुश्चपांडव॥ ७३ ॥ आकंठमग्नंसलिलेजटाभारधरंमुनिं॥ विनयावन
ताश्चैनंप्रणेमुःस्तोत्रतत्पराः॥ ७४ ॥ यथायथाप्रसन्नोसौतुष्टुवुस्तंतथातथा॥ सर्वास्ताकौरवश्रेष्ठवरिष्ठंतंद्विजन्मनां॥
॥७५॥ अष्टावक्रउवाच ॥ प्रसन्नोहंमहाभागाभवतीनांयदिष्यते॥ मत्तस्तद्व्रियतांसर्वंप्रदास्याम्यपिदुर्लभं ॥ ७६ ॥
रंभातिलोत्तमाद्यास्तुवैदिक्योप्सरसोब्रुवन् ॥ प्रसन्नेत्वय्यसंप्राप्तंकिमस्माकमितिद्विज ॥ ७७ ॥ इतरास्त्वब्रुव
न्विप्रप्रसन्नोभगवान्यदि॥ तदिच्छामःपतिंप्राप्तुंविप्रेंद्रपुरुषोत्तमं ॥७८॥ व्यासउवाच ॥ एवंभविष्यतीत्युक्त्वाउ
त्ततारजलान्मुनिः॥तमुत्तीर्णंचददृशुर्विरूपंवक्रमष्टधा॥७९॥तंदृष्ट्वागूहमानानांयासांहासःस्फुटोभवत् ॥ ताःशशा
पमुनिःकोपमवाप्यकुरुनंदन ॥८०॥ अष्टावक्रउवाच ॥ यस्माद्विरूपरूपंमांमत्वाहासावमानना ॥ भवतीभिःकृतात
स्मादेषशापंददाम्यहं ॥८१॥ मत्प्रसादेनभर्तारंलब्ध्वातुपुरुषोत्तमं ॥ मच्छापोपहताःसर्वादस्युहस्तंगमिष्यथ॥८२॥

मपिदास्यामि ॥ ७६ ॥ वैदिक्योवेदप्रसिद्धाः ॥ ७७ ॥ ७८॥ उत्ततारजलान्निर्गतः॥७९॥ गूहमानानांहास्यंप्रच्छादयंतीनां ॥८०॥८१॥८२॥ ६५

पुनःसुरेंद्रलोकंगमिष्यथेतिप्राहेत्यन्वयः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ माहात्म्यंगौरवं ॥ ८६ ॥ उन्नतेःसकाशात्पतनंध्रुवं संचयक्षयःसंचयादनं तरंक्षयइत्यर्थः ॥ ८७ ॥ शिक्षंतःभावयतःतादृशाहर्षशोकविहीनाःसंतिभवंति ॥ ८८ ॥ तत्रहस्तिनापुरे तंत्रमितिपाठेसैन्यमित्यर्थः ॥ ८९ ॥

॥ व्यासउवाच ॥ इत्युदीरितमाकर्ण्यमुनिस्ताभिःप्रसादितः ॥ पुनःसुरेंद्रलोकंवैप्राहभूयोगमिष्यथ ॥ ८३ ॥ एवंतस्यमुनेःशापादष्टावक्रस्यकेशवं ॥ भर्तारंप्राप्यतायातादस्युहस्तंसुरांगनाः ॥ ८४ ॥ तत्त्वयानात्रकर्तव्यःशोकोल्पोपिहिपांडव ॥ तेनैवाखिलनाथेनसर्वंतदुपसंहृतं ॥ ८५ ॥ भवतांचोपसंहारमासन्नंतेनकुर्वता ॥ बलंतेजस्तथावीर्यंमाहात्म्यंचोपसंहृतं ॥ ८६ ॥ जातस्यनियतंमृत्युःपतनंचतथोन्नतेः ॥ विप्रयोगावसानस्तुसंयोगःसंचयक्षयः ॥ ८७ ॥ विज्ञायनबुधाःशोकंनहर्षमुपयांतिये ॥ तेषामेवेतरेचेष्टांशिक्षंतःसंतितादृशाः ॥ ८८ ॥ तस्मात्त्वयानरश्रेष्ठज्ञात्वैतद्भ्रातृभिःसह ॥ परित्यज्याखिलंतत्रगंतव्यंतपसेवनं ॥ ८९ ॥ तद्गच्छधर्मराजायनिवेद्यैतद्वचोमम ॥ परश्वोभ्रातृभिःसार्धंगतिंवीरपथाकुरु ॥ ९० ॥ पराशरउवाच ॥ इत्युक्तोभ्येत्यपार्थाभ्यांयमाभ्यांचाहसोर्जुनः ॥ दृष्टंचैवानुभूतंचकथितंतदशेषतः ॥ ९१ ॥ व्यासवाक्यंचतेसर्वेश्रुत्वार्जुनसमीरितं ॥ राज्येपरीक्षितंकृत्वाययुःपांडुसुतावनं ॥ ९२ ॥ इत्येतत्तवमैत्रेयविस्तरेणमयोदितं ॥ जातस्ययद्यदोर्वंशेवासुदेवस्यचेष्टितं ॥ ९३ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेपंचमेंऽशेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ इतिपंचमोंशःसमाप्तः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

वीरपथोनिराहारस्यदेहस्याभावायापरावृत्तयेगमनंवीरपथस्तेन वीरपथेत्यार्षं ॥ ९० ॥ पार्थाभ्यांयुधिष्ठिरभीमाभ्यांदृष्टंप्रत्यक्षतोयदुकुलक्षयादि अनुभूतंआभीरात्पराजयादि कथितंव्यासेनपरःश्वःप्रयाणादि ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ कृष्णलीलांनिगमयति इत्येतदिति ॥ ९३ ॥ पंचमांशमहांभोधिरत्नश्रीहरिचेष्टितं ॥ परीक्ष्यरत्नगर्भेणसत्सुनिक्षिप्तमीक्षितुं ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेवैष्णवाकूतचंद्रिकायांपंचमेंऽशेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ पंचमोंशःसमाप्तः ॥ ५ ॥

॥ इति विष्णुपुराणे पंचमोंशः समाप्तः ॥

॥ अथ विष्णुपुराणे शष्ठांशप्रारंभः ॥

श्रीकृष्णायनमः ॥ षष्ठेष्यष्टभिरध्यायैरभ्यधायिससाधना ॥ मुक्तिरुक्ताविरामायकलिंचप्रतिसंचरम् ॥१॥ तत्रापिप्रथमेध्यायेकलिःश्रवणभीषणः॥ हरिपांडवनिर्याणंसप्रपंचंप्रपंच्यते ॥ २ ॥ प्रथमांशमारभ्योक्तमनुवदन्बुभुत्सितमर्थंपृच्छति व्याख्यातेतिद्वाभ्यां ॥ १ ॥ यथावत्सर्वात्मनाउपसंहृतिंआत्यंतिकंलयमित्यर्थः महाप्रलयसंज्ञांप्राकृतामुपसंहृतिंचकल्पांतेब्रह्मदिनांतेदैनंदिनींचेत्यर्थः ॥ २ ॥ प्राकृतेमहाप्रलये ॥ ३ ॥ तत्रप्रथमंकल्पप्रमाणंदर्शयन्नाह अहोरात्रमिति मानुषोमासःपितॄणामहोरात्रं मानुषएवाब्दोदेवानामहोरात्रं चतुर्युगानांद्विसहस्रेब्रह्मणोहोरात्रमित्यर्थः

॥ मैत्रेयउवाच ॥ व्याख्याताभवतासर्गवंशमन्वंतरस्थितिः ॥ वंशानुचरितंचैवविस्तरेणमहामुने ॥ १ ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहंत्वत्तोयथावदुपसंहृतिं ॥ महाप्रलयसंज्ञांचकल्पांतेचमहामुने ॥ २ ॥ पराशरउवाच ॥ मैत्रेयश्रूयतांमत्तोयथावदुपसंहृतिः ॥ कल्पांतेप्राकृतेचैवप्रलयेजायतेयथा ॥ ३ ॥ अहोरात्रंपितॄणांतुमासोब्दस्त्रिदिवौकसां ॥ चतुर्युगसहस्रेतुब्रह्मणोद्वेद्विजोत्तम ॥ ४ ॥ कृतंत्रेताद्वापरंचकलिश्चैवचतुर्युगं ॥ दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तुतद्द्वादशभिरुच्यते ॥ ५ ॥ चतुर्युगान्यनेकानिसदृशानिस्वरूपतः ॥ आद्यंकृतयुगंमुक्त्वामैत्रेयांतंतथाकलिं ॥ ६ ॥ आद्येकृतयुगेसर्गोब्रह्मणाक्रियतेयतः ॥ क्रियतेचोपसंहारस्तथांतेपिकलौयुगे ॥ ७ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ कलेःस्वरूपंभगवान्विस्तराद्वक्तुमर्हसि ॥ धर्मश्चतुष्पाद्भगवान्यस्मिन्विप्लवमृच्छति ॥ ८ ॥ पराशरउवाच ॥ कलिस्वरूपंमैत्रेययद्भवान्प्रष्टुमिच्छति ॥ तन्निबोधसमासान्नोवर्ततेयन्महामुने ॥ ९ ॥

॥ ४ ॥ चतुर्युगस्यप्रमाणमाह कृतमिति ॥ ५ ॥ चतुर्युगेष्वेवसाम्यंविशेषंचाह चतुर्युगानीति ॥ ६ ॥ आद्यंतयोर्युगयोर्वैसादृश्यहेतुमाह आद्यइति एतच्चातिवैराग्यार्थमुक्तं ॥ ७ ॥ प्रलयप्रश्नस्यापर्यवसानेपिप्रसंगादन्यत्पृच्छतिकलेरिति विप्लवंनाशं ॥ ८ ॥ उत्तरमाह कलिस्वरूपमित्यादिनायावदुत्तराध्यायसमाप्ति प्रष्टुकामः ॥ ९ ॥

वर्णाश्रमयोर्यआचरस्तद्वर्तीतदनुरूपानृणांनप्रवृत्तिःसामादिभिर्वेदैर्हेतुभिर्यन्निष्पादनंप्रवृत्त्यंगंकार्यताज्ञानंतदेवहेतुर्यत्रतथाभूताचनभवति वेदानुसारिणीनभवतीत्यर्थः ॥ १० ॥ धर्म्यइति धर्मादनपेतोयोयस्यविवाहःसनास्तीत्यर्थः शिष्यस्यगुरोश्चसम्यक्स्थितिःशुश्रूषानुग्रहरूपानास्ति दंपत्योर्यःक्रमःपरस्पराव्यभिचारवृत्तिःसनास्ति वन्ह्यात्मकोहोमोदेवात्मकःपूजाचक्रमोविध्यनुरूपोनास्ति ॥ ११ ॥ सर्वेश्वरःनियंतादंडधरइत्यर्थः

वर्णाश्रमाचारवतीप्रवृत्तिर्नकलौनृणां ॥ नसामऋग्यजुर्वेदविनिष्पादनहेतुकी ॥ १० ॥ विवाहोनकलौधर्म्योन शिष्यगुरुसंस्थितिः ॥ नदांपत्यक्रमोनैववाह्निदेवात्मकःक्रमः ॥ ११ ॥ यत्रतत्रकुलेजातोबलीसर्वेश्वरःकलौ ॥ सर्वेभ्यएववर्णेभ्योयोग्यःकन्यावरोधनी ॥ १२ ॥ येनतेनैवयोगेनद्विजातिर्दीक्षितःकलौ ॥ १३ ॥ सर्वमेवकलौशास्त्रंयस्ययद्वचनंद्विज ॥ देवताश्चकलौसर्वाःसर्वःसर्वस्यचाश्रमः ॥ १४ ॥ उपवासस्तथायासोवित्तोत्सर्गस्तथाकलौ ॥ धर्मोयथाभिरुचितैरनुष्ठानैरनुष्ठितः ॥ १५ ॥ वित्तेनभवितापुंसांस्वल्पेनाढ्यमदःकलौ ॥ स्त्रीणांरूपमदश्चैवकेशैरेवभविष्यति ॥ १६ ॥ सुवर्णमणिरत्नादौवस्त्रेचोपक्षयंगते ॥ कलौस्त्रियोभविष्यंतितदाकेशैरलंकृताः ॥ १७ ॥

सर्ववर्णेभ्यःकन्यावरोधनीयोग्योभविष्यतिविवाहेधनंविनावर्णनियमोनास्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥ येनतेनयोगेनउपायेननिषिद्धद्रव्यादिनादीक्षितःस्यात् यैवसैवानियतेत्यर्थः ॥ १३ ॥ यस्ययद्वचनंतत्सर्वमेवशास्त्रंभविष्यति येनतेनकल्पिताःसर्वादेवताः ॥ १४ ॥ विधिविनापियथाभिरुचितैरनुष्ठानैरनुष्ठितउपवासादिर्धर्मःस्यात् आयासःकृच्छ्रादिः तीर्थयात्रादिर्वा ॥ १५ ॥ केशैरेवनरत्नाद्यलंकारैः ॥ १६ ॥ तदेवस्पष्टयति सुवर्णेति ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ योयोबहुलंधनंददातिससएवउत्तमानामपिस्वामीभविता स्वामित्वेहेतुःसंबंधोयस्यतथाभूतःअभिजनःपूर्वस्वामिपुत्रतादिर्नभावीनभ
विता पृथक्पदत्वेबव्हर्थदानादिनासंबंधएवस्वामित्वेहेतुः कलौभावीनाभिजनःनसत्कुलीनत्वमित्यर्थः स्वामित्वहेतुसंबंधोभविताभिजनस्तदेति
पाठेस्वामित्वहेतुनाबव्हर्थदानादिनायःसंबंधःसएवाभिजनःमहाकुलीनत्वंभविताभविष्यतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ द्रव्याणांसंघाताःसंचयागृहांताःगृहा
एवांतःसमाप्तिर्येषांतेतथा धनसंचयाअपिताहृशाएवभविष्यंतियेगृहनिर्माणएवसमाप्स्यंतिनतुधर्माद्युपयोगिनइत्यर्थः मतिश्चद्रव्यांताद्रव्यमात्रो
पार्जननिष्ठानतुआत्मज्ञानोपयोगिनी अर्थाश्चात्मभोगमात्रोपक्षीणानधर्माद्युपयोगिनः ॥ २० ॥ स्वैरिण्यःपुंश्चल्यः यतोललितेसुंदरएवस्पृहा

परित्यक्ष्यंतिभर्तारंवित्तहीनंतथास्त्रियः ॥ भर्ताभविष्यतिकलौवित्तवानेवयोषितां ॥ १८ ॥ योयोददातिबहुलंसस
स्वामीतदानृणां ॥ स्वामित्वहेतुसंबंधोभावीनाभिजनस्तथा ॥ १९ ॥ गृहांताद्रव्यसंघाताद्रव्यांताचतथामतिः ॥
अर्थाश्चात्मोपभोगांताभविष्यंतिकलौयुगे ॥ २० ॥ कलौस्त्रियोभविष्यंतिस्वैरिण्योललितस्पृहाः ॥ अन्यायावास
वित्तेषुपुरुषाश्चस्पृहालवः ॥ २१ ॥ अभ्यर्थितोपिसुहृदास्वार्थहानिंनमानवः ॥ पणार्धार्धमात्रेणकरिष्यतित
दाद्विज ॥ २२ ॥ समानपौरुषंचेतोभाविविप्रेषुवैकलौ ॥ क्षीरप्रदानसंबंधिभाविगोषुचगौरवं ॥ २३ ॥

यासांताः स्पृहालवःअभिकांक्षिणः ॥ २१ ॥ पणोशीतिर्वराटिकाः तदर्धार्धकाकिणीमात्रंतदर्धमात्रेपिविषयेनार्थहानिंकरिष्यति दशवराटिकाअ
पिनत्यक्ष्यतीत्यर्थः ॥ २२ ॥ समानपौरुषंस्वापेक्षयासमानंपुरुषत्वंविप्रेष्वपीत्याकारंचित्तंशूद्रादेर्भविष्यतिब्राह्मणसाम्यंस्वस्मिनप्रत्येष्यंतीत्यर्थः
समाप्तपौरुषमितिपाठेसमाप्तंस्वापेक्षयाविप्रेषुसंक्षिप्तंपौरुषमितिचित्तेशूद्रादेर्भविष्यति समानपरुषमितिपाठेसगर्वनिष्ठुरंचेत्यर्थः क्षीरप्रदानसंबंधि
क्षीरप्रदानोपाधिकंगौरवंयवसादिदानादरःनतुजात्या ॥ २३ ॥

अनावृष्ट्याः भयेनक्षुद्भयेनचपीडिताव्याकुलाःसंतोमेघापेक्षयागगनासक्तदृष्टयोभविष्यंति ॥ २४ ॥ पातयिष्यंतिघातयिष्यंति ॥ २५ ॥ कलौ सततंदुर्भिक्षमेवअतएवक्लेशंप्राप्स्यंतिततश्चव्याहतसुखप्रमोदाः प्रमोदोहर्षः अनीश्वरानिर्धनाः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ आज्ञांभेत्स्यंतिआज्ञाभंगंकरिष्यंति अनादृताःआदरशून्याः ॥ २९ ॥ परुषमनृतंभावितुंशीलंयासांताः ॥ ३० ॥ दुःशीलेषुदुष्टचेष्टेषुस्पृहांकुर्वत्योव्यभिचारिण्यो

अनावृष्टिभयात्प्रायःप्रजाःक्षुद्भयपीडिताः ॥ भविष्यंतितदासर्वागगनासक्तदृष्टयः ॥ २४ ॥ कंदपर्णफलाहारास्तापसाइवमानवाः ॥ आत्मानंपातयिष्यंतितदावृष्ट्यातिदुःखिताः ॥ २५ ॥ दुर्भिक्षमेवसततंतदाक्लेशमनीश्वराः ॥ प्राप्स्यंतिव्याहतसुखप्रमोदामानवाःकलौ ॥ २६ ॥ आस्नानभोजिनोनाग्निदेवतातिथिपूजनं ॥ करिष्यंतिकलौप्राप्तेनचपैत्र्योदकक्रियाः ॥ २७ ॥ लोलुपाऱ्हस्वदेहाश्चबह्वन्नादनतत्पराः ॥ बहुप्रजाल्पभाग्याश्चभविष्यंतिकलौस्त्रियः ॥ २८ ॥ उभाभ्यामथपाणिभ्यांशिरःकंडूयनंस्त्रियः ॥ कुर्वत्योगुरुभर्तॄणामाज्ञांभेत्स्यंत्यनादृताः ॥ २९ ॥ स्वपोषणपराःक्षुद्रादेहसंस्कारवर्जिताः ॥ पुरुषानृतभाविन्योभविष्यंतिकलौस्त्रियः ॥ ३० ॥ दुःशीलादुष्टशीलेषुकुर्वत्यः सततंस्पृहां ॥ असद्वृत्ताभविष्यंतिपुरुषेषुकुलांगनाः ॥ ३१ ॥ वेदादानंकरिष्यंतिबटवश्चतथाव्रताः ॥ गृहस्थाश्चनहोष्यंतिनदास्यंत्युचितान्यपि ॥ ३२ ॥ वनवासिनोभविष्यंतिग्राम्याहारपरिग्रहाः ॥ भिक्षवश्चापिमित्रादिस्नेहसंबंधयंत्रणाः ॥ ३३ ॥

भविष्यंति ॥ ३१ ॥ आश्रमवैकृतमाह वेदादानमिति अव्रताआश्रमोक्तनियमहीनाःबटवोब्रह्मचारिणःवेदानामादानमध्ययनंकरिष्यंति उचितानिन्यायप्राप्तानि ॥ ३२ ॥ वनवासिनोवानप्रस्थाः भिक्षवःसंन्यासिनः अवश्यपोष्यान्विहायान्यान्मित्रादीन्परिकल्प्यतेषुस्नेहसंबंधेनयंत्रणंतद्वशत्वंयेषांतथाभूताभविष्यंति ॥ ३३ ॥

अरक्षितारःप्रजापालनमकुर्वंतः हर्तारःकरग्राहिणः तथाशुल्कव्याजेनवणिक्जनानांचित्तापहारिणोभविष्यंति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ शूद्रवृत्त्यासेवया वत्स्यंतिवर्तिष्यंते वर्ततीत्यपिक्वचित्पाठः कारूणांशिल्पिनांकर्मकटादिक्रियामुपजीवितुंशीलंयेषांते ॥ ३६ ॥ प्रव्रज्यालिंगिनःसन्यासिवेषाः ॥

३

अरक्षितारोहर्तारःशुल्कव्याजेनपार्थिवाः ॥ हारिणोजनचित्तानांसंप्राप्तेतुकलौयुगे ॥३४॥ योयोनागरथाश्वाढ्यः ससराजाभविष्यति ॥ यश्चयश्चाबलःसर्वःससभृत्यःकलौयुगे ॥ ३५ ॥ वैश्याःकृषिवाणिज्यादिसंत्यज्यनिजकर्मयत् ॥ शूद्रवृत्त्याप्रवत्स्यंतिकारुकर्मोपजीविनः ॥ ३६ ॥ भैक्षव्रतातथाशूद्राःप्रव्रज्यालिंगिनोधमाः ॥ पाषंडसंश्रयां वृत्तिमाश्रयिष्यंत्यसंस्कृताः ॥ ३७ ॥ दुर्भिक्षकरपीडाभिरतीवोपद्रुताजनाः ॥ गोधूमान्नयवान्नाढ्यान्देशान्यास्यंतिदुःखिताः ॥ ३८ ॥ वेदमार्गेप्रलीनेचपाषंडाढ्येततोजने ॥ अधर्मवृद्ध्यालोकानामल्पमायुर्भविष्यति ॥ ३९ ॥ अशास्त्रविहितंघोरंतप्यमानेषुवैतपः ॥ नरेषुनृपदोषेणबालमृत्युर्भविष्यति ॥ ४० ॥ भवित्रीयोषितांसूतिःपंचषट्सप्तवार्षिकी ॥ नवाष्टदशवर्षाणांमनुष्याणांतथाकलौ ॥ ४१ ॥ पलितोद्गमश्चभवितातदाद्वादशवार्षिकः ॥ नातिजीवतिवैकश्चित्कलौवर्षाणिविंशतिं ॥ ४२ ॥ अल्पप्रज्ञावृथालिंगादुष्टांतःकरणाःकलौ ॥ यतस्ततोविनंक्ष्यंतिकालेनाल्पेनमानवाः ॥ ४३ ॥ यदायदाहिपाषंडवृद्धिर्मैत्रेयलक्ष्यते ॥ तदातदाकलेर्वृद्धिरनुमेयाविचक्षणैः ॥ ४४ ॥ यदायदासतांहानिर्वेदमार्गानुसारिणां ॥ तदातदाकलेर्वृद्धिरनुमेयाविचक्षणैः ॥ ४५ ॥

॥ ३७ ॥ दुर्भिक्षादिपीडिताःस्वल्पवृष्ट्यादिजायमानगोधूमाद्यन्नाढ्यान्देशान्यास्यंति ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ विंशतिंवर्षाण्यतिक्रम्यकश्चिन्नजीविष्यति ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ कलेःप्राबल्येलिंगान्याह यदेतिपंचभिः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥

॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ अंबुजन्मनाजलकृतेनशौचेनकिं विप्रवक्ष्यंतिविरुद्धंप्रकर्षेणवदिष्यंति ॥ ५० ॥ अल्पसारमल्पबीजं ॥५१॥ शाणीशणसूत्रजंवस्त्रं ॥ ५२ ॥ अणुश्चीनकंधान्यं आजंअजादुग्धंतत्सदृशंगवांपयः उशीरंसुगंधितृणविशेषः तज्जन्यमौशीरं ॥ ५३ ॥ श्या

प्रारंभाश्चावसीदंतियदाधर्मकृतांनृणां ॥ तदानुमेयंप्राधान्यंकलेर्मैत्रेयपंडितैः ॥ ४६ ॥ तदायदानयज्ञानामीश्वरः पुरुषोत्तमः ॥ इज्यतेपुरुषैर्यज्ञैस्तदाज्ञेयंकलेर्बलं ॥ ४७ ॥ नप्रीतिर्वेदवादेषुपाषंडेषुयदारतिः ॥ कलेर्वृद्धिस्तथाप्राज्ञैरनुमेयाद्विजोत्तमैः ॥४८॥ कलौजगत्पतिंविष्णुंसर्वस्रष्टारमीश्वरं ॥ नार्चयिष्यंतिमैत्रेयपाखंडोपहतानराः ॥ ४९ ॥ किंदेवैःकिंद्विजैर्वेदैःकिंशौचेनांबुजन्मना ॥ इत्येवंविप्रवक्ष्यंतिपाषंडोपहताजनाः ॥ ५० ॥ अल्पवृष्टिस्तुपर्जन्यः सस्यंत्वल्पफलंतथा ॥ फलंतथाल्पसारंचविप्रप्राप्तेकलौयुगे ॥५१॥ शाणीप्रायाणिवस्त्राणिशमीप्रायामहीरुहाः ॥ शूद्रप्रायास्तथावर्णाभविष्यंतिकलौयुगे ॥५२॥ अणुप्रायाणिधान्यानिआजप्रायंतथापयः ॥ भविष्यतिकलौप्राप्ते औशीरंचानुलेपनं ॥५३॥ श्वश्रूश्वशुरभूयिष्ठागुरवश्चनृणांकलौ ॥ श्यालाद्याहारिभार्याश्चसुहृदोमुनिसत्तम ॥५४॥ कस्यमातापिताकस्ययदाकर्मात्मकःपुमान् ॥ इतिचोदाहरिष्यंतिश्वशुरानुगतानराः ॥ ५५ ॥ वाङ्मनःकायिकैर्दोषैरभिभूताःपुनःपुनः ॥ पापान्यनुदिनंचैवकरिष्यंत्यल्पमेधसः ॥ ५६ ॥ निःसत्यानामशौचानांनिर्ह्रीकाणांतथा नृणां ॥ यद्यद्दुःखायतत्सर्वंकलिकालेभविष्यति ॥ ५७ ॥ निःस्वाध्यायवषट्कारेस्वधास्वाहाविवर्जिते ॥ तदाप्रविरलोविप्रक्वचिल्लोकेभविष्यति ॥ ५८ ॥

लाद्याभार्याभ्रात्रादयःहारिण्योहृद्याभार्याश्चबहुत्र्योहिर्वा रम्यभार्येपुनृपुजाराणांसख्यंभावीत्यर्थः ॥ ५४ ॥ कर्मात्मकःकर्माधीनशरीरः ॥ ५५ ॥ ॥ ५६ ॥ यद्यद्वस्तुतत्सर्वंदुःखायभविष्यति ॥ ५७ ॥ क्वचित्कीकटादौ ॥ ५८ ॥

तत्रकलौअल्पेनायासेनयत्नेनहरिकीर्तनादिनायंपुण्यराशिंकरोतिसहिकृतयुगेतपसामहताक्रियते यइतिपाठेयःकोपिअतिमलिनोपीत्यर्थः अनेनै
केनगुणेनकलिःसर्वश्रेष्ठइत्यर्थः ॥ ५९ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूत० षष्ठेंशेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ सर्वदोषहरंश्रेष्ठंगुणमेकंकलेरिह॥अपृष्टएवाहमुनिःप्रसं
गाच्छूद्रयोषितोः॥दोषनिधिरपिकलिःस्वल्पायासेनमहाफलदायीत्युपपादयन्निकृष्टयोःस्त्रीशूद्रयोरिहगुणाधिक्यंवक्तुमितिहासंप्रस्तौति व्यासइति
अत्रायत्नसाध्यमहापुण्ये वस्तुनिविषये ॥ १ ॥ वादोविचारः कैरधिकारिभिः असौधर्मः सुखमनायासेन ॥ २ ॥ संशयंसंदेहविषयमर्थंप्रष्टुं

तदाल्पेनैवयत्नेनपुण्यस्कंधमनुत्तमं॥ करोतियंकृतयुगेक्रियतेतपसाहिसः॥५९॥ इतिश्रीवि० षष्ठांशे प्रथमोऽध्यायः॥
॥ १ ॥ पराशरउवाच व्यासःप्राहमहाबुद्धिर्यदत्रैववदिवस्तुनि ॥ तच्छ्रूयतांमहाभागगदतोममतत्त्वतः ॥ १ ॥ क
स्मिन्कालेल्पकोधर्मोददातिसुमहत्फलं ॥ मुनीनामप्यभूद्वादःकश्चासौक्रियतेसुखं ॥ २ ॥ संदेहनिर्णयार्थायवेदव्या
संमहामुनिं ॥ ययुस्तेसंशयंप्रष्टुंमैत्रेयमुनिपुंगवाः ॥ ३ ॥ ददृशुस्तेमुनिंतंतुजान्हवीसलिलेद्विज ॥ वेदव्यासंमहा
भागमर्द्धस्नातंसुतंमम ॥४॥ स्नानावसानंततस्यप्रतीक्षंतोमहर्षयः ॥ तस्थुस्तटेमहानद्यास्तरुषंडमुपाश्रिताः ॥ ५॥
मग्नोथजान्हवीतोयादुत्थायाहसुतोमम ॥ व्यासःसाधुःकलिःसाधुरित्येवंशृण्वतांवचः ॥ ६ ॥ तेषांमुनीनांभूयश्चम
मज्जसनदीजले ॥ उत्थायसपुनर्व्यासःशूद्रधन्योसिचाब्रवीत् ॥ ७ ॥

युः ॥ ३ ॥ ४ ॥ स्नानस्यावसानंसमाप्तिंप्रतीक्षंतःवृक्षंसमाश्रितास्तस्थुः ॥५॥ उत्थायउन्मज्यतेषांशृण्वतांकलिःसाधुःसाधुरित्येवंवचोव्यासआहे
त्यन्वयः तदेवपृष्टेनापिव्यासेनकस्मिन्कालेस्वल्पायासेनापिमहत्फलमित्येतत्प्रश्नोत्तरतयाकलेःसाधुत्वमुक्तं ॥ ६ ॥ कैरसौक्रियतेसुखमित्यस्यो
त्तरतयास्त्रीशूद्रयोर्धन्यत्वमाह शूद्रधन्योसीति बुद्धिसांनिध्याच्छूद्रसंबोधनं शूद्रोवन्योपीतिपाठःसुगमः अत्रकलेरतिशयसाधुत्वंशूद्रस्यततधन्य
तरत्वंस्त्रीणांतद्धन्यतमत्वंचगंगायामघमर्षणेभगवद्ध्यानेनप्रतीतमितिज्ञापयितुंपुनर्निमज्जनोन्मज्जनमितिज्ञेयं ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ कृतसंवंदनंयैस्तान् ॥ १० ॥ अलंतेनसंशयप्रश्नेनातस्तत्तावदास्तां ॥ ११ ॥ साध्वित्यत्रविसर्गलोपसंधीछांदसौ ॥ १२॥१३ ॥ त्वदिस्थसंशयप्रश्नस्योत्तरंमयादत्तमबुध्वापुनरेतेपृच्छंतीतिप्रहस्यइदंवक्ष्यमाणमब्रवीत् ॥ १४ ॥ यत्कृतेदशभिरितिद्वाभ्यां कलौस्वल्पकालेनध

निमग्नश्चसमुत्थायततःप्राहमहामुनिः ॥ योषितःसाधुधन्यास्तास्ताभ्योधन्यतरोस्तिकः ॥ ८ ॥ ततःस्नात्वायथा न्यायमायांतंतंकृतक्रियं ॥ उपतस्थुर्महाभागामुनयस्तेसुतंमम ॥ ९॥ कृतसंवंदनांश्चाहकृतासनपरिग्रहान् ॥ कि मर्थमागतायूयमितिसत्यवतीसुतः ॥ १० ॥ तमूचुःसंशयंप्रष्टुंभगवंतमुपागताः ॥ अलंतेनास्तुवृत्तांतंतत्कथ्यतामपरं त्वया ॥ ११ ॥ कलिःसाध्वितियत्प्रोक्तंशूद्रःसाध्वितियोषितः ॥ यच्चाहभगवान्साधुर्धन्याश्चेतिपुनःपुनः ॥ १२ ॥ तत्सर्वंश्रोतुमिच्छामोनचेद्गुह्यंमहामुने ॥ तत्कथ्यतांतदाकृत्स्नंपृच्छामस्त्वांप्रयोजनं ॥ १३ ॥ इत्युक्तोमुनिभिर्व्या सःप्रहस्येदमथाब्रवीत् ॥ श्रूयतांभोमुनिश्रेष्ठायदुक्तंसाधुसाध्विति ॥ १४ ॥ यत्कृतेदशभिर्वर्षैस्त्रेतायांहायनेनतत् ॥ द्वापरेतच्चमासेनअहोरात्रेणतत्कलौ ॥ १५ ॥ तपसोब्रह्मचर्यस्यजपादेश्चफलंद्विजाः ॥ प्राप्नोतिपुरुषस्तेनकलिः साध्वितिभाषितं ॥ १६ ॥ ध्यायन्कृतेयजन्यज्ञैस्त्रेतायांद्वापरेर्चयन् ॥ यदाप्नोतितदाप्नोतिकलौसंकीर्त्यकेशवं॥ ॥ १७ ॥ धर्मोत्कर्षमतीवात्रप्राप्नोतिपुरुषःकलौ ॥ स्वल्पायासेनधर्मज्ञास्तेनतुष्टोस्म्यहंकलौ ॥ १८ ॥ व्रतचर्यो पहारैश्चग्राह्योवेदोद्विजातिभिः ॥ ततस्तुधर्मसंप्राप्तैर्यष्टव्यंविधिवद्धनैः ॥ १९ ॥

र्मोत्कर्षइतिध्यायन्कृतइतिद्वाभ्यांस्वल्पायासेनपुण्योत्कर्षइतिचकलेःसाधुत्वमुक्तं हायनेनवर्षेण ॥ १५॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ शूद्राणामल्पा यासेनपुरुषार्थसिद्धिवक्तुंतत्रत्रैवर्णिकानामतिक्लेशमाह व्रतचर्येतिचतुर्भिः उपहरणमुपहारास्तैर्गुरवेसर्वलाभार्पणैरित्यर्थः व्रतचर्यापरैर्ग्राह्योवेदः पूर्वमितितुपाठःसुगमः ॥ १९ ॥

वृथाकथाश्रीकृष्णकीर्तनरहिता वृथाभोज्यंश्रीकृष्णानिवेदितादि वृथायात्राभगवत्तीर्थादियात्राव्यतिरिक्तागतिक्रिया पतनायपापाय तथाचसंयमिभिःसदाभाव्यं ॥ २० ॥ नइच्छयाप्राप्तिकरंस्वेच्छयोपभोग्यंनभवतिकिंतुनोदनयेत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ शूद्राणांतुनैषक्लेशइतिधन्यतरत्वमित्याह द्विजशुश्रूषयेतिद्वाभ्यां ॥ २३ ॥ २४ ॥ स्त्रीणांधन्यतमत्वंवक्तुंपुरुषाणांक्लेशानाह स्वधर्मस्येतित्रिभिः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ एवं

वृथाकथावृथाभोज्यंवृथायात्राद्विजन्मनां ॥ पतनायतथाभाव्यंतैस्तुसंयमिभिःसदा ॥ २० ॥ असम्यक्करणेदोषास्तेषांसर्वेषुवस्तुषु ॥ भोज्यपेयादिकंचैषांनेच्छाप्राप्तिकरंद्विजाः ॥ २१ ॥ पारतंत्र्यंसमस्तेषुतेषांकार्येषुवैततः ॥ जयंतितेनिजांल्लोकान्क्लेशेनमहताद्विजाः ॥ २२ ॥ द्विजशुश्रूषयैवैषपाकयज्ञाधिकारवान् ॥ निजंजयतिवैलोकंशूद्रोधन्यतरस्ततः ॥ २३ ॥ भक्ष्याभक्ष्येषुनास्यास्तिपेयापेयेषुवैयतः ॥ नियमोमुनिशार्दूलास्तेनासौसाध्वितीरितं॥२४॥ स्वधर्मस्याविरोधेननरैर्लब्धंधनंसदा ॥ प्रतिपाद्यंचपात्रेषुयष्टव्यंचयथाविधि ॥ २५ ॥ तस्यार्जनेमहाक्लेशःपालनेचद्विजोत्तमाः ॥ तथासद्विनियोगायविज्ञेयंगहनंनृणां ॥ २६ ॥ एभिरन्यैस्तथाक्लेशैःपुरुषोद्विजसत्तमाः ॥ निजाञ्जयतिवैलोकान्प्राजापत्यादिकान्क्रमात् ॥ २७ ॥ योषिच्छुश्रूषणंभर्तुःकर्मणामनसागिरा ॥ कुर्वतीसमवाप्नोतितत्सालोक्यंततोद्विजाः ॥ २८ ॥ नातिक्लेशेनमहतातानेवपुरुषोयथा ॥ तृतीयंव्याहृतंतेनमयासाध्वितियोषितां ॥ २९ ॥ एतद्वःकथितंसर्वंयन्निमित्तमिहागताः ॥ तत्पृच्छतयथाकाममहंवक्ष्यामिवःस्फुटं ॥ ३० ॥

क्लेशैःपुंसांयागतिःसाऽक्लेशेनस्त्रीणामित्याह योषिदिति ॥ २८ ॥ पुरुषोयथामहताक्लेशेनलोकानाप्नोतितथानातिक्लेशेनस्वल्पायासेनतानेवलोकानाप्नोतीत्यर्थः ॥ २९ ॥ एतदिदानींयत्पृष्टंतत्कथितंयन्निमित्तमागतास्तत्पृच्छतेत्यन्वयः ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ इदानींमदुक्तंज्ञातमितिपुनःप्रहस्यतान्प्राह त्वंदिस्थप्रश्नस्यव्यासेनकथंनिर्णयःकृतइतिविस्मयोत्फुल्लनयनान् ॥ ३२ ॥ दिव्येनचक्षुषा ज्ञानदृष्ट्या ॥ ३३ ॥ अशेषप्रश्नोत्तरस्योपसंहारःअल्पेनेतिचतुर्भिः आत्मनःस्वस्यगुणैःधर्मसाधनैर्हरिकीर्तनादिभिरंभोभिःक्षालितंमार्जितमखिलंकिल्बिषंयैस्तैर्नरैःकर्तृभिर्धर्मःसिध्यति ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ एतत्तृतीयंस्त्रीरूपंधन्यतमंमतंसंमतं पतिशुश्रूषारूपस्यसाधनस्यापिसुखात्मकत्वात

॥ पराशरउवाच ॥ ततस्तेमुनयःप्रोचुर्यत्प्रष्टव्यंमहामुने ॥ अन्यस्मिन्नेवतत्प्रश्नेयथावत्कथितंत्वया ॥ ३१ ॥ ततः प्रहस्यतान्प्राहकृष्णद्वैपायनोमुनिः ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनांस्तापसांस्तानुपागतान् ॥ ३२ ॥ मयैषभवतांप्रश्नोज्ञातोदिव्येनचक्षुषा ॥ ततोहिवःप्रसंगेनसाधुसाध्वितिभाषितं ॥ ३३ ॥ अल्पेनैवप्रयत्नेनधर्मःसिध्यतिवैकलौ ॥ नरैरात्मगुणांभोभिःक्षालिताखिलकिल्बिषैः ॥ ३४ ॥ शूद्रैश्चद्विजशुश्रूषातत्परैर्मुनिसत्तमाः ॥ तथास्त्रीभिरनायासात्पतिशुश्रूषयैवहि ॥ ३५ ॥ ततस्तृतीयमप्येतन्ममधन्यतमंमतं ॥ धर्मसंसाधनेक्लेशोद्विजातीनांकृतादिषु ॥ ३६ ॥ भवद्भिर्यदभिप्रेतंतदेतत्कथितंमया ॥ अपृष्टेनापिधर्मज्ञाःकिमन्यत्क्रियतांद्विजाः ॥ ३७ ॥ पराशरउवाच ॥ ततःसंपूज्यतेव्यासंप्रशशंसुःपुनःपुनः ॥ यथागतंद्विजाजग्मुर्व्यासोक्तिक्षतसंशयं ॥ ३८ ॥ भवतोपिमहाभागरहस्यंकथितंमया ॥ अत्यंतदुष्टस्यकलेरयमेकोमहान्गुणः ॥ ३९ ॥ कीर्तनादेवकृष्णस्यमुक्तबंधःपरंव्रजेत् ॥ ४० ॥ यच्चाहंभवतापृष्टोजगतामुपसंहृतिं ॥ प्राकृतामंतरालांचतामप्येषवदामिते ॥ ४१ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेषष्ठेंशेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

त्रितयमितिपाठेत्रितयंकलिशूद्रस्त्रीरूपमित्यर्थः ॥ ३६ ॥ अभिप्रेतंज्ञातुमिष्टं ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ प्रासंगिकंसमाप्यप्रस्तुतंवक्तुंप्रतिजानीते यच्चाहमिति अंतरालांदैनंदिनीं ॥ ४१ ॥ इतिवै०चंद्रि०षष्ठे अंशेद्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥

संक्षेपात्तद्विपरार्धांतकालमाह तृतीयके ॥ नैमित्तिकंचप्रलयंवैराग्यायातिभीषणं ॥ १ ॥ प्रतिसंचरःप्रलयः ॥ १ ॥ ब्राह्मःब्रह्मदिनांतजःद्विपरार्धिक द्विगुणेपरार्धेब्रह्मायुःसमाप्तौभवःसएवप्राकृतःप्रकृतौतत्कार्यप्रलयरूपः ॥ २ ॥ प्रथमांशोक्तामपिद्विपरार्धसंख्यांसंक्षेपात्तज्ज्ञातुंपुनःपृच्छति परार्धसंख्यामिति ॥ ३ ॥ तत्रसंक्षेपात्तामाह स्थानादिति तथाहवायुः कोटिकोटिसहस्राणिपरार्धमितिकीर्त्यते परार्धद्विगुणंचापिपरमाहुर्मनीषिणः स्थानंदशगुणंविद्यादेकंदशशतंततः सहस्रमयुतंतस्मान्नियुतंप्रयुतंततः अर्बुदंन्यर्बुदंचैववृंदंचैवततःपरं खर्वंचैवातिखर्वंचशंखःपद्मस्तथैवच समुद्रोमध्यमंतश्चपरार्धपरमेवच एवमष्टादशैतानिपदानिगणनाविधौ कल्पसंख्याप्रवृत्तस्तुपरार्धोब्रह्मणस्मृतः तावच्छेषोस्यकालोन्यस्तदंतेप्रतिसृज्य

॥ पराशरउवाच ॥ सर्वेषामेवभूतानांत्रिविधःप्रतिसंचरः ॥ नैमित्तिकःप्राकृतिकस्तथैवात्यंतिकोमतः ॥ १ ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तेषांकल्पांतेप्रतिसंचरः ॥ आत्यंतिकोपिमोक्षाख्यःप्राकृतोद्विपरार्धिकः ॥ २ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ परार्धसंख्यांभगवन्समाचक्ष्वययातुसः ॥ द्विगुणीकृतयाज्ञेयःप्राकृतःप्रतिसंचरः ॥ ३ ॥ पराशरउवाच ॥ स्थानात्स्थानाद्दशगुणमेकस्माद्गण्यतेद्विज ॥ ततोष्टादशमेभागेपरार्धमभिधीयते ॥ ४ ॥ परार्धद्विगुणंयत्तुप्राकृतःप्रलयोद्विज ॥ तदाव्यक्तेखिलंव्यक्तंस्वहेतौलयमेतिवै ॥ ५ ॥

तइति एकंदशगुणंदश दशदशगुणाःशतं शतंदशगुणंसहस्रमित्येवमेकादिस्थानानामंकानांवामतोवृद्ध्याष्टादशेस्थानेपरार्द्धंभवति कल्पाश्चात्रसंख्येयाः कल्पसंख्याप्रवृत्तस्तुपरार्द्धोब्रह्मणइतिवायूक्तेः ततश्चकोटिसहस्राणिपरार्द्धंतत्रद्विगुणंपरंब्रह्मायुरित्युक्तंभवति यदुक्तंप्रथमांशे निजेनतस्यमानेनआयुर्वर्षशतंस्मृतं तत्पराख्यंपरार्द्धंतुतदर्द्धमभिधीयतइति अस्मिंश्चपक्षेकल्पानांषट्त्रिंशत्सहस्राणिब्रह्मायुरित्युक्तंभवति अनयोःपक्षयोर्महाकल्पभेदेनव्यवस्था यद्वा वायूक्तकल्पशब्देनलक्षणयामानुषदिव्यवर्षादिभिःपरार्धसंख्यापूरणीयेत्यविरोधःकथंचित्समर्थनीयः ॥ ४ ॥ ५ ॥

नैमित्तिकंप्रलयंवक्तुंपूर्वोक्तमेवनिमेषादिक्रमेणकल्पप्रमाणंस्मारयति निमेषइतिसप्तभिः मात्रालघ्वक्षरोच्चारणकालःउपचारात्सैवमात्राप्रमाणं
यस्यसः निमेषकालतुल्याहिमात्रालघ्वक्षरंयदीतिब्रह्मांडोक्तेः तैर्निमेषैः ॥ ६ ॥ घटिकाज्ञानोपायमाह उन्मानेनेतिसार्धेन अर्धेनयोगेत्रयोदश
सार्धद्वादशेत्यर्थः पलानिसार्धद्वादशताम्रपलानितैर्निर्मितेनउन्मानेनउन्मीयतेपरिमाणतोज्ञायतेनेनेतिउन्मानंपात्रंतेनसानाडिकाजायतइतिशेषः ॥
॥ ७ ॥ किंप्रमाणंतत्पात्रमितितत्राह मागधेनप्रमाणेनजलप्रस्थस्तुसस्मृतइति मागधेन प्रमाणेनजलप्रस्थपूर्णपात्रमुपचारात् ननुतयापिपात्रे

निमेषोमानुषोयोयंमात्रामात्रःप्रमाणतः ॥ तैःपंचदशभिःकाष्ठात्रिंशत्काष्ठास्तथाकला ॥ ६ ॥ नाडिकातुप्रमाणेन
कलादशचपंचच ॥ उन्मानेनांभसःसातुपलान्यर्धत्रयोदश ॥ ७ ॥ हेममाषैःकृतच्छिद्रंचतुर्भिश्चतुरंगुलैः ॥ मागधेन
प्रमाणेनजलप्रस्थस्तुसस्मृतः ॥ ८ ॥ नाडिकाभ्यामथद्वाभ्यांमुहूर्तोद्विजसत्तम ॥ अहोरात्रंमुहूर्तास्तुत्रिंशन्मासोदि
नैस्तथा ॥ ९ ॥ मासैर्द्वादशभिर्वर्षमहोरात्रंतुतद्दिवि ॥ त्रिभिर्वर्षशतैर्वर्षषष्ट्याचैवसुरद्विषां ॥ १० ॥ तैस्तुद्वादशसाहस्रंच
तुर्युगमुदाहृतं ॥ चतुर्युगसहस्रंतुकथ्यतेब्रह्मणोदिनं ॥ ११ ॥ सकल्पस्तत्रमनवश्चतुर्दशमहामुने ॥ तदंतेचैवमैत्रेयब्रा
ह्मोनैमित्तिकोलयः ॥ १२ ॥ तस्यस्वरूपमत्युग्रंमैत्रेयगदतोमम ॥ शृणुष्वप्राकृतंभूयस्तववक्ष्याम्यहंलयं ॥ १३ ॥

णकथंकालःपरिच्छेद्यःतस्यक्रियापरिच्छेद्यत्वादित्याशंक्यक्रियासिद्ध्येपात्रंविशिनष्टि हेमेति माषःपंचगुंजः हेम्नोमाषैश्चतुर्भिश्चतुरंगुलशलाकारू
पेणपरिणतैःकृतंछिद्रं एतदुक्तंभवति सार्धद्वादशपलताम्रमयंशलाकारूपहेमचतुर्माषकरणकृताधश्छिद्रंजलेस्थापितंयावताकालेतच्छिद्रद्वाराज
लप्रस्थपूर्णसत्मग्नंभवतितावत्कालोनाडिका तथाचशुकः द्वादशार्धपलोन्मानंचतुर्भिश्चतुरंगुलैः स्वर्णमाषैःकृतच्छिद्रंयावत्प्रस्थजलप्लुतमि
ति ॥ ८ ॥ तथात्रिंशतादिनैर्मासइत्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ नैमित्तिकलयमेवाह तस्यस्वरूपमितियावदध्यायसमाप्ति ॥ १३ ॥

कलेरंतेदुर्भिक्षादिनाक्षीणप्राये ॥ १४ ॥ १५ ॥ क्षयायरुद्ररूपःसन्आत्मस्थासूक्ष्मरूपेणस्वनिष्ठाःप्रजाः कर्तुंयतते ॥ १६ ॥ सप्तरश्मिषुस्थितोविष्णुःसूर्यरूपेणपिबतिरश्मयःकूर्मोक्ताः सुषुम्नोहरिकेशश्चविश्वकर्मातथैवच विश्वव्यचास्तथावर्चावसुःसंयद्वसुस्तथेति ॥ १७ ॥ प्राणिगता

चतुर्युगसहस्रांतेक्षीणप्रायेमहीतले ॥ अनावृष्टिरतीवोग्राजायतेशतवार्षिकी ॥ १४ ॥ ततोयान्यल्पसाराणिता
निसत्वान्यनेकशः ॥ क्षयंयांतिमुनिश्रेष्ठपार्थिवान्यन्नपीडनात् ॥ १५ ॥ ततःसभगवान्कृष्णोरुद्ररूपधरोव्ययः ॥
क्षयाययततेकर्तुमात्मस्थाःसकलाःप्रजाः ॥ १६ ॥ ततःसभगवान्विष्णुर्भानोःसप्तसुरश्मिषु ॥ स्थितःपिबत्यशे
षाणिजलानिमुनिसत्तम ॥ १७ ॥ पीत्वांभांसिसमस्तानिप्राणिभूमिगतानिवै ॥ शोषंनयतिमैत्रेयसमस्तंपृथिवी
तलं ॥ १८ ॥ समुद्रान्सरितःशैलान्शिलाःप्रस्रवणानिच ॥ पातालेषुचयत्तोयंतत्सर्वंनयतिक्षयं ॥ १९ ॥ तत
स्तस्यानुभावेनतोयाहारोपबृंहिताः ॥ तएवरश्मयःसप्तजायंतेसप्तभास्कराः ॥ २० ॥ अधश्चोर्ध्वंचतेदीप्तास्ततः
सप्तदिवाकराः ॥ दहंत्यशेषंत्रैलोक्यंसपातालतलंद्विज ॥ २१ ॥ दह्यमानंतुतैर्दीप्तैस्त्रैलोक्यंद्विजभास्करैः ॥ साद्रिन
घर्णवाभोगंनिःस्नेहमभिजायते ॥ २२ ॥ ततोनिर्दग्धवृक्षांबुत्रैलोक्यमखिलंद्विज ॥ भवत्येषाचवसुधाकूर्मपृष्ठोप
माकृतिः ॥ २३ ॥ ततःकालाग्निरुद्रोसौभूत्वासर्वहरोहरिः ॥ शेषाहिश्वाससंतापात्पातालानिदहत्यधः ॥ २४ ॥

निरक्तवसार्द्रानि भूमिगतानिवापीकूपतडागादिस्थानि ॥ १८ ॥ १९ ॥ तस्यविष्णोःसप्तभास्कराः आरागोभ्राजःपटलःपतंगःस्वर्णभाक्ज्योतिष्मान्सविभासःसप्तसूर्याइतिश्रुत्युक्ताः ॥ २० ॥ २१ ॥ आभोगोविस्तारः निस्नेहंअतिरूक्षं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ ज्वालानांमालाःसमूहास्तासांमहांतआवर्तायस्मिन्सःतत्रैवत्रैलोक्यमध्यएव ॥ २६ ॥ अंबरीषंभर्जनपात्रंज्वालावर्तएवपरिवारःउप
करणंयस्यसः ॥ २७ ॥ अधिकारिकामन्वादयःहृताधिकाराअनुष्ठितस्वीयनियोगाःसंतोमहर्लोकंयांति ॥२८॥ तस्मादपिसंतप्ताःसंतस्तद्वासि
भिःसहजनंप्रयांति तेषांमन्वादीनांमध्येयेपरैषिणःपरब्रह्मप्राप्तिमिच्छवस्तएवंदशवारावर्तनेनैवक्रमात्तपःसत्यादिद्वारातःपरमीश्वरंविशांति यद्वा

पातालानिसमस्तानिसदग्ध्वाज्ज्वलनोमहान् ॥ भूमिमभ्येत्यसकलंतदत्तिवसुधातलं ॥ २५ ॥ भुवर्लोकंचतत्सर्वं स्वर्लोकंचैवदारुणः ॥ ज्वालामालामहावर्तस्तत्रैवपरिवर्तते ॥ २६ ॥ अंबरीषमिवाभातित्रैलोक्यमखिलंतदा ॥ ज्वालावर्तपरीवारमुपक्षीणचलाचलं ॥ २७ ॥ ततस्तापपरीतास्तुलोकद्वयनिवासिनः ॥ हृताधिकारागच्छंतिम हर्लोकंमहामुने ॥ २८ ॥ तस्मादपिमहाभागतप्तालोकास्ततःपरं ॥ गच्छंतिजनलोकंतेदशावृत्यापरैषिणः॥ २९॥ ततोदग्ध्वाजगत्सर्वंरुद्ररूपीजनार्दनः ॥ मुखनिश्वासजान्मेघान्करोतिमुनिसत्तम ॥ ३० ॥ ततोगजकुलप्रख्यास्त डित्वंतोभिनादिनः ॥ उत्तिष्ठंततदाव्योम्निघोराःसंवर्तकाघनाः ॥ ३१ ॥ केचिदंजनसंकाशाःकेचित्कुमुदसंनिभाः ॥ धूम्रवर्णाघनाःकेचित्केचित्पीताःपयोधराः ॥ ३२ ॥ केचिद्रासभवर्णाभालाक्षारसनिभास्तथा ॥ केचिद्वैडूर्यसंका शाइंद्रनीलनिभाःक्वचित् ॥ ३३ ॥ शंखकुंदनिभाश्चान्येजात्यंजननिभास्तथा ॥ इंद्रगोपनिभाःकेचिन्मनःशीलनि भास्तथा ॥ ३४ ॥ वासपर्णनिभाःकेचिदुत्तिष्ठंतिघनाघनाः ॥ केचित्पुरवराकाराःकेचित्पर्वतसंन्निभाः ॥ ३५ ॥

दशायाअवस्थायाःसंहाररूपायाआवृत्यापरैषिणऊर्ध्वलोकैषिणइति ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ इंद्रगोपोवर्षाभवोरक्तवर्णःकीट
विशेषः ॥ १४ ॥ वासःनीलपक्षःपक्षिविशेषः घनाघनानिबिडामेघाः ॥ ३५ ॥

किंचित्कूटागारोगृहविशेषःमहासारामहानासारोधारासंपातोयेषांते महारावाइतिवापाठः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ इतिश्रीविष्णु
पुराणेषष्ठेंशेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ प्राकृतानांपरस्यांतेप्रकृतौलयउच्यते ॥ तुरीयेयत्रजीवाश्चलीनाब्रह्मणिशेरते ॥ १ ॥ नैमित्तिकप्रलयेसत्यनं

कूटागारनिभाश्चान्येकेचिद्वर्णनिभाघनाः ॥ महाकायामहासाराःपूरयंतिनभस्तलं ॥ ३६ ॥ वर्षंतस्तेमहामेघास्त
मग्निमतिभैरवं ॥ शमयंत्यखिलंविप्रत्रैलोक्यांतरविस्तृतं ॥३७॥ नष्टेचाग्नौशतंतेपिवर्षाणामधिकंघनाः ॥ प्लावयं
तोजगत्सर्ववर्षंतिमुनिसत्तम ॥ ३८ ॥ धाराभिरक्षमात्राभिःप्लावयित्वाखिलांभुवं ॥ भुवर्लोकंतथैवोर्ध्वंप्लावयंतिदिवं
द्विज ॥३९॥ अंधकारीकृतेलोकेनष्टेस्थावरजंगमे ॥ वर्षंतितेमहामेघावर्षाणामधिकंशतं ॥ ४० ॥ इतिश्रीविष्णुपु
राणेषष्ठेंशेतृतीयोध्यायः ॥३॥ पराशरउवाच ॥ सप्तर्षिस्थानमाक्रम्यस्थितेंभसिमहामुने ॥ एकार्णवंभवत्येतत्त्रै
लोक्यमखिलंततः ॥१॥ मुखनिश्वासजोविष्णोर्वायुस्ताञ्जलदांस्ततः ॥ नाशयन्वातिमैत्रेयवर्षाणामपरंशतं ॥२॥
सर्वभूतमयोचिंत्योभगवान्भूतभावनः ॥ अनादिरादिर्विश्वस्यपीत्वावायुमशेषतः ॥ ३ ॥ एकार्णवेततस्तस्मिन्
शेषशय्यास्थितिःप्रभुः ॥ ब्रह्मरूपधरःशेतेभगवानादिकृद्धरिः ॥ ४ ॥ जनलोकगतैःसिद्धैःसनकाद्यैरभिष्टुतः ॥ ब्रह्म
लोकगतैश्चैवचिंत्यमानोमुमुक्षुभिः ॥ ५ ॥ आत्ममायामयींदिव्यांयोगनिद्रांसमास्थितः ॥ आत्मानंवासुदेवाख्यं
चिंतयन्परमेश्वरः ॥ ६ ॥ एषनैमित्तिकोनाममैत्रेयप्रतिसंचरः ॥ निमित्तंतत्रयच्छेतेब्रह्मरूपधरोहरिः ॥ ७ ॥

तर्हिकिंजायतइतितत्राह सप्तर्षिस्थानमित्यादिनानैमित्तिकस्तेकथितइत्यंतेनग्रंथेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ शेषएवशय्यातामास्थितःशेते ॥ ४ ॥५॥
॥ ६ ॥ नैमित्तिकपदनिरुक्तिमाह निमित्तमिति यच्छेतेतन्निमित्तं ब्रह्मनिद्रानिमित्तजन्यत्वान्नैमित्तिकोनामेत्यर्थः ॥ ७ ॥

यदाजागर्तितदाजगच्चेष्टतेसृष्ट्युन्मुखंभवति ॥ ८ ॥ कियंतंकालंशेतेतत्राह पद्मयोनेरिति पतयावक्ष्यमाणं ॥ ९ ॥ १० ॥ कल्पसंहाराद्ब्रह्म
दिनावसानात् ॥ ११ ॥ संक्षालनेपरिशोधनेकृते ॥ १२ ॥ नैमित्तिकाद्विशेषमाह महदादेर्विशेषांतस्यपृथिव्यंतस्यविकारस्यसंक्षयेसंक्षयनि

यदाजागर्तिसर्वात्मासतदाचेष्टतेजगत् ॥ मीलयत्येतदखिलंमायाशय्याशयेच्युते ॥ ८ ॥ पद्मयोनेर्दिनंयत्तुचतुर्यु
गसहस्रवत् ॥ एकार्णवेकृतेलोकेतावतीरात्रिरुच्यते ॥ ९ ॥ ततःप्रबुद्धोरात्र्यंतेपुनःसृष्टिंकरोत्यजः ॥ ब्रह्मस्वरूप
धृक्विष्णुर्यथातेकथितंपुरा ॥ १० ॥ इत्येषकल्पसंहारादांतरःप्रलयोद्विज ॥ नैमित्तिकस्तेकथितःप्राकृतंशृण्वतः
परं ॥ ११ ॥ अनावृष्ट्याग्निसंपर्कात्कृतेसंक्षालनेमुने ॥ समस्तेष्वेवलोकेषुपातालेष्वखिलेषुच ॥ १२ ॥ महदादे
र्विकारस्यविशेषांतस्यसंक्षये ॥ कृष्णेच्छाकारितेतस्मिन्प्रवृत्तेप्रतिसंचरे ॥ १३ ॥ आपोग्रसंतिवैपूर्वंभूमेर्गंधात्मकं
गुणं ॥ आत्तगंधाततोभूमिःप्रलयत्वायकल्पते ॥ १४ ॥ प्रनष्टेगंधतन्मात्रेभवत्युर्वीजलात्मिका ॥ आपस्तदाप्रवृ
द्धास्तुवेगवत्योमहास्वनाः ॥ १५ ॥ सर्वमापूरयंतीदंतिष्ठंतिविचरंतिच ॥ सलिलेनैवोर्मिमतालोकास्तांस्तान्समं
ततः ॥ १६ ॥ अपामपिगुणोयस्तुज्योतिषापीयतेतुसः ॥ नश्यंत्यापस्ततस्ताश्चरसतन्मात्रसंक्षयात् ॥ १७ ॥
ततश्चापोहृतरसाज्योतिषंप्राप्नुवंतिवै ॥ अग्न्यवस्थेतुसलिलेतेजसासर्वतोवृते ॥ १८ ॥ सचाग्निःसर्वतोव्याप्य
आदत्तेतज्जलंतदा ॥ सर्वमापूर्यतेर्चिर्भिस्तदाजगदिदंशनैः ॥ १९ ॥

मित्तेप्रतिसंचरेतस्मिन्प्राकृतेप्रवृत्तेसतीत्यर्थः ॥ १३ ॥ आत्तोगृहीतोगंधोयस्याःसा प्रलयत्वायप्रलयाय ॥ १४ ॥ जलात्मिकाभवतिविवेचकस्य
गंधस्याभावादित्यर्थः ॥ १५ ॥ सलिलेनोर्मिमताऊर्मिरूपेणसलिलेनापस्तान्लोकानापूरयंतीतिपूर्वेणैवान्वयः लोकाव्याप्ताइतिपाठःसुगमः ॥
॥ १६ ॥ अपांगुणोरसोज्योतिषापीयते ॥ १७ ॥ १८ ॥ सर्वतआदत्तेआत्मसात्करोति ॥ १९ ॥

प्रभाकरंप्रकाशकंरूपंवायुरत्तिग्रसते ॥ २० ॥ २१ ॥ निरालोकेनिर्ज्योतिष्के ॥ २२ ॥ प्रलीयतेस्मिन्निति प्रलयंस्वाधिष्टानंअतएवात्मसंभवसु
त्पत्त्युपादानमाकाशं ततश्चमूलमितिवापाठः मूलंशब्दमासाद्य ऊर्ध्वमधःदिशोदशचदोधवीतिप्रसरति ॥२३॥ अनावृत्तंविकारैरपरिच्छिन्नं ॥२४॥
॥२५॥ परिमंडलंवर्तुलं अंडकटाहवेष्टितत्वात् सुषिरंछिद्राकारं शब्देनलक्ष्यतेनुमीयतइतिशब्दलक्षणंसूक्ष्मशब्दएवमात्रास्वरूपंपस्यतत ॥२६॥

अर्चिर्भिःसंवृतेतस्मिंस्तिर्यगूर्ध्वमधस्तथा ॥ ज्योतिषोपिपरंरूपंवायुरत्तिप्रभाकरं ॥ २० ॥ प्रलीनेचततस्तस्मि
न्वायुभूतेखिलात्मनि ॥ प्रनष्टेरूपतन्मात्रेत्दृतरूपोविभावसुः ॥ २१ ॥ प्रशाम्यतितदाज्योतिर्वायुर्दोधूयतेमहान् ॥
निरालोकेतदालोकेवायुसंस्थेचतेजसि ॥ २२ ॥ ततःप्रलयमासाद्यवायुःसंभवमात्मनः ॥ ऊर्ध्वंचाधश्चतिर्यक्च
दोधवीतिदिशोदश ॥२३॥ वायोरपिगुणंस्पर्शमाकाशंग्रसतेततः ॥ प्रशाम्यतितदावायुःखंतुतिष्ठत्यनावृतं ॥२४॥
अरूपमरसस्पर्शमगंधंनचमूर्तिमत् ॥ सर्वमाधारयच्चैवसुमहत्तत्प्रकाशते ॥ २५ ॥ परिमंडलंतत्सुषिरमाकाशंशब्द
लक्षणं ॥ शब्दमात्रंतदाकाशंसर्वमावृत्यतिष्ठति ॥ २६ ॥ ततःशब्दगुणंतस्यभूतादिर्ग्रसतेपुनः ॥ भूतेंद्रियेषुयुगप
द्भूतादौसंस्थितेषुवै ॥ अभिमानात्मकोत्येषभूतादिस्तामसःस्मृतः ॥ २७ ॥ भूतादिर्ग्रसतेचापिमहान्वैबुद्धिलक्ष
णः ॥ उर्वीमहांश्चजगतःप्रांतेंतर्बाह्यतस्तथा ॥ २८ ॥

भूतादिशब्देनात्रत्रिविधाहंकारोगृह्यतेनतुतामसएवभूतानामिंद्रियाणांचयुगपत्तत्रलयोक्तेः भूतेंद्रियग्रहणंदेवानामुपलक्षणं एवंतामसशब्दोप्यहं
कारमात्रस्योपलक्षणं अभिमानात्मकइतिविशेषणात् अभिमानस्यसर्वत्रसमत्वात्आवरणप्राधान्येनात्रतामसशब्दप्रयोगः ॥ २७ ॥ बुद्धिलक्ष
णःसत्वगुणप्रधानत्वात् उक्तमेवपृथिव्यादेर्महत्तत्वपर्यंतंसृष्टिप्राप्तिलोम्येनलयमावरणेष्वतिदेष्टुंब्रह्मांडांतर्बहिर्वर्तमानस्यसंहार्यस्यजगतआद्यंत
कोटीप्राह उर्वीति ब्रह्मांडस्यांतर्बाह्यतश्चजगतोंतःप्रांते उर्वीआदिःप्रांतेमहानित्यर्थः ॥ २८ ॥

ततःकिमतआह एवमिति यथाकारणेपुपृथिव्यादेःकार्यस्यसंहारउक्तएवमावरणान्यपिसप्तप्रकृतयःसंहारेपरंपरंस्वंस्वंकारणंप्रविशंति ॥ २९ ॥ तदाह येनेतित्रिभिः येनेदंसप्तद्वीपादिकमावृतमासीत् एतदंडंपृथिव्यावरणरूपमप्सुप्रलीयतइत्यर्थः । ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ प्रकृतिस्वरूपंदर्शयन्तत्रस्वाभिन्नस्यकार्यस्यलयमुपसंहरति गुणसाम्येतिद्वाभ्यां ॥ ३३ ॥ व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणीकार्यकारणरूपा ॥ ३४ ॥ प्रकृतिपुरुषयोरपि

एवंसप्तमहाबुद्धेक्रमात्प्रकृतयस्तुवै ॥ प्रत्याहारेतुताःसर्वाःप्रविशंतिपरंपरं ॥ २९ ॥ येनेदमावृतंसर्वमंडमप्सुप्रलीयते ॥ सप्तद्वीपसमुद्रांतंसप्तलोकंसपर्वतं ॥ ३० ॥ उदकावरणंयत्तज्ज्योतिषापीयतेतुतत् ॥ ज्योतिर्वायौलयंयातियात्याकाशेसमीरणः ॥३१॥ आकाशंचैवभूतादिर्ग्रसतेतंतथामहान् ॥ महांतमेभिःसहितंप्रकृतिर्ग्रसतेद्विज ॥३२॥ गुणसाम्यमनुद्रिक्तमन्यूनंचमहामुने ॥ प्रोच्यतेप्रकृतिर्हेतुःप्रधानंकारणंपरं ॥ ३३ ॥ इत्येषाप्रकृतिःसर्वाव्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी ॥ व्यक्तंस्वरूपमव्यक्तेतस्मिन्मैत्रेयलीयते ॥ ३४ ॥ एकःशुद्धोक्षरोनित्यःसर्वव्यापीतथापुमान् ॥ सोप्यंशःसर्वभूतस्यमैत्रेयपरमात्मनः ॥ ३५ ॥ नसंतिसर्वभूतेशेनामजात्यादिकल्पनाः ॥ सत्तामात्रात्मकेज्ञेयज्ञानात्मन्यात्मनःपरे ॥ ३६ ॥ सब्रह्मतत्परंधामपरमात्मासचेश्वरः ॥ सविष्णुःसर्वमेवेदंयतोनावर्ततेयतिः ॥ ३७ ॥ प्रकृतिर्यामयाख्याताव्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी ॥ पुरुषश्चाप्युभावेतौलीयेतेपरमात्मनि ॥ ३८ ॥ परमात्माचसर्वेषामाधारःपरमेश्वरः ॥ विष्णुर्नाम्नासवेदेषुवेदांतेषुचगीयते ॥ ३९ ॥

परमात्मनिलयंवक्तुंतयोस्तदंशत्वमाह एकइति सर्वव्यापीप्रकृतितत्कार्याधिष्ठाता सर्वभूतस्येतिविशेषणादपिशब्दाच्चप्रकृतिरपितदंशइत्युक्तंभवति ॥ ३५ ॥ कःपुनःपरमात्मेतितत्राह नसंतीतिद्वाभ्यां आत्मनःपरेपुरुषोत्तमे ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ लीयेतेलीनाविवतिष्ठतः ॥ ३८ ॥ परमात्मनोनास्तिलयइत्याह परमात्मेति ॥ ३९ ॥

तस्मात्सएवपरमपुरुषार्थः तत्प्राप्त्यर्थमेवप्रवृत्तिनिवृत्तिकर्मरूपसाधनानुष्ठानमित्याह ॥ प्रवृत्तमितित्रिभिः ॥ ४० ॥ तदेवविशिष्याह ऋगितिद्वा
भ्यां ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ज्ञानयोगप्रकारमाह ह्रस्वदीर्घेतित्रिभिः ॥ वासुदेवःसर्वमितिगीतोक्तेः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ सर्वोत्कर्षप्रतिपत्त्यर्थं
सर्वातिशायिनीमहोरात्रिकल्पनामाह द्विपरार्धेतिद्वाभ्यां ॥ ४६ ॥ तथापुरुषेतत्रपरमेश्वरेस्थितेप्रकृतौचस्थितायामित्यन्वयः ॥ ४७ ॥ एतच्च

प्रवृत्तंचनिवृत्तंचद्विविधंकर्मवैदिकं ॥ ताभ्यामुभाभ्यांपुरुषैःसर्वमूर्तिःसइज्यते ॥ ४० ॥ ऋग्यजुःसामभिर्मार्गैःप्रवृ
त्तैइज्यतेह्यसौ ॥ यज्ञेश्वरोयज्ञपुमान्पुरुषैःपुरुषोत्तमः ॥ ४१ ॥ ज्ञानात्माज्ञानयोगेनज्ञानमूर्तिःसइज्यते ॥ निवृ
त्तेयोगिभिर्मार्गैर्विष्णुर्मुक्तिफलप्रदः ॥ ४२ ॥ ह्रस्वदीर्घप्लुतैर्यत्तुकिंचिद्वस्त्वभिधीयते ॥ यच्चवाचामविषयंतत्सर्वं
विष्णुरव्ययः ॥ ४३ ॥ व्यक्तंसएवचाव्यक्तंसएवपुरुषोव्ययः ॥ परमात्माचविश्वात्माविश्वरूपधरोहरिः ॥ ४४ ॥
व्यक्ताव्यक्तात्मिकातस्मिन्प्रकृतिःसंप्रलीयते ॥ पुरुषश्चापिमैत्रेयव्यापिन्यव्याहतात्मनि ॥ ४५ ॥ द्विपरार्धात्मकः
कालःकथितोयोमयातव ॥ तदहस्तस्यमैत्रेयविष्णोरीशस्यकथ्यते ॥४६॥ व्यक्तेचप्रकृतौलीनेप्रकृत्यांपुरुषेतथा ॥
तत्रस्थितेनिशाचान्यातत्प्रमाणामहामुने ॥ ४७ ॥ नैवाहस्तस्यननिशानित्यस्यपरमात्मनः ॥ उपचारस्तथाप्येत
त्तस्येशस्यद्विजोच्यते ॥ ४८ ॥ इत्येषतवमैत्रेयकथितःप्राकृतोलयः ॥ आत्यंतिकमतोब्रह्मन्निबोधप्रतिसंचरं ॥
॥ ४९ ॥ इति० षष्ठेअंशेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ पराशरउवाच ॥ आध्यात्मिकादिमैत्रेयज्ञात्वातापत्रयंबुधः ॥ उत्प
न्नज्ञानवैराग्यःप्राप्नोत्यात्यंतिकंलयं ॥ १ ॥

नवास्तवमित्याह नैवाहरिति उपचारःसर्वातिशयप्रतिपत्त्यर्थंउच्यतेक्रियते ॥४८॥४९॥ इतिवैष्णवाकूत० षष्ठे० चतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ पंचमे
मोक्षसामग्रीवैराग्याद्युपपत्तये ॥ त्रिविधादुःखधारोक्तातयाविद्येपरापरे ॥ १ ॥ वैराग्यार्थंत्रिविधंतापंप्रतिपादयिष्यन्आत्यंतिकप्रलयाख्यंमोक्षं
प्रतिवैराग्यादेर्हेतुत्वमाह आध्यात्मिकादीति ॥ १ ॥

त्रिविधस्तापएवावांतरभेदाद्बहुधेत्याह आध्यात्मिकेत्यादिनाभिद्यतेमुनिसत्तमइत्यंतेन ॥ २ ॥ प्रतिश्यायःपीनसःश्वयथुःशोथः ॥ ३ ॥ अंगामयोवातजलोदरादिः ॥ ४ ॥ कामःस्त्र्यादिविषयेच्छा द्वेषःअप्रीतिः तत्कृताप्रहाणेच्छेतियावत् ॥ लोभोयथाविषयार्थलिप्सा मोहोवैचित्यं विषादःसत्वहानिःशोकोनुशोचनंअसूयागुणेपिदोषारोपणं ईर्ष्याक्षमाराहित्यं मात्सर्यपरोत्कर्षासहनं ॥ ५ ॥ आत्मानंकार्यकरणसंघातमधिकृ

आध्यात्मिकोवैद्विविधःशारीरोमानसस्तथा शारीरोबहुभिर्भेदैर्भिद्यतेश्रूयतांचसः ॥ २ ॥ शिरोरोगप्रतिश्यायज्वरशूलभगंदरैः ॥ गुल्मार्शश्वासश्वयथुछर्द्यादिभिरनेकधा ॥ ३ ॥ तथाक्षिरोगातीसारकुष्टांगामयसंज्ञकैः ॥ भिद्यतेदेहजस्तापोमानसंश्रोतुमर्हसि ॥ ४ ॥ कामक्रोधभयद्वेषलोभमोहविषादजः ॥ शोकासूयावमानेर्ष्यामात्सर्यादिभवस्तथा ॥ ५ ॥ मानसोपिद्विजश्रेष्ठतापोभवतिनैकधा ॥ इत्येवमादिभिर्भेदैस्तापोत्याध्यात्मिकःस्मृतः ॥ ६ ॥ मृगपक्षिमनुष्याद्यैःपिशाचोरगराक्षसैः ॥ सरीसृपाद्यैश्चनृणांजन्यतेचाधिभौतिकः ॥ ७ ॥ शीतोष्णवाततर्षांबुवैद्युतादिसमुद्भवः ॥ तापोद्विजवरश्रेष्ठकथ्यतेचाधिदैविकः ॥ ८ ॥ गर्भजन्मजराव्याधिमृत्युजंनारकंतथा ॥ दुःखंसहस्रशोभेदैर्भिद्यतेमुनिसत्तम ॥ ९ ॥ सुकुमारतनुर्गर्भेजंतुर्बहुमलावृते ॥ उल्बसंवेष्टितोभुग्नपृष्ठग्रीवास्थिसंहतिः ॥ १० ॥

त्यभवतीत्याध्यात्मिकः ॥ ६ ॥ भूतानिनिमित्तीकृत्यभवतीत्याधिभौतिकस्तमाह मृगेति ॥ ७ ॥ एवमाधिदैविकंयथा शीतोष्णेत्यादि तापो दुःखं ॥ ८ ॥ तच्चाध्यात्मिकादित्रिधाभिन्नमपिगर्भाद्यवस्थाभेदैरवांतरैःसहस्रधाभिन्नंभवतीतिविवृणोति गर्भेत्यादिनासंसारतापार्कैत्यतःप्राक्तनेनग्रंथेन जन्मेतिजन्मानंतरभाविनामुपलक्षणं ॥ ९ ॥ तत्रगर्भदुःखमाह सुकुमारेतिचतुर्भिः ॥ उल्बंगर्भवेष्टनं भग्नंपृष्ठादियस्यसः ॥ १० ॥

मातुर्भोजनैर्भुक्तैरतितापिभिर्वर्धमानावेदनाघस्यसः ॥ आत्मनोंगानांप्रसारणादावसमर्थः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ जन्मदुःखमाह जायमानइ
तिद्वाभ्यां पुरीषादिभिराविलमाननंयस्यसः ॥ प्राजापत्येनप्रजातिनियुक्तेनगर्भसंकोचकेन तस्माज्ज्यायान्सनार्भःकनीयांसंसंतंयोनिंनाह्निनस्ति
ब्रह्माणाहिसंकृतइतिश्रुतेः ॥ १४ ॥ सूतिमारुतैःप्रसूत्यर्थंगर्भप्रेरकैर्वायुभिः ॥ १५ ॥ जन्मानंतरंदुःखमाह मूर्च्छामितिचतुर्भिः ॥ १६ ॥ तुन्नां

अत्यम्लकटुतिक्ष्णोष्णलवणैर्मातृभोजनैः ॥ अतितापिभिरत्यर्थंवर्धमानातिवेदनः ॥ ११ ॥ प्रसारणाकुंचनादौनां गानांप्रभुरात्मनः ॥ शकृन्मूत्रमहापंकशायीसर्वत्रपीडितः ॥ १२ ॥ निरुच्छ्वासःसचैतन्यःस्मरन्जन्मशतान्यथ ॥ आस्तेगर्भेतिदुःखेननिजकर्मनिबंधनः ॥ १३ ॥ जायमानःपुरीषासृङ्मूत्रशुक्राविलाननः ॥ प्राजापत्येनवातेनपी ड्यमानास्थिबंधनः ॥ १४ ॥ अधोमुखोवैक्रियतेप्रबलैःसूतिमारुतैः ॥ क्लेशैर्निष्क्रांतिमाप्नोतिजठरान्मातुरातुरः॥ ॥ १५ ॥ मूर्छामवाप्यमहतींसंस्पृष्टोबाह्यवायुना ॥ विज्ञानभ्रंशमाप्नोतिजातश्चमुनिसत्तम ॥ १६ ॥ कंटकैरिव तुन्नांगःक्रकचैरिवदारितः ॥ पूतिव्रणान्निपतितोधरण्यांकृमिकोयथा॥ १७॥ कंडूयनेपिचाशक्तःपरिवर्तेप्यनश्विरः॥ स्नानपानादिकाहारमथाप्नोतिपरेच्छया ॥ १८ ॥ अशुचिप्रस्तरेसूक्ष्मकीटदंशादिभिस्तथा ॥ भक्ष्यमाणोपिनैवैषां समर्थोविनिवारणे ॥ १९ ॥ जन्मदुःखान्यनेकानिजन्मनोनंतराणिच ॥ बालभावेयदाप्नोतिआधिभौतादिकानि च ॥ २० ॥ अज्ञानतमसाच्छन्नोमूढांतःकरणोनरः ॥ नजानातिकुतःकोहंक्काहंगंताकिमात्मकः ॥ २१ ॥

गःव्यथितगात्रःक्रकचैर्विदारणपत्रैः ॥ पूतिव्रणात्दुर्गंधिव्रणतुल्ययोनेश्च ॥ १७ ॥ १८ ॥ अशुचिप्रस्तरेअमेध्ययुक्तशय्यायां ॥ १९ ॥ २० ॥
यौवनदुःखान्याह अज्ञानेतिषड्भिः ॥ अज्ञानमिहकामभोगाद्याभिनिवेशः ॥ तेनतमसाच्छन्नःअंधीभूतःकुतइत्यादिनजानाति ॥ २१ ॥

कारणंअस्मादिदंभविष्यतीतिगृहीतहेतुभावं अकारणंतद्विपरीतं कार्याकार्येलौकिके ॥ २२ ॥ कर्तव्याकर्तव्येवैदिके किंगुणदोषवत् किंगुण वत्किंदोषवदित्यर्थः ॥ २३ ॥ उपसंहरति एवमिति ॥ २४ ॥ यतोऽज्ञानंतामसोभावस्ततोविहितेष्वपिकार्यारंभेषुअप्रवृत्तयःस्युः ततःकर्म लोपाःप्रवर्तंते ॥ २५ ॥ ततश्चकर्मलोपान्नरकप्राप्तिःफलमिति इत्थमिहलोकेअमुत्रपरलोकेचोत्तममत्यंतंदुःखं ॥ २६ ॥ वार्धकदुःखान्याह

केनबंधेनबद्धोहंकारणंकिमकारणं ॥ किंकार्यंकिमकार्यंवा किंवाच्यंकिंचनोच्यते ॥ २२॥ कोधर्मःकश्चवैधर्मःकस्मि न्वर्तेथवाकथं ॥ किंकर्तव्यमकर्तव्यंकिंवा किंगुणदोषवत् ॥ २३ ॥ एवंपशुसमैर्मूढैरज्ञानप्रभवंमहत् ॥ अवाप्यते नरैर्दुःखंशिश्नोदरपरायणैः ॥ २४ ॥ अज्ञानंतामसोभावःकार्यारंभाप्रवृत्तयः ॥ अज्ञानिनांप्रवर्तंतेकर्मलोपास्तथा द्विज ॥ २५ ॥ नरकंकर्मणोलोपात्फलमाहुर्महर्षयः ॥ तस्मादज्ञानिनांदुःखमिहचामुत्रचोत्तमं ॥ २६ ॥ जराज र्जरदेहश्चशिथिलावयवःपुमान् ॥ विचलच्छीर्णदशनोवलिस्नायुशिरावृतः ॥ २७ ॥ दूरप्रनष्टनयनोव्योमांतर्गत तारकः ॥ नासाविवरनिर्यातरोमपुंजश्चलद्वपुः ॥ २८ ॥ प्रकटीभूतसर्वास्थिर्नतपृष्ठास्थिसंहतिः ॥ उत्सन्नजठरा ग्नित्वादल्पाहारोल्पचेष्टितः ॥ २९ ॥ कृच्छ्राच्चंक्रमणोत्थानशयनासनचेष्टितः ॥ मंदीभवच्छ्रोत्रनेत्रःस्रवल्लालावि लाननः ॥ ३० ॥ अनायत्तैःसमस्तैश्चकरणैर्मरणोन्मुखः ॥ तत्क्षणेप्यनुभूतानामस्मर्ताखिलकर्मणां ॥ ३१ ॥ स कृदुच्चारितेवाक्येसमुद्भूतमहाश्रयः ॥ श्वासकासमहायाससमुद्भूतप्रजागरः ॥ ३२ ॥

जरेतिदशभिः वलीलंबमानत्वक् शिरारक्तवाहिनीनाड्यः स्नावास्थिबंधनंस्नायुः ॥ २७ ॥ दूरेदूरस्थेर्थेप्रनष्टंकुंठंनयनंयस्यसः व्योम्निचक्षुर्गोलकाका शे अंतर्गतेनिमग्नेतारकेकनीनिकेयस्यसः ॥ २८ ॥ नतापृष्ठास्थिसंहतिर्यस्य कुब्जीभूतइत्यर्थः ॥ २९ ॥ कृच्छ्रेणचंक्रमादिषुचेष्टितंयस्यसः ॥ ॥ ३० ॥ अनायत्तैरस्वाधीनैःकरणैरिंद्रियैः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ निर्विण्णाःसोद्वेगाः अशेषबांधवायस्मात्सः ॥ ३४ ॥ यौवनेयदात्मनोविविधंचेष्टितंतदन्यजन्मानुभूतमिवसंस्मरन्दीर्घमुच्छ्वासंमुंचति ॥
॥ ३५ ॥ ३६ ॥ मरणदुःखान्याहश्लथद्ग्रीवेतिसार्द्धैःषड्भिः वेपथुनाकंपेन ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ परिवर्तमानाविपरीताताराकनीनिकाय

अन्येनोत्थाप्यतेन्येनतथासंवेश्यतेजरी ॥ भृत्यात्मपुत्रदाराणामवमानपरावृतः ॥ ३३ ॥ प्रक्षीणाखिलशौचश्च विहाराहारसस्पृहः ॥ हास्यःपरिजनस्यापिनिर्विण्णाशेषबांधवः ॥ ३४ ॥ अनुभूतमिवान्यस्मिन्जन्मन्यात्मविचेष्टितं ॥ संस्मरन्यौवनेदीर्घनिःश्वसित्यतितापितः ॥ ३५ ॥ एवमादीनिदुःखानिजरायामनुभूयवै ॥ मरणेयानिदुःखनिप्राप्नोतिशृणुतान्यपि ॥ ३६ ॥ श्लथद्ग्रीवांघ्रिहस्तोथव्याप्तोवेपथुनानरः ॥मुहुर्ग्लानीपरवशोमुहुर्ज्ञानलवान्वितः ॥ ३७ ॥ हिरण्यधान्यतनयभार्याभृत्यगृहादिषु ॥ एतेकथंभविष्यंतीत्यतीवममताकुलः ॥ ३८ ॥ मर्मभिद्भिर्महारोगैःक्रकचैरिवदारुणैः ॥ शरैरिवांतकस्योग्रैश्छिद्यमानात्मबंधनः ॥ ३९ ॥ परिवर्तमानताराक्षिर्हस्तपादंमुहुःक्षिपन् ॥ संशुष्यमाणताल्वोष्ठपुटोघुरघुरायते ॥ ४० ॥ निरुद्धकंठोदोषौघैरुदानश्वासपीडितः ॥ तापेनमहताव्याप्तस्तृषार्तश्चतथाक्षुधा ॥ ४१ ॥ क्लेशादुत्क्रांतिमाप्नोतियाम्यकिंकरपीडितः॥ ततश्चयातनादेहंक्लेशेनप्रतिपद्यते॥ ॥ ४२ ॥ एतान्यन्यानिचोग्राणिदुःखानिमरणान्नृणां ॥ शृणुध्वनरकेयानिप्राप्यंतेपुरुषैर्मृतैः ॥ ४३ ॥ याम्यकिंकरपाशाद्यैर्ग्रहणंदंडताडनं ॥ यमस्यदर्शनंचोग्रमुग्रमार्गविलोकनं ॥ ४४ ॥

त्रतादृगक्षियस्यसः अदंतताभावश्छांदसः ॥ ४० ॥ दोषौघैःश्लेष्मादिसंघैर्निरुद्धकंठःसन्घुरइत्येवंशब्दंकुरुतेइतिपूर्वेणान्वयः उदानऊर्ध्वगोवायुस्तद्रूपश्वासेनपीडितः ॥४१॥ यातनार्थमन्यंदेहं ॥४२॥ नरकदुःखान्याह शृणुध्वेतिषड्भिः ॥४३॥ याम्यकिंकरैःपाशादिभिर्ग्रहणंबंधनं ॥४४॥

करंभवालुकास्तप्तवालुकाः नरकेयाश्चयातनास्ताश्चप्राप्यंतइतिपूर्वेणान्वयः ॥ ४५ ॥ धम्यतांखन्यतामित्यादिपरस्मैपदमार्षं कृंत्यमानानां छिद्यमानानां ॥ ४६ ॥ द्वीपिभिर्व्याघ्रैः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ पापमेवहेतुस्तद्भवानि ॥ ४९ ॥ स्वर्गेपिदुःखमित्याह केवलमिति निर्वृतिर्निःशेषंसुखंनास्तिकिंतुदुःखमेवास्तीत्यर्थः दृष्टवदानुश्रविकःसह्यविशुद्धिक्षयातिशययुक्तइतिसांख्योक्तेः ॥ ५० ॥ पूर्वोक्तदुःखानांप्रवाहरूपतामतिवैरा

करंभवालुकावन्हियंत्रशस्त्रातिभीषणे ॥ प्रत्येकंनरकेयाश्चयातनाद्विजदुःसहाः ॥ ४५ ॥ क्रकचैःपाट्यमानानांमूषायामपिधम्यतां ॥ कुठारैःकृंत्यमानानांभूमौचापिनिखन्यतां ॥ ४६ ॥ शूलेष्वारोप्यमाणानांव्याघ्रवक्त्रेप्रवेश्यतां॥ गृध्रैःसंभक्ष्यमाणानांद्वीपिभिश्चोपभुज्यतां ॥ ४७ ॥ क्वाथ्यतांतैलमध्येचक्लिद्यतांक्षारकर्दमे ॥ उच्चान्निपात्यमानानांक्षिप्यतांक्षेप्ययंत्रकैः ॥ ४८ ॥ नरकेयानिदुःखानिपापहेतुभवानिवै ॥ प्राप्यंतेनारकैर्विप्रतेषांसंख्यानविद्यते ॥ ॥ ४९ ॥ नकेवलंद्विजश्रेष्ठनरकेदुःखपद्धतिः ॥ स्वर्गेपिपातभीतस्यक्षयिष्णोर्नास्तिनिर्वृतिः ॥ ५० ॥ पुनश्चगर्भेभवतिजायतेचपुनर्नरः ॥ गर्भेविलीयतेभूयोजायमानोस्तमेतिवा ॥ ५१ ॥ जातमात्रश्चम्रियतेबालभावेथयौवने ॥ मध्यमंवावयःप्राप्यवार्धकेवाध्रुवामृतिः ॥ ५२ ॥ यावज्जीवतितावच्चदुःखैर्नानाविधैःप्लुतः ॥ तंतुकारणपक्ष्मौघैरास्तेकार्पासबीजवत् ॥ ५३ ॥ द्रव्यनाशेतथोत्पत्तौपालनेचतथानृणां ॥ भवंत्यनेकदुःखानितथैवेष्टविपत्तिषु ॥ ५४॥

ग्यार्थमाह पुनश्चेतिषड्भिः ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ नानाविधैरत्रानुक्तैरपिदुःखैःप्लुतोव्याप्तआस्ते सूत्रकारणानांपक्ष्मणामोघैःसूत्रावयवसमूहैःकार्पासबीजंयथाव्याप्तंतद्वत् ॥ ५३ ॥ उत्पत्तौद्रव्योपार्जने ॥ ५४ ॥

यद्यत्प्रीतिकरंतत्तदेवतारतम्येनदुःखवृक्षस्यबीजंदुःखपरंपराजनकंतद्भावमुपगच्छति ॥ ५५ ॥ ननुसुखमपिक्रियतेतत्राह कलत्रादिकैरसुखं
दुःखंभूरियथाक्रियतेनतथासुखंक्रियते धनंगवादि ॥ २६ ॥ एवंदुःखानुसंधानेनविवेकवैराग्यादिनामुमुक्षैवपुंसोयुक्तेत्याह इतीतिसार्धैस्त्रिभि ॥
॥ ५७ ॥ यतःस्त्रिविधस्यदुःखसमूहस्यजन्मादिस्थानेषुप्रकर्षेणभविष्यतोभगवत्प्राप्तिरेवभेषजंमताशास्त्रेषुसमंता आल्हादःप्रमोदःतद्युक्तंसुखभा
वःसुखत्वंसुखसामान्यमेवएकंलक्षणंस्वरूपंयस्याःसाकिंभूताप्राप्तिरात्यंतिकी पुनर्वियोगाभावात्एकांता किंचित्साधनवैगुण्येपियागादिफलव

यद्यत्प्रीतिकरंपुंसोवस्तुमैत्रेयजायते ॥ तदेवदुःखवृक्षस्यबीजत्वमुपगच्छति ॥ ५५ ॥ कलत्रपुत्रमित्रार्थगृहक्षेत्र
धनादिकैः ॥ क्रियतेनतथाभूरिसुखंपुंसांयथासुखं ॥ ५६ ॥ इतिसंसारदुःखार्कतापतापितचेतसां ॥ विमुक्तिपाद
पच्छायामृतेकुत्रसुखंनृणां ॥ ५७ ॥ तदस्यत्रिविधस्यापिदुःखजातस्यपंडितैः ॥ गर्भजन्मजराद्येषुस्थानेषुप्रभवि
ष्यतः ॥ ५८ ॥ निरस्तातिशयाल्हादसुखभावैकलक्षणा ॥ भेषजंभगवत्प्राप्तिरेकांतात्यंतिकिमिता ॥५९॥ तस्मा
त्तत्प्राप्तयेयत्नःकर्तव्यःपंडितैर्नरैः ॥ तत्प्राप्तिहेतुर्ज्ञानंचकर्मचोक्तंमहामुने ॥ ६० ॥ आगमोत्थंविवेकाच्चद्विधाज्ञा
नंतथोच्यते ॥ शब्दब्रह्मागममयंपरंब्रह्मविवेकजं ॥ ६१ ॥

त्साधनव्यभिचारिणीत्यर्थः किंचएकैवेतिपाठेभोक्तृभोग्यभावहीनाब्रह्मात्मैक्यलक्षणेति ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ कथंसाभवतीत्यतआह तस्मादिति
यत्नस्यसाधनभातिष्ठत्वेनसाधनंतावदाह तत्प्राप्तीति कर्मणःसाधनत्वमपिसाक्षादितिप्राचीनाः अपरेतुसत्वशुद्धिद्वारापरंपरयेतिवदंति ॥ ६० ॥
तत्रज्ञानंद्विविधमित्याह आगमेति तदेवविवृणोति शब्देति शब्दाद्वेदवाक्याज्जायमानंधर्मादिविषयकंज्ञानंशब्दब्रह्मतदागममयमागमजन्यंज्ञान
मित्युच्यते परंब्रह्म प्रकृतेःपरंब्रह्मेतिप्रकृतिपुरुषविवेकाज्जायमानंतत्वंपदार्थविवेकजंवाज्ञानमित्यर्थःविषयिविषयाभेदोपचारादेवयुक्तं ॥ ६१ ॥ १३

तत्रविवेकज्ञानस्यसाक्षान्मुक्तिहेतुत्वमुपपादयति अंधंतमइति अज्ञानंसंसारबीजभूतंअंधंतमइवप्रकाशनाश्यं तत्रप्रकाशतारतम्यंदर्शयन्नज्ञान
तत्कार्यनाशतारतम्यंप्रतिपादयति दीपवच्चेति अयंभावःनहिसंसारभूतंकिंचिद्वस्त्वस्तिकिंत्वज्ञानमेवतस्यचतत्वज्ञानेननाशेमुक्तिःसुलभैवेति ॥
॥ ६२ ॥ उक्तलक्षणेज्ञानद्वैधेमनुवाक्यसंमतिमाह मनुरिति अत्रसंबंधेस्मिन्प्रसंगे ॥ ६३ ॥ परंब्रह्मगच्छति शब्दब्रह्मणिऋग्वेदादिवाच्यध
र्मादौनिष्णातः विचारेणकाम्यकर्मविहायनिष्कामकर्मनिष्ठः ततश्चशुद्धांतःकरणःसन्विवेकज्ञानेनपरंब्रह्मप्राप्नोतीत्यर्थः विविदिषंतियज्ञेनेति क
षायपंक्तिःकर्माणिज्ञानंतुपरमागतिः कषायेकर्मभिःपक्वेततोज्ञानंप्रवर्तते विद्यांचाविद्यांचयतस्तद्वेदोभयंसह अविद्ययामृत्युंतीर्त्वाविद्ययामृतम

अंधंतमइवाज्ञानंदीपवच्चेंद्रियोद्भवं ॥ यथासूर्यस्तयाज्ञानंयद्विप्रर्षेविवेकजं ॥ ६२ ॥ मनुरप्याहवेदार्थस्मृत्वायन्मु
निसत्तम ॥ तदेतच्छ्रुयतामत्रसंबंधेगदतोमम ॥ ६३ ॥ द्वेब्रह्मणीवेदितव्येशब्दब्रह्मपरंचयत् ॥ शब्दब्रह्मणिनि
ष्णातःपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ६४ ॥ द्वेविद्येवेदितव्येवैइतिचाथर्वणीश्रुतिः ॥ परयात्वक्षरप्राप्तिर्ऋग्वेदादिमयाप
रा ॥ ६५ ॥ यत्तदव्यक्तमजरमचिंत्यमजमव्ययं ॥ अनिर्देश्यमरूपंचपाणिपादाद्यसंयुतं ॥ ६६ ॥ विभुंसर्वगतंनि
त्यंभूतयोनिमकारणं ॥ व्याप्यव्याप्यंयतःसर्वंतंवैपश्यंतिसूरयः ॥ ६७ ॥

श्रुतइत्यादिश्रुतिभ्यः ॥ ३४ ॥ तत्रैवश्रुतिसंमतिमप्याह द्वेविद्येइति विद्याशब्देनतद्धेतुब्रह्मकर्मविषयौवेदभागावुच्येते परयाउपनिषद्रूपयाऋ
ग्वेदादिशब्देनाजरप्रतिपादकवेदभागादितरःकर्मभागउच्यतेसाअपरा ॥ ३५ ॥ अथपराख्ययायदक्षरमधिगम्यतेतद्‌द्रेश्यमग्राह्यमित्याद्यथर्वश्रु
त्युक्तंपराविद्याविषयमक्षराख्यंपरंतत्वमाह यत्तदितित्रिभिः यद्वापरविद्यांतर्गतोपासनाकांडरहस्यभगवदुपासनांवक्तुंतद्विषयमाह यत्तदिति॥६६॥
विभुंप्रभुं पुंस्त्वमार्षं एवंभूतयोनिमिति विभ्वितिपाठोवा सर्वगतमपरिच्छिन्नं व्यापिसर्वकार्यानुगतं अवाप्यंकेनापिनव्याप्यं यतःसर्वंजायते६७

तत्परंब्रह्मैवस्वेच्छयाविष्कृतषड्गुण्यात्मकपरमेश्वराख्यंभगवच्छब्दवाच्यंसतद्द्वादशाक्षरादिपरविद्योपासनयाभक्तैःसुलभदर्शनमित्याह तदेवेति
भगवद्वाच्यंद्वादशाक्षरादेर्वाच्यं ॥ ६९ ॥ ईदृग्विषयंविज्ञानंपराविद्येत्याह एवमिति एवंद्वादशाक्षरादिनानिगदितार्थस्यभगवतःसतत्वंनिजरूपंयेन
द्वादशाक्षरजन्येनज्ञानेनतत्वतोयथावज्ज्ञायतेतत्परंपराविद्या त्रयीमयंतुधर्मविषयमन्यदपरंअपराविद्येत्यर्थः ॥ ७० ॥ नन्वीश्वरोपिब्रह्मैवचेत्कथं
तर्हिभगवच्छब्दवाच्यत्वमनिर्देश्यत्वादित्याशंक्यकैमुतिकन्यायेनाह अशब्देतिद्वाभ्यां अशब्दगोचरस्यभगवच्छब्दविषयस्यपूजायांनिमित्तभूता
यांआविष्कृतषाड्गुण्येनोपाधिनाअत्रापियदिभगवच्छब्दःक्रियतेप्रयुज्यतेतत्रापिशुद्धांशस्यसत्वेनउपचारतःलक्षणयैवप्रवर्तते किंवाच्यंशुद्धेऽसंगे

तद्ब्रह्मतत्परंधामतद्ध्येयंमोक्षकांक्षिणां ॥ श्रुतिवाक्योदितंसूक्ष्मंतद्विष्णोःपरमंपदं ॥ ६८ ॥ तदेवभगवद्वाच्यंस्वरू
पंपरमात्मनः ॥ वाचकोभगवच्छब्दस्तस्यस्यादक्षयात्मनः ॥ ६९ ॥ एवंनिगदितार्थस्यसतत्वंतस्यतत्वतः ॥ ज्ञा
यतेयेनतज्ज्ञानंपरमन्यत्त्रयीमयं ॥ ७० ॥ अशब्दगोचरस्यापितस्यवैब्रह्मणोद्विज ॥ पूजायांभगवच्छब्दःक्रिय
तेह्यौपचारिकः ॥ ७१ ॥ शुद्धेमहाविभूत्याख्येपरेब्रह्मणिवर्तते ॥ मैत्रेयभगवच्छब्दःसर्वकारणकारणे ॥ ७२ ॥
संभर्तेतितथाभर्ताभकारोर्थद्वयान्वितः ॥ नेतागमयितास्रष्टागकारार्थस्तथामुने ॥ ७३ ॥ ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यवीर्य
स्ययशसःश्रियः ॥ ज्ञानवैराग्ययोश्चैवषण्णांभगइतींगना ॥ ७४ ॥

महाविभूत्याख्येऽचिंत्यैश्वर्येपरब्रह्मणिवर्ततइति तटस्थस्यैवषाड्गुण्यादेर्मायिकस्यभगवच्छब्दप्रवृत्तिनिमितत्वमितिभावः ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ अ
क्षरार्थनिरुक्त्यापिपरमैश्वर्यवाचकत्वमित्याह संभर्तेतिचतुर्भिः संभर्तापोषकः भर्ताधारयिता अर्थद्वयान्वितःअर्थद्वयवाचकः ततोज्ञानकर्मफ
लयोःप्रापयिताप्रलयसमयेकारणंप्रतिकार्याणांसंगमयितास्रष्टापुनरपितेषामुद्गमयितासर्वकर्ताइतिगकारार्थः ॥ ७३ ॥ इदानीमक्षरद्वयात्मकस्य
पदस्यार्थमाह ऐश्वर्यस्येति ऐश्वर्यस्यसर्वशक्तिनियंतृत्वस्यशक्तिप्रेरणमीशितेतिशुकोक्तेः इंगनासंज्ञा ॥ ७४ ॥

वकारस्यार्थमाह वसंतीति यत्राधिष्ठानेभूतानिवसंतिसचभूतेषुवसतीतिवकारार्थः अव्ययःपरमात्माअव्यभिचरितइतिवा ॥ ७५ ॥ एवमेष शब्दोवासुदेवस्यवाचकःनान्यस्य तथाभगवच्छब्दमध्येवर्तमानाभगवाःप्रत्येकमक्षरैकसाम्येननिरुक्त्यातंतमर्थंप्रतिपादयंतःषाड्गुण्यवत्त्वंबोधयंतीत्यर्थः ॥ ७६ ॥ नतदेवंपरमेश्वरेनिरतिशयैश्वर्यादियुक्तेमुख्योयंशब्दःअन्यत्रदेवादावुपचारेणवर्ततेइत्याह तत्रेति तत्रपरमेश्वरेयंचभगवानितिशब्देनोपचारेणवर्ततेकिंतुमुख्यवृत्त्यैव कथंभूतः पूज्यस्यभगवत्पदार्थस्योक्तौयापरिभाषासंकेतरूपसंबंधग्रहस्तत्समन्वितः अन्यत्रउपचारतस्तत्रसंकेताभावादित्यर्थः ॥ ७७ ॥ उपचारबीजमाह उत्पत्तिमिति भूतानांप्राणिनांआगतिपरलोकान्मनुष्यादियोनिंप्रत्यागमनं गतिंचेहलो

वसंतितत्रभूतानिभूतात्मन्यखिलात्मनि ॥ सर्वभूतेष्वशेषेषुवकारार्थस्ततोव्ययः ॥७५॥ एवमेषमहाशब्दोभगवानितिसत्तम ॥ परमब्रह्मरूपस्यवासुदेवस्यनान्यगः ॥ ७६ ॥ तत्रपूज्यपदार्थोक्तिपरिभाषासमन्वितः ॥ शब्दोयंनोपचारेणअन्यत्रह्युपचारतः ॥ ७७ ॥ उत्पत्तिंप्रलयंचैवभूतानामागतिंगतिं ॥ वेत्तिविद्यामविद्यांचसवाच्योभगवानिति ॥ ७८ ॥ ज्ञानशक्तिबलैश्वर्यवीर्यतेजांस्यशेषतः ॥ भगवच्छब्दवाच्यानिविनाहेयैर्गुणादिभिः ॥ ७९ ॥ सर्वाणितत्रभूतानिवसंतिपरमात्मनि ॥ सभूतेषुचसर्वात्मावासुदेवस्तथास्मृतः ॥ ८० ॥ खांडिक्यजनकायाहपृष्टः केशिध्वजःपुरा ॥ नामव्याख्यामनंतस्यवासुदेवस्यतत्त्वतः ॥ ८१ ॥

कात्परलोकंप्रतिगमनंविद्यांसंसारनिवर्तिकां अविद्यांबंधहेतुभूतां उत्पत्तिलयौभवनाभवनेभकारार्थौगत्यागतीगकारार्थौविद्याविद्येवकारार्थौयोजानातिसोपिजनोक्षरसाम्येननिरुक्तार्थरूपद्वयगुणयोगात्गौणवृत्त्याभगवानित्युच्यते ॥ ७८ ॥ भगवच्छब्दवाच्यषाड्गुण्यंप्रकारांतरेणाह ज्ञानेति एतदर्थस्यान्यत्रसंभवंवारयति अशेषतोहेयैरविद्यातत्कार्यकर्मतत्फलैर्गुणादिभिश्चविनेति ॥ ७९ ॥ द्वादशाक्षरांतर्गतभगवच्छब्दार्थमुक्त्वा वासुदेवशब्दार्थमाह सर्वाणीति वसनाद्वासुः साधनात्साधुरितिपदवत् द्योतनाच्चदेवः ततःकर्मधारयःतदुक्तंवसनाद्देवनाच्चैववासुदेवंततोविदुरिति ॥ ८० ॥ जनकादयोपिभगवन्नामार्थलोचननिष्ठयैवब्रह्मज्ञानंप्रापुरितिदर्शयन्नाह खांडिक्येतिषड्भिः ॥ ८१ ॥

भूतेषुसोंतरितिवासुशब्दोव्याख्यातः विश्वधातृत्वविधातृत्वरूपक्रीडात्मकस्यदिवधात्वर्थस्यकथनाद्देवशब्दोपिव्याख्यातइतिज्ञेयं ॥८२॥द्वादशाक्षरार्थमनुसंधानसौकर्यार्थंसंक्षिप्याह ससर्वेतिपंचभिः प्रकृतिंप्रधानाद्यष्टकं विकारंमहाभूतादिगुणाः सत्वादयः आदिशब्दात्सुखादयः दोषाःक्लेशास्तान् भुवनांतरालेयदस्तितत्सर्वंतेनास्तृतंछन्नंव्याप्तमितियावत् ईश्वरतामाह समस्तेतित्रिभिः स्वशक्तिलेशःससंकर्षणोहंकारस्तेनावृतः कारणत्वेनव्याप्तोभूतसर्गोयेनसः इच्छागृहीतेतिअवतारोक्तिः असौषड्गुणः ॥ ८४ ॥ कल्याणगुणानाह तेजोबलेतितत्तद्रूपइत्यर्थः ॥ ८५ ॥ व्य

भूतेषुवसतेसोंतर्वसंत्यत्रचतानियत् ॥ धाताविधाताजगतांवासुदेवस्ततःप्रभुः ॥ ८२ ॥ ससर्वभूतप्रकृतिंविकारंगुणादिदोषांश्चमुनेव्यतीतः ॥ अतीतसर्वावरणोखिलात्मातेनास्तृतंयद्भुवनांतराले ॥ ८३ ॥ समस्तकल्याणगुणात्मकोहिस्वशक्तिलेशावृतभूतसर्गः ॥ इच्छागृहीताभिमतोरुदेहःससाधिताशेषजगद्धितोसौ ॥ ८४ ॥ तेजोबलैश्वर्यमहावरोधःसवीर्यशक्त्यादिगुणैकराशिः ॥ परःपराणांसकलानयत्रक्लेशादयःसंतिपरावरेशे ॥ ८५ ॥ सईश्वरोव्यष्टिसमष्टिरूपोव्यक्तस्वरूपःप्रगटस्वरूपः ॥ सर्वेश्वरःसर्वविशेषवेत्तासमस्तशक्तिःपरमेश्वराल्मा ॥ ८६ ॥ सज्ञायतेयेनतदस्तदोषंशुद्धंपरंनिर्म्मलमेकरूपं ॥ संदृश्यतेवाप्यवगम्यतेवाततज्ज्ञानमेवाहततोन्यरूपं ॥ ८७ ॥ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेषष्ठेअंशेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ष्टिःसंकर्षणादिःसमष्टिर्वासुदेवः अव्यक्तेतिच्छेदः अत्रद्वादशाक्षरार्थोयथायथमनुसंधेयः ॥ ८६ ॥ प्रकृतमनुसंहरति ज्ञायतइति येनसज्ञायते परोक्षवृत्त्याज्ञायते संदृश्यतेसाक्षात्क्रियते अवगम्यतेअविद्यातत्कार्यनिवृत्त्याप्राप्यतेतत्ज्ञानंपराविद्या अन्यदज्ञानंअविद्यांतर्वर्तिनीअपरविद्येत्यर्थः अतोयद्भगवच्छब्दानिरुक्तार्थैकचिंतया प्राप्यतेतत्पदंविष्णोस्तत्रोपेक्षाकथंनृणां॥८७॥इतिश्रीवैष्णवाकूतचंद्रिकायांषष्ठेंशेपंचमोध्यायः॥५॥

षष्ठेस्वाध्याययोगाभ्यांदर्शनंस्याद्यथाविभोः खांडिक्यकेशिध्वजयोःकथारंभस्तथोच्यते पूर्वाध्यायांतेभगवद्दर्शनंयेनस्यापराविद्येत्युक्तं तच्चमनननिदिध्यासनसहकृतेनश्रवणेनभवतीतिर्प्रसिद्धमुपायंविहायउपायांतरमाह स्वाध्यायेति स्वाध्यायःप्रणवजपः संयमोध्यानधारणासमाधिरूपोयोगः ताभ्यांसदृश्यतेतस्यप्राप्तावपितदेवद्वयंकारणं अतएवतद्धेतुद्वयंतद्दर्शनद्वारातत्प्राप्तिहेतुत्वात्तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते ॥ १ ॥ तदनुष्ठानप्रकारमाह स्वाध्यायादिति संपत्यासमृध्या तथाचयोगशास्त्रं जपाच्छ्रांतःपुनर्ध्यायेद्ध्यानाच्छ्रांतःपुनर्जपेत् जपध्यानाभियोगेनपश्येदात्मानमात्मनीति ॥ २ ॥

पराशरउवाच ॥ स्वाध्यायसंयमाभ्यांसदृश्यतेपुरुषोत्तमः ॥ तत्प्राप्तिकारणंब्रह्मतदेतदितिपठ्यते ॥ १ ॥ स्वाध्याययोगमासीतयोगात्स्वाध्यायमाचरेत् ॥ स्वाध्याययोगसंपत्यापरमात्माप्रकाशते ॥ २ ॥ तदीक्षणायस्वाध्यायश्चक्षुर्योगस्तथापरः ॥ नमांसचक्षुषाद्रष्टुंब्रह्मभूतःसशक्यते ॥ ३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ भगवंस्तमहंयोगंज्ञातुमिच्छामितंवद ॥ ज्ञातेयत्राखिलाधारंपश्येयंपरमेश्वरं ॥ ४ ॥ पराशरउवाच ॥ केशिध्वजोयथाप्राहखांडिक्यायमहात्मने ॥ जनकाययथायोगंतथाहंकथयामिते ॥ ५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ खांडिक्यःकोभवद्ब्रह्मन्कोवाकेशिध्वजोभवत् ॥ कथंतयोश्चसंवादोयोगसंबंधवानभूत् ॥ ६ ॥ पराशरउवाच ॥ धर्मध्वजोवैजनकस्तस्यपुत्रोमितध्वजः ॥ कृतध्वजश्चनामासीत्सदाध्यात्मरतिर्नृपः ॥ ७ ॥ कृतध्वजस्यपुत्रोभूद्धन्यःकेशिध्वजोद्विज ॥ पुत्रोमितध्वजस्यापिखांडिक्यजनकोद्विज ॥ ८ ॥

ननुचक्षुरादिजन्यज्ञानेप्यात्मनएवस्फुरणात्कथमिदमेवद्वयंतत्प्रकाशकमित्युच्यतेइतितत्राह तदीक्षणायेतिएतद्द्वयंचक्षुःप्रकाशकंनमांसमयचक्षुरादिभिःपरिपूर्णब्रह्मभूतोद्रष्टुंशक्यतइत्यर्थः ॥ ३ ॥ ज्ञातेज्ञात्वानुष्ठितेसतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ पूर्वाध्यायांतेउपाक्षिप्तमेवयोगनिरूपणार्थमितिहासमनुवर्तयति केशिध्वजइत्यादिनायावदध्यायसमाप्ति ॥ ५ ॥ योगसंबंधवान्योगविषयकः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

अतिअतिशयितःकृती ॥ ९ ॥ १० ॥ अल्पसाधनोल्पपरिवारः ॥ ११ ॥ सोपिकेशिध्वजःज्ञानव्यपाश्रयःब्रह्मविद्यामधिष्ठायकर्तुंकर्मादिकंस
र्वंब्रह्मैवेतिमतिमवलंब्ययज्ञानइयाजचकार किमर्थंअविद्ययाकर्मलक्षणयामृत्युंकामादिकषायशेषंततुंक्षपयितुं ॥ १२ ॥ तस्यधेनुमित्यत्रधर्मदो
ग्ध्रीमितिपाठेधर्मःप्रवर्ग्योहविर्विशेषस्तदर्थपयोदोग्ध्रीं शार्दूलोव्याघ्रः ॥ १३ ॥ किमत्रप्रायश्चित्तंविधीयतइतिपप्रच्छ ॥ १४ ॥ तथैवतेनोक्तःकशे

कर्ममार्गेऽतखांडिक्यःपृथिव्यामभवत्कृती ॥ केशिध्वजोप्यतीवासीदात्मविद्याविशारदः ॥ ९ ॥ तावुभावपिचैवा
स्तांविजिगीषूपरस्परं ॥ केशिध्वजेनखांडिक्यःस्वराज्यादवरोपितः ॥ १० ॥ पुरोधसामंत्रिभिश्चसमवेतोल्पसाध
नः ॥ राज्यान्निराकृतःसोथदुर्गारण्यचरोभवत् ॥ ११ ॥ इयाजसोपिसुबहून्यज्ञान्ज्ञानव्यपाश्रयः ॥ ब्रह्मविद्याम
धिष्ठायततुंमृत्युमविद्यया ॥ १२ ॥ एकदावर्तमानस्ययागेयागविदांवरः ॥ तस्यधेनुंजघानोग्रःशार्दूलोविजनेवने ॥
॥ १३ ॥ ततोराजाहतांज्ञात्वाधेनुंव्याघ्रेणऋत्विजः ॥ प्रायश्चित्तंसपप्रच्छकिमत्रेतिविधीयते ॥ १४ ॥ तेचोचुर्नव
यंविद्मःकशेरुःपृच्छ्यतामिति ॥ कशेरुरपितेनोक्तस्तथैवप्राहभार्गवं ॥ १५ ॥ शुनकंपृच्छराजेंद्रनाहंवद्मिसवेत्स्य
ति ॥ सगत्वातमपृच्छच्चसोप्याहशृणुयान्मुने ॥ १६ ॥ नकशेरुर्नचैवाहंनचान्यःसांप्रतंभुवि ॥ वेत्त्येकएवत्वच्छ
त्रुःखांडिक्योयोजितस्त्वया ॥ १७ ॥ सचाहतंप्रयाम्येषप्रष्टुमात्मरिपुंमुने ॥ प्राप्तएवमयायज्ञोयदिमांसहनिष्य
ति ॥ १८ ॥ प्रायश्चित्तंसचेत्पृष्टोवदिष्यतिरिपुर्मम ॥ ततश्चविकलोयागोमुनिश्रेष्ठभविष्यति ॥ १९ ॥ पराशरउ
वाच ॥ इत्युक्त्वारथमारुह्यकृष्णाजिनधरोनृपः ॥ वनंजगामयत्रास्तेखांडिक्यःसमहामतिः ॥ २० ॥

रुरपिशुनकंपृच्छेतिप्राहेत्यन्वयः ॥ १५ ॥ १६ ॥ कशेर्वादिर्नवेत्ति किंतुत्वच्छत्रुरेववेत्तीत्यन्वयः ॥ १७ ॥ प्राप्तएवेति धर्मार्थंयतमानस्तुअं
तराचेद्विपद्यते सधर्मफलमाप्नोतीत्यादिवचनात् ॥ १८ ॥ अविकलोयागोभविष्यतीत्याहेतिपूर्वेणान्वयः ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ कृष्णाजिनकवचबंधेतस्याभिप्रायंवर्णयति कृष्णाजिनधरेमयिखांडिक्योनप्रहरिष्यतीतिवेत्सिमन्यसेइति ॥ २२ ॥ एतत्व्यर्थमित्याह मृगाणामिति येषांपृष्ठेष्वित्यनुषंगः ॥ २३ ॥ मेमयानविमोक्ष्यसेयतआततायी अग्निदोगरदश्चैवशस्त्रपाणिर्धनापहः क्षेत्रदारापहर्ताचषडेते आततायिनइतिस्मृतेः आततायित्वेहेतुःराज्यहरः अतएववस्तुतःसवनस्थास्यापिवधेनदोषः नाततायिवधेदोषोहंतुर्भवतिकश्चनेतिवचनात् ॥

तमायांतंसमालोक्यखांडिक्योरिपुमात्मनः ॥ प्रोवाचक्रोधताम्राक्षःसमारोपितकार्मुकः ॥ २१ ॥ खांडिक्यउवाच कृष्णाजिनत्वंकवचमावध्यास्मान्निहंस्यसि ॥ कृष्णाजिनधरेवेत्सिनमयिप्रहरिष्यति ॥ २२ ॥ मृगाणांवदपृष्ठेषुमूढकृष्णाजिनंनकिं ॥ येषांमयात्वयाचोग्राःप्रहिताःशितसायकाः ॥ २३ ॥ सत्वामहंहनिष्यामिनमेजीवन्विमोक्ष्यसे ॥ आततायसिदुर्बुद्धिर्ममराज्यहरोरिपुः ॥ २४ ॥ केशिध्वजउवाच ॥ खांडिक्यसंशयंप्रष्टुंभवंतमहमागतः ॥ नत्वांहंतुंविचार्यैतत्कोपंबाणंविमुंचवा ॥ २५ ॥ पराशरउवाच ॥ ततःसमंत्रिभिःसार्द्धमेकांतेसपुरोहितैः ॥ मंत्रयामासखांडिक्यःसर्वैरेवमहामतिः ॥ २६ ॥ तमूचुर्मंत्रिणोवध्योरिपुरेषवशंगतः ॥ हतेतुपृथिवीसर्वातववश्याभविष्यति ॥ २७ ॥ खांडिक्यश्चाहतान्सर्वानिवमेवनसंशयः ॥ हतेतुपृथिवीसर्वाममवश्याभविष्यति ॥ २८ ॥ परलोकजयस्तस्यपृथिवीसकलाभम ॥ हनन्मिचेल्लोकजयोमभत्वस्यवसुंधरा ॥ २९ ॥ परलोकजयोनंतःस्वल्पकालोमहीजयः ॥ तस्मादेनंनहनिष्येयत्पृच्छतिवदामितत् ॥ ३० ॥

॥ २४ ॥ कोपंवामुंचबाणंवामुंचेत्यन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ परलोकजयस्तस्येत्युक्त्वानहन्मिचेल्लोकजयोममेति उपसन्नवधकृतपापरूपप्रतिबंधाभावात् पूर्वैरेवपुण्यैःपरलोकसिद्धेरितिभावः ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ समाचक्ष्वेति इममेवविषयंप्रस्तुत्यस्मृतिहोमाख्यंप्रायश्चित्तंवाजसनेयशाखायामुक्तं चंद्रात्तेनमनस्पृणोमिस्वाहेत्यादि अस्यप्रा यश्चित्तस्यश्रुतिप्रसिद्धत्वेपिसविशेषंखांडिक्यएवजानातीतिगम्यते यथान्यायमशेषमाचक्ष्वेत्युक्तत्वात् ॥ ३३ ३४ ॥ नीत्वासमाप्य ॥३५॥३६॥

॥ पराशरउवाच ॥ ततस्तमभ्युपेत्याहखांडिक्यजनकोरिपुं ॥ प्रष्टव्यंयत्त्वयासर्वंतत्पृच्छस्ववदाम्यहं ॥ ३१ ॥ ततः सर्वंयथावृत्तंधर्मधेनुवधंद्विज ॥ कथयित्वासपप्रच्छप्रायश्चित्तंहितत्कृतं ॥ ३२ ॥ समाचष्टयथान्यायंद्विजकेशिध्व जायतत् ॥ प्रायश्चित्तमशेषंहियद्वैतत्रविधीयते ॥ ३३ ॥ वेदितार्थःसतेनैवअनुज्ञातोमहात्मना ॥ यागभूमिमुपा गम्यचक्रेसर्वाक्रियाःक्रमात् ॥ ३४ ॥ क्रमेणविधिवद्यागंनीत्वासोवभृथाप्लुतः ॥ कृतकृत्यस्ततोभूत्वाचिंतयामासपा र्थिवः ॥ ३५ ॥ पूजिताऋत्विजःसर्वेसदस्यामानितामया ॥ तथैवार्थिजनोप्यर्थैर्योजितोभिमतैर्मया ॥ ३६ ॥ यथार्हमत्रलोकस्यमयासर्वंविचेष्टितं ॥ अनिष्पन्नक्रियंचेतस्तथापिममकिंयथा ॥ ३७ ॥ इत्थंसंचिंतयन्नेवसस्मा रसमहीपतिः ॥ खांडिक्यायनदत्तेतिमयावैगुरुदक्षिणा ॥ ३८ ॥ सजगामततोभूयोरथमारुह्यपार्थिवः ॥ मैत्रेय दुर्गगहनंखांडिक्योयत्रसंस्थितः ॥ ३९ ॥ खांडिक्योपिपुनर्दृष्ट्वातमायांतंधृतायुधः ॥ तस्थौहंतुंकृतमतिस्तमाहस पुनर्नृपः ॥ ४० ॥ केशिध्वजउवाच ॥ भोनाहंतेपकारायप्राप्तःखांडिक्यमाक्रुधः ॥ गुरोर्निष्क्रयदानायमामवेहित्व मागतं ॥ ४१ ॥ निष्पादितोमयायागःसम्यक्त्वदुपदेशतः ॥ सोहंतेदातुमिच्छामिवृणुष्वगुरुदक्षिणां ॥ ४२ ॥ प राशरउवाच ॥ भूयःसमंत्रिभिःसार्द्धंमंत्रयामासपार्थिवः ॥ गुरोर्निष्कृतिकामोत्रकिमयंप्रार्थ्यतामिति ॥ ४३ ॥

तथाप्यनिष्पन्नक्रियंअकृतकृत्यंयथातथाममचेतःकिंनिवर्ततइतिचिंतयामासेत्यन्वयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ माक्रुधःक्रोधंमाकार्षीः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

अनायासितायुद्धाद्यायासमप्रापिताःसैनिकाभटाद्यैः ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अत्रराज्येर्थसाधनेयूयंमंत्रिणःसचिवाः अत्रसंसारेपरमार्थःसचकथंभव तीत्यत्रयूयंनविचक्षणाः ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेषष्ठे॰षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ एतत्पुराणसर्वस्वंविद्यामाध्यात्मिकीं वरां केशिध्वजःसप्तमेदात्खांडिक्यायेत्यवर्णयत् ॥ १ ॥ ब्रह्मविद्यांदास्यन्खांडिक्यंविवेकवैराग्यपरिक्षार्थंकेशिध्वजःप्राह नप्रार्थितमिति अति

तमूचुर्मंत्रिणोराज्यमशेषंप्रार्थ्यतामिति ॥ कृतिभिःप्रार्थ्यतेराज्यमनायासितसैनिकैः ॥ ४४ ॥ प्रहस्यतानाहनृपः सखांडिक्योमहामतिः ॥ स्वल्पकालंमहीराज्यंमादृशैःप्रार्थ्यतेकथं ॥ ४५ ॥ एवमेतद्भवंतोत्रअर्थसाधनमंत्रिणः ॥ परमार्थःकथंकोत्रयूयंनात्रविचक्षणाः ॥ ४६ ॥ इत्युक्त्वासमुपेत्यैनंसतुकेशिध्वजंनृपं ॥ उवाचकिमवश्यंत्वंददा मिगुरुदक्षिणां ॥ ४७ ॥ पराशरउवाच ॥ बाढमित्येवतेनोक्तःखांडिक्यस्तमथाब्रवीत् ॥ भवानध्यात्मविज्ञानपर मार्थविचक्षणः ॥ ४८ ॥ यदिचेद्दीयतेमह्यंभवतागुरुनिष्क्रयः ॥ तत्क्लेशप्रशमायालंयत्कर्मतदुदीरय ॥ ४९ ॥ इ तिश्रीविष्णुपुराणेषष्ठेअंशेषष्ठोध्यायः ॥६॥ केशिध्वजउवाच ॥ नप्रार्थितंत्वयाकस्मान्मद्राज्यमपकंटकं ॥ राज्यला भाद्विनानान्यत्क्षत्रियाणामतिप्रियं ॥ १ ॥ खांडिक्यउवाच ॥ केशिध्वजनिबोधत्वंमयानप्रार्थितंयतः ॥ राज्यमेतदशे षंतयत्रगृध्यंत्यपंडिताः ॥२॥ क्षत्रियाणामयंधर्मोयत्प्रजापरिपालनं ॥ वधश्चधर्मयुद्धेनस्वराज्यपरिपंथिनां ॥ ३ ॥

प्रियं प्रजापालनस्यैवक्षत्रियधर्मत्वात् अन्यथाकर्मनिष्ठस्यतवपापप्रसंगःस्यादितिभावः ॥ १ ॥ एतस्योत्तरंकेशिध्वजेतिपंचभिः यत्रराज्येपंडि ताएवगृध्यंतिअभिकुर्वंति ॥ २ ॥ ननुस्वधर्मसिद्धयेपंडितानामपिराज्यकांक्षैवयुक्तेत्युक्तंतत्राह क्षत्रियाणामिति यत्प्रजापालनंयच्चस्वराज्यप रिपंथिनांधर्मयुद्धेनवधःक्षत्रियाणांधर्मः सचराज्याधिकृतानामेवनतुक्षत्रियमात्रस्य ॥ ३ ॥

अतोयत्रयद्राज्येत्वयापह्नतेसतिपुनरुद्धर्तुमशक्तस्यासमर्थदोषेनैवास्ति अशक्तस्येतिपाठेराज्येअनासक्तस्येत्यर्थः राज्याधिकाराभावेनतदधिकृतधर्मेष्वधिकारनिवृत्तेः अन्यथातुस्यादेव ननुअविद्यामयस्यराज्यकर्मणोमिथ्यात्वात्तत्यागेपिकथंदोषःस्यादितिचेत्तत्राह बंधायेति एषाकर्ममयीअविद्याकर्मोज्झिताअधिकारेपित्यक्तासतीपापबंधायजभवत्येवेत्यर्थः ॥ ४ ॥ एवंचसतिमयेयंत्वद्राज्यस्पृहानधर्मार्थाकिंतुएतज्जन्मनिराज्योपभोगार्थमेव अन्येषांराज्याधिकृतानांयाराज्यस्पृहासादोषादर्थकामात्तल्लोभाज्जायतइति तथानैव यतःधर्ममेवानुरुध्यतेनुवर्तते धर्मार्थमेवप्रजापालनेवर्ततेअर्थकामावानुषंगिकावित्यर्थः ॥ ५ ॥ तर्हियाच्ञामात्रेणराज्याधिकाराद्धर्मएवकिमितिनक्रियतेतत्राह नयाच्ञाइति अतोधर्म

यत्राशक्तस्यमेदोषोनैवास्त्यपह्नतेत्वया ॥ बंधायैवभवत्येषाअविद्याप्यकर्मोज्झिता ॥ ४ ॥ जन्मोपभोगलिप्सार्थमियंराज्यस्पृहामम ॥ अन्येषांदोषजानैवधर्ममेवानुरुध्यति ॥ ५ ॥ नयाच्ञाक्षत्रबंधूनांधर्मायैतत्सतांमतं ॥ अतोनयाचितंराज्यमविद्यांतर्गतंतव ॥ ६ ॥ राज्येगृध्यंत्यविद्वांसोममत्वाह्नतचेतसः ॥ अहंमानमहापानमदमत्तान्मादृशाः ॥ ७ ॥ पराशरउवाच ॥ ततःप्रहृष्टःसाध्वीतिप्राहकेशिध्वजोनृपः ॥ खांडिक्यजनकंप्रीत्याश्रूयतांवचनंमम ॥ अहमप्यविद्ययामृत्युंतर्तुकामःकरोमिवै ॥ राज्यंयागांश्चविविधान्भोगैःपुण्यक्षयंतथा ॥ ९ ॥

त्वादविद्यांतर्गतत्वाच्चत्वदीयंराज्यंनमयाप्रार्थितं ॥ ६ ॥ अतोयत्रगृध्यंत्यपंडिताइतियदुक्तंतत्सिद्धमेवेत्याह राज्यइति अहंमानएवमहापानंतेनयोमदस्तेनमत्ताः ॥ ७ ॥ एतच्छ्रुत्वाकेशिध्वजःकिमुवाचतत्राह ततःप्रहृष्टइति साध्वीतिदीर्घपाठश्छांदसः अध्याह्नतबुद्धेर्विशेषणंवा ॥ ८ ॥ स्वस्यापिराज्येप्रवृत्तौहेतुमाह अहमिति यत्त्वयोक्तंराज्यमविद्यांतर्गतंतत्सत्यमेवतथापिअविद्ययाप्रजापालनादिरूपयामृत्युंकामक्रोधादिकंसंसारहेतुंतर्तुंप्रारब्धंराज्यादिकमहंकरोमि अविद्ययामृत्युंतीर्त्वाविद्ययामृतमश्नुतइतिश्रुतेः ॥ ९ ॥

तदेवंव्याहृतेनज्ञातंतवमनःविवेकेऐश्वर्यंसामर्थ्यंयस्यतस्यभावःविवेकैश्वर्यतांगतंस्वयमेवप्राप्तमितियत्तद्दिष्ट्याभाग्यमित्यर्थः विवेकैश्वर्यमागत मितिपाठःसुगमः तदेवंशिष्यतापादकंतदीयंविवेकादिकंपरीक्ष्याभिनंद्यचेदानींयत्पृष्टंतत्क्लेशप्रशमायालंयत्कर्मतदुदीरयेतितदुत्तरंवक्तुंप्रथमंताव दविद्याख्यंक्लेशस्वरूपंदर्शयति श्रूयतामिति ॥ १० ॥ तत्राविद्यांस्वरूपतोदर्शयितुमसुकरत्वेनकार्यतोदर्शयति अनात्मनीति अनात्मनिदेहादा वहमितियाबुद्धिर्यावास्वेस्वंमदीयमितिमतिः एवंद्विधास्थितंअविद्यातरुसंभूतिअविद्यातरुकार्यंएतदेवसंसारबीजभूतं अहंममेतिधीद्वयंयस्मा

तदिदंतेमनोदिष्ट्याविवेकैश्वर्यतांगतं ॥ श्रूयतांवाथविद्यायाःस्वरूपंकुलनंदन ॥ १० ॥ अनात्मन्यात्मबुद्धिर्यात्वस्वे स्वमितियामतिः ॥ अविद्यातरुसंभूतिबीजमेतद्द्विधास्थितं ॥ ११ ॥ पंचभूतात्मकेदेहेदेहीमोहतमोवृतः ॥ अह मेतदितीत्युच्चैःकुरुतेकुमतिर्मतिं ॥ १२ ॥ आकाशवाय्वग्निजलपृथिवीभ्यःपृथक्स्थिते ॥ आत्मन्यात्ममयंभावं कःकरोतिकलेवरे ॥ १३ ॥ कलेवरेप्यभोगंहिगृहक्षेत्रादिकंचयत् ॥ अदेहेत्वात्मनिप्राज्ञोममेदमितिमन्यते ॥ १४ ॥ इत्थंचपुत्रपौत्रेषुतद्देहोत्पादितेषुकः ॥ करोतिपंडितःस्वाम्यमनात्मनिकलेवरे ॥ १५ ॥

त्साअविद्येत्यर्थः ॥ ११ ॥ तत्राहंबुद्धेरविद्याकार्यत्वमुपपादयति पंचभूतेति पंचभूतात्मकेदेहेदेहीमोहहेतुनातमसास्वाज्ञानेनावृतःसन्अहमेत दितिकुमतिर्मतिंमिथ्यामतिंकुरुते द्वितीयइतिशब्दस्तदावृत्त्यर्थः ॥ १२ ॥ कुमतित्वमेवस्पष्टयति आकाशेति आकाशादिभ्यस्तत्साक्षितया आत्मनिपृथक्स्थितेसतितत्कार्येदेहेअहंभावंकःकुर्यात् ॥ १३ ॥ ममप्रत्ययस्यापिमिथ्यात्वंप्रकटयति कलेवरेतिद्वाभ्यां अदेहेदेहात्व्यतिरिक्ते आत्मनिसतिदेहोपभोग्यंगेहादिमदीयमितिकःप्राज्ञोमन्यते ॥ १४ ॥ एवंकलेवरेऽनात्मनिसतितदुत्पादितेषुपुत्रादिषुकःस्वाम्यंकुर्यात् ॥ १५ ॥

तदेवमहंममाभिमानयोरविद्याकार्यत्वमुक्त्वेदानींतत्पूर्वककर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यपिअविद्यकमित्याह सर्वमिति सर्वकर्मदेहोपभोगायमानवःकुरुतेभो
क्तुमपचमितिअहंकारास्पदस्यैवकर्तृत्वप्रतीतेः देहंचपुंसःसकाशातअन्यद्यदातदाचपुंसोभोगसंबंधोनास्त्येवपरंकेवलमधिष्ठानमात्रेणतत्कर्मबंधा
यवैवस्यात ॥ १६ ॥ देहोपभोगायेतियदुक्तंतत्दृष्टांतेनसमर्थयते मृन्मवेतिद्वाभ्यां मृदंभोभ्यामन्नपानीयाभ्याहुपलेपेनस्थितिर्यस्यसः ॥ १७॥
भोगैर्भुज्यमानैरन्नादिभिःगर्वाभिमानः ॥ १८ ॥ पुंसोबंधायेतियदुक्तंतत्रबंधस्वरूपमेवाह अनेकेति सहस्रमेवसाहस्रंअनेकजन्मसहस्राणियस्यां

सर्वंदेहोपभोगायकुरुतेकर्ममानवः ॥ देहंचान्यद्यदापुंसस्तदाबंधायतत्परं ॥ १६ ॥ मृन्मयंहियथागेहंलिप्यतेवैमृदंभसा ॥ पार्थिवोयंतथादेहोमृदंभोलेपनस्थितिः ॥ १७ ॥ पंचभूतात्मकैर्भोगैःपंचभूतात्मकंवपुः ॥ आप्याय्यतेयदितःपुंसोगर्वोत्रकिंकृतः ॥ १८ ॥ अनेकजन्मसाहस्रांसंसारपदवींव्रजन् ॥ मोहश्रमंप्रयातोसौवासनारेणुगुंठितः ॥ १९ ॥ प्रक्षाल्यतेयदासोस्यरेणुर्ज्ञानोष्णवारिणा ॥ तदासंसारपांथस्ययातिमोहश्रमःशमं ॥ २० ॥ मोहश्रमेशमंयातेस्वस्थांतःकरणःपुमान् ॥ अनन्यातिशयाबाधंपरंनिर्वाणमृच्छति ॥ २१ ॥ निर्वाणमयएवायमात्माज्ञानमयोमलः ॥ दुःखाज्ञानमलाधर्माःप्रकृतेस्तेतुनात्मनः ॥ २२ ॥

तांसंसारस्यपदवींमार्गंगच्छन् मोहश्रमंमोहात्कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यभिनिवेशाद्यःश्रमस्तंप्राप्तः अतएववासनाकर्तृत्वादिसंस्कारःसैवरेणुस्तेनगुंठितश्छ
न्नः ॥ १९ ॥ प्रसंगात्तदुपशमप्रकारमाह प्रक्षाल्यतइति ज्ञानमेवोष्णंवारितेनसवासनारूपोरेणुःप्रकर्षेणक्षाल्यते अज्ञानकृतस्यसवासनस्यमोह
स्यज्ञानेनैवनाशइत्यर्थः ॥ २० ॥ ततःकिमतआह मोहश्रमइति नविद्यतेन्यस्मिन्नतिशयोयस्मात्तच्चतदबाधंनिरुपद्रवंचपुंस्त्वपाठेपुमानित्यस्य
विशेषणं अनन्यातिशयउत्तमाधिकारोअतएवाबाधस्त्रिविधबाधारहितःसन्निर्वाणंमोक्षाख्यंप्राप्नोति ॥ २१ ॥ एवंतर्हिनिर्वाणस्यकादाचित्क
त्वेनानित्यताप्रसंगइत्यतआह निर्वाणेति निर्वाणस्यस्वभावत्वेननित्यत्वादविद्यानिवृत्तिरेवज्ञानसाध्येतिभावः ॥ २२ ॥

एवंचेदात्मनिदुःखादिप्रतीतिर्नस्यात्तत्राह जलस्येतिद्वाभ्यां साक्षादग्निसंयोगाभावेप्यग्निनातप्तस्थालीसंगात्तदंतस्थंजलंशब्दंउद्रेकंच आदिश
ब्दादुष्णत्वादिकंयथाकरोतिभजते ॥ २३ ॥ तथाप्रकृतेर्देहेअहंमानात्तद्धर्मान्सआत्माभजते ॥ २४ ॥ देहाभिमानादिकंसंसारबीजमुपसंहरन्त
न्नाशकंयोगमप्युपक्षिपति तदेतदिति अविद्यायास्तरुरूपायाजन्यंसंसारबीजमेतद्देहाभिमानरूपंकथितं तथापंचक्लेशानांचकारादविद्यायाश्चक्ष
यकरंयोगादन्यन्नविद्यतइत्यपिकथितमेवेत्यन्वयः ॥ २५ ॥ २६ ॥ यत्रयोगेस्थितआरूढोमुनिर्ब्रह्मलयंमुक्तिंप्राप्यततोनच्यवतेपुनर्नसंसरति ॥

जलस्यनाग्निसंसर्गःस्थालीसंगस्तथापिहि ॥ शब्दोद्रेकादिकान्धर्मांस्तत्करोतियथामुने ॥ २३ ॥ तथात्माप्रकृतेःसं
गादहंमानादिदूषितः ॥ भजतेप्राकृतान्धर्मानन्यस्तेभ्योपिसोव्ययः ॥ २४ ॥ तदेतत्कथितंबीजमविद्यायामयात
व ॥ क्लेशानांचक्षयकरंयोगादन्यन्नविद्यते ॥ २५ ॥ खांडिक्यउवाच ॥ तद्ब्रवीहिमहाभागयोगंयोगविदुत्तम ॥
विज्ञातयोगशास्त्रार्थस्त्वमस्यानिमिसंततौ ॥ २६ ॥ केशिध्वजउवाच ॥ योगस्वरूपंखांडिक्यश्रूयतांगदतोमम ॥
यत्रस्थितोनच्यवतेप्राप्यब्रह्मलयंमुनिः ॥ २७ ॥ मनएवमनुष्याणांकारणंबंधमोक्षयोः ॥ बंधस्यविषयासंगिमु
क्तेर्निर्विषयंतथा ॥ २८ ॥ विषयेभ्यःसमाहृत्यविज्ञानात्मामनोमुनिः ॥ चिंतयेन्मुक्तयेतेनब्रह्मभूतंपरेश्वरं ॥ २९ ॥
आत्माभावंनयत्येनंतद्ब्रह्मध्यायिनंमुने ॥ विकार्यमात्मनःशक्त्यालोहमाकर्षकोयथा ॥ ३० ॥

॥ २७ ॥ योगेस्थितिश्चविषयवैतृष्ण्यंविनानभवतीत्याशयेनाहमनएवेति ॥ २८ ॥ अतश्चैवंकुर्यादित्याह विषयेभ्यइति विज्ञानात्माविवेकज्ञा
नप्रधानआत्मापुमान्विषयेभ्योमनःसमाहृत्यतेनमनसापरमेश्वरंचिंतयेदितियोगसामान्योक्तिः ॥ २९ ॥ सामान्यतोयोगफलमप्याह आत्माभा
वमिति तद्ब्रह्मचिंतितंसद्ध्यायिनंपुरुषंआत्मभावंआत्म्यैक्यंनयति विकार्यविकारार्हंलोहंस्वशक्त्याआकर्षकःअयस्कांतोयथा अयंतुदृष्टांतःसं
योगमात्रेनतुतदैक्यं ॥ ३० ॥

पूर्वोपक्षिप्तंयोगस्वरूपंदर्शयति आत्मेति आत्मप्रयत्नःयमनियमादिपंचविषयःतत्सापेक्षातदधीनाविशिष्टाधारणादित्रयस्वरूपायामनोगतिर्मनोनि
रत्तिस्तस्याब्रह्मणिसंयोगः जीवात्मब्रह्मैक्यविषयत्वंयोगोभिधीयते ध्यातृध्येयैक्यधीर्योगइत्यर्थः यथाहयोगियाज्ञवल्क्यः ज्ञानंयोगात्मकंविद्धि
योगश्चाष्टांगसंयुतः संयोगोयोगइत्युक्तोजीवात्मपरमात्मनोरिति ॥ ३१ ॥ योगिलक्षणमाह एवमिति एवमनेनप्रकारेणवैशिष्ट्ययुक्तोधर्मउपल
क्षणंयस्ययोगस्यसयस्यास्तिसएवयोगीमुमुक्षुश्च अन्यश्चअणिमादिसिद्ध्यपेक्षीभोगलंपटइत्यर्थः ॥ ३२ ॥ इदानीमवस्थाभेदेनयोगिनोद्वैवि
ध्यमाह योगयुगिति प्रथमंयोगसिद्धेःपूर्वंयोगाभ्यासीयोगयुगभिधीयते निष्पन्नसमाधिस्तुपरब्रह्मोपलब्धिमान्ब्रह्मज्ञानीत्युच्यते ॥ ३३॥ तयोर्मुक्तौ

आत्मप्रयत्नसापेक्षाविशिष्टायामनोगतिः ॥ तस्याब्रह्मणिसंयोगोयोगइत्यभिधीयते ॥ ३१ ॥ एवमत्यंतवैशिष्ट्य
युक्तधर्मोपलक्षणः ॥ यस्ययोगःसवैयोगीमुमुक्षुरभिधीयते ॥ ३२ ॥ योगयुक्प्रथमंयोगीयुंजमानोभिधीयते ॥ वि
निष्पन्नसमाधिस्तुपरब्रह्मोपलब्धिमान् ॥ ३३ ॥ यद्यंतरायदोषेणदुष्यतेनास्यमानसं ॥ जन्मांतरैरभ्यसतोमुक्तिः
पूर्वस्यजायते ॥ ३४ ॥ विनिष्पन्नसमाधिस्तुमुक्तिंतत्रैवजन्मनि ॥ प्राप्नोतियोगीयोगाग्निदग्धकर्मचयोचिरात् ॥
॥ ३५ ॥ ब्रह्मचर्यमहिंसांचसत्यास्तेयापरिग्रहान् ॥ सेवेतयोगीनिष्कामोयोग्यतांस्वमनोनयन् ॥ ३६ ॥

विलंबाविलंबावाह यदीतिद्वाभ्यां आलस्यंव्याधयस्तीव्राःप्रमादोत्थानसंश्रयाः अनवस्थितचित्तत्वमश्रद्धाभ्रांतिदर्शनं दुःखानिदौर्मनस्यंचविषये
षुचलोलताइत्येवमादिनाअंतरायदोषेणपूर्वस्ययोगयुक्संज्ञस्यमानसंनदुष्यतेयदितदाजन्मांतरैरभ्यसतोमुक्तिःस्यात् बहुवचनंत्रित्वपर्यवसायि
यदितुदुष्यतेतदापियोगमाहात्म्याद्बहुभिर्जन्मभिःस्यादेव अल्पाभ्यासोपियोमर्त्यःसोपिजन्मत्रयात्परं नयोनियंत्रपीडायैपुनरेतिनसंशयइतिवायु
संहितोक्तेः ॥ ३४ ॥ योगाग्निनादग्धकर्मसमूहः ॥ ३५ ॥ इदानींयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणासमाधयइत्यष्टांगयोगांगानिक्रमे
णदर्शयिष्यन्प्रथमंयमनियमानाह ब्रह्मचर्यमितित्रिभिः स्वीयंमनोब्रह्मप्रवेशाययोग्यतांप्रापयन् ॥ ३६ ॥

ब्रह्मणिप्रवणंमनःकुर्वीतेत्यनेनब्रह्मणिप्रणिधानाख्यंपंचमंनियमंदर्शयति ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ आसनमाह एकमिति गुणैर्यमनियमाख्यैर्युतः भद्रासनादीनांलक्षणमाहयोगियाज्ञवल्क्यः गुल्फौतुवृषणस्याधःसीविन्याःपार्श्वयोःक्षिपेत् पार्श्वेपादौचहस्ताभ्यांदृढंबध्वामुनिश्चलं भद्रासनंभवेदेतत्सर्वव्याधिविनाशनमित्यादि ॥ ३९ ॥ प्राणायाममाह प्राणाख्यमिति सबीजःसालंबनोमंत्रजपध्यानसहितः ॥ ४० ॥ द्विविधस्यापितस्यपुनःप्रत्येकंत्रैविध्यमाह परस्परेणेति निःश्वासेनमुखनासिकाभ्यांनिर्गच्छतियोवायुःसप्राणःश्वासेनांतःप्रविशतियःसोपानः तत्रप्राणकृतोपानवृत्तेरभिभवोनिरोधोरेचकाख्यःप्राणायामः एवमपानवृत्याप्राणवृत्यभिभवःपूरकाख्यःप्राणायामः एवंतेनपरस्पराभिभवकारणेनसप्राणायामोद्वि

स्वाध्यायशौचसंतोषतपांसिनियतात्मवान् ॥ कुर्वीतब्रह्मणितथापरस्मिन्प्रवणंमनः ॥३७॥ एतेयमाःसनियमाः पंचपंचप्रकीर्तिताः ॥ विशिष्टफलदाःकाम्यानिष्कामानांविमुक्तिदाः ॥३८॥ एकंभद्रासनादीनांसमास्थाययगुणैर्युतः ॥ यमाख्यैर्नियमाख्यैश्चयुंजीतनियतोयतिः ॥३९॥ प्राणाख्यमनिलंवश्यमभ्यासात्कुरुतेतुयत् ॥ प्राणायामःसविज्ञेयः सबीजोबीजएवच ॥४०॥ परस्परेणाभिभवंप्राणापानौयदानिलौ ॥ कुरुतःसद्विधातेनतृतीयःसंयमात्तयोः ॥४१॥ तस्यचालंबनवतःस्थूलरूपंद्विजोत्तम ॥ आलंबनमनंतस्ययोगिनोभ्यसतःस्मृतं ॥ ४२ ॥ शब्दादिष्वनुरक्तानिनिगृह्याक्षाणियोगवित् ॥ कुर्याच्चित्तानुकारीणिप्रत्याहारपरायणः ॥ ४३ ॥ वश्यतापरमातेनजायतेहिबलात्मनां ॥ इंद्रियाणामवश्यैस्तैर्नयोगीयोगसाधकः ॥ ४४ ॥

विधः तथातयोर्युगपत्संयमादभिभवस्तृतीयःकुंभकाख्यःप्राणायामः एभिस्त्रिभिरभिभवैरेकःप्राणायामइत्येके अत्रावांतरभेदोग्रंथविस्तरभयान्नलिखितः ॥ ४१ ॥ तत्रसबीजस्यालंबनमाह तस्यचेति स्थूलंहिरण्यगर्भादिरूपं ॥ ४२ ॥ प्रत्याहारमाहशब्दादिष्विति निगृह्यव्यावृत्यचित्तानुकारिणीचित्तविषयातिरिक्तविषयरहितानीत्यर्थः ॥ ४३ ॥ प्रत्याहारस्ययोगोपयोगप्रकारमाह वश्यतेति तेनाप्रत्याहारेणइंद्रियाणांचलस्वरूपाणामपिवश्यताजायतइत्यन्वयः व्यतिरेकमाह अवश्यैरिति ॥ ४४ ॥

प्राणायामप्रत्याहारानंतरमेवधारणाकार्येत्याह प्राणायामेनेति ॥ ४५ ॥ यदाधारंचेतोदोषाणांसमुद्भवंकारणंहंतिसआश्रयःकथ्यतां दोषफलो
द्भवमितिपाठेदोषाणांफलानामंतरायाणामुद्भवमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ उत्तरमाह आश्रयइति चेतसआश्रयोब्रह्मैव तत्राधिकारिभेदेनाश्रयभेदंवक्तुंब्र
ह्मणश्चतुर्धाभेदमाह तच्चेति तच्चब्रह्ममूर्तममूर्तंचेतिद्विधास्वभावतःस्वेच्छातः स्वरूपतइतिवापाठः मूर्तपरिच्छिन्नंअमूर्ततदितरत् तच्चप्रत्येकंपरं
चापरंचेतिद्विधा तत्रपरममूर्तंनिर्गुणंब्रह्म अपरममूर्तंषड्गुणेश्वररूपं परंमूर्तपद्मनाभादिलीलाविग्रहरूपं अपरंमूर्तंहिरण्यगर्भादिविश्वरूपं ॥४७॥

प्राणायामेनपवनैःप्रत्याहारेणचेंद्रियैः ॥ वशीकृतैस्ततःकुर्यात्स्थितंचेतःशुभाश्रये ॥ ४५ ॥ खांडिक्यउवाच ॥ क
थ्यतांमेमहाभागचेतसोयःशुभाश्रयः ॥ यदाधारमशेषंतुहंतिदोषसमुद्भवं ॥ ४६ ॥ केशिध्वजउवाच ॥ आश्रयश्चे
तसोब्रह्मद्विधातच्चस्वभावतः ॥ भूपमूर्तममूर्तंचपरंचापरमेवच ॥ ४७ ॥ त्रिविधाभावनाभूपविश्वमेतन्निबोधतां ॥
ब्रह्माख्याकर्मसंज्ञाचतथाचैवोभयात्मिका ॥ ४८ ॥ कर्मभावात्मिकात्वेकाब्रह्मभावात्मिकापरा ॥ उभयात्मिका
तथैवान्यात्रिविधाभावभावना ॥ ४९ ॥ सनंदनादयोब्रह्मभावभावनयायुताः ॥ कर्मभावनयाचान्येदेवाद्याः
स्थावराश्चराः ॥ ५० ॥

तदेवंचतुर्विधब्रह्मरूपेषुचतुर्थंविश्वाख्यंरूपमाह त्रिविधेति त्रिविधभावनाश्रयंजीवात्मकत्वादुपचाराद्विश्वमेवत्रिधाभावनेत्युच्यते एतत्स्थूलंरूपं
परब्रह्मप्राप्त्युपायत्वाच्चतुर्थमपिप्रथमंनिर्दिष्टं अत्रप्रथमंमनःसाधनार्थमित्यर्थः भावनाहिज्ञानजन्यःसंस्कारः तामेवसंज्ञयानिर्दिशतिब्रह्माख्येति
॥ ४८ ॥ विषयतोपितांनिरूपयति कर्मभावात्मिकेतिभावोविषयस्तद्गताभावनात्रिविधा ॥ ४९ ॥ तत्रब्रह्मादिप्रतिनियतभावनाप्रवृत्तानधिका
रिणःपृथक्दर्शयति सनंदनादयइतिद्वाभ्यां पूर्वापरजन्मसुतत्तद्भावनाभ्यासात्तद्युक्तत्वं ॥ ५० ॥

हिरण्यगर्भादिषुत्वधिकारोजगत्सर्गादिविषयआत्मतत्वबोधश्चतद्युक्तेषूभयात्मिकाभावनाविद्यते हिरण्यगर्भश्चात्रचतुर्मुखः आदिशब्दात्कश्यपादिः
आत्मतत्वबोधेपिविदेहकैवल्याभावोविकारित्वात् यावदधिकारमवस्थितिराधिकारिणामितिव्यासोक्तेः ॥ ५१ ॥ अतएवाविद्यायाःसर्वात्मना
निवृत्यभावात्सनंदनादयोविजीवाःस्थूलविश्वांतःपातिनइत्याह अक्षीणेष्विति विशेषेषुप्रतिनियतेषुज्ञानेषुप्रारब्धकर्मसुचअक्षीणेषुसत्सुइदंजगद
न्यत्परंब्रह्मचान्यदितिभेदभ्रमःस्यादेव भेदेनभेदहेतुनाअहंकारेणभिन्नदृशांभावभावनाविद्यतइतिपूर्वेणान्वयः अंततोध्यातृध्येयभेददर्शित्वादित्यर्थः

हिरण्यगर्भादिषुचब्रह्मकर्मात्मिकाद्विधा ॥ अधिकारबोधयुक्तेषुविद्यतेभावभावना ॥ ५१ ॥ अक्षीणेषुसमस्तेषुवि
शेषज्ञानकर्मसु ॥ विश्वमेतत्परंचान्यद्भेदभिन्नदृशांनृप ॥ ५२ ॥ प्रत्यस्तमितभेदंयत्सत्तामात्रमगोचरं ॥ वचसा
मात्मसंवेद्यंतज्ज्ञानंब्रह्मसंज्ञितं ॥ ५३ ॥ यत्रविष्णोःपरंरूपमरूपस्याजमक्षरं ॥ विश्वस्वरूपवैरूप्यलक्षणंपरमात्म
नः ॥ ५४ ॥ नतद्योगयुजाशक्यंनृपचिंतयितुंयतः ॥ ततःस्थूलंहरेरूपंचिंत्यंयद्विश्वगोचरं ॥ ५५ ॥ हिरण्यगर्भोभ
गवान्वासवोथप्रजापतिः ॥ मरुतोवसवोरुद्राभास्करास्तारकाग्रहाः ॥५६॥ गंधर्वयक्षदैत्याद्याःसकलादेवयानयः ॥
मनुष्याःपशवःशैलाःसमुद्राःसरितोद्रुमाः ॥ ५७ ॥ नृपभूतान्यशेषाणिभूतानांयेचहेतवः ॥ प्रधानादिविशेषांतंचेत
नाचेतनात्मकं ॥ ५८ ॥ एकपादंद्विपादंचबहुपादमपादकं ॥ मूर्तमेतद्धरेरूपंभावनात्रितयात्मकं ॥ ५९ ॥

र्थः ॥ ५२ ॥ ब्रह्मभावनाप्रसंगादमूर्तपरब्रह्मस्वरूपमाह प्रत्यस्तमितेतिद्वाभ्यां प्रत्यस्तमितप्रलीनोभेदोयस्मिन्तद्वचसामगोचरंआत्मसंवेद्यंस्वप्र
काशं ॥ ५३ ॥ विश्वरूपाद्वैरूप्यंवैलक्षण्यंलक्षणंयस्यतज्ज्ञानंपरमात्माविष्णोःपररूपमित्यन्वयः ॥ ५४ ॥ तत्रश्रेष्ठरूपत्वादिदमेवचिंतयितुंयो
ग्यमित्यतआह नतदिति प्रथमंचिंतयितुमशक्यमित्यर्थः विश्वगोचरंविश्वात्मकं ॥ ५५ ॥ तदेवप्रपंचयति हिरण्यगर्भइत्यादिपंचभिः ॥
॥ ५६ ॥ ५७ ॥ विशेषांतंपृथिव्यंतं ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

एतच्चराचरंएतानिपूर्वोक्तानिसर्वाणिचराचराणियस्मिंस्तज्जगदिदंकारास्पदंविश्वाख्यंमूर्तंहरेरूपमित्यन्वयः एतच्चहरेस्तत्वतोनरूपंकिंतुतच्छक्ति समन्विततयोपास्यमित्याह शक्तिसमन्वितमिति ॥ ६० ॥ कासाशक्तिर्ययाससन्वितमित्यतआह विष्णुशक्तिःपरास्वरूपभूताचित्स्वरूपापरम पदादिपदवाच्याप्रत्यस्तमितभेदंयत्सत्तामात्रमित्यत्रपूर्वोक्ता राहोःशिरइतिवद्विष्णुरेवपराशक्तिरित्यर्थः तथाभावनात्रयात्मिकांपूर्वोक्तांशक्तिमाह क्षेत्रज्ञाख्येति परापरभेदहेतुभूतशक्त्यंतरमाह अविद्येतिकर्मेतिचसंज्ञायस्यामायायाःसातथोक्ता अविद्याकार्याणांमध्येकर्मणएवनिर्देशःसंसारा

तच्चसर्वमिदंविश्वंजगदेतच्चराचरं ॥ परब्रह्मस्वरूपस्यविष्णोःशक्तिसमन्वितं ॥ ६० ॥ विष्णुशक्तिःपराप्रोक्ताक्षेत्र ज्ञाख्यातथापरा ॥ अविद्याकर्मसंज्ञान्यातृतीयाशक्तिरिष्यते ॥ ६१ ॥ यथाक्षेत्रज्ञशक्तिःसाचेष्टितानृपसर्वगा ॥ सं सारतापानखिलानवाप्नोत्यनुसंततं ॥ ६२ ॥ तयातिरोहितत्वाच्चशक्तिःक्षेत्रज्ञसंज्ञिता ॥ सर्वभूतेषुभूपालतारत म्येनलक्ष्यते ॥ ६३ ॥ अप्राणवत्सुस्वल्पाल्पास्थावरेषुततोधिका ॥ सरीसृपेषुतेभ्योन्याप्यतिशक्त्यापतत्त्रिषु ॥ ॥ ६४ ॥ पतत्त्रिभ्योमृगास्तेभ्यःस्वशक्त्यापशवोधिका ॥ पशुभ्योमनुजाश्चातिशक्त्यापुंसोविभाविताः ॥ ६५ ॥ एभ्योपिनागगंधर्वयक्षाद्यादेवतानृप ॥ शक्रःसमस्तदेवेभ्यःततश्चातिप्रजापतिः ॥ ६६ ॥

ख्यकार्यप्राधान्यसूचनार्थः ॥ ६१ ॥ तदेवाहयथेति वस्तुतःसर्वगतापियथाअविद्ययापरिच्छिद्यचेष्टांप्रापितासतीसाक्षेत्रज्ञशक्तिःकर्मभिःसंसार तापान्प्राप्नोतीत्यर्थः ॥ ६२ ॥ जीवानांन्यूनाधिकभावेपिसैवहेतुरित्याह तयेति ॥ ६३ ॥ तारतम्यमेवाह अप्राणवत्स्वितिसार्धैश्चतुर्भिः अ प्राणवत्सुअनभिव्यक्तप्राणेषुशिलादिषुस्वल्पाल्पाअत्यल्पा स्थावरेषुवृक्षादिषुततोप्यल्पशक्तेःप्रकाशादधिका अधिकज्ञानादिशक्त्यालक्ष्यते सरीसृपे षुक्षुद्रकीटादिषुतेभ्यःस्थावरेभ्योन्याविलक्षणा ततोपियतत्त्रिषुपक्षिषुअतिशक्त्याअधिकशक्त्यालक्ष्यते ॥ ६४ ॥ मनुजाःपुंसःपरमेश्वरस्याति शक्त्याविभाविताल्क्ष्यंते ॥ ६५ ॥ ततःशक्रादतिशयितःप्रजापतिः ॥ ६६ ॥

असंगत्वेपियोगेदृष्टांतःनभसायथेति ॥ ६७ ॥ तदेवंमूर्तयोर्मध्येस्थूलंविश्वाख्यंरूपंप्रपंचितं अमूर्तयोस्तुप्रथमंपरंरूपंब्रह्मोक्तंद्वितीयंअमूर्तंसच्छ
ब्दादिवाच्यमीश्वराख्यंरूपमाह द्वितीयमिति योगिध्येयंआरूढयोगिभिर्श्चित्यं ॥ ६८ ॥ तद्विशिनष्टि समस्तेतिएताःपूर्वोक्ताःशुआदिकाःकार्यगताः
शक्तयःयत्रईश्वरेसर्वकारणभूतेप्रतिष्ठिताःअतएवविश्वरूपंरूप्यतेयेनतत्महत्सर्वोत्कृष्टं ॥ ६९ ॥ इदानींमूर्तयोर्द्वितीयंसलीलाविग्रहाख्यंपरंरूप
माह समस्तशक्त्याति तदेवऐश्वरममूर्तंरूपंकर्तृसमस्तशक्तिरूपाणिसमस्ताःशक्तयोयेषुतानिस्वस्यरूपाणिकरोतिआविर्भावयतिदेवताद्यनुरूपंचे

हिरण्यगर्भोपिततःपुंसःशक्त्योपलक्षितः ॥ एतान्यशेषरूपाणितस्यरूपाणिपार्थिव ॥ यतस्तच्छक्तियोगेनयुक्तानि
नभसायथा ॥ ६७ ॥ द्वितीयंविष्णुसंज्ञस्ययोगिध्येयंमहामते ॥ अमूर्तंब्रह्मणोरूपंयत्सदित्युच्यतेबुधैः ॥ ६८ ॥
समस्तशक्तयश्चैतानृपयत्रप्रतिष्ठिताः ॥ तद्विश्वरूपरूपंवैरूपमेतद्धरेर्महत् ॥ ६९ ॥ समस्तशक्तिरूपाणितत्करोतिज
नेश्वर ॥ देवतिर्यङ्मनुष्यादिचेष्टावंतिस्वलीलया ॥ ७० ॥ जगतामुपकारायनसाकर्मनिमित्तजा ॥ चेष्टातस्या
प्रमेयस्यव्यापिन्यव्याहतात्मिका ॥ ७१ ॥ तद्रूपंविश्वरूपस्यतस्ययोगयुजानृप ॥ चिंत्यमात्मविशुद्ध्यर्थंसर्वकि
ल्बिषनाशनं ॥७२॥ यथाग्निरुद्धतशिखःकक्षंदहतिसानिलः ॥ तथाचित्तस्थितोविष्णुर्योगिनांसर्वकिल्बिषां ॥ ७३ ॥
तस्मात्समस्तशक्तीनामाधारेतत्रचेतसः ॥ कुर्वीतसंस्थितिंसातुविज्ञेयाशुद्धधारणा ॥ ७४ ॥

ष्टावंति देवउपेंद्रादिः तिर्यक्कूर्मादिःमनुष्योरामादिःआदिशब्दान्मिश्रोनृसिंहादिः ॥ ७० ॥ लीलयेतिपदुक्तंतत्समर्थयति जगतामित्यादि क
र्मनिमित्तजाताहिचेष्टापरिच्छिन्नाव्याहताचभवतिइयंतुव्यापिनीसर्वजगद्विषयाअव्याहतात्मिकाचअतःसाचेष्टास्वतंत्रेश्वरस्यलीलैवेत्यर्थः एतद्रू
पनिरूपणस्यप्रयोजनमाह तद्रूपमितिचतुर्भिः तच्चतुर्थोक्तमूर्तपराख्यलीलाविग्रहरूपं ॥ ७२ ॥ कक्षंशुष्कंतृणं ॥ ७३ ॥ सर्वशक्तीनामाश्रयेली
लाविग्रहेचेतसःस्थितिंकुर्वीत करोतीतियत्साशुद्धधारणा ॥ ७३ ॥

शुद्धधारणात्वेआश्रयशुद्धत्वंहेतुमाह शुभाश्रयइति सर्वगस्यात्मनोब्रह्मणोपिशुभाश्रयः यथोक्तंगीतासु ब्रह्मणोहिप्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्यचेत्या दि महात्मनइतिपाठेशुभाशुभसर्वविषयगामिनश्चित्तस्येत्यर्थः त्रिभावभावनातीतःअसंसारित्वात् ॥ ७५ ॥ स्थूलविश्वाख्याश्रयधारणाग्रहंविहा येयमेवधारणाकार्येत्याहअन्येत्विति द्वाभ्यां ॥ ७६ ॥ सर्वाश्रयेपुनिस्पृहंनिरपेक्षंस्वाश्रयमित्यर्थः चित्तविशेषणंवा धारणाशब्दनिरुक्तिमाह एवे

शुभाश्रयस्यचित्तस्यसर्वगस्यतथात्मनः ॥ त्रिभावभावनातीतोमुक्तयेयोगिनांनृप ॥ ७५ ॥ अन्येतुपुरुषव्याघ्रचे तसोयेव्यपाश्रयाः ॥ अशुद्धास्तेसमस्तास्तुदेवाद्याःकर्मयोनयः ॥७६॥ मूर्तंभगवतोरूपंसर्वापाश्रयनिस्पृहं ॥ एषा वैधारणाज्ञेयायच्चित्तंतत्रधारयेत् ॥७७॥ तत्रमूर्तंहरेरूपंयादृक्चिंत्यंनराधिप ॥ तच्छ्रुयतामनाधारेधारणानोपपद्य ते ॥ ७८ ॥ प्रसन्नचारुवदनंपद्मपत्रोपमेक्षणं ॥ सुकपोलंसुविस्तीर्णललाटफलकोज्वलं ॥ ७९ ॥ समकर्णांतवि न्यस्तचारुकर्णविभूषणं ॥ कंबुग्रीवंसुविस्तीर्णश्रीवत्सांकितवक्षसं ॥ ८० ॥ वलीविभंगिनामग्ननाभिनाचोदरेण वै ॥ प्रलंबाष्टभुजंविष्णुमथवापिचतुर्भुजं ॥ ८१ ॥ समस्थितोरुजंघंचसुस्थिरांघ्रिकरांबुजं ॥ चिंतयेत्ब्रह्मभूतं तंपीतनिर्मलवाससं ॥ ८२ ॥ किरीटचारुकेयूरकटकादिविभूषितं ॥ शार्ङ्गशंखगदाखड्गचक्राक्षवलयान्वितं ॥८३॥

ति ॥ ७७ ॥ अनाधारेआश्रयाभावेसति ॥ ७८ ॥ आश्रयमेवाह प्रसन्नेतिपंचभिः ॥ ७९ ॥ कंबुग्रीवंरेखात्रयांकितकंठं सुविस्तीर्णश्रीवत्सां कंवक्षोयस्यतं ॥ ८० ॥ वलयउदरमध्यगतास्तिर्यग्रेखाएवविभंगाविशिष्टाभंगास्तद्वता मग्नानाभिर्यत्रतथाभूतेनोदरेणउपलक्षितं वलित्रिभंगि नेतिपाठेवलयएवत्रयोभंगास्तरंगाइवरेखाःसंतियस्मिन्तेनेत्यर्थः ॥ ८१ ॥ समस्थितेऊरुजंघेयस्यतं ब्रह्मैवघृतकाठिन्यवत्तादृक्भूतं ॥ ८२ ॥ अक्षवलयोक्षमाला अष्टभुजपक्षेवशिष्टयोर्भुजयोःपद्मबाणौज्ञेयौ चतुर्भुजत्वेशंखचक्रगदापद्मान्वितंचिंतयेत् ॥ ८३ ॥

॥ ८४ ॥ धारणादार्ढ्यंज्ञानार्थंलक्षणमाह वदतइति ध्येयामूर्तिर्यदाचित्तान्नापयातितदातांधारणांसिद्धांदृढांमन्येत ॥ ८५ ॥ इदानींभूषणाव यवपरित्यागेनधारणासौक्ष्म्यमाह ततइति ॥ ८६ ॥ अवस्थानवतीदृढा ॥ ८७ ॥ तत्ततःपादादीनामवयवानामेकैकमवयवंचेतसोवियोज्यए कावयवंदेवंचेतसोविषयंकुर्यात्ध्यायेदित्यर्थः चेतसेतिपाठःअतएवभागवतेउक्तं तत्सर्वव्यापकंचित्तमाकृष्यैकत्रधारयेत् नान्यानिचिंतयेद्भूयः सुस्मितंभावयेन्मुखमितितदेवंलीलाविग्रहधारणोक्तातत्कारणेश्वरधारणामाह अवयविनिलीलामूर्तिकारणभूतेईश्वराख्येयेनावयवाःस्वीयाःप्रक

चिंतयेत्तन्मयोयोगिसमाधायात्ममानसं ॥ तावद्यावत्दृढीभूत्वातत्रैवनृपधारणा ॥ ८४ ॥ वदतस्तिष्ठतोन्यद्वास्वे च्छायाकर्मकुर्वतः ॥ नापयातियदाचित्तात्सिद्धांमन्येततांसदा ॥ ८५ ॥ ततःशंखगदाचक्रशार्ङ्गादिरहितंबुधः ॥ चिंतयेद्भगवद्रूपंप्रशांतंसाक्षसूत्रकं ॥ ८६ ॥ सायदाधारणातद्वदवस्थानवतीततः ॥ किरीटकेयूरमुखैर्भूषणैरहितंस्म रेत् ॥ ८७ ॥ तदेकावयवंदेवंचेतसोपिपुनर्बुधः ॥ कुर्यात्ततोवयविनिप्रणिधानपरोभवेत् ॥ ८८ ॥ तद्रूपप्रत्ययेचै कासंततिचान्यनिस्पृहा ॥ तत्ध्यानंप्रथमैरंगैःषड्भिर्निष्पाद्यतेनृप ॥ ८९ ॥ तस्यैवकल्पनाहीनस्वरूपग्रहणंहिय त् ॥ मनसाध्याननिष्पाद्यंसमाधिःसोभिधीयते ॥ ९० ॥

टीकृतास्तस्मिन्नित्यर्थः प्रणिधानंसूक्ष्मधारणातत्परोभवेत् ॥ ८८ ॥ इदानींध्यानमाह तद्रूपेति तद्रूपस्यधारणाश्रयरूपस्यप्रत्ययेज्ञाने षष्ठ्यर्थे सप्तमी एकासमानप्रकारायासंततिःप्रवाहः अन्यनिस्पृहाविषयांतरव्यवधानशून्यासाध्यानएकावयवेश्वरधारणासमानाकाराधीसंततिर्ध्यानमि त्यर्थः तच्चप्रथमैर्यमादिभिःषड्भिरंगैर्निष्पाद्यते तद्रूपप्रत्ययाइतिपाठेधारणाप्राप्तवस्तुनःप्रत्ययोयस्यांसंततौसेत्यर्थः ॥ ८९ ॥ समाधिलक्षणमा ह तस्यैवेति तस्यध्येयस्यकल्पनाहीनंयत्स्वरूपग्रहणं हीतिप्रसिद्धौप्रसिद्धंयत्तदेकाकारत्वेचिरतरावस्थानंध्यानसाध्यंसमाधिरित्यर्थः तदाहपा तंजलिःदेहबंधश्चित्तस्यधारणंतत्रप्रत्ययैकतानताध्यानंतदेकार्थमात्रनिर्भासंस्वरूपशून्यमिवसमाधिरिति ॥ ९० ॥

इदानीं जातसमाधेर्मुक्तिप्राप्तिकारणमाह विज्ञानमिति विज्ञानं समाधिसाध्यं ब्रह्मात्मैक्यापरोक्षज्ञानं प्रापकं योगिनः प्राप्ये परब्रह्मणि प्रक्षीणा अशेषाः पूर्वोक्तास्तिस्रो भावना यस्य तथाभूतो जीवः प्रापणीयः विज्ञानं जीवात्मानं ब्रह्म प्रापयतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ ननु विद्यानस्याविज्ञाकार्यस्य व्यवधायकत्वात् ब्रह्मात्मैक्यं कथमिति तत्राह क्षेत्रज्ञः करणीति करणी करणाधिष्ठाता तस्य क्षेत्रज्ञस्य युक्तिकार्यं निष्पाद्य दग्धेधनानलवद्विज्ञानं निवर्तते ॥ १२ ॥ तद्भावं ब्रह्मभावं प्रतिज्ञानेन भावनाप्रापणात् तामापन्नः सन्नभेदी भवति ननु ज्ञानिनोऽपि भेदप्रतीतिरस्त्येवान्यथा उपदेशाद्यसिद्धेस्तत्राह भेदश्चेति अ

विज्ञानं प्रापकं सर्वं परब्रह्मणि पार्थिव ॥ प्रापणीयस्तथैवात्मा प्रक्षीणाशेषभावनः ॥ ११ ॥ क्षेत्रज्ञः करणी ज्ञानं करणं तेन तस्य तत् ॥ निष्पाद्य मुक्तिकार्यं वै कृतकृत्यं निवर्तते ॥ १२ ॥ तद्भावभावनापन्नस्ततोऽसौ परमात्मनः ॥ भवत्यभेदी भेदश्च तस्याज्ञानकृतो भवेत् ॥ १३ ॥ विभेदजनकेऽज्ञाने नाशमात्यंतिके गते ॥ आत्मनो ब्रह्मणा भेदमसंतं कः करिष्यति ॥ १४ ॥ इत्युक्तस्ते मया योगः खांडिक्य परिपृच्छतः ॥ संक्षेपविस्तराभ्यां तु किमन्यत्क्रियतां तव ॥ १५ ॥
॥ खांडिक्य उवाच ॥ कथिते योगसद्भावे सर्वमेव कृतं मम ॥ तवोपदेशेनाशेषो नष्टश्चित्तमलो यतः ॥ १६ ॥ ममेति यन्मया चोक्तमसदेतन्न चान्यथा ॥ नरेंद्र गदितुं शक्यमपि तु ज्ञेयभेदिभिः ॥ १७ ॥ अहं ममेत्यविद्येयं व्यवहारस्तथानया ॥ परमार्थस्त्वसंलाप्यो गोचरो वचसां न सः ॥ १८ ॥

क्षरत्रयाधिकसपादश्लोकेन भेदो हि अज्ञानेन भवेत्तस्मिंश्चाज्ञाने कारणेऽत्यंतं नष्टे सति भेदस्य सबीजस्य नाशादत्यंतासतः पुनः प्ररोहाभावेऽपि बोधितानुवृत्त्या उपदेशादिव्यवहार इत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ योगस्य सद्भावे याथार्थ्ये कथिते सति ॥ १६ ॥ ननु मनोमले हं ममतादौ नष्टे सति मम तवोपदेशेनेति त्वद्वचनं विरुध्येतेत्यत आह ममेतीति असन्मिथ्यैव तत अन्यथा सत्यमेतदिति वक्तुं विज्ञेयभेदिभिर्भेदवादिभिरपि न शक्यं युक्त्या अनुभवेन च बाधितत्वात् विज्ञातवेदिभिरिति पाठे विदितपरमार्थैर्गदितुमपि न शक्यं कुतः पुनर्व्यवहर्तुमित्यर्थः ॥ १७ ॥ एतदेव स्पष्टयति ॥ १८ ॥

॥ ९९ ॥ १०० ॥ राजानंसुतंकृत्वेत्युक्त्याकेशिध्वजेनतदीयंराज्यमपिदत्तमितिप्रतीयते यद्वाराजानंमंत्र्यादिस्वामिनंकृत्वेत्यर्थः ॥ १०१ ॥
॥ १०२ ॥ मुक्त्यर्थंविदेहकैवल्यार्थं अनभिसंहितंनिष्कामंलोकसंग्रहार्थंकर्मचक्रे ॥ १०३ ॥ कल्याणोपभोगैर्जीवन्मुक्तोपिभोगैःक्षीणपापःप्र
क्षीणप्रारब्धकर्मा ॥ १०४ ॥ इतिश्रीवैष्णवाकूत०षष्ठे०सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ अष्टमेध्ययसंवादःपुराणश्रवणस्तुतिः सर्वात्मतानुवादश्चहरेरत्रा

तद्गच्छश्रेयसेसर्वंममैतद्भवताकृतं ॥ यद्विमुक्तिप्रदोयोगःप्रोक्तःकेशिध्वजाव्ययः ॥ ९९ ॥ पराशरउवाच ॥ यथार्हं
पूजयातेनखांडिक्येनसपूजितः ॥ आजगामपुरंब्रह्मंस्ततःकेशिध्वजोनृपः ॥ १०० ॥ खांडिक्योपिसुतंकृत्वाराजा
नंयोगसिद्धये ॥ वनंजगामगोविंदेविनिवेशितमानसः ॥ १०१ ॥ तत्रैकांतमतिर्भूत्वायमादिगुणशोधितः ॥ वि
ष्णवाख्येनिर्मलेब्रह्मण्यवापनृपतिर्लयं ॥ १०२ ॥ केशिध्वजोपिमुक्त्यर्थंस्वकर्मक्षपणोन्मुखः ॥ बुभुजेविषयान्क
र्मचक्रेचानभिसंहितं ॥ १०३ ॥ सकल्याणोपभोगैश्चक्षीणपापोमलस्ततः ॥ अवापसिद्धिमत्यंततापक्षयफलांद्वि
ज ॥ १०४ ॥ इतिश्रीविष्णुपुराणेषष्ठेअंशेसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ पराशरउवाच ॥ इत्येषकथितःसम्यक्तृतीयःप्र
तिसंचरः ॥ आत्यंतिकोविमुक्तिर्यालयोब्रह्मणिशाश्वते ॥ १ ॥ सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वंतराणिच ॥ वंशानुच
रितंचैवभवतोगदितंमया ॥ २ ॥ पुराणंवैष्णवंत्वेतत्सर्वकिल्बिषनाशनं ॥ विशिष्टंसर्वशास्त्रेभ्यःपुरुषार्थोपपादकं॥
॥ ३ ॥ तुभ्यंयथावन्मैत्रेयप्रोक्तंशुश्रूषवेव्ययं ॥ यदन्यदपिवक्तव्यंतत्पृच्छाद्यवदामिते ॥ ४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ भ
वताकथितंसर्वंयत्पृष्टोसिमयामुने ॥ श्रुतंचैतन्मयाभक्त्यानान्यत्प्रष्टव्यमस्तिमे ॥ ५ ॥

श्मेकृतः पूर्वाध्यायोक्तात्यंतिकप्रलयोपसंहारपूर्वकमादितःसर्वपुराणार्थस्तोतुमुपसंहरन्नाह इतीतिचतुर्भिः ब्रह्मणिलयरूपायाविमुक्तिःसएवात्यं
तिकःप्रतिसंचरःकथितइत्यन्वयः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

विच्छिन्नाः सर्वसंदेहा असंभावनाविपरीतभावनागर्भा यत्र तद्वैमत्यं अहंममताराहित्यं मनसि स्थितं ॥ ६ ॥ चतुर्विधो राशिः चतुर्विभागः संसृष्टौ चतुर्द्धा संस्थितः स्थितौ प्रलयं च करोत्यंते चतुर्भेदो जनार्दन इति प्रथमांशोक्तः पूर्वाध्यायोक्तः परतत्त्वेश्वरतदवतारजगद्रूपो वा त्रिविधा शक्तिः विष्णुशक्तिः परा प्रोक्ता क्षेत्रज्ञाख्या तथापरा अविद्या कर्मसंज्ञान्या तृतीया शक्तिरिष्यते इत्युक्ता त्रिविधा भावना ब्रह्माख्या कर्मसंज्ञा च तथा चैवोभयात्मिकेत्युक्ता ॥ ७ ॥

विच्छिन्नसर्वसंदेहं वैमत्यं मनसि स्थितं ॥ त्वत्प्रसादान्मया ज्ञाता उत्पत्तिस्थितिसंयमाः ॥ ६ ॥ ज्ञातश्चतुर्विधो राशिः शक्तिश्च त्रिविधा गुरो ॥ विज्ञाता चापि कात्स्र्न्येन त्रिविधा भावभावना ॥ ७ ॥ त्वत्प्रसादान्मया ज्ञातं ज्ञेयैरन्यैरलं द्विज ॥ यथैतदखिलं विष्णोर्जगन्न व्यतिरिच्यते ॥ ८ ॥ कृतार्थोस्म्यपसंदेहस्त्वत्प्रसादान्महामुने ॥ वर्णधर्मादयो धर्मा विदिता यदशेषतः ॥ ९ ॥ प्रवृत्तं च निवृत्तं च ज्ञातं कर्म यथाखिलं ॥ प्रसीद विप्रप्रवर नान्यत्प्रष्टव्यमस्ति मे ॥ १० ॥ यदस्य कथनायासैर्योजितोसि मया गुरो ॥ तत्क्षम्यतां विशेषोस्ति न सतां पुत्रशिष्ययोः ॥ ११ ॥ पराशर उवाच ॥ एतत्ते यन्मयाख्यातं पुराणं वेदसंमितं ॥ श्रुतेस्मिन्सर्वदोषोत्थः पापराशिः प्रणश्यति ॥ १२ ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंतराणि च ॥ वंशानुचरितं कृत्स्नं मयात्र तव कीर्तितं ॥ १३ ॥ अत्र देवास्तथा दैत्या गंधर्वोरगराक्षसाः ॥ यक्षा विद्याधराः सिद्धाः कथ्यंतेप्सरसस्तथा ॥ १४ ॥ मुनयो भावितात्मानः कथ्यंते तपसान्विताः ॥ चातुर्वर्ण्यं तथा पुंसां विशिष्टचरितानराः ॥ १५ ॥ पुण्याः प्रदेशा मेदिन्याः पुण्या नद्योथ सागराः ॥ पर्वताश्च महापुण्याश्चरितानि च धीमतां ॥ १६ ॥

यथा जगदेतद्विष्णोर्न व्यतिरिच्यते तथा ज्ञातमित्यन्वयः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ वेदैः संमितं तुल्यं सर्ववेदार्थसारोक्तेः सर्वे दोषा रागादयस्तदुत्थः ॥ ॥ १२ ॥ एतत्पुराणार्थं संक्षेपेणानुवदन्नेतत्श्रवणफलमाह सर्गश्चेत्यादिना ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ धीमतां भरतादीनां चरितानि च ॥ १६ ॥